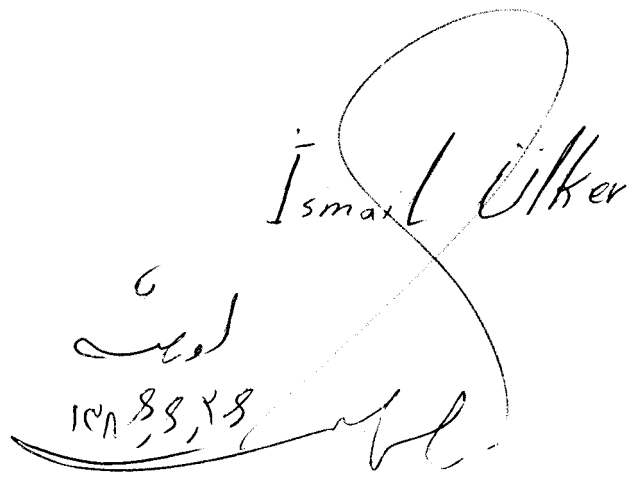
Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

HASAN EREN

2. Baskı

ANKARA
1999

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

HASAN EREN

A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü E. Başkanı,
Türk Dil Kurumu E. Başkanı, Macar Bilimler Akademisi,
Macar Dil Bilimi Derneği, Macar Doğu Bilimleri Derneği ve
Uluslararası Macar Filolojisi Derneği
onur üyesi

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

2. Baskı

ANKARA
1999

Dizgi - Baskı
Bizim Büro Basım Evi
Selanik Cad. 18/11 Kızılay/ANKARA
Tel : (0312) 435 82 07 • Fax : (0312) 431 88 81

ISBN : 975 - 94 577 - 0 - 9

Dürdane Aran Hanımefendiye
saygım ve sevgimle.

15.03.1999 *Hasan Eren*

İÇİNDEKİLER

Ön Söz ix
Giriş xi
A 1
B 31
C 67
Ç 75
D 103
E 129
F 143
G 149
H 171
I 183
İ 187
K 199
L 277
M 285
N 299
O 303
Ö 313
P 321
R 343
S 347
Ş 383
T 391
U 421
Ü 427
V 433
Y 437
Z 465
Kısaltmalar 473
Bibliyografya 479

ÖN SÖZ

Yıl 1940. Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Bölümünde ikinci sınıf öğrencisi olarak "Türk Söz Bilgisine Katkılar" başlıklı bir yazı yazmış, Türkoloji Bölümü başkanı Prof. Gyula Németh'e sunmuştum. Prof Németh yazımı gözden geçirdikten sonra:

– Anlaşılan Türk dilinin etimolojik sözlüğünü siz yazacaksınız, demişti.

O yazım 1941'de "Beiträge zur türkischen Wortforschung" başlığı altında Körösi Csoma-Archivum dergisinde yayımlanmıştı (3, 1941, 129-143).

1942 yılında "A török magánhangzóváltakozások" başlıklı doktora çalışmamı bitirmiştim. Türk fonetiğinin tartışmalı bir konusunu işlediğim bu çalışmanın özeti Nyelvtudományi Közlemények dergisinde çıkmıştı (51, 1942, 356-373). Daha sonra "Les éléments mongols dans les dialectes turcs de Sibérie" adlı habilitasyon çalışmamda Sibirya Türk diyalektlerinde kullanılan Moğolca öğeleri değerlendirecektim.

Budapeşte Üniversitesinde verdiğim doçentlik deneme dersinde de etimoloji çalışmalarının metodolojik sorunları üzerinde durarak eski ve yeni Türk diyalektlerinin sözlüklerini değerlendirmiş, Pavet de Courteille, Lazar Budagov, Wilhelm Radloff gibi yazarların sözlüklerinde birtakım yanlış verilerin geçtiğini dile getirmiştim. 1950'de "Çağatay lûgatleri hakkında notlar" (A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 8, 145-163) yazımda Türk diyalektlerinin sözlüklerinde göze çarpan yanlış verilerin bir bölümünü ortaya koymuştum. Doçentlik deneme dersimde etimolojik çalışmaların metodolojik sorunlarını tartışırken Türkçe *sancak* ve *bayrak* sözlerini düşündürücü bir örnek olarak vermiştim. Daha sonra bu sözlerin kökenine ilişkin açıklamalarımı özel bir yazı olarak kaleme almış, Körösi Csoma-Archivum'da yayımlanmak üzere Prof. Németh'e vermiştim. Ne var ki II. Dünya Savaşı sonunda Kızıl Ordu'nun Macaristan'ı işgali üzerine gelişen olaylar bilimsel yaşama son vermişti. Bu ağır koşullar altında Körösi Csoma-Archivum'un çıkması düşünülemezdi. Türkçe *sancak* ve *bayrak* sözlerinin köküne ilişkin yazım da Prof. Németh'te kalmıştı. Macaristan'da savaş sonunda oluşan durum karşısında habilitasyon çalışmamın yayımlanmasına da olanak kalmamıştı. Ankara'ya döndükten sonra "Sibirya Türk dillerinde Moğolca unsurlar" adlı yazımda bu çalışmadan kalma küçük bir örnek verecektim (Türk Dili Belleten 14-15, 1950, 35-43).

Sonraki yıllarda Türkoloji alanındaki çaba ve çalışmalarımı sürdürecek ve özellikle etimolojik araştırmalara ağırlık verecektim. Bu yoldaki katkılarımın bir bölümünü yerli ve yabancı yayın organlarında yayımlamış bulunuyorum. Ancak bu alandaki çalışmalarım sonunda elde ettiğim katkı ve gözlemlerin büyük bir bölümünü bu güne değin baskıya veremedim.

Değerli okurlara sunduğum bu sözlükte, bir yandan yerli ve yabancı bilim erlerinin, Türk dilinin söz dağarcığının kökenlerine ilişkin çalışma ve yayınları gözden geçirilerek değerlendirilmiş, bir yandan da kişisel çalışmalarım sonunda topladığım belli başlı veri ve bilgiler özet olarak verilmiştir.

Uzun yıllar süren geceli gündüzlü yorucu çalışmalar sonunda ortaya çıkan bu sözlük ile büyük üstadım seçkin Türkolog Prof. Németh'in 1940 yılında dile getirdiği ön görüyü gerçekleştirdiğimi sanıyorum.

HASAN EREN

GİRİŞ

1. Türk diyalektlerinin ilk etimolojik sözlüğünü Ármin Vámbéry yazmıştı (A török-tatár nyelvek etymologiai szótára: NyK 13:249-483). Bu sözlük 1877'de Macarca olarak yayımlanmıştı. Yazarın "Türk-Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü" adını verdiği eserin Almancası 1878'de çıkmıştı (Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen. Leipzig 1878. XXIV + 228 s.).

Bu sözlüğün yazıldığı yıllarda eski ve yeni Türk diyalektlerine ilişkin bilimsel çalışmalara başlanmamıştı. Wilhelm Radloff'un diyalektolojik örneklerinin ancak ilk bölümü çıkmıştı. Türklük biliminde yeni bir çağ açan eski Türk yazıtları daha bulunmamış, okunmamıştı. Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgati't-Türk*'ü de ele geçmemiş, işlenmemişti. Bu açıdan Vámbéry'nin sözlüğü çok erken yapılmış bir denemedir. Bu sözlüğün bu gün için salt tarihî bir değeri kalmıştır. Bununla blirlikte, bu eserin 1972'de yeni (2.) baskısının çıktığına tanık olduk.

Ülkemizde bu alanda Bedros Keresteciyan, *Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque* (London 1912; yeni bas. Amsterdam 1971) adlı bir sözlük yazmıştı. Keresteciyan sözlüğünü 1905'te bitirmiş, eser ancak 1912'de Londra'da yayımlanmıştı.

Bu sözlüğü M. Fuad Köprülü 1925'te Türkiyat Mecmuası'nın I. cildinde çıkan bir yazısında değerlendirecekti (294-296. s.).

Köprülü, o yazısında Keresteciyan'ın bir *amateur* veya *dilettante* olarak ortaya koyduğu bu sözlüğün bilimsel bir katkı sayılamayacağını dile getiriyordu:

"... Lâkin ne kadar teessüfe şayandır ki, uzun seneler sarf ettiren bu mesai, ilim için ehemmiyetsiz neticeler vermiş, usul dairesinde yapılmayan tetkikatın - hatta asırlarca devam etse- ilmin terakkisine hizmet edemeyeceğini bir defa daha meydana koymuştur." (295. s.)

Köprülü'nün verdiği son yargıda da üzerinde durulmaya değer bir gerçek saklıdır: "Bu eser için müellifi çok uğraşmış, uzun seneler sarf etmiştir; lâkin saha-i mesaisini tahdit etmediği ve lisaniyat ilminin terakkiyat-ı ahîresine bîgâne kaldığı cihetle, bu

usulsüz mesai, maatteessüf, ilim için müsmir olmamıştır. Yarım asırlık ciddî ve samimî bir hayat-ı mesainin bu elim neticeye müncer olması, usulsüz mesainin nihayet iflâs ile neticeleneceğini göstermek itibarıyla, ilim hayatına atılmak isteyen gençlerimiz için bilhassa ibretâmizdir." (296. s.)

Dil biliminin etimoloji adını verdiğimiz kolu başlangıçtan beri her yerde büyük bir ilgi görmüştür. Dil bilimi alanında çalışabilmek için uzman olmak gerekir. Özellikle etimoloji alanında uzmanlığın büsbütün özel bir yeri ve değeri vardır. Bu açık gerçeğe karşılık her çağda ve her yerde *amateur* ve *dilettante*'ların en çok bu alana yöneldiklerine tanık oluyoruz.

Son yıllarda İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* (İstanbul 1988) adlı eseriyle bu yolda yeni bir örnek verdi. Eyuboğlu'nun sözlüğü bende ilginç bir çağrışım yapmıştı. Eseri gözden geçirirken birdenbire Keresteciyan'ın sözlüğünü ve daha çok bu sözlük üzerine Köprülü'nün yazmış olduğu eleştiriyi anımsamıştım. O bakımdan Eyuboğlu'nun sözlüğü üzerine yazmış olduğum değerlendirmenin başında Köprülü'nün, Keresteciyan'ın eserine ilişkin eleştirisini olduğu gibi aktarmıştım (Türk Dili 56, 1988, 272-291).

Eyuboğlu'nun sözlüğü, uzmanlık isteyen konularda *amateur* ve *dilettante*'ların ne gibi eserler verdiklerine yeni bir örnektir. Bu eser, Türk dilinin etimolojik sözlüğü alanında bir *compilation* bile sayılamaz.

Etimoloji dil biliminin en merkezî çalışma alanıdır. Her yerde ve her çağda en büyük ilginin bu alana yöneldiğini görüyoruz. Dil biliminin birtakım kuralları, "yasa" olarak nitelendirilen birtakım kuralları vardır. Bu alanda çalışan bilim erleri bu yasalara uymuşlarsa da, etimoloji alanında çalışan *amateur* ve *dilettante*'lar morfolojik ve semantik kurallara ve özellikle fonetik yasalara bağlı kalmamışlardır. O açıdan Voltaire, etimolojiyi ince bir alay yoluyla ünlüleri hiç saymayan, ünsüzlere de çok az değer veren bir bilim olarak değerlendirmiştir (C'est une science où les voyelles ne font rien et les consonnes fort peu de chose).

Türk diline yönelik çalışmaların geçmişinde de Voltaire'in alay yollu değerlendirmesine uygun düşen birtakım örnekler vardır. Örneğin Vámbéry'nin etimolojik sözlüğü bu açıdan düşündürücü bir örnek olarak gösterilebilir.

Şu son 25-30 yıl içinde Avrupa ülkelerinde Türk dilinin birkaç etimolojik sözlüğü çıktı. Bu alanda ilk "deneme" olarak Martti Räsänen bize *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* (Helsinki 1969. XVI + 533 s. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, 1,2) adlı bir sözlük kazandırdı.

Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* (Helsinki 1949. Studia Orientalia 15) ve *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen* (Helsinki 1957. Studia Orientalia 21) adlı eserleriyle eski ve yeni Türk diyalektleri alanında çalışkan bir uzman olarak tanınmıştı.

Bu eserleri verdikten sonra Räsänen Türk diyalektlerinin etimolojik sözlüğü üzerinde çalışmaya başlamıştı. Yazar, sözlüğün ilk provalarını 1963'te Helsinki'de yapılan PIAC toplantısına sunmuş, birçok çalışma arkadaşından provaları okuma ve düzeltme sözü almıştı. Sözlüğün yazımı 1965-1966 kışında bitmiş, yazar da PIAC toplantılarında Türkologları çalışmalarının durumu üzerine sürekli olarak bilgilendirmişti. 1966'da Ravello'da sözlükten örnekler bile sunmuştu.

Räsänen, sözlüğünün provalarını Türk diyalektleri alanında çalışan belli başlı arkadaşlarına göndererek düzeltme ve ekler yapılmasını istemişti. Onun bu dileğine uyarak sözlükte birtakım düzeltmeler yapanların adları eserin başında açıklanmıştır (Jussi Aro, Gerhard Doerfer, Suzanne Kakuk, Stanisław Kałużyński, Lajos Ligeti, Nicholas Poppe). Bu arada Räsänen sözlüğünün provalarını bana da göndermişti. Başta bu çalışmalara seve seve katılacağımı bildirmiştim, ancak provaları gördükten sonra katkıda bulunmaktan vaz geçmiştim. Sözlükte düzeltilmesi ve bütünlenmesi gereken o denli çok madde vardı ki...

Yaklaşık 25 yıldan beri ben de buna benzer bir sözlük üzerinde çalışıyordum. Räsänen'in eserinin düzeltilmesine katıldığım takdirde kendi sözlüğümde verdiğim birçok bilgi Räsänen'e aktarılmış olacaktı...

Sözlük çıktıktan sonra bir değerlendirme yazmaya başladım. Ancak bu yolda birkaç yüz sayfalık bir kitap yazmak gerektiğini anladım. Bunun üzerine gözlemlerimi kendi sözlüğümde değerlendirmeyi düşündüm.

Vámbéry'nin eski eserini saymayacak olursak, Räsänen'in sözlüğü, Türk diyalektlerinin ilk bilimsel etimolojik sözlüğüdür. O açıdan bu eserin çıkması bilim çevrelerinde geniş bir ilgi ile karşılandı. Bilimsel dergilerde çıkan irili ufaklı yazıları bir yana bırakalım. Gerhard Doerfer, sözlüğün provalarına düzeltmeleriyle katkıda bulunmakla kalmayarak, ayrıca üzerinde durulmaya değer birtakım gözlem ve önerilerle dolu bir değerlendirme de yayımladı ("Gedanken zur Gestaltung eines idealen Türkischen Etymologischen Wörterbuchs". Orientalistische Literaturzeitung LXVI 9/10 September/ Oktober 1971, 437-454).

Değerlendirme yazısının sonunda Doerfer, Räsänen'in sözlüğüne çok değer verdiğini vurgulamıştır.

Onun olaganüstü düşünce ve gözlemlerle dolu çalışmasının ideal sözlük ölçüleriyle tartılamayacağının altını çizmiş, ideal bir etimolojik sözlük gereksiniminin gelecek için bir görev olarak kaldığını da sözlendirmiştir.

Doerfer'in, Türk dilinin ideal etimolojik sözlüğüne ilişkin görüşlerine ana çizgileriyle katıldığımı saklamayacağım. Ne var ki bu ideal görüşlerin ancak uzak bir gelecekte gerçekleşebileceği açıktır. Onun üzerinde durduğu ideal etimolojik sözlüğün daha çok bilim alanında tartışılan sorunlara çözüm olanakları getireceği, Türk diline ilişkin bilgilerini artırmak isteyen aydın ve öğrencilerin gereksinimini karşılayamayacağı da bir gerçektir.

Räsänen'den sonra Sir Gerard Clauson da 1972'de bir etimolojik sözlük yayımladı (*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford 1972. xlviii+989 s.). Clauson 1960'ta Muhammed Mehdî Han'ın *Senglah* adlı Çağatayca-Farsça sözlüğünü Türklük bilimine kazandırmıştı. Daha sonra *Turkish and Mongolian Studies* (London 1962) adlı çalışmasıyla Türk ve Moğol araştırmaları alanındaki yetkisini ortaya koymuştu. Son olarak, etimolojik sözlüğünde eski Türkçenin söz dağarcığını kök ve köken bakımlarından işlemiştir. Türkçemiz, eski Türkçeyi söz dağarcığı ve belli başlı ses ve yapı özellikleriyle yaşatan en büyük koldur. Bu açıdan Clauson'un eseri bizim etimolojik sözlüğümüz için değerli bir katkıdır.

1966'da Ankara'da toplanan Uluslararası Dil Kurultayında Ê.V. Sevortyan, *Probnye stat'i k "Êtimologičeskomu slovarju tjurkskix jazykov"* (Moskva 1966) başlıklı bir sözlük örneği sunmuştu.

Sevortyan, *Affiksy glagoloobrazovanija v azerbajdžanskom jazyke. Opyt sravnitel'nogo issledovanija* (Moskva 1962) ve *Affiksy imennogo slovoobrazovanija v azerbajdžankom jazyke. Opyt sravnitel'nogo issledovanija* (Moskva 1966) gibi çalışmalarıyla Türk diyalektleri alanındaki yetkisini sergilemişti. O açıdan Türk dilinin etimolojik sözlüğüne ilişkin planı bilim çevrelerinde büyük bir beklenti ve ilgi uyandırmıştı. 1966 kurultayında onun etimolojik sözlüğü örneğine ilişkin düşünce ve gözlemlerimi seslendirme olanağını bulmuştum. Bu kurultaydan sonra Sevortyan Türk Dil Kurumunda derleme fişleri üzerinde çalışmıştı. Bu çalışmalar sonunda *Êtimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov* (Moskva 1971) adlı sözlüğünün *Obščetjurskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye* alt başlığını taşıyan bölümü yayımlandı. Alt başlığından anlaşılacağı gibi, bu sözlükte çağdaş Türk diyalektlerinde ünlü ile başlayan ortak sözler yer almıştır.

Sözlük Sevortyan'ın eseri olarak çıkmışsa da, çalışmalara Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisine bağlı Dil Bilimi Enstitüsünün Türk Dilleri Kolu üyeleri (N. Z. Gadjieva, G. İ. Donidze, A. K. Koklyanova, L. İ. Lebedeva, L. S. Levitskaya, L. A. Pokrovskaya, A. A. Yuldaşev, kısmen F. D. Aşmin) de katılmışlardır.

Sözlüğün *b* harfiyle başlayan sözleri kapsayan cildi 1978'de çıkmıştır (Moskva 1978).

Daha sonra (1980) sözlüğün *v, g* ve *d* harfleriyle başlayan sözleri içeren cildi yayımlandı (Moskva 1980). 1989'da sözlüğün *c, j, y* harflerini içine alan cildi baskıdan çıktı (Moskva 1989). Son olarak da *k* harfi yayımlandı (Moskva 1997).

Ne yazık ki Sevortyan'ı 23 Mart 1978'de yitirmiştik. O nedenle sözlüğün son ciltleri Sevortyan'ın çalışma arkadaşları ve öğrencileri tarafından düzenlenerek baskıya verilmiştir.

Sevortyan sözlük çalışmalarına ilişkin bir plan bırakmamıştı. Ancak, Levitskaya'nın ön sözünden öğrendiğimize göre, sözlüğün son üç cildinde *k, ķ, l, s* ve *t, ş* harfleriyle başlayan sözler yer alacaktır.

Bu çalışmaların bitirilmesinden sonra Türklük bilimi alanında anıtsal bir eser kazanacağımız açıktır.

Sevortyan ile çalışma arkadaşlarının ortak eseri olan bu sözlük Türkçemiz için büyük bir katkıdır. Sözlükte ortak Türkçe sözler işlenmiştir. Daha açık bir deyişle, Sevortyan, sözlüğüne yalnız eski ve yeni Türk diyalektlerinde yaşayan ortak öğeleri almış, dilimizin Anadolu'da (ve Balkanlarda) kazandığı sözlere yer vermemiştir. Örneğin Arapça, Farsça, Rumca, Bulgarca, Rusça, Macarca gibi komşu dillerden Türkçemize giren alıntılar sözlük dışında kalmıştır. O bakımdan sözlükte *anahtar, avlu, çam, çete, demet, dümen, evlek, fırın, fırtına, gocuk, gönder, gümrük, güverte, havyar, herek, iskele, iştir, kalas, kestane, kiler, kiremit, panayır, pelit, poyraz, salaş, soba, şarampol, şıringa, şinik, temel, tente, tirfil, üvendire, yalı, yarka, zelve, zembil, zerdali* gibi sözler üzerine bilgi verilmemiştir.

Dilimizde Türk kökenli birtakım yeni türevler de vardır. Örneğin ağaçtan veya taştan yapılmış büyük havana verdiğimiz *dibek* adı dilimizin Anadolu'da kazandığı bir öğedir. Yerel ağızlarda daha çok *dübek* biçiminde geçen bu adın *dövmek* kökünden geldiği anlaşılıyor. Bu yeni türev çağdaş Türk diyalektlerinde kullanılan *soku*'nun yerine geçmişse de, yerel ağızlarda *soku* adı da kalmıştır.

Bu örnekleri artırmak kolaydır. Bu tür örneklerin Sevortyan'a ve çalışma arkadaşlarına borçlu olduğumuz sözlükte yer almaması doğaldır. Bu durum Sevortyan'ın sözlüğünün değerini azaltmaz. Sevortyan'ın sözlüğü, alt başlığında açıklanan "ortak Türkçe" ölçüsüne bağlı kalmıştır.

Dünya dilleri arasında özel bir yer tutan Türkçe gibi bir dilin etimolojik sözlüklerinin yabancı yazarlar tarafından yazılması ilk bakışta çarpıcı ve düşündürücüdür. Ancak dil bilimi alanında buna benzer örnekler vardır. Örneğin Slav dilleri arasında büyük

bir yer tutan Rusçanın etimolojik sözlüğünün Alman Slavisti Max Vasmer'in kaleminden çıktığını biliyoruz. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde bu tür bir sözlüğe duyulan gereksinimi karşılamak üzere O. N. Trubaçev, Vasmer'in sözlüğünü Rusçaya çevirmiştir. Bu çevirinin 2. baskısı da çıkmıştır. Bu baskı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde etimolojik sözlüğe duyulan gereksinimin buyüklüğüne açık bir tanıktır.

Son 100 yıl içinde Türk dilinin eski kaynakları büyük ölçüde arttı, yaşayan Türk diyalektleri alanında girişilen çalışmalar da bir kat daha çoğaldı, derinleşti. Yeni bir çığır açan bu araştırmalara paralel olarak özel sorunlara ilişkin birtakım monografiler çıktığı gibi, yıllardan beri gereksinimini duyduğumuz birkaç toplu eser de yayımlandı. Bütün bu çalışma ve yayınlar etimolojik araştırmaları kolaylaştırdı.

Ancak bir noktada durumun değişmediğine tanık oluyoruz: "Altay dilleri" arasındaki yakınlık sorunu bu güne değin bir hipotez olarak kalmıştır. Eski kaynakların tanıklığına göre, Türk ve Moğol dilleri arasında yaklaşık iki bin yıldan beri sürekli bir ilişki gerçekleşmiştir. Bu ilişkilerde dengeli bir uyumdan veya ölçülü bir eşitlikten söz edilemez. Birbirinden uzak coğrafî alanlarda, türlü çağlarda gerçekleşen ilişkilerin bu dillerde birtakım kalıntılar bırakması doğaldır. Bu ilişkilerin diller arasındaki ortak kökten kalma benzerliklerin ayırt edilmesini büyük ölçüde ağırlaştırdığı, güçleştirdiği bir gerçektir. Ana dilden kalma bir benzerlik veya özellik olarak değerlendirilen bir olayın, iki dilin bağımsız yaşamında gerçekleşen bir ilişkinin sonucu olduğu ortaya çıkabilir.

Türk ve Moğol dilleri arasındaki sürekli ortak yaşamdan kalma karşılıklı etkilerin gün ışığına çıkarılması da "Altay dilleri" uzmanları için ağır bir sorundur.

Ancak Türk dilinin söz dağarcığında geçen kök veya kökeni bilinmeyen öğelerin sayısında son yıllarda bir azalma gözlendiğini de saklamayalım. Türk dili alanında yapılan araştırmalar sonunda ortaya atılan yeni etimolojik açıklamaların artması sevindiricidir. Gelecekte bu yoldaki katkıların bir kat daha artacağı açıktır.

Yazı ve yayınlarında dağınık olarak birtakım etimolojiler veren B. Ya. Vladimirtsov, Z. Gombocz, C. Brockelmann, J. Németh, T. Kowalski, A. Zajączkowski, L. Ligeti, A. N. Kononov, A. M. Şçerbak gibi yazarları bir yana bırakalım. Örneğin Gerhard Doerfer'in *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* (1-4, Wiesbaden 1963-1975) adlı anıtsal eseri büyük bir boşluğu doldurmuştur.

2. Etimolojik sözlüklerin geçmişi düşündürücü olay ve gelişmelerle doludur.

Macar Bilimler Akademisi 1910'da Macar dilinin etimolojik sözlüğünün yazımı konusunda bir yarışma açmıştı. Macar dil bilimi alanında büyük bir boşluğu doldurmak üzere açılan bu yarışmayı Zoltán Gombocz ile János Melich'in ortak olarak yazdıkları etimolojik sözlük örneği kazanmıştı.

Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* (Helsinki 1912. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 30) adlı eseriyle Türkoloji alanında seçkin bir uzman olarak uluslararası bir ün kazanmıştı.

Melich ise *Szláv jövevényszavaink* (I/1; Budapest 1903; 1/2, 1905) adlı eserinde Macarcada yaşayan Slavca alıntıları yetkiyle irdelemişti. Daha sonra Melich, *A honfoglaláskori Magyarország* (Budapest 1925-1929. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I/6) adlı eserinde Macar topraklarında eski çağlardan kalma yer adlarını dil ve tarih açısından değerlendirmişti. Melich, Viktor Lumtzer ile birlikte Alman kökenli yer adlarını ve Almanca alıntıları da işlemişti (*Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes.* Innsbruck 1900. Quellen und Forschungen zur Geschichte, Litteratur und Sprache Österreichs und seine Kronländer, 6).

Bu duruma göre, Macar Bilimler Akademisinin açtığı yarışmayı Gombocz ile Melich'in kazanması doğaldır. Onların yazdığı *Magyar etymologiai szótár*'ın ilk fasikülü 1914'te çıkmıştı. Macarcada kullanılan eski ve yeni sözlerin yanında kişi ve yer adlarını da kapsayan bu anıtsal eser dünya çapında bir bilimsel çalışmadır. Ne var ki Gombocz'un 1935'te beklenmedik ölümü üzerine sözlüğün yazımı ağırlaşmış ve 1944'te *g* ile başlayan sözlerin bir bölümünü içeren fasikülüyle yayımı sona ermiştir.

Petar Skok'un *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* adlı etimolojik sözlüğü de ilginç bir örnektir. Roman dilleri alanında seçkin bir uzman olarak ün kazanmış olan Skok, Balkanoloji alanında da verimli çalışmalar yapmıştır.

Skok, Hırvatça veya Sırpçanın etimolojik sözlüğü üzerinde II. Dünya Savaşından sonra çalışmaya başlamıştır. 1948'de Yugoslav Bilimler Akademisi bu eseri yayın planına almış ve 1949'da yazara çalışmalarında yardımcı olarak Dil Bilimi Enstitüsünden Valentin Putanec'i görevlendirmiştir. Skok'un 1952-1955 yılları arasında gerçekleştirdiği çalışmalar sonunda 10.000 sayfayı aşkın elle yazılmış bir karalama ortaya çıkmıştır. Yazarın 1956'da ölümü sözlüğün baskıya verilmesini geciktirmiştir. Yugoslav Bilimler Akademisi 1958'de sözlüğün karalamasını ele almış, 1961-1968 yılları arasında Valentin Putanec el yazmasını baskıya hazırlamıştır. Yazara saygısı dolayısıyla Putanec sözlüğün orijinaline dokunmamıştır. Skok'un etimolojisiz bıraktığı birçok maddenin bir bölümü çıkarılmış, bir bölümü ise türlü kombinezonlara olasılık vereceği düşüncesiyle bırakılmıştır. Seyrek olarak redaksiyon kurulu bu tür maddelere bir etimoloji vermiş, bu ekler [ ] içinde gösterilmiştir.

Bu çalışmalar sonunda Skok'un sözlüğü 1971-1974 yılları arasında yayımlanmıştır. Yazarın ölümünden yaklaşık 20 yıl sonra...

Fin dilinin etimolojik sözlüğü Y. H. Toivonen'in kişisel girişimiyle gerçekleşmiştir. Sözlüğünün giriş bölümünde Toivonen, E. N. Setälä'nin bu yoldaki çalışmaları üzerinde durmuş, onun Gombocz ile Melich'in *Magyar etymologiai szótár*'ından örneklendiğini açıklamıştır.

Toivonen, etimolojik sözlük alanında göz önünde tuttuğu sözlüklerin adlarını vermemiştir. Ancak, sözlüğün yazımında Elof Hellquist'in *Svensk etymologisk ordbok* ve H. S. Falk ile Alf Torp'un *Norwegisch-dänische etymologische Wörterbuch*'unu örnek olarak göz önünde tuttuğu anlaşılıyor.

Toivonen, sözlükte Fin yazı dilinin söz dağarcığı yanında ağızlarda yaşayan sözlerin de değerlendirileceğini açıklamıştır. Buna karşılık *albumi, dogmi, fysiikka, morali, planeetta, reviisori, tenori* gibi yabancı kökenli kültür sözlerine çokluk yer verilmediğini bildirmiştir. Bu tür sözlerin kökenlerini, anlamlarını ve yazımlarını açıklayan kılavuz ve sözlüklerin varlığı karşısında...

Toivonen, eserinde Fince sözlerin yalnız en yakın dillerdeki karşılıklarını vermekle yetinileceğini de açıklamıştır.

Toivonen, *Suomen kielen etymologinen sanakirja*'da *napata* sözüne değin toplu olarak 2137 madde yazmıştır. Sözlüğün *knappu*'ya değin gelen sözleri kapsayan 1. cildinde, yerel ağızlarda kalan sözleri bir yana bırakalım, yazı ve kültür dilinde kullanılan sözlerin büyük bir bölümü de geçmiyordu. Sözlüğün 2. cildinin ilk fasiküllerindeki eksik ve boşluklar, özellikle *l* ve *m* ile başlayan sözlerde bir kat daha artmıştır.

Toivonen'in sözlük üzerinde var gücüyle çalıştığı göz ardı edilemez. Ancak uzun süren ağır hastalığına karşı verdiği savaşı 1956 yılı mayıs ayının sonunda yitirmiş, değerli bilimsel kazanımlarla dolu yaşamının başeseri saydığı etimolojik sözlüğünün bittiğini görememiştir.

Sözlüğün bütünlenmesi ve bitirilmesi görevi 1957'de Erkki Itkonen ve Aulis J. Joki'ye verilmiştir. Daha sonra çalışmalara Reino Peltola da katılmıştır. Özünde 6. cildin baskıdan çıkmasıyla sözlük bütünlenmiş, bitmiştir. Ne var ki bu kez sözlüğün *a*'dan *m*'ye değin gelen bölümüyle sonraki bölümü arasındaki dengesizlik acı bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, *a – m* arasındaki maddelerin son bölümdeki ölçülere göre yeniden yazılması kaçınılmaz bir gereksinim olarak değerlendirilmiştir. Bu gereksinimin giderilmesi için çalışmalara birçok yazarın katılması gerektiği anlaşılmıştır. Eski yazarların, sözlüğün bütünlendiğini dünya gözüyle göremeyecekleri gerçeği de açıklık kazanmıştır. 1976'da Budapeşte'de toplanan Etimolojik Çalışmalarda Kuram ve Metodoloji Kongresinde "Prinzipien und Praxis der Redaktion des Finnischen Etymologischen Wörterbuches" (*Az etimológia elmélete és módszere*. Budapest 1976. 156-161)

başlıklı bir bildiri sunan Aulis J. Joki, bildirisini düşündürücü bir soru ile bitirmişti: "Und ist denn überhaupt irgendein etymologisches Wörterbuch oder ein sonstiges Lexikon einer lebenden Sprache jemals "endgültig" fertig, abgeschlossen?"

Türkoloji alanında da bunlara benzer etimolojik sözlük örnekleri vardır.

En güzel ve en düşündürücü örnek olarak Ê. V. Sevortyan'ın sözlüğünü gösterebiliriz. Bu sözlüğün *Êtimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov (Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye)* adlı cildi 1974'te yayımlanmıştı. *Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvu "B"* alt başlığını taşıyan cildi 1978'de çıkmıştı. *Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy "V", "G" i "D"* "alt başlıklı cildi 1980'de baskıdan çıktı. *Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy "Dž", "Ž" , "J"* alt başlıklı cildi 1989'da yayımlandı. Son olarak da sözlüğün *Obščetjurkskie i mežtjurkskie leksičeskie osnorvy na bukvy "K", "Ķ"* alt başlıklı cildi 1997'de baskıdan çıktı.

Sevortyan sözlük üzerinde yapılacak sonraki çalışmalara ilişkin bir plan bırakmamıştır. Baskıdan çıkan bölümlerin yapısından ve içeriğinden yola çıkan çalışma grubu, sözlüğün etimolojik açıklama bekleyen leksik materyalini "K-Ķ", "L-S", "T-Ş" olarak üç cilde ayırmıştır.

Buna göre, Sevortyan'ın sözlüğü ancak bu ciltlerin yayımlanmasından sonra bitmiş olacaktır. Daha açık bir söyleyişle, ilk bölümü 1974'te yayımlanan sözlük, son bölümlerinin çıkmasından sonra bütünlenmiş olacaktır. Son bölümlerin çıkması için yaklaşık 10 yıl beklemek gerekeceği kestirilebilir.

Son olarak 1997'de sözlüğün *Obščetjurkskie i mežtjurkskie leksičeskie osnovy na bukvy "K", "Ķ"* alt başlıklı cildi yayımlandı. Bu ciltte *k* ile başlayan sözlerin bir bölümü yer almıştır.

Yazımı ve basımı 25-30 yıl süren bir sözlüğün baş bölümleriyle son bölümleri arasında içerik ve ölçü bakımlarından birtakım farkların bulunması doğaldır. 1974'ten başlayarak çıkan bölümlerin birçok yönden eskimiş olduğu da göz ardı edilemez. Buna ek olarak, sözlüğün yalnız Türk diyalektlerinde kullanılan ortak kökleri kapsadığını biliyoruz. Daha açık bir anlatımla, Türkiye Türkçesinde kullanılan alıntılara Sevortyan'ın sözlüğünde yer verilmemiştir. Demek bu tür sözlere ilişkin bilgi almak isteyen okurlar Sevortyan'ın sözlüğünden yararlanamayacaklardır. Türkiye Türkçesinin söz dağarcığı bu tür öğelerle doludur. Eski kaynaklarda ve yerel ağızlarda bunlara benzer birçok söz geçtiği de bir gerçektir. O bakımdan Sevortyan'ın sözlüğü ulusal diline ilişkin bilgisini bütünlemek ve artırmak isteyen Türk okurunun gereksinimini karşılayamaz. Kaldı ki Se-

vortyan'ın sözlüğü Rusçadır. O bakımdan bu eserden Türk okurunun yararlanması düşünülemez. Bu durum karşısında bu eseri yalnız uzmanların kullanabilecekleri açıklık kazanıyor.

Özetle, etimolojik sözlüklerin geçmişi bitmemiş veya yarım kalmış sözlük örnekleriyle ve *posthume* sözlük baskılarıyla doludur.

3. İşte bir yandan bu düşündürücü örnekleri, bir yandan da Türk dil bilimi alanındaki boşluğun derinliğini ve ulusal bilgi ve kültürünü artırmak isteyen Türk okurlarının gereksiniminin büyüklüğünü göz önünde tutarak, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* adlı eserimi baskıya verdim.

Beni uzun yıllardan beri uğraştıran bu sözlüğün bitmiş olduğu söylenemez. Özünde Fin dilinin etimolojik sözlüğünden söz ederken eski çalışma arkadaşım Aulis J. Joki'nin tartışma götürmez bir gerçeği dile getiren bir sözünü aktarmıştım. Joki'nin vurguladığı gibi, herhangi yaşayan bir dilin etimolojik sözlüğünün bir gün soncul olarak ("endgültig") bittiği düşünülemez.

Son olarak, 75 yıldan beri köklü ve kapsamlı bir dil inkılâbı üzerinde uğraşılan bir ülkede söz dağarcığımızın kökenini açıklayan bir etimolojik sözlüğe gereksinim duyduğumuzu dile getirelim.

Türk dilini yabancı dillerin baskısından kurtarmak, Türk dilinin öz güzelliğini ortaya çıkarmak, Türk diline çağdaş bilim ve kültür kavramlarını karşılayacak olanak ve kolaylıklar kazandırmak gibi amaçlarla girişilen çalışmalarda söz dağarcığımızın kökenini bilmek gerekmez mi?

Dilimizde büyük bir yer tutan yabancı sözlere, alıntılara karşı açılan savaşta, dil biliminin söz veya köken bilgisi (etimoloji) koluna özel bir değer ve ağırlık vermek kaçınılmaz bir koşuldur. Sözlerin kökeninin araştırılması özünde bilimsel bir çalışmadır. Ancak dilimizin özleştirilmesi, yalnız özleştirilmesi değil, geliştirilmesi uğrunda gösterilecek çabalarda etimolojik çalışmaların sonuçlarını göz önünde tutmak ve değerlendirmek kaçınılmaz bir gereksinimdir. Sözlerin kökenini göz önünde tutmadığımız durumda, yabancı bir sözü dilimizden çıkarmak isterken başka bir yabancı sözü seçmek olasılığıyla karşılaşabiliriz.

Arapçadan gelen *hudut* sözü yerine dilimizde dar bir çevrede kullanılan *sınır* karşılığı ortaya atıldı. *Sınır*, Türkçede eskiden beri kullanılan bir sözdür, ama Anadolu dışında konuşulan Türk diyalektlerinde buna benzer bir söz geçmez. Eski Türk diyalektlerinde de *sınır* biçimine rastlanmaz. Bu durum karşısında *sınır*'ın komşu dillerden alındığını tahmin etmek kolaydır. Gerçekten *sınır*'ın Rumcadan geçtiği daha 1893 yılında ortaya çıkmıştı.

Son yıllarda *şehir* sözünün yerine daha çok *kent* karşılığının kullanıldığı göze çarpıyor.

Şehir sözü dilimize birçok türev kazandırmıştır: *şehirci, şehircilik, şehirlerarası, şehirleşmek, şehirli* gibi. Bu söz, üzerinde yaşadığımız yurt topraklarında yer adı olarak da yaygındır: *Akşehir, Akçaşehir, Alaşehir, Beyşehir, Yenişehir, Eskişehir.*

Sözlüğümüzde ve yer adlarımızda bu denli yaygın olarak yaşayan *şehir* sözü Farsçadır. Buna karşılık *kent* sözü Türkçe midir?

Şehir'in yerine geçen *kent* de bir alıntıdır. Farsçanın eski bir kolundan, Sogdiana'da konuşulan Sogdcadan kalma bir alıntıdır. Bu durumda eski ve yaygın *şehir* sözü yerine *kent* karşılığını kullanmakla büyük bir kazanım sağladığımızı söyleyebilir miyiz?

Arapça *ziyafet* karşılığı olarak *şölen* sözü ortaya sürüldü. O yıllarda bu sözün kökeni bilinmiyordu. Ancak, *ş* ile başlayan sözlerimizin büyük bir bölümü Türkçe değildir. *Şiş, şişek, şimşek* gibi birtakım Türkçe sözlerin başında gördüğümüz *ş*'ler ikincil seslerdir. Bu gün *şölen*'in Moğolcadan kalma bir alıntı olduğu anlaşılmıştır.

Arapça *hububat* karşılığı olarak *tahıl* sözü ortaya atıldı. Bu gün *hububat* sözünü artık unuttuk, *tahıl*'ı seve seve kullanıyoruz. *Tahıl*'ın Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanıldığı bir gerçektir, ama Anadolu'da yaşayan bütün sözlerin Türkçe olduğu söylenebilir mi? Yerel ağızlarımız da komşu dillerden alınma sözlerle doludur, ortak kültür ve yazı dilimiz gibi. Ağızlarda yaşayan *tahıl* da bir alıntıdır, Arapça *dahl* 'dan gelen bir alıntıdır.

Örneklerden bir örnek daha:

Arapça *esas* yerine *temel*'i kullanmaya başladık, *temel*'in Rumcadan alındığını bilerek veya bilmeyerek...

Bu örnekleri *çağ, öğe, tanık, ülke, üye* gibi sözlerle sürdürmek kolaydır. Ancak yanlış anlaşılmasın. Bu örnekleri sıralamaktan amacım, etimolojik araştırmaların dil inkılâbı alanındaki yerini, değerini dile getirmektir. Yoksa yabancı dillerden kökenlendiği anlaşılan sözlerin yaşam hakkını kaldırmak düşüncesiyle yola çıkmadığımı altını çizerek vurgulamak isterim.

Türk Dil Kurumunun kurulduğu yıllarda söz dağarcığımızda geçen öğelerin kökeni konusunda bize sağlam bilgi verecek bir sözlük yoktu. Bu açıdan kurumun ilk çalışmalarında birtakım yanlışların yapılmasını doğal karşılamak gerekir. Dilimizdeki yabancı kökenli sözlere karşılık olarak ortaya sürülen yeni sözler arasında birtakım yanlış örneklerden söz ederken etimolojik sözlüklere gereksinim duyduğumuzu dile getirmek

istedim. Dil Kurumunun amacını gerçekleştirmek üzere girişilecek çalışmalarda söz dağarcığımızın kökenlerine ilişkin sağlam bilgi verecek kaynaklara gereksinim duyduğumuzu seslendirmeye çalıştım.

Düzeltiyorum: Yalnız dil inkılâbıyla ilgili çalışmalarımızda değil, dilimize ilişkin bütün bilimsel çabalarımızda etimolojik sözlüklere gereksinim duyduğumuzu vurgulamak istedim.

Son yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin dağılması da Türk dilinin etimolojik sözlüğüne büyük bir güncellik kazandırmıştır. Bu tür bir sözlük, bağımsızlıklarına kavuşan Azerî, Türkmen, Kazak, Kırgız, Özbek gibi dildaşlarımızla aramızdaki dil bağlarına açıklık kazandıracak, birlik ve yakınlığımıza yeni bir güç katacaktır. Ana dilden kalma ortak kök ve sözlerin çokluğu etimolojik sözlükte açık olarak sergilenecektir. Etimolojik sözlükte Türk diyalektlerinin ana çizgileriyle birleşmesi ve bütünleşmesi kolaylaşacaktır. O açıdan kültür alanında gerçekleşen gelişmelerin etimolojik sözlük gereksinimini bir kat daha artırması doğaldır.

II. Dünya Savaşından sonra türlü dil ve dil gruplarına ilişkin bir yığın etimolojik sözlüğün yayımlandığını biliyoruz. Bu yeni yayınlar karşısında etimolojik sözlük *dumping*'inden bile söz edildi. Bu gelişmede geniş aydın okur yığınlarının rol oynadığı da bir gerçektir. Aydın çevrelerin her yerde açık bilgi sağlayan etimolojik kılavuzlara gereksinim duyduğu anlaşılmıştır. Yayın evleri salt bilimsel amaçları karşılayan etimolojik sözlükleri de yayımlamaktan geri kalmamışlardır. Çünkü bu tür eserlerin kuruluşlarına yayın alanında özel bir ağırlık ve saygınlık kazandırdığına inanıyorlardı. Almanlar, Fransızlar, İngilizler ve son yıllarda İtalyanlar, Ruslar büyük sözlükler yanında pratik etimolojik sözlükler ve kılavuzlar da yayımlamışlardır.

Kluge'nin Alman etimolojik sözlüğünün 21. baskısı yapıldı. Sırp ve Hırvatların etimolojik sözlüğü çıktı. Ural dillerine bağlı birtakım dillerin de etimolojik sözlükleri yayımlandı. Türk diyalektleri arasında özel bir yer tutan Çuvaşçanın etimolojik sözlüğü baskıdan çıktı. Kartvelcenin etimolojik sözlüğü yayımlandı. Osetçenin etimolojik sözlüğü yazıldı. Dravid dillerinin etimolojik sözlüğü kaleme alındı... Macar dilinin anıtsal etimolojik sözlüğü bütünlendi. Daha sonra bu sözlüğün Almanca çevirisi baskıdan çıktı.

Son yıllarda Çuvaşça, Kazakça gibi Türk diyalektlerinin etimolojik sözlükleri çıktı. Ancak eski ve yeni Türk diyalektleri arasında yaygınlık ve söz varlığı bakımlarından en önemli yeri tutan Türkiye Türkçesinin bilimsel bir etimolojik sözlüğü çıkmadı. Doğal olarak, yabancı ülkelerde yayımlanan etimolojik sözlükler bizim gereksinimimize yanıt veremezdi.

Ülkemizde gerek bilim alanında gerek kültür yaşamında Türk dilinin etimolojik sözlüğüne duyulan gereksinim, uzun yıllardan beri güncel bir sorun olarak kaldı.

4. Sözlükte Türkçede kullanılan eski ve yeni sözler yer almıştır. Bunlardan başka, yerel ağızlarda yaşayan sözler de değerlendirilmiştir.

Maddelerde belli başlı yeni ve eski verileri saymakla yetindim. Macar Türkologu József Thúry'nin "A török-magyar nyelvek összehasonlító szótára" başlıklı çalışması üzerine yazmış olduğu raporda József Budenz, Türk dillerinin aslen diyalekt olduğunu vurgulayarak sözlükte eski ve yeni verilerin sıralanmasına gerek olmadığını dile getirmişti. Daha sonra Zoltán Gombocz da "Thúry József "Magyar-török összehasonlító szótára" (Akadémiai Értesitö 18, 1907, 508-515) başlıklı yazısında, Budenz'in raporunda sözünü ettiği bu duruma katılarak, Thúry'nin "karşılaştırmalı sözlüğünde" Türkçe verileri bütün ayrıntılarıyla gözden geçirmesine karşı çıkmıştı. Budenz gibi büyük bir bilim erinin Türk dillerini diyalekt olarak değerlendirmesi düşündürücüdür. Budenz'in L. Budagov, W. Radloff gibi çağdaşları da Türk dillerine diyalekt gözüyle bakmışlardı.

Bu gerçekten yola çıkarak sözlükte belli başlı yeni ve eski verilerin ancak bir bölümü üzerinde durdum.

Türk dilinin Türkmence, Tatarca, Nogayca, Kazakça, Kara Kalpakça, Kırgızca, Özbekçe, Karayca gibi birçok diyalekte ayrıldığını biliyoruz. Sözlükte çağdaş diyalektlerin ancak bir bölümü değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, Türk diyalektleri arasında Çuvaşça ve Yakutçaya özel bir değer ve ağırlık verildiğini dile getirelim.

Maddelerde eski kaynaklarda geçen belli başlı veriler de gözden geçirilmiştir. Böylelikle dilimizde kullanılan sözlerin kökü, kökeni ve geçmişi üzerine toplu bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Eski ve yeni diyalektlere ilişkin bilgi vermekle yetinilmeyerek bu diyalektlerde geçen anlamdaşlar üzerinde de durulmuştur.

Bütün büyük dillerde olduğu gibi, Türkçede de yabancı kökenli öğelerin, alıntıların geniş bir yer tuttuğu açık bir gerçektir. Örneğin *inci* Çinceden alınmıştır. Örneğin *kaburga* Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Örneğin *borç* da yabancı bir kavramdır. Bu söz eski çağlarda İç Asya'da alım satım yaşamında etkin bir rol oynamış olan Sogdlardan alınmıştır...

Uzak ve yakın komşularımızdan aldığımız sözler saymakla bitmez. Sözlükte komşu (ve yabancı) dillerden alınmış sözler de titizlikle irdelenmiştir.

Ancak, sözlükte yalnız yabancı dillerden kalma sözlerin açıklanmasıyla yetinilmemiş, Türkçeden komşu dillere geçen sözler de özel olarak verilmiştir. Bu yolla Türkçenin yalnız alıcı bir dil olmakla kalmayarak, ayrıca bütün komşu dillere yeni kavramlar

kazandıran verici bir dil olduğu da dile getirilmiştir. Bu yoldaki görüşümü "Türk Dilinin *Étymologique* Sözlüğü" (TD 1994/2:179-198) başlıklı konferansımda açıklamıştım (197-198). Bu yaklaşımın, Gerhard Doerfer'in seslendirdiği "ideal etimolojik sözlük" ile ilgili düşüncelere *mot à mot* uyduğu anlaşılıyor. Değerli çalışma arkadaşım, "Gedanken zur Gestaltung eines idealen Türkischen Etymologischen Wörterbuchs" (OLZ 66 9/10, September-Oktober 1971, 937-954) başlıklı yazısında (448), Türkçeden yabancı dillere geçen sözlerin açıklanmasını kaçınılmaz ("unerläβlich") bir koşul olarak değerlendirmişti: "Die Wanderungen türkischer Wörter in fremde Sprachen zu vermerken, ist unerläβlich: Die Türken sind ja nicht nur Empfangende, sondern auch Gebende gewesen, vgl. dazu meine Andeutungen in Bustan 7, 1966, 24-32."

Yabancı dillerde büyük bir yer tutan Türkçe sözler, Türkçenin yalnız alıcı bir dil olmadığına açık ve inandırıcı bir tanıktır. Bu yolda verilen bilgilerde Türkçenin yabancı dillere borçlu kalmadığı da dile getirilmiştir.

Doerfer'in özelliklerini titizlikle ve ayrıntılarıyla tanımladığı sözlük ideal bir sözlüktür. Bu ideal sözlüğe sahip olmak için uzun yıllar beklemek gerekecektir. Buna karşılık etimolojik sözlük Türklük bilimi alanında daha çok beklemeye yer olmayan bir sorun, bir gereksinimdir.

Sözlükte yakın anlamlı sözler de göz ardı edilmemiştir. Örneğin *orak* maddesinde Çuvaşça *śurla* karşılığı verilmiştir. Türkçe *güneş* maddesinde eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *kuyaş* biçimi üzerinde durulmuştur Türkçede 'yırtıcı hayvan' olarak kullanılan *kurt* biçiminin dar bir alanda kaldığı belirtilmiş, eski ve yeni diyalektlerde kurda *börü* adının verildiği açıklanmıştır. Türkçe *göbek* yanında eski ve yeni diyalektlerde *kindik* karşılığının geçtiği dile getirilmiştir. Türkçe (ve Türkmence) *keçe*'nin yerine eski ve yeni Kıpçak diyalektlerinde *kiyiz* adının kullanıldığı seslendirilmiştir. Diyalektlerde *karınca* yanında *kumurska* adının yaşadığı bildirilmiştir. Eski ve yeni diyalektlerde *sinek* yerine *çıbın* (>*çibin* > *cibin*) biçiminin geçtiği belirtilmiştir. Türkçe *tavşan*'ın yanında Kıpçak alanında *koyan* adının kullanıldığı açıklanmıştır.

Sözlükte anlamdaşlar verildiği gibi, ara sıra *doublet*'lere de göndermeler yapılmıştır.

Yeni ve eski veri ve biçimlerin sıralanmasından sonra sözlerin kök veya kökeni üzerinde durulmuş, bu yolda bu güne değin ortaya atılan belli başlı açıklamalar eleştiri süzgecinden geçirilerek değerlendirilmiştir.

Söz dağarcığımızdaki öğelerin büyük bir bölümü köken açısından açıklanmıştır. Ancak köken bakımından tartışmalı birtakım öğelerin varlığı da göz ardı edilemez. Bu yolda bu güne değin birçok araştırma gerçekleştirilmişse de, kökü veya kökeni açıklana-

mamış öğelerin kaldığı da bir gerçektir. Sözlükte kökü veya kökeni bilinen sözler yanında soyu sopu bilinmeyen öğeler de yer almıştır. Kökü veya kökeni bilinmeyen öğelerin bu alanda çalışan uzmanların ilgisini çekeceği ve bu yönde birtakım açıklama ve katkıların yapılmasına olanak ve kolaylık sağlayacağı açıktır.

Kökeni bilinmeyen sözler arasında ölmüş dillerden kalma birtakım öğelerin bulunabileceği de düşünülebilir. Bu dillere ilişkin bilgi ve verilerin elde edilmesi kökeni çözümlenmemiş sözlerin açıklanmasını sağlayacaktır. Örnek olarak, ölmüş bir dil olan Sogdca yazmaların bulunması birçok Türkçe sözün kökenine ışık tutmuştu.

Söz dağarcığımızda yansıma (*onomatopée*) olarak nitelendirilen öğelerin büyük bir yer tuttuğunu biliyoruz. Sözlükte doğal seslere benzer seslerle yapılan bu tür sözler yansıma olarak açıklanmıştır. Yabancı dillerin etimolojik sözlüklerinde de doğal seslerden oluştuğu anlaşılan türevler yansıma olarak geçer. Eski Türkçeden kalma sözler arasında birtakım yansımalara rastlandığı gibi, Türkçenin daha yeni çağlarda kazandığı türevler arasında da bu tür sözlerin sayısı bir kat daha artmıştır. Hayvan ve özellikle kuş adlarında yansımalar çoktur. Bitki adlarında bile *onomatopéique* örnekler geçtiğine tanık oluyoruz. Örnek olarak, çağdaş diyalektlerin bir bölümünde serçeye verilen *çıpçık* adı, serçenin çıkardığı sesten başka bir şey olamaz. Bunun gibi, *karga*'nın da bu kuşun çıkardığı sesten çıkmış bir ad olduğu anlaşılıyor. Buna karşılık *tavuk* adının kökeni karışıktır. Macarcanın küçük bir etimolojik sözlüğünü yazmış olan Géza Bárczi, Macar dilinin anıtsal etimolojik sözlüğünü değerlendiren bir yazısında, etimolojik sözlüklerde sözlerin bir bölümünün ses yansımasına dayandırıldığının göze çarptığını belirtmiştir. Bárczi'ye göre, ses yansımasından geldiği bildirilen sözlerin özünde kökeni bilinmeyen sözlerden başka bir şey olmadığı düşünülebilir.

Sözlükte kök veya kökeni bu güne değin açıklanmamış birtakım sözlerin ilk olarak açıklandığını da saklamayalım. Örnek olarak, *ayva, bayrak, çam, şimşek* gibi sözlerin kök veya kökenine ilişkin açıklamalar ilk kez bu sözlükte yapılmıştır. Ancak sözlüğün öz ve ana görevi, söz dağarcığımızın kökeni bilinmeyen öğelerinin geçmişinin araştırılması ve açıklanması olamazdı. Amaç bu güne değin bu yolda yapılan araştırmaların sonuçlarının toplanması ve gözden geçirilerek değerlendirilmesiydi.

Maddelerin sonunda belli başlı bilimsel yayınlar özet olarak verilmiştir. Bu yolla bilgisini artırmak isteyen okurlara büyük bir kolaylık sağlanmıştır.

Bibliyografya bölümünde yalnız yayınların sayılmasıyla yetinilmemiş, yayınların değerlendirilmesine de çalışılmıştır.

Maddelerin yazımında göz önünde tutulan ölçü, eserin kullanılmasını kolaylaştıracaktır. Bu yaklaşımıyla sözlük Martti Räsänen'in eserine benzer. Buna karşılık Ê.V.

Sevortyan, kaynaklarda geçen bütün verileri toplamaya çalışmıştır. Bu çaba sonunda sözlüğü içinden çıkılmaz veriler yığınına dönüşmüştür.

Son yıllarda söz dağarcığımızın yabancı kökenli öğelerine ilişkin değerli monografiler çıktı. Arapça, Farsça, Rumca gibi komşu dillerden kalma alıntılar özenle toplandı. Bulgarca, Sırpça, Rusça gibi Slav dillerinden alınma sözler değerlendirildi. Sözlüğümüzün Ermenice kökenli öğeleri sık sık işlendi. Dilimizin Anadolu ve Balkan topraklarında iç gelişme sonunda kazandığı yeni öğe ve türevler üzerinde çalışıldı. Türk dilinin eski ve yeni diyalektleri arasındaki bağlara ilişkin karşılaştırmalar yapıldı. Bu yoldaki çalışma ve yayınlar sonunda sözlüğümüzün oluşması ve gelişmesi üzerine açık ve sağlam bilgi ve gözlemler birikti.

Ulusumuzun geçmişi, ana yurdu, kökeni, komşuları, başka uluslarla gerçekleştirdiği ilişkiler, iktisadî ve kültürel yaşamı, kültürünün oluşması ve gelişmesi gibi konularda söz dağarcığımızın en çok ve en sağlam bilgi verdiği tartışma götürmez bir gerçektir. O bakımdan etimolojik araştırmaların en ulusal bilimsel çalışma alanları arasında yer alması doğaldır. Bununla birlikte, etimolojik çalışmaların her yerde en uluslararası bilimsel girişimler arasında geçtiği de açık bir gerçektir. Bu alandaki çaba ve çalışmalar, bir yandan her ulusun oluşma ve gelişmesinin özel, ulusal yolunu en gerçekçi biçimde aydınlatırlar, bir yandan da uluslar arasındaki eski ilişkileri en açık çizgileriyle ortaya çıkarırlar. Etimolojik araştırmaların sonuçları olmadan ulusumuzun kökeni, ana yurdu, oluşması, gelişmesi ve kardeşleri (yakınları) üzerine sağlam bir bilgi edinilebilir mi? Eski Türklerin ana yurtlarında hangi uluslarla ilişki kurduklarını nereden öğrenebilirdik? Eski Türklerin yaşadıkları toprakların özelliklerine, maddî ve manevî kültürlerine, inançlarına, gelenek ve göreneklerine ilişkin sorunlara nasıl yanıt verebilirdik? Uzak geçmişte Türklerle komşuları arasındaki karşılıklı ilişkilerin başlangıcı ve süresi üzerine bilgi almak isteyenler hangi kaynaklara baş vuracaklardı? Dilimizin söz dağarcığında geçen öğeler konusunda bilgilenmek isteyenler hangi kaynaklardan yararlanacaklardı? Ulusal dilimizin eski öğelerine kendi kök ve eklerini işleterek iç türetme yoluyla ne gibi türevler kattığına, komşu dillerle nerede ve ne zaman söz alış verişi yaptığına ve yerli ve yabancı öğeler arasında hangi araçları kullanarak ölçülü bir denge sağladığına yanıt arayanlar hangi kaynağı kullanacaklardı? Bütün bu sorulara yalnız etimolojik araştırmalar yanıt verebilir. Bu soruların yanıtsız bırakılması ulusumuzun geçmişini öğrenmekten vaz geçtiğimiz anlamına gelir. Geçmişine değer vermeyen ulusların ise gelecekleri konusunda da açık bir fikre sahip olamayacakları eski bir gerçektir.

Bu soruların göz ardı edilmesi uluslararası alanda da derin boşluklara ve ağır kopukluklara yol açar. Uluslar arasındaki ilişkilerin kopuksuz bir zincir oluşturduğunu biliyoruz. İster küçük, ister büyük olsun, her ulus bu ilişkilerin karmaşık ağında bir halka

rolü ve değeri taşır, alıcı da, verici de. Türkçenin konuşulduğu toprakların çevresinde yaşayan uluslarla Türkler arasındaki ilişkilerin geçmişi üzerine sağlam ve çok yönlü bir fikir edinmenin yolu, bu topraklarda konuşulan her dilin söz dağarcığını değerlendiren etimolojik araştırmaların gerçekleştirilmesinden geçer. Türkçenin söz dağarcığının köken yönünden ışığa kavuşturulması da komşu ulusların dillerinin etimolojik araştırılmasından elde edilen sonuçlara bağlıdır.

Bu durum karşısında ulusal yaşamımızda Türk dilinin etimolojik sözlüğünü daha çok bekletmeye yer olmadığı açıklık kazanmıştır.

Sözlükte kökenini bildiğimiz sözler yanında soyunu sopunu bilmediğimiz sözler de yer almıştır. Kabul ve itiraf edelim ki "Kökenini bilmiyoruz" veya "Kökünü bilmiyoruz" diye verilen bu sözlerin sayısı az değildir. Benim kökünü veya kökenini bilmediğim sözler arasında soyu sopu bilinen birtakım öğelere rastlanabileceğini olagan bir durum olarak düşünüyorum. Çalışma arkadaşlarımın bu yoldaki yeni açıklama ve katkıları beni sevindirecektir. Bu katkıların sözlüğün yeni baskılarında özenle değerlendirileceği doğaldır. Sözlerin kök veya köken bakımından açıklanmasında gözden geçirilmesi ve düzeltilmesi gereken birtakım yönlerin geçmesi de olanak dışı sayılamaz. Sözlük bu yolda da tartışmalara açıktır.

Türk dili, etimolojik araştırma ve yayınlar yönünden Fince, Macarca gibi dillere benzemez. Örneğin Fin diline ilişkin belli başlı çalışmalar Finlandiya'da yapılmıştır. Macar dili alanındaki bilimsel yayınlar da Macaristan'da çıkmıştır. Bu koşullar karşısında bu dillerin etimolojik sözlüğünü yazmak isteyenler, bu ülkelerde gerçekleştirilen bilimsel yayınları toplayıp özetlemek gibi bir olanak ve kolaylıktan yararlanabilirler. Buna karşılık Türk dilinin etimolojik sözlüğü üzerinde çalışmak isteyenler, yalnız Türkiye'de yapılan araştırma ve yayınları toplamakla yetinemezler. Geniş bir coğrafî alana yayılmış bir dil olarak Türkçeye ilişkin bilimsel çalışmaların büyük bir bölümü yabancı ülkelerde gerçekleştirilmiştir. Bu ülkelerde girişilen bilimsel araştırılmaları göz önüne alıp değerlendirmeden Türkçenin etimolojik sözlüğünün yazılması düşünülemez. Türk diline ilişkin bilimsel çalışmalar salt komşu ülkelerde yapılmamıştır. Bu yoldaki bilimsel etkinlikler İtalya, Fransa, Avusturya, Almanya, İngiltere, Finlandiya, Macaristan, Rusya ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği gibi birçok ülkede sağlam sonuçlar vermiştir. II. Dünya Savaşından sonra Amerika Birleşik Devletlerinde de Türk diliyle ilgili çalışmaların arttığına tanık olduk. Açık bir deyişle, Türkçenin etimolojik sözlüğü üzerinde çalışanların bütün bu ülkelerdeki çalışma ve yayınları özenle izlemeleri kaçınılmaz bir koşuldur.

Özetle, bu sözlük uzun ve yorucu bir emek sonunda ortaya çıkmış bir denemedir. Eski ve yeni yayınları toplama ve değerlendirmeye yönelik bir deneme... Martti Räsänen, etimolojik sözlüğünü deneme (Versuch) olarak baskıya vermişti. Buna karşılık Sir Gerard Clauson, sözlüğünü deneme olarak yayımladığını başlığında belirtmemişti. Daha sonra Ê.V. Sevortyan da etimolojik sözlüğünün bir deneme olduğundan söz etmemişti. Bu yolda çıkacak olan sözlüklerin, Gerhard Doerfer'in özellik ve koşullarını yazıya döktüğü "ideal etimolojik sözlük" yolunda atılmış bir adım olarak yer alacağı açıktır. "Türk Dilinin İdeal Etimolojik Sözlüğü" de bir ideal olarak kalacaktır. Ancak bu durum, ideal etimolojik sözlüğü gerçekleştirmek için "deneme" basamaklarından geçmek gerektiği gerçeğini örtemez.

Sözlükte eski diyalektlerde geçen sözlerin yazımında Türk alfabesi kullanılmıştır. Bunun gibi, yaşayan Türk diyalektleri alanında da yerel yazı sistemleri yerine Türk alfabesinden yararlanılmıştır. Yalnız Azerî diyalektinde açık *e* sesi *ə* harfiyle ayırt edilmiştir. Çuvaşça ve Yakutça verilerde Latin alfabesine dayanan bir transkripsiyon kullanılmıştır. Türk alfabesine dayanan bir yazımın kullanılması, yaşayan Türk diyalektleri arasındaki yakınlığı bütün açıklığı ile göz önüne serecektir.

Ankara, Çankaya 25 Ağustos 1998

HASAN EREN

AÇIKLAMA

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü'nün basımı yaklaşık iki yıl sürdü. Bu süre içinde Türk dilinin etimolojisine ilişkin birtakım yeni yayınlar çıktı. Örneğin A.M. Şçerbak'ın *Rannie tjurksko-mongol'skie jazykovye svjazi (VIII - XIV vv.)* (Sankt-Peterburg 1997) adlı çalışması bu süre içinde yayımlandı. Ê.V. Sevortyan'ın etimolojik sözlüğünün bir kolektif tarafından baskıya verilen *Êtimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvu "K", "Ķ"* (Moskva 1997) adlı bölümü de bu süre içinde çıktı. A.M. Şçerbak'ın çalışması Türk dilinin etimolojisine ilişkin değerli gözlemlerle dolu bir katkıdır. Bunun gibi, Ê. V. Sevortyan'ın etimolojik sözlüğünün *k* harfiyle başlayan sözleri kapsayan bölümü de göz ardı edilemeyecek bir eserdir. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nün basımı sırasında kazandığımız bu yeni yayınları kısa göndermeler yaparak değerlendirmeye çalıştım.

Türk dilinin etimolojisine ilişkin bunlara benzer yayınların çıkması sevindiricidir. Yakın bir gelecekte Andreas Tietze'nin de *Der türkeitürkische Wortschatz* adlı bir eser yayımlayacağını biliyoruz.

Ne var ki 1998 yılı içinde yayımlanması planlanan *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nün basımını daha çok geciktirmek düşünülemezdi. O nedenle Türk dilinin etimolojisi alanında 1997'den sonra çıkacak yayınları sözlüğün 2. baskısında değerlendirmeye karar vermiştim. Bu kararı verdikten sonra şubat ayının başında Türk dilinin etimolojisine ilişkin yeni bir eser yayımlandı. Bu eser Rus Bilimler Akademisi haberleşme üyesi Ê.R. Tenişev'in yönetimi altında yayımlanmakta olan *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov* adlı gramerin dördüncü cildini oluşturuyordu. Bu gramerin ilk üç cildi *Fonetika* (Moskva 1984), *Sintaksis* (Moskva 1986) ve *Morfologija* (Moskva 1988) başlıkları altında çıkmıştı. Bu kez bu eserin dördüncü cildi *Leksika* başlığı altında yayımlandı. Ê. R. Tenişev'in yönetimi altında Rus Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsüne bağlı Türkologların katılımıyla gerçekleştirilen bu eser, Türk dilinin etimolojik sözlüğüne yeni bir katkıdır. 23.10.1997 tarihinde baskıya verilen eserin basımının iki yılda bittiği anlaşılıyor. 800 sayfa tutan bu eser, sözlüğümün son provasını kontrol ettiğim günlerde elime geçti. Doğal olarak, bu durumda ana söz dağarcığımızda geçen yaklaşık 1000 öğeyi içine alan bu eserden artık yararlanmak olanağı kalmamıştı. O bakımdan yeni katkı ve gözlemler içeren bu kapsamlı eseri sözlüğümün 2. baskısında özenle değerlendireceğim.

Eski çalışma arkadaşım Ê. R. Tenişev'in bize kazandırdığı *Leksika*'nın getirdiği yeni gözlem ve verilerin değerlendirilmesi ve yeni maddelerin eklenmesiyle etimolojik sözlüğüm büyük ölçüde bütünlenmiş olacaktır.

Ankara, Çankaya 10 Şubat 1999

HASAN EREN

A

aba 1. 'yünden yapılan bir çeşit kaba ve kalın kumaş'; **2.** 'bu kumaştan yapılan hırka veya cüppe'
< Ar *ᶜabāʾ* 'wollener Mantel'.
Tietze : Gr (1) 223/109; Räsänen : V 1 b.

abajur 'ışığı bir yere toplamak için kullanılan lâmba siperi'
< Fr *abat-jour*. - Fransızca *abat-jour* Türkçeye *pancur* (< *panjur*) olarak da geçmiştir. Bk. *pancur*.
Tietze : AO 13 : 31 - 32.

abaşo 'aşağı, alt'
< İtal *abbasso* 'below'.
Kahane - Tietze : LFL 1.

abazan bk. *habazan*.

ablatya 'bir çeşit balık ağı'
< R ἁπλάδια (ç.) < : ἁπλάδι 'type of net'. Rumca ἁπλάδι biçimi, 'simple' olarak kullanılan ἁπλός sıfatından yapılmış bir türevdir.
Kahane - Tietze : LFL 733 ; Georgacas : FT 137/181.

abli 'yelkeni kullanmaya yarayan ip'
< R ἁπλῆ 'vang'.
Kahane - Tietze : LFL 734.

abluka < abloka 'bir ülkenin veya bir yerin dışarı ile olan her türlü bağlantısını kuvvet kullanarak kesme, kuşatma'
< İtal (Venedik) *ablóco* 'blockade'.
Rumcada da Venedik biçimi geçer (ἀμπλόκο).
Meyer : TürkSt 70; Foy : MSOS 1 : 47. s. 1. not; Tagliavini : Annali N. S. 1 : 193; Kahane - Tietze : LFL 4.

abra *yer.* 'bozuk teraziyi dengeye getirmek için hafif gelen kefeye konulan taş, demir, çivi gibi ağırlık; dara'. Ağızlarda *abara, apra, arba* gibi birtakım biçimler de kullanılır.
< Erm *apray* 'tare, weight of the container' (< Ar *ᶜabra* > Krt *abré*) ; *yer. abra* 'small pieces of stone placed in pan of scale to even out the weight'.
Azerî alanında *arva* 'dara' olarak geçer.
Dankoff : ALT 24. Symeonidis'in Rumcadan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (Gr 173/15).

abramak 1. 'başarmak'; **2.** '(deniz taşıtları için) yönetmek, kullanmak'
< Moğ *abura-* 'retten, helfen, beschützen'.
Kumancada *abra-* olarak kalmıştır. Yakutça *abrā-* ~ *abırā-* 'helfen, retten' biçimi de Moğolcadan alınmıştır. Çuvaşçada *upra-* 'schützen' olarak kullanılır.
Ramstedt : KWb 20 a; Kałużyński : ME 41; RO 32 : 90; Poppe : Németh Arm 334; Doerfer : UAJb 40 : 252; Räsänen : V 2 b; Sevortyan : Yudahin Arm (2) 27-28; ÊSTJa 1974, 59-60.

abraş 'alaca benekli'
< Ar *ʾabraş* 'gescheckt, buntscheckig'.
Tietze : Ar 264/8.

abril *yer.* 'nisan'. Ağızlarda *april, abrul, aprul, avril ve avrul* olarak da geçer.
Rumca Ἀπρίλης'ten geldiği anlaşılıyor. Ancak *-b-*'li biçimlerin Ermeniceden geçtiği de düşünülebilir (Erm *april, yer. abril).*
Meyer : TürkSt 68 ; Kowalski : ArOr 2 : 15 ; Tietze : Gr (1) 212/26; Tietze - Tekin : Erdem 5 : 286/2; Dankoff : ALT 25.

abullabut 1. 'hantal, kaba ve anlayışsız (kimse)'; **2.** 'biçimsiz ve kötü giyinen, giyimine özen göstermeyen (kimse)' < *abılobut, abulobut*

< *abul abut*. Ağızlarda 'obur' ve 'şişman' olarak geçen *abur* biçiminin *obur*'dan başka bir şey olmadığı anlaşılıyor. *Abut* ise ağızlarda 'iş bilmez, sersem' olarak geçer.

Eski yazılı kaynaklarda geçmeyen bu sözün yerel ağızlardan alındığı açıktır.

Symeonidis'in Rumcadan alındığı yolundaki açıklaması yanlıştır (Gr 172/9).

acar 1. 'semiz, şişman'; **2.** 'gürbüz, güçlü, iri, sağlam, dinç'; **3.** 'becerikli, açık göz'; **4.** 'yeni'. Anadolu ağızlarında *acer* biçimi de kullanılır.

< Ar *ʾaᶜcar* 'dick, stark; voll; unreif'.

Tietze : Ar 291/135; Räsänen : V 4 b.

acırga 'yaban turpu'. Yerel ağızlarda da *acırga* olarak kullanılır.

Clauson'a göre (ED 47 b s. v. *adğır*), *acırga* Senglah'ta Moğolca bir söz olarak *nar* 'male' (*faḥl* 'stallion') diye açıklanmış ve *faḥl* sözü aradaki kimi yazarlarca 'horse-radish' olarak kullanılan *fucl*'e çevrilmiştir. Örn. Şeyh Süleyman, Şemsettin Sami gibi yazarların sözlüklerinde *acırga*'nın bu anlamda geçtiği göze çarpar. İlk bakışta Clauson'un bu gözlemi düşündürücüdür. Ancak *acırga*'nın 'yaban turpu' olarak yerel ağızlarda yaşadığı Clauson'un gözünden kaçmıştır. Clauson gibi, Thúry (A "Behdset-ül-Lugat" czímü csagatáj szótár. Budapest 1903. 20. s.). de Çağatayca *acırga*'nın anlamını düzeltmek istemiştir. Ona göre, *acırga* 'yaban turpu' olarak değerlendirilemez. Çağatayca *acırga*'nın Moğolcadan kalma bir alıntı olarak 'aygır' anlamına geldiği açıktır. Thúry'ye göre, eski sözlükçüleri Arapça *faḥl* فحل sözü şaşırtmıştır. Bu sözün yazmalarda yanlışlıkla *fucl* فجل 'turp' olarak geçtiğine tanık oluyoruz. O nedenle *acırga* Çağatayca sözlüklerde 'yaban turpu' olarak geçmiştir. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Eren: DTCFD 8: 150-151. Anlaşılan Clauson gibi, Thúry de *acırga*'nın Türkçede 'yaban turpu' olarak kullanıldığından habersiz kalmıştır.

Ligeti (AOH 14: 15) Moğolca *aǰirya*'nın Çağataycaya 'étalon' olarak geçtiğini bildirmiş, ancak sözlükçülerin *acırga*'ya *faḥl* 'aygır' yerine *fucl* 'turp' anlamını verdiklerini de dile getirmiştir. Ligeti, Eren'in yazısına göndermede bulunmakla yetinmiştir.

Anadolu ağızlarında yaşayan *acırga* biçimi Çağatayca *acırga*'nın 'yaban turpu' anlamına geldiğine sağlam bir tanıktır. Bununla birlikte, Çağatay alanında Moğolcadan kalma *acırga* biçiminin 'aygır' olarak kullanıldığı da göz ardı edilemez.

acur 'kabuğu çizgili ve tüylü, sarımtırak, yeşil veya sarı üzerine yeşil lekeli bir çeşit hıyar (Cucumis anguria)'. Yerel ağızlarda *acır* biçimi de kullanılır.

< Ar *ᶜacūr* 'Gurke'.

Tietze : Ar 291/134; Tietze-Tekin : Erdem 5 : 286/6 ; Symeonidis (Gr 170/2) yanlışlıkla Rumca ἀγγούρι 'Art Gurke' adıyla birleştirmiştir. Bk. Eren : TD 21 : 181.

ada 'her yanı su ile çevrilmiş kara parçası'

~ Az *ada*. - Tkm *āda*. - TatK *ataw*. - Bşk *ataw*. - KKlp *ataw*.- Çuv *ută*. Çuvaşçada *ută* yanında *utrav* adı da kullanılır. Bu adın komşu diyalektlerden alındığı açıktır.

Orta Türkçede 'ada' olarak *otruğ* adı geçer. Bu ad çağdaş diyalektlerin bir bölümünde kalmıştır: TatK *utraw*. - Tara, Kûr *otrau*. - Kumd *odrū*. - Çuv *utrav*.

Kumanca, Kıpçakça gibi eski diyalektlerde 'ada' olarak *otraç* biçimi de kullanılır. Diyalektlerde *olturuk* (> *olturux*) adı da geçer. Kumandılar *odrū* biçimini kullanırlar. Sagayca, Koybalca gibi birkaç diyalektte *ortalık* biçimi göze çarpar. Altay ve Baraba diyalektlerinde *ortalık* yerine *ortoluk* biçimi geçer. Tuvalar *ortuluk* biçimini kullanırlar.

Kürtçe *ada* biçimi Türkçeden alınmıştır.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir : Srp *àda* (Škaljić : Turc 69; Skok : EtRj 1 : 8). Räsänen : LTS 160; V 31 a, 367; Joki : LwSS 345 - 346; Benzing : PhTF 1 : 2; Egorov : ÊS 279; Doerfer : TMEN 438; Clauson : ED 65 b; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 87-88; Menges : Byzantion 17 : 278; Jarring Arm 106-107; Golden : KhazSt 253.

adar *yer.* 'mart'
< Ar (Suriye) *ʾadâr* 'mois de mars'. - Kürtçede de *adar* 'Mars' olarak geçer.
Tietze (Ar) *adar* üzerinde durmamıştır.

afis 'gümüş balığının küçüğü'.
Rumcadan alındığı anlaşılıyor.
Georgacas (FT) *afis* üzerinde durmamıştır.

aftos *argo* 'dost, metres'
< R αὐτός 'dieser'.
Symeonidis : Gr 174/23.

aftospiyos *argo* 'önemsiz, değersiz'
< R αὐτὸς ποιός (εἶναι) 'wer ist das?' Bk. *kıtıpiyos.*
Symeonidis : Gr 174/24.

ağda 'kaynatılarak çok koyu ve yapışkan bir macun durumuna getirilen pekmez veya şeker'
< Ar (Suriye) *ʿaqīda* 'moût de raisin ou sirop qu'on fait épaissir par la cuisson et employé comme pâte épilatoire par les femmes'.
Halk dili yoluyla geçtiği anlaşılıyor. Bk. *akide.*
Tietze : Ar 294/145; Tietze-Tekin : Erdem 5 : 288/19.

ağıl < ağıl 'koyun ve keçi sürülerinin geceledi̇ği, çit veya duvarla çevrili yer'
~ Tkm *āğıl.* - Özb *ağıl.* - Krg. *ağıl.* - Şor, Sag, Koy, Kaça, Kzl *āl* 'Dorf, Jurtengruppe'. - Kzk, TatK, Tara *aul* **1.** 'Aul, Jurten die an einer Stelle zusammenstehen'; **2.** 'Dorf'.
Çağdaş diyalektlerde *ağıl* yanında kullanılan *ayıl* (> *ail*) biçimi Moğolcadan alınmıştır (Ligeti : ALH 19 : 132-133) : Tel *ayıl.*- Alt, Tel, Krg *ail* **1.** 'Jurte, Filzzelt'; **2.** 'Dorf, Aul'.- Krg. *ayıl* 'avul'.
Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*ağıl*). Orta Türkçede *ağıl* 'koyun yatağı' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *ağıl* biçimi kullanılır.
Kökünü bilmiyoruz. Bilimsel yayınlarda Türkçe *ağ* kökünden geldiği sık sık dile getirilmiştir. Moğolca *ayil* 'family, household, settlement, group of tents' biçimi Türkçeden kalma eski bir alıntıdır. Türkçe *ağıl* biçimi Moğolcada **ağıl* > **ağil* gibi ara duraklardan geçerek *ayil*'e çevrilmiştir. Türkçe *ağıl* biçiminin Moğolca *ayil*'den geldiği yolundaki görüş yanlıştır.
Macarca *falu,* Vogulca *pāwl,* Ostyakça *pōgıl* gibi biçimlerle birleştirilmesi tartışmaya açıktır.
Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir.
Pedersen : KZ 39 : 456-458; Munkácsi : KSz 5 : 355; Ramstedt : ZİRGO 34 : 351; StO 11, 6: 5; Lautlehre 140; Räsänen : StO 18, 3:5; V 6 a; Collinder : FUV 147/55; Zajączkowski : Sufiksy 40; Poppe : StO 19,5 : 17; UAJb 13 : 115; Deny Arm 199; Palló : NyK 46 : 158; Aalto : CAJ 1 : 14; Doerfer : TMEN 503; TLT 221; IF 85:359; Dmitriev : Stroj 524; Ligeti : TörK 67-68; Róna-Tas : NyK 73 : 467; ChuvSt 130 - 131; Clauson : ED 83 b; Symeonidis : Vokalismus 67 (Türkçe *ağıl*'ı 'sürü' olarak kullanılan Rumca ἀγέλη biçimiyle birleştirmiştir); Menges : RO 17 : 76; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 65-66; 83-85; Abduvaliev : PÊTJa 264-268.

ağır 1. 'tartıda çok çeken'; **2.** 'davranışları yavaş olan'; **3.** 'değeri çok olan'; **4.** 'çetin, güç'
~ Az *ağır.* - Tkm *ağır.* - TatK *aur.* - Bşk *aur.* - Nog *avır.* - Kzk *awır.* - KKlp *awır.* - Krg *ōr.*

- Özb *oğir*. - Şor, Kuğ, Sag, Koy, Kaça, Soy *ār*. - Alt, Tel *ūr*. - Yak *ıar*. - Çuv *yıvăr*. Başındaki *y-* sonradan türemiştir. Çuvaşça *yăva* (< *uya*) 'yuva' biçiminin başındaki *y-* gibi.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *ağır* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *ağır* biçimi kullanılır.

< *ağ-* + *-(ı)r* eki. Türkçede *ağ-* 'ağır gelmek' olarak kullanılır. Ağızlarda *ağdık* 'dengesiz, eğik, bir yana devrik (yük)', *ağdırık* gibi birtakım türevler de geçer.

Kałużyński: ME 27 ; Räsänen : V 8; Clauson: ED 88-89; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 85-86.

ağırşak 'yün eğirilen iğin alt ucuna takılan, ortası delik ağaç veya kemik parça'. Türkçede çadırın direk başlığına *çadır ağırşağı* adı verilir. Yerel ağızlarda *diz ağırşağı* 'diz kapağı kemiği' olarak kullanılır. Diyalektlerde *ağırşak* 'değirmen taşı' olarak da geçer.

Eski Türklerden kalma bir iğ ağırşağında *ağırçak* biçimi saklanmıştır. Orta Türkçede *ağırşuk* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *ağırşak, ağurçuk, ağurşak* biçimleri kullanılır.

Çağdaş diyalektlerde *ağırşak* yerine *urşuk* biçimi geçer : Nog *urşık* 'iğ'. - Kzk *urşuk*. - Özb *urçuk*. - Blk *urçuk* 'iğ'. - TatK *orçok* 'iğ'. - Miş *orçok*. - Bşk *orsok*. - Räsänen (V 515 a) bu biçimleri *ur-* 'vurmak' kökünün türevleri arasında saymıştır. Ş. Sami'nin verdiği Türkçe *urçuk* biçimi düşündürücüdür.

Macarca *orsó* biçiminin eski bir Türk dilinden geçtiğini biliyoruz (< *urçuk*). Tacikçe *oçuq* biçimi Özbekçeden alınmıştır (Doerfer : TLT 513).

Çağdaş diyalektlerde kullanılan *urçuk* biçiminin eski kaynaklarda geçmediği göze çarpıyor. Yalnız diyalektlerde kalan bu biçimin *ur-* (> *vur-*) veya *ör-* köklerinden geldiği düşünülemez. Buna karşılık bu biçim ile *ağırşak* sözü arasındaki benzerlik göz ardı edilemez.

Türkçe *ağırşak* biçimi *ağır-şak* olarak açıklanabilir. Türkçede *-şak, -şık, -şuk* ekinin görevi *-çak, -çık, -çuk* ekinin görevine benzer. Bu ekler isim köklerine ve daha çok fiil köklerine getirilir. O bakımdan *ağırşak* sözünde *-şak* ekinin *ağır* gibi bir sıfat köküne getirilmesi büsbütün normal sayılamaz. Buna karşılık, bildiğimize göre, diyalektlerde 'eğirmek', 'örmek', 'çevirmek' gibi anlamlara gelen *ağır-* fiiline rastlanmaz.

Sırpça *àgršak* biçimi Türkçeden alınmıştır (Skok : EtRj 1 : 11).

Németh : InschrNSzM 22 ; Räsänen : MTS 110 (*ağır-sak*!) ; V 8-9 (*ağır-şak, ağır-sak*!); 190 a ('el değirmeni' olarak kullanılan *yarguçak* biçimini **yār-* kökünden getirmiştir); 515 a (*urçuk* biçimini *ur-* kökünün türevleri arasında saymıştır); Brockelmann (OGM 116. § a) *ağurşak* biçiminin *-ş* formansının *-ak* ekiyle genişletilmesi sonunda oluştuğunu dile getirmişse de, 'el değirmeni' olarak kullanılan *yarguçak*'ın *-çak* formansıyla kurulduğunu yazmış, ancak bunun *ağırşak* biçiminin göçüşmeli (*métathétique*) yan biçimi olduğunu fark etmemiştir (OGM 117. §); Doerfer : TLT 513 (*urçuk* biçiminin *ur-* kökünden geldiğini dile getirmiştir); Ligeti : MNy 66 : 412-421; TörK 57 ; Daher : AA 101-102; Clauson : ED 926; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 418-419; Eren : TM 19: 291-293; Halasi-Kun : AEMAe 1 : 183; Bazin : SChron 498.

ağız[1] **1.** 'yüzde, avurtlarla iki çene arasında, ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye ve yiyecekleri almaya yarayan boşluk'. **2.** 'bu boşluğun dudakları çevrelediği yanı'; **3.** 'kapların veya içi boş şeylerin açık yanı'; **4.** 'bir akar suyun denize veya göle döküldüğü yer'; **5.** 'koy, körfez, liman, yol gibi yerlerin açık yanı'; **6.** 'birkaç yolun birbirine kavuştuğu yer'; **7.** 'bir dilin sınırları içinde bölgelere göre değişen söyleyiş özelliği'

~ Tkm *ağız*. - TatK *aus*. - Nog *avız*. - KKlp *awız*. - Kzk *awız*. - Krg *öz*. - Özb *oğiz*. - Sag, Şor *ās*. - Tuv *ās*. - Yak *uos* 'dudak' (Kałużyński : ME 27). - Çuv *śăvar* 'ağız'. Başın-

daki *ś-* (< *y-*) sonradan türemişir. Çuvaşçada buna benzer ikincil seslere sıklıkla tanık oluyoruz. Örn. Çuvaşça *śănăx* 'un' sözünün başındaki *ś-* (<**y-*) de bir protezdir. Bk. Räsänen : LTS 114, 189. Sonundaki *-r* sesi ise Eski Türkçe *-z*'nin doğal karşılığıdır. Ramstedt'in, Çuvaşça *śăvar*'ın *śi-ăvar*'dan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (SKE 5).

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*ağız*). Orta Türkçede *ağız* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *ağız* biçimi kullanılır.

Németh'e göre (NyK 47: 53 ; Csoma Arm 70-71), *-z* ekiyle yapılmış bir türevdir. Bk. Bang : Túrán 1918, 310. Németh'in açıklamasını Ligeti (VJa 3, 1971, 27; I. OK 1973, 268-269; ResAltL 107) de benimsemiştir. Ramstedt (SKE 5) *ağız*'ı Korece *aguri* 'mouth' biçimiyle birleştirmiştir. Räsänen (V 8 b) Ramstedt'in birleştirmesini olduğu gibi vermiştir. Bk. Räsänen : LTS 189; MTS 113. Poppe (Lautlehre 95, 131) Moğolca *ağur* 'Dampf, Zorn' biçimini de saymıştır. Räsänen de sözlüğünde ona katılmıştır. Egorov (ÊS 204) Çuvaşça *śăvar*'ın belli başlı karşılıklarını vermekle yetinmiştir. Clauson (ED 98 a) da eski ve yeni biçimleri saymış, Ramstedt'in görüşü üzerinde durmamıştır. Clauson, sözlüğünün Suffixes bölümünün sonunda *ağız*'daki *-z*'yi bir "ending" olarak değerlendirmiştir. Brockelmann (OGM 120. § a) *ağız*'ın sonundaki *-z*'yi ikili organların adlarında kullanılan bir formans olarak değerlendirmiş, *göz, boynuz, omuz, diz* gibi örnekleri tanık olarak vermiştir. Kononov (GrJaTRP 127. §) da *ağız*'daki *-z*'yi bir ek saymıştır. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 81-83) belli başlı açıklamaları gözden geçirmiştir. Bk. Pedersen : ZDMG 57 : 556.

ağız[2] 'yeni doğurmuş ineğin ilk sütü'

~ Tkm *ovuz* 'yeni doğurmuş inek ve devenin ilk sütü'. - Nog *uvız*. - KKlp *uwız, uwız süt*. - Kzk *uız süt*. - TatK *üz*. - Bşk *ıwıδ*. - Krg *üz*. - Özb *oğiz suti*. - Şor *ös*. - Yak *uohax* (Kałużyński: ME 27). - Çuv *ăra*.

Orta Türkçede *ağuz* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'un *ağuz* yanında verdiği *ağuj* biçimi düşündürücüdür. Eski Kıpçakçada *ağuz* yanında *awuz* biçimi de göze çarpar.

Türkçeden Moğolcaya *uğurağ, uğuruğ* 'substance épaisse, visqueuse; amouille, premier lait d'une vache qui a vélé; le blanc, le jeune de l'oeuf' olarak geçmiştir. Ramstedt (KWb 454 b; StO 17 : 14) Moğolca *uğurağ*'ı Türkçe *uğuz* biçiminden getirmiştir. Bk. Doerfer : TMEN 501. Doerfer, Räsänen'e dayanarak (LTS 115) Yakutça *uosax* ve Çuvaşça *ăra* biçimlerini de saymıştır. Doerfer'in Macarca *író* 'Buttermilch' biçimine ilişkin açıklaması yanlıştır. Macarca *író*'nun kökeni karışıktır. Ancak Doerfer'in, Räsänen'in bu sözü Çuvaşça **ıra* biçimiyle birleştirmesini doğrulaması düşündürücüdür. Bu sözün Rusçada *jurága* olarak kullanıldığını da biliyoruz. Rusça *jurága* biçimi Vasmer'i uğraştırmıştır (REW). Ancak Trubaçev, sözlüğün Rusça çevirisinde *jurága*'nın Eski Bulgarcadan (Eski Çuvaşçadan) kalma bir alıntı olduğunu açıklamıştır. Daha çok bilgi için bk. Trubaçev : Slavia 29, 1960, 29. Bk. Ligeti : TörK 15-16, 24-25. Doerfer (TDAY 1980-1981, 13) Türkçe *ağuz* = Moğolca *ağurağ*'ı göçebe kültürüyle ilgili bir söz olarak değerlendirmiştir.

Türkçe *ağız* komşu dillere de geçmiştir. Bk. Doerfer : TMEN 501. Yakutça *urax (ūta suox urax)* 'ein Milchgetränk (?) ohne Wasser' biçimi Moğolcadan alınmıştır (Kałużyński : ME 37).

Ramstedt : ZİRGO 24 : 553; Brockelmann: OGM 18.§ η; Ligeti : MNy 66 : 289-303; TörK 15-16, 24-25; Räsänen : V 9 a ; Clauson : ED 98.

ahbun *yer.* 'gübre'. Ağızlarda *ahpun, akpın, akpun* olarak da geçer.

< Erm *ałb* 'excrement, manure'; *ałbin, yer. axp, ałbun*. - Kürtçeye de *ahpin* 'fumier, ordures' olarak geçmiştir.

Türkçede *ahbun* yerine *gübre* adının yaygın olarak kullanıldığını görüyoruz. O bakımdan *ahbun* dar bir alanda kalmıştır.
Foy : MSOS 7 : 217; Eren: TD 31 : 181. s. 9. not ; 1992/2 : 185; Dankoff : ALT 13.

aheste 'yavaş, ağır'
< Far *āhista* 'slowly, gently, step by step, softly'.

ahır 'at, öküz gibi hayvanları barındırmaya yarar kapalı yer, hayvan damı'
~ Tkm *axır*. - Krg *akır* 'yemlik'
~ OT *akur*
< Far *āxūr* 'a stall for horses'; 'a manger, a stall', Pehl *āxvar*.
Arapça *āxūr* 'écurie', Rumca ἀχούρι Türkçeden geçmiştir. Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de yaygınlık kazanmıştır.
Meyer : TürkSt 45; Tietze : Per 133/7; ZBalk 18 : 161/4; Räsänen : V 10 a ; Clauson : ED 89 a; Andriotis : EL 46.

ahlat 'yabanî armut'
< R ἀχλάδι 'Birne'.
Yerel ağızlarda ahlat ağacına *çöğür, çördek* gibi birtakım adlar da verilir.
Tietze : Gr (1) 214/35; Eren : TDAY 1960, 301/35; Räsänen : V 9 b; Symeonidis : Gr 174/26 ; Tzitzilis : GrLw 46.

akide 'şekerin ağda durumuna getirilmesi yoluyla yapılmış renkli ve kokulu şeker'
< Ar (Suriye) *ᶜaqīda* 'moût de raisin ou sirop qu'on fait épaissir par la cuisson et employé comme pâte épilatoire par les femmes'.
Yazı dili yoluyla geçtiği anlaşılıyor. Türkçe *ağda* biçimi ise halk dili yoluyla geçmiştir. Bk. *ağda*. O açıdan *ağda* ve *akide* biçimleri açık bir *doublet* örneği olarak değerlendirilebilir. Bu yolda bilgi almak için bk. Eren : TD 1995/2 : 731-736.
Tietze : Ar 294/145.

akrep 'sıcak yerlerde yaşayan zehirli bir böcek (Scorpio)'
< Ar *ᶜaqrab* 'Skorpion'.
Tietze : Ar 294/146.

akşam 'gündüzün son ve gecenin ilk saatleri'
~ Tkm *agşam*. - Blk *aşxam*. Balkarlar akşama *iŋir* adını da verirler. - Krg *akşam* 'alaca karanlık, akşamın erken saatleri'. Kırgızlar *akşam* yerine *iŋir* biçimini de kullanırlar. - Tat K *akşam*. - Kzk *akşam* 'akşamın alaca karanlığı'. Kazaklar *iŋir* biçimini de kullanırlar.
Orta Türkçede *axşam* olarak geçer. Harezm alanında *akşam* biçimine rastlanır. Eski Kıpçakçada *axşam* ve *akşam* biçimleri kullanılır. Anadolu'da da başlangıçta *axşam* (ve *ağşam*) yazımıyla geçer. Bu yazım yeni dönemlere değin saklanmıştır.
İran dillerinden alındığı açıktır. Yalnız verici dili açık olarak bilmiyoruz. Sogdcadan (*'γš'm* 'gece', krş. Far *şām*) geçtiği döne döne ileri sürüldüğü gibi, başka bir İran kökeninden (Av *xşāniya* 'gece', Sogd *'γšp-*, *'γšph*, Far *şab*) alındığı da seslendirilmiştir. Ancak, anlam bakımından bu sonuncu inançtan kolaylıkla söz edilemez. Son olarak, Sogdcaya yakın bir dil olan Horezmî yoluyla geldiği de dile getirilmiştir. Bütün bu savlar özel olarak tartışılmaya ve gözden geçirilmeye açıktır. Türkçe *akşam*'ın Türkçe *ak* + İranca *şam* biçimlerinin birleşmesinden oluştuğu yolundaki eski sav büsbütün yanlıştır. Doerfer (TMEN N2 = 1947) de İran kökeninin göz ardı edilemeyeceğini dile getirmiştir (*xšap, xšapan* 'gece'). Baştaki *a-* Türkçe için büsbütün normaldir.
Modern diyalektlerin bir bölümünde *akşam* yerine *iŋir* adı kullanılır: Alt *iŋir* 'akşam kızıllığı, alaca karanlık, akşam'; Krg *iŋir* 'akşam'; Kzk *iŋir* 'akşamın alaca karanlığı'; KKlp *iŋir* 'alaca karanlık'. Bu karşılığın Orta Türkçeden beri geçtiğini biliyoruz. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre, Oğuzlar *iŋir* yerine *imir* biçimini kullanırlar. Oğuzca *iŋir* biçimi Türkmence *iŋrik* 'alaca karanlık' türevinde kalmıştır. Bk. Doerfer: RO 39 : 25.

Türk diyalektlerinde akşama *keç* adı da verilir : Nog *keş* 'akşam'. - KKlp *keş*. - TatK *kiç* **1.** 'akşam'; **2.** 'geç'. - Bşk *kis* 'akşam'. - Krg *keç*. - Çuv *kaś* 'akşam'. Bk. *gece*.

Tarançılar akşama *şam* (< Far *şām*) adını verirler. Bunun gibi, Tarançıların geceye verdikleri *şep* de Farsçadan alınmıştır (Far *şab*). Sartça *şab* 'gece' biçimi de Farsçadır.

Bu verilere göre, İran kökeninden geldiği anlaşılan *akşam* bir alıntı olarak Türk diyalektlerinde dar bir alanda kalmıştır.

Brockelmann: Zeitschrift für Phonetik 4 : 264 ; Clauson: ED 96; Räsänen: V 13 b; Eremeev: Êtnogenez 237; Sevortyan: ST 2, 1971, 9; ÊSTJa 1974, Ligeti: MNy 72: 26; Doerfer: TMEN N 2. = 1947 ; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 71; Tietze - Tekin ; Erdem 5 : 288/21.

aktar 'dükkânında baharat, iğne, iplik, zarf, kâğıt, tütün gibi şeyler satan kimse'

< Ar *ʿaṭṭār* 'güzel kokulu yağlar satan kimse'. Türkçede *attar* benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda *aktar*'a çevrilmiştir.

Bouvat: KSz 4: 330.

alabora, alabura < albora, albura 1. 'bir serenin yatay durumdan düşey duruma getirilmesi'; **2.** 'geminin devrilecek kadar yan yatması'. Türkçede 'balığı toplamak için dalyan ağının yukarıya alınması' anlamını da almıştır.

< İtal (Venedik) *albora*.

Kahane-Tietze: LFL 11. - Türkçe *alabora* (> *alabura*) biçiminin ikinci ünlüsü sonradan türemiştir.

alaçık 'çalı çırpıdan yapılmış kulübe'. Ağızlarda yaygın olarak geçer.

~ Az *alaçıg*. - TatK *alaçık*. - Bşk *alasık*. - Krg *alaçık*. - KKlp *ılaşık*. - Kzk *laşık*. Kazakçada baştaki *a*-'nın düşmesi normaldir. Kazak diyalektinde buna benzer birçok örnek göze çarpar. Örn. Türkçe *oğlak* Kazakçada *lak* olarak geçer. - Tuv *alajı*. - Yak *alasa*. - Çuv *laś*.

Eski Türkçede *alaçu* olarak geçer. Orta Türkçede de *alāçu* biçimi kullanılır. Kumancada *alaçuk* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Brckelmanın (OGM 32. § b) *ala* 'bunt' (?) kökünden *-çu* ekiyle yapılmış bir türev olarak açıklamıştır. Clauson (ED 129 b) *alāçu* biçimi yanında geçen *-k*'li biçimleri göz önüne alarak alıntı olduğunu düşünmüştür. Zajączkowski (Sufiksy 7. §) Karayca *alaçıx* biçimini **ağıl-ak-çık* olarak açıklamıştır. Sevortyan'a göre (ÊSTJa 1974, 131-132), *alacık ~ alaçık ~ alaçu* vb. biçimleri **alaŋ ~ *alağ ~ *alav ~ *ala* kökünden *-çu* ve *- çık* ekleriyle kurulmuş küçültmelerdir.

Doerfer (TMEN 519) *alaçuk* biçiminin sonundaki *-k*'yi küçültme eki olarak değerlendirmiş, *-çu* veya-*açu* ekinin Türkçede kullanılmadığını göz önüne alarak *alaçu* biçiminin ölmüş bir dilden kalma bir kültür alıntısı olduğunu dile getirmiştir.

Türkçeden Arapça, Farsça, Moğolca, Rusça gibi dillere de geçmiştir. Kafkas dillerinde de yaygın olarak geçer. Bk. Doerfer: TMEN 519.

Bang: KOsm 4:22; Pelliot: T'oung Pao 26 : 264; Zajączkowski: Związki 23; Németh: AOH 3:15; Dmitriev: Stroj 540; Egorov: ÊS 126; Eckmann: TDAY 1955, 19-20; Räsänen: V 15 b; Vasmer : REW 2: 20-21; Şipova : STRJa 362; Clauson: ED 129 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 131-132; Johanson: Arat Arm 286-305. Anadolu'da kullanılan biçimlere ilişkin bilgi almak için bk. Eren: TD 1992/ 2:200-201; 1993/1 : 378. Bk. Şçerbak : JaS 162/427.

alaf 'saman, kuru ot, mısır sapı'

< Ar *ʿalaf* 'Futtergras, Heu'.

Tietze: Ar 295/150; Bläsing: AL 38; FO 29 : 30/17.

alafranga 1. 'Frenklerin âdet ve yaşamına uygun'; **2.** 'Avrupa uygarlığını benimsemiş, Avrupa eğitimiyle yetişmiş (kimse)'
< İtal *alla franca.*
Barbera: Elementi 68.

alamana 'balık avlamakta veya yük taşımakta kullanılan büyük kayık'.
Kökenini bilmiyoruz. Kahane-Tietze (LFL) *alamana* üzerinde durmadıkları gibi, Georgacas (FT) da Rumcadan kalma alıntılar arasında *alamana*'ya yer vermemiştir.

alaturka 1. 'eski Türk gelenek, görenek, âdet ve yaşamına uygun'; **2.** 'bu yaşamı benimsemiş (kimse)'
< İtal *alla turca.*
Barbera : Elementi 68.

alay 1. 'herhangi bir törende veya gösteride yer alan topluluk'; **2.** 'üç tabur ve bunlara bağlı birliklerden oluşan asker topluluğu'
< R ἀλλάγιον.
Türkçede *halay* biçimi de kullanılır. Bk. *halay.*
Türkçeden Arapça, Farsça gibi komşu dillere de geçmiştir (Halasi -Kun : AO 5 : 22).
Miklosich: TE 245; Wittek: Mentesche 25. s. 1. not; Köprülü: THİTM 1:277, 281; Németh: ALH 3: 434; NyK 56: 119, 354; Doerfer: TMEN 523; UAJb N.F.1 : 104; Räsänen: V 15b (< *al-* 'nehmen'!) ; Symeonidis : Gr 171/7; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 132-133; Tietze – Tekin : Erdem 5 : 289/28.

alaza *yer.* 'ekinler biçilirken tarlaya dökülen tanelerden ertesi yıl kendiliğinden çıkan ekin'. Ağızlarda *halaza* olarak da geçer. Bu biçimin başındaki *h-* sonradan çıkmıştır. Yerel olarak *alaz* ve *alazlık* biçimleri de kullanılır.
Kökünü bilmiyoruz.
Eren: TD 1990/1 : 52-53.

alçı 'alçı taşının pişirilip toz durumuna getirilmesinden elde edilen madde'. Kıbrıs ağzında *yalçı* olarak geçer. Bu biçimin başındaki *y-*'nin sonradan türediği anlaşılıyor.
Kökenini bilmiyoruz.
Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *alčìja*; Srp *àlčìja* (Škaljić: Turc 87).
Räsänen : V 17 a.

alengirli, alengilli *argo* 'gösterişli, fiyakalı, alımlı'.
Kökenini bilmiyoruz. Tietze'nin *alangle* (?)' den geldiği yolundaki açıklaması düşündürücüdür (AO 13 : 15-16).

algarna > algarina 1. 'gemilerin baş veya kıç tarafından uzatılan bastikalı veya makaralı kısa ve kalın dikme'; **2.** 'ağır bir şeyi denizden çıkarmak veya denize indirmek işinde kullanılan büyük vinçli deniz teknesi'
< İtal (Venedik) *argagno* 'main purchase'. Venedik'te kullanılan *argagno*'nun **organium*'dan geldiği anlaşılıyor.
Kahane-Tietze: LFL 32.

alıç 'yurdumuzda yabanî olarak yetişen bir ağaç'
~ Tkm *alıç* 'ak diken'
~ OT *aluç.* Eski Kıpçakçada *alçu* olarak geçer.
Clauson (ED 128 b) Farsça *alū* (sic!) ile yakınlığı olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Tietze (Pers 133/8) Farsça *ālū* 'plum' + *-ça* küçültme ekiyle kurulmuş bir türev olduğunu yazmış, ancak sonundaki *-a*'nın düşmesi üzerinde durmamıştır. Buna karşılık *alça* biçiminde ortadaki *-u-*'nun düştüğünü göz ardı etmemiştir (127. s.). Räsänen (V18 b) de Farsça *ālūça*'dan geldiğini bildirmiştir. (G. D[oerfer]. *ālūça*'nın bir küçültme biçimi olduğunu dile getirmiştir.) Dankoff'a göre (ALT 6), Ermeniceden alınmıştır (Erm *aloč* 'medlar', yer. *alōč, alōǰ, aluç, aluǰ*).
Yerel ağızlarda alıca *yemişen* adı da verilir. Bk. *yemişen.*

alık 1. 'eyer, semer'; **2.** 'eskimiş giyecek'.
Ağızlarda *aluk* biçimi de kullanılır.
Eski Kıpçakçada da *aluk* olarak geçer.
Kökünü bilmiyoruz.

alkarna 'istiridye, midye, tarak gibi kabuklu hayvanları avlamak için deniz dibini taramakta kullanılan, ağız kısmı demirden bir ağ'
< Kİtal *argagna* 'rete a strascico'. - İtalyanca *argagna*'nın Türkçede **argarna* (> **arkarna*)'ya dönüştüğü anlaşılıyor. Türkçe *alkarna* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur.
İtalyanca *argagna*'nın kökeni karışıktır. Eski Fransızcada *dagagne, degagne* olarak geçer.
Kahane - Tietze : LFL 31.

alkış 'bir şeyin beğenildiğini anlatmak için el çırpma'
~ Tkm *alkış* 'şükran bildirme, teşekkür etme'. - Alt, Tel *alkış*. - Şor, Kuğ, Küer, Bar *algış*. - Hak *algas*. - Yak *alğıs*.
Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Uygurcada *alkış* olarak geçer. Orta Türkçede de *alkış* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *alkış* olarak geçtiği göze çarpıyor.
'Övmek' anlamına gelen *alka-* (~ **alkı-*) kökünden geldiği açıktır : *alka-* (~ **alkı-*) + *-ş* eki. Türkçe *kargış*'ın da *karga-* (~**kargı-*) kökünden geldiğini biliyoruz (Clauson: ED 654 b). Bk. *kargış*.
Rumenceye *alcâş* olarak geçmiştir (Şăineanu : InflOr 3 : 5.
Räsänen : LTS 234; V 17 b ; Brockelmann : OGM 115. §; Clauson : ED 137-138; Kakuk : ÉlOsm 37; Róna-Tas : UAJb N. F. 9 : 17. s. 35. not; Doerfer : Tungusica 3 : 239.

altı 'beşten sonra gelen sayının adı'
~ Az *altı*. - Tkm *altı*. - TatK *altı*. - Bşk *altı*. - Nog *altı*. - KKlp *altı*. - Kzk *altı*. - Krg *altı*. - Alt, Tel, Sag, Koy, Kaça *altı*. - Tuv *aldı*. - Yak *alta*. - Çuv *ulttă, ultă, ult*.
Ramstedt (JSFOu 24,1:16; Formenlehre 64) Türkçe *al-* kökünden geldiğini dile getirmiştir. Ona göre, *altı* (ve *yedi*) aslen sayı adı olmayıp parmaklara verilen bir addır. Räsänen (MTS 76, 77, V 18 a) Ramstedt'e katılmıştır. Hartmann (KSz 1:155) *altı*'yı *alt-dı* olarak açıklamıştır. Brockelmann (ZDMG 70 : 214-215) Hartmann'ın *yedi*'yi **yetdi* 'hat erreicht' (nämlich das Ende der alten Zahlenreihe)' diye açıkladığına dayanarak *altı*'yı 'das darunter (bleibende)' olarak açıklamıştır. Schmidt'e göre (MSFOu 67: 367). Türkçe *altı* ile Moğolca *cirğuğan* ve Mancuca *niŋgun* biçimleri arasında yakınlık olmaması doğaldır.
Németh: Csoma Arm 82; Egorov: ÊS 274; Clauson: ED 130 b; Doerfer: KhalMat 290; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 141-142. Türkçe sayı adlarının kökenine ilişkin açıklama denemelerini Samoyloviç (JaPÇ) toplu olarak değerlendirmiştir. Bk. Malov: Marr Arm.

altın 'kolay işlenen, yüksek değerli, paslanmaz element'
~ Tkm *altın*. - TatK *altın*. - Bşk *altın*. - Nog *altın*. - Kzk *altın*. - KKlp *altın*. - Krg *altın*. - Tar *altun*. - Tuv *aldın*. - Yak *altan* 'bakır'. - Çuv *ылтăн* 'altın'.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*altun*). Orta Türkçede *altūn* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *altūn* biçimi kullanılır.
Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Németh (NyK 41 : 79) Türkçe *altun*'u Moğolca *altan* biçimiyle birleştirmekle yetinmiş, kökeni üzerinde durmamıştır. Ramstedt (KWb 8 a) *altun* biçiminin başında Türkçe *al* 'kızıl' (?) sözünün geçtiğini dile getirmiştir. Daha sonra (AAScF B 27 : 247; Lautlehre 151) Eski Türkçe *altun* ve Moğolca *altan* biçimlerinin Türkçe *al* 'kızıl' ve Korece *ton* 'değerli metal' sözlerinden oluştuğunu yazmıştır. Bu görüşü Räsänen (Poppe Arm (1) 156; V 18 b;

488 a) de benimsemiştir. Ancak, Doerfer (TMEN 26, 529) Türkçede *ton* 'metal' sözünün geçmediğini vurgulayarak bu açıklamaya katılmamıştır. Räsänen (V 18 b) Yakutçada 'bakır' olarak kullanılan *altan* biçiminin Moğolcadan alındığını da belirtmiştir. Rassadin (Zaimstvovaniya 66) de Yakutça *altan*'ın Moğolcadan kalma bir alıntı olduğunu bildirmiştir. Ramstedt (Lautlehre 36) Türkçe *altun*'u Arapça *lāṭūn* 'Messing' biçimiyle birleştirmeyi de denemiştir. Doerfer, Yakutça *altan*'ın Moğolca bir alıntı olduğu yolundaki sava da karşı çıkmıştır. Kałużyński (ME) de Yakutça *altan*'ı Moğolca bir alıntı olarak değerlendirmemiştir. Joki (LwSS 64-65) Ramstedt'in açıklamalarını vermişse de, onun daha sonra (SKE) *al* ve *ton* sözleri üzerinde durmadığını da dile getirmiştir. Ona göre, Ramstedt'in eski görüşünden vaz geçtiği anlaşılıyor. Poppe (CAJ 8 : 216 ; 27 : 118-119) *altın*'ı büyük bir olasılıkla **h-* < **p-* ile başlayan bir örnek olarak değerlendirmek gerektiğini seslendirmiştir. Ramstedt (Lautlehre 151) *altın*'ın *āl* 'kızıl' ve Çince *ton* (krş. Korece *ton*) 'değerli metal' biçimlerinden oluştuğunu yazmıştı. Poppe, Doerfer'in bu etimolojiyi kuşku ile karşıladığını belirtmişse de, daha iyi bir açıklama yapılmadığını dile getirmiştir. Ona göre, "Altay dilleri"nde 'altın' olarak 'kızıl' ve başka bir metal adından oluşmuş birtakım örnekler geçer. Örn. Buryatçada altına *ulān mŭngen* 'kızıl gümüş' adı verilir. Bunun gibi, Yakutçada da *kıhıl kömüs* 'altın' olarak kullanılır. Halaççada *altun* ~ *altın* adı geçmediği gibi, *āl* biçimi de kullanılmaz. Moğolca *altan* (Kalmıkça *altŋ*) yanında Monguorcada kullanılan *xardam* ~ *xardan* biçimi ilginçtir. Poppe'ye göre, bu biçimler *haltan*'dan gelir. Moğolca biçimlerin ise **hāltun* < **paltun*'dan geldiği anlaşılıyor. Ona göre, Orta Moğolca **haltan* da Orta Türkçeden kalma bir alıntıdır. Ne var ki Poppe Orta Türkçede buna benzer bir biçimin geçtiğini bildirmemiştir.

Clauson (ED 131) Moğolca *altan* biçimini Türk dillerinden kalma çok eski bir alıntı olarak değerlendirmiş, *altun*'un yalnız Yakutçada 'bakır' anlamına geldiğini eklemiştir. 'Altın' ve 'bakır' anlamlarının karışması üzerinde Laufer (T'oung Pao 17 : 83. s. 1. not) de durmuştur. Son olarak Baskakov (Jarring Arm 2, 3) Räsänen'in sözlüğünde verilen etimolojiye uyarak *altın*'ın Çinceden geldiğini yazmıştır. Bk. Golden : Introduction 31.

Sevortyan (ÊSTJa 1974, 142-143) belli başlı etimolojik açıklamaları özet olarak vermiştir. Şçerbak (JaS 97/17, 169) bu güne değin ortaya atılan etimolojilerin büsbütün inandırıcı olmadığını vurgulamışsa da, Ramstedt'in, *altun*'un *al* ve *tun* 'değerli metal' sözlerinden oluştuğu yolundaki yaklaşımının gerçeğe en yakın olduğunu da sözlendirmiştir.

Doerfer (TMEN 529) Türkçeden belli başlı komşu dillere geçen biçimleri toplamıştır. Bk. Egorov : ÊS 343 ; Abaev : ÊS 3 : 190; Baskakov : ST 4, 1983, 15 (< *altı tiyin*); Bazin : Langues et Techniques. Approche linguistique. Paris 1973, 327-336.

altmış 'altı kere on, elli dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Az *altmış*. - Tkm *altmış*. - TatK *altmış*. - Krg *altımış*. Kırgızcada *altmış* biçimi kullanılmaz. Ancak *cetimiş* biçimi yanında *cetmiş* biçimi de geçer. - Kzk *alpıs*. Kazakçada *-t-* düşmüş, *altmış* biçimindeki *-m-* sesi de *-p-*' ye çevrilmiştir. Kazakça *cetpis* '70' biçiminde de *-m-* sesi *-p-*'ye dönüşmüştür. - Nog *alpıs*. - Özb *åltmiş*. - Çuv *utmăl*. Çuvaşçada *altmış*'ın sonundaki *-ş* sesi *-l*'ye çevrilmiştir. Çuvaşça *śitmĕl* (< Türkçe *yetmiş*) örneğinde olduğu gibi.

Eski yazıtlardan başlayarak kullanılır (*altmış*). Orta Türkçede *altmış* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *altmış* biçimi kullanılır.

Sibirya diyalektlerinde ve Sarı Uygurcada *altmış* yerine *altı on* adı geçer : Alt *altan* . - Tel, Şor *alton*. - Sag *alt'on*. - Hak *alton*. - Tuv *aldan*. - SUyg *alton*. - Yak *alta uon*.

Altmış ve *yetmiş*'in *on* '10' sayı adıyla yapılmış adları (*altı on, yeti on*) eski diyalektlerde kullanılmaz. Bunun gibi, çağdaş diyalektlerde de *altmış* ve *yetmiş*'in *on*'lu adlarına ancak dar bir alanda rastlanır. Buna karşılık *seksen* ve *doksan*'ın *on*'la yapılmış biçimleri (*sekiz on, tokuz on*) eski ve yeni diyalektlerde ortak olarak kullanılır (Türkçe *seksen, doksan*).

Bu verilere göre, *altmış* (ve *yetmiş*) adının *-mış* (ve *-miş*) ekiyle yapılmış bir türev olmadığı, *altı* (ve *yeti*) ve *mış* (*miş*) sözlerinin birleşmesi sonunda oluştuğu anlaşılıyor. Bu birleşik adın ikinci bölümünde geçen *mış* (*miş*) sözünün *seksen* (< *sekiz on*) ve *doksan* (< *tokuz on*) sayı adlarında kullanılan *on* gibi '10' değerini bildirdiği açıktır. Ancak, *altmış* (ve *yetmiş*) adında geçen *mış* (*miş*) sözüne eski ve yeni diyalektlerde rastlanmadığına tanık oluyoruz.

Buna karşılık Ural dillerinin bir kolunda '10' olarak kullanılan *mıs* sözü göz önünde tutulabilir. Bu söz Macarca *harminc* (< *xarm-misz*) '30' adında saklanmıştır (Mac *harm, három* '3' + *mis* '10'). Türkçede yalnız *altmış* ve *yetmiş* sayı adlarında kalan ve Ural dillerinin ancak bir kolunda kullanılan *mış* (*mıs*) '10' sözünün üçüncü bir dilden alındığı anlaşılıyor. Bk. *yetmiş*.

Karaçay ve Balkar diyalektlerinde *altmış* yerine *üç cıyırma bla on* ("üç yirmi ile on") adı kullanılır. Bk. Räsänen: Şiraliev Arm 16.

Necip Asım : TM 2 : 392 (*-mış*'ı çokluk eki olarak değerlendirmiştir); Ramstedt: JSFOu 24, 1: 16; Hartmann : KSz 1 : 155; Räsänen: MTS 76, 80, 137; Brockelmann: ZDMG 70: 214; OGM 129. §; Németh: NyK 47 : 82; Csoma Arm 82 ; Clauson : Studies 150 ("*-mış/-miş* occurs only in *altmış* "sixty" and *yétmiş* "seventy"; apparently a very old suffix for "ten"); ED xlii ("*-mış/-miş* only in *altmış, yétmiş* 'sixty, seventy', a common Conjugational Suff."); 130 ("*altmış* 'sixty'; der. f. *altı* : with the unusual suffix *-mış*"); Menges: Introduction 98, 99; Egorov: ÊS 279; Ligeti: MNy 74: 266-267; TörK 148; Doerfer : KhalMat 290; Eren: TDAY 1972, 256-257; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 141 ; Bazin : SChron 74.

ambar 1. 'tahıl koymaya yarayan büyük ve yerli sandık'; **2.** 'eşya veya yük saklanan yer' ~ Tkm *ammar* 'ambar, depo'. - Krg *ambar* 'ambar, depo'. - Blk *ambar*. - Nog *ambar*. - KKlp *xambar*. Başındaki *x-* sonradan türemiştir. - Kzk *anbar*. - Tel, Alt *anbar*. - Kuğ, Şor, Sag, Koy *anmar*. - Özb *ambar*. - Çuv *ampar, yer. hampar*. Komşu diyalektlerden geçtiği anlaşılıyor.

< Far *anbār* < EFar *hampāra* < EHint *sanbhāra* (Harmatta: ALH 4: 298).

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Bk. Şçerbak : JaS 192/4.

Scherner : CAJ 17:251; Kahane-Tietze: LFL 8. s.; Kniezsa: SzlJsz 216-217; Stachowski: FO 14: 92; Vasmer: REW 1:16; Egorov: ÊS 26 ; Räsänen: V 19 b; Doerfer: UAJb 40: 252; UAJb N.F. 1:103; 2:143.

ampes *argo* 'esrar'

< Erm *ambica, anbic* 'tadel-, fehlerlos; rein'. Theodoridis: MIO 17: 330.

an 'iki tarla arasındaki sınır'. Ağızlarda *aŋ* olarak da geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

anadut 'harmanlarda kullanılan büyük yaba'. Anadolu ağızlarında *anadot, anazut, anazot, anatut, anavut* biçimleri de kullanılır.

< R ἀναδότι 'Heugabel'. - Anadolu ağızlarında daha çok *yaba* adı kullanılır. Bk. *yaba*. Türk diyalektlerinde ise yabaya *senek* adı verilir: Nog *senek*. - Kzk *senek*. - Krg *senek* 'iki parmaklı tahta kürek'.
Tietze: Gr (1) 210/12; Eren: TDAY 1960, 299/12; TM 19: 301; TD 52 : 767-768; Daher : AA 101; Tzitzilis : Zaemki 132/93.

anafor 1. 'bir su akıntısının bir engele çarpması üzerine geriye dönerek meydana getirdiği ters akıntı'; **2.** *argo* 'yolsuz veya emeksiz elde edilen şey'
< R ἀναφόρι (yer.) 'countercurrent; ripple; zone under the lee of the cost'.
Meyer : TürkSt 42 ; Tietze : Oriens 9 : 95 ; Kahane - Tietze : LFL 730.

anahtar 'açar, açkı'.
< R ἀνοιχτάρι 'anahtar'. Anadolu ağızlarında *anahtar* yerine daha çok *açacak, açar, açkı, açkıç* adları kullanılır. Azerî alanında da *açar* biçimi geçer. Türkmenler de anahtara *açar* adını verirler. Çağdaş diyalektlerde *açkıç* biçimi de yaygın olarak geçer: TatK *açkıç*. - Krg *açkıç*. - Kzk *aşkış*. - Tel *aşkuç*. - KKlp *aşkış*. Kara Kalpaklar *aşar* biçimini de kullanırlar.
Meyer: TürkSt 45, 91 Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18 : 90-91; Symeonidis: Gr 182/14; Räsänen: V 19 b.

anavaşya 'göçücü balıkların Karadeniz'den Akdeniz'e göçmesi'
< R ἀνεβασιά 'rise'. - Bk. *katavaşya*.
Kahane - Tietze : LFL 731; Georgacas : FT 137/179.

anavul *yer.* **1.** 'suyun küçük arklara ayrıldığı yer'; **2.** 'sebze ekmek için ayrılmış toprak parçası, evlek'. Ağızlarda *anavalı* (> *anavallı*) olarak da geçer. Yerel olarak kullanılan *anoğul* biçimi, halk etimolojisiyle *ana oğul*'a çevrilmiştir.
< R ἀναβολή 'Bewässerungskanal'.
Tietze : Gr (1) 210/11; Tietze - Tekin : Erdem 5 : 290/35 ; Symeonidis : Gr 172/11.

andavallı *argo* 'bön ve görgüsüz, beceriksiz (kimse)'. Dar bir çevrede 'ahmak, aptal, beceriksiz, şaşkın, bön' olarak *andaval* biçimi de geçer.
Tzitzilis'e göre (GrLw 20), Rumcadan alınmıştır : ἀντάλλαβους, ἀνάνταλλος, ἀλλάνταβος **1.** 'mit einem körperlichen Gebrechen behaftet'; **2.** 'mürrisch, eigensinnig, störrisch'; **3.** 'unordentlich, unachtsam'. Selânik'te (Pilea) ἀντάβαλλους 'störrisch' biçimi geçer. Symeonidis (Gr 178/59) Rumca ζωντόβολο 'das Vieh, der dumme Mensch' biçimiyle birleştirmiştir.
Türk argosu Rumca (ve Ermenice) alıntılarla doludur. O açıdan *andavallı*'nın Rumcadan alındığı düşünülebilir. Ancak Arapçada kullanılan *handawíl* 'sot, stupide' (Kazimirski) biçimi düşündürücüdür. - *Andaval* (Niğde) köyünün adından geldiği yolundaki eski açıklama bir halk etimolojisidir.

andık 'sırtlan'. Yerel ağızlarda *anduk* olarak da geçer.
Kökenini bilmiyoruz.
Türk diyalektlerinde daha çok *sırtlan* adı kullanılır.
Räsänen : V 20 a.

anela > anele 'gemilerde kullanılan bir çeşit demir halka'
< İtal *anello* 'ring of an anchor'.
Bonelli : Elementi 183; Barbera : Elementi 69; Kahane - Tietze : LFL 26.

angarya 'bir kimseye veya bir topluluğa zorla, ücret vermeden yaptırılan iş'
< R ἀγγαρεία 'compulsory service'.
Meyer: TürkSt 39; Barbera: Elementi 69; Kahane-Tietze: LFL 725.

angıç *yer.* 'harman zamanı fazla sap yüklemek için öküz ve at arabalarının iki yanına konulan parmaklık, kanat'.

Eski Kıpçakçada *angıç* 'merdiven, basamak' ve *ağıngaç, ağınguç, ağıngıç* 'merdiven' olarak geçer.

Türkçe *ağ-* 'aşağı inmek; yukarı çıkmak' kökünden geldiği anlaşılıyor: **ağın- + -gıç >> angıç.* Türkçede *-gıç (-giç, -guç, -güç)* alet adlarının yapımında kullanılan bir ektir. Anlam bakımından *angıç* 'merdiven, merdiven basamağı' biçiminin 'parmaklık, kanat' anlamını alması normaldir.

Brockelmann : OGM 50. §; Clauson : TDAY 1966, 8; Halasi-Kun: AEMAe 1: 183, 209.

angıt 1. 'tüyleri kiremit renginde, ördeğe benzer bir su kuşu (Tadorna ferruginea)'; **2.** 'ahmak'. Yerel ağızlarda *angut* ve *angurt* biçimleri de geçer.

~ Tkm *aŋk* . - YUyg *hangit.* - SUyg *angıt* 'yaban ördeği'. - Türkî *hangġut, hangġırt.*

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *angıt* 'ördeğe benzer kızıl renkli bir kuş' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *angıt* olarak geçer.

Uygurcada *aŋır* biçiminin kullanıldığı anlaşılıyor. Çağdaş diyalektlerde de *angır* olarak saklanmıştır. Örn. Kırgızcada kızıl ördeğe *angır* adının verildiğini biliyoruz. Yakutçada da *aŋır* olarak geçer.

Ses yansımasından geldiği anlaşılıyor. Bu su kuşunun buna benzer bir ses çıkardığını biliyoruz.

Ramstedt (NyK 42: 230) Türk diyalektlerinde kullanılan *aŋır*'ı Moğolca *aŋgir* biçimiyle birleştirmiştir. Daha sonra Ramstedt (SKE 11) Moğolca *aŋgir* 'the yellow-red coloured duck' ve Orta Türkçe *aŋıt* biçimini (? işaretiyle) Korece *aŋ* (*wẹn-aŋ* 'the mandarin duck, Anser galericulata') adıyla karşılaştırmıştır. K. Katona (KCsA 3: 386, 387) Türk diyalektlerinde kullanılan *aŋar, angut, angıt* gibi biçimleri yanlışlıkla Çuvaşça *ămărt* (*ămărt kayăk*) 'aigle' adıyla birleştirmiştir. Bazin (Studia Turcica 55-59) Ramstedt'in birleştirmelerini değerlendirmiş, *(h)aŋ* biçimindeki bir yansımadan yola çıkarak *angır* sözünü **(h)aŋ-kır-* fiilinden *-t* ekiyle yapılmış bir türev olarak açıklamıştır. Räsänen (V 21 a) çağdaş Türk diyalektlerinde kullanılan *aŋgır, aŋar, aŋgar* biçimlerinin Moğolcadan geldiğini yazmış, *aŋıt* (*aŋgıt*) maddesine gönderme yapmıştır. Bazin'in Räsänen'in açıklamasını vermediği göze çarpıyor.

Doerfer: TMEN 563; Clauson: AM 18: 211 (Moğolca *aŋgir* biçimiyle birleştirilemez); ED 176. Bk. Pelliot: BSOS 6: 579-580; Róna-Tas: MSFOu 185: 244; Monchi-zadeh; Xurāsān 189.

anık *yer.* 'nane'.

< Erm *ananux* 'mint'. Ağızlarda *annux, anux* olarak geçer.

Bläsing : AL 10; FO 29 : 24, 27-28; Dankoff : ALT 16.

anız 'ekin biçildikten sonra tarlada kalan köklü sap'. Ağızlarda *aŋız* biçimi de kullanılır. Birçok yerde nadasa bırakılan tarlaya da *anız* (~ *aŋız*) adı verilir.

~ Krg *aŋız*

~ OT *aŋız.*

Kökünü bilmiyoruz. Németh (NyK 47 : 83; Csoma Arm 71) *-z* ekiyle kurulmuş bir türev olduğunu yazmıştır.

Räsänen : V 21 b, 45 b; Clauson : ED 191-192; Eren: Türkoloji Dergisi 8 : 22; TM 19 : 302-303. Bk. Bläsing : AL 21. s.

anut bk. *hanut.*

anzarot *argo* 'rakı'. Dilimizde *anzorot* olarak da geçer.

Dankoff'a göre (ALT E9), Ermenice *andzanut* [*ancanōt* 'unknown, obscure'] veya Arapça *enzerut* [Farsça *anzarūt* 'sarcocolla, fleshglue'] biçimlerinden alınmıştır. Tietze (Oriens 9 : 65), Drimba (Iordan Arm 266), Theodoridis (Beiträge zur Südosteuropaforschung. München 1966. 133; Mitteilungen des Instituts für Orientforschung 17, 2 : 331) gibi yazarların yazılarını Dankoff göz ardı etmiştir. Bk. Eren : TD 1992/2 : 202.

apaz **1.** 'avuç'; **2.** 'avuç dolusu'. Yerel ağızlarda daha çok *hapaz* olarak geçer. Başındaki *h*- sonradan türemiştir.
Dankoff'a göre (ALT 37), Ermeniceden alınmıştır (Erm *ap'* 'palm of hand, handful' : *ap's anel, ap's ert'al*). Dankoff *hapaz* biçimini saymamıştır. Türkçe *apazlama* (~ *hapazlama*) 'yelkenleri dolduran (rüzgâr)' biçiminin Rumcadan alındığı yolundaki sav yanlıştır.
Tietze : Oriens 5 : 251 ; Kahane - Tietze : LFL 831; Eren : TD 53 : 256; 58 : 251-254.

apolet 'subaylarda rütbeyi göstermek için omuzlara takılan işaret'
< Fr *épaulette* < : *épaul* 'omuz'. - Türkçede *ispalet* de 'apolet' olarak geçer. Bk. *ispalet*.
Tietze : Oriens 5 : 251 ; Kahane - Tietze : LFL 615, 1. not.

apoşi 'ağzı çember biçiminde, telden yapılma, torbaya benzer, büyük gözlü ağ'
< R ἀπόχι 'type of net'. - Karadeniz ağızlarında *poş* olarak da geçer.
Kahane - Tietze : LFL 735; Georgacas : FT 137/182.

april bk. *abril*.

araba 'tekerlekli her türlü kara taşıtı'
~ Tkm *araba*. - Nog *arba*. - Krg *araba*. - TatK *arba*. - Bşk *arba*. - KKlp *arba*. - Kzk *arba*. - Özb *arava*. - Tar *hariba*. Başındaki *h*- sonradan türemiştir. - Alt, Şor *abra*. Göçüşme sonunda oluşmuştur (Eren: TDAY 1953, 167). - Çuv *urapa*.
Farsça *arāba* 'a waggon, a cart; a wheel' biçimi Türkçeden alınmıştır.
Kökeni karışıktır. Bouvat'ya göre (KSz 4 : 323. s. * not), köken bakımından Türkçedir. Arap yazısıyla *ayın* ile yazılmasına bir anlam verilemez. Bouvat'nın yazdığı gibi, ع (*ayın*) "exclusivement sémitique" bir sestir. Türkçede *araba* gibi *ayın*'la yazılan birtakım örnekler vardır. Türkçe *ᶜalev* علو gibi. Doerfer (Oriens 18-19: 390) de *araba*'yı "kesin olarak" (mit Sicherheit) Türkçe bir söz olarak vermiştir. Ancak daha sonra Doerfer (UAJb 40: 252) Farsçadan alındığını yazmıştır. Son olarak da Arapçadan geçtiğini dile getirmiştir (UAJb N.F. 2 : 243). Räsänen'in *haral* 'pulluk' ve *para* 'kızak' biçimlerini *araba* ile birleştirmesi yanlıştır (LTS 21). Ancak Räsänen sözlüğünde (V 23 a) bu birleştirme üzerinde durmamıştır. Dmitriev (Stroj 511) *araba*'yı Türk kökenli bir söz olarak değerlendirmiştir. Ona göre (521-522), Türk sözlükçülerinin, *ayın*'lı yazımını göz önüne alarak *araba*'nın Arapçadan geldiği yolundaki gözlemleri inandırıcı olamaz. Egorov (ÊS 275) Arapça *arabat* biçiminden alındığını belirtmiştir. Son olarak Clauson (Sanglax) *araba*'nın Arapça *ᶜarrāda*'nın bozulmuş bir biçimi olduğunu bildirmiş, daha sonra (CAJ 10: 165) *araba*'nın Türkçede *ayın*'la söylendiğini öne sürerek bu açıklamayı doğrulamaya çalışmıştır. Clauson, etimolojik sözlüğünde (ED 638 s. v. *kaŋlı*) de Arapça *ᶜarrāda* > *araba* etimolojisini tekrarlamıştır. Bk. Clauson: Encylopedia of Islam 1, 1957. Doerfer (TMEN 440) *araba*'nın kökenine ilişkin belli başlı açıklamaları eleştiri süzgecinden geçirmiş, Clauson'un Arapça *ᶜarrāda*'dan geldiği yolundaki açıklamasına karşı çıkmıştır. Özetle, Doerfer *araba*'nın kökeninin bilinmediğini sözlendirmiştir. Ancak, son olarak Türkçe *araba*'nın Arapça *'araba*'dan geldiğini yazmıştır (UAJb N.F. 2 : 143). Bk. Doerfer : TLT 25; Podolsky: Glossary 2; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 164-165.

araka 'bir çeşit bezelye'
< R ἀρακὰς 'eine Art Erbse' < ἄρακος (Andriotis : EL 33).
Tietze : Gr (1) 212/27; Tzitzilis : GrLw 33.

aran *yer.* **1.** 'tütün dizmeye, kurutmaya, işlemeye yarayan, üstü kapalı yer'; **2.** 'saman çekmek için ağaçtan yapılan kanat'
~ Nog *aran* 'ambar; ağıl'. - Kzk *aran* 'ahır'. - TatK *aran* 'köy evlerinin önündeki örtülü taşlık'. - Kur *aran*. - TatS *aran* 'ahır'.
Orta Türkçede *aran* 'ahır' olarak geçer.
Ramstedt (SKE 190) Korece *param, parambjęk* 'a wall' biçimiyle Moğolca *aran* 'habitation, habitants, people' (ç. *arad* 'the people, the population') biçimini karşılaştırmış, Türk diyalektlerinde kullanılan *aran*'ın Moğolcadan geçtiğini dile getirmiştir. Bu görüşe Poppe (StO 28 : 3-4) de katılmıştır. Konstantinova (POAJa 171-173) Türkçe *aran*'ı Moğolca, Mancu - Tunguzca gibi dillerde kullanılan birtakım biçimlerle karşılaştırdıktan sonra bu biçimlerin **paran* ana biçiminden geldiğini ortaya atmıştır.
Räsänen : V 23 b; Clauson : ED 232 b.

arasta 'çarşıda bir esnafın bulunduğu kısım'
< Far *rāsta* 'a market-place; a level road'. - Türkçe *arasta*'nın başındaki *a*- ikincil bir sestir. Türkçe *erişte*'nin başındaki *e*- gibi. Bk. *erişte*.
Tietze : Pers 151/100. Räsänen (V 23 b) yanlışlıkla 'tavan' olarak kullanılan *arastak* biçimiyle birleştirmiştir. Bk. *arıstak*.

arastak bk. *arıstak*.

ardak 'içten çürümeye yüz tutmuş ağaç'
~ OT *artak* 'bozulmuş, bozuk'
< *arda*- 'çürümek' (< *arta*-) + *-k* eki. Eski Türkçeden başlayarak *artamak* 'bozulmak, çürümek' anlamında kullanılır. Orta Türkçede de *artamak* olarak geçer. Kaça, Sagay, Teleüt gibi diyalektlerde *ardamak* olarak kalmıştır.
Clauson : ED 208 a.

ardıç 'güzel kokulu yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak kara yemişleri ilâç olarak kullanılan bir ağaççık (Juniperus)'. Ağızlarda *arcıt* olarak da geçer. Bu biçimin göçüşme (*métathèse*) sonunda oluştuğu açıktır.
~ Az *ardıç*. - TatK *artış*. - Bşk *artış*. - Tel *artış*. - YUyg *ardaç*. - Türkî *artiş* 'Juniperus excelsa'. - Tuv *artış*. - Çuv *urtăş*.
Eski Türkçeden başlayarak geçer. Orta Türkçede *artuç* biçimi kullanılır.
Çağdaş diyalektlerde *ardıç* yerine *arça* biçiminin yaygın olarak kullanıldığı göze çarpıyor: Tkm *arça*. - Kzk *arşa*. - KKlp *arşa*. - Krg *arça*. - Özb *arça*. - Alt *arçın*. - Kuğ *arcın* (~ *arcan*). - Yak *arçı* 'das Beräuchern (um böse Geister zu verjagen); Gegenstand (Birkenrinde u. ähnl.), mit dem man beräuchert'.
Bütün bu biçimlerin Moğolcadan geçtiği anlaşılıyor (Kałużyński : ME 24).
Tacikce *arça* biçimi Özbekçe bir alıntıdır (Doerfer: TLT 26).
Farsça *ardic* 'juniper' Türkçeden alınmıştır (Doerfer: TMEN 448).
Egorov (ÊS 276) *ardıç*'ı Farsça *ardac* biçimiyle karşılaştırmıştır. Daha sonra Sevortyan (ÊSTJa 1974, 173-174) da *ardıç*'ı Farsça *ardic*, *ardac* biçimleriyle karşılaştırmıştır. Ancak, Vullers'in, *ardic*'in İranca kökenli bir söz olduğuna kuşku ile baktığını da saklamamıştır. Sevortyan, Budagov'un *ardıç*'ı Farsçadan getirdiğini de bildirmiştir. Bk. Sevortyan : Yudahin Arm (2) 33, 36. Dmitrieva (ST 2, 1975, 23) da Farsçadan alındığını dile getirmiştir. Yayınlarda *ardıç*'ın Moğolcadan geldiği de ara sıra seslendirilmiştir. Ramstedt (JSFOu 28:21; KWb 15 a) *arça*'nın **ari*- 'reinigen' kökünden geldiğini yazmış, Moğolca *ariğun* 'rein' yanında Türkçe (Tatarca) *artış* ve Kazakça *arşa* biçimlerini de saymıştır. Onun bu tezini Brockelmann (OGM 24. § a) benimsemiş, *artuç*'u 'Reinigungsmittel' ola-

rak Türkçe -*ç* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir. Doerfer (TMEN 448) Ramstedt'in tezini doğrulayan birtakım Moğol halk geleneklerinden söz etmişse de, bu teze karşı çıkmıştır. Ona göre, *arı-* 'reinigen' kökünden yola çıkıldığında *arça, artuç* vb. biçimlerine varılamaz. Türkçede fiil köklerinden isim türevleri yapımında kullanılan *-ça* ekinin geçmediğini belirten Doerfer, Türkçe *art-* kökünden yola çıkılarak *artuç* 'das wuchernde Gewächs' türevinin elde edilebileceğini ortaya koymuştur. Ona göre, **artuçak* küçültmesi yoluyla *artıçak* > (orta hece düşmesiyle) *artçak* > *arçak* biçimi ortaya çıkmıştır. *Arça* biçimi *arçak*'tan kalan yeni bir türevdir. Halk geleneğinde belli bir rol oynamış olan bu sözün tabulaştırılması da doğaldır. O açıdan *artuç*'tan ses kurallarına uyan değişiklikler beklenemez. Paralel biçimlerin çokluğu bu teze tanık olarak gösterilebilir. Ancak, *arça*'nın Türk diyalektlerinde ilk olarak Moğol çağından sonra geçtiği de göz ardı edilemez. Buna göre, bu sözün köken bakımından Moğolca olması da olanaksız değildir. Buna karşılık *artuç* (> *ardıç*) Türkçe bir türevdir. Doerfer'e göre, *arça*'nın *artuç* ile birleştirilip birleştirilemeyeceği açık bir sorun olarak kalıyor.

Çağdaş Türk diyalektlerinde yaşayan *arça* biçimine gelince: Sevortyan'a göre (ÊSTJa 1974, 182-183), *arça* biçimi 'bir tür servi' olarak kullanılan *ard* kökünden *-ça* ekiyle kurulmuş bir türevdir. Sevortyan Ramstedt' in, Brockelmann'ın, Räsänen'in ve Doerfer'in *arça* (ve *ardıç*) biçimlerine ilişkin açıklamalarını da özet olarak vermiştir. Son olarak, *arça*'nın Moğol diyalektlerinde yaygın olarak geçtiğini de sözlendirmiştir.

Türkçe *ardıç* Rusçaya *ardyš* ve *artyš* olarak, *arça* ise *arča* ve *aršan* olarak geçmiştir (Vasmer : REW).

Yaşayan diyalektlerde kullanılan *arça*'nın Moğolcadan kalma bir alıntı olduğu yolundaki sav bilimsel yayınlarda büyük bir yaygınlık kazanmıştır.

Anadolu ağızlarında *ardıç* yanında *andız* (~ *anduz*) adı da geçer. Ağızların bir bölümünde (özellikle Akdeniz ağızlarında) *andız* 'servi (ağacı)' anlamını da almıştır. Kıbrıs ağzında da *andız* 'servi ağacı' olarak geçer.

Ligeti: AOH 19:131; KSİNA 83 : 7-8 (krş. Moğ *arsid*); Sinor:AOH 36: 494; Kałużyński : ME 24 ; Doerfer : TLT 26 ; UAJb N.F. 1 : 136 ; Rassadin: Zaimstvovanija 51; Räsänen: V 24 b; 28 a; Clauson: ED 204; Menges: Poppe Arm (2) 230-237; Dmitrieva: ST 2, 1975, 23; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 173-174 ; 182-183; Monchi-zadeh : Xurāsān 396 ; Eren : TD 1992/2 : 192-193. Bk. Şçerbak : JaS 98/24.

argaç 'dokuma tezgâhında çözgü üzerine enine atılan iplik, atkı'

~ Tkm *argaç*.

Kırgızcada argaca *arkak* adının verildiğini biliyoruz. Kazakçada *arkau* biçimi kullanılır.

< *arga-* 'atkı atmak' + *-ç* eki. Tuvacada *argı-* 'dokumak' olarak geçer.

Farsça *arġāc, arġāç* 'yarn; the weft' Türkçeden alınmıştır (Doerfer : TMEN 457).

Clauson (TDAY 1966, 9; ED 216 a), *ar-* kökünden *-gaç* (ve *-kağ*) ekiyle kurulduğunu dile getirmiş, ancak *ār-* kökünün 'to be tired' ve 'to deceive' anlamlarına geldiğini saklamamıştır. Ligeti (TörK 248) *arkak* ve *argaç* biçimlerinin *ar-* kökünden geldiğini yazmışsa da, bu kökün anlamını vermemiştir. Bk. Sevortyan : ST 2, 1971, 10.

argali 'Sibirya ve Orta Asya'da yaşayan, büyük boynuzları olan yaban koyunu (Ovis argali)'

< Moğ *arġali* 'Ovis argali'. Moğolca *arġali'* nin Türkçe *arkar*'dan alındığı anlaşılıyor : Alt, Kzk, Krg, KKlp. *arkar*. - Özb *alkar*. - Tuv *argar*. - Türkçe *arkar*'ın Uygurcadan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede de *arkar* olarak geçer.

Farsça *ārġālī* de Moğolcadan alınmıştır.

Ramstedt :KWb 13 b; Şçerbak : İRLTJa 117; Doerfer : TMEN 12; Ligeti : ADH 10 : 241; Räsänen : V 26 b; Clauson : ED 216 b; Bazin : SChron 500.

arıstak *yer.* 'tavan'. Yerel ağızlarda *arastak* olarak da geçer.

< Erm *arastał* 'ceiling, attic'.

Huart : JA 2, 1921, 185 ; Tietze-Tekin : Erdem 5: 291/45; Dankoff : ALT 27. Räsänen (V 23 b) *arıstak*'ı *arasta* biçimiyle karıştırmıştır. Bk. *arasta*.

arış[1] 'çözgü'

~ Krg *eriş*. - Tel *örüş*.

Kökünü bilmiyoruz.

Clauson : TDAY 1966, 9; ED 239 a.

arifane 'yiyeceği ortaklaşa sağlanan (toplantı, eğlence)'. Ağızlarda *erfane, erfene* (> *elfene*), *ferfane, ferfene, herfene* gibi yan biçimler almıştır. Osmanlıcada *herîfâne* olarak geçer.

< Far *ḫarīfāna* 'in a companionable manner' (< Ar *ḫarīf* 'associate, companion, messmate' + *-āna* eki).

Bulgarca *erfene* Türkçeden alınmıştır. BER' de (1 : 508) yanlışlıkla Rumcadan geldiği yazılmıştır. Rumcada da ρεφενές olarak geçer.

Tietze : Pers 144/59; Tzitzilis: Zaemki 118/33.

ark 'içinden su akıtmak için toprağı kazarak yapılan açık oluk, kanal'. Ağızlarda *arık* olarak da geçer. Yerel olarak *hark* biçimi de kullanılır. Bu biçimin başındaki *h-* sonradan türemiştir.

~ Az *arx*. - Tkm *ārık*. - TatK *arık*. - Nog *arık*. - Krg *arık*. - Kzk *arık*. - KKlp *arık*. - ÖzbA *ariq*. - YUyg *erik*.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *arık* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *ark* biçimi geçer.

Kökünü açık olarak bilmiyoruz. Pedersen'in Ermeniceden alındığı yolundaki savı yanlıştır (KZ 39 : 458). Dankoff (ALT A3) Pedersen' in açıklaması üzerinde durmuş, her iki dilde ortak bir kaynaktan (örn. Orta Farsçadan) kalma bir alıntı olabileceğini dile getirmiştir. Ligeti (TörK 255) geçerli bir etimolojisinin yapılmadığını bildirmiştir. Barandeev (ST 5, 1987, 80-82) yanlışlıkla Türkçe *yarık* biçimiyle birleştirmiştir.

'Sulama kanalı' olarak kullanılan *arık*, Orta Asya topraklarında büyük bir yer tutmuştur (Barthold : K istorii orošenija Turkestana). Doerfer, atlı göçebe Türklerin yapay sulama terimlerine gereksinim duymadıklarını vurgulamıştır. Onun bu gözlemine katılan Ligeti, göçebelerin savunma sistemlerinde arklardan yararlandıklarını seslendirmiştir. Macarların da atlı göçebelerin saldırılarına karşı yurt sınırlarında arklar açtıklarını biliyoruz.

Türkçeden Farsça, Kürtçe gibi dillere geçtiği gibi, Balkan ve Kafkasya dillerine de girmiştir. Rusça ve Moğolcada da Türkçe bir alıntı olarak kullanılır. Macarcada da eski Türklerden kalma bir alıntı olarak saklanmıştır. Ligeti'ye göre, Macarca *árok* Kumanca veya Peçenekçeden kalma öğeler arasında yer alamaz.

Pedersen : KZ 39 : 458; Munkácsi: KSz 5:355; Ramstedt : KWb 13 a; Doerfer : TMEN 469; Räsänen : V 28 a; Clauson : ED 214 a; Tietze : ZBalk 18 : 176/120; Ligeti : TörK 255-256; Dankoff: ALT A3.

arkıt ~ argıt *yer.* 'köy evlerinde kapıların arkasına konulan kalın kuşak'. Ağızlarda 'düvenle boyunduruğu birbirine bağlayan ok', 'düzgün ve uzun sırık', 'çadır üzerine çatı yerine konulan ağaç' olarak da kullanılır. Kıbrıs ağzında *harkıt* biçimi kullanılır.
Kökünü bilmiyoruz.
Eren : TM 19 : 297.

arma 'gemide direk, seren, ip, halat ve yelken takımı'
< İtal (Venedik) *arma* 'rigging'.
Bonelli: Elementi 183; Barbera: Elementi 7I; Kahane - Tietze: LFL 36.

armador 'geminin direk, seren, ip, halat ve yelken donanımını düzenleyen usta'
< İtal (Venedik) *armadór* 'one who fits out a ship'.
Kahane - Tietze : LFL 40.

armadura 'gemide direklerden gelen halatları bağlamak üzere alabandalarda bulunan uzun ağaç veya demir levha'
< İtal (Venedik) *armadura*. İtalyancada *armatura* 'anything that is used to mount or put into working order any apparatus' olarak geçer. Türkçede *armadura* özel bir anlam almıştır. Rumcada ἁρμαδούρα 'râtelier de tournage' olarak kullanılır.
Kahane - Tietze : LFL 41.

armağan 'birini sevindirmek için verilen şey, hediye'. Kırım'da *armagal* olarak kullanılır.
Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzcada *armağan* (ve *yarmağan*) olarak geçer. Oğuzca *yarmağan* biçiminin başındaki *y-* sonradan türemiştir. Eski Kıpçakçada da *armağan* biçimi kullanılır.
Kökünü bilmiyoruz. Koroğlı'nın Farsçadan alındığı yolundaki savı yanlıştır (ST 2, 1975, 65).
Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5:21).
Doerfer'e göre (TMEN 465), Türkçeden Farsçaya *armaġān* olarak geçmiştir. Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de *armagan* biçimi kullanılır.

Räsänen : V 27 a; Clauson : ED 232 a, 969 b.

armoz 'gemilerde yan yana getirilmiş kaplama tahtalarının birleştikleri yer'
< R ἁρμός 'seam; joint'.
Kahane - Tietze : LFL 737; Symeonidis : Gr 173/18.

armut **1.** 'yurdumuzun her yerinde yetişen bir yemiş ağacı (Pirus communis)'; **2.** 'bu ağacın tatlı, sulu, yumuşak, ufak çekirdekli yemişi'
~ Az *armut*. - Tkm *armıt*. - KKlp *almurt*. - Kzk *almurt*. - Krg *almurut*. - Özb *âlmurut*. - Hal *amrût* (?).
Yaygın bir inanca göre, Farsçadan alınmıştır : Far *armūd, amrūd, anbarūt* 'a pear'. Doerfer (TLT 213) Tacikçe *âlmurut, âlmürüt* biçimlerinin Özbekçeden geçtiğini belirtmiş, Farsçadaki değişik biçimler karşısında köken bakımından Türkçe olabileceğini dile getirmiştir. Ancak daha sonra Doerfer (KhalMat 290) *armut*'un Farsçadan geldiğini (? işaretiyle) açıklamıştır. Bk. Doerfer : TMEN N 21 = 1966.
Eski ve yeni Türk diyalektlerinde armuda *kertme* adı da verilir. Doerfer, bu adın Kıpçak diyalektlerinde kullanıldığını, *armut* biçiminin ise Oğuz diyalektlerinde kaldığını bildirmiştir. Eski Türkçe *kertme* adının Macarcaya *körte* olarak geçtiğini biliyoruz. Macarca *körte* biçimiyle ilgili sorunları Ligeti (TörK 291-292) özenle gözden geçirmiştir. Ona göre, Macarca *körte* Kıpçaklardan kalma bir alıntı olarak değerlendirilemez. Ligeti (TörK 129) Oğuzca *armut* ve Kıpçakça *kertme* biçimlerini de karşılaştırmıştır. Räsänen (LTS 233; V 27 a) Farsçadan alındığını sıklık-

la yazmıştır. Şçerbak (JaS 100/27, 169) özünde Türkçe olmadığının altını çizmekle yetinmiştir.

Munkácsi : KSz 6 : 376 ; Brockelmann : OGM 18. § η. Musaev : LTJa 197-199.

arpa 'taneleri ekmek ve bira yapımında kullanılan, hayvanlara yem olarak verilen, ülkemizde çok yetiştirilen bir bitki (Hordeum vulgare)'

~ Tkm *arpa*. - TatK *arpa*. 'Arpacık' olarak da kullanılır. - Bşk *arpa*. - Kzk *arpa*. - KKlp *arpa*. - Krg *arpa*. - Alt, Tel, Sag, Kuğ, Koy, Kaça, Küer *arba*. - Tuba *arma*. - Çuv *urpa*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *arpa* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *arpa* biçimi kullanılır.

Türkçe *arpa*'nın eski ve yeni diyalektlerde *arpacık, arpağan* gibi birtakım türevleri göze çarpar. Bk. *arpacık, arpağan*.

Bilimsel yayınlarda Hint-Avrupa dillerinden alındığı sıklıkla dile getirilmiştir. Örn. Németh (Csoma Arm 92. s. 1. not) *arpa*'nın Hint-Avrupa dilleriyle ilişkisinden söz etmiştir. Bu yoldaki görüşleri Doerfer (TMEN 445) değerlendirmiştir. Clauson (ED 198 b) Hint-Avrupa dillerinden kalma (Toharca?) bir alıntı olduğunu bir olasılık olarak seslendirmiştir. Poppe'nin türlü "Altayca" biçimleri eski yakınlık tanığı olarak değerlendirmesi düşündürücüdür (Lautlehre 87). Doerfer'in vurguladığı gibi, bu biçimler kültür alıntısından başka bir şey olamaz. Damdinov (Sanjeev Arm 54) *arpa*'yı "Altayca" ortak sözlük öğeleri arasında saymıştır.

Dmitrieva'nın, *arpa*'nın Farsçadan alındığı yönündeki savı yanlıştır (ST 2, 1975, 23).

Türkçeden Macarcaya *árpa* olarak geçmiştir (Gombocz : BTLw 8; Ligeti : TörK).

Moğolca *arbai* 'avoine, orge' biçimi Türkçeden alınmıştır. Soyotça *arbay* biçimi ise Moğolcadan kalma yeni bir alıntıdır. Türk diyalektlerinden Sölkupçaya da geçmiştir (Márk : Néprajz és Nyelvtudomány 19-20 : 248).

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir. Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır.

Laufer : T'oung Pao 17: 91; Ramstedt : KWb 15 b; Lautlehre 90, 123 ; Formenlehre 222 ; Németh: Csoma Arm 167 ; Egorov ÊS 276; Ligeti : AOH 4 : 128; Räsänen : LTS 236; V 27 a; Joki : LwSS 69-70; Clauson : ED 198 b; ResAltL 47, 49; Eren : Türkoloji Dergisi 8:25; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 176-177.

Hint-Avrupa dillerindeki olası karşılıklara ilişkin bilgi almak için bk. Morgenstierne : EVP 11.

arpağan 'yabanî arpa'. Ağızlarda *arpagan* olarak geçer.

~ TatK *arpağan* 'yabanî arpa'. - Krg *arpakan*. < *arpa* + *-gan* eki. Bu ekin fiil köklerinden yapılan türevlerde kullanılan *-gan* ekiyle karıştırılmaması gerekir. Bk. Brockelmann: OGM 53. §.

Eren: MNy 39: 23; Ramstedt : Formenlehre 221-222 ; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 177.

arslan bk. *aslan*.

arslık (> aslık) 'üreme organında eksiklik bulunan (kadın)'. Ağızlarda *asnık, arsık* gibi birtakım yan biçimler göze çarpar.

Eski kaynaklarda *arslık* 'hünsa' olarak geçer (Tekin : TDAY 1973-1974, 108).

Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *arsalık* 'hem erkekliği, hem dişiliği olan hayvan' biçiminden başka bir şey olmadığı açıktır. İlk bakışta *-lık* ekiyle kurulmuş bir türev olduğu anlaşılıyor. Ancak, *arsa* kökünün anlamını bilmiyoruz. O bakımdan ağızlarda dar bir çevrede kalan *ars* 'kısır kadın' biçimi düşündürücüdür. Ağız-

larda yaygın olarak geçen *aslık* biçiminde *arslık*'ın *-r-*'si düşmüştür. Türkçe *aslan* (< *arslan*) örneğinde olduğu gibi.
Clauson : Deny Arm 68; ED 238 b.

arvana *yer.* 'dişi deve'. Ağızlarda *avrana* biçimi de yaygın olarak geçer.
~ Tkm *arvana*. - KKlp *arvana*.- Kzk *aruana*.
< Far *arvāna* 'a kind of camel'.
Menges : UJb 15 : 526; Şçerbak : İRLTJa 105; Räsänen : V 28 a; Tietze-Tekin : Erdem 5 : 291/46.

as[1] 'çok değerli postu için avlanan bir hayvan, kakım'. Ağızlarda *as, ars, arıs* 'gelincik' ve 'sincap' olarak geçer.
~ Tkm *ās*. - Krg *ars* (veya *ars çıçkan*). - TatK *as*. - Alt, Tel, Soy, Sag *as*. - Alt, Tel *ās* < *ak as.*; *saras* < *sarı as*. - Tuv *as*. - Çuv *yus*. Başındaki *y-* ikincil bir sestir.
Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *as* yanında *az* biçimi de geçer. Eski Kıpçakçada da *as* 'gelincik' ve 'kakım' olarak kullanılır.
Şçerbak: İRLTJa 142; Doerfer: TMEN 477; OLZ 9/10, 1971, 443; Räsänen: V 28b; Clauson: ED 240 a; Ligeti: AOH 19 : 131; MNy 75: 136-138; TörK 41.
Anadolu ağızlarında kullanın *ars, arıs* biçimlerindeki *-r-*'ler sonradan türemiştir. Kırgızca *ars*'taki *-r-* de ikincil bir sestir. Sevortyan'ın bu *-r-*'leri orijinal bir ses sayması yanlıştır (ÊSTJa 1974, 179, 191-192). Ahmet'yanov'un, *as*'ın *arıs*'tan geldiği yolundaki savı da düzeltilmeye açıktır (ST 5, 1980, 88).
Yakutçada asa verilen *üyän* adı Moğolcadan alınmıştır (Kałużyński: ME 20).

as[2] 'iskambil kâğıtlarında birli'; **2.** 'bir işte başta gelen (kimse veya şey)'
< Fr *as*.
Bazin: Turcica 13: 173.

aside 'un, et ve bamya ile yapılan bir Arap yemeği'
< Ar *ᶜaşīda*.

asker 'orduda görevli kimse'
~ Az *əskər*. - Tkm *esker*. - Blk *asker* 'ordu'. Balkarlar askere *askerçi* adını verirler. - Nog *asker* 'ordu'. - KKlp *esker*. - Kzk *esker* 'ordu'. - Krg *asker* **1.** 'ordu'; **2.** 'asker'
< Ar *ᶜaskar*. - Nöldeke Arapça *ᶜaskar*'in Latince *exercitus*'tan alındığını ortaya atmışsa da, daha sonra bu savdan vaz geçmiştir. Nyberg'e göre (Tschudi Arm 134. s. 3. not), Arapça *ᶜaskar* Farsça *laşkar*'den alınmıştır.
Eski ve yeni diyalektlerde 'asker' ve 'ordu' olarak *sü, çerig* (> *çerı*), gibi birtakım sözler geçer. Eski Türkçe *sü*, dilimizde *subaşı* (ve *subay*) sözlerinde saklanmıştır. Eski Türkçe *çerig* (> *çerı*) ise *yeniçerı*'de kalmıştır.
Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumca, Rumence gibi Balkan dillerinde Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır (Skok : EtRj 1: 66).

aslan < **arslan** 'Afrika'da yaşayan, erkekleri yeleli, kuyruğu püsküllü, çok koyu sarı renkli yırtıcı bir memeli türü'
~ Az *aslan*. -Tkm *arıslan*. - TatK *arslan*. - Bşk *årslan*. - KarT *arıslan; arıslanka* 'dişi aslan'. Sonundaki *-ka* eki Slavcada dişil sözlerin yapımında kullanılan bir ektir (Kowalski: KT 33-34). - Blk *aslan*. - Krç *aslan*. - Krg *arstan*. - Nog *arıslan*. - KKlp *arıslan*. - Kzk *arıstan*. -Alt, Tel *arsılan*. Altay Türkleri *arsıl ayū* adını verirler. - Tuv *arzılaŋ*. Tuvalar *arsıl aba* adını da kullanırlar. Bu diyalektlerde *aba* 'ayı' olarak geçer. O bakımdan *arsıl aba* adı Teleütlerin kullandığı *arsıl ayū* adına benzer. - Çuv *arăslan*. Tatarcadan geçmiştir. Ancak Çuvaşçada *aslan* sözünün eski karşılığı da saklanmıştır (*uslan kayăk* 'aslan').

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*arslan*). Orta Türkçede *arslan* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *arslan* olarak kullanılır.

< *arsıl* + *-an* eki (Németh: Melich Arm 293-295). Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, *arsıl* 'kestane rengi, kumral' olarak kullanılır. Sonundaki *-(a)n* da eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan bir küçültme ekidir. Eckmann (TDAY 1955, 16) Németh'in etimolojisini olduğu gibi benimsemiştir.

Patrubány (NyK 16: 459) *arslan, arıslan* biçimini açıklamak için Türkçe *sarı* sözünün Yakutça karşılığından yola çıkmıştır. Yakutçada baştaki *s*-'lerin düştüğünü biliyoruz. Buna göre, Türkçe *sarı*'nın Yakutçada **arı*'ya çevrildiği düşünülebilir. Patrubány'a göre, Türkçe *arslan, arıslan* biçimi Yakutça **arı*'nın bir türevidir: **arı* + *-sıl* eki + *aŋ*. Sonundaki *aŋ* diyalektlerde ᶜvahşî hayvan' olarak geçer. Bu açıklamaya göre, *arıslan*'ın 'sarımtırak vahşî hayvan' anlamına geldiği anlaşılıyor. İlk bakışta bu açıklama düşündürücüdür. Buna göre, *arslan* (> *aslan*) sözünün Yakutça bir biçim olması gerekir. Ancak bütün Türkler arasında yaşayan *arslan* (> *aslan*)'ın Yakutça bir biçim olduğu düşünülemez.

Budenz (NyK 16: 460) *arslan*'ın etimolojisi üzerinde dururken *kaplan* ve *sırtlan* sözlerini de göz önünde tutmak gerektiğini seslendirmiştir. Başka bir deyişle, ona göre, *arslan* sözünün açıklanmasının *mutatis mutandis kaplan* ve *sırtlan* biçimlerine de uyması kaçınılmaz bir koşuldur. Budenz'in ortaya attığı bu koşul ilk bakışta düşündürücüdür. Sonraki çalışmalarda bu koşulun sık sık dile getirildiğini görüyoruz. Bk. Ligeti: TörK 230.

Budenz gibi, Bang (KSz 17: 112-146) da *arslan*'ı *kaplan* biçimiyle birlikte açıklamaya çalışmıştır. Bang Türkçe *ılan* ~ *yılan* 'sürünen' sözüne dayanmak istemiştir. Ona göre, *arslan* sözü **arsıl ılan* biçiminden çıkmıştır. Türk diyalektlerinde yaşayan biçimler arasında *arsıl* biçimi de kullanılır. Patrubány gibi, Bang da *arsıl*'ın *ar-* bölümünde bir renk anlamı aramış ve *arpulan* 'ala geyik, sığın' adındaki *ar* sözünü örnek olarak kullanmıştır. Németh'in yazdığı gibi, Bang'ın açıklaması benimsenemez. Yalnız *kaplan, sırtlan* gibi sözlerin oluşumunda *arslan* biçiminin analojik baskısı göz ardı edilemez.

Vámbéry (Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes. Helsinki 1879) *arslan*'ı *arıs* 'güçlü' ve *lan* 'vahşî hayvan' bölümlerine ayırmıştır.

Ramstedt (Formenlehre 230) eski açıklamaları göz önüne almayarak *arslan*'ı *ars-* (*arkira-* 'kükremek') ve *laŋ* (< Çince *lan* 'vahşî hayvan, hayvan') bölümlerine ayırmıştır.

Egorov (ÊS 31-32) Vámbéry, Ramstedt ve Şçerbak'ın açıklamalarını özet olarak vermiş, Kırgızca *arsılda-* 'kükremek' fiilini de saymıştır.

Şçerbak (İRLTJa 137-138) *arslan*'ın, 'kestane rengi' anlamına gelen *ār*'ın *-sıl* ekiyle kurulmuş *arsıl* biçimiyle *aŋ* sözünün birleşmesinden oluştuğu yolundaki eski etimolojiyi benimsemiştir. Bu etimolojiye göre, *aŋ* sözü *arslan*'a 'yırtıcı hayvan' anlamını kazandırmıştır. Şçerbak'a göre, bu açıklama ses ve anlam yönlerinden inandırıcı olmakla kalmaz, *kaplan* (< *kapıl-an*), *sırtlan* (*sırtlı an*) gibi benzer hayvanların adlandırılmasında kullanılan yönteme de uyar. Bk. Şçerbak: JaS 101/31.

Türkçe *arslan*'ın sonundaki ekin 'yırtıcı hayvan' anlamına gelen *aŋ* sözünden geldiğini savunan uzmanlar, *arslan*'ın eski ve yeni diyalektlerde *arslan* olarak geçtiğini göz ardı ederek, çağdaş diyalektlerin küçük bir bölümünde kullanılan *arslaŋ* biçimine ağırlık vermişlerdir. Ancak, bu biçimin yalnız *aŋ* sözünün yaşadığı diyalektlerde kullanıldığı anla-

şılıyor. Bu durum karşısında *arslaŋ* biçiminin halk etimolojisi sonunda ortaya çıktığı açıklık kazanıyor. Bu etimolojiyi doğrulamak üzere tanık olarak kullanılan *kaplan, sırtlan* gibi sözler de eski ve yeni diyalektlerde yalnız *kaplan, sırtlan* olarak geçer. Kaldı ki *arslan*'ın sonunda geçtiği ileri sürülen *aŋ* sözünün Türkçe bir öğe olup olmadığını da açık olarak bilmiyoruz. Örn. Clauson'a göre (ED 166 a s.v. 3 *eŋ*), Hakasça, Tuvaca, Kırgızca gibi diyalektlerde 'wild game' olarak geçen *aŋ* Moğolca bir alıntıdır. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Sevortyan: ÊSTJa 1974, 152-153.

Baskakov (Russkie familii 101, 174) da *arslan*'ı *arsıl* + *aŋ* diye açıklamıştır.

Räsänen (MTS 104) *arslan*'ı *-lan* ekiyle kurulmuş bir türev olarak vermiştir. Türkçe *kaplan, sırtlan* gibi. Daha sonra Räsänen (V 27 a) Altayca *arsıl* 'wild', Tubaca *arsıl aba*, Teleütçe *arsıl aŋ*, Soyotça *arzılaŋ* biçimleriyle açıklamaya çalışmıştır.

Clauson (ED 238) *arslan*'ın hayvan adlarında kullanılan *-lan* "ending"i ile kurulduğunu ve *aslan* ve *arıslan* olarak geçtiğini bildirmiştir. Ona göre, Moğolca *arslan/arsalan* biçimi Türkçeden kalma eski bir alıntıdır. Clauson, sözlüğünün "Suffixes" bölümünün "Endings" alt bölümünde *-lan* "ending"i ile kurulduğu düşünülen sözlerin başında *arslan*'ı da saymıştır.

Ligeti (TörK 230) de *arslan*'ı *-lan, -len* ekiyle kurulmuş türevler arasında *arıs-lan* olarak vermiştir. Bk. Ligeti: AOH 17: 21.

Pritsak (Handbuch der Orientalistik, Turkologie 36) *arslan*'n İranca *pars*'tan geldiğini yazmıştır. Bk. Doerfer: TMEN 453.

Brockelmann (OGM 76. § b) da *arslan*'ı *-lan* formansı ile yapılmış bir türev olarak *kaplan, sırtlan* gibi örneklerle birlikte saymış, ancak *ars* bölümü üzerinde durmamıştır.

Sevortyan (ESTJa 1974, 173-175) *arslan*'ın etimolojisine ilişkin belli başlı görüş ve önerileri özetlemeye çalışmıştır. Ancak onun, Patrubány'ın ve özellikle Németh'in açıklamalarını yanlış olarak verdiğini saklamayalım. Németh, *arslan*'ın sonunda *-(a)n* ekinden söz etmişti. Sevortyan ise Németh'in etimolojisini *arsıl* + *aŋ* olarak vermiştir. Daha açık bir anlatımla, Sevortyan, Németh'in, *arslan*'ın sonunda 'yırtıcı hayvan' olarak kullanılan *aŋ*'ın geçtiğini açıkladığını bildirmiştir ki yanlıştır.

Doerfer (TMEN 453) Bang, Ramstedt, Pritsak'ın etimolojilerini eleştirmiş, özellikle Pritsak'ın, *arslan*'ın İranca *pars*'tan geldiği konusundaki etimolojisinin ses, anlam ve kültür tarihi bakımlarından olanaksız olduğunu vurgulamıştır. Patrubány'ı bir yana bırakalım. Doerfer'in, Németh'in etimolojisinden habersiz kaldığı göze çarpıyor.

Doerfer, Türkçe *arslan*'ın Moğolcaya geçtiğini açıkladığı gibi, Balkan ve Kafkas dillerinde Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanıldığını da bildirmiştir. Farsça *arslān* biçimi de Türkçeden alınmıştır.

İbragimov (ST 1, 1977, 45-47) belli başlı etimolojik açıklamaları özet olarak vermiştir.

Türkçe *arslan* (*aslan*) Türkler ve komşuları arasında kişi adı olarak da kullanılır. Örn. Rusçada *Ruslan* olarak kalmıştır (Vasmer: REW 1: 550, 663). Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Baskakov: Russkie familii 101, 174

Pelliot :(BSOS 6: 565) Bang'ın yazısına göndermede bulunmakla yetinmiştir.

Joki (LwSS 147) *arslan*'ın Moğolcadan geldiğini ileri sürmüştür.

Macarca *oroszlán* eski bir Türk dilinden alınmıştır (Gombocz: BTLw 150; Németh: Melich Arm 293-295; Ligeti: TörK).

Fasmer [Vasmer] (Živaja Starina 17: 148-149) Rusçada 'fil' olarak kullanılan *slon* biçimini Türkçe *arslan* sözüyle birleştirmiştir. Räsänen (V 27 a) de Slavca *slon*'un Türkçe *arslan*'dan alındığını yazmıştır. Ancak İvanov (Ètimologija 1975, 157) Rusça *slon* ile *arslan* arasında bir ilgi kurulamayacağını dile getirmiştir. Bk. Röhrborn : UWb 1, 202.

asparagas *argo* 'yalan haber'.
Kökenini bilmiyoruz.

aspur 'yalancı safran (Carthamus tinctorius)'
< Ar *ʿuṣfur* 'Carthamus tinctorius'. - Türkçede *-f-* sesi *-p-*'ye çevrilmiştir.
Ermenicede de *aspur* olarak geçer.
Tietze : Ar 293 / 142.

astal *esk.* 'masa, yemek masası'
< Mac *asztal* 'masa'. - Macarca *asztal* Slav dillerinden alınmıştır: *stol* 'Thron, Stuhl' (Kniezsa : SzlJsz 65-66). Macarcadan Sırp - Hırvatçaya da *astal* olarak geçmiştir (Kniezsa; Hadrovics : UElSk).- Türkçede masaya *trapeze* (~ *tırapeze)* adı da verilirdi. Bk. *trapeze.*
Räsänen : V 366 a; Tietze : RO 38 : 278.

astar 'giysilerde kumaşa geçirilen iç kat'
~ Tkm *astar.* - Özb *astar.* - Krg *astar.* - Kzk *astar.* - KKlp *astar.* - TatK *astar*
< Far *āstar, astar* 'a kind of coarse thin stuff fit for lining garments; the inside of anything, the lining of a garment'.
Türkçeden belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *xastar;* Srp *àstar* (*hàstar*).
Räsänen: V 29 a ; Ligeti : AOH 14: 27. s. 30. not.

astik *argo* 'pezevenk'
< Erm *asti, astik* 'here; this world; youth'.
Türkçe *dasnik, kodoş, pezevenk* gibi sözlerin de Ermeniceden alındığını biliyoruz.
Dankoff: ALT 132.

aterina 'gümüş balığı'
< R ἀθερίνα.
Georgacas : FT 127/1

aş 'pişirilerek hazırlanan yemek'
~ Az *aş.* - Tkm *aş* 'yemek, yiyecek'. - TatK *aş.* - Blk *aş.* - Nog *as.* - KKlp *as.* - Kzk *as.* - Krg *aş.* - Tar *aş.* - Alt, Tel, Kuğ, Şor *aş.* - Koy, Sag *as.* - Yak *as* 'yemek, aş, yem, ekmek'. - Çuv *aş* 'et'. Komşu diyalektlerden alınmıştır.
Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *āş* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *aş* biçimi kullanılır.
Ramstedt (MSFOu 95 : 6-7; Lautlehre 109, 139; SKE 6-7) Moğolca *alisun* 'des pois fauchés' (< **ali* 'grain') ve Korece *al* 'seed, grain, corn' biçimleriyle birleştirmiştir. Joki (LwSS 78) bu birleştirmeyi benimsemiş, ancak *alisun* sözünün çağdaş Moğol diyalektlerinde kullanılmadığını belirtmiştir.
Pelliot'ya göre (T'oung Pao 27: 285. s. 1. not), Farsça *āş* 'meat, victuals, viands, soup, broth, gruel, pottage' Türkçeden alınmıştır. Doerfer (TMEN 481) de Orta Farsça *āş* 'meat, victuals; soup, pottage' biçimi üzerinde durmuştur. Ona göre, Orta Farsçada Türkçe alıntılara rastlanmaz. Buna karşılık Eski Türkçede Farsça alıntıların geçtiği bir gerçektir. Egorov (ÈS 28) Farsça *āş* biçimiyle karşılaştırmıştır. Räsänen (V 29-30) Ramstedt'in birleştirmelerini olduğu gibi vermiştir. Sevortyan (ST 2, 1971, 9) *aş*'ın Orta Farsça *āş*'tan geldiğini bir olasılık olarak dile getirmişti. Daha sonra Sevortyan sözlüğünde de *aş*'ın büyük bir olasılıkla İranca *āş*'tan alındığını yazmıştır (ÈSTJa 1974, 210-212). Róna-Tas (ResAltL 208. s. 7. not) Ramstedt'in birleştirmelerini benimsemişse de, Poppe'nin Türkçe *aş* ~ Moğolca *alisun* birleştirmesine katılmadığını dile getirmiştir. Ligeti (AOH 19: 132) Farsça *āş*'ın Türkçeden alındığını bildirmiştir.

Clauson (ED 253 b) Doerfer'in eserine göndermede bulunmakla yetinmiştir.
Doerfer : Oriens 18-19 ; 390 ("eher oder mit Sicherheit türkisch") ; KhalMat 291. Bk. Eren : İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi, Türkiye 3-10 Eylül, 1988, 482-483.

aşhane 'aş evi'
< Far *āşxāna* 'a kitchen, a cook's shop' (*āş* 'soup, etc.' + *xāna* 'house').
Räsänen : V 366 a; Tietze : Pers 134/11.

aşı 'pas sarısı veya kızıl toprak'. Ağızlarda *aşu* olarak da geçer.
~ OT *aşu* 'aşı toprağı'.
Yalnız Anadolu Türkçesinde saklandığı anlaşılıyor.
Clauson : ED 256 a.

aşoz 'gemilerde kaplama tahtalarının başlarını bindirmek için omurga ile bodoslamalara açılan yuva'
< R ὰγαθός 'rabbet'.
Kahane - Tietze : LFL 724.

at 'binme, yük çekme veya taşıma gibi işlerde kullanılan hayvan'.
Eski ve yeni bütün diyalektlerde *at* olarak geçer. Türkmencede de *at* biçimi kullanılır. - Hal *hat*. Başındaki *h-* ikincil bir sestir. Yak *at*. - Çuvaşça *ut*. Çuvaşçada *a*'ların *u*'ya çevrilmesi eski bir kuraldır. Örn. Türkçe *kan* ~ Çuvaşça *yun;* Türkçe *kanat* ~ Çuvaşça *śunat;* Türkçe *altmış* ~ Çuvaşça *utmăl.*
Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Bk. Doerfer : TMEN 413.
Macarların ata verdikleri *ló* adı eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır. Bu adın eski Türkçe *ulağ*'dan geldiği anlaşılıyor (Ligeti: TörK 139-141, 237-238).
Rusçada ata verilen *lošad'* adının da Türk diyalektlerinden alındığını biliyoruz. Bu adın Rusçada *kon'* sözünün yerine geçtiği göze çarpıyor. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. G. F. Odintsov : İz istorii gipologičeskoj leksiki v russkom jazyke. Moskva 1980.
Moğolcada 'at' olarak *morin* biçimi kullanılır. Moğolca *morin* de Rusçaya *merin* olarak geçmiştir.
Eski Türkçede ata *yunt* (*yont*) adı da verilirdi. Bk. *yunt.*
Laufer : T'oung Pao 17:27; Egorov: ÊS 278 ; Räsänen : V 30 b ; Clauson : ED 33 a ; Ramstedt : Lautlehre 153; Poppe : Lautlehre 89, 121; CAJ 27 : 115 (*at* = Moğ *ağta* < **pakta*); Şçerbak : İRLTJa 83, 92, 95; Doerfer : TMEN 413; OLZ 66 9/10 : 439 (Ana Türkçe **hat* < **pat*) ; KhalMat 29 1; CAJ 39 : 211 (**pakta* > **hakta* > **hata* > *hat*) ; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 197-198.

ateş 'yanıcı cisimlerin tutuşmasıyla beliren ısı ve ışık, od'
~ Tkm *ātaş*. - Sart *ataş*. - Krg *ataş : ataş kürök, ataş kösö* gibi sözlerde geçer.
< Far *ātaş*.
Farsça *ātaş* eski Türkçe *od*'un yerini almıştır. Bk. *od.*
Räsänen : V 31 b.

avanak 'kolayıkla aldatılabilen veya kandırılabilen (kimse)'. Yerel ağızlarda 'sıpa' olarak da kullanılır.
< Erm *yawanak* 'ass'es foal; (dial.) ass'.
Dankoff: ALT 528; Eren: TD 1995/2 : 875.

avanta *argo* 'bir kimsenin, emek vermeden sağladığı kazanç'
Wagner'e göre, Fransızca *avantage*'dan alınmıştır. Fr *avantage* > **avantajcı* > *avantacı* > *avanta.*
Arapça (Suriye) *ʾawanṭa* 'ruse, tromperie' biçimi Türkçeden geçmiştir. Rumca, Bulgarca gibi Balkan dillerinde de kullanılır.
Wagner: BJFR 10:26; Tietze: AO 13:29. Bk. Bonelli: Elementi 183; Barbera: Elementi 74.

avare 'işsiz, işsiz güçsüz, başıboş, aylak'. Ağızlarda 'beceriksiz, işsiz, avare', 'bağ bozulduktan sonra teveklerde kalan tek tük üzüm', 'işe yaramaz, verimsiz, bozuk', 'verimsiz, çorak toprak' olarak da geçer.

~ Far *āvāra* 'lost, annihilated; ruined; scattered; destitute of name or character; an exile, outcast, vagabond, vagrant'.

Tietze : Pers 135/14.

avarya 'bir deniz yolculuğunda geminin veya yükünün gördüğü zarar'

< İtal *avaria* 'average, damage'. İtalyanca *avaria* sözü Arapçadan alınmıştır.

Meyer : TürkSt 73; Kahane-Tietze: LFL 49.

avcar *yer.* 'sucuk ve pastırmanın çemenine katılan baharat'

< Far *afzār* 'a tool, an implement', *avzâr, auzâr* 'tools; spiceries, hot seasonings', *abzār* 'a tool; spices, seasoning'.

Tietze : Pers 132/6; Tietze-Tekin : Erdem 292/59; Monchi-zadeh : Xurāsān 330/145.

avgın < avgun *yer.* 'duvarda suyun geçmesi için bırakılan delik veya üstü kapalı su yolu'. Ağızlarda yaygın olarak kullanılır. Yerel olarak *algın* biçimi de geçer. Bu biçimde *-v-* sesi *-l-*'ye çevrilmiştir.

< Far *avġūn* 'an aqueduct, a canal'.

Tietze-Tekin : Erdem 5 : 292/61.

avlu 'evin etrafında duvar veya çitle çevrilen yer'. Ağızlarda *havlu* olarak da geçer.

< R αὐλή 'avlu'. - Türkçe *ağıl* sözüyle birleştirilmesi yanlıştır.

Meyer :TürkSt 43; Foy : MSOS 1 :38; Skok : Byzantion 6 : 374; EtRj 1 : 78; Deny : Principes 60; Venedikov: İİBEz 16:110; Räsänen : V 32 a; Tietze : ZBalk 177/123; Symeonidis : Gr 174/22; Georgacas : FT 137/184.

avuç **1.** 'elin iç tarafı'; **2.** 'elin yarı yumulmuş durumu'; **3.** 'yarı yumulmuş elin alacağı miktar'

~ Az *avuç*. - Tkm *avuç*. - TatK *auç, üç*. - Bşk *us*. - KKlp *uwıs*. - Kzk *üs* .- Nog *uvıs*. - Krg *üç*. - Özb *hovuç*. Başındaki *h-* sonradan türemiştir. - Tar *öç*. - Şor *öş*. - Sag, Koy, Kaça *ös*. - Alt, Tel *uş*. - Tuv *adış*. - Yak *ıtıs*. - Çuv *ıvăs*.

Eski Türkçede avuca *adut* adı verilir. Orta Türkçede bu ad *adut* (ve *awut*) olarak geçer. Eski Kıpçakçada *awuç* biçimi göze çarpar.

Eski Türkçe *adut* biçimiyle *avuç* arasındaki benzerlik anlam yönünden açıktır. Ancak *adut* biçiminin *avuç*'a çevrilmesi ses bakımından karışıktır. Türkçede *-d-*'lerin *-y-*'ye çevrildiğini biliyoruz. Bu ses kuralı uyarınca *adut*'un **ayut*'a dönüştüğü anlaşılıyor. Bu biçimin *avut*'a çevrilmesi kolaydır. Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz *avut* biçimi *-y-* > *-v-* olayına açık ve sağlam bir tanıktır. Ancak *avut*'un sonundaki *-t*'nin *-ç*'ye çevrilmesi düşündürücüdür. Clauson (ED 44 b) *adut*' un ses bakımından kural dışı ("unusual") birtakım değişikliklere uğradığını dile getirmiştir. Ona göre, *-d-* sesi *-u-* nun baskısıyla *-y-* yerine *-v-/-w-*'ye çevrilmiş, buna karşılık *-t* de *-ç*'ye dönüşmüştür. Doerfer (Şiraliev Arm 37), *adut* > *avut* biçiminin örnekseme (*analogie*) yoluyla *avuç* biçimini aldığını ortaya atmıştır. Ona göre, *avut*'un *avuç* biçimini almasında *kulaç* sözünün analojik baskısı rol oynamıştır. Bk. Doerfer : CAJ 12 : 307/110.

Tuvaların avuca verdikleri *adış* adı da düşündürücü bir biçimdir. Clauson *adış*'ın çok arkaik bir biçim olduğunu belirtmekle yetinmiştir.

Räsänen (LTS 126, 142; V 3 a, 7 a) çağdaş diyalektlerde geçen biçimlerin Orta Türkçe *adut* ve **abuç* biçimlerinin *contamination*'u sonunda ortaya çıktığını yazmış, Moğolca *abuça* 'Empfang; Handvoll' biçimini de saymıştır. Bk. Egorov : ÊS 342; Poppe : Lautlehre 44; Joki : LwSS 198; Aubin : Mong-

Stud 34 ; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 409-410; Şçerbak : JaS 103/37; Ligeti: TörK 107.

Eski ve yeni diyalektlerde avuca *alakan* adı verilir. O açıdan *avuç* dar bir alanda kalmıştır. Bk. Ligeti: KSİNA 83 : 7; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 133.

Doerfer : OLZ 66 : 338-339 ; Rassadin: FLTJa 151.

avurt 'yanağın ağız boşluğu hizasına gelen bölümü'. Ağızlarda *ağurt* olarak da geçer.

~ Tkm *ovurt* **1.** 'ağız, ağız boşluğu'; **2.** 'yudum'. - Nog *uvırt* **1.** 'yanak, avurt'; **2.** 'ağız boşluğu'. - KKlp *urt.* - Krg *ūrt* 'yanağın iç bölmünün ortası'. - Bar *aurt* 'avurt'. - Tel, Alt *urt* 'avurt'. - Tel *ūrt.* - TatK *urt.* - Bşk *urt.* - Sag, Koy, Kaça, Şor *ort.*

Eski Türkçede *adurt* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Ramstedt (NyK 42: 236; KWb 292 b) Moğolca *ouçi, oğuçin* biçimleriyle karşılaştırmıştır. Räsänen (V 9 a) Ramstedt'in karşılaştırmasını ? işaretiyle vermekle yetinmiştir. Clauson (ED 65 a) belli başlı verileri saymış, Sevortyan (ÊSTJa 1974, 67, 407-409) *ap-, op-* gibi köklerden yola çıkarak birtakım etimolojik açıklamalar yapmıştır. Son olarak Sevortyan Türkçe *avurt* ~ *ovurt* biçiminin Moğolca karşılığı olarak *ouçi* biçimini vermiş, Ramstedt'in Kalmıkça sözlüğüne göndermede bulunmuştur.

ayak **1.** 'bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü'; **2.** 'bacak'; **3.** 'birtakım şeylerin yerden yüksekçe durmasını sağlayan dayak, destek'; **4.** 'büyük bir ırmağa karışan akar suların her biri'; **5.** 'bir gölün sularını denize, başka bir göle veya ırmağa taşıyan akar su'; **6.** 'basamak'

~ Tkm *ayak.* - TatK *ayak.* - Bşk *ayak.* - Kzk *ayak.* - KKlp *ayak.* - Nog *ayak.* - Krg *ayak.* - Alt, Tel *ayak.* - Şor, Sag *azak.* - SUyg *azak.* - Soy *adak.* - Hal *hadāq.* - Yak *atax.* - Çuv *ura.*

Eski Türkçede *adak* olarak kullanılır. Orta Türkçede *aδak* ve *ayak* biçimleri geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Çiğiller ve öz Türkler *aδak* biçimini kullanırlar. Kıpçakların bir bölümü ve Yemekler, Suvarlar, Bulgarlar ve Rus ve Rum topraklarına değin yayılan başka birtakım boylar *azak* biçimini ve toplu olarak Yağmalar, Tuhsılar, (diğer) Kıpçaklar, Yabakular, Tatarlar, Kaylar, Çumullar ve Oğuzlar *ayak* biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada da *ayak* olarak geçer.

Yaygın bir inanca göre, Türkçe *at-* (**ad-*) kökünden gelir : *at-* + *-(a)k* eki. Bk. Németh : NyK 47 : 65; Csoma Arm 73; ALH 23 : 1; Ligeti : MNy 42 : 3; VJa 3, 1971, 32; Res-AltL 113; Egorov : ÊS 275; Rédei – Róna-Tas : AOH 37 : 4-5.

Poppe (Lautlehre 52, 124) Türkçe *ayak* (< *adak*) ve Moğolca *ayag̈* (<* *padak* 'Ende, Unterlauf eines Flusses') sözlerini Korece *padak* 'the sole of the foot' biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Doerfer : TMEN N 27 = 1972. Ancak Ramstedt (SKE 180-181) Korece *padak*'ın karşılıklarını sayarken Türkçe *ayak* biçimini vermemiştir. Buna karşılık Räsänen (V 5 b) *ayak*'ı Korece *padak* biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Aalto : CAJ 1 : 14. Clauson (ED 45) *adak* (> *ayak*)'ın kökü üzerinde durmamıştır. Sevortyan (ÊSTJa 1975, 103-104) Németh'in açıklamasını verdikten sonra *ayak*'ı birtakım Moğolca biçimlerle karşılaştırmıştır. Son olarak Ortak Türkçe **ay-* kökü ile Hint-Avrupa dillerinde 'gitmek' anlamında kullanılan *ay-* kökü arasındaki benzerlikten söz etmiştir. Doerfer (KhalMat 290) Halaçça *hadāq* biçimine dayanarak **padāk* (veya **padâk*) biçiminden yola çıkmıştır.

ayaz **1.** 'açık havada çıkan kuru soğuk'; **2.** '(gece için) soğuk'

~ Tkm *ayaz* 'soğuk, ayaz, kuru soğuk; don'. - Nog *ayaz* 'soğuk'. - KKlp *ayaz* 'soğuk'. -

Krg *ayaz* **1.** 'temiz, duru, açık'; **2.** 'soğuk'. - TatK *ayaz* 'açık (hava)'. Tatarcada *ayas* olarak da geçer. - Alt, Tel, Sag, Şor *ayas* 'açık, duru, bulutsuz'. - Hal *hayāz* < *hayaz*.- Çuv *uyar* 'açık (hava)'.

Orta Türkçede *ayas* olarak da geçer. Ancak, çağdaş diyalektlerdeki biçimler ve özellikle Çuvaşçada kullanılan *uyar* biçimi göz önüne alınırsa, bu sözün sonundaki ünsüzün *z* olduğu açık olarak anlaşılır. Eski Kıpçakçada da *ayaz* olarak kulanılır.

< *ay* + -(*a*)*z* eki.

Rumcaya ἀγιάζι olarak geçmiştir (Andriotis: EL 4).

Bang : KOsm 4 : 18 - 19; Deny : Grammaire 582; Németh : NyK 47: 83; Ramstedt : Formenlehre 224-225; Räsänen : MTS 113; Egorov : ÊS 280 ; Doerfer : TMEN 628 ; Clauson : ED 276 (Çuvaşça *uyar* biçimini vermemiştir); Sevortyan : ÊSTJa 1974, 102-103.

ayazma 'Rumlarca kutsal sayılan çeşme veya pınar'

< R ἁγίασμα 'kutsal su; ayazma'.

Balkan (Slav) dillerinde de Rumca bir alıntı olarak geçer.

Meyer : TürkSt 66; Menges, Introduction 178 ; Tzitzilis : Zaemki 111/2.

aygır 'damızlık erkek at'

~ Tkm *aygır* 'erkek (at, eşek)'. - Nog *aygır*. - TatK *aygır*. - Bşk *aygır*. - Kzk *aygır*. - KKlp *aygır*. - Krg *aygır*. - Özb *aygir*. - Alt, Tel, Kuğ *aygır*. - Tuv *askır*. - Şor, Soy, Koy, Kaça *askır*. - Sag, Kaça *aksır*. Göçüşme yoluyla oluşmuştur (Eren : TDAY 1953, 171-172). - Tar *argī*. Göçüşme sonunda ortaya çıkmıştır: *aygır* > **argıy* > *argī* (Räsänen : LTS 234). Buna benzer bir göçüşme örneği için bk. *toygar*. - Şor *askırak* 'küçük aygır' (< *askır* + -(*a*)*k* küçültme eki). - Hak *asxır*. - Tuv *askır*. Şorca, Hakasça gibi komşu diyalektlerden alındığı anlaşılıyor. Ses yasalarına göre, Tuvacada **atkır* biçiminin geçmesi gerekirdi. - Yak *atīr*. - Çuv *ăyăr*. Komşu diyalektlerden geçtiği anlaşılıyor.

Eski Türkçeden başlayarak *adgır* olarak kullanılır. Orta Türkçede de *adgır* biçimi geçer. Oğuzcada *aygır*'a çevrildiğini görüyoruz. Eski Kıpçakçada da *aygır* biçimi kullanılır.

Moğolcaya *acirġa* olarak geçmiştir (Clauson: ED 47 a; CAJ 10 : 162); Clauson (ED 47 b) Senglah'ta *acirġa*'nın Moğolca bir söz olarak geçtiğini ve *nar* 'male' (*faḫl* 'stallion') olarak açıklandığını bildirmiş, bu sonuncu sözün Şeyh Süleyman, Radloff, Şemsettin Sami gibi aracı yazarların eserlerinde *fucl* 'horseradish' biçimine girdiğini dile getirmiştir. İlk bakışta bu açıklama çarpıcı ve düşündürücüdür. Ne var ki Anadolu ağızlarında *acırga'* nın 'yabanî turp' olarak yaşadığını biliyoruz. O nedenle eski sözlükçülerin verdiği *acırga*'nın 'yabanî turp' olarak varlığını kabul etmek gerekir. Bk. *acırga*.

Gombocz (NyK 35: 272-273; KSz 13:29) Türkçe *aygır* biçimini birtakım Moğolca ve Tunguzca biçimlerle karşılaştırmıştır.

Ramstedt (KWb 2 a) Türkçe *aygır* ile Moğolca *acirġa* biçimini ortak bir öğe olarak karşılaştırmıştır. Poppe (Lautlehre 4-5), Joki (Lw SS 75-76), Räsänen (V 6 a) de ona katılmıştır. Poppe (Lautlehre 4-5) Türkçe, Moğolca ve Tunguzca biçimleri saydıktan sonra **adırga* biçiminden yola çıkmış, Moğolca biçimin Türkçeden gelemeyeceğini dile getirmiştir. Poppe'nin görüşünü ayrıntılı olarak eleştiren Doerfer (TMEN 648), *aygır*'ın Türkçe, *ad-* (*ay-*) 'trennen' kökünden geldiğini düşünmüştür. Şçerbak (İRLTJa 87-89) da *ay-* (< *ad-*) kökünden geldiğini yazmıştır. Ubryatova (Voprosy tjurkologii 11-16) da *aygır*'ı ay- 'yaratmak' köküne bağlamıştır.

Sevortyan (ÊSTJa 1974, 108) *aygır*'ın **ay-* ~ **ad-* ~ **az-* kökünden geldiğini öne sürmüş, özellikle Türkçe *az-* 'cinsel duyguları artmak' biçimini vermiştir. Ancak Sevortyan'ın bu açıklaması ses yönünden olanaksızdır.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir. Bk. Doerfer (TMEN 648).

Németh: NyK 42:81; Brockelmann : UJb 8 : 261; Bang : UJb 14 : 213; Kałużyński : ME 27 ; Egorov : ÊS 39-40; Räsänen : V 6 a; Clauson: Studies 234; ED 47 b. Bk. Doerfer : UAJb N.F. 1 : 136 (ET *adyır* = Moğ *aǰirya*).

ayı 'memelilerin etobur takımından olmakla birlikte meyve ve bal da yiyen iri gövdeli hayvan'

~ Tkm *ayı*. - Blk *ayıw*. - Nog *ayuv*. - KKlp *ayıw*. - TatK *ayū*. - Bşk *ayū*. - Özb *åyig*. - Krg *ayū*. - Alt, Tel *ayū*. - Hak *azığ*. - Tuv *adığ*.

Orta Türkçede *adığ* olarak geçer. Ancak, Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar, Kıpçaklar, Yağmalar *ayığ* biçimini kullanırlar. Kıpçaklar *ayığ* yanında *apa* adını da kullanırlar. Daha yeni Kıpçakça sözlüklerde *ayığ* yerine artık *ayu* biçimini görüyoruz.

Kökenini bilmiyoruz. Çuvaşlar ayıya *upa* adını verirler. Bu ad diyalektlerde kullanılan *aba* biçimiyle birleştirilebilir: Sag, Kaça *aba* 'ayı'. Ancak *aba* Teleüt, Şor, Sagay gibi diyalektlerde 'baba' olarak da geçer. Sibirya Türkleri, özellikle Yakutlar ayıya karşı eskiden beri özel bir saygı duymuşlardır. Bu saygı dolayısıyla Türkler arasında birtakım söz yasakları yerleşmiştir. Bu yasaklar sonunda birçok ad unutulmuş, bunların yerini birtakım *euphémisme*'ler almıştır. Böylelikle *ayı* adı birçok diyalektte yerini *euphémique* birtakım kavramlara bırakmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Kıpçaklar *ayığ* adını kullandıkları gibi, ayıya *apa* adını da veriyorlardı. Bu adın diyalektlerde 'ata', 'ana', 'büyük kardeş', 'büyük kız kardeş' gibi anlamlara geldiğini görüyoruz.

Bang: UJb 14: 205; Pelliot: BSOS 6: 565; Räsänen: LTS 123; V 6 a; Benzing: Deny Arm 52; Şçerbak: İRLTJa 130-131; Egorov: ÊS 274; Poppe: Lautlehre 130; Clauson: ED 5 b, 45-46; Sevortyan: Yudahin Arm (2) 28-29; ÊSTJa 1974, 112-113; Bazin : Boratav Arm 83 - 93 ; Erdal: Word Form 32; Doerfer : UAJb N.F. 1 : 136 (ET *adıγ* = Moğ *adugan* 'Herde'). Doerfer birleştirmenin kesin olmadığını da seslendirmiştir.

ayık 1. 'sarhoşluğu veya baygınlığı geçmiş olan'; **2.** 'anlayışlı, uyanık'

~ TatK *ayık*. - Kzk *ayık*. - KKlp *ayık*. - Bşk *ayık*. - Çuv *ură*

~ OT *adığ* 'ayık'. Eski Kıpçakçada *ayık, ayuk* olarak geçer.

Eski Türkçe **ad-* kökünden geldiği anlaşılıyor. Clauson'un açıkladığı gibi, bu kök Türkçede *ay-* olarak saklanmıştır.

Egorov: ÊS 275; Clauson : ED 46 a; (Çuvaşça *ură* biçimini vermemiştir) ; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 113-114; Kałużyński: RO 32: 93.

ayınga 'kaçak tütün, tütün'.

Kökenini bilmiyoruz.

ayıt bk. *hayıt*.

ayna 'ışığı yansıtan, varlıkların görüntüsünü veren, cilâlı ve sırlı cam'

< Far *āyina* 'a mirror, a looking-glass, sometimes made of polished steel'.

Ağızlarda *ayna* yerine *gözgü* adı kullanılır. Bk. *gözgü*.

Markwart : UJb 7 : 110.

aynak *yer.* 'Birecik'te, Fırat vadisini çeviren kayalarda yaşayan, leyleğe benzer bir kuş (Geronticus eremita)'. Bu kuşun başı ve gerdanı tüysüzdür. O bakımdan ağızlarda daha çok *kel aynak, keçel aynak* veya *keçel inak* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Eren : TD 1993/2 : 56.

aynaz *yer.* 'bataklık'. Anadolu'da dar bir alanda kullanıldığı anlaşılıyor.
Kökenini bilmiyoruz.

ayrık otu 'çok yıllık ve otsu bir bitki (Agropyron repens)'.
Orta Türkçede *aδrık* 'Cynodon dactylon' olarak geçer. Oğuzlar *-δ-*'yi *-y-*'ye çevirerek *ayrık* biçimini kullanırlar.
Türkçe *aδır-* (> *ayır-*) kökünden geldiği anlaşılıyor.
Clauson : ED 65 a; Dmitrieva : ST 1, 1977, 72 (*aδ-*, *ay-* 'kesmek+ *-rık* eki). Bk. Doerfer : TLT 33.

ayva 1. 'çiçekleri iri ve pembe, yapraklarının altı tüylü, ülkemizin her yerinde yetişen bir ağaç (Cydonia)'; **2.** 'bu ağacın büyük, sarı renkte, tüylü, mayhoş, dokusu sertçe, ufak çekirdekli meyvesi'. Yerel ağızlarda *ayva* yanında *hayva* biçimi de geçer. Bu biçimin başındaki *h-* ikincil bir sestir. Doerfer (UAJb N.F. 1: 105, 137; 2: 141-142, 147) *hayva*'nın başındaki *h*'yi birincil bir ses olarak değerlendirmiştir.
~ Az *hayva, ayva.* - TatK *ayva.* - Bşk. *ayva.* - Blk *ayva.* - Afşar (Kâbil) *ayva* (TDAY 1977, 221). - Nog *ayva.*
Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *avya* olarak kullanılır. Eski Kıpçakça sözlüklerde Türkmence bir veri olarak *ayva* biçimi geçer. Bu biçimin göçüşme sonunda oluştuğu açıktır (*avya* > *ayva*). Türkçede buna benzer göçüşme örneklerine sıklıkla tanık oluyoruz. Bk. *havyar.*
Farsçadan alındığı anlaşılıyor (Far *ābia, bia* 'ayva').
Farsçadan Osetçeye de *bia* olarak geçmiştir (Abaev: ÊS 3: 260).
Farsçada ayvaya *ābī* 'a quince', *bih, bihī* ve *tūc* gibi birtakım adlar da verilir.
Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Rusça *ajva* 'Quitte, Cydonia vulgaris' Türkçeden alınmıştır (Dmitriev: Stroj 510, 520; Vasmer: REW 1:7). Çingenece *haiva* 'coing' de Türkçeden geçmiştir (Paspati 253).
Çağdaş Türk diyalektlerinde ayvaya türlü adlar verilir: Tat *ebi.* - Sart *behi.* - Tkm *beyi.* - Krg *bihi.* ~ Özb *bihi.* - KKlp *behi.* Bu adların da Farsçadan kökenlendiği anlaşılıyor.
Türkçede kullanılan yemiş adlarının büyük bir bölümü Farsçadan alınmıştır. Türkçe *incir, nar, şeftali, zerdali* gibi. Dilimizde Türkçe *yemiş*'in yerini tutmuş olan *meyve* (< *meyva*) da Farsçadır. Bu gün daha çok yerel ağızlarda 'bir çeşit şeftali' olarak geçen *hülü* sözü de Farsça bir alıntıdır.
Räsänen: V 153 a (kökenini vermemiştir); Clauson: ED 16 b, 268 a (Türk yurtlarında yetişmeyen ["exotic"] bir yemişin adı olarak *ayva*'nın bir alıntı olması olasılığını dile getirmiş, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *avya* biçimini de saymış, ancak bu biçimin düzeltilmesi gereken bir veri olduğunu bildirmiştir).
Farsçada ayvaya verilen *ābia* adı, Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz *avya* biçimini doğrulayan bir tanıktır. Sevortyan (ÊSTJa) *ayva* biçimini sözlüğüne almamıştır.
Eren: TD.

ayvadana 'sık tüylü, soluk sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitki (Artemisia vulgaris)'. Ağızlarda *ayvadene, ayvıdana, hayvadene* biçimleri de geçer.
< R ἀγιοβότανο 'Artemisia arborescens'.
Tietze : Gr (2) 373/305.

ayvan 'teras, sundurma, balkon, hayat'
< Far *ayvān* 'a sofa; a portico, open gallery, verandah, balcony on the top of the house, for the benefit of the prospect and fresh air; a palace'.

Eskiden Türkçede yaygın olarak kullanılmışsa da, bu gün daha çok yerel ağızlarda *eyvan* olarak kalmışır.

Tietze : Pers 135/15.

azap 'çiftlik uşağı'

< Ar (Suriye) *ᶜazzāb* 'laboureur au service d'un fermier, ouvrier agricole'.

Tietze : Ar 292/139; Kahane-Tietze:LFL 8. s.

azı 'köpek dişlerinden sonra içeriye doğru, alt ve üst çenenin iki yanında beşer tane bulunan dişlerin ortak adı'

~ Az *azı*. - Tkm *azı*. - Nog *azuv tis*.- TatK *azū*. - Kzk *azu*. - KKlp *azuw*. - Krg *azū*. - Sag, Kuğ, Şor, Koy, Kaça, Soy, Küer *azığ*. - Alt, Tel *azū*. - Tar *azik*. - Tuv *azığ*. - Yak *asī*. Çuv *asav*. Tatarca veya Başkurtça gibi komşu diyalektlerden alınmıştır.

Eski çağlardan başlayarak *azığ* biçiminde kullanılır. Eski Türkçede *azığ* olarak geçer. Orta Türkçede *azığ* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *azığ* (ve *azu*) olarak geçer.

Bilimsel yayınlarda sıklıkla Moğolca *arağa* biçimiyle birleştirilmiştir. Ara sıra Moğolca **ariğa* biçiminden yola çıkıldığına da tanık oluyoruz. Ancak son yıllarda Moğolca *arağan*'ın eski Türkçeden kalma bir alıntı olduğu anlaşılmıştır.

Türkçeden Farsçaya *āzū* olarak geçmiştir. Kürtçede *azû* olarak kullanılır.

Vladimirtsov: SrGr 361; Poppe : UAJb 30 : 94 ; CAJ 9 : 164; Lautlehre; 81, 94, 122 ; Ramstedt : ZİRGO 34 : 553; KWb 12 b; Lautlehre 55, 111; SKE 185; Németh: ALH 3 : 185. s. * not; Doerfer : TMEN 474; Ligeti : VJa 3, 1971, 30; Egorov; ÊS 33; Aalto: CAJ 1 : 13; Räsänen : TLT 23; V 33; Clauson : ED 283 a; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 96-98.

aznavur 'iri yarı, sinirli, asık yüzlü, sert kimse'. Eski kaynaklarda 'azgın, güçlü, asi, baş kaldıran' olarak geçer. Yerel ağızlarda 'gaddar, azgın' ve 'aksi, acımasız' anlamlarında da kullanılır.

< Erm *aznawor* 'noble, brave'.

Räsänen : V 33 b; Bouda : CAJ 18 : 75; Dankoff: EÇ-Glossary 15; ALT 5. Bk. Tietze-Tekin : Erdem 5 : 293/75.

azvay *yer*. 'sarı sabır'.

Kürtçede *azva* 'suc d'aloès' olarak kullanılır. Meninski Farsçadan alındığını bildirmiştir. Justi de Farsça olarak değerlendirmiştir.

Räsänen : V 33 b (kökenini vermemiştir).

B

babafingo < papafingo 'yelkenli gemilerde direklerin üçüncü parçası'

< R παπαφίγος < İtal (Venedik) *papafigo* 'topgallant sail'. Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır : Port *papafigo*, İsp *papahigo*, Fr *papefil*, İtal *pappafico*.

Türkçe *babafingo* biçimindeki *-n-* sonradan türemiştir.

Kahane-Tietze : LFL 464; Räsänen: V 379 b; Tzitzilis : Tietze Arm 205.

baca 'dumanı ocaktan çekip havaya vermeye yarayan yol'. Yerel olarak *baca* yanında *paca, pece* (> *peçe*) biçimleri de geçer. Ağızlarda 'pencere, tavan penceresi' ve 'hava deliği' olarak da kullanılır.

~ Az *baca* 'baca'

< Far *bāca* 'a large window' < *bādcah* 'a window' (*bād* 'rüzgâr, yel, hava', *cah* < *cāh* 'yer').

Tietze (Pers) *baca* (> *paca*) üzerinde durmamıştır.

Bulgarca *badža* ve Sırpça *bàdža* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Räsänen : V 53 b; Miklosich : TE 253; Škaljić: Turc 110; BER 1 : 25.

bacak 1. 'vücudun kasıktan tabana kadar olan bölümü'; **2.** 'hayvanlarda yürümeye veya atlamaya yarayan organ'.

Farsçadan alındığı anlaşılıyor. Korsch [Korş] (Thomsen Arm 199) Orta Farsça **pāiçak*, Yeni Farsça *pāça* 'Füßchen' (< *pāy* 'Fuß') karşılıklarını vermiş, öz Türkçe karşılığının *but* olduğunu da bildirmiştir. Doerfer (TDAY 1980 - 1981, 5) 'hayvan ayağı' olarak kullanılan Farsça *pāça*'dan geldiğini yazmışsa da, sonundaki *-k* üzerinde durmamıştır. Räsänen (V 54 a; 377 a) Farsça *pāy-ça*'dan yola çıkmış, ancak sonundaki *-k*'yi göz ardı etmiştir. Gombocz (Túrán 1918, 212) Kırgızca (yeni terminolojiye göre, Kazakça) *başa* 'Unterschenkel, Pfote' biçimiyle karşılaştırmıştır. Bk. *paça*.

bacanak 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşinin kocası'. Ağızlarda *bacınak* olarak da kullanılır.

~ Az *bacanag*. - Tkm *baca* 'bacanak'. - Blk *baca*. - Krg *baja*. - Nog *baja*. - KKlp *baja*. - Tel *paca*. - TatK *baca*. - Çuv *puśana*

< *baca* + *-nak* küçültme eki.

Türk diyalektlerinde kullanılan *baca* 'bacanak' ile *bacı* 'kız kardeş' arasında anlam bakımından büyük bir yakınlık ve ses yönünden de derin bir benzerlik göze çarpıyor. Pokrovskaya *baca* ile *bacı* biçimlerini birleştirmek istemişse de, Sevortyan bu birleştirmeyi olası görmemiştir. Bk. *bacı*.

Bulgarca *badžanak*, Sırpça *badžanak* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Gombocz : Túrán 1918, 212-213; Bang : Túrán 1918, 436-437; Ramstedt : KWb 37 a; Pokrovskaya : İRLTJa 66-67; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 26-27; Egorov: ÊS 168; Ligeti : AOH 19 : 136-137; Doerfer : TMEN 682; UAJb 45 : 241; KhalMat 294; Baskakov : Russkie familii 249; Räsänen : V 54 a ; Bazin : Bennigsen Arm 70.

bacı 1. 1. 'büyük kız kardeş'; 2. 'kız kardeş' ; 3. 'bir evde uzun süre çalışmış yaşlı kadınlara verilen san'. Karadeniz ağızlarında *paçı, paçi* 'kız çocuğu' olarak kullanılır.

~ Az *bacı* 'büyük kız kardeş'. - Tkm *bacı* 'kız kadeş'.

Eski kaynaklarda geçmediği göze çarpıyor.

Kökenini bilmiyoruz. Çağdaş diyalektlerde *baca* 'bacanak' olarak kullanılır. Türkçe *bacanak* biçimi de *baca*'dan gelir. Bk. *bacanak*.

Türk diyalektlerinde kullanılan *baca* 'bacanak' biçimiyle *bacı* arasındaki yakınlık anlam bakımından olduğu gibi, ses açısından da göze çarpıcıdır.

Farsçaya *bācī* olarak geçmiştir (Doerfer : TMEN 682). Tacikçe *påčča* Özbekçeden alınmıştır (Doerfer : TLT 227).

Sevortyan : ÊSTJa 1978, 26-27; Bazin : Bennigsen Arm 66-77.

baç 'vergi'

< Far *bāc* 'tribute; toll levied by the road-patrol'.

Tietze : Pers 135/17.

badem 'yurdumuzda yetişen bir ağaç (Amygdalus communis)'. Kıbrıs ağzında *padem* biçimi kullanılır. Yerel ağızlarda *payam* olarak da geçer.

~ Tkm *bādam*. - Krg *badam*. - Nog *badam*. - KKlp *badam*. - Kzk *badam*. - Sart *badam*. - TatK *badam*.

Eski Kıpçakçada *bayam* olarak geçer.

< Far *bādam* 'an almond'.

Kıpçakçada *-d-*'lerin *-y-*'ye çevrildiğini biliyoruz. Yabancı dillerden kalma alıntılarda bile *-d-* > *-y-* değişmesine tanık oluyoruz. O açıdan Farsça *bādam*'daki *-d-*'nin Kıpçakçada *-y-*'ye çevrilmesi normaldir (bk. Pritsak: PhTF 1 : 78; Doerfer: TMEN 838).

Kıpçakçada olduğu gibi, Oğuzcada da *-d-*'nin *-y-*'ye çevrildiğini biliyoruz. Buna göre, Anadolu ağızlarında gördüğümüz *payam* biçimi de *-d-* > *-y-* gelişmesi sonunda ortaya çıkmış normal bir biçimdir. Bu biçimin Türkçede eski bir geçmişe çıktığı anlaşılıyor. Buna karşılık *badem* biçiminin *-d-* > *-y-* olayının sona ermesinden sonra alındığı açıklık kazanıyor. Başka bir deyişle, *payam* yanında *badem* daha yeni bir alıntıdır. O açıdan *badem* ve *payam* biçimleri açık bir *doublet* örneği olarak değerlendirilebilir. Bk. Eren : TD 1995/2 : 731-736.

Türkçeden Bulgarca (*badèm*), Sırpça (*bádem*) gibi dillere de geçmiştir (BER 1 : 25; Skok : EtRj 1 : 87).

Bouvat : KSz 4 : 317; Laufer : Sino - Iranica 407; T'oung Pao 17: 476/111; Ligeti : ALH 28 : 103; Räsänen : V 54 a.

baderna 'halatın aşınabilecek yerine sarılan bez, halat sargısı'

< İtal *baderna* 'sennit'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer.

Kahane - Tietze : LFL 52.

badıç *yer.* 'fasulye, bakla gibi yeşil sebzelerin, içinde tohumların sıralanmış bulunduğu kabuk'

< Erm *patič* 'seed-vessel, husk, pod', *yer. badinǰ* 'green bean'.

Dankoff : ALT 606; Eren : 3. Uluslararası Türk Dili Kongresi.

bağ[1] 'bir şeyi başka bir şeye veya birçok şeyi birbirine tutturmak için kullanılan ip, sicim, tel gibi düğümlenebilir nesne'; **2.** 'sargı'; **3.** 'bağlam, deste, demet'; **4.** 'ilgi, ilişki'

~ Az *bağ*. - Tkm *bāğ*. - Nog *bau*. - TatK *bau*. - Bşk *bau*. - Miş *baw*. - KKlp *bau*. - Kzk *baw*. - Krg *bō*. - Sart *bağ*. - Özb *båğ*. - Şor, Sag, Koy, Kaça *pağ*. - Alt, Tel *pū*. - Yak *bıa* 'ip, sicim'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *bağ* 'bağ, düğüm, ip; odun bağlamı' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bağ* biçimi kullanılır.

< *ba-* 'bağlamak' + *-ğ* eki. Bu eke ilişkin bilgi edinmek için bk. Gabain : AG 109. §;

Brockelmann: OGM 48. §; Kononov: GrJaTRP 106. §.

Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir.

Ramstedt : KSz 16 : 82 ; Ligeti: NyK 49: 222-224; Doerfer: TMEN 705; UAJb 1,1981, 126; Räsänen: V 53 a; Clauson: ED 310-311; Yamada: Studia Turcica 495; Dul'zon : ST 5, 1973, 95 ; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 13-17. Bk. Şçerbak : JaS 26, 103/39, 193/12.

bağ[2] 'üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu yer; bahçe'

~ Tkm *bağ* 'ağaç; bahçe'. - Nog *bav* 'bahçe'. - KKlp *bağ* 'bahçe'. - Krg *bak* 'bahçe; ağaç'. - Özb *boğ* 'bahçe'.

< Far *bāġ* 'garden; vineyard'.

Anadolu Türkçesinde *bahçe, bahçıvan, bağman* gibi birtakım türevleri de yaygın olarak kullanılır.

Laufer : Sino-Iranica 575; Vladimirtsov : Mongolica 1, 331; Clauson : ED 311 a.

bağırtlak 'yabanî ördeğe benzer bir av kuşu'

~ Tkm *bağırtlak* 'bağrını yere verip duran bir av kuşu'.

Orta Türkçede *bağırlak* olarak geçer.

Türkçe *bağır* kökünden geldiği anlaşılıyor. Bu biçimin içindeki *-t-* sesi sonradan türemiştir. Sonundaki *-lak* kuş adlarında kullanılan bir ektir.

Brockelmann : OGM 77. § ; Clauson : ED 319.

bağman *yer.* 'bağ bekçisi'

< Far *bāġbān, bāġvān* 'a gardener; a vine-dresser'. - Türkçe *bağman* biçiminde Farsça *-b-* sesi *-m-*'ye çevrilmiştir. Ağızlarda *bağman* yanında *bağvant* biçimi de geçer. Bu biçimin sonundaki *-t* sonradan türemiştir. Türkçe *sayvant* biçiminde olduğu gibi. Bk. *sayvan*. Türkçe *pazvant* biçiminin sonundaki *-t* de ikincil bir sestir. Bk. *pazvant.*

Tietze : Pers 135/18.

bahadır 'alp, kahraman, yiğit'

< Far *bahādur* 'brave, bold, valiant, courageous, magnanimous, warlike, strong, athletic; a soldier, champion, hero, chevalier, knight, horseman' < Moğ *bağatur* 'hero; knight; heroic, courageous, valiant, brave'.

Eski Kıpçakçada *bahadur* olarak geçer.

Yaşayan diyalektlerde *batır* ~ *batur* olarak kullanılır.

Etimolojisi karışıktır.

Türkçe (ve Moğolca) biçimler birçok Slav diline geçmiştir. Macarca *bátor* biçimi de eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır.

Ramstedt: Stellung 16; KWb 38 a; StO 17, 5:7; JSFOu 55, 2: 76-77; Bang : KSz 18 : 119. s. 2. not; UJb 4 : 16-17; Räsänen: V 55 b; Clauson : ED 313 b; Egorov : ÊS 144 ; Doerfer : TMEN 817; Ligeti: TörK 66; Menges: Byzantion 21:93; Németh: ALH 3:15; Poppe : Németh Arm 335; Golden: KhazSt 155-156; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 82-85; Vietze: RelLSym 429-432. Bk. Şçerbak : JaS 104/50.

bahçe 'çiçek, ağaç veya sebze yetiştirilen yer'

~ Tkm *bakca* 'sebze bahçesi'. - Özb *boğça* 'küçük bağ'. - TatK *bakça* 'sebze bahçesi'. - Nog *bakşa* 'sebze bahçesi'. - Krg *bakça* 'bahçe'. - Kzk *bakşa* 'yemiş bahçesi; sebze bahçesi'. - KKlp *bakşa* 'sebze bahçesi'. - Blk *baçxa* 'bahçe'. - Türkî *bağça* 'bahçe, küçük bağ'. Türkî alanında *bakça* olarak da geçer.

< Far *bāġça* 'a little garden, a garden' (< *bāġ* + *-ça* küçültme eki). - Farsça *-ġ-* sesi Türkçede *-h-*' ye çevrilmiştir. Türkçe *bahçıvan* (< Far *bāġ-çivān)* biçiminde olduğu gibi.

Zajączkowski (Sufiksy 23) Farsça *bāġça*'daki *-ça* ekini Türkçe *akça* (> *akçe*)'nin sonundaki *-ça* ekiyle birleştirmiştir.

Tietze : WZKM 59-60 : 171.

bahçıvan 'bahçeye bakan kimse'

< Far *bāġçivān* 'a gardener' (< *bāġça* 'a garden' + *-bān, -vān* 'keeper, guardian'). - Anadolu ağızlarında *bağman* da 'bağ bekçisi' olarak geçer. Bk. *bağman.*

Türkçe *bağ* 'üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu yer ; bahçe' biçiminde Farsça *-ġ* sesi *-ğ* olarak saklanmıştır. Buna karşılık *bahçıvan* biçiminde bu ses *-h-*'ye dönüşmüştür. Türkçe *bahçe* (< Far *bāġça*) biçiminde olduğu gibi.

Rumcaya μπαξεβάνης olarak geçmiştir (Andriotis : EL 218).

bakalyaros 'mezgit balığının irisi'

< R βακαλιάρος.

Georgacas : FT 127/6.

baklava 'ince yufkadan yapılan bir tatlı'. Eski kaynaklarda *baklağu, baklağı* olarak geçer.

Kökünü açık olarak bilmiyoruz. Ancak Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyor. Yapı bakımından *oklava*'ya benzediği ve *-lava* ekiyle kurulduğu daha ilk bakışta göze çarpıyor. Kökünde *bakla* (< Arapça) sözünün saklandığı düşünülebilir. Sonundaki *-a* ~ *-u* ~ *-ı* değişmesi *oklava*'da da göze çarpar. Bk. *oklava.*

Komşu dillerde *baklava* olarak kullanılır : Blg *baklavá,* Srp *baklàva,* Rum *baclavà,* Mak *baklava,* Arn *baklłvá,* R μπακλαβᾶς. Arapça *baqlâwa* da Türkçeden alınmıştır (Littmann : Tschudi Arm 113/50).

Doerfer : TMEN 708; Räsänen: V 59 a.

bakraç 'bakırdan yapılan küçük kova'

~ Kzk *bakıraş* 'demir kepçe'. - KKlp *bakıraş* **1.** 'maden tava'; **2.** 'düz kepçe'. - TatK *bakraç* 'uzun saplı kepçe'. - Tel *pakras* **1.** 'bakır'; **2.** 'dökme demir kap'.

Türkçe *bakır* adından *-(a)ç* küçültme ekiyle yapılmıştır : *bakır* + *-(a)ç.* Türkçe *bakraç* biçiminde *-ı-* ünlüsü düşmüştür. Ancak, diyalektlerin bir bölümünde bu ünlü saklanmıştır. Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir : Blg *bakrač;* Srp *bàkrač;* Arn *bakráç.* Macarca *bogrács* biçiminin Sırpçadan alındığı anlaşılıyor. Arapça *bagraj* 'petite cafetière en cuivre', *bagrāj* 'théière ou cafetière en métal' biçimi de Türkçeden geçmiştir.

Miklosich: TE 1 : 18; Németh : InschrNSzM 23-24; Škaljić : Turc 116; Räsänen : V 58 b; Kakuk : ÉlOsm 56; TESz 1 : 323; Kniezsa : SzlJsz 598; TESz 1: 323; Habiçev : ST 4, 1975, 48; Pritsak : Studia Turco-Hungarica 5 : 47; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 45-47.

bal 'bal arılarının bitki ve çiçeklerden topladıkları bal özünden yapıp, kovanlarındaki petek gözlerine doldurdukları tatlı, koyu, sıvı madde'

~ Tkm *bal.* - TatK *bal.* - Nog *bal.* - Blk *bal.* - KKlp *bal, pal.* - Kzk *bal.* - Krg *bal.* - Alt, Tel *pal.* - Çuv *pıl.*

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Kıpçakça ve Oğuzcada *bāl* olarak kullanılır. Ancak Türkler bala *arı yağı* adını verirler. Eski Kıpçakçada da *bāl* biçimi geçer.

Ramstedt'in Hämäläinen'e yaptığı açıklamaya göre, Türkçe *bal* büyük bir olasılıkla Doğudan gelmiştir. Ramstedt, Korece *pal* 'arı' (= Japonca *hachi* 'arı') biçimini vermiş, *bal*'ın köken bakımından Çinceden geldiğini de bildirmiştir (Çince **pat*) (JSFOu 47, 1: 34). Ancak Ramstedt (KWb 30 b) Moğolca *bal* ve Türkçe *bal* biçimlerini vermekle yetinmiş, Hämäläinen'e verdiği bilgiden vaz geçmiştir. Yaygın bir inanca göre, Türkçe *bal* eski çağlarda Hint-Avrupa dillerinden alınmıştır. En yakın Hint-Avrupa karşılığı olarak Latince *mel* biçimi gösterilebilir. Eski Hintçe (Sanskrit) karşılığı ise *mádhu*'dur. Bk. Szemerényi : Eilers Arm 221-222.

Türkçede başta *m-* sesinin geçmediğini biliyoruz. O açıdan *m-*'nin Türkçede *b-*'ye çevrildiği göze çarpıyor.

Menges (CAJ 26:111) *bal*'ın Hint-Avrupa kökeninden geldiği yolundaki savlara katılmamıştır. Ona göre, *bal* Türk diyalektlerinde 'çamur' olarak kullanılan *balık*'taki **bal*'dan gelir: **bal* 'zähnflüssige oder knetbare Masse' > 'Lehm, Tonerde, Schlamm, Morast' kökünden aktarmalı anlatım (Metaphor) yoluyla 'bal' anlamını almıştır.

Brockelmann : Zeitschrift für Phonetik 4 : 263; Räsänen : Virittäjä 1947, 173; Rypka Arm 276 ; LTS 81, 162, 210; V 59 a; Egorov : ÊS 173; Ligeti : MNy 42 : 6; Aalto: CAJ 1 : 13; Polivanov : Stat'i 165- ; Hajdú : ALH 2 : 262. s. 52. not; Doerfer : JSFOu 73 : 57, 80; Joki : LwSS 209; UI 284 ; Bouda : CAJ 18 : 74 ; Vasmer : REW ; Rédei : MSFOu 185 : 221; Clauson : ED 330 a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 47; Trubaçev : VJa 3, 1984, 24; Şçerbak: JaS 103/41.

balak *yer.* **1.** 'manda yavrusu'; **2.** 'tavşan yavrusu'; **3.** 'ayı yavrusu'. Ağızlarda *palak* da **1.** 'manda yavrusu' ; **2.** 'tavşan yavrusu'; **3.** 'ayı yavrusu'; **4.** 'güvercin yavrusu' olarak geçer.

< *bala* 'çocuk' + *-k* küçültme eki. Bk. *malak*.

Symeonidis'in Rumcadan geldiği yolundaki savı yanlıştır (Gr 187/159).

balar 'çatı kirişi olarak kullanılan ve kiremitlerin altına döşenen ince tahta, pedavra'

< Far *bālār* 'the main beam of the house'.

Räsänen : V 59 b (kökenini vermemiştir).

balçık 'killi, koyu, yapışkan çamur'

~ Tkm *palçık*. - TatK *balçık*. - TatU *bålçık*. - Bşk *bålsık*. - Tar *palçik*. - Krg *balkıç, balçık*. - Kzk *balkaş*. - Tel, Kumd, Alt *palkaş*.- Şor, Alt *palgaş*. - Sag *palgas*. - Sag, Kaça *palçak*. - Şor, Sag *malçak*. - Soy *palgaş, palkaş*. - Tuv *malgaş*. - Çuv *pılçăk*. Tatarcadan alınmıştır (Egorov : ÊS 173).

~ OT (Oğuzca) *balçık*. Eski Kıpçakçada da *balçık* olarak geçer.

< OT (Oğuzca, Arguca) *balık*, (Arguca) *balk* 'çamur' + *-(a)ç* eki. Diyalektlerde **balkaç* biçiminin göçüşme (*métathèse*) sonunda **balçak* biçimini aldığı anlaşılıyor. **Balkaç* biçimi diyalektlerde *balkıç*'a çevrildiği gibi, **balçak* biçimi de *balçık*'a dönüşmüştür. Kırgızcada *balkıç* ve *balçık* biçimlerinin kullanıldığı göze çarpıyor.

Moğolca *balçiğ* Türkçeden alınmıştır. Bk. Ramstedt : KWb 32 a.

Eren : DTCFD 8 : 248 ; TM 9 : 95-96; UAJb 24 : 132-133; TDAY 1972, 152; Zajączkowski (Sufiksy 7. § 25.s.) Karayca *balçıx*'ın *balı - çıx* < **balı-çıx* < *balık* + *çıx*'tan geldiğini yazmıştır. Joki (LwSS 81) *balçık* biçimini *bal-çık* olarak açıklamış, *bal* bölümünü Korece *pal* (*ma-pal* 'horse dung') biçimiyle birleştirmiştir. Poppe (UJb 7 : 166) ise *balçık*'ın Moğolcadan alındığını öne sürmüştür. Räsänen (V 80 a) *balçık* (> *palçık*) ~ *palçak* (> *malçak*) biçimlerini *balkaş* (> *palkaş*) ... gibi verilerle karşılaştırmakla yetinmiştir. Menges (CAJ 26 : 111) *balçık*'ın **bal* kökünden geldiğini ortaya atmış, Moğolca *balyasun* 'şehir' biçimiyle birleştirmiştir. Clauson (ED 333 a) *balçık*'ın türlü ses değişmeleri geçirdiğini ve türlü göçüşmelere uğradığını dile getirmiştir. Doerfer (TMEN 712) *balık* 'çamur' sözünün 'şehir' anlamını aldığını seslendirmiştir. Sevortyan (ÊSTJa 1978, 59) *balçık* sözünü her nedense *palçık* biçimine göndermiştir.

baldır 'bacağın dizden ayak bileğine kadar olan bölümü'. Eski sözlüklerde 'bitki gövdesi' olarak da kullanılır.

~ Tkm *baldır*. - Nog *baltır*. - Blk *baltır*. - KKlp *baltır*. - Krg *baltır*. - TatK *baltır* 'incik kemiği'. - Tel *paltır, paldır* 'baldır'. - Sag *paltır, paldır* 'but'. - Tuv *baldır* 'baldır'.

Eski Kıpçakçada *baltır* olarak geçer.

Räsänen : V 81 a; Clauson : ED 334 a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 54-55. Bk. Doerfer : TMEN 744; CAJ 37 : 41.

baldırak 'don, şalvar gibi giyeceklerin baldıra gelen kısmı'
< *baldır* + *-(a)k* küçültme eki.

baldız 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'
~ Tkm *bāldız* 'görümce'. - Nog *baldız* **1.** 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'; **2.** 'kayın'. - Kzk *baldız* **1.** 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'; **2.** 'kayın'. - KKlp *baldız* 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'. Kara Kalpaklar bir erkeğin karısının büyük kız kardeşine *kayın biyke* adını verirler. - Krg *baldız* 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'. - TatK *baldız* 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'. - Çuv *pultăr* 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi'. Çuvaşçada *-z*'nin *-r*'ye çevrilmesi kuraldır.
Gabain'in verdiği *baltır* biçimi düşündürücüdür (AG 300). Orta Türkçede *baldız* 'bir erkeğe göre karısının kız kardeşi' olarak geçer.
Kökünü bilmiyoruz.
Kazakçadan Ölötçeye *baldᵹ* '(selten) Schwägerin (Schwester der Frau)' olarak geçmiştir (Baskakov : Russkie familii 29). Bulgarca *bald"za,* Sırpça *bàlduza* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 1 : 29 ; Škaljić : Turc 118).
Zajączkowski : Sufiksy 41 (*bal-dız*); Räsänen : MTS 113; V 60 b; Pokrovskaya : İRLTJa 67-68; Brockelmann : OGM 47. §; Egorov : ÊS 164; Clauson : ED 334; Miller: ResAltL 169-171. Sevortyan : ÊSTJa 1978, 53-54; Baskakov : Russkie familii 250.

balık 'suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı'
~ Az *balıg*. - Tkm *bālık*. - TatK *balık*. - Bşk *balık*. - Nog *balık*. - KKlp *balık*. - Kzk *balık*. - Krg *balık*. - Sart *balik*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *palık*. - Türkî *balik*. - Tuv *balık*. - Yak *balık*. - Çuv *pulă*.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *balık* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *balık* olarak kullanılır.
Türkçeden Arapçaya (Suriye) *bâliq* 'poisson' olarak geçmiştir.
Kökünü bilmiyoruz.
Ramstedt : SKE 185-186; Egorov: ÊS 164; Räsänen: V 61 b; Clauson: ED 335 b; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 59-60.

balıklava < balıklağa 'deniz, göl ve ırmaklarda balık yatağı olan yer'. Yerel ağızlarda *balıklağı* biçimi de kullanılır. Yer adı olarak *Balıklava* (Konya) biçimi geçer.
< *balık kulağı*. - Ağızlarda 'kışın balıkların biriktiği yer' olarak kullanılır. Ayrıca, *kulak* yerel olarak 'yağmur sularının toplandığı çukur', 'su yatağı', 'akar suların karaya giren yerleri' gibi anlamlarda da geçer. Uşak'ta dibi görünmeyen, derin, doğal kuyuya *yer kulağı* adı verilir.
Yazı dilimizde yaygınlık kazanmış olan *balıklava* biçiminin sonundaki *-a*'nın *-ı*'dan geldiği açıktır. Türkçede buna benzer birtakım örnekler vardır: Türkçe *oklava ~ oklavı, tosbağa ~ tosbağı* gibi. Yerel ağızlarda *baklava* yanında kullanılan *baklağı > baklavı* (> *baklavu*) biçimi de üzerinde durulmaya değer bir örnektir. 'Açık denizden ayrılmış ve göl biçimini almış, sığ koy veya körfez' olarak kullanılan *deniz kulağı* da ilginçtir.
Eren : TD 1993/2 : 111-117.

balkan 'sarp ve ormanlık dağ'.
Oğuzca *balık* sözünden *-(a)n* ekiyle yapılmış bir türevdir. Bu türevde gördüğümüz *-(a)n* eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan bir ektir. Bk. *sazan*.
Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz Oğuzca *balık* sözü 'çamur' anlamına gelir. Buna göre, *balkan* türevinin başlangıçta 'bataklık' anlamına geldiği anlaşılıyor: Yerel

ağızlarda *balkan*'ın 'bataklık' olarak kullanıldığına tanık oluyoruz. Ağızlarda *balkan* 'su birikintisi' olarak da geçer. Ovalık, alçak yerlere de *balkan* adının verildiği anlaşılıyor. Ağızlarda *balkan* 'sazlık' anlamını aldığı gibi, 'ormanlık, sık ağaçlık yer' değerini de kazanmıştır.

'Bataklık' anlamına gelen *balkan* türevinin 'orman, sık orman' anlamını alması düşündürücüdür. Türkçede buna benzer birtakım örnekler vardır. Örn. eski ve yeni diyalektlerde 'çamur' olarak kullanılan *saz* sözü sonradan 'bük, sık orman' anlamını almıştır. Eski Kıpçakçada da *saz* 'orman' olarak geçer. 'Orman' anlamına gelen sözlerin diyalektlerde 'dağ' olarak kullanıldığına da tanık oluyoruz. Türkçe *dağ* (< *tağ*) sözünün diyalektlerde 'orman' olarak geçtiğini de biliyoruz.

Bu duruma göre, Dmitriev'in *balkan* sözünü *-gan* ekiyle yapılmış türevler arasında sayması yanlıştır (DAN B, 1926, 67-70).

Türkçe *balkan* biçimi komşu dillere de geçmiştir. Macar ağızlarında *balkán, balkány* 'su birikintisi, bataklık' olarak kullanılır (TESz 1:230). TESz'in, Türkçe *balkan*'ın **bal-* kökünden gelen bir türev olduğu yolundaki savı yanlıştır. TESz, eski ve yeni Türk diyalektlerinde kullanılan *balçık* biçimini de yanlışlıkla **bal-* kökünün bir türevi olarak açıklamıştır. Türkçe *balçık*'ın kökenine ilişkin bilgi almak için bk. *balçık*.

Bulgarca *balkàn* da 'dağ' olarak Türkçeden kalma bir alıntıdır (BER 1:29). Rus ağızlarında da *balkan* 'koyak, ormanla dağ arasındaki alan; dağ eteği' olarak kullanılır (Şipova: STRJa 57).

Eren: TD 54: 113-124; Györffy : KCsA 1. Ergänzungsband 471-472; Rásonyi: NyK 51: 98-99; Räsänen:V 61 a.

balta 'kesmek, yarmak, yontmak gibi işlerde kullanılan ağaç saplı, demir araç'

~ Tkm *palta*. - TatK *balta*. - Bşk *bålta*. - Nog *balta*. - Blk *balta*. - KKlp *balta*. - Kzk *balta*. - Krg *balta*. - ÖzbA *balta*. - Tar *baltu*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *palta*. - Türkî *paltu, paldu*. - Tel, Tuba, Şor, Sag *malta*. - Tuv *baldı*. Tuvalar *baldı* yanında *süge* adını da kullanırlar. - Yak *balta* 'büyük demirci çekici, balyoz; çekiç'. Yakutlar baltaya *sügä, sükä* adını verirler. Bu ad Moğolcadan geçmiştir (Moğ *süke*). Bk. Kałużyński : ME 51.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*baltu*). Başlangıçta daha çok 'savaş baltası' olarak kullanıldığı göze çarpıyor. Orta Türkçede *baldu* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *balta* olarak kullanılır.

Munkácsi (KCsA 1 : 314) Türkçe *balta*'nın çekice verilen *balga* adıyla birlikte Sumerce *balag* 'Beil' sözünden geldiğini öne sürmüştür. Hansen (ZDMG 94 : 154-155) Toharca *porat* ~ *peret* 'Axt', Sakaca *pada* < **parta*, Osetce *färät* biçimleri üzerinde durmuş, bu biçimlerin Eski Farsça **paraθu*'dan geldiğini kuşku ile karşılamıştır. Ramstedt'in Kalmıkça sözlüğünde (KWb 31-32) Türk ve Moğol diyalektlerinde bunlara benzer birtakım adlar geçtiğini göz önüne getiren Hansen, sorunun bir kat daha karıştığını dile getirmiştir. Poppe (StO 19, 5 : 23-25) Türkçe ve Moğolca *balta* 'Axt' (veya 'Hammer') biçiminin Akkadca *paltu* < *paštu* sözünden geldiğini yazmıştır. Poppe, Çuvaşça *purtă* biçimini de **parata* < Eski Farsça **paraθu* = Eski Hintçe *parašu* gibi sözlere bağlamıştır. Menges'e göre (UAJb 25 : 302-304), Türkçe, Moğolca *balta, baltu* Asurca (assyro-baby-lonisch) *pāltu* < *pāštu, pāšu* 'Axt' biçiminden gelir. Bk. Menges : Oriens 9 : 117, 131. Joki (LwSS 81-82) de buna benzer bir açıklama yapmıştı. Daha sonra Joki (UI 305/122) yeniden bu soruna dönmüştür.

Ana Türkçe **balto* biçimiyle Akkadca *paltu* arasındaki bağlantı sorunu karışıktır. Doerfer'e göre, Ana Türkçe ile Akkadca arasındaki uzaklık düşündürücüdür.

Türkçe *balta*'nın kökeni bilimsel yayınlarda sürekli olarak tartışılmıştır. Doerfer (TMEN 78), *balta* biçiminin Türkçeye Moğolcadan geçtiğini ortaya atmıştır. Ona göre, Türkçe *balta* biçiminin Moğol çağından başlayarak ortaya çıkması buna açık bir tanıktır. Bk. Doerfer : OLZ 66, 9/10, 448.

Bang (Mitteilungen der Vorderasiat. Ges. 22 : 273), 'Beil' olarak kullanılan Türkçe *balta* sözü ile Grekçe πέλεκυς'un birinci bölümü arasındaki benzerlik üzerinde durmuştur. Brockelmann (OZ 8 : 71) Eski Türkçe *paldu* ve Türkçe *balta*'yı Asurca *pilaqqu*, Sanskrit *paraçu*, Grekçe πέλεκυς gibi sözlerle karşılaştırmıştır. Moğolca *aluqa* 'Hammer' biçimi de düşündürücüdür. Bu biçim de sıklıkla Asurca *pilaqqu* ile karşılaştırılmıştır. Bk. Miller : Altaistic Studies 113. Wüst (Idg. **peleku-* 'Axt, Beil'. Eine paläo-linguistische Studie. Helsinki 1956. 23 - 24, 144) de bu yoldaki açıklamaların bir bölümünü vermiştir. (Doerfer'in, Wüst'ün çalışmasını görmediği anlaşılıyor.)

Türkçeden belli başlı komşu dillere geçmiştir. Bk. Doerfer : TMEN 78. Doerfer'in Macarca *balta* biçiminin Türkçe (Osmanlıca) veya Sırpçadan alındığı yolundaki savı tartışmaya açıktır. Gombocz (BTLw 12) Macarca *balta*'nın Eski Çuvaşça **balta*'dan geldiğini yazmıştı. Doerfer, *balta*'nın Eski Türkçede *baltu* olarak geçtiğine dayanarak Gombocz'un görüşünü geri çevirmiştir. Ligeti (TörK 248-249) kronolojik değerlendirmelerden yola çıkarak Doerfer'in çekincesine katılmıştır. Poppe (StO 19,5 : 23-25) *balta*'dan söz ederken Çuvaşça *purtă* biçimini de saymıştı. Aalto (CAJ 1 : 12) da *balta* ile Çuvaşça *purtă*'yı karşılaştırmıştır. Golden da Çuvaşça *purtă* biçimini Türkçe *balta* ile birleştirmiştir (KhazSt 177). Róna-Tas (ChuvSt 144), Benkö (UAJb N. F. 6, 222) gibi yazarlar da *balta* ~ *purtă* birleştirmesini benimsemişlerdir. Ancak *balta* ~ *purtă* birleştirmesi açık değildir. Bk. Doerfer : UAJb 41 : 333.

Egorov : ÊS 166; Räsänen : LTS 108; V 61; Clauson : ED 333; Ligeti : KSİNA 83 : 7; Sinor : ResAltL 256; Crânjală : RumVl 206; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 81; Clark : JSFOu 75: 153-154. 75 Bk. Şçerbak : JaS 104/44. Sevortyan (ÊSTJa 1978, 58) *balta*'yı her nedense *palta*'ya göndermiştir.

balya 'eşya dengi'

< İtal *balla* 'bale'. - Fransız kökeninden geldiği anlaşılıyor (Fr *balle*). Doğu Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır : Ar (Malta) *balla*, (Cezayir) *bâla*, (Mısır) *bâla*, (Lübnan) *bâla*, R μπάλα.

Kahane-Tietze : LFL 58.

balyemez 'eski savaş gemilerinde kullanılan bir çeşit top'.

Rumca μπαλαρμᾶς (< İtal Venedik *bala ramada* 'bar shot') biçiminden alındığı anlaşılıyor. İtalyanca *palla e mezza*'dan geldiği yolundaki eski görüş yanlıştır. Almanca *Faule Metze* adıyla birleştirilmesi de düşünülemez.

Meyer : TürkSt 70; Bonelli : Elementi 183; Tagliavini : Annali N. S. 1: 195; Barbera: Elementi 193; Kahane - Tietze : LFL 56; Kissling : ZDMG 101 (N. F. 26) : 333 - 340.

balyos > balyoz 'eskiden Venedik elçilerine verilen bir ad'. Türkçede *baylos* olarak da kullanılır.

Rumca μπάϊλος yoluyla Venedik İtalyancasından *(bailo)* alınmıştır.

Meyer : TürkSt 69; Doerfer : TMEN 713.

bandıra 'yabancı bayrak'

< İtal (Venedik) *bandéra* 'flag'. İtalyancada *bandiera* olarak kullanılır.

Akdeniz dillerinde eskiden beri yaygın olarak geçer. Arapçaya ve Balkan dillerine de girmiştir.

Kahane - Tietze: LFL 66.

bar[1] **1.** 'kapların içinde meydana gelen kir'; **2.** 'yiyeceklerin üzerinde meydana gelen küf'; **3.** 'hastalık sırasında ağız ve dilde oluşan acılık, pas'. Ağızlarda *par* olarak da geçer.

< Erm *p'aṙ* 'garment, shirt; foetal sac; inner film of an egg; (yer.) pellicle, cuticle, film, husk', *mar* 'thin film that forms on surface of vinegar or wine that is turning to vinegar'.

Dankoff : ALT 734; Eren : TD 1995/1 : 51-52.

bar[2] 'el ele tutuşularak oynanan bir halk oyunu'

< Erm *yer. bar* (< *par*) 'dance'.

Dankoff : ALT 609.

baraj 'su bendi, büvet'

< Fr *barrage*.

barak 'bir tür tüylü av köpeği'. Yerel ağızlarda da 'çok tüylü köpek' olarak geçer.

~ KKlp *barak* 'tüylü (köpek), saçlı (insan)'. - Kzk *barak* 'bir tür köpek'. - Krg *barak* 'tüylü, kıllı': *barak it* 'uzun tüylü köpek'. - Özb *barâk* 'tüylü, kıllı, saçlı': *barâk it*. - YUyg *barak* 'tüylü, kıllı'.

Orta Türkçeden başlayarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *barak* 'çok tüylü köpek' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *barak* 'tüylü köpek' olarak geçer.

Dankoff'a göre (CAJ 15: 102-117), Farsçadan kalma bir alıntıdır : Avesta *bar-* 'to ride'; EFar *asa-bāra* 'rider; horseman', Sogd *β'r'k* ~ *β'ryh* 'rider' ; Saka *bârgya* 'rider', *bāraa* (< **bāraka*) 'riding-animal'; *aśśa-bāraa* 'rider'; Pehl *bārak*, YFar *bāragī* 'horse'.

Orta Farsça *bārak* 'a fabulous stead' bir yandan Arapçada *Burāq* 'Mount of Muḥammed in the Miᶜrāj' olarak yayılmış, bir yandan da Türkçede *barak* 'mount of the shaman; the shaman himself ; any hairy animal', 'hairy people; hairy hunting dog born of an eagle; etc.' olarak yer almıştır.

Zekiyan (Studi Iranici: 17 Saggi di Iranisti Italiani. Roma 1977. 217-221) Dankoff'un görüşünü değerlendirmiştir. Bk. Dankoff: ALT A4. Golden'a göre (Róna-Tas Arm 50) *barak* Türkçeye büyük bir olasılıkla İran dillerinden geçmiştir (Sogd *β'r'k*, Saka *bârgya* 'rider', Pehl *bârak* 'the horse of Ahriman'). Golden, Dankoff'un yazısına göndermede bulunmakla yetinmiştir.

Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir. Ramstedt (KWb 34 a) Türkçe ve Moğolca biçimleri ortak bir kökten getirmeyi denemiştir.

Macar ağızlarında kullanılan *barág* biçimi Kumancadan kalma bir alıntıdır (Mándoky: NyK 73:368-370). Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *barak* (BER 1: 33); Srp *bàrak* (Škaljić: Turc 120); Rum *barac* (Rásonyi: AECO 1: 231; Pelliot: Notes 57-58).

Şçerbak: İRLTJa 95, 127; Doerfer: TMEN 728; Ligeti: Rintchen Arm 136. s. 22. not; Dankoff: EÇ-Glossary 16; Räsänen: V 62 b; Clauson: ED 360 a; Eren: TD 1992/2 : 167-168; 1993/1 : 378-379.

baramina *yer.* 'taşçıların kayaları delip parçalamak için kullandıkları 2 m boyunda, sekiz köşeli demir'

< R παραμίνα 'Instrument zum Durchbohren von Felsen'.

Tzitzilis : GrLw 389.

baran *yer.* **1.** 'üzüm, yemiş ağaçları dizisi'; **2.** 'sebze veya bağ çubuğu dikmek için açılan çukur'

< Erm *paran* 'cord; row of vines; (yer.) furrow'.

Dankoff : ALT 610.

barana *yer.* 'fasulye sırığı ve üzüm çubuklarını dayamaya yarayan çatal ağaç, kazık'. Ağızlarda *parana* olarak da geçer.

Symeonidis'e göre (Gr 188/171), Rumcadan alınmıştır : πάραμα '*Stock zum Unterstützen von Bohnenpflanzen und Weinreben'. Rumca -μ-'nin Türkçede -*n*-'ye çevrilmesi düşündürücüdür.

baratarya 'kaptanın, tayfaların gemi sahibine, armatöre veya sigorta ortaklığına bilerek verdikleri zarar'

< İtal (Venedik) *barataria* 'barratry'. Gemicilik terimi olarak İtalya'da 14. yüzyıldan beri kullanıldığını biliyoruz. Daha sonra bütün Akdeniz ülkelerinde yaygınlık kazanmıştır.

Kahane - Tietze : LFL 68.

barba 'yaşlı Rum meyhanecilerine seslenmek için kullanılır'.

< KİtaI *barba* 'uncle (a form of address applied to elderly men)'.

Kuzey İtalyancadan birçok dile geçmiştir. Arn *barbë*, R μπάρμπας gibi.

Kahane-Tietze : LFL 69.

barbunya 1. 'kırmızı pullu, beyaz etli, kemikli bir balık (Mullus barbatus)'; **2.** 'taneleri yuvarlak, oval veya yassı, kırmızı benekli bir çeşit fasulye'. Ağızlarda *barbun* biçimi de kullanılır.

Rumca μαρβούνι 'Mullus barbatus, M. surmuletus' yoluyla İtalyanca *barbone*'den alındığı anlaşılıyor (< : *barba* 'sakal'). **2.** anlamı dilimizde oluşmuştur.

Bonelli : Elementi 183; Barbera : Elementi 81; BER 1 : 33; Andriotis : EL 218 b; Sevortyan : ST 5, 1989, 16; Georgacas : FT 127/8; Tzitzilis : Tietze Arm 203.

barda 1. 'dam ustalarının kullandığı, başının bir ucu çember parçası biçiminde eğri, öbür ucu keskin çekiç'; **2.** 'fıçıcı keseri'.

Rumence *barda* 'hache du tonnelier' biçimiyle Türkçe *barda* arasındaki benzerlik düşündürücüdür.

Şăineanu : InflOr ; Matei : RÉSEE 4 : 225, 227; Crânjală : RumVl 207.

bardak 1. 'su ve benzeri şeyleri içmek için kullanılan, genellikle camdan yapılan kap'; **2.** *yer.* 'toprak testi'.

Eski Kıpçakçada *bardak* olarak geçer.

< OT *bart* 'su içmek için kullanılan bardak' + *-(a)k* küçültme eki. Orta Türkçe *bart* biçimine ilişkin bilgi almak için bk. Clauson : ED 358 a.

Bulgarca *bardàk*, Sırpça *bàrdak*, Rumca μπαρδάκι biçimleri Türkçeden geçmiştir (BER 1 : 33; Skok : EtRj 1 : 112; Andriotis : EL 218). Mısır Arapçasında da *bardâq* olarak kullanılır (Littmann: Tschudi Arm 112/33).

Eren : KCsA 3 : 129-130; Räsänen : V 64 a; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 65-66.

bargam 'levreğe benzer bir balık'.

Kökenini bilmiyoruz.

barış 1. 'savaşın bir anlaşma ile bitirilmesinden sonraki durum, sulh'; **2.** 'barışma, uzlaşma, anlaşma'

~ Az *barış*. - Tkm *barış: barış geliş* 'karşılıklı ilişkiler, birbirini görmeye gitme'

< *bar-* 'varmak' + *-(ı)ş* eki. Türkçede eski *bar-* kökü *var-* olarak kullanılır. Buna karşılık *bar-* kökünden gelen *barış* türevinde *b*'nin olduğu gibi kaldığı göze çarpıyor. Bk. Doerfer : Hungaro - Turcica 135-147.

Kırgızcada *kelişim* (< : *keliş-* 'anlaşmaya varmak') 'anlaşma, sözleşme, antlaşma' olarak kullanılır.

Eski Türkçe *baz* 'peace, peaceable' biçimiyle *barış-* arasında bir bağlantı kurulamaz. Sogdcada 'barış' olarak kullanılan *βr'z* gibi birtakım biçimlerle birleştirilmesi de düşünülemez.

Eren: MKU 55; Clauson: ED 369 b; Kononov: GrJaTRP 81; Tekin: ResAltL 276; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 73-74.

barka 'büyük sandal'

< İtal *barca* 'bark, boat, lighter, barge'.

Meyer: TürkSt 73; Bonelli: Elementi 183; Barbera: Elementi 81; Kahane-Tietze: LFL 71.

barko 'üç direkli yelken gemisi'

< İtal (Venedik) *barco* 'three-masted bark'. - İspanyolca (*barco*), Fransızca (*barque*), İngilizce (*bark*) ve Almanca (*Barke, Bark*) gibi dillerde de geçer.

Kahane - Tietze : LFL 76.

barlam bk. *berlam.*

barsam 'yüzgeçleri dikenli ve zehirli bir çeşit çarpan balığı'. Dilimizde *varsam* (ve *varsan*) olarak da geçer.

< R βαρσάμι (ve βαλσάμι).

Meyer : TürkSt 26 ; Räsänen : V 64 a (? işaretiyle *barlam* biçimiyle birleştirmiştir) ; Georgacas : FT 127/7.

barsama 'çok yıllık, otsu, ak veya sarı çiçekli ve güzel kokulu birtakım bitkilere verilen ortak ad'. Dilimizde *marsama* ve *varsama* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Deny (Principes 76) Fransızca *balsamite* biçimiyle karşılaştırmıştır.

bartıl *yer.* 'rüşvet'. Ağızlarda *partıl* biçimi de geçer.

< Ar (Suriye) *birṭīl* 'Bestechungsgeschenk'.

Tietze : Ar 265/9.

basarna 1. 'bir cismin bir yanını kaldıraçla yükseltme işi'; **2.** 'dalyanın kapak yeri'. Yerel ağızlarda 'manivelâ, küskü, destek, kaldıraç' olarak kullanılır.

< R πασαρίνα.

Tzitzilis : Studies in Greek Linguistics. Thessaloniki 1990, 189; Eren : TD 1993/2 : 75-76.

bastarda bk. *baştarda.*

bastıbacak 'bacakları kısa veya çarpık (kimse)' < *mastıbacak*

< Türkçe *mastı* 'bacakları kısa, kulakları tüylü av köpeği' + *bacak*. Türkçe *bastıbacak* biçiminde *mastı*'nın başındaki *m-* sesi *bacak ve basmak* sözlerinin baskısı altılnda *b-*'ye çevrilmiştir. Bk. *mastı.*

bastık 'pestil'. Ağızlarda *pastık* olarak da geçer.

Dankoff'a göre (ALT 604), Ermeniceden alınmıştır: Erm *pasteł* 'fruit leather'. Ermenice *pasteł*'in Rumca *pastilos*'tan geldiği anlaşılıyor (ALT 8. s., 604). Bk. *pestil.*

Türkçeden Arapça (Suriye), Farsça ve Kürtçeye de geçmiştir (Halasi-Kun : AO 5 : 47; Doerfer: TMEN 690). Halaççа *bastuq* 'Süßspeise' biçimi düşündürücüdür (Doerfer : UAJb N.F. 1:126).

bastika 'gemilerde bir serene veya herhangi bir ağaca açılan delik'. Dilimizde *mastika* olarak da geçer.

< İtal (Venedik) *pasteca* 'snatch block'. Fransızca *(pastèque),* İspanyolca *(pasteca)* gibi Akdeniz dillerinde de kullanılır.

Kahane - Tietze : LFL 481.

baston 1. 'yürürken dayanmaya yarayan ağaç veya metalden yapılan araç'; **2.** 'geminin ana cıvadrasının ucuna eklenen parça'

< İtal (Venedik) *bastón* 'boom'. Venedik yoluyla Batı Akdeniz dillerinde de yaygınlık kazanmıştır.

Kahane - Tietze : LFL 85.

baş[1] **1.** 'insan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız gibi organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm'; **2.** 'bir topluluğu yöneten kimse'; **3.** 'başlangıç'

~ Az *baş.* - Tkm *baş.* - TatK *baş.* - Bşk *baş.* - Nog *bas.* - KKlp *bas.* - Kzk *bas.* - Krg *baş.* - Sart *baş.* - Tar *baş.* - Kûr *baş.* - Sag *pāş.* - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Kaça, Küer *paş.* - Yak *bas.* - Çuv *puś.*

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *bāş* olarak geçer. Ancak bu veriyi *baş* diye düzeltmek gerekir. Kâşgarlı Mahmud'un *baş*'ı 'yara' olarak kullanılan *bāş* biçimiyle karıştırdığı anlaşılıyor. 'Baş' anlamına gelen eski *baş*'ın Yakutçası *bas*, Türkmencesi ise *baş*' tır. 'Yara' olarak kullanılan eski *bāş*'ın Yakutça karşılığı *bās*, Türkmence karşılığı ise *bāş*'tır. O nedenle Kâşgarlı Mahmud'un *bāş* yazımları yanlıştır. Eski Kıpçakçada da *baş* biçimi kullanılır.

Eski Türkçe *baş*'ın Çuvaşçada *puś* olarak geçtiği göze çarpıyor. Eski Türkçe *-ş*'lerin Çuvaşçada *-l*'ye çevrildiğine tanık oluyoruz. Örn. Türkçe *gümüş* (< *kümüş*) Çuvaşçada *kĕmĕl*'e çevrilmiştir. Bunun gibi, Türkçe *diş* (< *tiş* < *tış*) de Çuvaşçada *şăl*'a dönüşmüştür. Bu örnekler karşısında *baş*'ın Çuvaşçada *puś* olarak kalması düşündürücüdür. Çuvaşça *puś* (< *baş*) örneği Türkçe *yemiş*'in Çuvaşça karşılığı olarak kullanılan *śimĕś* biçimine benzer. Türkçe *yemiş*'in Çuvaşçada **śimĕl*'e çevrilmesi gerekirdi. Ancak *baş* > *puś* gibi, *yemiş* de Çuvaşçada *śimĕś* olarak kalmıştır. Çuvaşça *puś* (ve *śimĕś*) biçimlerinin Türkologları sık sık uğraştırdığını görüyoruz.

Ramstedt (Stellung 33) Türkçe *baş* biçimindeki *-ş*'nin de Çuvaşçada *-l'* olarak geçtiğini ortaya atmış, daha sonra bu sesin *-ç* (> Çuvaşça *-ś*) küçültme ekinden önce düştüğünü dile getirmiştir. Ramstedt Çuvaşça *śimĕś* (< *yemiş*)'in de *-ç* küçültme ekiyle yapılmış **yimülç*'ten kalma bir biçim olduğunu öne sürmüştür. Ramstedt bu savını eski Çuvaşçadan kalma bir alıntı olan Macarca *gyümölcs* biçimiyle doğrulamak istemiştir. Daha sonra Ramstedt, Türkçe *baş*'ın **balç*'tan geldiğini döne döne dile getirmiştir (Lautlehre 109).

Gombocz (KCsA 1 : 83) Ramstedt'in bu görüşlerini özenle eleştirmiştir. Ancak Ramstedt'in otoritesine güvenen birçok uzman bu görüşleri benimsemiştir. Örn. Räsänen (TLT 48) Ramstedt'in görüşlerine katılmıştır. Çuvaşça *puś* < **bal'ç* 'baş' etimolojisinin bilimsel yayınlarda bir salgın gibi yayılması üzerine Ramstedt (SKE 146) **bal'ç*'ı "a dimin. formation on *-č*" diye açıklamıştır.

Daha sonra aslen bir küçültme eki olarak değerlendirilen *-ç*, bilimsel yayınlarda *-l'* ile birleştirilmiş ve *lç* > *ş* ve *lc* > *ş* kuramı ortaya çıkmıştır. Son yıllarda *lb* > *ş* "kuram"ı bile sözlendirilmiştir (bk. Street: CAJ 24: 285 ve s.). Ancak Ramstedt ve yandaşlarının, Macarca *gyümölcs* biçimindeki *-l-*'nin ikincil bir ses olduğundan habersiz kaldıkları anlaşılıyor. Macarcada buna benzer birçok ikincil *-l-* sesi geçer. Örn. Türkçe *ağaççı*'dan kalma *ács* sözü Macarcada *alcs* olarak da kullanılır. Bk. *yemiş*.

Doerfer'in Çuvaşça *puś* biçimine ilişkin açıklaması da tartışmaya açıktır.

Ramstedt (SKE 141, 146) birtakım karşılıklar saymıştır. Son olarak Benzing (ZDMG 104 : 240) de Türkçe *baş*'ı Korece **mali* biçimiyle karşılaştırmıştır.

Brockelmann : OGM 18. § β ; Deny : Rypka Arm 76-79; Egorov: ÊS 168; Räsänen: LTS 179, 180; V 64 b (Çuvaşça *puś* < **bal'-ç*) ; Doerfer : TMEN 704; KhalMat 294; Clauson: ED 375-376; Róna-Tas: AOH 32: 216; Ligeti: TörK 84; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 85-88.

baş[2] *esk.* 'yara, çıban'. Ağızlarda *baş* 'çıban, yara' olarak kalmıştır.

~ Tkm *bāş* 'yara; çıban'. - Yak *bās*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *bāş* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *baş* olarak kullanılır. Daha sonra *baş*'ın yerine *yara* geçmiştir. Bk. *yara*.

Altayca, Teleütçe gibi diyalektlerde 'yara, çıban' olarak kullanılan *palū* biçimi için bk. Clauson : ED 335 a.

Eski ve yeni diyalektlerde *bāş* yanında *çıban* biçimi de kullanılır.

Deny : JA 234, 185-210; Clauson : ED 376 a; Ligeti : MNy 34 : 69; JA 1938, 187; TörK 127; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 88-89.

başak 'arpa, buğday gibi ekinlerin, taneleri taşıyan başı'. Anadolu ağızlarında 'tarlalarda kalmış veya dökülmüş başak' olarak da kullanılır.

~ Nog *masak* 'başak'. - KKlp *masak*. Kara Kalpaklar *bas* adını da kullanırlar. - Kzk *masak* **1.** 'temren'; **2.** 'başak'. - Krg *maşak* 'tarlada kalmış başak'. Kırgızlar *başak* biçimini de kullanırlar. - Sag *pazak*. - TatK *başak* 'başak'. - Bşk *başak*. - Türkî *maşak* **1.** 'temren'; **2.** 'başak'. - Çuv *puçax, puśax* 'başak'.

Orta Türkçede *başak* 'okun veya kargının ucuna geçirilen demir, temren' olarak geçer. Sonraki dönemlerde 'ekin başı, başak' anlamını almıştır. Örn. Harezm alanında *başak* 'ekin başı' olarak kullanıldığı gibi, 'ok başağı' anlamına da gelir. Eski Kıpçakçada *başak* artık 'ekin başı' olarak geçer.

Türkçe *baş* (~ Çuv *puś*) kökünün bir türevi olduğu açıktır: *baş* + *-(a)k* küçültme eki. Radloff'a borçlu olduğumuz bu açıklama Gombocz (Túrán 1918, 212), Brockelmann (OGM 64. § d), Ramstedt (Lautlehre 109 ; Formenlehre 106, 212), Räsänen (MTS 100 ; V 64 b), Eren (KCsA 3 : 129) gibi yazarlarca benimsenmiştir. Egorov (ÊS 169-170) da bu açıklamaya katılmıştır. Sevortyan (ÊSTJa 1978, 89-90) da bu açıklamayı doğrulamıştır. Diyalektlerde *baş* da 'başak' olarak kullanılır. Örn. Türkmence ve Balkarcada *baş* 'başak' olarak da geçer. (Balkarlar başağa *kılkı* adını da verirler.)

Türk diyalektlerinde okun ucundaki sivri demire *temren* (> *demren*) adı da verilir. Bu ad Oğuzcada *temürgen* olarak kullanılmıştır. Bu adın yayılması karşısında *başak* adı diyalektlerin bir bölümünde yalnız 'ekin başı' olarak kalmıştır. Bk. *temren.*

Brockelmann : OGM 64. § d; Räsänen : MTS 100; V 64 b; Ligeti : MNy 54 : 448; Egorov : ÊS 169-170; Clauson : ED 378 b; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 89-90.

başmak > paşmak 'ayakkabı'

~ Tkm *başmak, paşmak*. - TatK *başmak* 'terlik'.

Orta Türkçede *başmak* 'pabuç' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzca ve Kıpçakçada *başmak* olarak kullanılır. Buna karşılık Çiğilcede *başak* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *başmak* biçimi kullanılır. Kumancada da *başmak* olarak geçtiğini biliyoruz.

Korecede 'a kind of leather shoe worn by the gentry' olarak kullanılan *palmak*'tan geldiği yolundaki açıklama yanlıştır (Ramstedt: SKE 186; JSFOu 55 : 80). Bk. Aalto: StO 59: 246, 249. Pelliot'ya göre (T'oung Pao 31 : 176), Ramstedt'in Türkçe *başmak* ~ Korece *palmak* birleştirmesi çarpıcıdır ("frappant"). Räsänen (V 65) Ramstedt'in açıklamasını ? işaretiyle vermekle yetinmiştir. Clauson'a göre (ED 382-383), ilk bakışta **baş-* kökünden geldiği düşünülebilir. Ona göre, **baş-* kökü de "possibly a Co-op. f. of *ba:-* giving the sense of something tied together, or tied to the foot'.

Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *başak* biçimiyle *başmak* arasındaki ilişki karışıktır. Ona göre, Oğuzlar bir *-m-* ekleyerek *başak*'ı *başmak* biçimine sokmuşlardır. Kâşgarlı Mahmut, Orta Türkçe *borsmuk* biçimindeki *-m-*'yi de buna örnek olarak vermiştir. Bk. Clauson : ED 369 a. Doerfer (TMEN 744), *başmak*'ı Orta Türkçede geçen *başa-* 'kertik yapmak, kertiklemek' kökünden kalma bir türev olarak açıklamayı denemiştir : **başamak* > *başmak*. Doerfer, Çiğilce *başak*'ı da *başa-* kökünden *-k* ekiyle yapılmış bir türev saymıştır. Ona göre, *başmak*'ta bir fiil kökü saklanmıştır.

Türkçede *başa-* yanında eskiden *baş-* kökünün kullanıldığı da göz ardı edilemez. Monchi-zadeh (CC 102) Kumanca *başmak*'ta Farsça *sar-mōza* 'hose worn over boots, gaiters' biçimini vermiş, Türkçe *başmak* sözünü *baş* kökünün bir türevi olarak değerlendirmek istemiştir.

Türkçeden Arapça, Farsça gibi komşu dillere de geçmiştir. Bulgarca, Sırpça, Rumca gibi Balkan dillerinde de kullanılır. Rusçada da *başmák* olarak geçer. Macarca *pacsmag* doğrudan doğruya Türkçeden geçmiş olabileceği gibi, Sırpçadan da alınmış olabilir.

Brockelmann : OGM 84. § ; Zajączkojwski: VJa 2, 1961, 31; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 93-95; Doerfer: TMEN 744; Kniezsa: SzlJsz 702-703; Škaljić: Turc 512; Skok: EtRj 2: 618; Kakuk: ÉlOsm 321-322; Vasmer: REW 1: 65; Andriotis: EL 269; Şipova: STRJa 72.

baştarda, bastarda 'orta boy kadırga; sancak beyi gemisi'

< İtal *bastarda* 'la più grande vela latina delle gallee'. İspanyolca (*bastardo, bastarda*), Fransızca (*bastard, bastarde, batarde*) gibi dillerde de kullanılır.

Tagliavini : Anali N. S. 1: 194 ; Kahane - Tietze: LFL 84; Räsänen : V 64 b.

battaniye 'yorgan yerine kullanılan, yünden dokunmuş kalın örtü'

< Ar (Suriye) *bṭâniyye* 'couvre-pieds'.

bavlı 1. 'ava alıştırılmış (hayvan)'; **2.** 'avcıların, köpeklerini ava alıştırmak için kullandıkları yapay kuş vb.'. Türkçede *bavlımak* 'şahin ve köpeği ava alıştırmak' olarak geçer.

Doerfer'e göre (TMEN 83), Moğolcadan alınmıştır : Moğ **bauli* (> *buuli*) 'dresser un épervier, lui apprendre à chasser'. - Farsça, Peştuca ve Urduca gibi dillerde de kullanılır.

bavul 'yolculukta kullanılan büyük çanta'

< İtal *baule*.

Rumca μπαοῦλο da Venedik İtalyancasından alınmıştır (Andriotis : EL 218).

Barbera: Elementi 85; Menges : WZKM 70 : 45.

bayat 'taze olmayan'.

Tietze'ye göre (Ar 317 s.), Arapçadan alınmıştır: Ar *bā'it*, Suriye *bēyet* 'qui a passé la nuit, qui est de la veille, rassis (: pain)'. - Farsçada da *bäyāt* 'kurumuş (ekmek)' (Rub.) olarak geçer.

bayrak 'bir ulusun, bir topluluğun veya bir kuruluşun simgesi olarak kullanılan, renk ve biçimle özelleştirilmiş, genellikle dik dörtgen biçiminde kumaş'

~ Tkm *bayrak* 'ödül'. Türkmenler 'bayrak' olarak *baydak* biçimini kullanırlar. - Nog *bayrak*. - KKlp *bayrak*.

Orta Türkçede *batrak* olarak geçer.

Türkçe *batır-* kökünden geldiği anlaşılıyor: *batır-* + *-(a)k* eki. Türkçede *batrak* biçiminin *badrak* > *baδrak* > *bayrak* gelişmesi sonunda oluştuğu açıktır. Eski Türkçe *-d-*'lerin çağdaş diyalektlerde *-y-*'ye çevrilmesi yaygın bir ses kuralıdır. Ancak *badrak*'taki *-d-* eski bir *-t-*'den gelişmiştir.

Türkçe *sancak* biçimi yapı ve anlam bakımlarından *batrak* (> *badrak*) > *bayrak* türevine benzer : *sanç-* + *-(a)k*). Bk. *sancak*.

Diyalektlerde *bayrak* yanında kullanılan *baydak* biçimi çarpıcı ve düşündürücüdür. Ligeti (Tamura Arm 23) *baydak* biçimini *bayrak* ile birleştirmemiştir. Buna karşılık Räsänen (LTS 213) *bayrak* ile *baydak* biçimini birleştirmiştir ki yanlıştır.

Türkçeden Farsça, Kürtçe, Arapça gibi komşu dillere de geçmiştir. Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumca, Rumence gibi Balkan dillerinde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak

kullanılır. Özbekçeden Buhara Arapçasına da *bayróq* 'Fahne, Flagge' olarak geçmiştir (Doerfer : CAJ 12 : 301).

Eski Türkçede *urunu* sözünün 'bayrak' olarak kullanıldığını görüyoruz. Türkçe *urunu* Moğolcaya *orungğa* veya *orongğa* olarak geçmiştir (Clauson: StO 28,2 : 8 ; ED 236). Slavca *xorǫgy* 'bayrak' biçiminin Moğolcadan alındığı yolundaki eski sav tartışmaya açıktır. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Ligeti: ÉSR 2 : 46-56.

Orta Türkçede *urgu* biçimi de 'bayrak' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada ise *urgu* yerine *urga* biçimi geçer.

Räsänen: LTS 213; V 55 a; Doerfer: TMEN 727, 824; Clauson: StO 28, 2 : 8 ; ED 307 b; Kononov: VJa 1, 1975, 138; Clark: AOH 32 : 376 ; BER 1: 27; Škaljić : Turc 113-114; Skok: EtRj 1:94; Andriotis: EL 217.

bayram 'dinî veya ulusal bakımdan kutlanan gün veya günler'

~ Tkm *bayram*. - TatK *bayram*. Tatarlar *beyrem* biçimini de kullanırlar. - Nog *bayram*. - KKlp *bayram*. - Kzk *meyram*. - Krg *mayram*. - Özb *bayram*. - Sart *mayram*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *payram*. - Bar, Küer *peyrem*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *baδram* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *bayram* biçimini kullanırlar. Bu örnekte Oğuzlar *-δ-* sesini kurala uyarak *-y-*'ye çevirmişlerdir. Kâşgarlı Mahmut, bu anlamda öz Türkçe bir söz olduğunu seslendirmiştir.

Kökeni karışıktır. Doerfer'e göre (TMEN 823), Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz *baδram* biçimi *bayram*'ın Türklüğüne tanıktır. Buna karşılık Clauson (ED 308 a), İran kökenli bir alıntı olduğunu kesin olarak dile getirmiş, Farsça *badrām* 'a delightsome place' biçimini vermiştir. Onun Farsça *bayrām* 'a Muhammadan solemn festival' biçimini göz ardı ettiği anlaşılıyor. Sevortyan'a göre (ESTJa 1978, 35-36), Orta Türkçe *baδram* biçimi, Farsçadan geldiği yolundaki görüşü çürütmüştür.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir. Doerfer (TMEN 823) bu dillerdeki alıntıları saymıştır. Onun topladığı verilere Arapça (Suriye) *beyrām* 'fête' biçimi de eklenebilir. Tacikçe *bayram, mayram* biçimi Özbekçeden geçmiştir (Doerfer : TLT 34).

Tuvalar *bayır* biçimini 'bayram, tören' olarak kullanırlar. İlk bakışta bu biçim ile Türkçe *bayram* arasında açık bir benzerlik olduğu göz ardı edilemez. Ancak *bayram* ile *bayır* arasında etimolojik bir bağdan söz edilemez. Räsänen'e göre (V 57 a), Sevortyan'ın *bayram*'ı 'şölen' anlamına gelen *bay* biçiminden yola çıkarak **bayır*'dan getirmesi ve *bayrak* ile *bayram* arasında olası bir bağdan söz etmesi yanlıştır. Tuvaca *bayır* büyük bir olasılıkla Moğolca bir alıntıdır : Moğ *bayar* 'Freude, Fröhlichkeit' Bk. Rassadin : FLTJa 158. Ancak Rassadin (Zaimstvovanija) Tuvaca *bayır*'ı vermemiştir.

Räsänen : LTS 230 ; V 54 b; Clauson : ED 308 a ; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 35-36; Bazin : Lazard Arm 31.

baz *yer.* 'doğan'

~ Özb *boz*

< Far *bāz* 'a falcon'.

Ligeti : AOH 17 : 4.

bazlama 1. 'saç ekmeği, pide'; **2.** 'tatlısı bol, kalın gözleme'. Yerel ağızlarda *pazlama, bezleme* gibi birtakım biçimler de kullanılır.

< * *bazı* ~ *pazı* 'hamur yumağı, yufka' + *-lama*. Bk. *pazı*.

Yapı açısından 'bazlama' olarak kullanılan *şipleme*'ye benzer (< : *şip* 'yufka').

Eren : TD 1995/1 : 26-28.

becet 'küçük bir kuş'.

Kökenini bilmiyoruz.

becit 'gerekli, ivedi, acele'. Yerel ağızlarda *becet* olarak da geçer.

Farsçadan alındığı anlaşılıyor : Far *ba-cidd* 'in earnest; urgent, importunate; diligently, eagerly'.

Tietze (Pers) *becit* üzerinde durmamıştır.

beçel *yer.* 'çolak, topal'. Yerel ağızlarda *beçal, peçal, peçel* biçimleri de kullanılır.

~ Krg *beçel* 'yürüme zamanı geldiği halde yürümeye başlamayan çocuk'. - Özb *beçel, biçel* 'hastalıklı, ağır gelişen çocuk'.

Orta Türkçeden beri kullanıldığını görüyoruz: *beçel* 'büyük klitorisli (kadın); sağlam (hadım edilmemiş erkek veya iğdiş edilmemiş at ve başka hayvan)'. Kumancada *becel* 'kalçası sakat' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da 'kötürüm (adam, at)' olarak geçer.

Ligeti : AAnt 10 : 173-174; MNy 58 : 152 ; Clauson : ED 295; Halasi-Kun: AEMAe 1: 161, 184.

bedava 'karşılıksız, parasız, emeksiz'

< Far *bad-hawā* 'a false promise; anything not in existence, a non-entity'.

Tietze : Gr (2) 374 / 309 (Farsçadan alındığını bildirmekle yetinmiştir).

bedrik > bedirik (> pedrik, pedirik) *yer.* 'eğrilmek için atılmış ve taranmış yün veya pamuk yumağı'. Ağızlarda *bedrek, bedirek* olarak geçer. Eski kaynaklarda da *bedrik, bedrük* olarak kullanılır.

< Erm *patruyk* 'wick', (*yer.*) *badrək* 'skein of wool or cotton from which the spindle is fed'.

Dankoff : ALT 607.

Orta Türkçede eğrilmek üzere atılmış pamuk yumağına *bistek* adı verilirdi (Clauson: ED 372).

Bulgarca *bedrica*'nın *bedrik*'ten geldiği anlaşılıyor. Ancak *bedrica*'nın BER'de geçmediği göze çarpıyor.

Türkçede eğrilmek için atılmış ve taranmış yün yumağına *sümek* adı da verilir. Bk. *sümek*.

bekri 'içkiye düşkün, içkici, ayyaş'.

Kökenini bilmiyoruz. Kürtçede *bekri* 'ivrogne' olarak kullanılır. Farsçada بکروی (Steingass'a göre : *bakrawi*) 'a great drinker' olarak geçer.

Pelliot (T'oung Pao 24 : 64) eski bir içkiye verilen *begni* adının kökeni üzerinde dururken Deny'nin Türkçe *bekri* biçimiyle bu ad arasında bir bağlantı kurulabileceğini dile getirdiğini bildirmiştir: Pelliot'ya göre : "Ce n'est pas impossible, encore que le sourde de *bäkri* fasse difficulté." Ancak Doerfer (TMEN 759) Deny'nin tezini çürütmüştür. Farsça بکره (Steingass'a göre : *bukra*) 'a wine-house, a tavern' biçimi düşündürücüdür. Ancak Farsça بکره biçimi Pelliot'nun (ve Deny'nin) gözünden kaçmıştır.

Bulgarca *bekrìja* ve Sırpça *bèkrija* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 1 : 40).

Räsänen : V 68b (*bekri* biçimini vermekle kalmıştır).

bel[3] 'toprağı kazmaya yarayan, ucu sivri kürek'

~ Az *bel.* - Tkm *pīl* 'kürek'. - Blk *bel.* - KKlp *bel.*- Kzk *bel*

< Far *bēl* 'a shovel, spade'.

Tietze : Pers 136/21; Daher : AA 92; Joki : UI 302/115; Räsänen : V 69 a ; Bazin : Turcica 16 : 129.

beldanat *yer.* 'ekin demetlerini arabaya yüklemek ve harman savurmak için kullanılan büyük yaba'. Ağızlarda *beldenat, bildanat, beydanat, bendanat, belganat* gibi birtakım biçimler de geçer. Bu biçimlerle ağızlarda ya-

baya verilen *anadut* (~ *anadat, ananat...*) adları arasında bir bağlantı kurulabilir mi, bilmiyoruz. Özellikle *aldanat* biçimi düşündürücüdür. Bk. *anadut.*

Daher : AA 119; Eren : TM 19 : 301.

belemir 'buğday tarlalarında yetişen, bir yıllık, kara taneli bir bitki (Cephalaria syriaca)'. Yerel ağızlarda *pelemir* ve *melemir* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Ağızlarda belemire *acımık* adı da verilir.

beleş *argo* 'karşılıksız, emeksiz, parasız elde edilen'

< Ar *balaş* 'gratis, pour rien'.

Bk. *anafor, bedava, habeden.*

Tietze : Gr (2) 374/309; Theodoridis : MIO 18 : 331.

belik *yer.* 'saç örgüsü'. Ağızlarda *pelik* ve *melik* olarak da kullanılır.

< *bölük* '(örülmüş) saç bölüğü' < : *bölmek.* Yazı dilimizde 'saç örgüsü' olarak kullanılan *bölük* biçimi, *belik*'in *bölmek*'ten geldiğine açık bir tanıktır. Bu türev, yerel ağızlarda *belik* > *pelik* (> *melik*) gibi birtakım yan biçimler almıştır.

Eren : Korkmaz Arm 151. - Dankoff (ALT 761) yanlışlıkla yerel *porik* (< Ermenice) biçimiyle birleştirmiştir.

belin *esk.* 'ürkü, korku'

~ Tkm *belıŋ.*

Uygurcada *belıŋ* olarak geçer. Orta Türkçede de *belıŋ* 'ürküntü, korku'olarak kullanılır.

Türkçede *belinlemek* 'birden uyanarak çevresine korku ile şaşkın şaşkın bakmak' fiilinde saklanmıştır.

Brockelmann : OGM 96. § ; Räsänen : V 69 b; Clauson : ED 343 a.

belinlemek bk. *belin.*

ben[1] 'tende bulunan ufak, koyu renkli leke veya kabartı'

~ Tkm *meŋ.* - TatK *miŋ.* - Nog *meŋ.* - KKlp *meŋ.* - Kzk *meŋ.* - Krg *meŋ.* - Alt, Tel, Şor, Küer *meŋ.* - Alt *möŋ.* - Tar *meŋ.* - Tuv *meŋ.*

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *meŋ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *meŋ* biçimi kullanılır.

Eski ve yeni diyalektlerde *meŋ* olarak kullanıldığı göze çarpıyor. Yalnız Türkçede *ben* biçimi kalmıştır. Diyalektlerde kullanılan *meŋ* biçimlerinin *beŋ*'den geldiği anlaşılıyor. Bunun gibi, Türkçe *bin* '1000' sözü de diyalektlerde *miŋ*'e çevrilmiştir. Eski ve yeni diyalektlerde buna benzer birçok örnek kullanılır. Bu olayların benzeşme (*assimilation*) sonunda gerçekleştiği açıktır. Bk. Räsänen: LTS 170.

Ramstedt (NyK 42 : 233; KWb 261 b) Moğolca *mengge* biçimiyle birleştirmiştir. Poppe (Lautlehre 34, 125) Ramstedt'in birleştirmesini benimsemiştir. Räsänen (V 335 b) de Ramstedt'e katılmıştır.

Bulgarca *bènka* Türkçeden alınmıştır (BER 1:42).

Clauson: ED 346; Kho: MSFOu 158: 140.

ben[2] 'yem, kuş yemi; oltaya takılan yem'. Yerel ağızlarda *beŋ* olarak da geçer.

~ OT *meŋ* 'yem, tane; kuş yemi'. - Diyalektlerde *b*-'nin *m*-'ye çevrilmesi doğaldır.

Räsänen : V 334 a.

benevrek bk. *menevrek.*

bent 'bir akar suyu tutmak için yapılan engel, büğet'

~ Tkm *bent* 'büğet, baraj'

< Far *band* 'a mound, dam, dike, or any enclosure of water'. - Yerel ağızlarda *bent* yerine daha çok *büğet* adı kullanılır.

berdi *yer.* 'bataklıklarda yetişen bir tür saz, hasır otu, kova'
< Ar *bardī* 'Binse'.
Tietze : Ar 264/7; Eren : TD 1990/1 : 41, 42.

berge, berke *yer.* **1.**'kayısı, zerdali'; **2.** 'şeftali'
< Far *barga* 'someting suggestive of a leaf', *barga i zardālū, hulū* 'dried apricots, or peaches, cut in lobes' < *barg* 'leaf' + - *a* eki.
Tietze : Pers 136/20.

berlam bk. *merlan.*

beserek 'tüylü erkek deve, damızlık erkek deve'. Ağızlarda *besrek, besirek, biserek* gibi birtakım biçimler de kullanılır.
Eski Kıpçakçada *biserek* olarak geçer.
Ramstedt (KWb 43 b) Moğolca *besereg* 'Bastard, Blendling, Mischling (von Tieren)' biçimiyle karşılaştırmıştır. Menges (UJb 15 : 318-319) *beserek* ile *besi* ve *beslemek* gibi sözlerle ilişki kurmaya çalışmıştır.
Räsänen : V 71 b (Ramstedt'e dayanarak Moğolcadan alındığını yazmıştır); Deny: Principes 97. § ; Roux : CAJ 5 : 41-42; Clauson : ED 184 a s.v. *inge:n.*

beş 'dörtten sonra gelen sayının adı'
~ Tkm *bäş.* - Nog *bes.* - TatK *biş.* - Bşk *biş.* - KKlp *bes.* - Kzk *bes.* - Krg *beş.* - Tar, Sart *beş.* - Sag, Koy, Kaça *pes.* - Alt, Tel, Şor *peş.* - Bar *piş.* - Yak *biäs.* - Çuv *pillĕk, pilĕk.*
Türkçe *beş*'in sonundaki *-ş*'nin Çuvaşçada *-l*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır. Çuvaşça *pillĕk (pilĕk)* biçiminin sonundaki *-k* bir küçültme ekidir. Çuvaşçada buna benzer küçültme ekleri sık sık göze çarpar.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *bēş* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bēş* biçimi kullanılır.
Yaygın bir inanca göre, Hint-Avrupa (Sanskrit, Toharca, Farsça) dillerinden alınmıştır.
Schmidt : MSFOu 67 : 367; Ramstedt : Lautlehre 109; Räsänen : MTS 77 ; V 71 b; Egorov : ÊS 160; Menges : CAJ 4 : 123 (Skr *paṅča*) ; Introduction 98, 99; Benzing : PhTF 1 : 694, 731; Róna-Tas : ChuvSt 128-129; Doerfer : TMEN N 43. = 1988 ; KhalMat 295 ; Clauson : ED 376 a.

beşe *yer.* **1.** '(Anadolu halk takviminde) şubat ayı'; **2.** 'şubatın sonu ile martın üç haftası'. Yerel ağızlarda *meşe* olarak da geçer.
< *beş* '5' + *-e*. Anadolu'nun birçok yerinde kıştan yaza doğru gelinirken birer ay aralıkla *dokuza, yediye, beşe, üçe, bire* diye gösterilen günler vardır.
Bazin : SChron 513-516.

beşik 'süt çocuklarını sallayarak uyutmaya yarayan küçük karyola'
~ Tkm *bīşik.* - Özb *beşik.* - Krg *beşik* 'salıncak, beşik'. - TatK *bişik.* - Blk *beşik.* - Nog *besik* 'salıncak, beşik'. - KKlp *besik* 'salıncak, beşik'. - Hak *pizik* 'beşik, salıncak'. - Sag, Kaça *pezik* 'beşik'. - Şor *pejik* 'beşik'. - Tel *mejik* 'tabut, mezar, beşik'. - Alt *pejik* 'tabut'. - Yak *bisik* 'beşik'.
Eski çağlardan beri kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *beşik* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *beşik* olarak geçer.
< *beşi-* (~ *bişi-*) 'sallamak' + *-k* eki.
Türk diyalektlerinde beşiğe *sallancak, tebret* gibi adlar da verilir. Türkmence *sallancak*'ın *sallanmak*'tan geldiği açıktır. Tarançıların kullandığı *tebret* de *tebremek* 'sallanmak' kökünün *-t* ekiyle yapılmış bir türevidir. Eski sözlüklerde 'beşik' olarak *üğrümük* adı da geçer. Bu adın da Orta Türkçede kullanılan *ügrimek* 'sallamak' kökünden geldiği anlaşılıyor. Bunlara benzer birtakım örnekler için bk. Doerfer : TMEN 837.
Eski bir Türkçe alıntı olarak Macarcada saklanmıştır (*bölcső* 'beşik'). Macarca *bölcső*'nün *-l-*'si sonradan türemiş ikincil bir sestir.

Macarca *gyümölcs* (< Türkçe *yemiş*)'teki *-l-* gibi. Bk. *yemiş*.

Bulgarca *bešik* ve Sırpça *bèšika* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 1: 45; Skok : EtRj 1 : 142).

Böhtlingk 461. § ; Bang : MSFOu 67 : 40 ; Räsänen : TLT 48; V 72 a (kökeni üzerinde durmamıştır); Clauson : ED 380 b ; Ligeti : JA 1938, 189; CAJ 24 : 243-244; TörK 17, 121; Németh : KCsA 1. Ergänzungsband 521; Sevortyan : Hungaro-Turcica 151-153; ÊSTJa 1978, 122-123; Egorov : ÊS 154 (Çuvaşçada 'kundak bezi' olarak kullanılan *pelçe*'yi *beşik* ile birleştirmiştir); Halasi-Kun : AEMAe 1 : 162; Şçerbak : Vvedenie 141.

beşme[2], peşme 'çıkrıkçı tezgâhının kütüğü'.

Kökenini bilmiyoruz.

beşme[3] 'tabaklanmamış ham deri'

< Far *başma* 'undressed leather'.

beter 'daha kötü'

< Far *badtar* 'worse, more villainous' (< : *bad* 'bad').

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir : Blg *betèr;* Srp *bèter* (BER 1 : 45; Škaljić : Turc 140).

Räsänen : V 72 b; Battersby: Arat Arm 116.

betni bk. *petni.*

beygir < bargir 'yük taşıyan at'

< Far *bārgīr* 'a bearer of loads, a beast of burden, a baggage-horse; a camel' (< : *bār* 'yük'). - Türkçede kulanılan *beygir* biçiminin birinci hecesindeki *r* > *y* değişmesi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur.

Sırpça *bèjgir, bèngir* biçimi Türkçeden alınmıştır. (Škaljić : Turc 133).

Foy : MSOS 1 : 39; Dmitriev: ArOr 4 : 224; Räsänen : V 68 a.

beyin 'dimağ'

~ Tkm *beyni* **1.** 'beyin'; **2.** 'akıl, us'. - TatK *mī.* Tatarlar *mıy* biçimini de kullanırlar. - Nog *mıy.* - KKlp *miy.* - Kzk *mıy, miy.* - Özb *miya.* - Alt, Tel, Kumd, Şor *mē.* - Sag, Koy *mī.* - Kuğ *pē.* - Sag, Koy, Kaça, Şor, Küer *mīs.* - Yak *mäyi, mäy.* - Çuv *mime.*

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *meŋi* 'beyin' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *beyin* yanında *meyi* biçimi de göze çarpar.

Clauson (ED 348-349), eski ve yeni diyalektlerde geçen verileri göz önüne alarak **beńi* biçiminden geldiğini dile getirmiştir. Bk. Doerfer: TLT 192.

Macarca *fej, fő* 'baş', Fince *pää* gibi biçimlerle birleştirilmesi tartışmaya açıktır.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 1751; TLT 192).

Räsänen: LTS 201; V 70 a; Poppe: PhTF 1 : 677; Doerfer: TMEN 1751; TLT 192; Ligeti: ResAltL 104; Lakó: MSzFgrE 188-189; Adamović: UAJb 5:77; Agyagási: ALH 45: 445; Sevortyan: ÊSTJa. 1978, 106 -107.

bez[2] 1. 'pamuk veya keten ipliğinden yapılan dokuma'; **2.** 'herhangi bir cins dokuma'

~ Tkm *bīz* 'bez'.

Arapçadan alındığı anlaşılıyor (Ar *bazz*). Farsçaya da *bazz* 'fine linen ; a garment, clothing' olarak geçmiştir.

Eski ve yeni diyalektlerde daha çok *böz* olarak geçtiği göze çarpıyor : Nog *böz* 'bez'. - TatK *büz.* - Kzk *böz.*- KKlp *böz.* - Krg *böz.* - Alt, Tel *pös.* - Çuv *pir* 'keten bezi'. Çuvaşçada *-z*'nin *-r*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Çuvaşça *pir* biçimi *-z* > *-r* değişmesinde göz ardı edilemeyecek açık ve sağlam bir tanıktır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*böz*). Orta Türkçede *bōz* 'bez' biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *böz* olarak kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Mezopotamya'da ince kumaşa verilen *būşu* adından gelir. Bu ad İbrancada *būş* olarak kullanılır. Grekçeye βύσσος olarak geçmiştir.

Eski çağlardan başlayarak Türk diyalektlerinde *böz* olarak yaygınlaşmıştır. Çuvaşça *pir* biçiminin tanıklığına göre, eski Türkçeye *-z* > *-r* değişmesinden önce geçtiği anlaşılıyor.

Laufer : Sino - Iranica 574; Ramstedt : Stellung 25 ; Schmidt : JSFOu 42, 3 : 3; Pelliot : T'oung Pao 37 : 85; Bang : KOsm 4 : 14. s. 2. not, 37 - ; UJb 4 : 16; 6 : 14. s.... not; Brockelmann : ZDMG 47 : 2 ; OGM 2. s. ; Németh : Berzeviczy Arm 162, 170; HonfKial 93 ; Rypka Arm 208 ; Benzing : ZDMG 94 : 397- ; Bouda : ZDMG 98: 164; Ligeti : AOH 19 : 145; Egorov : ÊS 161; Räsänen : V 72 b; Clauson : ED 389; Serebrennikov : ST 1, 1971, 15; Ecsedy : AltorientFor 3 : 145-153; Róna-Tas : AltorientFor 3 : 155-163; Tryjarski : Hungaro-Turcica 180; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 153-166; Şçerbak : VJa 6, 1984, 38; JaS 33, 110/83, 176; Golden: AEMAe 7: 99.

beze bk. *pazı.*

bıcıl 'aşık kemiğinin altında bulunan küçük bir kemik'. Bu kemikle oynanan bir oyuna da *bıcıl* adı verilir.

Kökünü bilmiyoruz. Doerfer (TMEN 720) Farsça *bucul* 'Knöchel' biçimiyle birleştirmiş, Çağatayca *bucul* 'osselets pour jouer' (ve Özbekçe *bujul*) biçimlerinden alındığını (? işaretiyle) ileri sürmüştür. Farsçada yazımda göze çarpan tutarsızlığın, *bucul*'un Türk kökünden geldiğine tanıklık ettiğini dile getirmişse de, salt Çağatayca ve Özbekçede geçtiğini göz önünde tutarak daha çok Farsçadan Türkçeye geçtiğini düşünmüştür. Türkçede kullanılan *bıcıl* biçimi Doerfer'in gözünden kaçmıştır.

bıcılgan (> pıçırgan) 1. 'azmış, yayılmış (yara)'; **2.** 'hayvanların tırnak kökünde olan yara'. Anadolu'da *bıçılgan, bıcılgan, biçilgen, (> biçirgen)* olarak kullanılır.

Orta Türkçede *bıçılgan* 'elde, ayakta ve yerde olan yarıklar' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *bıçgıl* biçimi de 'elde, ayakta olan çatlak; yerde olan yarık ve çatlak' olarak kullanılır.

Eski Türkçe *bıçıl-* 'kesilmek, biçilmek' fiilinden *-gan* ekiyle yapılmıştır.

Clauson : ED 295 b.

bıçak 'kesme aracı'

~ Tkm *pıçak.* - Blk *bıçak.* - Nog *pışak.* - KKlp *pışak.* - TatK *pıçak.* - Krg *bıçak.* - Kzk *pışak.* - Özb *piçåk.* - Alt, Tel, Şor *pıçak.* - Yak *bıhax.*

Türkçe *bıç-* (> *biç-*) kökünden geldiği açıktır : *bıç-* + *-(a)k* eki. Buna göre, Uygurca *bı* 'bıçak' kökünden *-çak* ekiyle yapıldığı yönündeki sav yanlıştır.

Farsça *pīçāq* biçimi Türkçeden geçmiştir (Doerfer : TMEN 844). Tacikçe *åşpiçåq* ve *piçåγ* biçimleri Özbekçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 220, 225). Türk diyalektlerinden Tibetçeye de *pi-č^{c}ag* 'large butcher-knife' olarak geçmiştir. Tibetçe *pi-č'ag*'ın Türkçe *çakı* (Türkî *çākū*)'dan geldiği yolundaki açıklama yanlıştır (Laufer : T'oung Pao 17 : 492/171).

Macarca *bicsak* biçimi Kumanlardan kalma bir alıntıdır (Ligeti : AOH 19 : 141 ; TörK 80, 249). Sırpça *bȉčak* Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 141).

Foy : KSz 1 : 302; Gabain : AG 60 (< *bı* + *-çak*) ; Zajączkowski : Sufiksy 62 (*bıç-*) ; Brockelmann : OGM 26. § a (*bı*); Ramstedt : SKE 32, 202; Lautlehre 144 ; Formenlehre 151; Poppe: Deny Arm 198; CAJ 1 : 159; Menges : Oriens 9: 117; Räsänen : MTS 93; V 72-73, 75 a; Doerfer : TMEN 721, 844; Clauson: ED 293-294 (*bıç-*); Sevortyan : ÊSTJa 1978, 158-161; Ligeti : AOH 19 : 141; TörK 80, 229 (*bı-çak* veya *bıç-a-k*!), 249 (< *bıç-(a)k*) ; Tenişev : MSFOu 158, 1977, 236; Tietze : AO 13 : 14 (*bıç-*).

bıkın *yer.* **1.** 'böğür'; **2.** 'omurga, bel'

~ Tkm *bıkın*. - Blk *bığın* 'böğür'. - Kzk *mıkın* 'böğür'. Baştaki *b-* sesi *-n* dolayısıyla *m-*'ye çevrilmiştir. - Krg *mıkın*. - Tel *pıkkın*. - Soy *bığın*

~ Uyg *bıkın*. - OT *bıkın* 'böğür, boş böğür'. Eski Kıpçakçada da *bıkın* olarak geçer.

Vladimirtsov (SrGr 171, 318) *bıkın*'ı Moğolca *miqan* 'et' ile birleştirmiştir. Ramstedt (KWb 254 a) de Moğolca *miqan*'ı Kazakça *mıkın* ile karşılaştırmıştır. Poppe (Lautlehre 36, 122) de Oyrotça *bıkın*'ı Moğolca *miqan* (< **mıqan*) ile birleştirmiştir. Doerfer (TMEN 1 : 59. s.) Ramstedt'in ve Poppe'nin birleştirmesine katılmamış, daha sonra (TMEN 754) Moğolca *miqan*'ın Türkçe *mıkın*'la karşılaştırılmasının anlam bakımından kuşkulu olduğunu dile getirmiştir. Doerfer (TMEN 652) *bıkın*'ın fiil kökünden *-n* ekiyle kurulmuş bir türev olduğunu da belirtmiştir. Räsänen (V 73 b) Poppe'nin birleştirmesini vermiş, Clauson (ED 316 a) belli başlı verileri saymakla yetinmiştir.

Brockelmann : OGM 95. s.; 92. § a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 304-305.

bıldırcın 'keklikten küçük, boz renkli, benekli, yurdumuzda en çok güzün avlanan, eti çok sevilen bir kuş (Coturnix)'. Akdeniz ağızlarında *mildircin, mildirçin* olarak kullanılır.

~ Az *bildirçin*. - Sag *püdürçün*.

Eski Kıpçakçada *bıldırcın* olarak kalmıştır.

Çağdaş diyalektlerde *bıldırcın* sözünün dar bir alanda kaldığı göze çarpıyor. Diyalektlerde bu sözün yerini *bödene* biçimi almıştır: Tkm *bedene* 'bıldırcın'. - Blk *bedene*. - TatK *büdene*. - Krg *bödöne*. - Kzk *bödene*. - KKlp *bödene*. - Nog *bödene*. - Tuv *bödene*. Tuvalar bıldırcına *matpadak* adını da verirler. - Tel, Şor *pödüne*. - Alt *pödüne*. - YUyg *bödüne*. Bu sözün Moğolcadan alındığını biliyoruz (Moğ *bödüne*). - Tuvaların bıldırcına verdikleri *matpadak* adı, bu kuşun çıkardığı sesten gelir. Tatar ve Başkurtların bıldırcına verdikleri *bıtbıldık* adının da kuşun sesinten geldiği açıktır. Kırgızların kullandıkları *bıtbıldık* adı da kuşun sesine dayanır. Özbekler de bıldırcına *pitpildik* adını verirler.

Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Orta Türkçede bıldırcına *budursın* adı verilir. Bu adın sonundaki *-sın*, eski ve yeni diyalektlerde çok seyrek kullanılan bir ektir. Bk. Vásáry : Journal of Turkology 1, 1993, 126. Orta Türkçe *budursın* adıyla *bıldırcın* biçimi arasında bir bağ kurulabilir mi, bilmiyoruz. Clauson, *budursın*'ın **buldursın* biçiminden geldiğini dile getirmiştir. Ona göre, **buldursın*'ın sonundaki ek de kuş adlarında sıklıkla kullanılan *-ın* ekiyle karşılaştırılabilir. Bu duruma göre, **buldursın* biçimindeki *-l-*'nin sonradan düştüğü düşünülebilir. Sagayca *püdürçin* biçiminin de **püldürçün*'den geldiği tahmin edilebilir.

Şorlar bıldırcına *sebrey* adını verirler.

Farsça *buldurcīn, buldurçīn* 'a quail' Türkçeden alınmıştır.

Deny : Grammaire 348 ; Palló : NyK 46 : 157; Ramstedt : KWb 54 a; Räsänen : MTS 94; V 73-74, 82 b, 88a ; Doerfer : TMEN 98, 764; UAJb 40 : 252; Ligeti : AOH 14 : 21; KSINA 83 : 8 ; Brockelmann : OGM 18.§ 0, 31. §; Pelliot : BSOS 6 :575; Egorov : ÊS 169; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 101-102, 305-306; Róna-Tas : Néprajz és Nyelvtudomány 15-16: 84; ResAltL 202; Halasi - Kun : AEMAe 1: 185; Şçerbak: JTS 13: 137; Miller : Róna - Tas Arm 145. s. 75. not.

bıtım bk. *butum*.

bıyık 'erkeklerde üst dudak üzerinde çıkan kıllar'

~ Tkm *yer. mıyk*. - Blk *mıyık*. - Krg *mıyık*. Kırgızlar *murut* (> *murt*) adını da kullanırlar.

Bundan başka, bıyığa *moylō* (< *moylōv*) (< Farsça) adını da verirler. - Özb *miyik*. Özbek ağızlarında *murut, murt* adı da kullanılır. - Bşk *mıyık*. - TatK *mıyık*. - Şor *mıygak* (< *mıyık* + *-ak* küçültme eki). Ses bakımından düşündürücüdür (Németh : Giese Arm 42). - Yak *bıtık*. - Çuv *măyăx*. Tatarcadan alınmıştır. ~ OT *bıδık*. Eski Kıpçakçada *bıyık* olarak geçer.

Diyalektlerde kullanılan *burut* (> *murut* > *murt*) biçiminin *bur-* kökünden geldiği anlaşılıyor (Doerfer:TMEN 740; Räsänen: V 90 a). Türkçe *burut* Farsçaya *burūt* olarak geçmiştir (Doerfer : TMEN 740). Clauson'un *burut*'u Farsça bir alıntı sayması düşündürücüdür (ED 301 s. v. *bıdık*).

Poppe : Lautlehre 53, 136 ; Németh : ALH 23 : 2; Ramstedt : SKE 162; Brockelmann : OGM 3. § g; Räsänen : LTS 209; V 73 b; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 304.

bızdık *argo* 'küçük; çocuk'.

< Erm *pztik* 'little', (yer.) *piztik, ptik, pitilik*.

Dankoff : ALT 619.

biber 1. 'yurdumuzda çok yetişen bir bitki'; **2.** 'bu bitkinin tazeyken sebze olarak yenilen veya kurutulup baharat olarak kullanılan ürünü'. Türkçede *büber* biçimi de geçer.

~ Az *biber*.

Yaygın bir inanca göre, Eski Hintçe *pippali*'den gelir ('Piper longum'). Uhlenbek'e göre, Eski Hintçe *pippali*'nin kökeni karışıktır. Aalto'ya göre (NM 50 : 13-23; StO 59, 16-26, özellikle 24). Eski Hintçeye Dravidceden geçmiştir. Latincede *piper* olarak geçer. Grekçede πεπέρι olarak kalmıştır.

Türkçeye Rumcadan geçtiği anlaşılıyor. (R πεπέρι, πιπέρι).

Bulgarca *pipér* biçimi de Rumcadan alınmıştır. Arnavutça *biber* Türkçeden kalma bir alıntıdır. Sırpça *bìber* biçimi de Türkçeden geçmiştir (Škaljić : Turc 141).

Sırpça *pàpar* biçiminin Balkan Latincesinden kaldığı anlaşılıyor (Skok: EtRj 2 : 601). Sırpçada (ve Hırvatçada) kullanılan *paprika* biçimi bitki adlarında kullanılan *-ika* ekiyle kurulmuş bir türevdir. Macarca *paprika* Sırp-Hırvatçadan alınmıştır (TESz 3 : 93-94). Macar mutfağında özel bir yer tutmuş, Macarcadan birçok Avrupa diline geçmiştir : İng *paprica, paprika;* Alm *Paprika;* Fr *paprika;* Çek *paprika;* Rus *páprika*.

Belli başlı Avrupa dillerinde kullanılan adı Latince *piper*'den gelir. Örn. İng. *red pepper;* Alm *spanischer Pfeffer;* Fr *poivre d'Espagne, poivre de Cayenne;* Rus *krasnyj perec*. Eskiden Macarcada bibere *törökbors* ('Türk kara biberi') adı verilmiştir. Buna göre, bitkinin Macaristan'a Balkan yoluyla geldiği anlaşılıyor. Mısır ve tütün gibi.

Helmer Smith'e göre, en eski Hintçe biçimi **pilpol(ī)* olabilir.

Arapça *fulful* (> Farsça *filfil, fulful*) biçiminin de Eski Hintçeden kökenlendiği anlaşılıyor. Biber bitkisi (ve adı) Samî dillere büyük bir olasılıkla deniz yoluyla **pilpal* olarak geçmiştir.

Orta Türkçede kullanılan *biblī* biçiminin de Eski Hintçeden geldiği açıktır (Clauson : ED 292 b). Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *bitmül* biçimi de geçer. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Clauson : ED 305 b. Bailey (Köprülü Arm [2] 55) Kâşgarlı Mahmud'un aktardığı veriyi *bıtmul* diye okumuştur. Ona göre, 1. hecesi *ptpidi* 'pepper' biçiminden gelir. Bu biçim ise Hintçe *pippala* (Hotence *pipala*)'nın karşılığı olarak değerlendirilebilir. Bk. Räsänen : V 75 a.

Ş. Şami'ye göre, *biber*'in öz Türkçesi *ıssı ot*'tur. Bu ad Anadolu ağızlarında *ıssı ot, ısot, ısot, issi ot, isi ot, issot, isot, istot* olarak geçer.

Laufer : Sino-Iranica 374-375 ; Menges : Introduction 172. Bk. Kluge : EtWb[21] s.v. Pfeffer.

bider *yer.* 'tohum'. Dar bir alanda *bizir* olarak da kullanılır.

< Ar *biḏār*, 'Saat; Saatgut' olarak kullanılan *baḏr*'in çokluk biçimi. Suriye Arapçasında *bdār* 'semence, semailles' olarak geçer.

Tietze : Ar 264/5.

biladan bk. *piladan.*

bilar 'katranlı kıldan yapılan ve kalafat işlerinde kullanılan bir çeşit macun'.

Rumcadan alındığı anlaşılıyor : EGr πιλάριον' 'paste'.

Kahane - Tietze : LFL 830.

bilardo 'yeşil çuha kaplı bir masa üzerinde, üç fil dişi top ve isteka ile oynanan bir oyun'

< İtal *bigliardo, biliardo.*

Barbera : Elementi 87.

bileği 'kesici araçları bilemek için kullanılan alet'

~ Tkm *bilev.* - Nog *bilev.* - Blk *bileu.* - YUyg *biley.* - Tel *pülǖ.* - Sag *pülē*

~ OT *bilegü*

< *bile-* + *-gü* eki.

Poppe : Németh Arm 335 (Moğolcadan geldiği yolundaki savı yanlıştır); Räsänen : V 75 a ; Clauson : ED 341 b.

bilekçe *esk.* 'kelepçe'

< *bilek* + *-çe* küçültme eki.

Bulgar ağızlarında *belekče* olarak kullanılır (Eren : AOH 30 : 379).

Ligeti : MNy 61: 282.

bilezik 'bileğe süs olarak takılan halka'. Yerel ağızlarda *kol bağı* adı da kullanılır.

~ Az *biləzik.* Azerî alanında *kolbak* adı da geçer. - Tkm *bilezik.* - Krg *bilezdik, bilezik, bilelik, bilerizik, bilerik.* - Kzk *bilezik.* - KKlp *blezik.* - Nog *bilezik.* - Sart *bilerzük.* - Özb *bilaguzuk.* Jarring *bilekzük* biçimini vermiştir. - Tel *pilerik.* - Tuv *bilzek* 'halka; yüzük'.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *bilēzük* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bilēzük, bilezik* biçimleri kullanılır.

Türkçe *bilek* + *yüzük*'ten geldiği açıktır. Diyalektlerde *-r-*'li biçimlerin varlığı düşündürücüdür. Ancak bu *-r-*'lerin sonradan türediği anlaşılıyor.

Moğolcada kullanılan *bilüçüg, bilisüg, bülücüg* gibi biçimlerin Türkçe *bilezik*'ten alındığı açıktır (Clark : CAJ 24 : 41).

Farsça, Tacikçe gibi doğu dillerinde Türk diyalektlerinden kalma bir alıntı olarak geçer. Arnavutça, Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de kullanılır. Macarca *bilincs* de eski bir Türk dilinden alınmıştır. Bulgarca *belčug* biçimi de eski bir alıntıdır.

Kúnos: KSz 1: 333-334; Bang: SBBA 1916, 919. s. 12. §; 2. not; Eren: TDAY 1953, 175; AOH 30 : 378 ; Brockelmann: OGM 12. §, 2. not; 124. §; Ligeti: MNy 54: 449 (*bilezik*!); MNy 61: 283-284; StudSl 12: 249-258; TörK 259; Poppe: Arat Arm 377; Doerfer: TMEN 765; TLT 47; Räsänen: V 76 a; Clauson: ED 345 b; Róna-Tas: AOH 32: 221; Menges: UAJb 36: 350; Muhamedova: İİTJa 74; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 143-145.

biliç bk. *piliç.*

bilik *yer.* 'piliç'. Ağızlarda *bülük* olarak da geçer.

Eren'e göre (TM 10: 55-58), kümes hayvanlarını çağırmak için kullanılan *bili bili* (> *bülü bülü*) gibi birtakım çağırmalıklardan *-k* küçültme ekiyle kurulmuştur. Ağızlarda 'piliç' olarak geçen *biliç* > *bülüç* (> *bülüş*) de *-ç* küçültme ekiyle kurulmuş bir türevdir. Bk. *piliç.* Dankoff'un *bilik* ve benzerlerinin Ermeniceden alındığı yolundaki açıklaması tartışmaya açıktır (ALT 620).

bilya, bilye 'taş, maden, toprak gibi şeylerden yapılmış küçük yuvarlak'. Yerel ağızlarda *milya* olarak da geçer.

< İtal *biglia* 'Murmel'.

Tietze : Gr (2) 379/330. Dar bir alanda kullanılan *milya*'nın Rumca μπίλια'dan alındığı düşünülebilir.

bin 'on kere yüz, dokuz yüz doksan dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Az *min*. - Tkm *müŋ*. - TatK *meŋ*. - Bşk *meŋ*. - Kzk *mıŋ*. - KKlp *mıŋ* . - Krg *mıŋ*. - Özb *ming*. - Tar *miŋ*. - Tuv *muŋ*. - Yak *muŋ*. - Çuv *pin*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*bıŋ*). Orta Türkçede *miŋ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *bin, min, miŋ* gibi birtakım biçimler göze çarpar.

Eski ve yeni diyalektlerde daha çok *miŋ* biçiminin geçtiğine tanık oluyoruz. Ancak Türkçede *bin* olarak kalmıştır. Bunun gibi, Türkçe *ben* sözü de diyalektlerde *meŋ* biçimini almıştır. Diyalektlerde buna benzer birçok örnek geçer. Bu olayların benzeşme (*assimilation*) sonunda oluştuğu açıktır. Bk. Räsänen: LTS 170.

Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir (Moğ *mingġan*). Bk. Clauson: ED 346-347.

Birkaç diyalektte *bin* (~ *min, miŋ*) yerine *on cüz* (~ *on çüz*) adı geçer ('on yüz').

Ramstedt: NyK 42 : 230 ; KWb 263 a; Formenlehre 65; Brockelmann : OGM 129. § 2. not; Räsänen: MTS 81; V 76; Egorov: ÊS 161; Doerfer: TMEN 1749; KhalMat 295; Sevortyan: ÊSTJa. 1978 (*muŋ* biçimine gönderme yapmıştır); Ligeti: TörK 51. Bk. Şçerbak : JaS 107/66, 171, 242.

binit 'ekmek pazılarını fırına götürmek için kullanılan uzun tahta'. Yerel ağızlarda daha çok *pinavut, pinevet, pineyet, pinet* (> *binet*), *pineyit* olarak kullanılır.

< R пинакωтή 'Brett, auf dem Brot zum und vom Backofen getragen wird'.

Radloff'un verdiği *penenid* پنه كيد 'der Backtrog' biçimi yanlıştır.

Tietze : Gr (1) 236/216.

biryan 'tandırda susuz pişirilen kebap, kuyu kebabı'. Yerel ağızlarda *büryan* olarak da geçer.

< Far *biryān* 'roasted, broiled, grilled, baked; toosted'.

Sırpça *pìrjan* Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 518).

Tietze (Pers) *biryan* üzerinde durmamıştır.

biryedim 'koca yemiş (Arbutus unedo)'. Yerel ağızlarda *biredin, biridin, biyredin, bilyedin, bilyedün, piredin, piretin, piretün, piyretin* gibi birtakım biçimler de geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Tietze'ye göre (Slav 6/7), Bulgarca *brekinja* (~ Sırpça *brèkinja*) 'Sperberbaum' sözünden alınmıştır. Bulgarca *brekinja* sözünün Türkçede **berkinya* biçimini alması beklenirdi. Slavca *brěkynja* sözünün Macarcada *berkenye* biçimini alması gibi (Kniezsa : SzlJsz 89). Yerel ağızlardaki biçimlerin çokluğuna göre, *biryedim*'in halk etimolojisi sonunda oluştuğu anlaşılıyor. Bulgarca *brekinja* ve Sırpça *brèkinja* sözlerine ilişkin bilgi almak için bk. BER 1 : 77; Skok : EtRj 1 : 206.

bisleğeç bk. *pişirgeç*.

bişek *yer*. 'yayık döveci, yayık kolu'. Yerel ağızlarda *pişek, fişek, mişek* olarak da geçer.

Türkçe **biş-* (< *bış-*) '(yayıkta) dövmek' kökünden geldiği açıktır. Bu kök diyalektlerde *bış-* (> *pış-*) olarak kullanılır. Örnek olarak, Kırgızcada *bış-* (*may bış-*) '(yayıkta) dövmek' olarak geçer.

Eren : Aksoy Arm 88-89; TD 52 : 768.

bişirgeç bk. *pişirgeç*.

bişirik bk. *pişirik.*

bişleç bk. *pişirgeç.*

bişleğeç bk. *pişirgeç.*

bit 'insan ve hayvanların derisinde asalak olarak yaşayan böcek, kene'

~ Tkm *bit.* - Nog *biyt.* - KKlp *biyt.* - Krg *bit.* - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Küer *bit.* - Soy *pıt.* - Tuv *bıt.* - Yak *bıt.* - Çuv *pıytă.*

Eski Türkçeden başlayarak *bit* biçiminde kullanılır. Orta Türkçede *bit* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bit* biçimi göze çarpar.

Ramstedt : KSz 16 : 74; Egorov : ÊS 172; Räsänen : V 76 b; Clauson : ED 296 b; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 151-152.

biz[1] 'çelikten yapılmış, sivri uçlu ve ağaç saplı araç'

~ Tkm *bīz.* - Nog *biz.* - Blk *biz.* - Kzk *biz.* - KKlp *biz.* - Krg *miz* 'ağız, bıçağın ağzı'. - Özb *bigiz.* - Tel, Kumd *mis* 'ağız'. - Sag *pis* 'biz'. - Türkî *bigiz.*

Ramstedt (KWb 46 a; Lautlehre 149) Moğolca *birim* 'Ahle, Pfriem' biçimiyle birleştirmişse de, Joki (LwSS 112-113) ve Doerfer (TMEN 760) bu birleştirmeye ses bakımından karşı çıkmışlardır. Räsänen'in *bī* 'Schneide' + *yez* 'Messing' açıklaması düşündürücüdür (UAJb 25 : 20 ; V 75 b). Bk. Bang : KSz 18 : 27; KOsm 2 : 43. s. 3. not ; Abaev : ÊS 3 : 327 ; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 130-131. Bk. Miller : ResAltL 160.

biz[2] 'ülkemiz sularında yaşayan bir mersin balığı türü (Acipenser nudiventris)'.

Kökenini bilmiyoruz. Dilimizde *şip* adı da verilir. Bk. *şip.*

boca > poca 'geminin rüzgâr almayan yanı, rüzgâr altı'

< İtal *poggia.*

Orta ve Doğu Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır.

Foy : MSOS 2 : 121-122; Kahane - Tietze : LFL 506; Räsänen : V 386 a.

bocurgat 'çekek yerlerinde küçük tekneleri karaya çekmek için kullanılan ağaç ırgat'.

İkinci bölümünde Türkçe *ırgat*'ın saklandığı bir birleşik isim olduğu anlaşılıyor. Ancak, birinci bölümünde geçen *boc*'un kökenini bilmiyoruz. Bk. *ırgat.*

Kahane - Tietze : LFL 769; Tietze : Gr (1) 219/75 ; Dankoff : EÇ-Glossary 18 (Evliya Çelebi : *bocı ırgat, vocı irgat*).

bodoslama 'gemi omurgasının baş ve kıç tarafından çıkan ağaç'

< R ποδόσταμο 'stem; sternpost'. - Türkçe **bodoslama*'nın *bodostama* (< **podostama*) biçiminden çıktığı açıktır. Türkçe *bodostama* biçimi *-lama* ekinin baskısı altında *bodoslama*'ya çevrilmiştir.

Kahane - Tietze : LFL 834.

boduç 'çam ağacından yapılmış su kabı'. Yerel ağızlarda göçüşmeli *bocut* biçimi de geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

Ağızlarda çam ağacından yapılmış su kabına *senek* adı da verilir. Bk. *senek.*

bodur 'kısa boylu ve tıknaz'.

Kökünü bilmiyoruz.

Räsänen : V 78 a.

boğada > poğada 'yıkanacak çamaşır üzerine sıcak küllü suyu süzme işi'

< İtal (Venedik) *bugàda.* İtalyancada *bucato* olarak kullanılır.

Rumcada μπογάδα, μπουγάδα 'küllü su' olarak geçer.

Meyer : TürkSt 47; Bonelli : Elementi 184; Barbera : Elementi 94.

boğası 'ince bez, astar'.

Kökenini bilmiyoruz. Balkan dillerinde Türkçe bir alıntı olarak kullanılır: Blg *bogasija* 'astar'; Srp *bogàsija, bogòsija*; Rum *bogasíu, bogasíe;* R μποκασί. Macarca *bagazia* biçimi Sırpçadan alınmıştır. Türkçeden İtalyancaya da geçmiştir (*boccaccino, boccascino*). Almanca, Fransızca gibi dillerde de İtalyanca bir alıntı olarak geçer. İtalyancadan Macarcaya da geçmiştir (*bakacsin*). Macarca *vászon* 'kumaş' sözünün Türkçe *boğası* biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.

Kniezsa: SzlJsz 71; Rásonyi: NyK 51: 304; Tamás: UngElRum 133-134; TESz 1: 215, 221; 3: 1099; Kakuk: ÉlOsm 74; Hadrovics : UElSk 124-125.

boğata, buğata 'ağaçtan yapılmış yuvarlak bir çeşit makara'

< İtal *bigotta* 'dead-eye'. - Bütün Akdeniz dillerinde kullanılır : İsp *vigota*, Fr *bigot*, Ar *bigotta, bigota*, R μπιγότα.

Kahane - Tietze : LFL 93.

boğaz 1. 'boynun ön bölümü ve bu bölümü oluşturan organlar'; **2.** 'şişe, güğüm gibi kaplarda ağza yakın dar bölüm'; **3.** 'iki dağ arasındaki dar geçit, derbent'; **4.** 'iki kara arasındaki dar deniz'

~ Az *boğaz*. - Tkm *boğaz*. - Nog *boğaz*. - Sart *boğaz*. - TatK *buğaz*. - Tar *boğuz*. - Çuv *pır*. Çuvaşçada *-z*'nin *-r*'ye çevrilmesi kuraldır. Egorov'un açıkladığı gibi (ÊS 173), Çuvaşça *pır*'ın *păvăr* > *pur* (> *pır*) duraklarından geçtiği anlaşılıyor.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*boğuz*). Orta Türkçede *boğuz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *boğaz* biçimi göze çarpar.

Türkçe *boğ-* kökünden geldiği açıktır : *boğ-* + *-(u, a)z* eki (Németh : NyK 47 : 84; Csoma Arm 73 ; Brockelmann : OGM 120. § ; Ligeti : VJa 3, 1971, 32; ResAltL 113; Räsänen : LTS 115-116; MTS 143; V 78 b).

Doerfer (TMEN 792) *boğaz* ~ *boğuz*'un *boğ-* kökünden geldiği yolundaki savlara katılmamış, özellikle *–z* ekinin ikili organ adlarında geçtiğini göz önünde tutarak *boğaz* (ve *ağız*) gibi türevlere ilişkin açıklamaları eleştirmiştir. Bk. Doerfer : KhalMat 295. Ramstedt (KWb 54 a; Lautlehre 113) ve Poppe (Lautlehre 21) Türkçe *boğaz* ~ *boğuz*'u Moğolca biçimlerle karşılaştırmışlardır. Clauson, sözlüğünün "Suffixes" bölümünde *boğuz*'un sonundaki *-z*'yi bir "ending" olarak vermiştir. Bk. Şçerbak : JaS 108/71, 185.

Clauson (ED 322) Türk diyalektlerinde *boğaz*'ın 'gebe, yüklü' anlamında kullanıldığını dile getirmiş, 'boğaz' ve 'gebe' anlamları arasındaki bağlantının açık olmadığını yazmıştır. Räsänen (V 78 b) 'boğaz' ve 'gebe' olarak kullanılan biçimleri bir maddede toplamış, ancak anlam bakımından bir açıklama yapmamıştır. Bk. Şçerbak : JaS 108/70, 175.

Sevortyan (ÊSTJa 1978, 167-169) *boğaz*'a ilişkin belli başlı görüşleri değerlendirmiştir. Bk. Miller : ResAltL 161.

Doerfer (TMEN 792) ve Sevortyan komşu dillerde kullanılan belli başlı biçimleri gözden geçirmişlerdir.

bohça < boğça 1. 'içine çamaşır, giysi gibi şeyler koyup sarmaya yarayan dört köşe kumaş'; **2.** 'ufak ve seçme tütün dengi'. Eski kaynaklarda *bokça* biçimi de geçer.

~ Az *boğça*. - TatK *bukça*. - Krg *bokço*. - Kzk *bokşa*. - Özb *boxça, boğça, bokça*. - Türkî *bokça*. - Tel *poçko*. Teleütçe *poçko* göçüşme sonunda oluşmuştur :**pokço* > *poçko*.

< *boğ* 'bohça' + *-ça* küçültme eki.

Türkçe *boğ* kökünün eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Bk. Clauson : ED 311 a.

Türkçeden Arapça, Farsça, Kürtçe, Moğolca gibi komşu dillere geçmiştir. Arnavutça, Bulgarca, Sırpça, Rumence gibi Balkan dillerinde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır.

Ramstedt : KWb 49 b; StO 17,5:8; SKE 150; Ligeti : NyK 49 : 226; Eren : TDAY 1953, 167; Škaljić : Turc 149 (Türkçe *bohça*'nın Farsçadan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır); Skok : EtRj 1 : 193; BER 1 : 70; Doerfer : TMEN 789; TLT 79; Littmann : Tschudi Arm 113/49; Räsänen : V 78 a; Tietze : WZKM 59 - 60 : 173; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 250-252.

bol 1. 'içine girecek şeyin ölçülerinden daha büyük veya geniş olan'; 2. '(nicelik bakımından) olagandan veya alışılandan çok'

~ Az *bol.* - Tkm *bol.* - TatK *mul.* - Nog *mol.* - KKlp *mol.* - Kzk *mol.* - Krg *mol.*

Eski çağlarda geçmediği göze çarpıyor. Bk. *çok.* Eski ve yeni diyalektlerde *bol* yerine *köp* sözü kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz.

Arnavutça, Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerine de geçmiştir. Kürtçede de *bol* olarak kullanılır.

Doerfer : TMEN 761; Räsänen : V 79 b; Menges : Jarring Arm 107-108; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 184-185.

bomba, bumba 'seren, baston'

< İtal *boma* 'boom'.

Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer.

Kahane - Tietze : LFL 99.

bonaçe < bonaça 'rüzgârsız hava, dalgasız deniz'

< İtal *bonaccia* 'calm'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır.

Barbera : Elementi 90; Kahane - Tietze : LFL 103.

bor *yer.* 'taşlık, işlenmemiş sert toprak'. Ağızlarda *por* (~ *pur*) 1. 'taş'; 2. 'taşlı toprak'; 3. 'verimli olmayan toprak, çorak toprak'; 4. 'kireç, tebeşir, ak toprak' olarak geçer.

Kökeni karışıktır. Tietze'ye göre (Gr [1] 237/231), Rumcadan alınmıştır : R πωρί, πουρί 'weisser Sandstein; Tuff'. Ancak, Tietze ağızlarda kullanılan birçok biçimin doğrudan doğruya Ermeniceden geldiğini de dile getirmiştir (Erm *pur* 'Mörtel, Gips'). Ona göre, Ermenice *pur* biçimiyle Rumca πωρί, πουρί sözü arasındaki ilişki araştırmaya açıktır. Dankoff (ALT 77) yerel ağızlarda geçen *pur* 'taş', 'alçı taşı, alçı', 'kireçli taşlı toprak', 'killi taş' biçiminin Ermeniceden kalma bir alıntı olduğunu açıklamıştır (Erm *buŕ* 'lime, plaster'). Dankoff, Budagov'un verdiği Tatarca *bur* biçimini saymakla yetinmiştir. Tatarca *bur* çağdaş diyalektlerde *bor* olarak kullanılır:

~ Kzk *bor* 'tebeşir'. - KKlp *por* 'tebeşir'. - Krg *bor* 'tebeşir'. Ağızlarda 'kireç' olarak da kullanılır. - TatK *bur, ak bur* 'tebeşir'. - Bşk *ak bur* 'tebeşir'. - Bar *por: ak por* 'ak kil, tebeşir'. - Çuv *pur, pură* 'tebeşir'.

Eski Kıpçakçada *bor* 'kireç' olarak geçer.

Ramstedt : KWb 427 b; SKE 151; Egorov : ÊS 165; Räsänen : V 80 b; Clauson : ED 354 a, 357 a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 192-193 (*boz*'a gönderme yapmıştır).

bora 'yağmur getiren geçici rüzgâr'

< İtal (Venedik) *bora* 'an occasional cold, violent, north to northeast wind that blows over the northern Adriatic from the interior highlands'.

Meyer : TürkSt 74; Tagliavini : Annali N. S. 1 : 193; Kahane - Tietze : LFL 108; Doerfer : TMEN 100; Räsänen : V 80 b. Sinor'un savı tartışmaya açıktır (StO 47 : 220-223). Bk. Clauson : ED 357 a s.v. borça:.

borazan < boruzan 'boru çalan kimse'

< *boru* + Far *-zan.* Bk. *boru.* - Türkçede *boruzan*'daki *-u- borozan* yoluyla *borazan*'a çevrilmiştir.

borç 'ödenmesi gereken para, ödünç, verecek'

~ Tkm *bōrç*. - TatK *burıç*. - Krg *borç, boruç*. - Nog *borış*. - Kzk *borış*. - Blk *borç*

< Sogd *pwrč* 'dette'. - Türkçe *borç*, Sogdlarla Türkler arasındaki ticarî ilişkilerin eski bir kalıntısıdır.

Koybal, Karagas ve Kaça diyalektlerinde kullanılan *brō, burō* ve *prō* biçimleri Moğolcadan (Moğ *buruğu*) alınmıştır (Ramstedt : JSFOu 32, 2 : 5). O açıdan Donner'in bu biçimleri *borç*'la birleştirmesi yanlıştır (MSFOu 39 : 19). Joki (LwSS 94) bu birleştirmeye katılmamışsa da, o da *borç* ile *buruğu*'nun ortak bir kökten geldiğini dile getirmiştir.

Telegdi : KCsA 1. Ergänzungsband 501-502; Eren : TD 29 : 704; Räsänen : V 80 b; Golden: AEMAe 7:85; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 196-197; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 72.

borda 'geminin yanı'

< İtal *bordo* 'side of a ship'. German kökeninden gelen *bordo*, Fransızcaya *(bord)* girdiği gibi, bütün Akdeniz dillerine de yayılmıştır: Port, İsp *bordó*, İtal *bordo*, Ar *bord, bordo*, R μπορδος.

Bonelli: Elementi 184; Barbera : Elementi 91; Kahane - Tietze : LFL 111.

borina 'dört köşe yelkenlerin yan yakalarına, alt tarafa doğru bağlanan halat'

< İtal (Venedik) *borina* 'bowline'. İngilizceden (*bowline*) alındığı anlaşılan *borina*, Akdeniz alanında yaygın olarak geçer. Akdeniz dillerinin bir bölümünde *l*'li biçimi (Port, İsp *bolina*, Fr *bouline*, İtal *bolina*), bir bölümünde de *r*'li biçimi (İtal Genova *borina*, Ar Malta *burína*) kullanılır. Venedik'te kullanılan *borina* biçimi Genova'dan alınmıştır.

Kahane - Tietze : LFL 113.

borşç 'pancar, lâhana ve et veya krema konularak yapılan sebze çorbası'. Dilimizde *borç, borş* olarak da geçer.

< Rusça *boršč*.

boru **1.** 'bir yerden başka bir yere sıvı veya gaz aktarmaya yarayan, içi boş, uçları açık, uzun ve dar silindir'; **2.** 'nefesle çalınan perdesiz madenî çalgı'

~ Az *boru*. - TatK, Tara *bırğı* 'trompet'. - Bşk *bırğı*. - Bar *pırığı* 'trompet'. - Koy, Kaça *pırğı* 'düdük'. - Sag, Şor *pırğı* 'ağaçtan yapılmış boru'. - Hak *pırğı*. - Soy *murğu* 'düdük'.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*borğu* 'trompet'). Orta Türkçede *borğuy* olarak geçer. Sonundaki *-y* düşündürücüdür. Kumancada *burgu* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada *borğu, borğa* (sic!) gibi biçimler göze çarpar.

Eski ve yeni diyalektlerde kullanılan biçimler ses açısından düşündürücüdür. O bakımdan komşu dillerden kalma bir alıntı olduğu düşünülebilir.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir.

Joki : LwSS 83 - 84; Doerfer : TMEN 735; Räsänen : MSFOu 67 : 361 - 362; V 89 b, 345 a; Clauson : ED 361 a; Kakuk : AOH 32 : 140; Littmann: Tschudi Arm 114/60; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 194-196.

borya *esk.* 'hasır'. Ağızlarda *boyra* (> *poyra*) olarak geçer.

~ Tkm *boyra* 'hasır'. - KKlp *boyra*. - Krg *boyro*. - Tar *bōrī*

< Far *būriyā, būriya* 'a mat made of split reeds; a carpet'. - Yerel ağızlarda kullanılan *boyra* (> *poyra*) biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıkmıştır. Türkçede buna benzer birçok örnek vardır. Rumca βορέας > Türkçe *poryas* > *poryaz* > *poyraz* gibi. Bk. *poyraz*.

Tietze (Pers) *boyra* (> *poyra*) üzerinde durmamıştır.

boy[3], **boy otu** 'tohumları pastırma çemeninde kullanılan bir yıllık, otsu bir bitki, çemen otu (Trigonella foenum-graecum)'. Ağızlarda *poy* olarak da kullanılır.

~ Oğuzca *boy*. Eski Kıpçakçada da *boy* olarak geçer.

< Far *bōy* 'odour, fragrance, perfume; scent, spice'.

Tietze : Pers 136/23; Clauson: ED 384 b.

boyana, boyna 'sandalda kıçtan kullanılan tek kürek'

< İtal (Venedik) **baona* 'scull'.

Meyer : TürkSt 75; Kahane - Tietze :LFL 67.

boymul bk. *moymul*.

boynuz 'bazı hayvanların başında bulunan, tırnaksı bir maddeden, uzun, kıvrık veya çatallı korunma organı'

~ Az *buynız*. - Tkm *buynuz*. - Blk *müyüz*. - Nog *müyiz*. - Türkî *müŋüz*. - Tar *müŋgüs*. - Kzk *müyüz*. - KKlp *müyiz*. - Krg *müyüz*. - Özb *muguz*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça *müs*. - Tuv *mıys*. - Yak *muos*. - Çuv *măyraka*. Sonundaki *-ka* bir küçültme ekidir. Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *müŋüz* olarak geçer.

Eski ve yeni verileri göz önüne alarak **büŋüz* biçiminden yola çıkılabilir.

Yaygın bir inanca göre, Moğolca *mögeresün* 'cartillage' biçimiyle birleştirilebilir. Ancak bu birleştirmenin türlü açılardan tartışmaya açık olduğunu saklamayalım.

Brockelmann (OGM 120. § a) *boynuz*'un sonundaki *-z*'yi ikili organların adlarında geçen bir formans olarak değerlendirmiştir. Bk. *diz, göz, omuz*.

Ramstedt : NyK 42 : 233; ZİRGO 34: 553; KWb 268 a; Gabain: AG 64/71.§; Räsänen : LTS 201; V 347 b; Egorov : ÊS 130; Ligeti : ResAltL 104; VJa 3, 1971, 25; Doerfer : UAJb 45 : 239; Kałużyński : RO 32 : 91 ; Róna-Tas : ChuvSt 139; Aalto : StO 59 : 239; Musaev : LTJa 184 ; Clauson : ED 352.

boyra bk. *borya*.

boyun **1.** 'gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi'; **2.** 'şişe, güğüm gibi kapların veya vida, cıvata gibi araçların dar olan üst bölümü'; **3.** 'dağ sırtlarında geçmeye elverişli alçak yer'

~ Az *boyun*. - Tkm *boyun*. - TatK *muyın*. - Bşk *muyın*. - Nog *moyın*. - Krg *moyun*. - Hal *bōyan*. - Kzk *moyın*. - KKlp *moyın*. - Tuv, Şor *moyun*. - Yak *moy, mōy, moyun*. - Çuv *măy*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*boyın*). Orta Türkçede *boyın* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *boyun* olarak kullanılır.

Türkçe *boy* kökünden geldiği açıktır : *boy* (< **boń*) + *-(ı)n* eki. Räsänen (LTS 207; V 80 a) **boŋ*, **moŋ* biçiminden yola çıkmıştır. Róna-Tas (ChuvSt 139) *boyun* (> *moyun*)'un *boń* kökünden çıktığını dile getirmiştir. Türkçe *boyun* biçimindeki *-n* eki bilimsel yayınlarda sıklıkla açıklanmıştır. Németh (KCsA 3 : 109) bu yolda birtakım örnekler saymıştır. Bu örnekler arasında *boyun* (< : *boy*) türevi de göze çarpar. Doerfer (TMEN 652) *-n* ekinin *burun, taban, bıkın, karın, erin, alın, yağrın, yelin* gibi birtakım organ adlarında kullanıldığını açıklamıştır. Doerfer örnek olarak *boyun* türevini de vermiştir. Son olarak Doerfer (KhalMat 295) *boyun*'un etimolojisi üzerinde durmuştur.

Diyalektlerde *boyun* yanında geçen *moyun* biçimi benzeşme (*assimilation*) yoluyla oluşmuştur.

Ramstedt : KSz 16 : 76; Bang : UJb 7 : 39 ; Egorov : ÊS 129 ; Poppe : Lautlehre 136 ; Clauson : ED 386 b ; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 180-182. Bk. Şçerbak : JaS 108/72.

boyunduruk 'çift süren veya arabaya koşulan hayvanların boyunlarına geçirilen bir çeşit ağaç çember'

~ Tkm *boyuntırık* 'boyunduruk'. - Nog *moyındırık* 'yaka'. - KKlp *moyıntırık* 'boyunduruk'. - Krg *moyunturuk* **1.** 'boyunduruk'; **2.** 'hamut'. - Mad *möndrük* 'yaka'. - Şor *möndrük* 'yaka'. - Tuv *moyunduruk* 'yaka'. - Yak *moyturuk* 'yaka'.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *boyunduruk* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *boyunduruk* biçimi göze çarpar.

< *boyun* + *-duruk* eki. Bu ek eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak geçer. Bang (Túrán 1918, 289-310) diyalektlerde kullanılan belli başlı türevleri saymış, ancak *boyunduruk* biçimi gözünden kaçmıştır. Brockelmann (OGM 46. §) da *-duruk, -turuk* ekiyle yapılmış eski türevleri gözden geçirmiştir. Clauson (ED 387 a) eski biçimleri saymış, ancak *boyunduruk* biçimini vermemiştir.

Bulgarca *bojundrùk* Türkçeden kalma bir alıntıdır (BER 1 : 71).

Räsänen : LTS 207; StO 18, 3 : 21; V 80 a s. v. **böŋ, *möŋ*; Joki: LwSS 230 - 231; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 182-183; Doerfer: KhalMat 295 (*bōyandūraq*).

boz 1. 'açık toprak rengi'; **2.** 'bu renkte olan'; **3.** 'açılmamış, sürülmemiş (toprak)'. Ağızlarda *bozan, bozlak, bozluk* gibi türevleri 'sürülmemiş, boz tarla' olarak kullanılır.

~ Az *boz*. - Tkm *boz* **1.** 'kül rengi, boz, kır'; **2.** 'açılmamış, sürülmemiş'. - Kzk *boz*. - KKlp *boz*. - Krg *boz*. - Nog *boz*. - TatK *buz*. - Tel, Alt, Kuğ *pos*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *bōz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bōz* biçimi göze çarpar.

Türkçeden Moğolcaya *boro* 'gris, gris foncé' olarak geçmiştir. Moğol diyalektlerinde de *boro* biçimi saklanmıştır.

Şorca, Sagayca *pora*, Altayca, Teleütçe *poro* biçimleri Moğolcadan alınmıştır.

Laude - Cirtautas (Farbbez 87) *pora, poro* biçimlerini *boz* sözüyle birleştirmişse de, bu biçimlerin Moğolcadan alındığını kabul etmemiştir.

Gombocz (NyK 35: 253; KSz 13 : 10/25) Türkçe *boz* ile Moğolca *bora*'yı ortak bir "Altayca" öğe olarak birleştirmiştir.

Ramstedt (KWb 51 b; SKE 211; Lautlehre 112) de *boz* ile *bora* biçimlerini sıklıkla birleştirmiştir. Poppe (UJb 6: 110) de bu birleştirmeye katılmıştır. Doerfer (TMEN 785) *boz* ile *bora*'nın Altaycadan kalma ortak bir öğe sayılamayacağını vurgulamış, renk adlarının (özellikle at renklerinin) kolaylıkla bir dilden başka bir dile geçtiğini dile getirmiştir. Ona göre, Bang'ın ve Laude-Cirtautas'ın (87-90) Türkçe *mor* biçimini *boz* sözüyle birleştirmeleri de ses bakımından olanaksızdır. Räsänen (V 82 a) Ramstedt'e uyarak Türkçe *boz* sözünü Moğolca *bora* biçimiyle birleştirmiştir. Clauson (ED 388-399) Moğolca *boro* biçiminin Türkçe *boz*'dan kalma çok eski bir alıntı olduğunu bildirmiş, Sevortyan (ÊSTJa 1978, 171-173) da belli başlı savları gözden geçirmiştir.

Tatarintsev: Vlijanie 27.

bozumca 'kuyruğu uzun, başı küçük, kurşun renginde iri bir kertenkele'

< Far *buzmaca* 'iri kertenkele'. - Türkçe *bozumca* biçiminin halk etimolojisi sonunda oluştuğu anlaşılıyor.

Monchi-zadeh : Xurāsān 111; ÊSTJa 1997, 32 (*bozumca*'yı Farsça بوزمجه *"bozmäce"* biçimiyle karşılaştırmıştır).

böbrek 'kandaki zararlı maddeleri süzen, idrar salan, omurganın sağ ve sol yanlarında bulunan çift organlardan her biri'. Yerel ağızlarda *böğrek* (> *böyrek*) olarak geçer.

~ Tkm *bŏrek*. - TatK *böğrek*. - Nog *büyrek*. - Krg *böyrök*. - KKlp *büyrek*. - Kzk *büyrek*. - Özb *buyrak*. - Türkî *büyrek*. - Alt *pŏrek*. - Şor *pŭrek*. - Sag *pügrek*. - Tuv *bŭrek*. - Yak *büör*. - Çuv *püre*.

Eski Kıpçakçada *bögrek* olarak geçer.

< *bögür* + -(*e*)*k* küçültme eki. Eski Türkçe kaynaklarda *bögür* de 'böbrek' olarak kullanılır. Organ adlarında küçültme eklerinin sık sık kullanıldığına tanık oluyoruz. Daha sonra *böğür* Türkçede 'insan ve hayvan vücudunun kaburga ile kalça arasındaki bölümü' anlamını almıştır.

Moğolca *bögere* eski Türkçeden kalma bir alıntıdır. Bk. Doerfer : TDAY 1980-1981, 12. Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *bùbrek* > *b"brek*. - Srp *bùbreg*. Rusçada da *bubrég* biçimi kullanılır.

Grønbech: Forstudier; Bang: KOsm 2: 23. s. 3. not; Zajączkowski: Sufiksy 18, 156; Ramstedt: KSz 16 : 81; KWb 56-57; Räsänen: LTS 119-120; MTS 100; V 91 b; Egorov: ÊS 171; Doerfer: TMEN 807; Clauson: ED 328 b; BER 1: 96; Skok: EtRj 1: 224 ; Şipova : STRJa 88-89. Ligeti: AOH 14: 21; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 205-207.

bölük bk. *belik*.

bön 'budala, saf'.

Eski Kıpçakçada *bön* olarak geçer.

Eski Türkçe *bün* ~ *mün* 'suç' biçimiyle birleştirilmesi ses (ve anlam) bakımından olanaksızdır. Türkçe *bun* (< *buŋ*) 'sıkıntı' biçimiyle karşılaştırılması büsbütün yanlıştır.

Räsänen : V 84 a, 347 b, 344 b; Clauson : ED 347 b.

börkenek 'geviş getiren hayvanların midelerinin ikinci bölümü'. Anadolu ağızlarında 'yağmurdan, soğuktan korunmak için giyilen başlık, külâh' olarak da kullanılır. Geviş getiren hayvanların midelerinin birinci bölümüne *işkembe*, üçüncü bölümüne *kırk bayır*, dördüncü bölümüne de *şirden* adı verilir. Yerel ağızlarda *kırk bayır* yerine *yumur* adı da geçer.

< *börk* 'başlık' + -(*e*)*nek*. eki. - Türkçe *börk* adı diyalektlerde eskiden beri yaygın olarak kullanılır : OT *börk* 'başlık'. - Tkm *börük*. - Kzk *börük*. - Krg *börk, börük*. - Blk *börk*. - Nog *börk*. - TatK *bürik*. - Alt, Tel, Şor, Sag *pörük*.

Yalnız Anadolu ağızlarında kullanılan *börkenek*'in yeni bir türev olduğu anlaşılıyor.

Eren : TDAY 1978-1979, 5.

börülce < böğrülce 'göbeği koyu benekli bir çeşit ufak fasulye'. Yerel ağızlarda *böğrükara* (*karnıkara* ve *yanıkara*) adlarıyla da anılır. Türkçe *böğür*'den geldiği anlaşılıyor. Yapı bakımından açıklanmaya açıktır.

Eren : TD 1992/2 : 175.

branda '(savaş gemilerinde) asma yatak'

< İtal *branda* 'hammock'. - Arapça (Kuzey Afrika) *randa*, (Mısır) *beranda* ve Rumca μπράντα biçimleri de İtalyancadan alınmıştır.

Kahane - Tietze : LFL 128.

brava *esk*. 'kilit'. Balkan ağızlarında *brava* olarak geçer.

Güney Slav dillerinden alındığı açıktır: Blg *brava*; Srp *brava*.

Slavca *brava*'nın kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 16 : 86. BER Fasmer'in etimolojisinden habersiz kalmıştır. Skok (Et Rj 1: 203) da Fasmer'in etimolojisini vermemiştir.

Scărlătoiu : RÉSEE 17 : 389.

briçka 'Rusya'da üstü kapalı, kışın kızak olarak kullanılan yaylı at arabası'

< Rus *brička*.

buçuk 'yarım'

~ Krg *buçuk* **1.** 'kısa ve kalkık burunlu'; **2.** 'burunsuz'. - Özb *puçuk* 'basık burunlu' ~ OT *bıçuk* 'kesik, yarım'.

Türkçe *bıç-* 'biçmek' kökünden yapılmış bir türev olduğu açıktır: *bıç-ık*. Bu kökün *bıçak, bıçkı* gibi birtakım türevleri de vardır. Türkçe *bıçık* türevi sonradan *buçuk* biçimini almıştır. Türkçe *çıbık*'ın *çubuk* biçimini alması gibi. Bk. *çubuk*.

Türkçe *buçuk* biçiminin yeni bir türev olduğu açıktır. O bakımdan Korece *pçak* 'yarım' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. *yarım*.

Ramstedt : SKE 19; Lautlehre 45, 96; Formenlehre 139 ; Räsänen : MTS 91; V 85 b (kökünü vermemiştir); Doerfer : TMEN 843; Clauson : ED 294 a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 283-284.

buddum bk. *butum*.

buğata bk. *boğata*.

buğday 'taneleri ekmek yapımında kullanılan, ülkemizde çok yetiştirilen bir bitki (Triticum)'

~ Az *buğda*. - Tkm *buğday*. - TatK *boday*. - KKlp *biyday*. - Kzk *biday*. - Krg *būday*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *pūday*. - Ury *pūday*. - Çuv *pări* 'kara buğday'. Türkçe *buğday* biçiminin Çuvaşçada *pări*'ye dönüşmesi düşündürücüdür. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Ligeti : TörK 30-31.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *buğdāy* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *būday, buğday* biçimleri göze çarpar.

Kökenini bilmiyoruz. Moğolca *buğudai* biçimi Türkçeden alınmıştır (Ligeti: TörK 30). Macarca *búza* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLw 42; Ligeti : MNy 56: 298-299; 81 : 15; TörK 30). Tatarcada kullanılan *boray* 'der Spelt' biçimi Çuvaşçadan kalma bir alıntıdır (Benzing : ZDMG 98, N.F. 23 : 26; Menges : The Igor' Tale 48; Joki : LwSS 107; Egorov : ÊS 148; Räsänen : V 86 a; Dmitrieva : ST 6, 1973, 41; Ligeti : MNy 56 : 298 - 299; TörK 129; Eren : TDAY 1972, 251; Türkoloji Dergisi 8 : 24 - 26); Miklosich: TE 88 (*boray*'a ilişkin görüşü yanlıştır).

Ramstedt (KWb 29 b) Kalmıkça *bajŋ* 'Spelz, Dinkel, Spelzweisen' biçiminin kökenini bilmediğini açıklamış, Tatarca (Kazan) *boray carması* biçimiyle karşılaştırmıştır. Daha sonra (SKE 206) Korece *pori* 'barley' biçimini Tatarca *boray* ~ *buray*, Çuvaşça *puri* (sic !) biçimiyle karşılaştırmıştır. Çuvaşça *pări*'nin Türkçe *buğday*'ın karşılığı olduğu düşünülürse, bu karşılaştırmanın sağlam bir dayanaktan yoksun olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

Türkçeden Sırpçaya *bògda* olarak geçmiştir (Škaljić : Turc 146; Kakuk : Hungaro-Turcica 285).

Egorov : ÊS 148; Eren : TDAY 1972, 251; Räsänen: V 86 a; Menges: The Igor' Tale 48; Joki: LwSS 106-108; Ligeti : AOH 4 : 130; Clauson : ED 312-313; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 232-235.

buğdaycıl 'bataklık yerlerde, patates, pancar tarlalarında yaşayan göçücü bir kuş (Luscinia svecica cyanecula)'

< *buğday* + *-cıl* eki. Kuş adlarında *-cıl* (~ *-cil*) ekinin yaygın olarak kullanıldığını biliyoruz.

buğur 'damızlık erkek deve'. Eski sözlüklerde de *buğur* (ve *puğur*) biçimi kullanılır. Anadolu ağızlarında *puğur* (ve *puhur*) olarak da geçer. Dilimizde *buğra* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *buğra* 'iki hörgüçlü deve'. Türkmenler üç yaşında erkek deveye *buğurçı* adını verirler. - Türkî *buğra* 'erkek deve'. - Kzk *būra*. - Krg *būra*.

Eski Türkçeden beri *buğra* olarak kullanıldığını biliyoruz. Kâşgarlı Mahmud'a göre,

Orta Türkçede *buğra* 'deve aygırı' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *buğra* 'erkek deve' olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Fince *peura* 'yabanî hayvan, özellikle ren geyiği' adıyla birleştirilmesi yanlıştır. Bk. Doerfer : UAJb 41 : 231.

Türkçede *buğur* yanında kullanılan *buğra* biçiminin sonundaki *a* bir ektir. Türkçe *çocuk* yanında diyalektlerde kullanılan *çoçka* 'domuz yavrusu' biçiminin sonundaki *a* gibi.

Laufer : T'oung Pao 17 : 22; Németh: KCsA 3 : 108-109; Rásonyi : MNy 23 : 564; Roux : CAJ 5 : 40-41 ; Räsänen : UAJb 25 : 25 ; 25V ; 86 a; Şçerbak : İRLTJa 104; Doerfer : TMEN 747 ; Aalto : UAJb 41 : 331; Clauson : ED 317-318; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 235 - 237; Monchi-zadeh : Xurāsān 65.

bulada 'büyük piliç'. Ağızlarda *pulada* olarak da geçer.

< R πουλάδα 'piliç'. - Türkçede 'büyük piliç' için daha çok *yarka* adı kullanılır. Bk. *yarka*. Piliçlik dönemini geçirmiş tavuk ise *ferik* (~ *firik*) adını alır. Bk. *ferik*.

Tietze : Gr (1) 236/222. Menges'in yerel ağızlarda kullanılan *balada* biçimini *bala* 'çocuk' sözünün türevleri arasında sayması yanlıştır (The Igor' Tale 23). Bu biçimin *hap. leg.* olarak *bulada*'dan başka bir şey olmadığı açıktır. Bk. Theodoridis : Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 33, 1975, 87.

buladan bk. *piladan*.

bulgari 'dört telli bağlama'

< *Bulgar* + *-î* eki. - Bk. *türkü, varsağı*.

bulgur ~ burgul 'kaynatılıp kurutulduktan ve kabuğu çıkarıldıktan sonra kırılan buğday'.

Türkçeden komşu dillere de *bulgur* ve *burgul* olarak geçmiştir. Németh'in açıklaması tartışmaya açıktır (HonfKial 95).

Doerfer : TMEN 736; Halasi-Kun : AO 5 : 40-41; Deny : Principes 79.

bulut 'atmosferdeki su damlacıkları ve buz taneciklerinin görülebilir yoğunluk kazanmasıyla oluşan yığınlar'

~ Az *bulut*. - Tkm *bulut*. - TatK *bolıt*. - Bşk *bolot*. - Nog *bulıt*. - Blk *bulut*. - KKlp *bult*. - Kzk *bulut*. - Krg *bulut*. - Özb *bulut*. - Alt, Tel, Şor, Sag, Kaça *pulut*. - Hal *bulit*. - Tuv *bulut*. - Yak *bılıt*. - Çuv *pĕlĕt*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *bulıt* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bulut* biçimi kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Räsänen (V 88 b) *bulga-* 'trüben' kökünden geldiğini yazmıştır. Doerfer (TMEN 771) *-t* çokluk ekiyle yapılmış bir türev olduğunu bir olasılık olarak dile getirmiştir. Türkçe *süt* (Moğ *sün*), *kanat* (Moğ *qana*) gibi.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 771; TLT 63).

Räsänen: LTS 87; StO 18, 3: 30; V 88 b; Egorov: ÊS 150; Clauson: ÊD 333; Doerfer: KhalMat 295; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 262-264. Bk. Şçerbak : JaS 163/436.

bumbar 1. 'sığır, koyun, keçi gibi hayvanların kalın bağırsağı'; **2.** 'bu bağırsağa kıyma, ciğer, pirinç veya bulgur doldurularak yapılan yemek'. Ağızlarda *mumbar* olarak kullanılır.

< Far *mubār* 'a pudding, sausage'. Farsçada *mubā* olarak da geçer.

Bulgarca *bumbár* ve Sırpça *bùmbar* biçimleri Türkçeden alınmıştır. (BER 1 : 80; Škaljić : Turc 154; Skok : EtRj 1 : 235-236).

Deny : Principes 76; Räsänen : V 89 a (*bumbar*'ın kökenine ilişkin bilgi vermemiştir). Tietze (Pers) de *bumbar* ve benzerleri üzerinde durmamıştır.

burgata 'tel ve halatların kalınlığını ölçmek için kullanılan ölçü'

< İtal (Venedik) *purgada* 'inch'.

Kahane - Tietze : LFL 528.

burgaz *esk.* 'kale'. Yer adlarında *Burgaz* olarak saklanmıştır.

< R πύργος 'Turm; Schloss'. - Türkçede πύργος'un *-o-*'su *-a-*'ya çevrilmiştir.

Tietze : Gr (1) 237/230; Eren : TDAY 1956, 150 ; Räsänen : V 81 a; Tzitzilis : LB 32, 3-4 188.

burgul bk. *bulgur.*

burlota 'eskiden kullanılan bir çeşit ateş gemisi'

< İtal (Venedik) *burloto* 'fire ship'. - Birçok Akdeniz dilinde de kullanılır (İsp *brulote*, Fr *brûlot*, İtal *brulotto, burlotto*).

Kahane - Tietze : LFL 132.

burnaz 'iri ve uzun burunlu'

< *burun* + (*a*)*z* eki.

Deny : Grammaire 582; Németh : NyK 47 : 65; Tietze : WZKM 75 : 122-123.

burtlak 'domuz yavrusu'.

Şçerbak (İRLTJa 127) *burt-lak* diye ayırmakla yetinmiştir.

burun 1. 'alınla üst dudak arasında bulunan, çıkıntılı, iki delikli koklama ve solunum organı'; **2.** 'karanın, özellikle yüksek ve dağlık kıyılarda, türlü biçimlerde denize uzanmış bölümü'

~ Tkm *burun.* - TatK *boron.* - Nog *burın.* - Sart *burun.* - Krg *murun.* - KKlp *murın.* - Kzk *murın.* - Sag, Koy, Kaça *purun.* - Şor *murun.* - Yak *murun.* Yakutlar *murun* yanında *xaŋsō* biçimini de kullanırlar. Yalnız Yakutçada geçen bu biçim Moğolcadan alınmıştır (Ligeti : NyK 49 : 266; 267; Kałużyński : ME 33). - Çuvaşlar *burun* yerine *sămsa* biçimini kullanırlar. Ramstedt (NyK 42 : 235; KWb 311a) *sămsa*'yı Moğolca *samsa* 'cartillage des deux narines' biçimiyle karşılaştırmıştır. Poppe (KCsA 2 : 76) bu karşılaştırmayı tekrarlamıştır. Ligeti'nin de bu karşılaştırmaya katıldığı anlaşılıyor (NyK 49 : 262) Räsänen (V 399 b) Ligeti'nin görüşünü benimsemiştir. Bk. Egorov : ÊS 181.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*burun*). Orta Türkçede *burun* 'burun; dağ doruğu; önce' olarak geçer. Kumancada da *burun* 'koklama ve solunum organı' ve 'eskiden, ilk başta, önce' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *burun* organ olarak kullanıldığı gibi, 'önce' anlamında da geçer.

Çağdaş diyalektlerde de *burun* 'koklama ve solunum organı' anlamını sakladığı gibi, 'önce, eskiden, ilk başta' anlamlarında da kullanılır.

Diyalektlerde kullanılan *bura-*, **bur-* 'kokmak, koku vermek' kökünden *-(u)n* ekiyle yapıldığı açıktır : *bur-* + *-(u)n*. Türkçede organ adlarında *-n* ekinin sık sık kullanıldığı göze çarpar (*alın, beyin, bıkın, boyun, erin, taban* vb).

Diyalektlerde *burun* benzeşme (*assimilation*) yoluyla *murun*'a çevrilmiştir. Türkçe *boyun* > *moyun* gibi. Bk. *boyun.*

Munkácsi : KSz 14 : 352; Németh : Csoma Arm 73; ALH 23 : 1, 2; Ligeti : NyK 49 : 262 ; VJa 3, 1971, 32 ; I. OK 28 : 274 ; ResAltL 113 ; Zajączkowski : Sufiksy 78 ; Musaev : LTJa 138 - 142 ; Tietze : WZKM 75 : 98-156; Räsänen : V 90 a; Clauson : ED 366-367; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 269-271; Doerfer: KhalMat 295.

burunduruk 'atları nallarken dudaklarına takılan kıskaç, yavaşa'.

Diyalektlerde *burunduk* olarak da geçer.

< *burun* + *-duruk*. - Dilimizde *-duruk* ekiyle kurulmuş birçok örnek vardır : *boyunduruk, gömüldürük* gibi.

Türkçede burunduruğa *yavaşa* adı da verilir. Bk. *yavaşa.*

Bang : Túrán 1918; 289-290; Zajączkowski : Sufiksy 78 ; Brockelmann : OGM 12. §; Doerfer : TMEN 738; Clauson : ED 368 a; Musaev : LTJa 138 - 142.

but 1. 'vücudun kalça ile diz arasındaki bölümü'; **2.** 'hayvanların, bacaklarının gövdeye bitişik olan dolgun, etli bölümü'

~ Az *bud.* - Tkm *būt.* - Nog *but.* - KKlp *put.* - Kzk *but.* - Krg *but* 'bacak'. - Sart *but.* - Alt, Tel, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *put.* - Yak *būt.*

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *būt* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *but* biçimi kullanılır.

Räsänen: V 90 b; Clauson: ED 297 b; Doerfer: KhalMat 296; Sevortyan: ÊSTJa 1978, 280-281.

buttum bk. *butum.*

butum *yer.* 'yabanî fıstık ağacı'. Ağızlarda *buttum, buddum, bıtım, bıttım* olarak da geçer.

< Ar *buṭm* 'Terebinthe', *buṭîm* 'noix du pistachier sauvage'.

Tietze : Ar 265/14; Eren : TD 1995/1: 58.

buz 'donarak katı duruma gelmiş su'

~ Tkm *būz.* - TatK *boz.* - Bşk *boz.* - Nog *buz.* - Kzk *muz.* - KKlp *muz.* - Krg *muz.* - Tar *muz.* - Alt, Tel *mus.* - Kuğ, Sag, Koy, Kaça, Küer *pus.* - Yak *būs, mūs.* - Çuv *păr* 'buz; dolu'. Çuvaşçada Eski Türkçe *-z*'nin *-r*'ye çevrilmesi yaygın bir kuraldır.

Orta Türkçede *būz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *buz* biçimi kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Ancak Anadolu ağızlarında kullanılan *buy-* (~ *buz-*) 'donmak' köküyle *buz* arasındaki bağ düşündürücüdür. Türkçe *buy-* Orta Türkçede *buδ-* olarak geçer.

Moğolca *mösün* ~ *mölsün* 'buz' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. Şçerbak : JaS 111/95-168.

Ramstedt : KWb 267 a; SKE 155; Ligeti : MNy 34 : 71; JA 1938, 191; Räsänen : LTS 86, 87 ; V 91 a; Joki : LwSS 233-234; Egorov : ÊS 147; Doerfer : TMEN 786; KhalMat 296; Clauson : ED 389 a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 238-239.

buzağı 'sütten kesilmemiş sığır yavrusu'

~ Az *buzav.* - Tkm *buzav.* - TatK *bızau.* - TatU *bızâu.* - Bşk *bıδau.* - Kzk *buzau.* - Bar *puzau.* - KKlp *bızav, buzav.* - Krg *muzō.* - Nog *buzav.* - Tel, Kumd, Alt *pozū.* - Alt *bozū.* - Şor, Sag *puzā.* - Sag *pızā, pızō, puzū.* - Soy *pıza.* - Hak *pızo.* - Tuv *bızā.* - Çuv *păru.* Çuvaşçada *-z-*'nin *-r-*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*buzağu*). Orta Türkçede *buzāğu* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *buzāğu* (> *buzawu)* biçimi kullanılır.

Moğolcada *birağu* olarak geçtiğini görüyoruz. Türkçe *buzağı* ile Moğolca *birağu*'yu Budenz (NyK 20 : 150), Bálint (Párhuzam) gibi uzmanlar birleştirmişlerdir. Bu birleştirmeyi Gombocz (NyK 35: 253-254; KSz 13: 10/26) da benimsemiştir. Clauson'a göre (ED 291 a), Moğolca *birağu* eski çağlardan kalma bir alıntıdır.

Türkçe *buzağı* biçiminin yabancı kökenli bir öğe olduğu sıklıkla ileri sürülmüştür. Örn. Munkácsi (NyK 24 : 404; KSz 6 : 377) Eski Hintçe *páçáu-*, Av *pasu-* ' Vieh' biçimleriyle birleştirmiş, ancak Gombocz (NyK 35 : 253-254; KSz 13 : 10-11) bu birleştirmeyi geri çevirmiştir. Joki (LwSS 111) ve Şçerbak (İRLTJa 100) gibi uzmanlar da Munkácsi' nin etimolojisini eleştirmişlerdir. Ramstedt (KWb 69 a) Sumerce *bir* 'cattle' biçimiyle karşılaştırmıştır. Şçerbak, Ramstedt'in bu görüşünü de tartışmıştır. Sinor (AOH 15 : 318) Ugor kökeni üzerinde durmuştur. Bu yolda da birçok görüş seslendirilmiştir. En akla yakın görüşe göre, *buzağı buza-, buz-* 'böğürmek' kökünden *-ğu, -ğı* ekiyle türetilmiş bir türevidir (Bang : KOsm 3 : 42-43; Zającz-

kowski : Sufiksy 74 ; Brockelmann : OGM 60. § c). Bu görüşü Sevortyan (ÊSTJa 1978, 239-242) da değerlendirmiştir. Son olarak Ligeti (TörK 230) *buzağu* biçiminin *-ğu* ekiyle türetildiğini seslendirmiştir. (Ligeti *buzağu* yerine yanlışlıkla *burağu* biçimini vermiştir.) Sevortyan'ın Pavet de Courteille'den aktardığı Çağatayca برغو 'veau' biçimi yanlıştır (ÊSTJa 1978, 176 s.v. *bozla-*).

Macarca *borjú* biçimi Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLw 32; TESz 1 : 345-346; Ligeti : CAJ 24 : 226-232; TörK 68-69).

Son yıllarda Poppe (Overview, 1975, 145) ve Doerfer (TDAY 1975-1976, 35-36) Macarcada geçen Çuvaş özellikleri taşıyan alıntılara dayanarak Ramstedt'in kuramını doğrulamaya çalışmışlardır. Bu kurama göre, Ortak Türkçe *z* ve *ş* sesleri "Altayca" (Ana Türkçe) palatal *ź* ve *l'* den gelir. Poppe ve Doerfer, Macarca *borjú* biçiminin *j*'sinde *r*'nin palatalliğinin tanıklığından yararlanmak istemişlerdir. Bu değerlendirmeye dayanan kuramı Ligeti (MNy 56 : 291 - 297; CAJ 24 : 22-50) açık olarak çürütmüştür. Bk. Menges : Introduction 178-179. Egorov : ÊS 149; Ramstedt : ZİRGO 34 : 553; Poppe : UJb 6 : 107-116; Lautlehre 60, 131; Doerfer : TMEN 237; Menges : Introduction 178-179; Räsänen : V 74-75; Clauson : ED 391 a; Joki : LwSS 110-112. Róna-Tas : I. OK 23 : 329.

bücür 'bodur'.

Kökünü bilmiyoruz.

büğet > büvet 'bir akar suyu tutmak için yapılan engel, bent, baraj'. Ağızlarda *böğet, bövet, böyet, büvet* olarak da geçer ('su birikintisi, gölcük, bataklık; bent'). Ağızlarda kullanılan *göbet* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur. Dar bir çevrede 'kuyu' olarak geçen *düvet* biçimi düşündürücüdür.

< *böğe-* + *-t* eki. Yerel ağızlarda *böğemek* (> *büğemek* > *büvemek*) 'suyu önüne bent yaparak toplamak' anlamında yaygın olarak kullanılır.

bülüç bk. *piliç*.

bülük bk. *bilik*.

büz 'künk'

< Fr *buse*.

C

caba 'bir şey ödemeden, para vermeden alınan şey, bedava'.
Arapçada (Suriye) *jaba* 'gratis, gratuitement' olarak kullanılır.
Littmann'a göre (Tschudi Arm 115/88), Arapça (Mısır) *gaba* Türkçeden alınmıştır.

cacık 'yoğurtla hıyar veya maruldan yapılan salata'. Ağızlarda teke sakalı, kuzu kulağı, semiz otu, ıspanak gibi bitkilere de *cacık* adı verilir.
Rumca τζατζίκι biçimi Türkçeden alınmıştır (Andriotis : EL 363). Kürtçede *cacik* 'concombres confits au vinaigre' olarak geçer.
Theodoridis: FO 15:73; Dankoff : EÇ - Bitlis 405; EÇ-Glossary 20; Tietze: AO 13:18. Bk. Houtsma: Glossar 83. s. 1. not.

cağ[1] 'kirli suları toplayan taş tekne veya çukur'. Anadolu ağızlarında *çağ* (: > *çağlık*) biçimi de yaygın olarak geçer. Bundan başka, *çah* biçimi de kullanılır ('kuyu').
< Far *çāh* 'a well, pit'. - Kürtçede de *çah* olarak geçer.
Tietze: Pers 137/25.

cağ[2] **1.** 'büyük bez veya deri torba'; **2.** 'avcı çantası'. Ağızlarda da yaygın olarak geçer.
Kökenini bilmiyoruz. Türkçede avcı çantasına *celbe* adı da verilir. Bk. *celbe.*
Bk. Dankoff : EÇ-Glossary 21.

calada *yer.* 'su altında kalan dalgıcın geçici olarak bilincini kaybetmesi'. Ağızlarda *calaba hap. leg.* 'dalgıcın dilinin tutulması' olarak da geçer.
< R ζαλάδα 'dizziness, fit of giddiness'.
Kahane - Tietze : LFL 770; Georgacas: FT 139/200.

camadan 1. 'çapraz düğmeli, ipek veya sırma işlemeli bir tür kısa yelek'; **2.** 'dört köşe yelkenleri boğarak yüzeylerini küçültme işi'
< Far *cāma-dān* 'a portmanteau; a chest of drawers, clothes-press, wardrobe' (*cāma* 'a garment, robe, vest, gown, coat' + *-dān* eki).
Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *džamadán, džemadán*; Srp *džamadán, džemadán,* Arn *xhamadan,* Rum *geamantan.* (BER 1 : 353; Škaljić : Turc 232; Skok : EtRj 1 : 472). Rusça *čemodan* 'bavul, valiz' biçimi Tatarcadan alınmıştır (Vasmer : REW 3 : 315).
Kahane - Tietze : LFL 8. s.

cambaz < canbaz 1. 'ip veya başka şeylerle gösteri yapan oyuncu'; **2.**'at alıp satan kimse'; **3.** 'usta, kurnaz'
< Far *cān-bāz* 'playing with life, venturesome; a rope-dancer or other person following a dangerous calling ; a soldier ; a horse-dealer'.
Bulgarca *džambàz* ve Sırpça *džàmbas, džàmbaz,* Rumca τζαμπάζης, τσαμπάζης biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 1: 354; Škaljić: Turc 232; Skok: EtRj 1:469-470; Andriotis: EL 363, 379.
Tietze: WZKM 59-60: 163.

camgur *yer.* 'şalgam'. Ağızlarda *çamgur* biçimi de kullanılır.
~ Türkî *çamgur.*
Orta Türkçede *çağmur* (ve *çamgur*) olarak geçer. Eski Kıpçakçada geçen چمار biçimi düşündürücüdür (Eren: AOH 30 : 144). Yerel ağızlarda kalan *camgur* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur. Türkçe *yağmur > yamgur* gibi.

Çağdaş diyalektlerde *çağmur*'un yerini Farsça *şalgam* biçimi almıştır. Bk. *şalgam*.
Räsänen: V 98 a; Clauson: ED 408 b, 423 a. Bk. Ramstedt : SKE 156.

camız 'manda, su sığırı'.
Arapçadan alındığı anlaşılıyor: Ar (Suriye) *jâmûs* 'buffle'. Arapçaya Farsçadan geçmiştir (Far *gāvmēš*).
Tietze (Ar) *camız* üzerinde durmamıştır. Ağızlarda *camız* yanında *kömüş* biçimi de geçer. Bk. *kömüş*.
Räsänen : V 98 b ; 123 b; Eren: TD 1995/2 : 733.

car[1] 'kadınların boydan boya örtündükleri çarşaf'. Anadolu'nun birçok yerinde *zar* olarak da geçer. Ağızlarda *izar* (ve *ızar*) biçimi de kullanılır.
< Ar *ʾizār* 'grosser Schleier, in den die Frauen den ganzen Körper einhüllen'.
Anadolu ağızlarında *car* (~ *zar*) yerine *bürgü* (> *pürgü*) adı da kullanılır.
Tietze: Ar 263/3.

car[2] 'çağrı, tellâl ile duyurma, ilân'
~ Az *car*
< Moğ *car* 'ordre, annonce, promulgation'.
Ağızlarda *carcı* 'tellâl' olarak kullanılır.
Moğolcadan Farsçaya da *cār* (ve *cārcı*) olarak geçmiştir.
Doerfer: TMEN 146, 147. - Dankoff (ALT 448) Ermeniceden alındığını yazmıştır : Erm *čar* 'discourse, sermon ; (dial.) speech, address'. Bk. ÊSTJa 1989, 18-20.

carıt < carut *yer.* 'ateş küreği'. Ağızlarda *çarıt, çarut* olarak da geçer. Yerel olarak *cerit* biçimi de kullanılır. Dar bir çevrede *carık* olarak kalmıştır.
< Erm *čaŕuk, čaŕut* 'fire shovel'.
Dankoff: ALT 449.

carmakcur *argo* 'rakı'
< Erm *čermak* 'white' + *ǰur* 'water'.
Kostov: LB 14, 2 : 91. s. 1. not ; Wagner : BIFR 10 : 31; Drimba : Iordan Arm 266; Theodoridis: Münchener Studien zur Sprachwissenschaft; Beiträge zur Südostouropa-Forschung 1966, 126; Eren : TD 1992/2 : 202; Dankoff: ALT 455.

carta *argo* 'yellenme'. Anadolu'da *zarta* 'martaval, abartmalı söz' olarak da kullanılır.
< Ar *ḍarṭa* 'Furz'.
Tietze: Ar 288/121.

cavlı bk. *çavlı*.

cazgır 'pehlivanları güreşten önce halka tanıtan kimse'.
Kökenini bilmiyoruz.

cebe **1.** 'zırh'; **2.** 'silâh'. Eski kaynaklarda da *cebe* 'zırh' olarak geçer. Anadolu ağızlarında altın ve gümüşten yapılmış bileziğe de *cebe* (veya *cepe*) adı verilir.
Farsça *caba* 'a coat of mail' (Steingass'ın verdiği *cuba* biçimi yanlıştır) da Moğolcadan geçmiştir (Moğ *cebe* **1.** silâh'; **2.** 'zırh'. Moğol diyalektlerinde 'ok' olarak da kullanılır). O bakımdan Arapça *cubba*'dan geldiği yolundaki açıklama yanlıştır.
Çağdaş diyalektlerde *cebe* 'ok' olarak da kullanılır: KKlp *jebe* 'ok'. - YUyg *cebe* 'ok'.
Yerel ağızlarda *cebe*'nin 'bilezik' olarak kullanıldığı göze çarpıyor. Kadınların süs olarak kulaklarına taktıkları halkaya verilen *küpe* adının eski ve yeni diyalektlerde daha çok 'zırh' olarak geçtiğini biliyoruz. O bakımdan 'zırh' olarak kullanılan *cebe*'nin Anadolu ağızlarında 'bileğe süs olarak takılan halka, bilezik' anlamını alması doğaldır. Bk. *küpe*.
Bulgarca *džebè* ve Sırpça *džebe, džeba* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 1:358. Škaljić: Turc 234; Skok: EtRj 1:470-471). Škaljić Arapçadan, Skok ise Farsçadan alındığını yazmıştır. BER de Škaljić'e dayanarak Arapça *cubba*'dan geldiğini dile getirmiştir.

Eskiden yaygın olarak kullanılan Türkçe *cebe* biçimi bu gün eskimiştir. Ancak *cephane* biçiminde *cebe*'nin saklandığını biliyoruz. Bk. *cephane*.

Brockelmann: OGM 5. § f, 2. not; Doerfer: TMEN 155, 156; Räsänen: V 124 b. Bk. Räsänen : V 117 b.

cehre 'iplik çıkrığı'

< Far *cahra* 'a yarn-reel'.

Tietze: ZBalk 18: 164/26; Tietze-Tekin : Erdem 5 : 288/25.

celbe 'avcı çantası'.

Kökenini bilmiyoruz. Dilimizde avcı çantasına *cağ* adı da verilir. Bk. *cağ*.

celfin *yer.* 'piliç'. Ağızlarda *şelfin* (ve *selfin*) olarak da geçer.

Tzitzilis'e göre (LB 32, 3-4:187), Rumcadan alınmıştır.

celmik bk. *çelmik*.

cemek *yer.* 'çamur kazımak için üvendirenin ucuna takılan demir'. Ağızlarda *çemek* olarak da geçer. Dar bir alanda kullanılan *mecek* göçüşme sonunda oluşmuştur.

< Erm *camak* 'stick to clean plow'.

Yerel ağızlarda üvendirenin ucuna takılan demire *çekel* adı da verilir.

Daher: AA 104; Eren: TM 19: 295; TD 1990/2: 64-65; TD 1995/2: 869-870; Dankoff: ALT 290 (*mecek* biçimini vermemiştir).

cepken < çepken 'kolları yırtmaçlı ve uzun, harçla işlenmiş bir tür kısa, yakasız üst giysisi'

~ Nog *şekpen, şepken.* - KKlp *şekben, şekpen, şekmen.* - Tel *çekmen* 'das Tuch'. - Alt, Tuba, Tel *çepken* 'das Tuch, ein Wollenzeug'. - Tel *çepken* 'Tuch, Wollenzeug; ein langer Tuchrock'. - Sag *sikpen* 'das Tuch'. - Şor, Kaça *şekpen* 'das Tuch'. - Sag, Koy *sekpen* 'das Tuch'. - TatK *çikmen.* - Bşk *sikmen.* - Tar *çekmen* 'der gefütterte Rock'

< *çek-* + *-men* eki (Eren : KCsA 3 : 132-133; DTCFD 8 : 278 ; TDAY 1953, 168-169; Brockelmann : OGM 86. §; Räsänen : V 103 b). Dmitriev'in *cepken* sözünü *-ken* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmesi yanlıştır (DAN 1926, 67).

Radloff'un Tatarca *sükmen* 'ein Rock aus Kameltuch' ve Kurdakça *sükmen* 'das Tuch, der Tuchrock' biçimlerini *çekmen* ile birleştirmesi yanlıştır (Räsänen : AAScF B 27, 278; Ligeti : MNy 31: 284). Bk. Ligeti: TörK 231.

Bulgarca *sukman*'ın *çekmen*'den geldiği yolundaki açıklama tartışmaya açıktır (Boev : BEz 15 : 13-14).

Türkçe *çepken* Farsçaya *çapkan* 'a sort of short coat' olarak geçmiştir (Laufer : T'oung Pao 17 : 490/165 ; Doerfer : TMEN 1103). Moğolcada da Türkçe bir alıntı olarak kullanılır (Ramstedt : KWb 426 b). Joki: LwSS 289-290; Tryjarski : Hungaro-Turcica 180.

cerek bk. *herek*.

cetik bk. *çetik*.

ceviz 'kışın yapraklarını döken bir ağaç (Juglans regia)'

< Ar *cauz.* - Arapça *cauz* Farsçadan alınmıştır (Far *gauz*). Farsça *gauz* Türkçeye *koz* olarak geçmiştir. Bk. *koz*.

Eski Türkçede cevize *yaŋak* adı verilir. Bu ad ağızlarda dar bir çevrede *yangak* olarak kalmıştır. Eski Türkçe *yaŋak* Macarcaya *dió* (< *gyió* < *gyivó*) olarak geçmiştir (Ligeti: TörK 21; Doerfer: KhalMat 308).

Hübschmann: ZDMG 48: 236; Munkácsi: KSz 20: 132; Laufer: Sino-Iranica 256. s. 5. not; Musaev : LTJa 202-203; Räsänen : V 125 b; 128 a; 162 a ; Eren: DTCFD 8 : 156-157; TD 1995/2 : 732-733.

ceylan 'çöllerde yaşayan, güzel gözlü, ince bacaklı, keçiden küçük hayvan'. Anadolu ağızlarında *ceyran* (> *ceran* > *ceren*) olarak da geçer.

~ Tkm *ceren* 'ceylan'. Türkmenler *keyik* ve *umga* adlarını da kullanırlar. - Krg *ceren* 'ceylan'. - Alt *yeren* 'yaban keçisi'.

Doğrudan doğruya veya Farsça yoluyla Moğolcadan alınmıştır (Moğ *cegeren* 'antilop').

Türkçe *ceyran* biçiminin *a(r)slan*, *kaplan*, *sırtlan* gibi sözlerin analojik baskısı altında *ceylan*'a çevrildiği anlaşılıyor.

Moğolcadan - Farsça ve Türkçe yoluyla - komşu dillere de geçmiştir.

Türkçe *maral* da Moğolcadan alınmşıtır. Bk. *maral*. Güney Sibirya diyalektlerinde 'erkek karaca' olarak kullanılan *kuran* da Moğolca bir alıntıdır. Kıpçak diyalektlerinin bir bölümünde geçen *cür* 'dağ keçisi' de Moğolcadan geçmiştir.

Laufer: T'oung Pao 17: 496; Sino-Iranica 575; Ramstedt: KSz 15: 144; KWb 474 b; Lautlehre 165; Pelliot: T'oung Pao 24: 253; JA 210: 285; Bang: KSz 17: 132-133, 142. s. 2. not; Menges: Poppe Arm (1) 103-104; Şçerbak: İRLTJa 133; Doerfer TMEN 171; Róna-Tas : ALH 16 : 434; Räsänen: V 112 a, 125 a; ÊSTJa 1989, 24-25; Şipova : STRJa 121, 124; Bazin: SChron 501.

cıda 'kargı'. Yerel ağızlarında da *cıda* (ve *cida*) olarak kullanılır. Eski kaynaklarda *cıda* olarak sık sık geçer.

~ Şor, Sag *çıda* 'kargı'. - Alt, Tel *yıda*

< Moğ *cida* 'kargı'. - Türkçede daha çok *kargı* adı kullanılır.

Rusçaya da geçmiştir (Odintsov : Êtimologija 1975, 93-96).

Ramstedt: KSz 15: 145; KWb 108 b; Joki: LwSS 357-358; Brockelmann: OGM 5. § f; Ligeti: AOH 19: 151-152; Räsänen: V 106 b, 200 a.

cılga *yer.* 'çığır, keçi yolu'. Anadolu ağızlarında *çılga* biçimi de kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz.

cılız 'zayıf, çelimsiz, güçsüz'. Anadolu ağızlarında *cılıngız* 'cılız, zayıf' (~ *çılıngız*) biçimleri de geçer.

Dankoff (ALT E 131) Ermenice *člaz* 'weak, puny; dried up, useles'; *člēz* 'small child', *čləz* 'insignificant, puny', *čluz* 'small' gibi birtakım biçimlerle birleştirmiştir.

Anadolu ağızlarında *cılız* yerine *enez* (ve *eneze*) biçimleri de kullanılır. Bk. *enez*.

Eren: Hungaro-Turcica 225-229.

cımbız 'kıl gibi ince şeyleri tutmak veya çekmek için kullanılan küçük maşa'. Anadolu ağızlarında *cımbıt* 'cımbız; yemek çatalı', *cimbiş*, *cimbit*, *cimbiz* 'cımbız' gibi birtakım biçimler de kullanılır.

< R τσιμπιδι 'Pinzette'.

Tietze: Gr (1) 241/272.

cıncık < cincik *yer.* 'sırçadan veya yalancı taşlardan yapılmış süs eşyası'. Anadolu'da *cıncık* 'çocuk oyuncağı' ve 'bilye' olarak da geçer. Ağızlarda *cinci* 'bilye' biçimi de kullanılır.

Türkçede yaygın olarak kullanılan *inci boncuk* adına dayandığı anlaşılıyor: Ağızlarda *inci boncuk* 'değersiz süs eşyası'olarak kullanıldığı gibi, 'çocuk oyuncağı' ve 'bilye' anlamlarına da gelir. Sık sık kullanılan *inci boncuk* adı içinde *inci* bölümünün başına bir *c* sesi getirilmiştir: *inci boncuk* > *cinci boncuk*. Bunun gibi, bu adın içinde *inci* bölümü *boncuk*'un sonundaki *-k* sesini de almıştır: *inci boncuk* > *cinci boncuk* > *cincik boncuk* (> *cıncık boncuk*) > *cıncık*. Buna göre, *cıncık* adının *elliptique* bir biçim olduğu açıktır.

Türkçe *cıngıl* 'inci, boncuk, gümüş veya altından yapılmış süs eşyası' sözü *cıncık* ile birleştirilemez. Bk. *cıngıl*.

cıngar bk. *çıngar*.

cıngıl 'inci, boncuk, gümüş veya altından yapılmış süs eşyası'. Ağızlarda *cingil* olarak da geçer. Birçok yerde *çıngıl* biçimi de kullanılır.

Türkçe *çıngıl* (~ *cingil*) 'küçük üzüm salkımı' biçimiyle birleştirilebilir. İnci, boncuk, gümüş veya altından yapılan ve başlığa takılan süslerin küçük üzüm salkımına benzetilmesi doğaldır.

Türkçe *çıngıl* (*cıngıl, cingil*) 'küçük üzüm salkımı' sözü Rumcadan alınmıştır. Bk. *çıngıl.*

Türkçe *cıngıl* biçimi, 'sırçadan veya yalancı taşlardan yapılmış süs eşyası' anlamına gelen *cıncık*'la birleştirilemez. Bk. *cıncık.*

cırdaval 'meşe dalından yapılan, ucu demirli, uzun cirit değneği'.

Kökenini bilmiyoruz.

cırnık bk. *çırnık.*

cıvadra 'geminin baş tarafından uzatılan direk'

< İtal *civadera* 'spritsail'. İspanyolca *cebadera* belli başlı Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer : Port *cevadeira,* Fr *civadière,* İtal *civadera,* Ar (Kuzey Afrika) *sabadera,* (Fas) *ṣabaḍḍṛa,* (Cezayir) *sābādīra.*

Kahane-Tietze: LFL 201.

cıvata 'ucuna somun geçirilip sıkıştırılan iri başlı vida'

< Ital (Venedik) *giaveta* 'bolt'.

Bonelli: Elementi 186; Barbera: Elementi 115; Kahane-Tietze: LFL 330.

cibin 'sinek, sivri simek'. Ağızlarda *çibin* olarak geçer.

~Tkm *çıbın* 'sivri sinek'. - Blk *çibin* 'sinek'. - Nog *şıbın* 'sinek'. Nogaylar sivri sineğe *şirkey* adını verirler. - KKlp *şıbın* 'sinek'. Kara Kalpaklar sivri sineğe de *şıbın* (veya *süyir şıbın*) adını verirler. - Özb *çivin* 'sinek'. - Krg *çımın* 'sinek'. Kırgızlar sivri sineğe *çirkey* adını verirler. - Kzk *şıbın* 'sinek'. - Tar *çibin* 'sinek'. - Alt *çımın, çümüŋ* 'sinek'. - Tel *çımal.* Bu biçim benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur (Eren: KCsA 3: 134-135). - Şor *şıbın.*

Eski Kıpçakçada *çıbın* 'sinek' olarak geçer.

Eski ve yeni diyalektlerde *cibin* (< *çibin*) yanında *sinek* adı da kullanılır (Ligeti : TörK 130). Bk. *sinek.* Sivri sineğe verilen *cibin* adı Türkçede *cibinlik* türevinde saklanmıştır. Bk. *cibinlik.*

Ramstedt (KWb 364 a) Türkçe *çıbın*'ı ? işaretiyle Moğolca *simağul* biçimiyle birleştirmiştir. Daha sonra Ligeti (NyK 49: 271) Moğolca *simağul*'u *çıbın* yerine Türkçe *sinek* (> Macarca *szúnyog*) sözüyle birleştirmiştir.

Zajączkowski : Sufiksy 78 (<**çip*-) ; Brockelmann : OGM 92. § ; Pelliot: BSOS 6: 575; Räsänen: V 110 a.

cibinlik 'sivri sinekten korunmak için yatağın üstüne ve yanlarına gerilen çadır biçiminde örtü'

< *cibin* + *-lik.* Anadolu ağızlarında *cibin* 'sinek, sivri sinek' olarak geçer. Bk. *cibin.*

Ağızlarda cibinliğe *cibindirik* adı da verilir. Bu adın *-dirik* (*-dırık, -duruk, -dürük*) ekiyle yapıldığı açıktır. Örn. *boyunduruk* (< : *boyun*), *çiğindirik* (< : *çiğin*), *gömüldürük.*

Dilimizde eskiden *cibinlik* yanında *cibindenlik* biçimi de kullanılmıştır. Bu biçimdeki *-den* eki Farsçadan alınmıştır. Türkçe *iğnedenlik, yağdanlık* örneklerindeki *-den* ~ *-dan* gibi.

Farsçaya *çipinlik* 'a mosquito-tent' olarak geçmiştir.

Bang: Túrán 1918, 302; Eren :TD 1993/2 : 16.

cicer bk. *civcer.*

cicim 'perde veya örtü olarak kullanılan nakışlı kilim'. Ağızlarda daha çok *cecim* olarak kullanılır.

< Far *cācim* (~ *cācīm*) 'a fine bedding or carpet'. Kürtçe, Gürcüce gibi komşu dillerde de kullanılır.

Monchi-zadeh: Xurāsān. 307/132. not; Tietze AO 13 : 18.

ciğer: *ak ciğer* 'solunum aygıtının ana kısmını oluşturan organ'; *kara ciğer* 'karın boşluğunda bulunan bir organ'

~ TatK *ciger* 'güç, kuvvet'

< Far *cigar* 'the liver '. - Türkçede ak ciğere eskiden *öyken* adı verilirdi. Bu ad yerel ağızlarda *öyken* olarak saklandığı gibi, Türkmencede de *öyken* olarak kullanılır.

Bulgarca *džiger*, Sırpça *džìgerica* ve Macarca *zsiger* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Türk diyalektlerinde ak ciğere *öpke* adı verilir: Krg *öpkö* (> *ökpe*). - KKlp *ökpe*. - Nog *öpke*. - Alt *ökpö*. Türkçede bu ad bu gün *öfke* olarak kullanılır. Bk. *öfke*.

Diyalektlerde 'kara ciğer' *bağır* olarak geçer: Tkm *bağır*. - Nog *bavır*. - Krg *bör*. - TatK *baur*. - Şor *pağır*. Şorcada *pār* olarak da geçer. - Sag *pār*. - Alt, Tel *pūr*. Eskiden Türkçede de *bağır* 'kara ciğer' olarak kullanılmıştır. Bk. *bağır*.

Németh: ALH 23: 3; Räsänen: V 126 a.

cil, çil *yer.* 'hasır otu'

< Erm *čil* 'reed, rush'.

Dankoff: ALT 456; Eren: TD 1995/1 : 35-36, 1995/2 : 872.

cilik bk. *çilik*.

cillik bk. *çilik*.

cimcime **1.** 'küçük ve tatlı bir tür karpuz': **2.** 'küçük ve sevimli (kadın)'.

Kökenini bilmiyoruz.

cincik bk. *cıncık*.

civcer 'küçük tulum'. Anadolu ağızlarında *cicer* biçimi de kullanılır. Eski sözlüklerde de *civcer* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

conta 'geçirmezliği sağlamak için sıkıştırılmış iki yüzey arasına yerleştirilmiş, genellikle kauçuk ve kurşundan yapılan ince parça; uç uca gelen iki kenar arasına konulan kösele'

< İtal (Venedik) *zonta* 'joint'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: Fr *joint*, İsp *junta*, İtal *giunta*, *giunto*.

Barbera: Elementi 158-159; Kahane-Tietze: LFL 719.

cop 'kısa ve kalın değnek, çomak, sopa'. Dar bir alanda *çop* olarak geçer.

< Far *çōb* 'a log; wood; a tree; a staff, rod, baton, stick; a drum-stick, etc'.

Tietze: Pers 140/38. Yerel ağızlarda kullanılan verileri göz önüne alan Tietze, Ermenice yoluyla geçmiş olabileceğini seslendirmiştir. Ancak Dankoff (ALT) bu olasılık üzerinde durmamıştır.

cor bk. *şor*.

culban *yer.* 'yabanî bezelye, burçak'. Ağızlarda *cılban*, *cilban* olarak da geçer.

< Ar *culbān* 'Saatplatterbse'. - Farsça ve Ermenicede de kullanılır.

Laufer: Sino-Iranica 306; Tietze: Ar 272/42; Eren: TD 1990/2: 63.

cumur, çumur *yer.* **1.** 'yağda kızartılmış ekmek'; **2.** 'peynirle taze mısır ekmeğinden yapılan bir çeşit yemek'

< Erm *čmur* 'a food made of bread and oil, prepared differently in different places'.

Dankoff: ALT 468; Eren: TD 1995/2 : 872-873; Bläsing : AT 8.

cunda 'serenin ucu; gizin ucu; gemi direği sırığı'

< İtal (Venedik) *zonta* '*yardarm, peak (of a gaff) ; pole (of a mast)'.

Kahane-Tietze: LFL 720.

cura[1] 'iki veya üç telli halk çalgısı'.

Kökenini bilmiyoruz.

Bk. Monchi-zadeh : Xurāsān 271.

cura[2] 'bir tür küçük atmaca'. Ağızlarda da *cura* (~ *cure, cüre*) olarak kullanılır.

Kumancada *cura* 'kleiner Sperber' olarak geçer.

Farsçada *curra* 'a common name for any male bird or beast, but particularly of a male falcon' olarak kullanılır. Codex Cumanicus'un Farsça bölümünde *çura* 'sparrow hawk' olarak geçer. Bk. Bodrogligeti : CC 103.

Eski ve yeni diyalektlerde geçen *baz, şahin* gibi adlar da Farsçadan alınmıştır.

Monchi-zadeh : Xurāsān 271.

curun *yer.* 'taş veya tahtadan yapılmış oluk, kurna'. Ağızlarda *cunur* 'hamam havuzu', *çunur* 'kurna', 'su teknesi' olarak da geçer. Bu biçimlerin göçüşme (*métathèse*) sonunda oluştuğu açıktır. Ağızlarda kullanılan *maran* > *manar* gibi.

< Ar *curn* 'steinerner Tränktrog, Steinbecken'. - Kürtçeye de *curn* 'auge, mortier' olarak geçmiştir.

Tietze: Ar 271/40 (*cunur, çunur* biçimlerini vermemiştir).

cükür bk. *çükür.*

Ç

çabuk 1. 'alışılandan daha kısa bir zamanda, tez'; **2.** 'hızlı'.

Orta Türkçede *şabük* olarak geçer.

Clauson'a göre (TDAY 1966, 11; ED 866 a; ResAltL 45), Farsça *çābuk*'ten alınmıştır (*çābuk* 'quick'). Bk. Brockelmann : UJb 8 : 264; Menges : CAJ 11 : 104-105; Räsänen : V 99 b (*çap-* 'vurmak' kökünden geldiğini ? işaretiyle açıklamıştır); Tenişev : İRLTJa 290 (*çap-* kökünün türevleri arasında saymıştır).

çadır 'kıl dokuma, deri veya keçeden yapılmış göçebe evi'

~ Tkm *çādır*. - Blk *şatır*. - Nog *şatır* 'çadır'. - KKlp *şatır*. - Krg *çatır* **1.** 'çadır'; **2.** 'dam, saçak'. - Kzk *şatır* **1.** 'çadır'; **2.** 'dam'. - TatK *çatır*. Tatarlar *çadır* biçimini de kullanırlar. - Bşk *satır*. - Özb *çodir*. - Kûr *çatır* 'karyola perdesi'. - Alt, Tel *çadır*. - Şor *şadır*. - Sag *sadır*. - Tuv *çadır*. - Çuv *çatăr*. Tatarcadan alınmıştır.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz (*çātır*). Orta Türkçede *çātır* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *çātır* yanında *çāçır* biçimi de kullanılır. Oğuzlar arasında *çāşır* olarak da geçer. Eski Kıpçakçada da *çatır* 'tente' ve 'kadınların başlarına örttükleri bez' olarak kullanılır. Eski Türkçe kaynaklarda da *çadır* 'kadınların başlarına örttükleri bez' olarak geçer.

Orta Türkçede *çatır* yanında *çovaç* (veya *çuvaç*) adının kullanıldığını da görüyoruz. Ancak, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bu ad çağdaş diyalektlerde geçmez.

Kökeni karışıktır. Eski ve yaygın bir görüşe göre, Farsçadan (veya Orta Farsçadan) alınmıştır (Far *çādar* 'a tent, pavilion'; OFar *çātur*). Buna karşılık Vámbéry, Türkçe *çat-* kökünün bir türevi olduğunu yazmıştır. Bu görüş son yıllarda Németh gibi Türkologlarca sık sık dile getirilmiştir. Eski ve yeni diyalektlerde *çat-* kökünün yaygın olarak kullanıldığını biliyoruz. Türkçede bu kökün *çatı* ve *çatma* gibi birtakım türevleri de göze çarpar. Anadolu ağızlarında *çatı* yerine *çantı* (ve *çandı*) biçimi, 'direk başlığı', 'duvarları birbirine geçme kalın tahtalardan yapılan ev', 'duvar', 'tavan', 'yayla ağılı' olarak geçer. Bunun gibi, *çatma* türevi de 'duvarları birbirine geçme ağaç gövdelerinden yapılan yayla evi' ve 'yürük çadırı' olarak kullanılır. Doerfer'e göre: *"Çadır* ist nicht mit Sicherheit pers." (Oriens 18-19: 436); "Wort umstrittener Herkunft (türkisch?, iranisch?)"(CAJ 12: 303/61). Poppe ise Farsçadan (veya Orta Farsçadan) alındığını sık sık dile getirmiştir.

Eski ve yeni komşu dillerde Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanıldığına tanık oluyoruz. Macarca *sátor* eski bir Türk dilinden alınmıştır (Ligeti: TörK 57). Balkan dillerine Türkçeden geçmiştir: Blg *šat"r*; Bulgarcada *čad"r* biçimi de kullanılır; R τσαντίρι (Andriotis : EL 379); Srp *šátor* biçimi Macarcadan alınmıştır; Sırpçada *čádor* olarak da geçer; Rumence *şatră* biçimi Macarcadan alınmıştır; Melich'e göre (ZfSlPhil 4: 94-103), Rusça *šatër* biçimi Macarca *sátor*'dan alınmıştır. Poppe (CAJ 12 : 157) de Rusça *šater* biçiminin Macarca yoluyla alındığını seslendirmiştir.

Miklosich: TE 1: 34; Gombocz: BTLw 65; Laufer: T'oung Pao 17: 478, 483; Gordlevskiy : ZKV 5 : 274; Ligeti: NyK 49: 197,

215; AOH 19: 150; 29: 283; TörK 57 (kökeni üzerinde durmamıştır); Jokl: UJb 7: 76-77; Räsänen: FUF 24: 252; StO 25, 1: 7; V 101; Brockelmann: OGM 2. s.; 5. § e 1. not; Menges: The Igor' Tale 72. s. 188. not; UAJb 40: 154; Harmatta: MNy 49: 183; Poppe: UJb 7: 163; CAJ 1 : 39; 12: 157; UAJb 46: 130; Németh: MNy 49: 313; AOH 3: 13-14; Kniezsa: SzlJsz 939-940; Tamás: UngElRum 721; Doerfer: TMEN 1042; Oriens 18-19: 436; Şiraliev Arm 49; CAJ 12: 303; TDAY 1975-1976, 111, 115; Dmitriev: Stroj 552; Décsy: ULwBulg 68-69; Tietze: Pers 136/24; Egorov: ÊS 318; Škaljić : Turc 159; Hadrovics: UElSk 471-472; Clauson: ED 403 b; TESz 3: 500-501; Vasmer : REW 3 : 379; Şipova: STRJa 413-414; Golden: KhazSt 241; Şçerbak : JaS 193/20 (< Farsça).

çağ 'vakit'. Türkçede 'yaş; devir' anlamlarında da yaygın olarak kullanılır.

~ Az *çağ* 'vakit, zaman'. - Tkm *çağ*. - Nog *şak* 'vakit, zaman; yaş'. - TatK *çak* 'vakit, zaman, mevsim'. - Bşk *sak* 'vakit'. - Krg *çak* 'vakit'. - Kzk *şak* 'vakit'. - KKlp *şağ*. - Özb *çoğ* 'vakit'. - Sag *sā, sak* 'vakit'. - Tuv *şak* 'saat; vakit'. - Yak *sax* 'zaman (dönem)'. - Çuv *çux* 'vakit'. Tatarcadan alındığı anlaşılıyor.

Türkçe bir öğe olduğu yolundaki inanç yaygındır. Ancak eski yazıtlarda geçmediğine tanık oluyoruz. Uygurcada ise Moğol çağından başlayarak kullanılır. Eski Türkçede 'vakit, zaman' olarak *öd* sözü geçer. Bu sözün Türkçede birçok türevi kalmıştır. Bk. *öğle, övün.*

Moğolcada *çağ* eski eserlerde sık sık geçer. Çağdaş Moğol diyalektlerinde de yaygın olarak kullanılır. Buna göre, Türkçeye Moğolcadan geçtiği anlaşılıyor.

Tacikçe *çâq* Özbekçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 386).

Ramstedt: KSz 15 : 135; KWb 419 a; SKE 27; Joki: LwSS 280; Ligeti: AOH 19: 149; MNy 62 : 387; Räsänen : LTS 181; V 95 a; Clauson: ED xxix. s. ; Doerfer : TMEN 1045 ; Oriens 18-19 : 390 ("eher oder mit Sicherheit türkisch") ; Eren: TDAY 1978-1979, 276-279; TD 1994/2 : 182; Şçerbak: VJa 4, 1986, 54; Kara: ALH 18: 11. Bk. Rassadin : FLTJa 230.

çağanoz 'eti için avlanan, pavuryaya benzer küçük su hayvanı'

< R τσαγανός.

Meyer : TürkSt 89 ; Georgacas : FT 134/145.

çağla (< çağala) 'olmamış yemiş'

< Far *çaġāla* 'unripe fruit'. - Türkçe *çağla* biçiminde *-a-* düşmüştür: *çağala* > *çağla*.

Rumca σύγαλα biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.

Deny: Principes 117; Doerfer: IF 81: 359; Bernard: BalkEz 9, 2: 91; Symeonidis Gr 176/45, 193/222.

çakal 'kurttan küçük bir yaban hayvanı (Canis aureus)'. Çağdaş diyalektlerde *şagal* olarak da kullanılır : Tkm *şagal*. - Kzk *şagal*. - KKlp *sagal*. - Nog *şakal*.

Eski Kıpçakçada *çagal* olarak geçer.

< Far *şaġāl* 'a jackal' (< Skr *śṛgāla*). - Farsça *ş-* Türkçede *ç-*'ye çevrilmiştir.

Türkçeden Avrupa dillerine de geçmiştir: Fr *chacal;* İng *jackal;* İtal *sciacallo;* Alm *Schakal.*

Orta Türkçede çakala *arju* adı verilir. Bu adın yabancı bir dilden geldiği açıktır (Brockelmann: OGM 18. § ξ ; Clauson: ED 200 b).

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *çakal* yerine *çö̈ böri* (veya yalnız *çö̈*) adı kullanılır: Krg *çö̈*. - Tuv *şö̈börü*. - Tel *çö̈pörü*. - Özb *çiyabori*. - YUyg *çilböri*. Bu adın birinci öğesi Moğolcada 'kurt' veya 'çakal' olarak kulla-

nılan *çögeböri* adında geçen *çöge*'den başka bir şey olamaz. İkinci öğesinde ise eski ve yeni diyalektlerde kurda verilen *böri* adı saklanmıştır (Doerfer: TMEN 784).

Pelliot: BSOS 6: 559; Räsänen: V 96 a; Poppe : CAJ 9 : 165 ; Halasi-Kun : AEMAe 1 : 163; Nugteren-Roos : AOH 49 : 41.

çalpara < çarpara 'parmaklara takılıp çalınan köçek zili'

< Far *çahār pāra* 'a musical instrument'; *çār pāra* 'a pair of castanets or virginals' (*çahār, çār* 'dört', *pāra* 'parça'). Türkçe *çalpara* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur (*çarpara > çalpara*).

Bouvat: KSz 4:324.

çaltı 'diken, çalı'. Yalnız Anadolu ağızlarında kullanıldığı anlaşılıyor. Türkçe *çalı* sözüyle *çaltı* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bk. *çalı*.

Rásonyi: NyK 51:109-111.

çam 'yurdumuzda birçok türü yetişen bir orman ağacı (Pinus)'. Yerel ağızlarda *şam* (ve *ışam*) olarak geçer. Kıbrıs ağzında da *şam* biçimi kullanılır.

~ Az *çam*. Azerî alanında *şam* biçimi de geçer.

Eski Kıpçakçada *şam* olarak kullanılır.

Arapçadan kalma bir alıntı olduğu anlaşılıyor (Ar *şam^c* 'mum'). Başlangıçta Türkçede *şam ağacı*, yani 'mum ağacı' olarak kullanıldığı açıktır. Daha sonra *şam* (> *çam*) *ağacı* adı *ellipse* yoluyla *şam* (> *çam*)'a dönüşmüştür. Çam gibi reçineli ağaçların yağlı ve çabuk yanmaya elverişli bölümlerinin çıra olarak kullanıldığını biliyoruz. O açıdan Arapçada 'mum' olarak kullanılan *şam^c* sözü Türkçede kolaylıkla *şam* (> *çam*) *ağacı*, yani 'çıra (veya mum) ağacı' değerini kazanmıştır. Ağızlarda *şam* 'mum' olarak da geçer. Arapça *ş-*'lerin Türkçede *ç-*'ye çevrildiğine sık sık tanık oluyoruz.

Ramstedt (SKE 47) Türkçe *çam*'ı Korece *čham-namu* 'the oak' biçimiyle birleştirmiştir. Daha sonra Räsänen (V 97 b) de ? işaretiyle bu birleştirmeyi vermiştir.

Çağdaş diyalektlerin büyük bir bölümünde çam ağacına *karagay* adı verilir: Kzk *karagay*. - KKlp *karagay*. - Krg *karagay* 'ak çam, köknar'; *kızıl karagay* 'çam'. - Nog *karagay*. - Tel, Şor, Sag *karagay*. - Bşk *karagay*. Bu adın Moğolcadan alındığını biliyoruz (Ramstedt: KWb 169 a; Räsänen: V 235 ; Doerfer: TMEN 280).

Çağdaş diyalektlerde dar bir alanda *narat* adı da 'çam' olarak kullanılır: TatK *narat*. - Blk *narat*. Bu adın da Moğolcadan geldiği anlaşılıyor (Moğ *narasun*). Bk. Eren : TD 52 : 767.

Tuvacada 'çam' olarak *xadı* adının geçtiğini görüyoruz. Hakasçada *xara* ve *xazı* adları geçer. Çuvaşçada *xır*, Yakutçada ise *xırıya* adı kullanılır. Yakutçada *bäs* adı da 'çam' olarak geçer (Räsänen: V 71 b; Rassadin: Zaimstvovanija 82).

Çuvaş ağızlarında *yaxtă* biçimi de göze çarpar (Egorov: ÊS 355; Räsänen: StO 18, 3:26; Sinor: ResAltL 251. s. 2. not).

Karaçaycada 'Tanne' olarak *balas* adı geçer (Räsänen:V 60 a).

Kürtçe *çam* 'pin, sapin' biçimi Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumca, Rumence gibi Balkan dillerine de *çam* olarak geçmiştir.

Musaev: ResAltL 192-193; LTJa 178-179 ; Róna-Tas: Néprajz és Nyelvtudomány 17-18:128; ResAltL 204; Doerfer: TMEN 280; Egorov: ÊS 314; Räsänen: V 97 b; 350 b; 441 b; Agyagási: ALH 45: 444; Skok: EtRj 1: 292; Škaljić : Turc 162; Adamović : AFF 10:65-66; Eren : TD 1995/1 : 44-45.

çamça 'pullarından yalancı inci yapılan bir ırmak balığı (Leuciscus rutilus)'.

Kökenini bilmiyoruz.

çamçak < çapçak 'ağaçtan oyularak yapılmış kulplu su kabı'. Ağızlarda *çapşak, şapşak* olarak da geçer. Dar bir alanda *sapşak* biçimi de kullanılır.

~ TatK *çapçak* 'tekne'. - Nog *şapşak*. - Tel *çapçak* 'kova'. - Alt *çapçak* 'fıçı'. - Sag *sapçak* 'kova'.

Eski Kıpçakçada *sapçak* 'bakır kulplu kova' olarak geçer.

Türkçe *sap* kökünden geldiği anlaşılıyor: *sap* + *-çak* eki. Bu eke ilişkin bilgi almak için bk. Brockelmann : OGM 26. §. Dilimizde 'kazandan sıcak su almak için kullanılan uzun saplı kap' olarak kullanılan *saplı* biçimi de *sap*'ın bir türevidir. *Sapçak* türevi benzeşme (*assimilation*) sonunda *çapçak* biçimini almıştır: *sapçak* > *şapçak* > *çapçak*. Son olarak *çapçak* biçimi *-p-* > *-m-* değişmesine uğradıktan sonra *çamçak* biçimi oluşmuştur.

Bk. Németh : InschrNSzM 24 ; Paasonen : NyK 42 : 50; Räsänen : V 99 b.

çamgur bk. *camgur*.

çamur 'su ile karışıp bulaşır ve içine batılır duruma gelmiş toprak, balçık'.

~ Hal *çamur*.

Kökünü bilmiyoruz.

Türkçeden Kürtçeye *çamur* 'boue, crotte' olarak geçmiştir.

Räsänen : V 98 b. Doerfer - Tezcan, Wörterbuch des Chaladsch 97 (< *çam-mur* < : **çam-*).

çamurcuk 'sazandan küçük, eti tatsız bir göl ve bataklık balığı'

< *çamur* + *-cuk* küçültme eki. - Türkçe *sazan* da 'çamur' anlamına gelen *saz*'ın *-(a)n* küçültme ekiyle yapılmış bir türevidir. Bk. *sazan*.

çamurcun 'göllerde ve bataklık yerlerde yaşayan küçük bir cins ördek'

< *çamur* + *-cun*.

çan < çaŋ 'içinden sarkan tokmağının kenarlara vurmasıyla ses çıkaran madenden araç, kampana'

~ Tkm *zaŋ* 'zil, çan'. - TatK *çaŋ*. - Alt, Tel, Şor *şaŋ*. - Sag *saŋ*. - Hak *saŋ*.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *çaŋ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çaŋ* biçimi kullanılır.

Çanın çıkardığı sesten geldiği anlaşılıyor. Eski Türkçe *koŋrağu* 'çan' gibi: Kzk *koŋrau*. - KKlp *koŋırau*. - Şor *koŋırā* . - Kumd *koŋdrau*.

Doerfer : TMEN 1128 ; Räsänen : V 99 a; Clauson: ED 424 a; Menges: UAJb N. F. 3: 12; Stachowski : FO 29 : 247-248 (Çinceden geçtiğini dile getirmiştir) ; Erdal: Word F 472.

çanta 'kösele, meşin veya kumaştan yapılıp büyüklüğüne göre para, evrak, giyecek, yiyecek koyup taşımaya yarayan kap'. Ağızlarda *çantay* (> *cantay*), *çentey* ve *çente* olarak da geçer.

Doerfer'e göre (TMEN 1053; CAJ 12 : 303/70), Rumenceden alınmıştır : Rum *geantă*. Kazakça *şontay* 'bel kayışına takılan kurşun çantası', Nogayca *şontay* **1.** 'erkeklik bezi torbası'; **2.** 'boğanın erkeklik bezi torbasından yapılan küçük kese', Özbekçe (Afganistan) *çuntak* 'cep', Kırgızca *çöntök* 'cep' biçimleriyle *çanta* arasındaki benzerlik çarpıcı ve düşündürücüdür. Bk. Doerfer : CAJ 12 : 303/70. Tacikçe *çontak* Özbekçeden geçmiştir (Doerfer : TLT 395).

Arapça (Suriye) *şanţa* 'valise' Türkçeden alınmıştır. Farsça *çanta* da Türkçe bir alıntıdır. Balkan dillerinde de kullanılır (Blg *čanta*, Srp *čanta*, R τσάντα).

Räsänen: V 98 b, 116 a; Andriotis : EL 379.

çap 'büyüklük, ölçü'

< Erm *č'ap'* 'measure'.

Dankoff: EÇ-Bitlis; ALT 588.

çapa[1] 'tarlalarda toprağı kazmak için kullanılan ağaç saplı demir araç'

< İtal *zappa*. Rumcada da τσάπα olarak kullanılır.

Meyer: TürkSt 47; Bonelli: Elementi 184; Barbera: Elementi 251; Kahane-Tietze : LFL 717; Räsänen : V 99 b; Andriotis : El 379.

çapa[2] 'gemi demiri'

< İtal *zappa* 'palm (of an anchor)'. - Arapçada (Kuzey Afrika) da kullanılır.

Kahane - Tietze : LFL 717.

çapa[3] 'gemi kirişi'

< İtal *ciappa* 'fetta di legno'. Türkçe *çapa*'nın Akdeniz dillerinde 'plate, plank' anlamına gelen bir söz grubuna bağlı olduğu anlaşılıyor: Port *chapa*, İsp *chapa*, İtal *ciappa*, R τσάπα 'bend'. Söz grubu köken bakımından açıklanmaya muhtaçtır.

Kahane - Tietze : LFL 197.

çapak 'eti tatsız, kılçıklı, iri pullu, yassı bir tatlı su balığı (Abramis brama)'. Ağızlarda yayın ve sazan balıklarının yavrusuna da *çapak balığı* adı verilir.

~ Az *çapag*. - Tkm *çapak* 'bir tür balık'. - Nog *şabak*. - Krg *çabak* 'küçük balık'. - TatK *çabak* 'küçük balık'. - Bşk *sabak*. - KKlp *şabak* 'küçük bir balık'. - Şor, Kzk *şabak* 'küçük balık'. - Blk *çabak* 'balık'. Balkarlar *çabak* yanında *balık* adını da kullanırlar. - Çuv *śupax*.

Orta Türkçede *çapak* 'küçük bir tatlı su balığı' olarak kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *çapak er* 'mayası bozuk, soysuz adam' anlamına gelir.

Türkçe *çap-* kökünden geldiği anlaşılıyor: *çap-* + *-(a)k eki*.

Rusça *čebak* ve Macarca *csabak* biçimleri Türk diyalektlerinden alınmıştır. Macarca *csabak* biçiminin Kıpçak (Kuman) kökenli bir alıntı olduğu açıktır.

Gombocz : BTLw 44 ; Egorov : ÊS 219; Doerfer : TMEN 1061 ; Räsänen : V 99 b; Clauson : ED 395 b; Vasmer : REW 3 : 307-308; Ligeti : TörK 80.

çaparız 'engel'. Eski kaynaklarda *paçarız* olarak geçer. Anadolu ağızlarında da *paçarız* biçimi kullanılır. Ağızlarda *çeperiz* (ve *ceperiz*) olarak da geçer.

Rumca yoluyla Venedik İtalyancasından alındığı anlaşılıyor (*impazzare*). Türkçede eski *paçarız* yanında kullanılan *çaparız* göçüşmeli (*métathétique*) bir biçimdir.

Sırpça *pačàriz* biçimi Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 506).

Kahane-Tietze: LFL 343; Tzitzilis : Tietze Arm 203.

çapari 'çok iğneli olta'

Venedik İtalyancasından alındığı anlaşılıyor (**ciaparín* 'device for catching fish' < : *ciapar* 'to catch fish'). Rumcada da τσαπαρί olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 196.

çapçak bk. *çamçak*.

çaprak 'eyer örtüsü'. Türkçede *şaprak* biçimi de kullanılır.

Eski ve yeni diyalektlerde geçmeyen bu sözün yabancı bir dilden alındığı açıktır. Türkçeye Macarcadan geçtiği anlaşılıyor (Mac *csáprág*).

Avrupa dillerinde de yaygın olarak geçer: Alm *Schabracke*; Fr *chabraque*. Avrupa dillerine Türkçe yoluyla geçtiği anlaşılıyor. Rusça *čaprák*, *čeprák* biçimi de Türkçeden alınmıştır.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde çaprağa *tokum* adı verilir. Bu adın Moğolcadan alındığını biliyoruz (Ligeti : KSİNA 83 : 19).

Miklosich: TE 1: 36; Nachtr 1: 20; 2: 93; Gombocz: MNy 9: 412-414; TESz 1: 408;

Zajączkowski: Studia 8; Crânjală: RumVl 240; Dmitriev: Stroj 550; Vasmer: REW 3: 302; Räsänen: V 99 b; Skok : EtRj 1 : 252; Hadrovics: UElSk 160.

çapraşmak 'karışık, çapraşık duruma gelmek'. Türkçe (< Farsça) *çapraz*'dan geldiği anlaşılıyor. Türkçe *çapraz*'ın sonundaki *-z* sesi büyük bir olasılıkla *karışmak* (veya *dolaşmak*) fiilinin baskısı altında *-ş*'ye çevrilmiştir.

Anadolu ağızlarında *çapraşık* türevi *çepreşik* 'karışık' olarak da kullanılır. Ağızlarda göçüşmeli (*métathétique*) *çerpeşik* (> *çelpeşik*) biçimi de geçer.

çapraz 'bir köşeden karşı köşeye uzanan'. Ağızlarda 'düğme', 'kopça', 'gümüş veya altın gerdanlık', 'göğüse takılan süs iğnesi, gümüş iğne', 'demircilerin kıskacı bağlamak için kullandıkları demir halka', 'kolan tokası', 'dolap ve pencere menteşesi' ve 'ön sağ, arka sol veya ön sol, arka sağ ayağı beyaz veya alacalı olan at' olarak da geçer. 'Çengel, kopça' olarak *çebres* (> *çebrez* > *cebrez*) biçimi de kullanılır.

~ Tkm *çapraz* **1.** 'kadın gömleklerinin eteklerine dikilen gümüş veya yaldızlı süs'; **2.** 'iplik kangalı'

< Far *çaprāst, çaprās* 'a silk button; a buckle, breastplate, badge; unsteadiness (a turning from left to right and vice versa)' (*çap* 'left' ve *rāst* 'right'). Kürtçede de *çapraz* olarak kullanılır. Türkçede sonundaki *-t* düşmüştür. Ancak Farsçada da *çaprās* biçiminin geçtiği göze çarpıyor.

Türkçeden Rumcaya τσαπράζια olarak geçmiştir (Andriotis: EL 379).

Tietze: Pers 138/28; Laude-Cirtautas: CAJ 10:160.

çapuk *yer.* 'ağzı açık el sepeti'. Ağızlarda *çepuk, çepük, çepik* 'meyve konulan sepet' olarak geçer.

< Erm *č'ap'uk* 'small basket'.

Dankoff: ALT 589; Bläsing : AT 12.

çaput 'eskimiş bez parçası, paçavra'. Ağızlarda 'bez' olarak kullanılır.

~ Tkm *çabıt* 'kadın gömleği'. - Krg *çapan çapkıt* 'üst giyeceği'; *çapkut* (veya *çapkut ton*) 'zırh'

~ OT *çapğut* 'paçavra, bez parçası; yama'. Eski Kıpçakçada da *çaput* olarak geçer.

Clauson'a göre (TDAY 1966, 9, 27), *çap-* kökünden *-gut* ekiyle kurulmuştur.

Farsça *çabġut, cabġūt, çaġbut, çaġbūt* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Doerfer: TMEN 1082)

Räsänen: V 99 b; Clauson: TDAY 1966, 9; ED 396 a; Pomorska : Studia Turcologica Cracoviensia 1: 98 (Farsçadan alındığını yazmıştır).

çarık 1. 'sığır derisinden yapılan ve deliklerine geçirilen şeritle bağlanan ayak giyeceği'; **2.** 'araba yokuş aşağı giderken tekerleği frenlemek için altına sürülen demir levha'; **3.** *argo* 'para cüzdanı'

~ Tkm *çarık*. - Bşk *sarık*. - Nog *şarık*. - Özb *çōruğ, çōrık*. - Krg *çarık*. - Kzk *şarık*. - Kûr *çarık*. - Blk *çarık*. - Yak *sarī* 'ren geyiği derisinden yapılan çizme'.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *çaruk* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çaruk* biçimi kullanılır.

Kökünü açık olarak bilmiyoruz. Ancak Türkçe bir türev olduğu açıktır. İlk bakışta *çar-* kökünden geldiği anlaşılıyor. Teleütçede *çar-* kökünün 'umwickeln' anlamında kullanıldığını görüyoruz. Buna göre, *çarık* (< *çaruk*) biçiminin *-(u)k* ekiyle yapılmış bir türev olduğu düşünülebilir. Türkçe *sarık* (< : *sar-*) örneği gibi. Bu eke ilişkin bilgi almak için bk. Brockelmann: OGM 64.§. Yalnız, *çar-* kökü eski veya yeni verilerle doğrulanmaya muhtaçtır.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir: R τσαρούχι; Srp *čàruk, čàrug;* Mac

saru; Far *çārūğ, çārūk;* Rus *čarok, čarka* (çokluk biçimi *čarki*). Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Ligeti: MNy 31: 281-282; TörK 57, 318-319.
Doerfer: TMEN 1044; CAJ 12: 303; Škaljić: Turc 165; Räsänen: V 101 a; Clauson: ED 428 b; Skok: EtRj 1: 297; Andriotis: EL 379.

çark 'bir eksenin döndürdüğü tekerlek biçimindeki makine parçası'
< Far *çarx* 'wheel; spinning-wheel', Avest *çaxra-*.
Ramstedt : KSz 15 :140; Tietze: Pers 138/30.

çarpana *yer.* 'yün kuşak, kolan'.
Kökenini bilmiyoruz.

çarşı 'dükkânların bulunduğu yer'
< Far *çārsū* 'çarşı; pazar' (< : *çār* 'dört' *sū* 'yan, taraf'). Türkçede *çārsū* > *çārşū* biçimi benzeşme (*assimilation*) sonunda *çarşı*'ya çevrilmiştir. Farsça *sirīş* > Türkçe *çiriş* gibi. Bk. *çiriş.*
Bulgarca *čaršija* ve Sırpça *čaršija* biçimleri Türkçeden geçmiştir. Rumca τσαρσὶ biçimi de Türkçeden alınmıştır (Andriotis: EL 379). Türk diyalektlerinde *çarşı* yerine *bazar* (~ *pazar*) adı da kullanılır. Bu ad da Farsçadan alınmıştır. Bk. *pazar.*
Németh : ALH 3 : 185; Škaljić : Turc 165; Räsänen : V 100 b.

çavdar 'unlu tane veren bir bitki (Secale cereale)'
~ Tkm *çovdarı.* Sonundaki *-ı*'nın *darı*'nın baskısı altında oluştuğu anlaşılıyor.
< Far *çūdār* 'rye'. Farsçada *caudar* 'a herb growing in wheat', *caudara* 'a herb growing amongst wheat', *gaudar, gaudara* 'a plant growing amongst wheat and barley' gibi biçimler de göze çarpar. Farsçada *cau, cav* 'barley, a grain of barley' olarak kullanılır.
Littmann'a göre (Tschudi Arm 115/87), Arapça *cāwadār* Türkçeden alınmıştır.
Çağdaş diyalektlerde çavdara *arış* (< Rusça *rož'*) adı verilir (Räsänen : V 26 a) : TatK *arış.* - Çuv *ıraş.* - Alt, Tel, Şor *arış.* - Sag *arıs.* - Nog *arıs.* Nogaylar *kara biyday* adını da kullanırlar. Kara Kalpaklar da çavdara *kara biyday* (ve *sulı*) adını verirler. Ancak *sulu* diyalektlerde 'yulaf' olarak geçer: Kzk *sulu.* - Alt, Tel, Şor, Sag *sula.* Altayca, Şorca, Sagayca gibi diyalektlerde 'çavdar' olarak *yadığan* adı kullanılır : Alt *yadığan* 'Roggen'. - Küer *yatkan.* - Şor *çadığan.* - Sag *çadağan* 'Winterrogen'. Bk. Räsänen : V 177 a.
Laufer: T'oung Pao 31: 263, Räsänen: V 101 b; Deny: Principes 90; Monchi-zadeh : Xurāsān 257.

çavgın bk. *çıvgın.*

çavlı 'ava alıştırılmamış doğan'. Yerel ağızlarda da *çavlı* (> *cavlı*) olarak saklanmıştır.
~ OT *çavlı* 'doğan'.
Macarcada doğana verilen *sólyom* adının Türkçeden geldiği yolundaki sav tartışmaya açıktır (Németh: MNy 39: 99-101; Ligeti : TörK 212-213).
Räsänen : V 101 b; Clauson: ED 397 a.

çavun 'çavdan yapılmış kırbaç'
< *çav* 'at, eşek gibi hayvanların erkeklik organı' + *-(u)n* küçültme eki. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *çavığ* 'kamçı ucu' (ve *çağığ*) biçimi düşündürücüdür. Bk. Clauson : ED 395 b, 407 a.
Deny: Principes 127.

çay[1] 'ırmaktan küçük akar su'
~ Az *çay.* - Tkm *çāy* 'küçük akar su'. - Hal *çây* 'river'.
Çağdaş diyalektlerde 'küçük akar su', 'ırmak', 'küçük akar su yatağı' olarak kullanılan *say* biçimiyle birleştirilemez.
Räsänen: V 95 a; Doerfer : KhalMat 296.

çay[2] **1.** 'bir ağaççık'; **2.** 'bu ağaççığın özel işlemlerle kurutulan yaprağı'; **3.** 'bu yaprakların haşlanması ile elde edilen güzel kokulu ve sarımtırak kırmızı renkli içecek'.

Murayama'ya göre (Êtimologija 1975, 81-83), çağdaş Türk diyalektlerinde kullanılan *çay* biçimi Moğolcadan geçmiştir (Moğ *çai*). Moğolca *çai* biçimi ise Kuzey Çin'de çay yaprağına verilen *č^{c}a-ye* adından alınmıştır. Rusça *çay* biçiminin Türk diyalektlerinden geldiği anlaşılıyor.

İngilizce (*tea*), Fransızca (*thé*), Almanca (*Tee*), İtalyanca (*tè*) gibi Avrupa dillerinde kullanılan biçimlerin Güney Çin diyalektlerinden alındığı açıktır.

Bk. Laufer: Sino-Iranica 553;T'oung Pao 17 : 505; Doerfer : TMEN 1057 (Kuzey Çince *ç^{c}a*, Güney Çince *t^{c}e*) ; Räsänen : V 95 a; Baskakov : Jarring Arm 2, 3. Csongor : Pais Arm 276-279.

çaydan, çaydanlık 'içinde çay pişirilen kap'

~ Tkm *çaydan*

< *çay* + *-dan* eki. *-dan* eki Farsçadan alınmıştır. Bu ek *iğnedan* (> *iğneden), sürmedan* gibi Türkçe türevlerde de göze çarpar. *Çaydanlık* biçimine *-dan* ekinden sonra Türkçe *-lık* eki de getirilmiştir. Türkçe *iğnedan* (> *iğ-neden*) > *iğnedenlik* örneğinde olduğu gibi.

çayır 'üzerinde gür ot biten düz yer'

Räsänen (V 95) Kırgızca *çıyır, çiyir* 'çığır' biçimiyle birleştirmiş, Kazakça *şir* 'Ort, den das Vieh vollständig abgeweidet hat' biçimini de vermiştir.

Eski ve yeni diyalektlerde çayıra *ölen* adı verilir. Bk. Brockelmann: OGM 96. §; Doerfer: TMEN 620; Sevortyan: ESTJa 1974, 527-528.

Eilers : Onoma 21 : 294. s. 25. not.

çaylak 'küçük kuşları ve sıçan gibi hayvanları avlayan yırtıcı bir kuş'

~ Tkm *çay* 'çaylak'. Türkmenler *çay-çaŋalak* adını da kullanırlar. - KKlp *şay* 'çaylak'.

Türkçe *çaylak* biçiminin *-lak* ekiyle türetildiği açıktır : *çay* + *-lak* eki.

Eski Kıpçakça *çarlak* 'kartal' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.

Räsänen (V 95 b) Şorca *şaylak* 'martı' ve Tatarca *çaylan* 'çaylak' biçimleriyle birleştirmiştir. Sagaylar martıya *kaylāk* adını da verirler.

Halasi-Kun : AEMAe 1 : 185.

çebiç bk. *çepiç.*

çeç[1] < çaç 'harmanda dövülmüş ve savrulmuş buğday veya arpa yığını'. Yerel ağızlarda *seç* ve *teç* biçimleri de kullanılır. Bu biçimlerin benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluştuğu açıktır.

< Far *çāç* 'a heap of corn treshed and winnowed'. Farsçada *çāş* biçimi de kullanılır.

Türkçede *çaç* biçimi ç'nin baskısıyla *çeç*'e çevrilmiştir. Türkçe *saç* da diyalektlerde *çaç* biçimini aldıktan sonra *çeç*'e dönmüştür. Bk. *saç.*

Doğu Anadolu'da kullanılan *teç* biçiminin Ermeniceden alındığı anlaşılıyor. Bk. *tec.* Buna karşılık *çeç* biçiminin Ermeniceden geldiği yolundaki sav yanlıştır. Bu biçim doğrudan doğruya Farsçadan alınmıştır.

Anadolu Türkçesinde savrulmak üzere toplanan dövülmüş ekin yığınına *tınaz* adı da verilir. Bk. *tınaz.*

Tietze:ZBalk 18:193/247; Dankoff : ALT 134.

çeç[2] *yer.* 'üzümün suyu alındıktan sonra kalan posası'

< Erm *č'eç'* 'dregs of pressed olives (dial. : grapes, mulberries etc.)'.

Dankoff: ALT 590.

çeç[3] *yer.* 'dalak halinde balsız petek'

< Erm *č'ēč'* 'pore, pockmark; (dial.) honeycomb'.

Türkçe *petek* de Ermeniceden kalma bir alıntıdır. Bk. *petek.*

Dankoff : ALT 591.

çedene 'kendir tohumu'. Ağızlarda *çedene* yanında *cedene*, *çetene* ve *çetine* biçimleri de geçer.
Kökünü bilmiyoruz.
Eren: TD 1993/2 : 36-37.

çedik bk. *çetik*.

çehre 'yüz, sima'
< Far *çihra*, *çahra* 'face, countenance'.
Doerfer : TMEN 187. Ramstedt (Pashto 13) yanlışlıkla Moğolca *çirai* biçimiyle birleştirmiştir. Çağdaş Türk diyalektlerinde 'yüz' olarak kullanılan *çıray* (> *çiray*) biçimi Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Ramstedt gibi, Korsch [Korş] da *çıray*'ı *çehre* biçimiyle birleştirmiştir (Thomsen Arm 199).
Ramstedt : KWb 441 b ; Räsänen : V 102 b, V109 b.

çekelez *yer.* 'sincap'. Yerel ağızlarda *çökelez* olarak da geçer.
Kökenini bilmiyoruz.
Türkçede *çekelez* yerine daha çok *sincap* adı kullanılır. Bundan başka, sincaba *değin* adı da verilir. Bk. *değin*. Bu bakımdan *çekelez* adı daha çok yerel ağızlarda kalmıştır. Yerel olarak sincaba *tirik* (> *dirik*) adı da verilir. Bk. *tirik*.

çekirge 'uzun olan art bacaklarına dayanarak uzağa sıçrayabilen, birçok türü olan böcek'
~ Tkm *çekirtge*. - TatK *çekirtke*. Tatarlar *şekirtke* biçimini de kullanırlar. - Kzk *şegirtke*. - KKlp *şegirtke*. - Krg *çegirtke*.
Orta Türkçede *çekürge* olarak kullanılır.
Clauson'a göre (ED 416-417), *-ga*, *-ge* ekiyle yapılmış bir türevdir. Bu ek hayvan ve böcek adlarının yapımında yaygın olarak kullanılır. Clauson (TDAY 1966, 7) *çekirge*'nin kaynaklarda geçmeyen *çekür-* (<: *çek-*)'den geldiğini yazmıştır. Ona göre, eski kaynaklarda *çekürge* olarak geçiyorsa da, *çekirtge*'nin orijinal biçim olduğu düşünülebilir. Ancak Eckmann (TDAY 1955, 14) *çekirtge*'deki *-t-*'nin sonradan türediğini açıklamıştı.
Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *çekirge* (~ *çekirtge*) yanında *sekirtke* biçimi de geçer (TatK *sekirtke*). Bu biçimin *sekirt-* ~ *segirt-* kökünden geldiği açıktır (Joki : LwSS 265-266). Ancak *sekirtke* biçiminin *çekirge* ile birleştirilmesi ses bakımından olanaksızdır.
Yeni diyalektlerin bir bölümünde çekirgeye *sarışka* adı da verilir : Mad *sarışka*.- Koy, Sag *sarıska*. - Hak *sarısxa*. Bu ad Orta Türkçede *sarıçka* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada ise *sarınçka* biçimi geçer. Clauson (ED 845-846), Kıpçakça *sarınçka* biçimindeki *-n-*'nin sonradan türemiş ("intrusive") bir ses olduğunu belirtmiştir. Kıpçakça *sarınçka* Rusçaya *saranča* olarak geçmiştir. Polca *szarancza* biçimi de Kıpçakçadan kalma bir alıntıdır (Kowalski: Język Polski 27 : 52-55).
Räsänen : V 103 b ; Clauson : ED 416-417 ; Joki : LwSS 266 ; Pelliot : BSOS 6 : 567; Brockelmann : OGM 49. § ; Fazılov : TSb 1974, 145; Garipov : Slovoobrazovanie 87, Muhamedova : İİTJa 147; Ligeti : TörK 127. Bk. ÊSTJa 1997, 58.

çelen *yer.* 'ev saçağı'. Kıbrıs ağzında *çeleŋgi* olarak geçer.
Kökenini bilmiyoruz.
Eren : Türkoloji Dergisi 1 : 7-8.

çelmik 'buğday ve başakla karışık iri saman'. Yerel ağızlarda *celmik* biçimi de geçer.
Kökenini bilmiyoruz.

çeltik 'kabuğu çıkarılmamış pirinç'
< Far *şaltūk* 'rice still in the husk'. Farsçada *çaltūk* biçimi de geçer. Farsça *ş-* Türkçede *ç-*'ye çevrilmiştir. Farsça *şōrbā* > Türkçe *çorba* örneğinde olduğu gibi. Ancak, *çeltik*'in doğrudan doğruya Farsça *çaltūk* biçiminden geldiği de düşünülebilir.

Diyalektlerin bir bölümünde *çeltik* yerine *şalı* adı kullanılır: Tkm *şalı* 'kabuğu çıkarılmamış pirinç'. - Kzk *şalı*. - Krg *şalı*. - KKlp *salı*. Bu ad da Farsçadan alınmıştır (Far *şālī*). Kara Kalpaklar *güriş* adını da kullanırlar.
Ligeti: AOH 28: 298; Räsänen: V 104 a.

çember[1] 'kadın baş örtüsü, yazma'
< Far *çambar* 'a kerchief, collar, necklace'.
Tietze: Pers 137/26.

çember[2] **1.** 'daire'; **2.** 'demir veya tahta halka'; **3.** 'sandık, denk, fıçı gibi şeylerin dağılmaması için üzerlerine geçirilen kuşak'
~ Kzk *şeŋber*
< Far *çambar* 'a circle, hoop'.
Kahane-Tietze: LFL 8. s.; Räsänen: V 104 a; Crânjală: RumVl 240.

çemçe bk. *çömçe*.

çemek bk. *cemek*.

çemen 'bir yıllık, otsu, özel kokulu bir bitki ve bunun kokulu tohumu'.
Drimba'ya göre (RRL 11: 484-485; Rosetti Arm 202), Rumcadan alınmıştır (κύμινον 'çemen'). Latince *cuminun* yoluyla Almancaya da geçmiştir. Kuzey Slav dillerinde kullanılan biçimler Almancadan alınmıştır (Kniezsa: SzlJsz 677). Macarcaya da Almancadan geçtiği anlaşılıyor (*kömény*).

çemender 'eşek'
Farsçadan alındığı anlaşılıyor (Far *çamand* 'a horse that travels slowly').
Clauson: ED 423 a; Dankoff: EÇ-Glossary 26.

çemiç *yer.* 'dut kurusu'. Ağızlarda *cemiç, çemiş* biçimleri de geçer. Yerel ağızlarda 'kuru üzüm' olarak da kullanılır.
< Erm *č'amič* 'raisin'.
Dankoff: ALT 585.

çemiş *argo* 'görgüsüz, görmemiş, kent yaşamını bilmeyen, bön (kimse)'.
Çemişgezekli biçiminden geldiği anlaşılıyor. Çemişgezek Tunceli'de bir ilçedir.

çene 'dişlerin saplı bulunduğu altlı üstlü kemik parça'
~ Az *çənə*. - Hal *çana, çene*.
Yaygın bir inanca göre, Farsçadan alınmıştır (< Far *çāna, çana* 'the lower jaw-bone; the chin').
Türkçede çeneye *eŋek* adı verilirdi. Bu ad bu gün daha çok yerel ağızlarda *enek* (ve *eğek*) olarak kalmıştır. Buna karşılık çağdaş diyalektlerde *eŋek* yaygın olarak kullanılır.
Diyalektlerde çeneye birtakım adlar daha verilir: Tkm *alkım*. Türkmenler *eŋek* adını da kullanırlar. - KKlp *alkım*. Kara Kalpaklar *iyek* adını da kullanırlar. Bundan başka, çeneye *buğak* adını da verirler. - Blk *cayak, cayak süyek*. Balkarlar *sakal tüb* adını da kullanırlar. - Nog *yak*. - Alt *saŋat*. - Tel *saŋıt*. - Yak *sıŋax*. - Çuv *yanax*.
Dilimizde kullanılan organ adlarının öz Türkçe köklerden geldiğini biliyoruz. Türkçe *ağız, avurt, ayak, boğaz, boyun, burun, göz, kulak* gibi. O bakımdan *çene*'nin Farsça bir alıntı olması çarpıcı ve düşündürücüdür. Farsça *çāna, çana* biçimlerinin etimolojisini bilmiyoruz.
Adamović: AFF 10: 66; Ligeti : AOH 28: 294-295; CAJ 16: 45; Räsänen : V 104 b; Clauson: ED 183 b; Tietze: WZKM 59-60 : 163; Monchi-zadeh: Xurāsān 95.

çengel 'bir yere takılmaya yarayan eğri demir'
~ Az *çankal*
< Far *çangāl* 'fingers, claws, talons, pounces'.
Türkçeden Suriye Arapçasına *şangal* 'crochet' olarak geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5 : 91). Bulgarca *čengél*, Sırpça *čengel* biçimleri de Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 171). Rumcaya da τσεγκέλι, τσιγκέλι olarak geçmiştir (Andriotis: EL 380, 381).
Türkmenler çengele *çeŋŋek* adını verirler. Bu ad 'olta' olarak da kullanılır. Ancak *çeŋŋek* biçimiyle *çengel* arasında bir bağ kurulamaz.
Räsänen : V 99 a.

çengel sakızı bk. *kenger.*

çentez < **çentes** *argo* 'kuruş'. Yerel ağızlarda 'bozuk para' olarak geçer.
< R τσεντές ιμο 'Piaster'.
Tietze: Gr (2) 382/343.

çepel **1.** 'içinde sap, taş, toprak gibi yabancı madde bulunan tahıl'; **2.** 'çalı çırpı, çer çöp; **3.** 'çamur, pislik'.
Ağızlarda *çöpel* **1.** 'çöp'; **2.** 'içinde sap, taş, toprak gibi yabancı madde bulunan tahıl' olarak da kullanılır. Kıbrıs ağzında da *çöpel* 'içinde yabancı madde bulunan tahıl' olarak geçer. Anadolu ağızlarında içinde yabancı madde bulunan tahıla *çeper* (< *çepel*) adı da verilir. Eski kaynaklarda *çepel* olarak kullanılır. Bu verilere göre, yalnız Türkiye Türkçesinde kullanıldığı göze çarpıyor. Ağızlarda *çepel* yanında geçen *çöpel* biçimi göz önüne alınırsa, *çöp* kökünden *-(e)l* ekiyle yapılmış bir türev olduğu anlaşılır. Buna göre, ağızlarda kullanılan *çöpel* biçimnde *çöp* kökü olduğu gibi saklanmıştır. Buna karşılık *çepel* biçiminde *ö* ünlüsü *e*'ye çevrilmiştir.
Farsçada kullanılan *çapal* 'filthy, nasty, disgusting' biçimi düşündürücüdür.
Németh: MNy 29: 11-12; Tietze : Arat Arm 427.

çeper **1.** 'duvar, çit'; **2.** 'bağ çubuğu, çalı çarpı'; **3.** 'sebze bahçesi'
~ Az *çəpər*
Türkçeden Farsçaya *çapar* 'a palisade' olarak (Doerfer : TMEN 1064), Özbekçeden de Tacikçeye *çäpäri* olarak geçmiştir (Doerfer : TLT 360).
Tietze'nin Türkçe **çeb-* (krş. **çeb-ir-* 'drehen, drechseln') kökünden geldiği yolundaki görüşü düşündürücüdür (ZBalk 18: 165/28).
Ramstedt :Thomsen Arm 184; Vladimirtsov : SrGr 212.

çepez *yer.* 'delik ipek kozası, güğül'. Ağızlarda *çipez* biçimi de kullanılır.
Kökenini bilmiyoruz.

çepiç 'bir yaşında keçi yavrusu'. Anadolu ağızlarında *çepiş, çebiç* ve *çebiş* biçimleri de kullanılır.
~ Az *çepiş*. - Tkm *çebiş* 'keçi yavrusu'. - Krg *çebiç* 'iki yaşında keçi yavrusu'. - Kzk *şıbış* 'bir yaşında keçi yavrusu'. - KKlp *şıbış*.
Orta Türkçede *çepiş* 'altı aylık keçi yavrusu' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çepiş* olarak kullanılır. Bu verilere göre, Türkçede *çepiş* biçiminin sonundaki *-ş* ünsüzü *-ç*'ye çevrilmiştir.
Kökenini bilmiyoruz. Latince *caper* 'keçi' adıyla birleştirilmesi güçtür.
Farsça *çapiş, çapuş* 'a yearling kid' biçimi Türk diyalektlerinden geçmiştir.
Hubschmid: Vox Romanica 14: 192; Egorov: ÊS 323; Şçerbak: İRLTJa 120; Doerfer : TMEN N 74 = 2019 ; Räsänen: V 105 a; Clauson: ED 399; Monchi-zadeh : Xurāsān 88 ; Abaev : ÊS 3 : 72 ; Eren: TD 52 : 770 ; 1990/1 : 27-28 ; 1992/2 : 176 ; 1993/2 : 22, 54, 59.

çepik *yer.* 'alkış, el çırpma'. Ağızlarda *çipik, çibik, şepik, şebik, şipik* olarak da geçer.
Dankoff'a göre (ALT 293), Ermeniceden alınmıştır: Erm *cap'* 'clapping', *yer. jap', c'ap', c'ap'ik* 'clapping'. - Yalnız Anadolu ağızlarında kullanıldığı göre çarpıyor.
Bk. Eren : TD 1993/2 : 21-23; 1995/1 : 35.

çepin 'küçük çapa'. Ağızlarda *çepi* (> *cepi*) biçimi de geçer.
Tzitzilis'e göre (LB 30, 2: 107/48; Tietze Arm 202), Rumcadan alınmıştır (R τσαπίν, τσάπα'nın küçültmesi). Tietze'nin Sırpça *cápun*'dan geldiği yolundaki açıklaması tartışmaya açıktır (Slav 7/12). Bk. Eren : TD 1992/2 : 165-166.

çepken bk. *cepken.*

çepreşik bk. *çapraşmak.*

çerek bk. *herek.*

çerçi 'köy köy dolaşarak alış veriş yapan satıcı' ~ Tkm *cerçi* 'küçük satıcı; dükkâncı' < *çert* + *-çi* eki. Eski kaynaklarda *çert aleti* 'çerçi eşyası' olarak geçer. Türkçe *çertçi* türevinde *-rtç-* seslerinden oluşan düğüm, *-t-*' nin düşmesiyle çözülmüştür.

Farsça *çärçi* biçiminin Türkçeden geçtiği anlaşılıyor. Türkçeden Kürtçeye *çerçi* 'colporteur' olarak geçmiştir. Bulgarca *čerčija, čarčija* ve Sırpça *čèrčija* biçimleri de Türkçeden alınmıştır.

Doerfer: TMEN 1075; Škaljić: Turc 171. Bk. Bodrogligeti : CC 103.

çerez 'yaş veya kuru yemiş'. Türkçede peynir, zeytin, havyar gibi yiyeceklere de *çerez* adı verilir. Ağızlarda *çerez* (ve *ceres*) olarak da geçer.

< Far *çaraş* 'bruised barley or wheat ; a feast, a festive gathering'. - Türkçe *çerez* biçiminin benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluştuğu anlaşılıyor: **çereş* >**çeres* > *çerez.*

Kürtçe *çerez* 'fruits secs' Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Sırpçaya *čèrez* olarak geçmiştir (Skok : ETRj 1 : 310).

Bk. Németh : InschrNSzM 24-25.

çerge, çergi **1.** 'göçebe çadırı'; **2.** 'Çingene çadırı'. Ağızlarda *cerge, cergi* olarak da geçer. Anadolu ve özellikle Balkan ağızlarında *çerge, çergi* 'kilim, bir çeşit dokuma örtü' olarak da kullanılır.

Balkan dillerinden alındığı anlaşılıyor: R τσέργα . - Blg *čerga* 'kilim, Çingene çadırı'. - Srp *čerga* 'Çingene çadırı, küçük çadır'. - Arn *cérgë* 'kalın örtü'. - Rum *cérgă* 'örtü'. - Mac *cserge* 'kilim; çadır; örtü'.

Balkan dillerinde kullanılan biçimlerin kökenini bilmiyoruz. Rumca τσέργα yoluyla Eski İtalyanca *serga* (< Lat *serica*) adından geldiği yolundaki sav tartışmaya açıktır.

Türkçede *çerge* yanında kullanılan *çergi* biçiminin *sergi, yaygı, yazgı* gibi türevlerin analojik baskısı altında oluştuğu anlaşılıyor.

Anadolu ağızlarında 'dizi, sıra' olarak kullanılan *cerge* biçimi *çerge* sözüyle birleştirilemez. Dar bir alanda *cerge* (ve *cergi*) 'bir çeşit sürek avı' olarak da kullanılır.

Çağdaş diyalektlerde de *cerge* yaygın olarak geçer: Krg *cerge* 'sıra, dizi'. - SUyg *cerge* 'sıra, düzen'. - Tuv *çerge* 'kategori, sınıf'. - Yak *serge* 'sıra'. - Çuv *yĕrke* 'düzen, sıra, yapı'. Bu biçimlerin Moğolcadan alındığı anlaşılıyor (Moğ *cerge*). Bk. Ramstedt: KWb 473 a; Doerfer: TMEN 161; Egorov : ÊS 80; Räsänen: V 198 b.

Blau: Sprachdenkmäler 213. s. 62. not; Miklosich: TE 1 : 40; Ramstedt : KSz 15 : 136, 145 ; Kniezsa: NyK 49: 355; SzlJsz 611-612; Moravcsik : ByzTurc 2 : 312 ; Şăineanu : InflOr; Németh: Steinitz Arm 294; Škaljić: Turc 172; Andriotis : EL 380; Räsänen: V 105 a; Ligeti: TörK 315; TESz 1: 510-511; Skok: EtRj 1:310; Clark : JSFOu 75 : 134-135.

çeri *esk.* 'asker'. Eski kaynaklarda *çeri başı* (veya *çeri beği*) 'asker başı' olarak kullanılır. Bu gün *çeri başı* 'Çingenelerin başı' olarak geçer. Türkçe *çeri* sözü yalnız *yeniçeri* adında saklanmıştır.

~ Özb *çerik* 'asker'. - Krg *çerü̇* 'asker; savaş'. Kırgızlar *çerik* biçimini de kullanırlar. - Kar *çeriv, çerüv.* - Alt *çerü.* - Şor *şerig.* - Tuv *şerig.* - Hak *sirig.* - Yak *serï.* - Çuv *śar, śară* 'asker; ordu'.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Uygurcada *çerig* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede de *çerig* 'asker; asker dizisi; ordu' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da sık sık geçer.

Eski Türkçede *sü* 'asker; ordu' olarak kullanılır. Buna göre, *çerig* sözünün başlangıçta daha çok 'asker dizisi, savaş dizisi' olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Türkçe *sü* sözünün unutulması üzerine *çerig* 'ordu; asker' olarak yaygınlık kazanmıştır.

Kökeni karışıktır. İlk bakışta *çer-* 'savaşmak' kökünden geldiği kolaylıkla kestirilebilir. Yalnız, *çer-* kökünün çok dar bir alanda kalmış olması düşündürücüdür. Orta Türkçede 'savaşta karşılıklı duran saflar' olarak kullanılan *çer*'den geldiği düşünülemez (bk. Clauson : ED 428-429). Sanskrit ve Sogd dillerinden alındığı yolunda birtakım görüşler de dile getirilmiştir. Örn. Malov (Ujgurskij jazyk. Xamijskoe narečive 194) Hintçeden geldiğini bildirmiştir. Son olarak, birtakım Korece karşılıklarla birleştirilmiştir. Bütün bu görüşlerin daha köklü olarak gözden geçirilmesi gerektiği açıktır.

Eski ve yeni diyalektlerde *çeri* yanında *koşun* (> *goşun*), *asker, leşker* gibi birtakım sözler de kullanılır.

Moğolcaya *çerig* olarak geçmiştir. Macarca *sereg* biçimi de eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır. Sırpça *šereg* Macarcadan alınmıştır (Skok: EtRj 3: 388; Hadrovics: UElSk 473-474). Macarcadan Polca (*szereg*), Rumence (*şireág*) gibi komşu dillere de geçmiştir (Tamás: UngElRum 731-732). Farsça *çarīk* biçimi de eski bir Türkçe öğedir. Gürcücede *ǰari* 'ordu' olarak geçer. Rusça *šerénga* biçiminin kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Vasmer : REW 3 : 392.

Gombocz: BTLw 168; Ramstedt: KSz 15 : 136; KWb 427 b; SKE 48; Einführung 2: 138-139; Brockelmann : OGM 29. § b; Räsänen: TLT 205; LTS 124; V 105 a; Ligeti: NyK 49: 212, 216; AOH 19: 151; TörK 57, 58, 81-82, 230, 257-258; Kałużyński : ME 7, 97; Dmitriev: Stroj 554; Egorov: ÊS 203; Doerfer: TMEN 1079; Benzing: Deny Arm 53; Clauson: ED 428-429; TESz 3: 521; Bailey : Benveniste Arm 34; Baskakov: Russkie familii 106; Golden: Studia Hungaro-Turcica 5:75, 76-77; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 60-61.

çermik *yer.* 'kaplıca, ılıca'. Yer adlarında da *Çermik* olarak geçer.

< Erm *ǰermuk* 'hot bath' (< : *ǰer, ǰerm* 'heat, warmth').

Dankoff: EÇ- Glossary 27; ALT 637.

çerviş 'eritilmiş iç yağı'. Türkçede *çevriş* olarak da geçer.

< Far *çarviş* 'fat, fat of broth'. Farsçada *çarbiş* olarak da geçer (< : *çarb* 'fat'). - Türkçede kullanılan *çevriş* göçüşme sonunda oluşmuş bir biçimdir.

Bulgarca *červiš* ve *čèrviš* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Eren: TD 1993/1 : 379.

çeşme 'düzen altına alınarak bir oluktan akıtılan yalaklı su haznesi'

~ TatK *çişme* 'göz, kaynak'. - Krg *çiçme* 'kaynak'

< Far *çaşma* 'a fountain, source, spring' (< : *çaşm* 'eye').

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Tietze: Pers 139/33.

çeşni '(yiyecek, içecek için) tat'

< Far *çāşnī* 'taste; relish; a taste by way of a sample; a specimen; proof, trial; quality'.

çete 'silâhlı küçük birlik'

< Blg *četa*. - Mak *četa*. - Srp *četa*. - Türk (Osmanlı) hâkimiyeti döneminde askerî terim olarak Macarcaya da geçmiştir (TESz 1: 484-485 s. v. *csata*). Bk. Doerfer : TMEN 1071.

çetele 'ekmekçi, sütçü gibi esnafın uzunlamasına ikiye bölüp üzerine kertikler çenterek hesap tuttukları ağaç dalı'

< İtal *cedola* < Lat *cedula* 'kâğıt yaprağı'. Bu biçim Latince *scheda, scida* 'kâğıt yaprağı' adının küçültme ekiyle yapılmış *schedula, scidula* türevinin küçültme ekiyle yapılmışdır. Latince *scheda, scida* adı Grekçe σχίδη 'kıymık; ağaç yarması' (< σχίξειν 'yarmak') adından alınmıştır. Orta Çağda Fransızca (*cédule*) ve Almanca (*Zettel*) gibi Avrupa dillerine de geçmiştir.

Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır: R τσέτουλα ; Blg *četelja*.

Foy: MSOS, 1908, 246. s. 2. not; Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18, 93; Barbera: Elementi 114; Andriotis: EL 380 (τσέτουλα) ; Bernard: LB 9: 91.

çetene bk. *çedene*.

çetik[1] > çedik 'örme terlik'. Yerel ağızlarda *cetik* biçimi de geçer.

~ TatK *çitik*

< *iç edik* (< *iç etik*). Bk. *edik*. Başındaki *i*- düşmüştür. Rusçaya *čedygi* olarak geçmiştir (Vasmer: REW 3: 308).

Räsänen: V 106 a.

çetik[2] (< **çetük**) *esk.* 'kedi'. Yerel ağızlarda *çetik* ~ *çetük* olarak kalmıştır.

~ OT (Oğuzca) *çetük* 'dişi kedi'. Eski Kıpçakçada da *çetük* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Pelliot: BSOS 6: 557; Şçerbak: İRLTJa 129; Clauson: ED 402 b.

çetrefil 'karışıklığı dolayısıyla anlaşılması güç'.

Kökenini bilmiyoruz.

çevgen 'ucu eğri değnek'. Türkçede *çöğen* (~ *çöven*) olarak da kullanılır. Ağızlarda *çöğenek, çöğgen, çöğmel, çöğmen* gibi birtakım biçimler de geçer. Yerel ağızlarda ince dalları çekmeye yarayan çengelli sopaya da *çöğen* adı verilir. Eski kaynaklarda *çevgân* 'polo değneği' olarak geçer.

Orta Türkçede *çögen* 'ucu eğri değnek, polo değneği' olarak geçer. Eski ve yaygın bir inanca göre, Farsçadan alınmıştır: Far *çaugān* 'a stick with one end bent, used in a game at ball ; the game of polo or horse-shinty; a crooked drum-stick; a stick having one end arched, to which is suspended an iron or steel ball, carried as an ensign of royalty' < Pehl *çōpakān* 'polo-stick; the game of polo' (<: *çōb* 'wood; stick'). Kürtçe ve Ermenicede de kullanılır.

Suriye Arapçasında *çukáne* olarak kullanılır (Halasi-Kun: AO 5:77, 93).

Tietze: Pers 139/35; Räsänen: V 117 a; Clauson: ED 416 a; Şçerbak: JaS 168.

çeyrek 'dörtte bir'

~ Nog *şerik* 'çeyrek'. - Kzk *şirek*. - Krg *çeyrek*

< Far *çār yak* 'one of four, a fourth', *çahār yak* 'one fourth ; a quarter' (< *çār, çahār* 'four', *yak* 'one'). Türkçede kullanılan *çeyrek* biçiminin göçüşmeli (*métathétique*) bir biçim olduğu açıktır: *çeryek* > *çeyrek*. Türkçede alıntılarda buna benzer göçüşmelere rastlanır. Bk. *poyraz*.

Bulgarca *čerek* ve Sırpça *čéjrek, čérek* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Tietze: Pers 138/32; Škaljić: Turc 167-168; Räsänen: V 102 b; Adamović: AFF 10: 67.

çığ[2] 'çadırda çubuklardan yapılmış bölme'. Yerel ağızlarda 'oğlak ve kuzular için kamıştan yapılmış ağıl', 'kamıştan örülmüş örtü', 'saman taşımak için kağnılara konulan çit' olarak da kullanılır. Anadolu'da bir çeşit kamışa da *çığ* adı verilir. Ağızlarda *cığ* ve *çiğ* olarak da geçer.

Orta Türkçede göçebelerin çığ otundan yaptıkları çadır örtüsüne *çığ* adı verilir.

Doerfer: TMEN : 1155; Clauson: ED 404 a.

çığa[2] **1.** 'kuşların baş, kanat ve kuyruklarındaki renkli ve uzun tüyler'; **2.** 'gelinlerin ve genç kızların düğünlerde başlarına taktıkları parlak renkli tel veya tüy'. Anadolu ağızlarında *cığa* biçimi de kullanılır.

~ Az *cığa*. - Tkm *cığa* 'sorguç'. - Kzk *cığa* 'kızların başlıklarına taktıkları tüy'. - Krg *cığa* 'gelin başlığı'.

Farsça *cīġa* 'sorguç' biçimi Türkçeden alınmıştır.

Ramstedt : KSz 15 : 146; JSFOu 55, 2 : 80 (< EFar *çikhā* 'Federbusch') ; Tietze: ZBalk 18: 165/29.

çıkmak 'içeriden dışarıya varmak, gitmek'

~ Az *çıx-*. - Tkm *çık-*. - TatK *çık-*. - Bşk *sık-*. - Nog *şık-*. - Kzk *şık-*. - KKlp *şık-*. - Krg *çık-*. - Özb *çiq-*. - Alt, Tel, Kuğ *çık-*. - Sag, Koy *sık-*. - Şor, Kaça *şık-*.

Eski Türk yazıtlarında *çık-* yerine *taşık-* biçimi geçer. Bilim çevrelerinde büyük bir yaygınlık kazanmış olan bir görüşe göre, eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *çık-* biçimi **tışık-* (< *taşık-*)'tan gelir. Bk. *dış*. Clauson'un bu görüşü inandırıcılıktan uzak bulduğu göze çarpıyor (ED 562). Ona göre (ED 405-406), *çık-* ve *çıkar-* biçimlerinin 11. yüzyıldan önce geçmemesi bir rastlantıdan başka bir şey olamaz.

Ramstedt: Stellung 31 ; Formenlehre 121 ; Gabain: AG 91. § ; Brockelmann: OGM 165. § ; Ligeti : AOH 19 : 152; Kononov: GrJaTRP 188. § ; Tenişev : İRLTJa 256-260; Räsänen: V 466 a; Doerfer: TLT 379.

çıkra 'sık çalı'.

Kökünü bilmiyoruz.

çılan 'iri bir çeşit çiğde'

~ Çuv *şălan*

< Far *çēlān, çēlāna* 'the jujube-tree'. Farsçada *şēlān* ve *şēlāna* (~ *sēlāna*) biçimleri de kullanılır. Benzing (UAJb 24: 143-144) Çuvaşça *şălan*'ı yanlışlıkla diyalektlerde kullanılan *tolan* biçimiyle birleştirmiştir.

Räsänen : V 111 a; Scherner: Lw 70; Eren: TDAY 1978-1979, 276.

çılbır[1] 'yoğurtlu yumurta yemeği'. Yerel ağızlarda *cılbır, çilbir* olarak da kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. - Kürtçede *cilbir* 'oeuf mollet' olarak geçer.

Sırpça *čìmbur* Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 176; Skok : EtRj 1 : 324)

Räsänen : V 104 a. Bk. Bläsing : AT 11.

çılbır[2] *yer.* 'yulara takılan ip veya zincir'. Ağızlarda *çilbir* (> *cilbir*) olarak da geçer.

~ Tkm *çilbir* 'sicim; bağ'. - TatK *çılbır*. - Bşk *sılbır*. - KKlp *şılbır*. - Tel *çumbur* **1.** 'at kılından yapılmış ip'; **2.** 'dizgin'. - Tar, Tel *çulbur* 'dizgin'. - Alt, Tel *çılbır*. - Şor *şılbır*. - Çuv *çĕlpĕr*

< Moğ *çilbuğur* 'le licou, licol pour les chevaux'. - Farsça, Rusça gibi komşu dillere de geçmiştir.

Ramstedt: KWb 433-434; Doerfer: TMEN 181 ; Ligeti :AOH 14: 45; Poppe : UAJb 28 : 45 ; Egorov: ÊS 323; Räsänen: V 108 a.

çıma < çima 'halat ucu'

< İtal *cima* 'rope's end; rope'.

Kahane-Tietze: LFL 199; Eren : TD 53 : 256.

çınar 'geniş yapraklı bir ağaç (Platanus)'

~ Tkm *çınār*. - Nog *şınar*. - Kzk *şınar*. - KKlp *şınar*. - Krg *çınar* 'çınar, dağ kavağı'. - Tar *çinar*

< Far *çanār* 'a plane-tree'.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Yağmalar çınar ağacına *çarūn* adını verirler. Türkçe *çınar* sözü ile *çarūn* biçimi arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Clauson (ED 430 b) *çarūn* biçimini *hap. leg.* olarak vermekle yetinmiştir.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Türkler çınar ağacına *çünük* adını da verirler. Bu ad ç-'nin ş-' ye çevrilmesi sonunda *şünük* biçimini almıştır. Clauson'un belirttiği gibi, çağdaş diyalektlerde *çünük* adının yerine Farsça *çinār* sözü geçmiştir. Orta Türkçe *çünük* adının komşu dillerden kalma bir alıntı olduğu anlaşılıyor.

Ağızlarda çınar ağacına *kavlağan* adı verilir. Bk. *kavlağan.*

Türkçeden Rusçaya *činár* olarak geçmiştir. (Vasmer : REW 3 : 340).

Räsänen : V 108 b.

çıngar *argo* 'kavga, gürültü'. Yerel ağızlarda *cıngar* olarak geçer.

Tietze'ye göre (Gr [1] 241/271), Rumcadan alınmıştır (R τοΐγκρα, 'Streit'). Kostov (LB 14, 2 : 86) ise Çingeneceden geçtiğini yazmıştır. Türk argosunda Rumca ve Çingenece alıntıların özel bir yer tuttuğunu biliyoruz.

çıngıl 'küçük üzüm salkımı'. Eski sözlüklerde *çingil* olarak geçer. Ağızlarda *cıngıl* (~ *cingil*) biçimi de kullanılır. Kıbrıs ağzında da *çiŋgil* biçimi geçer.

< R ἀτσίγγανο 'kleiner Zweig; Stengel der Weintraube nach dem Trocknen'. - Türkçe *çıngıl*'ın **çıngın* biçiminden benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda çıktığı anlaşılıyor.

Özbekçe *şıngıl* 'küçük salkım, çıngıl' biçimi düşündürücüdür. Bu biçim Tietze'nin gözünden kaçmıştır.

Yerel ağızlarda *cıngıl* (~ *cingil, çıngıl*) biçimi 'inci, boncuk, gümüş veya altından yapılmış süs eşyası' olarak da geçer. Bk. *cıngıl.*

Tietze: Gr (1) 213/30; Eren: Türkoloji Dergisi 1 : 8 ; TDAY 1960, 301/30.

çıplak 'üstünde giysi veya örtü bulunmayan'. Ağızlarda daha çok *çılbak* (> *cılbak*) olarak geçer. Eski kaynaklarda da *çılbak* biçimi kullanılır. Dilimizde *çırçıplak, çırılçıplak* gibi pekiştirmeler de yaygındır. Yerel olarak *cıvlak* 'tüyleri dökülmüş, soyulmuş' anlamına gelir. *Cıscıvlak* da 'tüyü dökülmüş, çıplak' olarak kullanılır.

~ Tkm *çıplak.*

Türkçe *çılba-* 'soymak' kökünden *-k* ekiyle yapılmıştır: *çılba-* + *-k* eki. Buna göre, *çıplak* biçiminin göçüşme (*métathèse*) yoluyla ortaya çıktığı açıktır.

Räsänen : V 109a.

çıra 1. 'çam ağacının ateş tutuşturmak için kullanılan yağlı bölümü'; **2.** *yer.* 'lâmba'.

~ Tkm *çıra* 'lâmba; yağ lâmbası, kandil'. - Tat *çıra* 'çıra'. - Kzk *şıra* 'çıra'. - Nog *şırak* 'lâmba'

< Far *çirāġ* 'a lamp; light; the wick of a candle'.

Korsch [Korş] : Thomsen Arm 198-199 ; Räsänen : V 109 ; Tietze : Pers 139/36 ; AO 13 : 19-20.

çırak 'sanat öğrenmek üzere bir ustanın yanında çalışan kimse'

< Far *çirāġ* 'a client, dependant'.

Rumcaya τσιράκι olarak geçmiştir (Andriotis : EL 382)

Tietze: Pers 139/37; Räsänen: V 109 b.

çırakma, çırakman 'üzerine mum, kandil veya lâmba konulan tepsi'

< Far *çirāġpā* 'foot of a lamp; portable lamp; candle-stick' (*çirāġ* 'lamp', *pā* 'foot'). - Anadolu ağızlarında *çırakpa* biçimi de kullanılır. Türkçe *çırakma* biçiminin *p* > *m* değişmesi sonunda ortaya çıktığı açıktır: *çırakpa* > *çırakma.*

Anadolu ağızlarında çırakmaya *çıraklık* adı da verilir.

Tietze: Pers 139/37; Berta : ALH 45 : 210, 214.

çıramoz 'balıkçıların, ateş balığı avlarken üzerinde çıra ve funda yaktıkları ızgara'.

Türkçe (< Farsça) *çıra*'nın *yakamoz*'un sonundaki *-moz*'la birleştirilmesinden oluştuğu anlaşılıyor.

çırçır 'pamuğu çekirdeğinden ayırmaya yarayan alet' < *cırcır*. Yerel ağızlarda *carcar* ve *cercer* 'düven' olarak da kullanılır.

< Ar *carcar* 'herse à égruger le blé', (Suriye) 'chariot à dépiquer les épis de blé, d'orge et d'autres céréales'.

Tietze: Ar 269/34; Eren: TM 19: 297.

çırnık 1. 'küçük boyda kayık'; **2.** 'üç flok yelkeni bulunan, çektirmeden büyük, tek ve yekpare direkli yelkenli'. Yerel ağızlarda *çırnık, cırnık* ve *cirnik* 'iki başı eğri balıkçı ve tahıl kayığı' olarak da kullanılır.

< Blg *černik, čarnik* 'Tuna'da işleyen bir tür kayık'.

Zajączkowski : Studia 97; Kahane-Tietze : LFL 8. s.; Tietze: Slav 2. s. (Slavcadan alındığını belirtmekle yetinmiştir); Dankoff: EÇ-Glossary 27 (kökenini vermemiştir); Eren: TD 1993/1 : 380.

çıta 'düzgün biçilmiş uzun ve ensiz tahta'. Kökenini bilmiyoruz.

çıvgar 'çift süren veya araba çeken öküzlere yedek olarak koşulan öküz çifti'. Ağızlarda *cıvgar, şıvgar* ve *zıvgar* biçimleri de kullanılır.

< R ϲευγάρι 'Gespann'.

Tietze: Gr (1) 219/76; Eren: TDAY 1960, 302/76; TM 19: 295; Daher: AA 104.

çıvgın 'ağaç sürgünü, filiz'. Ağızlarda *şıvgın* (> *şıvkın* > *şıfkın*) olarak da kullanılır. Dilimizde 'ağaç sürgünü, filiz' olarak *fışkın* biçimi de geçer. Bk. *fışkın*.

< *çıv-* '(ağaç) filiz vermek' + *-gın*. Ağızlarda *cıv-* (< *çıv-*) ~ *civ-* 'boy atmak, birdenbire büyümek, uzamak' olarak da kullanılır. Ağızlarda 'filiz' olarak kullanılan *şıvga* da *çıv-* kökünün bir türevidir. Bk. *şıvga*.

Dankoff'un, *şıvgın*'ın Ermeniceden alındığı yönündeki savı düzeltmeye açıktır (ALT 559).

Eren : TDAY 1960, 351; Clauson :ED 396 a.

çıyan 'sarımtırak renkte, zehirli böcek'. Ağızlarda *çayan* 'akrep (ve 'kırk ayak') olarak geçer.

~ Tkm *içyan* 'akrep'. Göçüşmeli (*métathétique*) bir biçim olduğu açıktır. Göçüşmenin bir ünlü ile bir ünsüz arasında gerçekleştiği göze çarpıyor. - Nog *şayan* 'yengeç'. - Kzk *şayan*. - KKlp *şayan*. - Krg *çayan*.

Orta Türkçede *çaδan* 'akrep' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çayan* (ve *çıyan*) olarak kullanılır.

Türkçede birinci hecede *-a-*'nın *-ı-*'ya çevrildiği göze çarpıyor. Dilimizde buna benzer örnekler vardır. Bk. Eren : NyK 51 : 358-360.

Orta Türkçe *-δ-*'nin çağdaş diyalektlerde *-y-*'ye çevrilmesi kuraldır.

Moğolcaya *çayan* ~ *çiyan* olarak geçmiştir. Bk. Şçerbak : JaS 111/102, 170, 174.

Pelliot : BSOS 6 : 568; Eren: NyK 51: 259; Räsänen : V 94 b; Clauson : ED 403 a.

çibik bk. *çepik*.

çibin bk. *cibin*.

çiçek 1. 'bir bitkinin üreme organlarını taşıyan, çoğu güzel kokulu, renkli bölümü'; **2.** 'çiçek açan kır veya bahçe bitkisi'; **3.** 'irinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan ateşli, ağır ve bulaşıcı bir hastalık'

~ Az *çiçək*. - TatK *çiçek* 'çiçek hastalığı'. - Nog *şeşek* 'çiçek hastalığı'. Nogaylar çiçeğe *şeşekey* adını verirler. - KKlp *şeşek* 'çiçek hastalığı'. Kara Kalpaklar çiçeğe *gül* adını verirler. - Kzk *şeşek* 'çiçek; çiçek hastalığı'. - Özb *çeçak* 'çiçek; çiçek hastalığı' - Alt, Tel *çeçek*. - Tar *çeçek* 'çiçek hastalığı'. - Tuv *çeçek* 'çiçek'. - Çuv *śeśke*. Ağızlarda *śeśek, çeçek* olarak da geçer.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*çeçek*). Orta Türkçede *çeçek* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çeçek* biçimi kullanılır.

Ramstedt'e göre (KWb 248), Türkçe *çeçek* *çeç-* < *seç-* 'auflösen, einen Knoten lösen' kökünden gelir.

Eski ve yeni diyalektlerde *seç-* (> *seş-* > *şeş-*) kökü 'açmak', 'çözmek' olarak kullanılır. Buna göre, *çeçek* türevi de **seçek* > *çeçek* (> *şeşek*) biçimlerini almıştır.

Türkçede *çeçek* biçiminin *çiçek*'e çevrildiği göze çarpıyor.

Türkçe *seç-* köküne ilişkin bilgi almak için bk. Clauson ED 857 a; Räsänen: StO 18,3: 47.

Moğolcaya *çeçeg* (ve *seçeg*) olarak geçmiştir. Bk. Ramstedt: KWb 428 a; Clauson : ED 400-401; Şçerbak : JaS 112/109.

Farsçada *çaçak* 'a rose' olarak geçer. Farsça *çiçak* 'the small-pox' da Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Kürtçeye de geçmiştir (*çiçek*). Özbekçeden Tacikçeye *çeçak, çåçak* 'Pocken' olarak geçmiştir (Doerfer : TLT 367).

Ramstedt: KWb 428 a; Brockelmann : OGM 18. § η ; Egorov: ÊS 209; Räsänen: LTS 176; MTS 100 ; V 102 a; Doerfer : TMEN 1073; Clauson: ED 400-401; Borovkov : TLL 100; Golden : KhazSt 175; Ligeti : AOH 19 ; 150 ; TörK 448.

çigetey *esk.* 'Suriye'de bulunan güzel bir cins yaban eşeği'

~ Tel *çigettey* 'der wilde Esel'

< Moğ *çiketei, çiketü* **1.** 'mit Ohren'; **2.** 'das Tier Dschiggetai in den Wüsten Ost-Turkestans'.

Ramstedt : KWb 439 b; Räsänen: V 110 b.

çiğit 1. 'çekirdek'; **2.** 'pamuk çekirdeği'. Eski kaynaklarda *çığıt* 'yüzde oluşan küçük benek, çil' olarak geçer. Ağızlarda *çiğirt* (: > *çiğirdek*) biçimleri de göze çarpar. Bu biçimlerdeki *-r-*'ler sonradan türemiştir.

~ Az *çiyid* 'pamuk çekirdeği'. - Tkm *çigit* 'tane; tohum; çekirdek'. - Krg *çigit* 'pamuk çekirdeği'.

Orta Türkçede *çigit* 'pamuk çekirdeği' olarak geçer (Arguca). Eski Kıpçakçada da *çigit* 'pamuk çekirdeği' olarak kullanılır.

Doerfer'e göre (CAJ 37 : 41), tipik bir kültür sözü olarak Türkçeden çok İran kökenli bir öğedir.

Tacikçe *çigit* biçimi büyük bir olasılıkla Özbekçeden alınmıştır. Doerfer (TLT) Tacikçe *çigit*'i vermemiştir.

Doerfer: TMEN 1108; Clauson: ED 414 a.

çil bk. *cil.*

çile 'yay kirişi; iplik kangalı'

~ Tkm *çille* 'ipek kangalı'

< Far *çila, çilla* 'a bow-string'. - Türkçede de *yay çilesi* 'yay kirişi' olarak kullanılır.

Türkçe *kelep* 'iplik çilesi' de Farsçadan alınmıştır. Bk. *kelep.*

çilek 'çok yıllık, sürüngen, ak çiçekli ve otsu bir bitki'. Yerel ağızlarda *çiğelek* 'dağ çileği (Fragaria vesca)' olarak geçer.

~ Az *çiyələk*. - Tkm *çiğelek*. Yeni Türkmence sözlüklerde geçmediği göze çarpıyor. - Nog *çiğlek* 'die Erdbeere'. Yeni Nogayca sözlüklerde yer almadığını görüyoruz. Buna karşılık Nogaycada 'yemiş' olarak *yilek, yelek* biçimlerinin geçtiğine tanık oluyoruz.

Radloff, Türkçe *çilek* ve Nogayca *çiğlek*'i çağdaş diyalektlerde kullanılan *yilek* biçimiyle birleştirmişti: Alt, Tel, Kumd *yīlek* 'der Erdbeere ähnliche Beeren' : *yer yīleği* 'die Erdbeere'; *ağaş yīleği* 'die Himbeere'; *kara yīlek* 'die Schwarzbeere' ; *sas yīleği* 'die Kranichsbeere'. - TatT *yilek*. - Tara *kiş yilek* 'die Heidelbeere'; *takmak yilek* 'die Erdbeere'.

Radloff'un otoritesine güvenen dil uzmanlarının Türkçe *çilek* ~ *yilek* birleştirmesine yazı ve yayınlarında sık sık yer verdiklerine tanık oluyoruz. Dilâçar'ı bir *amateur* ve *dilettante* olarak bir yana bırakalım (TDAY 1957,

90). Egorov (ÊS 226), Räsänen (LTS 226-227; V 202 b), Musaev (LTJa 252), Tumaşeva (STST 77, 247) gibi dil uzmanları Türkçe *çilek* biçimini Altayca, Teleütçe, Kumandıca *yïlek* ve benzerleriyle birleştirmişlerdir. İlk bakışta bu biçimler arasında anlam bakımından büyük bir benzerlik göze çarptığı bir gerçektir. Ancak, Türkçe *çilek*'in *yïlek* ve benzerleriyle birleştirilmesi ses açısından olanaksızdır. Türkçe *çilek*'in başındaki ç-, eski bir ses olarak *yïlek* biçiminin başındaki *y-* ile birleştirilemez.

Çağdaş diyalektlerde kullanılan *yïlek* biçimindeki *ï*'nin eski *-iy-* (<*-id-*)'den geldiği anlaşılıyor: Diyalektlerde *yistek, çestek, çistek* gibi birtakım biçimler de geçer. Çuvaşça *śırla* 'yemiş' biçimi de göz ardı edilemez. Bütün bu biçimlerin Ana Türkçe **yedlek*'ten geldiği anlaşılıyor. Ana Türkçe *y-*'lerin dilimizde *y-* olarak kaldığını biliyoruz. Bk. *yaz*. Buna göre, Türkçe *çilek*'in çağdaş diyalektlerde kullanılan *yïlek, yistek, çestek, çistek* biçimleriyle birleştirilmesi düşünülemez. Ana Türkçe *-d- sesi* çağdaş diyalektlerde *-y-, -z-* (söz sonunda -s), *-t-* ve *-r-* olarak geçer. Yukarıda saydığımız biçimlerin bu kurala uyduğu açıktır.

Ramstedt (KSz 15 : 143) Türk diyalektlerinde geçen *yïlek* biçimini Moğolca *ǰedegene* '(Name einer Beerenart) Himbeere (?)' sözüyle birleştirmiş, Németh'in görüşüne göndermede bulunmakla yetinmiştir (NyK 42 : 82). Ramstedt'in birleştirmesini Ligeti (MNy 29 : 275-277) yeni verilerle bütünlemiştir. Bu birleştirmeye Räsänen de katılmıştır (LTS 188, 226-227; V 202 b).

Macarcada üzüme verilen *szőlő* adı eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLw 192; Ligeti : MNy 29 : 275-277; TörK 293-294).

Joki (LwSS 108) Nogayca *çiğlek* ve Türkmence *çiğelek* biçimlerini Räsänen'e dayanarak Orta Türkçe *yigde* 'rote Brustbeere' sözüyle karşılaştırmıştır. Ancak, Räsänen (LTS 226-227) Nogayca *çiğlek*, Türkmence *çiğelek* biçimlerini Türkçe *çilek*, Tatarca *yilek*, Altayca, Teleütçe, Kumandıca *yïlek* gibi biçimlerle karşılaştırmışsa da, Orta Türkçe *yiğde*'yi ayrı bir örnek olarak vermişti. Joki'nin *çilek, çiğlek, çiğelek, yïlek* gibi biçimleri *yiğde* örneği ile karıştırdığı anlaşılıyor. Doerfer (TMEN 110) Türkçe *çilek* (< **çiyelek* < **çigelek*) sözünün ses bakımından doğrudan doğruya ("direkt") Altayca *yïlek* biçimiyle birleştirilemeyeceğinin altını çizmiştir. Bk. ÊSTJa 1989, 44.

Gukasyan (ST 2, 1978, 26. s. 51. not) *ciyelek* biçimini *ceryelek* < *cer* 'yer' + *yelak* 'yemiş, çilek' (*yeryelak* yerine) olarak açıklamıştır ki yanlıştır.

Türkçe *çilek (< çiğelek)* Farsçaya *çigalak* 'a strawberry' olarak geçmiştir (Doerfer : TMEN 1110). Farsçanın ağızlarında *çiyālak* biçimi de göze çarpar. Arapça (Suriye) *şəlak* '(coll.) fraises' biçimi de Türkçeden alınmıştır.

Eski ve yeni diyalektlerde çileğe türlü adlar verildiğine tanık oluyoruz. Örn. Sartçada *bultirgan* 'die Erdbeere' olarak kullanılır. Kazakça *büldürgön* biçimi 'die Erdbeere' olarak geçer. *Sïr büldürgönü* ise 'die Preisselbeere' anlamına gelir. Kırgızca *büldürkön* de 'die Preisselbeere' olarak kullanılır. (Yudahin *büldürkön*'ü vermemiştir.) Räsänen (V 92 a) bu biçimleri **böğürtlen* (83) ve **bürliken* (93 a) gibi birtakım adlarla karşılaştırmıştır.

Eren: DTCFD 8 : 245-246. Golden : Studia Hungaro-Turcica 5 : 79. s. 9. not ; Ligeti: TörK 22, 230.

çilik > çillik 'dişilik organı'. Ağızlarda *cilik, cillik* olarak da geçer.

< Erm *cilik* 'clitoris'.

Dankoff : ALT 299. - 'Soğan cücüğü' olarak kullanılan *zillik*'in *çilik* ile birleştirilmesi

düşünülemez. Bu biçim cücüğe verilen *zıllik*' ten ayrılamaz. Kökeni için bk. Dankoff : ALT 297.

çilingir 'kilit ve anahtar yapan kimse'
< Far *cilāngar* 'a locksmith'.
Bouvat: KSz 4: 317, 326.

çinakop, çinokop, çinekop 'lüfer balığının küçüğü (Temnodon saltator)'.
Rumcadan alındığı anlaşılıyor : Rumca *τσινοκόπος (< τσένες < Türkçe *çene* 'Kinn' + κόπτω 'schneiden').
Tzitzilis: GrLw 548. Georgacas (FT) *çinakop* üzerinde durmamıştır.

çinedir *yer.* 'iri gözlü kalbur'. Ağızlarda *çineder, çineter* yanında *çineğir* olarak da geçer.
R < σινιατήριον 'Sieb'.
Tzitzilis: LB 30, 2: 107/50.

çintiyan 'içi astarlı kadın donu, kadın şalvarı'. Anadolu ağızlarında *çinti, şinti* olarak da kullanılır.
Littmann'a göre (Tschudi Arm 119/139), Arapça (Mısır) *şintiyân* 'kadın şalvarı' Türkçeden alınmıştır. Suriye'de de kullanılır (Halasi-Kun: AO 5: 90). Türkçeden Sırpçaya da *çiftijáne, čintijáne, çivtijáne* olarak geçmiştir (Škaljić : Turc 175).
Räsänen : V 111 b.

çipik bk. *çepik*.

çipo 'gemiyi istenilen bir yerde tutmak için bir zincirle denize atılan, iki veya daha çok kolu bulunan gemi demiri'
< İtal *ceppo* 'stock of an anchor'. - Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer.
Kahane-Tietze: LFL 191.

çipura 'karagöz balığına benzer bir Akdeniz balığı'
< R τσιπούρα.
Georgacas: FT 134/146; Tietze: AO 13:19.
Bk. Andriotis : EL 382.

çir 'kayısı, erik, zerdali gibi yemişlerin kurusu'
< Erm *č'ir* 'dried fruit'.
Dankoff: ALT 592. Tzitzilis'e göre (GrLw 520), *çir* Rumcadan alınmıştır. Bk. Tietze : AO 13 : 19.

çiriş 'çiriş otu kökü unundan yapılan bir yapıştırıcı'
~ Tkm *çırış* **1.** 'çiriş otu'; **2.** 'tutkal, çiriş'. - Nog *şırış* **1.** 'yumurta akından yapılan tutkal'; **2.** 'alçı'
< Far *sirīš* 'a certain herb which, whilst green, is boiled and eaten, but when dry is reduced to powder, wherefrom a paste is made for shoemakers and book-binders; glue'. Türkçe *çiriş* biçiminin **siriş* > **şiriş* > *çiriş* olarak geliştiği anlaşılıyor (benzeşme, *assimilation*). Bk. *çarşı*.
Bulgarca *čiriš*, Sırpça *ćìriš* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 194 ; Skok : EtRj 1 : 359). Skok, *ćìriš* ile Türkçe *kiriş*'ten gelen *ćìriš* biçimini karıştırmıştır. Macarca *csiriz* biçimi de Türkçeden kalma bir alıntıdır. Macarcada *cs- (ç-)* dolayısıyla sondaki *-s (-ş)* sesi *-z*'ye çevrilmiştir.
Kúnos'un, Türkçe *çiriş*'in Macarcadan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (NyK 27: 54).
Rumcaya τσιρίσι olarak geçmiştir (Andriotis : EL 382).
Räsänen : V 448 b; Tietze: AO 13 : 20 (kökenini vermemiştir).

çirk *yer.* 'gübre'
< Far *çirk* 'dirt, filth'.
Tietze : AO 13 : 20.

çirkef 'pis su'
< Far *çirk-āb* 'dirty water' (*çirk* 'dirt', *āb* 'water').
Farsça *çirk-āb* biçiminin sonundaki *b* ünsüzü Türkçede *f*'ye çevrilmiştir. Türkçe *hoşaf* (< Farsça) biçiminin sonundaki *f* gibi.
Räsänen : V 105 b; Tietze : AO 13 : 21.

çiroz 1. 'yumurtasını atarak zayıflamış uskumru balığı ve bunun kurutulmuşu'; **2.** 'çok zayıf kimse'

< R τσίρος 'Maena vulgaris'.

Bulgarca *čiroz* Türkçeden alınmıştır.

Meyer : TürkSt 22 ; Tzitzilis : Zaemki 145/11; Georgacas : FT 134/147.

çit 'bağ, bahçe gibi yerlerin çevresine çekilen engel'

~ Tkm *çet* 'uç, yan'. - Türkî *çit* 'çit'. - TatK *çit* 'sınır, an, tarla sınırı, yan, uç'. Tatarlar sınıra *çik* adını da verirler. - Nog *şet* 'sınır'. Nogaylar 'sınır, an' olarak *şek* adını da kullanırlar. - Krg *çet* 'uç, yan'. Kırgızlar da *çet* yanında 'sınır, an' olarak *çek* adını kullanırlar. Kara Kalapklar da sınıra *şek* adını verirler. Orta Türkçede *çıt* 'kamıştan veya dikenden yapılmış engel veya kulübe' olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise *çet* biçimi kullanılır.

Diyalektlerde sınıra verilen *çek* adıyla birleştirilemez.

Türkçe *çiten* 'saman taşımak için kağnılara konulan büyük sepet veya çit' adı *çit* kökünden *-(e)n* ekiyle yapılmış bir türevdir. Bu türev Anadolu'da *çeten* olarak da geçer. Bk. *çiten.*

Doerfer : TMEN 1152; Clauson: ED 401 b.

çitari 'üzerinde sarı çizgiler bulunan kılçıklı bir balık (Sarpa salpa)

< R κιθάρι.

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5: 95).

Meyer: TürkSt 26; Georgacas: FT 128/44.

çitil bk. *şitil.*

çivi 1.'iki şeyi birbirine tutturmak için çakılan, ucu sivri, başlı, metal veya ağaçtan yapılmış ufak çubuk'; **2.** 'kalkan balığının üzerindeki düğmeye benzer kemiksi oluşum'

~ Az *çiv.* - Tkm *çüy.* - Nog *şüy.* - TatK *çüy.*

Kırgızca *çege*, Kazakça ve Kara Kalpakça *şege* biçimleriyle *çivi* arasındaki yakınlık düşündürücüdür.

İtalyancadan alındığı yolundaki sav yanlıştır (Barbera : Elementi 116).

Räsänen : V 121 a.

çivit 'eskiden çivit otundan, bu gün yapay yollarla elde edilen, mavi renkli, sarılığını gidermek için çamaşırın son suyuna karıştırılan toz boya'

~ Tel *çibit* 'toprak boya'. - Tuv *şivit* 'aşı boyası'

~ OT *çüwit, çüvit* 'boya'.

Räsänen (V 112 b) ? işaretiyle Uygurca *yipin, yipün* biçimiyle karşılaştırmıştır. Clauson (ED 395 a), alıntı olduğu olasılığı üzerinde durmuş, ancak kökeninin bilinmediğini dile getirmiştir.

Kazaklar toprak boyasına *cosa* adını verirler. Bu adın Moğolcadan geldiği anlaşılıyor (Räsänen: V 128 a).

Sırpçaya *čivit* olarak geçmiştir (Skok : EtRj 1 : 330).

Rassadin : FLTJa 231.

çizme 'koncu diz kapaklarına kadar çıkan bir çeşit ayakkabı'.

Yalnız Türkçede kullanıldığı anlaşılıyor. Eski ve yeni diyalektlerin büyük bir kölümünde çizmeye *etik* (< *etük*) adı verilir: Tkm *edik* 'çizme'. - Nog *etik* . - Kzk *etik.* - KKlp *etik.* - Krg *ötük.* - TatK *itik.* - Sart *ötük.* - Alt, Tel, Şor, Sag *ödük.* - Çuv *ată.*

Bu ad Türkçede de *edik* olarak kullanılır. Türkçede *edik* 'pabuç' anlamını almıştır. Ancak Anadolu'da dar bir alanda 'çizme' olarak da geçer.

Bu verilere göre, eski Türkçe *edik* (< *etik*)'in yerini *çizme* adının aldığı açıktır. Bu yeni adın Türkçe bir kökten geldiği anlaşılıyor.

Yalnız, *çizme*'nin *çiz-* 'çizgi çekmek' kökünden geldiği düşünülemez. Bu ad *çiz-* 'çözmek' kökünden *-me* ekiyle yapılmış bir türevdir. Bu türevin başlangıçta *çizme edik* olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Buna göre, *çizme edik* adı 'çözme edik' anlamına gelir. Sonradan *çizme edik* yerine yalnız *çizme* adı kullanılmıştır. Bu duruma göre, *çizme* biçimi *elliptique* bir addır. Böylelikle *çizme* biçimi Türkçede 'uzun konçlu edik' anlamını kazanmıştır. Bunun üzerine *edik* adı da 'kısa konçlu çizme' olarak kalmıştır.

Türkçede çizmeye *çekme* adı da verilmiştir. Bu adın da *çekme edik*'ten geldiği açık olarak anlaşılıyor.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *čizma*. - Srp *čizma*. - Arn *çizmë*. - Rum *cismă*. Sırpça yoluyla Macarcaya da *csizma* olarak geçmiştir.

Arapça (Mısır) *gezmä, gazma* 'shoe, boot' biçimi de Türkçeden alınmıştır (Littmann: Tschudi Arm 116/91). Türkçeden Farsçaya da geçmiştir (Doerfer : TMEN 1081).

Eren: TDAY 1978-1979, 3-4; Miklosich: TE 1: 42; 3: 97; Kniezsa: SzlJsz 136-137; Škaljić: Turc 178; Skok: EtRj 1: 331; Kakuk: ÉlOsm 110; Doerfer: TMEN 70; Räsänen: V 112 b.

çoban 'davar veya sığır sürülerini güdüp otlatan kimse'

~ Tkm *çopan* 'sığırtmaç, çoban'. - Krg *çopan* 'koyun çobanı'. Kırgızlar *çolpon* biçimini de kullanırlar. - KKlp *şopan* 'sığırtmaç'.

Orta Türkçede *çupan* 'kizir' olarak geçer.

< Far *çōbān, şōbān, şuvān* 'a shepherd; a horse-keeper' < *gōbān* 'a herdsman (*gau, gō* 'cow', *-bān* 'keeper, guardian').

Menges'e göre (WZKM 70 : 39), Sogd veya Pehlevî *(xšu-pān-, fšu-pan-)* kökenli eski bir alıntıdır.

Türkçede sığır çobanına *sığırtmaç* adı verilir. Bk. *sığırtmaç*. Eski ve yeni diyalektlerde *koyçu* 'koyun çobanı' olarak kullanılır: Krg *koyçu*. - Nog *koyşı*. - KKlp *koyşı*.

Tacikce *çūpån, çopån* biçimi Özbekçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 390).

Doerfer: TMEN 1130; UAJb 40: 252; Crânjală: RumVl 242-243; Ligeti: AOH 17: 14; 28: 295; MNy 75: 40; Räsänen: V 112 b; Clauson: ED 397-398.

çocuk **1.** 'küçük yaştaki oğlan veya kız'; **2.** 'genç erkek'

~ Tkm *çoçka* 'domuz'. - Nog *şoşka*. - TatK *şuşka*. - Bşk *suska*. - Kzk *şoşka*. - KKlp *şoşka*. - Krg *çoçka*. - Özb *çoçka*. - Alt, Tel *çoçko*. - Şor *şoşka*. - Sag, Koy *soska*. - Hak *sosxa*.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığı anlaşılıyor. Orta Türkçede *çocuk* 'domuz yavrusu' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *çoçka* biçimi göze çarpar.

Türkçe *çocuk* yanında eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *çoçka* biçimi düşündürücüdür. (Eren : NyK 51 : 369). Bu biçimin sonundaki *-a* eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan bir ektir. Türkçe *buğra* (< : *buğur*) örneğinde olduğu gibi. Bu eke ilişkin bilgi almak için bk. Németh : KCsA 3 : 108-109.

Domuz yavrusuna verilen *çocuk* adının Türkçede 'küçük yaştaki oğlan veya kız' anlamını alması doğaldır. Dilimizde buna benzer birçok örnek vardır. Örn. 'çocuk' olarak kullanılan *bala* sözü Orta Türkçede 'kuş ve hayvan yavrusu' anlamına gelir. Bk. Caferoğlu : TD, Belleten, Seri : 3, No : 10-11; TDAY 1968, 12-14.

Brockelmann'a göre (OGM 18. § a), *çuçka* (sic!) hayvan adlarında sıklıkla gördüğümüz bir çağırmalıktan çıkmıştır. Doerfer'e göre (TLT 397), *çoçka* "expressiv" bir sözdür. Räsänen (TLT 200) Tatarca *çuçka* biçimini

Çuvaşçada 'domuz' olarak kullanılan *sısna* adıyla karşılaştırmıştır. Ancak bu karşılaştırma ses yönünden yanlıştır. Joki (LwSS 297-298) Räsänen'in karşılaştırmasına katılmamış, Şçerbak (İRLTJa 125, 126) ise Räsänen'e dayanarak Çuvaşça *sısna*'yı *çoçka* biçimiyle birleştirmiştir ki yanlıştır. Egorov (ÊS 201) Çuvaşça *sısna*'nın kökeninin bilinmediğini dile getirmiştir.

Macarcada 'domuz' olarak kullanılan *disznó* (< *gyisznó*) sözünün Çuvaşça *sısna*'dan geldiğini biliyoruz. Macarca *gyisznó* biçiminin *śisna* (> *sısna*) biçimine dayandığı anlaşılıyor. Çuvaşça *śısna* benzeşme (*assimilation*) yoluyla *sısna*'ya çevrilmiştir. Ligeti (TörK 45) Çuvaşça *śisna*'nın Türk diyalektlerinde geçmediğini dile getirmiştir.

Polivanov (ArOr 9 : 405-406) *çuçka*'nın Çincede domuz yavrusuna verilen *çu* adıyla birleştirilemeyeceğini yazmıştır. Bk. Polivanov : Sbornik 170; Stat'i 168-169; Musaev : ST 6, 1973; 6; Mándoky : NyK 73: 378; Räsänen : V 113 a; Clauson : ED 400 b.

Özbekçeden Tacikçeye *çoçka* olarak geçmiştir (Doerfer : TLT 397).

Türkçede *çoluk çocuk* ve *çocuk mocuk* gibi birtakım ikiz sözler de kullanılır. Bk. Ligeti : MNy 54: 441-442. Ağızlarda 'domuz yavrusu' ve 'deve yavrusu' olarak kullanılan *mocuk* biçimi düşündürücüdür. Bk. Eren : DTCFD 8 : 283-288; TD 56 : 350 ; 1995/2 : 857.

çoğaç, çoğaş *yer.* **1.** 'boğucu sıcak'; **2.** 'güneş'.

Ağızlarda *çuvaç, çuvaş* olarak da geçer.

< ET *çoğ* 'alev, yalım' + *-(a)ç* eki.

Deny : Boisacq Arm 310 ; Räsänen: V 113 a; Clauson: ED 405 a; Bazin : Sternkunde 573. s. 1. not; SChron 40.

çoğurcuk 'sığırcık (Sturnus vulgaris)'.

Kökünü bilmiyoruz. Türkçe *sığırcık* adıyla *çoğurcuk* arasındaki benzerlik ses ve anlam bakımlarından düşündürücüdür. Bk. *sığırcık*.

çokal, çukal 'eskiden savaşlarda giyilen demir gömlek'. Eskiden atlara giydirilen örtüye de *çokal* (*çukal*) adı verilirdi. Yerel ağızlarda geçmediği anlaşılıyor.

Tryjarski'ye göre (Altaistic studies 179), Orta Türkçe *çoğ-* 'sarmak, sıkı bağlamak' kökünden oluşmuştur. Ancak bu açıklama ses bakımından tartışmaya açıktır.

Räsänen: V 114 a; Gabeskiriya: Leksika 76-77; Golden: AEMAe 5: 79; Doerfer : TMEN 1084; Beldiceanu-Willain-Gandossi : Turcica 12 : 170. Bk. Meyer : TürkSt 49-50.

çokrak *yer.* **1.** 'kaynak, pınar'; **2.** 'kaplıca, ılıca'; **3.** 'çamurlu, bataklık yer'. Anadolu'da yer adı olarak da geçer (*Çokrak*).

< *çokra-* + *-k*. Anadolu'da *çokra-* 'kaynamak' olarak kullanılır.

Dilimizde *çokrağan* türevi de 'gür kaynak' olarak yaygındır.

çolak 'eli veya kolu sakat olan'

~ Tkm *çolak* 'çolak'. - Nog *şolak* 'elsiz, kolsuz, çolak'. - Özb *çulok* 'topal; çolak, elsiz, ayaksız'. - Krg *çolak* 'çolak, elsiz, ayaksız'. - TatU *çulâk* 'çolak'. - Tar *çolak*. - Çuv *çălax*. Tatarcadan alınmıştır (Poppe: UJb 7: 164).

Orta Türkçede *çoluq* 'çolak' olarak geçer.

Türkçe *çol-* 'sakatlanmak' kökünden geldiği açıktır: Türkçe *çol-* kökü yalnız Uygurcada saklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *çolkuy* türevi düşündürücüdür (*çolkuy elig* 'eli çolak') (Clauson: ED 420 a).

Türkçe *çolak* ile Kazakça *şoylaq* 'topal', *şuynak* 'aksak, topal', *şunak* 'kısa kulaklı, kulaksız' biçimleri arasında bir bağlantı kurulamaz.

Tacikçe *çolâq* Türkçeden geçmiştir (Doerfer : TLT 396).

Ağızlarda *çolak* yanında *kolak* biçimi de kullanılır. Bu biçimin *kol*'dan geldiği açıktır (*kol* + *-ak* eki).

Doerfer : TMEN 1111; KhalMat 296; Clauson : ED 419-420.

çomar 'çoban köpeği'.

Kökünü bilmiyoruz.

Deny : Grammaire 583; Räsänen: V 115 b ; Şçerbak : İRLTJa 126; Dankoff: EÇ-Glossary 28.

çopra 'sık çalılık veya sazlık'.

Kökenini bilmiyoruz.

Kayalıklarda yaşayan, iri bıyıklı bir tatlı su balığına *çopra balığı* adı verilir. Çopra balığının kılçıklı bir balık olduğu anlaşılıyor. O bakımdan *çopra* 'balık kılçığı' olarak da kullanılır. Tatlı sularda yaşayan *sazan* da kılçıklı bir balıktır. Bk. *sazan*. *Kiliz balığı* da sazana benzer bir balık türüdür. Bu balığın da sazlık, kamışlık sularda yaşadığını biliyoruz. Bk. *kiliz*.

çor *yer*. 'hastalık, dert'

< Erm *č'oṙ* 'common cold; animal or plant sickness'.

Dankoff: ALT 595.

çorak 1. 'bitkisi olmayan veya hiç bitki vermeyen, verimli olmayan, tuzlak'; **2.** '(su için) acı' < *şorak*

< OFar **şōrag*. Farsçada *şōra* 'marshy, unfertile ground ; a salt-marsh; nitrous earth' olarak kullanılır.

Yerel ağızlarda *şor* (> *çor*) 'tuzlu' olarak geçer (< Far *şōr* 'salt, brackish; salsuginous ground'). Türkmence *şōr* **1.** 'tuzlu'; **2.** 'çorak yer', Kırgızca *şor*, Kazakça *sor* gibi biçimler de Farsçadan alınmıştır.

Menges: Introduction 177; Tryjarski-Hamilton: JA 1975, 180. s. 23. not.

çorap 'çeşitli ipliklerden örülen, ayağa giyilen giyecek'

< Ar *curāb* < Far *gorāb* 'short socks worn under stockings in the winter - season' (Hübschmann : ZDMG 46 : 234). Pelliot (JA 1925, 1 : 241) *çorap* sözünün köken bakımından Farsça olmadığını dile getirmiş, ancak bu yolda daha açık bir şey söylememiştir.

Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de kullanılır : Blg *čorap;* Srp *čàrapa, čòrapa* (Škaljić : Turc 164; Skok : EtRj 1 : 295-296). Räsänen : V 127 b.

çorba 'etle veya sebzeyle pişirilen sıcak, sulu içecek'

~ Tkm *çōrba*. - TatK *şurpa, şulpa*. - Bşk *hurpa*. - Nog *sorpa*. - Krg *sorpo*. - KKlp *sorpa*. - Kzk *sorpa*. - Çuv *şürpe*.

< Far *şōrbā* 'broth, soup, gruel' (< *şōr* 'salt, brackish' + *bā, ābā* 'a kind of gruel or other species of spoon-meat'). Farsçada *bā, ābā* ile yapılmış birçok türev kullanılır. Örn. Türkçe *tovga* da *bā* ile kurulmuş Farsça bir alıntıdır. Bk. *tovga*.

Farsça *ş-* Türkçede *ç-*'ye çevrilmiştir. Farsça *şaltūk* > Türkçe *çeltik* örneğinde olduğu gibi. Türkçe *çorba* Balkan dillerine de geçmiştir (Skok: EtRj 1: 335).

Eski ve Orta Türkçede çorbaya *bün, mün* adı verilirdi. Bu ad çağdaş diyalektlerde *mün, min* olarak saklanmıştır (Eren : NyK 51 : 568-569 ; Räsänen: V 338 b; Clauson: ED 347 b). Ramstedt (SKE 147) Türkçe *bün* ~ *mün* adını Korece *mjẹn* 'soup' biçimiyle birleştirmiştir.

Räsänen: V 116 b.

çorpa 'domuz yavrusu'

Kökenini bilmiyoruz.

Brockelmann : OGM 18. § a ; Polivanov: Stat'i 168-169, 170; Şçerbak: İRLTJa 125.

çorti *yer.* 'lâhana turşusu'. Yerel ağızlarda *çortu* (~ *çörtü*), *çortuti*, *çortutu* olarak da geçer.
< Erm *t't'u* 'pickle': *č'ort't'u*.
Dankoff: ALT 594.

çotra, çotura 'ağaçtan yapılmış küçük su kabı'. Balkan dillerinden alındığı anlaşılıyor: Blg *čotura*, *čutra*, *četura*, *čitura*. - Srp *čùtura*. - Rum *ciutură*. Macarcada *csutora* olarak geçer.
Bonelli: Elementi 184; Barbera: Elementi 118; Kniezsa: SzlJsz 619-620; Bernard: LB 8: 53-55; Škaljić: Turc 182; Crânjală: RumVl 246; Dankoff: EÇ-Glossary 28.

çöğür 'iri gövdeli, kısa saplı bir tür halk çalgısı'
~ Krg *çör* 'kaval, çoban düdüğü'. - Alt *çökur* 'die Rohrpfeife'. - Tel *çoğur*, *çoğor*, *şoğor*. - Tel, Kuğ, Tub *çör*. -Tel, Kumd *şör*. - Soy *şör*.
'Ahlat ağacı' (ve 'dikenli ağaç') olarak kullanılan *çöğür*'den geldiği anlaşılıyor.
Radloff'un verdiği Türkçe *çonur* چوكور biçimi yanlıştır. Räsänen de Radloff'a uyarak *çonur* biçimini vermiştir.
Ramstedt : KWb 435 a ; Doerfer TMEN N 79 = 2024; Räsänen: V 116. a, 121a.

çökelez bk. *çekelez.*

çöl 'kumluk, susuz ve ıssız ova'
~ Tkm *çöl*. - Nog *şöl*. - KKlp *şöl*. - Kzk *şöl*. - Krg *çöl* 'çöl; step, düzlük'. - Alt, Tel *çöl* 'step, çöl'. - Şor *şöl*. - Sag *söl*.
Moğolcada da *çöl* olarak geçer.
Moğolcadan alındığı yolundaki inanç tartışmaya açıktır.
Türkçede *kır* (ve *kır yer*) de 'çöl' olarak kullanılır. Balkarlar da çöle *kır* veya *tüz* adını verirler. Tatarlar *kır* adını 'ova, tarla' olarak kullanırlar. Sibirya diyalektlerinde ise *tüs* 'çöl' olarak geçer.
Suriye Arapçasında Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır. Türkçeden Farsçaya ve Tacikçeye de geçmiştir.
Vladimirtsov: DAN 1929, 294; Ramstedt: KSz 15: 137; KWb 432 a; Pelliot: T'oung Pao 27: 18; Räsänen: V 117 b; Clauson: ED 417 b, 420; Halasi-Kun: AO 5: 94; Doerfer: TMEN 1145 ; TLT 394.

çömçe *yer.* 'tahta kepçe'. Ağızlarda *çemçe* olarak da geçer.
~ Tkm *çemçe* 'kaşık'. - Nog *şömiş* 'kepçe'. - Blk *çömüç* 'kepçe'. - KKlp *şömiş* 'kepçe'. - Kzk *şömiş*. - Krg *çömüç* 'kepçe'. - Tar *çömüç* 'kepçe'.
Orta Türkçede *çömçe* 'kepçe' (Oğuzca) olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çömçe* biçimi kullanılır.
Farsça bir alıntı olduğu anlaşılıyor (Far *çamça* 'a spoon, ladle, skimmer').
Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 2:89).
Eski Türkçede kepçeye *kamıç* adı verilir. Ancak bu ad çağdaş diyalektlerde dar bir alanda kalmıştır. Bk. Clauson: ED 626 a.
Bouvat: KSz 4: 322; Doerfer: TMEN 1221; TLT 388; Oriens 18-19, 390; CAJ 12: 303; Ligeti : AOH 21:129; Tamura Arm 27-28; Tietze: WZKM 59-60:173; Räsänen: V 117 b (diyalektlerde 'Gusseisen' olarak kullanılan *çoy*'dan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır); Clauson: ED 422; (Farsça *çamça*'dan geldiği olasılığı üzerinde durmuştur); Dankoff: EÇ-Glossary 28 (kökenini vermemiştir); Monchi-zadeh : Xurāsān 310.

çömez 'medresede müderristen ders alan öğrenci'. Yerel ağızlarda *çömez* 'çok oturan' anlamına da gelir. Bundan başka, *çömez* 'kısa boylu' olarak da kullanılır.
Ağızlarda kullanılan *çöm-* 'ayaklar üzerine oturmak, çömelmek' kökünden geldiği anlaşılıyor. Anadolu'da *çömelek* ve *çömelen* (< : *çömel-*) türevleri de 'çok oturan' anlamında kullanılır. Dar bir çevrede *çömlek* 'kısa boylu' olarak da geçer. 'Çok oturan' anlamına gelen *çömez*'in 'öğrenci' olarak yaygınlık kazanması doğaldır.

çömlek 'toprak tencere' Ağızlarda *çölmek* olarak da geçer.

~ Az *çömlek*. - TatK *çülmek*. - Nog *şölmek*. - Kzk *şölmek*. - KKlp *şölmek*. - Krg *çölmök*.

Diyalektlerde *çömlek* yanında geçen *çölmek* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıkmıştır. Türkçe *gömlek* (< *kŏŋlek*) > *gölmek* gibi (Eren: TDAY 1953, 163).

Kökünü bilmiyoruz. Räsänen (V 104 a, 117-118) ? işaretiyle Orta Türkçe (Çiğilce) *çŏŋek* 'a leather milking pail' sözüyle birleştirmiştir. Bk. Clauson: ED 426 a; Menges : WZKM 70 : 39.

çöngül *yer.* 'ufak bataklık, çamurlu küçük göl'. Kökünü bilmiyoruz.

çöp 'sap, dal veya tahta parçası; süprüntü'

~ Tkm *çöp* **1.**'küçük sap'; **2.**'çöp'; **3.**'çalı çırpı'. - Nog *şöp* **1.** 'bitki sapı'; **2.** 'çöp, süprüntü'. - KKlp *şöp şar* 'çöp'. - Kzk *şöp şar*. - Şor *şöp* 'çöp'. - Sag *söp* 'çöp, süprüntü'. - Krg *çöp* 'ot; kuru ot': *çöp çar* 'küçük ot döküntüsü; çöp, süprüntü'. - Alt, Tel *çöp* 'çöp, süprüntü, çer çöp, çekirdek'. - TatK *çüp* 'çöp'. - Bşk. *süp*. - Çuv *śüpĕ, śüp* 'süprüntü, çöp'.

Orta Türkçede *çöp* 'şarap tortusu; çöküntü, çöp' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çöp* biçimi saklanmıştır.

Farsçadan geldiği yolundaki açıklama tartışmaya açıktır.

Eski ve yeni diyalektlerde birçok türevi göze çarpar : Uygurcada 'Trübung' olarak kullanılan *çöbik* biçimi, *çöp* köküne *-(i)k* küçültme ekinin getirilmesiyle oluşmuştur (Gabain: AG 57. § ; Räsänen: MTS 100). Bu türev Orta Türkçede *şöbik* 'yemiş yenildikten sonra kalan döküntü' olarak geçer. Bu türevde ç-sesi *ş-*'ye çevrilmiştir. Anadolu ağızlarında yünün kirli ve çöplü yerlerine verilen *çöpük* adı da *çöp* kökünün bir türevidir. Ağızlarda *çöpük* yanında *çöpür* biçimi de kullanılır. Bk. *çöpür.*

Çağdaş diyalektlerde *çöp* kökünden kalma bir türev daha vardır: Kzk *şöbrö* 'tortu, çöküntü.' - TatK *çüpre* 'maya'. - Bşk *süpre*. - Çuv *śĕpre* 'maya'. Bu biçimlerin **çöprek*'ten geldiği anlaşılıyor. Çağatayca *şöprek* 'lie, levure, tartre' biçimi **çöprek* türevini doğrulayan bir tanıktır. Macarcada 'maya' olarak kullanılan *seprő* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Ligeti: TörK 77). Bk. *cibre.*

Foy: MSOS 2: 105. s. 1. not; Ramstedt: KSz 15:137; KWb 431 b; Brockelmann: UJb 8:264-265; OGM 64. § d; Egorov: ÊS 223; Tietze: Arat Arm 423-428; WZKM 82: 354; ZBalk 18: 168/51; Räsänen: V 118 a; Clauson: ED 394 a; Ligeti: TörK 58, 77. Bk. Gukasyan : ST 2, 1977, 30.

çöpel bk. *çepel.*

çöpür *yer.* 'keçi kılı'. Yerel ağızlarda yünün kirli ve çöplü yerlerine de *çöpür* adı verilir. Bundan başka, *cöbür* biçimi de 'çör çöp, toz, kir' olarak kullanılır.

~ Tkm *çöpür* 'keçi kılı'

~ OT *çöpür* 'keçi kılı'. Eski Kıpçakçada da geçer.

< *çöp* + (*ü*)*r* eki.

Brockelmann : OGM 99. § (*çubur* !); Clauson : ED 398 a; Eren : TD 1990 /1 : 9-10.

çördek '(gemilerde) küçük makara'. Kökünü bilmiyoruz. Ticaret gemilerinde *çördek* yerine daha çok *mandar* adı kullanılır. Bk. Kahane-Tietze: LFL 811. 1. not.

çördük 'iki veya çok yıllık, sarı çiçekli ve kuvvetli kokulu bir bitki (Echinophora tenuifolia)'. Ağızlarda *çöğür, çöğürdük, çörtük, çövürdük* olarak geçer.

Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyor.

Räsänen: V 121 b (Radloff'a dayanarak *çürdük* biçimini vermiştir).

çörek 'az yağlı, bazen şekerli ve yumurtalı, gevrekçe bir hamur işi'
~ Az *çörək* 'ekmek'. - Tkm *çörek* 'ekmek'.
Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*çörek*).
Eski Kıpçakçada da *çörek* biçimi geçer.
Kökünü bilmiyoruz. Türkçe bir türev olduğu açıktır.
Türkçeden komşu dillere de geçmiştir : Blg *čurék*, Srp *čúrek*, Rum *ciurec* (Škaljić : Turc 181; Skok : EtRj 1 : 343). Farsça *çūrak* 'bread' de Türkçeden kalma bir alıntıdır (Doerfer : TMEN 1135).
Räsänen : V 118 a ; Clauson : ED 429 a.

çörten 'bir damın sularını dam çevresindeki oluklardan alıp akıtan ağaç oluk'. Ağızlarda *çortan, çortun* olarak da geçer.
< Erm *ǰrordan, ǰordan* 'gutter'.
Dankoff: EÇ-Glossary 28; ALT 645; Bläsing: AL 19-20. s. ; FO 29 : 24. - Ramstedt'in *çortun* ve *çortu*'yu Moğolca *çorġa* 'boru' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (KSz 15: 136). Räsänen (V 116 b) de *çortan, çortun* ve *çortu*'yu Oyrotça, Teleütçe *çorgo* 'boru', Soyotça, Şorca *şorgo* ve Yakutça *sorgo* biçimleriyle birleştirmiştir. Bk. Németh : Steinitz Arm 293.

çöven < çöğen 'kökü ve dalları, suyu sabun gibi köpürten bir bitki'. Ağızlarda *cöğen, cöven* olarak da kullanılır.
~ Az *çoğan*. - Tkm *çoğan, çoğan kökü* 'çöven'.
Eski Kıpçakçada da *çoğan* olarak geçer.
Kökünü bilmiyoruz.
Eren: TD 1990/1: 61.

çöz 'bumbar yağı'
~ Tkm *çöz* 'iç yağı, karın yağı'.
Kökenini bilmiyoruz.

çuçka < çuşka 'acı biber, kırmızı biber'
< Blg *čuška* 'biber'.

çukal bk. *çokal*.

çul 1. 'kıldan yapılmış kaba dokuma'; **2.** 'kıldan veya yünden yapılmış hayvan örtüsü'
< Ar *cūl*.
Muhamedova : MSFOu 158 : 193.

çulha 'el tezgâhında bez dokuyan kimse'. Yerel ağızlarda *culha, culfa* olarak da geçer.
< Far *cūlaha, cūlāha, cūlāh* 'a spider; a weaver'.
Räsänen : V 119 b.

çullama 'üstü hamurla örtülen et yemeği'. Ağızlarda da yaygın olarak kullanılır.
Türkçe *çullamak* '(çul) örtmek' fiilinden yapıldığı açıktır: *çulla-* + *-ma* eki. Türkçede *-ma* ~ *-me* ekiyle yapılmış yemek adları çoktur. *Çevirme, kızartma, kapama, kavurma, tuzlama, pastırma* gibi. Arapçadan kalma *mıhla* biçimi de Türkçede *mıhlama*'ya çevrilmiştir (halk etimolojisi).
Çullamaya dar bir çevrede *cullap* adı verilir. Bu adla *çullama* arasında bir bağ kurulabilir mi, bilmiyoruz.
Eren: İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi. Türkiye 3-10 Eylül 1988, 479.

çulluk 'eti için avlanan bir kuş, bekas'
~ Tkm *çuluk*.
Orta Türkçede *çulık* 'a spotted black-and-white water-bird about the size of a ring-dove' olarak kullanılır.
Kökünü bilmiyoruz. Türkçe *çulluk* biçiminin *gémination* yoluyla oluştuğu anlaşılıyor.
Clauson : ED 420 a.

çultar, çultarı 'eyerin veya palanın üzerine örtülen kilim, halı gibi örtü'. Anadolu ağızlarında bir çeşit kilim olarak kullanılır.
Etimolojisi karışıktır. Birinci bölümü 'kıl veya yünden yapılmış hayvan örtüsü' olarak kullanılan *çul* adından başka bir şey olamaz. Bk. *çul*.
Sırpça *čùltan*, Macarca *csótár* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Şăineanu: InflOr 2: 131; Škaljić: Turc 181; TESz 1: 559; Kakuk: ÉlOsm 114; Räsänen: V 119 b s.v. *çul: çul-tar;* Hadrovics :UElSk 182-183.

çumur bk. *cumur.*

çuşka *bk. çuçka.*

çuval 'büyük torba'

~ Az *çuval.* - Tkm *çuval.* - TatK *şual* 'ein grosser Sack'

< Far *çuwāl* < *cuwāl* 'a sack, wallet, bag' (< *guwāl* 'a sack').

Türkçeden Suriye Arapçasına *çvāl* olarak geçmiştir (Halasi-Kun:AO 5:92). Mısır Arapçasında *şuwāl* biçimi kullanılır (Littmann: Tschudi Arm 119/145). Kürtçede *cuhal* olarak geçer.

Doerfer UAJb 40: 252; Ligeti: AOH 28: 297.

çükündür *yer.* 'pancar'

~ Tkm *şugundur.* - Nog *şuvıldır.* - Blk *çügündür.* - Bşk *sögöldör.* - Çuv *çĕkĕntĕr*

< Far *çukundur* 'beet-root'. Farsçada *çugundur* 'beet-root', *çuġundur* 'rape, beet,' *çuqundur* 'beet - root' olarak da geçer.

Türkçe yoluyla Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *čukundur;* Srp *čukùndruk.* Arapça (Suriye) *şamandūr* 'betterave' da Türkçeden alınmıştır.

Türkçede daha çok *pancar* adı kullanılır. O bakımdan *çükündür* dar bir alanda kalmıştır.

Laufer: Sino-Iranica 399; Doerfer : TMEN 1086; Egorov: ÊS 322; Räsänen: V 119 a. Dankoff'a göre (ALT C 3), Farsça *çukundur* Ermeniceden geçmiştir.

çükür *yer.* 'bir yüzü balta, bir yüzü kazma olan araç'. Ağızlarda *cükür* olarak da geçer. Dar bir alanda *çüğül* 'kazma' biçimi de kullanılır.

Tietze'ye göre (Németh Arm 382/342), Rumcadan alınmıştır (R τσεκούρι 'Axt, Beil'). Bu açıklamayı Tzitzilis de benimsemiştir (Tietze Arm 205). Dankoff (ALT 466) ise Ermeniceden geçtiğini dile getirmiştir (Erm *čkur* 'ax'). Ancak Dankoff'un, Tietze'nin etimolojik açıklamasını gözden kaçırdığı anlaşılıyor.

D

dabaz *yer.* 'deri üzerinde oluşan kaşıntılı kabarcık, kurdeşen'
< Erm *tapast* 'erysipelas', (*yer.*) *dabas*.
Dankoff: ALT 696.

dadı 'çocuk bakımı ile görevlendirilmiş kadın'
< Far *dādū* 'an aged servant; one who has served from his youth; a tutor'.
Tietze: AO 13:22.

dahıl bk. *tahıl.*

dahra bk. *tahra.*

dalak 1. 'sol geğrekte bulunan, çok kanlı ve damarlı özel bir dokudan yapılmış bez'; **2.** 'bal peteği'
~ Tkm *dālak*. - TatK *talak*. - Blk *talak*. - Nog *talak*. - KKlp *talak*. - Kzk *talak*. - Çuv. *talak*.
Tatarcadan alınmıştır.
~ OT *talak*.
< *tal* 'dalak' + *-(a)k* küçültme eki (Eren: KCsA 3: 129).Türkçe *tal* kökü Kırgızca (*tal : kök tal* 'dalak') ve Yakutça (*tāl*) gibi çağdaş diyalektlerde saklanmıştır. Bu kökün Uygurcadan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Çağdaş diyalektlerde dar bir alanda kalmıştır. Diyalektlerin bir bölümünde *dalak* yerine *telen* veya *tölön* adı kullanılır: Şor *telen*. - Alt, Tel, Soy, Sag *tölön*. Bu ad Moğolcadan alınmıştır (Moğ *deligün* 'dalak') (Gombocz: NyK 35: 277; KSz 13: 27; Ligeti: NyK 49: 267). Ramstedt (KWb. 86 b) ve Räsänen (V 471 b) yanlışlıkla Moğolca *delen* 'Euter' biçimiyle birleştirmişlerdir.
Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre, Kıpçakların dalağa *solak* (veya *sulak*) adını verdikleri anlaşılıyor. Bu ad bu gün yalnız Çuvaşçada *sula* olarak kalmıştır. Gombocz (KSz 13: 27) Türkçe *dalak* ile Moğolca *deligün* biçimini birleştirdiği gibi, Çuvaşca *sula*'yı da *dalak* biçimiyle birleştirmiştir. Eren (KCsA 3: 142) *dalak* ile Moğolca *deligün* ve Çuvaşça *sula*'nın birleştirilemeyeceğini dile getirmiştir. Ancak Räsänen (V 427 a) *solak* ve *talak* biçimlerini birleştirmiştir. Tekin (ResAltL 282. s. 6. not) de *talak* ve *sulak* biçimlerini birleştirmiştir. Clauson (ED 826 a) *solak* biçiminin *sol*'dan geldiğini yazdığı gibi, *solak* biçimini de *talak* ile birleştirmiştir.
Eren : KCsA 3: 142; TD 27: 300-310; AOH 30 : 377; Egorov: ÊS 193 (*solak* biçimini verdikten sonra *talak*'a göndermede bulunmuştur); Clauson: ED 495 b, 826 a; Räsänen: StO 25, 1: 7; V 427 a, 457 b; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 137-138; Doerfer : KhalMat 304.

daldız *yer.* **1.** 'marangozların kullandığı ağaç oymaya yarayan oluklu demir alet'; **2.** 'ağaçtan oyulmuş arı kovanı'; **3.** 'ağaçtan oyulmuş yayık'; **4.** 'petekten bal almak için kullanılan demir kepçe, demir bıçak'.
Kökünü bilmiyoruz.

dalyan 'deniz, göl ve ırmaklarda kıyılara yakın yerlerde ağ ve kazıklarla oluşturulan, büyük balık avlama yeri'. Yerel ağızlarda *daylan* biçimi de kullanılır. Ağızlarda *daylan* 'dalsız, budaksız uzayan ağaç' ve 'boylu boslu, güçlü kuvvetli (kimse)' olarak da geçer. Eski kaynaklarda *talyan* olarak kullanılır.
Balkan dillerinde yaygın olarak geçer: Blg *daljàn, daliàn, daljàni, dajljàni, taljàn* ; Srp *dáljan;* Arn *dailanë;* R ταλιάνι, μταλιάνι. Rusçada da *tal'jan* olarak kullanılır.

Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Ancak kök bakımından Türkçe olmadığı açıktır.

Miklosich'in Slav dillerinden alındığı yolundaki savı yanlıştır (TE 37:26; 38:99). Deny' ye göre (Principes 87), *italyan* 'sabre de fabrication italienne (vieilli), madrague (dans le genre des madragues italiennes)' biçiminden alınmıştır: *italyan* > *talyan* > *dalyan*. Kahane-Tietze'ye göre (LFL 729), Rumca *αλιά-νειον'dan gelir. Bk. Bernard : LB 9 : 84). Georgacas'a göre (FT 137/178), Rumcada 'fishing place' olarak kullanılan ἁλιάνιν'in *article* almış τ'αλιάνι biçiminden gelir (ταλιάνι). Bk. Dankoff : EÇ-Glosary 29. Meyer : TürkSt 22; Skok: EtRj 1: 378; Andriotis: EL 357, 232

dalyasan bk. *taylasan*.

dam 1. 'bir yapının, bir evin üzerine yapılan çoğu kiremit kaplı bölüm'; **2.** 'toprak damlı ev, küçük ev, köy evi'; **3.** 'ahır'; **4.** *argo* 'tutuk evi'

~ Az *dam*. - Tkm *tām* **1.** 'ev'; **2.** 'oda'. - TatK *tam* 'duvar'. - Nog *tam* 'duvar'. - Kzk *tam* **1.** 'mezar üzerine yapılan yapı'; **2.** *yer.* 'toprak dam'. - Sag *tam* 'toprak katı'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*tam* 'duvar'). Orta Türkçede de *tām* 'duvar' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tam* biçimi kullanılır.

Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Bilimsel yayınlarda Sanskrit *tama-* (~ Latince *domus*) biçiminden alındığı sık sık dile getirilmiştir. Moğolca *tama* 'Wand, Mauer' ve Korece *tam* 'a wall' gibi biçimlerle de birleştirilmiştir.

Pedersen : KZ 39 : 462; Polivanov : İAN 1927, 1203; Németh : HonfKial 94 ; Csoma Arm 92; Ramstedt : KWb 377 a; SKE 254; Räsänen : StO 25, 1 : 10; V 459 a; Ligeti : AOH 17 : 290; 19 : 258-259; Clauson : ED 502 b; Aalto : StO 59 : 251; İlliç - Svitıç : VJa 6, 1963, 50.

dama 'karelere ayrılmış zemin üzerinde on altı taşla iki kişi arasında oynanan oyun'

< İtal *dama*.

Bonelli :Elementi 184;Barbera:Elementi 133.

damacana 'su veya içki gibi başka sıvıları taşımaya yarayan, dar ağızlı, şişkin karınlı, hasır veya sepet kaplı büyük şişe'. Eski kaynaklarda *damicana* biçimi de geçer.

< İtal *damigiana* 'demijohn'. - Bütün Akdeniz dillerinde geçer.

Kahane - Tietze: LFL 266; Räsänen:V 131 b.

damak 'ağız boşluğunun tavanı'

~ Tkm *damak* **1.** 'boğaz; gırtlak'; **2.** 'yemek'. - Bşk *tamak* 'gırtlak'. - Alt, Tel, Şor, Sag, Kaça *tamak* 'boğaz'. - Şor *tabak* 'boğaz'. - Yak *tamax* 'boğaz'.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*tamgak*). Orta Türkçede de *tamgak* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmut, Oğuz ve Kıpçakların *tamak* biçimini kullandıklarını bildiriyor. Eski Kıpçakça *tamak* biçiminin Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiyi doğruladığını görüyoruz.

Brockelmann'a göre (OGM 52. §), *tam* (> Türkçe *dam*) kökünden *-gak* küçültme ekiyle yapılmıştır ('küçük duvar'). Räsänen (MTS 101) de *tam-gak* açıklamasına katılmıştır ('küçük örtü'). Ancak daha sonra bu açıklamadan vaz geçtiği anlaşılıyor. Sözlüğünde (V 460 a) Ramstedt'e (SKE 254) uyarak Mançuca *tama* 'to put in' ve Korece *tāmda* karşılıklarını veriyor. Clauson (ED 505) *tam-* 'damlamak' kökünden gelen bir türev olduğunu yazmıştır. Kałużyński (ME 25) Yakutça *taŋalai* ~ *tağalai* 'Gaumen' biçiminin Moğolca *taŋlai*'dan geldiğini dile getirmiş, Orta Moğolca *taŋlai* ile Türkçe *tamgak*'ı da karşılaştırmıştır. Tatarca (Kazan) *aŋkau* 'der Gaumen' biçimi düşündürücüdür.

damar < tamar 'canlı varlıklarda kanın veya besleyici sıvıların dolaştığı kanal'

~ Az *damar*. - Tkm *damar*. - TatK *tamır* **1.** 'kök'; **2.** 'damar'. - Bşk *tamır*. - Nog *tamır* 'kök'. - KKlp *tamır*. - Kzk *tamır* **1.** 'kök'; **2.** 'damar'. - Krg *tamır* **1.** 'kök'; **2.** 'damar'. - Alt, Tel, Şor, Küer, Sag, Koy, Kaça *tamır* **1.** 'kök'; **2.** 'damar'. - Yak *tımır*. - Çuv *tımar*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*tamar, tamır*). Orta Türkçede *tamur* olarak geçer. Oğuzlar *tamar* biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada da *tamar* olarak geçer.

Türkçe *tam-* 'damlamak' kökünden geldiği anlaşılıyor. Yalnız, Clauson'un vurguladığı gibi, *tamar* yanında geçen *tamur* biçimi düşündürücüdür.

Ramstedt : KWb 387 b; Poppe : UJb 6 : 101; Egorov : ÊS 267; Joki : LwSS 308; Räsänen : LTS 220; V 460 a; Ligeti : TörK 44.

damat 'güvey'

< Far *dāmād* 'a son-in-law'.

Kafkas (ve Rus) dillerine de geçmiştir (Abaev : Benveniste Arm 8-10).

dana 'ineğin iki yaşına kadar olan erkek yavrusu'

~ Az *dana*. - Tkm *yer. tāna*. Türkmenler *göle* adını da kullanırlar. - Nog *tana* 'iki yaşında düve'. - Krg *tana* 'iki yaşında düve'. - Özb *tana*. - TatK *tana* 'düve, bir yaşında dana'. - Çuv *tına* 'düve'. Çuvaşçada birinci hecedeki *a*'nın *ı*'ya çevrildiği göze çarpıyor. Türkçe *bal* ~ Çuvaşça *pıl*, Türkçe *bar-* (> *var-*) ~ Çuvaşça *pır-*, Türkçe *darı* ~ Çuvaşça *tıră* örneklerinde olduğu gibi.

Orta Türkçede *tana* biçiminin geçmediği göze çarpıyor. Buna karşılık Eski Kıpçakçada *tana* olarak kullanılır.

Yaygın bir görüşe göre, Hint-Avrupa dillerinden alınmıştır (örn. Sanskrit *dhénā* 'sağmal inek'). Ancak bu görüş birkaç yönden düşündürücüdür. Türk diyalektlerinde *tana* (> *dana*) 'ineğin erkek yavrusu' veya 'düve' olarak geçer. Sanskrit *dhénā* ise 'inek, sağmal inek' olarak kullanılır. Hint-Avrupa ana dilinde **dheinā* 'buzağılamış (inek)' anlamına gelir.

Macarca *tinó* 'ineğin erkek yavrusu; düve' biçimi Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Ligeti: TörK 43). Bulgarca *danàk* biçimi Türkçeden geçmiştir (BER 1:318).

Munkácsi: NyK 24: 406; ÁKE 597; Gombocz; BTLw 206; Räsänen: TLT 226; LTS 81; StO 25, 1: 10; FUF 24: 253; V 460 b; Németh: Berzeviczy Arm 167; Csoma Arm 80, 91-92; Şçerbak: İRLTJa 101; Sinor: AOH 15: 318; Egorov: ÊS 268; Bernard: LB 9, 2:84-85; Aalto: Studia Turcica 30; Ligeti: MNy 72: 20; TörK 43, 146-147, 235; TESz 3: 920-921; Joki: UI 326-327; Róna-Tas: ChuvSt 129; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 83; Golden : Introduction 31.

dane bk. *tane*.

dangalak 'akılsız, düşüncesiz'.

Dankoff'a göre (ALT 717), Ermeniceden alınmıştır. Bk. Deny : Grammaire 565.

darbız *yer.* 'hasattan sonra tarlayı sürme ve sulama'. Yerel ağızlarda *terbiz, terpiz, telbiz* gibi birtakım yan biçimler de geçer.

< Ar *tarbīş* 'das Bewässern des Feldes vor der Sommersaat; das Festigen des Bodens durch Bewässerung'.

Räsänen : V 132 b (kökenini vermemiştir); Tietze: Ar 279/72.

darı 'tohumları buğday yerine besin olarak kullanılan bir bitki (Panicum)'. Yerel ağızlarda bu bitkiye daha çok *ak darı* adı verilir. Ağızlarda 'Mısır buğdayı' olarak da kullanılır.

~ Az *darı*. - Tkm *darı*. - Nog *tarı*. - Blk *tarı*. - Kzk *tarı*. - Krg *tarū*. Güney ağızlarında *tarık*

olarak geçer. - Tel *tarü*. - KKlp *tarı*. - TatK *tarı*. - Bşk *tarı*. - Özb *tarik*. - Çuv *tură* 'tahıl'. Birinci hecedeki *a*'nın *ı*'ya çevrilmesi normaldir.

Eski Türkçede *tarığ* 'ekin' olarak kullanılır. Orta Türkçede de *tarığ* 'ekin, bitki; arpa, buğday; tane, tohum; aşlık' olarak geçer.

Türkçe *tarı-* '(ekin) ekmek' kökünden *-ğ* ekiyle yapıldığı açıktır. Türkçe *kapığ* (> *kapı*) (< : *kap-* 'örtmek') gibi.

Çağdaş diyalektlerde *tarığ*'ın sonundaki *ğ* düşmüştür. Oğuz diyalektlerinde *tarığ* biçiminin başındaki *t* ünsüzü de ötüm kazanarak *d*'ye çevrilmiştir.

Macarcada eski bir Türkçe alıntı olarak *dara* 'irmik' biçimi kullanılır.

Türk diyalektlerinin bir bölümünde darıya *tarağan* adı verilir: Tel, Kumd *tarağan* 'darı'. - Alt, Tel *tarān*. Bu adın Moğolcadan alındığı anlaşılıyor.

Eski ve yeni Türk diyalektlerinde *üyür* (*ügür* > *yügür*) adı da 'darı' olarak kullanılır. Uygurcada *üyür* biçimi geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Türkler 'darı' olarak *ügür* biçimini kullanırlar. Ancak Oğuzların *üyür*'ü 'darı' olarak kullanmadıkları anlaşılıyor. Oğuzlar susam yağına *yağ ügüri* adını verirler. Bu ad Çuvaşçada *vir* olarak kalmıştır (Eren : KCsA 3 : 15). Eren'in etimolojisini Räsänen (V 370 a) de kabul etmiştir. Bk. Egorov : ÊS 54.

Gombocz : BTLw 64; Ramstedt : SKE 113, 268; Joki: LwSS 314-316; Brockelmann : OGM 48. § a; İnan : TDAY 1956, 182-183; TD 8: 103 ; Benzing: Deny Arm 53; Doerfer: TMEN 119, 886; Egorov : ÊS 268; TESz 1 : 593; Daher: AA 143-144; Räsänen : V 464 b; Clauson: ED 537-538; Dmitrieva : ST 6, 1975, 53; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 157-159 ; Eren : TD 8 : 21 ; 1993/2 : 44-45 ; Ligeti: TörK 43, 115-116.

dasnik *argo* 'pezevenk'

< Erm *tasnəhink* 'pezevenk'.

Türkçe *astik, kodoş, pezevenk* gibi sözlerin de Ermeniceden alındığını biliyoruz.

Dankoff: ALT 698.

daz (> **dazlak**) 'saçı dökülmüş (baş), dazlak'.

Yerel ağızlarda *dızlak* olarak da geçer.

~ TatK *taz*. - KKlp *taz*. - Kzk *taz*. - Nog *taz*. - Krg *taz*.- Alt, Tel, Sag, Koy *tas*. - Tuv *tas*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tāz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *taz* biçimi kullanılır.

Bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *tar* ve *taraqai* biçimleriyle birleştirilmiştir.

Yakutça *tarağay* Moğolcadan alınmıştır (Kałużyński : ME 42, 77).

Macarca *tar* 'kahl' Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır.

Gombocz: BTLw 198; NyK 35 : 255-256; KSz 13:10; Ramstedt: KWb 380 a; SKE 250; Ligeti: MNy 29: 277; TörK 15, 49; Doerfer: TMEN N 111 = 2056 ; Joki: LwSS 317; Pritsak : Vasmer Arm 413; Németh: Bárczi Arm 279-281 ; TESz 3 : 847 ; Räsänen : V 467 b ; Clauson: ED 570 b.

debbe *yer.* **1.** 'bakırdan yapılmış, kulplu ve ağzı kapaklı yağ kabı' ; **2.** 'süt güğümü'; **3.** 'bakırdan yapılmış, ağzı kapaklı ve kulplu su güğümü'

< Ar *dabba* 'Ölgefäss'.

Tietze:Ar 276/61. Räsänen'e göre (V 134 b), Farsçadan (*dabba*) alınmıştır. Daha sonra Räsänen (V 468 a) *debbe*'yi yanlışlıkla eski *tebek* biçimiyle birleştirmiştir.

debboy 'silâh, giysi gibi asker eşyası ambarı'

< Fr *dépôt* 'ambar'. - Türkçede *-p-* sesi ötüm kazanarak *-b-*'ye çevrilmiş, daha sonra yerel ağızlarda *géminatıon* yoluyla **debbo* biçimini almıştır. Türkçede **debbo*'nun *debbo-ya, debbo-yu* gibi biçimlerinin yanlışlıkla *deb-*

boy-a, debboy-u olarak ayrılması sonunda *debboy* biçimi ortaya çıkmıştır Bk. *depo.*
Tietze : Oriens 5 : 253, 254; Boretzky : Turz Teil 1, 147.

değin 'sincap'. Yerel ağızlarda daha çok *teyin* (ve *teğin*) olarak geçer.
~ Nog *tıyın* 'sincap'. - Blk *tıyın* 'sincap'. Balkarlar 'kürk' olarak da kullanırlar. - Kzk *tıyın* 'sincap'. Kazaklar 'akçe' olarak da kullanırlar. - Krg *tıyın* (veya *tıyın çıçkan*) 'sincap; sincap kürkü'. - TatK *tiyen*. Tatarlar *tīn* biçimini de kullanırlar. - Alt, Tel, Şor *tīŋ*. - Alt *tiyiŋ*. - Sag *tīn* . - Tuv *diyiŋ*. Tuvalar sincaba *sırbık* adını da verirler. - Yak *tīŋ*.
En eski çağlardan beri kullanıldığını biliyoruz. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *tegiŋ* 'samur' olarak geçer. Ancak onun verdiği 'samur' anlamının düzeltilmesi gerektiği anlaşılıyor. Orta Türkçede samura *kiş* adı verilir. Bu ad çağdaş diyalektlerde de yaygın olarak geçer. O bakımdan Orta Türkçede samura *tegiŋ* ve *kiş* adlarının verildiği kolay kolay düşünülemez. Nitekim Eski Kıpçakçada da *teyin* 'sincap' olarak geçer.
Çağdaş diyalektlerde *tiyin* (~ *tıyın*) adı 'akçe, para' olarak da kullanılır. Bu adın 'akçe, para' anlamını alması, sincap derisinin 'para' olarak geçtiğine tanıktır.
Türkçe *değin* (*teyin, teğin*) adı yerel ağızlarda kalmıştır. Yazı dilimizde daha çok *sincap* adı kullanılır. Bk. *sincap.* Anadolu'nun birçok yerinde sincaba *çekelez* adı da verilir. Bk. *çekelez.* Yerel ağızlarda *tirik* adı da 'sincap' olarak geçer. Türkmenler sincaba *avısiydik* adını verirler.
Sibirya diyalektlerinde sincaba *çırbık* (~ *sırbık*) adı verilir. Tobol Tatarcasında ise *varta* 'das gestreifte sibirische Eichhörnchen' olarak geçer. Bu yolda bilgi almak için bk. Räsänen : KCsA 1 : 411. Teleütler *keremel* (< Moğ *keremün*) adını kullanırlar.
Ramstedt : NyK 42 : 238; Németh: HonfKial 116-117; Brockelmann: OGM 96. §; Şçerbak : İRLTJa 142-143; Doerfer: TMEN 946, 1013; Räsänen: LTS 200; V 470 a (Ostyakçadan alındığını dile getirmiştir); Sinor: JA 1946-1947, 8; Tanulmányok 199-200 ; ResAltL 259 ; NyK 42 : 238 ; Kispál : NyK 53 : 54; Clauson: ED 483, 569 a; Ligeti: TörK 373.

değnek 'elde taşınacak incelikte düzgün ağaç, sopa'. Ağızlarda *degenek* olarak da geçer.
~ Tkm *degenek* 'değnek'.
Türkçe *değ-* (< *teg-*) kökünden geldiği anlaşılıyor. Sonundaki *-enek* (~ *-anak*) ekine ilişkin bilgi almak için bk. Sevortyan: Aİ 225-227.
Tzitzilis'in, Türkçe *değnek*'in Rumca δεκανίκιον, δεκανίκι, δοκανίκι 'Hirtenstab; Krücke' biçiminden alındığı yolundaki açıklaması tartışmaya açıktır (LB 36, 3 : 265). Rumca biçimler, δέκανος (< Latince *decanus*) biçiminden -ικος ekiyle kurulmuş ve δεκανική ράβδος 'Stab von δέκανος' yoluyla δεκανίκιον, δεκανίκι, δοκανίκι olarak yaygınlaşmıştır. Rumcadan Bulgarcaya *dekanìk, dekanìka, dìkanik* 'Hirtenstab, Rute' olarak geçmiştir (BER 1 : 334-335). Tzitzilis'e göre, Türkçe *değenek* de Rumcadan kalma bir alıntıdır. Ancak *değenek*'in Rumca δεκανίκι biçimiyle birleştirilmesi kolay değildir. Türkçe *değnek*'in Bulgarcaya *dignjàk* (ve Sırpçaya *degènek*) olarak geçtiği Tzitzilis'in gözünden kaçmıştır.
Farsçaya *daganak* olarak geçmiştir. Kürtçe *deganek* 'gros bâton' de Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *dignjàk* (BER 1:386); Srp *degènek* (Škaljić: Turc 209; Skok: EtRj 1:389). Macarcada kullanılan *dögönyeg* biçimi Türk hâkimiyeti döneminden kalma bir alıntıdır (TESz 1:668).
Deny: Principes 117; Doerfer: TMEN 2037; N 92 ; Räsänen : V 469 a ; Stachowski : FO

5:79-80; Êtimologija. 1965, 65-66; Kononov : VJa 1, 1975, 138; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 175-176.

deleme bk. *teleme.*

delfin 'yunus balığı'
< R δελφίνι.
Georgacas : FT 128/29.

delme bk. *teleme.*

demek bk. *temek.*

demet 'bitki veya çiçek bağlamı'
< R δεμάτι.
Yerel ağızlarda *demet* yanında *bağlam* da yaygın olarak kullanılır. Çağdaş diyalektlerde de demete *baylam* adı verilir : Nog *baylam.* - KKlp *baylam.* - TatK *beylem.* - Kzk *baylam.* Ağızlarda 'demet' olarak *külte* adı da geçer.
Meyer : TürkSt 58; Räsänen: V 135 b; Menges : UAJb 40: 151 (δεμάτιον). Bk. Andriotis : EL 77.

demirhindi 'sıcak ülkelerde yetişen bir ağaç (Tamarindus indica)'
< Far *tamr-i hindī* 'tamarind'. - Türkçe *demirhindi* biçiminin halk etimolojisi sonunda oluştuğu anlaşılıyor.
Laufer: Sino-Iranica 582.

demren bk. *temren.*

denemek < (deŋemek) 1. 'değerini anlamak için bir insanı, bir nesneyi veya bir düşünceyi sınamak, tecrübe etmek'; **2.** 'bir işe başarmak amacıyla başlamak, girişmek, teşebbüs etmek'.
'Deneme, tecrübe' anlamına gelen *den* (< *deŋ*) kökünden geldiği açıktır: *deŋ-e-mek* > *denemek.* Bk. *sınamak.*

deniz 'yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan tuzlu su kütlesi'
~ Tkm *deŋiz.* - Nog *teŋiz.* - KKlp *teŋiz.* - Kzk *teŋiz.* - Özb *deŋiz.* - Krg *deŋiz.* Kırgızlar *teŋiz* biçimini de kullanırlar. - TatK *diŋəz, diŋgəz.* - Tel, Kumd, Alt *teŋis.* Sibirya diyalektlerinde *talay* adı da geçer. - Çuv *tiněs.* Tatarcadan alınmıştır.
Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*teŋiz*). Eski Kıpçakçada da *teŋiz* olarak geçer. Türkçe bir türev olduğu açıktır. Eski bir açıklamaya göre, Türkçe *teŋ* 'eşit' kökünden *-(i)z* ekiyle yapılmıştır. Bu açıklamanın daha köklü olarak gözden geçirilmesi gerekir. Buna karşılık Orta Türkçede 'göl, bataklık' olarak kullanılan *teŋ* köküyle *teŋiz* (> *deŋiz*) arasında da derin bir benzerlik göze çarpıyor. *Teŋiz* (> *deŋiz*) biçimiyle *teŋ* kökü arasındaki bağ düşündürücüdür. *Teŋiz* ile *teŋ* 'göl' arasında anlam bakımından büyük bir ayrım olduğundan söz edilemez. Örn. Orta Türkçede *köl,* 'göl' anlamına geldiği gibi, 'deniz' olarak da kullanılır. Bunun gibi, Moğolca *naġur* (> *naur*) sözünün de 'göl' ve 'deniz' olarak kullanıldığını biliyoruz.
Eski Türkçede denize *taluy* adı verilirdi. Bu ad eski Türk yazıtlarında geçtiği gibi, Uygur belgelerinde de kullanılır. Eski Türkçe *taluy*'un Çinceden geldiği anlaşılıyor (Çince *ta lei*). Bk. Clauson: ED 502; Kononov: GrJaTRP 99/137. §. Eski Türkçe *taluy* adının yerine Orta Türkçe döneminde *teŋiz* adı geçmiştir. Çağdaş Sibirya diyalektlerinde 'deniz, büyük göl' olarak *talay* sözünün kullanıldığını görüyoruz. Ancak bu sözün Eski Türkçe *taluy* biçimiyle birleştirilmesi düşünülemez. Sibirya diyalektlerinde geçen *talay* sözü Moğolcadan kalma yeni bir alıntıdır (Moğ *dalay*). Bk. Räsänen: V 130 b; Clauson : ED 502.
Moğolca *dalay* Türk diyalektlerine geçtiği gibi, Türkçe *teŋiz* de Moğolcaya *tenggis* 'büyük göl, deniz' olarak geçmiştir.

Macarcada denize verilen *tenger* adının Eski Çuvaşçaya benzer bir Türk dilinden kalma bir alıntı olduğu açıktır. Bu adın sonundaki *-r* Türkçe *-z*'den çevrilmiştir. Çağdaş Çuvaşçada Macarca *tenger*'in karşılığı saklanmamıştır. Ancak Macarca *tenger*'in tanıklığına dayanarak Çuvaşçada **teŋir* biçiminin kullanıldığı kolaylıkla kestirilebilir. Çuvaşçada eski **teŋir*'in yerini Tatarca *tiněs* biçimi almıştır.

Gombocz: BTLw 202; Ramstedt: KWb 392 a; SKE 280; Németh: Berzeviczy Arm 165; Csoma Arm 89; Kałużyński: ME 36; Ligeti: MNy 58: 150-151; AAnt 10: 171-172; AOH 18: 288-289; 19: 258; 29: 284; TörK 305; Poppe: UJb 6: 113; Doerfer: TMEN 185, 196, 1192; Egorov: ÊS 252; Clauson: ED 527; TESz 3: 888; Joki: LwSS 341-342; Räsänen: V 474; Clark: JSFOu 75: 153; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 194-195.

depo 1. 'korunmak, saklanmak veya gerektiğinde kullanılmak için bir şeyin konulduğu yer'; **2.** 'bir malın toptan satıldığı yer'; **3.** 'ordu mallarının saklandığı, bakımlarının yapıldığı yer'

< Fr *dépôt* 'ambar'. - Dilimizde *debboy* olarak da geçer. Bk. *debboy*.

Eren : TD 1995/2 : 735.

derbent 'iki dağ arasındaki geçit yeri, boğaz'. Yerel ağızlarda *devrent* 'dar geçit, boğaz' olarak geçer. Bu biçimin göçüşme sonunda oluştuğu açıktır. Yer adlarında *Derbent* (ve *Devrent*) olarak saklanmıştır.

< Far *darband* 'a narrow and diffucult pass through mountains'.

Tietze (Pers) *derbent* (> *devrent*) üzerinde durmamıştır.

derek bk. *terek*.

deri 'insan ve hayvan vücudunu kaplayan, tüy, kıl veya pulla kaplı örtü'

~ Az *dəri*. - Tkm *deri*. - TatK *tire*. - Bşk *tire*. - Nog *teri*. - KKlp *teri*. - Kzk *teri*. - Krg *teri*. - Bar *teri*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Küer *tere*. - Yak *tärï, tirï*. - Çuv *tir*. Tatarcadan alınmıştır. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*terï*). Orta Türkçede *terï* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *terï* biçimi kullanılır.

Hint-Avrupa dillerinden alındığı yolundaki eski sav yanlıştır.

Muhamedova (Tİ 1976, 152-153) yanlışlıkla diyalektlerde 'deri' olarak kullanılan *yarı* biçimiyle birleştirmiştir. Türkçe *deri* (*terï*)'nin Moğolca *siri(n)* 'skin, raw hide' biçimiyle birleştirilmesi de yanlıştır.

Pedersen: ZDMG 57:561; KZ 39: 461; Németh: NyK 41: 409; Ramstedt: NyK 42:72; Räsänen: V 475 b; Clauson: ED 531 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 207-208; Tekin : CAJ 25 : 125; Doerfer: KhalMat 304.

derinti 1. 'toplantı'; **2.** 'güruh'

< *derin-* 'toplanmak' + *-ti* eki. Türkçe *dernek* de *derinmek*'ten gelen bir türevdir. Bk. *dernek*.

dernek 1. 'toplantı, düğün'; **2.** 'pazar veya panayır kurulan gün'; **3.** 'ortak bir amacı gerçekleştirmek için kurulan topluluk'

~ OT *ternek* 'dernek, işlerini konuşmak için ulusun toplandığı yer'

< *derin-* 'toplanmak' + *-(e)k* eki.

Deny: Grammaire 120. 559. §; Brockelmann : OGM 64. § c; Räsänen: V 136 b (kökenine ilişkin bilgi vermemiştir); V 475 a (*ter-* 'dermek, toplamak' kökünün türevleri arasında saymıştır); Clauson: ED 551-552; Eren: TD 1991/1 : 92; Sevortyan: ÊSTja 1980, 205; Kononov: GrJaT RP 78-79.

destar 'sarık, çalma'. Ağızlarda daha çok *dastar* 'baş örtüsü', 'sofra bezi', 'yünden dokunmuş ince, küçük kilim', 'ekmeği, ekmeklik hamuru korumak için örtülen örtü' olarak geçer.

~ TatK *tastar* 'sarık; kadınların saçlarını örtmek üzere başlarına sardıkları tülbent'

< Far *dastār* 'a sash or fine muslin cloth wrapped round the turban; a handkerchief, napkin; a towel; an apron'.

Tietze: Pers 142/43; Räsänen: V 133 b.

deste 'bağlam, demet'

~ Tkm *desse* 'bağlam; deste, bağ, yığın'. - Kzk *deste* 'top, paket'

< Far *dasta* 'a handful; a handful of reaped corn or flowers, a shock, a nosegay; a hank or skein of silk or thread, clew; a lock of hear; a pestle' (< : *dast* 'el').

Bulgarca *teste* ve Sırpça *tèste* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Deny: PhTF 1 : 204; Kahane-Tietze: LFL 648; Räsänen: V 136-137.

destek 'bir şeyin yıkılmaması için dayatılan ağaç, dayak'

< Far *dastak* 'a little hand; a plough-handle; a spindle' (< : *dast* 'el'). Türkçe *deste* de Farsçadan alınmıştır. Bk. *deste*.

Räsänen: V 137 a.

desti bk. *testi*.

destmal *esk.* 'yağlık'. Yerel ağızlarda *testemel* 'mendil' olarak geçer.

~ Az *dəsmal*

< Far *dastmāl* 'a towel; a handkerchief' (< : *dast* 'el'). - Yerel *testemel* biçiminin ortasındaki *-e-*, *-stm-* ses düğümünü çözmek üzere Türkçede türemiştir.

Räsänen: V 137 a; 466 a; Scherner : CAJ 17: 251.

deşdivan *yer.* 'bağ korucusu, kır bekçisi, köy bekçisi'. Yerel ağızlarda *deşdevan, deşduvan, deşteman* biçimleri de geçer. Kıbrıs ağzında da *deşdivan* olarak kullanılır.

< Far *daştubān* 'a watch set over sown field to drive away wild beasts' (< *daşt* 'a desert, plain without water' + *-bān, -vān* 'keeper, guardian'). Farsçada *daştibān* 'a watch set over sown fields' (< *daştī* 'wild' + *-bān* 'keeper, guardian') olarak da geçer.

Tietze (Pers) *deşdivan* üzerinde durmamıştır.

deve 'boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan (Camelus)'

~ Tkm *düye*. - Blk *tewe*. - Nog *tüye*. - Kzk *tüye*. - KKlp *tüye*. - Krg *tȫ*. - Alt, Tel, Kuğ *tȫ*. - Sag, Koy, Kaça *tebä*. - Soy *tebe*. - Türkî *teve*. - Tar, Türkî *tüge*. - Sart *tüye*. - Töl *tȫ*. - Hak *tibe*. - Tuv *teve*. - ÖzbA *tuya*. - YUyg *töge, tüge*. - Yak *täbiän, timiän*. Kałużyński'ye göre (ME 16, 42), Moğolcadan alınmıştır (Moğ *temegen*). Ligeti (TörK 306) Yakutça biçimlerin **täbgän, *tibgän'* den geldiğini dile getirmiştir. Onun Yakutça biçimlerin Moğolcadan alındığından söz etmemesi düşündürücüdür. - Çuv *tĕve*. Ligeti'ye göre (TörK 306), Çuvaşça *tĕve*'nin *-v-*' si (*-y-*'den kalma) ikincil bir sestir.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede geçtiği gibi, Eski Kıpçakçada da kullanılır. Clauson'un vurguladığı gibi, Kâşgarlı Mahmud'un saydığı eski veriler karışıktır (ED 447-448). Yalnız, Oğuzların *dewe* biçimini kullandıkları açıktır. Kıpçakların ise *tewe* ve *dewe* biçimlerini kullandıkları anlaşılıyor.

Clauson (Studies 234) eski çağlarda Türkçeden Moğolcaya geçtiğini dile getirmiştir.

Türkçe *teve* ile Moğolca *temegen* arasındaki bağ bilimsel yayınlarda türlü tartışma ve açıklamalara yol açmıştır. Ramstedt (ZİRGO 34 : 553; KWb 390-391) Moğolca *temege*'yi Türkçe *teve* (> *deve*) ile birleştirmiştir. Räsänen (LTS 129; UAJb 25 : 25; V 468 a) de bu birleştirmeye katılmıştır. Ramstedt'in büyük otoritesi bu birleştirmenin bilimsel yayınlarda sık sık tekrarlanmasını sağlamıştır. Örn.

Egorov (ÊS 244), *teve* (> *deve*)'yi Moğolca *temege(n)* biçimiyle karşılaştırmıştır. Şçerbak (İRLTJa 103-104) da *teve* (> *deve*)'yi *temege(n)* biçimiyle karşılaştırmıştır. Şçerbak, Yakutçada Moğolcadan kalma *täbiän* biçiminin 'deve' olarak kullanılması karşısında *tävä* (*taba*)'nin 'geyik' anlamını aldığını da belirtmiştir. Ancak, ona göre (109-110), Moğolcada kullanılan deveciliğe ilişkin terimler ortaktır. Bu gözleme dayanan Şçerbak, Moğolların devecilik terimlerini Türklerden aldıklarını dile getirmiştir. Onun bu gözlemine Doerfer (TMEN 1015) de katılmıştır. Buna karşılık Ligeti (TörK 305-306) *teve* (> *deve*)'nin Türk ve Moğol dilleri arasındaki bağlara ilişkin sorunların bir bölümüne ışık tuttuğunu belirttikten sonra Türkçe ve Moğolcada kullanılan sözün birbirine bağlı olduğunu, ancak özdeş (identique) olmadığını vurgulamıştır. Ligeti'ye göre (Törk52), Moğolca *temegen*'in sonundaki *-gen* bir ektir. Bk. Bazin-Hamilton (Uray Arm 15).

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 1015). Macarca *teve* biçimi de eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLW 204; Ligeti : TörK 305-306).

Laufer : T'oung Pao 17 : 21-22; Pelliot : BSOS 6 : 556; Menges : UJb 15 : 517-528; Collinder : MSFOu 158 : 72; Brockelmann: OGM 18. § E; Roux : CAJ 5 : 35-76; Abaev : ÊS 3 : 290 ; Sevortyan : ÊSTJA 1980, 313-315; Róna-Tas : MSFOu 185: 242-243; Bazin-Hamilton: Uray Arm 15.

dığan *yer*. 'yağ tavası'. Yerel ağızlarda *tığan* olarak da geçer.

< R тηγάνι 'Pfanne'.

Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır (Skok: EtRj 3: 467).

Meyer: TürkSt 51; Tietze: Gr (1) 240/257.

dılak > dilak 'clitoris'.

Orta Türkçede *tılak* olarak geçer

< **dıl* < *tıl* 'dil' + *-(a)k* küçültme eki.

Anadolu ağızlarında *dılak* (> *tilak, dilak)* yanında *dilcik* (< *dil* + *-cik*) biçimi de 'clitoris' olarak kullanılır.

Farsça *tilāq* 'clitoris' Türkçeden alınmıştır.

Németh: NyK 60: 375; AOH 8:7; Doerfer: TMEN 925; Räsänen :V 478 a; Clauson: ED 495 b.

dırkaz bk. *tırkaz.*

diba 'dallı, çiçekli bir çeşit ipek kumaş'

< Far *dībā* 'brocade'.

Meyer: TürkSt 54.

dibek 'taştan veya ağaçtan yapılmış büyük havan'. Yerel ağızlarda *dübek* olarak da geçer.

Türkçe *döğ-* (< *tög-*) 'ezmek' kökünden geldiği anlaşılıyor : *döğ-* (> *döv-*) + *-(e)k* > **dövek* > **düvek* (> *dübek*) > *divek* > *dibek*. - Ağızlarda 'dibek' olarak kullanılan *döğeç* (> *döveç*) de *döğ-* kökünün bir türevidir. Eski Kıpçakçada *dögüç* biçimi de 'dibek' olarak geçer. - Türkçe *dip* (< *düp*)'ten geldiği yolundaki sav yanlıştır.

Türkçede dibeğe *soku* adı da verilir. Bk. *soku*. Diyalektlerde *keli* de 'dibek' olarak geçer : Blk *keli*. - TatK, Bşk *kile*. - Kzk *keli*. - KKlp *keli*. - Yak *kelī*. - Çuv *kilĕ* (< Tatarca). - Macarca *kölyü* biçimi eski bir Türk dilinden alınmıştır (Ligeti: TörK 77, 291). Bk. ÊSTJa 1997, 33-34. Çağdaş diyalektlerde *oğur* (~ *uğur*) adı da kullanılır. Bk. Ligeti AOH 4 : 110. s. 30. not ; KSİNA 83 : 17 ; Doerfer : TMEN 603 ; Eren : TD 56 : 344-346; 1996/2: 130-131.

Justi'nin Kürtçe *dink* 'mortier' biçimini *dibek* ile birleştirmesi yanlıştır. Bk. *dink*.

Sırpça *dibek* Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 216).

Eren : TDAY 1972, 250; XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi bildirileri. Ankara 1979, 97-101; TD 29: 702-703; 30: 761-764; 56 : 344-346; 1993/1 : 380 ; Tietze: ZBalk 18: 169/62 (*tög-* kökünden geldiği yönündeki savın ses bakımından açıklanması gerektiğini dile getirmiştir); Räsänen: V 137 b (kökenini vermemiştir).

difana 'iki veya üç katlı balık ağı'

< R δίφανα 'nets with two φανιές (i.e., "sides with wide meshes")'. Türkçe *fanya* 'gözleri pek geniş olan balık ağı' da Rumcadan alınmıştır. Bk. *fanya*.

Kahane - Tietze : LFL 764; Georgacas : FT 139/198.

diğren > dirgen 'harmanda sapları yaymak için kullanılan çatal'

< R δικράνι 'Heugabel'. - Türkçe *dirgen* göçüşmeli bir biçimdir (Eren : TDAY 1953, 173).

Tietze: Gr (1) 217/66; Daher: AA 101.

dikel 'çapa biçiminde çatal bel'. Yerel ağızlarda *dikel* (> *dikkel*) 'bel' ve 'çapa' olarak kullanılır.

< R δικέλλι 'zweizinkige Hacke, Karst'. - Ağızlarda 'kazık, sırık, ağaç çubuk' olarak kullanılan *dikeç*'le birleştirilemez.

Meyer : TürkSt 47; Tietze : Gr (1) 217/65; Eren : TDAY 1960, 301/65; Daher: AA 93.

dil **1.** 'ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan, etli, uzun, hareketli organ, tat alma organı'; **2.** 'insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için sözlerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban'; **3.** 'sorguya çekilmek için yakalanan tutsak'; **4.** 'denize uzanan dar ve alçak kara parçası'

~ Az *dil*. - Tkm *dil*. - TatK *tel*. - Nog *til*. - Bşk *tel*. - Özb *til*. - Krg *til*. - Kzk *til*. - KKlp *til*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *til*. - Tuv *dıl*. - Yak *tıl*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*tıl*). Orta Türkçede *tıl* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *til* biçimi kullanılır.

Brockelmann'a göre (OGM 72. §), *ti-* 'demek' kökünden geldiği anlaşılıyor: *ti-* + *-l* eki. Brockelmann, ince sıradan bir kökten gelen bu türevin kalın sıraya geçmesini art damaksıl *l*'ye bağlamıştır. Onun bu açıklamasını Ligeti (TörK 230) de benimsemiştir.

Türkçe *dil*'in 'sorguya çekilmek için yakalanan tutsak' anlamı çarpıcı ve düşündürücüdür. Türkçe kaynaklarda geçen *dil almak*, *dil getirmek* gibi sözlerde *dil* 'tutsak' olarak kullanılır. Bu sözler Macarcaya *nyelvet fogni* diye çevrilmiştir (Mac *nyelv* 'dil', *fogni* 'tutmak'). Rumencede de *limbă* 'dil' sözü 'gefangener feindlicher Soldat, von dem man Kundschaft einziecht' (Tiktin 2 : 910) anlamında kullanılır. Bu anlamın Türkçe *dil*'den çevrildiği anlaşılıyor. Komşu dillerde sık sık bu tür söz çevirileri (*calque linguistique*) veya çeviri alıntıları (*emprunt de traduction*) geçer. Moğolca *kelen* 'dil' de 'espion, avant - coureur d'une armée, soldat qu'on envoie à la découverte' olarak kullanılır. Rusçada da *jazyk* 'dil' buna benzer bir anlam kazanmıştır (Vasmer : REW 3 : 485).

Türkçede *dil* (< *dıl, tıl*), *dılak, dilmaç* gibi birtakım türevler bırakmıştır.

Sandfeld Jensen : Thomsen Arm 168 ; Ligeti : MNy 32 : 45-46; Gadjieva - Koklyanova : İRLTJa 379-382; Melich : Jelentéstani kérdések ; Kiss : Tükörszók 133 - 134 ; Egorov : ÊS 323; Räsänen : V 478 a ; Clauson : ED 489-490; Doerfer : TMEN N 97 = 2042 ; KhalMat 305; Golden : Halasi-Kun Arm 107; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 228-230.

dilbaz **1.** 'güzel söz söyleyen, konuşkan'; **2.** 'konuşmasıyla kandıran'

< Far *dilbāz* 'eloquent; verbose' (*dil* 'kalp; gönül'). - Türkçede *dil* sözünün baskısı altında 'güzel söz söyleyen' anlamını almıştır.

Räsänen: V 138 a (Türkçe *dil* + Farsça *bāz*); Tietze: WZKM 59-60: 163-164.

dilmaç 'tercüman, çevirici'

~ Az *dilmanç*. *-maç* ekindeki *-n-* sonradan türemiştir. - Tkm *dilmāç*. - Kzk *tilmeş*. - Krg *tilmeç* 'tercüman'. - TatK *tılmaç*. - Özb *tilmåç*. - Tel, Alt *tilmeç*. - Kuğ *tilbeç*. - Sag, Koy *tilbes*. - Kumd *telmeş*.

Orta Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz. İlk bakışta Türkçe *tıl* (> *til* > *dil*) kökünden geldiği anlaşılıyor. Ancak bu köke getirilen *-maç* eki tartışmaya açıktır. Türkçede bu ekin fiil köklerinden yemek adları yapımında kullanıldığını biliyoruz. Bk. *tutmaç*. O açıdan *dilmaç*'ın *tıl* (> *til* > *dil*) gibi bir isim kökünden gelmesi düşündürücüdür. Doerfer'in *-maç* ekini *tutmaç*'taki *-maç* ile birleştirmesi yanlıştır (TMEN 1010).

Németh (NyK 60 : 127-132; AOH 8 : 1-8) eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olarak kullanılan Macarca *tolmács* biçiminin geçmişini gözden geçirmiş, *dilmaç* (< *tilmaç* < *tılmaç*) biçiminin *dil* (< *til* < *tıl*)'den geldiğini yeni veri ve gözlemlerle doğrulamıştır. Jyrkänkallio (StO 17, 8: 1-11) *dilmaç*'ın Küçük Asya'da (Milâttan önce) II. binyılda konuşulan Mitanni dilinden kaldığını ortaya atmıştır. Özünde Jyrkenkallio'nun bu savı yeni bir şey sayılamaz. Bilimsel yayınlarda bu sav sıklıkla dile getirilmiştir. Örn. Kluge (Et Wb^{21} 137 b) bu savı bu güne değin saklamıştır. Joh. Friedrich'ten aldığı bilgilere dayanan Németh, Jyrkänkallio'nun bu varsayımına katılmamıştır. Friedrich'in verdiği bilgileri değerlendiren Németh, Mitanni dilinin bir bölümünü oluşturan Hurri dilinde *talami* sözünün 'tercüman' olarak geçtiğini bildirmiş, ancak eski yayınlarda geçen bu bilgiden vaz geçildiğini ve Laroche'un inandırıcı açıklamasına dayanılarak *talami-* (*talmi-, telami-*) sözünün 'büyük' anlamına geldiğinin kabul edildiğini açıklamıştır. Ligeti (NyK 49 : 260. s. 1. not) *dilmaç*'ın *dil*'den geldiğini doğrulamakla kalmayarak, Uygurca *kelemeçi* 'interprète' sözünün tanıklığını da kullanmıştır. Ona göre, *kelemeçi* biçimi de *kele* 'dil' kökünden *-me-çi* ekiyle yapılmıştır. Türkçe *keleçi* 'söz' biçimi de bu kökten ayrılamaz (NyK 49 : 259-260). Ligeti, Çin transkripsiyonuyla saklanmış olan Tabgaççа biçim üzerinde de durmuştur (NyK 49 : 260-261; MongSt 292-293). Ramstedt (Formenlehre 219) de Türkçe *tılmaç* (> *dilmaç*) ve Uygurca *kelemeçi*, *kelmeç* biçimleri üzerinde durmuştur.

Macarca *tolmács* biçimine gelince: Németh, *tolmács*'ın Peçenekçeden kalma bir alıntı olduğunu dile getirmiştir. Kniezsa (SzlJsz 772-773) da bu görüşe katılmıştır. Buna karşılık Doerfer, *tolmács*'ın Peçenekçeden kaldığı yolundaki görüşü benimsememiştir. Bárczi (Szók[2] 77) de Németh'e katılmamıştır. Son olarak Ligeti (TörK 260-261) Macarca *tolmács*'ın Kuman kökeninden geldiğini seslendirmiştir. Sevortyan (ÊSTJa 1980, 233-235) *dilmaç*'a ilişkin belli başlı görüşleri gözden geçirmekle yetinmiştir.

Türkçeden Slavca, Farsça gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer :TMEN 1010; Skok : EtRj 3 : 521 - 522). Tacikçede de Özbekçe bir alıntı olarak kullanılır (Doerfer : TLT 288).

Bilimsel yayınlarda *dilmaç* sıklıkla tartışılmıştır : Zajączkowski : Związki 22; Bang : KSz 17 : 122; Moravcsik : ByzTurc 2 : 97, 318; Menges : Byzantion 17 : 261-263; Dmitriev : Stroj 547 ; Vasmer : REW 3 : 115-116, Musaev : LTJa 380; Golden :

KhazSt 213-214 ; Györffy : KCsA 1. Ergänzungsband 442-443; Dankoff : EÇ-Glossary 91; Räsänen : V 487 a; Clauson : ED 500; TESz 3 : 935; Baitschura : RO 46 : 146; Eren : MKU 54.

dimi 'sık dokunmuş bir çeşit pamuklu bez'
< R δίμιτο 'Barchent, Zwillich'.
Meyer: TürkSt 54; Tietze: Gr (1) 217/67.

din[2] *yer.* 'bir şeyin en yüksek ve sivri noktası'. Ağızlarda *dink* olarak da geçer. Yerel olarak *tin* biçimi de 'bir şeyin tepesi' olarak kullanılır. 'Tepe, uç, doruk' olarak kullanılan *dingil* (*dingil tepe*) ~ *tingil* biçimlerinin de *din* (~ *tin*) kökünden geldiği anlaşılıyor.
~ Tkm *dīŋ* **1.** 'minare; kule'; **2.** 'cihannüma, taraça, kule'.
Kökünü bilmiyoruz.

din[3] *yer.* 'ilmik'. Ağızlarda *tin* olarak da geçer.
~ Tkm *dīn* 'sarılmış ip veya ipliğin bir bölümü'.
Kökünü bilmiyoruz.

dineri 'iskambil kâğıtlarındaki işaretlerden karo'
< R *dinàri* < İtal *denaro*. Rumca *dinàri* Türkçede ses uyumuna uğramıştır.
Bazin: Turcica 13: 172.

dingi 'bir çifte kürekli küçük patalya'.
Kökenini bilmiyoruz.

dingil 'araba tekerleklerinin merkezinden geçen mil'
~ Çuv *tĕnĕl*.
Türkçe *dingil*'in karşılığı olarak Moğolcada *tenggelig* biçimi geçer (Eren : NyK 51 : 362-363).
Macarca *tengely* eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLw 201; Ligeti: TörK). Arapça (Mısır) *dingil*, *dungul* da Türkçeden alınmıştır (Fischer: ZDMG 73: 198; Littmann: Tschudi Arm 117/110).

Sevortyan (ÊSTJa 1980, 235-236) Anadolu ağızlarında kullanılan *dink* biçimiyle birleştirmiştir. Türkçe *dink*'in Farsçadan kalma bir alıntı olduğu Sevortyan'ın gözünden kaçmıştır. Bk. Sevortyan : ÊSTJa 1980, 281-282.
Egorov: ÊS 246; Räsänen: V 474 a.

dink *yer.* 'çeltiği kabuğundan ayırmak veya bulgur dövmek için kullanılan dibek'
< Far *ding* 'a wooden instrument with iron teeth, used in separating rice from the chaff'. Farsçada bu araca *dingī* adı da verilir. Kürtçede *dink* 'mortier' olarak kullanılır.
Türkçede kabuğu ayrılmamış pirince verilen *çeltik* adı da Farsçadan alınmıştır. Bk. *çeltik*. Bunun gibi, *pirinç* de Farsça bir alıntıdır. Bk. *pirinç*.
Bulgarca *dink* Türkçeden alınmıştır (BER 1 : 393).
Dankoff : EÇ-Glossary 32; ALT E33. Tietze (Pers) *dink* üzerinde durmamıştır. Sevortyan'ın, *dink*'in **teg-* ~ **tey-* kökünden geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (ÊSTJa 1980, 175).

dirgen bk. *diğren*.

diri 'yaşamakta olan, yaşayan, canlı'
~ Tkm *dīri* . - Tat K *tĕrĕ*. - Bşk *tĕrĕ*. - Nog *tiri*. - Özb *tirik*. - Krg *tirū*, *tiri*. - Kzk *tiri*. - KKlp *tiri*. - Şor, Sag *tirig*. - Alt, Tel *türū*. - Tuv *diriğ*. - Çuv *çĕrĕ*.
Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*tirig*). Orta Türkçede *tirig* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *tiri* biçimi kullanılır.
Türkçe **tir-* kökünden geldiği anlaşılıyor.
Ramstedt: NyK 42: 73; Benzing: Deny Arm 53; Egorov: ÊS 324; Räsänen: V 481 a; Clauson: ED 529 b, 543-544; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 240-242.

dirlik 1. 'sağlık, varlık, geçim'; **2.** 'Osmanlı İmparatorluğunda bir hizmete karşılık olmak üzere bir kimseye devletçe verilen aylık veya bir yere bağlı gelir'

< *dir* + *-lik* eki. Eski kaynaklarda *dir* 'geçim; yem' olarak geçer.

Clauson: ED 546 (s.v. *tiriglik*).

diş 'ağzın içinde çene kemiklerinin üstüne dikine dizili, ısırıp koparmaya ve çiğnemeye yarayan organlardan her biri'

~ Tkm *dïş*. - Nog *tis*. - Blk *tiş*. - KKlp *tis*. - Kzk *tis*. - Krg *tiş*. - Tar *çiş*. - Sag *tis*. - Alt, Tel, Şor *tiş*. - Yak *tïs*. - Çuv *şăl*. Çuvaşça *şăl* biçiminin Türkçe *şiş* ile birleştirilmesi yanlıştır. Türkçe *diş*'in Moğolca *sidün* 'diş' biçimiyle birleştirilmesi ses bakımından olanaksızdır.

Ramstedt: Stellung 23; Katona: MNy 23: 192-193; KCsA 2: 379-381; Poppe: UJb 6: 115 (Çuvaşça *şăl*'ı Türkçe *şiş* ile birleştirmiştir); Ligeti : NyK 49 : 216 (Ramstedt ve Poppe'nin Çuvaşça *şăl*'ı Türkçe *şiş* ile birleştirmesine karşı çıkmıştır) ; Egorov: ÊS 332; Räsänen : LTS 179 (Çuvaşça *şăl* ?) ; V 481 b; Clauson: ED 557 b; Tekin : ResAltL 281-282; WZKM 76: 293-297; Doerfer : KhalMat 305 ; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 242-243. Bk. Street : CAJ 29 : 300.

dişbudak 'kerestesi sert ve değerli bir orman ağacı (Fraxinus)'.

Yalnız Anadolu ve Balkan alanında kullanıldığı anlaşılıyor.

dişi 'hayvan ve bitkilerin, erkeği tarafından döllenecek biçimde oluşmuş olanı'

~ Az *dişi*. - Tar *tişi*. - Alt, Tel, Kuğ, Küer *tiji*. - Sag *tızı*. - Koy, Sag *tizi*. - Tuv *diji*. - Yak *tısı, tıhı*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tışī* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *tişi* (ve *tişī*) olarak kullanılır.

Doerfer (KhalMat 305) eski ve yeni verileri göz önüne alarak eski *tışī* biçiminden yola çıkmıştır. Clauson (ED 560 - 561) orijinal biçim olarak *tişī* (? *dışī)*'yi vermiştir. Räsänen (V 482 a) bu yolda bir görüş bildirmemiştir. Bk. Räsänen : LTS 179. Sevortyan (ÊSTJa 1980, 244-245) Clauson'un *-ı-*'lı biçimleri benimsediğini belirttikten sonra Doerfer'in verdiği **tışī* biçimini saymakla yetinmiştir. Bk. Joki : LwSS 348.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *dişi*'nin yerini *urgaçı* biçimi almıştır : Tkm *urkaçı*. - Nog *urgaşı*. - KKlp *urgaşı*. - Krg *urgāçı*.

dival 'altı mukavva ile beslenmiş, üstü sırmalı işleme'. Ağızlarda *divel* 'üzengi kayışı' olarak geçer.

< Far *duvāl* 'a stirrup-leather; a skin, hide'.

Dankoff: EÇ-Bitlis 407; EÇ-Glossary 32.

divlek 'kalın kabuklu olgun kavun'. Yerel ağızlarda daha çok *düğelek* (> *düvelek*) > *düğlek* (> *düvlek)* > *dülek* 'olmamış kavun, kelek' olarak geçer. Ağızlarda araba tekerleğinde parmakların takıldığı tekerlek başlığına da *düğelek* > *düvelek* > *düvlek* > *dülek* adı verilir. Araba tekerleğinin ağaç başlığına *gövelek* (> *gölek*) adının verildiği de göze çarpıyor. Ağızlarda *gövelek* 'olmamış, ham meyve' olarak da geçer.

~ Tkm *tüvelek* 'olgunlaşmamış küçük kavun'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Srp *dùlek* (Skok: EtRj 1:455).

Räsänen: V 137 a; 503 b; Eren : TD 29 : 703; 30 : 764 ; 1992/2 : 194.

diz 1. 'uyluk ile baldırın birleştiği oynaklı yer ve özellikle bunun ön yanı'; **2.** 'uyluğun üst yanı'

~ Tkm *dïz*. - Nog *tiz*. - KKlp *dize*. - Kzk *tize*. - Krg *tize, tiz*. - Özb *tiz*. - Tar *tiz*. - Alt, Tel, Şor *tize*. - Kaça, Sag *tis*. - Tuv *diskek*. - Çuv

çĕr. Türkçe *-z*'nin Çuvaşçada *-r'* ye çevrilmesi normaldir. - Yakutlar dize *tobuk* adını verirler. Balkarlar da *diz* yerine *tobuk* adını kullanırlar.

Radloff'un verdiği Çağatayca *dabir* biçimi yanlıştır (Thúry: A 'Behdset-ül-Lugat' czímü csagatáj szótár. Budapest 1903, 27; Németh: NyK 56: 126; Eren: DTCFD 8: 148-149).

Eski kaynaklardan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede de *tiz* olarak geçer. Brockelmann (OGM 120. § a) *diz*'in sonundaki *-z*'yi *boynuz, göz, omuz* gibi örneklerde geçen *-z* ekiyle karşılaştırmıştır. Ona göre, *-z* formansı ikili organların adlarında kullanılır.

Türkçe *diz* (< *tiz*)'in Moğolcada 'çizme koncu' olarak kullanılan *türei* biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.

Macarcaya Çuvaş özellikleri taşıyan bir Türk dilinden *térd* (~ *térgy*) olarak geçmiştir. Bu alıntının sonundaki *d, gy* Macarca bir küçültme ekidir (Ligeti: TörK).

Ramstedt : KWb 415 b; Egorov: ÊS 323; Räsänen: V 482 a, 494 b; Ligeti: JA 1938, 190; VJa 3, 1971, 25, 30; ResAltL 104-105, 111; Clauson: ED 570 b; Kałużyński: RO 32: 91; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 336-337; Doerfer : KhalMat 305; Kononov: GrJaTRP 95.

dizge 1. 'diz bağı, çorap bağı'; **2.** 'dize kadar uzanan uzun çorap'. Ülkemizin birçok yerinde *dizlik* ve *dizleme* olarak da geçer.

Türkçe *diz* kökünden *-ge* ekiyle yapıldığı açıktır. Türkçede *-ge* (~ *-ga*) ekinin fiillerden birtakım adlar yaptığını biliyoruz. Bu türevde *-ge* ekinin *diz*'e getirildiği göze çarpıyor.

dizgin 'gemin uçlarına bağlanan kayış'

~ Tkm *dizgin*. - Nog *tizgin*. - Kzk *tizgin*. - KKlp *dizgin*. - Krg *tizgin*. - Alt, Tel, Şor *tiskin*. -Yak *tehīn, tehēn, töhūn*.

Orta Türkçede *tizgin* olarak geçer. Orta Türkçede *tin tizgin* olarak da kullanılır (Sibirya dialektlerinde *tin* sözü bu güne değin saklanmıştır: Sag, Kaça *tin* 'dizgin'. - Tuv *dın*). Eski Kıpçakçada da *tizgin* ve *tüzgün* biçimleri geçer.

Türkçe *tiz-* (> *diz-*) veya *tüz-* (*düz-*) kökünden geldiği anlaşılıyor.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumence gibi Balkan dillerine de geçmiştir. Arapça (Suriye) *dazkîn* 'mors', *tezkîm* 'rêne, bride' biçimleri de Türkçeden alınmıştır.

Orta Türkçeden beri kullanıldığını gördüğümüz *tin* sözünün *dizgin* ile birleştirilmesi düşünülemez. Türkçe *tin* Samoyedceye de geçmiştir (Joki: LwSS 358).

Eski ve yeni diyalektlerde dizgine türlü adlar verilir. Azerî alanında 'dizgin' olarak geçen *yüyen* adı Türkiye Türkçesinde ve Türkmencede *uyan* biçimini almıştır. Çağdaş diyalektlerde *yügen, jügen (~ cügön), ügön, ügen* olarak geçer. Nogaylar *yüven* biçimini kullanırlar. Orta Türkçede *yügün* olarak saklanmıştır (Clauson: ED 913 a). Bk. *uyan*.

Diyalektlerin bir bölümünde *dizgin* yerine *cılav* sözü de kullanılır. Bu söz Moğolcadan alınmıştır (Doerfer: TMEN 164).

Clauson: TDAY 1966, 10; CAJ 10 : 163; ED 574 b; Zajączkowski: CAJ 10: 337; Räsänen: V 482 b; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 220-221.

dobra : dobra dobra 'sakınmadan, çekinmeden (söylemek)'

< Blg *dobro* (~ *dob*''r, *dobre*) 'iyi'.

BER 1: 402-404. Tietze (Slav 2. s.) yalnız Slavcadan alındığını bildirmekle yetinmiştir.

doksan 'seksen dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Tkm *toğsan*. - Nog *toksan*. - KKlp *toksan*. - Krg *tokson*. - Tel, Sag, Şor *toğus on*. - Alt *toğuzan*. - SUyg *toksan*. - Yak *toğus uon*. - Çuv *tăxărvunnă*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Uygurcada *tokuzon* olarak geçer.

< *tokuz* '9' + *on* '10'. Onlu sayı sisteminin oluşmasıdan sonra ortaya çıktığı açıktır. *Tokuz on* biçiminin *tokzon* > *tokson* > *toksan* (> *doksan*) gibi birkaç ara duraktan geçtiği anlaşılıyor. *Tokson* biçiminin *toksan*'a çevrilmesi normaldir. Türkçede 2 ve 3. hecelerdeki *-o-*'ların *-a-*'ya (veya *-u-*'ya) çevrildiğini biliyoruz. Örn. Türkçe *iç ton* biçimi diyalektlerde *işton* yolundan geçerek *ištan*'a çevrilmiştir. Daha sonra *ištan* biçimi Rusçaya *štany* 'pantolon' olarak geçmiştir.

Karaçaycada 'doksan' olarak *tört cıyırma bla on* ('dört yirmi ile on') biçimi kullanılır (Räsänen : Şiraliev Arm 16).

Hartmann : KSz 1 : 155; Räsänen: MTS 81; V 486 a; Ramstedt : Formenlehre 64 ; Clauson: ED 474 b; Ligeti: MNy 74: 267; Bazin : SChron 74.

dokurcun 1. 'dokuz bağlamdan yapılmış ekin yığını'; **2.** 'dokuz taş oyunu'. Ağızlarda *tokurcun* (ve *tokurcuk*) biçimi de yaygın olarak kullanılır. Toprak damların saçaklarına konan yassı ağaçlara da *dokurcun* (ve *tokurcuk, tokurcu*) adı verilir. Ağızlarda *dokurcun* (ve *tokurcun*) yanında *dokurcum* biçimi de geçer. Anadolu'da *dokurcun* (ve *tokurcun*) 'desenli veya yollu dokunmuş bez' ve 'büyük temel taşı' olarak da kullanılır.

Kökü karışıktır. Daha çok dokuz bağlamdan yapılmış ekin yığını olarak kullanıldığına göre, *dokuz* (< *tokuz*) kökünden *-cun* (*-cum* ve *-cuk*) ekleriyle yapılmış bir türev olması gerekir. Ancak, *dokuz* ile *dokurcun*'un *dokur-* bölümünün birleştirilmesi ses bakımından kolay değildir. Bundan başka, *-cun, -cum* ve *-cuk* eklerinin değeri de anlaşılmıyor. Son olarak, *dokurcun*'un türlü anlamları arasındaki bağlantı da özel olarak tartışmaya açıktır.

Bulgarca *dokurdžùn* 'yollu dokunmuş kumaş', *dokurdžùm* 'dama oyunu', *dokurdžùm* 'dokuz taşla oynanan dama oyunu' biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 1: 408, 445).

Németh : HonfKial 94. s. 2. not; Csoma Arm 70; Brockelmann: OGM 31. §; Fekete: Pais Arm 648; Yüce: MSFOu 158 : 255-259 (*dokurcun*'un sonundaki *-cun*'u Moğolca bir ek olarak değerlendirmiştir); Şçerbak : JTS 13 : 137.

dokuz 'sekizden sonra gelen sayının adı'

~ Tkm *dokuz*. - Nog *toğız*. - Blk *toğuz*. - Özb *tokkiz*. - Kzk *toğız*. Kazaklar dokuz baş hayvan olarak verilen armağana da *toğız* adını verirler. - KKlp *toğız*. - Krg *toğuz*. Kırgızlar 'armağan' ve özellikle 'kalın (gelin olacak kıza erkeğin verdiği armağan)' olarak da kullanırlar. Bu armağanlar dokuz baş hayvan (at, deve) olarak verilirdi. - Alt, Tel, Şor, Sag *toğus*. - Say *toğıs*. - TatK *tuğız*. - Bşk *tuğız*. -Yak *toğus*. - Çuv *tăxăr, tăxxăr*. Sonundaki *-z*' nin *-r*'ye çevrilmesi kuraldır.

Eski Türkçede *tokuz, tokkuz* olarak geçer. Orta Türkçede *tokuz* biçimi kullanılır. Kumancada *toğuz* biçimi göze çarpar. Eski Kıpçakçada *tokuz, tokkuz* olarak geçer.

'Armağan' olarak Farsçaya da geçmiştir.

Clauson (JRAS 1959, *dokuz* (< *tokuz*), *otuz*, *sekiz* gibi sayı adlarında ikiz ünlüler geçtiğini dile getirmiştir. Räsänen (LTS 141) de sayı adlarında *gémination*'dan söz etmiştir.

Schmidt: MSFOu 67 : 367 (Altay dillerinde *beş*'ten sonraki sayı adları farklıdır); Ramstedt: Formenlehre 64; Gordlevskiy : ZKV 5 : 275; Fekete: Pais Arm 647-652; Ligeti: MNy 53: 157-159; Tamura Arm 37; Egorov : ÊS 241; Joki: LwSS 327; Doerfer: TMEN 976; TLT 303; Clauson: JRAS 1959, 20; ED 474 b; Räsänen: MTS 78; V 486 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 255-256.

dolap 1. 'kuyudan su çekmek için kullanılan araç; çark'; **2.**'içinde eşya saklanan raflı kapaklı göz'; **3.** 'düzen, hile'

< Far *dōlāb* 'a wheel, especially for raising water to overflow fields; a machine in the walls of monasteries, hospitals, or lazarettos, into which people on the outside put victuals or other necessaries, and then, turning it upon its axis, leave them to be carried off by those within; a storehouse, pantry, buttery, locker; a labyrinth: trick, fraud, machination; a drum ; a ditch; profit; commerce; hard usage'.

Arapça *dūlāb* (ç. *dawālīb*) biçimi de Farsçadan alınmıştır. Yerel ağızlarda kullanılan *devlip* (> *devlüp*) **1.** 'tahıl değirmeni'; **2.** 'değirmen taşı' biçimi Suriye Arapçasından alınmıştır (*dwēlīb* 'Wasserrad einer Mühle; jedes Rad, das sich um eine feste Achse dreht').

Bulgarca *dolàp*, Sırpça *dòlaf* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Tietze: Ar 278/70; Škaljić : Turc 222; Räsänen: V 139 b (Türkçe *dolamak*'tan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır).

dolu 'içki doldurulmuş bardak'

< *dolu* 'içi boş olmayan, dolmuş'.

Deny: RÉS 28: 44, 47.

domalan 1. 'toprak içinde yetişen bir çeşit mantar'; **2.** 'yer mantarı, keme'. Birçok yerde 'yer elması' olarak da geçer. Bundan başka, 'zehir' olarak da kullanılır. Yerel ağızlarda *dobalan* 'yağmurdan sonra çıkan bir çeşit mantar' biçimi de geçer. Anadolu'nun birçok yerinde patatese benzeyen bir çeşit mantara *dolaman* adı verilir. Bu biçim göçüşme (*métathèse*) yoluyla ortaya çıkmıştır. Bu anlamda *domalan* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *domalan* 'çöl domalanı'.

Türkçe *top* kökünden geldiği anlaşılıyor. Bu kökün Türkçede *topaç*, *topak*, *topal*, *topuk*, *tombul*, *tomur*, *tomurcuk* gibi birçok türevi kullanılır. Anadolu ağızlarında *dobak* 'dalları kesilmiş ağaç, direk, tomruk, kütük, kök' biçimi de *top* köküne dayanır. Bu türev 'boynuzsuz' anlamına da gelir: *dobak keçi* 'boynuzsuz keçi'. Bu türevin *dombak* biçimi de 'başı açık, çıplak; saçsız' olarak geçer. Bunun gibi, *dobalak* türevi de 'şişman' olarak kullanılır. Bu türev yanında *dombalak* 'şişman' biçimi de yaygın olarak geçer.

Bu verilere göre, *domalan* adı *dobalan* biçiminden çıkmıştır. Anadolu ağızlarında kullanılan *dolaman* göçüşmeli (*métathétique*) bir biçimdir: *domalan* > *dolaman*.

Balkarlar mantara *topluk* adını verirler. Bu ad da *top* kökünden gelir: *top* + *-luk* > *topluk*. - Macarca *taplό* adı eski bir Türk diyalektinden kalma bir alıntıdır. Ligeti (TörK) *taplό*'yu Türk dillerinden kalma alıntılar arasında saymamıştır.

Anadolu Türkçesinde sulak çayırlarda yetişen bir çeşit mantara *kuzu göbeği* adı verilir. Türkçede bir çeşit mantar olarak *göbelek* adı da kullanılır. Bu adın da *göbek*'ten geldiği açıktır.

Türkmenler domalana *doŋuztopalak* (veya *topalak*) adını verirler. Türkmence *topalak* adının da *top* köküne dayandığı anlaşılıyor.

Eren : TDAY 1978-1979, 14-15.

dombaz bk. *tombaz*.

domuz 'eti ve yağı için beslenen evcil hayvan'. Eski kaynaklarda *toŋuz* (ve *doŋuz*) olarak geçer.

~ Tkm *doŋuz*. - Blk *toŋuz*. - TatK *duŋgız*. - Nog *donız*. Nogaylar *şoşka* adını da kullanırlar. - Kzk *doŋız*. - KKlp *doŋız*. Kara Kalpaklar domuza *şoşka* adını da verirler. - Alt, Tel *toŋıs*.

Esk çağlardan başlayarak kullanılır (*toŋuz*). Orta Türkçede de *toŋuz* biçimi geçer. Eski Kıpçakda da *toŋuz* olarak kullanılır.

Kökeni karışıktır. Eski ve yeni diyalektlerde 'yağlı, semiz, şişman' olarak kullanılan *toŋ* (> *don*) köküyle *toŋuz* adı arasındaki bağ üzerinde özel olarak durulmaya değer. Buna

karşılık Ramstedt'in Korece *ton* 'pig' biçimiyle birleştirmesi tartışmaya açıktır (SKE 272). Bk. Joki: LwSS 335.

Eski Türkçe *toŋuz* biçimindeki *-ŋ-* sesi Türkçe *domuz*'da *-m-*'ye çevrilmiştir. Türkçe *köŋlek* biçimindeki *-ŋ-* sesinin *gömlek*' te *-m-*' ye dönüşmesi gibi.

Türkçe *domuz* komşu dillere de geçmiştir.

Eski Türkler domuza *lağzın* adını verirlerdi. İlk olarak eski Türk yazıtlarında gördüğümüz bu ad eski kaynaklarda ara sıra ortaya çıkmışsa da, Orta Türkçeden başlayarak yerini *toŋuz*'a bırakmıştır. Eski Türkçe *lağzın* adının kökeni açıklanamamıştır (Şçerbak: İRLTJa 125; Clauson: ResAltL 45; Bazin: SChron 127). Ancak *lağzın*'ın Türkçe bir türev olmadığı açıktır. Ligeti'ye göre (MNy 42:4), bu ad birçok büyük kola ayrıldığı anlaşılan Paleoasya dillerinden kalma bir alıntıdır. Clauson (ED 764 a) da Toharca bir alıntı olduğunu bir olasılık olarak dile getirmiştir. Son olarak Doerfer (CAJ 17 : 7) ise *lağzın*'ın Hiungnucadan veya Avarcadan kalma bir alıntı olduğu olasılığı üzerinde durmuştur.

Mikkola'ya göre (JSFOu 30, 33: 11-12), Bulgar hanlarının listesinde *doxs* 'Schwein' biçimi geçer. Bilimsel yayınlarda bu görüş sıklıkla tartışılmıştır. Mikkola'nın bu savı ortaya atarken Çuvaşça *sısna* adını göz önüne almadığı göze çarpıyor.

Çuvaşça *sısna* adının kökenini bilmiyoruz. Macarca *disznó* (< *gyisznó*) 'domuz' biçiminin eski Çuvaşçadan kalma bir alıntı olduğu açıktır. Çuvaşça *sısna*'nın *śısna* biçiminden geldiği anlaşılıyor. Buna göre, Çuvaşça *s-*benzeşme (*dissimilation*) yoluyla *ś-*'den çıkmıştır. Macarca *disznó* (< *gyisznó*) biçiminin *cısna(ğ* ?) durağı yoluyla *śısna*'ya çıktığı söylenebilir. Ancak eski ve yeni Türk diyalektlerinde Çuvaşça *sısna* (< *śısna*)'ya benzer bir sözün geçmediği göze çarpıyor. Räsänen (TLT 200) ve Şçerbak (İRLTJa 125) Çuvaşça *sısna*'yı yanlışlıkla çağdaş diyalektlerde 'domuz' olarak kullanılan *çoçka* adıyla birleştirmişlerdir (Alt, Krg *çoçko*. - Bşk *suska*. - Kzk, KKlp *şoşka*. - Tat *çuçka*. - Özb *çoçka*. - YUyg *çoçka*. - Hak *sosxa*). Egorov (ÊS 201) da Çuvaşça *sısna*'yı Hakasça, Başkurtça, Tatarca biçimlerle karşılaştırmıştır. Bk. Ligeti:TörK 45.

Sibirya diyalektlerinde kullanılan *kağay* (~ *kakkay, kakka*) adı Moğolcadan kalma bir alıntıdır (Doerfer: TMEN 259; Räsänen: V 224 a).

Ramstedt: NyK 42: 235; SKE 272; Mikkola : JSFOu 30, 33 : 11-12; Şçerbak: İRLTJa 124-125; Joki: LwSS 335; Räsänen: TLT 200; LTS 203; MTS 113; V 488 b; Ligeti : NyK 49 : 217; TörK 105 ; Pritsak: Fürstenliste 44-45; Egorov: ÊS 201; Doerfer: TMEN 945; Clauson: Studies 127-128; ED 527 b; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 267-268. Bk. Şçerbak : JaS 125; JTS 13 : 135.

don 1. 'giysi'; **2.** 'bacaklara geçirilen iç giysisi'. Eski kaynaklarda 'giysi' olarak geçer.

~ Tkm *dōn* 'giysi'. - Blk *ton* 'kürk'. - KKlp *ton* 'kürk'. - Kzk *ton* 'kürk'. - Nog *ton* 'kürk'. - Krg *ton* 'gocuk'. - Alt, Tel *ton* 'kürk'. -TatK *tun* 'kürk'.

Eski çağlardan başlayarak 'giyim, giysi' olarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede de 'giysi' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da 'giysi, giyim' ve 'kürk' olarak kullanılır.

Rusçaya *tun* olarak geçmiştir. Vasmer (REW) etimolojisini vermemiştir.

Yaygın bir inanca göre, Sakacadan alınmıştır. (*thauna* 'giysi'). Ancak, Türklerin 'giyim, giysi' gibi bir kavram için yabancı bir karşılık kullanmaları kolay kolay düşünülemez. Çinceden alındığı yolundaki sav da düşündürücüdür.

Lüders: ABAW 1936 ; Gabain : AG 342; Ligeti: JA 1938, 190; MNy 54: 443; Németh Arm 324; Joki: LwSS 330-331; Bodrogligeti : TDAY 1966, 237; Räsänen : StO 25, 1: 11; V 488 a; Doerfer: TMEN 990; UAJb 39: 65; 40: 246; Bailey : BSOS 7 : 512 ; 11 : 793; Menges: Oriens 18-19: 256; WZKM 70 : 46 ; Introduction 171; Abaev: ÊS 3: 337; Clauson : ED 512-513 ; Tietze : ZBalk 18 : 169/64 ; Erdal: Word Form 36 ; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 63.

donra 1. 'saç kepeği, baş konağı'; **2** 'kalınlaşmış, tabaka durumuna gelmiş kir'. Ağızlarda *toŋra* olarak da geçer.
Kökünü bilmiyoruz.

dorak bk. *torak*.

doru 'gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi kara olan (at)'
~ Tkm *dōr*. - TatK *turı*. - Bşk *turı*. - Nog *torı*. - KKlp *torı*. - Kzk *torı*. - Krg *toru*. - Özb *torik*. - Hak *torığ*. - Tuv *doruğ*. - Yak *torığ*. - Çuv *tură*.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*toruğ at*). Orta Türkçede *toruğ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *toru* biçimi kullanılır.
Kökünü bilmiyoruz.
Türk diyalektlerinden Farsçaya ve belli başlı komşu dillere geçmiştir (Doerfer: TMEN 881 ; Skok : EtRj 1 : 426-427).
Joki: LwSS 333-334; Egorov ÊS 259; Benzing: Deny Arm 58; Laude-Cirtautas: Farbbez 106; Räsänen:V 489 b; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 268-269.

doruk (< **toruk**) 'dağ, ulu ağaç gibi yüksek şeylerin tepesi, en yüksek yeri, zirve'. Yerel ağızlarda *doğruk* biçimi de kullanılır. Eski kaynaklarda *doruk* (< *toruk*) yanında *toru* (ve *tora*) olarak da geçer.
Kökünü bilmiyoruz.
Bk. Menges : WZKM 70 : 46-47.

dorum 'deve yavrusu'. Ağızlarda *torum* olarak da kullanılır.
~ Tkm *tōrum* 'altı aylıktan bir yaşına kadar olan deve yavrusu'. - Tuv *dorum* 'iki yaşında deve yavrusu'
~ OT *torum*.
Levitskaya (ST 3, 1973, 77) yanlışlıkla Türkçe *torun* biçimiyle birleştirmiştir. Bk. *torun*.
Ramstedt: KWb 402 b; Menges: UJb 15: 524; Şçerbak: İRLTJa 106-107; Räsänen: V 490 b s.v. *torpak*; Kałużyński: AOH 36: 268; Clauson: ED 549 a ; Eren: TD 1990/1: 39, 45-46, 1995/2: 866-867; Clark: JSFOu 75: 155.

döl 1. 'canlıların üremesi sonucu ortaya çıkan yeni birey'; **2.** 'yavru'
~ Tkm *döl* 'sperma, atmık'. - Alt, Tel *töl* 'die Fortpflanzung, die Fruchtbarkeit'. - Sag *töl* 'die Nackkommenschaft, die Kinder'. - Kzk, Tar *töl* 'die Nachkommenschaft, die Gesammtheit der jungen Tiere'. - Alt, Tel, Kuğ, Sag, Koy, Kaça, Küer *töl* 'das Geschlecht, die Generation'.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*töl*). Orta Türkçede *töl* (Oğuzca) 'yavrulama zamanı; yavru' olarak geçer.
Türkçede *döl yatağı* 'yumurtalık' olarak kullanılır. Radloff *oğulduruk*'ta bu adı دول يتاغى olarak vermiştir. Bang (Túrán 1918, 305.s. 21. not) bu adı *dul yatağı* diye okumuş, دول yazımı altında *döl* sözünün saklandığını fark etmemiştir ("wie ist hier *dul* zu erklären?").
Ramstedt (KWb 406) Moğolca *töl* 'jährlicher Zuwachs des Viehs' biçimiyle birleştirmiş, Türkçe *töl* 'döl' ve Uygurca *töş* 'Frucht' biçimlerini de saymıştır. Ramstedt'in yaklaştırmalarına Joki (LwSS 361) karşı çıkmıştır. Ona göre, Moğolca *töl*'ün eski kaynaklarda geçmediği, Uygurca *töş*'ün de *tüş* olarak geçtiği göze çarpıyor. Bununla birlikte, bu

biçimlerin *tö- kökünden geldiği düşünülebilir. Joki, tö- kökünün Korece ttį-da, ttę 'to rise (the sun, the moon)' biçimiyle birleştirilebileceğini dile getirmiştir (bk. Ramstedt : SKE 264-265). Türkçede *töl* (> *döl*) yanında kullanılan *töş* (> *döş*) biçimi düşündürücüdür. Bilimsel yayın ve çalışmalarda *töl* ile *töş* arasındaki bağ sıklıkla tartışılmıştır. Sevortyan (ÊSTJa 1980, 274-276) bu yoldaki görüşleri özenle gözden geçirmiştir.

Türkçede *töl* ~ *töş* örneğine benzer birtakım sözler geçtiğini biliyoruz. Örn. Türkçe *düş* (< *tüş*) 'rüya' yanında Uygurcada *tül* biçiminin kullanıldığı anlaşılıyor. Clauson (ED 490 b) bu biçimi *l/r* olayına ilişkin kural dışı ("unusual") bir örnek olarak değerlendirmiştir. Bk. *düş*.

Räsänen, çağdaş diyalektlerde yaşayan veriler arasında Tatarca *tül* 'das Fett' biçimini de saymıştır.

Sevortyan : ÊSTJa 1980, 274-276 ; Räsänen : V 493 a ; Clauson : ED 490 a.

dönen *esk.* 'üç yaşını geçen at veya deve'

~ Nog *dönen* 'üç yaşında aygır'. - Kzk *dönen* 'üç yaşında hayvan (at, deve, inek)'. - KKlp *dönen*. - Tar *dönen* 'dört yaşında at'. - Tel, Alt, Kuğ *tönön* 'dört yaşında tay veya dana'. Teleütler *tönöyün* biçimini de kullanırlar.

< Moğ *dönen* 'vierjährig (vom Vieh)'.

Ramstedt : KWb 99 a; Şçerbak : İRLTJa 94, 116, 120, 131; Räsänen: V 140 a ; Ligeti : TörK 242.

dört 'üçten sonra gelen sayının adı'

~ Tkm *dŏrt*. - Nog *dört*. - Bşk *dürt*. - KKlp *tört*. - Kzk *tört*. - Krg *tört*. - Tar *tört*. - Alt, Tel, Şor, Sag, Kaça *tört*. - Özb *turt*. - Yak *tüört*. - Çuv *tăvattă, tăvată*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tört* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *tört, dört* biçimleri göze çarpar.

Bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *dörben* biçimiyle birleştirilmiştir. Örn. Schmidt'e göre (MSFOu 67 : 366), bu birleştirme kuşkuya yer vermeyecek kadar açıktır. Ramstedt (KWb 100 a; Formenlehre 62; SKE 277), Räsänen (MTS 77; V 495 a), Poppe (UJb 6:100; Lautlehre 110), Ligeti (TörK 312) gibi yazarlar da bu birleştirmeyi dile getirmişlerdir. Bu birleştirmeyi Doerfer (TMEN 203; KhalMat 307) de olası görmüş, Ana Türkçe **dŏr* biçiminin Moğolca *dör* ile karşılaştırılabileceğini yazmıştır. Ona göre, *dör* biçimi sonradan Moğolca *ġurban* 'üç' ve *harban* 'on' sayı adlarına benzeşmek yoluyla *-ben* ekini almıştır. Poppe'nin görüşüne göre, *dört* Türkçede Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Buna karşılık Doerfer (JSFOu 73 : 91-92; TDAY 1975-1976, 119) Moğolcada **derben* biçiminden yola çıkılması gerektiğini öne sürmüştür. Başka bir deyişle, birleştirmenin ortadan kaldırılabileceğini yazmıştır. Aalto'nun dile getirdiği gibi (UAJb 41:329), Altay dillerinin sayı sistemlerinde birlik yoktur. Türkçe *dört* (< *tört*) ile Moğolca *dörben* arasındaki ilişki üzerinde duran dil uzmanlarının Yakutça *tüört* ve Çuvaşça *tăvattă* biçimlerinin tanıklığını değerlendirmedikleri göze çarpıyor.

Ramstedt : JSFOu 24,1 : 4, 7 - 8 ; Schmidt : MSFOu 67:366; Ligeti: JA 1938, 191; Egorov ÊS 234; Collinder: MSFOu 158: 68; Räsänen: V 495 a; Poppe : JSFOu 68, 4 : 12; Clauson: ED 534; Sinor: BSOAS 26:138; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 284-286.

dörtgül *yer.* 'dört köşe'

~ Nog *dörtkil*. - Krg *törtkül*. - Kzk *törtkil*. - KKlp *törtkül*

~ OT *törtgil*

< *dört* (< *tört*) + *-gül* (< *-kül*). Bu ek yabanî yoncaya verilen *üçgül* adında da saklanmıştır. Bk. *üçgül*.

Bang: Túrán 1918, 531. s. 40. not; Brockelmann: OGM 54. s., 56. §; Räsänen: MTS 103; FUF 26 : 139 (*tört* + ? *kol* 'Arm'); Clauson: ED 535 b.

döş 1. 'göğüs, bağır'; **2.** 'kaburga altı'
~ Az *döş*. - Tkm *döş*. - TatK *tüş*. - Bşk *tüş*. - Nog *tös*. - KKlp *tös*. - Kzk *tös*. - Krg *tös*. - Alt, Tel, Şor, Küer *töş*. - Sag, Koy *tös*. - Özb *toş*. - Karag *döiş, töiş*. - Tuv *töş*. - Yak *tüös*. - Çuv *tüş*. Komşu diyalektlerden alınmıştır. Türkçe *-ş*'nin Çuvaşçada *-l*'ye çevrilmesi gerekirdi. Türkçe *düş* (< *tüş*) 'rüya' biçiminin Çuvaşçada *tĕlĕk*'e çevrilmesi gibi. Bk. *düş*.
Orta Türkçede *töş* olarak geçer.
Türkçe *döş*'ün **tōş* biçiminden geldiği anlaşılıyor. Bk. Şçerbak: SF 197; Doerfer: TMEN 965; KhalMat 307; Räsänen: V 495 b; Ligeti: MNy 34 : 71; JA 1938, 191; Pritsak : Studia Turco-Hungarica 5: 46; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 286-287.
Ramstedt (NyK 42:73; KWb 93 b) birtakım Moğolca biçimlerle birleştirmiştir. Gombocz (NyK 35:263; KSz 13:20/50) ? işaretiyle Mancuca *tulu* 'Brust eines Pferdes oder Ochsen' biçimiyle karşılaştırmıştır.
Yeni diyalektlerin bir bölümünde *döş* (< *töş*) yanında *kökrek* biçimi de geçer. Bk. Räsänen: V 288 a.

döveç < döğeç 'ağaçtan yapılmış havan'
< *döv-* (< *dög-*) + *-(e)ç*. Türkçe *dibek* de *döv-* kökünün bir türevidir. Bk. *dibek*.

duban bk. *tuman*.

dubara 1. 'tavla oyununda her iki zarın ikili düşmesi'; **2.** *argo* 'oyun, düzen'
< Far *dubāra* 'twice ; double-distilled'.
Räsänen : V 141 a.

dudak 'ağzın, dişleri örten ve dışarıya doğru az veya çok kıvrılan üst ve alt kenarlarından her biri'
~ Az *dodag*. - Tkm *dödak*. - YUyg *totak* 'kadınlarda dişilik organı'. - Çuv *tuta* 'dudak'.
Eski Kıpçakçadan başlayarak kullanılır. Kumancada *totak, tödak* olarak geçer.
Doerfer'e göre (TMEN 952), Türkçe **tötak* biçiminden yola çıkmak gerekir. Yalnız Türkiye Türkçesinde (Osmanlıcada) 1. hecede *-u-* geçtiği göze çarpar. Türkçe *dudak*'taki *-u-*'nun, *dut-* (~ *tut-*) 'halten' kökünün etkisiyle halk etimolojisi sonunda oluştuğu anlaşılıyor. Bu durumu göz önüne alan Doerfer, eski kaynaklarda geçen *tudak, tutak* biçimlerini *todak, totak* diye düzeltmiştir.
Eski ve yeni diyalektlerde 'dudak' (ve özellikle 'alt dudak') olarak *erin* adının kullanıldığını görüyoruz. Bu adın Eski Türkçeden başlayarak geçtiği göze çarpıyor. Orta Türkçede de *erin* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *erin* biçimi kullanılır. Ancak *erin* yanında *dodak* biçiminin geçtiğine de tanık oluyoruz. Bk. Ligeti : TörK 127-128.
Çağdaş diyalektlerde de *erin* yaygın olarak kullanılır: Nog *erin*. - Kzk *erin*. - KKlp *erin*. - Blk *erin*. - Kmk *erin*. - Krg *erin*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Soy, Küer *erin*. - Tuv *erin*.
Türkiye Türkçesinde *erin*'in yerini *dudak* biçimi almıştır. Ş. Sami'nin 'alt dudak' olarak verdiği ايرن biçiminin eski kaynaklardan alındığı açıktır. (Örn. Şeyh Süleyman'ın Çağatayca sözlüğünde ايرن 'alt dudak' olarak geçer.)
Türkçe *dudak* (< *dodak*) gibi, *erin*'in kökünü de bilmiyoruz Bk. Clauson: ED 232-233. Ancak *erin*'in *-n* ekiyle kurulmuş bir türev olduğu açıktır. Türkçe *alın, boyun, burun, karın, taban* gibi. Bk. Doerfer: TMEN 952. Räsänen (V 48 a) *erin*'in köküne ilişkin bir açıklama yapmamıştır. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 292-293) **er* veya **er-* kökünden geldiğini yazmış, Zenker'in verdiği ايرت *"irt"* biçiminin tanıklığını kullanmıştır.

Sevortyan'ın, Zenker'in verdiği ايرت biçiminin yanlış bir veri olduğunu ayırt edemediği anlaşılıyor. Bu verinin Çağatayca ايرن 'den başka bir şey olmadığını daha ilk bakışta kestirip atmak kolaydır.

Doerfer'e göre, başlangıçta Türkçede büyük bir olasılıkla 'dudak' olarak *erin* biçimi kullanılmıştır. *Totak* biçimi ise 'Schamlippe, weibliches Geschlechtsorgan' anlamında saklanmıştır. (Bu anlamın sözlüklerde geçmemesini anlamak kolaydır.) Bu biçimin halk arasında ara sıra 'dudak' olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Oğuzcada ve Çuvaşçada *dudak* kolaylıkla geçerlik kazanmış ve *erin*'in yerine geçmiştir. Doerfer'e göre, Benzing'in *erin* ve *dudak* biçimlerini Doğu ve Batı Türk diyalektlerinin "özellik"leri arasında sayması yanlıştır (Benzing: Einführung 72). Benzing'in **tōtak* yerine **tutak*'tan yola çıkması da düşündürücüdür.

Sevortyan (ÊSTJa 1980, 251) *dōdak* biçiminin Ana Türkçeden kalma bir biçim olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, bu durum karşısında *dōdak* ~ *totak* biçimlerini *tut-* ~ *dut-* kökünden getirme olanağından söz edilemez. Sevortyan'ın, her nedense Doerfer'in bu yoldaki görüşü üzerinde durmadığı göze çarpıyor.

Türkçeden Bulgar ağızlarına da *dudak* olarak geçmiştir (BER 1: 442).

Räsänen: LTS 148; V 491 b; Levitskaya : ChuvSt 100; Ligeti : TörK 127-128.

dul 'eşi ölmüş veya eşinden boşanmış (kadın veya erkek)'

~ Tkm *dūl* 'dul erkek'. - Nog *tul erkek* 'dul erkek', *tul xatın* 'dul kadın'. - Kzk *tul*. - KKlp *tul : tul katın* 'dul kadın'. - Krg *tul* 'dul kadın'. - Özb *tul xotin* 'dul kadın'. - Alt, Kuğ, Şor, Tel, Sag, Koy *tul* 'dul kadın'. - Soy *tulguyak* 'dul kadın'. - Tuv *dulguyak* 'dul kadın, dul erkek'. - Yak *tulāyax* 'öksüz'. - Çuv *tălăx* 'öksüz' ; *tălăx arăm* 'dul kadın'. Çuvaşça *tălăx* biçiminin sonundaki *-x* küçültme ekidir.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede de *tūl* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *tul* olarak kullanılır.

Egorov : ÊS 235; Pokrovskaya : İRLTJa 76-77 ; Róna-Tas : Studia Turcica 393; Räsänen : V 497 b; Clauson : ED 490 a; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 292-293.

duluk 'şakak'. Yerel ağızlarda 'yanak' ve 'zülüf' olarak da geçer. Ağızlarda *duluk* (~ *tuluk*) biçimi yanında *dulun* (~ *tulun*), *dulum* (~ *tulum*) ve *tulup* biçimleri de kullanılır. Eski sözlüklerde *duluŋ* (< *tuluŋ*) 'şakak' biçimi yaygın olarak geçer.

~ Tkm *duluk*. - Nog *tulım* 'saç örgüsü'. - Kzk *tulım* 'saç örgüsü'. - Krg *tulum* 'saç örgüsü'. - Alt, Tel, Şor, Sag *tuluŋ* 'saç örgüsü'.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *tuluŋ* 'şakak' olarak geçer. Harezm alanında da *tuluŋ* 'zülüf' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *tuluŋ* 'şakak', *tulum* ise 'saç örgüsü' olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Sonundaki *-ŋ-* sesi diyalektlerde *-k*, *-n* ve *-m*'ye çevrilmiştir. Anadolu'da *duluk* ve *dulum* biçimleri yanında *tulup* biçimi de geçer.

Räsänen: V 498 a; Muhamedova : İİTJa 174-175; Clauson: ED 501 a.

dulup bk. *tulup.*

duman[2] bk. *tuman.*

dumbuz bk. *gumbuz.*

dunul bk. *yemişen.*

duraç 'sülüne benzer güzel bir av kuşu, çil kuşu (Francolinus francolinus)'. Yerel ağızlarda daha çok *turaç* olarak kullanılır.

~ Tkm *turaç* 'çil'

< Ar *durrāc.*

Doerfer (TMEN 896) Türkçede kuş adlarında kullanılan *onomatopéique tur...* kökü ile birleştirmiştir.

Farsçaya *durrāc* 'the francolin, a kind of partridge' olarak geçmiştir. Rusça *turáč* 'Tetrogallus caucasicus' Türkçeden alınmıştır (Vasmer: REW 3 : 154; Şipova : STRJa 336). Eren : TD 29 : 705; Deny : Principes 86.

duran *yer.* 'topraktan yapılmış yayık'. Ağızlarda *duğran, durban, dırvana, dırvanı ~ dırvani* olarak da geçer.

Kökeni karışıktır. Tietze (Slav 10/36) Bulgarca *d"rvena* 'die hölzerne' biçiminden alındığını ortaya atmıştır. Türkçede topraktan yapılmış yayığa verilen *duran* adının Bulgarcada 'die hölzerne' anlamına gelen bir sözden geldiği düşünülebilir mi, bilmiyoruz. Tzitzilis (Tietze Arm 208) Slavcadan kalma Rumca δρουβάνι'den alındığını ortaya atmıştır. Tzitzilis'in eski açıklamasından vaz geçtiği anlaşılıyor (GrLw 98). Bk. Eren : TD 54 : 326.

duşak 'atların iki ayağını iple bağlayarak yapılan köstek'. Ağızlarda *tuşak* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *duşak* 'bukağı, köstek'. - Krg *tuşak* 'köstek'. Kırgızcada *tuşō* biçimi de kullanılır. - Özb *tuşov*. - Kzk *tusau*. - Nog *tısav*. - Hak *tuzax* **1.** 'bukağı, köstek'; **2.** 'kuş avlamak için kullanılan ilmikli kapan'. - Çuv *tălă* 'at kösteği'. Çuvaşçada *-ş-*'nin *-l-*'ye çevrilmesi kuraldır.

~ OT *tuşağ*. Eski Kıpçakçada da *tuşak* olarak geçer.

< *tuşa-* 'kösteklemek' + *-k* eki.

Moğolca *tuşağa* biçimi Türkçeden alınmıştır (Poppe : KCsA 2 : 80).

Gombocz : KSz 13 : 13; Egorov: ÊS 235; Räsänen: V 501-502; Clauson: ED 562 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 306; Şçerbak: VJa 4, 1986, 53; Ligeti: TörK 244.

dut **1.** 'yapraklarıyla ipek böceği beslenen ağaç (Morus)'; **2.** 'bu ağacın ak, kara, pembe renkte ekşi veya tatlı, sulu meyvesi'

~ Tkm *tūt*. - TatK *tut*. - KKlp *tut*. - Krg *tut*. Kırgızlar *tıt* biçimini de kullanılar.

< Far *tūt, tūd* 'Morus'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Laufer: Sino-Iranica 582; Abaev: ÊS 3: 321, Dankoff: ALT 177. Dmitriev'in, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *tıt* 'Pinus larix' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (Stroj 562). Orta Türkçe *tīt*. Teleüt, Altay, Şor, Sagay, Kaça gibi birçok çağdaş diyalektte *tıt* olarak saklanmıştır. Bk. Clauson: ED 448 b.

duvak 'gelinlerin başlarını (ve yüzlerini) kapayan örtü'. Anadolu ağızlarında çömlek, küp, tandır gibi şeylerin topraktan yapılmış kapağına da *duvak* adı verilir. Ağızlarda *duğak* biçimi de kullanılır. Birkaç yerde *dulak* olarak da geçer.

~ Kzk *tumak* 'kış başlığı'. - Özb *tuvok*. - Tar *tubak* 'kapak'. - Krg *tubak* 'kapak'. - Uyg *tuvak* 'kapak'.

Orta Türkçe *tuğ* 'örtü, kapak' kökünden geldiği anlışılıyor: *tuğ* + *-(a)k* küçültme eki. Türkçede *tuğak* biçimi *duğak* > *duvak* olarak gelişmiştir.

Bulgarca *duvak* ve Sırpça *dùvak* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Skok : EtRj 1: 462-463). Bulgar ağızlarında *duvak* adı yanında *dulak* biçimi de kullanılır.

Räsänen: V 142 a (*duvak* biçimini vermekle yetinmiştir); Eren : TDAY 1978-1979, 6.

duvar 'evlerin taş, tuğla veya kerpiçten örülmüş bölümü'

~ Tkm *divar*. - Krg *dubal* 'kerpiç duvar'

< Far *dīvār* 'a wall'. Farsçada *dīvāl, dīfāl* olarak da geçer.

Bulgarca *duvar* ve Sırpça *dùvar* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Räsänen: V 138 b; Ligeti: AOH 23: 296.

duygun < tuygun 'doğan (Astur palumbarius)'. Eski kaynaklarda (örn. Evliya Çelebi'de) *tuykun* olarak geçer. TS'de geçen *toy-*

gun تويغون biçimini *tuygun* diye düzeltmek gerekir. TS'de verilen *koygun* قويغون yazımı da *hap. leg.* olarak *tuygun*'dan başka bir şey olamaz.

~ Bşk *toygon* 'ak doğan'. - Kzk *tuygun* 'ak doğan'. - KKlp *tuygın*. - Özb *tuygun*. - Krg *tuygun* 'ak doğan'.

< *tuy-* 'percevoir' + *-gun* eki.

Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir: *tuyiġun* (*şoŋqor*) 'faucon blanc' (Ramstedt : KWb 413 a; Doerfer : TMEN 1003). Le Coq (Baessler-Archiv 6 : 115) yanlışlıkla Türkçe *toğan* biçimiyle birleştirmiştir. Ramstedt'in *toğan* (*doğan*) biçimiyle birleştirmesi de yanlıştır.

Schenk : Aquila 46-47: 25-26 ; Räsänen : V 497 a (Türkçe *toğan* ve *toğrıl* biçimleriyle karşılaştırmıştır); Doerfer : TMEN 1003; Zajączkowski : Voprosy tjurkologii 19-20 ; Dankoff : EÇ-Glossary 92 (*toyqun* olarak vermiştir); Eren : TD 1993/1 : 387 ; Bazin - Hamilton : Uray Arm 21.

düden 'yer altına akan suların oyup oluşturduğu derin kuyu'. Yer adlarında da geçer (*Düden*). Yerel ağızlarda *döden* olarak da kullanılır.

Kalın bağırsağın son kısmına verilen *göden* adından geldiği anlaşılıyor. Anadolu'da yaygın olarak kullanılan *göden* yanında *döden* (> *düden*) 'kalın bağırsak' biçimi de geçer. Yurdumuzda birkaç yerde yüksekten akan suyun yerde açtığı çukura da *göden* adı verilir. Ancak, bu anlamda *göden* yerine daha çok *döden* (> *düden*) biçimi kullanılır. Bk. *göden*.

Eren: TDAY 1978-1979, 11-12; TD 58 : 278-279.

düello 'iki kişi arasında, tanıklar önünde yapılan silâhlı vuruşma'

< İtal *duello*. Latince bir söz olarak Fransızca (*duel*), Almanca (*Duel*), İngilizce (*duel*), İtalyanca (*duello*) gibi dillerde kullanılır. Orta Latince *duellum*, Latince *duellum* 'harp, savaş' sözünden çıkmıştır. 'Savaş' anlamına gelen *duellum* ise Latince *bellum* 'savaş' sözünün arkaik biçimidir. Halk *duellum* sözünün *duo* 'iki' kökünden geldiğini sanmış, böylelikle *duellum*'a 'iki kişi arasında yapılan savaş, düello' anlamını vermiştir.

Barbera: Elementi 137.

düğe bk. *düve*.

düğen bk. *düven*.

düğer bk. *düver*.

düğü < döğü 'ince bulgur'. Yerel ağızlarda *düvü* olarak da geçer.

~ Tkm *tüvi* **1.** 'pirinç'; **2.** 'pilâv'. - Nog *dügi* 'pirinç'. - Bşk *dögö*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığına tanık oluyoruz. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzcada *tögi* 'kabuğu çıkarılmış darı' olarak geçer.

Türkçe *tög-* (> *döğ-* > *döv-*) kökünden geldiği açıktır. Türkçe *dövme* 'dövülerek kabuğu çıkarılmış buğday, yarma, göce' gibi. Türkmenler darı yarmasına *dövlen darı* adını da verirler.

Doerfer: TMEN 979; Ligeti: AOH 19: 270-271; Räsänen : V 503 b; Clauson: ED 478 b; Monchi-zadeh : Xurāsān 543.

düğüm 'iplik, ip, halat gibi kolay bükülen şeyleri kıvırıp kendi üzerine veya birbirine dolayarak yapılan boğum'

< *düğ-* 'bağlamak, düğümlemek' + *-(ü)m* eki.

Türkçe *düğ-* fiilinin eskiden beri kullanıldığını görüyoruz. Kâşgarlı Mahmut bu fiili *tüg-* 'bağlamak, düğümlemek' olarak saklamıştır. Altayca, Teleütçe, Şorca gibi diyalektlerde *tü-* 'düğüm yapmak' biçimi geçer.

Diyalektlerde bu fiilin daha çok *-ün* ekiyle kurulmuş türevleri kullanılır: Tkm *düvün*

'düğüm', *düvünçek* 'düğüm, küçük düğüm'. - Nog *tüyin*. - KKlp *tüyin*. - Krg *tüyün*. Bk. *düğme*.

Ramstedt : NyK 42 : 36; Räsänen: LTS 121; V 503; Doerfer: TMEN 978; Clauson: ED 477 a; 484 a; Sevortyan: ESTJa 1980, 307-309.

dülger 'yapıların kaba ağaç işlerini yapan kimse'

< Far *durgar* 'a carpenter'. Farsçada *durūgar, durūdgar* olarak da geçer (< *durūd* 'timber, plank' + *-gar*). - Türkçe *dülger* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur. Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Bouvat : KSz 4 : 328; Räsänen : V 142 b ; Skok : EtRj 1 : 458.

dümen 'gemiyi çevirmeye yarayan alet'

< İtal (Venedik) *timón* 'rudder'. - Akdeniz ve Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Ar (Kuzey Afrika) *deman*, (Mısır) *dumân*, Arn *temón, timon, timû*, Blg *dimèn, djumèn*, Srp *tìmun*.

Meyer: TürkSt 75; Foy: KSz 1: 300; Bonelli: Elementi 185; Barbera: Elementi 239; Kahane - Tietze: LFL 650; Räsänen : V 142 b; Eren: TD 53 : 256; BER 1 : 391, 469; Skok : EtRj 3 : 470-471.

dürbün 'uzaktaki cisimlerin görüntülerini büyütmeye veya yaklaştırmaya yarayan, objektif ve oküler adlı iki mercekten oluşan optik alet'

< Far *dūrbīn* 'far-sighted; a telescope' (< *dūr* 'far', *-bīn* 'seeing').

Tietze: Pers 142/46.

dürü 'bel, çapa'.

Eski kaynaklarda *türü* 'kazma, çapa' olarak geçer. Yalnız Anadolu ağızlarında saklandığı anlaşılıyor. Ancak, Anadolu'da *dürü* yerine daha çok *bel* adı kullanılır.

Bulgar ağızlarında kullanılan *djurìja* 'bel' biçimi Türkçeden alınmıştır (BER 1: 469).

düş 'uyurken zihinde beliren olayların, düşüncelerin bütünü, rüya'

Tkm *düyş* 'rüya'. - Nog *tüs*. - KKlp *tüs*. - Kzk *tüs*. - Krg *tüş* 'rüya; uyku'. - Özb *tuş*. - Tar *tüş*. - Alt, Tel, Şor, Kaça, Küer *tüş*. - Tuv *düş*. - Sag, Koy, Kaça *tüs*. - Yak *tūl*. Türkçe *-ş*'lerin Yakutçada *-s* olarak kaldığını biliyoruz. Bk. *baş*. O bakımdan Yakutça *tūl* biçiminin *-l*'si düşündürücüdür. - Çuv *tĕlĕk* 'uyku; rüya'. Türkçe *-ş*'nin Çuvaşçada *-l'* ye çevrilmesi eski bir kuraldır. Çuvaşça biçimin sonundaki *-k* küçültme ekidir. Çuvaşçada buna benzer birçok örnek geçer. Bk. *un*.

Eski Türkçede *tül* (Uygurca) biçimi kullanılır. Ana Türkçe **-ş'* ler Eski Türkçede *-ş* olarak kalır. O bakımdan *tül* biçiminin sonundaki *-l* çarpıcı ve düşündürücüdür.

Sevortyan'a göre (ÊSTJa 1980, 324), Ana Türkçe **tūş* ~ **tül* biçiminden geldiği anlaşılıyor. Şçerbak (SF 198) ise **tūş* biçiminden yola çıkmıştır. Bk. Räsänen: V 507. Uygurca (ve Yakutça) *tül* biçimi Türkologları sıklıkla uğraştırmıştır. Bang (UJb 5: 400. s. 3. not) *tü-* kökünden yola çıkarak *tü-l* ve *tü-ş* biçimlerini *-l* ve *-ş* ekleriyle oluşturulmuş türevler olarak değerlendirmiştir. Räsänen (LTS) Bang'ın çözümünü vermişse de, daha sonra (V 507) Bang'dan vaz geçmiştir. Gombocz (NyK 35:262; KSz 13:19) Yakutçada geçen *tūl* biçimini açıklarken Radloff'un görüşüne yaklaşmıştır. Radloff (Phon 189) Yakutça *tūl*'ü *tüsüöl*'den getirmişti. Clauson (ED 490 b, 559 a) *tüş*'ün yanında geçen *tül* biçimini kural dışı ("unusual") bir örnek olarak değerlendirmiştir. Ramstedt'in *düş*'e ilişkin birleştirmeleriyle ilgili bilgi almak için bk. KWb 406 b. Ligeti (JA 1938, 192) *düş*'ün uzun ünlüsünü saklayan karşılıklarını saymıştır.

Egorov: ÊS 245.

düşman 'birinin kötülüğünü isteyen, ona zarar vermeye çalışan kimse, yağı'

< Far *duşman, duşmān* 'an enemy'.

Çağdaş diyalektlerde de yaygın olarak geçer. Dilimizde Eski Türkçe *yağı* sözünün yerine geçmiştir. Bk. *yağı*.

düve < düğe 'bir yaşını geçmiş dişi dana'
~ Az *düyə*. - Tkm *tüve*
~ OT *tüge*.
Kökünü bilmiyoruz. Moğolca *tuğul* 'buzağı' ve Tunguzca *tukucan* biçimleriyle birleştirilmesi olanaksızdır.
Şçerbak: İRLTJa 101; Sinor: AOH 15: 321; Clauson: ED 478 b; Eren : TD 1993/1 : 380 - 381.

düven < düğen 'harmanda ekinlerin sap ve tanelerini ayırmak için kullanılan özel kızak'
< R δουκάνη (τυκάνη) 'Dreschgerät'.
Meyer: TürkSt 58; Tietze: Gr (1) 217/69; Symeonidis : Gr 193/225; Daher: AA 95-96 (*döğ- > döv-* kökünden geldiği yönündeki açıklaması yanlıştır); Eren: TM 19: 291.

düver *yer.* 'yapılarda kullanılan kalın ağaç, direk, mertek'. Ağızlarda *döver* ve *düğer* biçimleri de kullanılır.
< R δοκάρι 'Balken'.
Tietze: Gr (1) 217/68.

düvet bk. *büğet*.

düziko *argo* 'rakı, içinde anason, sakız gibi kokulu maddeler olmayan üzüm rakısı'
< R ντούζικος (Türkçe *düz* + Rumca -ικος eki).
Tzitzilis: GrLw 360; Tietze Arm 204.

E

ebleh 'alık'

< Ar *ʾablah* 'dumm, albern'. -Yerel ağızlarda *aflak, afalak* (> *avalak*) biçimleri de geçer. Anadolu Türkçesinde kullanılan *afal* (*afal afal* 'şaşkın şaşkın'), *afallamak* 'şaşırmak', *aval* (*aval aval* 'aptal aptal') biçimleriyle bu biçimler arasında bir bağlantı kurulabilir mi, bilmiyoruz.

Tietze: Ar 266/18.

ecinni 'cin'. - Kürtçede *eceni* 'esprit follet' olarak kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

edik 1. 'yumuşak ve renkli sahtiyandan yapılmış yarım konçlu lâpçın'; **2.** 'kısa çizme'. Ağızlarda 'çizme' olarak da kullanılır.

~ Tkm *edik* 'çizme'. - Kzk *etik* 'çizme'. - Nog *etik*. - KKlp *etik*. - TatK *itik*. Tatarlar keçeden yapılmış çizmeye *kīz üdik* (*kīz* 'keçe') adını verirler. - Krg *ötük*. - Tar, Sart *ötük*. - Alt, Tel, Şor, Sag *ödük*. Şorlar *üdük* biçimini de kullanırlar. - Tub *idik* 'ayakkabı'. - Çuv *ată* 'çizme'.

Orta Türkçede *etik, etük* 'pabuç' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *etük, etik* olarak kullanılır.

Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyorsa da, kökünü bilmiyoruz. Bk. *çedik*.

Yerel ağızlarda *hedik* 'kara batmamak için ayağa giyilen bir çeşit kar ayakkabısı' olarak geçer. Bu biçimin başındaki *h-* ağızlarda türemiş ikincil bir sestir. Buna göre, *hedik* biçimi *edik*'in bir yan biçiminden başka bir şey olamaz. Bläsing (ALT 67; FO 29: 32/30) *hedik* biçimiyle *edik* 'çizme' birleştirmesini olası saymayarak *hedik*'in Ermeniceden geldiğini yazmıştır. Dankoff (ALT 429) da *hedik*'in Ermeniceden geldiğini dile getirmiş, *hedik* ile *edik* arasındaki benzerlik üzerinde durmamıştır (Eren: TD 1995/2: 871-872).

Kałużyński (RO 31 : 113) Yakutça *ätärbäs* (< *ätür-mäç*) 'ayakkabı' biçimiyle *etü-k*'ü karşılaştırmıştır.

Ramstedt: SKE 265; Ligeti: AOH 1: 144; JA 1938, 188; Egorov: ÊS 36; Räsänen: UAJb 31: 316; LTS 160; V 52; Clauson: ED 50 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 319-321.

eftamintokofti *argo* 'yalan, uydurma söz'

< R ἐβδομήντα κόφτε 'schneide 70 % ab (bei einer übertriebenen Erzählang usw.)'. Bk. *kofti*.

Drimba : Iordan Arm 267 ; Symeonidis: Gr 176/48.

eğdi *yer.* 'ağaç kaşıkların içini oymaya yarayan eğri uçlu demir aygıt'. Eski Türkçe sözlüklerde de geçer.

~ Tkm *egdi* 'eğri uçlu bıçak'. - Krg *iydi* 'ağaç kapların içini oymaya yarayan bıçak'

~ OT *egdü* 'eğri uçlu bıçak'.

Kałużyński (CAJ 7 : 185) Yakutça *iät* 'kleines, sehr krummes Messer, das zum Aushöhlen des Holzgeschirres dient' biçimini *eğdi* (*eğdü*) ile birleştirmiştir.

Kałużyński'ye göre (CAJ 7 : 185); RO 31 : 109) *eğdi* biçimi **egid-* (< : *eg-* ~ **eŋ-*) 'biegen' kökünün bir türevidir. Clauson (ED 102 b) da *eğ-* kökünden yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir. Ligeti (TörK 46) *-tu* ekiyle oluşturulduğunu açıklamış, kökü üzerinde durmamıştır. Bk. Brockelmann : OGM 43. § a.

eğe[1] < eye 'göğüs kafesini oluşturan, arkadan omurgaya, önden de göğüs kemiğine eklenen uzun, yassı ve eğri kemiklerden her biri, kaburga'. Yerel ağızlarda *eye*, *eyeği* olarak geçer.

~ Tuv *egi*

~ OT *eyegü*. Eski Kıpçakçada da *eyegü* olarak geçer.

Türkçede *-y-* sesi *-ğ-*'ye çevrilmiştir. Türkçe *eyer* > *eğer*, *öyle* > *öğle* , *öyün* > *öğün* (> *övün*) örneklerinde olduğu gibi.

Yerel ağızlarda (ve yazı dilimizde) *eğe*'nin yerini *kaburga* almıştır. Bunun gibi, çağdaş diyalektlerde de *eyeği*'nin yerine *kaburga* geçmiştir. Bk. *kaburga*.

Räsänen: V 38 a (*öyek* ile karşılaştırmıştır); Clauson: ED 272; Sevortyan (ÊSTJa 1974, 502-503) yanlışlıkla *öğe* ile birleştirmiştir. Bk. Egorov : ÊS 38.

eğe[2] 'madenleri, tahtayı düzeltmek için kullanılan sert, ensiz, çelik araç'

~ Tkm *īge*. - Blk *egeü*. - Krg *ögȫ*. -TatK *igeü*. - Kzk *egeu* . - KKlp *egeü*. - Nog *egev*. - Çuv *yĕkev*. Başındaki *y-* sonradan türemiştir.

Türkçe *ege-* kökünden geldiği açıktır: *ege-* + *-g*. Bu kök Kırgızcada *ögö-* 'kesmek, biçmek, yontmak, eğelemek' olarak saklanmıştır. Türkçe *eğeg* biçimi sonradan *eğe*'ye çevrilmiştir.

Sırpça *ège* Türkçeden alınmıştır. Farsça ve Kürtçeye de geçmiştir.

Egorov: ÊS 77; Räsänen: LTS 154; V 38 b; Doerfer : TMEN 514; Clauson: ED 191 b; Skok: EtRj 1: 486.

eğiç 'yemiş koparmak için ağaç dallarını çekmeye yarayan ucu eğri araç'. Yerel ağızlarda *eğiş* (> *eyiş*) 'ekmeği tandırdan almak için kullanılan demir araç', 'teknedeki hamuru kazımaya yarayan araç', 'hamur kesmek için kullanılan araç' olarak kullanılır. Bundan başka, *eğiç* 'kovandan bal almak için kullanılan demir araç' olarak da geçer. Ağızlarda ateş küreğine de *eyiş* (< *eğiş*) adı verilir. Yerel biçimlerin oluşmasında Türkçe *eğ-* kökünün baskısı olduğu açıktır (*contamination*).

< Erm *akiš* 'hook, iron clow to stir fire, etc.'.

Tietze'ye göre, Ermenice *akiš* ile Farsça *āgūç* 'hook, harpoon, grapplinghook' birbirine bağlıdır. Dankoff ise Ermenice *akiš*'in Farsçadan alındığını dile getirmiştir.

Tietze: ZBalk 18: 169/67; Tietze-Tekin : Erdem 5 : 290/36; Dankoff: ALT 7.

eğin 'arka, sırt'. Ağızlarda *eyin* biçimi de geçer. Yerel ağızlarda *eğin* ~ *eyin* 'üst baş, giyecek' olarak da kullanılır.

~ Tkm *egin*. - TatK *īn, iŋ*. - Tara *iŋ*. - Nog *iyin*. - KKlp *iyin*. - Kzk *iyin*. - Krg *iyin, iyn*. - Sart *egin*. - Bar *igin*. - Alt *īn*. - Şor *eŋin, egin*. - Tuv *egin*. - Yak *iän*. - Çuv *an*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *egin* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *eyin* biçimi kullanılır.

Türkçe *eg-* kökünden geldiği anlaşılıyor : *eg-* + *-in* eki (Clauson : ED 109 a; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 225-227). Doerfer (TMEN 652) *-n* ekiyle yapılmış bir türev olduğunu dile getirmekle yetinmiştir. Türkçe *burun, taban, karın* gibi.

Ramstedt (NyK 42 : 73-74) *eğin*'in **egen* 'omuz' biçiminden geldiğini bildirmiştir. Daha sonra (KWb 130 b) *eğin*'i Moğolca *egem* biçimiyle birleştirmiştir. Poppe (Lautlehre 60, 126, 154) Ramstedt'in birleştirmesine katılmışsa da, Doerfer'in özlü eleştirilerine uğramıştır (TMEN 652). Ancak daha sonra Doerfer (TDAY 1980-1981, 12) *eğin* ile *egem*'i "ortak oldukları söz götürmeyen temel sözler" olarak değerlendirmiştir. Bk. Doerfer : UAJb. N.F. 1 : 137.

Egorov'un, Çuvaşça *an* (*an puśśi* 'sırt') biçiminin *en* (Çuv *an*) 'genişlik' sözüyle bağlı olduğu yolundaki savı yanlıştır (ÊS 26).

Bang : Túrán 1918, 297, Räsänen : LTS 226 ; Doerfer : TDAY 1980-1981, 12; Ligeti : AOH 19 : 134; TörK 126. - Türkçe *eğindirik* biçimine ilişkin bilgi almak için bk. Bang : Túrán 1918, 291.

eğir 'arıların çıkardığı bir çeşit salgı'. Kışın arıların kovan deliklerine sıvadıkları maddeye *eğir mumu* adı verilir. Ağızlarda *ekir* **1.** 'yağ eritildikten ve süzüldükten sonra geride kalan tortu'; **2.** 'kir' ve *hekir* 'eritilmiş yağın tortusu' olarak geçer.
< Ar *ʿakar* 'Niederschlag, Satz, Grund'.
Tietze : Ar 294/148. Dankoff'un Ermeniceden alındığı yolundaki savı (Erm *ēkir* 'secretion of bees') düşündürücüdür (ALT E 42). Dankoff'un Tietze'nin etimolojisinden habersiz kaldığı göze çarpıyor.

eğirmen bk. *kirman.*

eğnel bk. *eynel.*

eğrelti 'çok yıllık, çiçeksiz ve otsu bir bitki (Pteridium aquilinum)'.
Dankoff (ALT D 9) Ermeniceden geldiği yolundaki etimolojinin sağlam olmadığını dile getirmekle yetinmiştir.

eğren *yer.* 'kızılcık'. Yerel ağızlarda *ergen* biçimi de geçer. Bu biçim göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıkmıştır.
< R ὀκρόνι 'kızılcık'. Bk. *kiren.*
Eren: TDAY 1960, 308/155; TD 1993/2 : 37-38.

eğreti **1.** 'belirli bir süre sonra kaldırılacak olan, geçici'; **2.** 'takma'; **3.** 'iyi yerleşmemiş, yerini bulmamış'. Ağızlarda *eğreti, eğrelti* (> *eğretli*) 'yıkılmak üzere olan' anlamında kullanılır.
< Ar *ʿāriyet.*
Foy : MSOS 1: 39 ; Bouvat : KSz 4 : 320; Ben Cheneb : Mots ; Dankoff : EÇ-Glossary 13.

eğrez ~ eyrez 'Eğirdir Gölünde yaşayan, küçük pullu bir çeşit tatlı su balığı'.
Kökenini bilmiyoruz.

Eğirdir Gölünde yaşayan bir balığa verilen *siraz (~ sıraz)* adıyla *eğrez* arasındaki benzerlik çarpıcıdır. Bk. *sıraz.*

eğsi > eksi 'ucu yanmış odun'. Ağızlarda *öğsü* (> *öksü*) olarak da geçer. Yerel olarak *öseği* (< *ösevi, ösevü*) ve *esevi* biçimleri de kullanılır. Ağızlarda kullanılan *ötleğsi, ötlesi* ve *ötlü eysi* biçimlerinin *otlu eğsi*'den geldiği açıktır.
'Ucu yanmış odun, eğsi' olarak kullanılan *köseği*'nin yan biçimi olduğu anlaşılıyor. Türkçede *köseği*'nin 'ateşi karıştırmaya yarayan odun veya demir' olarak kullanıldığını biliyoruz. Ateşi karıştırmaya yarayan odunun bir ucunun yanması doğaldır. O bakımdan *köseği* kolaylıkla 'ucu yanmış odun' anlamını almıştır. Ağızlarda *köseği* yanında *kösevi, kösevü, köseyi* gibi birtakım biçimler de kullanılır. Bu biçimlerin başındaki *k-* sesi düştükten sonra *öseği, ösevi, ösevü* ve *eseği, esevi* biçimleri oluşmuş, daha sonra da göçüşme (*métathèse*) sonunda *öysü* > *öğsü* > *öksü* ve *eysi* > *eğsi* > *eksi* gibi birçok biçim gelişmiştir. Bk. *köseği.*
Eren : NyK 51 : 364 ; TDAY 1978-1979, 12-13; TD 1995/2 : 895-896.

eksen 'araba dingili'. Yerel ağızlarda *eksan, eğsen, eğsan, ensen, iğsen* biçimleri de kullanılır.
< R ὀξόνι 'Achse'.
Tietze: Gr (1) 211/19.

ekser 'büyük çivi'. Türkçede *enser* olarak da geçer.
Ağızlarda 'araba dingili' olarak kullanılan *eksen* ile *ekser* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bk. *eksen.*

eksi bk. *eğsi.*

ekti 1. *yer.* 'anası ölüp başka bir koyuna alıştırılan kuzu'; 2. 'başkalarının sırtından geçinen (kimse), asalak'; 3. 'obur'

~ Tkm *ekdi* 'uslu, uysal, evcil'

~ OT *iktü* 'ekti, elde beslenen hayvan'.

Eski Türkçe *igiδ-* 'beslemek' fiilinden geldiği anlaşılıyor.

Clauson: ED 102 b.

eldiven 'ele giyilen kumaş veya deri el giysisi'. Yerel ağızlarda *elcek* (~ *elçek*) ve *ellik* adları da kullanılır. Türkmenler de eldivene *ellik* adını verirler. Balkarlar *kolluk ve kolkab* adlarını kullanırlar. Kara Kalpaklar eldivene *kolgap*, Nogaylar ise *kolgap* ve *kolgapşık* adlarını verirler. Türk diyalektlerinin bir bölümünde de eldivene *meley* (~ *peley*) adı verilir: Alt, Tel, Şor *meley*. Altaycada *peley* biçimi de kullanılır. - Kzk *biyalay*. Bu adların Moğolcadan alındığını biliyoruz (Moğ *begelei)*. Bk. Ligeti: KSİNA 83 : 8; Doerfer : TMEN 1997, N 52 ; Räsänen: V 67-68.

Radloff'un verdiği Türkçe ("Osmanlıca") *peyley* 'der lederne Handschuh' biçiminin yanlış bir veri olduğu anlaşılıyor. Bu verinin Çağatayca sözlüklerden aktarıldığı açıktır. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Eren : TD 56 : 346.

Bu verilere göre, *eldiven* adının yalnız Türkiye Türkçesinde kullanıldığı anlaşılıyor. Bu adın birinci bölümü (*el*) açıktır. İkinci bölümü (*diven* veya *divan, duvan*) açıklanmaya muhtaçtır.

Tietze'ye göre (WZKM 69-70: 200), *eldiven*'in bu bölümü Farsça *dastuvān, dastvān, dastvāne* sözünden alınmıştır. Farsça *dastuvān, dastvān* biçimi, 'el' anlamına gelen *dast*'a *-vān* (<*-bān*) ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. Buna göre, *eldiven*'in Farsça *dastvān* biçimindeki *dast*'in yerine Türkçe *el*'in geçmesi sonunda oluşması gerekir. Buna karşılık, bu açıklamanın Farsça *dastvān*'ın *das-tvān* olarak ayrılmasına dayandığı ortaya çıkıyor. Farsça *dast*'ı ayırdıktan sonra geride yalnız *-vān* ekinin kalacağı açıktır. O açıdan Tietze'nin savı düşündürücüdür.

Räsänen (V 39) *eldiven*'i *el*'in türevleri arasında saymakla yetinmiştir.

Tietze : ZBalk 18 : 170/69; Eren : TD 56 : 346.

elemge < elemye 'iplik çilelerini yumak yapmak veya masuraya sarmak için kullanılan ve bir eksen üzerinde dönen çıkrık'. Yerel ağızlarda *elemit, elemüt* gibi birtakım biçimler de geçer.

Rumcadan alındığı anlaşılıyor. Ancak, Türkçede kullanılan biçimlerle Rumca karşılıklar arasındaki bağlantı ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır.

Ağızlarda yaygın olarak kullanılan *elemge* biçiminin *elemye*'den geldiği anlaşılıyor. Yerel olarak buna benzer örneklere tanık oluyoruz. Örn. *gelemiye* biçimi ağızlarda *gelemge*'ye dönüşmüştür. Bk. *geleme.*

Çabej: RIÉB ; Tietze: Gr (1) 210/13, 14, 15; 230/167; Räsänen: V 41 a (*elmeye, elemiye*).

elik *yer.* 'dağ keçisi'

~ Kzk *elik*. - Krg *elik*. - Alt, Tel, Soy, Şor *elik*. - Tuv *elik*.

Eski çağlardan beri kullanılır: OT *elik*. Eski Kıpçakçada da *elik* olarak geçer.

Ramstedt (KWb 207 a) Moğolca *ili* 'Hirschjunges' biçimiyle birleştirmiştir. Şçerbak (İRLTJa 121) kökeni üzerinde durmamıştır. Räsänen (V 40 b) Ramstedt'in birleştirmesini vermiştir. Clauson (ED 142 a) belli başlı verileri saymakla yetinmiştir. Bk. Choi : CAJ 38 : 36-37.

Türkçede dağ keçisine *yağmurca* adı da verilir. Çağdaş diyalektlerde *elik* yanında *kiyik* (> *geyik*), *kuralay, cür* gibi birtakım adlar da kullanılır.

elli 1. kırk dokuzdan sonra gelen sayının adı'
~ Tkm *elli*. - TatK *illi*. - Bşk *illi*. - Blk *elli*. - Nog *elli*. - KKlp *elli, eliw*. - Krg *elik, ellik, elü*. - Tel *ölü*. - Türkî *illik*. - Tar *ellik*. - Sal *elli*. - Çuv *allă*.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*el[l]ig*). Orta Türkçede *ellig* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *elli* olarak kullanılır.
Clauson'a göre (JRAS 1950, 20), başlangıçta ikiz *-l-*'li (*ellig*) biçimin kullanıldığı anlaşılıyor. Türkçe *iki* (< *ikki*) gibi. Bk. *iki*.
Ramstedt'e göre (JSFOu) 24: 13, 20; SKE 57), Türkçede 'el' olarak kullanılan *ellig, elig* adından başka bir şey olamaz. Bk. Bang: UJb 10: 22; 14: 206. Ramstedt'in görüşünü Räsänen (LTS 124; MTS 80) de benimsemiştir. Bu yaklaşımı prensip olarak Brockelmann (OGM 129. §, 1 ve 2. not) da sürdürmüştür. Brockelmann sayı adlarına ilişkin bibliyografik bilgiler de vermiştir. Ramstedt'in yaklaşımını Joki (LwSS 144) de değerlendirmiştir. Gordlevskiy (İAN OLJa 1944, 4) de *elli* sayı adının kökenini tartışmıştır. Sevortyan (ESTJa 1974, 266-267) belli başlı verileri topladığı gibi, açıklama denemelerini de gözden geçirmiştir.
Çağdaş diyalektlerde *elli* sözünün ortak bir ad değeri kazanmadığı göze çarpıyor. Yaşayan diyalektlerin bir bölümünde *elli*'ye *beş on* adı verilir: Alt *pejen*. - Tel *pejön*. - Tuv *bejen*. - Yak *bies uon*. Bu ad yapı bakımından Türkçe *seksen* (< *sekiz on*), *doksan* (< *dokuz on*) gibi adlara benzer.
Balkar diyalektlerinde '50' olarak *eki cıyırma bla on* ('iki yirmi ile on') adı kullanılır (Räsänen: MTS 80; Şiraliev Arm 16).
Benzing : Deny Arm 57; Menges: PhTF 1: 445; Ligeti : AOH 19 : 134; Egorov: ÊS 24; Clauson: ED 141.

elma 1. 'pembe veya ak çiçekli bir ağaç (Pirus malus)'; **2.** 'bu ağacın, türlü renkte, kokusu hoş, tadı ekşi veya tatlı yemişi'. Yerel ağızlarda da *alma* olarak kullanılır. Eski kaynaklarda da *alma* biçimi geçer. Türkçede *alma* biçiminin *elma*'ya çevrildiği göze çarpıyor. Türkçe *ala* > *elâ* örneğinde olduğu gibi.
~ Az *alma*. - Tkm *alma*. - TatK *alma*. - Bşk *alma*. - Nog *alma*. - Kzk *alma*. - KKlp *alma*. - Krg *alma*. - Tar *alma*. - Hal *alumla*. - Çuv *ulma*: *yıvăś ulmi* 'elma'; *śĕr ulmi* 'patates'.
Orta Türkçede *almıla* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Türkler *almıla* biçimini kullanırlar. Oğuzlar ise *almıla* yerine *alma* biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada da *alma* olarak geçer.
Brockelmann'a göre (OGM 12. §), *alımla* biçimi haploloji (*haplologie*) sonunda *alma*'ya çevrilmiştir.
Moğolca *alima* biçimi Türkçeden alınmıştır (Şçerbak : JaS 97/15, 172). Doerfer'e göre (UAJb 1, 1981, 137), Moğolca *alima*'da orta hece saklanmıştır.
Kökenini bilmiyoruz. Brockelmann (OGM 18. § O) *almıla*'nın köken bakımından açık olmadığını dile getirmiştir. Munkácsi (KSz 6: 376) Hint-Avrupa dillerinden kalma bir alıntı olduğunu ortaya koymuştur. Onun verdiği biçimin 'saftig, unreif' anlamına geldiği anlaşılıyor (Charpentier: ZDMG 73: 142). Ramstedt (SKE 135) Orta Türkçe *alımla* biçiminden yola çıkarak **lim* biçimiyle birleştirmiştir.
Macarca *alma* biçimi eski Türk dillerinden kalma bir alıntıdır. Bk. Gombocz: BTLw 4; Ligeti: TörK; Doerfer: KhalMat 290.
Egorov: ÊS 273; Räsänen: V 18 a; Clauson: ED 146; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 138; Rédei Róna-Tas: NyK 77: 36; Musaev: LTJa 206-208; Joki: StO 28, 12; Golden : Introduction 30; Şirvaşidze: ST 1, 1989, 81; Şçerbak : JaS 97/15, 169, 172.

elpeden bk. *erpeden*.

elti 'kardeş karılarından her birinin ötekine göre adı'.
Kökünü bilmiyoruz.
Räsänen: V 41 a. Pokrovskaya (İRLTJa 11 - 81) *elti* üzerinde durmamıştır.

em *yer.* 'ilâç, merhem'
~ Tkm *em.* - Nog *em.* - TatK *im.* - Bşk *im.* - Kzk *em.* - KKlp *em.* - Krg *em.* - Alt, Şor, Soy, Küer *em* 'deva, ilâç'. - Tuv *em.* - Hak *im.* - Yak *äm.* - Çuv *im, im śam, im yum* 'kocakarı ilâcı'.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*em, ot em, em sem*). Orta Türkçede *em* ve *em sem* 'ilâç' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *yem* (?) biçimi göze çarpar.
Eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *em sem* biçimine ilişkin bilgi almak için bk. Doerfer: TMEN 667.
Türkçeden Moğolcaya *em* 'médicine, drogue' olarak geçmiştir (Doerfer: TMEN 665). Ramstedt (KWb 121 a) Türkçe ve Moğolca *em*'i ortak bir biçim olarak değerlendirmiştir. Räsänen (V 41 b) de Ramstedt'e uyarak Türkçe ve Moğolca biçimleri birleştirmiştir. Doerfer'e göre, *em*'in bir kültür sözü olarak ortak ana dilden kalma bir öğe olduğu kolay kolay söylenemez. Sevortyan'a göre (ESTJa 1974, 270-271), Türkçe ve Moğolca biçimler ortaktır. Sevortyan bu yolda Vladimirtsov'un karşılaştırmalı gramerine dayanmış, ancak Doerfer'in eserini göz ardı etmiştir. Şçerbak'a göre (JaS 114/127), Moğolca *em* Türkçeden alınmıştır.
Egorov: ÊS 69; Clauson:ED 155.

embel *yer.* 'üvendirenin ucuna çakılan başsız çivi, nodul'. Yerel ağızlarda *enbel, imbal, inbal* olarak da geçer.
< R ἔμβολο 'Bolzen, Sporn'.
Tietze: Gr (1) 218/73.

emen *yer.* **1.** 'çukur, bağ çubuğu veya ağaç dikmek için açılan çukur'; **2.** 'çocukların oyun oynarken kazdıkları çukur'. Dar bir çevrede *eben* ve *emmen* olarak da geçer.
Kökünü bilmiyoruz.

en *yer.* 'hayvanlara vurulan damga, işaret'. Türkçede *im* biçimi de 'işaret' olarak kullanılır.
~ Az *yer. en.* - Nog *en* 'işaret'. - TatK *in.* - Bşk *in.* - KKlp *en* '(hayvanlara konulan) işaret'. - Kzk *en* '(hayvanların kulağına yapılan) işaret'. - Krg *en* '(hayvanların kulağına yapılan) işaret'. - Hak *en.*
Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *im* biçimi de geçer. Türkçede de *en* yanında *im* olarak da kullanılır. Bu biçimler arasındaki benzerlik anlam açısından çarpıcı ve düşündürücüdür. Ancak *en* ve *im* biçimleri arasındaki bağ ses bakımından açık değildir. Moğolcada kullanılan *im* biçimi düşündürücüdür. O nedenle *im*'in Moğolca bir alıntı olduğu göz ardı edilemez. Ne var ki Kałużyński (ME) Yakutça *im*'i vermemiştir.
Eski Kıpçakçadan başlayarak kullanılır.
Orta Türkçede *enemek* '(hayvanların kulağının bir parçasını keserek) işaretlemek' olarak geçer. Başlangıçta 'hayvanların erkeklik bezlerini burarak veya çıkararak erkekliğini gidermek, iğdiş etmek' olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Daha sonra 'erkekleri hadım etmek' anlamında kullanıldığı da göze çarpıyor.
Türkçeden Bulgarcaya *en, jen* 'koyunların kulağına yapılan işaret' olarak geçmiştir (Eren : AOH 30 : 375-376 ; Mirçev Arm 162).
Räsänen: V 171 b; Clauson: ED 166 a, 171; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 277-278; Dankoff : EÇ-Glossary 35.

enayi *argo* 'fazla bön, avanak'
< Far *anā'ī* 'stupid, foolish'. Arapçada 'ben' anlamında kullanılan *anā*'dan geldiği ve kökensel olarak 'egotistical' anlamını aldığı anlaşılıyor.
Dankoff: EÇ- Glossary 35.

encik bk. *enik.*

endaze 1. '65 cm boyunda eski bir uzunluk ölçüsü'; **2.** 'ölçü'

< Far *andāza* 'an ell, a yard; measure, quantity, dimension; proportion, symmetry'.

Bulgarca *endazè*, Sırpça *endèze, endàze, indèze* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 2: 497; Skok: Et Rj 1: 492).

endik *yer.* 'utangaç, sıkılgan'. Dar bir yörede kalmıştır.

~ OT *endik* 'şaşkın'.

Räsänen: V 44 b; Clauson: ED 177 b.

enek 'çene'. Eski kaynaklarda *eŋek* olarak geçer. Yerel ağızlarda *eğek* 'çene kemiği' olarak kullanılır.

~ Tkm *eŋek* 'çene'. - Nog *iyek* . - KKlp *iyek*. Kara Kalpaklar *buğak* ve *alkım* adlarını da kullanırlar. - Krg *eyek*. - Kzk *iyek*. - TatK *iyek*. - Çuv *yanax* 'çene'. Başındaki *y-* sonradan türemiştir.

Orta Türkçede *eŋek* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *eŋek* ve *enek* olarak geçer.

Eski Türk diyalektlerinde 'yanak' olarak kullanılan *eŋ* adından *-k* küçültme ekiyle yapılmıştır: *eŋ* + *-(e)k*.

Egorov (ÊS 353) Türkçe *yanak*, Başkurtça, Tatarca *yaŋak* biçimleriyle karıştırmıştır.

Räsänen: LTS 199; V 45 b; Clauson: ED 183 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 284-285.

enemek bk. *en.*

enez, eneze 'cılız, zayıf, güçsüz'. Yerel ağızlarda *inez, ineze* olarak da geçer. Ağızlarda *iğez, iğeze* biçimleri de kullanılır.

< *iğ* 'hastalık' + *-(e)z(e)*. - Türkçe *iğ*'in eski bir geçmişe çıktığını biliyoruz. Bk. *iğ*.

Eren: Hungaro - Turcica 225-229.

engel 'bir şeyin gerçekleşmesini önleyen sebep, mâni, mânia'.

< Far *angal* 'a button-hole, loop, catch, eye; a clownish, boorish man, a disagreeable fellow'.

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi - Kun : AO 5 : 30).

Eren : TD 1995/2 : 885-887. - Dankoff'a göre (ALT D 2), Ermeniceden alınmıştır (*argel* 'obstacle, hidrance').

engeme *yer.* **1.** 'meyil, iniş'; **2.** 'meyilli arazi'; **3.** 'alçak yer' ; **4.** 'yer üzerindeki oyuklar;' **5.** 'iki tepe arasındaki yer' ~ **engime** 'büyük tepelerin küçük iniş yerleri, küçük uçurum'.

Ağızlarda *hengebe* biçimi 'çukur' olarak geçer. Bu biçimin başındaki *h-* ikincil bir sestir. Yaygın olarak kullanılan *engeme*'nin *-m-*' si *hengebe*'de *-b-*'ye çevrilmiştir. Dilimizde *engebe* olarak yaygınlaşmıştır. Dar bir alanda kullanılan *hembe* (< *eme* < *emen* 'çukur') biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. *emen*.

Ağızlarda 'alçak, çukur yer' olarak kullanılan *engin* ile *engime* (~ *engeme*) biçimleri arasındaki benzerlik göz ardı edilemez.

O açıdan Tietze'nin Rumca ἐγκοπή 'Einschnitt, Kluft; Hindernis' biçiminden alındığı yolundaki açıklaması tartışmaya açıktır (Gr [1] 218/70).

enger bk. *kenger.*

enginar 'dikenli bir bitki'

~ R αγκινάρα 'Artischoke'.

Meyer : TürkSt 29; Bernard: LB 9: 83-84.

Kıbrıs ağzında enginara *gafgarıt* (~ *kafgarıt*) adı verilir. Bu ad da Rumcadan alınmıştır (Tzitzilis : GrLw 192).

engir *yer.* 'üzüm çubuklarının kökünden çıkan sürgün'. Yerel ağızlarda daha çok *engil* olarak geçer.

< Far *angūr* 'a grape, a raisin'. Farsçada *angīr* biçimi de kullanılır. Ağızlarda *engir*'in sonundaki *-r, -l*'ye çevrilmiştir. Bk. *kenger*.

Tietze (Pers) *engir* üzerinde durmamıştır.

enik (< **enük**) 'köpek yavrusu'. Yerel ağızlarda *encik* biçimi de yaygın olarak kullanılır (< *enik* + *-cik* küçültme eki).

~ Soy *enik* 'köpek yavrusu'. - Çuv *ançăk*. Komşu diyalektlerden alınmıştır. Çuvaşça *ançăk*'ın *encik* biçiminin karşılığı olduğu açıktır. Eski çağlardan başlayarak kullanılır : Uygurca *enük* '(kaplan) yavrusu'. Orta Türkçede *enük* 'aslan yavrusu' olarak geçer. Sırtlan, kurt ve köpek yavrusuna da *enük* adı verilir. Eski Kıpçakçada *enük* biçimi 'av hayvanı' ve 'köpek yavrusu' olarak kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Orta Türkçede kullanılan *yeni-* 'doğurmak' kökünden gelir: *yeni-* + -k eki. Ancak, Kâşgarlı Mahmud'un, *yeni-* kökünün "yalnız kadın için" 'doğurmak' olarak kullanıldığını dile getirmesi düşündürücüdür. Bundan başka, *enik* türevinde *yeni-* kökünün başındaki *y-*'nin düşmesinin de açıklanması gerekir. Diyalektlerde *y-*'nin ara sıra düştüğünü biliyoruz. Ancak, çağdaş diyalektlerde *yenik* biçimine rastlanmadığı göze çarpıyor. Gagavuzcada kullanılan *yenik* biçiminin başındaki *y-* ikincil bir sestir. Gagavuzcada buna benzer ikincil seslerin sıklıkla kullanıldığına tanık oluyoruz. Örn. Türkçe *ördek* Gagavuzcada *yördek* biçimini almıştır. O açıdan Gagavuzca *yenik* biçimi, baştaki *y-*'nin eskiliğine tanık olarak kullanılamaz. Şçerbak (İRLTJa 126) *yenik*'in başındaki *y-*'yi orijinal bir ses olarak değerlendirmiştir. Sevortyan'a göre, *yeni-* fiilinin '(yalnız kadın için) doğurmak' anlamının göz önüne alınması durumunda *enik* ~ *enük*... türevinin 'çocuk' anlamına gelmesi gerekir. Başka bir deyişle, 'hayvan yavrusu' anlamı birincil bir anlam olamaz. Räsänen (MTS 100) Orta Türkçe *enük*'ü *en-ük*, Türkçe *enik*'i de *en-ik* olarak vermiş, daha sonra (MTS 101) bu biçimleri Tubaca *önö-göş*, Şorca *üne-geş*, Yakutça *önü-gäs* 'Hündchen' biçimleriyle birleştirerek Moğolca *(h)ünä-gü(n)* 'Fuchs' ve Fince *peni-kka* 'Hündchen' sözleriyle karşılaştırmıştır (UAJb 25 : 24). Bundan başka, *enik* biçimini Fincede köpeğe verilen *peni* adıyla birleştirmiş, *enik*'in "Altayca" *penü-k* veya *pünäk*'ten geldiğini de yazmıştır. Räsänen, Şorca *üneges* 'köpek yavrusu', Yakutça *önügäs* ~ *ünügäs* ve Moğolca *üneyen* biçimlerini de göz önünde tutmuştur. Son olarak, etimolojik sözlüğünde (V 44 b) Poppe'ye dayanarak Moğolca *(h)ü-negen* 'Fuchs' biçimini de saymıştır. Kałużyński (RO 31 : 100) Yakutça *ünügäs* (< **enük-eç*)'i Tubaca *önögöş* ve Şorca *üneges* biçimleriyle birleştirmiştir. Bk. Poppe : Lautlehre 70.

Caferoğlu : TD Belleten, Seri : 3, No : 10-11: 6-12; Egorov : ÊS 29; Menges : Oriens 9 : 118; CAJ 9 : 163; Şçerbak : İRLTJa 129 ; Clauson : ED 183 b; Ligeti : TörK 127; Tryjarski : CAJ 23 : 309; Golden: Róna-Tas Arm 49-50.

enir 'bir çeşit yabanî mersin (Ruscus aculeatus)'.

Kökenini bilmiyoruz. Yerel ağızlarda *sıçan dikeni*, *tavşan kirazı*, *tavşan topuğu*, *yabanî mersin* adları da geçer.

enişte 'bir kimsenin kız kardeşinin kocası' < Far *ankīšta* 'a husbandman'.

Foy: MSOS 7: 216. Pokrovskaya (İRLTJa 64-65) köken bakımından Kıpçak diyalektlerinde kullanılan *yezne* ile birleştirmişse de, *enişte* ile *yezne* arasındaki bağın açıklanmasının olanaksız olduğunu saklamamıştır.

Bk. Brockelmann : OGM 18. § ξ.

ense 'boynun arkası'. Eski kaynaklarda *eŋse* olarak geçer.

~ Az *eŋse*. - Tkm *eŋse*. - Nog *eŋse*. - KKlp *eŋse*. - Kzk *eŋse*. - Krg *eŋse*. - TatK *iŋse* **1.** 'omuz'; **2.** *yer.* 'ense'. - Özb *ensa*. - Kumd *eŋze*. - Çuv *ĕnse*. Tatarcadan alınmıştır.

Eski Kıpçakçada *eŋse* (> *ense*) olarak geçer. Brockelmann (OGM 107. §) *-se* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiş, ancak *eŋ*

kökünü açıklamamıştır. Sevortyan (ÊSTJa 1989, 190-191) buna benzer türevlerin normal olarak fiil köklerinden yapıldığını dile getirerek **eŋ-* kökünün **eŋ-* 'eğmek' biçimiyle birleştirilebileceğini, **eŋ-* kökünün de *eğ-* biçimine benzediğini bildirmiştir. Ona göre, Türkçede 'arka, sırt' olarak kullanılan *eğin* (< *eŋin*) de *eğ-* (~ **eŋ-*) kökünden gelir.

Bu durum karşısında *eŋse* (Räsänen'e göre: **yiŋse*) biçiminin çağdaş diyalektlerde kullanılan *yitke* biçimiyle birleştirilmesi olasılığının kuşkuya yol açtığı saklanamaz. Sevortyan'a göre, *yitke* vb. enseye verilen areal bir addır. Bu adın kuzeydoğu bölgesinde *yelke* ve *ense* gibi areal adlara karşılık olarak türetildiği anlaşılıyor.

Räsänen : UAJb 21 : 24; V 45 b.

enser bk. *ekser.*

erik 1. 'ak çiçekli bir ağaç (Prunus domestica)'; **2.** 'bu ağacın, kabuğu ince, türlü renkte, mayhoş veya tatlı, eti sulu, tek ve sert çekirdekli yemişi'. Ağızlarda *örük* olarak da geçer.

~ Az *ərik*. - Tkm *erik* 'kayısı'. - Bşk *örök*. - KKlp *erik* 'kayısı'. - Kzk *örik* 'kayısı kurusu'. - Krg *örük* 'kayısı, kayısı kurusu'. - Sart, Tar, Türkî *örük* 'yabanî kayısı'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *erük* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, şeftali, kayısı, erik gibi yemişlere verilen ortak bir addır: *tülüg erük* 'şeftali'; *sarığ erük* 'kayısı, zerdali'; *kara erük*. Eski Kıpçakçada *erük* biçimi kullanılır.

Doerfer'e göre (TMEN N 7) = 1952), *ir, er* 'früh, früh sein' kökünden gelir. Arapça *al-barqūq*'tan geldiği yolundaki sav tartışmaya açıktır.

Türkçeden Moğolcaya *erük* olarak geçmiştir (Şçerbak : JaS 163/440). Rusça *orjuk, urjuk* biçimlerinin Türk diyalektlerinden kalma alıntılar olduğu açıktır (Dmitriev: Stroj 568; Vasmer: REW 2: 279, 3: 189; Tietze : Pers 136/20).

Räsänen: V 34 b; Clauson: ED 222 a; Sevortyan: ESTJa 1974, 291-292; Musaev: LTJa 191-193; Doerfer: TMEN N 7 = 1952; Khal-Mat 293; Ligeti : AOH 19 : 135.

erişte 'ev makarnası'

~ Az *ərištə*

< Far *rišta* 'thread, anything twisted, as a match, candle-wick, linstock; slices of paste put in soup, macaroni' (< : *ріštan, rīštan* 'to spin, to twist').

Türkçe *erişte* biçiminin başındaki *e-* ikincil bir sestir. Türkçe *arasta* (< Far *rāsta*) biçimindeki *a-* gibi.

Çağdaş diyalektlerde *erişte* yerine *kesme* adı kullanılır: Krg *kesme* 'erişte'; Kzk *kespe* (< : *kes-*).

Bulgarca *èrište* 'ince tarhana' ve Sırpça *jèrište, jerîšte* (*erište*) 'erişte' biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Bouvat : KSz 4 : 319; Bernard : LB 9: 86; Tietze: Pers 152/101; Škaljić: Turc 370; BER 1: 505; Skok : EtRj 1 : 775.

erkeç 'erkek keçi'. Yerel ağızlarda *irkeç* olarak da geçer.

~ Tkm *erkeç* 'iki yaşında erkek keçi'. - Krg *erkeç* 'enenmiş erkek keçi'.

Orta Türkçede *erkeç* 'erkek keçi' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *erkeç* (veya *irkeç*) 'enenmiş keçi' (ve 'enenmiş koç') olarak kullanılır.

Diyalektlerde koça verilen *irk, irik* adından geldiği anlaşılıyor: *irk* + -(e)ç küçültme eki.

Koça verilen *irk* (*irik*) adı çağdaş diyalektlerde yaygın olarak geçer: Tel *irk, irik* 'koç'. - Sag *irik* 'koç'. - Tuv *irt* 'enenmiş koç'. Tuvacada *irk* biçimi *irt*'e çevrilmiştir. Türkçe *börk* 'başlık' biçiminin *bört*'e çevrilmesi gibi. - Krg *irik* (~ *irk*) 'üç yaşında enenmiş koç'.

Orta Türkçede dört yaşına girmek üzere bulunan koyuna *irk* adı verilir. Bk. Clauson: ED 220-221.

Eski Türkçe *irk* (~ *irik*) Macarcaya *ürü* olarak geçmiştir (Ligeti: TörK 79).

Türk diyalektlerinde erkek keçiye daha çok *teke* adı verilir. Çuvaşlar *taka* adını 'koç' olarak kullanırlar. Tekeye de *kaçaka taki* adını verirler. Bk. *teke*.

Türkçe *erkeç* biçimiyle çağdaş diyalektlerde geçen *serke* (> *serge*) adı arasında bir bağ kurulamaz. Şçerbak bu iki ad arasındaki benzerlik üzerinde özel olarak durmuştur. Ancak *serke* adı Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Macarca *zerge* biçimine ilişkin bilgi almak için bk. Ligeti: TörK 194, 305.

Németh: KCsA 1. Ergänzungsband 522-523; Csoma Arm 69; Brockelmann: OGM 24. § b (*er* + -(*e*)ç eki!); Şçerbak : İRLTJa 118 (< *erik*- kökünden geldiği yolundaki sav düşündürücüdür); Ligeti: KSİNA 83 : 17; TörK 79, 229; Räsänen: V 173 b (Türkçe *herek* biçimiyle birleştirmesi yanlıştır); Clauson: ED 223 b ; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 300; Eren: MNy 73: 156-158.

erkete *argo* 'bakma, gözetleme, dikiz'

< R ἔρχεται 'er kommt!'

Tzitzilis: GrLw 125.

erpeden *yer.* 'yünden veya keçi kılından yapılan sicim'. Ağızlarda *elpeden* biçimi de kullanılır.

< R ἀρπεδόνι (Makedonya) 'Strick, meist aus Wolle'. - Yerel ağızlarda *erpeden* yanında *kazıl* adı da kullanılır ('keçi kılından yapılmış sicim, ip'). Bk. *kazıl*.

Tietze: Gr (1) 212/28; Tzitzilis: Zaemki 116/22.

erre 'bıçkı'

~ Özb *arra*

< Far *arra* 'a saw'. - Türkçede *arra*'nın *gémination*'u saklanmıştır. Ancak *testere* (< Far *dast-arra*) örneğinde *gémination*'un yalınlaştığı göze çarpıyor. Bk. *testere*.

esperi 'bir tür doğan'. Yerel ağızlarda *ispir* 'av kuşu olarak kullanılan bir çeşit yırtıcı kuş' olarak da kullanılır.

Evliya Çelebi'de *ispiri* olarak geçer (Dankoff: EÇ- Glossary 47).

Arapça (Suriye) *esbîr* 'faucon dressé pour la chasse aux oiseaux' biçiminin Türkçeden kalma bir alıntı olduğu anlaşılıyor.

Németh: KCsA 2: 446-447; Eren: DTCFD 8: 152.

eşek **1.** 'uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı (Equus asinus)'; **2.** 'kaba, yeteneksiz, inatçı kimse'; **3.** 'odun kesmek için kullanılan üç veya dört ayaklı sehpa'; **4.** 'duvar örmek, sıva yapmak gibi işlerde kullanılan dört ayaklı sehpa'

~ Tkm *eşek*. - TatK *işek*. - Blk *eşek*. - Nog *eşek*. - Krg *eşek*. - KKlp *eşek*. - Kzk *esäk*. - Tel, Şor *eştek*. - ÖzbA *eşak, eşäk*. - Çuv *aşak*. Tatarcadan alınmıştır.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*eşgek*). Orta Türkçede *eşgek, eşyek* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *eşek* biçimi kullanılır.

Kökeni karışıktır. Pedersen'e göre (ZDMG 57 : 567; KZ 39 : 447 s. 60. §) Ermeniceden alınmıştır (Erm *ēš* 'Esel'). Pedersen (KZ 39 : 449) Sumerce *ansŭ* 'Esel' ile Ermenice *ēš* (ve Türkçe *eşek*) arasında bir bağ kurulamayacağını vurguladığı gibi, Ermenice etimolojisini göz önünde tutarak Türkçe *eşek* biçiminin Moğolca *elçigen* sözüyle birleştirilemeyeceğini de dile getirmiştir. Munkácsi (KSz 5 : 353) ise Türkçe *eşek* ile Ermenice *ēš* arasında bir bağ kurulamayacağını yazmıştır. Büyük bir olasılıkla Türkçe bir türev olduğu inancından yola çıkan Doerfer (TMEN 486), Schrader'in Türkçe *eşek*'i Grekçe ὄνος, Latince *asinus*, Ermenice *ēš*, Sumerce *anşu, an-*

şi biçimleriyle birleştirme denemesine katılmamıştır (Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. Straßburg 1901, 206). Pedersen'den habersiz kaldığı anlaşılan Doerfer (TMEN 68) Türkçe *eşek* biçiminin sık sık Moğolca *elcigen* sözüyle karşılaştırıldığını belirtmişse de, bu birleştirmenin ses bakımından tartışmaya açık olduğunu da dile getirmiştir. Ancak daha sonra Doerfer : UAJb N.F. 1 : 97 Halaççа *äşgä* (< *äşgäk)* biçimini Moğolca *elçǰigen* ile birleştirmiştir. Türkçe *eşek* ~ Moğolca *elçigen* birleştirmesi Ramstedt'in çalışmalarında sık sık geçer (JSFOu 19 : 97; KWb 119 a, 130 b). Onun otoritesine güvenen uzmanlar da sıklıkla bu birleştirme üzerinde durmuşlardır. Gombocz (MNy 10: 28) Moğolca *elçigen*'in **elti-gen'* den geldiğini düşünerek **elt* kökünü Teleütçe ve Şorca *eştek* biçiminin köküyle birleştirmiştir. Daha sonra (NyK 35 : 264; KSz 13 : 8/42) da *eşek* ~ *elçigen* birleştirmesini vermiştir. Németh (ALH 21 : 473) de bu birleştirme üzerinde durmuştur. Poppe (Lautlehre 86), Ramstedt'e dayanarak Türkçe-Moğolca biçimleri karşılaştırmıştır.

Doerfer (TMEN 486) *eşek* sözünün büyük bir olasılıkla Türkçe bir türev olduğunu dile getirmiş, Bang'ın açıkladığı gibi, *eş* 'Gefährte' sözünün *-gek, -ek* küçültme ekiyle yapılmış bir türevi olduğunu yazmıştır (UAJb 40: 246; UAJb N.F. 1 : 97 TDAY 1975-1976, 35-36). Son olarak Doerfer (KhalMat 293) Türkçe *eşek* ile Moğolca *elcigen* arasındaki ilişkiyi kuşkulu bulduğunu saklamamıştır. Clauson (TDAY 1966, 9, 27 ED 260) *eşgek*'i *eş-* '(an animal) which habitually ambles' kökünden *-gek* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiş, Ermeni etimolojisi üzerinde durmamıştır. Bu görüşe Doerfer de katılmıştır (TMEN 486; Nachträge Nr 486 ve Nr 68). Räsänen (MTS 101) de Bang'a uyarak (UJb 14 : 204) *eşkek*'in *eş, iş* 'Gefährte' kökünden *-kek* ekiyle yapıldığını yazmıştır. Son olarak Räsänen (V 51) *eşkek* (> *eşek*)'in *eş* 'Genosse' + *-(g)ek* küçültme ekiyle kurulduğunu dile getirmiştir. Ancak Räsänen, Poppe'nin Ramstedt'ten kalma Türkçe-Moğolca birleştirmesini de vermiştir. Menges (Introduction 98, 178; Jarring Arm 110) Ermenice *ēš*'ten geldiğini tekrarlamıştır. Ona göre, Hint-Avrupa dillerinde eşeğe verilen adlar eski bir Anadolu biçimine dayanır ve son olarak Sumerce *anšu* biçimine çıkar.

Gabain (AG 62/59. §) *eşkek*'in *iş, eş* 'Gefährte' (?) kökünden *-kek* ekiyle yapıldığını belirtmiştir. Ancak Brockelmann (OGM 52. §) *-gek* (~ *-gak)* ekiyle kurulmuş türevler arasında *eşkek* örneğini saymamıştır. Egorov (ÊS 38) Ermenice etimolojiyi bir olasılık olarak vermiş, ancak Gabain'in açıklamasını da olduğu gibi almıştır. Şçerbak (İRLTJa 123) eşeğin yaşadığı alanın, eski Türklerin yayıldığı toprakların sınırlarına uymadığını göz önünde tutarak Schrader'in, eşeğin etimolojisine ilişkin görüşünü doğrulamaya çalışmıştır. Bk. Şçerbak : Vvedenie 141; JaS 116/ 140, 151, 171, 178; Ramstedt : AAScF B 27 : 247; Bang : UJb 14 : 203-204.

Ligeti (TörK 120) eski ve yeni diyalektlerde geçen belli başlı verileri saymış. Moğolca *elçigen*'den söz etmemiştir.

Rusça *işak* (ve Farsça *aşak, eşek*) Türkçeden alınmıştır (Pedersen : KZ 39 : 447. s. 60. §). Teleütçe, Tuvaca gibi diyalektlerde geçen *elçigen* biçimi Moğolcadan geçmiştir. (Ramstedt : KWb 119; Räsänen : V 40).

Sevortyan : ÊSTJa 1974, 317-318 ; Hegaard : Menges Arm 2 : 94 ; Dankoff (ALT A6) Ermenice *ēş* 'donkey' etimolojisine güvenmediğini açıklamıştır. Bläsing (ALT 21. s.; FO 29:25) Pedersen'in Ermenice etimolojisini vermişse de, Munkácsi'nin bu karşılaştırma-

yı haklı olarak kuşku ile karşıladığını da saklamamıştır. Ancak Amiryan'ın bu açıklamayı yorumsuz olarak verdiğini de eklemiştir.
Bk. Pelliot : BSOS 6 : 557.

eşik 'kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak'
~ Tkm *īşik* 'kapı; küçük kapı'. - TatK *işek*. - Bşk *işek*. - Nog *esik* 'kapı'. - Kzk *esik* 'kapı'. - KKlp *eşik* 'kapı'. - Krg *eşik* **1.** 'çadır kapısı yerine kullanılan perde'; **2.** 'kapı'. - Hal *âşäk* 'door, threshold'. - Özb *eşik*. - Hak *izik*. - Tuv *ejik*. - Çuv *alăk* 'kapı'. Çuvaşçada *-ş-*' nin *-l-*'ye çevrilmesi kuraldır.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *eşik* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *eşik* biçimi kullanılır.
< *eşü-* 'örtmek' + *-k* eki.
Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde eşiğe *bosağa* adı verilir : Kzk *bosağa*. - KKlp *bosağa*. - Krg *bosoğo*. - Özb *bosağa*. - Kar *basağa*. - Nog *bosuğa*. - TatK *busağa*. - Şor *pozağa*. - Alt, Tel *puzoğo*. - Çuv *pusaxa*. Tatarcadan alınmıştır.
Diyalektlerde kullanılan *bosağa* biçimi Moğolcadan alınmıştır (Moğ *bosoğa* 'le seuil d'une porte'). Bk. Ramstedt : KWb 52 b; Egorov : ÊS 167 ; Doerfer : TMEN 105; Poppe : UAJb 46 : 122; Menges : CAJ 15 : 33 ; Räsänen :V 81 b ; Róna - Tas : Néprajz és Nyelvtudomány 15-16: 83-84; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 197-198.
Poppe : UJb 6 : 114; Reşer : Lugal Arm 527-535; Egorov : ÊS 24 ; Doerfer : TMEN 646; KhalMat 293; Räsänen : V 51 b ; AOH 15 : 247; Clauson : ED 260 a; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 396-398; Şçerbak : Vvedenie 140.

eşkin 'atın bir tür hızlı yürüyüşü'
< *eş-* + *-kin* eki. Türkçe *eş-* kökünün Orta Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Yerel ağızlarda *eş-* 'hareket etmek, yola çıkmak' olarak kalmıştır.
Ligeti : TörK 243.

et 'insanlarda, hayvanlarda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabaka'
~ Tkm *et*. - Kzk *et*. - Krg *et*. - Nog *et*. - Sag *et*. - KKlp *et*. - TatK *it*. - Bşk *it*.- Tuv *et*. - Yak *et*. - Çuv *üt*.
En eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede de *et* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *et* biçimi kullanılır.
Borovkov'a göre (UZİV 4: 186), Sogdcadan alınmıştır.
Brockelmann: OGM 18. §; Egorov: ÊS 282; Räsänen: V 53 a; Clauson: ED 33 b.

etek 1.'giysinin belden aşağıda kalan bölümü'; **2.**'vücudun belden aşağısına giyilen, değişik biçimlerde, genellikle kadın giysisi'; **3.** 'giysinin alt kenarı'; **4.** 'çadır, kanepe örtüsü gibi kumaştan yapılmış şeylerin yere sarkan bölümü'; **5.** 'dağ, tepe, yığın gibi yamaçlı şeylerin alt bölümü'; **6.** 'yağmur sularının, çatının bazı yerlerinde içeri sızmasını önlemek için yapılan örtü'
~ Az *ətək*. - Tkm *etek*. - TatK *itek*. - Nog *etek*. - KKlp *etek*. - Kzk *etek*. - Krg *etek*. - Tar *etek*. - Hal *ätäk*. -Alt, Tel, Kuğ, Şor *edek*. - Tuv *edek*. - Hak *idek*.
Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*etek*). Eski Kıpçakçada da *etek* olarak geçer.
Kökünü bilmiyoruz. Ramstedt (Formenlehre 139) **ätä-, ät* ve Moğolca *ete-* 'der Erde entlang schleppen' biçimleriyle karşılaştırmıştır.
Çuvaşçada eteğe *arăk, arkă* adı verilir. Egorov (ÊS 30-31) bu adı Türk diyalektlerinde yaşayan *etek* biçimiyle birleştirmiştir. Ancak bu birleştirme ses açısından olanaksızdır.
Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5 : 23).
Räsänen: LTS 160; V 52 a; Clauson : ED 50 a; İlliç-Svitıç : VJa 6, 1963, 53; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 313 ; Doerfer : KhalMat 293 (< **pätäk).*

ev 1. 'yalnız bir ailenin içinde oturabileceği biçimde yapılmış yapı'; **2.** 'bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer, konut'

~ Az *öv.* - Tkm *öy.* - Nog *üy.* - TatK *öy.* - Bşk *öy.* - Blk *üy.* - KKlp *üy.* - Kzk *üy.* - Krg *üy.* - Tar *öy.* - Hal *häv.* - Şor *em.* - Küer *ep.* - Bar *ǖ.* - Mad *öm.* - Sag *öp.* - Alt, Tel, Kuğ *üy.* - Hak *ib.* - Şor, Alt *ǖ.* - Tuv *üg* 'yurt'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *ev* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *ew* biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada *ev* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Munkácsi'ye göre (KCsA 1: 314), Sumerce *ab* biçimiyle birleştirilebilir. Hommel de Sumerce *ab* ~ Türkçe *ev* (*eb*) arasındaki bağlantı üzerinde durmuştu. Németh'e göre (Berzeviczy Arm 163; Csoma Arm 88, 89), bu iki sözün birleştirilmesi olanaksız olmamakla birlikte, inandırıcı değildir. Doerfer'e göre (TMEN 675), Munkácsi'nin, *ev*'in Sumerceden geldiği yolundaki savı yanlıştır. Polivanov'a göre (ArOr 9: 406. s. 1. not), Çinçeden alınmıştır (Çince *ip* 'köy'). Polivanov bu etimolojiyi çalışmalarında sık sık dile getirmiştir (Stat'i 167; Sbornik naučnyx trudov 85-88, 167). Räsänen (LTS 128; V 34 a) etimoloji vermemiştir. Clauson (ED 3-4) da etimolojik bir açıklama yapmamıştır. Bk. Brockelmann: OGM 18. § c. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 513-515), Polivanov'un etimolojisini vermiş, ancak onun Archiv Orientální'de çıkan yazısından söz etmemiştir. Doerfer'in, Halaççaya dayanarak *ev*'in *päb*'den geldiği yolundaki savı düşündürücüdür (KhalMat 279, 280, 291). Bk. Doerfer : AOH 36 : 108. Menges (CAJ 26 : 109-112) Orta Korece *ip* 'Haus', Japonca *iba* 'Haus' biçimleriyle karşılaştırmıştır. Bk. Brockelmann: OGM 18. § c; Johansen : Arat Arm 289-291.

Çuvaşçada *ev*'in karşılığının geçmediği göze çarpıyor. O açıdan Çuvaşça *avlan-* 'evlenmek' biçiminin komşu diyalektlerden geçtiği açıktır. Bk. Levitskaya: ChuvSt 101.

Çuvaşça *pürt* 'ev' Mariceden alınmıştır (Mar *pört*). Çuvaşça *śurt* 'ev' biçimi ise Türkçe *yurt*'un karşılığıdır. Bk. *yurt*. Çuvaşlar *kil* sözünü de 'ev' olarak kullanırlar. Bu sözün kökeni karışıktır. Türkçe *-gil* ekiyle birleştirilmesi yanlıştır (Samoyloviç : JaSb 3: 99-102; Munkácsi : KSz 6 : 184; Egorov : ÊS 112). Bk. Räsänen StO 18, 3: 5; V 270 a; Ramstedt: JSFOu 48,5: 15-16; Czeglédy: MNy 49: 175-178; Harmatta: MNy 49: 178-183; Golden: KhazSt 241-242; Kononov : GrJaTRP 93. s. 46. not; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 56.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde eve *tura* adı verilir: Alt, Tel, Şor, Sag *tura*. Bk. Johansen: Arat Arm 290-291.

evin *yer.* 'buğday tanesinin içi, özü'. Ağızlarda *nevinsiz* 'taneleri hiç tutmamış, boş (tahıl)' olarak geçer. Bu biçimin başındaki *n-* sonradan türemiştir. Türkçe *okra* yanında kullanılan *nokra*'daki *n-* gibi. Bk. *okra*.

~ Tel *ebin* 'çekirdek, iç, öz'. Teleütler *emil* 'öz' biçimini de kullanırlar. Bu biçim **emin* yoluyla benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda ortaya çıkmıştır.

~ OT *evin* 'tane'.

Räsänen : V 52 b (yalnız Orta Türkçe *evin* biçimini vermiştir); Clauson: ED 12 (yerel ağızlarda kullanılan yan biçimler arasında ardıç meyvesine verilen *efin* adını sayması yanlıştır); 233 b s.v. *üren*; Erdal: WordForm 32.

evlek 1. 'su yolu, su arkı'; **2.** 'sabanla tarlada açılan iz'; 3. 'dönümün dörtte biri'

< R αὐλάκι 'Furche; Bewässerungsgraben; Feldrain; Beet'. - Azerî alanında kullanılan *evlək* 'saban izi' Türkçeden alınmıştır.

Anadolu ağızlarında evleğe *mandal* adı da verilir. Bk. *mandal.*

Meyer : TürkSt 58; Pedersen: ZDMG 57: 553; Tietze: Gr (1) 213/31; Eren: TD 29 : 704; TDAY 1960, 301/31; Türkoloji Dergisi 8 : 22; Tzitzilis: Zaemki 9.

evsin *yer.* 'avcı veya bekçi kulübesi'. Ağızlarda *evsün* olarak da geçer.

~Tkm *öysün* 'avcı kulübesi'.

Doerfer: CAJ 28:42.

eye bk. *eğe*[1].

eyer 'binek hayvanlarının sırtına konulan, üzerine oturmaya yarayan özel yastık'. Eskiden *eğer* yazımı da kullanılmıştır.

~ Az *yəhər.* - Tkm *eyer.* - TatK *iyer.* - Nog *yer.* Başındaki *i-* düşmüştür. Ak Nog *iyer.* - Kar *yer.* -KKlp *er.* - Kzk *er.* - Krg *ēr, eger.* - Blk *cer.* Başındaki *e-* düştükten sonra *yer* biçimi ortaya çıkmış, daha sonra *y-* > *c-* değişmesi sonunda *cer* biçimi oluşmuştur. - Özb *egar.* - Tar *eger* . - Sal *eŋer.* - Alt, Tel *ēr.* - Şor *ezer.* - Sag *izer.* - Hak *izer.* - Tuv *ezer.* - Yak *ŋīr, ŋır.*- ? Çuv *yĕner.*

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığı anlaşılıyor (*eder*). Orta Türkçede de *eder* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *eyer* biçimi kullanılır.

Yakutçada kullanılan *ŋīr, ŋır* biçimleri düşündürücüdür. Çuvaşça *yĕner* biçimi de tartışmaya açıktır.

Çağdaş diyalektlerde yük hayvanlarına vurulan semere verilen *ŋırçak* adıyla *eyer* arasındaki ilişki de karışıktır.

Macarca *nyereg* 'eyer' biçiminin eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olduğu sıklıkla dile getirilmiştir. Bu biçimle ilgili sorunları son olarak Ligeti (TörK 141-143) gözden geçirmiştir. Ona göre, Macarca *nyereg* göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıkmıştır.

Ligeti, Çuvaşça *yĕner* üzerinde durduğu gibi, *ŋırçak* biçimiyle *eyer* arasındaki ilişkiyi de tartışmıştır. Ona göre, Moğolcada *yanggirçağ* yanında *inggirçağ* biçimi de geçer. Moğolca *yanggirçağ* biçimi *yinggirçağ*'dan çıkmıştır: *-çağ* Moğolca bir ektir (bk. Poppe : KSz 20 : 93). Ligeti Türkçe *eδer, ezer, eyer, eŋer* biçimlerinin ince sıradan kalın sıraya geçtiklerini seslendirmişse de, bu yolda açık örnekler vermemiştir. Bk. Ligeti : TörK 105-108. Doerfer'e göre (TMEN 562), Moğolca *yanggirçağ* ~ *inggirçağ* biçimleri Türkçedir. Ligeti her nedense Doerfer'in bu yoldaki görüşünü göz ardı etmiştir. Türkçe *ŋırçak* biçimi üzerinde Bang (KSz 18 : 25-28) da durmuştu.

Munkácsi: ÁKE 488; Bang: KSz 18: 25-28; KOsm 2: 8. s. 1. not; Ramstedt: Stellung 21; KSz 16: 73, 80-81; KWb 215 a; SKE 236; Doerfer: TMEN 562; UAJb 39: 57; Poppe: CAJ 1: 39; HJAS 16: 468; Räsänen: LTS 133, 191; V 36 a; 166 a; Joki: LwSS 142; Egorov: ÊS 78; Eren: TDAY 1972, 244-245; Clauson: CAJ 10 : 163; ED 63 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 241-242; 658-659; Muhamedova: MSFOu 158: 191; Ligeti: AOH 19 : 156; TörK 141-143, 149. Bk. Johansen : CAJ 10 : 269-285.

eynel *yer.* 'tarla sürülür veya ekin biçilirken belirli kimselere ayrılan kısım'. Ağızlarda *eğnel* biçimi de geçer. Bu biçimlerin yanında *eyner* (~ *eğner*) biçimi de kullanılır. Kıbrıs ağzında da *eyner* olarak geçer. Dar bir alanda geçen *eylen* göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıkmıştır.

Kökenini bilmiyoruz. Eren (TDAY 1960, 319-320) Rumcadan kalma bir alıntı olabileceğini dile getirmişti. Ne var ki Rumca alıntılara ilişkin yeni yayınlarda bu olasılığı doğrulayan bir bilgi veya veri çıkmamıştır.

eyrez bk. *eğrez.*

ezgil 'muşmula'

< Far *azgīl* 'a medlar'. - Türkçede dar bir alanda kullanıldığı göze çarpıyor. Eski kaynaklarda geçmediğine de tanık oluyoruz.

Eren: TDAY 1960, 308/155; TD 52 : 769; Doerfer : TMEN N 10 = 1955.

F

façeta 'elmasın yontulmuş yüzlerinden her biri'
< İtal *faccetta*.
Bonelli: Elementi 185; Barbera: Elementi 138.

façuna 'halatın örselenecek yerine tel veya sicimle yapılan sargı'
< İtal **fascina* 'serving of a rope' (< : *fascia* 'bandage, wrapper, cover').
Kahane - Tietze: LFL 277.

fağfur **1.** 'Çin imparatorlarına verilen san'; **2.** 'Çin'de yapılmış kâse, tabak, vazo gibi porselen eşya'
< Far *faġfūr* 'the general name of the emperors of China; the porcelain of China'.
d'Herbelot: Bibliothèque orientale 3 : 320 ; Laufer: The Beginnings of Porcelain in China. Chicago 1917. 26. s. 2. not.

falya 'eskiden topları ateşlemek için ağız otunun konulduğu delik'
< İtal (Venedik) *fala* 'leak'.
Kahane - Tietze: LFL 275.

falyanos 'yunus balığının iri bir türü'
< R φάλιανος.
Georgacas : FT 134/151.

familya 'aile'. Halk ağızlarında 'karı, eş' olarak da kullanılır.
< İtal *famiglia*.
Bonelli: Elementi 185; Barbera: Elementi 139.

fangri 'mercan türünden bir balık'
< R φαγγρί.
Georgacas : FT 134/150.

fanti 'oyun kâğıtlarında oğlan, bacak, vale'
Barbera: Elementi 139; Bazin (Turcica 13: 170-173) ve Tryjarski (TKA 15 : 311-326) *fanti* üzerinde durmamışlardır.

fanya 'iri gözlü balık ağı'
< R φανιά 'wide-meshed side of a net'. Bk. *difana*.
Kahane-Tietze: LFL 869; Georgacas: FT 143/243.

faril 'balık ağlarının alt ve üst yanlarına geçirilen keçi kılından yapılmış ip'.
Kökenini bilmiyoruz.

fatura 'satılan bir malın cinsini, miktarını ve fiyatını bildirmek için satıcının alıcıya verdiği hesap pusulası'
< İtal *fattura*.
Barbera : Elementi 140.

fava 'bakla ezmesi'
< R φάβα 'Saubohne; Saubohnenbrei'.
Tietze: Gr (2) 382/344.

felek bk. *felenk*.

felenk, filenk 'deniz teknelerini karaya çekmek için bunların altına sürülen yuvarlak ağaç'. Yerel ağızlarda *felek* (> *pelek*, *pelenk*) biçimleri de kullanılır.
< R φαλάγγι 'roller; transverse piece of a building slip'.
Kahane-Tietze: LFL 866; Tietze: Gr (1) 242/278.

fener 'içinde ışık kaynağı bulunan aydınlatma aracı'
< R φανάρι < R (Bizans) φανάριον 'light; lantern; lighthouse'.

Meyer: TürkSt 76; Pedersen: ZDMG 57: 553; Foy: MSOS 7 : 245; Kahane-Tietze: LFL 868; Georgacas : FT 143/242.

ferde 'küçük denk'
< Ar *ferde* 'küçük denk'.
Deny : PhTF 1 : 204.

ferik 'piliç'. Yerel ağızlarda *firik* biçimi de geçer. Dar bir çevrede *verik* (~ *varik*) olarak da kullanılır.
~ Az *fərik*.
Bläsing'e göre (AL 3), Ermeniceden alınmıştır (Erm *varek* 'Hühnchen, junge Henne'). Kürtçede *firik* 'poulet' olarak kullanılır. Kürtçe *firik*'in 'poulet' yanında 'qui n'est pas encore mûre' anlamına geldiği göze çarpıyor. Bu anlamıyla Kürtçe *firik* Türkçede 'olgunlaşmaya başlayan tahıl' ve 'çerez olarak yenen tahıl kavurgası' olarak kullanılan *firik*'ten başka bir şey olamaz. Olgunlaşmaya başlayan tahıla verilen *firik* adının Arapçadan geldiğini biliyoruz (Tietze: Ar 299/167). Bläsing'in açıklaması karşısında *ferik* ~ *firik* biçimlerinin ağızlarda geçen *perik, pirik, bilik, pilik* gibi sözlerle birleştirilmesinin yanlış olduğu açıklık kazanmıştır (bk. Eren: TDAY 1960, 354/167).
Räsänen: V 144 b.

fermene 'işlemeli yelek'. Yerel ağızlarda *fermele, fermile* biçimleri de kullanılır.
< R φέρμελι 'gestickte Weste'.
Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumence gibi Balkan dillerinde de geçer (Škaljić: Turc 280; Skok: Slavia 15: 346/256; EtRj 1:512).
Tietze: Gr (1) 242/281.

fesleğen 'Akdeniz ülkelerinde yetişen, yaprakları güzel kokulu, bir yıllık ve otsu bir bitki (Ocimum basilicum)'.
Arapça yoluyla Rumca βασιλικόν'dan geldiği anlaşılıyor.
Meyer: TürkSt 30; Laufer: Sino-Iranica 586; Dmitriev: DAN 1926, 68; Räsänen: V 145 a.
Bk. Symeonidis : Gr 174/28.

fetir *yer.* 'mayasız ekmek'. Ağızlarda *fetil, fedil* olarak da geçer.
~ Az *fatir*. - Tar *petir*
< Far *fatīr* (< *faṭīr*) 'unleavened dough' (< Ar *faṭīr*).
Tietze : Ar 300/169; ÊSTJa 1989, 51.

fıçı 'çemberlerle tutturulmuş ensiz tahtalardan yapılan, yuvarlak, karnı şişkin ve altı üstü düz kap'
< R βουτσί 'barrel'. - İtalyanca *fusto* 'fıçı, varil' sözüyle birleştirilmesi yanlıştır.
Azerî alanında kullanılan *fıçı* biçimi Türkçeden geçmiştir.
Meyer: TürkSt 50; Barbera: Elementi 152; Kahane - Tietze: LFL 752; Räsänen : V 146 b.

fıraktı, fraktı *yer.* 'çit'. Kıbrıs ağzında da *frakti* olarak geçer.
< R φραχτή 'Zaun'.
Tietze: Gr (1) 243/284; Symeonidis: Gr 194/234; Tzitzilis: GrLw 569; Bläsing: AL 29/25.

fırça 'bir araya getirilerek bağlanmış kıl veya kıla benzer başka tellerden yapılan araç'
< R βούρτσα .
Meyer : TürkSt 46, 91; Deny: Principes 73, 176. - Rumca βούρτσα'nın kökeni için bk. Andriotis: EL 57.

fırın < furun 'ekmek, pasta vb. pişirmeye yarayan, her yanı kapalı ocak'
< R φοῦρνος 'fırın' (< Lat *furnus*).
Balkan dillerinde de kullanılır: Blg *furna, furuna*. - Srp *furuna*.
Meyer : TürkSt 44; Skok: Byzantion 6: 375; Doerfer: UAJb 40: 252; Räsänen : V 147 b; Tzitzilis : Zaemki 33.

fırkata '10-15 çift kürekli, hızlı, eski bir savaş gemisi'
< İtal *fregata* 'frigate'.
Meyer: TürkSt 76; Kahane-Tietze: LFL 308.

fırtına 'yağmur ve kasırga getiren çok güçlü rüzgâr'. Dilimizde başlangıçta *fortuna* ve *furtuna* olarak kullanılmıştır.
~ Nog *burtana*. Türkçeden geçmiştir.
< İtal (Venedik) *fortuna* 'storm' < Lat *fortuna*. - Akdeniz denizcileri arasında 'fırtına' anlamını almış, Venedik yoluyla Güney ve Doğu Akdeniz dillerine geçmiştir: Ar *fartana, fartūna*, (Malta) *fortùna*, (Cezayir) *fartūna*, (Mısır) *furtêna, fartûna*, (Suriye) *fartûne*, Arn *furtunë, fortunë*, Blg *fortuna*...
Türkçeden Kuzey Kafkasya dillerine de geçmiştir (Dobrodomov : ST 1, 1987, 19-20).
Yerel ağızlarda *fırtına* yerine *talaz* da kullanılır. Bk. *talaz*.
Foy: KSz 1: 305; Barbera: Elementi 147; Kahane-Tietze: LFL 305; Zajączkowski : Studia 98-99; Crânjală : RumVl 264-265.

fıska *yer.* 'sivilce, kabarcık, yanık kabarcığı'
< R φούσκα.
Symeonidis: Vokalismus 63; Tzitzilis: Zaemki 142/141. Bk. Andriotis: EL 405.

fıska bk. *fiske*.

fışgın bk. *fışkın*.

fışkı 'taze at tersi'
< R φουσκί 'Mist, Dünger'.
Symeonidis: Gr 194/232.

fışkın 'bir ağacın dibinden çıkan ince dal, sürgün, filiz, piç'. Yerel ağızlarda *şıfkın* (< *şıvgın* < *çıvgın*) olarak da geçer. Buna göre, *fışkın*'ın göçüşme sonunda oluştuğu açıktır. Bk. *çıvgın*.
Eren : TDAY 1960, 351.

fidan 1. 'ağaçların yeni yetişeni' ; **2.** 'başka bir yere dikilmek için bulunduğu yerden çıkarılan taze ağaç, dikme'
< R φυτάνη 'Pflanze'.
Meyer : TürkSt 30; Symeonidis: Gr 194/236.

fiğ (> **fiy**) 'hayvan yemi olarak yetiştirilen bir bitki (Vicia sativa)'. Ağızlarda *fink* olarak da geçer. Bu biçimdeki *-n-* ikincil bir sestir.
< R βίκιον 'Vicia sativa'.
Bulgarca *fij* 'Vicia sativa' Türkçeden geçmiştir.
Tzitzilis: GrLw 52; LB 32 : 187. Tietze'ye göre (Gr [1] 215/43), Rumca βίκος'tan alınmıştır. Dankoff (ALT E 185) Ermenice *vikn, vign* 'bean', *yer. vig, fig* biçimlerini Türkçede 'vetch' olarak kullanılan *fiğ, fik* sözleriyle birleştirmiştir. Dankoff yalnız Tietze'nin yazısını vermekle yetinmiş, Tzitzilis'in eserini gözden kaçırmıştır.
Türkçede yabanî yoncaya verilen *tirfil* adı Rumcadan alınmıştır. Bk. *tirfil*. Buna karşılık dar bir alanda 'yabanî yonca' olarak kullanılan *korunga* ise Ermeniceden kalma bir alıntıdır. Bk. *korunga*.

filandra 'beylik gemilerde grandi direğine çekilen flâma'
< İtal *filandra* '*pennant'. Roman dillerinde 'pennant' olarak geçmediği anlaşılıyor.
Kahane - Tietze: LFL 282.

filar 'eskiden giyilen hafif bir terlik'. Bu gün yalnız yerel ağızlarda kalmıştır.
< R *φελλάριον ('bir çeşit ayakkabı' olarak kullanılan φελλός'un küçültmesi).
Bulgarca *viral, fileri, firali* 'bir çeşit ayakkabı', Sırpça *filar* 'kadın ayakkabısı' biçimleri de Rumcadan alınmıştır.
Tzitzilis: GrLw 561; BER 1:151; Skok: Slavia 15: 347/262; EtRj 1: 516.

filâriz 'keten dövmeye yarayan tokmak'.
Kökenini bilmiyoruz.

fildekoz < fildekos 'bir çeşit pamuk ipliği'
< Fr *fil d'Écosse* 'İskoçya ipliği'. -Türkçede *fildekos* biçiminin sonundaki *-s* sesi ötüm kazanmıştır.
Tietze : Oriens 5 : 255.

filek bk. *felenk.*

filenk bk. *felenk.*

fileto 'kasaplık hayvanların sırtında, dikensi çıkıntı boyunca iki yandaki et'
< İtal *filetto.*
Barbera: Elementi 142.

filik 'Ankara keçisi'. Yerel ağızlarda Ankara keçisinin ince, uzun ve parlak yününe de *filik* adı verilir.
Kökenini bilmiyoruz. Türkçede Ankara keçisine daha çok *tiftik* adı verilir. Bk. *tiftik.*

filika < filuka 'gemi sandalı'
< İtal *feluca* 'felucca'.
Bütün Akdeniz dillerinde kullanılan *feluca* adının kökenini bilmiyoruz.
Kahane - Tietze: LFL 278; Dankoff: EÇ-Glossary 37.

filiskin 'çok yıllık ve otsu bir bitki (Mentha pulegium)'. Yerel ağızlarda *pülüskün* 'dağlarda yetişen güzel kokulu bir ot' olarak kullanılır. Baştaki *f-*'nin ağızlarda *p-*'ye dönüşmesi normaldir.
< R φλησκοῦνι 'Polei, Flohkraut'.
Ağızlarda filiskine *yarpuz* adı da verilir.
Tietze: Gr (1) 243/282; Tzitzilis: Zaemki 111/3. Bk. Bläsing: AL 107.

filotilla < flotila 'torpidolardan oluşan filo'
< İtal *flottiglia* 'flotilla'.
Kahane-Tietze: LFL 292.

filoz 'balıkçıların ağları su yüzünde tutmak için kullandıkları kabak veya mantardan yapılmış ağ şamandırası'
< R φελλός 'cork on a net'.
Kahane - Tietze : LFL 871; Georgacas : FT 143/245.

firez 1. 'ekin'; 2. 'yeni çıkmaya başlamış ekin'; 3. 'biçilmiş tarlada kalan tahıl kökleri, anız'.
Kökenini bilmiyoruz.

fiske 'insan derisinde herhangi bir sebeple ortaya çıkan ufak ve içi su dolu kabarcık, kabartı'. Yerel ağızlarda *fiska, fuska* biçimleri de kullanılır.
< R φούσκα 'Wasserblase; Geschwulst'.
Tietze: Gr (1) 243/283; Eren: TDAY 1960, 316/283; Tzitzilis: GrLw 575.

fistan 'erkeklerin giydikleri kısa, plili eteklik'. Rumca yoluyla İtalyancadan alındığı anlaşılıyor : İtal *fustagno* 'fustian' > R φουστάνι. İtalyancadan Arapçaya da geçmiştir: Ar (Mısır) *fuṣtān,* (Lübnan) *fuṣtān.* Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır : Blg *fustán;* Srp *fùštan;* Arn *fustan.* Balkan dillerinde *fustan* yanında *fusta* biçimi de geçer : Blg *fusta* < Rum *fustă.* Türkçe *fusta*'nın da bu biçimden geldiği açıktır. Farsça *fistān* Türkçeden geçmiştir.
Németh : NyK 50 : 325-326; Tagliavini ; Annali N.S. 1 : 203; Kahane - Tietze : LFL 314; Andriotis : EL 406.

fita bk. *futa.*

fiy bk. *fiğ.*

flâma 'gemilerde kullanılan dar ve uzun bayrak'
< İtal (Venedik) **flama* 'pennant'. Akdeniz dllerinde iki ana biçimde kullanıldığına tanık oluyoruz: 1. Latince *flammula* adından gelen eski biçim, Bizans'ta φλάμουλον olarak geçer. Arnavutça *flamur* ve Rumence *flamură* biçimleri Bizans'tan alınmıştır. Bu biçim Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Port *flâmula.* - İsp *flámula.* - Fr *flambe.* - İtal

fiammola. Venedik'te *fiámola* biçimi geçer. - Gr φιάμολα, φιάμπουλα . **2.** Latince *flamma* adına dayanan yeni biçim, Fransızcada *flamme*, İtalyancada *fiamma* (DVenedik **flama*), Arapçada (Cezayir) *fiamma* ve Türkçede *flâma* olarak geçer.
Meyer: TürkSt 76; Kahane-Tietze: LFL 289.

flok < floka 'geminin cıvadrasına çekilen üçgen yelken'
< İtal (Venedik) *floco* 'jib'. - Kuzey kökenli bir söz olarak Akdeniz dillerinde bir yandan *fok* (Port *foque*, İsp *foque*, Katal *foc*, Fr *foc*), bir yandan da *flok* (Katal *floc*, İtal *flocco*, *fiocco*, Ar Malta *flokk*, KAfrika *flouk*, Fas *flûk*, Cezayir *flūk*, Tunus *flók*, Mısır *filūk*) olarak geçer.
Kahane - Tietze: LFL 290.

flurya < florya 'ağaçlık ve fundalıklarda yaşayan, tüyleri yeşilimsi, güzel ötüşlü bir kuş, yelve (Chloris chloris)'
< R φλώρι, χλωριόν 'loriot'.
Meyer : TürkSt 9; Deny : Principes 102; Dankoff : EÇ-Glossary 37.

fodul 'üstünlük taslayan, kendini beğenmiş. tok sözlü (kimse)'. Ağızlarda *hodul* olarak da geçer.
< Ar *fuḍūlī* 'sich in Dinge einmischend, die einen nichts angehen; neugierig, indiskret, impertinent'.
Tietze: Ar 299/168; Räsänen: V 146 a.

fol 'tavuğun istenilen yere yumurtlaması için o yere konulan yumurta'
< R φόλι 'Nestei'.
Eren: TDAY 1958, 13-15 (Türkçe *folluk* biçiminin Bulgarca *polog*'dan geldiği yolundaki açıklama yanlıştır); Tietze: Gr (2), 383/346; Symeonidis : Gr 194/238.

foroz 'bir ağ çekmede çıkarılan balık miktarı'
< R φορός, φορά'nın eril biçimi (φορά 'that which is carried at any one time, haul, load').
Kahane - Tietze: LFL 872; Georgacas : FT 143/246.

forsa 'gemilerde kürek çeken tutsak'
< İtal (Venedik) *per forza* 'galley slave'. - Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer; Port *forçado*, İsp *forzado*, Fr *forçat*, İtal *forzato*, *sforzato*.
Kahane - Tietze: LFL 493.

funya 'top kapsülü'
< R (Bizans) φωλεά 'bore of a bombard'.
Kahane - Tietze: LFL 874.

furgon 'yolcu katarlarına eklenen yük vagonu'
< Fr *fourgon*.
Tietze : Slav 10/38.

fuska bk. *fiske*.

futa 'dar, uzun ve hafif bir yarış kayığı'. Türkçede *fita* biçimi de kullanılır.
< R βούτα 'a small tub; a vat'.
Kahane - Tietze: LFL 751.

G

gabya 1. 'gemilerde ana direklerin üzerine sürülen çubuk'; **2.** 'ana direklerin üstlerinde bulunan seren'
< İtal *gabbia* 'top; topsail'.
Kahane-Tietze: LFL 315.

gaco *argo* **1.** 'kadın; dost, sevgili, metres'; **2.** 'torik yavrusu'
< Çing *gaco* 'Çingene olmayan, yabancı (kimse)'.
Kostov'a göre (LB 14,2 : 86-87), Çingeneler Müslüman, Hristiyan ve Yahudileri *gaco* sayarlar ve bu sözü Çingenelerden söz ederken kullanmazlar. O bakımdan Çingenecede *gaco*'nun küçültücü bir yanı olduğu anlaşılıyor. Buna karşılık Trakya ağızlarında *gaco*'nun 'Çingene' olarak kullanıldığını görüyoruz.
Yerel ağızlarda *gaco* yanında *gacar* (ve *gacara*) biçimi de 'Çingene' olarak kullanılır. Bu biçimin 'hileci', 'inatçı (kimse)', 'kavgacı ve zorba (kimse)' anlamlarını alması doğaldır. Redhouse'un verdiği *gacır* غجر 'a name for the gipsies' biçimi ile yerel ağızlarda geçen *gacara* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Doerfer (TMEN N 114 = 2059) *gacır*'ın köken bakımından Türkçe olmadığını dile getirmiştir.
'Çingene' olarak kullanılan *gacar* (~ *gacara*) biçimiyle *gacal* 'yerli, göçmen olmayan (kimse)' biçimi arasındaki benzerlik ilginçtir. Bulgar ağızlarında *gadžal* 'Türk' olarak kullanılır.
İstanbul'da *gaco*'nun 'torik yavrusu' anlamını alması doğaldır. Platerina balığının küçüğüne verilen *paçoz* adı da Türkçede 'metres' olarak geçer. Bk. *paçoz*.
Balkan dillerinde *gaco* daha çok 'sevgili' olarak kullanılır.
BER 1: 223; Tietze: AOH 37:525.

gafgarıt < kafkarıt (Kıbrıs) 'enginar'
< R καυκαλίδα 'Tordylium apulum'.
Tzitzilis: GrLw 192.

galeta 'fırında pişirilerek kurutulan çeşitli biçimde peksimet'
< İtal *galletta* 'biscuit'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *galleta;* Fr *galette;* İtal *galletta;* (Venedik) *galeta;* Ar (Malta) *galetta;* (Cezayir) *gallīṭ;* (Mısır) *gannyṭa;* Arn *galetë;* R γαλέτα. Balkan dillerinde de geçer (Blg *galèta*, Srp *gàleta*).
Meyer: TürkSt 56, 78; Bonelli: Elementi 187; Barbera: Elementi 153; Kahane-Tietze: LFL 321; BER 1: 227; Skok: EtRj 1: 547; Andriotis: EL 61.

galyota, galyot 'başı ve kıçı çok yuvarlak gulet tipinde, altı düz bir gemi'. Eski kaynaklarda *kaliyota* ve *kalyota* olarak geçer.
< İtal (Venedik) *galiota* 'galliot'. İtalyanca *galea*'nın küçültme biçimi olarak Batı Akdeniz dillerinde kullanılır: Port, İsp *galeota*, Katal *galiota*, Fr *galiote, galeotta*. Arapçada da geçer.
Meyer: TürkSt 78; Barbera: Elementi 153; Kahane-Tietze: LFL 319.

gamba 'halat, tel veya ipin dolaşması'
< İtal *gamba* 'kink in a rope'.
Kahane–Tietze: LFL 322.

gambot 'kefal balığının küçüğü'.
Akdeniz dillerinden alındığı anlaşılıyor.
Meyer: TürkSt 23; Bonelli: Elementi 184; Barbera: Elementi 156.

gamsele 'su geçirmez kauçuklu yağmurluk'. Rumca yoluyla İtalyancadan geçtiği anlaşılıyor: İtal (Venedik) *capuzzo (da marineri)* 'cloak with hood, of the sailors'. Rumcaya καπουτσέλι olarak girmiştir.
Kahane-Tietze: LFL 157; Tzitzilis : Tietze Arm 204.

gancur bk. *kancur.*

gangava *yer.* 'sünger avlamak için kullanılan ağ veya kayık'. Ağızlarda *kangava, kankava* olarak da geçer.
< R γαγγάβα, γγαγγάβα 'dragnet; boat used in sponge fishing'.
Kahane-Tietze: LFL 754; Georgacas : FT 138/195.

gangren bk. *kangren.*

garmircur *argo* 'şarap'
< Erm *karmir* 'kırmızı' + *ǰur* 'su'.
Theodoridis: Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 1966, 126; Dankoff: ALT 338.

garoz < garos 'palamut ve toriğin iç organları'
< R γάρος 'a fish sauce'.
Kahane-Tietze: LFL 755; Tietze: Gr (1) 215/54; Georgacas: IT 192; FT 127/15.

gazeki 'kısa ceket, cepken'. Yerel ağızlarda *kazeki* olarak da geçer.
Kökenini bilmiyoruz.

gazino < kazino 1. 'yemek yenilen, gösteri ve oyun sergilenen eğlence yeri'; **2.** 'büyük kahvehane ve birahane '
< İtal *casino.*
Barbera : Elementi 112; Tietze : Oriens 5 : 237.

gebeş 1. 'karnı şiş olan'; 2. 'bodur ve şişman'
< *gebe* + *-ş* küçültme eki. Bk. *gebe.*

gebre[1] 'atı tımar etmekte kullanılan kıldan kese'. - Kürtçede *gebre* 'gant pour nettoyer les chevaux' olarak kullanılır.
Sırpça *djebra* Türkçeden alınmıştır (Skok : EtRj 1: 477).
Räsänen: V 148 b.

gebre[2] < gebere 'çok yıllık, dikenli, ak çiçekli bir çalı (Capparis spinosa)'. Ağızlarda *kapari* olarak da geçer.
< R κάπαρη.
Bk. Andriotis: EL 147.

gece 'güneş battıktan gün ağarmaya başlayıncaya değin geçen süre'
~ Az *gecə.* - Tkm *gïce.* - Nog *keşe.* - KKIp *keşe.* - Blk *keçe.* - Krg *keçe.* - Özb *keça* 'gece; dün'. - TatK *kiçe* 'dün'. - Bşk *kisä* 'dün; gece'. - Tel *keçe* 'dün'. - Tar *keçe* 'gece'. - Oyr *keçe* 'dün'. - Şor *kece* 'dün'.
Eski Türkçede *kiçe* 'akşam, gece' olarak geçer. Orta Türkçede de *kiçe* (veya *kėçe)* 'gece' biçimi kullanılır.
Türkçe *kiç* (veya *kėç*) kökünden çıktığı anlaşılıyor. Türkçe *kiç* 'uzun (süre)', Orta Türkçede ise *kiç* (veya *kėç*) 'geç (vakit)' anlamına gelir. Çağdaş diyalektlerde de bu anlamda kullanılır: Türkçe *geç.* - Tkm *giç* 'geç'. - TatK *kiç* 'akşam; geç'. - Bşk *kis* 'akşam'. - Tar *keş* 'gece'. - Blk *keç* 'geç'. - Nog *keş* 'akşam; geç'. Nogaylar 'gece' için *tün* adını kullanırlar. - KKIp *keş* 'akşam; geç'. - Krg *keç* 'akşam; geç'. - Özb *keç* 'akşam; geç'. - Alt, Tel *keç* 'akşam; geç'. - Yak *kiäsä* (*kiäsän*) 'Abend; am Abend'. - Çuv *kaś* 'akşam'.
Bu verilere göre, *gece* biçiminin *-e* (~*-a*) takısıyla yapılmış bir biçim olduğu anlaşıyor: *kīç-e > > gece.*
Eski ve yeni diyalektlerde *gece* yanında *tün* adı da kullanılır. Bu ad diyalektlerde bu güne değin olduğu gibi saklanmışsa da, Türkçede *dün* biçimine girerek 'bu günden bir önceki gün' anlamını almıştır. Bk. *dün.*
Çuvaşçada 'gece' olarak *śĕr* sözü kullanılır. Kökenini bilmiyoruz (Ramstedt : Stellung 14 ; Egorov : ÊS 212).

Bang: Túrán 1918, 94-95; UJb 10 : 19 ; Ramstedt: KWb 229 a; Zajączkowski : Sufiksy 28. § 43. s. ; Németh: KCsA 1. Ergänzungsband 525; Räsänen: MTS 60; StO 18, 3 : 47 ; Ligeti: MNy 62: 396-398; JA 1938, 189 ; Clauson: ED 694-695; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 40-41; Bazin : SChron.

gecere *yer.* 'iplik çıkrığı, elemye'
< Erm *kačrar* 'instrument with wooden arms on which yarn is spun'.
Bulgarca *džègar, gèdžara* Türkçeden alınmıştır (BER 1 : 359).
Dankoff: ALT 320.

geçim < kecim *esk.* 'savaşlarda giyilen zırh, eyer örtüsü, çaprak'
~ Sag *kecim* 'eyer örtüsü, çaprak'- Yak *kıçım* < Moğ *kicim* une chabaque, housse'; *kecim* 'Satteldecke, Schabracke'. Moğolca *kecim* Türkçeden alınmıştır: *kedim* (< : *ked-* 'giymek') (Ramstedt: KSz 15: 148; KWb 222 b).
Türkçeden Farsça, Rusça gibi komşu dillere de geçmiştir.
Farsça *geyim* biçimi de Türkçeden alınmıştır (Doerfer : TMEN 1726).
Ramstedt : KSz 15 : 148; Bang: MSFOu 67: 39; Ligeti: MNy 31 : 289; NyK 49: 268; Kałużyński: ME 26; Doerfer: TMEN 326; Räsänen V 246 a; Clauson: ED 704 a; Kho: MSFOu 158: 139-140; Beldiceanu-Villaine-Gandossi: Turcica 12: 169-173; Erdal : Word Form 36. Bk. ÊSTJa 1997, 18-19.

gedeleç 'ok kuburu, sadak'.
Tzitzilis'e göre (GrLw 181), Rumcadan alınmıştır (κατακληΐς 'Köcher, Futteral'). Tzitzilis, asma kabağına verilen *gedeleç* adını da Rumcadan kalma bir alıntı olarak değerlendirmiştir. Ona göre, *gedeleç* eski bir Rum diyalektinde kullanılan bir biçim yoluyla Türkçeye geçmiştir.
Bk. Dankoff: EÇ-Glossary 39.

geğrek 1.'yumuşak kaburga kemikleri'; **2.** 'kaburganın alt yanında bulunan boşluklar'. Ağızlarda *geyrek* olarak da geçer. Dar bir çevrede kullanılan *eyrek* (~ *öğrek*) biçiminin başındaki *g-* düşmüştür.
~ Tkm *geyrek* 'kürek kemiğinin alt bölümü'.
Kökünü bilmiyoruz. Ancak, Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyor. Türkçe *böbrek* (< *böğrek*) gibi.
Sevortyan: ÊSTJa 1980, 14; Dankoff : EÇ - Glossary 39; Eren : TD 1995/2 : 894.

geleci: geleci etmek *yer.* 'konuşmak, dedikodu yapmak'. Eski kaynaklarda *geleci* (~ *keleci*) 'söz' olarak kullanılır.
Orta Türkçede *keleçü* 'söz' (Oğuzca) olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *keleçi* biçimi kullanılır.
Clauson'a göre (ED 716 b), Moğolca *kele-* 'to speak' kökü ile birleştirilemez. Ancak, bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *kelen* 'dil', *kele-* 'konuşmak' gibi biçimlerle birleştirildiğine tanık oluyoruz. Yayınlarda Çuvaşça *kala-* 'konuşmak' biçimi geçtiği gibi, Fince *kieli* 'dil' sözü de tanık olarak kullanılır.
Ligeti: NyK 49: 257-261; AOH 19: 172; VJa 3, 1971, 25; ResAltL 105; Räsänen: LTS 70; Doerfer: TMEN 335; Egorov: ÊS 85-86; Menges: UAJb 36: 354; StO 28, 8 : 4 ; WZKM 70 : 40-41; Clark: JSFOu 75 : 136-137; Levitskaya: ChuvSt 103; Eren : TD 1990/1: 60-61; Şçerbak : JaS 126/207, 168, 182; ESTJa 1997, 32-33.

gelembe 'koyun yatağı'. 'Sürülmemiş, boş tarla' olarak da kullanılır. O açıdan ağızlarda iki yıl sürülmemiş, boş tarlaya verilen *geleme* adıyla *gelembe* arasındaki benzerlik göz ardı edilemez: *geleme* > **gelemme* > *gelembe*
Buna göre, *gelembe* biçiminin benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda ortaya çıktığı anlaşılıyor. Bk. *geleme.*

Ülkemizde yer adı olarak da geçer (*Gelembe*).

Räsänen (V 149 a) verileri saymakla yetinmiştir.

geleme (< **keleme**) 'iki yıl sürülmemiş, boş tarla'. Yerel olarak *gelemiye* (< *kelemiye*), *gelemge* gibi birtakım yan biçimler de geçer. < R καλαμιὰ 'Halm, Stoppel'. - Ağızlarda *gelemiye* biçiminin *gelemge*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Yerel ağızlarda buna benzer örnekler geçer. Örn. çile durumundaki ipliği yumak yapmak veya masuraya sarmak için kullanılan araca verilen *elemye* adının da ağızlarda *elemge*'ye çevrildiğini biliyoruz. Bk. *gelembe*.

Bulgarca *kelemè* Türkçeden alınmıştır (BER 2:321. Türkçe *keleme*'nin kökenine ilişkin açıklama yanlıştır).

Tzitzilis : GrLw 151; Tietze (Gr [1] 232/184) *geleme, keleme, gelemle, kelemle*... biçimlerini Rumca μελόγγειος 'Schwarzerde-, fruchtbar' biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Tzitzilis : GrLw 327.

geleni < keleni 'tarla sıçanı (Micromys minutus)'. Yerel ağızlarda *geleŋi* (< *keleŋi*) ve *geleği* olarak da kullanılır.

Eski sözlüklerde *keleŋü* biçimi de geçer.

~ OT *kelegü*.

Kökünü bilmiyoruz. - Yerel ağızlarda büyük sıçana *keme* (> *geme*) adı verilir. Ancak *keme* (> *geme*) ile *geleni* (< *geleŋi* < *keleŋü*) arasında bir bağlantı kurulamaz. Bk. *keme*.

Orta Türkçede 'tarla sıçanı' olarak *alaŋır* adı da geçer. Ancak bu adın çağdaş diyalektlerde kullanılmadığı anlaşılıyor (Clauson: ED 149 b).

Eren : TD 51 : 770; Räsänen: V 249 a; Clauson: ED 718 a. Bk. ÊSTJa 1997, 31.

gelif bk. *kelif*.

gelin 1. 'evlenmek için hazırlanmış kız veya yeni evlenmiş kadın'; **2.** 'bir kimsenin oğlunun karısı'

~ Az *gəlin*. - Tkm *gelin*. - TatK *kilen*. - Blk *gelin*. - Nog *kelin*. - KKlp *kelin*. - Kzk *kelin*. - Krg *kelin*. - Şor *keli*. Bu veri bir *hap. leg*, olarak kontrole muhtaçtır. - Sag, Koy, Kaça, *kėlin*. - Alt, Tel, Küer *kelin*. - Tar *kelin*. - Yak *kiñit* (bk. Poppe : StO 47 : 168). - Çuv *kin*. Çuvaşçada *-l-*' nin düştüğü göze çarpıyor. Çuvaşçada buna benzer birtakım örnekler geçer. Örn. Türkçe *kılıç* Çuvaşçada *xĕś* biçimini almıştır (Räsänen : LTS 211). Bunun gibi, Türkçe *ölç-* de Çuvaşçada *viś-* olarak geçer.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kelin* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kelin* biçimi kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Türkçe *gel-* (< *kel-*) kökünden gelir: *kel-* + *-(ı)n* eki. Örn. Németh (KCsA 3: 109) *-n* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir. Son olarak Pokrovskaya da bu etimolojiyi vermiştir (İRLTJa 63-64).

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *keleş* biçimi de geçer: TatK, Tüm, Bar *keleş* 'gelin'. Kazan Tatarcasında *keleş* 'evli kadın, karı' olarak kullanılır.

Németh (NyK 47: 76-77; Csoma Arm 75-76), Ural dillerinde kullanılan birtakım biçimlerle birleştirmiştir: Fin *käly*; Zür *kel* vb. Räsänen (StO 18, 3: 9; V 250 a) de birtakım Fince, Tunguzca, Yukagirce verilerle karşılaştırmıştır.

Zajączkowski : Sufiksy 78 ; Egorov: ÊS 113; Doerfer: TMEN 1700; UAJb 36 : 175; KhalMat 280, 297; Kałużyński: ME 117; Sinor: StO 47: 224 ; Joki: UI 268; Menges : Orbis 14 : 129; Räsänen: V 250 a; Clauson: ED 719 a; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 16-18; Kononov: GrJaTRP 121. §.

gelmiç 'iri balıklarda kılçık durumunda olan kemik'. Yerel ağızlarda *kelmiş* 'balığın büyük kılçıkları' olarak geçer.

Farsça *galmic* 'the fin of a fish' Türkçeden alınmıştır (Doerfer : TMEN 1717). Räsänen (V 149 a) kökenini bildirmemiştir.

gem[1] 'atı yönetmek için ağzına takılan demir araç'.

Yalnız Anadolu alanında kullanıldığı anlaşılıyor. Türk diyalektlerinde geme daha çok *ağızlık* adı verilir. Bundan başka, diyalektlerde *suvluk* (>*sūluk*) ve *yüğün* ~ *yüğen* de 'gem' olarak kullanılır.

Kürtçede de *gem* 'mors, bride' olarak geçer. Sırpça ve Bulgarca gibi Balkan dillerinde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır (Miklosich: TE 2 : 114 ; N 2 : 161; BER 1: 236 ; Škaljić : Turc 248). (Farsça *liġām* 'bridle; bit' ile birleştirmesi yanlıştır.)

Kökenini bilmiyoruz. Pedersen (KZ 39: 462, Ermenice *čam, čim* 'Zaum' biçimini andırmasının rastlantıdan başka bir şey olmadığını belirtmiştir. Maidhof'a göre (Glotta 10 : 9), Rumca κημός'tan alınmıştır.

Moğolcada geme *cağucai, cuucai* adı verilir. Moğolcadan Buruşaski, Vakhi, Yagnobî gibi komşu dillere de geçmiştir (Benveniste : JA 1948, 179). Afganistan'da Hazara diyalektinde de kullanılır (Ligeti : KSİNA 83 : 11).

Räsänen: V 149 a; Tzitzilis: GrLw 203; Sevortyan: ÊSTJa 1980 : 18-19 (Türkçe *kemir-* ~ *gemir-* biçimlerini **gem* ~ **kem* köküyle birleştirmiştir).

gem[2] *yer.* 'düven'. Ağızlarda *kem* olarak da geçer.

< Erm *kamn* 'flail'.

Eren: Türkoloji Dergisi 8: 23; TM 19: 299, 305; Tietze: ZBalk 18: 173/91; Dankoff: ALT 321.

geme bk. *keme.*

gemi 'su üstünde yüzen, insan ve yük taşımaya yarayan büyük taşıt, sefine'

~Az *kəmi.* - Tkm *gämi.* - TatK *kime.* - TatU *keme, kime* 'kayık'. - Bşk *kĕmĕ.* - Nog *keme.* - Özb *kema* (*yer. kima*). - Blk *keme.* - Krg *keme.* - Kzk *keme.* - Alt, Tel *keme.* - Kumd *kebe, keve, keme, kibe* 'kayık'. - Şor *kebe.* - Soy *xeme.* - Çav. *kimĕ*

~ OT *kemi.* Oğuzca ve Kıpçakçada da *kemi* olarak geçer. Kıpçakçada *kereb* adı da kullanılır.

Yakutçada geçmediği anlaşılıyor.

Türkçeden Balkan (Slav) dilleri yoluyla Macarcaya *gémia* olarak geçmiştir (Németh: Melich Arm 286).

Doerfer: TMEN 1703; CAJ 12 : 306/104; Ligeti: AOH 17: 24; Sinor : UAJb 33 : 172; Räsänen: V 251 a; Clauson: ED 721-722; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 37-39.

gencer *yer.* **1.** 'dinî bayramlarda ve belli günlerde yapılan eğlence'; **2.** 'panayır'.

Ermeniceden geldiği yolundaki sav ses yönünden tartışmaya açıktır (Erm *kačaŕ* 'procession, crowd, gathering').

Dankoff: ALT D 25.

genç 'yaşı ilerlememiş olan'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kenç*). Orta Türkçede *kenç* 'çocuk' olarak geçer.

Yalnız Türkiye Türkçesinde (ve Azerî alanında) yaşadığı göze çarpıyor.

Türkçeden Moğolcaya *kence* olarak geçmiştir.

Ramstedt (JSFOu 55: 66) Moğolca *kence*'yi Türkçe *kenç* (> *genç*) biçimiyle karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırma yanlış sayılmaz. Doerfer'in dile getirdiği gibi (TMEN 352), bu karşılaştırmayı Ana Türkçe **kenç* biçiminin Moğolcaya *kence* olarak geçtiği biçiminde değerlendirmek gerekir. Moğolca *kence* biçimi daha sonra çağdaş Türk diyalektlerine

de geçmiştir. Bk. Tatarintsev : Vlijanie 25. Räsänen (V 252 b), bu konuda Ramstedt'e dayandığını belirtmişse de, Ramstedt (KWb 226 a) Moğolca ve Türkçe biçimleri birleştirmekle yetinmişti. Borovkov (Leksika 180) *kinç* biçimini "Türkçe-Farsça" olarak vermiştir.

Bang: KOsm 2/3: 66, 4: 18; Doerfer: TMEN 352; Räsänen: V 252 a (Farsçadan geldiği yolundaki açıklama yanlıştır); Clauson: ED 727 b; Servortyan: ÊSTJa 1980, 20-21 (Clauson'un ve özellikle Doerfer'in eserlerini kullanmamıştır).

Çuvaşçada *śamrăk* biçimi 'genç' olarak kullanılır. Kökenini bilmiyoruz (Egorov: ÊS 202). Macarca *gyermek* 'çocuk' biçiminin Çuvaşçadan geldiğini Räsänen (TLT 187) ortaya atmıştı. Bu etimolojiye Gombocz (KCsA 1: 84) da katılmıştı. Son olarak Ligeti (TörK 46) de bu etimolojiyi göz önünde tutulmaya değer bir açıklama olarak vermiştir. Bk. Räsänen: V 198 b.

gendime < gendüme *yer.* **1.** 'dibekte dövülmüş tahıl (buğday veya arpa)'; **2.** 'buğday veya arpa kırması, yarma'

< Far *ganduma* 'a kind of grain deprived of the husk', 'gruau de froment ou semoule' < *gandum* 'wheat' + *-a*.

Tietze: Pers 143/48.

gerdan 'vücudun omuzlarla baş arasında kalan ön bölümü'

< Far *gardan* 'the neck'.

Crânjală: RumVl 278; Räsänen: V 149 a.

gerdek 'gelin ile güveyin düğün gecesi yalnız kaldıkları oda'

< Far *girdak* 'a bride's chamber' (<: *gird* 'a tent, pavilion').

Doerfer: TMEN 1625; Räsänen: V 257 a.

gerdel < gerder 'süt vb. şeyler koymaya veya hayvanlara yem vermeye yarayan tahta veya deriden kap'. Ağızlarda *gerder* olarak geçer.

< R καρδάρι 'Napf, Schüssel; hölzerner Melkeimer'. - Yazı dilimizde kullanılan *gerdel* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur.

Arapça (Mısır) *gardal* Türkçeden alınmıştır (Littmann: Tschudi Arm 115/89). Bulgarca *gerdel* de Türkçeden geçmiştir (Eren: Mirçev Arm 160-161).

Tietze: Gr (1) 223/113; Kahane-Tietze: LFL 781; Räsänen: V 149.

gerdeme bk. *kerdeme.*

gerdime bk. *kerdeme.*

geren *yer.* 'kuruyunca çatlayan toprak, verimsiz, tuzlu, killi toprak'.

Kökünü bilmiyoruz.

Bulgarca *gerèn* Türkçeden alınmıştır (BER 1: 238).

gerenti bk. *kerendi.*

gergef 'üzerine kumaş gerilerek nakış işlemeye yarayan çerçeve'

< Far *kārgāh, kārgah* 'tezgâh' (< *kār* 'iş güç', *gāh* 'yer'). Farsçada *kergeh* biçimi de geçer. Türkçede *kārgāh*'ın sonundaki *-h* sesi *-f*'ye çevrilmiştir.

Bulgarca *gergev* ve Sırpça *djèrdef, djerdev* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Deny: Principes 87; Skaljić: Turc 249.

geriş 'dağların ve tepelerin üst kısmı, sırt'. Ağızlarda *keriş* **1.** 'alan'; **2.** 'yokuş, tepe' olarak kullanılır. Yer adı olarak da geçer (*Geriş*).

~ Tkm *geriş* 'sırt'.

Uygurcadan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *keriş* 'atın sırtı' olarak geçer. Oğuzcada ise 'dağ tepesi' anlamında kullanılır. Kıpçakçada ise 'tepe' olarak geçer.

Clauson'un yazdığı gibi (ED 747 a), *ger-* (< *ker-*) kökünden geldiği anlaşılıyor.

Räsänen : V 256 b.

germeşik 1. 'yabanî kızılcık'; **2.** 'dallarından ağızlık yapılan bir ağaç'. Ağızlarda *germişek* olarak da geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Räsänen'in diyalektlerde 'armut' olarak kullanılan *kertme* biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (V 257 s. v. *kärtmä*).

geven 'çok yıllık dikenli bir çalı'. Ağızlarda *keven* biçimi de yaygın olarak kullanılır.

~ Tkm *göven.*

Kökenini bilmiyoruz. - Anadolu'da gevene *çekme, çeti* gibi adlar da verilir.

Eren: TM 19: 299-300.

gever *yer.* 'bahçe ve tarla sulamak için açılan su yolu, ark'. Ağızlarda *gevel* olarak da kullanılır. Eski kaynaklarda 'bahçe ve bostanları sulamak için arktan açılan delik' olarak geçer.

< ? Erm (*yer.*) *kavaŕ* 'water channel'.

Dankoff: ALT E 97.

geyik 'erkeklerinin başında uzun ve çatallı boynuzları olan memeli hayvan (Cervus elaphus)'

~ Tkm *keyik* 'ceylan'. - Blk *kiyik* **1.** 'yabanî'; **2.** 'vahşî hayvan, av hayvanı'. - Nog *kiyik* 'yabanî'. - KKlp *kiyik* 'yabanî dağ keçisi'. - Özb *kiyik*. - Krg *kiyik* 'yabanî hayvan'. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *kïk* **1.** 'yabanî hayvan'; **2.** 'geyik'. - Çuv *kayăk* **1.** 'yabanî' : *kayăk xur* 'yaban kazı'; **2.** 'kuş'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *keyik* 'yaban hayvanı; aslında yabanî olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibi hayvanlar' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *keyik* 'yabanî hayvan' olarak kullanılır.

Türkçeden Sırpçaya *gèika* olarak geçmiştir (Skok : EtRj 1 : 559).

Çağdaş diyalektlerde geyiğe *pışı, puşı, mışı* adı da verilir (Räsänen : V 385 a). Daha çok bilgi almak için bk. Eren : NyK 51 : 367.

Bang: KSz 17: 115; Şçerbak: İRLTJa 120-121; Egorov: ÊS 85; Räsänen: LTS 133; V 247 b; Clauson: ED 755; ÊSTJa 1997, 21-23.

geyin *yer.* '(geviş getiren hayvanlarda) dişilik organı'. Eski kaynaklarda *keyin* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *keyin* 'döl yatağı' olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Ancak *beyin, bıkın, boyun, burun, karın, yelin* gibi *-n* ekiyle türetilmiş organ adlarına benzediği açıktır.

Bk. ÊSTJa 1997, 23-24.

geyrek bk. *geğrek*

gezi 'pamuk ve ipekle karışık dokunmuş hareli kumaş'.

< Far *gazī* 'a coarse kind of (cotton) cloth'.

Tietze (Pers) *gezi* üzerinde durmamıştır.

gezlik 1. 'çakı'; **2.** 'eğri kılıçların ağız bölümü'. Anadolu ağızlarında *kezlik* 'çakı, bıçak' olarak da geçer.

~ Tkm *gezlik* 'küçük bıçak'. - Krg *kestik, kezdik* 'küçük bıçak'. - Şor *kestik* 'çakı'. - Tuv *kestik* 'çakı'

~OT *kezlik* 'küçük kadın bıçağı'. Eski Kıpçakçada da *kezlik* 'okun kirişe dayanan yerini oymak için kullanılan bıçak' olarak geçer.

< *kez* (> *gez*) 'okun, kirişe geçen ucundaki kertik' + *-lik* eki - Farsça *gizlik* 'a small long-handled knife; a sort of penknife with a crooked point and narrow at the other end, chiefly brought from Egypt' Türkçeden alınmıştır. Şugni *kəzlak* biçimi de Türkçe bir alıntıdır (Morgenstierne: EtymVoc 42 b).

Ligeti: AOH 4: 108-109; 17 : 25-26; Tamura Arm 35-36; Doerfer: TMEN 1714; Räsänen: V 260 a; Clauson: ED 760; Deny : Principes 95.§ ; Şçerbak : JaS 127/218; ÊSTJa 1997, 21.

gırcala 'katranlı kendirden yapılmış mürnel'

< İtal (Venedik) *griséle* [ç.]'ratline'.

Kahane Tietze: LFL 337.

gibrin bk. *kibrin.*

gilik *yer.* 'çekirdek'.
Kökenini bilmiyoruz.

girebolu bk. *kirebolu.*

gireği (> **gireyi** > **girey**) *yer.* 'pazar günü'
< R κυριακή 'Sonntag'. - Pisowitz'e göre (FO 26 : 128) Ermeniceden (BErm *giragi*, Erm *kiraké*) alınmıştır. Bläsing (FO 29 : 25) daha çok Batı Anadolu'da geçtiğini göz önünde tutarak bu açıklamaya katılmamıştır. Özünde Ermenice biçimler de Rumcadan alınmıştır.
Tietze: Gr (1) 229/159; Bläsing: AL 21. s.; Dankoff: ALT B 5; Eren: TD 1995/2, 884-885.

giren *yer.* 'bulutlu, kapalı, sisli hava'.
Kökenini bilmiyoruz.

girinci bk. *kirinci.*

giz 'yelken gemilerinde mizana direğinde eğik duran bayrak sereni'
< İtal *ghis* 'main boom'. Felemenkçe *giek* 'seren, baston' köküne dayanan bu söz, kuzey denizciliğinde ortak olarak kullanıldığı gibi, Akdeniz'de de yaygın olarak geçer: Fr *gui.* - İtal *ghis.* - Ar (KAfrika) *ghize*, (Fas) *gîz*, (Mısır) γēz. - R. γκλίξα, γλίξα.
Bonelli: Elementi 180. s. 4. not, 186; Tagliavini: Annali N. S. 1, 195; Kahane-Tietze: LFL 329; Räsänen : V 150 a.

gizir bk. *kizir.*

gocuk 'kalın ve kaba kürk'. Türkçede *kocuk* olarak da geçer.
< Blg *kožux* 'kaba kürk'. - Bulgarca -ž- sesi Türkçede -*c*-'ye çevrilmiştir (*substitution*).
Tietze (Slav 2. s.) Miklosich'in *gocuk*'u saymadığını belirtmekle yetinmiş, Bulgarca karşılığını vermemiştir.

gom bk. *kom.*

gomena, gomene 1. 'gemi çapasına bağlanan kalın halat veya zincir'; **2.**'yüz kulaç'
< İtal *gómena, gúmena* 'cable; cable's length'. Bütün Akdeniz dillerinde kullanılan bu sözün Arapçadan geldiği tahmin ediliyor.
Kahane-Tietze: LFL 332.

gondol bk. *gondola.*

gondola 'Venedik'te kullanılan bir çeşit kayık'
< İtal (Venedik) *gondola* 'Venetian gondola'. Venedik'te kullanılan *gondola* Bizans Rumcasından alınmıştır (κοντούρα 'bir çeşit gemi').
Türkçede *gondola* adı yanında *gondol* biçimi de kullanılır. Bu biçim Fransızcadan alınmıştır (Fr *gondole*).
Kahane-Tietze: LFL 334.

gop bk. *köp.*

göbek 'karnın ortasında bulunan çukurluk'
~ Az *göbək.* - Tkm *göbek.* - Çuv *kăvapa.* Clauson'un yazdığı gibi (ED 688 b), Türkçenin Batı kolunda yaşayan bir öğe olduğu anlaşılıyor. Ancak Çuvaşça *kăvapa* biçimi Clauson'un gözünden kaçmıştır.
Buna karşılık Türkçenin Doğu kolunda *kindik* adının kullanıldığı göze çarpıyor: Tat *kendek.* - Bşk *kendek.* - Nog *kindik.* - Krg *kindik.* - Kzk *kindik.* - Blk *kindik.* - KKlp *kindik.* - Özb *kindik.* - Tar *kindik.* - YUyg *kindik.* - Alt, Tel, Şor, Kaça *kindik.* - Yakutlar *kīn* biçimini kullanırlar. Altayca, Teleütçe, Sagayca gibi diyalektlerde *kin* 'der Nabel der Moschustieres, der Moschusbeutel' olarak geçer. Diyalektlerde yaygın olarak kullanılan *kindik*'in *kin*'den geldiği açıktır. Bk. Räsänen: V 271 a ; ÊSTJa 1997, 68-69. Eski çağlardan başlayarak geçtiğini biliyoruz (Clauson: ED 729 a).
Macarca *köldök* eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Ligeti: TörK 30, 81, 130, özellikle 314).

Türkçe *göbek* (~ Çuv. *kăvapa*) sözüyle *kindik* biçimi arasında bir bağ kurulamayacağı açıktır.

Daha sonra Ramstedt (KWb 234 a) Kalmıkça *kī (= kīsŋ)* (Moğ *küyi, küi*) biçimini Yakutça *kȳn*, Altayca *kin* ve Osmanlıca *kindik* sözleriyle birleştirmiştir. Osmanlıca *kindik* yanlış bir veridir. Bu veriyi Räsänen (V 271 a) de saymıştır. Son olarak, Ramstedt (SKE 131) Korece *kup* (*pai-kkup, päkkop* < **paiskup* 'the navel') ve Moğolca *küyi, küyisün* (> Kalmıkça *kī, kīsŋ*) biçimlerini Türkçe *göbek* (~ Çuvaşça *kăvaba*) biçimleriyle karşılaştırmıştır. Ona göre, *göbek* (< *köbek*) **köpek*'ten gelir. Ramstedt Çuvaşça biçimin tanıklığını göz ardı ettiği gibi, Räsänen (V 285 b) de **köbek* biçiminden yola çıkarak, Çuvaşça biçimin tanıklığını değerlendirmemiştir.

Paasonen: KSz 15:127/191; Ligeti: JA 1938, 199; Joki: LwSS 283-284; Egorov: ÊS 97; Clauson: ED 688 b, 729 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 52; Abaev: ÊS 3: 333; Doerfer : Khal Mat 297. Bk. Bazin : Doerfer Arm 1-12.

göbel *yer.* **1.** 'piç'; **2.** 'çocuk'; **3.** 'yaramaz çocuk'; **4.** 'kimsesiz çocuk'. Ağızlarda *gobel* (~ *kobel*) biçimi de geçer.

Tietze'ye göre (Gr [1] 227/143), Rumcadan alınmıştır. Bk. *kopil.*

göbele yer. **1.** 'hizmetçi'; **2.** 'yanaşma, ırgat'. Ağızlarda *göble* olarak da kullanılır.

Tietze'ye göre (Gr [1] 227/141), Rumcadan alınmıştır (R κοπέλα 'Mädchen, Magd'). Bk. *kopil.*

göbelek[1] 'etli ve güzel tatlı bir çeşit mantar'. Ağızlarda *gövelek* (ve *gömelek)* olarak da geçer.

~ Az *göbələk* 'mantar'. - Tkm *kömelek*. Türkmenler ağılı bir çeşit mantara *yılankömelek* adını verirler.

< *göbek* + *-lek* küçültme eki. Türkçe *göbek* birçok yerde 'mantar' anlamına da gelir. Türkçe *göbek*'in 'mantar' olarak kullanılması, mantarın biçim bakımından göbeğe benzemesine bağlıdır. Sulak çayırlarda yetişen bir mantar çeşidine *kuzu göbeği* adının verilmesi de düşündürücüdür.

Eren : Deny Arm 86-87 (*gök* kökünden geldiği yolundaki açıklama yanlıştır) ; ÊSTJa 1997, 101.

göbelek[2] *yer.* 'çocuk'.

Tietze'ye göre (Gr [1] 227/142), Rumcadan alınmıştır: R κοπελάκι 'kleiner Junge (als Bedienter)'. Bk. *kopil.*

göbelez 'köpek yavrusu'. Yerel ağızlarda *gövlez, gölbez* gibi birtakım biçimler de kullanılır. Evliya Çelebi *göblez* olarak vermiştir (Dankoff : EÇ-Glossary 41).

Kökünü bilmiyoruz. Anadolu'da 'çocuk' olarak kullanılan *göbel* biçimiyle *göbelez* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Yerel ağızlarda *göbelez* (ve *görbez*) biçimleri de 'çocuk' anlamında geçer. Türkçe *enik* 'köpek yavrusu' adının da 'çocuk' olarak kullanıldığını biliyoruz.

Golden: Róna-Tas Arm 51; ÊSTJa 1997, 112.

göbet bk. *büğet.*

göbüt *yer.* 'buğday ekmeği'. Ağızlarda *göbü* biçimi 'saç ekmeği' olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

göce **1.** 'tarhana, bulgur yapmak için dövülerek kabuğu çıkarılmış ve kırılmış buğday'; **2.** 'yarılmış ve kırılmış bulgurdan yapılan çorba'. Ağızlarda 'arpa yarması', 'taze arpa veya buğday', 'mısır kırması', 'mısır kırmasından yapılmış çorba', 'mercimek, nohut veya fasulyeden yapılmış çorba' olarak da kullanılır. Yerel olarak *güce* biçimi de geçer.

~ Krg *köçö* 'tarhana yapmaya yarayan un'. - KKlp *göje*. - Kzk *köjö*. - Sag *köçe* 'Suppe oder Brei aus ganzen Gerstenkörnern'. - Alt, Tel *köçö*.

Farsçadan alındığı anlaşılıyor (Far گوجه). Bk. ÊSTJa 1997, 84-85.

Rumcadan alındığı yolundaki sav yanlıştır. Tietze: Gr (1) 226/133; Eren: TDAY 1960, 303/133; Räsänen : V 286 a. Bk. Halasi - Kun : AEMAe 1 : 192.

göcek *yer*, **1.**'yeşil ekin', **2.**'ağaçların dibinden çıkan sürgün'; **3.**'yeni dikilmiş bağ'.

Yerel ağızlarda *göğcek* (>*gövcek*) 'yeşil ekin' olarak da geçer. Ağızlarda *göğcek* yanında *göğ ekin* adı da kullanılır.

Türkçe *gök* 'yeşil' kökünden *-cek* ekiyle kurulduğu açıktır. Ermenice *kočak* 'button; trunk; bud' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Dankoff: ALT 369; Eren: TD 1995/2: 870.

göcen < göçen 'tavşan yavrusu'. Anadolu ağızlarında *göçken* biçimi de geçer. Anadolu'da tavşan yavrusuna *becen, becel* (> *beleç, mecel*) gibi birtakım adlar da verilir. Göçüşme (*métathèse*) olanaklarına karşın *göcen* adıyla *becen* biçimi arasında bağlantı kurulması kolay değildir.

Türkçede *göcen* (< *göçen*) 'kokarca' olarak da kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. Orta Türkçe *çekün* 'göcen' biçimiyle *göcen* arasında büyük bir benzerlik göze çarpıyor. Bk. Clauson: ED 415 b. Dankoff (ALT D29) *göcen*'i yanlışlıkla Ermenice *kačan* 'piglet' ile birleştirmiştir.

göçebe 'bir yerde yerleşmiş olmayıp mevsime veya başka koşullara bağlı olarak yer değiştiren (kimse veya topluluk)'

~ Az *köçəbə*. - Tkm *göçme* 'göçebe'. - Noğ *köşpeli* 'göçebe'; *köşpe* 'göçücü'. - KKlp *köşpeli* 'göçebe', *köşpe* 'gezgin'. - Kzk *köşpeli, köşpölü* 'göçebe'. Kazaklar 'göçme, göç' ve 'göçebe' olarak *köşpö* biçimini de kullanırlar.

Türkçe *göç-* (< *köç-*) kökünden *-me* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *köçme* > *göçme* > > *göçebe*. *Göçme* biçimiyle *göçebe* arasında yer alması gereken **göçeme* ara biçiminde görülen *-e-* ünlüsü sonradan türemiştir. Bu biçim yerel ağızlarda *-m-* > *-b-* değişmesi sonunda *göçebe*'ye çevrilmiştir. Diyalektlerde *göçme* (< *köçme*) biçimi yanında kullanılan *köşpe* (< *köçme*) yan biçiminde olduğu gibi.

Kırgızlar *köçmön* 'göçebe' (< *köç* + *-men*) türevi yanında *köçömal* 'göçebe' biçimini de kullanırlar. Bu biçimin ikinci hecesindeki *-ö-* ünlüsü de sonradan türemiştir.

Türkçede *göçebe* biçimi yanında *göçer* türevi de yaygın olarak geçer.

Doerfer (TMEN 3 : 187. s. ; UAJb 43:135) *göçebe*'yi *köç-opa* olarak açıklamıştır. Bu açıklama Radloff'tan alınmıştır.

göçen bk. *göcen*.

göden 'kalın bağırsağın son bölümü'. Yerel ağızlarda 'karın', 'işkembe' ve 'mide' olarak da kullanılır. Anadolu'da 'kurbağa bağırsağı', 'kurbağa' ve 'kaplumbağa' olarak da geçer. Ağızlarda *göden* yanında *döden* 'kalın bağırsak' biçimi de kullanılır. Yurdumuzda birkaç yerde yüksekten akan suyun yerde açtığı çukura da *göden* adı verilir. Ancak, Anadolu ağızlarında bu anlamda *göden* yerine daha çok *döden* (> *düden*) biçimi kullanılır. Bu biçim yer adlarında da geçer (*Düden*). Anadolu'da *gödenli* ve *gödensiz* biçimleri 'çok yiyen, obur' olarak kullanılır.

~ Az *gödən*. - Blk *köten* 'anus'. - Krg *kötön: kötön çuçuk* 'kalın bağırsak'. - KKlp *köten* 'kalın bağırsak, şirden'. Kara Kalpaklar *kötön* biçimini de kullanırlar. - TatK *küten* 'karın, kalın bağırsak'. - Sag *köden* 'kuyruk sokumu'. Sagaylar *köden* yerine *ködün* biçimini de kullanırlar. - Alt *ködön* 'kuyruk sokumu'. - Çuv *kutan* 'kalın bağırsak'.

Türkçe *göt* (< *köt*) kökünden *-(e)n* küçültme ekiyle yapılmıştır. Buna göre, Farsça *gōdān* 'bağırsak' (< *gō, gū, gūh, -dān*) biçiminden alındığı yolundaki sav yanlıştır. Bk. *düden*.

Türkmenler kalın bağırsağa *böven* adını verirler. Bundan başka, *böven*'i 'şirden' olarak da kullanırlar. Anadolu ağızlarında *böğen* 'içine yağ konulan işkembe' olarak geçer. Ancak, *göden* adıyla *böğen* (~ *böven*) biçimi arasında bir bağlantı kurulamaz.

Bang : KSz 12 : 128. s. 1. not ; UJb 5 : 243 ; 7 : 39; Németh: KCsA 3: 109; Rásonyi : Pais Arm 439-440; Räsänen: MTS 107; V 294 ; Tietze: WZKM 59-60:174; Baskakov : Russkie familii 57-58 ; Doerfer : TMEN 1657 ; Eren : TDAY 1978-1979, 11-12; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 60, 85-86.

gödeş 'semiz, etli'. Ağızlarda 'şiş karınlı' olarak da kullanılır.

< *göt* + *-(e)ş* küçültme eki. Sonundaki *-t*' nin *-d*-'ye çevrilmesi düşündürücüdür. Bk. *göden*.

göğer[1] **(> göver)** *yer.* 'küçük soğan, arpacık soğanı'. Ağızlarda *göner, güver* biçimleri de kullanılır. Kıbrıs ağzında *göver* olarak geçer.

Eren (Deny Arm 86) Türkçe *gök* (< *kök*) sözünün türevleri arasında saymışsa da, daha sonra (TDAY 1960, 320) Rumca κοκκάρι 'küçük soğan, arpacık soğanı' biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Eren : Türkoloji Dergisi 1 : 9. Tzitzilis'e göre (GrLw 214; Zaemki 88/67), Rumcadan alınmıştır (R κοκκάρι 'Zwiebel zum Pflanzen'). Ancak, onun saydığı *kokarcık* ve *kukarca* biçimlerinin Rumcadan kalma biçimlerle birleştirilmesi tartışmaya açıktır.

Rumca κοκκάρι(ον) biçimi κόκκος 'Kern' sözünden gelir (Andriotis: EL 163).

Bulgarca, Arnavutça gibi Balkan dillerinde de kullanılır. Bulgarca *kokàr* 'arpacık' biçiminin kökenine ilişkin bilgi almak için bk. BER 2 : 532; Tzitzilis: S"postavitelno Ezikoznanie 7/5:14; GrLw 214.

göğle bk. *gölle*.

göl 'kara ile çevrili su alanı'

~ Az *göl*. - Tkm *kōl*. Doerfer'e göre (TMEN 1682), *k-* dolayısıyla Farsçadan alınmıştır. - Nog *köl*. - Blk *köl*. - KKlp *köl*. - Krg *köl*. Kırgızlar *kölmö, kölmök* 'durgun su; havuz, küçük göl' türevlerini de kullanırlar. - Alt, Tel, Şor, Sag *köl*. Bu diyalektlerde 'ırmak ayağı' ve 'bataklık' olarak da geçer. - TatK *kül*. - Bşk. *kül*. - Tuv *xöl*. - Hak *köl*. - Yak *küöl*. - Çuv *külĕ*. Tatarcadan alınmıştır.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Uygur belgelerinde *köl* olarak geçer. Orta Türkçede *kōl* 'havuz', 'birikmiş su' ve 'göl' olarak kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, 'deniz' anlamına da gelir. Eski Kıpçakçada da *köl* biçimi geçer.

Poppe (Lautlehre 110), Moğolcada 'ayak' anlamına gelen *köl* sözüyle birleştirmiştir. Daha sonra Poppe (CAJ 12 : 157) bu birleştirmeyi anlam yönünden açıklamıştır : 'ayak' → 'son' → 'bir akar suyun sonu' = göl. Steplerde normal olarak göllerin ayağı yoktur. Buna karşılık Menges (Byzantion 17 : 276) Moğolca *ġōl* 'Fulßmitte, Flubbett, Fluß' biçimiyle birleştirmiştir.

Türkçe *göl* (< *köl*) ~ Moğolca *köl* 'ayak' karşılaştırması düşündürücüdür. Doerfer'in bu karşılaştırmaya ilişkin görüşü için bk. The Bulletin of the International Institute for Linguistic Sciences 2, 1981, 39.

Bilimsel yayınlarda *göl*'ün Farsçadan alındığı da ortaya atılmıştır. Doerfer (TMEN 1682), Monchi-zadeh (Xurāsān 317) gibi uzmanlar bu savı doğrulamak için Orta Farsça *kwl* 'pit, sink' biçimini tanık olarak kullanmışlardır. Doerfer, Orta Farsça biçimin Türk-

çeden geldiğini olası görmeyerek, daha çok Farsça > Türkçe yönünde bir gelişmeden söz etmiştir. Ancak büyük bir olasılıkla Türkçe ve Farsça sözlerin birbirine bağlı olmadan ortaya çıktığını da göz ardı etmemiştir.
Menges : Byzantion 17 : 276; Orbis 14 : 127-128; Ligeti: JA 1938, 190; Doerfer : TMEN 1682; Egorov: ÊS 123; Räsänen: V 288 b; Clauson: ED 715 a; Dobrodomov: ST 2, 1988, 86-87 ; Eren : TD 1995/1 : 41-42; ÊSTJa 1997, 95-96.

göle bk. *gölle.*

göleğez *yer.* 'büyük yapraklı ve otsu bir bitki (Colocasia esculenta)'. Akdeniz ağızlarında *golağaz* (> *ölağaz, öleğez*) olarak da geçer.
< R κολοκάσι 'Topinambur, Jerusalemartischoke (Helianthus tuberosus)'. - Türkçede *göleğez* biçiminin yanında kullanılan *ölağaz ~ öleğez* biçimlerinin başındaki *g-* (< *k-*)'nin düştüğü göze çarpıyor. Türkçe *kelebek* (<< *köbelek*) sözünün başındaki *k-* (> *g-*) sesi de ağızlarda düşmüştür (*öbelek, epelek vb.*). Bk. *kelebek.*
Tietze: Gr (1) 226/135; Tzitzilis: GrLw 217.

gölek 'küçük su birikintisi, gölcük'
< *göl* + *-(e)k* küçültme eki. Yapı bakımından *yolak* 'keçi yolu, küçük geçit' türevine benzer. Bk. *yolak.*

gölet 1. 'küçük su birikintisi, gölek'; **2.** 'içinde ham deri ıslatılan taş havuz'
< *göl* + *- (e)t* küçültme eki.
Diyalekt ve ağızlarda *-t* ekinin birkaç yerde geçtiğini görüyoruz: Krg *başat* (> *maşat*) 'pınar' (< : *baş*); Krg *kolat* 'iki tepe arasındaki uzun çukur' (< : *kol*).

gölle < kölle *yer.* 'suda kaynatılmış buğday, mısır, fasulye, nohut'. Ağızlarda *göle, göğle, gövle* olarak da geçer. Dar bir alanda 'aşure' olarak da kullanılır. İstanbul'da *koliva* olarak geçer.
< R κόλλυβα 'gekochter Weizen, der zum Andenken eines Toten in der Kirche dargebracht wird'.
Yerel ağızlarda kaynatılmış buğdaya daha çok *hedik* adı verilir. O açıdan *gölle* dar bir alanda kalmıştır. Bk. *hedik.*
Tietze: Gr (1) 226/134; Dankoff: ALT E 104 (Ermenice *kovlay* 'boiled wheat' ile birleştirmiştir).

gölük 'yük hayvanı (beygir, katır, eşek)'. Yerel ağızlarda *dölük* olarak da geçer.
~ Krg *kölük* 'iş hayvanı, yük hayvanı (beygir)'. - Kzk *kölük* 'iş hayvanı, yük hayvanı'. Orta Türkçede *kölük* 'gölük, yük hayvanı' olarak geçer.
Diyalektlerde kullanılan *köl-* '(atı) arabaya koşmak' kökünden geldiği açıktır : *köl-* + *-(ü)k* eki. Bu kök Sagaycada *köl-*, Çuvaşçada *kül-* olarak saklanmıştır.
Ligeti: NyK 49: 238. s. 1. not; Karamanlıoğlu : Menges Arm 2 : 124-126; Kotwicz : RO 16: 350; Ramstedt: KWb 238 a (Kırgızca ve Kazakça *kölük*'ün Moğolcadan alındığını yazmıştır); Katużyński : ME 18; Clauson : CAJ 10 : 163; Räsänen: V 288 b (Ramstedt'e uyarak Türk diyalektlerinde kullanılan biçimlerin Moğolcadan geçtiğini dile getirmiştir); Sevortyan: ÊSTJa 1980, 69-70; ÊSTJa 1997, 98 ; Clark: JSFOu 75 : 138 - 139.

gömbe bk. *gömme.*

gömeç bk. *gümeç.*

gömelek bk. *göbelek*[1].

gömlek 'vücudun üst kısmına giyilen ince, kollu ve yakalı giysi' < *gönlek*
~ Az *köynek.* - Tkm *köynek.* - TatK *külmek.* Göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluşmuştur. - Nog *köylek.* - KKlp *köylek.* - Kzk *köylök.* - Tar, Mad *könnek.* - Şor *küynek.* - Kuğ, Şor *künnek.* - Sag *kögenek.* - Hak *köğenek.* - Tuv *xöyleŋ.*

Orta Türkçede *köŋlek* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *köŋlek* yanında *könlek, kömlek* biçimleri de kullanılır.

Türkçe *köŋül* (> *gönül*)'den geldiği anlaşılıyor : *köŋül* + *-(e)k* eki.

Türkçe *gömlek* biçiminde eski *köŋlek*'teki *-ŋ-* sesinin *-m-*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Türkçede (ve çağdaş Türk diyalektlerinde) *-ŋ-* > *-m-* olayına sık sık tanık oluyoruz. Örn. *toŋuz* > Türkçe *domuz; oŋurga* > Türkçe *omurga*. Çuvaşçada da *-ŋ-* > *-m-* örnekleri çoktur. Örn. *köŋül* (> *gönül*) > Çuvaşça *kămăl*.

Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir (Şçerbak : JaS 128/226). Kalmıkçada da kullanılır (Ramstedt : NyK 42 : 237).

Ramstedt : NyK 42 : 237; KWb 234 a ; Bang : Túrán 1918, 299; Räsänen : LTS 201-202; V 290-291; Ligeti : Tamura Arm 26-27; Deny : Grammaire 564; Principes 74 (< *gön*); Eren : TDAY 1953, 163-164; Kononov : GrJaTRP 95 ; Clauson : ED 732 a; ÊSTJa 1997, 89-90.

gömme 'kül pidesi'. Yerel ağızlarda *gömme* yanında *gömbe* biçimi de kullanılır.

Türkçe *göm-* kökünden geldiği açıktır: *göm-* + *-me* eki. Ağızlarda kullanılan *gömbe* biçimi basit bir benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur: *gömme* >*gömbe*.

Türkmencede külde pişirilen pideye *gömme çörek* adı verilir. Türkçe *gömme* biçiminin de *gömme pide* adından geldiği açıktır (*ellipse*).

Yerel ağızlarda külde pişirilen mayasız ekmeğe daha çok *gömeç* (> *gümeç*) adı verilir. Anadolu'nun birçok yerinde *kete* adı da 'kül pidesi' olarak kullanılır. Bk. *kete*.

Eren: TD 1995/1 : 45-46.

gömüldürük 1. 'boyunduruğa geçirilen kısa değnek'; **2.** 'eyerin geriye kaymaması için atların boyunlarından aşırılıp kolanlarına bağlanan kayış'

~ Krg *kömüldürük*. - Kzk *ömüldrük*.

Orta Türkçede *kömüldürük* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kömüldürük* biçiminin kullanıldığını görüyoruz. Kıpçakçada *yömüldürük* olarak da geçer.

Ramstedt (NyK 42:234) *kömüldürük* ~ *ömüldrük* biçimlerinin Moğolcadan alındığını yazmış (Moğ *kömüldürge*), bu biçimleri Türkçe *köŋül* (> *gönül*) sözüyle karşılaştırmıştır. Daha sonra (KWb 239 a) Moğolca *kömüldürge*'nin Türkçeye geçtiğini dile getirmiş, ? işaretiyle Türkçe *köŋül*'ü vermiştir. Bk. Ramstedt : Formenlehre 214. Bang (Túrán 1918, 294) *kömüldürük* biçiminin *-dürük* ekiyle yapıldığını belirttikten sonra *kömül* bölümünü *köŋül* (> *gönül*) sözüyle birleştirmiş, daha sonra *ömüldürük* ve *kömüldürük* biçimlerini açıklamaya çalışmıştır (296-297). Brockelmann (OGM 46. §) *kömüldürük* biçimini *-duruk, -turuk* ekinin türevleri arasında saymış, ancak *kömül* üzerinde durmamıştır. Räsänen (MTS 97) de Orta Türkçe *kömüldürük* biçimini vermiş, daha sonra (V 289 b) Orta Türkçe *kömüldürük*'ten başlayarak belli başlı verileri saymakla yetinmiş, ancak Moğolca *kömüldürge*'nin Türkçeden geldiğini de bildirmiştir. Clauson (ED 722-723) *kömüldürük*'ü **kömül* (< Türkçe *köŋül*)'den gelen bir türev olarak değerlendirmiş, Moğolca *kömüldürge*'nin Türkçeden geçtiğini bildirmiştir. Ancak Clauson'un *ömüldürük* biçimi üzerinde durmaması düşündürücüdür. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 530) *ömüldürük* biçimi üzerinde durmuş, daha sonra (1980, 71-72) *gömüldürük* biçiminin kökenine geçmiştir. Kazakça *ömüldürük*'ün *kömüldürük*'ün yan biçimi olduğu Sevortyan'ın gözünden kaçmıştır. Halasi Kun (Köprülü Arm [1] 51-52) *ömüldürük*'ün, *kö-*

müldürük biçiminin başındaki *k*-'nin düşmesi sonunda oluştuğunu açıklamıştır. Ligeti (NyK 49:243) *ömüldrük*'ten yola çıkarak birtakım Moğolca (ve Türkçe) karşılıklar üzerinde durmuş, Bang'ın düşündüğü gibi, *ömüldrük*'ün Türkçe *kömüldürük* biçimiyle ilgili olduğunu göz ardı etmemiştir. Son olarak, Eren (TD 1995/2: 893-897) Türkçe *gömüldüruk* (< *kömüldürük*) sözünün Kazakçada kullanılan *ömüldürük* biçimi üzerinde durmuştur. Vietze (RelLSym 482), Slavca (Rusça) *xomut* sözünün Moğolca *kömül*'ün normal bir çokluk biçimi olduğunu ortaya atmış, 'hamut' olarak kullanılan Almanca *Kumt* biçiminin de Slavca yoluyla Moğolcadan alındığını dile getirmiştir. Ancak Vietze'nin Slavcadan geldiği anlaşılon Türkçe *hamut*'tan habersiz kaldığı göze çarpıyor. Bk. *hamut*.

Halasi Kun : Köprülü Arm (1) 51-52 ; Şçerbak : VJa 4, 1986, 53; Muhamedova : MSFOu 158 : 194.

gön 1. 'tabaklanmış deri'; **2.** 'kösele'. Eski sözlüklerde 'ham kösele, deri' olarak geçer.

~ Tkm *gön* 'deri; kösele'. - Nog *kön* 'deri; gön'. - KKlp *kön* 'deri; gön'. - Krg *kön* 'gön; kösele'. - Tel *kön* 'gön'. - TatK *kün*. - Bşk *kün*. - Çuv. *çĕn*.

~ OT *kön* 'at derisi veya gönü; ham deri, gön'. Eski Kıpçakçada da 'deri' olarak kullanılır.

Tuvaca *xöm* '(ayakkabı tabanında kullanılan) deri' ve Yakutça *köm: köm sārı* biçimleri *kön* ile birleştirilemez: Yakutça *köm* (Tuvaca *xöm*) biçiminin Moğolcadan geldiği anlaşılıyor: Moğ *köm* (Ligeti: MNy 34: 71; JA 1938, 190-191). Bk. Kałużyński : CAJ 7 : 186.

Ramstedt: KWb 239 a; SKE 130; Poppe: StO 19, 5: 20; Rásonyi: Pais Arm 438; Egorov : ÊS 329; Benzing : PhTF 1 : 704; Kałużyński: ME 145; Räsänen: V 290 a; Clauson: ED 725 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 72-73.

gönder "bayrak çekilen direk". Ağızlarda 'üvendire', 'uzun sırık' ve 'mavna sırığı' anlamlarında da kullanılır.

< R κοντάρι 'Stange, Bootsstange, Fahnenstange, Lanze'.

Tietze: Gr (1) 226/139; Kahane-Tietze: LFL 790; Eren: TM 19 : 300. Dankoff : EÇ-Glossary 41 ; Georgacas : FT /140/210.

gönül 1. 'sevgi, istek, düşünüş, anma ve hatır gibi kalpte var sayılan duygu kaynağı'; **2.** 'istek'. Ağızlarda *göyün* olarak geçer.

~ Az *köŋül*. - Tkm *gövün* 'can, kalp (duyguların merkezi olarak)'. - TatK *küŋel*. - Bşk *küŋel*. - Nog *köŋil* **1.** 'istek'; **2.** 'can, yürek'. - Blk *köl*. - Kzk *köŋil* 'istek'. - Krg *köŋül* 'yürek'. Kırgızlar *kõn* (ve *cürök*) biçimlerini de kullanırlar. - Özb *kuŋil*. - Soy *xõn*. - Hak *kõl*. -Yak *küŋül*. - Çuv *kămăl*. Türkçe. *-ŋ-*'nin Çuvaşçada *-m-*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Çuvaşçada buna benzer birçok örnek geçer. Örn. Türkçe *konur* (< *koŋur*) > Çuvaşça *xămăr*; Türkçe *yeŋil* 'hafif, yeğni' > Çuvaşça *śămăl* gibi. Bk. Ramstedt: NyK 42: 236-237. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*köŋül*). Orta Türkçede *köŋül* 'kalp, yürek, anlayış' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *köŋül* (ve *könül*) biçimi kullanılır.

Şçerbak (SF 195) **kõŋ* biçiminden yola çıkmıştır. Räsänen (V 291 a) **köŋül* biçimini başlangıç olarak kabul etmiştir. Kononov'a göre (GrJaTRP 127. §), *köke- ~ kökü- ~ kök-* fiilinin *kö-* kökünden gelir. Bu fiilin Türk diyaletlerinde *köküz* (> *göğüs*), *kükürök, kükrek, kükrak* gibi birtakımı türevleri geçer. Türkçe *kö-ŋ-lek ~ gö-ŋ-ül* türevlerinde de **kö-* kökü göze çarpar. Sevortyan'a göre (ÊSTJa 1980, 75-77), *gönül* biçimi **göŋ- ~ *köŋ-* fiilinden *-(ü)l* ekiyle kurulmuştur. Bu

fiil yerel ağızlarda *göy-*, *güv-*, *güy-* 'katlanmak, beklemek, sabretmek' olarak geçer. İlk bakışta Sevortyan'ın açıklaması düşündürücüdür. Ancak *göy-* fiilinin ağızlarda *döy-* ve *döz-* 'sabretmek, tahammül etmek, dayanmak' olarak geçtiği göze çarpıyor. Ağızlarda kullanılan bu biçimler Sevortyan'ın gözünden kaçmıştır. Eski kaynaklarda da *töz-* 'to suffer, endure' biçiminin kullanıldığını görüyoruz (Clauson: ED 572 b). Clauson'a göre, bu fiil daha çok Kıpçak diyalektlerinde kalmıştır. Anadolu ağızlarında yaşayan *döz-* (ve *döy-*) biçimlerini Clauson da göz ardı etmiştir. Türkçe *döz-* biçiminin ağızlarda *döy-* olarak geçmesi normal bir olay değildir. Ancak Türkçede ara sıra buna benzer *-z-* > *-y-* olaylarına tanık olduğumuz bir gerçektir. Baştaki *d-*'nin *g-*'ye çevrilmesi daha çarpıcıdır. Ne var ki yerel ağızlarda ara sıra *d-* > *g-* (veya *g-* > *d-*) olayları da göze çarpar. Bk. *düden*. Özetle, Sevortyan'ın etimolojik açıklaması kolay kolay benimsenemez.

Ramstedt'in açıklamasına ilişkin bilgi almak için bk. Ramstedt: NyK 42: 234.

Kałużyński (CAJ 7 : 186-187) *gönül (kөŋül)* ile *göğüs (kögüz)* biçimi arasında etimolojik bir bağdan söz etmiştir.

Egorov: ÊS 98; Räsänen: V 291 a; Clauson: ED 731 b; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 75-77. Sevortyan, Blaškovič'in *gönül* (AAS I, 1965) yazısına da göndermede bulunmuştur. Ancak bu yazıda 'ipek böceği' olarak kullanılan *güğül* üzerinde durulmuştur. Anlaşılan Sevortyan, Blaškovič'in yazısını görmemiştir. Bk. Şçerbak : JaS 128/225, 18, 185; ÊSTJa 1997, 89-90.

göp bk. *köp*.

gördek 'göllerde ve ırmaklarda yaşayan, sardalyeye benzer küçük bir balık, ilik balığı (Rhodeus amarus)'.

Kökenini bilmiyoruz.

göremez *yer.* 'taze sütle ekşi sütün yoğurt biçimindeki karışımı'. Ağızlarda *gölemez* biçimi de yaygın olarak kullanılır.

~ Az *kөrəməz* 'katıkla çiğ sütün karışığı'. - Tkm *küremez* 'koyun veya keçi sütünden yapılan bir süt ürünü'

< Far *gormāst* 'new cheese prepared from wild asses' milk' (< *gor* 'a wild ass', *māst* 'sour, coagulated milk'). Bk. Monchi-zadeh : Xurāsān 194.

Türkçe *göremez* biçiminin ortasında gördüğümüz *-e-* ikincil bir sestir. Farsça *gormāst*'ın sonundaki *-t* Türkçede düşmüştür.

Türkçeden Arnavutçaya *gjeremes* 'saure Milch' olarak geçmiştir. Boretzky (Turz Teil 2, 54) yanlışlıkla Türkçe *ger-* 'spannen, strecken' kökünden getirmek istemiştir.

Eren: Aksoy Arm 89; TD 52 : 769-770; 1991/1 : 309; Dankoff : EÇ - Glossary 41.

gövel < göğel *yer.* 'yeşil başlı (ördek)'. Yerel ağızlarda *gövel* yanında *güvel* olarak da geçer.

~ Krg *kögöl* 'erkek ördek'. - Çuv *kăvakal* 'ördek'

< *gök* (< *kök*) + *-(e)l* eki.

Németh : Melich Arm 296; Eren: Deny Arm 86; Räsänen: FUF 31 : 18; V 287 a; Ligeti: MNy 75: 266. Egorov'un, ördeğin çıkardığı *kva-kva* sesinden geldiği yolundaki savı yanlıştır (ÊS 96).

gövelek bk. *göbelek*[1].

göver bk. *göğer*[1].

gövle bk. *gölle*.

göynük 1. 'yanık', **2.** 'orman yakılarak açılan tarla'. *Göynük, Göynükbelen, Göynükçukuru, Göynükler, Göynüklü, Göynükören* gibi yer adlarında 'orman yakılarak açılan tarla' olarak saklanmıştır.

'Yanmak' anlamına gelen *göynümek*'ten geldiği açıktır: *göynü-* + *-k* eki. *Yanmak*'tan gelen *yan-* + *-ık* gibi. Bk. Clauson : ED 726 b; Doerfer : KhalMat 298.
Eren: TDAY 1965, 150-151; Clauson : ED 731 a.

gözer 'buğday, toprak gibi şeylerin elendiği iri gözlü kalbur'
< *göze-* 'buğday, toprak gibi şeyleri iri gözlü kalburdan geçirmek'+ *-r* eki.
Yerel ağızlarda tahılın taşını ayıklamaya yarayan iri gözlü kalbura *taş gözeri* adı verilir.
Farsça *kūzar* 'grain left in the ear after threshing; a sieve or screen for lime or gravel' Türkçeden alınmıştır. Irak Kürtçesinde *kozere* 'chaff, separated grain husks' olarak geçer.
Tietze: ZBalk 18: 168/57.

gradin: gradin halatı 'yelkenlerin etrafına dikilen halat'
< İtal (Venedik) *gradín* 'leech'.
Kahane-Tietze: LFL 335.

grandi '(gemilerde) ana direk'
< İtal **grande* 'mainmast'. İtalyanca **grande, grande albero* yerine kullanılmış *elliptique* bir addır. Rumca μεγάλο κατάρτι yerine kullanılan μεγάλο 'ana direk' adı gibi.
Meyer : TürkSt 77; Bonelli : Elementi 186; Tagliavini : Annali N. S. 1 : 195; Kahane - Tietze: LFL 336.

gravyer 'İsviçre'de Gruyère'de yapılan bir çeşit sarı, yağlı peynir'.
Tietze'ye göre (Oriens 5 : 233, 235), Gruyère adının غرویر biçimindeki yazımının *grüyer* yerine yanlışlıkla *gravyer* diye okunması sonunda yaygınlık kazanmıştır. Türkçede غرویر yanında غراویره yazımı da kullanılmıştır.

grup 'bölük, takım'
< Fr *groupe*.

gubat bk. *kubat*.

gumbuz *yer.* 'yumruk'. Ağızlarda *kumbuz* (ve *dumbuz*) olarak da geçer.
Irak'ta *tombuz* biçiminin kullanıldığı göze çarpıyor. Anadolu ağızlarında *tombuz* 'çoban değneğinin kalın ucu' olarak geçer. Horasan Türkçesinde kullanılan *ġummis* 'Faust' biçimi düşündürücüdür.
Anadolu ağızlarında *sumsuk* (~ *sümsük*) biçimi de 'yumruk' olarak geçer. Bk. *sumsuk*.
Doerfer: TDAY 1977, 176, 177, 181, 190.

gurk 1.'kuluçka'; **2.** 'erkek hindi'. Yerel ağızlarda *gurk* yanında *kurk* 'kuluçka' biçimi de geçer. Bundan başka, *gulk, guluk, kuluk, kulluk* gibi birtakım biçimler de kullanılır.
Kuluçka tavuğun veya erkek hindinin çıkardığı sesten geldiği açıktır.

gübre 'kemre, tezek'
< R κοπριά. - Yerel ağızlarda gübreye *ahbun, kemre* (> *gemre*), *kığ, ters, tezek* gibi birtakım adlar da verilir. Buna göre, *gübre*'nin Anadolu'da büyük bir yaygınlık kazanamadığı anlaşılıyor. Ağızlarda kullanılan *gübür (~ güpür)* de Rumcadan kalma bir alıntıdır. Bk. *gübür*. Azerî alanında kullanılan *gübrə* Türkçeden geçmiştir.
Miklosich: TE 1:163; Meyer: TürkSt 59; Moravcsik: KCsA 2: 440; Räsänen : V 150 a ; Bombaci: RO 17: 111; Tietze: Gr (1) 227/145; Symeonidis: Gr 181/94 (*gübre*'yi *kemre* biçimiyle birleştirmesi yanlıştır).
Eren : TD 1991/1 : 309.

gübü *yer.* 'yoğurt ve süt çalkamak için kullanılan kap, yayık'. Yerel ağızlarda *küpü* 'baltanın, keserin, küreğin sap takılan yeri' olarak geçer.
~ Tat *göbe*. - Bşk *köbö*. - Nog *kübi* 'yayık'. - Kzk *kübi* 'yayık'. - Krg *küp*. - Özb *kuv* (< *küb*).

Farsça *kūba* 'a vessel in which butter is separated from the milk' biçimi düşündürücüdür. Macarcada 'yayık' olarak kullanılan *köpü* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz: BTLw 140; MNy 12:2-3; TESz 2: 617; Hubschmid: SchlF 125; Ligeti: TörK 317-318).
ÊSTJa 1997, 145-146.

gübür *yer.* 'gübre'. Yerel ağızlarda 'süprüntü, çöp'anlamında da kullanılır. Ağızlarda *güpür, küpür* olarak da geçer. Dilimizde daha çok *gübre* adı kullanılır. Bk. *gübre.*
< R κόπρι 'Dünger, Mist, Kot'.
Tietze: Gr (1) 227/145.

gücü 'bez tezgâhında arış ipliklerini açıp kapayan tarak'. Ağızlarda *kücü* biçimi de yaygın olarak kullanılır. Bundan başka, dar bir çevrede *küçü* olarak da geçer.
~ Tkm *küci.*
Kökenini bilmiyoruz.

güderi 'geyik veya keçi derisinden yapılmış yumuşak deri'
~ Krg *küdörü* 'güderi'. < Far *kūdar* 'thin leather for lining boots and shoes'. - Farsça *kūdar*'ın *güderi*'ye çevrilmesinde Türkçe *deri*' nin rol oynadığı anlaşılıyor (halk etimolojisi). Radloff'a göre, *küdörö* biçimi 'ein wildes Tier, etwas grösser als der Karsak (ein Fuchs)'olarak kullanılır. Yudahin'in bu biçimi vermediği göze çarpıyor. Ramstedt (KWb 244 b s. v. *küdƒ* Ö 'Bisamratte, Moschustier') *küdörö*'nün Moğolca *küderi*'den alındığını yazmıştır. Räsänen (V 307 a) Kırgızca *küdörö*'yü 'güderi' olarak kullanılan *küdörü* biçimiyle birleştirmiş, Yakutların su sıçanına verdikleri *kütän* adını da saydıktan sonra Ramstedt'in etimolojisini vermiştir. Kałużyński (ME) Yakutça *kütän*'i almamıştır.
Kürtçe *kúdari* 'cuir, canepin' Türkçeden alınmıştır.

güğül *yer.* 'ipek kozası'. Ağızlarda *güvül* biçimi de kullanılır.
< R κουκούλι 'Seidenkokon'.
Meyer: TürkSt 27; Tietze: Gr (1) 227/149; Eren: Arat Arm 172-175; TD 1992/2: 183-184; Blaškovič: AAS 1 :49-52.

güğüm 'yandan kulplu, boynu uzun, ağzı dar, bakır kap'
~ Az *güyüm*
< R κουκούμι 'güğüm' (< Lat *cucuma).* Latince *cucuma* İtalyancada *cuccuma* (Venedik *cógoma)* olarak saklanmıştır.
Türkçe *güğüm* çağdaş Türk diyalektlerinde kullanılan *kökür* 'tulum' adıyla birleştirilemez. Bunun gibi, *güğüm* ile *güveç* arasında da bir bağ kurulamaz.
Barbera: Elementi 131; Moravcsik: KCsA 2: 439-440; Halasi Kun: DTCFD 7: 439; Tietze: Slav 16/87; Gr (2) 376/322; ZBalk 18 : 175/110; Doerfer: TMEN 319; Cohen: Bakoš Arm 79/80; Räsänen: V 151 a; Symeonidis: Gr 14 : 99; Andriotis: EL 170.

gülâbi 'bir çeşit armut'. Niğde'de *gülâbi armudu* olarak geçer (HBH 1:94).
< Far *gulābī* 'a kind of pear'.
Bulgarca *gjulabija* 'bir çeşit elma' Türkçeden alınmıştır.
BER 1: 308, 677; Trubaçev: Êtimologija 1966, 378.

güllâç 1. 'nişastadan yapılan çok ince kuru yufka'; **2.** 'bu yufkadan yapılan tatlı'; **3.** 'tadı hoş olmayan toz durumundaki bazı ilâçların kolayca yutulabilmesi için bunların içine konuldukları, nişastadan küçük kap'
< Far *gūlāc* 'a Persian cake of flour, honey, and sesame-oil ; a delicate confectionary made of starch and eggs'.
Arapça *gəllâj* 'pâtisserie à l'amidon et à la crème' biçimi Türkçeden geçmiştir. Sırpça *đùnlāč* da Türkçeden alınmıştır.
Škaljić: Turc 257-258; Eren : TD 56 : 352.

gülle bk. *gölle.*

güme **1.**'avcı kulübesi'; **2.** 'bekçi kulübesi'. Ağızlarda *küme* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *küme* 'kulübe'. Türkmencede *çöpküme* (< *çöp küme*) adı da geçer.

Kökenini bilmiyoruz. 'Avcı kulübesi, bekçi kulübesi' olarak kullanılan *gümele* biçimiyle *güme* arasındaki benzerlik çarpıcı ve düşündürücüdür. Bk. *gümele.* Farsçada da *goma* 'a hovel made of reeds or straw' ve *kūma* 'a straw hut or shed for sheltering those who watch the fields' olarak kullanılır. Bk. *küme.*

Bulgar ağızlarında 'avcı kulübesi' olarak geçen *gjume* Türkçeden kalma bir alıntıdır (BER 1: 308). Bk. Eren : TD 1995/44; Bläsing : AT 43 ; ÊSTJa 1997, 47.

gümeç < gömeç **1.** 'külde pişirilen mayasız ekmek'; **2.** 'bal peteği'

~ Tkm *kömeç* 'içine kıyma veya kıkırdak konularak pişirilen çörek, yağlı gömme çörek'. - Krg *kömöç* 'külde pişirilen çörek.'. - KKlp *kömeç.* - TatK *kümeç*

~ OT *kömeç* 'küle gömülerek pişirilen çörek'. Orta Türkçede *kömeç* 'gömü, define' olarak da geçer.

Clauson'a göre (ED 722 a), yemek adlarında kullanılan *-meç* (~ *-maç*) ekiyle kurulmuştur: *göm-meç.* Monchi-zadeh (Xurāsān 212, 82. not) de *gömmeç*'ten geldiğini dile getirmiştir. Räsänen (V 289 b), *göm-* kökünden *-ç* ekiyle oluşturulduğunu yazmıştır ki yanlıştır. Bk. Drimba : RRL 11: 487-488.

Farsça *kūmāc, kūmāç* 'unleavened bread' biçimi Türkçeden alınmıştır (Doerfer : TMEN 1643).

Ağızlarda külde pişirilen mayasız ekmeğe *gömme* (> *gömbe*) adı da verilir. Bk. *gömme.*

ESTJa 1997, 100-101.

gümele 'avcı kulübesi, bekçi kulübesi'. Ağızlarda *kümele* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Göçüşme (*métathèse*) olanaklarına karşın *kulübe* biçimiyle birleştirilmesi güçtür. Yerel ağızlarda 'avcı kulübesi, bekçi kulübesi' olarak kullanılan *güme* biçimiyle *gümele* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bk. *güme.*

gümrük 'bir ülkeye giren veya bir ülkeden çıkan mal ve eşyadan alınan vergi veya resim' < R (Bizans) κομμέρκιον, κουμέρκιον < Lat *commercium.*

Türkçe yoluyla Farsçaya da geçmiştir (Doerfer : TMEN 929).

Meyer: TürkSt 62; Foy: KSz 1: 297. s. 2. not; Moravcsik: KCsA 2:440; Skok: Byzantion 6: 374; EtRj 2:233; Doerfer: TMEN 929; UAJb 40: 245; OLZ 1971, 9/10: 447; Deny: Principes 87; Tzitzilis : Tietze Arm 207.

gümüş 'parlak beyaz renkte, kolay işlenen ve tel durumuna gelebilen element'.

~ Tkm *kümüş.* - Nog *kümüs.* - Blk *kümüş.* - KKlp *gümis.* - TatK *kömeş.* - Bşk *kömöş.* - Krg *kümüş.* - Kzk *kümis.* - Tar *kümüş.* -Tel *kümüş.* Televütler *möngün* (< Moğ *mönggün*) adını da kullanırlar. - Sag *kümüs.* - Yak *kömüs: ürüŋ kömüs* 'gümüş' (Yak *ürüŋ* 'ak'). Yakutçada *möŋün* adı da geçer (< Moğolca). - Çuv *kĕměl.* Çuvaşçada sondaki *-ş*' nin *-l*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

~ ET *kümüş.* - OT *kümüş.* Eski Kıpçakçada da *kümüş* olarak geçer.

Ramstedt (SKE 116) Korece *kim* 'altın' biçimiyle birleştirmiştir. Ligeti'ye göre (MNy 35 : 60), bu birleştirme olanaksızdır.

Farsça *gumāşa* biçiminin Türkçeden geçtiği anlaşılıyor.

Paasonen: KSz 16: 66; Toivonen : FUF 21 : 102 ; Eren: NyK 51 : 372-373; Ramstedt: SKE 116; Gabain: UAJb 45: 306; Joki: LwSS 209-210 ; Egorov: ÊS 105; Räsänen : V 308 b; Clauson : ED 723 - 724; Baskakov : Jarring Arm 5; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 63 (Türkçe *gümüş*'ün *gümül*'den geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır); ÊSTJa 1997, 142-143.

günah 'dince suç sayılan iş veya davranış'
< Far *gunāh* 'sin, crime, error, vice, fault, iniquity'. Farsçada *gunah* biçimi de geçer.
Räsänen: V 150 b.

gündüz 1. 'günün sabahtan akşama değin süren aydınlık bölümü'; **2.** 'gündüz vaktinde'
~ Tkm *gündüz*. - Krg *kündüz*. - Kzk *kündüz*. - Nog *kündiz*. - KKlp *kündiz*. - Yak *künüs*. - Çuv *kăntăr*. Sonundaki *-r*'nin Türkçe *-z*'den geldiğini biliyoruz. Türkçe *yıldız* > Çuvaşça *śăltăr* gibi.
Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kündüz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kündüz* biçimi kullanılır.
< *kün* (> *gün*) + - *düz* eki.
Deny : Grammaire 582 ; Zajączkowski : Sufiksy 23. § 41. s; Brockelmann: OGM 47. § ; Räsänen: LTS 231; V 309 a; Clauson: Studies 149-150; ED 729; Gabain: UAJb 45 : 306; Egorov: ÊS 99.

günlük 'tütsü için kullanılan bir çeşit ağaç sakızı'. *Günlükburnu*, *Günlükbaşı* (Muğla) gibi yer adlarında saklanmıştır.
Kökünü bilmiyoruz.

güpür bk. *gübür*.

gürbe *yer*. **1.** 'büyük küp'; **2.** 'iki kulplu veya kulpsuz çömlek'.
Kökenini bilmiyoruz.

gürbüz 'sağlam, güçlü ve iyi gelişmiş, iri'
< Far *gurbuz* 'strong, invincible'.
Sevortyan (ÊSTJa 1980, 107) verileri saymakla kalmıştır.

güren *yer*. 'sürü'. Ağızlarda *küren* 'hayvan sürüsü' biçimi de geçer. Dar bir alanda *güren* 'kalabalık' olarak da kullanılır.
~ Tel *kürē* 'der einen Ort umgebende Erdwall, ein Kranz von Leuten'. - Tuv *xürē* 'manastır'. - Yak *kürüö* 'Hürde, Umzäunung'.
Uygurcada *küriyen* 'ordugâh' olarak geçer. Farsçada da *kūran* 'a herd, a troop', *kuran* 'a troop' olarak kullanılır.
Moğolcadan alındığı anlaşılıyor : Moğ *küriye(n)* 'enclos, clôture, palissade, mur, muraille; camp (castra)'. Moğol diyalektlerinde de yaygın olarak geçer: Kalm *kürē* 'Ring, Lager, Kloster'; Bur *xurʼē*; Hlh *xurē*.
Ligeti: NyK 48: 336-337; 49: 268; KSİNA 83 : 16; Ramstedt: KWb 247 a; Németh: NyK 56: 125-126; AOH 3 : 143 ; Eren : TDAY 1956, 151 ; Kałużyński : ME 33; Doerfer : TMEN 341; Räsänen: V 310 b.

gürgen 'Karadeniz kıyılarındaki ormanlarda yetişen, kerestesi dayanıklı bir ağaç (Carpinus betulus)'. Ağızlarda *gülgen* olarak da geçer.
Kökenini bilmiyoruz.
Orta Türkçede gürgene *kevrik* adı verilir (Clauson: ED 690 b).
Dmitriev: DAN-B 68; Musaev: LTJa 176-178; Räsänen: V 151 b.

gürün bk. *kurna*.

güve 'deri, yapağı, yünlü kumaş ve dokuma yiyen bir böcek'
~ Tkm *güye*. - TatK *köyö*. - Miş *küwe*. - Krg *kübö*. - KKlp *küye*. - Kzk *küyö*. - Özb *kuya*. - Alt *kuya*. - Hak *kŭ̈*. - Çuv *kĕve*.
Orta Türkçede *küyē* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *küyē* biçimi kullanılır.
Németh (NyK 47:77; Csoma Arm 76) Fin-Ugor dillerinde kullanılan birtakım karşılıklarla birleştirmiştir.
Altayca ve Teleütçede güveye verilen *kör* adı Moğolcadan alınmıştır (Räsänen: V 292 a).
Bang: KOsm 2-3: 51-52. s. 2. not; Ramstedt: SKE 129; Räsänen: StO 18, 3: 19; LTS 134; V 297 a; Ligeti: AOH 21:130; Doerfer : TMEN 1692; Róna-Tas: ALH 16:432; Clauson : ED 754 b; ÊSTJa 1997, 133.

güvende 'kötü yola düşen kadın'
< Far *goyanda* 'a singer'.

Bulgarca *givendija, gjuvendija* ve Sırpça *djuvèndija* biçimleri Türkçeden alınmıştır.
Bernard: RÉS 30: 94-95; Škaljić: Turc 259; BER 1:240.

güvercin 'yabanî ve evcilleşmiş birçok türü bulunan bir kuş'
~ Tkm *gögerçin* 'yabanî güvercin'. Türkmenler evcil güvercine *kepderi* adını verirler. Bu adın Farsçadan alındığı açıktır (Far *kabūtar* 'güvercin'). - Nog *kögerşin.* - Blk *kögürçün.* - Krg *kögüçkön, kögürçkön.* - Alt *köğörçün.* - TatK *kügerçin.* - Çuv *kăvakarçăn.*
En eski çağlardan beri kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *kögürçgün* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kögerçin* (ve *ögerçin*) olarak kullanılır. Halasi Kun (Köprülü Arm [1] 51) Kıpçakça biçimleri *kügerçin* ve *ügerçin* olarak vermiştir.
Türkçe *kök* (> *gök* ~ Çuvaşça *kăvak*) kökünden geldiği açıktır. Yalnız, morfolojik bakımdan açıklanmaya muhtaçtır. Türkçe *üveyik* (< *güveyik*) adı da *gök* kökünden gelen bir türevdir. Bk. *üveyik.*
Türkî alanında güvercine *kepter* (< Far *kabūtar* < : *kabūd* 'blue') adı verilir. Bu adı Kara Kalpaklar da kullanırlar. Horasan Türkçesinde de *käftär* olarak geçer (Doerfer : TDAY 1977, 179).
Madırlar kumruya *kökpen* (< **kökmen*) adını verirler. Bu adın da *kök* kökünden *-men* ekiyle yapıldığı açıktır.
Eski Kıpçakçada *kögerçin* yanında kullanılan *ögerçin* biçiminin başındaki *k-* ünsüzü düşmüştür. Bunun gibi, Türkçe *üveyik* (< *güveyik*) biçiminin başındaki *k-* sesi de sonradan düşmüştür.
Grønbech: Forstudier 43; Pedersen: ZDMG 57:552; Palló: NyK 46: 154-158; Halasi Kun: Köprülü Arm (1) 51; Eren : TDAY 1953 : 176-177; Deny Arm 85; Pritsak : PhTF 1 : 78; Egorov: ÊS 97; Steinitz : AOH 12 : 181; Räsänen: 287 b; Clauson: ED 713 b; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 57-59; Tryjarski : Al-taica Osloensia 365-367.

güverte < göverte '(gemilerde) ambar ve kamaraların üstü'
< İtal (Venedik) *coverta* 'deck'. - Bütün Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer: Port *cuberta;* İsp *cubierta;* Fr *couverte;* İtal *coperta...*
Türkçede *göverte* biçimi *güverte*'ye dönüşmüştür. Türkçe *gövercin* > *güvercin* veya *gövermek* > *güvermek* gibi.
Azerî alanında kullanılan *köyərtə* biçimi Türkçeden alınmıştır.
Meyer : TürkSt 77 ; Bonelli : Elementi 186; Foy : KSz 1 : 297. s. 2. not; Barbera : Elementi 125 ; Kahane - Tietze : LFL 257; Eren : TD 53 : 256.

güvey, güveyi 1. 'evlenmekte olan bir erkeğe düğün sırasında verilen ad'; **2.** 'bir kızın, ailesinden olan büyüklere göre o kızın kocası, damat'. Eski kaynaklarda *güyegü* (> *güyeği*) olarak geçer.
~ Az *küyəv.*- Tkm *giyev.* Türkmenler güveye *köreken* adını da verirler. Bu adın Moğolcadan geldiğini biliyoruz. - TatK *kiyaw.* - Nog *kiyev.* - TatK *köyeü.*- KKlp *kiyeü.* - Kzk *kiyeü.* - Krg *küyö, küyöv.* - Özb *kuyov.* - Alt, Tel *küyü.* - Sag *küdē.* Sagaylar *küzē* biçimini de kullanırlar. - Şor *küzē.* - Hak *kizö.* - Tuv *küdē.* -Yak *kütüöt.* Yakutçada *kütüö* biçimi de kullanılır. - Çuv *kĕrü.* Çuvaşça *kĕrü* biçimindeki *-r-* Ana Türkçe *-d-*'nin karşılığıdır.
Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz (*küdegü*). Orta Türkçede de *küdegü* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *küyegü* biçimi kullanılır.
Türkçe **küde-* kökünden *-gü* ekiyle türetildiği anlaşılıyor. Eski (ve Orta) Türkçede 'düğün' olarak kullanılan *küden* sözünün de bu kökten geldiği düşünülebilir mi, bilmiyoruz.

Moğolca *kür degü* 'kız kardeşin kocası' sözüyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. Ramstedt : KSz 16 : 81; Stellung 17 ; SKE 261. Moğolca *küregen* (~ *kürgen*) 'güvey' biçimiyle birleştirilmesi de olanaksızdır.

Türkçede eski *güyegü* (> *güyeği*) biçimindeki *-y-* sonradan *-v-*'ye çevrilmiştir. Örn. Türkçe *yuva* (< *uya*) sözündeki *-v-* sesi de eski *-y-*' den dönüşmüştür (*uya* > *yuva*).

Eski ve yeni diyalektlerde 'güvey' olarak geçen *küreken* ~ *köreken* gibi biçimler Moğolcadan alınmıştır (Moğ *küreken, küregen, kürken*). Clauson Moğolca biçimleri Türkçeden kalma eski alıntılar olarak değerlendirmiştir.

Sırpça *djuvègija* biçimi Türkçeden alınmıştır. Ramstedt: Stellung 17; KWb 246-247; SKE 128; Bang: KOsm 3:4, 2. not; Räsänen: StO 18, 3:8; LTS 123, 162; MTS 112; V 306 b; Brockelmann: OGM 60. §; İnan : TM 9 ; Poppe : UAJb 33 : 138-139 ; 46 : 124; Katużyński : ME 117; Doerfer: TMEN 340; AOH 36:106; KhalMat 298; Egorov: ÊS 109; Pokrovskaya: İRLTJa 60-63; Rassadin: FLTJa 192; Clauson: ED 703; Muhamedova: İİTJa 129; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 43-46; Golden: Introduction 303. s. 3. not.

güvül bk. *güğül.*

güz 'eylülün 22'sinde başlayıp aralığın 21'ine değin süren mevsim, son bahar'

~ Tkm *güyz.* - Krg *küz.* - Kzk *küz.* - Nog *küz.* - Oyr *küs.* - Hak *küs.* - Alt, Şor, Sag *küs.* - Çuv *kĕr.* Çuvaşçada *-z* sesi *-r*'ye çevrilmiştir.

Ramstedt (KWb 248 a; Lautlehre 112; SKE 118) Moğolca *küreŋ* 'brown' biçimiyle birleştirmişse de, Joki (LwSS 203-204) ve Doerfer (TMEN 328) gibi uzmanların eleştirilerine uğramıştır. Räsänen: V 312 b; Egorov: ÊS 106; Clauson: ED 757 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 94-95; Bazin : SChron 52.

H

habazan *argo* **1.** 'parasız, yoksul'; **2.** 'uzun süre kadınsız kalan (erkek)'; **3.** 'karnı aç olan (kimse)'. Ağızlarda *abazan* olarak da geçer.
Çingeneceden alınan *habe*'ye dayanılarak kurulmuş bir Türkçe biçim olduğu düşünülüyor. Bk. *habe*.
Kostov : LB 14 : 87. Tietze : AO 13 : 33.

habe *argo* **1.** 'ekmek'; **2.** 'yiyecek içecek'
< Çing *xabe* 'yemek, yiyecek içecek'.
Bulgarcada *xabe* 'ekmek' olarak kullanılır.
Kostov: LB 14 : 87; Tietze: AOH 37: 527.

habeden ~ haybeden *argo* 'emek harcamadan elde edilen, kolay, emeksiz' < : *haybe* 'boş, işe yaramaz, anlamsız'.
Tietze'ye göre (Gr [2], 374/309), Çingeneceden alınmıştır. Kostov (LB 14: 83-97) *habeden* üzerinde durmamıştır.

haç 'Hristiyanların kutsal saydıkları sembol'
~ TatK *kaç*
< Far *xāc* 'the cross' < Erm *xač* 'cross'.
Pedersen: KZ 39:462-463 (Türkçe *haç*'ın Ermeniceden alındığını dile getirmiştir); Munkácsi: KSz 5:357 (Pedersen'in görüşüne katılmıştır); Räsänen: V 151 b (Türkçe *haç*'ın Farsçadan alındığını açıklamıştır); Baitchura: RO 46 : 147 ; Budagova : ST 3, 1984, 14 ; Dankoff: ALT C2.

hafta 'birbiri ardından gelen yedi günlük süre'
~ Tkm *hepde*
< Far *hafta* 'a week' (< : *haft* 'seven').
Samoyloviç: JaSb 2: 100; Bazin: Lazard Arm 31.

hal *yer.* 'harman yerinde sap toplamak için kullanılan bir araç'. 'Kar küremek için kullanılan büyük kürek' olarak da kullanılır. Ağızlarda *hel* olarak da geçer.
Kökeni karışıktır.
Tietze: ZBalk 18: 176/115; Dankoff (ALT E 115) Ermenice (*yer.*) *hal* veya *hel* (Hemşin) biçimiyle birleştirmiştir. Ermenice *hal* veya *hel* biçimleri için bk. Adjarian: MSL 20: 162.

halat 'kenevirden yapılmış çok kalın ip'.
< R *χαλάδι (R Bizans καλώδιον 'rope').
Kahane - Tietze: LFL 777.

halay 'davul ve zurna eşliğinde toplu olarak oynanan bir halk oyunu'. Ağızlarda *alay* olarak da geçer. Örn. *halay çekmek* yerine ağızlarda *alay çekmek* biçimi de kullanılır.
< *alay* 'topluluk, kalabalık'. Bk. *alay*. Başındaki *h-* sonradan türemiştir. Türkçe *höyük* (< *öyük*), *hörgüç* (< *örgüç*) örneklerinde olduğu gibi.
Doerfer: UAJb N. F. 1: 104; 2: 142 - 143.

halaza bk. *alaza*.

halhal 'kadınların ayak bileklerine taktıkları bilezik'. Ağızlarda *helhel* olarak da geçer.
< Ar (Suriye) *ḫulḫâl, ḫilḫâl* 'anneau d'argent que les femmes portent aux chevilles'.
Tietze (Ar) *halhal* üzerinde durmamıştır.

halkın (> **halgın**) *yer.* 'küçük bakır kazan; leğen'. Ağızlarda *helkin* olarak da geçer.
Suriye Arapçasında *ḫalqîn* 'bassin, plat en cuivre' olarak kullanılır.
Tietze (Gr [1] 243/292) Rumcadan alındığını yazmıştır: R χάλκινο 'das Kupferne'. Buna karşılık Dankoff (ALT 215) Ermenice yoluy-

la geçtiğini dile getirmiştir: Erm *xalkin* 'copper cooking-pot'. Dankoff, Ermenice *xalkin*'in Rumcadan alındığını da bildirmiştir.

halta 'köpek tasması'. Yerel ağızlarda *holta* 'çoban köpeklerinin boğazına takılan dikenli demir halka' olarak geçer.
< Ar *qilāda* 'tasma'.
Räsänen: V 154 a (kökeni üzerinde durmamıştır); Monchi-zadeh: Xurāsān 579.

hamaz *yer.* 'fırtına'. Yerel ağızlarda *gamaz, hamaz* (> *hambaz*) ve *kamaz* olarak da geçer. Dar bir alanda kullanılan *hambaz*'ın **hammaz*'dan geldiği açıktır.
Kökenini bilmiyoruz.
Eren : TD 1992/2 : 198-199; 1993/2 : 56.

hamsi 'Karadeniz kıyılarında avlanan küçük bir balık' < *hampsi*
< R χαψὶ 'hamsi'.
Rumencede *hamsiè*, Bulgarcada *xamsija* 'Engraulis encrasicholus' olarak geçer. Rusçada *xamsa* biçimi kullanılır.
Georgacas : IT 261-277; FT 134/159; Andriotis: EL 415.

hanay *yer.* 'iki veya üç katlı ev'. Ağızlarda 'sofa, hol' olarak da kullanılır.
< R ἀνώι 'Oberstock'. - Türkçe *hanay*' ın başındaki *h-* sesi sonradan türemiştir.
Tietze : Gr (1) 211/18.

hanek *yer.* **1.** 'söz, lâkırdı'; **2.** 'konuşma'. Ağızlarda *henek* 'şaka, alay' olarak da geçer. Azerî alanında *hənək* 'şaka, eğlence' olarak kullanılır.
Kürtçede de *henek* 'bavardage, paroles inutiles' olarak geçer.
< Erm *hanak* 'joking, fun'.
Dankoff: ALT 427. Tietze (Ar 273/51) Arapça *ḫanak* 'Unterkiefer' biçiminden geldiğini dile getirmiştir.

hani 'Akdeniz'de yaşayan bir balık (Serranus cabrilla)'
< R χαννί.
Georgacas : FT 134/157. Tietze (Gr [1] 244/295) Rumca χάννος'tan geldiğini yazmıştı. Rumca χάννος 'Seebarsch' Türkçede *hanos* (~ *hannos*) olarak geçer.
Georgacas : FT 134/157.

hanos 'denizlerimizde yaşayan bir balık'
< R χάννος.
Georgacas : FT 134/158. Bk. Tietze : Gr (1) 295.

hanut, anut *argo* 'bir işte aracılık yapan kimsenin aldığı komisyon'.
Kökenini bilmiyoruz.

hapaz bk. *apaz.*

hara 'at üretilen çiftlik'
< Fr *haras.*
Räsänen (UJb 19:103) yanlışlıkla Tatarcada 'avlu' olarak kullanılan *aran* sözüyle birleştirmiştir.

haranı 'kazan, büyük kazan'. Yerel ağızlarda *hereni* olarak da geçer.
< Far *harānī* 'a cauldron, kettle'. - Türkçe *kazan* (< *kazgan*) biçimiyle birleştirilmesi olanaksızdır.
Bulgarca *xaranija* ve Sırpça *harànija* (*aràni ja*) biçimleri Türkçeden alınmıştır. Rumcaya da χαρανὶ olarak geçmiştir.
Eren: Rodna reč' 15 : 81-82 ; Škaljić: Turc 313; Andriotis : EL 416.

harar 'keçi kılından dokunmuş büyük çuval'. Anadolu ağızlarında kullanılan *haral* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) yoluyla oluşmuştur.
< Ar *ġirār* 'Ziegenhaarsack'.
Bulgarca *xarar* (ve *xaral*) ve Sırpça *hàrar* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Tietze: Ar 296/157; Kakuk : ÉlOsm 175; Eren: TM 19: 286; TD 1990/1: 17, 30, 33-34; 1995/2 : 864.

haraza 'sığırın öd kesesinden çıkan taş'. Ağızlarda *haraza* yanında *halaza* da geçer. Yerel ağızlarda 'taştan yapılmış kuyu ağızlığı, kuyu bileziği' olarak da kullanılır. Radloff'un verdiği *herze* biçimi yanlıştır.
< Ar *ḫaraza* 'Perle oder anderes auf einen Faden aufgezogenes kleines Schmuckstück', (Suriye) *ḫaraze* 'anneau de verre, grain ou perle de verre percé; grain de chapelet percé; pierre conique percée qu'on place sur l'orifice d'un puits pour servir de margelle'. Barthélemy'nin bildirdiğine göre: "Contre le mauvais oeil on emploie un morceau d'alun percé et un grain de verre bleu qu'on enfile sur un cordon."
Tietze: Ar 275/57.

harım *yer.* **1.** 'sebze ve meyve bahçesi'; **2.** 'tarla ve bahçe çevresindeki çit'
< Ar *ḥarīm* 'der dazugehörige Bezirk um ein Haus, das Gehöft'.
Tietze: Ar 272/46.

harın 'huysuz, dik başlı (at)'
< Ar *ḥarūn* 'bockig, widerstrebend, unlenkbar (Pferd)'.
Tietze: Ar 273/47; Eren: TD 1990/1: 55-56. Räsänen (LTS 21-22, 70-71; StO 18,3 : 42) yanlışlıkla Türkçe *(h)ar-* 'müde werden' köküyle birleştirmiştir. Bk. Poppe : CAJ 16 : 98-99.

harman 1.'tahıl demetlerinin üzerinden düven geçirilerek tanelerin başaklarından ayrılması işi; **2.** 'bu işin yapıldığı yer'
~ Az *hırman*. - TatK *xırman*. - Krg *kırman*. - Kzk *kırman*. - KKlp *kırman*. - Tar *xirman*
< Far *xarman, xirman* 'the harvest; reaped corn, but unthreshed, and piled up in a large circular stack; a heap'.
Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde harmana *ındır* adı verilir.
Daher : AA 117; Eren: TDAY 1978-1979, 274-275; Türkoloji Dergisi 8:23-25; TM 19: 305-306; Tietze: ZBalk 18:174/99; Räsänen: V 156 a; 523 a; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 656-657.

harmandalı 'bir çeşit zeybek oyunu'
Deny: JA 234:444; Tietze (Pers 144/60) ağızlarda 'uşak' olarak kullanılan *harmanda*'yı Farsça *xarbanda* 'an ass-owner, muleteer' ile birleştirmişse de, *harmandalı* biçimi üzerinde durmamıştır.

hartama 'kiremit yerine kullanılan veya kiremit altına konulan ince tahta'. Yerel ağızlarda daha çok *hartoma* (ve *hartuma*) olarak geçer. Ağızlarda *hartoma*'daki *-o-*'nun *hartama*'da *-a-*'ya dönüşmesi doğaldır.
< R χάρτωμα 'Dachschindel, die zur Bedeckung von Giebeldächern verwendet wird'.
Çatı örtüsü olarak kullanılan ince tahtaya verilen *padavra* adı da Rumca bir alıntıdır. Bk. *padavra*.
Tzitzilis: GrLw 587; Bläsing: AL 70. s. 38. not.

hasa, hasse 'bir çeşit pamuklu kumaş, patiska'
< Far *xāṣa* 'fine cotton cloth of a close texture, called cossas' < Ar *xāṣṣa* 'speciell, privat, nobel'.
Tietze: ZBalk 18: 176/121.

hasıl < **kasıl** *yer.* 'yeni başak tutmaya başlamış yeşil ekin'. Yerel ağızlarda daha çok 'başak tutmaya başlamış arpa' olarak kullanılır.
< Ar *qaṣīl* 'noch in grünem Zustand geschnittene Gerste'.
Tietze: Ar 303/181; Eren: TDAY 1960, 357/181.

hasır 'saz, kabuk, yaprak gibi bir bitki maddesiyle örülmüş taban veya tavan örtüsü'
< Ar *ḥaṣīr*.
Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerine de geçmiştir. Macarca *haszura* da Balkan dilleri yoluyla alınmıştır.
Eren: MNy 38:194; Räsänen: V 156 b; Skok: EtRj 1: 659; Tietze : ZBalk 18 : 173/93.

haspa 'düşüncesiz genç kız, kuşku uyandıran genç kadın'. Yerel ağızlarda 'dert, hastalık' olarak kullanılır.
< Ar *ḥaṣba* 'Masern'.
Tietze: Ar 273/48.

haşıl 'dokumacılıkta kullanılan unlu veya çirişli sıvı'. Ağızlarda *haşıl* ve *haşil* 'buğday, mısır veya darı yarmasından yapılan bir yemek' olarak da geçer.
< Erm *xašil* 'paste made by boiling water and flour into which yarn is dipped to stiffen it'; 'a dish coocked during festival of Saint Sargis, made of *p'oxind*, parched wheat flour, vinegar and water'.
Bläsing: AL 142; FO 29 : 40/71. Dankoff (ALT 229) yerel ağızlarda 'olgunlaşmamış kavun' olarak kullanılan *hışır*'ı yanlışlıkla *haşıl* maddesinde saymıştır. Dankoff (ALT 269) *hışır*'ı *hoşur* ~ *hışır* maddesinde de vermiştir. Bläsing'in belirttiği gibi, *haşlamak* 'suda kaynatarak pişirmek' fiilinin *haşıl*'dan gelip gelmediği araştırılmaya muhtaçtır. Tietze (Ar 276/59) *haşıl*'ı Arapça (Suriye) *ḫaşīn* 'bain de gomme ou d'amidon où l'on beigne les fils de soie et de coton' biçimiyle birleştirmiştir.

hatıl 'duvar örülürken taşların arasına yatay olarak yerleştirilen direk'
< Ar *ḫaṭīl*.
Bulgarca *xat"l* ve Sırpça *hatula* (*atula*) Türkçeden geçmiştir.
Bernard: LB 9: 82; Skok: EtRj 1: 75.

hav 'kadife, çuha vb. nin yüzeyindeki ince tüy'.
Dankoff'a göre (ALT 231), Ermeniceden alınmıştır (Erm *xaw* 'nap, down'). Meninski, Redhouse gibi sözlükçüler Farsçadan kalma bir alıntı olarak değerlendirmişlerdir.

havan 'içinde bir şey dövmeye yarayan, ağaç, taş veya madenden yapılmış kap'
< Far *hāvan* 'mortar'. - Türkçede taştan veya ağaçtan yapılmış büyük havana *dibek* adı verilir. Bk. *dibek*.
Tietze: Pers 134/13.

havra 'Yahudi tapınağı, sinagog'
< İbr *hebra*.
Deny: Principes 37.

havruz 'oturak, lâzımlık'
< Far *ābrēz, āurēz* 'a vessel used in baths for pouring water over the head and body; a bucket; a water-pipe, a spout; a drain, a ditch; a water-closet, privy'.
Türkçe *havruz* biçiminin başındaki *h-* sonradan türemiştir. Türkçe *höyük* (< *öyük*), *höl* (< *öl*), *hayva* (< *ayva*), *havlu* (< *avlu*) örneklerinde olduğu gibi.
Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.
Tietze : Pers 132/2.

havut 'deve semeri'
~ Tkm *hovut* 'deve semeri'. - Kzk *avıt* 'deve semeri'. - KKlp *avıt* 'semer'.
Kökenini bilmiyoruz. Diyalektlerde kullanılan *avıt* biçimine göre, Türkçe *havut*'un başındaki *h*-'nin sonradan türediği anlaşılıyor.
Anadolu'nun birçok yerinde deve semerine *kürtün* adı da verilir. Bk. *kürtün*.
Orta Türkçede deve semerine *kom* adı verilir. Bu ad Eski Kıpçakçada da geçer. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde de *kom* olduğu gibi saklanmıştır. Bk. Clauson: ED 625 a.
Räsänen (V 158 a) yalnız *havut, havıt* biçimlerini vermekle yetinmiştir.

havuz 'bahçelerde su biriktirmek için yapılan üstü açık yer'. Yerel ağızlarda *havut* 'havuz; yalak' biçimi de kullanılır.

< Ar *ḥauḍ* 'Tränktrog; Bassin'.

Tietze: Ar 274/59.

havyar 'tuzla hazırlanmış ezme durumunda, balık (daha çok mersin balığı) yumurtası'. Uluslararası bir söz olarak Fransızca (*caviar*), Almanca (*Kaviar*), İngilizce (*caviar*), İtalyanca (*caviale*) gibi belli başlı Avrupa dillerinde de kullanılır. Balkan dillerinde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak geçer (Blg *xajver*, Srp *(h)ājvar*). Bk. Skok : EtRj 1 : 650. Farsça *xāvyār* biçimi de Türkçeden geçmiştir. Suriye Arapçasında *ḫibyeri* biçimi 'caviar' olarak kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Avrupa dillerine Türkçeden geçmiştir. Ancak Türkçe *havyar* biçiminin kökeni karışıktır. Eilers (Nobel Arm 48-58) bütün Avrupa dillerinde kullanılan sözün kaynağının Türkçe *havyar* (Rumca καβιάριον, Latince *caviarium*) biçiminde aranması gerektiğini ortaya koymuştur. Ancak *havyar*'ın ses yapısının Türkçe olmayan bir kökene tanıklık ettiği açıktır. O açıdan Eilers, *havyar*'ın kökenini Farsça *xāviyār*'a dayandırarak açıklamıştır. Ona göre, Farsça *xāviyār*, 'yumurta taşıyan (balık)', yani ᶜRogenfisch, Stör' ve daha sonra 'Rogen, Kaviar' anlamına gelen *xāya-i/xāyadār*'ın kısaltılmış biçimidir. Birinci bölümünde bilinen bir Hint-Avrupa kökü ayırt edilebilir. Szemerényi (Die Welt der Slaven 12: 267-295, özellikle 294-295) de buna benzer bir açıklama yapmıştır. Pellegrini (Gli arabismi nelle lingue neolatine con speciale riguardo all' Italia. I. Brescia 1972, 30) Eilers'in etimolojik açıklamasını İtalyanca *caviale*'nin kökeni bakımından değerlendirmiştir. Son olarak Georgacas (IT) *havyar*'ın kökeni sorununu özenle irdelemiştir. Georgacas bu yoldaki belli başlı verileri gözden geçirdiği gibi, bu güne değin yapılan etimolojik çalışmaları da değerlendirmiştir. Ona göre (IT, FT 134/156), *havyar* Rumca bir türevdir (χαβγιάρι, χαβιάρι, Bizans χαβγιάριν). Türkçe *havyar* da Rumcadan kalma bir alıntıdır. Arapçada خبيّارى (Tjurkologičeskij Sbornik 1976, 223-224) olarak geçer. Ancak Avrupa dillerinde kullanılan biçimlerin büyük bir olasılıkla Türkçeden geçtiği anlaşılıyor.

Azerî alanında havyara *küri* adı verilir. Bu ad Anadolu ağızlarında da kullanılır. Türkmenler havyarı *işbil* diye adlandırırlar. Bu adın Farsçadan alındığını biliyoruz (Georgacas: IT 187 : Far *eshbel* 'botargo'). Steingass اشبل *uşbul* 'caviar', اشپك *aşpak* veya اشپل *uşpul* 'roe of sturgeon, caviar', اشبول *uşbūl* 'caviar' biçimlerini vermiştir. Farsça *aşpak* biçimi kontrole açıktır. Çağdaş diyalektlerde *oğulduruk, ulduruk, ultık, üldık, ultır* adları da yaygın olarak kullanılır. Daha dar bir alanda *üzürgen* (Şorca, Sagayca), *ürgene* (Tuvaca), *örgen* (Hakasça) gibi birtakım adlar da geçer. Çuvaşçada balık yumurtasına *vălça* adı verilir (Egorov : ES 48). Bk. Bang : Túrán 1918, 308.

Barbera : Elementi 114 ; Räsänen : V 375 b, 519 a ; Eren: TD 1996/2: 122-123.

haya 'erkeklik bezi'

< Far *xāya* 'egg; testicle'. - Türkçe *kaygana* da Farsça *xāya*'nın bir türevidir. Bk. *kaygana*.

hayat 'avlu'. Yerel ağızlarda 'köy evlerinde üstü kapalı, bir veya birkaç yanı açık yer' olarak da kullanılır.

~ Tkm *hayat* **1.** 'avlu' ; **2.** 'tahta perde'; **3.** 'duvar'

< Ar *ḥā'iṭ*, (Irak) *ḥāyeṭ* 'Mauer; Garten, Gemüsegarten'.

Bulgarca *xajat* ve Sırpça *hàjat* biçimleri Türkçeden geçmiştir.
Tietze: Ar 275/55.

haydut 'silâhlı soygun yapan kimse, eşkıya'
Sırpça, Bulgarca gibi Balkan dilleri yoluyla Macarcadan alınmıştır : Mac *hajdú* **1.** 'Viehtreiber, Viehhirt'; **2.** 'Straßenräuber'; **3.** 'Fußsoldat'. Sırpçada *hàjduk, àjduk* 'Räuber' olarak, Bulgarcada da *xajdúk, xajdút* veya *xajdútin* 'hırsız, harami' olarak yaygınlık kazanmıştır. Sırpça *hàjduk* ve Bulgarca *xajdúk* biçimlerinin sonundaki *-k* Macarca çokluk ekidir. (Hadrovics bu yolda yeni bir açıklama yapmıştır.) Türkçede Sırpça *hàjduk*, Bulgarca *xajdúk* biçimlerinin sonundaki *-k* sesinin *-t*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Osmanlı sözlükçülerinin *haydut*'u Arapça bir alıntı saydıklarını görüyoruz. Son olarak, Sikirić (POF 8-9: 237) de *haydut*'un Arapçadan geldiğini yazmıştır. Bk. Škaljić: Turc 300.
Türk hâkimiyetinin sonunda Balkan topraklarında *hàjduk* (*xajduk*), ulusal romantizmin baskısıyla 'hürriyet kahramanı' olarak değerlendirilmiştir.
Thúry: Török történetírók. Budapest 1896, 399. s. 1 not; Foy: KSz 1:38; Takáts: NyK 30: 348-350; Gombocz: MNy 9:414; Fekete: MNy 26 ; Kniezsa: SzlJsz 834-836; Décsy: ULwBulg. 62-64; Skok: EtRj 1:649-650; Hadrovics: UElSk 250-251.

hayıt 'Akdeniz çevresinde yetişen, yaprağı zeytin yaprağına benzeyen, dallarından sepet yapılan bir ağaç'. Anadolu ağızlarında *ayıt* olarak da kullanılır. Türkçe *hayıt* biçiminin başındaki *h-* ikincil bir sestir.
< Ar *'īd* 'Vitex agnus-castus'.
Tietze-Tekin : Erdem 5 : 293/69.

hazın *yer.* 'kışlık yiyecek'
< Ar (Suriye) *ḫazīn* 'provisions'.
Eren: Korkmaz Arm 151.

hedik[1] 'kaynatılmış buğday; diş buğdayı'. Dar bir çevrede *edik* 'mısır yarması' olarak da geçer.
< Erm *hat: hatik* 'grain'.
Dankoff: ALT 415; Bläsing: AL 65 (Ermenice *hadik*).

hedik[2] *yer.* **1.** 'kara batmamak için ayağa giyilen, altı şerit biçiminde kesilmiş gönlerle kaplı, yuvarlak bir çeşit kar ayakkabısı'; **2.** 'çocuk ayakkabısı'; **3.** 'örme terlik'
~ *edik* 'ayakkabı; çizme'. Bk. *edik*. Başındaki *h-* yerel ağızlarda türemiş ikincil bir sestir. Bläsing (AL 67) Ermeniceden alındığını ileri sürmüştür (Erm *hetik* 'breite Schuhe um auf Schnee zu laufen'). Ona göre, Ermenice *hetik* 'Fuß, Spur' olarak kullanılan *het*'in küçültmesidir. Dankoff (ALT 429) da 'boot', 'snowshoe' (< : *het* 'footstep, trace') olarak kullanılan Ermenice *hetik*'ten geldiğini bildirmiştir. Bk. *edik*.
Eren : TD 1995/2 : 871-872.

helez *yer.* 'kertenkele'. Ağızlarda *hilez* ve *kelez* olarak da geçer.
< Erm *xlēz* 'lizard'.
Bläsing: AL 146; Dankoff: ALT 250. Eckmann (TDAY 1955, 15) *helez* ve *hilez* biçimlerini *kertenkele*'nin yan biçimleri arasında saymıştır. Bk. Eren : Hungaro - Turcica 226. s. 3. not; ÊSTJa 1997, 30-32.

helik *yer.* 'duvar örülürken büyük taşların arasına konulan ufak taşlar'
< R χαλίκι 'Kieselstein'.
Tietze: Gr (1) 243/290 ; Symeonidis: Gr 194/240.

helke 'bakraç, kova'. Anadolu ağızlarında *helki* olarak da geçer.
< R χαλκίο 'Kupfergefäss, Kupferkessel'.
Tietze: Gr 244/293; Eren: TD 1990/1: 42-43; Tzitzilis : Zaemki 107/147.

hellim 'Kıbrıs'ta yapılan bir çeşit beyaz peynir'.
Arapçadan alındığı anlaşılıyor: Ar (Suriye) *ḥallûm* 'sorte de fromage'.

henek bk. *hanek*.

hent *argo* 'deli'. Dar bir çevrede *hint* olarak da geçer.
< Erm *xent'*, *xend* 'crazy'.
Dankoff: ALT 235.

herek 'asma, fasulye gibi bitkilerin tutunması için yanlarına dikilen sırık'. Yerel ağızlarda *cerek* (~ *çerek*) biçimleri de kullanılır. Yerel olarak *ferek* biçimi de geçer.
< R χαράκι 'Rebenpfahl'.
Bulgarca *erek* biçimi Türkçeden alınmıştır (Eren: Mirçev Arm 162-163).
Tietze: Gr (1) 244/296; Eren: TDAY 1960, 317/296; TM 19: 298-299; Deny: Principes 39. § ; Räsänen: V 159 a (kökenini vermemiştir); Tzitzilis : Zaemki 141/138.

hergele 'at veya eşek sürüsü'
< Far *xargala* (*xar* 'an ass', *gala*, *galla* 'a flock, herd').
Räsänen: V 159 a.

hergil *yer.* **1.** 'erzak sandığı'; **2.** 'erzak ambarı'. Yerel ağızlarda *herkil* olarak da geçer.
Kökenini bilmiyoruz.

heril *yer.* **1.** 'kozadan çekilen ipek'; **2.** 'ince ipekli'; **3.** 'tel ve pulla işlenmiş gelin duvağı'
< Ar *ḥarīr* 'soie; étoffe de soie'. - Eski yazı dilimizde *harir* olarak geçer. Yerel ağızlarda geçen *heril* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) yoluyla oluşmuştur.
Eren: TDAY 1960, 359.

herise (> **herse**) 'keşkek yemeği'. Ağızlarda *helise* biçimi de geçer.
Arapça (veya Farsça) *harīsa*'dan alındığı anlaşılıyor. Kürtçe *helise* biçimi de Arapçadan geçmiştir.
Tietze: Ar 259. s.

herk 'sürüldükten sonra bir yıl dinlendirilen tarla'
< Erm *herk* 'tillage, plowed land'.
Yerel ağızlarda sürüldükten sonra dinlendirilen tarlaya daha çok *nadas* adı verilir. O bakımdan *herk* adı dar bir alanda kalmıştır. Bk. *nadas*.
Eremeev: Ętnogenez 235; Eren: Türkoloji Dergisi 8: 22; Dankoff: ALT 430.

herkil bk. *hergil*.

hevenk 'saklanmak üzere bir ipe geçirilmiş yaş yemiş bağı'. Anadolu ağızlarında *hevek* 'uzun bir değneğe bağlanmış üzüm, elma, armut gibi yemiş dizisi' biçimi de yaygın olarak kullanılır.
< Far *āvang* 'a line on which clothes or bunches of grapes are hung up to dry' (< : *āvēxtan* 'asmak'). - Farsçada *havang* biçimi de kullanılır. Türkçe *hevenk*'in bu biçimden alınmış olduğu düşünülebilir. Ancak, *hevenk*'in başındaki *h*- sesinin Türk ağızlarında oluşması daha olasıdır. Anadolu ağızlarında buna benzer *h*-'lere sık sık rastlanır : Türkçe *öyük* > *höyük* (> *hüyük*), *ayva* > *hayva* örneklerinde olduğu gibi. Dar bir alanda kullanılan *hevek* biçiminde *-n-* sesi düşmüştür.
Türkçeden Sırpçaya *èvenka* olarak geçmiştir (Skok : EtRj 1 : 498).
Tietze: Pers 134/13; Räsänen: V 159 a (yalnız *hevenk* biçimini vermekle yetinmiştir).

hezan *yer.* 'damların üzerine döşenen kalın ağaç, kiriş'. Ağızlarda *hezen* olarak da geçer.
< Erm *hecan* 'beam, rafter'.
Dankoff: EÇ-Glossary 43; ALT 426; Eren: TD 1995/2 : 871.

hezen bk. *hezan*.

hıltar bk. *ıltar*.

hımhım 'sesleri genizden çıkararak konuşan (kimse)'

< Ar *ḫamḫame* 'a speaking through the nose'.

Dankoff: ALT 255.

hımış 'kerpiç veya tuğlayla örülmüş ahşap duvar'.

Kökenini bilmiyoruz.

hırçın 'belirli bir sebebi olmadan sinirlenip huysuzluk eden (kimse)'.

Dankoff (ALT D 16) Ermenice *xrtč'an* (*xrč'an*) 'startled, frightened, restive' biçimiyle birleştirmiştir.

hırızma 1. 'ayı, boğa gibi hayvanların dudaklarına veya burunlarına takılan demir halka'; **2.** 'burun kanadına takılan altın veya gümüş halka' ; **3.** 'küpe'.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 159 b.

hışır 1. 'olmamış meyve (daha çok kavun, karpuz için kullanılır)'; **2.** 'yaramaz (kimse)'; **3.** *argo* 'aptal, sersem'

< Erm *xošor.*

Bk. *hoşur.*

hızar 'tahta ve kereste biçmeye yarayan büyük bıçkı'

< Erm *xizar* 'large saw'.

Kürtçe *hızar* 'scie longue' da Ermeniceden alınmıştır.

Bläsing: AL 150; FO 29 : 41/76; Dankoff: ALT 241. Räsänen (V 158 a) yalnız *hazar, hızar* biçimlerini vermiştir.

hilez bk. *helez.*

him *yer.* 'temel'

~ Az *him*

< Erm *himn, yer. him* 'faundation'.

Türkçede *him* yerine daha çok *temel* kullanılır. Bk. *temel.* O açıdan *him* dar bir alanda kalmıştır. Doerfer'in (UAJb N. F. 1: 131, 137; 2 : 142, 148) *him*'in başındaki *h*-'yi birincil bir ses sayması yanlıştır (Eren: TD 1995/2 : 872).

Kürtçe *xim* 'base, fondement, bloc de pierre' de Ermeniceden alınmıştır.

Budagova : ST 3, 1984, 14 ; Dankoff : ALT 431.

hin 'kurnaz'

~ Nog *yin* 'kurnaz'.

Türkçe *hin* biçiminin başındaki *h*-'nin sonradan türediği anlaşılıyor. Nogayca *yin* biçiminin başındaki *y*- de ikincil bir sestir.

Kökenini bilmiyoruz.

hindiba 'kazık köklü, mavi çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitki (Cichorium endivia)'. Yerel ağızlarda *hindiba* yerine *güneğik* adı kullanılır. Bk. *güneğik.*

< Ar *hindibā* 'endive'.

Kıpçak alanında hindibaya *katağan* adının verildiğini biliyoruz. Bu ad Macarcada *katáng* olarak saklanmıştır (Eren: MNy 39: 20-24; AOH 30 : 146). Bk. Ligeti: TörK 310; Brockelmann: OGM 53. § (*katırgan* biçimi yanlıştır); Menges : UAJb N.F. 3 : 140.

Eren : MNy 39 : 23.

hint bk. *hent.*

hoban bk. *hopan.*

hodak *yer.* **1.** 'çiftçi yamağı'; **2.** 'sığırtmaç'.

Dar bir yörede *hotak* olarak da geçer.

< Erm *hōtał* 'shepherd, cowherd' (< : *hōt* 'flock, herd').

Budagova : ST 3, 1984, 14 ; Dankoff: ALT 437.

hodan 'bir yıllık, otsu, tüylü ve açık mavi çiçekli bir bitki (Borago officinalis)'.

Kökenini bilmiyoruz. Yerel ağızlarda *öküz dili* ve *sığır dili* gibi birtakım adlar da kullanılır.

hom *yer.* 'deniz dalgası'. Eski kaynaklarda *kom* olarak geçer.
~ Tkm *gōm* 'fırtına'. - Alt *kom* 'dalga'. - Çuv *xum* 'dalga'.
Orta Türkçede *kōm* 'dalga' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kom* biçimi kullanılır.
Paasonen: CsSz 48; Egorov : ÊS 303; Németh : Csoma Arm 79-80 ; NyK 47 : 62; I. OK 4 : 367; Räsänen: V 278 b, 299 ; Clauson: ED 625 b; Eren: TD 1990/1 : 66.

hona 'erkek geyik'
~ Krg *ōna*. - Tuv *ōna*
< Moğ *ōna*. - Kalm *ōn°* 'wilde Geiss, Antilopenbock'. - Hlh *ōno* 'mâle de l'antilope *džeren*'. - Ord *ōno* 'mâle de la gazelle'.
Türkçe *hona*'nın başındaki *h-* ikincil bir sestir.
Türkçe *ceylan* ve *maral* da Moğolcadan alınmıştır.
Ramstedt: KWb 292 b; Räsänen: V 362 a; Poppe: UAJb 46: 128; Bazin: SChron 500-501. Bk. Şçerbak : İRLTJa 119.

honça *yer.* **1.** 'kız (veya gelin) evinden oğlan evine gönderilen yemek'; **2.** 'gelin evine gönderilen kuru yemiş'; **3.** 'oğlan evinden kız evine giden nişan hediyesi'; **4.** 'armağan'; **5.** 'müjde karşılığında verilen armağan, bahşiş'
< Far *xwānça, xunça* 'a small table, like a tea-board; a tray; meats sent from a marriage to an absent friend' < *xwān* 'a table, covered fest table, and the meat upon it'+ *-ça* küçültme eki.
Tietze: Pers 145/66; WZKM 59-60: 171.

hop *yer.* 'saban demiri'.
Azerî ağızlarında da *hop* (~ *xop*) olarak geçer.
< Erm *xop'* 'ploughshare'.
Tietze : ZBalk 18 : 178/132; Bläsing : AL 156; FO 29 : 42/79; Dankoff : ALT 284.

hopa *yer.* 'damızlık erkek deve'. Eski kaynaklarda geçmediği anlaşılıyor.
Eski ve yeni diyalektlerde buna benzer bir söz kullanılmadığına tanık oluyoruz. Yalnız Çağatay sözlüklerinde 'erkek deve' olarak geçen *oban* (~ *oyan, obaz*) biçimiyle *hopa* arasındaki büyük benzerlik göz ardı edilemez. Çağatayca *oyan* اویان ve *obaz* اوباز yazımlarını *oban* اوبان diye düzeltmek gerektiği açıktır (Eren: DTCFD 8: 161). Yerel ağızlarda yaşayan *hopa* biçiminin başındaki *h-*'nin sonradan türediği anlaşılıyor. Ancak *oban* biçiminin sonundaki *-n* sesinin Anadolu ağızlarında düşmesi açıklanmaya muhtaçtır.

hopal *yer.* 'yaban güvercini'. Ağızlarda *hopan* olarak da geçer.
< Erm *hawp'al, hōp'al* 'wild pigeon'.
Kürtçede de *xopal* olarak kullanılır.
Dankoff: ALT 424.

hopan *yer.* 'bakımsız kalmış bağ, bahçe, ev'. Ağızlarda *hoban* 'bırakılmış, bakımsız tarla' olarak da geçer.
< Erm *xopan* 'untended or uncultivated land; wilderness'.
Kürtçe *hopan* 'lieu désert' de Ermeniceden alınmıştır.
Dankoff: ALT 272.

hopsa bk. *opsa.*

hopur *yer.* 'orman ve çalılıklar yakılarak veya kesilerek açılan tarla'. *Hopur* (İçel) yer adında saklanmıştır.
Kökenini bilmiyoruz.
Eren: TDAY 1965, 151.

horata *yer.* 'alay, şaka, eğlence; dedikodu; söz'. Eski kaynaklarda da 'alay, şaka, eğlence' olarak geçer.
< R χωρατό, ç. χωρατά 'Scherz, Spass'.
Tietze: Gr (2) 383/347. Bk. Meyer : TürkSt 90-91.

horom *yer.* 'mısır sapı, ot vb. şeylerden yapılan desteler, yığınlar'. Ağızlarda *horum* (~ *horun*) **1.** biçildikten sonra balya veya deste haline konulmuş ot'; **2.** 'biçildikten sonra tarlada yapılan küçük burçak veya mercimek yığınları' olarak da geçer.

< Erm *xorom, xoron* 'bundle of hay or wheat that has been mown but not yet tied' (< Gürcüce *xoromi* 'haystack').

Dankoff : ALT 278.

horoz 'tavuğun erkeği'

~ Tkm *horaz*. - Krg *koros*. - Kzk *koraz*. - Nog *koraz*. - KKlp *koraz*

< Far *ḫurōs* 'a dung-hill cock'. - Çağdaş diyalektlerde ikinci hecedeki *o*'nun *a*'ya çevrildiği göze çarpıyor.

Çuvaşlar horoza *avtan* adını verirler (< : *avăt*-'ötmek') (Egorov: ÊS 21). Tatarlar *horoz* yerine *eteç*, Başkurtlar da *etes* adını kullanırlar. Tatarca ve Başkurtça biçimlerin Volga Fin dillerinden alındığı açıktır.

Munkácsi : KSz 6 : 182-183; Pelliot : BSOS 6 : 574-575; Doerfer: TMEN 861; Räsänen: V 161 b; Symeonidis: Gr 180/8 (Rumcadan geldiği yolundaki sav yanlıştır); Hegaard: AO 3: 268.

hoşur 'değersiz, kaba, bayağı'; *argo* 'şişman, dolgun, güzel (kadın)'

< Erm *xošor* 'rough, thick, dense ; *yer.* 'large', *yer. xšur* 'ground up'. Ermenicede *xošorik, xošruk* gibi birtakım yeni türevler de geçer. Bk. *hışır.*

Dankoff: ALT 269.

hotak bk. *hodak.*

hoyrat < horyat 'kaba'. Yerel ağızlarda 'yakışıksız, çirkin', 'biçimsiz', 'söz dinlemeyen', 'tembel' olarak da geçer.

< R χωριάτης 'Bauer'. - Türkçe *hoyrat*'ın göçüşme sonunda ortaya çıktığı anlaşılıyor. *Horyat* > *hoyrat* göçüşmesi için bk. *poyraz.*

Güneydoğu Anadolu'da (ve Irak'ta) tek başına söylenen bir çeşit ezgiye verilen *hoyrat* adının da *hoyrat*'tan başka bir şey olmadığı anlaşılıyor.

Meyer: TürkSt 38, 91; Tietze: Gr (1) 245/ 303; Räsänen: V 161 b; Symeonidis: Gr 195/ 247.

hozan *yer.* 'dinlenmeye bırakılmış, birkaç yıl işlenmemiş tarla'

< Erm *xozan* 'stubble' ; (*yer.*) 'field reaped but not yet plowed; land left fallow for two years'.

Tietze: ZBalk 18: 178/135; Eren: TD 1990/1 : 22; 52 : 769 ; Türk Halk Edebiyatı Bilgi Şöleni. Konya 26-28 Ekim 1995, 38; Dankoff: ALT 266.

hödük 'görgüsüz, kaba, anlayışı kıt (kimse)'. Ağızlarda *hödük* (~ *hödek*) daha çok 'korkak, ürkek' olarak geçer. Yerel olarak *ödük* (~ *ödek*) biçimleri de kullanılır. Ayrıca, *ödelek* ve *ötlek* biçimleri de yaygın olarak geçer. 'Kara ciğerin salgıladığı acı sıvı, safra' olarak kullanılan *öt* (*öd*) kökünden geldiği anlaşılıyor: *öt* (*öd*) + -(*ü*)k, -(*e*)*k*.

Bu kökün *ödü kopmak* (veya *patlamak*) sözünde 'çok korkmak' anlamında kullanıldığını biliyoruz. Yerel ağızlarda *ödü çatlamak* (veya *yarılmak*) sözü de 'çok korkmak' olarak geçer. Bk. *ötlek* (*ödlek*).

Bu verilere göre, *hödük* (~ *hödek*) biçiminin başındaki *h*- sonradan türemiştir.

hömbeles *yer.* 'mersin ağacı ve yemişi'. Ağızlarda *hambeles* olarak da geçer. Kıbrıs ağzında da *hömbeles* biçimi kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

hörgüç < örgüç 'devenin sırtındaki çıkıntı'

~ Tkm *örküç* **1.** 'devenin sırtındaki çıkıntı'; **2.** 'tepe, tümsek'. - Nog *örkeş*. - KKlp *örkeş*. - Kzk *örkeş*. - Krg *örköç*. - Alt, Tel *örköş* . - Tub *üreç*. Göçüşmeli **ökreç* biçiminden çık-

tığı anlaşılıyor: **ökreç* > **öğreç* > **üğreç* > *üreç*. - Tar *örkeş*. - Özb *orkaç*.

Orta Türkçede *örkü* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *örgüç* biçimi kullanılır.

Sevortyan'ın açıkladığı gibi (ÊSTJa 1974, 548-549), *örgüç*, *örkeç* ve *örkü* biçimleri *ör*kökünden kalma türevlerdir. Türkçe *hörgüç* biçiminin başındaki *h*- ikincil bir sestir. Türkçe *höyük* (< *öyük*) örneğindeki *h*- gibi.

Kaçalar örgüce *pögün* adını verirler. Tuvalar ise *pögün* yerine *mögen* biçimini kullanırlar.

Menges: UJb 15: 525; Eren: TDAY 1953, 174; Räsänen: StO 18, 3: 46; V 375 a; Musaev: LTJa 122; Clauson: ED 223; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 548-549.

höşmerim < hoşmerim **1.** 'tuzsuz taze peynirden nişasta ve pirinç unu konarak yapılan bir çeşit tatlı'; **2.** 'peynir helvası'. Yerel ağızlarda *höşmerim* yanında *öşmerim* ve *höşmelim*, *öşmelim* gibi birtakım biçimler de kullanılır. Dar bir alanda *höşmeri* olarak da geçer. Ağızlarda *eşmeli* biçimi de 'kaymak' olarak kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. Bulgarcada *ešmerìja kaša* 'un, yağ ve suyla yapılan bir çeşit papara' (BER 1: 518), *išmàr*, *išmèr* 'peynir ve yağ ile yapılan papara' (BER 2: 96), *išumìr kaša* 'kaçamak' (BER 2:96) ve *ošmàra* olarak geçer. Arnavutçada da kullanılır.

Bernard: LB 9 : 87.

höyük < öyük 'toprak yığını, yapma tepe'. Türkçede *hüyük* < *üyük* olarak da kullanılır. Yer adlarında *Öyük* (> *Höyük*), *Üyük* (> *Hüyük*) olarak geçer.

Orta Türkçede *öyük* (Oğuzca) biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *öyük* olarak geçer.

Türkçe *öy*- kökünden *-k* ekiyle yapılmıştır : *öy*- + *-(ü)k* eki. Çağdaş Türk diyalektlerinde *öy*- 'yığmak' olarak kullanılır.

Deny : RHAs 6; Räsänen : V 519 a.

Ramstedt (KWb 460-461) Orta Türkçe *üyük* biçimini birtakım Moğolca sözlerle birleştirmiştir. Doerfer (TMEN 1 : 61. s.) Ramstedt' in birleştirmelerini açık olarak eleştirmiştir. Türkçe *höyük* (> *hüyük*) biçiminin başındaki *h*- ikincil bir sestir. Bk. Eren : TD 1995/2 : 899-901.

Türkçede 'bostan korkuluğu' olarak kullanılan *oyuk* biçimiyle *öyük* (> *höyük*) arasında bağlantı kurulamaz. Bk. Clauson : ED 271-272; Räsänen : V 519 a; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 620-621.

huğ 'çubuk veya kamıştan yapılmış bağ ve bahçe kulübesi'.

Kökeni karışıktır. Tietze'ye göre (Ar 308/203), Arapçadan alınmıştır (Ar *kūḫ* 'fensterlose Schilfhütte, Feldhütte'). Doerfer (TMEN 602) yanlışlıkla eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *uğ* 'çadır direği' sözüyle birleştirmiştir. Bu söz Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada *ūğ* olarak geçer. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde de *ūk* olarak kullanılır: Kzk *ūk* . - KKlp *uvık*. - Krg *ūk*. Räsänen (LTS 128) de *huğ*'u eski ve yeni diyaletlerde geçen *uğ* (ve *ūk*) biçimleriyle birleştirmiş, Şorca *uğ* 'ev', *ū* 'ev' biçimlerini de vermiştir. (Radloff Şorca biçimleri Türkçe *ev*'in yan biçimleri olarak değerlendirmiştir.) Räsänen'e göre, Türkçe *huğ* biçimi eski "Altayca"dan kalma *p*-'li bir örnektir. Räsänen sözlüğünde de Türkçe *huğ* biçimini Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada çadır direğine verilen *uğ* adıyla karşılaştırmış, Şorca *ū* 'ev' biçimini vermiş (V 510 a), *ev* maddesinde ise Şorca *uğ*, *ū* 'ev' biçimlerini de saymıştır (V 34 a). Buna karşılık *huğ* maddesinde *uğ* biçimini vermediği gibi, herhangi bir açıklama yapmadığı da göze çarpıyor. Clauson (ED 76 a) Orta Türkçe ve Eski Kıpçakça *ūğ* biçiminin çağdaş diyalektlerde yaşayan karşılıkları arasında Kazakça *ūk* biçimi yanında Şorca *uğ* biçimini de olası bir karşılık olarak vermiştir.

Clauson, Doerfer'e uyarak Türkçe *huğ* 'a hut made of reeds or rushes' biçimini de saymıştır. Doerfer (UAJb N.F. 1: 96, 134; N.F. 2 : 142) 'Erdhütte' anlamından yola çıkarak Halaçça *hük* 'Hütte' sözünü de Türkçe *huğ* biçimiyle karşılaştırmıştır: "(*hü:k* 'Hütte' < ? Vgl. ttü. dial. *höyük, hüğ* 'Hügel', also ursprünglich 'Erdhütte' oder vgl. *huğ* 'Hütte'?)" Son olarak Doerfer (UAJb N.F. 2: 142) de *huğ* üzerinde durmuştur. Doerfer, Räsänen, Clauson gibi yazarların, Tietze'nin, *huğ*'un Arapçadan alındığı yolundaki açıklamasından habersiz kaldıkları anlaşılıyor. Dankoff (ALT 281) Tietze'nin Arapça etimolojisine katılmamış, ancak Fasça *kūx* (*kōx*) 'hut' biçiminin Anadolu ağızlarında *koh* 'bostan kulübesi', *küğ* 'bağ ve bahçe kulübesi' olarak geçtiğini açıklamıştır. Dankoff'un belirttiği gibi, Tietze (Pers) bu alıntılar üzerinde durmamıştır. Tietze'nin etimolojisine katılmayan Dankoff'a göre, Türkçe *huğ* biçimi Ermeniceden kalma bir alıntıdır. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Dankoff: ALT 281. Dankoff'un saydığı biçimlerin özenle süzgeçten geçirilmesi gerektiği açıktır.

huligan 'futbolda bir takıma aşırı bir tutkunluk besleyen ve çevreye zarar veren taraftar veya kimse'

< İng *hooligan*. İrlanda kökenli *Houlihan* soyunun adından geldiği anlaşılıyor.

Unbegaun : RÉS 17: 264 ; Bernard: RÉS 27: 38.

huni 'bir sıvıyı ağzı dar bir kaba aktarmak için kullanılan ağızlık'

< R χουνὶ 'Trichter'.

Meyer: TürkSt 48; Tietze: Gr (1) 244/299; AOH 37:528.

hurada bk. *kurada*.

hurç 'büyük heybe' ~ **hurcın**

~ Az *xurcın*. - TatK *kurcın*.

Kökeni karışıktır. Komşu dillerde yaygın olarak kullanılır: Ar *xurc*. - Far *xurc* 'a cloakbag, portmanteau, wallet, saddle-bags', *xurcīn, xurcīna* 'a portmanteau, saddle-bags'. - Krt *xurc* 'sac de voyage, porte-manteau'. - Erm *xurj(n)* 'knapsack'.

Tietze'ye göre (ZBalk 18: 178/137), *hurç* ve *hurcın* biçimleri Ermeniceden alınmıştır: *hurç* < Erm *xowrj* (BErm *xurts*); *hurcın, hurcun* < Erm *xowrjn* (BErm *xurtsn*). Dankoff (ALT 283) da *hurç* ve *hurcun* biçimlerinin Ermeniceden geldiğini yazmıştır (Erm *xurj* [*n*]) 'knapsack'). Tatarca *kurcın* biçimi düşündürücüdür. D[oerfer]., *hurç* ve *hurcın*'ın Farsçadan alındığını dile getirmiştir. Bk. Räsänen: V 163 a.

hülü 'bir çeşit şeftali'

< Far *hulū* 'a kind of peach'. Kürtçede de *hulu* 'prune' olarak geçer. - Türkçe *şeftali* (ve *zerdali*) de Farsçadan alınmıştır.

Pelliot: JA 1925 ; Poppe : ZKV; Räsänen: UJb 19: 103; 33 : 147 (Moğolca, Tunguzca biçimlerle birleştirmesi yanlıştır); V 513 a (Moğolca *hulu* 'kavak' biçiminden alındığı yolundaki açıklaması da çürüktür). Musaev : LTJa 265.

hürle 'bir cins burçak'.

Kökenini bilmiyoruz. Yerel ağızlarda burçağa *küşne* adı da verilir. Bk. *küşne*.

Kökenini bilmiyoruz.

I

ığrıp > ırıp 'derin sularda balık avlamak için kullanılan büyük ağ'. Eski kaynaklarda 'balık avlama gemisi' olarak geçer. Anadolu ağızlarında 'usul, düzen, oyun' anlamlarında kullanılır.

< R (Bizans) γρῖπος 'type of net; fishing boat'.

Balkan ve Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Blg *grib, grip,* Srp *grib* 'ağ', İtal *grippo* 'gemi', İtal (Venedik) *gripo* 'gemi', Fr *grip* 'gemi', İsp *gripo* 'gemi'.

Meyer: TürkSt 22; Kahane-Tietze: LFL 758; Tietze: Gr (2) 216/58; BER 1: 282; Skok: EtRj 1: 616; Georgacas : FT 139/197.

ıhlamur 1. 'kerestesi beğenilen bir ağaç (Tilia)'; **2.** 'bu ağacın kurutularak çay gibi içilen güzel kokulu çiçeği'. Rumeli ağızlarında *fılamur, filamur* biçimi de kullanılır.

< R φλαμοῦρι 'Linde'. - Türkçe *ıhlamur* biçiminin *iflamur* > *ıflamur* gibi ara duraklardan geçtiği anlaşılıyor.

Çağdaş diyalektlerde ıhlamura *yöke* adı verilir: Nog *yöke*. - Blk *cöge*. - Kzk *jükö*. -TatK *cüke*. - Çuv *śăka*. Bu yolda bilgi almak için bk. ÊSTJa 1989, 32. Moğolcaya da geçmiştir (Ramstedt: KWb 115 a).

Miklosich: TE 1: 6; Meyer: TürkSt 33, 90; Tietze: Németh Arm 382/341; Räsänen: LTS 94; V 145 b, 358 b; Egorov: ÊS 205; Musaev: LTJa 174-175.

ılgar 'atla ansızın yapılan dolu dizgin saldırı'. Yerel ağızlarda *ilgar* olarak da geçer.

Türkçe *ılga-* '(at) dört nala koşmak' kökünden geldiği anlaşılıyor : *ılga-* + *-r* eki. Türkmencede *ılgamak* 'koşmak; kaçmak' olarak kullanılır. Bu kökten çıkan *ılgav* türevi de 'koşu' anlamına gelir.

Moğolcadan alındığı yolundaki görüş tartışmaya açıktır.

Türkçeden Farsça ve Urducaya da geçmiştir : Far *īlġār* 'an expedition'; Ur *yalγār*.

Doerfer : TMEN 70; Nachträge bölümü 4 : 375. s. ; Eren : TD 1990/1 : 49-50; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 652.

ılgıncar 'yabanî kiraz, acı kiraz'.

Kökenini bilmiyoruz. Türkçe *ılgın* sözüyle birleştirilmesi yanlıştır.

Räsänen: V 165 a.

ılıman 'sıcaklığı çok yüksek veya çok düşük olmayan (yer)'. Ağızlarda *ılman* 'ılık' olarak geçer.

Türkçe (< Rumca) *liman*'ın ağızlarda aldığı *ılıman* (< *iliman*) biçiminden geldiği anlaşılıyor.

Başındaki *ı-* (< *i-*) sonradan türemiştir. Türkçe *ılıman* biçiminin oluşmasında *ılık* sözünün analojik baskısı açık olarak göze çarpar. Bundan başka, *limanlık* türevi de 'yatışmış, dalgasız, sakin (deniz, hava)' olarak *ılıman*'ın anlamı bakımından düşündürücü bir tanıktır. Bk. *liman*.

Bu duruma göre, sıcak' olarak kullanılan Türkçe *yılı* (> *ılı*)'dan *-man* ekiyle kurulduğu yolundaki açıklama yanlıştır (ÊSTJa 1989, 276). Berta (ALH 45 : 212) da yanlışlıkla *-man* ekiyle kurulmuş bir türev olduğunu yazmıştır.

ılkı bk. *yılkı*.

ıltar *yer.* **1.** 'kısa ip, ip;' **2.** 'çoban köpeklerinin boynuna takılan çivili kayış'. Yerel ağızlarda *yıltar, hıltar, yultar* biçimleri de kullanılır.

< R λητάρι 'Strick'. - Türkçede *ıltar* biçiminin başındaki *ı-* (< *i*) sesi sonradan türemiştir. Yerel ağızlarda geçen *hıltar, yıltar* ve *yultar*'ın başındaki *h-* ve *y-*'ler de Türkçede oluşmuştur. Ağızlarda kullanılan *yıltar* ve özellikle *yultar*'da Türkçe *yular*'ın analojik baskısı da düşünülebilir.
Tietze : Németh Arm 328.
Räsänen (V 210 a) *yultar* biçimini ? işaretiyle *yular*'da vermiştir.

ıncalız 'turşusu yapılan bir çeşit yaban soğanı'. Kökenini bilmiyoruz.

ıska bk. *kıska.*

ıskaça bk. *iskaça.*

ıskara bk. *ızgara.*

ıskarça bk. *iskarso.*

ısparmaça bk. *isparmaça.*

ıspatan bk. *ispatan.*

ıstakoz < istakos 'suda yaşayan, birinci ayak çifti güçlü iki kıskaç durumunda gelişmiş bulunan, sevilen beyaz eti için avlanan, iri bir böcek'
< R ἀστακός, στακός.
Arapçada (Mısır) *stakoza* biçimi kullanılır.
Georgacas : FT 124, 127/2.

ıstar 'halı tezgâhı'. Yerel ağızlarda *istar* biçimi de yaygın olarak kullanılır.
< R ἱστάρι 'Webstuhl'.
Tietze : Gr (1) 220/92; Symeonidis : Gr 178/64.

ışkı 'iki ucu saplı eğri bıçak'
~ Nog *ıskı* 'rende, uzun rende, plânya'. - TatK *ışkı* 'rende, plânya'. Radloff'un verdiği Tatarca *ıtkı* biçimi yanlıştır. Bu biçimin bir yazım yanlışı sonunda ortaya çıktığı anlaşılıyor. Rus yazısında *ş (ш)* ve *t (т)* harfleri kolaylıkla karıştırılabilir. Bk. *ışkın.* Tatar ağızlarında *yışkı* olarak da geçer. - Bşk *yışkı* 'rende'.

Çağdaş diyalektlerde kullanılan *yış-, yışı-* (> *ışı-*) 'rendelemek' kökünden *-kı* ekiyle kurulduğu açıktır. Türkçede *yışkı* biçiminin başındaki *y-* düşmüştür. Türkçe *ip* (< *yip*), *ipek* (< *yipek*) örneklerinde olduğu gibi. Bu kök Sibirya diyalektlerinde *yış-*, Başkurtçada *yışı-*, Tatarcada *ışı-* olarak saklanmıştır.
Ş. Sami'nin verdiği *içkı* biçimi düşündürücüdür.
Németh (AOH 18 : 58-60) Macarca *gyalu* 'rende' biçiminin, Çuvaşça yoluyla Türkçe **yışık* (veya **yışak*) biçiminden geldiğini ortaya atmıştır. Ancak bu açıklama tartışmaya açıktır. Bk. TESz 1: 1118-1119. Ligeti (TörK) bu açıklama üzerinde durmamıştır.
Sevortyan : ÊSTJa 1974, 667-668; Räsänen : V 167 b; 202 a; Eren: TDAY 1978-1979, 9; TD 56 : 346-348.

ışkın 'kalın köklü, sarımsı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitki (Rheum ribes)'. Yerel ağızlarda *ışkın* yanında *ışgın* ve *uşgun* biçimleri de kullanılır.
~ Tkm *ışgın* 'ravent'. - Krg *ışkın.*
Orta Türkçede *ışgun* (ve *kışgun*) olarak geçer (bk. Halasi Kun : Köprülü Arm [1] 47). Eski Kıpçakçada *ışkun* biçimi kullanılır.
Farsça *aşxūn* (< *aşxuwān*) 'a sort of dock (plant)' sözünden alınmıştır. Farsçada *işxūn* 'a sort of dock' olarak da geçer. Kâşgarlı Mahmud'un *ışgun* yanında verdiği *kışgun* biçiminin başındaki *k-* sesi açıklanmaya muhtaçtır.
Teleütlerin ravende verdikleri *yışkım* (ve *yışkıt*) adı düşündürücüdür. Bu ad ile *ışkın* arasında bir bağ kurulabilir mi, açık olarak bilmiyoruz. Yalnız, *yışkım* adı yanında geçen *yışkıt* biçiminin bir yazım yanlışı sonunda ortaya çıktığı anlaşılıyor. Rus yazısında *ş (ш)* ve *t (т)* harfleri kolaylıkla karıştırılabilir. Örn. Radloff'un sözlüğünde Tatarca *ışkı* sözü yanında geçen *ıtkı* biçimi bu tür bir ya-

zım yanlışı sonunda ortaya çıkmıştır. Bk. *ışkı*. Katarinskiy'nin verdiği Başkurtça *koroş* biçimi de buna benzer bir örnektir. Gombocz (BTLw 130) bu verinin Türkçe *kurum*'dan başka bir şey olmadığını fark etmemiştir. Tzitzilis'in, *ışkın*'ın Rumcadan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (GrLw 371). (Bk. Eren: TD 54: 332/371.
Clauson: ED 259.

ıştır bk. *iştir*.

ızgara < ıskara 1. 'metal çubukların, ağaç dallarının aralıklı sıralanmasıyla yapılan parmaklık veya kafes biçiminde araç'; **2.** 'et, balık, köfte gibi yiyecekleri pişirmekte kullanılan araç'
< R σκάρα 'grid, grill, grate; iron grate placed at the prow of a boat, on which a fire burns during night fishing to attrackt the fish; gridiron (shipbuilding)'.
Kahane-Tietze: LFL 842.

ızgın *yer*. 'tohumlarından yağ çıkarılan, sarımtırak çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitki (Eruca cappadocica)'.
Kökenini bilmiyoruz. Bk. *roka*.

İ

ibibik 'çavuş kuşu (Upupa epops)'. Yerel ağızlarda *hübübük, hübbük* olarak da geçer.

Çavuş kuşunun çıkardığı sesten geldiği anlaşılıyor. Çağdaş diyalektlerde buna benzer birçok ad kullanılır: Tkm *hüypiypik*. - Nog *pöpep*. - KKlp *öpepek, öpepiş*. - Krg *üpüp*. - Özb *popişak*. - Tuv *itpik*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır.

Orta Türkçede ibibiğe *übüp* adı verilir. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Çiğiller *übüp* yerine *üpgük* biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada *übük* olarak geçer.

Brockelmann: UJb 8:261; OGM 18. § a; Ramstedt: KWb 302 b; Räsänen: V 368 a; 518 a; Clauson: ED 6 a, 9 a; Doerfer : Şiraliev Arm 43; Clark : JSFOu 75:161-162.

ibrişim 'bükülmüş ipek iplik'

~ Tkm *ibrişim* 'ipek'

< Far *abrēşum* 'silk'.

Bulgarca *ibrišìm*, Sırpça *ibrišìm* ve Rumca μπρισίμι biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 2:2; Škaljić: Turc 330; Skok: EtRj 1:704; Andriotis:EL 224).

Çuvaşlar ipeğe *purśăn* adını verirler. Bu ad Orta Türkçede *barçın, barçun* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *barçın* biçimi kullanılır (Clauson: ED 357-358). Bilimsel yayınlarda Orta Türkçe *barçın*'ın Farsça *abrēşum*'dan geldiği sıklıkla dile getirilmiştir. Bk. Gombocz : Rozwadowski Arm 71-73; Brockelmann : OGM 2. s. Clauson'un, *barçın*'ın Toharcadan geldiği yolundaki savı tartışmaya açıktır (Ligeti: NytudÉrt 89:199). Eski Türkçe *barçın* Macarcaya *bársony* olarak geçmiştir (Räsänen: V 63 a; Ligeti: TörK 56, 235, 301-302).

iğ[2] *yer.* 'hastalık'. Yerel ağızlarda *iğli* 'hastalıklı', *iğlez* (> *ilez*) 'ince, zayıf, cılız', *ileze* 'veremli', *iğlek* (> *ilek*) 'zayıf' gibi birtakım türevleri kalmıştır. Türkçede 'cılız, zayıf, güçsüz' olarak kullanılan *enez* (> *eneze*) de *iğ*'in yeni bir türevidir. Bk. *enez, eneze*.

Türk diyalektlerinde *iğ*'in eski bir geçmişe çıktığını biliyoruz: Uyg *ig*. - OT *ig*. - Eski Kıpçakçada *yig* olarak geçer.

~ Çuv *yăx*.

Egorov : ÊS 76-77; Räsänen: V 169 b; Clauson: ED 98-99; Eren: Hungaro-Turcica 225-229.

iğlek, ilek *yer.* 'erkek incir'. Yerel ağızlarda *ilikçe* 'aşılamak için dişi incir ağacına asılan erkek incir' olarak geçer. Bu biçim ile *iğlek* (> *ilik*) arasında büyük bir benzerlik göze çarpar. Ancak verilerin azlığı dolayısıyla bu biçimlerin birleştirilmesi kolay değildir. Yerel olarak incir ağacına verilen *hilik* adı ile *iğlek* (> *ilek*) biçimi arasındaki benzerlik de düşündürücüdür. Bu adın başındaki *h-* sonradan türemiştir. Ağızlarda erkek incire *top* adı da verilir.

iğne 'dikiş dikmeye yarayan araç'

~ Tkm *iŋŋe*. - Blk *iyne*. - TatK *īne*. - Nog *iyne*. - KKlp *iyne*. Kara Kalpaklar *iyne* yanında *teben* adını da kullanırlar. - Krg *iyne*. - Kzk *ine*. - Şor, Sag *iŋe*. - Alt, Tel *īne*. - Soy *inne*. - Yak *inne*.

Orta Türkçede *yigne* olarak geçer. Çağdaş diyalektlerde kullanılan biçimlere göre, başındaki *y-* sonradan türemiş bir sestir. Büyük iğneye *temen* (veya *temen yigne)* adı verilir. Moğolca *tebene* 'auguille triangulaire dont

on se sert pour coudre les peaux' biçimine ilişkin bilgi almak için bk. Ligeti : Tamura Arm 37. Eski Kıpçakçada *ine* ve *iŋe* biçimleri kullanılır.

Diyalektlerde 'dikiş' olarak kullanılan *yik*' ten geldiği yolundaki görüş düşündürücüdür. - Fince *äimä* 'yama örmeye yarayan iğne' ve Moğolca *cegün* 'iğne' biçimleriyle birleştirilmesi yanlıştır.

Abaev'e göre (Benveniste Arm 8), Slavca *jigla* (< **igna*) Türkçeden alınmıştır.

Vladimirtsov: SrGr 196; Ramstedt: KSz 16:70, 74; KWb 485 ; SKE 169-170; Ligeti: MNy 29:160-161; 55: 455-456; TörK 22, 130; Räsänen: Virittäjä 47: 165; StO 18,3: 10; V 169 b; Poppe: Lautlehre 27; Doerfer: TMEN 156; Clauson: ED 110 a; Abaev : ÊS 3 : 288-289; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 367-369.

Orta Türkçede büyük iğneye verilen *temen* adı çağdaş diyalektlerde *temen* (>*teban*) olarak kalmıştır. Dar bir alanda kullanılan *tebene* biçiminin Moğolcadan geçtiği anlaşılıyor (Ligeti: KSİNA 83 : 19).

Ramstedt: KWb 391a; Räsänen: V 472 b; Clauson: ED 507 a; Doerfer: Finnisch-Ugrische Mitteilungen 10: 89.

iğnedan, iğnedanlık > iğnedenlik 'üzerine iğne saplanan küçük yastık, iğne yastığı, iğnelik'

< *iğne* + Far *-dān* eki. Farsça *-dān* ekinin rolünün unutulması üzerine *iğnedan* (> *iğneden*)'a Türkçe *-lık* (~ *-lik*) eki getirilmiştir. Türkçe *yağdanlık*'ta olduğu gibi. Ancak *sürmedan*'da *-lık* eki kullanılmamıştır.

Eren: TDAY 1978-1979, 11; Tietze: WZKM 59-60:175.

ikiz 1. 'bir doğumda dünyaya gelen iki (kardeş)'; **2.** 'birbirine benzeyen, eş'

~ Az *ekiz*. -Tkm *ekiz*. - TatK *igez*. - Bşk *igeδ*. - Blk *egiz*. - KKlp *egiz*. - Nog *egiz*. - Krg *egiz*. - Kzk *egiz*. - Özb *egiz*. - Tel *egiz*. - Alt *eŋis*. - Sag *ikkis*. - Şor *iğis*. - Alt, Tel *eğis*. - Tuv *iyis*. - Çuv *yĕkĕr*. Başındaki *y*- ikincil bir sestir. Türkçe *-z*'nin Çuvaşçada *-r*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *ikkiz* olarak geçer. Kumancada *egiz* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada *ikkiz* olarak geçtiği göze çarpıyor.

< *iki* (*eki*) + *-z* eki. Türkçe *üçüz, dördüz, beşiz* gibi türevler de bu ekle kurulmuştur.

Ligeti (TörK 312) de *ikiz* (*ekiz*)'in Türkçe *iki* (*eki*)'nin *-z* ekiyle yapılmış bir türevi olduğunu açık olarak vurgulamıştır. Bk. Brockelmann: OGM 120. § a.

Türkçeden Moğolcaya *ikire* olarak geçmiştir. - Poppe (Lautlehre 105) saydığımız veriler arasında "Altay" ilişkileri görüyor. Ramstedt (Lautlehre 113) de "Altay" alanında kalarak birtakım Korece biçimler üzerinde duruyor. Bk. Ramstedt: SKE 195. Buna karşılık Şçerbak (VJa 3, 1966, 31) ve Doerfer (TMEN 651) Moğolca *ikire*'yi Türkçe bir alıntı olarak değerlendirmişlerdir. Doerfer'e göre, alıntı sorunu açıktır ("ganz sicher"). Yakutça *igirä, igiri* biçimi Moğolcadan alınmıştır (Kałużyński: ME 21, 51, 128). Moğolcadan Koybal ve Hakas diyalektlerine de geçmiştir (*ikärä, ikkärä*).

Macarca *iker* biçiminin Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olduğunu biliyoruz (Ligeti: TörK 14, 311-312).

Gombocz: BTLw 102; Bang: Túrán 1918, 537; Deny: Grammaire 504. §; Ramstedt: KWb 206 a; Formenlehre 64 ; Egorov: ÊS 77; Räsänen: V 39 a; Clauson: Studies 149; TDAY 1966, 6; ED 119 b; Poppe: Lautlehre 55, 105, 136; UAJb 46: 131.

ilarya 'gümüş balığının küçüğü'

< R υλάρια ('υλάριον'un çokluk biçimi; < γυλάριον μυζινος 'a slime fish, a sort of

κεστρεύς, Lat. Mugil'). - Bulgarca *ilàrija* 'Mugil saliens Risso' da Rumcadan alınmıştır.
Georgacas: IT 128; FT 128/24; Tzitzilis: GrLw 87; Zaemki 49.

ilek bk. *iğlek*.

ilersik *yer.* 'uçkur'. Anadolu'da yazılmış eski eserlerde *ilersük* olarak geçer.
Orta Türkçede *ilersük* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *ilersik* olarak geçer.
Kökünü bilmiyoruz. Ancak *-sik* (*~-sük*) ekiyle kurulduğu anlaşılıyor. Türkçede daha çok *uçkur* adı kullanılır. Bk. *uçkur*.
Räsänen: MTS 110; Eren : AOH 30 : 145 ; Clauson: ED 151 b.

ilikmen *yer.* 'idare kandili'. Ağızlarda *ilikman, likmen* olarak da geçer.
< R λυχνάρι 'Lämpchen' - Türkçe *ilikmen* biçimi ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır.
Tietze: Gr (1) 230/171; Symeonidis : Gr 184/125 ; Eren: TD 1992/2: 203-204. Türkçede 16. yüzyıldan beri kullanıldığı Tietze'nin gözünden kaçmıştır.

ilim bk. *yelim*.

iliske *yer.* 'erkek incir ağacının yemişi'
< R *ὀλύσυκο (ὄλυνθος 'die Frucht des wilden Feigenbaumes' + σῦκον 'Feige').
Tzitzilis: GrLw 369.

ilistir *yer.* 'kevgir'
< R ὑλιστήρ 'Sieb, Durchschlag'.
Tietze: Gr (1) 242/277; Eren: DTCFD 6: 446; TDAY 1960, 316/277; TD 1990/1: 35; 1993/2 : 60.

ilit *yer.* 'ormandan açılan tarla'. *İlit* (Giresun) yer adında saklanmıştır.
Kökenini bilmiyoruz.
Eren: TDAY 1965, 151.

imbat 'yazın gündüz denizden karaya doğru esen mevsim rüzgârı, deniz yeli'
< İtal *imbatto* 'sea breeze'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: Port *embate*, İsp *embate*, Katal *embat*, Prov *embat*, İtal *imbatto*.
Kahane - Tietze: LFL 341; Eren: TD 53 : 257; 58 : 252.

imece < imeci 1. 'birçok kimsenin toplanıp el birliğiyle bir kişinin veya bir topluluğun işini görmesi ve böylece işlerin sıra ile bitirilmesi'; **2.** 'kırsal topluluklarda işlerin köylülerce eşit koşullarda emek birliğiyle gerçekleştirilmesi'. Yerel ağızlarda da *imece* yanında *imeci* olarak geçer. Yerel olarak *mece* ve *meci* biçimleri de kullanılır. Ağızlarda *ümeci* ve *ümece* olarak da geçer. Eski kaynaklarda geçmediği göze çarpıyor.
< *üme* 'yardım' + *-ci* eki. 'Yardım' anlamında kullanılan *üme* biçimi eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak geçer. Ancak ülkemizde dar bir alanda kalmıştır (Eren : TD 29 : 545-549; 703; 1995/2 : 890-891; Türkoloji Dergisi 8 : 2; AO 6, 107-114).
Tietze'nin Rumca ἡμίσεα (ç.) 'Hälften' biçiminden alındığı yolundaki açıklaması düzeltmeye açıktır (Gr [2] 375/315). Eremeev (Ėtnogenez 890) Tietze'nin etimolojik açıklamasını olduğu gibi benimsemiştir. Dankoff (ALTD 39) *imece*'nin karşılığı olarak birtakım Ermenice biçimler saymış, Tietze ve Eren'in açıklamaları üzerinde de durmuştur : "Neither Tietze's explanation (Gr. *hēmisea* "half") nor Eren's (< Old Turkic *üme* "visitor, guest") [ED 156–but "help" according to Eren]) is very satisfactory." Eren, çağdaş diyalektlerde *üme*'nin 'yardım' olarak kullanıldığını bildirmiş, Dankoff'un eski Türkçede 'visitor, guest' anlamında geçtiğini bildirdiği *üme*'den söz etmemiştir.
Çağdaş diyalektlerde 'yardım' olarak kullanılan *üme*, eski Türkçede 'konuk' anlamına gelen *üme* (Clauson'un *öme* olarak verdiği bu veriyi Dankoff *üme* biçiminde yazmıştır) bi-

çimiyle birleştirilebilir mi, bilmiyoruz. Özünde *imece* (< *ümece*)'nin etimolojisi bakımından çağdaş diyalektlerde kullanılan verilere ağırlık vermek gerektiği açıktır.

Türkçe *imece* (< *ümece*)'nin kökünde gördüğümüz *üme*'nin çağdaş diyalektlerde 'yardım' olarak yaşadığı bir gerçektir. Räsänen (V 289 b) eski ve yeni diyalektlerde 'yardım' olarak kullanılan *kömek* sözünü yanlışlıkla *üme* biçimiyle karşılaştırmıştır.

Türkçe *imece* (< *imeci* < *ümeci*) eski Türkçeden kalma bir türev değildir. Bu türev dilimizin daha yeni çağlarda kazandığı bir öğedir.

Sevortyan'ın, etimolojik sözlüğünün iki yerinde *imece*'nin kökü üzerinde durduğu göze çarpıyor. Sözlüğün *emgek* (> *emek)* maddesinde (ÊSTJa 1974, 272-274) Sevortyan *imece*'yi 'iş', 'emek' anlamına gelen **em (*im)* kökünün bir türevi olarak (*im-ece*) vermiş, Türkmence *üme*'yi de *üm-e* diye açıklamış (273) ve *üme* maddesine göndermede bulunmuştur. Sözlüğün *üme* maddesinde (633-634) ise *imece, imeci, meci* biçimlerini saymış, *üme ~ ime*'nin **im / *em / *en ~ *im- / *em- / *en-* kökünden -*e* ekiyle kurulduğunu belirttikten sonra *imece*'nin *im-e-ce*'den çok *immece*'den geldiğini dile getirmiştir. Bu maddede yazarın *emgek* maddesinde yaptığı *imece* biçimindeki açıklamadan vaz geçtiği göze çarpıyor. (Sevortyan, *imece* yanında yerel ağızlarda *ümeci* ve *ümece* biçimlerinin geçtiğini gözden kaçırmıştır.) Daha sonra *üme*'nin kökenine ilişkin savları gözden geçiren Sevortyan'ın, Tietze'nin etimolojisinden habersiz kaldığı anlaşılıyor. O nedenle sözlüğünde *imece* (< *imeci* < *ümeci*)'nin Rumcadan alındığından söz etmemiştir. Sevortyan *imece*'nin Ermeniceden geldiği üzerinde de durmamıştır. Yoksa onun Ermeni kökenli bir Türkolog olarak Türkçede kullanılan Ermenice alıntılar konusunda büyük bir duyarlık gösterdiğine sık sık tanık oluyoruz. Örn. Sevortyan'ın Türkçedeki Ermenice alıntılar konusundaki duyarlığına *örnek* sözü açık bir tanıktır.

Ligeti (TörK 448) Tatarca ve Başkurtça *öme (< üme)* ve Çuvaşça *vime*'nin Türk kökeninden geldiğinin kesinlik kazanmadığını dile getirmiştir.

Bulgarca *medžà, medžè* ve *medžìja, midžìja* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 3: 710, 771, 784).

in **1.** 'yaban hayvanlarının kendilerine yuva edindikleri kovuk'; **2.** 'mağara'

~ Tkm *hīn*. Başındaki *h-* ikincil bir sestir. - Nog *in*. - Kzk *in*. - KKlp *in*. - Krg *iyin, iyn*. - Özb *in*. - Yak *īn*. - Çuv *yĕnĕ*. Başındaki *y-* sonradan türemiştir.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *īn, yin* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *yin* biçiminin başındaki *y-* de ikincil bir sestir. Çuvaşça *yĕnĕ* biçimindeki *y-* gibi. Orta Türkçede *yin* Ana Türkçeden kalma bir biçim olsaydı, Çuvaşçada *yĕnĕ* yerine *śĕnĕ* olarak geçmesi gerekirdi. Eski Kıpçakçada da *in* biçimi kullanılır.

Ramstedt : KSz 16 : 71; SKE 73; Egorov : ÊS 79; Räsänen : V 172 a; Clauson : ED 166 a, 941 a; Doerfer : UAJb N.F. 1: 95, 123.

inci 'istiridye cinsinden deniz hayvanlarının içinden çıkan ve daha çok süs eşyası olarak kullanılan küçük, yuvarlak, sert, sedef renginde tane'

~ Az *inci*. - Tkm *inci, hünci* 'inci, boncuk.' Türkmence *hünci* biçiminin başındaki *h-* ikincil bir sestir. Türkmence *hin* (~ Türkçe *in*) biçimindeki *h-* gibi. Bk. Räsänen: UJb 19: 102. - Blk *inci*. - KKlp *hinci*. Başındaki *h-* ikincil bir sestir. - Özb *inçu*. - TatK *yinci*. - Krg *inju*. - Kumd *çinçi*. - Tuv *çinçi*.

En eski çağlardan beri kullanıldığını görüyoruz. Gök Türkçe ve Uygurcada *yinçü* olarak geçer. Orta Türkçede de *yinçü* biçimi kulla-

nılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar ve Kıpçaklar *cinçü* biçimini kullanırlar. Kıpçak diyalektlerinde *cinçü* biçiminin kullanılması normaldir. Ancak Oğuz alanında *c*-'li bir biçimin geçmesi düşündürücüdür. Eski Kıpçakçada *inci* olarak geçer.

Çinceden geldiği anlaşılıyor: *çen-çu* 'gerçek inci'. Yalnız, *çen-çu*'dan gelen Türkçe *yinçü* biçimi ses bakımından tartışmaya açıktır. Türk diyalektlerinin bir bölümünde eski *yinçü*'nün başındaki *y*- düşmüştür.

Macarca *gyöngy* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Ligeti: TörK 234-235).

Rusça *žémčug* biçimi de Türk diyalektlerinden geçmiştir. Bu biçimin sonundaki *-g* bu güne değin açıklanamamıştır. Dmitriev (Stroj 558) *-g*'nin arkaik *yencuk* biçiminden geldiğini bir olasılık olarak ortaya atmıştır. Bu yolda Melioranskiy ve Korş da birtakım açıklamalar yapmışlardı. Menges (The Igor' Tale 25-28) bu açıklamalara katılmayarak *žémčug*'un *-g*'sini Rusça *utjug* 'ütü', *terpug* 'törpü' gibi Türkçeden kalma alıntıların analojik baskısıyla açıklamaya çalışmıştır. Ligeti (MNy 42 : 11) *žemčug*'un sonundaki *-ug*'un bir ek olduğunu dile getirmiştir. Róna-Tas (ChuvSt 152), *zémčug*'un sonundaki *-g*'yi Tatar kökenli Çuvaşça *yĕnçek* 'ornements on women's clothing' biçiminin tanıklığına dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Altay diyalektinde geçen *şemçik* biçimi Rusçadan alınmıştır.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Ligeti: MNy 42: 7-17; Menges : The Igor' Tale 25-28; UAJb 36:355; Ramstedt : SKE 34; Doerfer: TMEN 670; UAJb 1, 1981, 125, 24. not; Clauson : ED 944-945 ; Şipova : STRJa 136-137; TESz 1: 1134-1135; Räsänen : V 203 b; ÊSTJa 1989, 203; Baskakov: RO 38: 80-81; Jarring Arm 1987, 2, 4; Kononov: GrJaTRP 105. Bk. Brockelmann : OGM 9. § n; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 65.

incik 1. 'bacağın diz kapağından topuğa kadar olan bölümü'. 'Diz', 'ayak bileği', 'baldır' veya 'kaval kemiği' olarak da kullanılır. Eski kaynaklarda *incük* biçimi de geçer.

~ Tkm *incik* **1.** 'ayağın topuk ile baldır arasındaki bölümü'; **2.** 'ayağın topuk ile diz arasındaki kalın kemik'. - Blk *inçik* 'incik'.

Kökünü bilmiyoruz.

Räsänen: V 172 a (kökeni üzerinde durmamıştır); V 203 a (diyalektlerde 'Fischmilch', 'Fischrogen' ve 'Schienbein' olarak kullanılan birtakım biçimlerle birleştirmiştir); Vásáry: Róna-Tas Arm 248.

incir 1. 'yaprakları geniş dilimli bir ağaç'; **2.** 'bu ağacın etli, tatlı yemişi'. Ülkemizin birçok yerinde *incir* yerine *yemiş* adı kullanılır. Bk. *yemiş*. İncire *ballı darı* adı da verilir.

~ Tkm *incir*. - Nog *incir*. - TatK *incir*. - Krg *ancir, ancır*. - KKlp *ancir*. - Özb *ancir*

< Far *ancīr* 'a fig'. Farsçada *ancīra* olarak da geçer.

Laufer: Sino-Iranica 410-411; Räsänen:V 44 a.

inek 'dişi sığır'

~ Tkm *inek*. - Blk *inek*. - Krg *inek*. Kırgızlar *inek* yerine daha çok *uy* sözünü kullanırlar. Kızgızcanın güney ağızlarında *iynek* biçimi de geçer ('inek; dişi yak'). Bundan başka, güney ağızlarında *sıyır* da 'inek' olarak kullanılır. - Tar *inek*. - Şor *inek*. Şorlar *nek* biçimini de kullanırlar. Bk. Bang : KSz 18 : 20. - Tuv *inek*. - SUyg *enek* 'inek', *sağar enek* 'sağmal inek'. - Yak *ınax*. - Çuv *ĕne* 'inek'.

Eski Türkçede *ingek* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede de *ingek* biçimi kullanılır. Oğuzlar dişi kaplumbağaya da *ingek* adını verirler. Eski Kıpçakçada *inek* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Ancak eski ve yeni diyalektlerde dişi deveye verilen *ingen* adıyla *ingek* arasındaki benzerlik düşündürücüdür.

Clauson'a göre, bu sözlerin ortak bir kökten geldiği düşünülebilir. Buna göre, bu biçimlerin **in* kökünden *-gek* ve *-gen* ekleriyle yapılmış olduğu kolaylıkla kestirilebilir. Hegaard'a göre (Menges Arm 2 : 94), *ingek* biçimi *-gek* ekiyle kurulmuştur. Türkçe *eşgek* (> *eşek*) gibi.

Moğolcada 'inek' olarak kullanılan *üniye* ile Türkçe *inek* arasındaki yakınlık tartışmaya açıktır (Vladimirtsov: SrGr 175). Ramstedt (KWb 458 a) Moğolca *üniye*'nin karşılığı olarak Türkçe *inek*'i vermemiştir. Ancak daha sonra (Lautlehre 114) *inek* yanında Moğolca *üniye, ünige* biçimlerini saymıştır. Poppe (Lautlehre 141), Ligeti (TörK 79) gibi yazarlar Türkçe *inek*'i sık sık Moğolca *üniyen* (< **ünigen*) biçimiyle birleştirmişlerdir.

Türkçeden Macarcaya *ünő* 'düve' olarak geçmiştir (Ligeti: TörK 79, 280-281).

Eski ve yeni diyalektlerin büyük bir bölümünde *inek* yerine *uy* (*ud, uδ*) sözü kullanılır (Brockelmann : OGM 18. § α; Doerfer: TMEN 584; Räsänen : V 509 b; Clauson : ED 34).

Ligeti: MNy 29: 276-277; NyK 49: 213; AOH 4 : 144; Şçerbak: İRLTJa 97; Egorov: ÊS 64; Poppe: Lautlehre 141; Räsänen: V 172 a; Sinor: AOH 15: 321-322; Clauson: ED 184 a; Róna-Tas: NyK 63:199; Studia Turcica 394; Musaev: ST 6, 1973, 45-46; LTJa 56; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 358-360 (Türkçe *inek* ile *enik* arasında bağ kurmayı denemiştir!).

inez, ineze bk. *enez.*

ip 'kalın bükülmüş sicim'. Anadolu ağızlarında 'iplik' olarak da kullanılır.

~ Tkm *yüp.* - Tar *yip.* - Alt, Tel *yip.* - Şor *çip.* - Sag *çip* 'tuzak ağı'. - Kzk *jip.* - Nog *yip.* - Özb *ip.* - Krg *cip.* - Çuv *śip.*

Orta Türkçede *yıp* olarak geçer. Bu biçim başındaki *y-*'nin baskısı altında *yip*'e dönüşmüştür. Kıpçakçada da *yip* (~ *ip*) olarak geçer. Türkçede *yip* biçiminin başındaki *y-* sesi düşmüştür. Bk. *ipek.*

Kökünü bilmiyoruz. Ana Türkçede **yip* olarak geçtiği anlaşılıyor. Çuvaşça *śip* biçiminin başındaki *ś* sesi, *yip* biçiminin başındaki *y-*'nin Ana Türkçeden kalma bir ses olduğuna tanıktır.

-lik ekiyle kurulan *yiplik* (> *iplik*) türevi Macarcaya *gyeplő* 'dizgin' olarak geçmiştir. Bk. Ligeti: TörK 244.

Egorov: ÊS 214; Clauson: ED 870 b; ÊSTJa 1989, 268-269.

ipek 'ipek böceği kozaları çözülerek çıkarılan ve dokumacılıkta kullanılan çok ince ve parlak tel'

~ Tkm *yüpek.* - Nog *yibek.* Nogaylar *şille* adını da kullanırlar. - ÖzbA *ipak.* - Krg *cibek.* - Kzk *jibek.* - Alt *yibek.* - Şor, Sag *çibek.* Sagaylar ipeğe *mangıs* adını da verirler. - Hak *çibek.* - Çuvaşlar ipeğe *purşăn* adını verirler. Kökeni için bk. Clauson: ED 357 a s.v. *barçın.* Macarcaya *bársony* olarak geçmiştir (Ligeti: TörK 301-302).

Eski ve Orta Türkçede geçmediği anlaşılıyor. Ancak Kıpçakçada *yipek* olarak kullanılır.

< *yip* (> *ip*) + *-(e)k* küçültme eki. Bk. *ip.*

Eski ve yeni diyalektlerde ipeğe *torgu* ~ *torku* adı da verilir (Räsänen : V 490; Clauson : ED 539 a).

Räsänen: LTS 171; V 204 a ; ÊSTJa 1989, 269-270; Ligeti: TörK 245.

irim 1. 'sokak'; **2.** 'dar sokak'; **3.** 'çıkmaz sokak'. Eski kaynaklarda da *irim* 'sokak, dar sokak' olarak geçer.

< R ρύμη 'Strasse'. - Başındaki *i* Türkçede türemiştir.

Tietze: Gr (1) 238/233.

iska bk. *kıska.*

iskaça, ıskaça 'yelkenli gemilerde direklerin alt uçlarının içine oturtulduğu yuva'
< İtal *scazza* 'step of a mast'.
Kahane - Tietze: LFL 580.

iskalera 'direklere çıkmak için çarmıklara bağlanmış halat basamak'
< İtal *scalera* '*ladder'.
Kahane - Tietze: LFL 574.

iskambil 1. 'bir yüzünde sayılar veya resimler bulunan, çeşitli oyunlar oynamaya yarayan kart, oyun kâğıdı'; **2.** 'bu kartlarla oynanan oyun'
< Fr *brusquembile.*
Rumcada σχαμπίλι olarak kullanılır (Andriotis : EL 325).
Meyer: TürkSt 59; Barbera: Elementi 94; Tryjarski : TKA 15 : 311-326 ; Bazin: Turcica 13 : 170; Tzitzilis : Tietze Arm 206.

iskandil 'denizin derinliğini ölçme'. Türkçede 'yoklama' olarak da kullanılır.
< İtal *scandiglio* 'lead'.
Kahane - Tietze: LFL 576.

iskarça bk. *iskarso.*

iskarpin 'ökçeli, konçsuz ayakkabı'
< İtal *scarpino.*
Rumcada da σκαρπίνι olarak kullanılır (Andriotis : EL 325).
Tietze: ZBalk 18: 179/141.

iskarso 1. 'dolu (liman)'; **2.** 'gemi yükünü tıka basa doldurma'. Türkçede *iskarça* (> *ıskarça*) olarak da geçer.
< İtal *scarso* 'scarce'. İtalyanca *scarso* doğu dillerine de geçmiştir: R σκάρσος, σκάρσα, σκάρτσος. Türkçe *iskarça* (> *ıskarça*) biçiminin Rumcadan geldiği anlaşılıyor.
Kahane-Tietze: LFL 578.

iskele 1. 'gemilerin, kayıkların yanaşıp rampa edebilmesi için yapılan köprü'; **2.** 'bu köprüden gemiye uzatılan ikinci köprü'; **3.** 'vapur uğrağı olan yer'; **4.** 'yapılarda kurulan, çalışmak için üstüne çıkılan çatkı'; **5.** 'geminin sol yanı'
< R (Bizans) σκάλα 'stairs, ladder; gangway; landing place'. Rumca σκάλα Latinceden alınmıştır (Lat *scala*).
Türkçede *iskele* biçiminin başındaki *i-* ünlüsü Rumca σκ ünsüz düğümünü çözmek üzere sonradan türemiştir. Türkçe *iskemle* (< R σκαμνὶ) örneğinde olduğu gibi.
Latince *scala* adı Doğu Akdeniz'de gemicilik alanında büyük bir yer tutmuştur. Balkan Latincesi yoluyla Sırpça (*skala*), Bulgarca (*skala*), Rumence (*scară*), Arnavutça (*shkallë*) ve Rumca (σκάλα) gibi dillere geçmiştir. Son olarak, Bizans Rumcası yoluyla Arapça ve 'yapı iskelesi', 'basamak, merdiven' ve 'gemi merdiveni' olarak Türkçeye de girmiştir. Bizans döneminde Rumca σκάλα gemicilik alanında 'iskele' anlamını da kazanmış ve 'iskele' olarak Türkçe ve Arapçaya da geçmiştir. Rumca σκάλα Bizans'ta son olarak 'karaya çıkma yeri' anlamını da kazanmıştır. Bunun üzerine başşehirde ve Bizans'ın birçok şehrinde 'iskele' olarak kullanılmakla kalmamış, bütün Akdeniz'de 'iskele' olarak yayılmıştır. Bu alanda İtalyanca *scala* biçiminin büyük bir rol oynadığını biliyoruz.
Azerî alanında kullanılan *iskələ* biçimi Türkçeden alınmıştır.
Skok: Byzantion 6: 375; Dmitriev: ArOr 5 : 104; Kahane: Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher 16: 33-58; Kahane-Tietze: LFL 841; Symeonidis : Gr 190/202 ; Eren : TD 53 : 256; Georgacas : FT 141/227; Tzitzilis : Tietze Arm 207.

iskelen *yer.* 'küçük soğan, arpacık soğanı'. Ağızlarda *iskilen isgelen, isgilen* olarak da geçer.
< R σκαλόνι 'kleine Zwiebel'.
Tzitzilis: GrLw 476.

iskelit *yer.* 'küçük çapa'
< R σκαλίδα 'Jäthaue, Jäthacke'.
Tietze: Gr (1) 239/241.

iskemle 1. 'arkalıksız sandalye'; **2.** 'masa'. Eski kaynaklarda *iskemli* biçimi geçer. Yerel ağızlarda *iskemli, iskemne* gibi biçimler göze çarpar.
< R σκαμνὶ 'Fussbank, Schemel' < σκάμνον (< Lat *scamnum*). - Türkçe *iskemle* biçiminin başındaki *i-* sonradan türemiştir. Türkçe *iskele* biçimindeki *i-* gibi. Türkçede *-mn-* ses düğümü *-ml-*'ye çevrilmiştir.
Meyer : TürkSt 46; Dmitriev: ArOr 5:105; Skok : Byzantion 6: 374-375; Tagliavini: Pedersen Arm 174-175; Deny : Principes 39; Tietze: Gr (2) 381/338; ZBalk 18:179/140; Symeonidis : Gr 190/203 ; Räsänen : V 174 a; Andriotis : El 324; Tzitzilis : Tietze Arm 202, 207.

iskete 'güzel sesli bir kuş'
< R σκαθὶ 'iskete'.

iskonto 'indirim, tenzilât'
< İtal *sconto.*
Barbera: Elementi 224.

iskorpit 'iri başlı, yüzgeçlerinde yakıcı dikenleri bulunan küçük bir balık (Scorpaena porcus)'
< R σκορπίδι 'iskorpit balığı'.
Georgacas : FT 132/122.

iskota 'yelkenleri açmak ve tutmak için alt köşelerine bağlanan halat, zincir ve palangadan oluşan donanım'
< İtal *scotta* 'sheet of a sail'. Skandinav kökünden gelen *scotta,* Normanların aracılığı ile Akdeniz dillerine de geçmiştir: Fr *écoute.* - İsp *escota.* - İtal *scotta.* - Ar (Malta) *skotta,* (Cezayir) *şkūta, şkûṭa,* (Mısır) *iskûta.*
Kahane-Tietze: LFL 589.

ispalet 'apolet'
< İtal (Venedik) *spaleta* 'epaulet'. Bk. *apolet.*
Kahane - Tietze: LFL 615.

isparos 'kurşun renginde bir balık (Sargus annularis)'. Dilimizde *ispari* biçimi de kullanılır.
< R σπάρος
Georgacas : FT 133/130. Bk. Robert: Noms indigènes 168. s. 2. not.

isparmaça 'deniz içinde birkaç zincirin dolaşması'
< İtal (Venedik) *spernácio* 'tassel of the Indian corn'.
Kahane-Tietze: LFL 617.

ispatan, ıspatan *yer.* 'yaban hardalı; su teresi'. Ağızlarda *ıstapan* 'su teresi' olarak da geçer.
< Far *ispandān, sipandān* 'the seed of the wild rue; mustard; nasturtium', *asbatān, istabān* 'seed of the wild rue' < : *ispand* 'wild rue'.
Tietze: Pers 146/67.

ispati 'oyun kâğıtlarında sinek'
< R σπαθί < İtal *spada.*
Arapça (Suriye) *sbâti* 'pique (aux cartes)' biçimi de Rumca yoluyla İtalyancadan alınmıştır.
Tryjarski: TKA 15: 320 ; Bazin: Turcica 13 : 170-172; Tzitzilis : Tietze Arm 206.

ispavlo 'gemilerde kullanılan bir çeşit kalın sicim'
< İtal (Venedik) **spagolo* 'twine'. Kuzey Afrika'da da kullanılır (Ar *spaolo*).
Kahane-Tietze: LFL 614.

ispendek 'levrek balığının küçüğü'. Türkçede *ispenek* biçimi de kullanılır. Buna göre, *is-*

pendek biçiminin **ispennek*'ten geldiği düşünülebilir: *ispenek* >**ispennek* > (benzeşmezlik yoluyla) *ispendek*.
Yabancı bir dilden alındığı açıktır. Bk. Meyer : TürkSt 22. Georgacas (FT) *ispendek* üzerinde durmamıştır.

ispinoz 'güzel sesli bir kuş (Fringilla coelebs)'. Başındaki *i-*'nin Türkçede türediği açıktır.
< R σπίνος 'Fink'.
Symeonidis: Gr 191/205.

ispiralya 'gemi kamaralarını aydınlatmak için güvertelerde açılan küçük kaporta'
< İtal *spiraglio* 'skylight on merchant ships, companion, side light'.
Kahane-Tietze: LFL 619.

ispit < ipsit < epsit 'araba tekerleğinin çemberini oluşturan ağaç'. Anadolu ve Balkan ağızlarında araba tekerleğinin parmaklarına da bu ad verilir.
< R ἄψῖδα 'Radfelge'.
Meyer: TürkSt 40; Tietze: Gr (1) 214/36; Tzitzilis : Zaemki 121/45.

istakoz bk. *ıstakoz*.

istar bk. *ıstar*.

istalya ~ istarya 'gemilerin limanda yük alma ve boşaltma süresi'
< İtal *stallía* 'lay-days'. Akdeniz dillerinde üç yan biçimi geçer: (1) *l* biçimi: Port *estalia;* İtal *stallía;* R σταλία; Türkçe *istalya;* Rum *ustàlia*. (2) *r* biçimi: İsp *estaría*; Prov *estarié;* Fr *starie,* Türkçe *istarya* (~ *istarye*); *sur-* ile Fr *surstarie, surestarie* (Türkçe *sürstarya*). (3) *d* biçimi: İsp, Port *estadía*.
Kahane-Tietze: LFL 623.

istavrit 'pulsuz ve az kılçıklı bir çeşit küçük balık'
< R σαυρίδι, σταυρίδι 'Trachurus trachurus'.
Deny: Principes 105; Tzitzilis: Zaemki 99/117; Georgacas : IT 220 ; FT 132/114 ; Dankoff: EÇ-Glossary 45.

istavroz 'haç'
< R σταυρὸς.
Meyer : TürkSt 66; Dmitriev: ArOr 5:105.

istif 'üst üste eşya konularak yapılan düzgün yığın'
< İtal (Venedik) *stiva* 'sito più basso della nave; contrappeso che si dà a ciascun lato della nave per bilanciare il suo carico; mucchio di cose stivate insieme'.
Kahane-Tietze : LFL 626 ; Deny : Principes 105.

istiridye 'güçlü kaslarla birbiri üzerine kapanan iki çeneti olan, eti beğenilen bir deniz yumuşakçası'
< R στρείδια (ç.) < : στρείδι.
Theodoridis: Turcica 7: 42; Tzitzilis: Zaemki 9, 139/127; Georgacas: IT 220; FT 133/133.

istralya 'gemide direk ve çubukları baş taraflarından tutan halat'
< İtal *straglio* 'stay (rope)'.
Kahane-Tietze: LFL 631.

istrongilo, istrongilos 'Akdeniz'de yaşayan, eti lezzetli bir balık'.
< R στρογγυλό, στρογγυλός.
Georgacas : FT 133/134-135.

işgüzar 1. 'eli işe yatkın, becerikli'; **2.** 'gereği yokken, daha çok kendini göstermek için işe karışan'.
Farsça *kārguzār* (*kār* 'iş güç'+ *guzār*) örneğine dayanılarak Türkçe *iş* + Farsça *guzār*'dan kurulmuştur. Azerî alanında *kārguzār* 'büroda kâtiplik yapan kimse' olarak kullanılır.
Tietze: WZKM 59-60:181-182.

işkembe 'geviş getiren hayvanların birinci ve en büyük mide bölümü'

< Far *işkanba* 'the third stomach of ruminating beasts' (*şikam* 'karın' + *ābā* 'yemek'). Farsçada daha çok *şikanba* biçimi kullanılır. Doerfer'in belirttiği gibi (TMEN 488), Vullers *şikanba*'yi yanlışlıkla Türkçe olarak vermiştir.

Bulgarca *škembe* ve Sırpça *škèmbe, škèmba* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 591).

Türkçeden Rumcaya σκεμπὲ olarak geçmiştir (Andriotis : EL 326).

Räsänen: V 174 b.

işkina > işkine 'Akdeniz'de yaşayan, vücudu yassı, pullu, eti lezzetli bir balık'

< R σκίνα.

Yerel ağızlarda *mavruskil* (veya *mavruşkil*) adı da kullanılır.

Georgacas : FT 132/120.

işmar 'el, göz veya başla yapılan işaret'. Ağızlarda *ışmar* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

işporta 'yayvan sepet'

< İtal *sporta* 'sepet'.

Meyer: TürkSt 50; Bonelli: Elementi 185; Barbera: Elementi 230.

iştir, ıştır 'bir yıllık ve otsu bir bitki, yabanî ıspanak, yabanî pazı (Chenopodium urbicum)'

< Blg *štir* 'Amaranthus retroflexus, Albresia prostrata'. - Srp *štir* 'Amaranthus blitum'. Macarca *östör* 'Chenopodium; Atriplex' de Slav dillerinden alınmıştır (Kniezsa: SzlJsz 365-366).

Yerel ağızlarda yabanî ıspanağa daha çok *sirken* adı verilir. O bakımdan *ištir* adı ağızlarda dar bir çevrede kalmıştır.

Blau: Sprachdenkmäler 7 ; Tietze: Slav 29/204.

it 'köpek'

~ Az *it*. - Tkm *it*. - TatK *it*. - Blk *it*. - Nog *iyt*. - KKlp *iyt*. - Kzk *it*. - Krg *it*. - Özb *it*. - Türkî *išt*. - SUyg *eşt, išt, ışt*. - Hal *īt*. - Tar *it*. - Alt, Tel, Şor, Kuğ, Sag, *it*. - Sal *ışt*. - Tuv *ıt*. - Yak *ıt*. - Çuv *yıtă, yıt*. Başındaki *y*- sonradan türemiştir.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *ıt* olarak geçer.

Salarca, Sarı Uygurca gibi diyalektlerde geçen *ışt* (~ *ıst*) biçimlerinde gördüğümüz *-ş-*'ler sonradan türemiştir. Bu diyalektlerde buna benzer ikincil *-ş-*'ler birçok yerde göze çarpar (Bang : KSz 18 : 28; Pelliot : JA 1925; Jarring : Studien 124; Menges : ArOr 11 : 16; Räsänen : LTS 161).

Eski verilerin tanıklığına göre, *ıt* biçiminden yola çıkmak gerekir. Bu biçimin sonradan *it*'e çevrildiği anlaşılıyor.

Eski ve yeni diyalektlerde *it* (< *ıt*) sözünün yaygın olarak kullanıldığını görüyoruz.

Buna karşılık *it* yanında geçen *köpek* sözü Türkçe, Türkmence, Kara Kalpakça, Özbekçe gibi diyalektlerde kullanılır. Bk. *köpek*.

Şorca, Sagayca, Koybalca gibi birkaç diyalektte kullanılan *aday* biçimi düşündürücüdür. Radloff'un *aday*'ı *it* biçimiyle birleştirmesi yanlıştır.

Brockelmann : OGM 18. §; Pelliot : JA 1925; Ramstedt : KSz 16 : 73; Doerfer : TMEN 633; KhalMat 297; Şçerbak : İRLTJa 127; Egorov : ÊS 83; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 385; Tryjarski : CAJ 23 : 306-307 ; Golden : Róna-Tas Arm 50.

itavun *yer.* 'keklik'

< Moğ *itağu*.

Bk. Ramstedt : KWb 219 b ; Clauson : Studies 63.

iteği *yer.* 'un elerken dökülmemesi için yere serilen örtü'. Ağızlarda 'hamur açılan tahtanın altına serilen bez, yaygı' olarak da kullanılır. Yerel olarak *üteği* biçimi de geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

iti **1.** 'keskin'; **2.** 'çok acı veya ekşi'; **3.** 'çok tuzlu'; **4.** 'iğrenç, tiksinti verici'; **5.** 'yağlı, ağır (yemek)'; **6.** 'tatlı'; **7.** 'koyu'. Ağızlarda *yiti* olarak da geçer.

~ Az *iti*. - Tkm *yiti* 'keskin'. - Kzk *jiti*. - Özb *yitti*. - Hak *çitig*. - Tel *ödü*. - Şor *çıdıg*. - Şor, Sag *çidig*. - Tuv *çidig*. - SUyg *iştiğ*. Sarı Uygurcada *-ş-* sesi sonradan türemiştir. 'Yirmi' olarak kullanılan *işkon* (<**işki on* <**iki on*) biçimindeki *-ş-* gibi. - Yak *sıtı*. Baştaki *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuraldır.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yitig* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *yiti* olarak kullanılır.

Türkçe *yiti-* kökünden geldiği açıktır. Bu kökün eski kaynaklarda 'keskin olmak' anlamında kullanıldığını biliyoruz.

Türkçede baştaki *y-* düşmüştür.

Räsänen: V 204 b; Clauson: ED 42 a, 889 a; ÊSTJa 1989, 205-206.

izbe 'basık, loş, kuytu (yer)'

< Blg *izba* 'kulübe, kiler'. - Srp *ìzba* 'oda, kiler'.

Zajączkowski: Związki 13, 18; Kniezsa: SzlJsz 755; Tietze: Slav 12/62; Menges : RO 1, 1978, 12.

izbiro 'çeşitli yükleri yukarı çekmek için halattan yapılmış sapan'

< İtal *sbirro* 'selvagee strop'.

Kahane - Tietze : LFL 573.

izmarit 'pullu ve kılçıklı bir çeşit deniz balığı'. Başındaki *i-* Türkçede türemiştir.

< R σμαρίδι, σμαρίδα 'Smaris vulgaris'.

Meyer: TürkSt 23; Georgacas : FT 124, 133/125.

K

kabak 1. 'birçok türü olan bir bitki (Cucurbita)'; **2.** 'bu bitkinin türlerine göre yemeği ve tatlısı yapılan ürünü'

~ Az *gabag*. - Tkm *kābak, aş kābak*. - TatK *kabak*. - Bşk *kabak*. - Nog *kabak*. - KKlp *as kabak*. - Çuv *xupax*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kabak* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kabak* biçimi kullanılır.

Clauson'a göre (ED 582 b), *kāb*'ın küçültme biçimidir. Doerfer (TMEN 1419) de Türkçe *kap* (*kāp*) 'Gefäß' kökünün küçültme biçimi olarak değerlendirilebileceğini açıklamıştır. Kabartaycada 'kabak' olarak kullanılan *q'ap* biçimi Clauson'un gözünden kaçmıştır. Schmidt'e göre (MSFOu 57:469), Karaçayca *kab* Kabartaycadan alınmıştır.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 1419). Macarca *kabak* biçiminin de Türkçeden alındığı açıktır. Macarca *kabak* biçimi Kuman-Kıpçak kökenli bir alıntı mıdır, bilmiyoruz (Ligeti: TörK 115). Ancak bu biçimin Slav dillerinden kalma bir alıntı olmadığı açıktır (Knie-zsa: SzlJsz 858-859).

Gombocz : BTLw 123; Räsänen: LTS 126; V 233 b; Bouda : CAJ 18 : 74 (Kabartaycada kabağa *qeb* adı verilir) ; Egorov: ÊS 305; BER 2:114; Skok: EtRj 2:494; ÊSTJa 1997, 162-163.

kabala 'götürü, toptan'. Ağızlarda *gabala, kabal* (> *gabal*), *kabalayı* (> *gabalayı*) biçimleri de geçer.

< Ar *qabāla* 'Vertrag, Leistungsverpflichtung'.

Tietze: Ar 259. s.; Räsänen: V 216 a.

kaban, kapan 1. 'yokuş'; **2.** 'dağların ve kayaların yarılmasıyla oluşan geçit'; **3.** 'uçurum'. Ağızlarda *gaban* olarak da geçer.

< Erm *kapan* 'pass, defile'.

Dankoff : EÇ-Bitlis 408; EÇ-Glossary 48; ALT 330.

kabaniça, kapaniça 'eskiden kullanılan kolsuz ve devrik yakalı görkemli kürk'.

Balkan Slav dillerinden alınmıştır: Blg *kabánica* 'yağmurluk, kepenek'; Srp *kabanica*. Slav dillerine İtalyancadan geçmiştir (*gabbano* 'yağmurluk').

Meyer : TürkSt 52; Kniezsa: SzlJsz 174 BER 2: 115; Tietze: Slav 2. s. (Slav dillerinden alındığını bildirmekle yetinmiştir). Bk. Barbera: Elementi 152; Skok: EtRj 2: 8 s.v. *kàban;* Hadrovics : UElSk 286.

kaburga 'eğe kamiği'

~ Tkm *gapırga*. - Bşk *kabırga*. - KKlp *kabırtka, kawırtka*. Kara Kalpakça *kabırtka* biçiminin *-t-*'si sonradan türemiştir (Eckmann: TDAY 1955, 14). - Kzk *kabırga*. - Krg *kabırga*. - Özb *kovurga*. - Alt, Tel, Şor, Sag *kabırga*

< Moğ *qabirġa* 'les côtes supérieures, de devant'. Moğolcada *qabirġa* yanında *qabisun* biçimi de kullanılır.

Türkçe *kaburga*'nın *kabur-ga* diye açıklanması yanlıştır (Brockelmann: OGM 49. § ; Garipov: Slovoobrazovanie 87; Räsänen: MTS 124).

Özbekçeden Tacikçeye *qaburya* olarak geçmiştir (Doerfer : TLT 403).

Türkçede kaburgaya *eğe* (< *eye* < *eyegü*) adı da verilir. Bk. *eğe*.

Ramstedt: KWb 178-179; Pelliot: T'oung Pao 27: 91; Poppe: Németh Arm 337; Róna-Tas Arm 149; Doerfer : TMEN 267; TLT 403 ; CAJ 12 : 304/84 ; Räsänen : V 216 b; Sanjeev: ST 6, 1973, 77; Ligeti : KSİNA 83 : 14; Eren: TD 27: 309; 29:705; ÊSTJa 1997, 275-276.

kaçarula < kaçarola 'saplı tencere'

< İtal (Venedik) *cazzaróla* 'sorta di pentola di rame con manico di ferro e con coperchio, ad uso di cucina'.

Kahane-Tietze: LFL 189.

kadana < katana 'bir cins iri at'

< Mac *katona* 'asker'. İkinci hecesindeki *-o-*'nun Türkçede *-a-*'ya dönüşmesi normaldir.

Bulgarca *kàtana* biçimi Türkçeden alınmıştır (BER 2:267-268).

Fekete: MNy 26: 263; Moravcsik: Melich Arm 273; Crânjală: RumVl 306; Kniezsa: NyK 61: 277; Décsy: ULwBulg 40-41; Bernard: RÉS 30:94; Skok: EtRj 2:61 (s. v. *katan*); Ritter: NyK 77:187-189.

kadena ~ kadina 'gemilerde kürek çeken tutsakların ayaklarına takılan kalın zincir, pranga'

< İtal (Venedik) *cadena* 'fetters of the galley slave'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *cadena*, Fr *cadène, catène*, İtal *catena*, R καδένα. Türkçe *kadina*'nın Rumca καδένα biçiminden geldiği anlaşılıyor.

Meyer: TürkSt 78; Németh: NyK 50:328; Kahane-Tietze: LFL 137.

kadırga 'hem yelken, hem kürekle yol alan, özellikle Akdeniz'de kullanılmış bir savaş gemisi'

< R (Bizans) κάτεργον 'galley'.

Meyer: TürkSt 78; Kahane-Tietze: LFL 785; Doerfer : TMEN 1437 ; Räsänen : V 242 a. - Kıpçakçada 1345'te geçtiğini biliyoruz. (LFL'de verilen 1245 yanlıştır.)

kafkarıt bk. *gafgarıt*.

kağnı 'iki tekerlekli, tekerlekleri tek parça, dingili tekerlekle dönen öküz arabası'

~ Sağ, Kaça, Koy *kaŋā* 'araba'. - Hak *xaŋā*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kaŋlī* (ve *kanlī*) biçimi göze çarpar. Bk. Ligeti : AOH 19 : 161.

Ramstedt : NyK 42 : 230; İnan : HBH 1931, sayı : 18. Clauson (JRAS 1963, 147; CAJ 10: 164-165; ED 638) *Kaŋlı* boyunun adıyla birleştirmiştir. Joki (LwSS 159-160) Çinceden geldiğini çekinceli olarak öne sürmüştür. Deny (Principes 81) eski Türkçede 'tekerlek' olarak kullanılan *kaŋ*'dan geldiğini dile getirmiştir (*kaŋlı* > *kağnı*). Bk. Räsänen: V 232 a; Brockelmann : OGM 79. §, not; Ligeti : Lalou Arm 184. s. 62. not. Doerfer (TMEN 1541) köken açısından Türkçe olmadığını dile getirmiş, eski bir kültür dilinden alındığını ortaya atmıştır.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Joki: LwSS 159-160); Márk : Néprajz és Nyelvtudomány 19-20: 248; Tenişev : MSFOu 158: 236; ÊSTJa 1997, 259-260.

kâhya 1. 'konak, çiftlik gibi yerlerde türlü işleri yapmakla görevli kimse'; **2.** 'esnaf kuruluşlarında lonca başkanı'; **3.** 'başkasının işine karışan kimse'

< Far *katxudā* (< *kad-xudā* 'master of the house') 'a lord-lieutenant, a viceroy, vicegerent, vicar, locum tenens, deputy; a rich or great man, the chief inhabitant of a place'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *kexaja*; Srp *ćehaja*; Rum *chehaià*, R κεχαγιὰς (BER 2:348 ; Škaljić: Turc 186-187; Şăineanu: InflOr 3:35; Andriotis: EL 159). Macarcada *kihája* olarak kalmıştır (TESz 2:486; Kakuk: ÉlOsm 241-242).

Taeschner: BZ 44: 553; Doerfer: ALH 28:104.

kak[1] 'elma, armut gibi yemişlerin kurutulmuşu'

~ OT *kak* 'elma, kayısı gibi yemişlerin kurusu'.

Farsça *qāq* Türkçeden alınmıştır (Doerfer: TMEN 1397).

Clauson: ED 608 b.

kak[2] '(kaya ve ağaç oyuklarında) su birikintisi'. Yer adı olarak *Kaklık* (Denizli) adında saklanmıştır.

~ Kzk *kak* 'su birikintisi, küçük göl'

~ OT *kak* 'göl, kurumuş göl, su birikintisi'. Eski Kıpçakçada *kak* 'içinde su biriken kaya oyuğu' olarak geçer.

Räsänen: V 223; Clauson: ED 608 b; ÊSTJa 1997, 220.

kakavan 'kendini beğenmiş, sevimsiz, düşüncesiz, bilgisiz, budala'.

Kökenini bilmiyoruz.

Bulgarca *kakavànin, kakavàn* biçimi Türkçeden geçmiştir (BER 2:149).

kâkül 'alnın üzerine düşen kısa kesilmiş saç, perçem'

~ Blk *kekel.* - Kzk *kekil.* - Krg *kökül.* - Özb *kåkil* 'Zopf'. - KKlp *kekil.* - Nog *kekel.* - Tar *kokul.*

< Far *kākul.* Farsçaya Moğolcadan geçtiği anlaşılıyor: Moğ *kökül* 'Haarschopf'. Kalmıkçada *kökǰ* 'Haarflechte, Stirnhaar, Haarbüschel'. Monguorcada 'la partie de la crinière qui, chez le cheval, passe entre les deux oreilles et tombe sur le front, toupet; une ou deux petites tresses de cheveux qui de chaque côté descendent le long de la joue et se croisent sur le menton (signe distinctif des jeunes filles fiancées, chez les Ordos du Sud' olarak geçer. Halha diyalektinde de *xöxül* olarak kullanılır.

Tacikçede *kåkul, kåkül* 'Zopf (der Frauen)' biçimi kullanılır. Farsçadan Urducaya da geçmiştir (*kākul* 'a curl, lock, ringlet'). Peştucada da *kākul* 'a curl, lock, ringlet' olarak kullanılır. Kürtçede de Farsça bir alıntı olarak geçer.

Doerfer'in Bulgarca, Rumence ve Rumca gibi Balkan dillerine geçtiği yolunda verdiği bilgiler yanlıştır. Bulgarca *kačul,* Rumence *căciulă,* Rumca κατσοῦλα biçimlerine ilişkin bilgi almak için bk. BER 2:294-295; Andriotis: EL 156.

Ramstedt : KWb 237 b; SKE 115; Joki : LwSS 181; Doerfer : TMEN 320; TLT 178; CAJ 12 : 306; Ligeti : AOH 14 : 48-49; Räsänen : V 247, 276 b.

kalafat 'geminin kaplama tahtaları arasını üstüpü ile doldurup ziftleyerek su geçirmez duruma getirme işi'

< R (Bizans) καλαφάτης 'caulker'.

Rumca καλαφάτης'in kökenini açık olarak bilmiyoruz. Yaygın bir inanca göre, Arapçadan alınmıştır (Ar *qilf* 'cortex', *qafr* 'asphalt' veya *kufr* 'pitch' biçimlerinin türevi).

Bulgarca *kalafat* Türkçeden alınmıştır (BER 2: 161). Sırpça *kalàfat, kalàvat* ise Rumca bir alıntıdır (Skok: EtRj 2:17-18).

Kahane-Tietze: LFL 775; Räsänen : V 294 b.

kalak *yer.* 'tezek yığını'. Ağızlarda *galak* biçimi de geçer.

< Ar (Suriye) *ġalaq* 'closoir bouche-trou dans une maçonnerie'.

Kürtçede *galax* 'tezek' olarak kullanılır.

Tietze: Ar 297/161.

kalamarya 'mürekkep balığının bir türü'. Ağızlarda *kalamar* olarak da geçer.

< R καλαμάρι, [ç.] καλαμάρια.

Georgacas: IT 220.; FT 128/38.

kalas 'kalın biçilmiş uzun tahta'

< Galaţi, Romanya'da bir şehir. - Türkçe *kalas* adının *Galaţi kerestesi* adından çıktığı anlaşılıyor. Buna göre, *kalas* eliptik bir addır.

Türkçe *tire* 'pamuk iplik' (< *Tire ipliği*) adı gibi.

Şăineanu: InflOr; Matei: RÉSEE 4: 225, 230, 232; Tietze: RO 38:280.

kalastra 'gemilerde filikaları oturtmak için güvertelere konulan ağaç sehpa'

< İtal *calastra* 'boat's chock'.

Kahane - Tietze: LFL 139.

kalça 'vücudun bacakla böğür arasındaki iki yana doğru çıkıntılı bölümü'.

Kökünü bilmiyoruz. Ancak *-ça* ekiyle yapılmış olduğu anlaşılıyor. Türkçe *karıca* (> *karaca*) örneği gibi.

Anadolu ağızlarında *oma* (< *homa*) da 'kalça kemiği, uyluk kemiği' olarak kullanılır. Azerî alanında kalçaya *omba* <**omma* < *oma*) adı verilir. Ağızlarda 'kalça, kalça kemiği, uyluk kemiği' olarak kullanılan *omaca* (< *omaça*), *homaca* (< *homaça*), *homça* biçimleri de *-ça* ekiyle yapılmıştır.

Räsänen: V 225. Barbera'nın verdiği bilgi yanlıştır (Elementi 100).

kalçeta, kalçete 'elle örülerek yapılan yassı halat'

< İtal *garzetta* 'gasket'. - Türkçe *kalçeta*'nın **karçeta* biçiminden geldiği anlaşıyor.

Kahane-Tietze: LFL 326.

kalfa 1. 'çırakla usta arasında bulunan zanaatçı'; **2.** 'saraylarda ve büyük konaklarda halayıkların başında bulunan kadın'

< Ar *ḫalīfa*.

Bulgarca *kàlfa* Türkçeden alınmıştır (BER 2 : 177).

Bouvat: KSz 4: 327; Taeschner: BZ 44: 554; Deny: Principes 129.

kalıç, kaluç *yer.* 'orak, küçük orak'. Ağızlarda *galıç, galuç* (>*geliç, gelüç, gelüş*) olarak da geçer.

< Ar *qâlûş* 'faucille utilisée pour la moisson', *qâlûše* 'faucille'. - Arapça *-ş* Türkçede *-ç*' ye çevrilmiştir. Kürtçede de *qalûç* 'küçük orak' olarak geçer.

Eren: TD 1992/2: 204; TD 1995/2: 888; Dankoff (ALT D 23) birtakım Ermenice karşılıklar üzerinde durmuştur.

kalın[2] yer. 'gelin olacak kıza erkeğin verdiği para veya armağan, ağırlık'. Ağızlarda *galın* biçimi de kullanılır.

~ Tkm. *galın*. - TatK *kalın*. Tatarcada *kalım* olarak da geçer. Sondaki *-ŋ* sesinin diyalektlerde *-m*'ye çevrilmesi doğaldır. - Bşk *kalım*. - Nog *kalım*. - KKlp *kalŋ*. - Kzk *kalŋ*. - Krg *kalŋ*. - Özb *kalin*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor *kalŋ*. - Sag, Koy *kalım*. - Hak *xalŋ, xalım*. -Tuv *kalım*. -Yak *kalīm, xalīm*. - Çuv *xulăm, xulăn*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kalŋ*). Orta Türkçede *kalŋ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kalın* biçimi kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. Türkçeden Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 1407; TLT 451).

Brockelmann : OGM 92. § a; Egorov : ÊS 303 ; Räsänen : V 226 b; Clauson : ED 622 ; ÊSTJa 1997, 239-240.

kalinos 'levreğe benzer bir balık'. Ağızlarda *ıglanuz* 'yayın balığı' olarak geçer.

< R γλανός 'Wels, Silurus glanis'.

Meyer: TürkSt 23; Georgacas: FT 127/18; Tzitzilis: GrLw 76; Theodoridis: Turcica 7: 36.

kalleş 'sözünde durmayıp bir işin yüz üstü kalmasına yol açan, dönek, kaypak; birine gizlice kötülük eden'

< Ar *qallāš* 'rusé, artificieux'.

Doerfer: TMEN 1520.

kaloma 'demir atmış bir geminin zincirinin su içindeki bölümü'

< İtal (Venedik) *calóma* '*the paying out (of a rope)'.

Kahane-Tietze: LFL 140.

kalpak 'deri, kürk veya kumaştan yapılmış başlık'

~ Nog *kalpak*. - KKlp *kalpak*. - Kzk *kalpak*. - Krg *kalpak*. - Özb *kalpak*. - Çuv *kalpak*. Tatarcadan alınmıştır.

< *kalıp* + -(*a*)*k* küçültme eki. *Kalıp* sözü diyalektlerde dar bir alanda 'kapak; örtü' olarak saklanmıştır. Bu açıklamaya göre, *kalpak* sözünün de 'kapak; örtü' anlamına geldiği anlaşılıyor. Örn. Kazaklar, Tatarlar (Kazan) *kalpak* sözünü 'kapak; örtü' olarak kullanırlar. Bu duruma göre, başlangıçta 'kapak, örtü' olarak kullanılan *kalpak* sözü, sonradan 'başlık' anlamını almıştır.

Türkçe *kalpak* sözünün diyalektlerin yalnız bir bölümünde kaldığı göze çarpıyor. Diyalektlerin bir bölümünde ise *kalpak* yerine *börk* (~ *börük*) adı geçer. Bk. *börk*.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir.: Blg *kalpàk*. - Srp *kàlpak*. - R калпáкι. Türk (Osmanlı) hâkimiyeti yıllarından kalma bir alıntı olarak Macarcada da kullanılır (*kalpag*).

Farsça ve Tacikçe gibi doğu dillerinde de *qalpaq* olarak geçer. Türk diyalektlerinden Slav dillerine de geçmiştir (Rusça *kolpak*). Fransızca (*colback*), Almanca (*Kalpak*) gibi Avrupa dillerinde de kullanılır.

Türkçede uzun tüylü kalpağa *papak* adı verilir. Eski ve yeni diyalektlerde *telpek* adı da 'papak' olarak kullanılır. Çağdaş diyalektlerde *malakay* adı da 'kalpak' olarak geçer. Bu adın Moğolcadan alındığını biliyoruz.

Eren: TDAY 1978-1979, 4-6; BER 3: 175; Boev: BEz 15: 13; Andriotis: EL 144; Kakuk : ÉlOsm 211; TESz 2: 330; Doerfer: TMEN 1506 ; TLT 422; ÊSTJa 1997, 226-228.

kaltaban **1.** *esk.* 'namussuz'; **2.** 'şarlatan, yalancı, hileci'

< Far *kaltabān* 'a pimp to his own wife'; *qaltabān* 'a contented couckold, wittol, pimp'.

Räsänen V 227 b (*kaltaban* ile *kaltak*'ı karıştırmıştır).

kaltak **1.** 'eyerin tahta bölümü'; **2.** 'kuskunsuz eyer'; **3.** *kaba* 'iffetsiz, namussuz kadın'. Kökenini bilmiyoruz.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir: Blg *kaltàk* (BER 2:176); Srp *kàltak* (Škaljić: Turc 389; Skok: EtRj 2:73); Far *qaltāq* (Doerfer : TMEN 1508).

Räsänen: V 227 b (*kaltak* ile *kaltaban*'ı karıştırmıştır); Doerfer : TMEN 1508 (*kaltak* ile *kaltaban*'ı karşılaştırmıştır) ; ÊSTJa 1997, 236-237.

kalya, kalye 'sağ yağla pişirilen bir çeşit kabak veya patlıcan yemeği'. Yerel ağızlarda da yaygın olarak geçer.

< Ar *qalīya* 'in Öl Gebackenes'.

Bulgarca *kallé* ve Sırpça *kalja* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 2 : 172; Škaljić; Turc 389).

Tietze: Ar 304/187; Räsänen : V 226 b.

kalyon 'kadırgadan ağır, yelkenle ve kürekle yol alan eski bir savaş gemisi'

< İtal (Venedik) *galión* 'galleon'. - Bütün Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır.

Bonelli: Elementi 187; Barbera: Elementi 153; Kahane-Tietze: LFL 318; Soucek : Turcica 7 : 243-245.

kama[1] 'silâh olarak kullanılan, ucu sivri, iki ağzı da keskin uzun bıçak'. Yerel ağızlarda *gama* olarak da geçer.

~ Tkm *gama* 'hançer'. - Blk *kama*.

Farsça *qāma* 'a large Georgian dagger', *qama* 'a straight poniard, a short sword carried in the belt' biçimi Türkçeden alınmıştır.

Bulgarca *kamà*, Sırpça *kama* biçimleri de Türkçeden geçmiştir.

Doerfer: TMEN 1411; Škaljić: Turc 389; Skok: EtRj 2:24; Räsänen: V 228 a; BER 2:183; Menges : Introduction 176 (Kuzeybatı Kafkas dillerinden alınmıştır) ; Dankoff: ALT 90.

kama[2] 'kütüğü yarmak için kullanılan ucu sivri, yassı, enli çivi, takoz'. Yerel ağızlarda *kam* 'kazık, direk', *gama* 'araba tekerleğinde kullanılan ağaç çivi', *kem* 'çivi' olarak geçer.
< Erm *gam* 'nail'.
Dankoff: ALT 90. Dankoff, 'bıçak' olarak kullanılan *kama*'nın ayrı bir söz olduğunu da dile getirmiştir. Ancak Türkçe *kama* biçiminin sonundaki *-a* üzerinde durmamıştır.

kamara '(gemilerde) oda'
< İtal (Venedik) *cámara* 'cabin'. İtalyancada *camera* olarak geçer. - Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: Port *câmara*. - İsp *cámara*. - Fr *chambre*. - Ar (KAfrika) *kamera, kamra*, (Fas) *qâmṛa*, (Cezayir) *qāmara*, (Tunus) *qâmra*, (Mısır) *qamara*, (Suriye) *qámara*.
Meyer: TürkSt 78; Bonelli: Elementi 187; Barbera: Elementi 102-103; Kahane-Tietze: LFL 142.

kamarot 'gemilerde yolcuların hizmetine bakan görevli'
< İtal (Venedik) *camaroto* 'cabin boy'.
Bonelli: Elementi 187; Barbera: Elementi 103; Kahane - Tietze: LFL 144.

kamçı 'uzun esnek bir değneğin ucuna sırım bağlanarak yapılmış vurma aracı'. Ağızlarda *kımçı* biçimi de yaygın olarak kullanılır.
~ Tkm *gamçı*. - Blk *kamiçi*. - Nog *kamışı* 'kamçı, kırbaç'. - Krg *kamçı*. - TatK *kamçı*. - Bşk *kamsı*. - Özb *kamçi, kamçin*. - Kzk *kamşı*. - KKlp *kamşı*. - Alt, Tel *kamçı*. - Şor, Sag, Soy *kamcı*. - Tuv *kımçı* 'kamçı, kırbaç'. - Yak *kımnyī*.
Uygurcadan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede *kamçı* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *kamçı* biçimi kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, at, deve ve sığırın erkeklik organına *kamçı* adı verilir. Onun verdiği bu anlam düşündürücüdür. Türkçede at, eşek gibi hayvanların erkeklik organına *çav* adının verildiğini biliyoruz. 'Çavdan yapılmış kırbaç' olarak kullanılan *çavun* adının da *çav*'ın bir türevi olduğu açıktır. Bk. *çavun*. O açıdan *kamçı*'nın at, deve ve sığırın erkeklik organına verilen *kamçı* adından ayrılması kolay kolay düşünülemez.
Orta Türkçe *kam-* 'vurmak, dövmek' kökünden geldiği yolundaki sav özel olarak tartışmaya açıktır. Türkçe *kancığa, kancuğa* 'terki bağı, terki kayışı' sözüyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. *kancığa, kancuğa*.
Miklosich: Nachtr 1: 56; Ramstedt: StO 17,5: 11; Zajączkowski : Studia 35, 36, 48; Joki : LwSS 156; Poppe: CAJ 12: 157; Doerfer: TMEN 1527; Egorov: ÊS 170; Škaljić: Turc 390; Räsänen: V 229 a; Clauson: ED 626 a; Skok: EtRj 2: 33; Mándoky: NyK 73: 373-375; TESz 2: 343; Şipova: STRJa 157, 159-160; ÊSTJa 1997, 247-248.

kamış 'sulak yerlerde yetişen, çok yıllık ve otsu bir bitki (Phragmites australis)'
~ Tkm *gamış*. - Krg *kamış*. - Kzk *kamıs*. - Özb *kamiş*. - TatK *kamış*. - Bşk *kâmış*. - Alt, Tel *kamış*. - Nog *kamıs*. - Tar *komuş*. - YUyg *komuş* . - Sag *kabıs*. - Yak *xomus*.
Yakutlar *xomus* yanında *kulusun* adını da kullanırlar. Bu ad Moğalca bir alıntıdır (Moğ *qulusun*). - Çuv *xămăş, xumăş*. Komşu diyalektlerden alınmıştır.
En eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *kamış* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kamış* biçimi göze çarpar.
Paasonen (CsSz 40) Çuvaşça *xămăl*'ı Tatarca *kamıl* biçimiyle birleştirmiştir. Egorov da bu

birleştirmeyi vermiştir (ÊS 291-292). Eren (NyK 51: 361) 'sap' olarak kullanılan Çuvaşça *xămăl* biçimini Türkçe *kamış*'ın karşılığı olarak vermiştir. Clauson da Çuvaşça *xămăl* biçimini *kamış*'ın karşılığı olarak değerlendirmiştir (ED 628-629). Eren, ? işaretiyle Osetçe *kamıl* biçimini de Türkçeden kalma bir alıntı olarak saymıştır. Bk. Doerfer : TMEN 1530.

Türkçe *kamış* komşu dillere de geçmiştir.

Oyrotça ve Teleütçe *kuluzun* Moğolcadan alınmıştır (Ramstedt: KWb 196 b; Räsänen: V 299 a).

Eren : NyK 51: 361 ; Kałużyński: ME 51; Doerfer: TMEN 1530; Egorov: ÊS 291-292; Räsänen: V 230 a; Clauson: ED 628-629; ÊSTJa 1997, 249-250.

kamineto 'küçük ispirto ocağı'

< İtal (Venedik) *camineto.*

Barbera: Elementi 103.

kampana 'çan'

< İtal *campana* 'bell'.

Kahane-Tietze: LFL 145.

kan 'atar damar ve toplar damarların içinde dolaşarak hücrelerde özümleme, yadımlama görevlerini sağlayan plazma ve yuvarlardan oluşmuş kızıl sıvı'

~ Az *gan.* - Tkm *kān.* - Yak *xān.* - Çuv *yun.* Çuvaşçada baştaki *k-* sesinin *y-*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Çuvaşçada buna benzer *k-* > *y-* olaylarının varlığını biliyoruz. Örn. Türkçe *kal-* ~ Çuvaşça *yul-;* Türkçe *kar* ~ Çuvaşça *yur;* Türkçe *kın* ~ Çuvaşça *yĕnĕ.* Çuvaşçadaki *k-* > *y-* örneklerinin uzun ünlülerden kalma bir olay olduğu yolundaki görüş bilim çevrelerinde yaygınlık kazanmıştır. Bk. *kanat.*

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kān* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kān* biçimi kullanılır

Türevleri Moğolcaya da geçmiştir.

Ramstedt: KWb 166 a; Ligeti: MNy 34 : 70; JA 1938, 187; Egorov: ÊS 349 (Farsça *xūn* 'kan' biçimiyle karşılaştırmıştır); Räsänen: V 230 a; Clauson: ED 629-630; ÊSTJa 1997, 251.

kanal 1. 'içinden su akıtmak için toprağı kazarak yapılmış açık oluk, ark'; **2.** 'gemilerin işlemesine elverişli, insan eliyle açılmış su yolu'

< İtal (Venedik) *canál* 'channel'.

Kahane-Tietze: LFL 146.

kanalet 'sulama kanalı, küçük kanal'

< Fr *canalette.*

kanara *yer.* 'kasaplık hayvanların kesildiği yer'. Yerel ağızlarda 'et çengeli' olarak da kullanılır.

< Ar *qinnāra* 'Fleischerladen; Haken, an dem das Fleisch aufgehängt wird'.

Farsça *qannāra, qinnāra* 'a long piece of wood or iron fastened to the wall and supplied with many pegs, on which butchers suspend their meat; a butcher's shop' da Arapçadan alınmıştır.

Tietze: Ar 305/189. - Räsänen'in *kanara*'nın Türkçe *kan*'dan geldiği yönündeki açıklaması yanlıştır (V 230 b).

kanat 1. 'kuşlarda uçmayı sağlayan organ'; **2.** '(balıklarda) yüzgeç'; **3.**'savaş düzenindeki ordunun sağ veya sol yanı'

~ Tkm *gānat.* - Blk *kanat.* - Nog *kanat.* - KKlp *kanat.* - Krg *kanat.* - Kzk *kanat.* - TatK *kanat.* - Sag *kanat* 'yüzgeç'. - Yak *kınat.* Birinci hecedeki *a*'nın *ı*'ya çevrildiği göze çarpıyor. Türkçe *al-* ~Yakutça *ıl-*; Türkçe *damar* (< *tamar*) ~ Yakutça *tımır* örneklerinde olduğu gibi. Bk. Ligeti: TörK 43-44. - Çuv *śunat.* Türkçe *k-* sesinin Çuvaşçada birkaç örnekte *y-*'ye çevrildiğini biliyoruz : Türkçe *kan* ~ Çuvaşça *yun;* Türkçe *kal-* ~ Çuvaşça *yul-;* Türkçe *kar* ~ Çuvaşça *yur.* Buna göre, Türk-

çe *kanat*'ın da başlangıçta Çuvaşçada **yunat*'a dönüştüğü düşünülebilir. Daha sonra **yunat* ara biçiminin *śunat*'a çevrildiği anlaşılıyor. Çuvaşçada Türkçe *y-*'lerin *ś*'ye çevrilmesi eski bir olaydır. Türkçe *yüzük* ~ Çuvaşça *śĕrĕ;* Türkçe *yemiş* ~ Çuvaşça *śimĕś*; Türkçe *yetmiş* ~ Çuvaşça *śitmĕl*; Türkçe *yağmur* ~ Çuvaşça *śumăr* gibi.

Eski çağlardan başlayarak *kanat* olarak kullanıldığını görüyoruz. Eski Kıpçakçada da *kanat* olarak geçer.

Çağdaş diyalektlerde 'balık kanadı, yüzgeç' olarak kullanılan *kanar* biçimiyle *kanat* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Rásonyi Nagy (MNy 30: 159) Teleütçe *kana-*'an Etwas hängen' kökünden geldiğini dile getirmiştir. Ramstedt (KSz 15 : 148 ; 16 : 75 ; KWb 165 a) Moğolca *qana* 'die grossen Federn der Flügel' biçimiyle karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmaya Räsänen (LTS 208) de katılmıştır. Türkçe *kanat*'ın sonundaki *-t*'nin eski bir çokluk eki olduğu sık sık seslendirilmiştir (Doerfer: TMEN 771, 1531; Bazin-Hamilton: Uray Arm 12). Brockelmann (OGM 118. §) *kanat* üzerinde durmamışlardır.

Rumca κανάτι 'kapı kanadı' Türkçeden alınmıştır (Andriotis : EL 146). Bulgarca ve Sırpçaya da *kanat* olarak geçmiştir (BER 2 : 198-199; Škaljić : Turc 391).

Egorov: ÊS 218; Doerfer : TMEN 1531 ; Räsänen: V 230 b; Clauson: ED 635 (Çuvaşça *śunat* biçimini vermemiştir); Musaev: LTJa 136-138; ÊSTJa 1997, 252-253.

kanava, kanaviçe 'el işleri için kullanılan seyrek dokunmuş keten bezi'

< İtal *canavaccio.*

Meyer : TürkSt 55; Bonelli: Elementi 187; Barbera: Elementi 104.

kanca 'saplı çengel'

< İtal (Venedik) *ganzo* 'hook'. Bütün Akdeniz dillerinde kullanılır : İsp *gancho*, Fr *ganche*, İtal *gancio*, Ar (Mısır) *ġango*. Rumca γάντξα, κάντξα, Arnavutça *ganxhë*, *kancë*, *kanxhë*, Sırpça, Bulgarca *kàndža*, Rumence *cange* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Miklosich: TE 1: 89; Meyer: TürkSt 48; Tagliavini: Annali N.S. 1: 201; Kahane-Tietze: LFL 323; Deny: Principes 87; Kniezsa: SzlJsz 182; Räsänen : V 230 b; BER 2 : 201; Skok: EtRj 2: 33; Zajączkowski: Studia 94.

kancığa, kancuğa 'terki kayışı, terki bağı'

~ Tkm *gancığa* 'terki bağı, terki kayışı'. - Nog *kanjıga*. - KKlp *kanjığa*. - Kzk *kancığa*. - Krg *kanjığa*. - Özb *kanciğa*

< Moğ *ġancuğa* 'les courroies à l'arrière de la selle'.

Türkçe *kamçı* sözüyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. *kamçı*.

Moğolcadan (veya Türkçeden) komşu dillere de geçmiştir.

Ramstedt : KSz 15 : 147; KWb 143 b; Doerfer: TMEN 290, 893; TLT 425 ; Ligeti : KSİNA 83 : 14; Räsänen: V 230-231; Róna-Tas: ALH 16: 434; TESz 2:343; Mándoky: NyK 73: 379-380; Muhamedova: MSFOu 158 : 191; Poppe : Róna-Tas Arm 150 ; Vietze: RelLSym 432.

kancık 'dişi köpek'. Ağızlarda *gancık* biçimi de geçer. Daha çok 'dişi (hayvan)' olarak kullanılır.

~ Tkm *gancık* 'dişi köpek'. - Blk *kançık*. - KKlp *kanşık*. - Kzk *kanşık*. - Krg *kançık*. - TatK *kançık*.

Orta Türkçede *kançık* 'dişi köpek' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kançık* ve *kançuk* olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Yalnız, sonundaki ekin eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan bir küçültme eki olduğu anlaşılıyor.

Bu sözün *kan* kökünün Hint-Avrupa dillerinde (örn. Lat *canis* 'köpek') kullanılan bir kökten geldiği yolundaki sav yanlıştır.

Ramstedt: SKE 84-85; Räsänen: MSFOu 98:131, MTS 93; V 230 b; Brockelmann: OGM 29. §; Şçerbak: İRLTJa 128; Ligeti: MNy 66:415; Doerfer: TMEN 1532; Clauson: ED 634-635; Tryjarski : CAJ 23 : 308 ; Golden: Róna-Tas Arm 52; ÊSTJa 1997, 255.

kancur 'izmarit balığının küçüğü'. Yerel olarak *gancur* biçimi de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. Georgacas (FT) *kancur* üzerinde durmamıştır.

kandelisa, kandilisa 'serenleri kaldırmak için kullanılan halat'. Eski kaynaklarda *kandiliça* olarak geçer.

< İtal (Venedik) *candelizza* 'foretackle; girtline; triatic stay'.

Kahane-Tietze: LFL 148.

kangal[1] 'tel veya kurşun boru gibi şeylerin halka biçiminde sarılmasıyla yapılan bağ, roda'

< R *καγκάλι 'coil'. - Sırpçada da *kàngal* olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 774. - Németh'in 'tekerlek' olarak kullanılan Türkçe *kaŋ* kökünden geldiği yolundaki savı yanlıştır (Melich Arm 296).

kangal[2] 'deve dikeni'. Ağızlarda *gangal* (ve *gengel*) olarak da geçer.

Ağızlarda *kangal* yanında *kalağan* biçimi de kullanılır. Yerel ağızlarda geçen *kaluğan* biçimi *hap. leg.* olarak kontrole muhtaçtır.

Kökünü bilmiyoruz. Ancak *kangal* biçiminin göçüşme (*métathèse*) yoluyla ortaya çıktığı açıktır: *kalağan* (> **kalgan*) > *kangal.*

Türkçede *-gan* (~ *-gen*) ekinin bitki (ve hayvan) adlarında sıklıkla geçtiğini biliyoruz (Brockelmann: OGM 53. §).

kangren 'vücudun bir yerindeki dokunun ölmesi'. Yazı dilimizde *kangren* yanında *gangren* olarak da geçer.

< Fr *gangrène.*

Yerel ağızlarda *gangren* biçimi halk etimolojisiyle *kankıran*'a dönüşmüştür. Yazı dilimizde kullanılan *kangren* biçiminde de halk etimolojisinin rol aldığı anlaşılıyor.

Tietze : Oriens 5 : 257.

kanguru 'Avustralya'da yaşayan otçul bir hayvan'.

Uluslararası bir söz olarak İngilizce *(kangaroo),* Fransızca (*kangourou, kanguroo*), Almanca (*Känguruh*) gibi dillerde kullanılır.

Avustralya'da kullanılan *kangooroo, kanguru* adından alınmıştır. Avrupa dillerine İngilizce yoluyla girmiştir. Türkçe *kanguru* biçiminin Fransızcadan geçtiği anlaşılıyor.

kantar 'tartma aracı'.

Yaygın bir inanca göre, Arapçadan alınmıştır (Räsänen: V 231 b). Arapça *qinṭār*'ın Grekçe κεντηνάριον'dan geldiği anlaşılıyor. Grekçeye Latinceden geçmiştir (Lat *centenarium*). Latince *centenarium*'un *centum* 'yüz, 100' kökünden geldiği açıktır.

Balkan dillerine Türkçe yoluyla geçtiği anlaşılıyor.

Andriotis: EL 147; Vasmer : REW; BER 2: 208-209; Škaljić: Turc 392; Skok: EtRj 2:35; Kniezsa: SzlJsz 847.

kantarma 'azılı atların ağızlarına takılan demir araç'. Ağızlarda 'gem', 'dizgin', 'at başlığı' olarak da kullanılır.

~ Tkm *kaŋtarma*

< *kantar-* + *-ma* eki. Türkçede *kantar-* 'su vermek, su içirmek, suvarmak' anlamına geldiği gibi, 'atın başını çekmek, bağlamak' anlamında da kullanılır.

Diyalektlerde de yaygın olarak geçer: Tkm *kaŋtar-* 'atı dizgini eyer kaşına takarak bağla-

mak'. - Krg *kaŋtar-* 'eyerin ön kaşına bağlamak, asmak'. - Özb *kantar-*.

Azerî alanında *kantarma* yerine *kantarga* (> *gantarga*) biçimi geçer.

Ligeti'ye göre (TörK 246), Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir: Moğ *qantar-* 'tirer la bride à un cheval de sorte qu'il en porte la tête plus haut et que son cou en soit recourbé,' 'to tie the bridle of a horse to the saddle; to pull the reins tight'. Kalmıkça, Ordoşça, Halhaca, Buryatça gibi Moğol diyalektlerinde de kullanılır. Moğolcada *qantarġa çilbuġur* 'une courroie que l'on met dans la bouche d'un cheval et qui passe sous son ventre où on l'attache, pour l'obliger de baisser la tête' türevi de geçer. Bu türev Ordoşça ve Buryatçada da kullanılır. Yakutçada kullanılan *xantarġa* 'von der Kandare bis zum Sattel geführter Riemen (so, dass das Pferd den Kopf hoch hält)' biçimi düşündürücüdür. Bk. Kałużyński: ME 76.

Macarca *kantár* 'Zaum' eski bir Türk dilinden (büyük bir olasılıkla Kumancadan) kalma bir alıntıdır. Macarcadan Slovakça, Polca gibi komşu dillere geçmiştir. Almanca *Kandare* (< *Kantare*) biçimi de Macarcadan alınmıştır (Kluge : EtWb). Macarcadan Sırpçaya da *kantar* olarak geçmiştir.

Gombocz: BTLw 226-227; Ramstedt: KWb 166 a; Škaljić: Turc 400 (Sırpça *katàrma* < Türkçe *katarma* [sic!] < Arapça *qiṭār* açıklaması yanlıştır); Skok: EtRj 2:62; TESz 2: 350; Kakuk: OLZ 61: 588; Räsänen: V 231; Ligeti: TörK 246 ; Rassadin : Zaimstvovanija 69 ; Hadrovics: UElSk 290; Vietze: RelLSym 432-433; ÊSTJa 1997, 260-261.

kapan *esk.* 'büyük terazi' *Unkapanı* (İstanbul) adında saklanmıştır. Ağızlarda 'un tartmaya yarayan terazi', 'ağır yük tartılan kantar' ve 'pazar yeri' olarak kullanılır. Dar bir alanda *kapan* 'tahıl satılan yer' olarak da geçer.

< Ar *qabbān*.

Farsçada *qabbān, qabān* olarak geçer. Doerfer'e göre (TMEN 1424) Arapça *qabbān* Farsçadan alınmıştır (Farsça *kapān* 'a balance with a scale at one end and a stone weight at the other').

Arapça *-bb- géminationu*'u Türkçede yalınlaşarak *-b-*'ye çevrilmiştir.

kapaniça bk. *kabaniça*.

kapari bk. *gebre*[2].

kaparo 'pey akçesi'

< İtal *caparra* 'pey akçesi'. Venedik İtalyancasında *capara* biçimi kullanılır. Rumcada καπάρο, κάπαρο olarak geçer. Sırpçada *kapara* biçimi kullanılır. Bulgarca *kaparo* biçimi Türkçeden (veya Rumcadan) alınmıştır.

Barbera : Elementi 106 ; Skok : EtRJ 2 : 40; Räsänen : V 234 a; Symeonidis: Gr 179/73; BER 2:215.

kaparoz *argo* 'yolsuzca veya zorla elde edilen mal veya para'.

Türkçe *kaparo* sözüne Rumca -oç ekini getirmek yoluyla oluştuğu anlaşılıyor. Bk. *kaparo*. Türkçe *kap-* kökünün analojik baskısı da göz ardı edilemez.

Räsänen : V 234 a; Symeonidis: Gr 179/73. - Bulgarca *kaparos* biçimi Türkçeden alınmıştır (BER 2:215).

kapela 'şapka'

< İtal *cappello* 'hood'.

Kahane-Tietze: LFL 156.

kapı < kapu 1. 'bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı'; **2.** 'bu açıklıktaki açılıp kapanan kanat'

~ Tkm *gapı*. - Nog *kapı*. - KKlp *kapı*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*kapıġ*). Orta Türkçede *kapuġ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kapu* biçimi kullanılır.

Türkçe *kap-* (~ *kapa-*) kökünden geldiği açıktır (Gabain : AG 70/109. §; Brockelmann:

OGM 48.§ ; Ligeti: MNy 63 : 431; MongSt 296-298; Kononov: GrJaTRP 106.§ 3). Muhamedova'nın Türkmence *gap-* kökünü *yap-* köküyle birleştirmesi yanlıştır (Tİ 1976, 156).

Kıpçak diyalektlerinde *kapka* biçimi kullanılır: TatK, Kzk *kapka*. - Bşk *kâpka*. - Krg *kapka*.

Macarca *kapu* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz: BTLw 110; Ligeti: MNy 30: 200-208;TörK 77-78; 256-257; TESz 2:367). Doerfer'in Macarca *kapu* biçiminin Eski Osmanlıcadan geldiği yolundaki görüşü yanlıştır (TMEN 1422).

Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 1422; TLT 427).

Türkçe *kapı* (< *kapu*) Balkan dillerinde de kullanılır. Blg *kapìja* ; Srp *kàpija*; Rum *căpie* (BER 2:220, Škaljić: Turc 393; Skok: EtRj 2:41).

Türkçe *kapı*'nın yerine diyalektlerde *eşik* sözü geçmiştir. Bk. *eşik*.

Tuvaca *xālga* 'kapı', Sagayca *kālka* 'die Tür (in Märchen)' gibi biçimler Moğolcadan alınmıştır (Doerfer: TMEN 313).

Pedersen: KZ 39:461; Munkácsi: KSz 5:356; Ramstedt: Stellung 10; Pelliot : T'oung Pao 27:279. s. 1. not; Ligeti: MNy 63 : 431; TörK 52, 231; Clauson: ED 583 a; ÊSTJa 1997, 274-275.

kaplıca 'ılıca'

< *kaplı ılıca*. - Türkçede yaygın olarak kullanılan *kaplıca* biçiminin haploloji (*haplologie*) sonunda oluştuğu anlaşılıyor (*kaplı ılıca* > **kaplılıca* > *kaplıca*).

kaplumbağa 'çok sert ve kemiksi bir kabuk içinde yaşayan bir hayvan'. Ağızlarda *kaplı kurbağa* adı da kullanılır.

Eski kaynaklarda *kaplu bağa* olarak geçer: Buna göre, *kaplumbağa* biçimindeki *-m-* (<*-n-*) sesinin sonradan türediği anlaşılıyor. Türkçe *kertenkele* (< *kelte keler*) sözündeki *-n-* gibi. Ancak, *kertenkele*'deki *-n-* olduğu gibi kalmıştır. Buna karşılık, *kaplumbağa*' daki *-n-* sesi *bağa*'nın başındaki *b-*'nin baskısı altında *-m-*'ye dönüşmüştür. Bk. *kertenkele*.

Türkçede *kaplumbağa* yanında *tosbağa* (~ *tosbağı*) adı da kullanılır. Yerel ağızlarda *tekneli bağa* adı da geçer.

Çağdaş diyalektlerde kaplumbağa *taş baka* olarak adlandırılır: Krg *taş baka*. - KKlp *tasbaka*. - Blk *taş maka*. - Nog *tas baka*.- Özb *toşbaka*. Türkmenler kaplumbağaya *pışbağa* adını verirler.

Pelliot: BSOS 6: 561-562; Şçerbak: İRLTJa 152-153.

kaporta 'geminin alt katlarını aydınlatmak ve havalandırmak üzere güvertede açılan yer'. Türkçede otomobillerin motor bölümünü örten saçtan yapılmış kapağa da *kaporta* adı verilir.

< İtal *boccaporta* 'hatchway'. Venedik'te *bocaporto* olarak geçer. Arapçada da yaygın olarak kullanılır: Ar (Malta) *bokkaport*, (Tunus) *bagabûrto*, (Mısır) *bukaborto*.

Kahane-Tietze: LFL 97.

kaptan 'gemi yönetimiyle ilgili en yüksek görevli'

< İtal (Venedik) *capitan* 'captain'.

Kahane-Tietze: LFL 152; Räsänen : V 234 b.

kapuska 'etli lâhana yemeği'

< Rus *kapústa* 'lâhana'. Belli başlı Slav dillerinde *kapusta* olarak saklanmışsa da, Bulgarcada kullanılmadığı göze çarpıyor. Macarca *káposzta* da Slav dillerinden alınmıştır (Kniezsa: SzlJsz 251). Türkçe *kapuska* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur. Türkçe *patiska* (< İtalyanca *batista*) gibi.

Meyer : TürkSt 56; Tietze: Oriens 5 : 249, 257 ; Slav 2. s.; Räsänen: V 235 a.

kapuz 'dar ve derin boğaz, geçit'. Ağızlarda *kapız* olarak da geçer.
Kökünü bilmiyoruz.
Eren: TD 1990/1 : 43.

kar 'havada donarak yağan su buharı'
~ Tkm *gār*. - TatK *kar*. - Bşk *kar*. - KKlp *kar*. - Krg *kar*. - Kzk *kar*. - Nog *kar*. - Özb *kor*. - Soy *xar*. - Hal *qâr*. - Yak *xār*. - Çuv *yur*. Baştaki *k*- sesi *y*-'ye çevrilmiştir. Türkçe *kal*- ~ Çuvaşça *yul*-, Türkçe *kın* ~ Çuvaşça *yĕnĕ* örneklerinde olduğu gibi. Bu açıdan Türkçe *kanat* ~ Çuvaşça *śunat* örneği de düşündürücüdür.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kār* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kar* biçimi kullanılır.
Türkçe *ka* kökünden *-r* ekiyle kurulduğu anlaşılıyor. 'Kar fırtınası, tipi' olarak kullanılan *kaδ* (> Türkmence *gay* 'fırtına, kar fırtınası, tipi'; Türkçe *kay* da *ka* kökünden gelir. Bk. *kay*.
Brockelmann: OGM 34. § ; Egorov: ÊS 350; Ligeti : JA 1938, 187 ; MNy 65 : 144 ; VJa 3, 1971, 28 ; ResAltL 108 ; Räsänen: V 235 a; Clauson: ED 641 a ; Doerfer : KhalMat 300 ; Miller : UAJb N.F. 6 : 191; ÊSTJa 1997, 284-285.

kara[2] 'yer yüzünün denizle örtülü olmayan bölümü, toprak'
Kahane-Tietze (LFL 6. s.), Doerfer (TMEN 1440) gibi yazarlara göre, Arapçadan alınmıştır (< Ar *qārra*).
Kononov (TSb 1975, 161. s.14. not) *kara*'nın bu anlamda belli başlı bütün Türk diyalektlerinde kullanıldığını göz önüne alarak bu görüşe katılmamıştır. Kormuşin (Baskakov Arm 93-99) de *kara*'yı 'toprak' olarak en koyu renge verilen *kara* adından ayırmamış, ancak Moğolcada *qara*'nın 'toprak' olarak geçmediğini belirtmiştir.

karaca 'üst kol'. Eski kaynaklarda *karıca* 'kolun dirsekle omuz arasındaki bölümü' olarak geçer.
Türk diyalektlerinde kullanılan *karı* kökünden geldiği açıktır: Tkm *garı* 'koyun ve keçi gibi hayvanların dizinden tırnağına kadar olan bölümü, incik'. - Krg *karı* 'kolun dirsekle omuz arasındaki bölümü, omuz'. - Alt, Tel *karı* 'kolun üst bölümü'. - Çuv *xur* 'eski bir uzunluk ölçüsü'.
Orta Türkçede de *karı* 'dirsekle bilek arasındaki bölüm; eski bir ölçü' olarak geçer.
-ca ekiyle yapılmış bir türev olan *karıca* sonradan *karaca* biçimini almıştır.
Türkçe *oma* (> *homa*) 'kalça kemiği, uyluk kemiği' ve 'büyük kemik' yanında kullanılan *omaca* ve *omaça* biçimleri de *-ca* (~ *-ça*) ekiyle yapılmıştır. Bk. *oma*. Bunun gibi, *kalça*'nın da *-ça* ekiyle yapılmış bir türev olduğu anlaşılıyor. Bk. *kalça*.

karamusal 'çifte demirde yatan geminin dönmesiyle zincirlerin karışmasını önlemek için kullanılan X biçiminde zincir düzeni'
< İtal (Venedik) **paramusselli* 'mooring swivel'. - Rumca καραμουσέλι biçimi de İtalyancadan alınmıştır.
Kahane-Tietze: LFL 467.

karanfil[2] 'gemilerde ağır eşya alıp vermek için kullanılan palanga'
< İtal *paranchino* 'burton, small tackle'. İtalyanca *paranchino*'nun Türkçede *karanfil* 'güzel kokulu bir çiçek' sözünün baskısı altında biçim bakımından değişikliğe uğradığı anlaşılıyor.
Kahane-Tietze: LFL 468.

karanlık **1.** 'ışığı olmayan, bütünü veya bir parçası ışıktan yoksun olan'; **2.** 'ışık olmama durumu'
~ Tkm *garaŋkı*. - TatK *karaŋgı, karaŋılık*. - Nog *karaŋa*. - KKlp *karaŋgı, karaŋgılık*. -

Kzk *karangı*. - Krg *karaŋgı, karaŋgılık*. - Tar *karaŋgu*. - Kuğ *karaŋa*. - Tuv *karaŋgı*. - Yak *xaraŋa*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*karaŋgu*). Orta Türkçede *karaŋgu* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *karangı, karanı* gibi birtakım biçimler göze çarpar.

Türkçe *karanlık* biçiminin *-lık* (*-lik*) ~ *-luk* (*-lük*) ekiyle kurulduğu açıktır : *karaŋu* + *-luk* > *karaŋuluk* > *karanlık*. Türkçe *karaŋu* biçimi *kara*'nın bir türevidir (bk. Ramstedt: Formenlehre 229; Räsänen: MTS 108; Kałużyński: ME 95). O bakımdan Poppe'nin *karaŋu*'nun Moğolcadan alındığı yolundaki açıklaması yanlıştır (Németh Arm 337). Bk. Doerfer : TMEN 1448.

Ramstedt (KSz 16 : 80; KWb 170 a) Moğolca *qaranggu* biçimini Türkçe *karaŋgu, karaŋı* vb. biçimleriyle karşılaştırmıştı. Räsänen'e göre (V 236-237), Moğolca biçimler Türkçeden alınmıştır. Ligeti (ResAltL 110-111) Türkçe (ve Moğolca) biçimleri *kara*'nın türevi olarak değerlendirmekle yetinmiştir. Bk. Ligeti : AOH 19 : 163. Clauson (ED 662 b) da *karaŋgu*'nun *kara*'dan geldiğini yazmış, ancak morfolojik yönden karanlık olduğunu da vurgulamıştır. Bk. Brockelmann: OGM 95.§; Kononov : TSb 1975, 161; ÊSTJa 1997, 299-300.

karantina **1.** 'kırk günlük süre'; **2.** 'bir ülkeyi bulaşıcı hastalıklardan korumak için gemiyle gelen yolcuların kırk gün kıyıya çıkmalarının yasaklanması'; **3.** 'bu amaçla yolcuların ayrı bir yerde belli bir süre için bekletilmesi'; **4.** 'hastalık çıkan bir yerdeki halkın o yerde belli bir süre için bekletilmesi'; **5.** 'kıyı sağlık örgütü'; **6.** 'hastahanelerde, yatacak hastaların kayıt ve kabul edildikleri yer'

< İtal *quarantina* 'quarantine'. - Orta Çağda Venedik'e gemiyle gelen yolcuların kırk gün kıyıya çıkmaları yasaklanmıştı. Bu önlem daha sonra Batı Avrupa ülkelerinde de yayılmıştır. Bunun gibi, bu önlem Akdeniz ülkelerinde de yaygın olarak kullanılmıştır. O bakımdan *quarantina*, ad ve kavram olarak uluslararası bir değer ve yaygınlık kazanmıştır.

Türkçeden Farsçaya da geçmiştir (Far *karantīna* 'quarantine').

Kahane-Tietze: LFL 529.

karavana 'en çok orduda erlerin yemeğini dağıtmada kullanılan, kenarları dik, derince metal kap'.

'Gemi' olarak kullanılan *karavana* sözünden geldiği anlaşılıyor. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Kahane-Tietze: LFL 161.

Bulgarca *karavàna*, Sırpça *karavana*, Rumca καραβάνα Türkçeden alınmıştır.

Andriotis: EL 148; Adamović: AFF 10:71; Kahane-Tietze: LFL 161.

karavaş 'cariye, odalık'. Anadolu ağızlarında da *karavaş* olarak kullanılır.

Orta Türkçede *karabaş* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *karabaş* ve *karavaş* olarak kullanılır.

Türkçe *karavaş* biçiminde *-b-* ünsüzü *-v-*'ye çevrilmiştir.

Türkçede cariyeye *kırnak* adı da verilir. Bk. *kırnak*. Bundan başka, eski çağlarda 'genç kız, genç kadın' olarak kullanılan *kırkın* da sonradan 'cariye' anlamını almıştır. Kırgızlar *kız kırkın* adını 'kızlar' olarak kullanırlar.

Doerfer: Hungaro-Turcica 145.

karavela 'büyük deniz teknesi'.

Akdeniz dilleri yoluyla (örn. İtal *caravella* 'caravel') Portekizceden alındığı anlaşılıyor. Portekizce *caravela* 'gemi' anlamına gelen *caravo* türevi olarak belli başlı Akdeniz dillerinde geçer.

Kahane-Tietze: LFL 161.

karavida *yer.* 'çamurlu tatlı sularda yaşayan bir cins ıstakoz veya yengeç, tatlı su ıstako-

zu'. Türkçede *kerevit* (veya *kerevides*) adı da kullanılır.

< R καραβίδα 'Krebs'.

Tietze: Gr (1) 223/110; Georgacas: IT 220; FT 128/40.

kardeş 1. 'aynı ana babadan doğmuş çocukların birbirine göre adı'; **2.** 'yaşça küçük olan kardeş'. Yerel ağızlarda *kardaş* olarak kullanılır. Eski kaynaklarda *karındaş* biçimi geçer.

~ Tkm *gardaş*. - Nog *kardaş* 'kardeş'; *karındas* 'yaşça küçük olan kız kardeş'. - Kzk *karındas* 'yaşça küçük olan kız kardeş. - KKlp *karındas*. - Krg *karındaş* 'yaşça küçük olan kız kardeş (erkek kardeşe göre). - Özb *karindoş*. - Sag, Koy, Kaça, Belt *karındas*. - Hak *xarındas*. - Çuv *xurăntaş*. Komşu diyalektlerden alınmıştır (Poppe : KCsA 2 : 83).

En eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *karındaş* olarak geçer. Kumancada *karındaş* 'kardeş', *kız karındaş* 'kız kardeş' olarak kullanıldığı gibi, Eski Kıpçakçada da *karındaş* ve *kız karındaş* biçimleri geçer.

< *karın* + *-daş* eki. Türkçede *-daş* ekinin ses uyumundan kaçarak kalın sırada kaldığını biliyoruz: *ayaktaş, arkadaş, boydaş, yoldaş, yurttaş, dildaş, dindaş, gönüldaş*. Buna karşılık *kardeş* örneğinde *-daş* eki *-deş*'e çevrilmiştir. Ancak yerel ağızlarda *kardaş* biçiminin yaşadığını biliyoruz.

Németh: Asia Major, Introductory Volume 274-279; Csoma Arm 100-101; Ramstedt: StO 11, 6: 8; SKE 257; Gabain: AG 63; Brockelmann : OGM 40. §; Räsänen : MTS 96; V 237 a, 238 a; Clauson: Studies 149; ED 662; Pokrovskaya: İRLTJa 38-47; Eren: TD 1992/1 : 913-916.

karfiçe 'orta boy demir çivi'

< R καρφίτσα < : καρφί 'çivi'.

Tzitzilis: Zaemki 33.

karga 'kanatları geniş, tüyleri kara renkte, tarla ve bahçelere çok zarar veren kuş (Corvus)'. Ağızlarda *garga* olarak geçer.

~ Az *garga*. - Tkm *garga*. - TatK *karga*. - Bşk *karga*. - Nog *karga* 'karga; kuzgun'. - KKlp *garga* 'karga; kuzgun'. - Kzk *karga*. - Krg *karga*. - Tel, Alt, Şor, Koy, Kaça, Küer *karga*. - Özb *karga*. - Tar *karga*. Tarançılar *kāğa* (*kara kāğa*) biçimini de kullanırlar. - Tuv *kārgan*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Özünde 'karga' olarak geçer. Ancak *gök karga* ve *kuzgun* gibi kuşlara da *karga* adı verilir. Orta Türkçede de *karga* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *karga* biçimi kullanılır.

Türkçe *karga* adının, karganın çıkardığı sesten geldiği açıktır (Bang : KOsm 2 : 22; Brockelmann: UJb 8: 261). Garipov (Slovoobrazovanije 87) *-ga* ekiyle kurulduğunu bildirmekle yetinmiştir.

Yabancı dillerde de kargaya buna benzer adlar verilir. Örn. Tibetçe *kaka, kā-ka* adı da karganın sesinden gelir (Uray: AOH 4: 209). Bk. Clauson: TDAY 1966, 7.

Bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *keriye* biçimiyle birleştirildiği göze çarpar (bk. Bazin-Hamilton: Uray Arm 17). Ancak Ramstedt (KWb 226 b) Moğolca *keriye*'yi Türkçe *karga* biçimiyle birleştirmemiştir.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir: Blg *garga* (BER 1: 231); Rus *karga* (Vasmer: REW).

Brockelmann: OGM 18. § ξ; Menges : Oriens 9 : 128; Räsänen: V 237 b; Clauson: ED 653 a; ÊSTJa 1997, 303-304.

kargaşa 1. 'düzen bozukluğu, anarşi'; **2.** 'karışıklık, düzensizlik'.

Eski Türkçeden başlayarak geçer.

< *kargaş-* + *-a* eki. Eski Türkçede *kargaşmak* 'kavga etmek, tartışmak' anlamına gelir.

Clauson: ED 658 a; Monchi-zadeh: Xurāsān 217.

kargı 1. 'kamış, kalın kamış'; **2.** 'eskiden silâh olarak kullanılan ucu sivri ve demirli uzun sırık'. Eski kaynaklarda da *kargu* ve *kargı* 'kamış, kalın kamış' ve 'kargı' olarak geçer.
~ Tkm *gargı*.

Eskiden kargının ok ve mızrak yapımında kullanıldığı göz önüne alınırsa, **2.** anlamın sonradan geliştiği açık olarak anlaşılır.

Çağdaş diyalektlerde kargıya *nayza* adı verilir: Tkm *nayza*. - KKlp *nayza*. - Krg *nayza*. - Kzk *nayza*. Bu adın Farsçadan alındığını biliyoruz (Far *nayza* 'kargı'). Farsça adın da *nāy* (~ *nay*) 'kamış' kökünden geldiği açıktır. Türkçe *kargı* gibi.

Eski ve yeni diyalektlerde 'silâh' olarak kullanılan kargıya *süngü* adı verilir. Bk. *süngü*.

Doerfer : KhalMat 301; ÊSTJa 1997, 306.

kargın[1] **1.** 'eriyen karların oluşturduğu akar su'; **2.** 'karla karışık yağan yağmur'
< *kar-* 'taşmak' + *-gın*. Bk. *karık*.
Clauson : TDAY 1966, 7.

kargın[2] 'marangozlukta kullanılan bir tür büyük rende'.
Kökünü bilmiyoruz.

kargış 'beddua, ilenme, ilenç'
~ Tkm *gargış*. - TatK *kargış*. - Krg *kargış*. - Kzk *kargış*. - Alt, Tel, Kaça *kargış*. - Sag, Koy *kargıs*.

Orta Türkçede *kargış* 'lânet, beddua, ilenme' biçimi kullanılır.
< *kargı-* (~ *karga-*) + *-ş* eki.

Orta Türkçede *karga-* 'lânet etmek, beddua etmek' olarak geçer. Çağdaş diyalektlerde de *karga-* yaygın olarak kullanılır. Türkçede *kargı-* biçiminin geçtiğini de biliyoruz. Yerel ağızlarda da *karga-* yanında *kargı-* biçimi kullanılır.

Clauson: ED 654 b, 655 a.

kârgir 'taş ve tuğladan yapılmış olan'
< Far *kārgīr* 'a solid structure of stone, supporting or strengthening a house'.
Tietze: WZKM 59-60:181. - Dankoff'a göre (ALT C 5), Farsça *kārgīr* Ermeniceden alınmıştır : Erm *k'ar u kir* 'built of stone and lime; built of stone' < *k'ar* 'stone' + *kir* 'lime, chalk'. Yerel ağızlarda yapı işlerinde kullanılan Ermeniceden kalma birçok alıntı göze çarpar. *Çörten, him, keran, maran, pişirik* gibi.

karık 1. 'bağ ve bahçe sulamak için açılmış su yolu, ark'; **2.** 'bu arklar arasında kalan ve tohum ekmek için kullanılan yer, evlek'; **3.** 'sabanla tarlada açılan çizi'. Ağızlarda *garık* biçimi de yaygın olarak kullanılır.
~ Blk *kırık* 'oluk'. - KKlp *karık* 'sabanla açılan çizi'.

Ağızlarda kullanılan *kar-* 'arkın suyu çoğalmak, taşmak' kökünden geldiği anlaşılıyor: *kar-* + *-(ı)k* eki.

Ağızlarda 'su yolu' olarak kullanılan *harık* (~ *hark*) biçimiyle birleştirilemez. Bu biçim, su yoluna verilen *arık* (~*ark*) adının bir yan biçimidir.

'Eriyen karların oluşturduğu akar su' olarak kullanılan *kargın* da *kar-* kökünün bir türevidir. Bu türev 'karla karışık yağan yağmur' anlamını da almıştır. Bk. *kargın*.

Bulgar ağızlarında da yaygın olarak kullanılır (BER 2 : 258 ; 3 : 226).

ÊSTJa 1997, 320-321.

karın 1. 'insan ve havyanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölgesi'; **2.** 'döl yatağı, rahim'; **3.** 'mide'; **4.** *yer.* 'iç, gönül, akıl'
~ Tkm *garın* 'mide; karın; göbek; döl yatağı, rahim'. - TatK *karın*. - Bşk *karın*. - Nog *karın* . - Kzk *karın*. - KKlp *karın*. - Krg *karın*. - Özb *korin*. - Alt, Tel, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *karın*. - Hak *xırın*. - Tuv *xırın*. - Tof *hırım*. - Yak *xarın*. - Çuv *xırăm*. Çuvaşçada sondaki *-n* yerine *-m* geçtiği göze çarpıyor.

Çuvaşçada buna benzer birtakım örnekler geçer. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. *kurşun*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*karın*). Orta Türkçede *karın* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *karın* olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Németh'e göre (Berzeviczy Arm 86; Csoma Arm 88), Sumerce *agarin* 'döl yatağı' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Ligeti (NyK 49: 235) Moğolca *qarbisun* 'uterus' ~ *qarbing* biçimleri yanında Türkçe *karın* sözünü de saymıştır. Şçerbak (GrOJaTT 108) *karın*'ın *karı-* kökünden geldiğini ortaya atmıştır. Egorov (ÊS 314) Şçerbak'ın açıklamasını vermekle yetinmiştir.

Doerfer (TMEN 652) *karın*'ı *burun, taban, bıkın, erin, boyun* gibi *-n* ekiyle yapılmış türevler arasında saymıştır. Joki (LwSS 166-167) Radloff'a uyarak *karın* biçimiyle diyalektlerde 'bağırsak, göden' olarak kullanılan *karta* arasında yakınlıktan söz etmiştir. Bk. Zajączkowski : Sufiksy 79 ; Räsänen : V 238 a; Clauson: ED 661a.

Boev'e göre (BEz 15: 11), Bulgarca *korem* eski Bulgarların dilinden kalma bir biçimdir. ÊSTJA 1997, 321-323.

karides 'tuzlu veya tatlı sularda yaşayan, birçok türü bulunan kabuklulara verilen ad'

< R καρίδες, καρίδα'nın çokluk biçimi. Meyer : TürkSt 23 ; Georgacas : FT 124, 127/14.

karkın > gargın 'karaya boyanmış deri'

Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyor. Deny'ye göre (Principes 87), Farsça veya Türkçe (?) bir biçimdir.

karo 1. 'oyun kâğıtlarının küçük, kırmızı, baklava biçimli benekli olanı, orya'; **2.** 'betondan, dört köşe döşeme taşı'

< R καρὸ < Fr *carreau*.

Tryjarski : TKA 15 : 321-322 ; Bazin: Turcica 13: 171.

karpuz 1. 'sürüngen gövdeli bir bitki; **2.** 'bu bitkinin iri ve sulu, tatlı meyvesi'

~ Tkm *garpız*. - Nog *karbız*. - Blk *xarbız*. - KKlp *garbız*. - Kzk *karbız*. - TatK *karbıs*. - Kmk *xarbuz*. - Hak *arbuz*. - Tuv *arbuz*. - Çuv *arpus*. Rusçadan alınmıştır.

< Far *xarbuz, xarbuza, xarbūza* 'a water-melon'. Başındaki *x-* sesi Türkçede *k-*'ye çevrilmiştir. Farsça *xāyagīna* > *xāygīna* > Türkçe *kaygana* örneğinde olduğu gibi.

Çağdaş diyalektlerde dar bir alanda geçen *arbuz* biçimi açıklanmaya muhtaçtır. (Bu biçim Rusçaya *arbuz* olarak geçmiştir.) Bu biçimin başındaki *k-* (veya *x-*) sesinin düştüğü göze çarpıyor. Eski bir sava göre, Türk diyalektlerinde kullanılan *arbuz* biçimi Moğolcadan alınmıştır. Buna karşılık bu biçimin Kıpçakça bir kalıntı olduğu yolundaki inanç bilim çevrelerinde büyük bir ağırlık kazanmıştır.

Çağdaş diyalektlerde karpuza *tarbuz* adı da verilir: Krg *tarbız*. Kırgızlar *darbız* biçimini de kullanırlar. - Türkî *tarbuz*. - YUyg *tarvuz*. Bu ad Moğolcada da *tarbus* olarak geçer.

Bu adların da Farsçadan geldiği açıktır: Far *tarbuz, tarbuza* 'a water-melon'. Hindî alanında *xarbūza* ve *tarbūza* (veya *tarbūz*) biçimleri kullanılır. Tibetçede de *tar-baz* biçimi geçer.

Farsça *tarbuz* (~ *tarbuza*) biçiminin *karbuz* adından benzeşme (*assimilation*) yoluyla çıktığı yönündeki sav yanlıştır. (Tekrarlanan ünsüzlerin geçmediği bir sözde benzeşmeden söz edilemez.) Buna karşılık *tarbuz* (~ *tarbuza*) adının Sanskrit kökeninden geldiği yolundaki sav düşündürücüdür. (Sanskrit *trapusa, trapuşa*). - Farsçada karpuza *hinduvāna* adı da verilir. (Bu ad 'hıyar' olarak da kullanılır.)

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir : Blg *karpúz*; Srp *kàrpuz*; R καρπούζι (BER 2 : 252-253; Skok: EtRj 2: 53; Andriotis: EL 150).

Bouvat: KSz 4: 320; Laufer: Sino-Iranica 444; Ramstedt: JSFOu 17, 5: 13; Pelliot: T'oung Pao 37: 86-90; 100-101; Halasi Kun: Köprülü Arm (1) 100-101; Dmitriev: Stroj 513; Ligeti: AOH 19: 163; Räsänen : V 156 a, 464 a; Egorov: ÊS 32; Şipova: STRJa 35; Kakuk: Hungaro-Turcica 286; Doerfer: TMEN 1382; Dobos: ALH 28:161; Monchizadeh: Xurāsān 460.

karsak 'bir cins küçük tilki (Canis corsac)'

~ Tkm *garsak* 'bozkır tilkisi.' - Nog *karsak*. - KKlp *karsak*. - Bşk *karhak*. - Krg *karsak: karsak tülkü* 'bozkır tilkisi'. Kırgızlar *karsaŋ* biçimini de kullanırlar.

Orta Türkçede *karsak* 'bozkır tilkisi' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *karsak* olarak geçer.

Çağdaş diyalektlerde *karsak* yanında *kırsa* biçimi de göze çarpar: Krg *kırsa*. - Tuv *kırza*. - Yak *kırsa*. Bu biçimlerin Moğolcadan alındığı açıktır (Ligeti: AOH 21: 129; TörK 44).

Brockelmann'a göre (UJb 8 : 261), adı karsağın çıkardığı sesten gelir.

Türkçeden Farsçaya geçmiştir. Rusçada da *korsak* olarak kullanılır. Ruslar arasında Korsakov soy adında saklanmıştır. Almanca *(Korsak)*, Fransızca *(corsac)* gibi dillerde de kulanılır.

Karcag (Macaristan) Kumanlardan kalma bir yer adıdır.

Németh: MNy 18:125-127; UAJb 33: 123-124; Ligeti : JA 1938, 202; Sinor: JA 1946-1947, 9; Şçerbak: İRLTJa 135-136; Clauson: Studies 232; ED 663 b; Doerfer : TMEN 1459; Vasmer : REW ; Şipova: STRJa 195; Räsänen: V 267 b; Baskakov : Russkie familii. 72-73; ÊSTJa 1997, 313-314.

kartel 'gemilerde içlerine içme suyu konulan küçük fıçı'

< İtal *caratello* 'watercask'.

Kahane-Tietze: LFL 160.

kartuk 'büyük tarla tarağı'.

Kökenini bilmiyoruz.

Daher : AA.

karyola 'üzerine yatak yapılıp yatmaya yarayan tahta veya maden kerevet'

< İtal (Venedik) *cariola*. - Rumcada da κα-ριόλα olarak geçer (Andriotis: EL 150).

Meyer: TürkSt 46; Deny: Principes 40.

kasa[2] 'halatın ucunda veya bedeninde yapılan halka kıvrım'

< İtal *gassa* 'eye (of a rope)'. İtalyancada *gazza* (ve *ganza*) olarak da geçer. İspanyolcada *gaza* biçimi kullanılır. Fransızcada *ganse* olarak geçer.

Kahane-Tietze: LFL 327.

kasap 'sığır, koyun gibi hayvanları kesen veya dükkânında satan kimse'

< Ar *qaṣṣāb*. Arapça *qaṣṣab*'ın Türkçede *kasab*'a çevrilmesi normaldir. Arapça alıntıların bir bölümünde *gémination*'ların yalınlaştığını biliyoruz. Örn. Arapça *darrāba* Türkçede *daraba* (> *taraba*) biçimini almıştır. Bk. *taraba*. Bu yolda daha çok bilgi edinmek için bk. Tietze : Ar 315. s.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Rumca, Arnavutça, Macarca, Rumence gibi dillere de geçmiştir.

Halasi Kun: MNy 34: 304; Škaljić: Turc 398; TESz 2: 400; Räsänen: V 239 b; BER 2:260-261; Skok: EtRj 2:56.

kasara 'geminin baş ve kıç taraflarında, asıl güverteden yüksek olan kısa güverte'

< İtal (Venedik) *cássaro* 'quarter-deck'. Arapça yoluyla Rumca (Bizans) κάστρον (Latince *castrum*) sözünden alınmıştır. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *alcáçar*. - İtal *cassero*. Rumcada κάσαρο olarak geçer.

Kahane-Tietze: LFL 180.

kasatura 'tüfek namlusunun ucuna takılan bir çeşit bıçak'.

Balkan dillerinden alındığı anlaşılıyor. Blg *kostur, kostura, kosturak* 'sapsız bıçak'. - Srp *kùstura* 'kör bıçak'. - Rum *custură* 'sapsız bıçak'. - Macarcada *kusztora* 'bıçak' olarak kullanılır.

Meyer: TürkSt 2; Kniezsa: AECO 2: 171; SzlJsz 297; Barbera: Elementi 98; Bernard: LB 8 : 53-55 ; Tietze : RO 38 : 280 ; TESz 2: 685; Skok : EtRj 2 : 246 ; Matei : RÉSEE 4: 225, 227.

kasıl bk. *hasıl.*

kastanyet 'parmaklara takılarak çalınan bir tür zil'

< Fr *castagnette.*

kastanyola 'akan gemi zincirini sıkarak durdurmak için kullanılan, güverte loçasının altına konmuş demir kol'

< İtal *castagnola* 'cleat'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *castañuela.* - Port *castanhola.* - Fr *castagnole.* - İtal *castagnola.* - R καστανιόλα.

Kahane-Tietze: LFL 182.

kastar 'pamuk ipliğini veya bezini bol ve soğuk su ile yıkayarak ağartma işi'. Anadolu ağızlarında *kasar* (> *gasar*) olarak da geçer.

< Ar *qaṣr* 'das Tuchwaschen, Bleichen, Dekatieren'.

Tietze: Ar 302/179. - Türkçe *kastar* biçimi Tietze'nin gözünden kaçmıştır. Bu biçimin **kassar* > *kastar dissimilation*'u sonunda oluştuğu anlaşılıyor.

kaşağı 1. 'hayvanları tımar etmek için kullanılan, saçtan, dişli araç'; **2.** 'sırtı kaşımak için kullanılan uzun saplı, ucu kaşık veya el biçiminde, tırnaklı araç'

~ Az *gaşov.* - Tkm *gaşav.* - TatK *kaşau.*

< *kaşa-* (~ *kaşı-*) + *-ğu* eki.

Sırpça *kašàgija* biçimi Türkçeden geçmiştir. Bang : KOsm 3 : 39 ; Brockelmann: OGM 60. § b, d; Sevortyan : Aİ 235-236 ; Räsänen: V 240 b; Tietze : ZBalk 18 : 172/85; Škaljić: Turc 399; Ligeti : TörK 244; ÊSTJa 1997, 348.

kaşar < kaşar peyniri 1. 'koyun sütünden yapılan, tekerlek biçiminde, sarımtırak, yağlı bir peynir'; **2.** *argo* 'oyunda açık göz, kurnaz olan kimse'.

Rumenceden alındığı anlaşılıyor:

Meyer : TürkSt 56 ; Şăineanu : InflOr; Crânjală : RumVl 319 ; Matei : RÉSEE 4 : 225; Tietze : RO 38 : 280 (*kaşer*'in Rumenceden geldiğini bildirmekle yetinmiş, Rumence karşılığını vermemiştir). Bk. BER 2 : 299.

kaşık 'sulu yiyecekleri ağıza götürmeye yarayan, saplı sofra aracı'. Ağızlarda *gaşuk* olarak da geçer.

~ Tkm *kaşık* . - TatK *kaşık.* - Nog *kasık.* - KKlp *kasık.* - Kzk *kasık.* - Krg *kaşık.* - Tel, Şor *kajık.* - Bar *kajık* . - Tar *koşuk.* - YUyg *koşuk.* - Hak *xazıx.* Sinor (UAJb 33 : 163) Hakasça *xazıx*'ı Türkçe *kayık*'ın yan biçimi olarak vermiştir. Bk. *kayık.*

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kaşuk*). Orta Türkçede *kaşuk* biçimi geçer. Eski Kıpçakda da *kaşuk* olarak kullanılır.

Türkçe *kaşı-* kökünden geldiği açıktır. Ancak (Clauson'un açıklaması "something which has been hollowed out by scratching" düşündürücüdür.)

Türk diyalektlerinde *kaşı-* kökünün yalnız 'to scratch' anlamına gelmediği anlaşılıyor. Radloff'a göre, Kırgızcada (yeni terminolojiye göre, Kazakçada) *kaşa-* 'meisseln' anlamına gelir. Türkçe *kaşık* biçiminin açıklanmasında bu anlamdan yola çıkılması gerektiği açıktır. Ancak, Kazakça *kaşa-* kökünün 'oymak' an-

lamını yeni verilerle doğrulamak gerektiği de göz ardı edilemez. Eski ve yeni diyalektlerde *kaşa-* yanında **kaşı-* biçiminin de geçtiği anlaşılıyor.

Gombocz (NyK 35: 258; KSz 13:14) Türkçe *kaşık*'ı Moğolca *qalbağa* 'cuiller' biçimiyle birleştirmiştir. Ramstedt (KWb 164 a) de bu birleştirmeyi (? işaretiyle) vermiş, daha sonra (Lautlehre 123) ? işaretini kaldırmıştır. Bk. Ramstedt : SKE 89. Poppe (Lautlehre 78) de *kaşık* ~ *qalbağa* birleştirmesine katılmıştır. Son olarak, Street (CAJ 24 : 286-287) Türkçe *kaşık* ~ Moğolca *qalbağa* birleştirmesini hem anlam, hem de biçim bakımlarından eksiksiz ("perfect") olarak değerlendirmiştir. Ancak bilimsel yayınlarda sık sık verilen bu birleştirme tartışmaya açıktır.

Altayca, Kazakça gibi diyalektlerde kullanılan *kalbak* 'kaşık' biçimi Moğolcadan alınmıştır. Bk. Räsänen: V 225 b.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde 'büyük kaşık' olarak kullanılan *kalak* biçimi düşündürücüdür: Şor *kalak* 'ein grosser Löffel'. - TatK *kalak* 'der Umrührlöffel'. - Bşk *kâlak* 'yemek kaşığı'. Bk. Gombocz: NyK 35: 258; KSz 13:14; Räsänen: V 225 a; Tenişev : MSFOu 158 : 235.

Türkçe *kaşık* komşu dillere de geçmiştir: Blg *kašìk*; Srp *kášika* (BER 2: 300; Skok; EtRj 2: 59-60; Škaljić : Turc 399-400). Farsça, Tacikçe gibi dillerde de *qaşuq* olarak kullanılır (Doerfer: TMEN 1393; TLT 473).

Németh: InschrNSzM 24; Doerfer : TMEN 1393; Róna-Tas: AOH 32 : 220-221; Räsänen: V 241 a; Clauson: ED 671 b; Şçerbak : Vvedenie 140; ÊSTJa 1997, 353-354.

kaşkaval 'tekerlek biçiminde, sarı renkte bir tür koyun peyniri'

< İtal *caciocavallo*. Bk. Battisti-Alessio: DEI 1 : 654.

Rumca (κασκαβάλι), Rumence (*caşcaval*), Bulgarca (*kaškaval*) gibi Balkan dillerinde de kullanılır.

Meyer : TurkSt 56; Bonelli: Elementi 187; Tagliavini: Annali N.S. 1:200; Barbera: Elementi 99; Kahane-Tietze: LFL 136; Dmitriev : Stroj 280 ; BER 2:300; Andriotis: EL 151; Skok: EtRj 2:11; Dron: ST 4, 1984, 19.

katakulli *argo* 'yalan dolan, oyun, tuzak, dalavere, düzen'.

Fransızca *fait accompli* 'oldu bitti, olup bitti' sözünden kalma bir biçim olduğu düşünülebilir. Ancak *katakulli* yanında *katakofti* 'uydurma, asılsız, yalan söz' (*argo*) biçimi de göz önünde tutulmaya değer bir sözdür. Bk. *katakofti*.

Türkçeden Bulgarcaya *katikùlja* olarak geçmiştir. Arnavutçada *katikule* olarak kullanılır. BER 2: 273.

katana bk. *kadana*.

katavaşya 'balıkların kışın Karadeniz'den Akdeniz'e geçmeleri'

< R κατεβασιά 'going down, descent'. - Bk. *anavaşya*.

Kahane-Tietze: LFL 784; Georgacas : FT 139/207.

katı 1. 'sert'; **2.** 'acımasız, merhametsiz'

~ Tkm *gatı*. - TatK *katı*. - Nog *katı*. - KKlp *kattı*. - Kzk *kattı*. - Krg *katū*. - Tel, Alt *kattū*. - Şor *kadığ*. - Çuv *xıtă, xăt*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*katığ*). Orta Türkçede *katığ* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *katı* olarak kullanılır.

< *kat-* + *-(ı)ğ* eki. Eski ve yeni diyalektlerde *kat-* 'sert olmak'olarak geçer.

Gabain: AG 109. §; Brockelmann: OGM 48. § a, 55. §; Benzing: Deny Arm 56; Egorov: ÊS 316; Räsänen: V 24 b; Clauson: ED 597-598; Kononov: GrJaTRP 81; Şçerbak : JaS 137/280.

katık 1. 'ekmekle karın doyurmak gerektiğinde, ekmeğe katılan peynir, zeytin, helva gibi yiyecek'; **2.** 'yağı alınmış yoğurt, ayran'

~ Tkm *gatık* 'yoğurt'. - KKlp *katık* 'yoğurt'. - Krg *katık* 'yoğurt'. - Özb *qatiq*.

Orta Türkçede *katık* 'katkı' olarak geçer.

Türkçe *kat-* kökünden geldiği açıktır.

Clauson: ED 594; Tietze: ZBalk 18: 172/82. - Farsça *qatiğ* 'a kind of sour milk' Türkçeden alınmıştır (Doerfer: TMEN 1373). Tacikçeye de *qatiq, qätiq* olarak geçmiştir (Doerfer: TLT 434). Kürtçede *qatiq* biçimi kullanılır. Bulgarca *kat"k* Türkçeden geçmiştir (BER 2:279); ÊSTJa 1997, 338-339.

katır 'kısrak ile erkek eşeğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan'

~ Az *gatır*. - Tkm *gatır*. - Nog *katır*.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığı anlaşılıyor. Orta Türkçede *katır* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *katır* biçimi kullanılır.

Türkçe *kat-* kökünden geldiği yolundaki görüş düşündürücüdür.

Türkçeden Moğolcaya *qaçir* olarak geçmiştir. Türkçe *t*'lerin Moğolcada *i* ünlüsüyle birleşince ç'ye çevrildiğini biliyoruz. O nedenle Türkçe *katır*'ın Moğolcada *qaçir*'e dönüşmesi doğaldır. Çağdaş Türk diyalektlerinin bir bölümünde *katır* yerine *kaçır* (> *kaşır*) biçiminin geçtiği göze çarpıyor : TatK *kaçır*. - KKlp *kaşır*. - Kzk *kaşır*. - Krg *kaçır*. - Özb *xaçir*. Bu biçimlerin geri alıntı (İng reborrowing, Alm Rückentlehnung) olduğu açıktır.

Moğolcada katıra *luusa* adı da verilir. Ramstedt'e göre (KWb 253 a), bu ad Çinceden alınmıştır.

Türkçeden Farsçaya da geçmiştir: *qatir, qāṭir* 'a mule' (Doerfer: TMEN 1395).

Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de kullanılır: Blg *kat"r*, Srp *kàtura*, Rum *catîr* (BER 2: 279; Škaljić : Turc 401; Skok: EtRj 2: 64-65).

Şçerbak: İRLTJa 95; Ligeti: AOH 19: 165; Tamura Arm 34; Räsänen: V 242 a; Clauson: ED 604 a; Kakuk : ÉlOsm 226; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 75; ÊSTJA 1997, 339-340.

katmer **1.** 'bir şeyi oluşturan katlardan her biri'; **2.** 'arasına yağ veya kaymak sürülerek katlanmış yufka ekmeği'. Yerel ağızlarda *katmar* olarak da geçer.

~ Krg *katmar* 'sıra; kat'. - KKlp *katmar*

< *kat* + *-mar* eki. Türkçe *katmer* biçiminde *-mar* ekinin *-mer*'e çevrilmesi düşündürücüdür. Bu ekin birkaç türevde geçtiğini görüyoruz: Türkçe *kuşmar* 'kuş tuzağı'; Krg *sözmör* 'dilbaz, geveze' vb.

Deny : Grammaire 583.

katran 'sıvı yağ kıvamında, kara renkte, is kokulu, suda erimeyen bir madde'

< Ar *qaṭrān* 'Teer'. Farsçada da *qaṭrān* 'liquid pitch, tar, the juice of the pine' olarak kullanılır.

Arapçadan İtalyancaya da geçmiştir (*catrame*).

Balkan dillerinde de Türkçe bir alıntı olarak kullanılır : Blg *katrán* . - Srp *kàtran*. - R κατράνι. - Arn *katrán*. Balkan dilleri yoluyla Macarcaya da geçmiştir (*kátrány*).

Kahane-Tietze: LFL 8. s.; Räsänen: V 242 a; BER 2: 276; Skok: ÊtRj 2: 63; Kakuk: ÉlOsm 227-228; TESz 2: 410; Andriotis: EL 155.

kav 'kav mantarlarından elde edilen, çabuk tutuşan, süngerimsi madde'

~ Az *gov*. - Tkm *gov*. - TatK *ku*. - Nog *kuv*. - Koy *kabū*. - Sag, Koy *kabō*. - Alt, Tel, Sart *kū*. - Kzk *kū*. - Krg *kū*. - Tur, Kûr, Bar *kau*. - Türkî *kau*. - Tar *kō*. - Hak *xabo*. - Tuv *xağ*. - Soy *kağ*. - Yak *kıa*. - Çuv *ăvă* 'kav, kav mantarı' biçimi düşündürücüdür. Paasonen (CsSz 15) Çuvaşça *ăvă*'nın etimolojisini vermemiştir. Egorov (ÊS 39) *ăvă*'yı Türk diyalektlerinde yaşayan *kav* (*kau* > *kō*, *kuv* vb.) biçimleriyle birleştirmişir. Räsänen (V 508 a) Çuvaşça *ăvă* biçiminin **ū*'dan geldiğini dile getirmiştir. Onun bu görüşüne Menges (Jarring Arm 109) de katılmıştır.

Räsänen Çuvaşça biçimleri Moğolca *ūla* 'kav' biçimiyle birleştirmiştir. Ligeti (KSİNA 83 : 19-20), Moğolca *ula* üzerinde durmuş, ancak Türkçe *kav*'dan söz etmemiştir. Bk. Joki : LwSS 147-148.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 1542).

kavaf 'ucuz, özenmeden yapılmış bayağı cins ayakkabı yapan veya satan esnaf'

< Ar *ḫaffāf.*

Arapça *ḫ-* Türkçede *k-*'ye çevrilmiştir. Arapça *ḫaffāf*'ın Türkçede başlangıçta **kafaf* olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Arapça *-ff-*, *-şş-*, *-rr-* gibi *gémination*'ların dilimizde yalınlaşarak, *-f-*, *-s-* ve *-r-*'ye çevrilmesi normaldir. Bk. Tietze: Ar 315. s. Daha sonra **kafaf* biçimi *kavaf*'a dönüşmüştür.

Farsçada da *xaffāf* 'a boot-maker or vendor' olarak kullanılır.

Sırpça *hàfaf, kàvaf* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 296, 402).

kavak 'sulak yerlerde yetişen bir ağaç (Populus)'

~ Az *govag.* - Soy *kāk* 'söğüt'. - Çuv *xăva* **1.** 'söğüt'; **2.** 'çalı'.

Türkçe *kav* kökünden geldiği anlaşılıyor: *kav* + *-(a)k*. Kabuğu döküldüğü, kavladığı için bu adın verildiği açıktır. O bakımdan 'söğüt' anlamında kullanılması da doğaldır. Yerel ağızlarda çınar ağacına *kavlağan* (> *kavlan*) adının verilmesi de çınarın kabuklarının kavlaması olayına bağlıdır.

Sinor'a göre (AOH 37: 414), *kavak* tipik Oğuzca bir sözdür. Kıpçak diyalektlerinde kavağa *ausak, usak* gibi birtakım adlar verilir (Ligeti: TörK 128): Alt, Tel *apsak* 'die Espe'. - Şor, Kumd *aspak.* - TatT *ausak* 'Espe'. - TatK *usak* 'die Espe'. - Sag, Koy, Kaça *os* 'die Espe'. - Kzl *os* 'die Pappel'. - Çuv *ăvăs* (Eren: TDAY 1953, 167). Bu adın kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Németh: Csoma Arm 84; VJa 6, 1963, 138; Egorov: ÊS 39; Vasmer: REW 2: 282; Räsänen: V 3 a; Musaev : LTJa 179-180 ; ResAltL 193; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 607-608.

Rumcaya καβάκι olarak geçmiştir (Andriotis : EL 137).

ÊSTJa 1997, 170-171.

kavanoz 'topraktan veya camdan, ağzı geniş, orta veya ufak boyda kap'

< R κάβανος 'Napf'.

Türkçeden Bulgarcaya da geçmiştir: *kavanòz, kavanòs, gavanòz* (BER 2:122).

Tietze: Gr (1) 221/94; Räsänen: V 242 b.

kavara 1. 'balı alınmış petek'; **2.** 'kış aylarında arıların yemesi için kovanda bırakılan bal'. Yerel ağızlarda *gavara* biçimi de geçer. Kökenini bilmiyoruz.

kavata 'oyma ağaç kap'. Yerel ağızlarda da *kavata* (ve *gavata*) olarak kullanılır.

< R γαβάθα 'Napf, Schüssel, Schale'.

Meyer : TürkSt 50; Şişmarev: JaSb 6 : 157; Tietze: Gr (1) 215/47.

kavilya 'yelkenin kasa ve halat dikişlerinde, kollar arasını açmak için kullanılan ağaç çivi'. Türkçede *kavalya, kavelya, kavelye* biçimleri de kullanılır.

< İtal *caviglia* 'treenail; fid'.

Kahane-Tietze: LFL 186.

kavlağan (> kavlan) *yer.* 'çınar ağacı'. Yerel ağızlarda *gavlağan* (> *gavlan*) olarak da geçer.

< *kavla-* + *-gan* eki. Dilimizde *kavlamak* '(kabuğu) kabarıp dökülmek' anlamında yaygın olarak kullanılır.

Çınarın gövdesi üzerindeki kabuklar pulsu levhalar biçiminde kalkar ve dökülür. O bakımdan bu ağaca *kavlağan* adının verilmesi doğaldır. Bk. *kavak.*

kavsara 'hurma dallarından yapılmış sepet'. Ağızlarda 'sepet'; 'küçük sepet'; 'hasırdan yapılmış buğday ambarı'; 'hasır çuval'; 'külek' olarak da geçer.
< Ar *qauşara* 'Dattelkorb'.
Tietze: Ar 306/193.

kavun 'sürüngen gövdeli, iri meyveli bir bitki (Cucumis melo)'
~ Az *govun*. - Tkm *gāvun*. - TatK *kaun*. - Bşk *kaun*. - Nog *kavın*. - KKlp *kawın*. - Kzk *kawın*. - Krg *kōn* 'kavun'. - Türkî *koğun*. Türkî alanında *kaugun* biçimi de geçer. - Tar *koğun*. - Özb *kåvun*. - Çuv *kavăn* 'kabak'. Komşu diyalektlerden alınmıştır.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kāğūn* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kāwun* (ve *kowun*) biçimi kullanılır.
Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Ramstedt (KWb 156 b) Moğolca *ġaun* biçiminin Çinceden geldiğini ? işaretiyle belirtmiş, Türkçe *kaun*, *kawun* ve Tibetçe *ga-gon*, *kau* biçimlerini de vermiştir. Räsänen (V 220) ise Türkçe biçimleri Moğolca *ġaun* biçimiyle karşılaştırmış, Moğolca biçimin Tibetçe *ga-gon*, *kau'* dan geldiğini yazmıştır. Ramstedt gibi, Räsänen de bu biçimlerin Çinçeden alındığını ? işaretiyle açıklamıştır. Clauson (ED 611 b) morfoloji bakımından **kāğ-* kökünden geldiğini yazmışsa da, *kāğūn* biçiminde iki uzun ünlü geçtiğini göz önüne alarak Türkçe *hātūn* gibi yabancı dillerden kalma bir alıntı olabileceğini de belirtmiştir. Egorov'a göre, *kavun* Arapça bir alıntıdır (ÊS 84).
Moğolcada Türkçeden kalma bir alıntı olarak saklanmıştır (Şçerbak : JaS 132/257). Türk diyalektlerinden Rusçaya da *kavún*, *kaún* olarak geçmiştir (Vasmer: REW 1: 499). Tacikçe *qåvun* 'Melone (Zuckermelone)' biçimi Özbekçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 468).
Clauson: ED 611 b; Kakuk : Hungaro-Turcica 286. Nugteren - Roos: AOH 39 : 48 ; ÊSTJa 1997, 174-175.

kavuz 1. 'buğday, arpa, yulaf, çavdar, pirinç gibi ekinlerin başağında, başakçıkları veya çiçeği saran kabuk'. Ağızlarda *gavuz* olarak da geçer.
~ Nog *kavız* 'darı kabuğu'. - Kzk *kauz* 'tahıl kabuğu'. - KKlp *kauz*.
< *kap* 'kabuk' + *-(u)z* eki. Türkçe *-z* ekine ilişkin bilgi almak için bk. Németh: NyK 47: 83; Csoma Arm 71; Brockelmann: OGM 120. § a.
Ramstedt: KWb 157 b, 202 a; Räsänen: V 242 b. ; ÊSTJa 1997, 173-174. Bk. Miller : ResAltL 162-163.

kay 'yağmur, yaz yağmuru'. Yerel ağızlarda *kay* 'yağmurdan önce esen şiddetli yel' olarak da geçer.
~ Tkm *gay* 'kar fırtınası'.
Orta Türkçede *kāδ* 'kar fırtınası, tipi' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kay* biçimi kullanılır.
Eski ve yeni diyalektlerde kullanılan biçimlerin tanıklığına göre, Ana Türkçe *kad* biçiminden geldiği anlaşılıyor. Ana Türkçe *-d*'nin çağdaş diyalektlerde *-y*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır. Gabain'e göre (AG 107. §), Eski Türkçede *-d* yaşayan bir ek sayılamaz. Brockelmann'a göre (OGM 38. §), *kaδ* 'kar fırtınası' olarak *kar* (*ka-r*)'dan ayrılamaz. Ligeti (MNy 65: 144) bu görüşleri olduğu gibi benimsemiştir. Bk. *kar*.
Németh: HonfKial 50-51; ALH 19: 17; Doerfer: UAJb 45: 310; Räsänen: V 217 b; Clauson: ED 593 a; ÊSTJa 1997, 193.

kayan 'dağdan inen sel'. Ağızlarda 'akar su, sel' olarak geçer.
Türkçe *kay* (< *kaδ* 'kar fırtınası, tipi') kökünden türetildiği anlaşılıyor: *kay* + *-(a)n* eki. Bk. Doerfer: TMEN 316.

kayapa *yer.* 'gri renkli yaban güvercini'.
Kökünü bilmiyoruz.

kayar 'hayvanların eskiyen nallarının çivilerini değiştirme işlemi'

< Ar *ġiyār* 'Tausch', (Suriye) *ġjār* 'action de changer (les fers d'un cheval)'.

Tietze: Ar 298/165; Eren: TDAY 1960, 353/165.

kayarto *argo* 'ahlâksız kimse'.

Türkçeden Bulgarcaya da *kajàrto* olarak geçmiştir.

BER 2: 303-304; Theodoridis: Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 36:145-150.

kaygana 'omlet'. Yerel ağızlarda yumurta çalkanarak yapılan bir çeşit tatlıya da *kaygana* adı verilir.

~ Az *gayganag* 'omlet'. - Tkm *xeygenek* 'omlet'. - Nog *kaykana*

< Far *xāyagīna, xāygīna, xāgīna* 'fried egg, omelet' <: *xāya* 'egg'). Başındaki *x-* sesi Türkçede *k-*'ye çevrilmiştir. Farsça (ve Arapça) alıntılarda buna benzer örneklere sık sık rastlanır. Türkçede üç heceli sözlerde ortada bulunan ünlülerin düştüğüne tanık oluyoruz. O bakımdan Türkçe *kaygana* biçimi üç heceli bir Farsça biçimden alınmış olabilir. Ancak, Farsçada *xāygīna* biçiminin yaygın olarak geçtiğini de göz ardı etmemek gerekir. Azerî alanında geçen *gayganak* biçiminin Farsça **xāygīnak*'tan geldiği açıktır (küçültme).

Bulgarca *kajganà, kavganà*, Sırpça *kajgana* biçimleri Türkçeden geçmiştir. Macarca *gajgonya* biçimi Sırpçadan alınmıştır.

Škaljić: Turc 383; Skok: EtRj 2:16; BER 2:144; Kniezsa: SzlJsz 636; Ligeti: AOH 4: 133; Räsänen: V 221 b; Tietze: Pers 145/63; ZBalk 18:172/89; TESz 1 : 1014.

kayık 'kürek veya yelkenle yürütülen ufak tekne'

~ Tkm *gayık*. - TatK *kayık*. - Kzk *kayık*. - KKlp *kayık* . - Krg *kayık*. - Alt, Tub *kayık*. - Yak *xayık, xayīk, xoyuk, xoyūk*.

Sînor (UAJb 33 : 163) Oyrotçada *kayık*'ın 'oar' (= kürek) olarak kullanıldığını belirtmiş, Hakasçada ise *xazık* biçiminin 'spoon' (= kaşık) anlamına geldiğini dile getirmiştir. Onun Hakasça *xazıx*'ı *kayık*'ın yerel biçimi olarak değerlendirdiği anlaşılıyor. Ancak *kayık* ve *xazıx* biçimlerinin birleştirilmesi yanlıştır. Hakasça *xazıx* Türkçe *kaşık*'ın karşılığıdır. Bk. *kaşık*.

Çuvaşçada kayığa *kimĕ* adı verilir. Bk. *gemi*.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığı anlaşılıyor. Orta Türkçede *kayguk* olarak geçer.

Türkçe *kay-* kökünden geldiği açıktır : < *kay-* + *-guk* eki.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir: Far *qāyiq*. - Blg *kaik* . - Srp *kàik*. - R каи́к. - Rum *caic*.

İtalyanca *caicco* da Türkçeden alınmıştır. Fransızca *caïque* İtalyancadan geçmiştir.

Moğolca *qayağ* biçimi eski Türkçeden kalma bir alıntıdır.

Macarcada gemiye verilen *hajó* adının da eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olduğu ortaya atılmıştır. Sinor (MNy 57: 169-173) Macarca *hajó*'nun kökenine ilişkin sorunları çözümlemeye çalışmıştır. Bu yoldaki veri ve bilgileri Bárczi (StudSl 12: 35; AOH 25: 387) de değerlendirmiştir. Son olarak Ligeti (TörK 28), Türkçe *kayık*'a ilişkin eski verilerin azlığı karşısında bu yolda birçok sorunun açık kaldığını dile getirmiştir. Bk. Róna-Tas: ChavSt 133-134.

Yakutça *tı* 'kayık' Ketçeden alınmıştır (Dul' zon: Struktura 204). Yakutçada 'kayık' olarak kullanılan *oŋoço* ~ *oğoço* biçimleri Moğolcadan geçmiştir (Kałużyński: ME 57; Räsänen : V 363 a).

Kahane-Tietze : LFL 7. s. (< *kay-* 'to slide'); Tagliavini : Annali N.S. 1: 201; Zajączkowski : Studia 95-96; RO 22 : 108; Caferoğlu : TDAY 1969, 39-43; Németh: ALH 23: 3;

Baskakov: Slovo 244; Räsänen: V 233 a; Sinor : UAJb 33 : 163-168; Clauson: ED 676 b ; BER 2 : 142 ; Skok: EtRj 2: 14; Andriotis: EL 140; Kakuk : ÉlOsm 229; ÊSTJa 1997, 212-213.

kayın 'geniş yapraklı bir orman ağacı (Fagus orientalis)'

~ Tkm *gayıŋ* 'huş ağacı (Betula alba)'. - Krg *kayıŋ* 'huş ağacı'. - KKlp *kayıŋ*. - Nog *kayıŋ*. - Blk *kayın*. - TatK *kain, kayın*. - Kzk *kayıŋ*. - Alt *kaiŋ*. - Tel *kayıŋ*. - Şor, Sag *kazıŋ*. - Soy *kadıŋ*. - Tuv *xadıŋ*. - Yak *xatıŋ*. - Çuv *xurăn*.

~ OT *kadıŋ;* Oğuzca *kayın*. Eski Kıpçakçada da *kayın* olarak geçer.

Eski kaynaklarda 'Betula' olarak kullanılır. Çağdaş diyalektlerde de 'Betula' anlamını saklamıştır. Yalnız Anadolu ve Balkan ağızlarında 'Fagus orientalis' olarak geçtiği göze çarpıyor.

Ana Türkçe **kadıŋ*'ın çağdaş diyalektlerde *kayın* (~ *kayıŋ*), *kazıŋ*, *xatıŋ* ve *xurăn* gibi biçimler alması kuraldır. Ana Türkçe *-d-* yalnız Tuvaca ve Soyotçada olduğu gibi kalmıştır.

Ramstedt : NyK 42 : 238; KWb 159 a; Räsänen : V 218 b; Clauson : ED 602 b; ÊSTJa 1997, 213-215. Macarca *katáng*'ın kökeni için bk. Eren : MNy 39 : 20-24.

kayır 1. 'kalın kum'; **2.** 'ince kum'

~ Nog *kayır* 'kum'. Nogaycada *kayır* yanında *kum* da kullanılır. - Kzk *kayır* . - KKlp *kayır* **1.** 'mil çökmesinden oluşan toprak'; **2.** 'sığ yer, sığlık'. - Sag *kayır* 'eine Salzsteppe in Gebirgsgegenden'. - Soy *kair* 'feiner Sand, der Sand am Boden der Flüsse, eine Sandbank'. - Tuv *xayır*. - Yak *xayır*.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, *kayır* Türklerce 'kaba topraklı yer', Oğuzlarca 'kum' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada 'küçük çakıl taşı' ve 'iri kum' olarak geçer.

Moğolcada *qayir* 'gravier, gros sable; cailloux, pierres qui se trouvent sur les bords des rivières' olarak geçer.

Ramstedt: KW 180 a; Räsänen: V 221-222; Clauson: ED 678 b; VJa 3, 1971, 25; Res-AltL 105; Ligeti: I. OK 28: 267; Poppe: UAJb 46: 134; Clark: AOH 32: 374. s. 13. not; ÊSTJa 1997, 217-218.

kayısı 'kabuğu ince, sarı renkte, eti sulu, güzel kokulu bir yemiş'

~ Az *kaysı*.

Farsçadan alındığı anlaşılıyor : Far *qaysī, qayşī* 'kayısı'.

Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *kajsíja;* Srp *kàjsija, kàisija;* Rum *caisă*; R καϊσί; Arn *kajsi*. Macarcada da *kajszi* olarak kullanılır.

Orta Türkçede kayısıya *sarığ erük* adı verilir. (Orta Türkçede *erük* şeftali, kayısı, erik gibi yemişlere verilen ortak bir addır.)

Modern diyalektlerde kayısıya türlü adlar verilir: Tkm *erik*. - KKlp *erik*. - Nog *kürege*. - Blk *şaptal*. - Krg *örük*. - Kzk *örik*.

Kayısının çokluk kurutulduktan sonra pazarlandığını biliyoruz. O bakımdan kayısı kuru yemiş olarak kolaylıkla bir göçer söz *(Wanderwort)* değeri kazanmıştır. Bk. Tietze : Pers 136/20.

Räsänen'in, *kayısı*'nın Macarcadan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (V 223 a). Doerfer (TMEN 1602) de yanlışlıkla Macarca *kajsz* 'Frühsommer' sözünden geldiğini dile getirmiştir : *kajszi* 'in Frühsommer reifend : *kajszi barack*. Ancak bu açıklama yanlıştır. Macarcada 'Frühsommer' anlamına gelen bir söz geçmez.

Laufer : Sino-İranica; Şăineanu: InflOr 2: 79; Pelliot : JA 1925, 229; Ligeti: MNy 30:314; Škaljić: Turc 385; Doerfer: TMEN; 1602; Andriotis : EL 140; Kakuk : ÉlOsm 231; Musaev : LTJa 190; TESz 2: 309; BER 2:147-148; Monchi-zadeh: Xurāsān 221.

kaypak 1. 'kayağan, kaygan'; **2.** 'sözünde durmaz, dönek'

< *kayıp* - + -(*a*)*k* eki. Ağızlarda *kayıp-* 'kaymak' olarak kullanılır.

kaytan 'pamuk veya ipekten yapılmış sicim'

~ Nog *kaytan*.

Rumcadan alındığı anlaşılıyor: R γαϊτάνι < γαϊετανόν < Orta Çağ Lat *gaitanum*. Kökeni karışıktır. Bk. Andriotis: EL 60.

Türkçeden Arapçaya da geçmiştir (Littmann: Tschudi Arm 117/101).

Farsçada *qīṭūn* 'a border, edging of silk' (Doerfer: TMEN 1605) biçimi kullanılır.

Bulgarcada *gajtàn*, Sırpçada *gájtan* olarak geçer.

Meyer : TürkSt 91; Foy: KSz 1: 295. s. * not; Škaljić : Turc 288-289; BER 1: 225; Skok: EtRj 1: 544-545. Kakuk : ÉlOsm 231 - 232; Symeonidis : Gr 176/37 ; Doerfer : TMEN 1605; Räsänen: V 223 a (Doerfer'e göre, Arapça yoluyla Rumcadan alınmıştır). Bk. Littmann : Tschudi Arm 117/101.

kazan < kazgan 1. 'çok miktarda yemek pişirmeye veya bir şey kaynatmaya yarar büyük, derin ve kulplu kap'; **2.** 'buhar makinelerinde, kalorifer tesisatında suyun kaynatıldığı kapalı kap'

~ Tkm *gazan*. - Kzk *kazan*. - KKlp *kazan* . - Krg *kazan*. - TatK *kazan*. - Bşk *kazan*. - Nog *kazan*. - Alt, Tel, Şor, Kaça *kazan*. - Çuv *xuran*.

Orta Türkçede *kazgan* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *kazgan* 'sel sularının yardığı yer', *kazgan yer* de 'içinde yarlar, bataklıklar, çatlaklıklar bulunan yer' anlamına gelir. Daha sonra 'kazan' anlamını kazanmıştır. Eski Kıpçakçada da *kazgan* 'bakır yemek pişirme kabı veya kazan' (ve *kazan*) olarak geçer.

Türkçe *kaz-* kökünden geldiği bilimsel yayınlarda sıklıkla dile getirilmiştir (Németh: Nyr 42: 241; Dmitriev: DAN B, 1926, 68; Brockelmann: OGM 53. § ; Ligeti: NyK 49: 245-246). Ancak Ligeti (MNy 43: 15) fiil kökünden geldiğinin açık olmadığını da sözlendirmiştir. Räsänen (V 243 a) *kaz-* kökünün türevleri arasında saymıştır. Clauson (ED 682) da *kaz-* kökünün bir türevi olarak vermiş, yalnız Kâşgarlı Mahmud'un ve Senglah'ın etimolojik anlamını verdiklerini bildirmiş, Senglah'ta geçen ilk çevirinin 'kazan' anlamına geçişin anlaşılmasını kolaylaştırdığını bildirmiştir. Çuvaşçada 'kazan' olarak kullanılan *xuran*'ın tanıklığına göre, bu anlamın eski çağlara çıktığı açıklık kazanıyor.

Ramstedt'in Türkçe *kazgan* (> *kazan*)'ı Moğolca *qarum* biçimiyle karşılaştırması yanlıştır (KWb 169 b).Türkçeden Farsçaya da geçmiştir (Doerfer: TMEN 1390). Tacikçede de *qāzān* 'Kessel' olarak geçer (Doerfer: TLT 469). Bk. Şçerbak : JaS 137/283.

Gombocz (KSz 13: 8) Moğolca *qaranya* 'une grande cymbale d'airain' biçimiyle birleştirmiştir. Ancak *qaranya* Tibetçeden kalma bir alıntıdır: Tib *'khar-rña* (Vladimirtsov: SrGr 341). Vladimirtsov'un açıklamasına Ligeti (NyK 49: 248) de katılmıştır.

Pelliot (Notes 219. s. 2. not) *kazan*'ın *kaz-* 'creuser' kökünden geldiği yolundaki görüşü benimsememiştir.

Balkan ve Slav dillerinde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak geçer: Blg *kazán*. - Srp *kázan*. - Rum *cazan*. - Arn *kazan*. - R καξάνι. - Rus *kazan* (Miklosich: TE 331; BER 2: 137; Škaljić: Turc 403; Skok: EtRj 2: 69; Andriotis: EL 138). Macarca *kazán* biçimi de Türkçe bir alıntıdır. Macarcada çana verilen *harang* adının Türkçe *kazan*'dan geldiği yolundaki görüş sürekli tartışmalara yol açmıştır. Bk. Ligeti: NyK 49: 245-249. Ligeti (MNy 64: 75-78) Macarca *harang*'ın anlamlarını gözden geçirirken eski ve yeni Türk di-

yalektlerinde kullanılan *kongrak, kongrağu* biçiminin de *harang*'a benzediğini ortaya koymuştur. Palló (UAJb 42: 46-52) Macarca *harang*'ı Türkçe *kongar* biçimiyle birleştirmiştir.

Bulgarca *xaranija* biçiminin Türkçe *kazan*'dan geldiği yolundaki sav yanlıştır. Bulgarca *xaranija* Türk ağızlarında kullanılan *haranı* 'kazan' biçiminden başka bir şey olamaz. Türkçe *haranı* Farsça bir alıntıdır (Eren: Rodna Reč' 15: 81-82). Tietze (Pers) *haranı* biçimini vermemiştir. Bk. *haranı*. Egorov (ÊS 307) Çuvaşça *xuran*'ın Türkçe karşılıkları arasında yanlışlıkla Gagavuzca *haran* biçimini de saymıştır. Gagavuzca *haran* Rumeli ve Anadolu ağızlarında kazana verilen *haranı* adının bir yan biçimidir (Eren: TDAY 1972, 261- 262).

Şçerbak (JTS 13 : 135-136) *kazan*'ı Yakutça *xārbax* 'chaudière' biçimiyle birleştirmiştir.

Škaljić'in, Türkçe *kazan* (*kazgan*)'ın Farsçadan alındığı yolundaki savı yanlıştır (Turc 403).

Räsänen: V 243; Clauson: ED 682. Bk. Miller: ResAltL 163; Nauta : CAJ 16 : 9 ÊSTJa 1997, 186-188.

kazeki bk. *gazeki*.

kazık 1. 'toprağa çakılmak için hazırlanmış, ucu sivri çubuk'; **2.** 'direk, sopa'. Ağızlarda *gazuk* olarak da geçer.

~ Tkm *gazık*. - TatK *kazık*. Tatarca *kazak, kadak* 'çivi' biçimleri çarpıcı ve düşündürücüdür. - Nog *kazık*. - KKlp *kazık*. - Kzk *kazık*. - Alt, Tel, Kuğ *kazık*. Soyotça *kadak* 'çivi' biçimi düşündürücüdür. - Çuv *xusăk*. Tatarcadan alınmıştır (Eren: TDAY 1966, 277).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kazguk*). Orta Türkçede *kazŋuk* olarak geçer. Clauson'un dile getirdiği gibi, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bu biçim bir *hap. leg.* dur (ED 682 a). Brockelmann (OGM 98. §) bu veriyi *kazunuk* olarak yazmıştır. Eski Kıpçakçada *kazık* biçimi göze çarpar.

Türkçe *kaz-* kökünden geldiği açıktır: *kaz-* + *-guk* eki.

Gabain: AG 71/114. §; Egorov : ÊS 309-310; Clauson:TDAY 1966, 10; ED 682 a; Doerfer : CAJ 37 : 42-43.

Macarca *karó* (Clauson: *karú* !) eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz: NyK 35 : 254-255; BTLw 111). Macarca biçimin *-z-* > *-r-* değişmesi sonunda ortaya çıktığı anlaşılıyor. Pritsak (Fürstenliste 90) Macarca *karó* biçimini açıklamak için Türk diyalektlerinde kullanılan *kadık* 'çivi' biçiminden yola çıkmıştır. Ligeti (TörK 15) Tatarcada *kazık* yanında *kazak, kadak* 'çivi' biçiminin geçtiğini, *kadak*'ın *kada-* 'saplamak, batırmak' kökünden geldiğini belirtmiştir. O açıdan Ligeti, Ana Türkçede *-d-*'li biçimden yola çıkmak gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre, Macarcaya *-z-* > *-r-* değişmesine uğramış olan eski Çuvaşça biçim geçmiştir. Ligeti, Moğolcada *-d-*'li biçimin geçtiğini de vurgulamıştır (*qada-* 'to drive in, knock in; to nail'; *qadağusun* 'nail, peg, spike'). Ligeti'nin Ana Türkçe *-d-*'li biçime ilişkin görüşü tartışmaya açıktır. Bk. Ligeti : Tamura Arm 32/84. Ana Türkçe *-d-*'nin çağdaş diyalektlerde kurala aykırı birtakım biçimler aldığını biliyoruz. Bu yolda bilgi almak için bk. Németh: Giese Arm. 41-43. Ancak Tatarcada *kazık* yanında geçen *kadak* biçimi göz ardı edilemez. Yakutça *xatāhın* 'Niete, Nietnagel, Riegel; ein kleiner eiserner Nagel' biçimi Moğolcadan alınmıştır (Kałużyński : ME 71).

ESTJa 1997, 190-191.

kazıl 'keçi kılından yapılmış sicim, ip'
< Ar *ġazl* 'Faden'.

Rumca γαζίλιν 'Ziegenhaar' Türkçeden alınmıştır.
Tietze: Ar 296/159.

kazino bk. *gazino.*

kebe, kepe 'çobanların giydikleri kaba kumaştan yapılmış kolsuz yağmurluk, aba'. Ağızlarda 'kalın kilim' ve 'keçe' olarak da kullanılır.
< R κάπα 'Mantel aus grobem Stoff, Wetterkragen' < κάππα < Lat *cappa*. Ermenicede *gaba* 'yağmurluk' olarak geçer. Kürtçede *kebe* 'kaba kumaş' olarak kullanılır. Suriye Arapçasında *gába* 'yünden veya keçi kılından yapılmış kaba kumaş; bu kumaştan yapılmış çoban giysisi' anlamında geçer.
Ağızlarda kullanılan *kaba* 'kebe, yağmurluk' biçiminin doğrudan doğruya Arapçadan geçtiği açıktır. Bk. *aba.*
Räsänen'in keçeden yapılmış kolsuz yağmurluğa verilen *kepenek* adıyla birleştirmesi düşündürücüdür (LTS 62; V 244 a, 254 a).
Tietze: Gr (1) 223/109; ZBalk 18: 173/94; Andriotis: EL 147. Bk. ÊSTJa 1997, 49.

kebze 'kürek kemiği'
~ Az *gəbzə.* - Tkm *kebze.* - Kzk *kebze, köüzö.*
Kökenini bilmiyoruz. Diyalektlerde kürek kemiğine daha çok *yağrın* adı verilir. Bk. *yağrın.*
Clauson: ED 905 a.

kecim bk. *geçim.*

keçe 'yapağı veya keçi kılını hasır üzerine yaydıktan sonra ayakla basa basa veya döverek yapılan kaba kumaş'
~ Az *keçə.* - Tkm *keçe.*- Hal *kâçâ* 'felt'. - Çuv *kĕśśe*
~ OT (Oğuzca) *keçe.* Eski Kıpçakçada da *keçe* olarak geçer.
Kökenini bilmiyoruz. - Macarcaya *kecse* olarak geçmiştir. Sırpça *keče* biçimi de Türkçeden alınmıştır.
Türk diyalektlerinde *keçe* yerine daha çok *kiyiz* adı kullanılır: Krg *kiyiz.* - KKlp *kiyiz.* - Nog *kiyiz.* - Blk *kiyiz.* - Tar *kigiz.* - Alt *kiyis.* - Alt, Tel, Şor *kīs.* - TatK, Kzk *kīz.* - Tuv *kidis.*
Orta Türkçede de *kidiz* olarak geçer. Bk. Räsänen : LTS 135; V 270 a; Doerfer : TMEN 1696 ; Clauson: ED 707 a; Muhamedova : MSFOu 158 : 192; Ligeti : TörK 128. Bk. ÊSTJa 1997, 66-67.
Farsça *kīz* 'felt-cloth' Türkçeden alınmıştır. Laufer: Felt: how it was made and used in ancient times and a brief description of modern methods of manufacture and uses. Chicago 1927; Egorov : ÊS 110; Škaljić: Turc 404-405; Räsänen: V 245-246; Clauson: ED 694 b; Muhamedova: MSFOu 158; 192; Gulácsi: Keletkutatás 1991, ősz, 77-86; Doerfer : KhalMat 297; Levitskaya : ChuvSt 103. Dankoff (ALT A 10) Ermenice *kač* 'felt' biçimini vermiş, Türkçe ve Ermeniceye ortak bir kaynaktan (örn. Orta Farsçadan) geçmiş olabileceğini dile getirmiştir. Bk. ÊSTJa 1997, 59-60.

keçi 'eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen evcil hayvan (Capra hircus)'
~ Tkm *geçi.* - Çuv *kaçaka.*
Orta Türkçede *keçi* Oğuzca bir biçim olarak geçer. Orta Türkçede daha çok *eçkü* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *eçki* olarak geçer.
Çağdaş diyalektlerde de *keçi* yerine *eçki* biçiminin kullanıldığına tanık oluyoruz: Nog *eşki.* - KKlp *eşki.* - Krg *eçki.* - Kzk *eşki.* - Blk *eçki* . - Şor *öşke.* - Alt, Tel *eçke.* - Hak *öski.* - Tuv *öşkü.* - Sag *üske.*
Türkçe *keçi* adıyla *eçki* biçimi arasındaki bağ sorunu karışıktır. Clauson'a göre (ED 24 b), *keçi* Oğuzcada "bozulmuş" bir biçimdir. Ancak Şçerbak'a göre (İRLTJa 117-118), *keçi* biçimi *eçki*'nin göçüşmeli (*métathétique*) bir

biçimidir. Şçerbak gibi, Bazin (Poppe Arm [1], 30-31) de *keçi* biçiminin göçüşme sonunda **keçü* ara durağı yoluyla *eçkü*'den gelmişe benzediğini dile getirmiştir. Ancak "bozulma" görüşü kolay kolay doğrulanamayacağı gibi, göçüşme olasılığı da düşünülemez. O bakımdan *keçi* ve *eçki* biçimlerinin birbirine benzer çağırmalıklardan geldiği düşünülebilir. Ligeti (TörK 284) de bu olasılığı dile getirmiştir. Németh (Melich Arm 290-291) Türkçe *keçi* biçiminin keçileri çağırmak için kullanılan *keç keç* kökünden geldiğini yazmıştır. Çağdaş diyalektlerde keçileri çağırmak için *çi çi, çik çik, çige çige* gibi birtakım sözler geçtiğini biliyoruz. Ona göre, *eçki* biçimi de keçileri çağırmak için kullanılan bir sözden gelir. Németh *keçi* (ve *eçki*) adlarının çağırmalıklardan geldiğini açıklamışsa da, çağırmalıkların adlardan gelebileceğini de dile getirmiştir.

Bilimsel yayınlarda, Türkçe *keçi* yanında kullanılan *eçki* biçiminin başındaki *k-* sesinin düştüğü sık sık dile getirilmiştir (Halasi Kun: Köprülü Arm [1] 50-51).

Türkçede erkek keçiye verilen *erkeç* adının ikinci bölümünde *keçi* sözünün geçtiği yolundaki açıklama yanlıştır (Ligeti: TörK 284). Bk. *erkeç*.

Munkácsi (ÁKE 512; KSz 6: 378) *eçki* biçiminin Sanskrit kökeninden geldiğini ortaya atmıştır.

Macarcada keçiye verilen *kecske* adının Türkçe karşılığı da karışık bir sorundur. Çuvaşça *kaçaka* biçimiyle Macarca *kecske* arasındaki benzerlik açıktır. Ancak Çuvaşça *kaçaka* eski bir biçim midir, bilmiyoruz. Çuvaşça *kaçaka*'nın "kurala aykırı" bir biçim olduğu göz ardı edilemez. Bu "aykırılık" karşısında eski bir alıntıdan söz edilemez.

Ramstedt: KSz 15: 139 (*eçki* ~ Moğ *esige*); Brockelmann: UJb 8: 261-262; Pelliot : BSOS 6 : 558-559; Räsänen : V 35 a, 246 a; Eren : TM 10: 55; UAJb 24: 134; Bazin: Poppe Arm (1) 30-31 ; Egorov: ÊS 95; Doerfer: KhalMat 291; UAJb N.F. 1, 1981, 97 (*äčgü* = Moğ *ešige*) ; TESz 2: 420; Halasi-Kun: AEMAe 1 : 209 ; Räsänen: V 246 a, 35 a; Clauson: ED 24 b, 695 a; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 34-36; Ligeti : TörK 130; Abaev : ÊS 3 : 193; Clark : CAJ 24 : 57 (Moğolca *esige* 'kid goat' ~ Türkçe *eçkü* 'goat'). Bk. Doerfer-Tezcan, Wörterbcuh des Chaladsch 108.

kefal 'çok pullu, gümüşî renkte, beyaz etli bir deniz balığı'

< R κέφαλι 'Mugil cephalus'.

Meyer: TürkSt 23; Georgacas : FT 128/43.

kefe 'kıldan yapılmış kese, gebre'.

Kökenini bilmiyoruz.

Sırpça *kèfa* 'fırça' ve Macarca *kefe* 'fırça' biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Škaljić: Turc 405; Skok: EtRj 2:72; Kakuk: ÉlOsm 233; TESz 2: 422-423.

kefene 'çuvaldızın ele batmaması için semercilerin kullandıkları bir tür araç'. Yerel ağızlarda *kepene* biçimi de geçer. Dar bir çevrede *kefe* olarak da kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

kehle *esk.* 'bit'

< Far *kahla* 'current silver; bits of gold and silver'. Farsçada *gahla* 'uncoined gold or silver' olarak da geçer.

Türkçe *kehle*'nin Farsça *kahla* ile Arapça *qamle* 'louse' *contamination*'u sonunda oluştuğu anlaşılıyor.

Dankoff: EÇ-Glossary 6.

kehribar 'süs eşyası yapımında kullanılan, açık sarıdan kızıla kadar türlü renklerde, kolay kırılır ve bir yere sürtüldüğünde hafif cisimleri kendine çeken, fosilleşmiş reçine, samankapan'. Halk ağızlarında *kehlibar* olarak

da geçer. Eskiden daha çok *kehriba* (*kehruba*) biçimi kullanılırdı.

< Far *kāhrubā, kahrubā* 'yellow amber' (< *kāh, kah* 'saman', *rubā* 'kapan, çeken'). - Türkçe *kehribar* (> *kehlibar*) biçiminin sonundaki *r* ünsüzü sonradan türemiştir.

Türkçeden Bulgarca (*kexlibār*) ve Sırpça (*ćilibar*) gibi Balkan dillerine de geçmiştir (BER 2 : 348; Skok : EtRj 1 : 358).

Bouvat: KSz 4:328; Laufer: Sino-Iranica 521-523.

kekik 'çiçekleri bahar olarak kullanılan bir bitki (Thymus vulgaris)'.

Kökenini bilmiyoruz.

ÊSTJa 1997, 63.

keklik 1. 'güvercin büyüklüğünde, eti için avlanan, tüyü boz, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir kuş (Perdix perdix)'; **2.** 'alımlı, güzel kadın'. Ağızlarda *ur keklik* 'Tetraogallus caspius' olarak geçer.

~ Nog *kekilik*. - Krg *kekilik*. - Kzk *kekilik*. - Tar *keklik* . - Özb *kaklik*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *keklik* olarak geçer. Orta Türkçede 'keklik' olarak *talvır* adı da kullanılır (Räsänen : V 45 a). Eski Kıpçakçada da *keklik* biçimi kullanılır.

Türkçeden Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir. Kalmıkça, Ölötçe gibi Moğol diyalektlerinde kullanılan biçimler de Türkçeden alınmıştır (Ramstedt: KWb 176 a, 223 a).

Kekliğin çıkardığı sesten geldiği anlaşılıyor. Bk. Brockelmann: UJb 8: 261.

Pelliot: BSOS 6: 577; Doerfer: TMEN 1639; TLT 440; Räsänen: V 248 a; Clauson: ED 710-711; Setarov: ST 2, 1970, 87; ÊSTJa 1997, 62-63.

kel aynak bk. *aynak*.

kele *yer*. 'boğa, tosun'

~ Az *kələ* 'boğa'. - Krg *kele* 'inek'.

Şçerbak'a göre (İRLTJa 97-98), Farsçadan alınmıştır (Far *galla* 'a flock, herd').

kelebek 'vücudu, kanatları ince pullarla ve türlü renklerle örtülü, dört kanatlı böcek'. Anadolu ağızlarında *kepenek* olarak da kullanılır. Tüylü ve kanatlı buğday böceğine de *kepenek* adı verilir. Bk. *kepenek*. Anadolu'nun birçok yerinde *öbelek* (~ *öpelek*) biçimi de geçer. Davarların kara ciğerlerinde yerleşip en çok öt yollarını tıkayan bir tür parazite de *kelebek* (> *kepelek* > *kepenek*) adı verilir.

~ Az *kəpənək*. - Tkm *kebelek*. - Blk *gebemek, xumelek*. - Nog *küpelek*. - KKlp *gübelek* . - Özb *kapalak*. - Krg *köpölök*. Kırgızlar *köbölök* biçimini de kullanırlar. - Kzk *köbelek*. - Tar *kepelek* . - Alt, Tel *köbölök*.

Orta Türkçeden başlayarak kullanıldığını görüyoruz: *(kepēli)*. Kumancada *köbelek* olarak geçer.

Eski ve yeni biçimlerin çokluğu karşısında kelebeğin kanatlarıyla çıkardığı sesi yansıtan bir ad olduğu düşünülebilir. Balkarların 'kelebek' olarak kullandığı *dibildirik* düşündürücü bir biçimdir. Eski ve yeni diyalektlerde kullanılan biçimlerin sonundaki *-k* bir küçültme ekidir. Çağdaş diyalektlerde kullanılan biçimlerin tanıklığına göre, Türkçe *kelebek*'in göçüşme (*métathèse*) sonunda oluştuğu anlaşılıyor. O nedenle *kelebek* biçiminin sonunda *-bek* ekinin saklandığı düşünülemez (bk. Bazin : Doerfer Arm 9-10). Anadolu ağızlarında kullanılan *öbelek* (~ *öpelek*) biçimleri *kelebek*'in eski biçimini saklamıştır. Ancak *öbelek* (~ *öpelek*) biçiminin başındaki *k-* düşmüştür.

Sagayların *kubağan* yanında 'kelebek' olarak *érbekkey* adını da kullandıkları anlaşılıyor. Bu ad Moğolcadan alınmıştır (Moğ *erbegei, erbegekei*). O bakımdan Sagayca *érbekkey* Türkçe *kelebek* (< *kebelek*) biçimiyle birleştirilemez.

Bang: Túrán 1918, 528. s. 30. not; Pelliot: JA 1925, 1: 212; Eren : DTCFD 7 : 285 ; TDAY 1953, 176; Halasi Kun: Köprülü Arm (1) 56; Brockelmann: OGM 18. § 0, 79. §, not; Räsänen: 291 b; Clauson: ED 689 b, 716 a; Nugteren - Roos : AOH 35 : 44 ; ÊSTJa 1997, 13-15.

kelek[1] 'olgunlaşmamış kavun'

< Far *kālak* 'an unripe melon' (< : *kāl* 'unripe fruit').

kelek[2] 'ırmaklarda işleyen ve şişirilmiş tulumlar üzerine kurulan bir çeşit sal'

< Far *kalak* 'a kind of float for passing rivers, constructed of bundles of reeds and the like, and a number of inflated skins'.

Eski Türkçede keleğe *tar* adı verilir. Orta Türkçede *tār* olarak geçer. Eski Kıpçakda da *tar* biçimi kullanılır (Räsänen : V 463 a; Clauson : ED 528 a).

Räsänen: V 249 a ('olgunlaşmamış kavun' anlamına gelen *kelek* biçimiyle birleştirmiştir).

kelem 'lâhana'

~ Tkm *kelem*

< Far *kalam* 'Brassica'.

Laufer: T'oung Pao 17: 87, 476/114.

keleme bk. *geleme.*

keleni bk. *geleni.*

kelep 'büyük iplik çilesi'. Yerel ağızlarda *gelep* olarak da geçer. Bundan başka, ağızlarda *kelefe* (> *keleve* > *geleve*) biçimleri de kullanılır.

~ Tkm *kelep* 'iplik çilesi'. - Krg *kelep*. - KKlp *kelep* . - Nog *kelep*

< Far *kalāba, kalāfa* 'a raw thread as it is wound from the spindle, yarn ; a ball of thread, a clew, hank, skein'. - Türkçede *kelep* biçiminin sonundaki *-e* düşmüştür.

Türkçede *kelep* yanında *çile* de 'iplik kangalı' olarak geçer. Bk. *çile.*

Räsänen: V 249 a. Tietze (Pers) *kelep* üzerinde durmamıştır.

kelepçe 'tutukluların bileklerine takılan demir halka'

~ Az *kələfçə*

< Far *kalāba, kalāfa* 'büyük iplik çilesi'+ *-ça* küçültme eki.

Anadolu Türkçesinde kelepçeye *bilekçe* adı verilirdi. Buna göre, Farsça *kelepçe* Türkçe *bilekçe*'nin yerini tutmuştur. Göçüşme (*métathèse*) olanaklarına karşın Türkçe *bilekçe* Farsça *kelepçe* biçimiyle birleştirilemez. Bk. *kelep.*

Räsänen : V 249 a ; Ligeti : MNy 61 : 282; Tietze: WZKM 59-60 : 171.

kelepir 'değerinden çok aşağı bir fiyatla alınan (şey)'.

Kökenini bilmiyoruz. - Bulgarca *kelepir* ve Sırpça *ćelèpir* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 2:322); Skok : EtRj 1 : 352). Rumca κελεπούρι de Türkçeden geçmiştir (Andriotis: EL 157).

Dankoff: EÇ-Glossary 48.

keleş *yer.* **1.** 'güzel, yakışıklı'; **2.** 'yiğit, kabadayı'

< Ar *kalac* 'yürekli delikanlı, yiğit'. Yerel ağızlarda *keleş* 'kel' olarak da kullanılır. Bu anlamın oluşmasında *kel* sözünün analojik baskısı açık olarak göze çarpar.

Bulgar ağızlarında da *kelèš* 'kel' olarak kullanılır (BER 2:323). Mollova'nın, *kelèš*'in kökenine ilişkin açıklaması yanlıştır (BEz 14: 536).

Kowalski : Annali N.S. 1 : 172.

keleter *yer.* 'büyük, yayvan sepet'. Yerel ağızlarda *kelter* biçimi de kullanılır.

< R καλαθαριά 'grosser, weiter Korb'.

Tietze: Gr (1) 221/98.

kelif *yer.* 'bekçi kulübesi'. Ağızlarda *gelif* olarak da geçer.

< R καλύβη 'Hütte'.

Türkçe *kulübe* de Rumcadan alınmıştır. O bakımdan *kelif* biçimiyle *kulübe*'nin bir *doublet* oluşturduğu açıktır. Bk. *kulübe*.
Tietze: Gr (1) 222/105; Symeonidis: Gr 179/71.

kelik *yer.* **1.** 'eski ayakkabı'; **2.** 'çocuk ayakkabısı, patik'.
Dankoff (ALT E 91) Ermenice *kalik, k'alik, klik* 'slippers' ve *kalik, k'alik* 'child's shoe' biçimleriyle birleştirmiştir. Tietze (Gr [1] 222/103) ise Rumca καλίκι 'Frauenschuh' biçiminden geldiğini yazmış, ancak Latince *caliga*'dan kalma bir alıntı olan Rumca biçimin Türkçeye direkt olarak geçmiş olabileceği gibi, Kürtçe (*gālik* 'bas d'hiver, souliers de laine') veya Farsça (*kālak* 'kind of sandal') gibi bir dil yoluyla geçmiş olabileceğini de seslendirmiştir.

kelle 'baş'
< Far *kalla* 'the head; the crown or hinder part of the head'.
Scherner: CAJ 17 : 252.

kelten *yer.* 'Eğirdir Gölünde yaşayan bir balık'.
Kökenini bilmiyoruz.
Eren : TD 1996/2 : 127.

kem 1. 'noksan, eksik'; **2.** 'kötü, fena'
< Far *kam* 'deficient, bad'.
Clauson'un belirttiği gibi, eski ve yeni diyalektlerde 'hastalık' olarak kullanılan *kem* biçimiyle karıştırılmaması gerekir (ED 720 b).

keme[1] 'büyük sıçan'. Ağızlarda *geme* olarak da geçer.
Kökenini bilmiyoruz. Bk. Sevortyan : ÊSTJa 1980, 19.

keme[2] 'baharda yetişen, patatese benzer bir çeşit mantar, yer mantarı, domalan'
< Ar *kam*^{3}*a* 'Trüffel'.
Tietze: Ar 307/200.

kemençe 'yayla çalınan, kemana benzer üç telli küçük bir çalgı'
< Far *kamānça* 'küçük yay' (< *kamān* 'yay'+ *-ça* küçültme eki).
Tietze: WZKM 59-60, 171.

kement 'ucu ilmikli uzun ip'
~ Tkm *kement*. - Özb *kamand*
< Far *kamand* 'a halter, noose, snare, lasso'.
Orta Türkçede kemende *ukruk* adı verilir. Çağdaş diyalektlerde *ukruk, uruk, kuruk* gibi birtakım biçimler de kullanılır.

kemer 1. 'bele dolayarak toka ile tutturulan, deri veya kumaştan yapılan bel bağı'; **2.** 'etek, pantolon gibi giysilerin bele gelen bölümü'; **3.** 'iki sütun veya ayağı birbirine bağlayan ve üzerine gelen duvar ağırlıklarını iki yanındaki ayaklara bindiren tonos bağlantı'
~ Az *kəmər*. - Tkm *kemer*. - Krg *kemer*
< Far *kamar* 'the middle of anything, the waist, loins; a girdle, zone, belt; the middle of a mountain; an arch, cupola, dome, arched bridge'.
Räsänen'in Rumcadan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (V 351 a).
Scherner: CAJ 17: 251.

kemere '(gemi güvertesinde) kiriş'
< R καμάρι 'beam'. - Arapça (Mısır) *kamar* 'kiriş' de Rumcadan alınmıştır.
Kahane-Tietze: LFL 778.

kemha *esk.* 'bir çeşit ipek kumaş'
~ Nog *kamka* 'simli ipek kumaş'. - Kzk *kamka* 'simli kumaş'. - Krg *kamka*. - Alt, Tel *kamka*
< Far *kamxā* 'Damask silk of one colour'. Çinceden alınmıştır (Doerfer: UAJb 40: 252).
Avrupa dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Lat *camoca, camucum;* İng (*esk.*) *camaca, cammaca, camoca, cammoca;* Fr (*esk.*) *camocan, camocas;* Pol (*esk.*) *kamcha;* Rus

(*esk.*) *kamká*; Mac (*esk.*) *kamuka;* Blg *kamxa.*

Laufer : Sino - Iranica 539; T'oung Pao 17 : 477/121; Doerfer : TMEN 1644; Vasmer : REW 1 : 514; TESz 2 : 338; Tryjarski : Hungaro-Turcica 180-181; ÊSTJa 1997, 245-246.

kemre 'gübre, tezek'. Yerel ağızlarda *kerme* biçimi de yaygın olarak kullanılır. Anadolu'da *gemre* biçimi de geçer.

~ Tkm *gemre*

< Far *kamra* 'dung'. - Ağızlarda *kemre* yanında *gübre* de kullanılır. Bk. *gübre.*

Symeonidis (Gr 181/94) *kemre*'yi yanlışlıkla *gübre* ile birleştirmiştir. Mollova (ZBalk 8: 145) da *kemre*'yi *gübre*'nin yerel ağızlarda kullanılan bir biçimi olarak değerlendirmiştir. Bk. Dankoff : EÇ-Glossary 39.

ken *yer.* 'yapılarda kullanılan kalın ağaç'.

Kökenini bilmiyoruz.

Bulgarca *ken* Türkçeden alınmıştır (BER 2: 326).

kendir 'kenevir'

~ Nog *kendir.* - Blk *kendir.* - KKlp *kendir.* Kara Kalpaklar *kenep* adını da kullanırlar. - Krg *kendir.* - Kzk *kendir.* - TatK *kinder.* Tatarlar kendire *basa* adını da verirler. - Bşk *kinder.* - Alt, Tel, Şor *kendir.* - Tuv *xendir.* - Çuv *kăntar.*

Uygurcada *kendir* olarak geçer. Daha sonraki kaynaklarda da *kendir* biçimi kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. Gombocz'un belirttiği gibi (Rozwadowski Arm 2:75-76), yabancı bir dilden geldiği anlaşılıyor: Latince *cannabis,* Fransızca *chanvre.* Almanca *Hanf,* İngilizce *hemp,* Eski Slavca *konoplja* gibi adlarla *kendir* arasındaki bağ özel olarak tartışmaya açıktır. F. P. Filin'e göre (Obrazovanie jazyka vostočnyx slavjan. Moskva-Leningrad 1962), kendir Avrupa'ya güneydoğudan, Hazar ve Güney Ural steplerinden gelmiştir. Slavlara büyük bir olasılıkla İskit topraklarından geçmiştir (113-114). Doerfer'e göre (TMEN 1647), *kendir* köken bakımından Türkçe bir söz olamaz. Doerfer'in, Gombocz'un yazısını görmediği göze çarpıyor.

Türkçe *kenevir* ile *kendir* arasındaki benzerlik göz ardı edilemez.

Tatarca ve Başkurtça gibi diyalektlerde kullanılan *basa*'nın kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Räsänen: V 64 b.

Macarca *kender* biçimi eski bir Türk diyalektinden alınmıştır (Ligeti: TörK 29, 290-291).

Laufer: Sino-Iranica 294; Gombocz: BTLw 115; Lewy: IF 53:122; Kniezsa: SzlJsz 856; Egorov : ÊS 88 ; Eren : TDAY 1972, 245; Doerfer: TMEN 1647; TESz 2:441; Joki: UI 270-271; Räsänen: V 252 b; Clauson: ED 729 b; Dmitriev: Stroj 537 ; Abaev: VJa 4, 1983, 78 ; Trubaçev : VJa 3, 1984, 19-20; ÊSTJa 1997, 39-41.

kendirik *yer.* 'deriden veya çadır bezinden yapılan ve hamur tahtasının altına serilen yaygı'. Ağızlarda 'sofra örtüsü' olarak da kullanılır.

~ Tkm *kendirik.*

Farsça *kandūra* 'a large table ; a linen or leathern cover for a table, a table-cloth' ve *kandūrī* 'a leathern cover for a table; a napkin' gibi biçimlerle Türkçe *kendirik* arasındaki benzerlik ilginç ve düşündürücüdür. Tietze (Pers) *kendirik* üzerinde durmamıştır. Muhamedova: İİTJa 121.

kene 'koyun, köpek, at gibi hayvanların veya insanların derisinde asalak olarak yaşayan böcek, sakırga'. Ağızlarda *gene* biçimi de geçer.

~ Az *gənə.* - KKlp *kene, taskene.* - Kzk *kene.* - Krg *kene*

< Far *kanah* 'a tick'. - Farsça *kanah* biçiminin etimolojisini bilmiyoruz.

Diyalektlerde *kene* yerine *sakırga* (> *sakırtga*) ve *kasartgı* (~ *kasartkı*) gibi adlar kullanılır. Bk. *sakırga*. Daha dar bir alanda *talpan* (Başkurtça), *mal gubu* (Balkarca), *mal gıbı* (Karaçayca), *kandagay* 'tahta kurusu, tahta biti' (Karaçayca, Balkarca) adları da geçer.

Munkácsi : KSz 2 : 238 ; Pelliot : BSOS 6: 568; Doerfer : TMEN 1653; Räsänen: V 251 b; Clauson: ED 816 b s. v. *sakırku* ; Ligeti: TörK 130; ÊSTJa 1997, 63-64.

kenger 'yaban enginarı, eşek dikeni'. Yerel ağızlarda *kengel* 'eşek dikeni', *çengel* 'yaban enginarı', *genger, gengel* 'dikenli bir çeşit bitki, deve dikeni, eşek dikeni' olarak da geçer. Kenger sütünden yapılan bir tür sakıza *kenger sakızı* adı verilir. Ağızlarda *kenger sakızı* yanında *çengel sakızı* biçimi de kullanılır. Yerel ağızlarda *enger* biçimi de 'kenger sütünden yapılan bir tür sakız, çengel sakızı' olarak geçer.

< Far *kangar* 'a kind of artichoke'.

Bulgarca *ginger* Türkçeden alınmıştır (BER 1 : 243).

Bernard: LB 9: 83-84.

kent 'şehir'

~ Az *kent* 'köy'. - Tkm *kent* 'köy'. - Krg *kent* 'şehir'. - Kzk *kent* 'şehir'. - Sart *kent* 'şehir'.

Uygurcadan başlayarak *kent* (veya *kend*) biçimi kullanılır. Orta Türkçede de *kend* 'şehir' olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise *kent* 'köy' olarak kullanılır.

< Sogd *knδh* 'şehir'.

Eski Türkçede 'şehir' olarak *balık* sözü geçer. Bu söz birçok yer adında da saklanmıştır. *Beşbalık, Hanbalık* gibi. Sonradan *balık*'ın yerini *kent* almıştır.

Harmatta: Csoma Arm 18; MNy 49: Doerfer: TMEN 1705; Räsänen: V 252 b; Clauson: ED 728; Menges: Introduction 170; Daher Arm 236; WZKM 70: 41; Ligeti: TörK 128; Golden: KhazSt 41; Eren: TD 1994/2:180; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 75; ÊSTJa 1997, 44.

kepasti > kepbastı 'çift katlı büyük dalyan ağı'

< R σκεπαστή 'hangar, boat-house'. - Türkçe *kepbastı* biçiminin halk etimolojisi yoluyla oluştuğu anlaşılıyor. Baştaki σ Türkçede düşmüştür.

Kahane-Tietze: LFL 845; Georgacas : FT 142/230.

kepbastı bk. *kepasti.*

kepene bk. *kefene.*

kepçe 'sulu yiyecekleri karıştırmaya, dağıtmaya yarayan uzun saplı kaşık'

~ TatK *kepçe* 'büyük kaşık'

< Far *kapça, kabça, kafça* 'a ladle, skimmer' (< *kafç* + *-a*).

Türkçeden Sırpçaya *čèpcě* olarak geçmiştir. Sırpçada *kepčija* ~ *kevčija* biçimi de kullanılır (Adamović: AFF 10:67).

Tietze : Pers 147/74.

kepenek[2] 'tüylü ve kanatlı buğday böceği'. Yerel ağızlarda daha çok 'kelebek' ve 'pervane' olarak kullanılır. O bakımdan *kebelek* < *kepelek*'in özel bir anlam almış bir yan biçimi olduğu açıktır. Bk. *kelebek.*

kepenk 'dükkânları kapamak için kullanılan tahta veya saç kanat'. Karadeniz ağızlarında *kepek* 'tavan arası' olarak geçer. Orta Anadolu ağızlarında 'merdiven' olarak da kullanılır.

Kökeni karışıktır. Bilimsel yayınlarda Ermeniceden kalma bir alıntı olduğu döne döne dile getirilmiştir. Son olarak Dankoff (ALT D 26) da *kap* 'tie, bond': *kapank* 'bonds, handcuffs, fetters, manacles, rope, cord, string; pass, defile; censure, excommunication', *xep'ek* 'skylight' gibi birtakım verilerden yola çıkarak *kepenk*'in ağızlardaki belli başlı

biçimlerini saymıştır: *hapak, hapank, hapek* 'kapak, kuyu veya herhangi bir şeyin kapağı'; *hapen* 'baca'; *hapenk, hepek* 'yer altındaki depo, mahzen'; *hapenk* 'bodruma inen üstü kapalı merdiven'; 'eski evlerde ahıra inmek için evden ahıra açılan kapı'; *hepenk; hafek; hefek; hepen; hepenek; hepenk; hopenk* 'baca kapağı'; *hapenk* 'eski evlerde pencerenin üstündeki dolap'; 'dama çıkılan merdivenin üst kısmındaki kapak'; *hepek; hapenk; hepenk; hapenk* 'yer altı deposu'; *kapan* 'ahır, dam'; 'evden bodruma inmek için açılan kapak'; *kapenk* 'bacadan soğuk girmemesini sağlayan ocak içindeki iple yatay ve dikey getirilebilen kapak'; *hapang* 'baca kapağı'; *hapenk* 'kepenk'; *kapan* 'kepenk'...

Dankoff, verileri sıraladıktan sonra Türkçe *kapak* 'cover' ile *contamination* olasılığı üzerinde durmuştur.

Dankoff'un daha çok *h-* ile başlayan verilere ağırlık verdiği göze çarpıyor. Ağızlarda *k-* ile başlayan birtakım biçimler de geçer: *kepek* 'tavan kapısı'; *kepenek* 'kapak, kepenk'; *kepenk* 'merdiven'; *kepenk* 'ocak üstü'; *kepenk* 'fide yetiştirilen yer'; *kepek* 'demir yaylı tahta kapak, kepenk'.

Yerel ağızlarda kullanılan *kepemek* 'kapamak' de göz önünde tutulmaya değer bir biçimdir. Ağızlarda birkaç yerde geçtiğini gördüğümüz *kepek* biçiminin *kepemek*'ten geldiği anlaşılıyor. Bu biçimler *contamination* olasılığını bir kat daha artırıyor.

Kürtçede *hepenk* 'trappe' olarak kullanılır. Bulgarca (*kepènk, kjupenk*), Sırpça (*cèfenak, cèpenak*), Rumca (κεπέγγι) gibi Balkan dillerinde Türkçeden kalma bir alıntı olarak geçer (Miklosich: TE 157; Škaljić: Turc 185-186; BER 2:331, 3:252).

Räsänen: V 254 a; Eren : TD 1995/2:888-890.

kepir *yer.* 'çorak, verimsiz toprak'.

Kara Kalpakçada *şor jer, şorlık* adları yanında *kebir* de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

Bulgarca *kepir* Türkçeden alınmıştır (BER 2:331).

keran 1. 'kalın tavan direği'; **2.** 'yapılarda kullanılan büyük ağaç'. Yerel ağızlarda *keren, kiran* biçimleri de geçer.

< Erm *geran* 'beam' (BErm *keran*). - Kürtçeye *kiran* olarak geçmiştir.

Tietze: ZBalk 18:180/151; Bläsing : AL 72; FO 29 : 33/33; Dankoff: ALT 95.

kerata 'ayakkabı çekeceği'

< R κέρατα 'boynuzlar' (κέρατο'nun çokluk biçimi).

Meyer: TürkSt 53; Tietze: Gr (1) 225/125; Tzitzilis: Zaemki 85/61, 124/58.

kerde *yer.* 'sebze evleği'. Ağızlarda *kerdi* (ve *kergi*) olarak da geçer. 'Evlekler arasından geçen su yolu, ark' olarak da kullanılır. *Kerti* biçimi dar bir alanda kalmıştır. Van'da kullanılan *kerdivar* ilginç bir biçimdir. 'Yazın erken yetişen domates' olarak kullanılan *kerde*'nin *elliptique* bir biçim olduğu düşünülebilir (**kerde domatesi* > *kerde*).

Kökenini bilmiyoruz.

kerdeme > gerdeme 'sulak yerlerde yetişen, yaprakları salata olarak kullanılan bir yıllık ve otsu bir bitki, tere'. Ağızlarda *kerdime* (> *gerdime*) biçimi de kullanılır. Eski sözlüklerde *kerdeme* 'tere' ve *su kerdemesi* 'su teresi' olarak geçer.

< R κάρδαμο 'Kresse'.

Tietze: Gr (1) 223/111; Tzitzilis : GrLw 171.

kerdime bk. *kerdeme.*

kerdivar bk. *kerde.*

kerendi *yer.* 'tırpan'. Ağızlarda *kerenti, kerindi, kerinti* olarak da geçer. Dar bir çevrede *merendi* olarak da kullanılır.

< Erm *gerandi* 'sickle', *yer. k'erendi, marandi.*

Kürtçe *kirendu, kirendi* 'faux à manche long', *merendi* 'faux à manche court' biçimleri de Ermeniceden alınmıştır.

Daher: AA 113; Eren: TM 19:297; Tietze : ZBalk 18: 180/152; Dankoff: ALT 96; Bläsing : AT 38.

keres 'büyük ve derin kavata'.

Kökenini bilmiyoruz.

kereste 'tomrukların biçilmesiyle elde edilen ve yapı işlerinde kullanılan ağaç veya tahta'.

Türkçede *keraste* olarak da kullanılmıştır.

< Far *kārāsta* 'planks, building materials'.

Sırpça *ćerèsta* biçimi Türkçeden alınmıştır.

Räsänen: V 255 b.

kerevet 'üzerine şilte serilerek yatmaya veya oturmaya yarayan tahta seki'

< R κρεβάτι 'Bettgestell, Bett'. - Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Blg *krevát;* Srp *krèvet;* Arn *krevát;* Rum *crivát.* Macarca *kerevet* biçimi Balkan dillerinden alınmıştır.

Miklosich: TE 2:7; Meyer: TürkSt 46; Kniezsa: SzlJsz 667; Tietze: Gr (1) 228/156; ZBalk 18:171/82; Räsänen: V 255 b.

kerevides bk. *karavida.*

kerevit bk. *karavida.*

kergi bk. *kerde.*

kerhane 'genel ev'

< Far *kār xāna* 'a shop, workshop, manifactory; a laboratory; an arsenal, dock-yard, or any place where public works are carried on'.

Räsänen : V 256 a; Tietze: WZKM 59-60, 185.

keriş bk. *geriş.*

kerki 'keser'. Daha çok yerel ağızlarda kalmıştır.

~ Tkm *kerki* 'kazma'. - Blk *kerki* 'keser'. - Krg *kerki.*

Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*kerki* 'keser'). Eski Kıpçakçada da *kerki* 'keser' olarak geçer.

Türkçeden Slav dillerine de geçmiştir (Menges : Language 20 : 66 ; StO 28, 8 : 29).

Kökenini açık olarak bilmiyoruz (Clauson: ED 741 b). Räsänen (V 257 a) *kerki*'yi *kert-* kökünün türevleri arasında saymıştır. Bk. ÊSTJa 1997, 51-52.

kerpiç 'duvar örmekte kullanılmak için kalıplara dökülüp güneşte kurutulmuş saman ve balçık karışımı ilkel tuğla'

~ Tkm *kerpiç.* - Nog *kerbiş.* - Blk *kirpiç, kırpıç.* - TatK *kirpiç*

~ OT *kerpiç.* Eski Kıpçakçada da geçer.

Yabancı bir dilden alındığı anlaşılıyor:

Rusçaya *kirpič* olarak geçmiştir. Balkan dillerinde de *kerpič, kirpič* olarak kullanılır.

Joki : StO 28 : 29; Menges : StO 28, 8 : 29 (Türkçe *kert-* 'einschnitten, Kerbe machen' kökünden *-piç/-peç* ekiyle kurulduğunu açıklamıştır) ; WZKM 70 : 41; AOH 37 : 382; Räsänen: V 256 b; Clauson: ED 737 b; Şçerbak : JaS 127/216.

kersen *yer.* 'ağaç tekne'

~ Tkm *kersen* 'büyük ağaç tekne'. - Nog *kerşen* 'oluk'. - KKlp *kersen* 'leğen'. - TatK *kirşen* 'tekne'.

Eski Kıpçakçada *kersen* olarak geçer.

Farsça *kārsān* 'a wooden chest or an earthen vessel, in which bread or sweetmeats are kept' ile *kersen* arasındaki benzerlik düşündürücüdür.

Nogayca ve Tatarcada kullanılan *-ş-*'li biçimler açıklanmaya muhtaçtır. Türkçede dar bir alanda kalmıştır. Dilimizde *kersen* yerine daha çok *tekne* kullanılır.

Räsänen: V 257 a; ÊSTJa 1997, 53.

kerte 1. 'derece'; **2.** 'gemici pusulasında kadranın ayrılmış olduğu 11 derece ve 15 dakika ölçüsünde bir açıya eşit olan, otuz iki bölümünden her biri'; **3.** 'kerteriz'
< İtal *quarta* 'point, rhumb'.
Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır : Port *quarta;* İsp *cuarta;* Fr *quart;* İtal *quarta;* Ar (Malta) *quarta;* R κάρτα, κάρτο.
Meyer: TürkSt 79; Bonelli: Elementi 187-188; Foy: MSOS 11: 245; Tagliavini: Annali N.S. 1:195-196; Barbera: Elementi 209; Kahane-Tietze: LFL 530; Eren: TD 1994/2:180.

kerteriz 'bir yerin nerede bulunduğunu pusula ile ölçme'
< R καρατάρισε 'ölç!' (καρατάρω 'to compute'). Rumcaya İtalyancadan geçmiştir (*caratare* 'to examine carefully').
Türkçe *kerteriz*'in *kerte* sözüyle karıştığı açıktır.
Kahane-Tietze: LFL 159; Tzitzilis : Tietze Arm 203.

kertiş *yer.* 'kertenkele'. Ağızlarda *kertiç, kertoç* gibi birtakım biçimler de geçer.
< Erm + *t'ot'oš* 'lizard': *yer. k'aratt'ot'oš, k'art'ot'oš, k'ert'oš* 'rock lizard'.
Dankoff: ALT 779; ÊSTJa 1997, 55 (*kertenkele*'nin yan biçimi olarak verilmesi yanlıştır).

kervan 'deve, katır gibi yük hayvanı katarı'
~ Tkm *kervan.* - Nog *kervan.* - Krg *kerben.* - Kzk *keruen.* - Özb *karvon*
< Far *kārvān* < *kārbān* 'kervan'. - Uluslararası bir söz olarak Avrupa dillerinde de geçer: İng *caravan;* Alm *Karawane;* İsp *caravane;* Fr *caravane;* İtal *carovana.*

kestane 'ülkemizde yetişen, kerestesi doğramacılıkta kullanılan bir orman ağacı (Castanea sativa)'
< R καστανιά. Rumca καστανιά'nın Ermeniceden geldiği anlaşılıyor (Erm *kask* 'kestane', *kaskeni* 'kestane ağacı') (Walde-Hoffmann: LEW 1: 178).
Belli başlı Avrupa dillerinde de kullanılır: Fr *châtaigne* (< *chastaine*); Alm *Kastanie;* İng *chestnut.* Bulgarca, Sırpça gibi Slav dillerinde de geçer (Blg *kèsten;* Srp *kèsten*). Macarca *gesztenye* biçiminin Balkan dillerinden alındığı açıktır.
Meyer: TürkSt 31; Laufer: Sino-Iranica 369. s. 1. not; Bombaci: RO 17: 111; Halasi-Kun: AEMAe 1: 126; Kniezsa: SzlJsz 644-645; Vasmer: REW; Škaljić : Turc 407; BER 2: 344; Räsänen: V 258 a; Andriotis: EL 151.

kestel *yer.* 'kıldan eğrilmiş ip'.
Kökenini bilmiyoruz.

kestere 'gevenden çıkarılan bir tür zamk, kitre'.
Kökenini bilmiyoruz.

keş[1] **1.** 'yağı alınmış sütten veya yoğurttan yapılan peynir'; **2.** 'kış için kurutulan yağsız, tuzsuz yoğurt'
< Far *kaşk* 'sour milk dried'. - Türkçede Farsça *kaşk*'in sonundaki *-k* düşmüştür. Bk. *keşkek.*
Türkçede süt ürünlerine ilişkin sözlerin bir bölümü Farsçadan alınmıştır. Bk. *peynir, lor.*
Räsänen: V 258 a. - Tietze (Pers) *keş*'i vermemiştir.

keş[2] *argo* 'bön, alık, aptal'
< Erm *gēš* 'stubborn, naughty; (*yer.*) ugly; (İstanbul) immoral, prostitute'.
Türk argosunda Ermeniceden kalma alıntıların büyük bir yer tuttuğunu biliyoruz. Özellikle *astik, dastik, kodoş, pezevenk* gibi sözlerin Ermeniceden kökenlendiği çarpıcı ve düşündürücüdür.
Theodoridis: Beiträge zur Südosteuropa-Forschung. München 1966, 134; Dankoff: ALT 97.

keşir *yer.* 'havuç'
~ Tkm *keşir.* - KKlp *geşir.* - TatK *kişer*
~ OT (Oğuzca) *geşür*

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Farsçadan alınmıştır (Far *gazar*). Ancak Oğuzca *geşür*'ün doğrudan doğruya Farsça *gazar*'dan geldiği söylenemez.
Türkçe *havuç* da Farsçadan alınmıştır. Bk. *havuç*.
Brockelmann : OGM 2. s.; Räsänen: V 149 b, 258 a; Clauson: ED 754 b; Eren : AOH 30 : 144 ; Doerfer: CAJ 37:41.

keşişleme 'güneydoğudan esen rüzgâr'
Keşiş (*dağı*) adından geldiği açıktır : *Keşiş* + *-leme* eki. O bakımdan Akdeniz'de güneydoğudan esen sıcak bir rüzgâra verilen *καψανεμιά adıyla birleştirilmesi yanlıştır.
Foy: MSOS 1908, 239; Kahane-Tietze: LFL 786; Räsänen: V 258 b; Dankoff : EÇ - Glossary 49; Eren: TD 53 : 256-258.

keşkek 'iyice dövülmüş ve uzun süre birlikte kaynatılmış et ve buğdayla yapılan bir yemek'. Ağızlarda *keşgek* biçimi de kullanılır.
< Far *kaşkak* 'barley or wheat, especially boiled whole with meat till it has become soft'<: *kaşk* 'sour milk dried; a kind of thick pottage made of wheaten flour or barley-meal with sheep's-milk, to which is added flesh or wheat; barley; barley-water' + *-ak* küçültme eki.
Tietze: Pers 147/77.

ket[1] 'engel'. Yerel ağızlarda da *ket* 'set, engel' olarak geçer.
< Erm *gayt* 'stumbling-block'; (*yer.*) *k'ēt'*.
Dankoff: ALT 91. Yazı dilimizde *ket* olarak kullanıldığı Dankoff'un gözünden kaçmıştır.

ket[2] 'nişasta'.
Kökenini bilmiyoruz. - Türkçede daha çok *nişasta* adı kullanılır. Bk. *nişasta*.

ketal 'çirişli bir çeşit parlak bez'.
Kökenini bilmiyoruz.

kete 'yağlı, mayalı veya mayasız hamurdan yapılan, külde pişirilen çörek'. Ağızlarda 'mayalı veya mayasız hamurdan yapılan kül pidesi' olarak kullanılır.
~ Az *kətə* 'börek'.
< Erm *gat'ay* 'a type of cake'.
Yerel ağızlarda kül pidesine *gömme* (> *gömbe*) adı da verilir. Bk. *gömme*.
Dankoff: EÇ-Glossary 49; ALT E 24.

kevel *yer.* 'kuzu veya koyun postundan yapılmış kürk'
< Far *kabal* 'a skin with short hair or wool; a garment made of sheep-skin'.
Eren: Korkmaz Arm 152. Tietze (Pers) *kevel*'i vermemiştir.

keven bk. *geven*.

kevgir **1.** 'uzun saplı, yayvan ve delikli kepçe'; **2.** 'haşlanmış yiyeceklerin sıvılarını süzmek için kullanılan, delikli, yuvarlak biçimli mutfak kabı, süzgeç'
~ Tkm *kepgir*. - Nog *kepkir*
< Far *kafgīr* < *kafk-gīr* 'a skimmer, spoon, ladle' < *kafk* 'froth, scum' + *-gīr*.
Yerel ağızlarda kevgire *süzgeç* adı verilir. Bu ad çağdaş diyalektlerde de kullanılır.
Ağızlarda *kevgir* yanında *ilistir* adı da yaygın olarak geçer. Bk. *ilistir*.
Räsänen: V 260 a; Tietze: ZBalk 18: 182/163.

keviş *yer.* 'ayakkabı'
~ Tkm *kövüş*
< Far *kafş* 'a shoe, sandal, slipper, high-heeled and shod with iron' < Pehl *kafş*. Kürtçede *kewş* olarak geçer. Bk. *köşker*.
Tietze: Pers 146/70.

kezlik bk. *gezlik*.

kıçı 'hardal'
Orta Türkçede *kīçī* olarak kullanılır.
Ramstedt'e göre (KSz 15 : 148), Türkçeden Moğolcaya veya Moğolcadan Türkçeye geçmiştir. Räsänen:V 260 b; Clauson: ED 590 b.
Türkçede *kıçı*'nın yerine Arapça *hardal* geçmiştir. Bk. *hardal*.

kığ, kığı 'koyun, keçi veya deve pisliği'

~ Kzk *kıy* 'der Schafmist'. - KKlp *kıy* 'gübre'. - Krg *kık*. Güney ağızlarında *kıy* olarak geçer. - Kûr *kıy* 'der Mist, Misthaufen'. - Yak *kī*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kığ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kığ* biçimi kullanılır.

Räsänen: LTS 117; V 261 a; Clauson: ED 608-609.

kıl 1. 'bazı hayvanların derisinde, insan vücudunun belli yerlerinde çıkan ipliksi uzantı'; **2.** 'keçi tüyü'

~ Tkm *gıl*. - Nog *kıl*. - Kzk *kıl*. - Krg *kıl*. - TatK *kıl*. - Alt, Tel, Şor, Sag *kıl*. - Yak *kıl*. - Çuv *xĕlĕx*. Sonundaki *-x* küçültme ekidir. Türkçe *un* ~ Çuvaşça *śănăx* örneğinde de bu ek göze çarpar. Bk. *un*.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *kıl* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kıl* biçimi kullanılır.

~ Moğ *kilğasun*.

Ramstedt: KWb 231 a; Joki : LwSS 181; Egorov ÊS 297-298 ; Räsänen: StO 18,3 : 19 ; V 262 b; Doerfer: TMEN 1607; TDAY 1980-1981, 13; Clauson: ED 614 b; Ligeti: VJa 3, 1971, 24; ResAltL 104.

kılcan *yer.* 'at kuyruğu kılından yapılmış kuş tuzağı'. Yerel ağızlarda *kılcan* yerine *kıl tuzağı* adı da kullanılır. Ağızlarda *kılçan* biçimi 'keçi kılından yapılmış keçe' olarak da geçer. Anadolu ağızlarında at kuyruğu kılına *kılçar* adı verilir. Kıldan yapılmış kepenek de *kılcar* (~ *kılçar*) adını alır. Bu ad 'keçi kılından yapılmış don' olarak da kullanılır.

Türkçe *kılcan* adının *kıl* kökünden geldiği açıktır. Yalnız *-can* (~ *-çan*) ağızlarda seyrek olarak kullanılan bir ektir. Bu ekle *kılcar* (~ *kılçar*) adındaki *-car* (~ *-çar*) eki arasında bir bağlantı kurulabilir mi, bilmiyoruz.

Kırgızlar kıldan yapılmış tuzağa *kıltak* adını verirler. Bu adın da *kıl* kökünden geldiği anlaşılıyor.

kılçık 'balıkların eti arasında bulunan diken gibi ince kemik'. Türkçede ekin başaklarında bulunan kıl gibi uzun life de *kılçık* adı verilir.

~ Tkm *gılçık* '(buğday ve arpa başaklarında) kılçık'. - Kzk *kılşık* 'küçük kıl; tüy'. - Nog *kılşık* 'kaba yün'. - KKlp '(ekin başaklarında) kılçık; (kürkte) tüy'. - Blk *kılçık* '(ekinlerde) kılçık'. - Krg *kılçık* 'küçük kıl; tüy'. Kırgızlar balık kılçığına *kılkan* adını verirler. Bundan başka, balık kılçığı için *kıltırık* adını da kullanırlar. Kırgızcada *kılkan* ve *kıltırık* adları '(başakta) kılçık' olarak da geçer. Özbekler balık kılçığına *kiltanok* adını verirler. Bundan başka, *kiltirik* ve *kiltik* adlarını da kullanırlar. Özbekçede bu adlar '(başakta) kılçık' anlamına da gelir.

Orta Türkçede buğday başaklarındaki kılçığa *kıldruk* adı verilir. Özbekçe *kiltirik* (ve Kırgızca *kıltırık*) adı Orta Türkçede geçen *kıldruk* biçimiyle birleştirilebilir.

Türkçe *kıl* kökünden geldiği açıktır : *kıl* + *-çık* küçültme eki. Türkçede *kılcık* olarak da geçer.

Brockelmann : OGM 29. § c; Doerfer: TMEN 1509; Ligeti : MNy 66 : 415. Clauson (ED 619 a) Kırgızca *kıltırık*, Özbekçe *kiltirik* biçimlerini saymamıştır.

kımıl 'ekinlerin sap, çiçek, yaprak ve başaklarını yiyen bir böcek'

< Ar *qaml* 'Laus; Ungeziefer'.

Tietze: Ar 304/188.

kın 'bıçak, kılıç gibi kesici araçların kabı'

~ Tkm *gın*. - Krg *kın*. - Kzk *kın*. - Nog *kın*. - KKlp *kın*. - Tuv *xın*. - Yak *kın*. - Çuv *yĕnĕ*. Türkçe *k-* Çuvaşçada *y-*'ye çevrilmiştir. Çuvaşçada buna benzer birtakım örneklerin geçtiğini biliyoruz. Bk. *kar*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede de *kın* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kın* biçimi kullanılır.

Moğolcada kına *qui* adı verilir. Bu adın Türkçe *kın* biçimiyle birleştirilmesi düşünülemez. Ancak Ramstedt **qúŋi* veya **qúni* biçimlerinden yola çıkılarak Moğolca *qui*'un Türkçe *kın* ile birleştirilebileceğini bildirmiştir (Paasson : KSz 15 : 129).

Ramstedt: AAScF B 27: 239-251; KWb 204 a; Räsänen: LTS 205; V 264 a; Ligeti: JA 1938, 188, 199; Joki: LwSS 287-289; Egorov: ÊS 79; Doerfer: TMEN 1610; Clauson: ED 630-631; Tenişev: MSFOu 158: 236.

kındıra 'sulak yerlerde yetişen, ince uzun yapraklarının uçları keskin, koyu renkli bir tür çayır otu'.

Kökenini bilmiyoruz.

Bulgarca *k"ndra* (> *kandra* > *kandarà*) Türkçeden alınmıştır (BER 3: 195; 2: 200, 203).

kıraça bk. *kraça*.

kıranta 'saçları ağarmaya başlamış orta yaşlı erkek'

< İtal *quaranta* 'kırk yaşında'. İtal *quaranta* biçiminin Türkçede *karanta* olarak kullanılması beklenirdi. O açıdan Türkçe *kıranta* biçiminin *kır* (: > *kırçıl*) sözünün baskısı altında kaldığı anlaşılıyor.

Bonelli: Elementi 187; Tagliavini: Annali N. S. 1: 195: Barbera: Elementi 209; BER 2: 715; Tietze : Oriens 5 : 258.

kırbaç 'bir ucuna sırım bağlanarak yapılmış vurma aracı'

~ Az *kırbaç, kırmaç* 'kamçı'. Azerî ağızlarında *gırmanç* olarak da geçer. Bu biçimdeki *-n-* sonradan türemiştir. Azerî ağızlarında kullanılan *gımçal* biçimi ses bakımından tartışmaya açıktır.

Türkçe *kır-* kökünden *-maç* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor : *kır-* + *-maç*. Türkçede *kırmaç* biçimi *kırbaç*'a çevrilmiştir. Ancak Azerî alanında *kırbaç* yanında *kırmaç* biçimi de kullanılır.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Blg *g"rbáč;* Srp *kòrbač, krbač;* Arn *kërbác;* Rum *gîrbáci*. Macarca *korbács* da Türkçeden alınmıştır. Bunlardan başka, Rusça (*karbač*), Almanca (*Karbatsche*), Fransızca (*courbache, cravache*) gibi dillerde de kullanılır.

Diyalektlerde *kırbaç* yerine daha çok *kamçı* adı geçer. Bk. *kamçı*.

Miklosich: TE 1: 96; Kniezsa: SzlJsz 673; Škaljić: Turc 416; Bernard: BEz 15:150-151; Vasmer: REW ; Dmitriev: Stroj 497; Räsänen: V 267 a; Hadrovics : UElSk 323-324.

kırgıy < kırguy *esk.* 'atmaca (Accipiter nisus)'. Yerel ağızlarda *kırgı* 'şahin' ve 'atmaca' olarak saklanmıştır.

~ Az *gırgı*. - Tkm *gırgı*. - TatK *kırgıy* 'Falco nisus'. - Bşk. *kıygır*. Göçüşme sonunda oluşmuştur (Eren : TDAY 1953, 180). - Krg *kırgıy*. - Sag *kırgayak* 'Falco apivorus'. Sondaki *-(a)k* küçültme ekidir. - Tel *kırgıy*.

Orta Türkçede *kırguy* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *kırgı* biçimi geçer.

Brockelmann'a göre (UJb 8 : 261), *kırgıy* adı kuşun çıkardığı sesten gelir. Kuş adları arasında doğal seslerin büyük bir yer tuttuğuna tanık oluyoruz.

Moğolca *kirğui* 'épervier' Türkçeden geçmiştir. Farsçada da Türk dillerinden kalma bir alıntı olarak saklanmıştır (Doerfer : TMEN 1461).

Macarcada 'atmaca' olarak kullanılan *karvaly* biçiminin eski bir Türk dilinden geçtiği anlaşılıyor. Slav dillerinde de yaygın olarak geçer (Blg *kragùj, kargùj, karagùj*; Srp *kraguj;* Rus *kraguj* vb.).

Brockelmann: UJb 8: 261; Ramstedt: KWb 232 b; Pelliot: BSOS 6: 571; Schenk : Aquila 46-47 : 60-66; Németh: MNy 39: 101-104;

Kniezsa: SzlJsz 850-851; Räsänen: V 266 b; Clauson: ED 654-655; Ligeti: Pais Arm 346; TörK 71; BER 2: 703-704; TESz 2: 395; Skok: EtRj 2: 175-176. Bk. Monchi-zadeh : Xurāsān 39.

kırı *yer.* 'eşek yavrusu, sıpa'.

Ağızlarda *kırık, kırik, kiri, kirik, kurık, kuri, kurik, kürü, kürük* olarak da geçer.

Dankoff'a göre (ALT 801), Ermeniceden alınmıştır (Erm *k'uŕak* 'donkey foal' < Pehl *kurrak* > Far *kūrra;* Krt *kuri, kurik).* Dankoff, Eski Türkçede *kurı kurı, kurıh kurıh* olarak geçtiğini de bildirmiştir. Bk. Clauson: ED 645 a. Abaev (Benveniste Arm 7) Farsça *kurra* 'poulain'; 'ânon', 'petit du chameau' biçimi üzerinde durmuştur.

kırık bk. *kirik.*

kırımsa *yer.* **1.** 'kırağı'; **2.** 'dolu'. Eski eserlerde *karımsı* (ve *kırımsa*) olarak geçer.

Türkçede kullanılan *karımsı* (*yağmur*)'dan geldiği anlaşılıyor.

kırk 'otuz dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Az *kırk.* - Tkm *kırk.* - Blk *kırk.* Balkarlar *eki cıyırma* ('iki yirmi') adını da kullanırlar (Räsänen: Şiraliev Arm 16). - Krg *kırk.* - Kzk *kırık.* - KKlp *kırık.* - Nog *kırk.* - TatK *kırk.* Tatarcada *kırık* olarak da geçer. - Bşk *kırık.* - Sag *kırk.* Sagaycada *kırık* biçimi de kullanılır. - Tel, Şor *kırık.* - Hak *xırıx.* - Çuv *xĕrĕx*

~ ET *kırk.* - OT *kırk.*

Sibirya diyalektlerinin bir bölümünde *kırk* yerine *tört on* ('dört on') adı geçer : Alt, Tel *törtön.* -Yak *tüört on.*

Necip Asım : TM 2 : 390-392 (Türkçe *tört* [> *dört*]'ten geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır) ; Räsänen : MTS 76, 80 ; V 266 b; Clauson : ED 651 a; Bazin : SChron 74.

kırkavul 'sülün'

~ Az *kırkaul.* - Krg *kırgōl, kırkōl.* - Kzk *kırgawıl.* - Sart *kirgaul.* - Tar *kirgōl*

< Moğ *kirġaġul* 'sülün'.

Ülkemizde daha çok *sülün* adı kullanılır. Buna karşılık çağdaş diyalektlerde *sülün* yerine *kırkavul* yaygın olarak geçer. Bk. *sülün.*

Bang: KOsm 3: 64-65; Ramstedt: KWb 232 b; Brockelmann : OGM 72. § c; Doerfer : TMEN 1464; Clauson: ED 820-821.

kırlangıç 'çatal kuyruklu, ince uzun kanatlı göçebe bir kuş (Hirundo)'. Eski kaynaklarda *karlağuç* (ve *karlanguç*) olarak geçer.

~ Tkm *garlavaç.* - Nog *karlıgaş, karılgaş.* - KKlp *karlıgaş.* - Blk *karılgaç.* - Krg *karlıgaç, kardıgaç* 'kırlangıca benzer bir kuş'. Kırgızlar kırlangıca *çabilekey* (veya *çabiyekey*) adını verirler. - Kzk *karlıgaş.* - Özb *kaldirgâç.*- Alt, Tel, Şor *karılıgaş.* Şorlar *karlāş* biçimini de kullanırlar. - Sag *karılgas.* Sagaylar *karlagas* biçimini de kullanırlar. - Alt *karlagaş.* - Tel *karlıgaş.* - Tar *karligaç.* - TatK *karlıgaç.*

Orta Türkçede *karlıgaç* (> *kargılaç*) olarak geçer. Eski Kıpçakçada da daha çok *karlıgaç* biçimi kullanılır.

< *karılık* + *-(a)ç* küçültme eki. Türkçe *kırlangıç* adının *karılık* biçimi yalnız Teleütçede saklanmıştır.

Türkçe *kırlangıç* (< *karlanguç* < *karlaguç*) sözünün *-gaç* küçültme ekiyle *(karılıkgaç)* kurulduğu yolundaki sav yanlıştır.

Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *kargılaç* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur: *karlıgaç* > *kargılaç.* O bakımdan bu adın *-laç* ekiyle yapılmış bir türev olduğu yolundaki sav da yanlıştır.

Türkçe *kırlangıç* (<< *karlaguç*) biçiminin birinci hecesindeki *a* ünlüsü *ı*'ya çevrilmiştir. Bu biçimin ikinci hecesindeki *-n-* ünsüzü ise sonradan türemiştir. Türkçe *kılıç* sözünün *kılınç* biçimindeki *-n-* gibi. Bk. *kılıç.*

Çuvaşlar kırlangıca *çĕkeś* adını verirler.

Bang: SBBA 1916, 119; Deny : Grammaire 579 ; Zajączkowski: Sufiksy 4. § 21, s. (*karılıkgaç) ; Eren : UAJb 24:133; Brockelmann: UJb 8 : 261; OGM 11. § γ, 24. § b, 50. §, 74. § ; Egorov: ÊS 322; Doerfer: TMEN 1513; TLT 421; Clauson: TDAY 1966, 8; ED 657 a; Räsänen: V 238 b, 267 a; Ligeti : TörK 229; ÊSTJa 1997, 307-309.

kırmandal *yer* 'yaş tütün dizilerini kurutmak için kullanılan, kazıklara gerilmiş tellerden oluşan düzen'. Ağızlarda *gırmandal* olarak da geçer.

< R κρεμανταλὰς 'Vorrichtung zum Tabaktrocknen' (<: κρεμῶ 'hängen, anhängen').

Tzitzilis: GrLw 270.

kırmıt *yer.* 'kiremit'

< Ar *qirmīd* 'gebrannter Ziegel' < R κεραμίδα. Bk. *kiremit.*

Tietze: Ar 302/176.

kırnak 'cariye'. Yerel ağızlarında 'güzel kız veya kadın' olarak da geçer. Bundan başka, ağızlarda 'çalımlı', 'güzel, titiz, çevik', 'becerikli' ve 'oynak (kadın)' gibi anlamlarda da kullanılır.

~ Tkm *gırnak* 'halayık, cariye'.

Orta Türkçede *kırnak* 'cariye' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *kırnak* biçimi geçer.

Bilimsel yayınlarda *kırnak*'ta *kız* sözünün saklandığı sık sık dile getirilmiştir (Örn. Poppe : Islamica 1 : 425 ; Muhamedova : İİTJa 179). Ancak *kırnak*'ın *kız* sözüyle birleştirilmesi ses ve yapım bakımlarından güçtür. Buna karşılık Kırgızların halayığa verdikleri *kızalak* adının *kız* kökünden geldiği açıktır. Eski çağlarda Türklerin cariyeye *kırkın* adını verdiklerini biliyoruz. Ancak, başlangıçta 'genç kız, genç kadın' olarak kullanılan bu adın *kırnak* biçimiyle birleştirilmesi tartışmaya açıktır. Eski Türkçe *kırkın* adı Kırgızcada *kız kırkın* 'kızlar' olarak kullanılır. Bk. Brockelmann : OGM 69. § not. Türkçe *kırnak*'ın Arapça *ġurnūq* 'a good-looking boy, or girl' biçiminden geldiği yolundaki görüş daha köklü olarak tartışılmaya muhtaçtır.

Türkçede cariyeye *karavaş* adı da verilir. Bk. *karavaş.*

Poppe: Islamica 1 : 425; Eren : NyK 51 : 368 ; Németh: Csoma Arm 70; Brockelmann : OGM 64. § d, 93. § ; Grønbech : Sprachbau 1 : 86. § : Doerfer: TMEN 1470; Räsänen : MTS 54; V 267 a; Clauson: ED 661 b.

kısır 1. 'döl vermeyen'; **2.** 'verimsiz'

~ Tkm *gısır.* - KKlp *kısır.* - Nog *kısır.* - Kzk *kısır.* - Blk *kısır.* - Krg *kısır.* Kırgızlar *kısır* yanında *subay* sözünü de kullanırlar. - TatK *kısır.* - Bşk *kısır.* - Alt, Tel, Şor, Sag *kızır* **1.**'kısır'; **2.**'boş'. Bu diyalektlerde *kısır* yerine *subay* sözü de geçer. - Tuv *kızır.* - Çuv *xĕsĕr.*

~ OT *kısır.* Eski Kıpçakçada da *kısır* olarak geçer.

Clauson'un yazdığı gibi (ED 668 b), *kıs-* kökünden geldiği anlaşılıyor. Moğolca *keüser* 'kısır' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Poppe'nin Türkçe *kız*'dan *-sır* (< *-sız*) ekiyle yapıldığı yolundaki açıklaması da tartışmaya açıktır. Bu açıklamada Türkçe *-sız* ekinin *-sır* biçimini almasına karşılık *kız*'ın olduğu gibi kaldığı göze çarpıyor. Bu engeli gidermek için *kısır*'ın **kırsır* (Çuvaşça **xĕrsĕr* <: *xĕr* ~ Türkçe *kız*) biçiminden geldiğini düşünmek gerekir. Nitekim Egorov (ÊS 300) ? işaretiyle Çuvaşça *xĕsĕr*'ın *xĕrsĕr*'dan geldiğini yazmıştır. Türkçe *-z*'lerin yalnız Çuvaşçada *-r*' ye çevrildiğini biliyoruz. Bu sava göre, Türk diyalektlerinde geçen *kısır*'ın da eski bir Çuvaşça alıntı olması gerekecektir. Tatarca, Başkurtça gibi komşu diyalektlerde Çuvaşça alıntılara rastlandığını görüyoruz. Ancak Türkçe, Türkmence, Kırgızca gibi di-

yalektlerde Çuvaşça biçimler kullanılmaz. Kaldı ki bu açıklama anlam açısından da düşündürücüdür ('kızsız').

Türkçe *kısır*'ın Arapçadan alındığı yönündeki sav da büsbütün yanlıştır. Bk. *kısrak*.

Anadolu ağızlarında *kısır* yanında *asnık* (< *aslık*) biçimi de geçer Bk. *aslık*. Yerel ağızlarda *yoz* biçimi de kullanılır. Bk. *yoz*. Çağdaş diyalektlerde 'kısır' olarak kullanılan *subay* biçimi Moğolcadan kalma bir alıntıdır.

Poppe: DAN 1925, 20; Ramstedt: KWb 234 b (*kısır* < Arapça); 338 b (Alt, Tel, Kzk *subay* < Moğolca); Brockelmann : OGM 99. § ; Şçerbak: İRLTJa 90 (*kısır* < Moğolca *keüser*); Egorov: ÊS 300; Kononov: Bildiriler 1966, 69; Şiraliev Arm 101; Doerfer: TMEN 1491; Räsänen: V 267-268; Clauson: ED 668; Eren: TDAY 1972, 261.

kıska *yer.* 'arpacık soğanı'. Yerel ağızlarda *ıska, iska, fısga, fisge, tıska, sıska* gibi birtakım biçimler de geçer.

Kökeni karışıktır. Tietze'ye göre (Deny Arm 302/178), Arapça **gizḥa* (*gizḥ* 'arpacık soğanı' kökünün *nomen unitatus*'u) biçiminden alınmıştır. Buna karşılık Tzitzilis (GrLw 144) *iska, fısga, fıska, gısga, gıska, ısga, ıska, kısga, kıska, kisga, sıska, siska, tısga, tıska* biçimlerinin Rumca ὶσκα'dan geldiğini yazmıştır.

Tietze, *kıska* yanında kullanılan *ıska* biçimini vermiş, ancak *kıska*'nın başındaki *k-*' nin düşmesi üzerinde durmamıştır. Tietze *tıska, sıska* gibi yan biçimlerini de açıklamamıştır. Tzitzilis de *iska, ıska* yanında *kıska* (~ *kısga, gıska*) biçimlerini saymış, ancak o da *kıska* (~ *gıska*) biçiminin başındaki *k-*'yi göz ardı etmiştir. Türkçede söz başındaki *k-*'lerin ara sıra düştüğünü biliyoruz. Buna karşılık söz başında *k-* türediği seyrek olarak göze çarpar.

kısrak 'dişi at'

~ Tkm *gısırak, gısrak*. Türkmenler kısrağa *baytal* adını da verirler. - Krg *kısırak, kısrak, kızırak* '(yılkıya yeni katılmış ve henüz kulunlamamış) genç kısrak'. Kızgızlar henüz kulunlamamış kısrağa *baytal* adını da verirler. - Kzk *kısırak*. Kazaklar *biye* adını da kullanırlar. - Kumd *kısrak* 'henüz kulunlamamış genç kısrak'. - Tuv *kızırak* 'henüz kulunlamamış genç kısrak'. - Şor, Sag, Kaça *kızrak* 'üç yaşında genç kısrak'. - Kuğ *kuzarak*.- Hak *xızırax* 'iki yaşında kısrak'. - Yak *kıtarax, kıtırax*. - Çuv *kĕsre* 'kısrak'.

~ OT *kısrak*. Eski Kıpçakçada da *kısrak* olarak geçer.

< *kısır* 'döl vermeyen' + *-(a)k* küçültme eki. Bu türevin diyalektlerin yalnız bir bölümünde kullanıldığı göze çarpıyor. Diyalektlerin bir bölümünde ise *kısrak* yerine *baytal* ve *biye* biçimlerinin geçtiğini görüyoruz : Tkm *baytal* 'kısrak'. - Blk *baytal*. - KKlp *baytal*. - Nog *baytal*. - Kzk *baytal* 'üç yaşında kısrak'. - TatK *baytal* 'genç kısrak'. Bk. Doerfer : TMEN 827; Räsänen : V 57 b. Tatarlar '(kulunlamış) kısrak' olarak *biye* adını da kullanırlar. - Alt, Tel *paytal*. - KKlp *biye* 'kısrak'. - Kzk *biye*. - Nog *biye*. - Sag *pī*. Bk. Clauson : CAJ 10 : 162 ; Räsänen : V 75 b; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 133-134.

Diyalektlerde yalnız kulunlamamış genç dişi atlara *kısrak* adının verildiği anlaşılıyor. O açıdan başlangıçta döl vermemiş genç atların 'kısır' sayılması doğaldır. Daha sonra kulunlamamış ve kulunlamış dişi atların ayırt edilmesi göz ardı edilmiş, *kısrak* genel olarak '(döl veren) dişi at' anlamını kazanmıştır. Teleütlerin 'kısır' olarak kullandıkları *erem* de düşündürücü bir örnektir. Bu sözün Moğolcadan geldiğini biliyoruz. Moğolca karşılığı *eremeg* 'Stute, die keine Füllen hat, steril' anlamına gelir (Räsänen : V 46 b).

Poppe: DAN 1925, 20; Katona: MNy 23: 191; Pelliot: T'oung Pao 27 : 299. s . 1. not; BSOS 6 : 558; Eren : NyK 51 : 366-367 ; DTCFD 8 : 249; TDAY 1972, 261; Şçerbak: İRLTJa 90; Doerfer: TMEN 827; Räsänen: V 268 a; Clauson: CAJ 10 : 162; ED 668-669; Kononov: Bildiriler 1966, 69; Şiraliev Arm 101; Levitskaya : Tİ 1976, 136; Egorov: ÊS 109.

kış 'aralık ayının 22'sinde başlayıp martın 21'ine değin süren, yılın en soğuk mevsimi'
~ Tkm *gış*. - Krg *kış*. - TatK *kış*. - Bşk *kış*. - Kzk *kıs*. - KKlp *kıs*. - Nog *kıs*. - Hak *xıs*. - Sag *kıs*. - Alt, Tel, Şor *kış* . - Yak *kıs*. - Çuv *xĕl*. Sonundaki *-ş* sesi Çuvaşçada *-l*'ye çevrilmiştir. Türkçe *gümüş* (< *kümüş*) ~ Çuvaşça *kĕmĕl*, Türkçe *beş* ~ Çuvaşça *pillĕk* (~*pilĕk*) örneklerinde olduğu gibi.
Ramstedt: SKE 103; Egorov: ÊS 297; Räsänen: V 268 a ; Clauson: ED 670 a; Bazin: SChron 2-53; Tenişev: MSFOu 158: 237.

kıtık 'minder, yastık gibi şeyleri doldurmak için kullanılan veya sıvanın içine katılan keten ve kendir lifleri'.
Kökenini bilmiyoruz.

kıtıpiyos *argo* 'bayağı, değersiz'
< R κι ὰπὸς ποῖος (ĕv) 'wer ist denn das (yermeli)'. Bk. *aftospiyos*.
Symeonidis: Gr 180/82.

kız 1. 'dişi çocuk'; **2.** 'evlenmemiş kadın'
~Tkm *gïz*. - TatK *kız*. - Bşk *kız*. - Nog *kız*. - KKlp *kız*. - Kzk *kız*. - Krg *kız*. - Alt, Tel, Şor *kıs*. - Yak *kïs*. - Çuv *xĕr*. Sonundaki *-z* sesi Çuvaşçada *-r*'ye çevrilmiştir. Türkçe *yaz* ~ Çuvaşça *śur*, Türkçe *dokuz* ~ Çuvaşça *tăxxăr, tăxăr*, Türkçe *baldız* ~ Çuvaşça *pultăr* örneklerinde olduğu gibi.
Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kız* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kız* biçimi göze çarpar.
Pedersen (KZ 39 : 454-455) Ermeniceden (*kois* 'Mädchen') geldiğini ileri sürmüşse de, Munkácsi (KSz 5:355) *kız* ile *kois* arasında bir bağ kurulamayacağını açıklamıştır. Sköld (Linguistic Gleanings 72-73) Ermenice *koys*' un Türkçeden alındığını öne sürmüştür : Ermenicede kıza *aŧǰik* adı verilir. Dankoff (ALT) Pedersen'in savı üzerinde durmamıştır.
Doerfer: TMEN 1601; Kononov: Tİ 1976, 18; Pokrovskaja: İRLTJa 17-22; Egorov : ÊS 298; Räsänen: LTS 83; V 269 a; Clauson: ED 679-680.

kızak 'kar veya buz üzerinde kaydırılan tekerleksiz taşıt'. Türkçede üzerinde gemi yapılan veya onarılan ızgaraya da *kızak* adı verilir. Yerel ağızlarda buğday sapı, ekin ve odun çekmek için kullanılan ağaçtan yapılmış tekerleksiz bir çeşit taşıt da *kızak* adıyla anılır. Türkçede *kazak* biçimi de 'kızak, ağır cisimleri ve özellikle deniz teknelerini çekmek için kullanılan yuvarlak ağaç' olarak kullanılır.
Eski Kıpçakçada da *kızak* olarak geçer.
~ Az *xizək*.
Türkçe **kaz-* (~ *kay-*) kökünden geldiği anlaşılıyor. Yerel ağızlarda *kayık* (< : *kay-*) ~ *gayık* biçimi de 'kızak' olarak geçer. Dar bir alanda kızağa *kaykı* adı da verilir. Ağızlarda 'kızakla kaymak' yerine *kızanmak* biçiminin kullanıldığı da göze çarpar. Eski ve yeni diyalektlerde *-z-* > *-y-* örneklerine sık sık tanık oluyoruz. Örn. Anadolu ağızlarında *döz-* ~ *döy-*, *yaz-* ~ *yay-* gibi birtakım biçimlerin geçtiğini biliyoruz.
Türkçe *kızak* biçiminin yeni bir türev olduğu açıktır.
Eren (NyK 51:360) Türkçede 'kızak, ağır cisimleri ve özellikle deniz teknelerini çekmek için kullanılan yuvarlak ağaç' olarak kullanılan *kazak* biçimini *kızak* sözüyle birleştirmiştir. Pelliot (Notes 218. s. 4. not) bu birleştirmeye katılmamıştır.

Diyalektlerde kızağa *çana* adı verilir: TatK *çana*. - Kzk *şana*. - KKlp *şana*. - Krg *çana*. - Blk *çana*. - Nog *şana*. - Alt, Tel *çanak*. Bk. Eren : DTCFD 8 : 155-156; Räsänen :V 98 b. Türkçe *çana* biçiminin kökeni bilimsel yayınlarda sık sık tartışılmıştır. Bk. Kalima : WS 2 : 182-186; Räsänen: UAJb 25:23; Schmidt: JSFOu 42, 3: 1-3; Doerfer : TMEN 1129 ; Menges: Orientalia Suecana 18, 153-162.

Kaça, Hakas, Kızıl gibi diyalektlerde 'kızak' olarak kullanılan *şor, sor*'un kökeni için bk. Räsänen: V 449 b. Sölkupçaya da geçmiştir (Márk: Néprajz és Nyelvtudomány 19-20: 251).

Räsänen: V 269 b; Tietze: ZBalk 18: 178/131 (Azerî alanında kullanılan *xizək* biçimini *kızak* ile birleştirmiştir).

kızamık 'küçük yaşlarda görülen, kuluçka dönemi bir iki hafta süren, bulaşıcı, ateşli, ufak kızıl lekeler döktüren bir hastalık'

~ Tkm *gızamık*. - TatK *kızamık*. - Krg *kızamık*. Kırgızlar *kızılça* adını da kullanırlar. - Özb *kızamık*. - Çuv *kăsămăk*. Tatarcadan alınmıştır.

Orta Türkçede *kızlamuk* olarak geçer.

Tacikçe *qazâluq* biçimi Türkçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 409).

Türkçe *kızıl* kökünden geldiği açıktır. Türkçede *-mık* (*~mik*), *-muk* (*~mük*) ekiyle yapılmış birçok türev vardır. Orta Türkçede geçen *kızlamuk* biçimindeki *-l-*'nin erken bir çağda düştüğü anlaşılıyor.

Çağdaş diyalektlerde kızamığa benzer bir hastalığa verilen *karamık* adı da *-mık* ekiyle yapılmış bir türevdir : Tkm *garamık* 'su çiçeği'. - Krg *karamık*. - Özb *karamık*. Anadolu ağızlarında da vücutta kara kabarcıklar çıkaran bir hastalığa *karamık* adı verilir.

Diyalektlerde kızamığa *kızılca* adı da verilir: Bşk *kızılsa*. - Krg *kızılça*. - Nog *kızılşa*. - KKlp *kızılşa*. - Kzk *kızılşa*.

Kıpçak diyalektlerinde *kızamık* yerine *köme* adı kullanılır.

Macarca *kanyaró* 'kızamık' biçiminin kökeni karışıktır. Bu yolda bilgi almak için bk. Ligeti: MNy 33 : 300-301; TörK 14, 194, 200, 313.

Brockelmann: OGM 91. § ; Deny: Grammaire 582 ; Ligeti: MNy 33 : 300; TörK 231; Joki: LwSS 170-171; Doerfer: TLT 409; Räsänen : MTS 107 ; V 269 a s. v. **kyz*; Clauson: ED 684 b; Sevortyan : UAJb 36 : 411.

kızan yer. **1.** 'erkek çocuk'; **2.** 'delikanlı; silâhlı köy delikanlısı'; **3.** 'çoluk çocuk'. Ağızlarda *hızan* biçimi 'çocuk', 'aile, çoluk çocuk' olarak kullanılır.

Evliya Çelebi'nin verdiği *kızaŋ* biçiminin sonundaki *-ŋ* düşüdürücüdür (Dankoff : EÇ-Glossary 74).

Azerî ağızlarında *xızan, hizan* biçimleri 'çocuk' olarak geçer.

Türkçe *kız*'dan geldiği sık sık dile getirilmiştir: *kız* + *-(a)n* küçültme eki (Eren : NyK 51: 15. s. 1. not; Bazin-Hamilton: Uray Arm 17. s. 30. not). Buna karşılık Caferoğlu (TDAY 1957, 4-5) Dağıstan Avarcasından alındığını ortaya atmıştır (*xizan, hızan* 'aile'). Son olarak Dankoff (ALT 240), yerel ağızlarda kullanılan *hızan ~ hizan* 'aç gözlü; miskin, tembel, görgüsüz, sonradan görmüş (kimse), yoksul' gibi biçimlerin Ermeniceden alındığını yazmıştır : Erm *xizan* 'wayfarer; (dial.) girl, family'. Bu biçimler arasında 'aile, çoluk çocuk' ve 'çocuk' olarak kullanılan *hızan* biçimi göze çarpıyor. Ağızlarda *hızan* yanında *kızan* biçiminin yaygın olarak geçtiğini biliyoruz. Ancak Dankoff her nedense *kızan* biçimi üzerinde durmamıştır. Bk. Eren: TD 1995/2: 868-869.

kızılcık 1. 'bir ağaç (Cornus mas)'; 2. 'bu ağacın güzün olgunlaşan, buruk bir tadı olan yemişi'

~ Tkm *kızıl* 'kızılcık'. - Nog *kızıl* 'kızılcık'. - KKlp *kızıl* 'kızılcık'

< *kızıl* + *-cık* eki.

Rusçaya *kizil* olarak geçmiştir (Vasmer: REW).

Anadolu'da bir yerde *çum* biçimi 'kızılcık' olarak geçer. Bu biçimin Karaçay göçmenlerinden derlendiğini biliyoruz. Dankoff (ALT E 170) bu biçimi Kırım Ermenicesinde kullanılan *c'um* sözüyle birleştirmiştir. Hauenschild (UAJb N.F. 12 : 156) Kırım'da *c'um* (*ağac'*) biçiminin kullanıldığını ortaya koymuştur. Ancak *çum*'un daha çok Kuzey Kafkasya'da kullanılan bir söz olduğu anlaşılıyor. Örn. Karaçayca ve Balkarcada *çum* olarak geçtiğini biliyoruz. Aliev ile Böriev, Türkmencede de *çüm* biçiminin geçtiğini bildirmişlerdi. Ancak yeni Türkmence sözlüklerde *çüm* biçiminin geçmediği göze çarpıyor. Çağdaş Türkmencede kızılcığa *kızıl* adının verildiğine tanık oluyoruz. Kalmıkçada da *tsöm* 'Kornelkirschbaum, Kornelle' biçiminin geçtiği anlaşılıyor (Ramstedt: KWb 432 a). Kalmıkça *tsöm*'ün Türk diyalektlerinden alındığı açıktır. Macarcada kızılcığa verilen *som* adı da eski Türk dillerinden kalma bir alıntıdır. Macarca *som*'un Türkçe *çum*' dan geldiğini Munkácsi (KSz 13: 359) ortaya koymuştu. Ligeti (TörK 292-293) *som*'un eski bir alıntı olarak Kafkasya'nın kuzeyinde uzanan topraklara çıktığını vurgulamıştır.

Anadolu ağızlarında kızılcığa *zoğal* adının verildiği göze çarpıyor. Bu adın ağızlarda *zoğal* yanında *zoval (> zuval)* olarak geçtiğini görüyoruz. Azerî alanında da *zogal* biçimi kullanılır. Bk. *zoğal.*

Eren: TD 1995/2: 901-902.

kibrin *yer.* 'sazan balığı'. Ağızlarda *gibrin* biçimi de geçer.

< R κυπρίνι 'sazan balığı'.

Eren: TDAY 1960, 318; Georgacas: FT 129/55.

kikla 'güzel renkli, 50 cm uzunluğunda bir balık'

< R κίχλα.

Georgacas : FT 128/45.

kil 'geçirimsiz yumuşak ve yağlı toprak'

~ Az *gil*

< Far *gil* 'clay, mud'. Farsçada *gir* olarak da geçer. - Türkçede *gil*'in başındaki *g-* sesi ötümünü yitirmiştir. Bk. *kilermeni.*

Bailey: StO 47:21; Räsänen: V 270 a.

kiler 'yiyecek ve içecekleri saklamak için kullanılan oda'. Ağızlarda *keler* (> *kerer*) 'kaya oyukları, doğal mağara, in' olarak da geçer.

< R κελλάρι 'Keller'.

Meyer: TürkSt 44; Skok: Byzantion 6: 375; Tietze: Oriens 7 : 224; Gr (1) 224/123; Kahane-Tietze: LFL 787; Räsänen: V 270 b; Kakuk : ÉlOsm 243; Tzitzilis: Zaemki 85; Tietze Arm 206.

Dankoff'un, *keler* (> *kerer*) biçimlerinin Ermeniceden alındığı yolundaki savı tartışmaya açıktır : Erm *+ayr* 'cave': *k'arayr* 'cave, cavern' (ALT 778).

kilermeni 'kırmızı renkli kil'

< Far *gil-i armanī* 'bole armoniac'.

Dankoff : EÇ-Glossary 49.

kilim 'çeşitli renk ve çizgilerle süslü, havsız, kalın kıl veya yün dokuma'

~ Tkm *kilim*. - Krg *kilem*. - Kzk *kilem*.

< Far *kilim* 'a carpet'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Doerfer : TMEN 1718 ; Räsänen: V 270 b; Škaljić: Turc 193; BER 2: 362; Andriotis: EL 159; Kakuk : ÉlOsm 243-244; TESz 2: 489; Ligeti : TörK 128.

kilise 'Hristiyan tapınağı'

< R ѣкклисіѫ (Gr ἐκκλησία). Latince *ecclesia* yoluyla belli başlı Yeni Latin dillerine de geçmiştir : İsp *iglesia;* Fr *église;* İtal *chiesa.* İngilizce *ecclesia* biçimi de Latinceden kalma bir alıntıdır.

OxfEnglDict s.v. ecclesia ; Meyer-Lübke: RomEtWb 2823 ; Wartburg : FEW 3 : 203; Frisk: GrEtWb 1: 762; Bombaci: RO 17:111; Räsänen : V 250 a; Andriotis: EL 95.

kilit 'anahtar yardımıyla çalışan kapatma aleti'

~ Tkm *kilt* 'çengel; sürme'. Türkmenler *kilik* biçimini de kullanırlar. - Nog *kirt* 'kilit'. - Blk *kirit* 'asma kilit'. - Kzk *kilt* 'anahtar'. - KKlp *gilt* 'anahtar'. - Krg *kilit* 'anahtar'.

Orta Türkçede *kirit* biçimi 'anahtar' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, bu söz Arapçada anahtara verilen *iqlīd* adına benzer. Arapça *-q-* sesi Türkçede *-k-*'ye, *-l-* sesi *-r-*' ye ve *-d* sesi de *-t*'ye çevrilmiştir.

Clauson (ED 738 b) *kirit* biçiminin Hint-Avrupa dillerinden kalma bir alıntı olduğunu dile getirmiş, doğrudan doğruya Sogdcadan (*-r-* < *-l-*) geçtiğini bir olasılık olarak vermiştir. Sogdca biçimin ise Arapça biçimin geldiği Grekçe κλείς sözüyle bağlı olduğunu bildirmiştir.

Türkçeye Farsçadan geçtiği anlaşılıyor: Far *kilīd* 'a key' < Gr κλείς. Orta Türkçe *kirit* çağdaş diyalektlerde kullanılan *-r-*'li biçimlerle birleştirilebilir. Orta Türkçe *kirit* biçiminin oluşmasında Türkçe *kir-* (> *gir-*) kökünün baskısı açıktır.

Meyer : TürkSt 44; Brockelmann : OGM 2, 37. s. ; Zeitschrift für Phonetik 4:263; Deny: Principes 102-103; Räsänen: V 271 a; Ligeti: AOH 28 : 297-298; Fedotov : ST 3, 1979, 27; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 75.

kiliz 'hasır otu, kofa'.

Kökenini bilmiyoruz. Yerel ağızlarda daha çok *kofa* adı kullanılır. Bk. *kofa.*

kilizman 'kamışlık'

< *kiliz* 'hasır otu, kofa' + *-man* eki.

Berta: ALH 45: 212.

kilya 'geminin omurgası'

< İtal *chiglia* 'keel'. Kuzey gemiciliğinden kalma bir terim olarak Fransızca yoluyla belli başlı Akdeniz dillerine geçmiştir. Port *quilha,* İsp *quilla,* Fr *quille,* İtal *chiglia.*

Tagliavini: Annali N.S. 1:194; Kahane-Tietze: LFL 194.

kimono 1. 'Japonların önden çapraz olarak kavuşan uzun ve geniş kollu ulusal giysisi'; **2.** 'geniş kollu sabahlık'.

Uluslararası bir söz olarak İngilizce (*kimono*), Fransızca (*kimono*), Almanca (*Kimono*), İtalyanca (*chimono*), Portekizce (*guimono*), Macarca (*kimono*) gibi dillerde kullanılır. Japoncadan alınmıştır (*kimono* 'giysi'). 17. yüzyılda Portekizliler tarafından Avrupa'ya getirilmiştir. Türkçe *kimono* biçiminin Fransızcadan alındığı anlaşılıyor.

kipe *yer.* 'şirden'. Dar bir alanda *kibe* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

kiraz 'bir yemiş ağacı (Prunus avium)'

< R керáси 'Kirsche'. Rumca керáσι'nin Küçük Asya kökenli bir söz olduğu anlaşılıyor. Etimolojisi karışıktır. Latince **ceresia'* dan geldiği yolundaki görüş bilim çevrelerinde ağırlık kazanmıştır. Latince **ceresia* biçimi İspanyolca (*cereza*), Fransızca (*cerise*), İtalyanca (*ciliegia*), Rumence (*cireáşă*) gibi dillerde saklanmıştır. İngilizcede *cherry,* Almancada *Kirsche* olarak geçtiğini biliyoruz. Macarca *cseresznye* biçimi Slav dillerinden kalma bir alıntıdır.

Meyer: TürkSt 32; Tietze: Gr (1) 225/124; Boisacq: MSL 17: 56-58; Räsänen: V 272 a; TESz 1: 509-510. Bk. Kluge : EWb^{21}.

kirde *yer.* 'saçta pişirilen ince ekmek'. Yerel ağızlarda *girde* biçimi de kullanılır. Eski kaynaklarda *kirde* olarak geçer.
< Far *girde* 'a kind of round cake, but not thin' (<: *gird* 'circle' + *-a*).
Bulgarcaya *kirde* olarak geçmiştir (BER 2:380).
Tietze: Pers 143/52.

kirebolu 'arıların kovan deliğini kapamak için yaptıkları yeşil bal mumu'. Ağızlarda *girebolu* biçimi de geçer.
< R κερόπολη (πρόπολις 'pirebolu' sözünün 'bal mumu' anlamına gelen κερὶ sözüyle karışması sonunda oluşmuştur). Yerel ağızlarda daha çok *pirebolu* biçimi kullanılır. Bk. *pirebolu.*
Tietze: Gr (1) 237/229; Tzitzilis: GrLw 202.

kireç 'yapı harcı olarak kullanılan beyaz madde'
~ Az *kirəc.* - Nog *kireş*
< Far *giraç* 'mortar, plaster'. - Farsça *giraç* biçiminin başındaki *g-* Türkçede *k-*'ye çevrilmiştir. Farsça *gil* > Türkçe *kil* örneğinde olduğu gibi.
Bulgarca (*kirèč*), Sırpça (*kreč*) gibi Balkan dillerine de geçmiştir.
Orta Türkçede kirece *ürnek* adı verilir. Bk. Clauson: ED 234-235.
Räsänen: V 255 a (Farsça *kirs* 'chalk, lime' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır); BER 2: 380; Skok: EtRj 2: 187-188; Dankoff: ALT D 28 (Ermenice *kir* 'lime, chalk' biçimiyle birleştirmesi düşündürücüdür). Bk. ÊSTJa 1997, 70-71.

kiremit 'yapıların çatılarını örtmekte kullanılan, yan yana dizilerek, suyu aşağıya geçirmeden akıtacak biçimde yapılmış, kızıl toprağın renginde, pişmiş balçık levha'
< R κεραμίδα.
Ağızlarda 'kiremit' olarak kullanılan *kırmıt* biçimi Arapçadan alınmıştır. Bk. *kırmıt.*
Meyer : TürkSt 44 ; Bouvat: KSz 4 : 331; Menges: WZKM 70: 14; AOH 37: 382.

kiren *yer.* 'kızılcık'. Yerel olarak *giren* biçimi de kullanılır. Bk. *eğren.*
< R κράνο 'Kornelkirsche'.
Tietze: Gr (1) 228/155; Eren : TDAY 1960, 308/155; TD 1993/2 : 37-38.

kirik *yer.* 'bir çeşit kılçıksız buğday'. Ağızlarda da *kırık* olarak da geçer.
< Erm *k'ŧik* 'awnless wheat'.
Dankoff: ALT 805.

kirinci *yer.* 'erkek deve'. Ağızlarda *girinci* biçimi de yaygın olarak kullanılır. Kıbrıs ağzında *kirinci* olarak geçer (Eren : Türkoloji Dergisi 1 : 9 - 10).
Kökenini bilmiyoruz.
Eren : TD 52 : 770; TD 1991/1 : 3, 38; 1995/2: 875.

kirizma, kirizme 'toprağı derince kazarak altını üstüne getirme'
< R γύρισμα 'Umdrehung', (*yer.*) 'Pflügen des Ackers'. Tzitzilis'e göre, κύλισμα 'tiefes Pflügen' biçiminden de yola çıkılabilir.
Tzitzilis: GrLw 88; Zaemki 124/59.

kirkit > kirgit 'dokumacılıkta atkı ipliğini sıkıştırmak için kullanılan, demirden veya ağaçtan yapılmış dişli araç'. Yerel ağızlarda *girkit, girgit* olarak da geçer. Azerî ağızlarında daha çok *kirkit* biçimi kullanılır. Bu biçimin Türkçeden geçtiği açıktır.
< R κερκίδα **1.**'Stäbchen, an dem der Einschlagfaden befestigt wurde, Weberschiffchen'; **2.** 'eiserner Bolzen am Joch'.
Symeonidis: Gr 180/81; Tietze: ZBalk 18: 181/157; Tzitzilis: GrLw 201; Eren: TD 54: 328/201 ; 55 : 119-120 ; 1990/1 : 35-37; 1993/2 : 14.

kirmen (> kirman) 'elde yün eğirmeye yarayan tahtadan yapılmış araç, iğ'.

Dilimizde *eğirmen* olarak geçer. Buna göre, *eğir-* kökünden geldiği anlaşılıyor. *eğir-* + *-men* eki.

Ağızlarda kullanılan *eğirmen*'in başındaki *e*-sesi düşmüştür. Türkçede *-men* (~ *-man*) ekinin fiil köklerinden yapılmış birtakım türevler verdiğini biliyoruz (Räsänen: Mikkola Arm).

Ağızlarda *kirmen* yanında *eğirmeç* biçimi de kullanılır. Bu biçim de *eğir-* kökünden yapılmış bir türevdir: *eğir-* + *-meç* eki.

Bu açıklamadan habersiz kaldığı anlaşılan Dankoff'a göre (ALT 782), *kirman* Ermeniceden kalma bir alıntıdır (Erm *yer. k'arman* 'spindle'). Yerel ağızlarda geçen *eğirmen* Dankoff'un gözünden kaçmıştır.

Eren: Bildiriler 1966, 10-11; TD 1995/2 : 883-884; Räsänen: FUF 24 : 48-49; V 256 b.

kirpi 'sırtı dikenlerle kaplı memeli hayvan (Erinaceus europaeus)'

~ Tkm *kirpi*. - Blk *kirpi*. - Nog *kirpi*. - TatK *kerpe*. - Bşk *terpe*. - Bar *kirbi*. - Şor *kirbi* 'sülük'. - Kzk *kirpi* . - KKlp *kirpi*. - Özb *kirpi*. - Çuv *çĕrĕp*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kirpi*). Orta Türkçede *kirpi* olarak geçer. Oklu kirpiye de *okluğ kirpi* adı verilir. Eski Kıpçakçada da *kirpi* biçimi kullanılır.

Farsçada *kirpū* (Vullers) olarak geçer.

Pelliot: BSOS 6: 564; Brockelmann: OGM 18. § ξ, Doerfer: 1622; Egorov: ÊS 325 (Farsçadan alındığı yolundaki açıklaması yanlıştır); Räsänen: V 272 b; Clauson: ED 737 b; ÊSTJa 1997, 72-74.

kirşan *yer.* 'üstübeç, allık, pudra'

~ OT *kirşen* 'üstübeç, yüze sürülen düzgün'. Kıpçakçada da *kirşen* olarak geçer. Evliya Çelebi'nin verdiği *kirşend* biçimi ilginçtir.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 272 b ; Clauson: ED 747 b; Dankoff: EÇ-Bitlis 408; EÇ-Glossary 50; ÊSTJa 1997, 75.

kirtil 'balık tutmak için kullanılan, ince dallardan örülmüş sepet'.

Tzitzilis'e göre (GrLw 176), Rumcadan alınmıştır (κάρταλος, κάρταλλος 'ein unten spitz zulaufender Korb'). Rumcada yerel olarak καρτέḍḍι 'eine Art Korb' biçimi kullanılır. Yerel ağızlarda dar bir çevrede kalmıştır.

kirve 'sünnet sırasında çocuğu kucağına alarak elini kolunu tutan kimse'. Yerel ağızlarda *kivre* olarak da kullanılır.

Azerî alanında *kirvə* olarak geçer.

Ermeniceden alındığı anlaşılıyor: Erm *yer. k'awor* 'godfather'. Kürtçeye de *k'irva, k'ivra, k'riva* olarak geçmiştir.

Eremeev: Êtnogenez 246; Budagova : ST 3, 1984, 14 ; Dankoff: ALT 355.

Symeonidis'in Rumcadan geldiği yolundaki savı yanlıştır (Gr 182/112).

kispet 'yağlı güreşte pehlivanların giydikleri, belden baldıra kadar uzanan, dar paçalı meşin pantolon'

< Ar *kisvat* 'giysi'.

Bouvat: KSz 4:333.

kişen 'zincirden yular veya ayak kösteği'

~ Tkm *kişen* 'zincir'. - Nog *kisen* 'zincir'. - Blk *kişen* 'bukağı, köstek'. - Tar, Türkî *kişen* 'bukağı'. - KKlp *kisen* 'zincir'. - Krg *kişen* 'bukağı, kelepçe; atın ön ayaklarına vurulan demir köstek'. - Kzk *kisen* 'demir köstek'. - Sag *kizen*.

Orta Türkçede *kişen* 'köstek' olarak geçer.

< *kişe* - + *-n* eki. Orta Türkçede *kişē-* 'bağlamak, kösteklemek' anlamına gelir.

Brockelmann: OGM 92. §; Doerfer : TMEN 1699; Räsänen: StO 21: 138. Clauson: ED 754 a; CAJ 10 : 163; Menges : CAJ 18 : 60-61 ; Ligeti: TörK 244.

kişi 1. 'insan, kimse, şahıs' ; 2. 'eş, koca'; 3. 'erkek'

~ Tkm *kişi* 1. 'insan'; 2. 'eş, koca'; 3. 'yabancı'. - Nog *kişi*. - KKlp *kisi*. - Kzk *kisi*. - Krg *kişi*. - Özb *kişi*. - Tar *kişi*. - Sag, Koy *kizi*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Küer, Kaça *kiji*. - Bar *kiji*. - Tuv *kiji*. - Yak *kisi, kihi*.

Eski Türkçeden başlayarak geçer (*kişi*). Orta Türkçede *kişī* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *kişī* olarak geçer.

Etimolojisini açık olarak bilmiyoruz.

Ramstedt (KWb 231 a; SKE 113) *kişi*'yi birtakım Moğolca ve Korece biçimlerle karşılaştırmıştır. Miller (Róna-Tas Arm 135-147) de "Altayca" bir etimoloji vermiştir.

Joki (LwSS 130) ; Räsänen: V 272 b; Clauson: ED 272 - 273; ÊSTJa 1997, 78-79.

kişmiş 'küçük taneli bir tür çekirdeksiz siyah üzüm'

< Far *kişmiş* 'a species of small grape without stones'.

Rusçaya *kišmíš* olarak geçmiştir.

Laufer : Sino-Iranica 231, 241; Dmitriev: Stroj 528; Räsänen: V 272 b; Jarimbetov : ST 4, 1974, 37.

kişniş 'yaprakları maydanozu andıran ve kuru yemişi bahar olarak kullanılan, tüysüz, bir yıllık ve otsu bir bitki (Coriandrum sativum)'

< Far *gişnīz* 'Coriandrum'. Farsçada *kişnīc* ve *kişnīz* biçimleri de kullanılır. Farsça *gişnīz* (~ *kişnīz*) Türkçede benzeşme (*assimilation*) sonunda *kişniş* biçimini almıştır.

Farsçada *saunīz* de 'coriander' olarak geçer.

Laufer: Sino-Iranica 298-299; Henning: AM 10:195-199; Räsänen: V 273 a.

kitakse : kitakse etmek *argo* 'bakmak, gözetlemek'

< R коíтαξε 'siehe, schaue an'.

Symeonidis: Gr 180/85.

kizir 'köylerde muhtar yardımcısı, köy kâhyası, köy bekçisi'. Yerel ağızlarda daha çok *gizir* olarak kullanılır. Ülkemizin birçok yerinde vergi toplayan görevliye de *kizir* (~ *gizir*) adı verilir.

< Far *gizīr* 'the superintendent or collector of the revenue'.

Tietze (Pers) *kizir*'e yer vermemiştir. Dankoff (ALT E26), Farsça *gizīr*'den alınma Ermenice *gzir* 'assistant of village chief' biçimi üzerinde durmuştur.

kocuk bk. *gocuk*.

koç 'damızlık erkek koyun'

~ Az *koç, goç*. - Tkm *goç*.

Orta Türkçede *koç* (ve *koçŋar*) olarak geçer. Bk. *koçkar*.

Farsçada Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır (Doerfer: TMEN 1550-1). Macarca *kos* biçimi de eski bir Türkçe alıntıdır (Gombocz: BTLw 131; Ligeti: TörK 282-283).

Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir (Moğ *quça*). - Türk diyalektlerinde kullanılan *kuça* biçimi Moğolcadan alınmıştır (Ligeti: I. OK 17: 40).

Pedersen'in Ermeniceden alındığı yolundaki savı yanlıştır (KZ 39: 449-451). Bk. Munkácsi: KSz 5: 354; Dankoff: ALT A 11.

Ligeti: AOH 10: 247; 14: 46; Räsänen: V 274 a, 296 a; Clauson: ED 589 b, 592; Bazin: SChron 502. Bk. Ligeti : TörK 130; Şçerbak : JaS 139/292, 172, 240.

koçak 'yiğit, yürekli, kabadayı'. Yerel ağızlarda 'eli açık, cömert' olarak da kullanılır.

~ Tkm *goçak* 'yiğit, kabadayı'

< *koç* + -(*a*)*k* küçültme eki.

Türkçeden Farsçaya da geçmiştir (Doerfer : TMEN 1433).

Şçerbak : İRLTJa 112; Monchi-zadeh : Xurāsān 225.

koçan 1. 'marul, lâhana gibi sebzelerde yaprakların çıktığı gövde'; **2.** 'mısırın tanelerini taşıyan, üzeri yaprakla sarılı, püsküllü meyvesi'; **3.** 'mısırın taneleri alındıktan sonra kalan sert bölüm'

~ TatK *koçan* 'Mark (in Früchten), Krautstrunk'.

Eski kaynaklarda geçmediği göze çarpıyor. Büyük bir olasılıkla Slav dillerinden alınmıştır: Rus *kočán* 'Kohlkopf'; Blg *kočàn* 'Kohlkopf; Kohlstrunk; Wurzelknollen'; Srp *kočàn* 'Stengel, Strunk' vb. (Tietze: Slav 15/83). Tietze Rumence, Arnavutça ve Rumcada geçtiğini belirtmiş, Andriotis'in Rumca κοτσάνι biçimi için Rumca bir etimoloji verdiğini ve Türkçe biçimi Rumcadan getirdiğini de eklemiştir (EL 169). Slavca biçimlerin etimolojisi tartışmalıdır. Bu yoldaki açıklamaları öğrenmek için bk. Kniezsa: SzlJsz 668-670; TESz 2: 513-514; BER 2: 686-687.

Türkçe bir türev olduğu da seslendirilmiştir. Gombocz (BTLw 227/7) Macarca *kocsány*'ın Türkçe *koçan*'dan geldiğini yazmıştır. Ligeti'nin de bu görüşe katıldığı anlaşılıyor (TörK 308). Sköld (Lehnwörterstudien 24-25) *koçan*'ı Türkçe *koç*'un bir türevi olarak değerlendirmiştir. Dmitriev (Stroj 567) Rusça *kočan*'ı Türkçeden kalma bir alıntı olarak vermiştir. Son olarak, Baskakov (Russkie familii 241-242) da Türkçe *koçan*'ı *koç* kökünden getirmiştir. Bk. Baskakov : ST 4, 1984, 14 ; Eren: TDAY 1960, 328/84.

koçaş (> **koçaç**) *yer.* 'arabacı'. Ş. Sami *koçaç* olarak vermiştir.

< Srp *kočijaš* 'arabacı'. Sırpça *kočijaš*'ın Macarcadan alındığı anlaşılıyor (Mac *kocsis*). Skok (EtRj 2: 118) Sırpça *kočijaš* biçimini vermiştir. Ancak Hadrovics'in yalnız *kočiš, kučiš* biçimlerini saydığı göze çarpıyor (UElSk 316-317). Bulgarcada *kočijàš(in)* olarak geçer (BER 2: 689).

Tietze: Slav 15/85.

koçkar 'dövüş için yetiştirilmiş iri koç'

~ Tkm *goçgar.* - Nog *koşkar.* - Bşk *kuşkar.* - KKlp *koşkar.* - Kzk *koşkar.* - Krg *koçkor.* - Özb *kuçkår.* - Tuv *koşkar.*

Orta Türkçede *koçŋar* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *koçkar* biçimi kullanılır. Bk. *koç.*

Pedersen (KZ 39: 449-450) Ermenice *oçxar* 'pecora, bestiame' biçimiyle birleştirmiştir. Bănăţeanu (SAO 3: 193) Pedersen'e uyarak, Budagova (ST 3, 1984, 13) da Ačaryan'a dayanarak bu birleştirmeyi benimsemişlerdir. Ancak Dankoff (ALT A 11) Türkçe *koç* biçimini göz önünde tutarak Pedersen'in birleştirmesine katılmamıştır. Bk. Menges: Introduction 178.

Türkçeden Farsçaya ve diyalektlerine de geçmiştir.

Şçerbak: İRLTJa 111; Doerfer : TMEN 1551 ; Räsänen: V 274 a; Clauson: ED 592; Ligeti : TörK 130.

koçu 'dört tekerlekli, kapalı, yaylı araba'

< Mac *kocsi* 'araba'. - Bulgarca *kočíja* ve Sırpça *kočija* (< *kočíje*) biçimleri de Macarcadan alınmıştır.

Macarca *kocsi* adı uluslararası bir yaygınlık kazanmıştır : İng *coach;* Alm *Kutsche;* Fr *coche;* İsp *coche;* İtal *coccio.*

Türkçede koçuya benzer yaylı bir arabaya *hinto* (> *hintov*) adı verilirdi. Bu ad da Macarcadan alınmıştır (*hintó*). Bk. *talika.*

Fekete: MNy 26:265; Bonelli: Elementi 188; Jokl : UJb 7 : 74; Barbera: Elementi 119; Kniezsa: SzlJsz 859-860; Tietze: Slav 15/84; Eren: TDAY 1960, 326/84; Décsy: ULw-Bulg 43-44; Skok: EtRj 2:118; Hadrovics: UElSk 315-316; Torma: TatEtSt 2 : 252.

kodes *argo* 'hapishane, tutuk evi'

< R κοτέτσι 'Hühnerstall'. Rumca κοτέτσι Slavca *kotec*'ten alınmıştır (Andriotis : EL 169).

Bulgarcadan belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir (BER 2 : 675).
Tietze: Gr (1) 227/146; Oriens 9 : 95 ; Symeonidis: Gr 181/96; Drimba : Iordan Arm 268.

kodoş 'yolsuz birleşmelerde aracılık eden kimse, pezevenk'. Ağızlarda *godoş* olarak da geçer.
< Erm *kotoš* 'horn'.
Bulgarca *kodòš* Türkçeden geçmiştir (BER 3:517). Sırpça *kodoş* da Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 411).
Türkçe *astik, dasnik, pezevenk* gibi sözler de Ermeniceden alınmıştır. Bk. *pezevenk*.
Dankoff: ALT 387.

kofa, kova < **koğa** 'hasır otu, saz, kamış, kiliz'. Ağızlarda *gova* biçimi de kullanılır.
~ Kzk, Şor, Türkî *koğa* 'bir çeşit saz'. - Noğ *koğa*. - Tel *koğo*.
Kökünü bilmiyoruz.
Rusça *kuga* Türk diyalektlerinden alınmıştır.
Räsänen: V 275 b; Eren : TD 1990/1 : 41-42.

kofana 'lüfer balığının büyüğü'
< R γόφαινα, γούφαινα 'eine Fischart'.
Tietze: Gr (1) 216/57; Georgacas: FT 127/22.

kofti *argo* 'asılsız, yalan, uydurma (söz)'
< R κόφτε 'schneide ab (z. B. wenn man beim Erzählen eines Ereignisses übertreibt)'.
Bk. *eftamintokofti; katakofti*.
Bulgarca *kofti* biçimi Türkçeden alınmıştır (BER 2: 682-683).
Drimba : Iordan Arm 267; Symeonidis: Gr 182/109.

kokona 1. 'yaşlı Rum kadını'; **2.** 'süsüne düşkün kadın'. Yerel ağızlarda *kokana* olarak da geçer. Türkçede ikinci hecedeki *-o-*'nun *-a-*'ya çevrilmesi normaldir.
< R κοκόνα < Rum *cocoăna*.
Bulgarcada da *kokòna* 'kadın, süsüne düşkün kadın, Rum kadını' olarak kullanılır.
Andriotis: EL 163; Crânjală : RumVl 313; BER 2: 536; Dankoff: EÇ - Glossary 75-76.

kokoreç 'şişe sarılarak korda kızartılan, kekikli kuzu bağırsağı'
< R κοκορέτσι. Andriotis'e göre (EL 163), Arnavutçadan alınmıştır.

kokoroz *esk.* 'Mısır buğdayı (Zea mays)'.
Balkan dillerinden alındığı anlaşılıyor: Blg *kukuruz*. - Srp *kukùruz*. - Rum *cucurúz*. Macarcada *kukorica* olarak geçer. Almancada, özellikle Avusturya Almancasında *Kukuruz* biçimi kullanılır.
Balkan (ve Avrupa) dillerinde yaygın olarak geçen bu sözün kökenini bilmiyoruz.
Balkan dillerine Türkçeden geçtiği yolundaki eski sav yanlıştır.
Türkçe *kokoroz* (~ *kukuruz*) yerel ağızlarda kalmıştır. Bu bitkiye daha çok *mısır* (< *Mısır buğdayı*) adı verilir. Karadeniz ağızlarında ise daha çok *lazut, lazot* adı kullanılır. Bk. *lazut*.
Miklosich: TE I, 34; Nachtr 1, 64; Kluge: EW 411; Kniezsa: SzlJsz 680; TESz 2: 660; Elezović: POF 14-15 : 434; Skok: EtRj 2: 228-229; Bernard: LB 10:116; BER 3: 109-111; Eren : TD 29 : 704. s. 7. not, 52 : 767; EtWbUng s.v. *kukorica*.

kokoz *argo* 'parasız, züğürt'.
Kökenini bilmiyoruz.
Räsänen : V 276 b; Clauson: ED 614.

kolan 1. 'hayvanın semerini veya eyerini bağlamak için kullanılan bağ'; **2.** 'enli ve kalın kuşak'. Anadolu ağızlarında 'yünden veya ipekten yapılmış kuşak' olarak da kullanılır.
~ Tkm *golaŋ* 'ip, urgan'. - Krg *oloŋ* 'kolan'. Başındaki *k-* sesi düşmüştür. - Alt, Tel *koloŋ*. - Tuv *kolun*. - Yak *xolun*.
Orta Türkçede *kolan* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kolan* biçimi kullanılır.
Başındaki *k-* birkaç çağdaş diyalektte düşmüştür.

Moğolca *olang* biçimi Türk diyalektlerinden alınmıştır.

Bulgarca *kolan* ve Sırpça *kòlan* biçimleri de Türkçeden geçmiştir. Arapça (Suriye) *qolân* 'sangle (de cheval, de mulet)' biçimi de Türkçeden kalma bir alıntıdır.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde kolana *ayıl* adı verilir: Nog *ayıl*. - KKlp *ayıl*. - Kzk *ayıl*. - Özb *ayil*.

Ramstedt: KWb 285 a; SKE 125; Pelliot: T'oung Pao 37: 81-83; Halasi Kun: Köprülü Arm (1) 55; Ligeti: KSINA 83 : 17; Škaljić: Turc 412; Räsänen: V 277 b; Clauson: CAJ 10 : 163; ED 622 b; Clark: JSFOu 75: 147.

kolay 'sıkıntı çekmeden, yorulmadan yapılabilen, emeksiz, zahmetsiz'

~ Tkm *golay* **1.** 'yakın'; **2.** 'öz, yakın, (hısım) akraba'; **3.** 'yaklaşık'. - Nog *kolay* **1.** 'güç olmayan, hafif'; **2.** 'uygun, münasip'; **3.** 'ucuz'. - Bşk. *kulaylı* 'uygun'. - KKlp *kolay* 'uygun'. - Kzk *kolaylı* 'uygun, münasip', *kolaysız* 'uygun olmayan'. - Krg *kulay* 'uygun, tam sırası'. Kırgızcanın güney kolunda geçen bu biçim, ses yönünden çarpıcıdır. Kırgızcada *kolay* biçiminin kullanılmadığı anlaşılıyor.

< *kol* + *-ay* eki.

Orta Türkçede *oŋay* 'kolay' olarak geçer. Çağdaş diyalektlerde de *oŋay* (~ *uŋay*) 'kolay' olarak kullanılır. Bk. Clauson : ED 191 b. Belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir : Blg *kolàj* (BER 2 : 546) ; Sırp *kòlaj* (Skok : EtRj 2 : 122); R κολάι (Andriotis : EL 163).

Deny: Boisacq Arm 295-312; Brockelmann: OGM 21. § ; Ramstedt : Stellung 27-28 (Türkçe *kol* + *ai* 'gut, bequem' = Moğolca *ayi*); JSFOu 55, 2: 37 (*kol-ay*); 57, 3: 10 ; Lautlehre 139 ; Räsänen : MTS 92 ; V 277 ; Doerfer: TMEN 1582; KhalMat 301.

koliva bk. *gölle.*

koloridye 'kolyoz balığının küçüğü'

< R κολαρίδια [ç.]. 'little κολιοί', κολιαρίδια [ç.]. Bk. *kolyoz.*

Georgacas: FT 129/46-47; Theodoridis: Turcica 7:42.

kolpo *argo* 'punt, fırsat (oyunda)'

< R κόλπο 'Trick, Kniff' < İtal *colpo* 'Schlag, Stoß, Streich'.

Symeonidis: Gr 180/88.

kolyoz < kolyos 'uskumruya benzer bir balık'

< R κολιός 'Scomber colias'.

Meyer: TürkSt 23; Robert: Noms indigènes 169. s. 6. not; Georgacas: IT 194; FT 129/48.

kom *yer.* **1.** 'ağıl, davar ağılı'; **2.** 'yayla evi'; **3.** 'küçük yerleşim yeri'. Ağızlarda *gom* olarak da geçer.

< Erm *gom* 'stable, sheepfold'. Kürtçeye de *gom* olarak geçmiştir.

Foy : MSOS 7:217; Kraelitz-Greifenhorst: Handes Amsorya 25: 259; Eremeev: Ètnogenez 234; Tietze: ZBalk 18:181/159; Budagova : ST 3, 1984, 14 ; Dankoff: ALT 109.

kom bk. *hom.*

komşu 'yakın yerlere konan veya yakın yerlerde oturan kimselerin birbirlerine göre aldıkları ad'. Eski kaynaklarda *konşu* (ve *koŋşu*) olarak geçer.

~ Tkm *goŋşı*. - Nog *koŋsı*. - KKlp *koŋsı*. - Kzk *koŋsu*. Kazaklar *koŋsu* yanında *körşi* sözünü de kullanırlar. - Krg *koŋşu*. - Kar *konşu*. - Özb *koşni*.

~ OT *konşı, koşnı*. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *konşı* biçimi Oğuzcadır. Eski Kıpcakçada da *konşı* olarak geçer.

Türkçe *konuş-* fiilinden *-ı* (~ *-i, -u, -ü*) ekiyle yapılmıştır. Buna göre, en eski biçimi *konşı*'dır. Sonradan *konşı* biçimi *koŋşı* > *koŋşu* olarak yaygınlaşmıştır. Türkçe *koŋşu* biçimi son olarak *-ŋ-*'nin *-m-*'ye çevrilmesi sonunda *komşu* biçimini almıştır. Türkçe *toŋuz*'un *domuz* biçimini alması gibi.

Komşu dillere de geçmiştir: Blg *komšìja;* Srp *kòmšìja; kònšìja* (BER 2: 578; Škaljić: Turc 413). Tacikçe *qošni* Özbekçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 498).

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde komşuya *körşü* adı verilir: Kzk *körşi*. - Tara, Kûr *kürşü*. - Tat *kürşi*. - Çuv *kürşĕ, kürĕş*. Tatarcadan geçmiştir. Bk. ÊSTJa 1997, 118-119.

Türkçe *komşu* (<<*konşı*) sözü gibi, *körşi* de *körüş-* 'görüşmek' fiilinden *-i* (~ *-ü*) ekiyle yapılmıştır.

Bang: KOsm 3: 29-32; Deny: Grammaire 577. Principes 116; Zajączkowski: Sufiksy 104-105; Ramstedt: StO 11, 6:3; Lautlehre 174; Formenlehre 100 ; Brockelmann: OGM 22. § b, 116. § d ; Räsänen: MTS 131; LTS 232 ; V 279 b; Kałużyński: ME 81; Clauson: ED 640 b.

konak 'kundak çocuklarının başlarında oluşan kepek tabakası'. Ağızlarda *konak* (> *gonak*) yanında *koŋak, koğak, kovak* (> *govak*) > *kovank* olarak da kullanılır. Eski kaynaklarda da daha çok *koŋak* olarak geçer.

~ Tkm *goŋak*.

Orta Türkçede başta oluşan kepeğe *kalŋuk* (**kalıŋuk* ?) ve *kıltık* adları verilir. Çağdaş diyalektlerde *konak* yerine *kayızgak* (Nog, KKlp), *gabu* (Blk) gibi birtakım adlar da kullanılır. Türkçede baş konağına *donra* adı da verilir.

Räsänen: V 280 a; Clauson: ED 623 a.

konç 'çizme, edik, çorap gibi ayağa giyilen şeylerde ayak bileğinden baldıra doğru olan bölüm'

~ Tkm *gonç*. - Nog *konış*. - Krg *konç*. - Kzk *konış*. - KKlp *konış*. - TatK *kunıç*. - Bşk *kuŋıs*. - Alt, Tel *konç*. - Tuv *xonçu*. - Çuv *kunça*. Tatarcadan geçmiştir.

Balkarlar *konç* yerine *çuruk baş* sözünü kullanırlar (*çuruk* 'çizme'). Sagaylar konca *törey* (ve *turay*) adını verirler (< Moğ *türei*).

Benzing'ın Çuvaşça *kunça*'yı Türkmence *kön* 'deri' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (PhTF 1: 704). Egorov (ÊS 118) da yanlışlıkla *konç*'un *kön* (> *gön*) kökünden geldiğini yazmıştır.

Räsänen: LTS 58, bk. 204; StO 28, 3: 11; V 279 a.

konçina 'oyun kâğıtlarında ikiliden altılıya kadar olan kâğıtlar'

< R κοντσίνα.

Gáldi: Les mots néo-grecque 167; Bazin: Turcica 13:170, 173.

konşimento 'taşınmak için gemiye teslim edilen bir mala karşılık olarak verilen alındı'

< İtal *conoscimento* 'bill of lading'.

Meyer: TürkSt 63; Kahane-Tietze: LFL 214.

kontoş 'Tatar hanlarının giydiği yakalı ve uzun kollu kürk'.

Balkan dilleri yoluyla Macarcadan alınmıştır: Mac *köntös* 'Gewand, Mantel' > Srp *kontuš, kuntoš, kuntuš;* Blg *kontoš*.

Miklosich: TE 1: 334; Škaljić: Turc 414-415; Vasmer: REW 2: 694; Skok: EtRj 2: 142; Vasmer : REW 2 : 694; Kniezsa: SzlJsz 870-872; BER 2: 599; Räsänen: V 279 b; Hadrovics : Szavak 24-29 ; UElSk 321, 397; EtWbUng 2: 816.

konvoy 'savaş gemilerince korunan yük gemileri katarı'

< İtal *convojo* 'convoy'. Uluslararası bir söz olarak büyük yaygınlık kazanmıştır.

Kahane-Tietze: LFL 243.

kopça 'bir giysinin iki yanını birbirine tutturmaya yarayan ve bir halka ile bir çengelden meydana gelen araç'.

Balkan dilleri yoluyla Macarcadan alınmıştır (Mac *kapocs* 'kopça'). Srpça *kopča*, Bulgarca *kópče, kópča* biçimleri de Macarcadan geçmiştir.

Arapça (Mısır) *kubşa* 'hook' Türkçeden alınmıştır (Littmann: Tschudi Arm 124/215).

Kniezsa: SzlJsz 847-848; Décsy: ULwBulg 42-43; Škaljić: Turc 415; BER 2: 623-624; Skok: EtRj 2:146; Hadrovics: UElSk 321-322; Dankoff: ALT B 6; Eren: TD 1995/2 : 885.

kopil *argo* **1.** 'arsız sokak çocuğu'; **2.** 'piç'.

Tietze'ye göre (Gr [1] 227/143), Rumcadan alınmıştır (R κοπέλι 'Bursch, Diener').

Tietze, yerel ağızlarda geçen *gobel, göbel* 'çocuk', 'kimsesiz çocuk', 'piç' biçimlerini de *kopil*'in yan biçimleri olarak saymıştır. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Eren: TDAY 1960, 304/141, 142, 143.

Balkan dillerinde de yaygın olarak geçer : Blg *kòpele, kòpile;* Srp *kopil;* Rum *copíl, copílă, copíliţă* ; Arn *kopíl.*

Kökeni karışıktır. Bu yoldaki görüşler BER'de (2: 613-615) gözden geçirilmiştir. BER'de her nedense Georgiev'in görüşleri üzerinde durulmadığı göze çarpıyor. Georgiev (VBE 38), Bulgarca *kòpile*'nin Slav, Latin veya Grek kökenli olmadığını yazmış, Balkan dillerinde geçen bu sözün Trakça bir kalıntı olduğunu dile getirmiştir. Bk. Georgiev: Iordan Arm 326. BER'de Crânjală'nın görüşü (RumVl 317) göz ardı edildiği gibi, Adamović'in açıklaması (AFF 10:71) da gözden kaçmıştır. Skok (EtRj 2:147-148) da Sırpça *kopil*'i Balkan dillerinde geçen ortak bir söz olarak değerlendirmiş, ancak Türkçe *kopil* üzerinde durmamıştır.

kopoy 'orta boylu, düşük kulaklı bir tür av köpeği'. Ağızlarda *kopay* (ve *kupay*) olarak da geçer. Türkçede *kopoy*'un *kopay*'a çevrilmesi normaldir.

Balkan dilleri (Blg *kopoj* 'av köpeği') yoluyla Macarcadan alınmıştır (Mac *kopó* 'bir cins av köpeği'). - Macarca *kopó* Türkçe *köpek*'le birleştirilemez.

Kúnos: NyK 27:393; Gombocz : BTLw 126, TESz 2 : 564-565; Décsy : ULwBulg 41-42 ; Doerfer : TMEN 1655 ; Şçerbak: İRLTJa 127; Golden : KhazSt 130; Moskov : BEz 43-44 : 35-40; Hadrovics: UElSk 322-323; ÊSTJa 1997, 111-112.

kopsi kefali : kopsi kefali etmek *argo* 'başını kesmek'

< R κόψε κεφάλι (κόψε 'schneide', κεφάλι 'Kopf').

Tzitzilis: GrLw 267.

kor 'iyice yanarak ateş durumuna gelmiş kömür veya odun parçası'

~ Tkm *gōr* 'ateş durumuna gelmiş kömür parçası'. - Krg *kor* 'köz'. - Özb *kor.*

Çağdaş diyalektlerde 'kor' olarak *koz* biçiminin kullanıldığı göze çarpıyor. Örn. Kara Kalpakçada 'kor' olarak *koz* biçimi kullanılır. Altayca, Teleütçe, Şorca gibi diyalektlerde de *kos* biçimi geçer.

Türkçe *kor* ile *koz* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bilimsel yayınlarda bu biçimlerin sıklıkla birleştirildiğini görüyoruz.

Doerfer : TMEN 1552; Golden : KhazSt 259.

kordon[1] **1.** 'çoğu ipekten yapılmış kalın ip'; **2.** 'saat kösteği'; **3.** 'bir yere girip çıkmayı denetim altına almak için görevlilerden oluşturulan dizi'

< Fr *cordon* 'ip, sicim; kordon; kurdela' (< : *corde* 'ip'). Uluslararası bir söz olarak İngilizce (*cordon*), Almanca (*Kordon*), Çekçe (*kordon*), Macarca (*kordon*) gibi birçok dilde kullanılır.

koroydo *argo* 'budala, ahmak, sersem, enayi'

< R κορόιδο 'Gegenstand des Gelächters, des Spottes, dumm'.

Symeonidis: Gr 181/95.

korsan 'deniz haydudu'. Eski kaynaklarda *korsar* biçimi de geçer.

< İtal *corsaro* 'pirate'.

İtalyanca *corsaro* biçimi *corso* 'korsanlık' (< Lat *cursus* 'deniz yolculuğu') sözüne *-arius* ekinin getirilmesi yoluyla yapılmıştır. Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer: Port *corsario*, İsp *cursario, corsario* vb. Rumcada κουρσάρος olarak kullanılır. Türkçede kullanılan *korsar* biçiminin κουρσάρος'tan alındığı açıktır.

Akdeniz dillerinde *-alis* ekiyle yapılmış türevler de kullanılır: EFr *coursal*, İtal *corsale*, Ar *kursālī, qurṣāl, qurṣān*. Bu verilere göre, Türkçe *korsan* (~ *kursan*) biçiminin Arapça yoluyla alındığı anlaşılıyor.

Meyer : TürkSt 79; Kahane-Tietze: LFL 8. s., 251; Eren : TD 53 : 256.

koru 'bakımlı küçük orman'

~ Az *goruğ*.

Orta Türkçede *korığ* 'koru, küçük orman' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *koru* biçimi geçer.

< *korı-* 'korumak' + *-ğ* eki.

Benzing: Deny Arm 60; Joki: LwSS 195-196; Doerfer: TMEN 1462; Räsänen: V 282 b; Clauson: ED 652 b.

koruk 'henüz olgunlaşmamış ekşi üzüm'.

Azerî ağızlarında *gora, gura* 'koruk' olarak geçer.

Scherner'e göre (CAJ 17: 250), Farsçadan alınmıştır (Far *ġōra* 'unripe grapes or dates'). Ancak Farsça *ġōra*'nın Türkçe *koruk* biçimini ses bakımından karşılamadığı açıktır.

Orta Türkçede koruğa *talka, tarka* adı verilir. Bu ad 'olmamış yemiş' olarak da kullanılır. Eski Türkçede *tarka* 'acı, ağır', Uygurcada ise 'tuzlu, ekşi' olarak geçer. Bk. Ligeti : AOH 19 : 261. Clauson'a göre (ED 539 a), yabancı bir dilden alındığı açıktır. Clauson Farsça *talx* üzerinde duruyor.

korunga *yer.* 'yabanî yonca, tirfil'. Yerel ağızlarda *korungal, görünge* ve *görüngel* biçimleri de kullanılır.

Ermeniceden alındığı anlaşılıyor : Erm *kornkan* 'oregano', *yer. kornka*. Kürtçeye de geçmiştir.

Yerel ağızlarda yabanî yoncaya daha çok *tirfil* ve *üçgül* adları verilir.

Dankoff : ALT 392; Eren : TD 1995/2 : 870-871.

kosa *yer.* 'tırpan, bir çeşit uzun saplı orak'

< Blg *kosa* 'tırpan', Srp *kòsa*.

Tietze : Slav 18/101; Kniezsa: SzlJsz 258-259.

kostak *yer.* **1.** 'çalımlı, güzel giyinmiş, yakışıklı'; **2.** 'kendini beğenmiş, onurlu'; **3.** 'kabadayı, yürekli'

< Far *gustāx* 'arrogant, presumptuous, bold, rash, audacious, uncivil'. Sonundaki *-x* Türkçede *-k*'ye çevrilmiştir. Bk. Tietze : Pers 129. s. Türkçe *küstah* da Farsçadan alınmıştır. Bk. *küstah*. Buna göre, *kostak* ve *küstah* biçimlerinin bir *doublet* oluşturdukları anlaşılıyor.

koşun 'asker dizisi'

~ Tkm *goşun* 'ordu'. - Özb *koşin*. - Krg *koşun, koşūn* 'ordu'

< Moğ *qosiğun* 'askerî birlik; bölük'. Kalmıkçada *xoşūn* olarak geçer.

Türkçe *koş-* kökünden *-(u)n* ekiyle yapılmış bir türev olduğu yolundaki eski sav yanlıştır. Moğolcadan Farsçaya da geçmiştir.

Zajączkowski: Sufiksy 79; Ligeti: NyK 49 : 267; Köprülü: TM 7-8: 13; Ramstedt: SKE 134; Doerfer: TMEN 282; Dankoff: EÇ-Glossary 76.

kotan 'büyük saban'. Yerel ağızlarda *kötan* ve *köten* olarak da geçer.

~ Az *kotan* 'saban'. - Blk *goton* 'saban'.

Eski Türk diyalektlerinde kullanılmadığı anlaşılıyor.

< Erm *yer. gut'an, k'ōt'an* 'large plow'.

Türkçede büyük bir kuşa verilen *kutan* (*kuşu*) adıyla birleştirilmesi yanlıştır. Bunun

gibi, çağdaş diyalektlerin bir bölümünde kullanılan *kotan* 'ağıl' biçimiyle de birleştirilemez.

Daher: AA 1: 88; Caferoğlu: EFTDED 19: 43-50; Eren : TD 8 :17; 52 : 768; TM 19 : 286-287, 302 ; Eremeev : Êtnogenez 235 ; Tietze : ZBalk 18:182/161 ; Dankoff : EÇ-Glossary 50; ALT 116.

kovan < koğan 'arılara barınak olarak yapılan, türlü biçimdeki tahta, sepet veya sandık'. Anadolu ağızlarında 'ağaç yayık' olarak da kullanılır.

'Yayık' olarak kullanılan *kovan*'ın ağızlarda 'sap deliği' anlamını aldığı göze çarpıyor Bk. *gübü*.

Dmitriev (DAN B, 1926, 68) *-ğan* ekiyle kurulduğunu dile getirmişse de, kökünü vermemiştir. Räsänen (V 275 b) **kobğa* biçimiyle karşılaştırmış, *kova* biçimini de vermiştir (V 273).

Çağdaş diyalektlerde kovana türlü adlar verilir : TatK *umarta*. - Bşk *umarta*. - Çuv *marta*. - Krg *balçelek, bal çelek*. - Nog *bal şeten*. - Blk *bal çeten*. Bk. Räsänen: V 361 b.

koy 'küçük körfez; denizin, gölün küçük girintiler biçiminde karaya sokulduğu yer'.

Kahane-Tietze: LFL 2. s.; Räsänen: LTS 207; V 280 a.

koyu 1. 'yoğunluğundan dolayı güç akan, *sulu* karşıtı'; **2.** 'karaya kaçan (renk)', *açık* karşıtı'; **3.** 'aşırı'

~ Tkm *goyı*. - TatK *kuyı*. - Bşk *kuyı*. - Nog *koyı*. Nogaycada *koyı* yanında *yıyı* biçimi de geçer. - KKlp *koyuw*. - Kzk *koyū*. - Krg *koyū*. - Sag, Koy, Kaça, Küer *koyuğ*. - Türkî, Tar *koyuk*. - Tuv *xoyuğ*. - Yak *xoyū*. - ? Çuv *yăvă*.

Uygurcadan başlayarak kullanılır (Uyg *koyuğ*). Orta Türkçede *koyuğ* olarak geçer.

Ramstedt (KSz 15 : 147; 16 : 81; Stellung 18, 20) Çuvaşça *yăvă*'yı Türkçe *koyu* biçimiyle birleştirmiştir. Çuvaşçada *kan, kar* ve *kal-* gibi birtakım örneklerde *k-*'nin *y-*'ye çevrildiğini biliyoruz. Bu olayın uzun ünlülerle bağlı olduğu açıktır. Türkçe *koyu*'nın 1. hecesinde uzun bir ünlü geçmediğine tanık oluyoruz. O bakımdan Çuvaşça *yăvă* biçimindeki *k- > y-* değişmesi açıklanmaya muhtaçtır.

Ramstedt'in otoritesine güvenen Türkologlar Çuvaşça *yăvă*'yı sık sık Türkçe *koyu*'nun karşılığı olarak değerlendirmişlerdir. Örn. Poppe: AM 1: 778; KCsA 2: 73, 76; Ligeti: MNy 31: 218-219; AOH 19 : 168; Egorov: ÊS 73; Doerfer : TMEN 1589 ; Räsänen: V 276 a; Benzing: PhTF 1: 712. Ancak Benzing'in Deny Armağanı'nda (59) Türkçe *koyu* yanında Çuvaşça *yăvă*'yı saymadığı göze çarpıyor.

Nogaycada *koyı* yanında kullanılan *yıyı*'nın eski ve yeni diyalektlerde geçmediği göze çarpıyor. İlk bakışta Nogayca *yıyı* biçimiyle Çuvaşça *yăvă* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Ancak, bu konuda daha açık bir yargı verebilmek için *yıyı* biçimini doğrulayan yeni verilerin ortaya çıkması gerekecektir.

Brockelmann: OGM 18. § e; Clauson: ED 676 b.

koyun 'eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan'

~ Tkm *goyun* 'koyun; koç'. - Blk *koy*. - Nog *koy*. - Krg *koy*. - KKlp *koy*. - Kzk *koy*. - TatK *kuy*. - Bşk. *kuy*. - Alt, Tel, Şor, Kaça, Sag *koy*. - Hak *xoy*. - Tuv *xoy*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz (*kōń*). Orta Türkçede *kōy* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Argular *kōn* biçimini kullanırlar. Kumancada *koy* olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise *koyun* biçimi kullanılır.

Türkçe *koyun* biçiminin *-(u)n* küçültme ekiyle yapılmış bir türev olduğu anlaşılıyor : *kōń* + *-(u)n*. Eski Türkçe *kōń* biçiminin

sonundaki *-ń* Türk diyalektlerinde *-y*'ye çevrilmiştir. Bk. Bang: KSz 17-18; Zajączkowski: Sufiksy 20; Németh: KCsA 3: 109.

Pedersen (KZ 39: 449-453; ZDMG 57, 561) Ermenice *xoy*'dan ayrılamayacağını yazmıştır ('Widder'). Ona göre, Ermenice *xoy*'un Türkçeden alındığı düşünülemez. Munkácsi (KSz 5: 353-354), Türkler (ve Moğollar) arasında yaygın olarak yaşayan bu sözün Ermeniceden gelmediğini dile getirmiştir. Bununla birlikte, Pedersen'in savı bilimsel yayınlarda ara sıra göze çarpar. Örn. Bănăţeanu (SAO 3: 193), Pedersen'e dayanarak Türk diyalektlerinde kullanılan *koy*'un Ermenice *xoy*'dan alındığını seslendirmiştir Budagova (ST 3, 1984, 13) da Ačaryan'a uyarak *koyun* ve *koy* biçimlerinin Ermeniceden geldiğini benimsemiştir. Son olarak Dankoff (ALT A 8) Pedersen'in etimolojisini vermekle yetinmiştir. Bk. *koç, koçkar.*

Moğolca *qonin* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır.

Ligeti : NyK 49 : 207; MNy 59 : 386, 388; AOH 19: 167; Doerfer: TMEN 312, 1590; KhalMat 301; Räsänen: LTS 207; V 279; Clauson: ED 631; Róna-Tas: ChuvSt 139; Janhunen: NyK 91: 103.

koz[1] 'ceviz'

~ Tkm *xōz*. - TatK *koz*. - Nog *koz*. - KKlp *goz*.

Eski verileri Clauson (ED 680) değerlendirmiştir. Eski Kıpçakçada *koz* olarak kullanılır.

Farsçadan alındığı anlaşılıyor (Far *gawz* 'a nut; a walnut').

Gombocz (NyK 35: 255; KSz 13: 8-9) Türkçe *koz* biçimini yanlışlıkla birtakım "Altayca" verilerle karşılaştırmıştır.

Farsça *gawz* Arapça yoluyla Türkçeye *ceviz* olarak da geçmiştir. Buna göre, *ceviz* ve *koz* biçimleri Türkçede açık bir *doublet* örneği oluşturmuşlardır. Bk. Eren : TD 1995/2 : 731-736.

Bouvat: KSz 2: 323, 331; Laufer: Sino-Iranica 248, 256. s. 5. not; Munkácsi: KSz 20: 132; Räsänen: UJb 19: 102. s. 2. not; V 162 a; Deny: Boisacq Arm 309; Németh: Csoma Arm 92. s. 1. not; Clauson: ED 680; Bläsing: AL 36; FO 29: 16. Bk. Miller : Res-AltL 167.

koz[2] 'iskambil oyunlarında diğer kâğıtları alabilen, onlara üstün tutulan belirli kâğıt'.

'Ceviz' olarak kullanılan *koz*'dan geldiği anlaşılıyor. Türkçeden Rumcaya da geçmiştir.

Meyer: TürkSt 60; Tryjarski : TKA 15 : 323-324 ; Bazin: Turcica 13: 173. Bk. Vasmer : REW.

koza 'içinde tohum veya krizalit bulunan koruncak' Ağızlarda *koza* yanında *kozak* ve *kozalak* biçimleri de kullanılır.

< Far *ġoza, ġoja* 'a cotton-pod; the silkworm's cone; the head of a poppy'.

Ligeti: AOH 17: 15.

köfte 'kıyılmış etten türlü biçimlerde pişirilen yemek'

< Far *kōfta* 'hashed meat; balls of pounded meat cooked in soup, rissoles'.

Türkçeden belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir.

Räsänen: V 286 b; Scherner: CAJ 17: 251.

köfter 'üzüm şırasıyla nişasta kaynatılarak yapılan ve dilim dilim kesilerek kurutulan bir çeşit pestil'

Tzitzilis'e göre (GrLw 225), Rumcadan alınmıştır: R κοφτάρ' 'ein Kuchen aus Most und Mehl'. Farsça *koftar* 'a sauce made of plums and grapes' biçimi Tzitzilis'in gözünden kaçmıştır.

Sırpça *ćùfter* Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 198).

köftere *yer.* 'tarla ve bahçeye su salmak için büyük arka açılan delik, ağızlık'

< R κοφτέρι ν '*Schleuse'.

Tzitzilis: GrLw 263.

köftün 'sığırlara yedirilen susam veya keten küspesi'. Yerel ağızlarda *göğdün* (> *gövdün*) 'yağı alınmış keten küspesi' olarak da kullanılır.

< Erm *kopton* 'cake of bran and oil for cattle'.

Dankoff: ALT 380; Eren: TD 1995/2 : 870.

köke 'bir cins eski savaş gemisi'

< İtal *cocca* 'cock'.

Kahane-Tietze : LFL 202; Doerfer: TMEN 1681.

köken 1. 'kavun, karpuz, kabak gibi bitkilerin toprak üstünde yayılan dalları'; **2.** 'bir şeyin çıktığı, dayandığı temel, biçim veya yer, menşe'; **3.** 'soy'

< *kök* + *-(e)n* küçültme eki.

Bazin-Hamilton: Uray Arm 17. s. 30. not.

köknar 'çam ağacı'. Ağızlarda *küknar* biçimi de geçer. Eskiden 'çam fıstığı' olarak da kullanılmıştır.

< R κουκουνάρι 'Piniennuss'. - Yerel ağızlarda kullanılan *künar* (> *küner*) biçimi de 'çam fıstığı' anlamına gelir.

Meyer: TürkSt 32; Tietze: Gr (1) 229/162; Gr (2) 376/323; Symeonidis: Gr 182/113.

kölçer 'tanelere zarar veren bir buğday hastalığı'. Yerel ağızlarda *gölcür* 'ekinlerin içinde bulunan yabanî ot' (>*göğcür* 'tahılın içindeki yabanî tohum') ve *gülcer* 'buğdayın içindeki kara taneler, yabanî fiğ' gibi birtakım biçimler de geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

köle 'savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden kaçırılarak özgürlükten mahrum bırakılan veya başkasından satın alınan erkek, kul, esir'.

Kökenini bilmiyoruz Bk. *kul*.

Räsänen: V 288 b.

kölle bk. *gölle*.

kömür 'odunun toprak altında veya kapalı yerlerde için için yanması sonunda oluşan yakıt' ~ Tkm *kömür*. - Nog *kömür*. - KKlp *kömir*. - Krg *kömür*. - Blk *kömür*. - Özb *komir*. - TatK *kümir*. Tatarcada *küymir* olarak da geçer. - Alt, Tel *kömür*. - Tub *kömür* 'ağaç kömürü'. - Sag *köbür*. - Yak *kömür*. - Çuv *kamrăk* 'ağaç kömürü'. Sonundaki *-k* Çuvaşçada yaygın olarak kullanılan bir küçültme ekidir. Uygurcadan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede de *kömür* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *kömür* olarak kullanılır. Yaygın bir inanca göre, Türkçe *köm-* (> *göm-*) kökünden *-(ü)r* ekiyle yapılmıştır. Ramstedt (Formenlehre 212) *köm-* kökünün '(die Holzkohlen zur Nacht) mit Asche bedecken', 'begraben' anlamına geldiğini bildirmiştir. Bazin (AOH 36 : 58) Türkçe *köm-*, *göm-* 'enterrer' kökünden geldiğini bildirmiştir ("le procédé primitif de carbonisation du bois consiste en une combustion partielle sous terre battue.") Ancak *köm-* kökü Türkçede *göm-* biçimini almışsa da, *kömür* bütün diyalektlerde olduğu gibi kalmış, *gömür*'e çevrilmemiştir. O bakımdan diyalektlerde kullanılan *köy-* (> *küy-*) 'yanmak' kökünden geldiği yolundaki sav da düşündürücüdür. Bu türevde geçen *-mür* eki *yağmur* (< : *yağ-*) adında da kullanılmıştır. Tatarcada *kümir* yanında geçen *küymir* biçimi, bu sava ağırlık veren bir tanıktır. Buna karşılık diyalektlerde **kömür* biçimine rastlanmadığı göz ardı edilemez. Bk. Doerfer - Tezcan, Wörterbuch des Chaladsch 97 (s. v. *çamur : kömür* < *kóńmür*.

Modern diyalektlerde *köy-* (> *küy-*) kökünün birçok türevi göze çarpar: Sag *köye* 'kurum, kömür'; Kaça *küye* 'kurum'; Şor *küyelik* 'kömür, kurum' gibi.

Komşu dillere de geçmiştir. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Doerfer: TMEN 857; TLT 183.

Ramstedt : SKE 117; Räsänen: MTS 100, 140; V 289 b (<: *köm-*); Brockelmann: OGM 99. § (< *köm-*) ; Egorov : ÊS 99 (< *köy-, küy-*); Bazin : AOH 36 : 58; Clauson: ED 723 a; Ligeti: TörK 231 (*köm-ü-r*) ; Nugteren - Roos : AOH 39 : 44 ; ÊSTJa 1997, 102-103.

kömüren 'sarımsağa benzer bir bitki, yabanî sarımsak (Allium rotundum)'. Anadolu'da çiğ olarak yenilen bu bitkiye *köpek sarımsağı* veya *köpek soğanı* adı da verilir. Ağızlarda *kömüren* (> *kömren*) yanında *körmen* biçimi de kullanılır. Bu yan biçimin göçüşme (*métathèse*) sonunda oluştuğu açıktır (*kömren > körmen*).

~ Sag, Tel *köbürgen* 'bir çeşit soğan'. Teleütler bu adı 'suyla ovulduğu zaman köpüren bir bitki' olarak da kullanırlar. - Krg *köbürgen* 'dağ soğanı'. Kırgızlar dolamaya da *köbürgen* adını verirler.

~ OT *kövürgen* 'dağ soğanı'. Oğuzların *kövürgen* yerine *kömürgen* biçimini kullandıklarını biliyoruz. Brockelmann'ın bu verileri *kümürgen, küvürgen* diye okuması yanlıştır. Brockelmann (OGM 53. §) *kümürgen, küvürgen* biçimini *-gen* ekiyle kurulmuş bir türev olarak değerlendirmiştir.

Bu verilere göre, *köpür-* (~ *köbür-*) kökünden geldiği anlaşılıyor: *köpür-gen > köbürgen > kövürgen > kömüren > kömren* (göçüşme sonunda) > *körmen.*

Brockelmann: OGM 53 §; Clauson: ED 691 b, 723 b; Räsänen: FUF 31 : 17; V 285 b ; Rassadin : FLTJa 204; Eren: TDAY 1978-1979, 6-7; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 100 ; Ligeti : TörK 230 (*kümür-gen*).

kömüş *yer.* 'manda, su sığırı'

~ Tkm *gāvmiş*

< Far *gāvmēş* 'a buffalo'. - Tietze (Pers) *kömüş*'ü vermemiştir. Türkçede *kömüş* yanında *camız* biçimi de kullanılır. Bk. *camız.* Türkçe *kömüş* ve *camız* biçimleri açık bir *doublet* örneği olarak değerlendirilebilir. Bk. Eren TD 1995/2: 731-736.

Räsänen: V 148 a.

könte 'tütün bağlamı'

< R κεντιά.

Tzitzilis: Zaemki 143. s. 3.

köp *yer.* 'kağnının ön ve arkasına enlemesine konulmuş uzun tahta'. Ağızlarda *göp* (> *gop*) olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Tietze: ZBalk 18:174/104.

köpek 'çok iyi koku alan, sadık ve bekçilik, avcılık gibi işler için beslenen hayvan'

~ Az *köpek.* - Tkm *köpek.* - KKlp *köpek.* - Özb *köpek* 'tüylü, uzun tüylü, köpek'.

Orta Türkçede geçmediği anlaşılıyor. Eski Kıpçakçada *köpek* 'çok tüylü köpek' olarak kullanılır. Çoban köpeğine *köpek it* adı verilir (Golden: Róna -Tas Arm 50).

Köpeğin çıkardığı sesten (*göv göv, köv köv*) geldiği anlaşılıyor.

Korsch [Korş] (Thomsen Arm 200-201) Rusça *sobaka* 'köpek' sözünden geldiğini yazmıştır. Ancak bu birleştirme ses açısından karışıktır. Menges (The Igor' Tale 29-30) de Hint-Avrupa dillerinde 'köpek' olarak kullanılan biçimlerle *köpek* adı arasında bağlantı kurmayı denemiştir. Ona göre, *köpek* adı *-ak/ -ek* küçültme ekiyle oluşturulmuş bir biçimdir. Ancak daha sonra Menges (CAJ 30:266-274). Avrasya dillerinde kullanılan **kuç-, *kut-* 'Hund, Junges von Hund' biçimlerini gözden geçirmişse de, *köpek* üzerinde durmamıştır. Şçerbak (İRLTJa 127) belli başlı verileri saymakla yetinmiştir.

Macarca *kopó* 'Jagdhund' biçiminin Türkçe *köpek*'ten alındığı yolundaki eski sav yanlıştır (Gombocz: BTLw 126). Bk. Doerfer :

TMEN 1655. Golden (KhazSt 130) da bu eski birleştirmeye yer vermiştir. Macarca *kopó* Türkçeye *kopoy* olarak geçmiştir. Bk. *kopoy*. ESTJa (1997, 111-112) Türkçe *köpay* biçimini *köpek*'in bir yan biçimi olarak vermiştir ki yanlıştır.

Kazakça ve Kara Kalpakçada köpeğe *töbet* adı verilir. Bu ad Kırgızcada *döböt*, Yeni Uygurcada *tövet* olarak geçer. Kökenini bilmiyoruz (Şçerbak: İRLTJa 128).

Anadolu ağızlarında köpek yavrusuna *göbelez* (> *göblez*) ~ *gölbez* gibi birtakım adlar verilir. Evliya Çelebi bu adı *göblez* olarak vermiştir (Dankoff: EÇ-Glossary 41). Yerel ağızlarda kullanılan *göbelez* adıyla *köpek* biçimi arasında bir bağ kurulamaz. Bk. *göbelez*.

Eski ve yeni diyalektlerde *küçük* biçimi de 'köpek yavrusu' olarak kullanılır. Ancak eski ve yeni diyalektlerde köpek yavrusuna daha çok *enik* adı verilir. Bk. *enik*. Özbekçe *kuçuk* 'köpek yavrusu' Tacikçeye *kuçuk, küçük* 'Hund' olarak geçmiştir (Doerfer: TLT 181). Bk. Golden: Róna-Tas Arm 51 (Türkçe *köçek* 'a camel colt' biçiminin köpek yavrusuna verilen *küçük* adıyla birleştirilmesi düşünülemez. Türkçe *köçek*, 'deve yavrusu' olarak *köşek*'ten başka bir şey olamaz. Bk. *köşek*).

Türkçede gövdesi mekik biçiminde, burun kısmı sivri, solungaç yarıkları boynun iki yanında bulunan yırtıcı bir balığa *köpek balığı* (Mustelus vulgaris) adı verilir. Georgacas'a göre (FT 135/166), bu ad Rumca γαλέος'a dayanan bir çeviri alıntısıdır (*calque, loan-translation*).

Räsänen: V 291 b; Tryjarski : CAJ 23 : 307-308 ; Golden : Róna - Tas Arm 50.

köpen *yer.* 'deve çulu'. Yerel ağızlarda 'kaba kumaş', 'eski bez, paçavra' ve 'kundak bezi, çocuk bezi' olarak da kullanılır. Eski sözlüklerde de 'deve çulu' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *köben* olarak kullanırlar.

Kökünü bilmiyoruz.

Tietze: Gr (1) 229/161; Eren: TDAY 1960, 309/161. Clauson (ED 689 b) alıntı olasılığı üzerinde durmuş, ancak Anadolu ağızlarında yaşayan biçimleri gözden kaçırmıştır. Bk. ÊSTJa 1997, 108-109.

köprü 'iki yakayı birbirine bağlamak için yapılan yapı'. Yerel ağızlarda *körpü* olarak geçer.

~ Tkm *köpri*. - Nog *köpir*. - KKlp *köpir*. - Blk *köpür*. - Krg *köpürö*. Kırgızlar *köpürö* ve *köpürük* biçimlerini de kullanırlar. - Kzk *köpir*. - Özb *koprik*. - Alt, Tub *kömrü*. Altay Türkleri köprüye *kür* adını da verirler. Bu adın Moğolcadan geldiği anlaşılıyor (Räsänen: V 310 a). - Tel *kömür*. Teleütler *kör* adını da kullanırlar. Altayca *kür* biçimi gibi, bu ad da Moğolcadan alınmıştır. - Sag *köbür*. - Mad *köbürtke*. - Sag *kübürtke*. Madırca ve Sagayca *köbürtke* (> *kübürtke*) biçimlerindeki *-t-* sonradan türemiştir. - TatK *kübir*. - Tuv *kövürüg*. - Yak *kürbe, ürbe*. Yakutça *kürbe*'nin göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıktığı açıktır (*kübre* > *kürbe*). Başındaki *k-*' nin düşmesi üzerine *ürbe* biçimini aldığı anlaşılıyor (Eren: TDAY 1953, 165-166). - Çuv *kĕper*.

En eski kaynaklardan başlayarak kullanıldığını görüyoruz (*köprüg*). Orta Türkçede de *köprüg* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *köprü, köpri* biçimleri kullanılır.

Grekçede köprüye verilen γέφῦρα adından alındığı yolundaki eski görüşün son yıllarda da ara sıra dile getirildiğine tanık oluyoruz. Ancak Grekçe γέφῦρα'nın *δέφυρα'dan geldiği anlaşılıyor (Windekens: Dictionnaire étymologique 54). O açıdan Grekçe *δέφυρα' nın Türkçe *köprüg* biçimiyle birleştirilmesi kolay kolay düşünülemez. Kaldı ki Grekçe

γέφῦρα Eski Türkçe *köprüg* biçiminin sonundaki *-g*'yi de karşılayamaz.

Türkçe *köprü*'nün *köpür-* kökünden gelen bir türev olduğu anlaşılıyor. Bu görüş Clauson'dan başlayarak ağırlık kazanmıştır. Ancak, Clauson'un belirttiği gibi, *köpür-* köküyle *köprü* arasındaki anlam bağı açıklanmaya muhtaçtır.

Arapça *kûbri* 'pont' Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Srp *ćùprija;* Blg *kjuprija* vb. (BER 3: 253; Skok : EtRj 1 : 365).

Eski çağlardan kalma bir alıntı olarak Moğolcada da kullanılır.

Meyer: TürkSt 43; Vlandimirtsov: SrGr 213; Räsänen: StO 14, 1: 1-11 (Gr γέφῦρα); LTS 62, 227; V 292 a; Brockelmann: Zeitschrift für Phonetik 4: 263; Németh : Berzeviczy Arm 165; Ramstedt: Thomsen Arm 185 ; SKE 131; Joki: LwSS 199-200; Deny: Principes 177 (< Gr *gefüra*); Egorov: ÊS 106; Zajączkowski: Sufiksy 104; RO 22: 107; Poppe: UJb 7: 156; Doerfer: TMEN 1623; TLT 184; Ligeti : AOH 17 : 30 ; Clauson: ED 690 b; Škaljić: Turc 200; Adamović: AFF 10: 68; Skok: EtRj 1: 365; Menges: CAJ 15: 35; Hegaard: AO 3 : 257; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 79; ÊSTJa 1997, 113-114.

köpülemek *yer.* 'yorgan, yastık veya şilteyi kalın ve aralıklı dikişle dikmek'. Ağızlarda *köpümek* (> *göbümek*) biçimleri de kullanılır.

Yerel ağızlarda kullanılan *göbü* (< **köpü*) 'kalın dikiş, yorgan dikişi' sözünden geldiği açıktır (*köpü* + *-le-* eki).

kör[1] 'gözü görmeyen'

~ Tkm *kör.* - KKlp *gör*

< Far *kūr* 'blind; one-eyed'.

Çağdaş diyalektlerde daha çok *sokur* biçimi kullanılır: Blk *sokur.* - Nog *sokir.* - KKlp *sokır.* - Kzk *sokır.* - Krg *sokur.* - TatK *sukır.* - Bşk. *hukır.* Başkurtçada baştaki *s-*'nin *h-*'ye çevrilmesi kuraldır. - Çuv *sukkăr.*

Anadolu ağızlarında da *sokur* 'bir gözü kör' olarak geçer. Bk. *sokur.*

Egorov: ÊS 193 s. v. *sukkăr;* Räsänen: V 292 a ; Tietze: WZKM 82: 354.

körebi, kürebi *yer.* 'diken, çalı kesmeye yarayan yarım ay biçiminde küçük balta'. Yerel ağızlarda *görebi, gürebi* biçimleri de kullanılır. Eski kaynaklarda *körepe* olarak geçer.

< R κρώπι 'Gartenhippe'.

Tietze: Gr (1) 229/157.

köreşe 'yerdeki karın yüzünde buz tutmuş olan tabaka'.

Kürtçede *kurşe* olarak kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

Eren : TD 56 : 350-351.

körfez 'büyük koy'

< R κόρφος 'gulf'. - Eski Grekçe κόλπος Latinceye *colpus* (*colphus, colfus*) olarak geçmiştir. İspanyolca *golfo,* Eski Fransızca *goffre,* İtalyanca *golfo* biçimlerinin Latince *colfus*'tan geldiği açıktır. İtalyanca *golfo* Venedik'te *colfo* biçimine girmiştir. İtalyanca *colfo* Rumcada κόλφος biçimini almıştır. Bu biçimin Rumcada κόρφος'a çevrildiği anlaşılıyor. Arapça *kurfaz, karfaz* biçimi Türkçeden alınmıştır.

Miklosich: TE 1:159; Meyer: TürkSt 80; Kahane-Tietze: LFL 791; Räsänen: V 293 a; Eren : TD 53 : 256.

körmen bk. *kömüren.*

körpe 1. 'dalından yeni koparılmış, tazeliği üstünde, daha büyümemiş'; **2.** 'büyümemiş'.

Yerel ağızlarda *körpe* (> *görpe*) 'yeni doğan kuzu veya oğlak' olarak da kullanılır.

~ Tkm *körpe* 'en son doğan (çocuk, oğlak, kuzu)'. Türkmenler *körpeç* 'kuzuluk',

körpeçe 'yorgana benzer küçük döşek' türevlerini de kullanırlar. - Krg *körpö* 'kuzu derisi'. - Kzk *körpe* 'yorgan'.

Orta Türkçeden başlayarak kullanıldığını görüyoruz: *körpe* 'mevsimi geçtikten sonra doğan (hayvan) veya çıkan (ekin)'; *körpe ot* 'yeni bitmiş ot'; *körpe yemiş* 'taze yemiş'; *körpe oğul* 'yazın doğan çocuk'. Eski Kıpçakçada *körpe* 'süt emen kuzu' olarak geçer. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir.

Şçerbak : İRLTJa 114-115 ; Doerfer : TMEN 1673; Räsänen: V 293 b; Clauson: ED 737 b; ÊSTJa 1997, 115-118.

körük 1. 'ateşi yellemek için kullanılan araç'; **2.** 'bazı araçların açılıp kapanabilir üst üste katlanmış bölümü'

~ Tkm *kŏrük* **1.** 'körük'; **2.** 'demirci ocağı; küllük'. - Blk *körük*. - KKlp *körik* . - Kzk *körik* 'demirci körüğü'. - Krg *körük, kŏrük* . - TatK *kürik* . - Alt, Tel, Şor, Sag *körük*. - Tuv *xörük* 'ocak, demirci ocağı'. -Yak *küört*.

Orta Türkçede *körük* 'kuyumcu veya demirci körüğü' olarak geçer.

Scherner'e göre (CAJ 17: 250), Yeni Farsça *kūra* 'ocak' sözünün *kōrak* biçiminden alınmıştır. Farsça *kūra*'nin Türkçeye *küre* 'ocak' olarak geçtiğini biliyoruz . Bk. *küre*. O bakımdan Farsça *kōrak* biçiminin Türkçeye *körük* olarak geçmesi düşünülemez. Farsça *kūra*'nin Türkçe *körük* biçimini anlam bakımından da bütün olarak karşılamadığı açıktır. Türkçe *körük* biçiminin Orta Türkçede geçmesi ve çağdaş diyalektlerde yaygın olarak kullanılması da Farsçadan gelmediğine açık bir tanıktır.

Ramstedt (KWb 243 b) Türkçe *körük*'ün Moğolcadan alındığını yazmışsa da, daha sonra (SKE 131) Moğolca *körge* ve Türkçe *körük* biçimlerini Korece *kuregi* 'a sack, a bag' biçimiyle karşılaştırmıştır. Poppe (Lautlehre 110) de Türkçe ve Moğolca biçimleri birleştirmiştir.

Kałużyński (CAJ 7 : 187) çağdaş Türk diyalektlerinde kullanılan *kŏrük, körük* biçimlerini **köw(ä)rük* ~ **köb(ä)rük* durakları yoluyla *köp-* 'anschwellen' (= Moğolca **köβe* - > *kŏ-*) köküne bağlamış, Moğolca **köβerge* > *kŏrgö* biçimlerini de saymıştır.

Ligeti (MNy 34: 71; JA 1938, 191,199) Türkmence *kŏrik* ve Yakutça *küört* biçimlerini saymış, Moğolca *kögerge* karşılığını vermiştir. Daha sonra (I. OK 17 41) Moğolca *gürge* 'körük' biçiminin Mancu diline geçtiğini açıklamış, Mancu-Tunguz dilinde kullanılan belli başlı karşılıklarını 12. notta vermiştir. Ligeti, tipik bir kültür kavramı olarak bu sözün "Altay" söz dağarcığından gelme bir kalıntı olduğundan söz edilemeyeceğini vurgulamıştır. Bk. Şçerbak : JaS 128/231, 231.

Egorov (ÊS 108) Çuvaşçada 'kürk' olarak kullanılan *kĕrĕk* biçiminin karşılıklarını sayarken Türkçe *kürk* yanında *körük* biçimini de vermiştir.

Farsça *koruk* 'capote (de voiture)' Türkçeden geçmiştir.

Räsänen: V 293 a ; Clauson : ED 741 b; ÊSTJa 1997, 118.

köse 'bıyığı, sakalı çıkmayan (erkek)'

< Far *kōsa* '(a man) with little or no beard'.

Ligeti: AOH 17 :15; Scherner: CAJ 17: 251.

köseği 1. 'ateş karıştırmaya yarayan odun veya demir'; **2.** 'ucu yanmış odun, eğsi'. Yerel ağızlarda *öseği* olarak da geçer (Halasi Kun : Köprülü Arm [1] 56-57).

~ Tkm *kesevi*. - TatK *kiseü*. - Krg *kösŏ*. Kırgızcada *közŏ* olarak da geçer. - Nog *kösev*. Nogaylar *kesev* biçimini de kullanırlar. - Kzk *köseü*. - Tür *köseü*. - Sag *küzey*.

Orta Türkçede *közegü* olarak geçer.

< *köse-* + *-gü* eki. Eski ve yeni diyalektlerde *köse-* 'ateşi karıştırmak' olarak kullanılır. Çağdaş diyalektlerde *köse-, kösö-* biçimleri

yanında *köze-* biçimi de geçer. Bu biçimin oluşmasında küçük kor parçalarına verilen *köz* adının rol aldığı düşünülebilir (bk. ÊSTJa 1997, 119). Orta Türkçede de *köze-* olarak kullanıldığını görüyoruz. Diyalektlerde yaygın olarak kullanılan *köse-* yanında Orta Türkçe *köze-* biçimi düşündürücürüdür.

Bulgarca *kjusegija* ve Sırpça *ćusègija* biçimleri Türkçeden geçmiştir (Škaljić: Turc 201).

Türkçede ucu yanmış oduna *eğsi* (< *öğsü*) adı da verilir. Bu adın da *köseği*'den geldiği açıktır. Bk. *eğsi*.

Altayca, Teleütçe gibi diyalektlerde köseğiye *turun* adı verilir.

Brockelmann: OGM 60. § ; Räsänen: V 293 b; Clauson: ED 757 b, 759 b; Eren: TDAY 1978-1979, 12-13; TD 56 : 191-192; 1995/2 : 895-896. Bk. ÊSTJa 1997, 119-121.

kösele 'büyük baş hayvanların işlenmiş derisi' < Far *gosāla* 'a calf'.

Bulgarca *k'oselè*, *kjuselè* ve Sırpça *ćusèle* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 3: 246, 255; Škaljić: Turc 201).

Scherner : CAJ 33:1.

köstebek 'toprak altında oyduğu yuvalarda yaşayan, gözleri hemen hiç görmeyen, derisinden kürk yapılan küçük bir hayvan, yer sıçanı'. Dilimizde *sokur* adı da verilir.

~ Az *köstəbək*.

Eski kaynaklarda köstebeğe *gözsüz tebek* adı verilir. Eski Kıpçakçada *kösüz temek* (Zajączkowski: Voc 32) ve *közsüz sebek* 'kör sıçan' olarak geçer.

Eski kaynaklarda *gözsüz sepet* adı da kullanılır. Türkçede *sepel* (veya *gözsüz sepel*) biçimi de geçer. *Gözsüz sepet*'teki *sepet* ile *sepel* biçimi arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Ancak *sepet* ile *sepel*'in birleştirilmesi kolay değildir. Buna karşılık ağızlarda köstebeğe verilen *göde sepek* adının ikinci bölümündeki *sepek* biçimi *gözsüz sepet*'teki *sepet*'ten başka bir şey olamaz. *Sepek* biçimi *kör sebek* adında da geçer. Ağızlarda *köstebek* yanında *gözsüz köpek* adı da kullanılır.

Bu verilere göre, *köstebek*'in **közsüz* (> *gözsüz*) *tebek* adından geldiği açıklık kazanıyor. Ağızlarda *gözsüz* biçimi de 'köstebek' anlamında kullanılır. Dar bir alanda *gözsüz* yanında *gössü*, *göstü* (< *köstü*), *görsü* gibi birtakım yan biçimler de göze çarpar.

Bu biçimlerde halk etimolojisinin rolünü göz ardı etmemek gerekir.

Türkçede köstebeğe *körşebek* adı da verilir. Bu adın Farsçadan alındığı açıktır (Far *korşabak* 'the mole').

Tatarlar köstebeğe *erlen* adını verirler. Bu ad Çuvaşçada *arlan* olarak geçer. Tatarlar *erlen* yanında *küsi* adını da kullanırlar. Çağdaş diyalektlerde *küsi* yanında *köskü*, *küske* adı da geçer. Bk. ESTJa 1997, 153-154.

Diyalektlerde *küşül* adı da kullanılır. Bk. Räsänen : V 312 a ; ÊSTJa 1997, 155.

Orta Türkçede köstebeğe *kösürgen* (~ *kösürge*) adının verildiğini biliyoruz. Bu adın *-gen* (~ *-ge*) ekiyle yapılmış bir türev olduğu açıktır (Brockelmann: OGM 53. §; Clauson: ED 752 a).

Diyalektlerin bir bölümünde *terseyek* (> *tersēk*) adı da 'köstebek' olarak kullanılır (Şor *terseyek;* Alt *tersēk*). Bu adın *ters ayak*'tan geldiği açıktır. Ancak Şorcada *ayak* yerine *azak* biçiminin kullanıldığını biliyoruz. O bakımdan Şorca *terseyek* biçiminin komşu diyalektlerden geçtiği anlaşılıyor.

Kazaklar köstebeğe *körtışkan* adını verirler. Bu adın *körsıçkan*'dan geldiği açıktır. Başkurtlar *hukır sıskan* 'kör sıçan' adını kullanırlar. Türkçede de köstebeğe *kör sıçan* (veya *yer sıçanı*) adının verildiğini biliyoruz.

Finger: WZKM 93:280; Şçerbak: İRLTJa 151; Räsänen: V 312 a; Clauson: ED 752 a, 762 b; ÊSTJa 1997, 122-123.

köstek 'hayvanın kaçmasını önlemek için iki ayağına bağlanan kısa ip veya zincir'

~ Tkm *kössek* 'köstek, bukağı'. - Tuv *kösteg* < *köste-* + *-k* eki. Anadolu ağızlarında *köstemek* 'hayvanın ayaklarını iple bağlamak' anlamında kullanılır.

Türkçede atların ayağına vurulan demir halkalı kösteğe *bukağı* adı verilir. Bk. *bukağı*. Atların iki ayağını iple bağlayarak yapılan köstek ise *duşak* adıyla anılır. Bk. *duşak*. Türkçede 'ayak kösteği' olarak *kişen* adı da kullanılır. Bk. *kişen*.

Bulgarca *kjustek* ve Sırpça *ćùstek* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Mısır Arapçasına da geçmiştir (Littmann : Tschudi Arm 110/8).

Miklosich : TE 112; Škaljić : Turc 201; Räsänen : V 293 b ; Skok: Et Rj 1 : 366; ÊSTJa 1997, 121-122.

köşek 'deve yavrusu'. Yerel ağızlarda *köçek* biçimi de geçer. Bu biçinmde *köşek*'teki *-ş-* sesi *-ç-*'ye çevrilmiştir. Bk. Eren : TD 1890/ 1 : 45-46; 1995/2: 866.

~ Az *köşək*. - Tkm *köşek* . - KKlp *köşek*. - Nog *köşelek*. - Özbek ağızlarında da *küşek, küşelek* olarak kullanılır.

Eski Kıpçakçada *köşek* biçimi geçer.

Diyalektlerde deve yavrusuna daha çok *bota* adı verilir. Anadolu'da da bu adın *potuk* (ve *potak*) biçimi yaygın olarak kullanılır. O bakımdan *köşek* dar bir alanda kalmıştır.

Kökünü bilmiyoruz. - Macarca *kölyök* 'enik' biçiminin Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden alındığı sık sık dile getirilmiştir. Örn. Gombocz (Nyr 33 : 548; NyK 35 : 262-263; KSz 13 : 18) Türkçe *köşek*'i Moğolca *gülige, gülüge* 'un jeune chien, un petit' biçimiyle birleştirdiği gibi, Macarca *kölyök* biçiminin Eski Çuvaşça **kölük*'ten geldiğini de yazmıştır. Bk. Ligeti : CAJ 24 : 237-239.

Ramstedt (KWb 137 b) de *köşek*'i Moğolca *gölige* 'junges Tier, gew. junger Hund' biçimiyle birleştirmiştir. Onun bu birleştirmesi bilimsel yayınlarda sık sık dile getirilmiştir. Örn. Räsänen (V 294 a) Ramstedt'in birleştirmesini vermiştir. Clauson (ED 753 b) ve Poppe (Lautlehre 25) de *köşek ~ gölige* birleştirmesini benimsemişlerdir. Ligeti (TörK 17) Türkçe *köşek* ile 'enik' anlamına gelen Moğolca *gölögen, göligen* biçimi arasındaki anlam farkını düşündürücü bir yön olarak dile getirmiştir. Şçerbak (İRLTJa 106) diyalektlerde kullanılan belli başlı biçimleri saymakla yetinmiştir. Halasi-Kun (AEMAe 1 : 163) Macarca *kölyök*'ün Türkçe *köşek*'ten geldiği yolundaki sava karşı çıkmıştır. Golden'ın Halasi-Kun'un görüşünü paylaştığı anlaşılıyor (Róna-Tas Arm 51). Golden, Türkçe *küçük* biçimiyle ağızlarda 'a camel colt, any small thing of its kind' olarak kullanılan *köçek* biçimini karşılaştırmıştır. Türkçe *köçek* biçiminin diyalektlerde yaygın olarak geçen *köşek* 'young camel' biçiminden başka bir şey olmadığı Golden'ın gözünden kaçmıştır.

Türkçeden Ermeniceye de geçmiştir (Bläsing : AT 82. s. 92. not).

Halasi-Kun: AEMAe 1:163; Şçerbak : Vvedenie 140; ÊSTJa 1997, 126-127.

köşk 'bahçe içinde yapılmış gösterişli ev'

< Far *köşk* 'pavillion, villa, palace'.

Bk. Doerfer: TMEN 342.

köşker *yer.* 'yemenici, ayakkabı tamircisi'

< Far *kafşgar, kauşgar* 'shoemaker' (< *kafş* 'boot' + *-gar* 'maker of'). Farsça *kafş* yerel ağızlarda *keviş* 'ayakkabı' olarak geçer. Bk. *keviş*.

Tietze: Pers 146/71.

kötek[1] **1.** 'baston, sopa'; **2.** 'sopayla atılan dayak'

~ Tkm *kötek* 'vurma, vuruş'

< *köt-* + *-(e)k* eki. Diyalektlerde *köt-* 'dövmek, dayak atmak' olarak geçer.

Farsçaya *kūtak* 'blow with a stick' olarak geçmiştir (Doerfer : TMEN 1619).

Sırpça *ćòtek* Türkçeden alınmıştır (Skok: EtRj 1: 361). Bulgarca *k'otèk, kjutèk* biçimleri de Türkçeden geçmiştir (BER 3 : 246, 257).

Räsänen : V 294 b ; Doerfer : TMEN 1619 ; ÊSTJa 1997, 123-124.

kötek[2] 'büyük, beyaz pullu bir çeşit balık, taş levreği, minakop'.

Kökenini bilmiyoruz.

köz 'küçük kor parçası'

~ Tkm *kȫz*. - Sag *kös*. - Tuv *kös*. - Çuv *kăvar*.

Orta Türkçede *kȫz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *köz* biçimi kullanılır.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde 'köz' olarak *koz* biçiminin geçtiği göze çarpıyor: KKlp *koz*. - Alt, Tel, Şor *kos*. Ancak *köz* ile *koz* (> *kos*) arasındaki ilişki tartışmaya açıktır. Bk. *koz*.

Kökü karışıktır.

Ramstedt: KSz 16:78, 82; SKE 131; Egorov: ÊS 97; Joki: LwSS 202; Räsänen: V 294-295; Clauson: Studies 149; ED 756-757; ÊSTJa 1997, 85-86.

kraça > kıraça 'istavrit balığının küçüğü'.

Kökenini bilmiyoruz. Büyük bir olasılıkla Rumcadan alınmıştır. Georgacas (FT) *kraça* üzerinde durmamıştır.

krater 'yanar dağ ağzı'

< Fr *cratère*.

krema 'sütün yüzünden toplanan yağlı katman'

< İtal *crema*.

Barbera: Elementi 130.

kriko 'ağır yükleri kaldırmaya yarayan araç'

< İtal *cricco* 'jack'. - Fransızca (*cric*) ve İspanyolca (*cric*) gibi Akdeniz dillerinde de kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 258.

kubat 'kaba, biçimsiz, görgüsüz'. Yerel ağızlarda *gubat* olarak da geçer.

< Erm *kopit* 'rough, crude', *yer. kupēt*.

Dankoff: ALT 379.

kubur 1. 'ayak yolu deliğinden lâğıma inen boru'; **2.** 'boru biçiminde kap'

~ Özb *kuvur* 'boru'.

Doerfer'e göre (TMEN 268), Moğolcadan alınmıştır (Moğ **qobūr* 'Röhre').

Moğolcadan Farsçaya da geçmiştir. Kürtçe *kubur* Farsçadan alınmıştır.

Türkçeden Bulgarca *(kobùr)*, Sırpça (*kùbur, kùbura*), Arnavutça (*kubure*), Rumca (κουμπούρι) gibi Balkan dillerine de geçmiştir.

Ramstedt : Thomsen Arm 185 ; KWb 191; Škaljić:Turc 421-422; Räsänen: V 274 a; Skok: EtRj 2:219; BER 2:504-505. Bk. Gombocz: BTLw 127.

kuka[2] *yer.* 'dalyanlarda kullanılan bir çeşit kanca'

< R κόκα 'forked tool made of cane, used to catch sea urchins'< İtal *cocca* 'notch'. - Sırpça *kuka*, Bulgarca *kúka* 'hook' ile Türkçe *kuka* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bk. *kuka*[1].

Kahane-Tietze: LFL 203.

kukla 'hareketli yerleri iplikle sanatçının parmağına bağlanarak, bir perdenin üzerinden oynatılan, bez ve karton gibi hafif şeylerden yapılmış bebek'

< R κούκλα.

Meyer'e göre (TürkSt 40; NeugrSt 3: 33), Rumca κούκλα'nın Latince *pupula*'dan geldiği yolundaki açıklama kolaylıkla benimse-

nemez. Meyer, κούκλα'yı Latince *cucula* 'Mütze, Mönchskaputze' biçimiyle birleştirmiştir. Spies (Puppentheater 7-12) Rumca κουκούλα'nın 'Kapuze, Kappe' olarak Anadolu ağızlarında (ve Türkçede) *kukula* biçiminde geçtiğini belirtmişse de, 'Puppe' kavramının nasıl geliştiğinin açık kaldığını da saklamamıştır. Ancak bu kavramın kuklalara papaz başlığı giydirilmesiyle ilişkili olabileceği üzerinde durmuştur. Andriotis'e göre (EL 170), Rumca κούκλα Latince *cucula*'dan kalmıştır.

Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de *kùkla* olarak geçer.

Bernard : LB 2 : 102.

kukuleta > kukulete 'yağmur, soğuk ve rüzgâra karşı başa geçirilen, giysiye dikili veya ayrı olarak kullanılan başlık'

< İtal *cocolletta* (< : *cocolla* 'cowl, hood').

Kahane-Tietze : LFL 204 ; Bernard : LB 2: 96-97.

kukumav 'Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da yaşayan bir cins baykuş'

< R κουκουβάγια 'Eule'. Rumca -β- Türkçede *-m-*'ye dönüşmüştür.

Tietze: Gr (1) 227/147.

kulak 'başın her iki yanında bulunan işitme organı'

~ Az *gulag*. - Tkm *gulak*. - TatK *kolak*. - Bşk *kolak*. - Nog *kulak*. - KKlp *kulak*. - Kzk *kulak*. - Krg *kulak*. - Sart *kulak*. - Tar *kulak*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *kulak*. - Hak *xulax*. - Tuv *kulak*. - Yak *kulgāx*. - Çuv *xălxa*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kulgak, kulkak*). Orta Türkçede *kulak* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *kulxak* ve *kulkak* biçimleri de kullanılır. Eski Kıpçakçada *kulağ* ve *kulak* olarak geçer.

Yaygın bir inanca göre, **kul-* 'işitmek' kökünden geldiği anlaşılıyor. Eski *kulgak* biçiminde gördüğümüz *-gak* (~ *-ak*) eki eski ve yeni diyalektlerde yaygındır. Bu açıklamayı yapan uzmanlar, Türkçe **kul-* kökünü doğrulamak için Fin- Ugor dillerinde kullanılan biçimleri tanık olarak değerlendirmişlerdir. Mac *hall-* 'işitmek'. - Ost *xól-* . - Çer *kol-* vb. Türkçede buna benzer birçok organ adı geçtiğini biliyoruz. *Ayak* < *adak* (< : *at-*) ; *boğaz* (< : *boğ-*); *yürek* (< : *yür-*) gibi.

Ramstedt: KWb 196 a; Németh: NyK 47: 72, 83-84 ; Csona Arm 72-73 ; ALH 23 : 3; Brockelmann: OGM 52. § b; Egorov : ÊS 291; Kononov: ST 2, 1975, 85; Räsänen: V 298 b; Clauson: ED 621 a; Róna-Tas: Studia Turcica 393 ; Doerfer : TDAY 1980-1981, 13 (Moğ *qulki* 'kulak kiri') ; KhalMat 302 ; Şçerbak : JaS 143/312.

kullap 'bir tür menteşe'. Ağızlarda *gullap, gulep, gullep, güllap, güllep* gibi birtakım biçimler 'kapı sürgüsü' olarak kullanılır.

< Far *qulāb* < Ar *kullāb* 'hook'.

Tietze: ZBalk 18:182/166.

kuluçka 'yumurtaya yatmış tavuk'

< Blg *kločka* 'Gluckhenne'.

Blau: Sprachdenkmäler 7; Miklosich : Slav Elem 12; Németh: ALH 3:180; Tietze: Slav 2. s., 16/89; Eren: TDAY 1958, 15; Räsänen: V 299 a.

kulun 'at yavrusu'. Yerel ağızlarda *kulun* (ve *gulun*) 'eşek yavrusu, sıpa' olarak da kullanılır.

~ Az *gulun*. - Tkm *gulın*. - Nog *kulın*. - KKlp *kulın*. - Krg *kulun*. Kırgızlar *kulunçak* biçimini de kullanırlar. - Özb *kulun*. Özbekler *kulunçak* biçimini de kullanırlar. - Tel, Şor, Sag *kulun*. Sagaylar *kulunak* biçimini de kullanırlar. - Bşk *kolon*. - Hak *xulun*. - Yak *kulun*. - Çuv *xăm*. Çuvaşçada *-l-* ünsüzü düşmüştür. Türkçe *kılıç* ~ Çuvaşça *xĕś*, Türkçe *gelin* (< *kelin*) ~ Çuvaşça *kin* örneklerinde olduğu gibi.

Orta Türkçede *kulun* olarak geçer. Kıpçakçada da *kulun* biçimi kullanılır.

Joki (LwSS 208-209) Türkçe *kulun*'un eski bir göçer söz (*Wanderwort*) olduğunu düşünmüş ve Akkadca *kudûnu, kudânu, kudannu, kudînu* 'katır' biçimi üzerinde durmuştur. Doerfer (TMEN 1523) bu yaklaştırmanın anlam ve ses bakımlarından inandırıcı olmadığını seslendirmekle yetinmeyerek, ayrıca coğrafî ara evrelerin boş kaldığını da dile getirmiştir.

Bang: KSz 17:130, 131; Brockelmann: OGM 55. s. (*-un* ekiyle kurulmuş bir türev olarak değerlendirmiştir); Şçerbak: İRLTJa 90-91; Egorov: ÊS 291; Räsänen:V 299 a; Clauson : CAJ 10 : 162; ED 622; Doerfer : TMEN 1523. Bk. Brockelmann : OGM 76. §.

kulübe 'bağ ve bahçelerde bekçiler için yapılan küçük ev'

< R καλύβη 'Hütte'. Rumca β Türkçede *b* olarak saklandığına göre, *kulübe*'nin eski bir alıntı olduğu anlaşılıyor (bk. Vasmer: RS 5:138). Yerel ağızlarda kullanılan *kelif* (~ *gelif*) biçimi de Rumcadan kalma bir alıntıdır. Türkçe *kulübe* biçimiyle *kelif*'in bir *doublet* oluşturduğu açıktır. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Eren : TD 1995/2 : 731-736. Bk. *kelif*.

Balkan dillerinde de yaygın olarak geçer: Blg *koliba*; Srp *kòliba*; Rum *colibă*.

Arapça (Suriye) *qlūb* 'petite hutte qui sert de cachette et d'abri aux chasseurs' biçimi de Türkçeden geçmiştir.

Miklosich : TE 1 : 88; Meyer : TürkSt 44; Kniezsa: SzlJsz 244; Crânjală : RumVl 313 ; Tietze : Gr (1) 222/105; Slav 2. s. ; Poghirc : RRL 12, 1: 23; Cahiers balkaniques No : 12, 267; Dankoff : EÇ-Glossary 75.

kum 'silisli kütlelerin, kayaların doğal yoldan parçalanarak ufalanmasından oluşan ufak, sert taneciklerin bütünü'

~ Tkm *gum* **1.** 'toprak'; **2.** 'kum'. - Blk *kum*. - Krg *kum*. - Nog *kum*. - KKlp *kum*. - Kzk *kum*. - Özb *kum*. - Sal *kum*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *kum*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kum*). Orta Türkçede *kum* (Çiğilce) olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kum* biçimi kullanılır. Etimolojisini bilmiyoruz (Ligeti: TörK 80). Türkçeden Farsça, Tatça, Tacikçe, Kürtçe gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 1525; TLT 483). Kalmıkça *xum* da Türkçeden alınmıştır (Ramstedt: KWb 196 b). Macarca *homok* biçiminin de Türkçe *kum*'a bağlı olduğu anlaşılıyor (Gombocz: BTLw 97). Ancak Macarca *homok* biçiminin ses açısından birtakım sorunları olduğu açıktır. Ligeti (NyK 49: 200-214) Macarca *homok*'un başındaki *h-*'yi ayrıntılarıyla irdelemiştir. Daha sonra Ligeti (TörK 153-155) *homok*'un Türkçe *kum* biçimiyle bağlı olduğunu dile getirmiş, ancak *kum*'un Macarca *homok*'un kökeni sayılamayacağını vurgulamıştır. Moğolca *qumaki* 'sable fin, grains de sable; poussière d'eau' karşılığı Macarca *homok* biçimiyle ilgili birtakım sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Ligeti, Türk diyalektlerinde kullanılan *kumak* (> *kubak*) biçimlerinin Moğolcadan alındığını da belirtmiştir: Alt, Tel, Şor *kumak*. - Kzk *kumak*. - Tub, Kuğ *kubak*. - Yak *kumax*. Kałużyński'nin, Yakutça biçimin Moğolcadan geçtiğinden söz etmediği göze çarpıyor (ME).

Ramstedt ve Poppe, Türkçe ve Moğolca biçimler arasında eski çağlara çıkan bir yakınlık aramışlardı. Doerfer (TMEN 1525) bu görüşü geri çevirmeyi denemişse de, Ligeti'ye göre, ortaya koyduğu tanıklar çürüktür.

Ramstedt : SKE 123 ; Räsänen : V 299 b; Clauson : ED 625 b; Ligeti: AOH 14: 46; I. OK 18: 267; ResAltL 105; Sinor: MNy 57: 171; Kononov: GrJaTRP 92. §.

kuma 'eskiden birinci kadının üzerine alınan ikinci kadın, ortak'. Anadolu ağızlarında *kumaşmak, kubaşmak* 'yardımlaşmak, imece

ile iş yapmak', *kumaşık, kubaşık* 'yardımlaşarak iş yapma, imece' gibi türevleri yaygın olarak kullanılır.

~ Sart *kuma*. - Kar *kuma*.

Eski Kıpçakçada da *kuma* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Ancak, eski diyalektlerde geçmediği ve çağdaş diyalektlerde dar bir alanda kullanıldığı göz önüne alınırsa, yabancı bir dilden geldiği kolaylıkla tahmin edilebilir. O bakımdan Moğolca *kuma* biçimi göz önünde tutulabilir. Korece *koma*'dan geldiği yolundaki sav daha uzak bir olasılıktır ('a concubine'). Çuvaşça *yămăx* 'kız kardeş' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.

Orta Türkçede kumaya *küni* adı verilir. Ramstedt'e göre (SKE 65), *küni* Koreceden alınmıştır. Bk. Räsänen: V 309 a; Clauson: ED 727 a.

Ramstedt : Stellung 20; SKE 123; Doerfer : TMEN 287 ; Egorov : ÊS 74 ; Eren : TDAY 1972, 244; Menges : RO 1, 1978, 10; Räsänen : V 299 b; Daher Arm 234-235.

kumanya 'yolculuk için hazırlanan yiyecek, azık'. Eski kaynaklarda *komanya* olarak da geçer.

Eskiden daha çok gemide kullanılan yiyecek ve içeceklere bu ad verilirdi. Gemide yiyecek ve içeceklerin saklandığı kiler de *kumanya* adıyla anılırdı.

< İtal *compagna* 'a ship's provisions; storeroom in a galley'. Fransızcada *compagne, campagne* olarak geçer. Güney ve Doğu Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 212.

kumaş 'pamuk, yün, ipek gibi şeylerden makinede dokunmuş her türlü dokuma'

~ Nog *kumaş*. - TatK *kumaç*. Arapça *-ş* Tatarcada *-ç*'ye çevrilmiştir (Brockelmann: OGM 5. § e). - KKlp *kumaç*. - Alt, Şor *kumaş*. - Sag, Koy *kumas*. - Çuv *xămaç*. Rusçadan geçtiği anlaşılıyor.

< Ar *qumāš*.

Farsçada da *qumāš* 'silken cloth; fine linen; merchandise, goods, stuff' olarak kullanılır.

Littmann'a göre (Tschudi Arm 123/206) Arapça *qumâš* 'Tuch', 'any kind of tissue' Türkçeden alınmıştır. Ancak Doerfer (TMEN 1526) Littmann'ın Arapça (ve Farsça) *qumāš*'ın Türkçeden geçtiği yolundaki tezine karşı çıkmıştır.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumca, Rumence gibi Balkan dillerine de geçmiştir.

Rusça *kumač* Türk diyalektlerinden alınmıştır (Vasmer: REW 1: 692).

Brockelmann: OGM 5. § e; Egorov: ÊS 291; Tryjarski: Hungaro-Turcica 291; Škaljić: Turc 424; Skok: EtRj 2: 232; Andriotis: EL 171.

kumbara 'para biriktirmek için kullanılan kap'

< Far *xumbara* 'a small jar'. Farsça *x* Türkçede *despirantisation* sonunda *k*'ye çevrilmiştir. Farsça *xāyagīna* (> *xāygīna*) > Türkçe *kaygana* örneğinde olduğu gibi.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *kumbarà;* Srp *kumbàra*; R κουμπαρὰς.

Räsänen: V 300 a.

kumbuz bk. *gumbuz.*

kumpir 'patates'. Yerel ağızlarda *kompir* olarak da geçer.

< Blg *krumpìr* 'patates'. Bulgar ağızlarında *kòmpir* biçimi de kullanılır. Sırpçada *krùmpir* olarak geçer. Balkan dillerine Macarca *krumpli* yoluyla geçmiştir. Macarca *krumpli* biçiminin Avusturya Almancasından alındığını biliyoruz (Alm *Grundbirne* 'patates' = "yer armudu"; Fr *pomme de terre* 'patates' = "yer elması").

TESz 2: 650-651; BER 2: 576; 3: 25-26; Skok: EtRj 2 : 215; Tietze: Slav 17/92; Georgiev: VBE 53-54; Eren: TD 31: 182; 1992/2 : 81-84.

kumru 'ekili ovalara yakın ormanlarda yaşayan, güvercine benzer, kül renginde yerli bir kuş (Streptopelia turtur)'
~ Tkm *gumrı*
< Far *qumrī* 'a turtle-dove, ring-dove'.
Doerfer: TMEN 1528.

kumul *yer.* 'çöllerde veya deniz kıyılarında rüzgârların yığdığı kum tepesi, yığın'
< R κουμούλα 'yığın' < Lat *cumulus*.
Rumca κουμούλα'nın sonundaki -α Türkçede düşmüştür.
Eren: TDAY 1960, 318; Tzitzilis: GrLw 250.

kundak 'yeni doğmuş çocuğu sarıp bağlamaya yarayan bez takımı'. Tüfeğin, namlunun altında bulunan ağaç bölümüne de *kundak* adı verilir.
~ Tkm *gundak* 'kundak bezi'. - Kzk *kundak* 'çocuk takımı; tüfek kundağı'. - Krg *kundak* 'yeni doğan çocuk için koyun veya deve yününden yapılan geçici yatak'. - KKlp *kundak* 'kundak bezi; tüfek kundağı'. - Alt *kundak* 'tüfek kundağı'. - Tel *kŋdak* 'tüfek kundağı'.
Etimolojisine ilişkin iki seçenek üzerinde durulabilir. İlk bakışta Türkçe *kundamak* 'kundağa sarmak, kundaklamak' fiilinden geldiği düşünülebilir : *kunda-* + *-k* eki. Bu fiil Türkmencede *gundamak* olarak saklanmıştır. Doerfer'e göre (TMEN 1533) ise Farsça *kunda* sözünden Türkçe *-k* küçültme ekiyle oluşturulmuş veya doğrudan doğruya Orta Farsça **kundak*'tan alınmıştır. Monchi-zadeh (Xurāsān 230. madde 91. not) de Farsçadan geldiğini açıklamıştır.
Rumcadan geldiği yolundaki sav yanlıştır.
Sırpça *kùndak* 'tüfeğin ağaç bölümü' biçimi Türkçeden geçmiştir (Škaljić: Turc 425).
Anadolu ağızlarında kundağa *belek* adı da verilir. Bk. *belek*.
Meyer: TürkSt 71; Brockelmann: OGM 39. § (< *kon-* 'sich legen'!); Räsänen: MTS 120; V 279 b (< ? Far *qondāq*), 301 a; Symeonidis: Gr 180/89; Eren: TD 31:181.

kunduz 'su kıyılarında yaşayan, postu değerli bir hayvan, su iti, su köpeği'
~ Tkm *gunduz* 'kunduz'. - KKlp *kundız*. - Nog *kundız*. - Kzk *kundız* 'su samuru'. - Krg *kunduz* 'su samuru'. - Blk *kunduz* 'su samuru'. - TatK *kondız*. - Bşk *kondoz*. - Alt, Tel *kumdus*. - Tuv *kundus* 'su samuru'. - Şor *kundus* 'kertenkele'. - Çuv *xăntăr* 'kunduz'.
Eski Türkçeden başlayarak *kunduz* olarak kullanılır. Orta Türkçede de *kunduz* biçimi geçer.
Türkçe **kund* kökünden geldiği anlaşılıyor. Sonundaki *-z*'nin bir ek olduğu açıktır. Macarca *hód* 'kunduz' biçimiyle *kunduz* arasındaki bağ özel olarak tartışılmaya değer. Bk. MSzFE 2 : 289.
Türkçeden Farsça, Tacikçe, Kürtçe gibi yabancı dillere de geçmiştir.
Németh: NyK 47 : 59-60; Csoma Arm 76; Eren : NyK 51 : 371 ; Şçerbak : IRLTJa 146-147 ; Egorov : ÊS 293 ; TESz 2 : 127 ; Brockelmann: OGM 120. § ; Doerfer: TMEN 1534; Räsänen: LTS 231; MTS 113; V 301 a ; Clauson : ED 635 b ; Joki : UI 57, 348 ; Şirvaşidze : ST 1, 1998, 85 ; Ligeti: TörK 137-138. Bk. ÊSTJa 1997, 242.

kunya 'dikmelerin tabanına yapılan yuva'
< İtal (Venedik) *cugno* 'wedge'. - Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır.
Kahane-Tietze: LFL 264.

kupa 1. 'altın, gümüş, bronz veya kristalden yapılmış ayaklı kap' ; **2.** 'bardak' ; **3.** 'yarışma ödülü olarak verilen herhangi bir sanat eseri'; **4.**'oyun kâğıtlarının dört grubundan benekleri kırmızı, kalp biçiminde olanı'
< R < κούπα < İtal *coppa*.
Symeonidis : Gr 182/103 ; Tryjarski : TKA 15 : 322-323 ; Bazin: Turcica 13: 170-172.

kupes 'denizlerimizde yaşayan bir balık (Boops boops)'
< R γοῦπες [ç.]; γοῦππες.

Georgacas: IT 220; FT 128/25-27; Tzitzilis: GrLw 66; Tietze : AO 13 : 19.

kurada **1.** 'eskimiş, işe yaramaz (eşya)' ; **2.** 'gelişmemiş, cılız veya bitkin (hayvan)'. Yerel ağızlarda *hurada* biçimi de geçer.
< Ar (Suriye) *qrāḍa* 'bête de somme usée, patraque, haridelle'.
Tietze: Ar 301/174.

kurk bk. *gurk*.

kurlağan 'dolama, etyaran'.
Kökünü bilmiyoruz.

kurna 'hamamlarda, musluk altında, içinde su biriktirilen, yuvarlak ve çoğunlukla mermer veya taş tekne'. Dankoff (ALT 122) ağızlarda kullanılan *kurun* 'çeşme yalağı, oluk', *kürün* 'çeşme yalağı', *gürün* 'yalak, oluk' biçimlerinin Ermeniceden alındığını yazmıştır (Erm *guṙn* 'bathing tub').
Räsänen (V 303 b) ? işaretiyle Arapçadan alındığını yazmakla yetinmiştir.
Tietze'ye göre (ZBalk 18: 183/171) ağızlarda geçen biçimler Kürtçeden alınmıştır. Deny (Principes 87) *kurna*'nın Rumcadan alındığını açıkladığı gibi, Tzitzilis (GrLw 276) de yerel ağızlarda 'musluk' olarak kullanılan *kurna* biçiminin Rumcadan geldiğini dile getirmiştir. Bk. Tzitzilis : Očerki 90/75. (Rumca κρουνίον 'musluk, tıkaç, tapa').

kurşun **1.** 'yumuşak ve bükülgen, mavimtırak esmer renkte bir element'; **2.** 'tüfek, tabanca gibi silâhlarda kullanılan mermi'
~ Az *gurguşun*. - Tkm *gurşun*. - TatK *kurgaşın*. - TatT *ak kurgaş* 'kalay'; *kara kurgaş* 'kurşun'. - Krg *korgoşun, korgoşum*. Sondaki *-n* ~ *-m* sesleri düşündürücüdür. - Kzk *korgasın*. - KKlp *korgasın*. - Nog *korgasın*. Yalnız Nogaycada geçen *korgay* biçimi çarpıcıdır. - Şor, Sag *korgacın*. - Özb *korgåşim*. - Tel *korgojın*. - Tub, Kuğ *korgolcın*. - Alt *korgayın*. - Tuv *korgulçun*.

Orta Türkçede *koruğjïn* olarak geçer. İçindeki *-j-* dolayısıyla yabancı bir dilden alındığı anlaşılıyor. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre, Oğuzlar *koşūn* biçimini kullanırlar. Clauson'un yazdığı gibi, bu veri bir çıkıntıda *korşūn* diye düzeltilmiştir. Buna göre, büyük olasılıkla sözün orijinal biçimi *korşūn*'dur. Eski Kıpçakçada *korgāşun, korguşun, korgaşın* gibi birtakım biçimler kullanılır. Ligeti'ye göre (TörK 127), *kurşun, kurguşun, kurşın* biçimleri Oğuzca, *kurgaşın, korgoşun* biçimleri ise Kıpçakçadır.
Türkçeden Moğolcaya geçmiştir. Farsçada da Türk dillerinden kalma bir alıntı olarak kullanılır (Doerfer: TMEN 1466). Tacikçede Özbekçe bir alıntı olarak *qurğåmiş* biçimi geçer (Doerfer: TLT 490).
Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *kuršúm;* Srp *kúršum;* R κουρσούνι; Arn *kurshum* (BER 3: 151; Skok: EtRj 2: 244; Andriotis: EL 172). - Bulgarca ve Sırpçada Türkçe *kurşun*'un sonundaki *-n*'nin *-m*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Eski ve yeni Türk diyalektlerinde *-n*'lerin ara sıra *-m*'ye dönüştüğüne tanık oluyoruz. Özellikle Çuvaşçada *-n*'lerin *-m*'ye çevrildiğini biliyoruz. Örn. Türkçe *karın* Çuvaşçada *xырăm* olarak kullanılır. Bk. *karın*. Eski ve yeni diyalektlerde 'sayı' anlamına gelen *san* biçimi de Çuvaşçada *sum* olarak geçer. Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma Macarca *szám* biçimi de *-n* > *-m* olayına tanıktır. Macarca *szám* biçimine ilişkin ses olayını Gombocz gözlemişti (BTLw 184. s.). Onun bu gözlemine Ramstedt, Poppe, Benzing gibi uzmanlar da katılmışlardı. Bu açıklamaya Doerfer (UAJb 39: 53-70) de katılmıştı. Ancak Doerfer'e göre, Çuvaşça *-m* eskiden kalma bir özelliktir. Başka bir deyişle, bu olay Çuvaşça bir yenilik sayılamaz. Hovdhaugen (UAJb 44: 207-211) birçok noktada Doerfer'in görüşüne karşı çıkmış, Macarca *szám*

biçiminin eski Çuvaşçadan gelmediğini ileri sürmüştür. Doerfer (UAJb 45: 199) ise *szám* biçiminin eski Çuvaş kökeninden geldiğini savunmuştur. Ligeti (TörK 35-36) Ana Türkçe *-n* ~ Çuvaşça *-m* ~ Macarca *-m* konusundaki görüşleri özet olarak sıralamakla yetinmiştir. Türkçe *-n* ~ Çuvaşça *-m* tartışmasına Kakuk da katılmıştır. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde Türkçe *kurum* yerine *kurun* biçiminin geçtiği de göze çarpıyor. Bk. *kurum*.

Çuvaşlar kurşuna *xura tăxlan* adını verirler. Yalnız *tăxlan* (veya *şură t.*) ise 'kalay' olarak kullanılır. Bu adın Çuvaşçaya Moğolcadan geçtiği anlaşılıyor (Moğ *toğulğan* 'étain, plomb'; *qara t.* 'plomb'; *çağan t.* 'étain'). Bk. Ligeti: NyK 49: 261-262.

Ramstedt (KWb 187 b) Türk diyalektlerinde geçen verileri Moğolca *qorğalcin* biçimiyle karşılaştırmıştır. Räsänen (V 303 b, 282 a) *kurşun* ve *koruğjın* biçimlerini ayırmıştır. Ona göre, *koruğjın* biçimleri Moğolcadan alınmıştır. Clauson (ED 656-657) eski ve yeni verileri *koruğjīn*'da toplamıştır. Bk. Şçerbak : Vvedenie 141; JaS 169, 141/301, 244.

kurt **1.** 'yumuşak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvan'; **2.** 'Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan, gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan (Canis lupus)'; **3.** 'işini iyi bilen, aldanmaz, kurnaz'

~ Az *kurt* **1.** 'worm'; **2.** 'wolf'. - Tkm *gürt* **1.** 'worm'; **2.** 'wolf'. - Nog *kurt* 'worm'. - Kzk *kurt* 'worm'. - KKlp *kurt*. - Krg *kurt* 'worm'. - Kûr *kurut* 'worm'. - Alt, Tel, Şor, Koy, Kaça, Sag *kurt*. - Tar *kurt*. - YUyg *kurut* 'worm'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kurt* 'worm'). Orta Türkçede *kurt* 'worm' olarak geçer. Ancak Oğuzlar 'yırtıcı hayvan' (İng wolf) olarak da kullanırlar.

Türkler arasında başlangıçta kurda (yırtıcı hayvan olarak) *börü* (< *böri*) adının verildiğini biliyoruz. Daha sonra Oğuz diyalektlerinde bu adın yerini *kurt* almıştır. Başlangıçta 1. anlamda yaygın olarak kullanılan *kurt*'un Oğuz alanında 'kurt (yırtıcı hayvan)' değerini kazanması düşündürücüdür. Clauson, 'worm' ve 'wolf' anlamları arasındaki bağın açık olmadığını dile getirmekle kalmayarak, ayrıca birbirinden büsbütün ayrı sözler olarak değerlendirilebileceklerini de seslendirmiştir. Ancak bu görüşe katılmak güçtür. Buna benzer örneklere birçok yabancı dilde tanık oluyoruz. Örn. Macarca *féreg* 'Wurm' adı da halk ağızlarında 'Wolf' olarak kullanılır. Yaygın bir inanca göre, Oğuzların eski Türkçe *börü* yerine *kurt* sözünü kullanmaları, *börü* adının tabu sayıldığına tanıktır. Bunun gibi, Kazak ve Kara Kalpaklar da *börü* yerine *kaskır*, Kırgızlar *karışkır* adlarını kullanırlar. Çuvaşçada da *kaşkăr* biçimi geçer. Bk. Bang : KSz 17 : 123. s. 2. not.

Bang: KSz 17: 128-129; Melich: Jelentéstani kérdések ; İnan : TD 7 : 606-607 ; Pelliot: BSOS 6: 565; Egorov: ÊS 95-96; Fokos : Nyr 63: 116; Şçerbak : İRLTJa 132-133; Doerfer: TMEN 784; OLZ 66, 1971, 448; Turcica 13: 161; TDAY 1977, 178; KhalMat 302; Steinitz: StO 12: 179; Räsänen: V 303-304; Clauson: ED 648 a; Ligeti : TörK 128, 192; ÊSTJa 1997, 352-353.

kurum 'ocak bacalarında biriken veya çevreye savrulan kalın is'

~ Tkm *gurum* 'kurum, is'. - Nog *kurım* 'kurum, is'. - KKlp *kurım* 'kurum, is'. Kara Kalpaklar *kara küye* ve *ıs* adlarını da kullanırlar. - Blk *kurum*. - Krg *kurum* 'is, kurum'. - Kzk *kurım* 'is, kurum'. Kazaklar *küye* adını da kullanırlar. - Sag *kurun*. Sagaylar *kurun* yanında *pırın* adını da kullanırlar. - Hak *xurun*. - TatK *korım*. - Bşk *korom*. - Çuv *xărăm* 'kurum, is'.

Orta Türkçede *kurun* biçimi kullanılır.

Türkçe *kur-* kökünden geldiği yolundaki inanç özel olarak tartışmaya açıktır. Diyalektlerde daha çok *kurum* olarak geçer. Dar bir alanda *kurun* biçimi de saklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, bu biçimin eski bir geçmişe çıktığı açıktır. Kökeni açık olarak bilinmediği için sonundaki ekin *-n* mi, yoksa *-m* mi olduğunu kestirip atmak güçtür. (Eski bir Başkurt sözlüğünde geçen *koroş* biçimi, Rus yazısında *m* harfinin *ş* (ш) harfiyle karışması sonunda ortaya çıkmıştır.)

Macarca *korom* eski bir Türk diyalektinden alınmıştır (Ligeti: TörK).

Gombocz: BTLw 130; Egorov: ÊS 294; TESz 2: 579; Räsänen: V 304 b; Clauson: ED 661; Eren : TD 56 : 347-348.

kurus: tahta kurusu 'insan kanıyla beslenen küçük bir böcek, tahta biti'.

Tietze'ye göre (Gr [2] 376/321), Rumcadan alınmıştır (κόριζα 'Wanze').

kurut 'kurutulmuş süt ürünü'. Ağızlarda *gurut* biçimi de kullanılır.

~ Az *gurud*. Azerî ağızlarında *gurut* olarak da geçer. - Alt, Tel, Kaça *kurut* . - Hak *xurut*.

Eski Türkçeden başlayarak geçer. Orta Türkçede *kurut* 'keş, çökelek; yağı alınmış yoğurttan yapılan lor peyniri; kuru yoğurt' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *kurut* biçimi geçer.

< *kuru-* + *-t* eki. Türkçe *-t* ekinin süt ürünlerinin adlarında sıklıkla kullanıldığı göze çarpıyor. Bk *yoğurt*.

Türkçeden Moğolca, Farsça gibi komşu dillere de geçmiştir.

Ramstedt : KWb 203 a ; Doerfer: TMEN 1472; Şçerbak: JaS 143/317.

Laufer : Sino-Iranica 235; Brockelmann: OGM 117. §; Ligeti: Tamura Arm 29; Räsänen: V 304 b; Clauson: ED 648; Eren : AOH 30 : 142-143 ; Tietze: ZBalk 18: 175/108; Hahn : CAJ 35 : 156 (< *kur-*!).

kuskun 'hayvanın kuyruğu altından geçirilerek eyere bağlanan kayış'

~ Tkm *guşgun* 'paldım'. - Krg *kuyuşkan*. - Kzk *kuyıskan* 'kuskun'. - Özb *kuyişkon*. - Tel, Şor, Sart *kuyuşkan*. - YUyg *kuşkan*. - Töl, Şor *kūşkan*. Şorlar *koşkan* biçimini de kullanırlar. - Sag, Koy, Kaça *koskan*. - Bar *kuişkan*.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *kuδurgun* adı geçer. Bk. Clauson : ED 606 b. Orta Türkçe *kudurgun* ile Moğolca *qudurġa* arasındaki benzerlik düşündürücüdür.

Türkçe *kuskun* biçimine karşılık diyalektlerde *guşgun, kuyuşkan* gibi *-ş-*'li biçimlerin geçtiği göze çarpıyor. Türkçe *kuskun* ile *kuşkun* (< **kuyuşkun* ~ *kuyuşkan*) biçimleri arasındaki bağ ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır.

Türkçede *kuskun* yanında *paldım* adı da kullanılır. Bk. *paldım*.

Ramstedt: KWb 195 a; Brockelmann : OGM 69. §; Räsänen: V 297 b; Doerfer: TMEN 1494; Ligeti: AOH 21: 129-130; TörK 243; Muhamedova: MSFOu 158: 191.

kuşane < kuşhane 'küçük tencere'. Yerel ağızlarda *kuşgana, kuşkana, kuşkane, guşgana, guşgane, guşkana*... olarak geçer.

< *kuş* + Far *xāna* 'ev'.

Tietze: WZKM 59-60:186; ZBalk 18:172/84.

kuşluk 'günün sabahla öğle arasındaki bölümü': *kuşluk yemeği* 'sabahla öğle arasında yenilen yemek'

~ Nog *kusluk*.

Türkçe *kuş* kökünden geldiği yolundaki inanç bilimsel yayınlarda sık sık dile getirilmiştir. Clauson da *kuşluk*'un *kuş*'tan geldiğini yazmıştır.

Türkçe *kuşluk* ile Özbekçe *tuşlik* 'öğle yemeği' biçimi arasında ilk bakışta büyük bir benzerlik göze çarpar. Özbekçe *tuşlik* sözü *tuş*

'öğle' kökünden gelir: *tuş* + *-lik*. Türkî alanında bu söz *tüşlük* olarak geçer. Kırgızlar *tüştük* 'öğle yemeği, ikindi kahvaltısı' biçimini kullanırlar. Kazaklar öğle yemeğine *tüstik* adını verirler. Nogaylar da *tüski as* (veya *üyle as*) adını kullanırlar.

Diyalektlerde 'öğle yemeği' olarak kullanılan *tüşlük* sözü *-lük* ekiyle yapılmış bir türevdir: *tüş* + *-lük*. Bu türevin kökü Orta Türkçede *tüş* 'öğle' olarak geçer. Orta Türkçede *tüş ödü* 'kuşluk vakti' anlamına gelir. Çağdaş diyalektlerde de *tüş* (> *düş*) 'öğle' olarak geçer. Ancak, Oğuz diyalektlerinde *tüş* (veya *düş*) biçimine rastlanmaz. Çuvaşçada da *tüş*'ün karşılığına rastlanmadığı anlaşılıyor (Ligeti: MNy 72:17). O bakımdan bu diyalektlerde *tüşlük* (veya *düşlük*) biçimi kullanılmaz. Bu duruma göre, Türkçe *kuşluk* ile *tüşlük* (> Özbekçe *tuşlik*) arasında bağlantı kurulamaz.

Räsänen : V 305 a; Clauson : ED 672-673; Eren: TDAY 1978-1979, 2-3; Kakuk: ÉlOsm 256.

kuşmar 'kuş tuzağı'

< *kuş* + *-mar* eki. - Türkler kuş tutmak için kullanılan tuzaklara türlü adlar verirler. Ancak *kuşmar* adının yalnız Anadolu Türkçesinde kullanıldığı anlaşılıyor. Bu adın sonundaki *-mar* eki de diyalektlerde çok seyrek kullanılan bir ektir. Bk. *katmer*.

Deny : Grammaire 583.

kuyruk 1. 'hayvanların çoğunda gövdenin art yanında bulunan, omurganın uzantısı olan uzun ve esnek organ'; **2.** 'kuşlarda gövdenin art yanında bulunan tüy demeti'

~ Az *guyrug*. - Tkm *guyruk*. - TatK *koyrık*. - Bşk *koyrok*. - Nog *kuyrık*. - Sart *kuyruk*. - Tar *kuyruk*. - Krg *kuyruk*. - KKlp *kuyruk*. - Kzk *kuyrık*. - Bar *kūruk*. - Özb *kuyruk*. - Alt, Tel, Kuğ, Küer *kuyruk*. - Şor, Sag, Koy, Kaça *kuzuruk*. - Şor, Sag *kuzruk*. - Hak *xuzurux*. - Soy *kuduruk*. - Yak *kuturuk*. - Çuv *xüre*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kudruk*). Orta Türkçede *kudruk* (*kuδruk*) olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kuyruk* biçimi göze çarpar.

Gombocz (NyK 35: 275-276; KSz 13 : 33) Moğolca *qudurġa* 'la croupière' biçimiyle birleştirmişir. Sonraki yayınlarda bu birleştirmenin sıklıkla geçtiğini görüyoruz (Bang : Túrán 1918, 307; Vladimitsov: SrGr 322; Ramstedt: KWb 195 a; Räsänen: LTS 164; MTS 100; V 296 b; Ligeti: KSİNA 83 : 15; AOH 12: 22-23; Kałużyński: ME 51; Egorov: ÊS 313). Clark : AOH 32 : 375.

Clauson'a göre (ED 604), Moğolca *qudurġa* biçimi Türkçeden alınmıştır. Kałużyński (ME 51) Yakutça *kudurğan* 'Bauchriemen' biçiminin Moğolca *qudurġa*'dan geldiğini yazmıştır.

Musaev (LTJa 151-157) diyalektlerde kullanılan biçimleri gözden geçirmiştir.

Rusça *kurdjuk* biçimi Türk diyalektlerinden kalma bir biçimdir (Dmitriev: Stroj 540; Vasmer : REW; 2 : 424-425; Şipova : STRJa). Rusça *kurdjuk* biçimi ses bakımından düşündürücüdür. Bk. Dobrodomov : VJa 4, 1974, 113. Bulgarca *kujrùk*, Sırpça *kùrjuk* biçimleri de Türkçeden geçmiştir (BER 3: 82; Škaljić: Turc 422; Skok: EtRj 2: 243).

Doerfer : KhalMat 302; Clark: AOH 32: 375. Bk. Şçerbak : JaS 142/307, 172, 174, 240.

kuyumcu 'altın ve gümüş gibi değerli metallerden bilezik, yüzük, küpe yapan veya satan kimse'.

İlk bakışta *-cu* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: *kuyum-cu*. Türkçe *kuyum* sözü *kuy-* 'dökmek' kökünden *-(u)m* ekiyle yapılmıştır. Türkçe *doğum, yudum, döküm* gibi. Bu kök

modern diyalektlerin büyük bir bölümünde *kuy-* 'dökmek', Tkm *guy-* (~ Sag *kus-* ~ Yak *kut-*) olarak saklanmıştır. Anadolu Türkçesinde *kuy-* kökü unutulmuşsa da, *kuyum* türevi *kuyumcu* sözünde kalmıştır. Kazaklar da bu kökün *kuyma* türevini 'döküm; dökme' olarak kullanırlar.

Eski (ve yeni) Kıpçak diyalektlerinde kuyumcuya *kümişçi* adı verilir (Ligeti : TörK 128).

Bulgarca *kujumdžija*, Sırpça *kujùndžija* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

BER 3:177; Škaljić: Turc 422-423; Räsänen: V 296; Rassadin: FLTJa 222.

kuz 'gölgede kalan (yan)'. Ağızlarda *guz* 'güneş almayan yer' olarak kullanılır.

Eski Türkçede *kuz* olarak geçer. Orta Türkçede *kuz* 'güneş görmeyen yer, gölgede kalan yer' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *kuz* biçimi geçer.

Deny (Boisacq Arm 295-312) *kuytu* 'gün ışığı almayan yer' ve *kuytak* 'çukur, kuytu yer' biçimleriyle birleştirmiştir. Onun Türkçe *kuz*'daki *-z*'nin *-y*'ye çevrilmesini eski Türkçe -δ'den yola çıkarak açıklaması düşündürücüdür. Deny'nin Türkçe *yaz* 'printemps' (aslen 'été') ve *yay* biçimlerini de tanık olarak vermesi ilginçtir.

Kırgızca *kuz* 'derin yar, dağ eteklerinde kenarları dik yarık, deprem sonunda oluşmuş yarık' yanında kullanılan *kuy* (veya *kurguy* veya *cerguy*) biçimi de çarpıcı bir örnektir. Türkçede buna benzer birçok örnek vardır.

Kazakçada *kuz* 'sarp kaya; kaya' olarak kullanılır.

Pritsak: Togan Arm 250; Räsänen: MTS 97; UAJb 36: 395; V 305 b; Clauson : ED 680 b.

kuzey < kuzay 1. 'güneş almayan yer'; **2.** 'dört ana yönden biri, şimal'. Yerel ağızlarda *kuzay* 'güneş görmeyen yer', *guzay* 'güneş almayan yer' olarak geçer. Dar bir alanda geçen *kuyaz* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur.

~ Tkm *guzay* '(dağın, yapının) gölgede kalan yanı'

< *kuz* 'güneş görmeyen yer, gölgede kalan yer' + *-ay* eki.

Yerel ağızlarda kullanılan *kuzay* (> *kuzey*) biçimi, dil inkılâbı yıllarında kültür dilimizde 'dört ana yönden biri, şimal' olarak yerini almıştır.

Deny: Boisacq Arm 295-312.

kuzina > kuzine 'gemi mutfağı; yemek pişirmeye yarayan fırınlı demir ocak'

< İtal (Venedik) *cusina* 'caboose'. İtalyancada *cucina* olarak kullanılır.

Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer: Port *cozinha;* İsp *cocina;* Fr *cuisine.* Arap dillerinde de kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 265.

kuzu 'koyun yavrusu'

~ Az *guzu.* - Tkm *guzı.* - Nog *kozı.* - Alt, Tel *kozı.* - Tar *koza.* - Kzk *kozı.* - KKlp *kozı.* - Krg *kozu.*

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kuzı* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kuzu, kuzı* biçimleri göze çarpar.

Türkçeden Moğolcaya *quriğan* olarak geçmiştir (Şçerbak: İRLTJa 113; Doerfer: TMEN 304; Clauson: ED 681 a).

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde Moğolcadan kalma *kurağan* (>*kurān*) biçimi kullanılır: Ury *kurağan.* - Tel, Sag, Kaça, Kumd *kurağan* 'kuzu'. - Alt, Kuğ *kurān.*

Gombocz: NyK 35: 255; KSz 13:9; Ramstedt: KWb 198 a; Brockelmann: OGM 22. § b; Ligeti: I. OK 17:35; Doerfer: TMEN 1559; Räsänen:V 285 a; Baskakov: ST 4, 1984, 13 ; Tatarintsev: Vlijanie 27.

küfe 'söğüt veya başka ağaç dallarından örülen, yük taşımaya yarayan, kaba ve dayanıklı sepet'
< R κόφα 'Korb' < İtalyanca < Ar *quffa* (Andriotis: EL 17). Güney Anadolu'da kullanılan *kufa, gufa* biçimleri doğrudan doğruya Arapçadan alınmıştır.
Tietze: Gr (1) 228/154.

küheylan 'soylu Arap atı'
< Ar *kuḥailān* 'Pferd edelster Rasse'.
Farsçaya *koheylan* olarak geçmiştir. Sırpçada *ćuhèjlan* olarak kullanılır (Škaljić :Turc 198).
Eren: TD 58: 169-172.

kül 'yanan şeylerden arta kalan toz madde'
~ Tkm *kül.* - Kzk *kül.* - Krg *kül.* - Nog *kül.* - KKlp *kül.* - Alt, Tel, Şor, Sag, Kaça *kül.* - Yak *kül.* - Çuv *kĕl.*
Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*kül*). Orta Türkçede de *kül* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kül* biçimi kullanılır.
Németh (NyK 47: 81; Csoma Arm 80-81) Ural dillerinde 'kül' olarak kullanılan birtakım biçimlerle birleştirmiştir.
Ramstedt : SKE 133 ; Räsänen : V 307 b; Clauson: ED 715 a; ÊSTJa 1997, 137-138.

külâh 'erkeklerin giydiği keçeden, ucu sivri başlık'
< Far *kulāh* 'a conic hat of black lambskin worn by the Muhammadan monks or dervishes; any head-gear, a Tartar cap, a turban'.
Bulgarca *kjuljax, kjuljaf,* Sırpça *ćùlah* Türkçeden geçmiştir (BER 3: 250; Škaljić: Turc 198 ; Skok: EtRj 1: 363).

külbe *yer.* 'küçük kazma, çapa'. Ağızlarda *kürbe* olarak da geçer.
< Erm *k'ulpay, k'urpay* 'small pick like a sickle with blunt end used in reaping'.
Dankoff: ALT 799.

külçe *yer.* 'külde, tepside, saçta pişirilen mayasız çörek'
< Far *kulīça* 'a small buttered loaf'.
Räsänen: V 308 a; Tietze : WZKM 59-60: 171; ESTJa 1997, 140-141. Bk. Monchizadeh : Xurāsān 317.

külek 'bal, yağ, yoğurt gibi şeyler koymaya yarar tahta kova'. Ağızlarda *gülek, güvlek* (> *güvelek*), *güylek, küvlek* gibi birtakım biçimler de geçer.
Orta Türkçede kullanılmadığı göze çarpıyor.
< Erm *kovlak* 'milking pail' (< : *kov* 'cow').
Eren : TDAY 1960, 305; TD 56 : 351; Dankoff : ALT 382; Bläsing : AL 121. Tietze : ZBalk 18: 182/168 (yayıldığı alanı göz önüne alarak Rumcadan kalma bir alıntı olabileceğini belirtmekle yetinmiştir). Bk. Deny : Principes 95. §.

külhan 'hamamın altında bulunan kapalı ve geniş ocak'
< Far *gulxan* 'the fire-place in a bath; stove, furnace'. - Farsça *gulxan*'ın Türkçede *kül* sözünün baskısıyla *külhan* biçimini aldığı anlaşılıyor.
Sırpça *ćùlhan, ćùlhana* Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 198).
Räsänen (V 308 a) yanlışlıkla Farsça *kalxān, kalhan* biçimiyle birleştirmiştir.

külte 'bağlam, tutam, deste'. Yerel ağızlarda *kültem* 'bağlam, deste, çatal avuç' biçimi de kullanılır.
~ Tkm *kültem* 'çile'. Türkmencede *külter* biçimi de geçer. - Kzk *külte* 'ekin demeti'. - Nog *külte* 'bağlam'. - Blk *gülte* 'ekin demeti'. - Bşk, TatK *költe.* - Çuv *kĕlte* 'bağlam'.
Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyor. Türkçe *kül-* 'bağlamak' kökünden geldiği yolundaki sav düşündürücüdür. Arapça *kulta* 'ein Quantum Fleisch oder Getreide; ein wenig' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.
Tietze: Ar 306/197; Eren: TDAY 1960, 357/197; TM 19: 306; Egorov: ÊS 105; Räsänen : MTS 119; V 308 b; ÊSTJa 1997, 139-140.

külünk 'taşları, kayaları parçalamakta kullanılan sivri kazma'. Yerel ağızlarda *külük* olarak geçer.
< Far *kulunk* 'a pickaxe'.
Räsänen: V 308 b.

külve < gülve *yer.* 'tandırdaki ateşin yanmasını sağlayan hava deliği'. Ağızlarda *külle* (> *küle*) olarak da geçer.
~ Az *külbə*
< Far *gulwa* 'the mouth of an oven'. - Kürtçeye *k'ulfe* 'source, ouverture en arc, oeil de réservoir' olarak geçmiştir.
Tietze'nin, *külve*'nin Farsçada 'Hütte' olarak kullanılan *kulba*'dan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (ZBalk 18: 183/169).

kümbet 1. 'kubbe'; **2.** 'damı kubbe biçiminde olan yapı'. Yer adlarında da kullanılır (*Kümbet*). Yerel ağızlarda *kümbet* (ve *kümbe*) 'tuğla veya topraktan yapılmış soba' olarak geçer.
~ Tkm *gümmez.* - Nog *kümbaz.* - KKlp *gümbez.* - Krg *kümböz.* - Kzk *kümbez*
< Far *gunbad* 'an arch, vault, cupola, dome, tower; an arched gateway'.
Bulgarcada *kjumbe, kjumbet* 'soba' olarak kullanılır (BER 3: 250-251).

küme 'yığın'.
Deny'ye göre (RHAs 3: 255), Arapçadan alınmıştır : Ar *kūma* 'yığın'. - Farsçada da *kuma* 'yığın, küme' olarak kullanılır. Ağızlarda 'avcı kulübesi, bekçi kulübesi' olarak kullanılan *küme* (> *güme*) biçimiyle *küme* 'yığın' arasındaki benzerlik ilginç ve düşündürücüdür. Bk. ÊSTJa 1997, 47.
Bulgarca *kjume* Türkçeden alınmıştır (BER 3 : 251).
Doerfer : TMEN 1691, Nachträge bölümü 4 : 488. s.

kümele bk. *gümele.*

kümes 'tavuk, hindi gibi evcil kuşların barınmasına yarayan kapalı yer'
< R κουμάσι.
Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Blg *kjumes* (BER 3:251); Srp *ćùmez* (Skok: EtRj 1: 364).

küncü 'susam tanesi'. Anadolu ağızlarında *güncü* olarak da geçer.
~ Az *küncüt* 'susam'. - Tkm *künci.* - KKlp *günci.* - Kzk *küncit* 'soya'.
Eski Türkçeden başlayarak *künçit* 'susam tanesi' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Çiğiller *küç* biçimini kullanırlar (Clauson: ED 693 b).
Toharcadan alındığı anlaşılıyor (Toh A *kuñcit* 'susam').
Farsçada *kuncīd, kuncud* 'sesame-seed' olarak geçer.
Rusça *kundžut* biçimi Türk diyalektlerinden alınmıştır.
Laufer: Sino-Iranica 291; Räsänen: V 309 a; Menges: Introduction 171; Clauson: ED 727-728; ResAltL 47, 49. Bk. Hansen : ZDMG 94 : 148.

künde 'suçluların ayaklarına bağlanan demir halka, köstek'
~ Tkm *künde* 'suçluların ayaklarına takılan zincir; tomruk'. - Krg *kündö* 'bukağı, ayak bağı, zincir'
< Far *kunda* 'a kind of clog or wooden fetters for captives; stump of a tree' (*kund* 'a fetter, clog' + *-a*).

künefe 'sıcak yenilen bir çeşit peynirli tel kadayıf'
< Ar *kināfa,* (Mısır) *kunāfa,* (Suriye) *knāfe* 'pâte sucrée qu'on verse par un entonnoir sur une calotte sphérique de fer posée sur le feu; la pâte descend en minces filets; quand elle est saisie et terminée, on l'enlève en tas'.
Tietze: Ar 307/202.

künge 'süprüntü, çöp'.
Kökenini bilmiyoruz.

künk 'pişmiş topraktan yapılmış kalın su borusu'
< Far *kunk* 'earthen water-pipes or conduits'.
Farsçada *gung* olarak da geçer.
Bulgarca *kjunk*, Sırpça *ćunak* Türkçeden alınmıştır (BER 3 : 252; Skok: EtRj 1: 364).

küpe 'kadınların kulaklarına taktıkları süs takısı'
~ Şor *küpe* '(koşum takımında) halka'.
Çağdaş diyalektlerde 'demir gömlek, zırh' olarak kullanılır : Blk *kübe* 'demir gömlek'. - Nog *kübi*.
Orta Türkçede *küpe* 'kulağa takılan halka', *küpe yarık* 'demir giyim, demir gömlek' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *küpe* 'kulağa takılan halka' ve 'savaş giyimi' olarak geçer.
Çağdaş diyalektlerde küpeye *sırga* (< *ısırga*) adı verilir: Tkm *ısırga* 'küpe'. - Nog *sırga*. - KKlp *sırga*. - Alt, Tel, Şor *sırga*. - TatK *sırga*. - Kzk *sırga*. - Krg *sırga*. Kırgızlar *sökö* < *söykö* (< Moğ *söyike*) adını da kullanırlar. -Yak *ıtarga*.
Ramstedt: Thomsen Arm 184; KWb 328 b; Vladimirtsov: SrGr 212; Brockelmann: OGM 49. § (*ısıtga* !); Doerfer: TMEN 346; Räsänen: MTS 124 (*sırga* < **as-ır-ga* < : *as-* 'hängen'!); V 167 ; 419 a (*ısırga* ~ *asırga* biçimlerinde *as-* 'hängen' ile *ısır-* 'beissen' *contamination*'u!) ; Ligeti: MNy 63:430; 75 : 271; Tryjarski: Altaistic Studies 178; ÊSTJa 1997, 129-130.

küpeşte 'güverte parmaklığı'
< R κουπαστή 'gunwale, foredeck and afterdeck of boots and small ships, banister'.
Bulgarca *kjupèšte* Türkçeden alınmıştır (BER 3: 252).
Kahane-Tietze: LFL 792.

küpür bk. *gübür*.

küre 1. 'ocak, toprak ocak'; **2.** 'demirci ocağı'; **3.** 'maden ocağı'
~ Tkm *küre* 'ocak'
< Far *kura*, *kūra* 'a smith's forge'.
Tietze: Pers 148/79; Räsänen: V 310 a.

küreken *yer.* 'güvey'. Yerel ağızlarda *göreken* olarak da geçer. Eski kaynaklarda *küreken* biçimi kullanılır.
~ Az *kürəkən*. - Tkm *köreken* 'güvey'
< Moğ *küregen*, *kürgen* 'güvey'.
Ramstedt: KWb 247; Caferoğlu: Giese Arm : 57-59 (< Moğ *kür-degü*) ; TDAY 1977, 178; Doerfer : TMEN 340 ; Räsänen : V 292 b, 310 b; Eren : TD 1990/1, 17-18.

kürk 'hayvanların, giyecek yapmak için işlenmiş postu'
~ Çuv *kĕrĕk* 'kürk'
~ OT *kürk*. Eski Kıpçakçada da *kürk* biçimi geçer.
Kökenini bilmiyoruz.
Diyalektlerde *kürk* yerine *teri* (> *deri*, *tiri*), *ton* (> *tun*), *işik*, *içmek* gibi birtakım adlar kullanılır. Balkarca *eltir*, Tatarca *ilter* 'kuzu derisi' biçimleri düşündürücüdür. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *eldiri*, *elri* biçimleri de ilginç ve çarpıcıdır (Clauson: ED 135 a).
Sikirić'in Türkçe *kürk*'ü Farsça *gurg* 'kurt' ile birleştirmesi yanlıştır (POF 8-9: 236).
Egorov (ĚS 108) *kürk* ile *körük* biçimlerini karıştırmıştır.
Bulgarca *kjurk*, Sırpça *čùrak* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 3: 254; Škaljić: Turc 200; Skok : EtRj 1 : 365). Arapçaya da geçmiştir (Dozy: Noms des vêtements 282-283).
Farsçaya da *kurk* 'a pelisse, a fur coat' olarak geçmiştir.
Paasonen : CsSz 65; Doerfer: TMEN 1628; Räsänen: V 311 a; Clauson: ED 741 a; Kakuk : ÉlOsm 260. ÊSTJa 1997, 148-149.

kürtün[1] 'eşek, katır gibi yük hayvanlarına vurulan semer'.

Eski Kıpçakçada da *kürtün* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 311 b.

kürtün[2] **1.** 'rüzgârın etkisiyle kuytu yerlere toplanmış kar yığını'. Yerel ağızlarda *kürtük* olarak da geçer.

~ Kûr, Tar, TatK, Şor *kürt* **1.** (Kûr, Tar) 'frischgefallener Schnee'; **2.** (Şor)'die Lawine'; **3.** (TatK) 'hochaufgestürmter Schnee'. - Kzk *kürtük* 'frischgefallener, tiefer Schnee'. - Krg *kürtük*

< *kürt* 'kar yığını' + *(ü)n* eki. Yerel ağızlarda geçen *kürtük* biçimi *-(ü)k* küçültme ekiyle kurulmuştur.

ÊSTJa 1997, 149-150.

kürün bk. *kurna.*

küspe 'yem, yakacak ve gübre olarak kullanılan, yağı alınmış her türlü yağlı tohum ve bitki artığı'

< Far *kusba* 'sesame - grains remaining in the hair-cloth after the oil has been expressed, which they give to the poor, or as food to buffaloes'.

Bulgarca *kjuspe* Türkçeden alınmıştır.

küstah 'sıra, saygı tanımadan davranan (kimse)'

< Far *gustāx* 'arrogant, presumptuous, bold, rash, audacious, uncivil'. Bk. *kostak.*

küşne 'burçak (Vicia ervilia)'. Ağızlarda *güşne* olarak da geçer.

Dankoff'a göre (ALT 800), Ermeniceden alınmıştır (Erm *k'ušnay* < Ar *kuşnā).* Bk. Eren: TD 56 : 352.

küştere 'tahta rendesi'. Türkçede *küstere* olarak da geçer.

< Far *kuştara* 'a carpenter's axe'. - Meyer'in Türkçeye Rumcadan geçtiği yolundaki savı yanlıştır (TürkSt 48). Räsänen (V 294 a) *köstere, küstere* biçimlerini vermekle kalmıştır. Tietze (ZBalk 18: 183: 172) Balkan dilleri yoluyla Fars bölgesine geçtiğini dile getirmiştir. Onun saydığı biçimler tartışmaya açıktır. Örn. Rumence *custura* 'Klinge', Bulgarca *kostúra* 'Klinge, Messer' gibi biçimler düşündürücüdür. Bu biçimlerle *küştere*'nin ilişkisi karışıktır. Bernard (BalkEz 8 : 55) Türkçe *kasatura*'nın Rumence *custura*'dan geldiğini yazmıştı. Bulgarca *kasatúra* Türkçeden alınmıştır (BER 2: 261). Bulgarca *kostúra* (ve *kóstur*) sözünün kökenine ilişkin bilgi almak için bk. BER 2: 666. Bulgarca *kjuštere* Türkçeden kalma bir alıntıdır (BER 3: 259). Bk. BER 3 : 246. Sırpça *ćustère* de Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 201; Skok: EtRj 1: 366).

küze *yer.* 'çam ağacından yapılmış su kabı, testi'

~ Tkm *küyze* 'toprak testi'. - KKlp *güze* 'toprak testi'

< Far *kūza* 'earthen bottle with long narrow neck for water'. - Yerel ağızlarında toprak testiye daha çok *bardak* adı verilir. Bu ad 'çam ağacından yapılmış su kabı' olarak da kullanılır.

Tietze: ZBalk 18:183-184.

L

lâbada 'dere kıyılarında, sulak çayırlarda kendiliğinden yetişen ve yaprakları sebze olarak kullanılan çok yıllık bir bitki (Rumex patientia)'. Ağızlarda *alabada, ılabada, ılıbada, ilibada, ilibade* olarak geçer.

< Blg *lòboda* 'Atriplex, Chenopodium'; Srp *lobòda* 'Atriplex hortense, Chenopodium'. Türkçede bir yıllık ve otsu bir bitkiye verilen *iştir* (~ *ıştır*) 'Chenopodium urbicum' adı da Bulgarcadan alınmıştır. Bk. *iştir.*

Tzitzilis (GrLw 295) Rumca λάπατο 'Ampfer, Sauerampfer' biçimiyle birleştirmiştir.

Macarca *laboda* 'Atriplex; Rumex patientia' biçimi de Slav dillerinden alınmıştır (Kniezsa : SzlJsz 299).

Anadolu ağızlarında *lâbada* yerine daha çok *evelek (> efelek)* adı geçer. Bk. *evelek.*

Eren: TD 54:331/295; BER 3 : 448-449; Skok: EtRj 2:312; Vasmer: REW.

laçın 'bir cins şahin (Falco peregrinus)'

~ Tkm *lāçın.* - Blk *ilyaçin* 'doğan'. - Nog *laşın.* - Bşk *ılasın* 'doğan'. Pröhle (KSz 5:256) *ålasın* 'küçük doğan' biçimini saymıştır. Dmitriev (İAN 1930, 515) ise *alasın* biçimini vermiştir. - Kzk *laşın* 'ala doğan cinsinden bir avcı kuş'. - KKlp *laşın* 'doğan'. - Krg *ılāçın.* - Özb *laçın.* - Sag, Şor *laçın.* - Hak *ılaçın.* - Çuv *laçăm : laçăm kayăk* 'doğan' (Egorov : ÊS 126). Sonundaki *-m*'nin *-n*'den geldiği açık olarak anlaşılıyor.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *laçın* 'doğan' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *laçın* biçimi kullanılır.

Palló'ya göre (NyK 46:155), Türkçe *ala* kökünden gelir: *ala* + *-çın* eki. Başındaki *a*'nın düştüğü anlaşılıyor. Türk diyalektlerinde buna benzer ses düşmeleri sıklıkla göze çarpar (bk. Bang: KSz 18:20-24). Örn. Türkçe *alaçık* 'çadır' sözü çağdaş diyalektlerde *laçık* (> *laşık*) biçimini almıştır. Rusçaya da *lačuga* olarak geçmiştir. Dmitriev'e göre (İssledovanija 1:281), Başkurtça *ılasın* biçiminin başındaki *ı-* sesi bir protezdir. İbragimov (ST 6, 1974, 38, 39) da *ılaçın* biçimlerinin başındaki sesin sonradan türediğini yazmıştır.

Buna karşılık Ramstedt (JSFOu 55, 2:81) *laçın*'ı *Latin* adıyla açıklamaya çalışmış ve *laçın*'a 'Batı (Latin) doğanı' anlamını vermiştir. Daha sonra Ramstedt (KWb 272 b) Moğolca *naçin*'i Türkçe *laçın* biçimiyle birleştirmekle yetinmiştir. Son olarak (SKE 135, 242) *Latin* birleştirmesini yenilemiştir. Räsänen (V 313 b) Ramstedt'in görüşüne katılmıştır.

Eren'e göre (NyK 51: 360), Moğolca *naçin* biçimi Türkçeden alınmıştır. Pelliot (Notes 159. s. 1. not) *laçın* sözünün kökenini bilmediğini yazmış, Moğolca *naçin*'in Türkçeden geçtiğini bildirmiştir. Bk. Pelliot: BSOS 6:576. Brockelmann (OGM 6.§) *laçın*'ı bir alıntı olarak vermiştir. Garipov'a göre (Slovoobrazovanie 234), Başkurtça *ılasın* Moğolcadan alınmıştır. Bk. Doerfer : TMEN 1728. Son olarak Doerfer (CAJ 17 : 7) *laçın*'ın Hiung-nucadan veya Avarcadan kalma bir alıntı olduğu olasılığından söz etmiştir.

Clauson (ED 763 b) yabancı kökenden geldiği olasılığını dile getirmiş, Toharca bir alıntı olduğu üzerinde durmuştur. Onun saydığı *laçın kaya* 'a precipitous mountain' Türkçe *yalçın kaya*'dan başka bir şey olamaz. Daha sonra Clauson (ResAltL 45) *laçın* (ve *lağzın)*

sözlerinin kökeninin bilinmediğini açıklamış, Sogdcadan söz edilemeyeceğini vurgulamıştır (*l* Sogdca bir ses değildir). Bk. Clark : CAJ 24 : 43.

Schenk: Aquila 46-47, 9-10.

lâdes < yades 'tavuğun lâdes kemiğini iki kişinin birer ucundan tutarak kırması, birinin 'aklımda' demeden bir şeyi ötekinden almasıyla yenilmiş sayılarak biten oyun'

~ TatK *yedeç* 'lâdes kemiği'

< Far *yādast* 'it is remembered ; a kind of game in which certain words are used, which if one person does not pronounce upon receiving something from another, he loses'.

Farsça *yādast*'in başındaki *y-* Türkçede *l-*' ye çevrilmiştir. Türkçede buna benzer örnekler geçer. Örn. *yamçı* 'yağmurluk' sözü yerel ağızlarda *lamçı* biçimini almıştır. Bunun gibi, Türkçe *yengeç* de Türkmencede *leŋŋeç*'e çevrilmiştir. Tatarca *yedeç* biçiminin sonundaki *-ç* düşündürücüdür.

Deny: Principes 111. § ; Räsänen: V 177; Mollova: ZBalk 1971-1972, 144.

lâfazan 'geveze'

< Far *lāfzan* 'a boaster, braggart' (*lāf* 'praise; bragging' + *-zan* 'striking, casting'). - Farsça *lāfzan*'daki *-fz-* ses düğümünü çözmek için Türkçede bir *-a-* oluşmuştur. Bk. Tietze : Oriens 20 : 127.

Tietze: Pers 148/80.

lâgün 'denizden dar bir kıyı kordonu veya bir kanal ile ayrılmış ve göl biçimini almış, sığ koy veya körfez, deniz kulağı'

< Fr *lagune*.

Bk. Eren: TD 1993/2 : 111-117.

lâhana 'güz ve kış sebzesi olarak yetiştirilen bir bitki'

< R λάχανο 'Kohl', ç. λάχανα. - Yerel ağızlarda lâhanaya *dürme* adı da verilir. Bundan başka, *kelem* adı da yaygın olarak kullanılır.

Meyer: TürkSt 32; Laufer: T'oung Pao 17: 88-89; Räsänen: V 314 a; Symeonidis: Gr 183/116.

lahos < vlahos 'Akdeniz'de yaşayan bir balık, kaya hanisi'. Yerel ağızlarda *lağos* olarak da geçer.

< R βλάχος. - Türkçede *vlahos* biçiminin başındaki *v* düşmüştür.

Georgacas : FT 127/11.

lâkerda 'palamut, torik gibi balıklardan dilim dilim kesilerek yapılan salamura'

< R λακέρδα < Lat *lacerta*.

Meyer: TürkSt 23; Georgacas: FT 129/60; Andriotis: EL 181; Dankoff : EÇ - Glossary 11.

lâkırdı 1. 'söz'; **2.** 'boş söz, dedikodu'

Türkçe *lakır-* 'schwatzen' kökünden geldiği anlaşılıyor (Dmitriev: DAN 1926, 117-120). Diyalektlerde *lâkırdı*'ya benzer birçok türev kullanılır. Bk. Gadjieva-Koklyanova: İRLTJa 449, 453-454.

Belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir. Bk. Kakuk: ÉlOsm 261.

Meyer : TürkSt 23; Skok : EtRj 2 : 264; Kononov : VJa 1, 1975, 138.

lâlanga 'yağda kızartılarak, üzerine şeker veya şerbet dökülen bir hamur tatlısı'

< R λαλαγγίτα 'Art Pfannkuchen'.

Bulgarca *lalànga* biçimi Türkçeden alınmıştır (BER 3:296).

Räsänen: V 314 b (kökenini vermemiştir); Symeonidis: Gr 183/115.

lâma[1] '(Tibet'te ve Moğolistan'da) Buddha rahibi'.

Uluslararası bir söz olarak İngilizce (*lama*), Almanca (*der Lama*), Fransızca (*lama*), İtalyanca (*lama*) gibi dillerde geçer. Tibetçe *blama*'dan alınmıştır. Başındaki *b* Tibetçede okunmaz. Avrupa dillerine İngilizceden

geçmiştir. Lâmaların en büyüğüne *dalay lâma* 'başlâma' denir (Moğ *dalai* 'deniz').
Doerfer : TMEN 1729. Tibetçe *bla-ma*'nın etimolojsine ilişkin bilgi almak için bk. Wylie : CAJ 21 : 145-148.

lâma[2] 'yassı demir çubuk'
< İtal *lama* 'plate'. Fransızcada *lame* olarak geçer.
Kahane-Tietze: LFL 352.

lâma[3] 'Güney Amerika'nın dağlık bölgelerinde yaşayan, yük hayvanı olarak kullanılan, tüyleri uzun, boyu yüksek, boynu uzun hayvan'.
Güney Amerika'da konuşulan Quichua dilinden kökenlendiği anlaşılıyor. Bu dil Güney Amerika'da yaklaşık iki milyon kişi tarafından kullanılır. Avrupa dillerinde kullanılan *guano, kinin, kokain, pampa, puma* gibi sözlerin Quichua dilinden geldiğini biliyoruz.
Quichua dilinde 'Lama glama' olarak kullanılan *llama* adı İspanyolca yoluyla İtalyanca, Fransızca, İngilizce gibi Avrupa dillerine geçmiş, *llama, lama* ve *glama* olarak yaygınlık kazanmıştır. Türkçeye Avrupa dillerinden (büyük bir olasılıkla Fransızcadan) geçmiştir.
Uray : Pais Arm 388-391.

lâmba 'kapı, pencere kenarlarına açılan dik açılı girinti, yuva'
< İtal *lembo* 'edge'.
Kahane-Tietze: LFL 366; Räsänen: V 315 a.

lamlı bk. *namlı.*

lamlı bk. *namlu.*

lândo 'dört tekerlekli, içinde dingillere paralel olarak düzenlenmiş karşılıklı iki oturma sırası bulunan, çift körüklü binek arabası'. Türkçede *lândon* olarak da geçer. Bu biçimin *fayton* (> *payton*) sözünün baskısı altında oluştuğu anlaşılıyor.
< Fr *landau* < Alm *Landau* (Almanya'da şehir). Almancada *Landauer Wagen* adı da kullanılır.
Bulgarca *landò* Türkçeden alınmıştır (BER 3: 305).

lapçın 'tabanı meşinden olan mest, edik'
< Far *lab-çīn.*
Räsänen : V 315 a.

lapina 'kayalık kıyılarda, sığ sularda yaşayan, 25-30 cm uzunluğunda, kırmızı benekli, mavi veya yeşil balık'
<R λαπίνα. Rumcada λάπαιυα, λάμπαινα olarak da geçer.
Meyer : TürkSt 23 ; Georgacas : FT 129/61.

lasta 'bir geminin alabildiği yük miktarı'
< İtal *lasta* (~ *lasto*) 'unit of measure of tonnage' < Fr *last, laste* < Fel *last.*
Kahane-Tietze: LFL 360.

lata 'ensiz ve kalın tahta'
< İtal *latta*, Venedik *lata* 'ledge'. German kökünden gelen bu söz birçok Akdeniz dilinde de kullanılır: Port, İsp *lata.* - Fr *latte.* - Ar (KAfrika) *latta*, (Cezayir) *lâṭa, lâṭṭa*, (Mısır) *lāṭa.*
Meyer: TürkSt 44; Bonelli: Elementi 188; Tagliavini: Annali N.S. 1: 195; Kahane-Tietze: LFL 362.

lavaş 'ince pide'
~ Az *lavaş.* - Tkm *lavaş.* - TatK *lawaş*
< Far *lavāš* 'a thin cake or biscuit'. Ermenicede de *lavaš* olarak kullanılır.
Räsänen: V 315 b (kökenini vermemiştir); Dankoff: EÇ-Bitlis 409; EÇ-Glossary 52.

lâvta 'doğacak çocuğu ana rahminden çekmeye yarayan araç'
< R λαβίδα **1.** 'Griff'; **2.** 'Pinzette'.
Tzitzilis: GrLw 286.

laza 'bal koymaya yarayan küçük tekne'.
Kökenini bilmiyoruz. Türkçede bal teknesine *şaful* adı da verilir.

lazareto 'karantina yeri, bulaşıcı bir hastalık görülen bir yerden gelen gemi yolcuları için büyük limanlarda kurulmuş sağlık kuruluşu'
< İtal (Venedik) *lazaréto* 'lazaret'. İlk lazaretolardan birinin Venedik'te, Santa Maria di Nazaret adasında kurulduğu anlaşılıyor. Venedik kökenli *lazareto* uluslararası bir yaygınlık kazanmıştır.
Kahane-Tietze: LFL 364.

lazut 'mısır'. Yerel ağızlarda *lazot* biçimi yanında *lağuz, lavuz, lavus* gibi birtakım yan biçimler de kullanılır. - Kürtçede *lazut* 'blé de Turquie' olarak geçer.
Dankoff (ALT E 63) Ermenice *lazut* 'corn' biçimiyle birleştirmiş, Lazca *lazudi* ve Mingrelce *lazəti* karşılıklarını da vermiştir.
Foy: MSOS 6: 140; 7: 217-218; Djikiya : Soobščenija AN GruzSSR V, 1944, 227-236); Eren: TDAY 1962, 224, TD 51 : 767, 1990/1, 29-30; 1992/2 : 177 ; 1993/383.

leblebi 'kabuğu çıkarıldıktan sonra fırında kavrulup eğlencelik olarak yenen nohut'.
Farsçadan alındığı açıktır (Far *lablabū* 'beet boiled and eaten with whey and garlic'). - Türkçe *leblebi*'nin anlam bakımından değiştiği göze çarpıyor.
Bulgarca *leblebíja* ve Sırpça *leblèbija* biçimleri Türkçeden geçmiştir. Rumca λεμπλεμπίδι biçimi de Türkçeden alınmıştır.
Räsänen : V 315 b; BER 3: 335; Škaljić: Turc 432; Skok: EtRj 2: 280; Andriotis: EL 184.

leçe 'taşlı tarla'.
Kökenini bilmiyoruz.

leçek 'baş örtüsü, yün atkı'
~ Az *ləçək* 'baş örtüsü'. - Tkm *leçek* 'baş örtüsü'. - Tar *leçek*. - Krg *eleçek* 'evli kadınların başlarına sardıkları ak sarık'. Başındaki e- Kırgızcada türemiştir. - Özb *laçak*.
< Far *laçak* 'a square mantle which women wear doubled into a triangular form'. Dankoff'a göre (ALT C 1), Farsça *laçak* Ermeniceden alınmıştır.
Kürtçe (*laçik, leçik* 'coiffe, mouchoire de tête'), Ermenice (*lačak* 'voile'), Gürcüce (*lečaki, lečak'i* 'veil') gibi dillerde de kullanılır. Tacikçede de *laçak* olarak geçer. Doerfer (TLT) *laçak* biçimi üzerinde durmamıştır.
Ligeti: Tamura Arm 25-26/39; Räsänen: V 315 b; Tietze: ZBalk 18: 184.

leğen 'içinde bir şey yıkamak için kullanılan yayvan kap'
~ Tkm *legen*. - Nog *eleken*. - KKlp *legen*. - Krg *ilegen, legen*
< Far *lagan* 'a brozen or copper pan in which the hands are washed'.
Räsänen: V 316 a; Bernard: LB 9:90; Tzitzilis: Zaemki 9, 92 (R λεκάνη). Symeonidis (Gr 183/117) *leğen*'i yanlışlıkla *lenger* biçimiyle birleştirmiştir. Bk. *lenger*.

leke 'kirliliği gösteren iz'
< Far *laka* 'spot, stain'.

leken 'kara batmamak için ağaç dallarından örülerek ayağa takılan bir çeşit ayaklık'.
Kökenini bilmiyoruz.
Räsänen: V 316 a.

lenger 'gemi demiri'. Türkçede 'yayvan ve kenarları geniş, büyük bakır kap' olarak da geçer. Ağızlarda *ilenger* olarak kullanılır.
~ Tkm *leŋŋer* 'kuyu çıkrığı; safra'
< Far *langar* 'gemi demiri'. Farsçada 'yoksullara yemek verilen yer' olarak da kullanılır. Bu yerlerde yoksullara yemek konan kaba *langarî* adı verilir. Türkçede de bu kaba *lengerî sahan* adı verilmiştir. Sonradan bu ad *lenger* olarak yayılmıştır.
Balkan dillerine de geçmiştir.
BER 3: 360; Räsänen: V 316 b ; Symeonidis: Gr 183/117 (yanlışlıkla *leğen* ile birleştirmiştir) ; Bernard : LB 9 : 89-90 ; Tietze : Pers 148/81.

leş[1] 'hayvan ölüsü'. Ağızlarda *öleş* (~ *üleş*) biçimi de göze çarpar. Bu biçimin *öl-* köküyle yapılan çağrışıma dayanan bir halk etimolojisi olduğu açıktır.
< Far *lāš, laş* 'a dead body, carcase'. Farsçada *lāşa* olarak da geçer.
Bulgarca *leš* ve Sırpça *leš* biçimleri Türkçeden geçmiştir (BER 3: 380-381; Skok: EtRj 2: 290). Rumcada da λέσι olarak kullanılır (Andriotis: EL 185).

leş[2] **: leş bağı** 'su üzerinde bulunan eşyanın üzerine atıp çekmekte kullanılan ve çektikçe sıkışacak biçimde düzenlenmiş bağ'
< İtal *laccis* 'running bowline'.
Kahane - Tietze: LFL 359.

leşker *esk.* 'asker'
~ Krg *leşker* 'ordu'
< Far *laşkar* 'an army, a host, a military force; a camp; an encampment'.
Nyberg'e göre (Tschudi Arm 134), Farsça *laşkar*'ın Arapça *al-'askar*'dan geldiği yolundaki eski sav yanlıştır.
Räsänen: V 316 b.

levent 'lumbar kapaklarını kaldırmak için kullanılan zincir'
< İtal **levante* 'lifter'.
Kahane-Tietze: LFL 371.

levrek 'eti beyaz, üzeri pullu, tadı güzel, iri bir deniz balığı (Labrax labrax)'
< R λαβράκι 'levrek'.
Meyer: TürkSt 24; Foy: MSOS 11: 245; Fasmer [Vasmer] : Živaja Starina 18 : 89 ; Georgacas: IT 129; FT 129/59; Tzitzilis: GrLw 288.

lığ 'alüvyon'. Ağızlarda *liğ* biçimi de kullanılır. Dar bir çevrede *lığda* biçimi de geçer.
Azerî ağızlarında *lığ* 'balçık' olarak kullanılır.
Tietze'ye göre (Gr [1] 230/169), Rumcadan alınmıştır (R λίγδα 'Schmutz'). Dankoff (ALT 202) Ermeniceden geldiğini dile getirmiştir. Bk. Eren: TD 1995/1: 40-41; 1995/2 : 868.

liğdaki 'çipura balığının küçüğü'. Yerel olarak *lidaki* biçimi de geçer.
Rumcadan alındığı anlaşılıyor. Georgacas (FT) *liğdaki* üzerinde durmamıştır.

likorinoz 'bazı balıkların iste kurutularak yapılan pastırması'
< R λυκουρῖνος 'smoked mullet'.
Meyer : TürkSt 24; Georgacas : FT 129/66; Tzitzilis : Tietze Arm 201.

liman 'gemilerin barınarak yük alıp boşaltmalarına, yolcu indirip bindirmelerine uygun kuruluşları olan doğal veya yapay sığınak'. Eski kaynaklarda *iliman* olarak da geçer. Bk. *ılıman*.
Rumcadan alındığını biliyoruz: R λιμένιον (Bizans), λιμιώνας 'harbor'.
Balkan Slav dillerinde *limen* ve *liman* olarak kullanılır (BER 2 : 66; 3: 405, 406). Rusçada *liman* olarak geçer. Bk. Zajączkowski: Związki 15.
Meyer : TürkSt 80; Kahane-Tietze: LFL 801; Räsänen: V 317 a; Symeonidis: Gr 183/120; Andriotis: EL 187.

limbo 'ırmaklarda yük taşıyan bir çeşit tekne'. Türkçede *limba, limbe* olarak da geçer.
< İtal *limbo* < İtal (Venedik) *libo* 'unloading; lighter'.
Kahane-Tietze: LFL 375. Meyer (TürkSt 80) Türkçe *limbo* için farklı bir açıklama vermiştir.

limon 'kışın yapraklarını dökmeyen, ak çiçekli bir ağaç'. Ağızlarda *ilimon* olarak da geçer. Bu biçimin başındaki *i-* sonradan türemiştir.

< Far *līmūn* 'a lemon, citron'. Farsçada *ilimūn, līmū, līmūnā* biçimleri de kullanılır.
Türkçeden Bulgarcaya da *limon* olarak geçmiştir. Sırpçada *lemon* biçimi kullanılır. Rumca λεμόνι biçimi İtalyancadan alınmıştır (İtal *limone*).
Deny : Principes 99-100 (< Ar *leymūn, līmūn*) ; Skok: EtRj 2: 287-288; BER 3 : 406-407; Andriotis: EL 184.

link[1] *yer.* **1.** 'pirinç dövmeye yarayan tahta dibek'; **2.** 'bulgur, yarma yapmaya yarayan değirmen'; **3.** 'kendir dövmeye yarayan ve su ile dönen dolap'; **4.** 'kaldıraç'
< Erm *nig* 'bolt, lever', *yer. ling* 'mortar'.
Dankoff: ALT 543.

link[2] 'atın eşkin yürüyüşü'.
Kökenini bilmiyoruz.
Eren: TD 1990/1: 27.

lipari 'çirozluktan sonra yağlanmaya başlayan uskumru'
< R λιπάρι.
Meyer: TürkSt 24; Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18 : 88; Räsänen : V 317 b; Theodoridis: Turcica 7: 42; Georgacas : FT 129/63-65.

lipsoz < **lipsos** 'Akdeniz'de yaşayan, iskorpite benzer dikenli bir balık'
<R λειψός (λειψός σκορπιός adının kısaltması).
Georgacas: FT 129/62.

litrinoz 'mercan balığının küçüğü'.
Rumcadan alındığı anlaşılıyor. Georgacas (FT) *litrinoz* üzerinde durmamıştır.

livar 'içinde diri balık saklanan, denizden ayrılmış havuz'
< R λιβάρι 'fishpond' < βιβάρι < βιβάριον < Lat *vivarium*.
Meyer: TürkSt 24; Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18 : 88-89; Kahane-Tietze: LFL 800; Andriotis: EL 53, 186; Georgacas : FT 138/186 ; Tzitzilis : Tietze Arm 205.

loca 'tiyatro, sinema gibi eğlence yerlerinde veya parlâmento salonlarında özel bölme'
< İtal *loggia* < Fr. *loge*. Fransızca *loge* German dillerinden alınmıştır.
Tagliavini: Annali N.S. 1: 199-200.

loça '(gemi teknelerinde) demir zinciri deliği'
< İtal (Venedik) *ocio* 'hawsehole'. - Türkçe *loça* biçiminin başındaki *l-* İtalyanca *article*'den alınmıştır.
Kahane-Tietze: LFL 445.

loda **1.** 'yığın'; **2.** 'taneli ve tanesiz saman yığını'; **3.** 'üstü toprakla örtülmüş saman yığını'. Yerel ağızlarda *noda* biçimi de kullanılır. (Ş. Sami'nin verdiği *nora* biçimi yanlıştır.)
Kökenini bilmiyoruz.
Bulgar ağızlarında da *lóda* olarak geçer (BER 3 : 453).
Räsänen: V 317 b; Eren : TM 19: 306.

lodos 'güneyden veya güneybatıdan esen yerel rüzgâr, boz yel, ak yel'
< R (Bizans) νότος 'south, southwind'. - Rumca ν- sesi Türkçede *l-*'ye çevrilmiştir. Yerel ağızlarda lodosa *kaba yel* adı da verilir.
Bulgarca *lodos* Türkçeden alınmıştır (BER 3: 454, 488).
Meyer: TürkSt 80; Kahane-Tietze: LFL 818; Räsänen : V 354 a; Eren : TD 53 : 257; 58 : 252.

loğ 'toprak damlarda, yollarda, harman yerlerinde toprağı bastırmak veya tarlalarda toprağı ezmek için kullanılan taş silindir'. Yerel ağızlarda *loğu* biçimi de kullanılır.
Eski Kıpçakçada *loğ* olarak geçer.
Dankoff'a göre (ALT 205), Ermeniceden alınmıştır (Erm *loł* 'stone roller'). Ancak Farsçada da *loġ*'un 'a roller' olarak kullanıldığını biliyoruz. Farsça *loġ* Dankoff'un gözünden kaçmıştır.
Tietze (Pers) *loğ* üzerinde durmamıştır. Dilimizde *loğ* yerine daha çok *yuvak, yuğu* (~ *yuvu*), *yuvgu* adları kullanılır.

Symeonidis'in Rumcadan geldiği yolundaki savı yanlıştır (Gr 183/122).
Räsänen: V 317 b ; Eren: TD 1990/1: 61-62; 1995/2 : 868.

lohusa 'yeni doğum yapmış kadın'. Türkçede *loğusa* biçimi de yaygın olarak kullanılır.
< R λοχοῦσα, λεχοῦσα 'Wöchnerin'.
Bulgarcada *lexúsa*, Sırpçada *lòhusa* olarak geçer (BER 3: 379).
Meyer: TürkSt 38; Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18 : 91; Räsänen: V 318 a; Symeonidis: Gr 183/119.

lokanta 'büyük aşçı dükkânı'
< İtal *locanda*.
Rumca (λοκάντα), Bulgarca (*lokànta*) gibi Balkan dillerinde de kullanılır (Andriotis: EL 190; BER 3:461).
Meyer: TürkSt 62; Bonelli: Elementi 189; Barbera: Elementi 171; Deny: Principes 40.

lombar (~ lumbar) 'gemi bordalarına ve küpeştelerine açılan dört köşe delik'. Geminin teknesine vurulan çift katlı kaplamalara da *lombar* adı verilir.
< İtal *rombaglio* 'furring; *porthole'. Venedik'te *rombaglio* 'kaplama' anlamına geldiği gibi, 'gemilerin bordalarına açılan delik' olarak da kullanılır. O bakımdan Türkçe *lombar*'ın Venedik'ten alındığı anlaşılıyor. Türkçe *lombar* biçiminde *-aglio* eki *-ari*'ye çevrilmiştir. Rumca ρουμπάρι ve Arnavutça *rumbár* örneklerinde olduğu gibi. Fransızcada *rombeau* olarak kullanılır.
Kahane-Tietze: LFL 545; Räsänen: V 318 a; Tzitzilis : Tietze Arm 201.

lomboz 'kamaralarla alt güverteleri aydınlatmak için bordalardan ve güvertelerden açılan yuvarlak pencere'. Türkçede *lumboz* biçimi de kullanılır.
< R *ρόμπος . - Rumca *ρόμπος Doğu Venedik İtalyancasından alınmıştır: *rombo* 'falla; portello da carico; tassello'.
Kahane-Tietze: LFL 546; Räsänen: V 318 b; Tzitzilis : Tietze Arm 201.

londra bk. *lundra*.

longoz '(deniz ve ırmaklarda) derin çukur'. Yerel ağızlarda *longaz, longöz, löngöz* (> *löngüz*) olarak geçer.
< R λόγγος (Pontus) 'deep hole in a river or sea'.
Kahane-Tietze: LFL 802; Tietze: Gr (1) 230/170; Symeonidis : Gr 184/124. Rumca λόγγος'un Slavcadan alındığı anlaşılıyor (BER 3: 468 s. v. *lòngoz;* Andriotis: EL 189); Tzitzilis : Tietze Arm 201.

lor 'kaymağı alınmış sütten yapılan bir çeşit taze, yumuşak ve tuzsuz peynir'. Ağızlarda *nor* olarak da geçer.
< Far *lor* 'a dish made of new milk or sour whey boiled and thickened; a sort of cheese'. Eremeev'e göre (Ėtnogenez 235), Kürtçeden alınmıştır. Dankoff (ALT E 73) *lor*'un Ermenice *loṙ*'dan geçtiği olasılığı üzerinde durmuş (Erm *loṙ* 'sediment or less, especially of grape juice; dried curds of yoghurt'), ancak Ermenice *loṙ*'un Farsçadan alındığını da dile getirmiştir. Dilimizde süt ürünlerine verilen Farsça kökenli birçok ad kullanıldığını biliyoruz. O açıdan *lor*'un da Farsçadan geçtiği anlaşılıyor. Ağızlarda *lor* yanında *çökelek* adı da yaygın olarak kullanılır.

lorta 'ayakkabı kalıbının çapı'. Yerel ağızlarda *uluorta* biçimi kullanılır. Bu biçimin halk etimolojisi sonunda oluştuğu açıktır.
< İtal *lorta*.

lostra < lustra < lustro 'ayakkabı boyama'
< İtal *lustro*.
Meyer : TürkSt 48; Bonelli: Elementi 189; Barbera: Elementi 172.

lostromo 'ticaret gemilerinde tayfaların başı'. Türkçede *nostromo* biçimi de geçer.

< İtal *nostrómo* 'boatswain'. - Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır. Kadırgalarda çalışan forsalar arasında İspanyolca bir ad (*nuestro amo* 'bizim kaptan') olarak kullanılmış, Akdeniz'in türlü yerlerinde değişik biçimler almıştır. Rumcada νοστρόμος yanında λοστρόμος biçimi de kullanılır. Türkçe *lostromo* biçiminin Rumcaya dayandığı anlaşılıyor.

Kahane-Tietze: LFL 444.

loş 'az ışık alan, yarı karanlık (yer)'.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 318.

lotarya 'ad veya numara çekilerek oynanan şans oyunu'

< İtal *lotteria*.

Barbera: Elementi 171.

lök 'bir tür erkek deve'

~ Kzk *lök* 'tek hörgüçlü deve'. - Krg *lök* 'tek hörgüçlü erkek deve'.

Kökenini bilmiyoruz. Menges, Gabain'in tanıklığına dayanarak Çinceden geldiğini yazmıştır (Çince *lo'*, Kan-ton *lok* < **lāk*). Doerfer (TMEN 1733) yabancı bir kökenden geldiğini dile getirmiş, *laçın* ile birlikte Ruanruancadan kaldığını bir olasılık olarak düşünmüştür.

Farsçada *lok* 'a sort of burden-bearing camel having very little hair' olarak kullanılır.

Brockelmann: OGM 6.§ a; Menges :UJb 15 : 526-527 ; Şçerbak: İRLTJa 105; Doerfer: Şiraliev Arm 38; Räsänen: V 318 b.

lundra > londra 'bir çeşit gemi'

< R (Bizans) **λούντρα*.

Meyer: TürkSt 80; Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18, 2-3 : 91-92; Kahane-Tietze: LFL 803; Räsänen: V 318 b.

lüfer 'eti beyaz, tadı güzel, gövdesi pullu bir deniz balığı (Temnodon saltator)'

< R λουφάρι, γοφάρι, γουφάρι . - Lüfer balığı, büyüklüğüne göre *defne yaprağı, çinakop, sarı kanat, sırtıkara, kofana* gibi adlar alır.

Bulgarca *lefèr* Türkçeden alınmıştır (BER 3: 377). Rusçada da *lefèr* olarak kullanılır (Vasmer: REW 2: 36).

Meyer : TürkSt 24; Foy : MSOS 11: 245; Georgacas : FT 128/23.

lüle **1.** 'dürülmüş şey'; **2.** 'tütün çubuğunun ucuna takılan balçıktan tütün yuvası'; **3.** 'eskiden kullanılan bir akar su ölçü birimi'; **4.** 'çeşme ağzı' ; **5.** 'saç kıvrımı'

~ Tkm *lüle* 'boru; çubuk'. - Nog *ülle* 'tütün içmek için kullanılan çubuk'. - Blk *ülle*

< Far *lūla* 'a canal, tube, syphon, the pipe or spout of a ewer or alembic; a tobacco-pipe; a reed used by weavers to wind thread upon'.

Bulgarca *lulá* 'çubuk lülesi' ve Sırpça *lùla* 'çubuk lülesi' biçimleri Türkçeden alınmıştır. Rumca λουλάς da Türkçeden geçmiştir.

Räsänen: V 520 b; BER 3: 501; Skok: EtRj 2: 329-330; Andriotis: EL 191.

M

mac ~ macı, maç ~ maçi *yer.* 'sabanın, elle tutarak yürütmeye yarayan baston biçimindeki sapı, tutak'
~ Az *mac* 'tutak'
< Erm *mač* 'plow handle'.
Yerel ağızlarda *maçkal* 'sabanı yöneten (kimse)' olarak kullanılır. Bu biçimin de Ermeniceden geldiği anlaşılıyor (Budagova : ST 3, 1984, 14).
Dankoff: ALT 483. Djangidze'ye göre (Dmanisskij govor kazaxskogo dialekta azerbajdžanskogo jazyka. Baku 1965, 100), Gürcüceden alınmıştır (Gür *manço* 'tutak').
Eren: TM 19:296.

macana 'gemilerde kullanılan içme suyu fıçısı'
< İtal *damigiana* 'demijohn'.
Belli başlı Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır. Bk. *damacana*.
Kahane-Tietze: LFL 266.

maça 'oyun kâğıtlarında, mızrak ucuna benzer, ayaklı siyah benek, pik'
< R μάτσα.
Meyer : TürkSt 60 ; Räsänen : V 319 b; Tryjarski : TKA 15 : 319, Bazin: Turcica 13: 171.

maçuna 'islimle çalışan ağırlık kaldırma makası'
< R μαντσίνα < İtal *mancina* 'shears (a hoisting apparatus)'. - Fransızca (*machine à master*) ve İspanyolcada (*machina*) da kullanılır.
Kahane- Tietze: LFL 381.

madımak *yer.* 'kırlarda yetişen, çok yıllık, ıspanağa benzer yeşil yapraklı bir bitki' (Polygonum cognatum)'. Yerel ağızlarda *madımalak*, *badımak* ve *badımalak* olarak da geçer.
< Erm *matutak* 'licorice', *matuk* 'a small herb with a sweet edible root and soft prickly leaves'.
Dankoff : ALT 503; Eren: TD 1995/2: 874.

madik *argo* 'yalan dolan, dolap, hile'
< Erm *matn* 'finger': *matik* 'deceit, trick'.
Theodoridis: Mitteilungen des Instituts für Orientforschung 17: 331; Dankoff: ALT 502.

madrabaz 1. 'hayvan, balık, sebze, meyve gibi yiyecekleri yerinden getirerek toptan satan kimse'; **2.** 'hile yapan, hileci'
< Far *madara-bāz* 'a retail dealer' (Steingass), *madrabāz* (Vullers). - Rumca ματαπράτης 'bakkal' sözünden alındığı yolundaki savın yanlış olduğu anlaşılıyor (bk. Tietze: WZKM 59-60: 164).
Kürtçede *metrabaz* 'accapareur, monopoleur' olarak kullanılır. Arapçada (Suriye) *maṭrabâzi* 'brocanteur; marchand chez lequel on trouve, neuf ou d'occasion, tout ce qu'il faut meubler une maison' biçimi geçer.
Türkçeden Bulgarcaya *matrapàz* olarak geçmiştir (BER 3: 688). Rusçada da *matrabáz* olarak kullanılır (Vasmer : REW 2 : 105).

mafya 'karanlık işler çeviren gizli örgüt'.
Avrupa dilleri yoluyla geçmiştir: Fr *maffia*. - İtal *maf[f]ia*. - İng *mafia*. - Alm *Mafia*, *Maffia*. - Sicilya İtalyancasından kökenlendiği anlaşılıyor.

mahrama 'kadınların sokağa çıkarken manto üstüne örtündükleri işlemeli geniş örtü'
< Ar (Suriye) *maqrame* 'mouchoir de poche' (< Ar *miqrama*).
Farsçaya da *miqrama* 'a veil embroidered with figures; a handkerchief, a napkin' olarak geçmiştir.
Tietze: ZBalk 18:185/185.

makara 'üzerine iplik veya tel sarmaya yarayan, kenarları çıkıntılı, ekseni boyunca delik silindir'. Yerel ağızlarda *bakara* ve *bekere* biçimleri de kullanılır.
< Ar *bakra*, (Suriye) *bakara* 'roue à dents du moulin'. - Türkçeye *bakara* olarak geçtiği ve *b*'nin *m*'ye çevrilmesi sonunda *makara* biçimini aldığı açıktır.
Bulgarca *makará* ve Sırpça *mákara* biçimleri Türkçeden alınmıştır.
Kahane-Tietze: LFL 8. s.; Tietze: Ar 265/15; Räsänen : V 323 b.

makarna 'irmik veya una yumurta karıştırılarak yapılmış türlü biçimlerdeki hamur ve bu hamurdan yapılan yemek'
< İtal *maccheroni.*
Bonelli: Elementi 189; Barbera: Elementi 172-173.

malak 'manda yavrusu'. Yerel ağızlarda *balak* olarak da geçer.
< *bala* 'çocuk + *-k* küçültme eki. Bk. *balak.*
Németh: HonfKial 191; Eren: KCsA 3:129. s. 1. not; DTCFD 7 : 286 ; TD 29 : 704 ; Rásonyi: NyK 51: 102; Räsänen: V324 a; Şçerbak: İRLTJa 122-123; Golden: KhazSt 257.

malama < malağma 'taneleri ayrılmamış, samanla karışık tahıl'
< R (*yer.*) μάλαγμα 'mit Spreu vermischter Weizen'.
Tzitzilis: GrLw 307.

malaz 1. 'sulak yer'; **2.** 'su altında kalan tarla'; **3.** 'sürülmemiş, ot bürümüş toprak'.
Kökenini bilmiyoruz.

mamaliga 'kaynar suda haşlanıp üzerine yağ gezdirilen mısır unu yemeği'
< Rum *mămăligă.*
Crânjală : RumVl 342-343 ; Matei : RÉSEE 4 : 225.

manar[1] *yer.* 'balta, nacak'
< R μανάρα 'axe' < İtal *mannara.* Venedik'te *manara, manera, menara* olarak geçer. Bulgarca *manára* da Rumcadan alınmıştır (BER III, 636).
Kahane-Tietze: LFL 410; Tzitzilis: GrLw 312; Tietze Arm 202.

manar[2] bk. *maran.*

manca 'yiyecek'
< İtal *mangia* 'food'.
Meyer: TürkSt 57; Foy: KSz 1: 306; Tagliavini : Annali N.S. 1 : 192, 200; Kahane-Tietze: LFL 383.

mandal[1] **1.** 'kapı kanadını kapalı tutmak için kullanılan döner tahta'; **2.** 'ipe serilen çamaşırı tutturmak için kullanılan yaylı kıskaç'
< R μαντάλι 'bolt'.
Sırpça *màndal* Türkçeden alınmıştır (Skok : EtRj 2 : 368).
Dilimizde *mandal* yerine *sürgü, tırkaz* gibi birtakım adlar da kullanılır.
Meyer: TürkSt 44; Kahane-Tietze: LFL 810.

mandal[2] *yer.* 'evlek'.
Kökenini bilmiyoruz.

mandar '(ticaret gemilerinde) küçük makara'
< R μαντάρι 'halyard'.
Kahane-Tietze : LFL 811.

mandepsi *argo* 'tuzak, oyun'
< R μάντεψε 'errate, entdecke'.
Symeonidis: Gr 184/132.

mandıra 'davarların barındırıldığı ve yoğurt, peynir gibi ürünlerin yapıldığı yer'
< R μάντρα 'ağıl'. - İtalyanca *mandra* 'sürü' da Rumcadan alınmıştır.
Balkan dillerinde de Rumca bir alıntı olarak geçer.
Meyer : TürkSt 59; Deny : Principes 107; Räsänen: V 326 a; Symeonidis : Gr 184/134 ; Tzitzilis : Zaemki 33; Skok : EtRj 2 : 368; BER 3 : 646.

mandoz > manduz > mandız 'makara; makara takımı'
< R μάντος.
Kahane-Tietze: LFL 389 ; Tzitzilis : Tietze Arm 201. Bk. *mantı.*

mangır 'mercan balığının yavrusu'.
Kökenini bilmiyoruz.

mangiz *argo* 'para'.
Çingenece *mangav* 'dilenmek' fiilinden *-is (-iz)* ekiyle kurulmuş bir türev olduğu anlaşılıyor. Çingenelerin paraya verdikleri *mangin* adının rolü de kulak ardı edilemez.
Bulgarcada da *mangiz* (ç. *mangizi*) olarak kullanılır.
Wagner: BIFR 10: 30; Drimba : Iordan Arm 268; Kostov: İİBEz 4: 417; LB 14, 2: 89; BER 3:639.

manifesto 'bir gemideki malları bildirmek için kaptan tarafından gümrük idaresine verilen belge'
< İtal *manifesto* 'list of a ship's cargo'.
Portekizce (*manifesto*), İspanyolca (*manifiesto*), Fransızca (*manifeste*) gibi Akdeniz dillerinde de kullanılır.
Kahane-Tietze: LFL 385.

manika 'gemilerde ambarlara ve makine bölümüne hava vermek için güverteye açılan saç baca'
< R μανίκα 'pump hose; wind sail'.
Kahane-Tietze: LFL 384.

manişka 'iki dilli iki makara ile yapılan palanga'. Dilimizde *maneska* olarak da geçer.
< İtal (Venedik) *manesco : issár a manesco* 'tirar a mano una corda in molti nello stesso tempo, per levare un peso'. Venedik'te *a manesco* 'a mano' olarak kullanılır. Türkçede *issár a manesco*'daki *manesco*'nun 'palanga' olarak değerlendirildiği anlaşılıyor.
Kahane-Tietze: LFL 382.

mankafa 1. 'sakağı hastalığına tutulmuş (at)'; **2.** 'anlayışsız'
~ Tkm *maŋka* 'sakağı'. - Blk *maŋka, maŋka awruw.* - Nog *maŋka.* - Kzk *maŋ.*
Türkçe *mankafa* biçiminin halk etimolojisi sonunda oluştuğu anlaşılıyor (*manka kafa > mankafa*).
Türkçeden Bulgarcaya da geçmiştir (BER 3 : 639).

mantar 1. 'emeçleri bir gövde ve bunun üstünde bir şapka biçiminde gelişmiş ilkel bitki'; **2.** 'şişe tapası, cankurtaran simidi, cankurtaran yeleği, ayakkabı tabanı yapımında kullanılan meşe ağacı tabakası'; **3.** 'bu tabakadan yapılan şişe tapası'; **4.** 'balık ağlarını su yüzünde tutmaya yarayan mantar parçası'
< R μανιτάρι (μαντάρ') 'Pilz'.
Meyer: TürkSt 32; Foy: MSOS 6: 140; 11: 245. s. 3. not; Tietze: Gr (1) 209/8; Räsänen: V 226 b; Symeonidis : Gr 184/131 ; Tryjarski: MSFOu 158: 241-254; Tzitzilis: Zaemki 94/90; Georgacas : FT 140/216.

mantı[1] 'içine kıyma konularak bohça biçiminde dürülmüş küçük hamur parçalarıyla yapılan yoğurtlu yemek'. Ağızlarda *mantı* yerine *Tatar böreği* (ve *su böreği*) adları da kullanılır. Yerel olarak *kulak aşı, kulak çorbası, kulaklı çorba, kulaklı hamur* adları da geçer.
~ Özb *manti* 'buharda pişirilen etli börek'. - Krg *mantū.* - Sart, TatK *mant.* - Türkî *mantu, mantuy.* - YUyg *mantu.* - SUyg *manta, mantı.*
Çin-Kore kökenli bir söz olduğu anlaşılıyor: *mantu* 'içine kıyma, sebze konularak bohça biçiminde dürülmüş küçük hamur parçalarıyla yapılan ve buharda pişirilen yemek'.
Moğol diyalektlerinde de yaygın olarak geçer: Kalm *mantū;* Mong *mantu;* Mgr *mänt'u.*
Bang: Túrán 1918, 531. s. 39. not; Laufer: Sino-Iranica 579 ; Ramstedt : KWb 256 b; JSFOu 55, 2 : 66; SKE 141; Caferoğlu : TDAY 1957, 7-9 ; Doerfer: TMEN 1739.

mantı[2] (< **manti**) 'gabya serenini kaldıran halat ve makara'
< İtal (Venedik) *mante* 'runner, tie'. -Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: Port *amante*, İsp *amante*, Fr *aman, amante*, İtal *amante, mante*, Ar (Malta) *manti*, (KAfrika) *mante*. Venedik İtalyancasında *mante* yanında *manto* biçimi de geçer. Bu biçim Doğu Akdeniz dillerinde (Rumca μάντος > Türkçe *mandoz*) de kullanılır. Bk. *mandoz*.
Kahane-Tietze: LFL 389.

mantilya 'serenleri direklere asmak için cundalarından direklere alınan halat'
< İtal *mantiglia* 'lift'.
Kahane-Tietze: LFL 392.

manyat 'alamanadan küçük, üç çifte balıkçı kayığı'. Bu kayıklarla atılıp karadan çekilen küçük ağa da *manyat* adı verilir.
< İtal *menáida* 'seine-net for the fishing of anchovies'.
Türkçeye Rumca yoluyla geçtiği anlaşılıyor. Ancak, bildiğimize göre, Rumca karşılığı bulunamamıştır.
Kahane-Tietze: LFL 409.

mapa 'ucu halkalı civata'
< İtal *mappa* 'hinge with hook; hasp'. - Gemi içini aydınlatmaya yarayan zeytin yağıyla yanan siperli fenere de *mapa* adı verilirdi. Bu adın *lanterna a mappa*'dan geldiği anlaşılıyor.
Kahane-Tietze: LFL 393.

maral (> meral) 'dişi geyik'. Anadolu ağızlarında *maral* olarak geçer.
~ Az *maral*. - Tkm *maral* 'ala geyik, sığın'. - Blk *maral* 'sığın'. - Nog *maral*. - KKlp *maral*. - Krg *maral*. - Sart *maral*. - Türkî *maral*. - Şor *paral*.
< Moğ *maral* 'sığın'. - Türkçe *ceylan* da Moğolcadan alınmıştır.
Ligeti: NyK 49: 268; Doerfer: TMEN 360; Róna-Tas: ALH 16: 434.

maran[1] *yer.* **1.** 'küçük ev'; **2.** 'kulübe'. Ağızlarda *manar* 'yayla evi' olarak da geçer. Bu biçimin göçüşme (*métathèse*) sonunda oluştuğu açıktır. Ağızlarda kullanılan *curun* (> *cunur*) gibi.
< Erm *maŕan* 'pantry'.
Szemerényi : Eilers Arm 221; Bläsing : AL 84; FO 29 : 33/39 ; Dankoff: ALT 498; Eren: TD 1995/1: 55, 1995/2: 873-874.

maran[2] *yer.* 'araba tekerleği'. Ağızlarda 'araba tekerleğinin ağaç kısmı' olarak da kullanılır.
< Erm *maŕan* 'blocks of wood forming cart wheel'.
Dankoff: ALT 499.

marangoz < marangos 'ağaç işleriyle uğraşan usta'. Eski kaynaklarda *marangon* biçimi de geçer.
< İtal (Venedik) *marangón* 'ship's carpenter'. Türkçe *marangoz* biçiminin Rumcadan (μαραγκός) alındığı anlaşılıyor. Bk. Tzitzilis : Tietze Arm 201.
Arapça (Suriye) *marangôz* biçimi Türkçeden alınmıştır.
Meyer: TürkSt 48; Kahane-Tietze: LFL 395; Räsänen: V 327 b.

mariz *argo* 'dayak'
Kostov'a göre (LB 14, 2: 89-90), Çingeneceden alınmıştır: Çing *marav* 'dövmek, vurmak' + *-iz* eki.
Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Blg *maris* 'dayak', Srp *màris*.

marsama bk. *barsama*.

marsık 'yakıldığında duman ve koku vererek baş ağrısı yapan odun kömürü'.
Kökenini bilmiyoruz.
Räsänen: V 328 b.

marul 'yeşil yaprakları taze olarak yenilen bir bitki (Lactuca sativa)'
< R μαρούλι.
Meyer: TürkSt 32. Bk. Andriotis: EL 200.

masa 'üzerinde yemek yenilen ayaklı tabla'.

Balkan dilleri yoluyla Latinceden alınmıştır (Lat *mensa*): Rum *masă;* Blg *masa*; Srp *masa*. Türkçede masaya *astal, trapeze* (> *tırapeze*) gibi birtakım adlar da verilir. Tietze (RO 38 : 277-281) bu adları özenle değerlendirmiştir. Yalnız Radloff'un verdiği *şire* 'ein viereckiger Tisch' ("Osmanlıca") biçimi Tietze'nin gözünden kaçmıştır. Ancak Türkiye Türkçesinde *şire*'ye benzer bir biçime rastlanmadığı anlaşılıyor. Radloff'a dayanan Ligeti (NyK 49 : 268) Türkçe *şire*'yi Moğolcadan kalma bir alıntı olarak vermiştir (Moğolca *sirege*). Räsänen de *şire*'yi Türkçe ("Osmanlıca") bir veri olarak değerlendirmiştir (V 447-448). "Osmanlıca" *şire* Doerfer'i de uğraştırmıştır (TMEN 244). Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Eren : TD 56 : 349-350.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Meyer : TürkSt 46; Zajączkowski: Związki 18. s. 49. not; Tietze: RO 38: 278; Matei: RÉSEE 4: 225, 227; Dron : ST 4, 1984, 19.

maslak 1. 'sürekli su akan boru'; **2.** 'su yolu üzerinde bulunan su haznesi'; **3.** 'büyük yalak'

< Ar *maslak* 'Weg, Leitung'. - Türkçe *musluk* biçiminin de Arapçadan alındığı anlaşılıyor. Yalnız, *maslak* adıyla *musluk* biçimi arasındaki bağ ses bakımından özel olarak tartışılmaya açıktır. Bk. *musluk*.

Tietze: Ar 283/98.

mastı 'kulakları uzun ve düşük, bacakları kısa, bodur bir köpek cinsi'

< R μαστή 'dişi köpek'. Provansalcadan alınmıştır. Bk. *bastıbacak*.

Tagliavini: Annali N.S. 1:195; Şçerbak: İRL-TJa 127; Tzitzilis: Zaemki 143/5.

mastika bk. *bastika*.

mastor, mastur *argo* 'çok sarhoş'.

< μαστούρης, μαστουρωμένος 'betrunken'.

Symeonidis : Gr 185/136.

masturi < mastori 'geminin orta ıskarmozu, geminin en geniş yeri'

< R μάστορις 'midship beam, midship frame' < Lat *magister*. Gemicilik terminolojisinde *magister* biçimi Rumcada (Portekizce *vau mestre*, İspanyolca *bao maestro*, Fransızca *maître bau*, İtal *baglio maestro* gibi) Roman dillerinde kullanılan adın anlamını almış ve Türkçeye 'geminin orta ıskarmozu, geminin en geniş yeri' olarak geçmiştir. Türkçede *mastori* biçimi *masturi*'ye çevrilmiştir.

Kahane-Tietze: LFL 812.

maş 'bir çeşit börülce'. Yerel ağızlarda da *maş* olarak geçer.

< Ar *māş* 'Bohnenwinde, Vigna sinensis; Mungobohne, Phaseolus Mungo'. İran dillerinde (Farsça, Ermenice, Kürtçe) de kullanılır.

Laufer: Sino-Iranica 585; Tietze: Ar 310/213; Räsänen:V 329-330; Ligeti :AOH 17: 4.

maşala 'bağ ve bahçelerde ekilmek için ayrılmış toprak parçası, evlek'. Ağızlarda *maşara* olarak da geçer. Yerel olarak ana arktan çapanın ucuyla açılan küçük su yollarına da *maşara* adı verilir.

< Erm *mašaray* 'irrigation channel'.

Dankoff: ALT 496.

matafora < metafora 'gemilerin bordalarında bulunan ve sandalları asmaya yarayan dikme'

< İtal (Venedik) **metifora* 'buttafuori'.

Kahane-Tietze: LFL 415.

matafyon 'yelkenlere ve tentelere açılan delik'

< İtal *matafioni* 'reef points'.

Kahane - Tietze: LFL 402.

matiz, matis[1] 'iki halatı birbirine örerek ekleme işi'

< R *μάτιση 'splice' (< ματίζω 'to splice'). Kahane-Tietze: LFL 813.

matiz[2] *argo* 'çok sarhoş'

Çingenecede 'sarhoş' olarak kullanılan *mato*'dan *-iz* ekiyle yapılmış bir türev olduğu anlaşılıyor. Rumca μέθυσος 'sarhoş, bekri' sözüyle birleştirilmesi yanlıştır.

Çingenece *mato*'nun türevleri Balkanlarda konuşulan gizli dillerde de yaygın olarak kullanılır.

Meyer : TürkSt 39; Littmann: DLZ 45: 2254; Wagner: BIFR 10 : 12; Symeonidis : Gr 185 : 138 (Rumca μεθύσι 'Betrunkenheit') ; Theodoridis : Beiträge zur Südosteuropa-Forschung 1966, 134; Kostov: LB 14, 2: 90.

mavna, mavuna 'gemilere ve yakın kıyılara yük taşıyan, güvertesiz büyük tekne'

< Ar *ma'ūna* 'Hilfe, Beistand, Unterstützung'. Anlam gelişmesine ilişkin bilgi almak için bk. Doerfer : TMEN 1736. Bk. A. Jal, Glossaire nautique. Paris 1848, 993. s.

Rumca μαούνα Türkçeden alınmıştır (Andriotis: EL 199). Mısır Arapçasında da Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır. Türkçeden Avrupa dillerine de geçmiştir.

Kahane-Tietze: LFL 8. s.; Soucek: Turcica 7: 235-237 ; Doerfer: TMEN 1736.

mavruskil, mavruşkil 'Karadeniz'in kayalık kıyılarında yaşayan, kefala benzer yassı, pullu bir balık'

< R μαυροσκυλλο 'bir çeşit balık' (< μαυρος 'kara', σκυλλος 'köpek').

Yerel ağızlarda *işkina* (veya *işkine*) olarak da anılır.

Tzitzilis: Studies in Greek Linguistics. Thessaloniki 1990. 198-199; Georgacas : FT 130/ 73 (μαυροσκίνι 'Corvina nigra').

maya[1] 'bazı besinlerin yapımında kullanılan madde, ferment'

~ Tkm *māya* 'maya'

< Far *māya* 'ferment, leaven'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Srp *màja* (Škaljić:Turc 442).

Räsänen: V 322 b.

maya[2] 'damızlık dişi hayvan, dişi deve'.

~ Tkm *māya* 'iki hörgüçlü dişi deve'. - Kzk *maya* 'dişi deve'. - KKlp *maya*. Kara Kalpaklar dişi deveye *iŋgen* adını da verirler. - Krg *maya, maya tō.*

< Far *māya* 'the female of any animal, a female camel in particular'.

Moğolcada da *maya* olarak kullanılır.

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5:28).

Ramstedt: KWb 254 b; Räsänen: V 322 b; Tietze: Pers 149/84; Roux: CAJ 5: 41.

maydanoz < mağdanos 'yeşil yapraklı, özel kokulu, iki yıllık otsu bir bitki'

< R μακεδονῆσι 'Petersilie'. - Rumca μαϊντανὸς, μαϊδανός biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Meyer: TürkSt 32; Tietze: Gr (1) 231/173; Andriotis: EL 195.

mayıs[2] 'taze sığır gübresi'.

Ermeniceden alındığı anlaşılıyor.

Foy: KSz 1: 306. Dankoff (ALT) *mayıs* üzerinde durmamıştır.

mayistra[1] 'kuzeybatı rüzgârı'

< İtal (Venedik) *maistro* 'northwest wind'.

Kahane-Tieze: LFL 380.

mayistra[2] 'grandi direğinin en alt serenine çekilen yelken'

< İtal. (Venedik) *maistra* 'mainsail'.

Kahane-Tietze: LFL 379.

maytap 'şenlik gecelerinde yakılan havaî fişek'

< Far *māhtāb* 'moonlight; moonshine': *māhtāb-i ātīšīn* 'a kind of firework' (< *māh* 'ay' + *tāb*).
Räsänen: V 321 a.

mazak 'Akdeniz'de yaşayan, kırmızı renkli, lezzetli bir balık (Trigla lineata)'.
Kökenini bilmiyoruz.

mazı 1. 'kağnı ve arabalarda iki tekerleği birbirine bağlayan ağaç dingil'; **2.** 'halı tezgâhlarında halının sarıldığı ağaç'. Ağızlarda *bazı* ve *pazı* olarak da geçer.
< Far *māzū* 'Achse des Ochsenkarrens oder Pferdewagens'. - Kürtçede *mazi* 'essieu' olarak kullanılır.
Tietze: ZBalk 18: 186/188.

mazın *yer.* 'yoğurt'. Dar bir alanda *mas* olarak da geçer.
< Erm *mac* 'joined, stuck together': *macun* 'yoghurt'.
Bläsing: AL 83; Dankoff: ALT 479.

mazman *yer.* 'kıldan ip büken, çuval dokuyan, keçe yapan kimse'. Ağızlarda *mazmancı* olarak da geçer.
< Erm *mazman* 'goat-hair spinner' (*maz* 'hair'+ *man* 'spinning').
Dankoff: ALT 474.

mecek bk. *cemek.*

meç 'düz ve ensiz kılıç'.
Slav dillerinden alınmıştır (Rusça *meč*). Slavca *meč* biçiminin kökenini bilmiyoruz. Kafkas dillerinden geçtiği yolundaki inanç özel olarak tartışılmaya açıktır. Dido dilinde *maça* 'kılıç' olarak kullanılır. Slav dillerine Türk dili yoluyla geçtiği yolundaki sav yanlıştır.
Bouda : ZSIPh 18 : 36; Menges: The Igor' Tale 37-38; Oriens 9: 92.

mehle 'kasaplık hayvanların omuz başından çıkan külbastılık veya pastırmalık yumuşak et'. Yerel ağızlarda *pehle* olarak da geçer.
Räsänen'e göre (V 332 a, 382 a), Farsçadan alınmıştır (Far *pahlu* 'the side').

mehni bk. *pehni.*

meke 'bir çeşit yaban ördeği'. Ağızlarda *sakar meke* de 'bir çeşit yaban ördeği' olarak kullanılır. Sakar mekeye *sakarca* adı da verilir.
Kökenini bilmiyoruz.

mekik 'dokuma tezgâhlarında atkı ipliklerini çözgü iplikleri arasından geçirmeye yarayan masuralı araç'
~ Az *məkik*
< Far *makīk, makūk, mākūk* 'a weaver's shuttle'. Farsçada *makū, mākū* biçimleri de kullanılır.
Räsänen: V 332 b.

melakop bk. *minakop.*

melanurya 'eti kılçıklı bir Akdeniz balığı'. Yerel ağızlarda *melanur, melanor* olarak da geçer.
< R μελανούρι, [ç.] μελανούρια.
Georgacas : IT 130; FT 130/75-76. Tzitzilis: GrLw 328

melemir bk. *belemir.*

meles 'beli çökük at'. Yerel ağızlarda *melez* biçimi de kullanılır.
Kökenini bilmiyoruz.

meleş 'iki kuzulu koyun'. Ağızlarda da *meleş* olarak geçer.
Kökünü bilmiyoruz.

melik bk. *belik.*

melisa 'oğul otu'. Yerel ağızlarda *melis* (> *meliz*) 'bal arısı' olarak da geçer.
< R μέλισσα 'Biene'.
Meyer: TürkSt 32; Tietze: Gr (1) 233/185.

mendil 'burun ve ter silmekte veya el ve yüz kurulamakta kullanılan küçük kare biçiminde dokuma'

< R μαντήλι 'Taschentuch'. Ağızlarda *mendil* (> *meldin* > *merdin*) 'sofra bezi, sofra yaygısı' olarak geçer. Dar bir alanda *meldir* 'sofra' olarak da kullanılır. Bu biçimlerin 'sofra örtüsü' olarak kulanılan μαντήλα'dan geldiği anlaşılıyor.

Tietze'ye göre, Arapça *mandīl* 'havlu; mendil; baş örtüsü' doğrudan doğruya veya Grekçe yoluyla Latinceden alınmıştır (Lat *mantēlium* 'Handtuch'). Farsçada da *mandil* 'a towel, napkin; a table-cloth' olarak kullanılır.

Meyer: TürkSt 46; Tietze: Gr (1) 232/180; Räsänen: V 334 a; Symeonidis : Gr 184/133.

mendirek 'dalgakıranla yapılmış liman'

< R μανδράκι 'cove'.

Deny (Principes 76) yanlışlıkla Farsçada 'port' olarak kullanılan *bender*'in küçültme biçiminden geldiğini açıklamıştır.

Kahane-Tietze: LFL 808; Eren : TD 53 : 256.

menevrek *yer.* 'kıldan dokunmuş şalvar'. Anadolu ve Balkan ağızlarında *benevrek* biçimi de kullanılır.

Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de geçer.

< R ἀπανωβράκι 'weite Überhose'.

Fasmer [Vasmer] : Živaja Starina 18: 92-93; RS 3: 262; Skok: RIÉB; Tietze: Gr (1) 211/21; Eren: TDAY 1960, 300/21; BER 1: 42.

mengeç 'büyük yün mekiği'.

Kökenini bilmiyoruz.

menteşe 'bir mille birbirine tutturulmuş, biri sabit, öbürü hareketli iki parçadan oluşmuş metal düzen, reze'

< Far *band-kaşa* 'a bolt, bar'. Baştaki *b-* Türkçede *m-*'ye çevrilmiştir. Bk. *menekşe.*

Räsänen: V 334 a; Dankoff: EÇ-Glossary 17.

meral bk. *maral.*

merdane 'oklava'

< Far *vardāna, vardana* 'a rolling - pin'. Farsça *vardāna*'nin başındaki *v-* Türkçede *m-*'ye çevrilmiştir.

Anadolu Türkçesinde *merdane* yerine daha çok *oklava* kullanılır. Azerî alanında da *verdənə* yanında *oxlov* biçimi geçer. Türkmenler yalnız *oklav* biçimini kullanırlar.

Tietze: WZKM 59-60 : 159; ZBalk 18: 186/191.

merdiven 'yüksek bir yere çıkmak için yapılan basamaklı yol'

~ Az *nərdiban* 'merdiven'. - Tkm *merdivan*

< Far *nardubān* 'a staircase, steps, ladder, especially a scalling-ladder'. Farsçada *mardubān* biçimi de kullanılır. Türkçe *merdiven* biçimi Farsça *mardubān* adından alınmış olabilir. Ancak, Farsça *nardubān* biçiminin Türkçeye *nerdiven* olarak geçtikten sonra *merdiven* biçimini aldığı da düşünülebilir. Azerî alanında kullanılan *nərdiban* biçimi doğrudan doğruya Farsça *nardubān*'dan gelir. Türkmence *merdivan* biçimi ses bakımından Farsça *nardubān* (~ *mardubān*) adına daha yakındır.

Türk diyalektlerinde merdivene daha çok *baskıç* adı verilir: Krg *baskıç*. - Kzk *baskış*. - TatK *baskıç*. - Blk *basxıç*. - Şor *paskış*. - Alt *paskıç*. - Sag *paskıs*. - Anadolu ağızlarında ise *basak* biçimi kullanılır.

Räsänen : V 351a ; Monchi-zadeh : Xurāsān 375.

merek *yer.* 'samanlık'

< Erm *marag* 'hayloft'. Kürtçeye de *marak, merek* 'hangar pour la paille, grénier à foin' olarak geçmiştir.

Foy: MSOS 6: 141, MSOS 7: 217; Eren : TD 1995/1 : 33; Tietze: ZBalk 18: 186/192; Dankoff : ALT 504.

merendi bk. *kerendi.*

meres *yer.* 'köpeklerin boynuna takılan demirli halka, tasma'
< Ar *maras* 'Strick, Schnur'. Kürtçede de *merez* 'collier d'un chien' olarak geçer.
Tietze: Ar 309/209.

meret **1.** 'sıkıntı veren (şey veya kimse)'; **2.** 'uğursuz'
< Ar *mārid*, (Suriye) *māred* 'böser mächtiger Geist'.
Tietze: Ar 308/208; Räsänen : V 335 a.

merkûp 'ayakkabı'
< Ar *markūb* 'ayakkabı'.
Dozy'ye göre (Noms... 191), yalnız Mısır'da kullanılır.

merlan bk. *merlanos.*

merlanos 'bir tür mezgit balığı'. Türkçede *merlan* (ve *berlam*) olarak da geçer.
< R μερλάνος < İtal *merlano*. Ağızlarda geçen *merlan* biçimi büyük bir olasılıkla İtalyancadan alınmıştır.
Georgacas : FT 130/78; Tzitzilis : Tietze Arm 201. Bk. Meyer : TürkSt 26.

mersin 'denizlerde ve göllerde yaşayan, tatlı sularda yumurtlayan, yumurtalarından havyar yapılan bir balık (Acipenser sturio)'
< R μερσίν' 'mersin balığı'.
Türkçeden Sırpçaya *mersim* olarak geçmiştir (Skok:EtRj 2: 409; Georgacas: IT 137).
Meyer: TürkSt 24; Georgacas: IT 99, 135, 136; FT 130/79.

mertek 'yapıda kullanılan dört köşe veya yuvarlak sırık'. Yerel ağızlarda *merdek* biçimi de kullanılır.
Eski Kıpçakçada *mertek* 'kiriş, tavan kirişi' olarak geçer.
Kökeni karışıktır. Tietze (ZBalk 18: 187/193), yabancı kökenli olduğunu açıklamışsa da, kronolojik ve coğrafî nedenler dolayısıyla Ermenice *mardak*'tan geldiğinin düşünülemeyeceğini yazmıştır. Ona göre, alıntılama Türkçe > Ermenice yönünde gerçekleşmiştir. Räsänen (V 335 b) kökeni üzerinde durmamıştır. Dankoff (ALT 505). Tietze'nin savına karşı çıkarak Ermeniceden alındığını açıklamıştır (Erm *mardak* 'beam'). Yerel ağızlarda Ermeniceden kalma yapı işleriyle ilgili birtakım alıntılar geçtiğini biliyoruz. *Arıstak, çörten, hezan (hezen), him, keran, pişirik, pöhrenk, sivik* gibi.
Türkçeden Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerine de geçmiştir (BER 3: 750).

meses *yer.* 'hayvanları dürtmek için kullanılan, ucu demir çivili değnek, üvendire'. Ağızlarda *mese* olarak da geçer. Bu biçimin ayırma yanlışı sonunda ortaya çıktığı anlaşılıyor (*meses-i* > *mese-si*).
< Ar *massās* 'Stange mit Eisenspitze zum Abkratzen der Pflugschar und mit deren anderem Ende die Ochsen angetrieben werden'. Suriye Arapçasında *msās* 'aiguillon (pour conduire les boeufs)' olarak geçer.
Doerfer (TMEN 366) yanlışlıkla Moğolcadan alındığını dile getirmiştir.
Tietze: Ar 309/210; Eren: TM 19: 296.

meşe 'geniş yapraklı bir orman ağacı (Quercus)'. Eski kaynaklarda *meşe* 'orman' olarak geçer. Batı Anadolu ağızlarında *meşe beyi* 'orman bekçisi' olarak kullanılır.
< Far *bīşa* 'a forest, wood, wild uncultivated country'. Başındaki *b*-'nin Türkçede *m*-'ye çevrildiği göze çarpıyor. Başlangıçta Türkçede de 'orman' olarak kullanılan *meşe*, sonradan *meşe ağacı* 'orman ağacı' adında 'meşe' anlamını almıştır.
Diyalektlerde meşeye *emen* adı verilir: Nog *emen*. - Blk *emen*. - KKlp *emen*. - Kzk *emen*. - TatK *emen*. - Çuv *yuman* (Räsänen: V 42 a).
Németh : ALH 3 : 183 ; Egorov : ÊS 348; Räsänen : V 336.

meşin 'sepilenmiş koyun derisi'

< Far *mēşīn* 'a dressed sheep's skin' (< : *mēş* 'a sheep').

Bulgarca *mešin* Türkçeden alınmıştır.

Scherner: CAJ 17: 250; Räsänen: V 336 a.

met 1. 'çelik çomak oyunu'; **2.** 'bu oyunda kullanılan değnek'.

Dankoff'a göre (ALT 514), *met* 'bilye, para veya yuvarlak taşla oynamak için kazılan küçük çukur' ve *mit* 'çocuk oyunlarında başlangıç yeri' gibi yerel biçimler Ermeniceden alınmıştır: Erm *mēt* 'index of scales; (dial.) starting point in a game'. Yazar, ağızlarda 'çelik çomak oyunu' olarak kullanılan *mit* (~ *met*) biçimlerinin kökeni konusunda açık bir yargı vermemiştir. Buna karşılık ceviz oyununda kazanılan cevizlere verilen *met* adının 'küçük çukur' ve 'çocuk oyunlarında başlangıç yeri' olarak kullanılan *met*'ten başka bir şey olmadığını belirtmiştir.

metafora bk. *matafora.*

metazori < metozori *argo* 'zorla'

< R μετὸ ζόρι 'mit Gewalt, mit Widerstand'.

Türkçede *metozori*'nin *metazori*'ye çevrildiği göze çarpıyor.

Symeonidis: Gr 14: 185/141.

metelik 'on para değerinde olan madenî para'

< Fr *métallique* 'madenden yapılmış, madenî': *monnaie métallique* 'madenî para'. - Türkçe *metelik* biçiminin *ellipse* sonunda ortaya çıktığı anlaşılıyor.

Meyer : TürkSt 64.

meyan (kökü) 'tüysü yapraklı, mor çiçekli, tatlı olan kökleri hekimlikte ve serinletici içeceklerin yapımında kullanılan, çok yıllık otsu bir bitki'. Ağızlarda *bıyan, biyan* (> *piyan*) olarak geçer.

~ Az *biyan (kökü)*. - Tkm *buyan (köki)* . - Kzk *mıya*. - Krg *mıya: kızıl mıya, ak mıya*. - Çuv *măyan*.

Baştaki *b-* sesi, Türkçe *burun* (> *murun*) örneğinde olduğu gibi, benzeşme (*assimilation*) sonunda *m-*'ye çevrilmiştir.

Egorov: ÊS 131; Räsänen:V 336 b; Dankoff : EÇ-Glossary 18.

meyve < meyva 'yemiş'

~ Az *meyvə* . - Tkm *mive*. - Krg *mömö*. Kırgızcada *miva, miyba* biçimi de geçer. - KKlp *miyve*. - Özb *meva*.

< Far *mīva, mayva* 'fruit'. - Türkçede *meyve* yanında *yemiş* de yaygın olarak kullanılır. Bk. *yemiş*.

Ligeti : AOH 17 : 13; Räsänen: V 232 b.

meze 'içki içilirken yenilen yiyecek'

~ Özb *maza* 'tat'

< Far *maza* 'taste, flavour, smack, relish'.

Scherner: CAJ 17: 251.

mezer *yer.* **1.** 'önlük'; **2.** 'büyük havlu'

< Erm *mezar* 'women's apron'.

Dankoff: ALT 510; Eren: TD 1995/2, 874-875.

mezgep bk. *nezkep.*

mezgit 'Avrupa ve Türkiye denizlerinde yaşayan, uzun vücutlu, büyük ağızlı, eti lezzetli bir balık, tavuk balığı'. Dilimizde *mezit* biçimi de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. Georgacas (FT) *mezgit* üzerinde durmamıştır.

mezura 'metre şeridi'

< İtal (Venedik) *mesura*. İtalyancada *misura* 'tapeline' olarak geçer.

Kahane-Tietze: LFL 414.

mıcır 1. 'kömür kırıntısı'; **2.** 'yol yapımında kullanılan taş kırıntısı'. Dilimizde *mucur* olarak da geçer.

< Erm *mocir, mcir* 'Asche, Kohlestaub'.

Bläsing: AL 92; Dankoff: ALT 525.

mıhlama 'soğanlı kıyma veya pastırma üzerine yumurta kırılarak yapılan bir yemek'. Yerel ağızlarda *mıhla* (< *mıkla*) biçimi de yaygın olarak kullanılır.

< Ar *muqla* 'das Weisse des Auges und die Pupille'. Arapça *muqla*'nın Suriye'de kullanılan *məqʾl* biçimi 'jaune de l'oeuf versé sur un plat et comparé au globe de l'oeuil' anlamına da gelir.

Arapça *muqla*'nın Türkçeye *mıhla* olarak geçtiği anlaşılıyor. Türkçe *mıhlama* biçimi *dolma, sarma, kapama, kavurma, pastırma, tuzlama* gibi yemek adlarının analojik baskısı altında oluşmuştur.

Tietze: Ar 309/212; Dankoff: EÇ-Bitlis 410.

mırmır 'sularımızda yaşayan bir yılan balığı türü'

< R μουρμούρι 'Lithognatus mormyrus (= Pagellus mormyrus)'.

Georgacas : FT 130/83.

mısır 'gövdesi kalın, yaprakları büyük, boyu yaklaşık 2 m olabilen bir kültür bitkisi (Zea mays)'. Ağızlarda *misir* olarak da geçer.

Mısır buğdayı (veya *Mısır darısı*) adının *elliptique* bir biçiminden kaldığı anlaşılıyor.

Türkçede mısıra türlü adlar verilir: *darı* (< *Şam darısı*), *kokoroz, lazot* vb. Kuzey Kafkasya diyalektlerinde *nartüx* adı kullanılır (< Kab *nartyxu* < *nart* 'Held' ve *xxu* 'Buchweizen') (Schmidt : MSFOu 67 : 468-469). Bk. Bouda : CAJ 17 : 75 ; Räsänen: V 351 a; Eren: TD 29 : 704. s. 7. not, 52 : 767 ; 55: 316-320; Jappuev : ST 3, 1974, 61, 63.

mısmıl *yer.* 'bıçakla kesilmiş, boğazlanmış, eti yenilebilen, murdar olmayan (hayvan)' < *mismil* < *bismil*

< Far *bismil* 'kesilmiş, boğazlanmış (hayvan)' (< Ar *bismillāh*). - Hayvan keserken besmele çekildiği için *bismil* (> *mismil* > *mısmıl*) 'bıçakla kesilmiş (hayvan)' anlamını almıştır.

Türkçe *mısmıl* biçimi benzeşme (*assimilation*) sonunda ortaya çıkmıştır.

Brockelmann: ZDMG 73:27.

mışmış 'kayısı veya zerdali'

< Ar *mişmiş*. - Far *maşmaş, mişmiş* 'an apricot' de Arapçadan alınmıştır.

miçek *yer.* 'sivri sinek'.

Dankoff'a göre (ALT 517), Ermeniceden alınmıştır (Erm *mžex* 'mosquito'). Dankoff, *miçek* yanında ağızlarda 'küçük sinek', 'küçük sivri sinek' ve 'tatarcık' olarak kullanılan *mucuk* biçimini de saymıştır. Eren'e göre (TD 1993/2 : 15-16), *mucuk* biçimi *miçek*'le birleştirilemez. Bk. *mucuk*.

midye 'denizlerin kayalık yerlerinde yaşayan, eti yenir bir hayvan (Mytilus edulis)'

< R μύδι (midyeye verilen μῦς adının küçültmesi). Türkçe *midye*'nin Rumca çokluk biçiminden alındığı anlaşılıyor (μύδια).

Meyer: TürkSt 24; Räsänen: V 338 a; Theodoridis: Turcica 7:42; Tzitzilis: Zaemki 9; Georgacas: IT 220; FT 131/86.

miğri bk. *mingri.*

miksinar 'kefala benzer bir balık'. Türkçede *miksinarya* biçimi de kullanılır.

<R μυξινάρι, μυξινάρια.

Georgacas: FT 131/88.

mil 'selin getirdiği kumlu, çamurlu toprak'.

Tzitzilis'e göre (GrLw14), Rumcadan alınmıştır (R ἀμύλιον 'Mehl', 'Erdboden aus sehr feinem Sand').

milya bk. *bilya.*

minakop 'taş levreği'. Yerel olarak *melakop* biçimi de geçer. Türkçede *kötek* adı da verilir.
< R μυλοκόπι, μελοκόπι.
Georgacas : FT 131/87.

minder 'içi yumuşak bir madde ile doldurularak dikilen, oturmaya yarar şilte'
~ TatT *minder*. - TatS *mendər* 'şilte, yastık'. - Çuv *minter* 'yastık '.
Kökenini bilmiyoruz. Egorov'a göre (ÊS 134), **min-* 'binmek' kökünden gelir. Räsänen (V 338 b) de (? işaretiyle) *min-*, *bin-* kökünden çıktığını yazmıştır.
Kürtçede *minder* 'matelas, lit' olarak kullanılır. Rumca μιντέρι, μεντέρι biçimi Türkçeden alınmıştır (Andriotis: EL 210, 204). Bulgarca (*mindèr*), Sırpça (*mìnder*) gibi dillere de geçmiştir (Škaljić : Turc 464; Skok: EtRj 2: 425).

mine 'metal eşya üzerine vurulan renkli cam katmanı'
< Far *mīnā* 'enamel'.
Laufer : The Beginnings of Porcelain in China. Chicago 1917. 126. s. 1. not.

mingri, miğri 'yılan balığına benzer büyük bir balık'.
< R μουγγρί.
Meyer: TürkSt 26; Georgacas : FT 130/82.

mintan 'yakasız, uzun kollu erkek gömleği'
< Far *nīmtan, nīmtana* 'a short garment or shirt' (*nīm* 'a half', *tan, tana* 'body'). - Türkçe *mintan* biçiminin göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıktığı anlaşılıyor.

mirav *yer.* **1.** 'su yollarına bakan kimse, su yolcu'; **2.** 'suyu bahçelere sırayla dağıtan kimse'. Ağızlarda *merav* biçimi de kullanılır. Dar bir çevrede *imrav, imral* olarak da geçer.
< Far *mīrāb, mīrāu* 'the superintendent of a river or other public reservoir for watering fields (when water is alloved to run through a certain opening for a time specified)' (*mīr* 'prince, lord, chief' < Ar *amīr* ve *āb, au* 'water').
Tietze: Pers 149/86.

misina 'oltanın bağlandığı kıl veya iplik'
< *Messina*, Sicilya'da bir şehir. - Türkçe *misina* sözünün *Messina ipliği* adından geldiği anlaşılıyor. Buna göre, *misina* sözü *elliptique* bir biçimdir. Türkçe *mısır* (< *Mısır buğdayı* veya *Mısır darısı*), *kalas* (< *Galaţi kerestesi*) ve *tire* (< *Tire ipliği*) adları gibi.
Kahane-Tietze: LFL 413.

misleç bk. *pişirgeç.*

mizana 'üç direkli yelken gemisinin arka direği'
< İtal (Venedik) *mezána* 'mizzen sail'.
Kahane-Tietze: LFL 417.

mizitra *esk.* 'taze keçi peyniri'
< R μυζήτρα, μιζήθρα.
Meyer: TürkSt 57; Räsänen: V 339 b; Symeonidis : Gr 186/148.

modul bk. *nodul.*

moloz < molos 'toprak ve kireçle karışık taş kırıntıları, yapı döküntüsü'
< R μῶλος < Lat *moles* 'masse de pierre, digue, môle'.
Kahane-Tietze: LFL 431.

mor 'kırmızı ile mavinin karışmasından oluşan renk'
~ Tkm *mōr* 'kızıl'. - Blk *mor* 'kızılımsı'. - Krg *mor*.
Doerfer'e göre (TMEN 780), Rumcadan alınmıştır : R μόρον 'Maulbeere' (> 'maulbeerfarbig'). Bang (KSz 17 : 136. s. 2. not) ve Laude-Cirtautas (Farbbez 87, 90) *mor*'u Türkçe *boz* biçimiyle birleştirmişlerdi. Daha sonra Bang (UJb 4 : 18) Yeni Farsça *bōr*

'Fuchs, rotbraun' biçimi üzerinde durmuştu. Doerfer'in seslendirdiği gibi (TMEN 785), *mor ~ boz* birleştirmesi ses bakımından olanaksızdır. Buna karşılık Sevortyan (ÊSTJa 1978, 172) *mor*'un *boz*'dan geldiği yolundaki birleştirmeyi "dikkate değer" bir açıklama olarak değerlendirmiştir.

morina 'kuzey denizlerinde yaşayan, eti yenilen, kara ciğerinden balık yağı çıkarılan bir balık (Acipenser sturio)'. Türkçede *kolan balığı* adı da geçer. Mersin balığının erkeğine de *morina* adı verilir.

< R μορούνα, μουρούνα.

Bulgarca ve Sırpçada *moruna* biçimi kullanılır.

Georgacas : IT 140-142; FT 130/80.

moruk *argo* 'yaşlı erkek'

< Erm *mōruk* 'beard'.

Bulgarca *muruk* Türkçeden alınmıştır.

Dankoff : ALT 536.

mostra 'örnek'

< İtal *mostra*.

Meyer: TürkSt 62; Bonelli: Elementi 189-190; Barbera: Elementi 185; Hadrovics : UElSk 371-372.

moymul 'yırtıcı bir kuş'. Anadolu'da yazılmış eski eserlerde *boymul* 'yırtıcı bir kuş (Circus cyneus veya Circus ceruginosus)' (Redhouse) olarak kullanıldığı gibi, 'boynu ak olan (kuş veya hayvan)' olarak da geçer. Ağızlarda *boymul* 'boynu kara (koyun)' olarak kullanılır.

Eski çağlardan beri kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede de *boymul* 'boynu ak olan (hayvan)' olarak geçer.

Türkçede kullanılan *moymul* (< *boymul*) biçiminin *elliptique* bir biçim olduğu açıktır: *boymul toğan* 'boynu ak doğan' > *moymul doğan* > *moymul*.

Başındaki *b*- benzeşme (*assimilation*) sonunda *m*-'ye çevrilmiştir.

Eren : NyK 51 : 369 ; Räsänen: LTS 207; Clauson: ED 386 a (*buymul, muymul* biçimlerini vermesi düşündürücüdür); Gökyay : TDAY 1978-1979, 24-27.

mucuk 'tatarcığa benzer bir çeşit küçük sinek'. Ağızlarda *mücük* olarak da geçer.

Dankoff (ALT 517) yerel ağızlarda sivri sineğe verilen *miçek* adıyla birleştirmiştir. Eren'e göre (TD 1993/2 : 15-16), *mucuk* sözü dar bir alanda kullanılan *miçek*'le birleştirilemez. Bk. *miçek*.

mucur bk. *mıcır*.

mum 'bir fitilin üzerine erimiş bal mumu, iç yağı veya parafin dökülüp dondurulan ışık aracı'

~ Tkm *mūm*. - Türkî *mum*. - Sart *mum*

< Far *mūm, mōm* 'wax; a wax-candle'.

Türk diyalektlerinin bir bölümünde muma *balavuz* adı verilir: Nog *balavız* 'mum'. Nogaylar *kavız* adını da kullanırlar. - Blk *balawuz*. Balkarlar muma *kawuz* adını da verirler. - Kzk *balauız*. - Tat *balavız*. - Bşk *balauız*. Bu adların *bal avuz*'dan geldiği açıktır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Bulgarca *avus* 'mum; bal mumu' anlamına gelir. Bu biçim bu gün Çuvaşçada *ăvăs* 'bal mumu' olarak kullanılır.

Egorov : ÊS 39; Tryjarski: AcOr 2 : 261-262.

mumbar bk. *bumbar*.

murç 'taşçıların kullandıkları sivri uçlu bir alet'

< Erm *murč* 'hammer'.

Munkácsi : KSz 6 : 376-379 ; Dankoff : ALT 530.

murnel > mürnel 'bir çeşit halat'

< İtal (Venedik) *merlin* 'marline'. - Türkçe *murnel* (> *mürnel*) göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur.

Kahane-Tietze: LFL 412.

murt *yer.* 'mersin ağacı'.

Eski Kıpçakçada *murt* olarak geçer (Halasi Kun : DTCFD 5 : 19; 7 : 434).

< R μύρτο 'Myrtenbeere'. Ermenicede *murd* olarak kullanılır.

Symeonidis: Gr 186/149. Tietze'ye göre (Gr [1] 233/192), *murt* doğrudan doğruya Ermenice *murd*'dan alınmış olabilir. Eren : TDAY 1960, 311/192. Dankoff (ALT) *murt* üzerinde durmamıştır.

musandıra 'evlerde yatak yorgan konulan yer. yüklük'

< R μουσάντρα < μεσάντρα.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Arnavutça gibi Balkan dillerine de geçmiştir.

Räsänen : V 345 b; Andriotis: EL 206, 215; Škaljić: Turc 476; Skok: EtRj 2: 487.

muska 'içinde dinî ve büyüleyici bir gücün saklı olduğu sanılan, taşıyanı veya takanı zararlı etkilerden koruduğuna inanılan bir nesne veya yazılı kâğıt' < *nuska*

< Ar *nusḫa*.

Dilimizde muskaya *hamaylı* adı da verilir. Bk. *hamaylı*.

Bouvat: KSz 4: 332.

musluk 'takılmış bulunduğu kabın içindeki suyu istenildiği zaman akıtan açılır kapanır alet'. Anadolu ağızlarında 'su deposu', 'küçük içme suyu deposu', 'çam ağacından yapılmış çeşme yalağı' olarak da kullanılır.

~ Az *musluk*.

Türkçe *maslak* adı gibi, Arapçadan alındığı anlaşılıyor. Ancak, *musluk* ile *maslak* arasındaki bağ ünlüler bakımından özel olarak tartışılmaya açıktır. Türkçe *musluk* biçiminin oluşmasında baştaki *m*-'nin baskısı yanında Türkçe *suluk* (< *su-luk*) adının rolü de göz önünde tutulabilir. Anadolu ağızlarında *suluk* birçok yerde 'musluk' olarak kullanılır. Bundan başka, 'su deposu', 'tahta oluk', 'taş yalak', 'üzüm çiğnemek için kullanılan büyük tekne' olarak da geçer. Bk. *maslak*.

Yerel ağızlarda musluğa *burma* adı verilir.

Tietze: Ar 283/98; Räsänen: V 345 b.

mutaf 'keçi kılından hayvan çulu, yem torbası gibi şeyler dokuyan esnaf'

< Far *mūytāb, mūtāb* 'a hair-rope maker' (< *mūy, moy* 'hair of the head; pile (of cloth or carpets), hair, down, first plumage of birds' + *tāb* <: *tāftan* 'bükmek').

Bulgarcada *mutav* 'keçi kılından yapılmış kaba dokuma, çul' ve Sırpçada *mùtap, mùtab, mùtaf, mùtav* 'çul' olarak kullanılır.

Bulgarca *mutafčija, mutafin* ve Sırpça *mutápčija, mutábdžija, mutávdžija* biçimleri de Türkçeden alınmıştır.

Tietze (Pers) *mutaf* üzerinde durmamıştır.

mücük bk. *mucuk*.

mürdesenk 'doğal kurşun oksit'

< Far *murdasang* 'litharge of lead', *murdāsang* 'litharge, drass of lead'. Farsçada *murdārsang* olarak da geçer.

Laufer: Sino-Iranica 509 ; Bodrogligeti : EF TDED 21, 1975, 122.

müşküle 'kalınca kabuklu, iri ve uzun taneli bir çeşit üzüm'.

Kökenini bilmiyoruz.

N

nadas 'bir tarlayı sürerek bir veya birkaç yıl dinlenmeye bırakma'
< R νεατός 'breaking-up of a fallow land'. Rumca νεατός biçiminin vurgusuz εα sesleri Karadeniz bölgesinde *ä*'ye çevrilmiştir. Buna göre, *nadas* biçimi **nätos* > **nätas* > *natas* > *nadas* olarak gelişmiştir. Yerel ağızlarda *nadas* yanında *herk* adı da kullanılır. Bk. *herk*. Anadolu'nun birçok yerinde nadasa bırakılan tarlaya *anız* (~ *αηιz*) adı da verilir. Bk. *anız*.
Theodoridis: ZBalk 4: 146-148; Eren : Türkoloji Dergisi 8: 22.; TD 1993/1 : 283.

naftalin 'maden kömürü katranından elde edilen ve yünlü giysileri güveden korumak için kullanılan antiseptik bir hidrokarbon'.
Uluslararası bir söz olarak Fransızca (*naphtaline*), Almanca (*Naphtalin*), İngilizce (*naphtaline*), İtalyanca (*naftalina*) gibi dillerde kullanılır. *Naphta* (~ Türkçe *neft*) sözüne *-(l)in(e)* ekini getirmek yoluyla yapılmıştır. Türkçeye Fransızcadan geçtiği anlaşılıyor.

nahır *yer.* 'sığır sürüsü'
< Erm *naxir* 'cattle'. - Kürtçede de *nahır* olarak geçer.
Dankoff: EÇ-Glossary 60; ALT 542; Bläsing: AL 96.

namlı 'samanından ayrılmamış arpa, buğday yığını'. Ağızlarda *lamlı* biçimi de geçer.
Kökenini bilmiyoruz.

namlu 'tüfek, tabanca, kılıç, bıçak gibi silâhların uzun demir bölümü'. Ağızlarda *lamlı* olarak da geçer.
< R λαμνί 'Messerklinge'.
Tietze: Gr (1) 230/166; Deny: Principes 60.

nanay 'yok'
< Çing *nanay*. - Kürtçede *nanai* olarak geçer. Balkan dillerinde de kullanılır.
Kostov: LB 14 : 2, 1970, 90.

nardenk 'nar, erik, kızılcık gibi yemişlerden yapılan pekmez'. Yerel ağızlarda *nerdenk* olarak geçer.
< Far *nārdang* 'victuals dressed with pomegranate syrup'.

nato kafa *argo* 'söz dinlemez, söz anlamaz, kalın kafa(lı)'
< R νέτο καφάσι 'reiner Schädel, nur Schädel (ohne Gehirn), Dummkopf'. Rumca καφάσι biçiminin Türkçe *kafası* biçiminden geldiği anlaşılıyor.
Symeonidis: Gr 186/153.

navlun 'gemi kirası' < **navlon.**
Arapça (Cezayir, Mısır, Lübnan) yoluyla Rumcadan alınmıştır : Ar *nāwlūn* < R ναῦλον 'fare, freight'.
Kahane-Tietze: LFL 443.

nehre *yer.* 'toprak yayık'
< Far *nahra* 'Gefäß zum Buttern, Butterfaß'.
Tietze: ZBalk 18: 187/201.

nevzine *yer.* 'yoğurt tatlısına benzeyen bir hamur tatlısı'
< Far *lauzīna* 'a confection of almonds; any food in which almonds form a part' (< *lauz* 'almond' + *-īna*).
Tietze: Pers 148/82.

nezkep *yer.* 'kadın başlığı' < *mezgep*. Ağızlarda *nezgep* (> *nezbek*) olarak da geçer.
< Erm *maz* 'saç' + *kap* 'bağ'.
Dankoff: EÇ-Glossary 61; ALT 475; Eren : TD 1993/1 : 383.

nışadır 'amonyak tuzu'

Farsçadan alındığı anlaşılıyor (Far *nauşādur* 'sal-ammoniac'). Sayılı'ya göre (Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri. Ankara 1997. 7. s.), Batı Türkistan'da elde edilen bir madde olan nışadıra Çincede *nao-şa* adı verilir. Çince *nao-şa* adıyla Farsça *nauşādur* arasındaki benzerlik çarpıcı ve düşündürücüdür. Ne var ki bu güne değin Farsça *nauşādur*'un Çinceden geldiği üzerinde durulmamıştır. Laufer'in bildirdiğine göre, *nao-şa* sözünün eski Çin kaynaklarında geçmediği anlaşılıyor. Çinliler *nao-şa*'yı ilk olarak 6. yüzyılda Sogdiana ve Kuça'da öğrenmişlerdi. Sayılı'nın, Laufer'in Sino-Iranica'da verdiği bilgileri değerlendirmediği göze çarpıyor.

Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Orta Türkçede nışadıra *çatır* adının verildiği anlaşılıyor. Clauson'a göre (ED 403 b), bu adın İran kökeninden geldiği açıktır. Clauson *çatır*'ı Farsça *nişādur* biçimiyle karşılaştırmıştır. Ona göre, *çatır* biçimi Türkçede 'gum ammoniac' olarak kullanılan *çadır uşağı* sözünde saklanmıştır. Sayılı, Orta Türkçe *çatır* biçimi üzerinde durmamıştır.

Laufer : Sino-Iranica 503-508; Ligeti : AOH 22 : 42.

nikotin 'tütün yapraklarından çıkarılan, çok zehirli bir alkaloit'.

Uluslararası bir söz olarak Fransızca (*nicotine*), İngilizce (*nicotine*), Almanca (*Nikotine*), İtalyanca (*nicotina*) gibi Avrupa dillerinde kullanılır. Bu söz, Fransız diplomatı Jean Nicot'nun adından gelen Fransızca *nicotiane* 'tütün' (< Latince [*herba*] *nicotiana* 'tütün') sözünden yapılmıştır. Nicot, 1560'ta Liçboa' dan Fransa'ya (kraliçe Catherine de Médicis'e) ilk tütünü göndermiştir. Fransızca *nicotine*'in sonundaki ek için bk. *benzin, kinin.*

nilüfer 'durgun sularda yetişen bir su bitkisi'

< Far *nīlūfar* 'the waterlily'. Farsçada *nīlūpar, nīlūpal, nīlūfal, līlūpar, līlūpal* olarak da geçer.

Yerel ağızlarda *ülfer* 'nilüfer', *ulfar, ulgar* 'süsen', *kulfal, kulfar* 'mor zambak' gibi birtakım biçimler geçer. Tietze'ye göre, bu biçimler Rumcadan alınmıştır (R νούφαρο). Rumca νούφαρο'nun kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Andriotis: EL 231.

Laufer : Sino-Iranica 585; Tietze: Gr (1) 233/ 195.

nişasta 'tahıl tanelerinden veya patates gibi birtakım yumrulardan özel yöntemlerle çıkarılan una benzer bir madde'

< Far *nişāsta* 'starch'. - Türkçede nişastaya *ket* adı da verilir. Bk. *ket.*

Räsänen : V 353 b.

nobran 'davranışı kaba, sert ve gönül kırıcı olan, nadan'.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 354 a.

noda bk. *loda.*

nodul < modul 'üvendirenin ucuna çakılmış sivri demir çivi'.

< R μουτούλιν, μουτούλ', μοτούλ' (< μυτούλι < μύτη 'burun' + -ούλιν küçültme eki) 'Eisenspitze am Ende des Ochsenstachels'.

Symeonidis: Gr 186/150; Tzitzilis: GrLw 343; Eren: TD 1990/2 : 20-21 ; 1993/1 : 383.

nokra bk. *okra.*

nokul *yer.* 'mayalı hamurun içine ceviz, fındık, susam, üzüm konularak yapılan bir çeşit çörek'

< Ar *nuql.*

Tietze: Ar 259. s.

nöker 'bir erkekle evli olan kadınların birbirine göre adı, ortak, kuma'. Yerel ağızlarda 'kuma, ortak' olarak kalmıştır. Eski kaynaklarda beylerin arkadaş ve yoldaşlarına verilen bir ad olarak geçer.

~ Tkm *nöker*. - Bşk *nöger*. - Blk *nöger*. - Krç *nöger* 'yoldaş'. - Tel, Kuğ *nökör* 'yoldaş'. - Kzk *nögör* 'hizmetçi'. - Krg *nökör*. - SUyg *nöker*.

Ramstedt'e göre (Lautlehre 77, 184), Yakutça *doğor* (< *dögör*) 'yoldaş' biçimi de *nökör*'den gelir. Ancak Doerfer (TMEN 385) Yakutça *doğor*'un Moğolca *nökör*'den geldiği yolundaki görüşe karşı çıkmıştır. Ona göre, Moğolca *n*-'ler Yakutçada olduğu gibi kalır. Daha sonra Kałużyński (ME 26, 55) de Ramstedt'in görüşünü kuşku ile karşılamıştır. Bk. Németh : AOH 3 : 22.

Moğolcadan alındığı anlaşılıyor (Moğ *nöker, nökör*).

Moğolcadan (veya Türkçeden) belli başlı komşu dillere de geçmiştir.

Vladimirtsov : DAN B, 1922, 287-288; Ramstedt : KWb 279-280; JSFOu 55, 2 : 78 ; Lautlehre 77, 184; Németh: MNy 49: 304-318; AOH 3; 1-23; Poppe: Németh Arm 336; Ligeti : NyK 49 : 268 ; AOH 4 : 158; 14: 58-59; 19: 185-186; MNy 72: 19 ; TörK 110; Bazin: JA 1961: 425; Räsänen: V 354-355; Doerfer: TMEN 388; Caferoğlu: TDAY; Baskakov: Bazin Arm 296 (Farsça!) ; Róna-Tas : ResAltL 204 ; Néprajz és Nyelvtudo-mány 17-18: 129.

nüğü *yer*. 'eski bir ağırlık ölçüsü'

< Erm *unki* 'unit of weight (Lat uncia)': *yer. nuki, nugi*.

Dankoff: ALT E 163. Tietze (Gr [1] 234/198). *nüğü*'yü yerel ağızlarda kullanılan *önge* biçimiyle birleştirmiştir. Bk. *önge*.

O

oba **1.** 'çadır halkı, göçebe ailesi'; **2.** 'büyük göçebe çadırı'; **3.** 'beş on evlik köy'; **4.** 'göçebelerin bir süre için konakladıkları yer'. Anadolu ağızlarında 'komşu; yabancı' olarak da kullanılır. 'Yaz otlağı' anlamına da gelir. Anadolu'da yer adlarında yaygın olarak geçer.

~ Tkm *ōba* 'köy'.

Orta Türkçede *oba* (Oğuzca) 'boy, oymak' olarak geçer.

Türkçede başlangıçta 1. anlamda kullanıldığı anlaşılıyor. 2, 3 ve 4. anlamlar sonradan gelişmiştir.

Kökenini bilmiyoruz. Türk diyalektlerinde kullanılan *oba* 'yığın, tınaz, tepe' adıyla birleştirilemez : Nog *oba* **1.** 'tepe, höyük'; **2.** 'mezar'. - Blk *oba* 'mezar'. - Kzk *oba* 'höyük'. - Krg *obō, obo* 'taş yığını'. - Şor, Sag *obā* 'yığın, tınaz, tepe, höyük'. Şorlar ve Sagaylar *oma* biçimini de kullanırlar. - Alt, Tel *obō* 'yığın, tınaz, höyük'. Altay diyalektinde *oboğo* biçimi de kullanılır. - Tuv *ovā* 'yığın, tepe'. - Kumancada da *obo* 'tepe' olarak geçer. Bütün bu biçimlerin Moğolcadan alındığı açıktır (*obağa* 'yığın, taş yığını').

Arapça, Farsça, Kürtçe gibi komşu dillere de geçmiştir.

Deny : RHAs 3 : 256-259, 263, 265; İnan : AYB 1933, 21-22 ; Ramstedt: KWb 291 b; Zajączkowski: Związki 38-41; Räsänen: St0 25, 1: 10; V 356 a; Poppe: Németh Arm 336-337; StO 28, 3: 8-9; Doerfer: TMEN 36, 132; Clauson: ED 5-6; Kakuk: ÉlOsm 306; Shimin-Hamilton : Turcica 13 : 37.

obruk *yer.* 'içinde su biriken çukur yer, doğal kuyu'. Yerel ağızlarda *opruk* 'ovalarda akar suların içine akıp kayboldukları delikler', 'volkanik kuyu' olarak da geçer. *Obruk* yanında *orbuk* 'toprağın çökmesi nedeniyle oluşan delik' biçimi de yaygın olarak kullanılır. Yerel ağızlarda yer üstü sularının içinde kayboldukları doğal oyuklara da *orbuk* adı verilir. Bu biçimin göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluştuğu açıktır. Anadolu'da *obruk* (> *orbuk*) yer adlarında da kullanılır : *Obruk* (Kastamonu, Samsun), *Orbuk* (Manisa), *Kızılorbuk* (Çorum), *Opruk* (Kastamonu, Kayseri, Konya).

< **obur-* (~ **opur-*) + *-(u)k*. Ağızlarda *obrulmak* 'yer kaymak, çökmek' ve 'yer çöküp koni biçiminde çukurlaşmak' anlamında kullanılır. Türkmencede *opurulmak* 'çökmek' olarak geçer. Türkmenler *obruk* yerine *opurum* biçimini kullanırlar.

Obruk (~ *opruk*) biçiminin **obur-* (~ *opur-*) kökünden kalma bir türev olduğu açıktır.

Rusça *ovrag* biçimi Türk diyalektlerinden alınmıştır.

Räsänen: V 358 a, 508 b; Clauson: ED 90 b; Eren: DTCFD 8 : 249 ; TD 1990/1:16.

obur 'gereğinden çok yemek yiyen, doymak bilmeyen (kimse)'. Yerel ağızlarda 'sinde yatan ölü' olarak da geçer.

~ Krg *obur* 'obur, aç gözlü'. - Nog *obır*. -Kzk *obır* 'obur; doymaz'. - TatK *ubır* 'efsanevî yaratık'. - Çuv *vupăr* 'kötü ruh, hortlak'.

Türk diyalektlerinde kullanılan *op-* 'içine çekmek, emmek' kökünden geldiği anlaşılıyor: *op-* + *-(u)r*.

Rusça *upyr'* biçimi Türk diyalektlerinden alınmıştır.

Vladimirtsov: SrGr 211; Räsänen: TLT 124; V 363 b; Ligeti: NyK 49: 256; MNy 43: 16; Dmitriev: Stroj 548, 558; Boev: İİBEz 19: 905; Egorov: ÊS 57; Vasmer : REW ; Şipova: STRJa 347-348.

obuz *yer.* **1.** 'su kaynağı'; **2.** 'akar suların toprakta oluşturduğu yarık'; **3.** 'çay ve ırmakların geçtiği dar boğaz, iki sırt arasındaki çukur'.

Orta Türkçede *opuz* 'basık, düz yer' olarak geçer.

Clauson'a göre (ED 16-17), Türkçe *ob-/op-* 'yutmak' kökünün bir türevidir. Yerel ağızlarda kullanılan *op-* '(toprak) çökmek' veya 'kaymak' kökü de düşündürücüdür.

Räsänen : V 508 b (Brockelmann'a uyarak *ubuz* biçimini vermiştir).

odun 'yakılmak için kesilmiş, parçalanmış ağaç'

~ Az *odun*. - Tkm *ōdun*. - TatK *utın*. - Bşk *utın*. - Krg *otun*. - KKlp *otın*. - Kzk *otun*. - Tar *otun*. - Özb *utin*. - Nog *otın*. - Alt, Tel *odun*. - Şor, Sag, Kaça, Koy *oduŋ*. - Bar *odın*. - Hak *odıŋ*. - Çuv *vută, vut*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *otuŋ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *otun* biçimi kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Eski Türkçe *ōt*'tan gelir: *ōt* 'ateş' + *-(u)ŋ* eki. Sonundaki *-(u)ŋ* (ve *-n*) ekine ilişkin bilgi almak için bk. Gabain: AG 78. §; Brockelmann: OGM 92 ve 96. § ; Räsänen: MTS 107.

Jarring: Studien 96; Zajączkowski : Sufiksy 72 ; Németh: AOH 3: 17; Egorov: ÊS 57; Räsänen: LTS 147; V 366 b; Doerfer: TMEN 585; KhalMat 299; Ligeti : AOH 22 : 44 ; Clauson: Studies 149; ED 60 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 421-422; Şçerbak : JaS 207/60.

oflaz *yer.* **1.** 'güzel, yakışıklı'; **2.** 'körpe, taze'; **3.** 'gürbüz'.

Kökünü bilmiyoruz.

oğlak 'keçi yavrusu'

~ Tkm *ovlak* 'keçi yavrusu'. - Nog *ulak*. - Blk *ulak*. - KKlp *ılak*. - Bşk *ılak*. - Krg *ulak*. - Kzk *ılak, lak*. - Özb *ulak*. - Tar *oğulak* . - Alt, Tel *ulak*. - Sag *ōlak* 'çocuk'. - Şor *oğlak* 'çocuk'

~ OT *oğlak*

< *oğul* + *-(a)k* küçültme eki. - Türkçede *oğulak* > *oğlak* olarak gelişmiştir. Deny (Grammaire 565) *oğlak*'ı *oğ-lak* biçiminde açıklamıştır. Onun bu açıklamasına katılan Ligeti (MNy 29: 275 ; AOH 27: 8) *oğ* kökünü Moğolca *oğunu, oğuna* 'yaban tekesi', *oğulca, oğalca* 'yaban koyunu' biçimlerinin *oğu-, oğa-* kökleriyle birleştirmiştir.

Macarca *olló* 'keçi yavrusu' eski bir Türk dilinden alınmıştır (Ligeti: TörK).

Katona: MNy 23: 191; Eren: KCsA 3: 129. s. 1. not ; UAJb 24 : 135 ; DTCFD 7 : 286. s. 6. not; TD 29 : 704; Ramstedt: MSFOu 88: 256; Räsänen: MTS 100; V 358 a; Joki: LwSS 365-366 ; Brockelmann : OGM 64. § d ; Şçerbak: İRLTJa 119-120 ; Doerfer : TMEN N 26. = 1971 ; Clauson: ED 84-85; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 404-405; Ligeti: TörK 70.

oğlan 'erkek çocuk'

~ Az *oğlan*. - Tkm *oğlan* 'çocuk, uşak; delikanlı'. - TatK *ulan*. - Bşk *ulan*. - Nog *yer. ulan* 'delikanlı'. - Kzk *ulan*. - Tel *ūlan* 'delikanlı'. - Şor *oğlan, ōlan*. - Sag *olgan*. Göçüşme (*métathèse*) yoluyla *oğlan*'dan çıkmıştır (Eren : TDAY 1953, 163).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *oğlan* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *oğlan* biçimi kullanılır.

Türkçe *oğul*'a *-(a)n* eki getirilerek türetildiği açıktır. Bu ekin Uygurcadan başlayarak çokluk eki olarak kullanıldığını biliyoruz (Gabain : AG 56. § ; Kononov : GrJaTRP 268. § (*-an, -en* < İranca); Brockelmann: OGM 125. § c; Räsänen : MTS 54; Doerfer : TMEN

497; Pokrovskaya: İRLTJa 15-17; Clauson: ED 83-84.

Räsänen (V 358 a s.v. *oğul*) *-n* eki üzerinde özel olarak durmamıştır. Bang (KSz 17: 131; Muséon 32: 173) *oğlan* (ve *eren*) biçimlerinin sonundaki *-n* ekini küçültme eki olarak değerlendirmişti. Ancak Pelliot (JA 1925, 202. s. 1. not) onun görüşünü kuşku ile karşılamıştır. Bk. Brockelmann: OGM 92. § d; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 411.

Ramstedt (Lautlehre 177 ; Formenlehre 54, 212, 222) Eski Türkçe *oğul* ~ *oğlan* biçimlerini karşılaştırmışsa da, *-n* ekini çokluk eki olarak değerlendirmemiştir.

Sevortyan (ÊSTJa 1974, 411-412 *oğul* + *-(a)n* etimolojisini doğrulamak için *oğul* + *-(a)k* biçiminin tanıklığını kullanmıştır.

Pritsak (UAJb 24: 78) *oğlan* biçimini *oğu-lan* diye ayırmıştır. Ona göre, *oğu* bölümü eski Türk yazıtlarında geçen *oğular, oğlıtı, oğla* biçimlerinde saklanmıştır. Bk. Bazin-Hamilton: Uray Arm 18; Ligeti : TörK (*oğl-a-n*).

Clauson, *oğlan*'ın başlangıçta 'boy' olarak kullanıldığını belirtmiş, daha sonra 'servant' veya 'bodyguard' anlamını aldığını sözlendirmiştir. Ona göre, Almanca *Uhlan* biçimi *oğlan*'dan gelir. Aalto (NM 53: 3-8) bu yolda yeni bir etimoloji vermiştir. (Clauson'un bu yazıyı görmediği anlaşılıyor.)

oğul 'erkek evlât'

~ Az *oğul*. - Tkm *oğul*. - Nog *ul, uvıl*. - Bşk *ul*. - TatK *ul*. - Krg *ūl*. - Kzk *ul*. - KKlp *ul*. - Özb *uğil*. - Kuğ, Tuba, Sag, Koy, Kaça *ōl*. - Alt, Tel, *ūl*. - Yak *uol*. - Çuv *ıvăl*.

Eski çağlardan başlayarak geçer. Orta Türkçede *oğul* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *oğul* yanında *owal* biçimi de göze çarpar.

Bang'a göre (Túrán 1918, 297), *oğul*'un sonundaki *-l* bir ektir. Daha sonra Bang (KOsm 2/3 : 66), *oğul*'un *o-* kökünden *-ğul* ekiyle yapılmış bir türev olduğunu ortaya atmış, ancak (SPAW 1923, 114) bu açıklamasını geri çekmiştir. Bernştam (JaM 9:95-100) *oğuz* ve *oğul* biçimlerinin birleştirilebileceğini düşünmüş, daha sonra bu görüşten vaz geçerek yeni bir açıklama getirmiştir (Stroj 116). Ona göre, *oğul* iki öğeden oluşmuş bir sözdür: *ok-kul (ok* 'boy', *kul* 'köle, kul'). Buna göre, *oğul* 'boyun kölesi' olarak 'soy' ve 'oğul' değerini kazanmıştır. Bu türevde *kk* sesleri *ğ*'ye çevrilmiştir. Bu açıklamaya katılmayan Kononov (Vladimirtsov Arm 175-176) *oğul*'un *oğ* (< *ög* 'ana' ~ *ok, oğ* 'soy, boy') kökünden geldiğini kabul etmiş, sonundaki *-ul*'u da küçültme eki olarak değerlendirmiştir (krş. *siŋ-il* 'kız kardeş'). Pokrovskaya (İRLTJa 15-17) Bernştam ve Kononov'un açıklamalarını özetlemekle yetinmiştir. Németh (Melich Arm 296-297) *oğul*'un sonundaki *-l*'yi ek olarak değerlendirmiştir.

Joki: LwSS 365-366; Egorov: ÊS 341; Räsänen: V 358 a; Clauson: ED 83-84. Sevortyan (ESTJa 1974, 414-417) belli başlı açıklamaları özet olarak vermiştir. Doerfer: TMEN 502 ; KhalMat 299.

oğulduruk 'döl yatağı'

< *oğul* + *-duruk* eki. Dilimizde *-duruk* ekiyle kurulmuş birçok türev vardır. Bk. *boyunduruk*.

Bang: Túrán 1918, 303.

okra *yer.* 'hayvanların sırtlarında çıkan bir çıban, ur'. Yerel ağızlarda hayvanların sırtlarında çıkan çıbanlara yapışan sakırgaya da *okra* adı verilir. Ağızlarda *hokra* ve *nokra* olarak da geçer.

~ Kzk *okra*. - TatK *ukra*.

Yerel ağızlarda kullanılan *hokra*'nın başındaki *h-* sonradan türemiştir. Bunun gibi, *nokra*'nın başındaki *n-* de ikincil bir sestir. Türkçe *nevin* (< *evin* 'buğday tanesinin olgunlaşmış içi, özü')' biçimindeki *n-* gibi. Yerel

ağızlarda geçen *hakurka* biçiminin ikinci bölümünde *okra*'nın göçüşmeli (*métathétique*) biçimi saklanmıştır (**hakukra* > *hakurka*). Birinci bölümü (*hak, ak*) açık olarak anlaşılmıyor.

Räsänen: V 360 a; Eren : TD 1993/1 : 383-384.

olta 'balık tutmak için kullanılan, ucuna çengelli iğne takılı, at kuyruğu kılından yapılmış iplik' < *volta*. Yerel ağızlarda *holta* (~ *folta*) olarak da geçer.

~ Çuv *vălta*.

< R βόλτα 'fishing tool consisting of a long line carrying a single hook'. - Rumca βόλτα'nın İtalyanca *volta*'dan geldiği açıktır. Georgacas'a göre, Türkçe *volta, olta, holta* biçimlerinin Rumcadan geldiğine ilişkin açıklama kuşkuludur.

Türkiye Türkçesinden Çuvaşçaya geçtiği anlaşılan *vălta* biçimi düşündürücüdür. Çuvaşçada buna benzer örneklere rastlanmaz.

Levitskaya (ChuvSt 97-103) *olta* üzerinde durmamıştır. Ancak *olta*'nın Oğuzca bir öğe olmadığı açıktır.

Egorov : ÊS 48; Kahane-Tietze: LFL 749; Benzing : PhTF 1 : 707; Eren : TD 53 : 256 (< R βόλτα) ; Räsänen: V 361 a; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 448-449; Doerfer : UAJb N. F. 2: 142; Georgacas : FT 138/192.

oltan *yer.* **1.** 'eskiyen ayakkabı altına vurulan pençe'; **2.** 'çarığın içine konulan bez veya deri parçası'. Ağızlarda *holtan* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *oltaŋ* 'ayakkabı tabanı; taban'. - Nog *ultan* 'ayakkabı tabanı'. - KKlp *ultan* 'ayakkabı tabanı; taban'. - Krg *ultan* 'ayakkabı tabanı; pençe'. - Özb *ultan*. - Alt, Küer *ultaŋ*. - Tel *ultan*. - Sag, Koy, Kaça *ultuŋ*. - Sag *ulduŋ*. - Tuv *ulduŋ* 'ayakkabı tabanı; taban; etek'. - Yak *ulluŋ* 'çizme veya ayakkabı tabanı'.

Orta Türkçede *uldaŋ* 'ayakkabı tabanı' olarak geçer.

< *ul* + *-dan* eki. Orta Türkçede *ul* 'duvar temeli' olarak geçer. Daha sonra 'temel, köken' yanında 'ayak tabanı' anlamını da almıştır. Moğolcada *ula* 'plante (du pied), semelle de bottes, de souliers, de pantouffels' olarak kullanılır. Bk. Ramstedt: KWb 448 a; Joki: LwSS 372-373.

Brockelmann: OGM 38. § ; Räsänen: V 212 a; Clauson: Studies 149 ; ED 131 b; 124 a; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 449-450.

oluk 1. 'üst yanı açık boru'; **2.** 'yağmur sularını damların kenarlarına toplayıp akıtan, yatay konumlu boru'

~ Nog *olık* 'yalak; tekne'. - TatK *ulak*. - Bşk *ulak* . - Çuv *valak, vulak*. Çuvaşçadaki *v*-protezine ilişkin bilgi almak için bk. Ligeti : TörK 40.

~ OT *oluk* **1.** 'küçük kayık'; **2.** 'oluk, yalak'. Eski Kıpçakçada da *oluk* (ve *olak*) olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 451) Türkçe bir türev olduğunu dile getirmiş, Eski Türkçe *yul* (> *yulak, yulat*) 'çay', 'göl' sözüyle *oluk* arasındaki bağlantının karışık olduğunu bildirmiştir. Egorov (ÊS 46) *oy*-kökünden geldiğini bir olasılık olarak vermiş, Çuvaşça *valak*'ın karşılıkları arasında Türkçe *yalak* biçimini de saymıştır. Clauson (ED 136-137) belli başlı eski verileri saymakla yetinmiştir. Menges'e göre (Jarring Arm 108), Ermeniceden alınmıştır (Erm *xolovak* 'Kanal, Abzungsröhre'). Bk. Menges : Introduction 167. Ancak Dankoff (ALT) *oluk* üzerinde durmamıştır. Bk. Bläsing : AL 20. s. ; Räsänen: V 357 b.

Macarca *vályú*'nun *oluk*'tan geldiği sık sık dile getirilmiştir. Bu yolda toplu bilgi almak için bk. Ligeti : TörK 40-41. Rumca λούκι Türkçeden alınmıştır (Andriotis: EL 191). Sırpçada da *òluk* olarak kalmıştır (Škaljić : Turc 501).

omurga 'bel kemiği'. Eski kaynaklarda *oŋurga* olarak geçer.

~ Az *onurga*. - Tkm *oŋurga*. - Nog *omırtka*. - Kzk *omırtka*. - KKlp *omırtka, omırtka süyek*. - Krg *omurtka*. - Alt, Tel *omurtka*. - Şor *ōrtka*. - Soy *oŋarga*. - Tuv *ōrga sögü*. - Yak *uorğa*.

Türkçede *oŋurga* biçimindeki *-ŋ-* sesinin *-m-*'ye çevrilmesi normaldir. Bk. *toŋuz >> domuz*. Çağdaş diyalektlerde de *-ŋ-* sesinin *-m-*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Diyalektlerde *omurtka, omırtka, ōrtka* gibi biçimlerde gördüğümüz *-t-* sonradan türemiştir.

Türkçe *omuz* sözüyle birleştirilmesi düşünülemez. Bk. *omuz*.

Bang: Túrán 1918, 309. s. 28. not (bel kemiğine verilen *oŋurga, omurga* adını Türkçe *omuz* biçimiyle birleştirmiştir); Ramstedt: NyK 42: 236 (*omurga* ve *oŋurga* biçimlerini *omuz* sözüyle karşılaştırmıştır). Daha sonra (KWb 285-286) *omuz* sözünü Moğolca *omuraġu(n)* biçimiyle birleştirmiştir; Brockelmann: OGM 49 § ; Kałużyński: ME 76; Räsänen: V 361-362 (Ramstedt'e dayanarak Moğolca *omuruġu(n)* biçimiyle birleştirmiştir); V 363 a (Türkçe *omuz* biçimiyle karşılaştırmıştır); Clauson: ED 92-93 (belli başlı eski ve yeni verileri saymıştır); Sevortyan: ÊSTJa 1974, 263-264.

omuz 'boynun iki yanında, kolların gövdeye bağlandığı bölüm'

~ Tkm *omuz*. Türkçeden geçtiği anlaşılıyor. Türkmenler omuza *omurdan* adını da verirler. Bundan başka, *egin, çigin* ve *kibit* adlarını da 'omuz' olarak kullanırlar.

< R ὦμος 'omuz'. Türkçe *omurga* 'bel kemiği' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Bel kemiğine verilen *omurga* adının eski kaynaklarda *oŋurga* olarak geçtiğini biliyoruz. Türkmenler de *oŋurga* biçimini kullanırlar. Soyotların ise *oŋarga* (> *ōrga*) biçimini kullandıkları göze çarpıyor. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde geçen *omurtka* ikincil bir biçimdir. Bk. *omurga*. Bunun gibi, diyalektlerde binek hayvanının göğsüne verilen *omırau, omrau* ve *umrau* adlarıyla birleştirilmesi de düşünülemez : Kzk *omırau, omrau*. - Krg *omurō*. - TatK *umrau*. - Çuv *ămăr*. Türkçe *om* kökünden geldiği yolundaki eski görüş de tartışmaya açıktır.

Brockelmann (OGM 120. § a) *omuz*'un sonundaki *-z*'yi ikili organların adlarında geçen bir formans olarak vermiş, *boynuz, diz, göz* gibi sözleri örnek olarak kullanmıştır.

Anadolu ağızlarında *omuz* yerine daha çok *çiğin* adı kullanılır. Türkmenlerin 'omuz' olarak kullandıkları *egin* biçimi Türkçede 'arka, sırt' anlamına gelir (*eğin*).

Goldziher: NyK 24:366; Foy: MSOS 7:226. s. 1. not; Pedersen: KZ 39: 453-455; Ramstedt: NyK 42: 236; KWb 285-286; Bang: Túrán 1918, 309. s. 38. not; Rásonyi: MNy 30: 159; Sinor : AM 2/2 : 216; Kahane-Tietze : LFL 878; Poppe: FUF 31, Anz 29; CAJ 16:48; 19:158; Lautlehre 129; UAJb 46:127; Tekin: TD 9:402-403; AOH 22:60-61; Doerfer: UAJb 42: 246-247; 45 : 236; (UAJb 1, 1981, 137 (~ Moğolca *omoriğun*); Eremeev: Êtnogenez 234; Eren: TD 53 : 256; Kałużyński: RO 32:91; Róna-Tas: AOH 32 : 223; Egorov: ÊS 40; Räsänen: V 361 b, 363 a (**oŋurka* biçimiyle karşılaştırmıştır); Clauson: ED 92-93; Miller: ResAltL 162; Symeonidis: Gr 196/250; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 453, 454-455 (Rumcadan geldiği yolundaki açıklama üzerinde durmamıştır).

on 'dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Tkm *on*. - Nog *on*. - Blk *on*. - KKlp *on*. - Krg *on*. - Kzk *on*. - Alt, Tel, Şor, Sag *on*. - TatK *un*. - Bşk *un*. - Yak *uon*. - Çuv *vunnă, vună, vun*. Başındaki *v-* sonradan türemiştir.

Türkçede yalnız *seksen* (< *sekiz on*) ve *doksan* (< *dokuz on*) sayılarında geçer. Buna

karşılık Türk diyalektlerinin bir bölümünde *yirmi*'den sonra gelen bütün *on*'lu sayılarda kullanılır: *üç on* '30', *tört on* '40', *beş on* '50' gibi.

Ramstedt (Lautlehre 13, Formenlehre 65; SKE 177) Türkçe *on*'u Korece *on* '100' ve Moğolca *-an* ile birleştirmiştir (*ǰiran* '60', *dalan* '70', *nayan* '80'...).

Räsänen: MTS 78-79; V 362 a; Egorov: ÊS 57; Doerfer: TMEN 622; Clauson: ED 166 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 455-456.

onur 1. 'insanın kendine karşı duyduğu saygı, öz saygı, haysiyet'; **2.** 'başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, şeref'
< Fr. *honneur.*

Barbera: Elementi 190; Djindjić: AFF 10: 49.

opsa[1] *yer.* 'birkaç yıl sürülmeden, ekilmeden bırakılmış tarla'. Ağızlarda *hopsa* biçimi de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

opsa[2] *yer.* 'üvendirenin ucundaki yassı demir'. Ağızlarda *obsa, obussa, ofsa, hopsa, hopuza* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Daher: AA 108; Eren : TM 19: 296.

orak 'ekin biçmekte kullanılan, yarım çember biçiminde bir araç'

~ Tkm *orak.* - Blk *orak.* - Nog *orak.* - KKlp *orak.* - TatK *urak.* - Bşk *urak.* - Kzk *orak* 'orak; tırpan'; *kol orak* 'orak'; *çalgı orak* 'tırpan'. - Sag, Kaça *orgak* . - Tub *orgok*

~ OT *orğak.* Eski Kıpçakçada ise *orak* olarak geçer.

Türkçe *or-* 'biçmek' kökünden *-ğak* ekiyle kurulmuştur; *or-* + *-ğak* > *orak.* Bu ekin başındaki *ğ* diyalektlerin büyük bir bölümünde düşmüştür.

Orta Türkçede *baştar* da 'orak' olarak geçer. Argu alanında kullanılan *baştar* bir *hap. leg.* olarak büyük bir olasılıkla yerleşik bir kültür ulusunun dilinden kalma bir alıntıdır. *Baştar*'ın *orğak*'tan farklı özel bir orak olduğu anlaşılıyor. Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Sogdcada buna benzer bir söz geçmediği anlaşılıyor. Halaççada da *baştar*'a rastlanmamıştır. Bk. Clauson : ED 378 a ; Doerfer : CAJ 37 : 41.

Çuvaşlar orağa *śurla* adını verirler. Bang (Sb. der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl. 1918, 12. Abh. 8) bu adın *or-* > **yor-* kökünden geldiğini ortaya atmıştır. Egorov (ÊS 221) bu sava katılmamıştır. Onun yaptığı açıklama da olanaksızdır. Wichmann Çuvaşça *śurla*'yı *śur-* (~ Türkçe *yar-*) kökünün bir türevi olarak açıklamıştır. Gombocz (BTLw 163) bu açıklamayı benimsememiştir. Räsänen (TLT 198) *śurla*'nın **çar-lak*'tan geldiğini düşünmüş, daha sonra (V 99-100) bu açıklamasını yenilemiştir. Ligeti (TörK 44-45) onun bu açıklamasına katılmamış, *śurla*'yı Çuvaşça *śur-* (~ Türkçe *yar-*) kökünün bir türevi olarak değerlendirmiştir (448-449). - Çuvaşça *śurla* Macarcaya *sarló* olarak geçmiştir.

Zajączkowski : Sufiksy 62 ; Brockelmann: OGM 52. § β; Eren: Türkoloji Dergisi 8: 21-22; Daher: AA 1 : 94; Räsänen : V 364 a ; Clauson: ED 216 ; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 468; Doerfer : KhalMat 299; Ligeti: TörK 288.

oran 'ölçü, nispet, derece'.

Dankoff (ALT D 58) Ermenice *ōrēn* 'law, custom, usage, rule' biçimiyle birleştirmiştir. Eserinin bu bölümünde Dankoff Ermenice etimolojisini spekülatif saydığı veya çürük gördüğü örnekleri vermiştir. Türkçe *oran*'ın yalnız Anadolu alanında kaldığı göze çarpıyor. Eski ve yeni diyalektlerde geçmemesi de düşündürücüdür.

oraniça 'Tuna'da işleyen bir çeşit kayık'. Türkçede *oransa* olarak da geçer.

Balkan dillerinden alındığı anlaşılıyor: Blg *vrànica* 'küçük kayık'; *oràпica* 'kayık, Tuna'da işleyen bir çeşit kayık'; Srp *oràпica* 'kayık'.

Türkçede Slavca *c* ünsüzü *ç*'ye veya *s*'ye çevrilmiştir. Bulgarca ve Sırpça *oràпica* sözünün kökenini bilmiyoruz.

Macarca *oranica* Sırpçadan alınmıştır.

Ş. Sami'nin verdiği *buranica* بورا نیجه biçimi düşündürücüdür. Ş. Sami'ye göre, *buranica* Bulgarca bir alıntıdır. Ancak Bulgarcada buna benzer bir söze rastlanmadığı göze çarpıyor. Anlaşılan *buranica* bir *hap. leg.* dur. O açıdan kontrole muhtaçtır. Bu veri ile اورا نیجه arasındaki benzerlik göz ardı edilemez. Kamus-ı Türkî'de اورا نیجه biçiminin geçmemesi düşündürücüdür. Redhouse *oranica* 'a long narrow boat used on the Danube and rivers of Servia' biçimini vermiştir.

Kniezsa : SzlJsz 362; BER 1: 181; Skok: EtRj 2: 563; Tietze: Slav 2. s.

orcik *yer.* 'cevizli sucuk'

< Erm *ɨočik* 'fruit leather of pears, walnuts or almonds; fruit leather with walnuts'.

Dankoff: ALT 648; Eren: TD 1995/2, 878.

orfoz 'sarı hani balığı (Serranus gigas)'

< R ὀρφός,ροφός,ρουφός.

Georgacas: FT 131/91.

orkinos, orkinoz 'boyu 2.5 m olabilen, eti yenir bir balık, ton'

< R ὄρκυνος.

Meyer : TürkSt 24 ; Georgacas : FT 131/90.

orman 'ağaçlarla kaplı geniş alan'

~ Nog *orman*. - TatK *urman*. - Bşk *urman*. - Kzk *orman*. - Krg *ormon* veya *ormon* - *tokoy*, *tokoy* - *ormon*, *ormon* - *cığaç*. Kırgızlar *tokoy* adını da kullanırlar. - Özb *ormån* . - Çuv *vărman*.

Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Bilimsel yayınlarda Türkçe *or*'dan geldiği sıklıkla dile getirilmiştir: *or* 'çukur, hendek' + *-man* eki. Bk. Rásonyi : MNy 24: 23-28; Németh: NyK 47: 80; Csoma Arm 79; Ramstedt: SKE 179. Diyalektlerde (örn. Çağataycada) *or* 'tepe, dağ' olarak da geçer.

Ramstedt (SKE 179) Türkçe *orman*'ı Korece *orom, oram* 'mountain' biçimiyle karşılaştırmış, *-man* ekini Türkçe *değirmen*'deki *-men* ekiyle birleştirmiştir. O açıdan Ramstedt'in *orman*'ı *or-* kökünden gelen bir türev olarak değerlendirdiği anlaşılıyor. Türkçe *-man* ~ *-men* ekine ilişkin bilgi almak için bk. Brockelmann: OGM 86. §.

Sevortyan'a göre (ÊSTJa 1974, 472-473), Toharca A ve B *or* 'ağaç' biçimiyle *orman* arasındaki yakınlık daha düşündürücüdür. Buna karşılık Doerfer (TMEN 588), Toharca A ve B *or* 'bois' biçimiyle *orman* arasındaki benzerliği çarpıcı bir uyum olarak değerlendirmekle yetinmiştir.

Eski ve yeni diyalektlerde ormana *tokay* (> *toğay*) > *tokoy* adı verilir. Bu adın Moğolcadan alındığını biliyoruz (Ramstedt: KWb 397 b; Poppe: UAJb 45: 241; 46: 129) ; Ligeti : KSİNA 83 : 19).

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Far *ūrmān* 'a forest'; Krt *urman*. Rus diyalektlerinde de *urman* olarak kullanılır. Bulgarca, Sırpça, Arnavutça gibi Balkan dillerinde de yaygın olarak geçer.

Karaçaylar 'orman' olarak *çeget* adını kullanırlar (Räsänen: V 102-103).

Egorov: ÊS 50; Doerfer: TMEN 588; Vasmer: REW; Räsänen: V 305 b; Škaljić: Turc 503; Skok: EtRj 2: 566; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 472-473.

orospu 'erkeklerin cinsel zevklerine para karşılığı hizmet eden kadın, fahişe'

< Far *rūspī* 'a courtesan; a cuckold'. Baştaki *o-* sesi Türkçede türemiştir.
Foy: KSz 1: 192.

orsa 'geminin rüzgâr alan yanı, rüzgâr üstü'
< İtal *orza* 'the weather side'. - İspanyolca (*orza*), Fransızca (*orce*), Arapça (*ōrṣā*) gibi Akdeniz dillerinde de kullanılır.
Kahane - Tietze: LFL 450.

ortak 'birlikte iş yapan kimselerden her biri'. Eskiden aynı erkeğe varan kadınlara da *ortak* (veya *kuma*) adı verilirdi.
~ Tkm *ortak* (*ve ortaklık*) 'birden çok kimseyi ilgilendiren'. - Nog *ortak* 'birden çok kimseyi ilgilendiren, birden çok kimsenin malı olan; birlikte, ortaklaşa'. - Krg *ortok* **1.** 'arkadaş'; **2.** 'ortak olarak kullanılan'. - KKlp *ortak* 'birden çok kimseyi ilgilendiren; ortaklaşa'. - Kzk *ortak*. - Alt, Tel *ortok* 'birlik, ortaklık'. - TatK *urtak* 'ortak olarak kullanılan, yarı yarıya, ortak'. Tatarlar *urtak* yerine *urtaş* 'yarı yarıya, birlikte' biçimini de kullanırlar.
Uygurcada *ortuk* olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Buna karşılık Orta Türkçede *ortak* 'ortak' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *ortak* olarak saklanmıştır.
Türkçe *ortu* (> *orta*) sözünden *-k* ekiyle yapılmış bir türev olduğu anlaşılıyor. Yalnız, normal olarak küçültme değerinde kullanılan ekin rolü özel olarak açıklanmaya değer. Bk. Clauson. Sevortyan da bu yolda bir değerlendirme yapmıştır.
Farsça ve Moğolcaya geçtiği gibi, Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanılır.
Şăineanu: InflOr 1: 84; Köprülü: TM 7-8; Brockelmann: OGM 64. § a; Ramstedt: KWb 290 a; Dmitriev: Stroj 125; Doerfer: TMEN 446; TLT 510; Kakuk: ÉlOsm 311; Clauson: ED 205; Škaljić: Turc 503; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 476-477.

ortanca 'çiçeklerini yaz başında açan bir süs bitkisi'.
Uluslararası bir ad olarak Fransızca (*hortensia*), İngilizce (*hortensia*), Almanca (*Hortensie*), İtalyanca (*orténsia*) gibi dillerde kullanılır. Bu ad Fransız bitki bilimcisi Th. Commerson (1727-1773) tarafından araştırma gezilerine katılan Hortense Lepaute adlı kadının adına dayanılarak verilmiştir. Türkçeye Fransızcadan geçmiştir. Fransızca *hortensia* adı dilimizde *orta, ortanca* biçimlerinin baskısı altında *ortanca*'ya çevrilmiştir (halk etimolojisi).
Meyer: TürkSt 33; Bonelli: Elementi 190; Barbera: Elementi: 190.

orya 'karo'
< R *òria, òri*'nin çokluk biçimi. Sözlüklerde geçmediği anlaşılıyor. İtalyanca *òri* de 'altın' olarak kullanılan *òro*'nun eril çokluk biçimidir.
Bazin: Turcica 13 : 172.

oski *argo* 'altın para, altın lira; lira'
< Erm *oski* 'gold'.
Dankoff: ALT 575.

ot **1.** 'toprak üstündeki bölümleri odunlaşmayıp yumuşak kalan, ilk baharda bitip bir süre sonra kuruyan küçük bitkilere verilen ortak ad'; **2.** 'ağı, zehir'; **3.**'ilâç'
~ Az *ot*. - Krg *ot*. - Alt, Tel, Sag, Küer *ot*. - Yak *ot*. - Çuv *ută*.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *ot* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *ot* olarak kullanılır.
Türkçe *ot*'un Ermenice *xot* 'grass, herb' ile birleştirilmesi tartışmaya açıktır (Dankoff: ALT A 9). Bk. Budagova : ST 3, 1984, 13. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 481-483) Ermenice *xot* üzerinde durmamıştır. Bazin'in Türkçe *ot*'u Moğolca *on* 'yıl' sözünün *-t* çokluk ekiyle yapılmış *ot* biçimiyle birleştirmesi düşündürücüdür.

Pedersen: KZ 39:460; Munkácsi: KSz 5:356; Egorov : ÊS 279; Poppe: UAJb 46:129; Räsänen: V 366 b; Doerfer : OLZ 66 9/10 : 439; Clauson: ED 34-35; Bazin: SChron 63, 64, 66.

otel 'yolcu ve turistlerin konaklamaları için yapılmış büyük yapı'.

Uluslararası bir söz olarak Fransızca (*hôtel*), İngilizce (*hotel*), Almanca (*Hotel*)... gibi dillerde kullanılır. Fransızca yoluyla yayılmıştır. Fransızca *hôtel*, eski Fransızca *hostel* 'ev, konak, konuk evi' (< Lat *hospitale*) biçiminden çıkmıştır. Türkçeye Fransızcadan girmiştir. Bk. *motel*.

otuz 'yirmi dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Az *otuz* . - Tkm *otuz*. - Krg *otuz*. Kırgızlar *oltus* biçimini de kullanırlar. - Kzk *otız*. - KKlp *otız*. - Nog *otız*. - Blk *otuz*. - Özb *uttiz*. -TatK *utız*. - Bşk *utız*. - Alt, Tel, Şor *odus*. - Tel, Sag *ottıs*. - Tar *ottus*. - Yak *otut*. - Çuv *vătăr*. Başındaki *v*- ikincil bir sestir. Sonundaki *-z*'nin *-r*'ye dönüşmesi kuraldır.

Eski Türkçede *otuz* olarak geçer (bk. Clauson: JRAS 1959). Orta Türkçede *ottuz* olarak kullanıldığını biliyoruz. Kâşgarlı Mahmut, *ottuz*'un Yağma ilinde 'üç (kez)' anlamına geldiğini de bildiriyor.

Altay ve Tölös diyalektlerinde *otuz* yerine *üç on* adı kullanılır (*üçön*). Ancak, Altaycada *odus* (< *otuz*) adı da geçer. Karaçay ve Balkar diyalektlerinde *cıyırma bla on* ('yirmi ile on') adı kullanılır (Räsänen: Şiraliev Arm 16). Ramstedt: SKE 203 (Kor *po-t-tari* 'a bundle' > ? Türkçe *otuz*); Formenlehre 65; Räsänen: MTS 76, 79-80; V 361; Clauson: ED 74 a; Aalto : StO 59 : 235; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 489; Bazin : SChron 73, 74.

ova 'düz ve geniş alan, yazı'.

Kökünü bilmiyoruz. Büyük göçebe çadırına verilen *oba* adıyla birleştirilemez.

Diyalektlerde *ova* yanında *yazı* da kullanılır. Bk. *yazı*.

Räsänen: V 367 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 403-404.

oyulga 'elle yapılan kalın, seyrek dikiş'.

Ramstedt'e göre (KSz 16: 76; KWb 447 b), Türkçe **oy*- 'dikmek' (Moğolca *oyu*-) kökünden yapılmış bir türevdir. Bu açıklamaya Ligeti (MNy 55:455) de katılmıştır.

oyun 'vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence'

~ Tkm *oyun*. - KKlp *oyun*. - Blk *oyun*. -Krg *oyun* 'oyun, eğlence'. - Nog *oyun*. - Kzk *oyın*. - Alt, Tel, Şor, Sag *oin*. - TatK *uyın*. Tatarcada *uin* olarak da geçer.

En eski yazılı kaynaklardan başlayarak *oyun* olarak geçer.

~ OT *oyun* 'oyun; yarış'

< ET *oy*-'oynamak' + -(*u*)*n*. Yakutçada *oy*- 'sıçramak' olarak saklanmıştır. Doerfer'in Türkçede **oy*- sözünün geçmediği yolundaki açıklaması düşündürücüdür (TMEN 671).

Ramstedt (Lautlehre 96) *oyun* (: > *oyna*-) biçimlerinin *oy*- 'spielen, liebkosen' kökünden geldiğini yazmıştır. Poppe (Lautlehre 64, 154) Türkçe *oyna*- (< **oyuna*-) ve *oyun* biçimlerini Moğolca *oǰu*- 'küssen, Geschlechtsverkehr haben' fiiline bağlamıştır. Doerfer (UAJb N. F. 1: 98) *oyun* ~ Moğolca *oǰo*- 'küssen, koitieren' birleştirmesini tekrar etmiştir.

Bang: KSz 17: 141-142; Ligeti: AOH 19: 186; Eren : TD 29 : 705; Kałużyński: ME 117; Egorov : ÊS 48 ; Räsänen : V 359 a; Clauson : Studies 148 ; ED 274; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 435-437.

Ö

öğle 'gün ortası'

~ Tkm *öyle* 'öğleden sonraki vakit'. - Nog *üyle* 'öğle, öğle vakti'.

Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Oğuzlar *öyle* 'öğle vakti' biçimini kullanırlar. Buna karşılık Eski Kıpçakçada *özle* olarak geçer.

Türkçe *öd* 'zaman, vakit' kökünden *-le* ekiyle yapılmıştır. Türkçe *dünle* 'geceleyin (< : *dün* < *tün* 'gece'), *tañla* veya *daŋla* (< : *taŋ*, *daŋ* 'sabahın gün doğmadan önceki vakti') 'sabahleyin, sabah vakti' örneklerinde olduğu gibi. Bu eke ilişkin bilgi almak için bk. Tulum: EFTDED 26: 159. Doerfer (OLZ 1971 9/10, 450) Brahmi yazısına dayanarak *öd* yerine *üd* biçimini benimsemiştir. Bk. Doerfer : ZDMG 125: 198-199; CAJ 17 : 27.

Eski Türkçe *-d-* sesinin diyalektlerin büyük bir bölümünde *-z-* durağı yoluyla *-y-*'ye çevrildiğini biliyoruz. Örn. Eski Türkçe *adak* biçimi *azak* durağından geçerek Türkçede (ve birçok diyalektte) *ayak*'a dönüşmüştür. Buna göre, Eski Türkçe *öd* de *öy*'e çevrilmiştir. O bakımdan Türkmencede geçen *öyle* biçimi etimolojik bir biçimdir. Türkçede kullanılan *öğle* biçimi ise etimolojik bir yazım değildir. Kaburgaya verilen eski *eyegü* adının *eğe* yazımı gibi.

Gombocz : KSz 13 : 30; Bang : Túrán 1918, 95-96 ; Brockelmann : OGM 18. § α, 77. § ; Räsänen : V 368 b; Clauson: ED 55-56; Ligeti: MNy 62 : 394, 398; ResAltL 108-109; I. OK 270; TörK 230; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 516-517; Tulum : EFTDED 26 : 159, 161 ; Eren: TDAY 1978-1979, 1-2.

öğü 'su almak için buzu deldikleri yer'

~ KKlp *üki*. - Çuv *vak*, *vakă* 'öğü'. - Mişerce *bäk*, Tatarca *bäke* ve Başkurtça *bäke* biçimleri çarpıcı ve düşündürücüdür.

Macarca *vék* biçimi Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalmıştır. Çuvaşçadan Çermişçeye de geçmiştir.

Räsänen: TLT 118, 194; V 370 b; Egorov : ÊS 45; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 517; Ligeti: TörK 41.

öğün < **öyün** '(yemek için) kez'. Anadolu ağızlarında *öyün* yanında *övün* biçimi de kullanılır.

< ET *öd* 'zaman, vakit' + *-(ü)*n eki. Uygurcada *ödün* biçiminin yaygın olarak geçtiğini biliyoruz: *bir ödün; kün ortu ödün; ol ödün; kayu ödün; kop ödün; uzun ödün; ür keç ödün.* Eski *-d-* sesi çağdaş Türkçede *-y-*'ye çevrilmiştir. Eski Türkçe *adak* sözündeki *-d-*'nin *ayak* biçiminde *-y-*'ye dönüşmesi gibi.

Anadolu ağızlarında *öğün* (< *öyün*) 'vakit, zaman' olarak da kullanılır: *öğün öğün* 'zaman zaman'. Türkçede *öğün* biçiminin 'kez' anlamını alması normaldir. Örn. Arapça *vakit* de Türkçede 'özel zaman' anlamını kazanmıştır. *Namaz vakti, yemek vakti* örneklerinde olduğu gibi. Buna göre *öd* 'vakit, zaman' kökünden gelen *öğün* biçiminin 'yemek vakti' anlamını alması doğaldır. Daha sonra *öğle öğünü, akşam öğünü* gibi örneklerde kullanılan *öğün* biçimi '(yemek için) kez' anlamını kazanmıştır. Son olarak, *öğün* 'herhangi bir yemekten bir kimseye verilen belirli miktar, porsiyon' anlamını da almıştır. Eski Türkçe *öd* kökünün bir türevi olarak

öyün'ün *öğün* olarak yazılması etimolojik bir yazım değildir. Eski Türkçe *öd* kökünden gelen *öyle* biçiminin *öğle* olarak yazılması gibi. Bk. *öğle*.

öğüt 'bir kimseye yapması veya yapmaması gereken şeyler için söylenen söz, nasihat'

~ Az *öyüd*. - Tkm *övüt*. - Nog *ögit*. - KKlp *ügit* 'öğüt; propaganda'. - Kzk *ügit* 'propaganda'. - Krg *ügüt* 'öğüt; propaganda'. - Kar *igit*.

Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*ögüt, öwüt*). Eski Kıpçakçada da *ögüt* (ve *öwüt*) biçimleri kullanılır.

Clauson'a göre (TDAY 1966, 9, 27; ED 102 a), *ö-* 'to think' kökünden *-güt* ekiyle kurulmuş bir türevdir. Buna karşılık Brockelmann (OGM 13. § a, 117. §) *-t* ekiyle kurulmuş bir türev olarak açıklamış, ancak *ög-* fiilini vermemiştir. Räsänen (V 369 a) de *ög-* 'övmek' kökünün bir türevi olarak değerlendirmiştir. Sevortyan (ESTJa 1974, 500-501) *ög-* 'inandırmak, kandırmak', 'etki yapmak', 'dokunmak' kökünden geldiğini dile getirmiştir: *ög-* + *-(ü)t* eki. Ligeti (NyK 49: 233) Uygurca *ög* 'intelligence', Orta Türkçe *ög* 'Sinn, Verstand' gibi örnekler arasında saymış, bütün bu verileri de *ö-* 'verstehen' kökünün türevleri olarak açıklamıştır.

ökse **1.** 'elma, erik, kiraz gibi ağaçların dalları üzerinde yaşayan, üzüme benzer yemiş veren bir bitki, burç'; **2.** 'bu bitkinin saplarından çıkarılan yapışkan bir madde'

< R ἰξία 'Vogelleim'.

Türkçede ökseye *burç* adı da verilir. Yerel ağızlarda *gövelek* (> *güvelek*) adı da 'ökse' olarak kullanılır.

Meyer: TürkSt 33 ; Tietze: Gr (1) 220/90; Räsänen: V 370 a.

öksüz 'anası ölmüş olan (çocuk)'

~ Nog *öksiz*. - Krg *öksüz*. - TatK *üksiz* 'öksüz'; *üksiz katın* 'dul kadın'. - Şor, Sag, Kaça *öksüs*. Şorlar *üsküs, üskes* biçimlerini de kullanırlar. Şorcada *öksüs kat* 'dul kadın' olarak geçer. - Alt, Tel *ösküs*.

Eski Türkçede *ögsüz* olarak kullanılır. Orta Türkçede de *ögsüz* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *öksüz* (> *öksüs*) olarak kullanılır. Kıpçakçadan başlayarak *-g-*'nin *-süz* ekinin baskısı altında ötümsüzleştiği göze çarpıyor. Yaşayan diyalektlerde *-g-*'li biçimin artık geçmediği anlaşılıyor.

Eski Türkçede 'ana' olarak kullanılan *ög*'den geldiği açıktır: *ög* + *-süz* eki.

Çuvaşçada *tălăx* 'öksüz' olarak kullanılır. (Egorov: ÊS 235). Bu biçim Türkçe *dul* (< *tul*) sözünün *-x* (< *-k*) küçültme ekiyle yapılmış bir türevidir. Çağdaş diyalektlerde *öksüz* biçiminin de 'dul (kadın)' anlamında kullanıldığını görüyoruz.

Gabain: AG 61. §; Räsänen: LTS 142; MTS 112; V 368 b ; Eren : TDAY 1953, 171 ; Clauson : ED 99, 116-117; Pokrovskaya: İRLTJa 55; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 521.

öküz 'çift sürmekte, araba çekmekte kullanılan, etinden yararlanılan, iğdiş edilmiş erkek sığır'

~Tkm *öküz* 'boğa; öküz'. Ağızlarda *hökiz* olarak da geçer. - Nog *ögiz*. - Blk *ögüz*. - Kzk *ögiz*. - KKlp *ögiz*. - TatK *ügez*. - Bşk *ügez*. - ÖzbA *hokuz, okuz*. - Özb *hükiz*. - Yak *oğus*. Yakutçada *öküz*'ün kalın ses sırasına geçmesi doğaldır. Türkçe *sekiz* > Yakutça *ağıs* gibi. - Çuv *văkăr, yer. măkăr*. Çuvaşçada *-z'* nin *-r*'ye çevrilmesi eski bir ses kuralıdır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*öküz*). Orta Türkçede *öküz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *öküz* biçimi kullanılır.

Kökeni karışıktır. Németh'e göre (HonfKial 94; Csoma Arm 94), Toharca B *okso* biçiminden alınmıştır. Daha sonra Clauson (ED 120 a) da Toharcadan geldiğini dile getirmiş, ancak Toharca B *okso* yerine Toharca A *okäs* biçiminden yola çıkmak gerektiğini vurgulamıştır. Menges (Introduction 166) de Toharca *okso* etimolojisini vermiştir. Ramstedt (Lautlehre 18, 103-104), Türkçe (ve Moğolca, Tunguzca) biçimlerin "Altayca" **pökü-ŕ* biçiminden çıktığını ileri sürmüştür. Ramstedt, Aynuca *peko* > Japonca *beko* 'Ochs' biçimlerini de saymıştır. Bundan başka, Hint-Avrupa dilleriden kalma birtakım biçimler de vermiştir : **peku* > Eski Hintçe *paśu*, Latince *pecu, pecus*, Gotça *faihu* 'Vieh'. Ligeti'ye göre (NyK 61: 188; TörK 235), "Altayca" biçimlerin Hint-Avrupa kökeninden geldiği yolundaki açıklamalar olanaksız sayılamaz. Ramstedt'in bu açıklaması, onun çağdaş Türk (ve Moğol) dillerinde gördüğümüz *h-*'lerin "Altayca" **p-*'den geldiği yolundaki var sayımına dayanır. Ramstedt'in ortaya koyduğu görüş, Pelliot gibi büyük dil bilginlerinin ilgisini çekmişti. Pelliot (JA 1925, 1, 248) baştaki *h-*'nin düşmesinin erken bir çağda başladığını bildirmiş, *h-*'nin **p-*'den geldiğini saklamamıştır. Poppe (DAN 1925: 11) de Moğolca *üker*'in **φüker* veya **püker*'den çıktığını yazmaktan geri kalmamıştır. Bk. Golden : Introduction 30-31.

Türkçeden Moğolcaya geçmiştir: Moğ *üker, ükür* 'bêtes à cornes, bêtes; l'an du boeuf'. Türkçe *-z* Moğolcada *-r*'ye çevrilmiştir. Türkçe *ikiz* > Moğolca *ikire* örneğinde olduğu gibi. Radloff'un savı yanlıştır (Phon 166). Munkácsi (NyK 24: 406) Hint-Avrupa dillerinde geçen birtakım biçimlerle karşılaştırmıştır. Daha sonra Munkácsi (KSz 6:378) Sanskrit *ukṣā*, Avesta *uxśa* 'Stier' biçimleri üzerinde durmuştur.

Pedersen (KZ 39 : 455-456) kesinlikle Hint-Avrupa kökenli bir alıntı olduğunu vurgulamış, Eski Hintçe *ukṣā*, Gotça *auhsa* karşılıklarını vermiştir.

Gombocz (NyK 35: 248; KSz 13: 3-4) Türkçe *öküz* ~ Moğolca *üker, ükür* örneğini rotasizme tanık olarak değerlendirmiştir. Ligeti (MNy 31: 36-39) Macarca *ökör* biçimi üzerinde dururken Moğolca *üker*'in Moğolların Gizli Tarihi'nde *hüker* 'boeuf' olarak geçtiğini belirtmiş, Moğol dil anıtlarında ve arkaik diyalektlerde etimolojik olmayan birtakım *h-*'lere tanık olduğumuzu ortaya koymuştur. De Smedt-Mostaert (Anthropos 1930. 25: 806) da Monguorcadan söz ederken bu özelliği seslendirmişlerdir. Poucha (RO 32,1: 63) Hint-Avrupa dillerinde kullanılan **pekṷos* biçiminden yola çıkmıştır.

Golden (KhazSt 128) Toharca *oxso*'dan geldiğini yazmıştır. Son olarak (Introduction 30-31) da *öküz*'ün Hint-Avrupa kökeninden geldiğini dile getirmiştir.

Doerfer (TMEN 397), *öküz*'ün Toharca *okso*'dan geldiği yolundaki açıklanmasına karşı çıkmıştır. Ona göre, bu görüş, Moğolca *h-* < **p-* olayını görmezlikten geldiği için olasılıktan uzaktır. Başka bir deyişle, bu görüşe katılanlar Ana Türkçede *öküz*'ün **pökĕŕ* olarak geçtiğini göz ardı etmişlerdir. Doerfer, Ramstedt'in Eski Hintçe *paçu-*, Latince *pecus*, Gotça *fihu* vb. etimolojisini benimsemediği gibi, Poppe'nin Moğolca ve Türkçe biçimleri Türk-Moğol yakınlığının tanığı olarak değerlendirmesine de katılmamıştır (Lautlehre 109). Bk. Doerfer: KhalMat 274, 283.

Şçerbak (İRLTJa 98-99), Çuvaşçada kullanılan *văkăr* biçimini göz önünde tutarak eski Türk dillerini iki büyük diyalekt grubuna (R grubu ve Z grubu) ayırmak gerektiğini

belirtmiş, Moğolca *üker*'in Ortak Moğolca ile R grubu arasındaki karşılıklı ilişkilerin kalıntısı olarak değerlendirdiğini açıklamıştır.

Güney Sibirya diyalektlerinde öküze *çar* (~ *şar*) adı verilir: Alt, Tel *çar* ~ Şor, Kaça *şar*. Bk. Menges : Oriens 9 : 94; Helimski: NyK 88:129.

Türkçeden belli başlı komşu dillere geçmiştir (Doerfer: TMEN 397). Macarcada kullanılan *ökör* biçimi Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz: BTLw 153; Ligeti: MNy 31: 36-39; TörK 235).

Ramstedt: ZİRGO 34 : 553; Halévy: MSL 11 : 82; Benzing : ZDMG 94 : 397 ; Bazin : Oriens 6 : 316; Egorov : ÊS 48 ; Ligeti : MNy 56 : 289-303; AOH 4: 143; 18 : 279; Poppe : Lautlehre 12; Räsänen: MTS 117; V 370 b; Clauson: ED 120 a; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 521-523; Tatarintsev: Vlijanie 27; Şçerbak : JaS 33, 52, 131/250.

ölbe *yer.* **1.** 'süt, yoğurt koymaya yarayan küçük tahta kova, külek'; **2.** 'tahta kutu'

< Ar (Suriye) *ᶜulba* 'boîte, ronde ou ovale, en bois mince, pour confitures sèches, pâtisseries, sucreries; seau à fond de bois, souvent cerclé de fer, et à anse de fer; etc.'

Tietze: Ar 295/149; Eren : TD 1990/1 : 43. Doerfer'in Farsça البا (*ölbä* ?) 'sheep's heart and liver; hashed and fried in oil' ~ البه 'kind of food', 'espèce de mets turc' biçimleriyle birleştirmesi yanlıştır (TMEN 525).

ölet *yer.* 'öldürücü hastalık salgını, kıran'. Eski kaynaklarda da *ölet* 'kırgın, kıran' olarak geçer.

~ Özb *ölet*.

Çağdaş diyalektlerde *ölüt* biçimi de kullanılır : Alt, Tel *ölüt* 'epidemi'.

Orta Türkçede *ölüt* olarak geçer.

< *öl-* + *-(ü)t* eki.

Brockelmann: OGM 117. §; Doerfer: TMEN 618; Räsänen: V 371 a.

öneze 'avcıların av beklemek için taş yığınlarından yaptıkları pusu, evsin'. Ağızlarda *eneze* biçimi de kullanılır.

Ağızlarda kullanılan *ön-* 'beklemek; gözetlemek' kökünden geldiği açıktır. Bu kök çağdaş diyalektlerde *öŋ-* olarak geçer.

Yerel olarak önezeye *evsin, güme, gümele* gibi birtakım adlar da verilir.

Eren: TD 29 : 705; Hungaro-Turcica 225. s. 2. not.

önge *yer.* 'eski bir ağırlık ölçüsü'. Ağızlarda *nüğü* biçimi de geçer.

< R ουγγία 'Unze'. - Ermenicede (*ungi* ve *nugi*) ve Kürtçede (*nuki*) de kullanılır.

Bulgarca *ungija* da Rumcadan alınmıştır (Tzitzilis : Zaemki 106/141). Bk. Skok : EtRj 3 : 545.

Tietze: Gr (1) 234/198. Bk. *nüğü*. Rumca ουγγία Latince *uncia*'dan alınmıştır (Andriotis : EL 253). Bk. Tzitzilis : Tietze Arm 104.

örcin 'ip merdiven'

< Far *arçīn* 'a ladder; a staircase'.

Tietze (Pers) *örcin* üzerinde durmamıştır.

ördek 'evcil ve yabanî cinsleri bulunan bir su kuşu'

~ Tkm *ördek*. - TatK *ürdek*. - KKlp *üyrek*. - Kzk *üyrek*. - Krg *ördök*. - Şor *örtek, örtök*. - Sag *ürtek*. - Soy *ödrek*. - Tuv *ödürek*

~ OT *ördek*. Kâşgarlı Mahmud'un 'kaz' anlamını verdiği göze çarpıyor. Bk. *kaz*. Harezm alanında yazılmış eserlerde *ördek* yanında *ewrek, evrek, övrek* biçimleri de geçer. Eski Kıpçakçada da *ewrek* biçimi kullanılır. Eski ve yeni verilere göre, Türkçe *ördek* ikincil bir biçimdir. Bu biçimin *ödrek* > *ördek* göçüşmesi sonunda oluştuğu anlaşılıyor

(Eren: TDAY 1953, 173; Doerfer: TMEN 450; UAJb N.F. 1 : 134). Eski Türkçe *ödrek* biçimi çağdaş diyalektlerde *üyrek* (< **öyrek*) olarak saklanmıştır. Buna karşılık Türkçede *ördek* biçimindeki *-d-*'nin olduğu gibi kalması çarpıcı ve düşündürücüdür.

Çağdaş diyalektlerde geçen *hördek* biçiminin başındaki *h-* ikincil bir sestir. O açıdan bu sesin **p-*'den geldiği düşünülemez. Doerfer'in, *ördek*'in **pödirek*'ten geldiği yolundaki savı kabul edilemez (TMEN, Moğolca bölümü 91. s.) Doerfer, Ramstedt'in karşılaştırmalarını da eleştiriden geçirmiştir. Clauson'un, *ördek* biçimini *ŏr-* kökünden getirmesi yanlıştır: "*ŏr-* "(the bird) 'which rieses' (from the water)." Onun, *ördek*'in ikincil bir biçim olduğunu gözden kaçırdığı ve diyalektlerde geçen *üyrek* (< **öyrek*) biçiminin tanıklığını değerlendirmediği anlaşılıyor. Sevortyan belli başlı açıklamaları özetledikten sonra *ördek*'i Hint-Avrupa dillerinde 'su kuşu' olarak kullanılan *arōd-*, *arəd-* biçimiyle karşılaştırmıştır.

Farsça *urdak* Türkçeden alınmıştır (Doerfer: TMEN 450). Tacikçe *ordak* biçiminin ise Özbekçeden geçtiği anlaşılıyor (Doerfer : TLT 507). Bulgarca *jurdek* de Türkçeden kalma bir alıntıdır.

Eren: TDAY 1953, 173; Räsänen: LTS 236; StO 18, 3: 48; 25, 1: 18; 29: 196; UAJb 33: 147; V 52 b, 374 b; Ramstedt: Lautlehre 54, 146; SKE 209; Joki: LwSS 255-256; Doerfer: TMEN 450; UAJb N.F. 1: 134, 153, 154, 155; Aalto: CAJ 1: 11; StO 59: 241; Ligeti : AOH 17 : 29 ; Bodrogligeti : AOH 15 : 26-27 ; Ligeti : AOH 17 : 29 ; Halasi-Kun : AEMAe 1 : 203; İbragimov: ST 6, 1974, 44-45; Rassadin : FLTJa 213; Clauson: ED 13 b, 205 b; Sevortyan: ST 2, 1973, 10 ; ÊSTJa 1974, 547-548; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 82.

öreke 'eğrilmekte olan yün, keten gibi şeylerin tutturulduğu, bir ucu çatal değnek'

< R ρόκα 'Spinnrocken'. Rumca ρόκα'nın İtalyancadan geldiği anlaşılıyor (*rocca*) (Andriotis: EL 310).

Bulgarcada *xurka* (~ *furka*) biçimi kullanılır.

Tietze: Gr (1) 238/232; Eren : TDAY 1960, 313/232; Symeonidis: Gr 189/192; Deny: Principes 113. § ; Ligeti: MNy 66:416 (Türkçe *ör-* kökünden geldiğini yazmıştır!); Räsänen: V 374 a (Türkçe *ör-* kökünden geldiğini belirtmiştir!); Sevortyan: ÊSTJa 1974, 544, 546, 548 (Türkçe *ör-* kökünden geldiğini dile getirmiştir!).

örk 'hayvanları çayıra bağlamaya yarayan kalın ip' < *örük*

~ Tkm *örk* 'bağ'.

ör- kökünden geldiği açıktır: *ör-* + *-(ü)k* > *örük* > *örk*.

Sevortyan: ÊSTJa 1974, 546.

örs 'üzerinde maden dövülen demir araç'

~ Az *örs*.

Kökenini bilmiyoruz.

Diyalektlerde örse türlü adlar verilir: Blk *töş*. - Nog *tös*. - Kzk *tös*. - Alt, Tel *töş*. - Sag *ürdün*...

Räsänen (V 375a) ? işaretiyle Sagayca *ürdün* biçimiyle birleştirmiştir.

örtlek *yer.* 'ormanı yakarak açılan tarla'. *Örtlek* (Kayseri) yer adında saklanmıştır.

< *örtle-* 'yakmak' + *-k* eki.

Eren: TDAY 1965, 151.

ötlek 'korkak, tabansız, yüreksiz'. Türkçede *ödlek* yazımı da yaygın olarak kullanılır. Yerel ağızlarda *hötlek, ödek, hödek, ödelek, hödelek, ödlek* olarak da geçer.

Kara ciğerin salgıladığı acı sıvıya verilen *öt* (*öd*) adından *-lek* (ve *-ek*) ekiyle yapıldığı anlaşılıyor. Türkçe *ödü kopmak* 'çok korkmak' sözünde de *öt* kökü açık olarak geçer.

Türkçede *-lek* eki yaygın olarak kullanılır (Türkçe *dişlek;* Türkmence *döşlek* vb.). Ağızlarda kullanılan *hötlek, hödek, hödelek* gibi biçimlerin başındaki *h-* sonradan türemiştir. Ağızlarda *ötlek* (*ödlek*) biçimi yanında geçen *ödelek* (> *hödelek*) biçiminin ikinci hecesindeki *-e-* sonradan türemiştir. Bu ünlünün türemesi yoluyla *ötlek* (*ödelek*) biçimindeki *-tl-* (*-dl-*) ses düğümü çözülmüştür.

Sevortyan: ÊSTJa 1974, 505.

öveç < öğeç 'iki üç yaşındaki erkek koyun'. Ağızlarda *üveç* olarak da geçer.

~ Tkm *öveç* 'iki yaşında koç; iki yaşında koyun'.

Eski Türkçe *ög* kökünden *-ç* küçültme ekiyle kurulmuştur: *ög* + *-(e)ç* > *öğeç* > *öveç*.

Orta Türkçede *ög* 'orta yaşı bulup büyümüş hayvan', Eski Kıpçakçada ise 'dört yaşında koyun' olarak geçer. Buna göre, *öğeç* adı *-(e)ç* ekiyle yapılmış bir küçültmedir. Türkçe *erkeç* 'erkek keçi' gibi. Bk. *erkeç*.

Macar (székely) ağızlarında kullanılan *üvecs* eski bir Türkçe alıntıdır. Ermenice *hogač* 'gelded ram' (ve Kürtçe *hogeç*) de Türkçeden alınmıştır.

Eren : MNy 44: 35-36; 73: 154-159; TM 10: 56; UAJb 24: 135; TD 1995/2: 899-901; Deny Arm 85; Şçerbak: İRLTJa 116; Clauson: ED 99 b; TESz 3: 1058; Bazarova-Şaripova: PÊTJa 73-74. Ligeti: TörK 102; Dankoff: ALT E123.

öven *yer.* 'at ve eşeklerin kanını emen, yeşil renkli, iri sinek'. Ağızlarda *göven* (< *göğen* < *göveğen*) olarak geçer.

Türkçe *gök* (< *kök*) kökünden geldiği anlaşılıyor. Başındaki *g-* düşmüştür. Clauson (ED 276 b s. v. *uyaz*) yanlışlıkla *ivez, üvez* gibi biçimlerle birleştirmiştir. Bk. Räsänen : V 287.

Eren: Deny Arm 88; TD 29 : 704; 1995/2 : 895; Hazai Arm 47-52.

öyük bk. *höyük.*

öz 1. 'bir kimsenin benliği, kendi manevî varlığı'; **2.** 'bir şeyin temel öğesi'; **3.** 'kendi, zat'; **4.** 'bir şeyin en kuvvetli bölümü, hulâsa'; **5.** 'bitkilerin kök, gövde ve dallarının boydan boya ortasında bulunan, hafif gevrek ve yumuşak bölüm'; **6.** 'çıbanların içinde ölmüş dokudan oluşan irinle birlikte çıkan parça'; **7.** 'kan bağı ile bağlı, üvey olmayan'; **8.** 'içine arılığını bozacak hiçbir şey karışmamış olan, arı'; **9.** 'dere, çay'; **10.** 'sulak, verimli yer'

~ Az *öz.* - Tkm *öz.* - TatK *üz.* - Nog *öz.* - Bar *üs.* - KKlp *öz.* - Kzk *öz.* - Krg *öz.* - Sart *öz.* - Tel, Tub, Töl *ös.* - Yak *üös.* - Çuv *var.* Çuvaşça *var* biçiminin **ıvar*'dan geldiği anlaşılıyor. Türkçe *köz* ~ Çuvaşça *kăvar* gibi. Daha sonra **ıvar* biçiminin başındaki *ı-* düşmüştür. Türkçe *-z*'nin Çuvaşçada *-r*'ye çevrilmesi kuraldır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *ōz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *öz* biçimi kullanılır.

Brockelmann'a göre (OGM 120. §), Türkçe *ö-* 'verstehen' kökünden *-z* ekiyle kurulmuş bir türevdir. Bk. Räsänen : MTS 142.

Türkçe *öz*'ün Moğolca karşılığı sorunu karışıktır. Gombocz (NyK 35:248-249; KSz 13:4) Türkçe *öz*'ü Moğolca *ürü* biçimiyle karşılaştırmıştır. Ramstedt (Thomsen Arm 184 ; Stellung 14; KWb 298) de Moğolca *örü* 'Brust' biçimiyle birleştirmiştir. Poppe (Lautlehre 109, 126; UAJb 40: 44-45; 46: 128; CAJ 16 : 44) de Ramstedt'in görüşüne katılmıştır. Räsänen (V 376-377) Poppe'nin ve Ramstedt'in birleştirmelerine yeni bir şey katmamıştır.

Türkçe *öz*'un Moğolca karşılıklarını Ligeti (NyK 49: 239-245) özenle tartışmıştır. Ligeti (MNy 34: 71; 75; JA 1938, 191, 197) *öz*'ün

Moğolca karşılığı olarak *öger, öber, öbesün* biçimlerini vermiştir.

Ligeti gibi, Pritsak (UAJb 1954, 245) da Moğolca *öβer* biçimi üzerinde durmuştur. Doerfer (TMEN 595, 903) bu yoldaki birleştirmeleri titizlikle değerlendirmiştir. Ona göre, Moğolca *örö* Ana Türkçe **ör̄ĕ* biçiminden çıkmış olabilir. Bk. Pritsak : ZDMG 104, 124-135; Studies 124.

Egorov (ÊS 47) Çuvaşça *var*'ın Türk diyalektlerinde kullanılan karşılıklarını saymakla kalmayarak Moğolca *örö* biçimini de vermiştir. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 506-508) belli başlı etimolojik açıklamaları özetlemiştir. Ancak Räsänen'in, *ō̈z*'ün *ō̈-* 'denken' kökünden geldiği yolundaki savı Sevortyan'ın gözünden kaçmıştır (MTS 142). Clauson (ED 278) *öz*'ün Moğolca karşılıklarından söz etmemiştir.

P

pabuç < papuş 'koncu olmayan ayakkabı'

< Far *pāpūş* 'a shoe, slipper' (< *pā, pāy* 'ayak', *pūş* 'giyecek, örtü'). Farsça *pāpūş*'un sonundaki *-ş* Türkçede *-ç*'ye çevrilmiştir. Diyalektlerde *pabuç* yerine daha çok *etik (< etük)* adı kullanılır. Bk. *edik*. Bundan başka, *ayakgap* (Türkmence), *ayak kiyim* (Kara Kalpakça) gibi daha yeni adlar da geçer.

Bulgarca *papuci, papuči*, Sırpça *pápuča*, (ç. *pápuče*), Macarca *papucs* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Dozy: Noms des vêtements 50-53; Crânjală : RumVl 304; Ligeti: AOH 17 : 16; Kniezsa: SzlJsz 705-706; Räsänen : V 380 a.

paça 1. 'koyun, dana gibi hayvanların kesilmiş ayağı'; **2.** 'bu ayaklardan yapılan yemek'; **3.** 'pantolon, don veya şalvarın baldırlara gelen yeri'

~ Türkî *paça* 'paça'

< Far *pāça* 'feet (of sheep, calves, or other animals, especially when boiled), trotters; trousers' (< *pā, pāy* 'ayak' + *-ça* küçültme eki).

Bulgarca *pača* 'paça (yemek)' ve Sırpça *pače, pača* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Battersby: Arat Arm 117; Räsänen: V 377 a.

paçarız bk. *çaparız.*

paçoz 1. 'platerina balığının küçüğü'; **2.** *argo* 'uygunsuz, orta malı kadın, metres'.

< R πατιός, πατσιός, πατσός 'Mugil cephalus, M. capito'. 2. anlamı Türkçede gelişmiştir.

Meyer : TürkSt 24 ; Räsänen : V 377 a ; Georgacas: FT 131/96.

padavra 'çatı örtüsü olarak kullanılan ince tahta'. Yerel ağızlarda *badavra, bedavra, pedavra, bedevra, bedevre* olarak geçer. Anadolu'da daha çok 'damda üzerine kiremit döşenen veya kiremit yerine kullanılan ince tahta' olarak kullanılır. Anadolu'nun birçok yerinde keklik tutmak için kullanılan tuzağa da *bedevre* adı verilir.

< R πέταυρο 'ince tahta'. Rumca πέταυρο'nun sonundaki *o* Türkçede *a*'ya çevrilmiştir. Türkçe *padavra* biçiminin Rumca πέταυρο sözünün çokluk biçiminden geldiği yolundaki sav kolay kolay savunulamaz.

Ağızlarda kiremit yerine kullanılan ince tahtaya *hartama* adı da verilir. Bk. *hartama.*

Meyer : TürkSt 44; Tietze: Gr (1) 235/214; Räsänen : V 382 a.

pal 'bir cins güvercin'. Yerel ağızlarda dar bir çevrede kalmıştır.

Kökenini bilmiyoruz.

pağurya bk. *pavurya.*

pala[1] 'küreğin enli ve yassı bölümü'.

Akdeniz dilleri yoluyla Latincede 'kürek' olarak kullanılan *pala*'dan alınmıştır. Latince *pala* Akdeniz dillerinde 'küreğin yassı bölümü' olarak kullanılır: Port *pala;* İsp *pala;* Fr *pale;* İtal *pala*; Ar KAfrika *pala;* R πάλα.

Kahane - Tietze: LFL 457.

palamar 'gemileri iskele, rıhtım veya şamandıraya bağlamaya yarayan kalın halat'

< R (Bizans) παλαμάριν 'cable'. Balkan ve Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır.

Bonelli: Elementi 10; Barbera: Elementi 192; Vasmer : GrLw 106; Kniezsa: SzlJsz 376; Kahane-Tietze: LFL 825.

palamut[1] 'kışın yapraklarını döken bir meşe türü (Quercus vallonea)'. Ağızlarda *balamut* olarak geçer.

< R βαλανίδι 'Eichel'. - Türkçede palamut ağacına *pelit* adı da verilir. Bk. *pelit*.

Meyer: TürkSt 33; Tietze: Gr (1) 214/38; Räsänen : V 378 b; Bouda : CAJ 18 : 75.

palamut[2] 'ortalama 1-2 kg gelen, kılçıksız ve pulsuz bir balık'

< R παλαμύδι. - Suriye Arapçasında *balamîda* 'pélamide (poisson)' olarak geçer.

Meyer : TürkSt 25; Räsänen: V 378 b; Bouda : CAJ 18 : 75 ; Georgacas : FT 131/93. Bk. Andriotis: EL 260.

palan 'kaşsız, enli ve yumuşak bir çeşit eyer'

~ Tkm *palan* 'semer'

< Far *pālān* 'a pack-saddle'.

Räsänen: V 378 b.

palanga < palanka < palanko 'bir halatla iki makaradan oluşturulan donanım'

< İtal *palanco* 'tackle'. Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır : Fr *palan;* Ar (Malta) *parank*, (Mısır) *balanko*, R παλάγκο, παράγκο.

İtalyanca *palanco*'nun sonundaki *o*'nun Türkçede *a*'ya çevrilmesi normaldir.

Bonelli: Elementi 190; Barbera: Elementi 192; Kahane-Tietze: LFL 458.

palas 'keçi kılından dokunmuş kaba kilim, yaygı'. Yerel ağızlarda *palaz* 'eskimiş kilim, keçe, çul, çuval' olarak da geçer.

~ Az *palaz* 'a kind of rug'.- TatK *palas*

< Far *palās* 'coarse woolen cloth worn by dervishes; a woolen carpet; sackcloth'.

Tietze: Pers 150/91; Ligeti : AOH 17 : 5-6; Tamura Arm 33; Räsänen: V 379 a.

palasturpa 'toplarda kullanılan tıkaç'. Eski kaynaklarda *pala usturpa* olarak da geçer.

< İtal **palla a stroppa* 'ball of oakum'.

Rumcada μπαλαστρόπι, μαλαστρόπι olarak kullanılır. Arapça (KAfrika) *palastoupa* biçimi de İtalyancadan alınmıştır.

Kahane-Tietze: LFL 463. Bk. Tagliavini: Annali N.S. 1:195.

Meyer : TürkSt 44; Räsänen: V 382 b.

palatır *yer.* 'pencere'

< R παραθύρι 'pencere'. - Türkçe *palatır* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) yoluyla oluşmuştur. Farsçada da *palāṭīr* 'a window' olarak geçer.

Meyer : TürkSt 44; Deny : Principes 41. § ; Eren : TDAY 1960, 319; Räsänen : V 382 b; Bouda : CAJ 18 : 75.

palaz 'kaz, ördek, güvercin gibi kuş yavrularının civcivlikten sonraki durumu'

< *bala* 'çocuk; yavru' + *-z* eki.

Németh : NyK 47 : 65; Eren: TM 10: 57 ; UAJb 24:136; Menges: The Igor' Tale 23; Räsänen: V 379 a.

paldım 'semer veya eyerin ileri kaymasını önlemek için hayvanın kuyruğu altından geçirilen kayış'

< Far *pāldum* 'the crupper-leather', *pārdum* 'a crupper'.

Sırpça *pàldum* biçimi Türkçeden alınmıştır.

Räsänen: V 379 a.

palûze 'bir çeşit pelte'

< Far *pālūda* 'a kind of sweet beverage made of water, flour, and honey (according to others, a mixture of grated apples with sugar and cardamoms); jelly'. - Farsça *-d-* ünsüzü Türkçede *-z-*'ye çevrilmiştir.

Sırpça *palúze, palúza* biçimi Türkçeden alınmıştır (Škaljić:Turc 508).

palyaço 'panayır tiyatrolarında ve sirklerde güldürücü rol oynayan oyuncu'.

< İtal *pagliaccio*. Ağızlarda *palyanço* olarak geçer. Bu biçimdeki *-n-* sonradan türemiştir (Eckmann:TDAY 1955, 21).

Tietze: Oriens 5: 261.

palyoş 'kısa ve iki yanı keskin, düz kılıç'.

Bulgarca (*paleš*), Sırpça (*pàloš*), Macarca (*pallos*), Çekçe (*palaš*), Almanca (*Pallasch*), İtalyanca (*paloscio*), Fransızca (*palache*), İngilizce (*palache*) gibi dillerde de kullanılır.

Avrupa dillerinde yayılmasında Macarcanın büyük bir rol aldığı anlaşılıyor. O bakımdan Macarca bir türev olduğu ve bir tür kılıca verilen Türkçe *pala* adına Macarca *-s* ekinin getirilmesi yoluyla oluştuğu sık sık seslendirilmiştir. Ancak Macarcada *pala* biçiminin geçmediği anlaşılıyor. O nedenle Kniezsa (SzlJsz 703-705) bu görüşe katılmamıştır. Buna karşılık Hadrovics (UElSk 396-398) Macarca *pallos*'un Türkçe *pala*'dan geldiğini dile getirmiştir.

Kürtçede *paloş* 'yatagan, sorte de sabre' olarak kullanılır.

Meyer : TürkSt 2; Miklosich : TE 2 : 36 ; Décsy : ULwBlg 51; Tamás : UngElRum 588 ; TESz 3 : 73.

panayır 'küçük yerleşme yerlerinde kurulan büyük pazar'

< R πανηγύρι 'âyin, tören, alay ; panayır, pazar'.

Bulgarca *panaír* Türkçeden alınmıştır.

Meyer : TürkSt 67; Kúnos: KSz 2:80; Räsänen: V 379 a; Tzitzilis: Zaemki 96/99. Bk. Andriotis: EL 261.

pancar 'çükündür (Beta vulgaris)'. Yerel ağızlarda *pencer* biçimi de geçer. Ağızlarda *mancar* da 'pancar' yanında 'ıspanak', 'yabanî ıspanak, pazı', 'ebe gümeci', 'lâhana' ve 'kara lâhana' olarak kullanılır.

< Erm *banǰar* 'greens, vegetables'. - Kürtçeye *pincar* 'yeşillik, göveri' olarak geçmiştir. Arapçada (Suriye) *banjar* 'betterave' olarak kullanılır.

Pedersen: KZ 39: 463; Munkácsi: KSz 5: 357; Dmitriev: Stroj 506; Räsänen: V 379 b; Dankoff: ALT 48 ; Eren: TD 1995/2 : 865.

pancur < panjur 'güneşi ve rüzgârı önlemeye yarayan, açılır kapanır dar ve yatay tahtalardan yapılmış, pencerenin iki yanına takılan kapatma kanadı'

< Fr *abat-jour* 'pancur'. - Fransızca *abat-jour*'un başındaki *a* Türkçede düşmüştür. Fransızca *j* Türkçede *c*'ye çevrilmiştir (*substitution*). Türkçe *pancur* biçiminin *-n-*'si sonradan türemiştir.

Fransızca *abat-jour* Türkçeye *abajur* olarak da geçmiştir. Bk. *abajur*.

Meyer: TürkSt 44; Foy: MSOS 1:46; 11; 239. s. 1. not; Tietze: Oriens 5 : 262; Eckmann : TDAY 1955, 19; Räsänen : V 379 b.

pandispanya 'yumurta katılarak yapılan bir tür pasta'

< İtal *pan di Spagna* 'İspanyal ekmeği'.

Barbera: Elementi 194.

pangadoz > pangodoz *argo* 'sünepe, sersem, salak'. Dar bir çevrede *bangoboz* olarak da geçer.

< R πανόγαθος 'gutherzig, seelengut, ein biβchen dumm'.

Symeonidis: Gr 187/161.

panorama 1. 'yüksek bir yerden bakılınca göz önüne serilen geniş görünüş'; **2.** 'genel görünüm'

< İtal *panorama*.

Barbera: Elementi 194.

pantufla 'aba terlik'

< İtal *pantofola*.

Barbera: Elementi 194. İtalyanca *pantofola*'nın Rumcadan alındığı anlaşılıyor. Bk. Andriotis: EL 262.

panya 'kayığı kıç tarafından bir yere bağlamaya yarayan ip'.

Kökenini bilmiyoruz.

papak 'uzun tüylü kalpak'

~ Az *papax*. - Tkm *papak* 'şapka'. - Nog *papak börk, papak* 'başlık'.

Kökünü bilmiyoruz. Eski kaynaklarda geçmediği anlaşılıyor.

Kafkas diyalektleri yoluyla Rusçaya *papax* (ve *papaxa*) olarak geçmiştir.

Diyalektlerin bir bölümünde *papak* yerine *telpek* adı kullanılır: Tkm *telpek* 'papak'. - KKlp *telpek*. - Kzk *telpek* 'deri veya kumaştan yapılmış başlık'. - Krg *telpek*. Bu adın kökenini bilmiyoruz. Ancak sonundaki - *pek'* in *papak'*taki *-pak'*ı çağrıştırdığı açıktır.

Türkmence, Kazakça, Tatarca gibi diyalektlerde geçen *baypak* (~ *paypak*) sözü ilk bakışta *papak'*a benzer. Ancak *baypak'*ın Farsçadan alındığı açıktır: Tkm *paypak* 'çorap yerine bacaklara sarılan sargı'. Türkmenler *paypak* yerine *dolak* adını da kullanırlar. - Kzk, TatK *baypak* 'keçe çorap, keçe çizme'. - Sart *paypak* 'çorap'. - Krg *baypak* 'çorap'.

Eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *kalpak* da düşündürücü bir türevdir. Bk. *kalpak*.

Dmitriev: Stoj 541; Şipova: STRJa 256.

papalina *yer.* 'sardalye balığının yavrusu'.

Rumcadan alındığı anlaşılıyor.

Georgacas (FT) *papalina* üzerinde durmamıştır.

papara 'ekmek, peynir ve et suyu veya süt ile yapılan bir tür yemek'.

Rumcadan alındığı anlaşılıyor (R παπάρα). Rumca παπάρα'nın Slavcadan geldiğini biliyoruz (Andriotis: EL 262). Bulgarca *popára* biçimi düşündürücüdür.

papatya 'bir yıllık, otsu ve ak çiçekli bir bitki (Matricaria chamomilla)'

~ TatK *papadya*.

Tietze'ye göre (Slav 25/170), Rumcadan alınmıştır: R παπαδιά 'Frau des Popen'. Bk.

Meyer: TürkSt 67; Räsänen: V 379 b.

papaz < papas 'Ortodoks din adamı'

< R παπᾶς 'papaz'.

Meyer: TürkSt 67; Kahane-Tietze: LFL 827; Symeonidis: Gr187/163; Menges : Introduction 178 ; Räsänen: V 379-380; Kakuk : ÉlOsm 318-319.

papura 'iki çift öküzle çekilen ağır saban'.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 380 a; Eren: Türkoloji Dergisi 8: 18; TM 19: 285, 289; TD 1992/2 : 164-165; Daher: AA 87.

par bk. *bar.*

para 1. 'parça, kısım'; **2.** 'akçe'

< Far *pāra* 'a piece, portion, fragment, morsel'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

Räsänen: V 380 a; Kakuk: ÉlOsm 319.

paraçol < pıraçol, piraçol 'köşebent'

< İtal *bracciolo* 'knee (in shipbuilding)'.

Kahane-Tietze: LFL 120; Räsänen: V 380 a.

parakete < paraketa 1. 'geminin saatteki hızını anlamak için kullanılan araç'; **2.** 'üzerinde yüzlerce iğneli köstek bulunan uzun balık oltası'

< İtal *barchetta* 'ship's log'.

Kahane-Tietze: LFL 75.

parapet, parampet (**< paranpet**) '(gemilerde) korkuluk, küpeşte'

< İtal *parapetto* 'parapet, breastwork'. - Türkçe *paranpet* biçimindeki *-n-* ikincil bir sestir.

Kahane-Tietze: LFL 470.

parça 'bir bütünden ayrılan, ayrı sayılan veya artakalan şey'

~ Tkm *parça*. - Nog *parşa*

< Far *pārça (pār* veya *pāra*'nın küçültmesi) 'a piece, segment, section, morsel'.

Räsänen:V 380 b; Tietze: WZKM 59-60:171.

parmak 1. 'insanda ve bazı hayvanlarda ellerin ve ayakların son bölümünü oluşturan, boğumlu, oynak, uzunca organların her biri'; **2.** 'bir tekerleğin merkezinden çemberine kadar uzanan çubukların her biri'. Ağızlarda *barmak* olarak da geçer.

~ Tkm *barmak*. - Blk *barmak*. - Nog *barmak*. - TatK *barmak*. - KKlp *barmak*. - Kzk *barmak*. - Krg *barmak*. - Tel *parmak*. - Küer *mermek* 'baş parmak'. - Çuv *pürne*.

Eski Türkçede parmağa *erŋēk* adı verilir. Orta Türkçede de *ernek* (*erŋēk*) olarak geçer. Bu ad Hakasça ve Tuvacada *ergek* olarak saklanmıştır. Daha sonra eski ve yeni diyalektlerde bu adın yerini *barmak* (*parmak*) biçimi almıştır. Pelliot (JA 1925, 1:209-211) *barmak* ~ *bermek* biçimini Moğolca *eregei* 'pouce' (< *heregei* <**peregei*) biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Poppe : CAJ 16 : 44.

Ramstedt: JSFOu 24, 1:15; 57, 3:13; SKE 185, 355; Brockelmann: OGM 52. § b, 84. § d; Egorov: ÊS 172; Németh: ALH 23:2; Räsänen: V 63 b; Clauson: BSOAS 1961, 298-306; ED 234 b; Kara : AOH 25:436 ; Doerfer : JSFOu 69, 6: 9-13; Hungaro-Turcica 135; Bombaci Arm 103; KhalMat 294; OLZ 66, 1971, 9/10, 449; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 66-68.

parola 'askerlerin birbirlerini tanımalarını sağlayan söz'

17. yüzyıldan başlayarak büyük bir yaygınlık kazanmıştır.

< İtal *parola* 'watchword'.

Kahane-Tietze: LFL 474.

parpa 'kalkan balığının yavrusu'.

Kökenini bilmiyoruz.

pas 'demir, bakır gibi madenlerin bağladıkları kir'

~ Az *pas*. - Tkm *pos*.

Yalnız Oğuz diyalektlerinde kullanıldığı anlaşılıyor.

Kökenini bilmiyoruz. Kürtçe *pas* Türkçeden alınmıştır.

Türk diyalektlerinde *pas* yerine *tat* (~ *tot*) adı kullanılır: Alt, Tel, Şor, Sag, Kzk *tat*. - Kzk *tot*. - Blk *tot*. - Nog *tot*. - TatK *tut*. - Tuv *dat*. - Çuv *tut*.

Orta Türkçeden başlayarak *tat* (~*tot*) olarak kullanılır (Clauson : ED 449 b).

Eren : NyK 51: 360-361; TD 1995/1 : 46-47; Egorov : ÊS 262; Clauson: ED 370 b.

pasaparola 'bir birliğe verilen ve ağızdan ağıza bütün askerlere yayılan emir'

< İtal *passaparola* 'l'avvertirsi l'un l'altro'.

Kahane-Tietze: LFL 478.

pasaport 'yabancı ülkelere gidecek olanlara yetkili kuruluşça verilen, yabancı ülke yetkililerinin kimlik yoklamasında geçerli belge'

< İtal *passaporto* 'passport'. - Başlangıçta Türkçede 'ship's papers' olarak kullanıldığı göze çarpıyor.

Kahane-Tietze: LFL 479.

paspal 1. 'çok kepekli un'; **2.** *argo* 'kötü cins esrar'; **3.** 'bakımsız, dağınık, kirli, pis, pasaklı (kimse, kılık vb.)'

< R πασπάλη, πάσπαλη 'Pulver'.

Symeonidis: Gr 187/165.

pastav > pastal 'çuha topu'. Dilimizde *pastal* 'tütün yaprağı dizisi' olarak da kullanılır.

< Blg *postáv* 'kumaş; çuha topu', Srp *pòstav* 'kumaş, çuha'. Macarca *posztó* 'çuha' biçimi de Slav dillerinden alınmıştır (Kniezsa: SzlJsz 441).

Orta Çağda tüccarların kumaş toplarını dik tuttuklarını biliyoruz. O açıdan Slav dillerinde kumaş toplarına *postav* adı verilmiştir. Bu ad Slavca *stati* 'durmak' fiilinin bir türevidir. Türkçede tütün yaprağı dizisine verilen *pastal* adının *pastav* biçiminden geldiği açıktır:

pastav > *pastal*. Türkçe *pastav* biçiminin sonundaki *-v*'nin *-l*'ye çevrilmesi doğaldır. Türkçe *şarampol* biçiminin sonundaki *-l* de *-v*'den çıkmıştır. Bk. *şarampol*. Bunun gibi, *zerdeçav* da dilimizde *zerdeçal*'a dönüşmüştür. Bk. *zerdeçal*.

Tatarca *pustau* 'ince kumaş' biçiminin Rusça *postav*'dan geldiği anlaşılıyor (Räsänen: V 386 b).

pastırma < bastırma 'üzerine tuz, çemen ve kırmızı biber sürülerek güneşte veya iste kurutulmuş et'

~ Az *yer. basdırma*. - Tkm *basturma*.

< *bastır-* + *-ma* eki. Yapı bakımından *dondurma, kavurma, tuzlama* gibi örneklere benzer. Başındaki *b-* sesi *p-*'ye çevrilmiştir. Türkçe *paşmak* (< *başmak*), *pire* (< *bürge*), *porsuk* (< *borsuk*) örneklerinde olduğu gibi.

Rumca πάστωμα 'tuzlanmış et, tuzlanmış balık' biçiminden geldigi yolundaki eski açıklama yanlıştır.

Arnavutça, Rumca, Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır. Macarca *pásztormány* biçimi de Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5 : 47).

Kâşgarlı Mahmut, Türklerin pastırmaya *yazuk et* adını verdiklerini bildirmiştir (Clauson: ED 985 b; Kononov: VJa 1, 1975, 138).

Meyer: TürkSt 57; Fasmer [Vasmer]: Živaja Starina 18 : 92 ; Bang: Túrán 1918, 293. s. 8. not; Kniezsa: SzlJsz 708-709; Škaljić: Turc 511; Skok: EtRj 2: 616; TESz 3:126; Kakuk: ÉlOsm 319-320; Andriotis: EL 270.

paşmak bk. *başmak*.

patalya 'her iki küreği bir kişi tarafından çekilen, birden üç çifteye kadar küreği bulunan savaş gemisi sandalı'

< İtal *battella* 'little craft'. İspanyolcada *batel*, Fransızcada *bateau* olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 89.

patente 'sağlık belgesi'

< İtal *patente* (*di sanità*) 'a bill of health'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır.

Barbera: Elementi 198; Kahane-Tietze : LFL 485.

patik 'altı yumuşak veya ince deriden, genellikle üstten bağlı küçük çocuk ayakkabısı'

< R πατίκι.

Symeonidis: Gr 186/167; Tzitzilis: Zaemki 134/103. Bk. Andriotis: EL 271.

patika 'keçi yolu'

< Blg *pătéka* 'küçük, dar yol' (< : *păt*' 'yol').

Miklosich : SlavElem ; Dmitriev: Stroj 283; Tietze: Slav 2. s. Symeonidis'in Rumcadan alındığı yönündeki açıklaması yanlıştır (Gr 187/166).

patka 'yaban ördeği'. Ağızlarda *patga* biçimi de kullanılır.

< Blg *patka* 'yaban ördeği'; Srp *patka*.

Tietze: Slav 24/160; WZKM 75: 121.

patrisa < paterisa 'gabya ve babafingo çubuklarını yan taraflarından kıç tarafına eğik olarak tutan halat'. Türkçede *pateraça* olarak da geçer.

< İtal *paterazzo, paterasso* 'backstay' < Fr *pétaras*.

Meyer: TürkSt 83; Kahane-Tietze: LFL 486.

pavurya < pağurya 'yengeç'. Ağızlarda *bağırya, bavurya, bavurye* olarak geçer.

< R παγούρια, παγούρι 'Krabbe' sözünün çokluk biçimi.

Meyer: TürkSt 24; Tietze: Gr (1) 234/200; Räsänen : V 378 a; Georgacas: IT 220; FT 131/92; Robert: Noms indigènes 169.

payam bk. *badem*.

pazar 'satıcıların belirli günlerde mallarını satmak için sergiledikleri belirli geçici yer'. Türkçede pazarın kurulduğu güne de *pazar*

(*günü*) adı verilir. Bk. *dernek*. Ağızlarda *bazar* olarak da kullanılır.

~ Tkm *bāzar*. - Blk *bazar*. - Nog *bazar*. - TatK *bazar*. - Krg *bazar*. - Alt, Tel, Şor *pazar* > *mazar*. - Sal *pazar* 'şehir' (Tenişev: Şiraliev Arm 169)

< Far *bāzār* 'a market; a market-day'. Eski Farsça *vahāčāra* 'pazar', Pehlevîcede *wāzār* 'market' olarak geçer. Ermenicede *vačaṙ* 'Handel, Verkauf, Markt' biçimi kullanılır.

Türkçe yoluyla belli başlı Avrupa dillerine de geçmiştir. Macarca *vásár* biçiminin de İran kökenli bir alıntı olduğu açıktır. TESz (3: 1096) Farsçadan alındığını yazmış, Pehlevîce *wāzār* biçimini vermiştir. TESz'e göre, ticaret yoluyla gerçekleşmiş bir alıntıdır. TESz, Németh'in, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan eski Bulgarlardan veya Türklerden alındığı yolundaki görüşünü geri çevirmiştir. Joki Orta Farsça üzerinde durmuşsa da, verici dili saptamaya girişmemiştir. Harmatta'nın Medce veya Partçadan alındığı yolundaki açıklaması inandırıcı değildir.

Eski alım satım ilişkilerinin gerçekleştiği çağlara ve yerlere çıkan bu sözün, Karadeniz'in kuzeyinde ve doğusunda uzanan topraklarda büyük bir rol oynadığı açıktır. Alış veriş yeri olarak pazarın kurulduğu güne verilen *pazar günü* adı da düşündürücüdür: Türk diyalektlerinin bir bölümünde gördüğümüz *bāzar güni* (Türkmence), *bazar kün* (Nogayca) gibi adlara benzer birtakım adların komşu dillerde de kullanıldığını biliyoruz. Örn. Kafkas dillerinde pazarın kurulduğu güne 'pazar günü' anlamına gelen adlar verilir (Munkácsi: ÁKE 627). O bakımdan Macarcada *vásár napja* ('pazar günü') adının *vasárnap* 'pazar' (*nap* 'gün') değerini kazanması boş bir tesadüf sayılamaz (bk. Ligeti: TörK 169-170).

Kumukça, Özbekçe gibi birtakım diyalektlerde kullanılan *uçar, oçar* biçimleri de Farsçadan kalma alıntılardır.

Moğolca *uçar* biçimi Türkçeden geçmiştir (Ligeti: AOH 14: 71).

Munkácsi: KSz 13:224; Joki: UI 340; Ligeti: AOH 4:112; Räsänen: V 66 a; Dobrodomov: Róna-Tas Arm 23-28.

pazı[1] 'kolun omuz ile dirsek arasındaki bölümü, karaca'

< Far *bāzū* 'the arm, or the upper part of it'.

pazı[2] 'yaprakları sebze olarak kullanılan bir bitki, yaban pancarı, yabanî ıspanak'

~ Az *pazı* 'pancar'

< Far *pāzī* 'yaprakları sebze olarak kullanılan pancar, pazı (Beta vulgaris cicla)'.

Yerel ağızlarda 'pancar', 'şalgam', 'yaban pancarı', 'pazı' olarak kullanılan *pezik, pezzik, pezük, pezzük* biçimleri Ermeniceden alınmıştır (Erm *bazuk* 'beet') (Dankoff: ALT 39; Bläsing : AT 17).

Ağızlarda *pazı* yerine *sirken* adı da geçer. Bk. *sirken*.

Türkçeden Sırpçaya *pàzija* olarak geçmiştir (Skok: EtRj 2: 625-626).

pazı[3] **1.**'bir ekmeklik hamur topağı'; **2.** 'yufka'. Ağızlarda *bazı, bezi, pezi, meze, beze* biçimleri de kullanılır.

< R μάζα, μαζί 'Masse, Teig; ein grobes Backwerk'.

Tietze: Gr (1) 231/172.

pazval 'kunduracıların çalışırken kundurayı dizleri üzerinde tutmak için kullandıkları kayış'.

Kökenini bilmiyoruz.

pazvant 'çarşı bekçisi'. Türkçede *paspan, pasvan* ve *pazvan* biçimleri de kullanılır.

< Far *pāsbān, pāsvān* 'guard, watchman' (< *pās-bān* < *pās* 'a watch of the day or night; guard, watch', *-bān, -vān* 'keeper, guardian'). Türkçe *pazvant* biçiminin sonundaki *-t* anorganik bir sestir (Eckmann: TDAY 1955, 17).

Anadolu ağızlarında kullanılan *sayvant* 'etrafı açık, üstü kapalı yer' sözünün sonundaki *t* gibi. Bk. *sayvan.*

Bulgarca *pazvant* 'gece bekçisi' ve Sırpça *pasvàndžija, pasmàdžija, pasvàndži* 'çarşı bekçisi' biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Škaljić: Turc 511; Tietze: Pers 136/18; Räsänen: V 381 b.

peçete < peçeta 'yemek yerken kullanılan bez' < İtal *pezzetta* 'peçete'.

Meyer: TürkSt 46; Bonelli: Elementi 191; Barbera: Elementi 200.

pedavra bk. *padavra.*

pedrik bk. *bedrik.*

pehle bk. *mehle.*

pehni (> **behni**) *yer.* 'ahırda tahta veya taştan yapılmış oluk biçiminde hayvan yemliği'. Dar bir çevrede *mehni* biçimi de kullanılır.

< R παχνί 'Futterkrippe, Raufe'.

Tietze: Gr (1) 235/210.

pekmez 'kaynatılıp koyulaştırılmış meyve suyu ve daha çok üzüm şırası'.

~Az *bakmaz*

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *bekmes, pekmes* 'pekmez' biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada da *bekmes, bekmez* olarak geçer.

Bu verilere göre, Türk diyalektlerinde dar bir alanda kalmıştır. Türk dilinin kök ve ekleriyle açıklanması güçtür. O bakımdan Farsça bir alıntı olduğu anlaşılıyor (Far *bigmāz* 'wine; a drinking-glass; wine - drinking', *bagmāz* 'a drinking-glass; an entertainment, a banquet'). Türkçede *bekmes*'in başındaki *b-* ünsüzü *p-*' ye çevrilmiştir. Buna karşılık Oğuzca *bekmes, pekmes* biçiminin sonundaki *-s* sesi Türkçede *-z*'ye dönüşmüştür. Farsça *bagmāz* biçiminin Orta Türkçeye *bekmes* olarak geçmesi ise büsbütün normal değildir.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir: Blg *pekmez, petmez;* Srp *pèkmez;* Mak *pekmez;* R πετιμέζι, πετμέζι; Mac *peszmeg;* Rus *bekmes.*

Pelliot: T'oung Pao 24: 61; Köprülü: TM 7-8: 6; Deny: Grammaire 616; Kniezsa: SzlJsz 713 ; Škaljić : Turc 514; Räsänen: V 68 b; Doerfer TMEN 756; Vasmer: REW 1:71; Skok : EtRj 2:631-632; Clauson: ED 327 b; TESz 3:172-173; Kakuk: ÉlOsm 324; Şçerbak : JaS 193/17.

pelek bk. *felenk.*

peleme 'ırmaklarda işleyen bir çeşit altı düz kayık'. Eski kaynaklarda daha çok *pereme* (< *perama*) 'bir çifteli ağır kayık, sandal' biçiminde geçer.

< R πέραμα 'ferryboat' (< : περάω 'to pass'). Slav dillerine de geçmiştir. İngilizce *pram,* Almanca *Prahm* biçimleri ise Slav dillerinden alınmıştır.

Türkçede *pereme* biçimi *peleme* olarak yaygınlık kazanmıştır.

Meyer: TürkSt 83; Zajączkowski : Studia 94, 95, 108; Deny : Principes 41. § ; Kahane-Tietze: LFL 829 (Türkçe *peleme* biçimi üzerinde durmamıştır); Räsänen : V 387 a; Bouda : CAJ 18 : 75.

pelemir bk. *belemir.*

pelenk bk. *felenk.*

pelik bk. *belik.*

pelin 'yapraklarında çok acı, ıtırlı bir madde bulunan, çok yıllık ve otsu bir bitki (Artemisia absinthium)'

< Blg *pelýn* 'Artemisia absinthium'; Srp *pèlin.* Rusçada *polyn'* olarak geçer.

Skok'a göre, Balkan Slavcasının bir türevidir. Belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir: Arn *pelín;* Rum *pelin;* R πελῖνος.

Tietze: Slav 2. s.; Räsänen: V 383 a (< R πελῖνος!); Skok : EtRj 2: 633-634.

pelit 1. 'meşe ağacı'; **2.** 'palamut'. Anadolu'da *Pelit, Pelitbükü, Pelitçik, Pelitler, Pelitli, Pelitlibağ, Pelitlik, Pelitözü, Pelitpınarı, Pelitsökü* gibi yer adlarında geçer.

< Ar *balluṭ* 'Eiche; Eichel'. Türkçede *pelit* yanında *palamut* da yaygın olarak kullanılır. Bk. *palamut*.

Tietze: Ar 266/16.

peltek 'dilini dişlerinin arasına alır gibi konuşan'

~ Tkm *peltek*. Türkmencede *peltek* yerine *sakav* biçimi de kullanılır. - TatK *biltek*. Tatarcada *birtek* olarak da geçer. Tatarcada *biltek* yanında *sakau* biçimi de kullanılır.

Eski Kıpçakçada *beltek* olarak geçer.

Türkçe *bert-* (> *pert-*) 'burkulmak' kökünden *-(e)k* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor : *bert-* + *-(e)k* > **bertek* > **beltek* > *peltek*. Tatarcada *bert-* kökü *birt-* olarak geçer. Tatarcada *birtek* yanında *biltek* biçiminin kullanılması düşündürücüdür. Tatarca *birtek* biçimi Türkçe *peltek*'in de **bertek* > **beltek* > *peltek* gibi birtakım ara duraklardan geçtiğine açık bir tanıktır.

Diyalektlerde *peltek* yanında *sakav* (Türkmence), *sakau* (Tatarca, Kazakça, Kara Kalpakça), *tutlıkpa* (Nogayca, Kara Kalpakça), *tilkau* (Balkarca), *tiltappa* (Balkarca) gibi birtakım karşılıklar kullanılır.

Räsänen: V 383 a.

pençe 'yırtıcı hayvanların ön ayak parmaklarının tırnakları'. Türkçede 'ayakkabının tabanındaki kösele' de *pençe* olarak adlandırılır.

< Far *panca* 'the palm of the hand with the five fingers, or the sole of the foot with the five toes; the fist; the hand with the fingers expanded; the extended talons of a bird, the claws' (< : *panc* 'beş'). Farsça *-c-* sesi Türkçede *-ç-*'ye çevrilmiştir.

Bulgarca *penče* ve Sırpça *pèndžeta* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Sırpçada *pandža* biçimi de kullanılır.

Miklosich: TE 141; Räsänen: V 379, 383 a; Škaljić: Turc 509, 515.

perama > pereme bk. *peleme*.

perçem 'saç tutamı'. Türkçede 'kâkül' olarak da kullanılır. Yerel ağızlarda *merçem* biçimi de geçer.

< Far *parçam* 'the tail of the sea-cow, which they hang round the necks of horses; a black fringe or tassel tied round the neck of a spear; a lock of hair (especially waving over the forehead) ; the sea-cow; the Yak or Tartary ox'.

Orta Türkçede *berçem* 'belge' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *berçem* (*perçem*) Oğuzca bir biçimdir. Orta Türkçede *berçem* yanında *beçkem* biçimi de 'belge; ipekten veya yaban öküzü kuyruğundan yapılan belge' olarak kullanılır. Benveniste (JA 236:183) *beçkem*'in İran dillerinden kalma bir söz olduğunu dile getirmiş, Wakhi *biçkam* 'a horses tail' biçimini vermiştir. Türkçede *perçem* Farsça bir alıntı olarak kalmıştır (Doerfer: TMEN 840).

Bulgarca *perčem, perčim* ve Sırpça *pèrčin* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Miklosich: TE 141; Räsänen: V 383 b; Clauson: ED 295 a, 357 b; Monchi-zadeh: Xurāsān 415; Škaljić: Turc 515; Skok: EtRj 2 : 638.

perçin 'iki levhayı birbirine bağlamak için geçirilen çivinin, ezilerek baş durumuna getirilen ucu'

< Far *parçīn* 'curved, crooked, bent; nails driven through anything and then clenched at the points; a hedge of briars; thorns placed on a wall as a fence ; a shed ; a hovel constructed of sticks, leaves, etc.'

Kürtçeye de *perçin* 'rivet, clinch, cramp' olarak geçmiştir.
Tietze: Pers 150/93; Räsänen: V 383 b.

perde 'kapı, pencere gibi yerlere asılan örtü'
~ Tkm *perde*. - KKlp *perde*. - Özb *parda*. - Krg *parda*. - Nog *perde*. - Kzk *perde*
< Far *parda* 'a veil, curtain, tapestry'.
Bulgarca *perde ve* Sırpça *pèrde* biçimleri Türkçeden geçmiştir.
Räsänen: MTS 168; V 383 b; Scherner: CAJ 17: 252.

perki 'tatlı su levreği'
< R πέρκη, πέρκι .
Tietze: Gr (1) 235/213; Tzitzilis: Zaemki 97/104. Georgacas: FT 131/98-100.

permeçe bk. *pürmeçe*.

pervane 'geceleri ışık çevresinde dönen küçük kelebek'
< Far *parwāna* 'a moth, particularly such as fly about a candle at night'.
Räsänen: V 384 a.

pervaz 1. 'giysilerin yaka, kol, etek gibi yerlerine dikilen dar, uzun parça'; **2.** 'kapı, pencere gibi yerlerin kenarlarına geçirilen ensiz parça'
< Far *parwaz* 'a kind of border or selvedge round a garment'.
Räsänen: V 384 a.

peskütan > pesküten *yer.* **1.** 'çökelek'; **2.** 'süzme yoğurt'. Ağızlarda *pestükan, pestüken, peşkütan* olarak da geçer.
< Erm *bazkat 'a* milk porridge with beets'.
Dankoff: ALT 40; Bläsing : AT 17.

pestil 'ince yufka biçiminde kurutulmuş yemiş ezmesi'. Anadolu ağızlarında *pestel* 'armut, ayva gibi yemişleri pekmezle pişirerek yapılan bir tatlı' (ve *pester*) olarak da geçer. Eski kaynaklarda *bestil* biçimi kullanılır.
< R παστέλι 'Süssspeise aus Honig, Sesam und Mandeln'. Bizans Rumcasında kullanılan παστῖλος biçiminden geldiği anlaşılıyor. Bk. Vasmer : REW 2 : 321.
Tietze: Gr (2) 379/332. Dankoff'a göre (ALT 604), Ermeniceye de geçmiştir. Bk. *bastık*.

pesüs 'içinde yağ yakılan toprak kandil'
< Far *pīhsoz* 'a kind of lamp' (*pīh* 'fat, grease, tallow' + *-soz*). - Farsça *pih* yerel ağızlarda *piğ* (~ *piy*) olarak geçer.
Räsänen: V 384 a ; Tietze: Pers 151/98.

peşenk 'kervan önünde giden eşek veya katır'. Kıbrıs ağzında da *peşenk* olarak kullanılır.
< Far *pēş-āwang* 'the leader of the flock'.
Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun : AO 5 : 46).
Räsänen : V 384 b.

peşkeş 'armağan'
~ Az *peşkəş*
< Far *pēş-kaş* 'a present'.
Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.
Scherner: CAJ 17:251; Kakuk: ÉlOsm 327.

peşkir 'yemek yerken kullanılan, el kurulanan pamuk veya keten bez'
< Far *pēşgīr* 'a towel, napkin' (< *pēş* 'ön' ve *-gīr*).
Bulgarca *peškir* ve Sırpça *pèškir, pèšćir* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Rumcaya da πεσκίρι olarak geçmiştir (Andriotis : EL 278).
Tietze : WZKM 59-60: 181.

peşkün *yer.* 'masadan küçük ve alçak, yuvarlak tahta sofra'. Ağızlarda *peşkun, peşgin, peşgün* olarak da geçer.
< Far *pişxūn* 'a table, a bench' (*pēş* 'before, front', *xwān* 'a dinner-table'). - Kürtçede de *peşxun* 'dinner-table' olarak kullanılır.
Sırpça *pèškun* biçimi Türkçeden alınmıştır (Škaljić: Turc 517).
Tietze: Pers 151/96.

peşme bk. *beşme*[2].

peştamal **1.** 'hamamda örtünmek ve kurulanmak için kullanılan ince dokuma'; **2.** 'iş yaparken bele bağlanan uzun, geniş dokuma'
< Far *puşt-māl* 'an apron' (*puşt* 'the back'+ *māl* 'wiping; rubbing; crushing')
Farsça *puştmāl* biçiminin 1. hecesindeki *-u-*'nun Türkçede *-e-*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Farsça *puştmāl* biçimindeki *-ştm-* ünsüz düğümünün Türkçede *t* ile *m* arasına bir *a* getirmek yoluyla çözüldüğü anlaşılıyor. Kazakça *oramal* 'mendil; baş örtüsü' (< Far *rū-māl* 'a face-wiper, a handkerchief') sözünde de buna benzer bir ses türemiştir.
Türkçeden Rumcaya πεστεμάλι olarak geçmiştir (Andriotis: EL 278).

petalines
< R πεταλῖνα, [ç.] πεταλῖνες.
Georgacas: IT 184, 220; FT 131/102.

petek 'arıların bal depo etmek için yaptığı altıgen ağızlı bal mumu yuvacıklar topluluğu'.
Yerel ağızlarda 'arı kovanı' olarak da geçer.
Anadolu'nun birçok yerinde balçıktan yapılan büyük kovan biçiminde tahıl ambarına da *petek* (~ *bitek, pitek*) adı verilir.
< Erm *p'et'ak* 'beehive, honeycomb; (dial.) bee; flour-bin'.
Yerel ağızlarda *petek* yanında *gömeç* (> *gümeç*) adı da kullanılır. Bk. *gümeç*.
Çağdaş diyalektlerde de bal peteğine türlü adlar verilir. KKlp *pal awız, pal közgenek, pal uya*, TatK *kerez, keres* (> Çuv *karas*) gibi. Tatarca *kerez* için bk. Räsänen: V 256 a.
Kürtçede *pêtek* **1.** 'kovan, arı kovanı'; **2.** 'oğul' olarak kullanılır.
Yerel ağızlarda 'bal peteği' olarak kullanılan *çeç* de Ermeniceden alınmıştır. Bk. *çeç*[2].
Foy: MSOS 7: 217, Kraelitz-Greifenhorst: Handes Amsorya 25: 259; Räsänen: V 384 b; Dankoff: ALT 740.

petni *yer.* 'ahırda taş veya tahtadan yapılmış oluk biçiminde hayvan yemliği'. Ağızlarda *betni* olarak da geçer.
< R πάτνη 'Futterkrippe'.
Tietze: Gr (1) 235/208.

peyik *yer.* 'şalvar veya donun üçgen biçimindeki ağı'
~ Tkm *begeyik* 'apışlık'.
Kökünü bilmiyoruz.
Kara Kalpaklar donun ağına *üşkül* adını verirler. Bu adın *üç* (> KKlp *üş*) kökünden *-kül* ekiyle yapıldığı açıktır. Türk diyalektlerinde *üçkül* daha çok 'üçgen' olarak kullanılır. O bakımdan donun üçgen biçimindeki ağına *üçkül* (> *üşkül*) adının verilmesi doğaldır.

peyin *yer.* 'gübre'.
Kürtçede de *peyîn* 'koyun gübresi' olarak geçer.
Kökenini bilmiyoruz.

peyke 'eski kahvelerde ve evlerde bulunan, duvara bitişik alçak, tahta sedir, kerevet'.
Ağızlarda *peyke* 'ahırda hayvanlara karşı yapılan seki' olarak kullanılır.
< Far *pāygāh* 'a vestibule, portico, or court before a house; a place for depositing shoes; a stable; an inn or any place where travellers put up; a step of a stair or ladder'. Farsçada *pāy-gah* 'a place for leaving one's shoes; a stable' olarak da geçer.
Bulgarca *péjka* Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun : AO 5 : 36).
Räsänen: V 382 b (kökenini vermemiştir).

peynir 'sütten yapılan ve birçok türü olan ürün'
~ Tkm *peynir*.
Eski Kıpçakçada *benir* olarak geçer.
< Far *panīr* 'cheese'.
Çağdaş diyalektlerde peynire türlü adlar verilir. O bakımdan Farsça *peynir* dar bir alanda kalmıştır.

Eski ve yeni diyalektlerde peynire *bışlak* (> *pışlak, pıslak*) adı verilir (Räsänen: V 385 a). Rusça *byšlak* biçimi Türk diyalektlerinden alınmıştır.

Räsänen: V 382 b; Ligeti: TörK 129; Ränk: JSFOu 70, 3 : 30.

pezevenk 'erkeklere kadın bularak yolsuz birleşmelere aracılık eden kimse'.

Dankoff'a göre (ALT 63), Ermeniceden alınmıştır: Erm *bozawag* 'pander, pimp' (*boz* 'prostitute' + *awag* 'elder, chief, superior'). - *Pezevenk* biçimindeki *-n-* sesinin Türkçede türediği anlaşılıyor. Dankoff Farsça *pāzanak* 'a pimp, a pander' biçimini göz ardı etmişse de, *pezevenk*'in Ermeniceden geçtiği anlaşılıyor. Arapça (Suriye) *bezawenk* 'crapule, homme de caractère vil, maquereau' Türkçeden alınmıştır. Balkan dillerinde de *pezevenk* olarak kullanılır.

Littmann'a göre (Tschudi Arm 112/42), Türkçeden Mısır Arapçasına da geçmiştir.

Türkçede 'pezevenk' olarak kullanılan *astik, dasnik, kodoş* gibi sözlerin de Ermeniceden geldiğini biliyoruz.

Räsänen: V 384 b; Dankoff: EÇ-Glossary 15, 65, 68, 81; Miklosich: TE 142; Škaljić: Turc 317; Pomorska : Studia Turcologica Cracoviensia 1 : 115 (Farsça *pāzanak* 'a pump, a pander'); Gasanov : LL 20.

pıçırgan bk. *bıcılgan*

pınar 'yerden kaynayarak çıkan su, kaynak'. Yerel ağızlarda *bınar, biŋar, buŋar* olarak da geçer. Eski kaynaklarda *bıŋar, buŋar* biçimleri kullanılır.

Orta Türkçede *mıŋar* 'pınar, su gözü' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *mıŋar* Oğuzcadır. Bk. Ligeti : TörK 127. Eski Kıpçakçada *bıŋar* biçimi kullanılır.

Brockelmann'a göre (UJb 8 : 263), yerden kaynayarak çıkan suyun sesinden gelir. Bulgarca (*bunàr*), Sırpça (*bùnar*) gibi Balkan dillerine de geçmiştir.

Eski ve yeni diyalektlerde pınara daha çok *bulak* adı verilir.

Räsänen : V 384 - 385; Clauson : ED 351 b; Škaljić : Turc 154; BER 1 : 90; Skok : EtRj 1 : 236.

pırasa 'sapından yararlanılan, çok yıllık bir kış sebzesi'

< R πράσον. Türkçe *pırasa*'nın Rumca πράσον'un çokluk biçiminden alındığı anlaşılıyor.

Meyer: TürkSt 34; Laufer: Sino-Iranica 304; Bajraktarević: POF 27:76.

pırazvana 'bıçak veya kılıcın sap içinde kalan bölümü'

< Far *birāzbān, birāzwān* 'that part of a knife or dirk which enters into the handle'. Türkçe *pırazvana* biçiminin sonundaki *-a* sesi açıklanmaya muhtaçtır.

Deny: Principes 97. §, 118. §.

pırna > pırne *argo* 'rakı'

< R πυρήνα 'ausgepreβte Oliven'. - 'Zeytin küspesi' olarak kullanılan *pirina* biçimi de Rumca bir alıntıdır. Bk. *pirina.*

Symeonidis: Gr 189/188.

pırnal 'kışın yapraklarını dökmeyen bir tür meşe çalısı'. Yerel ağızlarda *pırnar* olarak da geçer. Yazı dilimizde kullanılan *pırnal* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur.

< R πρινάρι > πιρνάρι > πουρνάρι 'Quercus ilex'.

Meyer: TürkSt 34; Tietze: Gr (1) 237/227; Symeonidis: Gr 189/186; Georgacas : FT 141/225; Tzitzilis: GrLw 436.

pırpı 'yılan taşı'.

Kökenini bilmiyoruz.

pırpıt 1. 'köylü şalvarı, potur'; **2.** 'pehlivanların kispet yerine giydikleri, keçi kılından örülmüş veya kalın bezden yapılmış don'; **3.** 'el tezgâhında yünden dokunmuş şalvarlık kaba kumaş'
< R περιπόδι 'Beinkleid, Strumpf'.
Tietze: Gr (2) 379/333; Eren : TD 1992/2 : 185-186. Dankoff'un *pırpıt*'ı *pırtı, pılı pırtı* biçimleriyle birleştirmesi tartışmaya açıktır (ALT 743).

pışat *yer.* 'iğde, yabanî iğde'. Ağızlarda *puşat* olarak da geçer.
< Erm *p'šat* 'oleaster'.
Dankoff: ALT 748.

piçuta 'palamut balığının iri bir türü'. Yerel ağızlarda *fiçıta* biçimi de kullanılır.
< R πετσοῦδα 'bir tür palamut balığı'.
Meyer: TürkSt 25; Eren: TDAY 1960, 319. Georgacas (FT) *piçuta* üzerinde durmamıştır.

pide 'mayalı hamurdan yapılan yassı ekmek'. Ağızlarda *bide* biçimi de geçer.
< R πίτα 'Pastete, Fladen'.
Balkan dillerinde de kullanılır: Blg *pita*. - Srp *pita*. - Arn *pitë*. Macarcaya da *pite* olarak geçmiştir.
Meyer: TürkSt 57; Deny: Principes 73; Škaljić: Turc 519-520; Kniezsa: SzlJsz 718; Kakuk: ÉlOsm 330; Räsänen: V 385 a; Skok: EtRj 2: 665-666; Symeonidis: Gr 188/180; Golden: AEMAe 5: 79.

pik 'geminin kıç tarafındaki bayrak serenine açılan üçgen biçimindeki yelken'
< İtal (Venedik) *pic* 'gaff'. Belli başlı Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır.
Kahane-Tietze: LFL 499.

piladan *yer.* 'çınar'. Ağızlarda *biladan* (> *buladan*) olarak da geçer.
< R πλάτανος 'Platane'. Ağızlarda çınara daha çok *kavlağan* (> *kavlan*) adı verilir. Bk. *kavlağan*.
Tzitzilis: GrLw 419.

pilâki 'içine soğan, sarımsak, maydanoz ve havuç katılarak pişirilen zeytin yağlı yemek'
< R πλακή.
Meyer: TürkSt 25.

pilâv 'pirinçten yapılan bir yemek'
~ Tkm *palav*. - Krg *palō*. - Kzk *palau*. - KKlp *palaw*.
< Far *palāv, pilav* 'a dish composed of flesh or fish highly seasoned, first roasted and afterwards fricasseed or stewed, covered and heaped over with rice newly boiled, seasoned, and sometimes coloured, and garnished with eggs, onions'.
Türkçeden Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerine de geçmiştir.
Türkçe *pirinç* de Farsçadan alınmıştır. Bk. *pirinç*.
Laufer: T'oung Pao 17:481/138; Räsänen: V 385 b.

piliç 'tavuğun küçüğü'. Yerel ağızlarda *biliç* (> *bülüç* > *bülüş*) olarak da geçer. Dar bir alanda kullanılan *pilinç* biçimindeki *-n-* sonradan türemiştir. Türkçe *kılınç* (< *kılıç*) biçimindeki *-n-* gibi. Bk. Eren : DTCFD 8: 246; TDAY 1960, 336; Eckmann: TDAY 1955, 21).
Kümes hayvanlarını çağırmak için kullanılan *bili bili* (> *bülü bülü*) gibi birtakım çağırmalıklardan *-ç* küçültme ekiyle kurulmuştur. Yerel ağızlarda 'piliç' olarak kullanılan *bilik* (> *bülük*) de *-k* küçültme ekiyle kurulmuş bir türevdir. Bk. *bilik*. Tietze'nin, *piliç*'ın Güney Slav dillerinde pilice verilen *pile* adının *pilence* (veya *pilica*) gibi bir küçültmesinden geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (Slav 25/165). Theodoridis (Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 33, 1975, 85-88) Eren'in sağlam tanıklara dayanarak Tietze'nin etimolojik denemesini geri çevirdiğini dile getirdikten sonra *piliç*'in Türkçe bir

türev olduğu yolundaki açıklamaya katılmamıştır. Ona göre, *piliç* Rumca πουλίτσι' den kalma bir biçimdir. Theodoridis bu açıklamasını doğrulamak için Türklerin tavukçulukla uğraşmadıklarını vurgulamıştır. O nedenle kanatlılara ilişkin terimlerin yabancı dillerden alındığına tanık oluyoruz. Örn. Türkçede *bulada, kuluçka, yarka* gibi, yabancı (Rumca ve Bulgarca) kökenli birçok söz göze çarpar. Ancak *tavuk* Türkçe bir sözdür. *Tavuk* Anadolu'ya gelip yerleşen Türklerin tavukçulukla uğraştıklarına açık bir tanıktır. *Piliç* de Türkçenin Anadolu'da kazandığı bir türevdir.

Blau : Sprachdenkmäler 7 ; Clauson : Senglax 18 (Slav) ; Eren: DTCFD 8 : 246 ; TM 10: 55-58; UAJb 24: 135; TDAY 1958, 15. s. 1. not; 1960, 335-336.

pina bk. *pines.*

pinel 'rüzgârın estiği yönü göstermek için direk şapkalarının üstüne konulan yelkovan biçimindeki araç'

< İtal (Venedik) *penelo* 'vane'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *penel*; Fr *penneau*; İtal *pennello.*

Kahane -Tietze: LFL 490.

pines 'midye biçiminde, büyük kavkılı bir deniz hayvanı' Türkçede *pina* biçimi de kullanılır.

< R πίννα, [ç.] πίννες.

Georgacas: IT 220; FT 131/103.

pingel *yer.* 'fol olarak konulan yumurta'. Ağızlarda *pingal, pungal* olarak da geçer.

< Erm *bunkal* 'nest-egg'. Kürtçeye de geçmiştir (*pingal*).

Bläsing : FO 29 : 37/57; Dankoff: ALT 65.

pinti 'cimri, hasis'. Yerel ağızlarda 'cimri' olarak *minti* biçimi de geçer. Ağızlarda 'üstü başı pis, pasaklı' olarak da kullanılır.

< Erm *p'int'i* 'dirty, filthy'. Kürtçeye de *pintî* 'pis, kirli' olarak geçmiştir.

Pedersen: KZ 39: 463; Munkácsi: KSz 5: 357; Dankoff: ALT 747; Eren: TD 1995/2 : 881-882.

pirebolu 'arıların, kışın kovanlarının deliğini kapamak için yaptıkları yeşil bal mumu'. Ağızlarda geçen *pire balı* (ve *pire mumu*) biçimleri halk etimolojisi sonunda oluşmuştur.

< R πρόπολη 'Bienenpech.'

Ağızlarda *pirebolu* yanında *kirebolu* (> *girebolu*) adı da kullanılır. Bk. *kirebolu.* Ağızlarda *pirebolu* yerine *arı boku* adı da geçer.

Türkçede arıların, kovan deliğini kapamak için yaptıkları bal mumuna *eğir mumu* adı da verilir. Bk. *eğir.*

Meyer: TürkSt 27; Tietze: Gr (1) 237/229 (*pirebolu* ve *kirebolu* biçimlerini birleştirmiştir); Tzitzilis: GrLw 202.

piresit < pirasit *yer.* 'sebze evleği'

< R πρασίδι 'Gartenbeet' (πρασιά'nın küçültmesi).

Tietze (Gr [1] 237/226) Türkçe verileri πρασιά ile birleştirmiş, Türkçe biçimlerin başka bir ekle kurulmuş bir Rumca sözden geldiğini dile getirmiştir.

Tzitzilis: GrLw 435.

pirina 'zeytinin, sıkıldıktan sonra yağ bakımından zenginliğini yitirmeyen, gübre veya hayvan yemi olarak kullanılan küspesi'

< R πυρήνα 'ausgepreβte Oliven'. Bk. *pırna.*

Symeonidis: Gr 189/188.

pirinç[1] 'kökleri bol su içinde yetişen bir bitki (Oryza sativa)'

~ Tkm *bürünç.* Türkmenler *tüvi* adını da kullanırlar.

< Far *birinc* 'rice'.

Çağdaş diyalektlerde *pirinç* yanında *kürüç* (> *gürüç*) adı da geçer: Krg *kürüç.* - Kzk *kürüş.* - KKlp *güriş.* Kara Kalpaklar *salı* adını da kullanırlar.

Eski diyalektlerde pirince *tuturkan* adının verildiğini biliyoruz. Bk. Brockelmann: OGM 53. §; Räsänen V 502 b; Clauson: ED 460 b; Abaev: ÊS 3:322; Clark: JSFOu 75:111, 125, 158. *Tuturkan*'ın kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Ligeti : RO 17 : 87; Doerfer : TMEN 1 : 5. s.

Türkçeden Sırpçaya *pìrinač* olarak geçmiştir (Škaljić:Turc 518).

Türkçede kabuğu ayıklanmamış pirince verilen *çeltik* adı da Farsçadan alınmıştır. Bk. *çeltik*.

Laufer: Sino-Iranica 372-373; Clauson: ED 460 b; Daher: AA 81; Ligeti: RO 17:87; Räsänen: V 385 b.

piron *yer.* 'çatal'

< R πιρούνι.

Meyer: TürkSt 46; Symeonidis: Gr 188/179 ; Eren : TD 1992/2 : 184 - 185.

pirpirim *yer.* 'semiz otu'. Ağızlarda *pürpürüm* olarak da geçer.

Dankoff'a göre (ALT E 202), Ermeniceden alınmıştır (Erm *p'rp'rem* 'purslain' < Far *parparam*).

piruhi < pirohi < pirogi 'bir çeşit hamur yemeği'. Ağızlarda 'içi peynirli mantı' olarak geçer.

< Rus *piróg*. Bilimsel yayınlarda Rusça *piróg* biçiminin Türkçe *börek*'ten alındığı sık sık seslendirilmiştir (Räsänen : ZSlPh 20 : 448; Kniezsa : SzlJsz 423).

Tietze (Slav 2. s.) Slav dillerinden alındığını belirtmekle yetinmiştir.

piryol 'fıçı, varil'

< İtal (Venedik) *piriól* 'funnel'.

Kahane-Tietze: LFL 502.

pirzola 1. 'kasaplık hayvanda omurganın iki yanındaki bölge'; **2.** 'bu bölgeden çıkarılan kemikli et dilimi, kotlet'

< İtal (Venedik) *brisiola*.

Bonelli: Elementi 184; Barbera: Elementi 93; Deny: Principes 88.

pisi (balığı) 'sırtı pürtüklü, esmer renkli, yassı bir tür balık'

< R ψησσί, πησσί. Diyalektlerde *pitsi, psipsi, piši* olarak geçer.

Georgacas: FT 134/162.

pisleç bk. *pişirgeç*.

pişirgeç *yer.* 'saçta pişirilen yufka ekmeğini çevirmeye yarayan tahta araç'. Ağızlarda *bişirgeç* olarak da kullanılır.

Türkçe *pişirgeç* (< *bişirgeç*) biçiminin *pişir-* (< *bişir-*)'ten geldiği açıktır. Yerel olarak *bişlegeç* (> *bisleğeç*), *bişleç* (> *pişleç* > *pisleç*) ve *misleç* gibi birtakım biçimler de geçer. Dankoff'un *pişleç* biçimini ? işaretiyle *pişkeç* diye düzeltmesi ve Ermenice *p'šk'aš* 'pincers, tweezers' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (ALT E198).

pişirik *yer.* 'soğuktan korunmak için evlerin tavanına sıvanan çamur veya sulu kireç'. Ağızlarda *bişirik* olarak da geçer.

< Erm *p'šruk* 'a kind of mud that is spread on roofs'.

Yerel ağızlarda yapı işlerinde kullanılan Ermeniceden kalma birçok kavram geçtiği göze çarpar. *Arıstak, çörten, him, keran, maran* gibi.

Dankoff: ALT 749.

piyade[2] 'bir çift kürekle yürütülen bir tür hafif kayık'

< İtal (Eski Venedik) *piata*, (Venedik) *peata* 'flat-bottomed barge'. Dilimizde kullanılan *piyade* biçiminin Türkçe (< Farsça) *piyade* 'yaya' sözünün analojik baskısı altında kaldığı açıktır. Bk. *piyade*[1].

Belli başlı Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 498.

piyasa 'satıcıların mal satmak için bir araya geldiği yer, pazar'
< İtal *piazza* 'meydan, piyasa, yer' < Lat *platea* 'sokak, geniş şehir yolu, meydan, avlu'. Latince *platea* biçimi Grekçe πλατύς 'geniş' sıfatının dişil biçiminden alınmıştır (πλατεῖα ὁδός 'geniş yol').
İtalyancadan Macarcaya da *piac* olarak geçmiştir (TESz 3 : 180-181). Sırpça *pijaca, pjaca* biçimi de İtalyancadan kalma bir alıntıdır (Skok : EtRj 2 : 672-673; Hadrovics : UElSk 413-414).
Räsänen: V 385 a; Hadrovics : MNy 43 : 102-105; StudSl 9 : 5.

piyastos: **piyastos olmak** *argo* 'yakalanmak, tutulmak'; **piyastos etmek** 'yakalamak, tutmak'
< R πιαστός 'gefangen, verhaftet'.
Symeonidis: Gr 188/175.

piyaz 1. 'haşlanmış kuru fasulyenin üzerine ince doğranmış, tuzla ovulmuş soğan ve maydanoz katıldıktan sonra zeytin yağı, sirke dökülerek yapılan fasulye salatası'; **2.** 'kebap, ızgara köfte, balık gibi susuz yemeklerin yanına katılan, ince doğranmış ve tuzla öldürülmüş maydanozlu soğan'
~ KKlp *piyaz* 'soğan'. - Kzk *piyaz* (~ *biyaz*). - Krg *piyaz*
< Far *piyāz* 'an onion'.
Räsänen: V 385 b.

plaçka 'çapul, vurgun'.
Balkan dillerinden alındığı anlaşılıyor: Blg *plečka;* Srp *pljačka.*
Meyer: TürkSt 2-3; Skok: RIÉB 2:31-38; EtRj 2: 690; Deny: Principes 41 (< Arnavutça) ; Boretzky: Turz 146; Eren: TD 1992/2 : 166-167.

plaka[1] 'deniz ortasında büyük yerli kaya'
< R πλάκα 'slab'.
Kahane- Tietze: LFL 832.

planya 'büyük marangoz rendesi'
< R πλάνια < İtal (Eski Venedik) **plania* 'plane (tool)'.
Meyer: TürkSt 48; Deny: Principes 103; Kahane-Tietze: LFL 504.

platerina 'gümüş balığı'. Ağızlarda *pulatarina* olarak da geçer.
< R πλαταρῖνα, πουλαταρῖνα 'Mugil capito'.
Bulgarcada *platarina* biçimi kullanılır.
Georgacas : FT 132/104.

poca bk. *boca.*

podime *yer.* 'çizme'. Yerel ağızlarda *foduma, hoduma* olarak da geçer.
< R πόδημα 'Stiefel'.
Tietze: Gr (1) 236/218; Symeonidis: Gr 193/228; Eren: TD 1993/2 : 8.

podösüet 'yumuşak, yüzü ince havlı bir tür deri'
< Fr *peau de Suède* 'İsveç derisi'. Fransızcada daha çok *Suède* (> Türkçe *süet*) olarak geçer.

poğaça 'içine peynir, kıyma vb. konarak yapılan bir tür çörek'. Yerel ağızlarda *bohça* olarak geçer. Bu biçimin halk etimolojisi yoluyla oluştuğu anlaşılıyor.
Balkan dillerinden alınmıştır: Blg *pogáča* 'mayasız bir çeşit yassı ekmek, pide'. - Srp *pògača* 'mayasız buğday ekmeği'. Güney Slav dillerinden Macarcaya da *pogácsa* olarak geçmiştir. Slav dillerine Venedik İtalyancasından geçtiği anlaşılıyor (*fogaccia*).
Miklosich: SlavElem 18; Tagliavini: Annali N.S. 1:192; Kniezsa: SzlJsz 427; TESz 3: 235; Tietze: Slav 25/169; WZKM 65/66:221; ZBalk 18:188/207; Skok: EtRj 2:694. Bk. Dankoff: ALT 45.

poğada bk. *boğada.*

pokrova, pokruva 'üç direkli yelkenlilerde grandi direğinin kıç tarafına açılan yan yelken'.

Slav dillerinden alındığı anlaşılıyor. Meyer (TürkSt 83) Rusça *pokrov* 'Decke, Dach' karşılığını vermiştir. Kahane-Tietze (LFL 8. s.) Slav dillerinden geldiğini dile getirmekle yetinmişlerdir.

ponton 'büyük duba'

< İtal (Venedik) *pontón* 'pontoon'. Latince *ponto* sözünden gelen *pontón* biçimi, Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *pontón*, Fr *ponton*, İtal *pontone*.

Kahane-Tietze: LFL 510.

porsuk 'su kıyılarında kazdıkları deliklerde yaşayan, ot ve etle beslenen, pis kokulu, memeli bir hayvan (Meles meles)'

~ Az *porsug*. - Tkm *torsuk* 'porsuk'. Türkmenler *sakartorsuk* adını da kullanırlar. Başındaki *t-* düşündürücüdür. - TatK *bursık*. - Bşk *burhık*. Başkurtçada *-s-*'nin *-h-*'ye çevrilmesi kuraldır. - Blk *borsuk*. - Kzk *borsık*. - KKlp *porsık*. - Nog *borsık* . - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag *porsuk*. Kuğular *morsık* biçimini de kullanırlar. - Tuv *morzuk*. - Çuv *purăş*. Çuvaşça *purăş* biçimi ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır. Özellikle *purăş* biçiminin sonundaki *-ş* çarpıcı ve düşündürücüdür.

Orta Türkçeden başlayarak geçer (*borsmuk*). Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *borsuk* biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada da *borsuk* olarak geçer.

Etimolojisi tartışmalı ve karışıktır. Clauson'a göre (ED 369 a), biçim bakımından Türkçeye benzemez. O açıdan yabancı bir dilden kalma bir alıntı olduğu hemen hemen açıktır. Clauson Toharcadan geldiğini dile getirmiştir. Bilimsel yayınlarda **bor* 'gri, kül rengi' kökünden geldiği yolundaki sav sıklıkla dile getirilmiştir. Örn. Bang (KSz 17 : 136) **bor*'dan geldiğini yazmıştır. Bk. Räsänen : V 81. Ancak Şçerbak (İRLTJa 139) çağdaş Türk diyalektlerinde **bor* yerine *boz* biçiminin geçtiğini öne sürerek bu görüşe karşı çıkmıştır. Ramstedt (KWb 52 a) Moğolca *borki* ve Türkçe *borsuk* biçimlerini **bor* 'gefrässig, fett' kökünden getirmiştir. Türkologlar *porsuk* (< *borsuk*)'un *borsu-* 'pis kokmak' kökünden çıktığını da sık sık sözlendirmişlerdir (örn. Róna-Tas: Bevezetés 25). İlk bakışta bu yaklaşım düşündürücüdür. Ancak Clauson, *borsı-* (~ *porsı-*) kökünün *borsuk* (~ *porsuk*)'tan türetilmiş bir biçim (backformation) olduğunu ortaya atmıştır. Brockelmann (OGM 84. § a) *bursumak* (Oğuzca *bursuk*) biçiminden yola çıkarak *-mak* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir. Doerfer (TMEN 733) Bang'ın etimolojik açıklamasını geri çevirdikten sonra Macarca ve Çuvaşça biçimleri göz önüne alarak çağdaş *borsuk* (~ *porsuk*)'un **bors* biçiminden geldiğini bir olasılık olarak düşünmüştür. Ona göre, *borsuk* bir küçültme biçimidir.

Doerfer Türkçeden komşu dillere geçen biçimleri toplu olarak vermiştir.

Macarcada kullanılan *borz* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLw 35; Ligeti : TörK 307-308). Doerfer (TMEN 733) *borz* biçiminin eski Macarca **borzok*'tan geldiğini ileri sürmüştür. Ona göre, **borzok* biçiminin sonundaki *-ok* Macarcada yanlışlıkla çokluk eki olarak değerlendirildiğinden düşmüştür. Ligeti (TörK 308) Macarca *borz*'un geçmişinin Doerfer'in bu kuramına ters düştüğünü açıklamıştır. Ona göre, Türkçe *borsuk* (~ *porsuk*) biçimi karşısında tek heceli Macarca *borz*, yalnız eski Çuvaşçadan alınmış olabilir. Benkö'nün yeni açıklaması için bk. MNy 61 : 403-404.

Türk diyalektlerinden Kalmıkçaya da geçmiştir (Ramstedt : KWb 52 a). Moğolcada porsuğa *borki* 'vieux blaireau' adı verilir. Bu ad Kalmıkçada da geçer.

Çağdaş diyalektlerde porsuğa *kaşkulak* (ve *kaşkakulak*) adı da verilir : Krg *kaşkulak* ; Tar *kaşkakulak*. Bk. Bang : KSz 17 : 137. Şçerbak (İRLTJa 154) *kaşkulak* biçimini vermekle yetinmiştir.

Kuğu diyalektinde 'porsuk' olarak *torokon* adı kullanılır. Altay diyalektinde bu adın *yorokon* biçimi geçer. Bu biçimlerin Moğolcadan alındığı açıktır (Moğ *coruqan*). Gombocz (NyK 35: 271; KSz 13:26) Sibirya diyalektlerinde kullanılan *yorokon* biçimini öz Türkçe bir öğe sayarak Moğolca *doroğo* biçimiyle birleştirmiştir ki yanlıştır. Ramstedt (KWb 476 b) Kalmıkça biçimi vermişse de, *yorokon* ve *torokon* biçimlerini gözden kaçırmıştır.

Joki : LwSS 98; Pelliot : BSOS 6 : 561; Egorov : ÊS 165-166; Räsänen : V 81; Clauson : ED 369 a; Crânjală : RumVl 218; Dmitriev : Stroj 526; Baskakov : Russkie familii 200; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 191 (*porsuk* biçimine gönderme yapmıştır).

porta *yer.* 'iki kanatlı büyük kapı'. Ağızlarda *borda* olarak da geçer.

< R πόρτα (< Lat *porta*) 'kapı'.

Räsänen: V 386 b; Tzitzilis: GrLw 429. Bk. Dankoff: EÇ-Glossary 67.

post 'tüylü hayvan derisi'

~ Sart *post* 'deri, kabuk'. - KKlp *post* 'deri'

< Far *pōst* 'skin'

Räsänen: V 386 b.

posta 'gemilerin kaburgalarını oluşturan eğri ağaç, ıskarmoz'

< R πόστα 'timber of a ship'. Akdeniz dillerinde de yaygın olarak geçer: Port *costa;* Fr *côtes*; İtal *costa*. Bu biçimlerin Latince *costa*'dan geldiği açıktır. Türkçe *posta* biçimi doğrudan doğruya Rumcadan alınmıştır. Türkçede gemi kaburgasına *ıskarmoz* adı da verilir. Bk. *ıskarmoz*.

Kahane-Tietze: LFL 256.

postal 1. 'konçlu ve kaba potin'; **2.** 'düşkün kadın'.

Bulgarcadan alındığı anlaşılıyor. Blg *postál* 'ayakkabı'.

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun : AO 5 : 47).

Miklosich: SlavElem 18; Tietze: Slav 26/173; Skok: EtRj 3:16.

poş bk. *apoşi*.

poşa *yer.* 'Çingene'

< Erm *p'ōša, boša* 'gypsy, beggar'.

Foy: MSOS 6:141; 7: 217; Dankoff: ALT 66.

poşu 'bir tür kenarları saçaklı ipek, pamuk veya yünden yapılmış baş örtüsü'. Ağızlarda *puşu* olarak da geçer.

< Erm *p'oši, p'uši, p'ušu* 'women's black silk headscarf' < Farsça.

Dankoff: ALT 760.

pot 1. 'kötü dikiş sebebiyle kumaşta oluşan büzülme veya kıvrım'; **2.** 'yanlışlık, hata, gaf'

< Erm *p'ot'* 'fold, pleat, crease'.

Dankoff: ALT 751; Palló: NyK 36:157 (Fransızca *faute*'tan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır).

potkal 'kaza veya başka bir olayı karadakilere bildirmek için gemilerden denize salınan, içinde mektup olan şişe'. Türkçede 'içki şişesi' olarak da kullanılır.

< İtal (Venedik) *bocal* 'vaso di terra cotta'. - Türkçe *potkal* biçiminde gördüğümüz *-t-* benzeşmezlik sonunda sonradan türemiştir : Türkçe **pokal* > **pokkal* > *potkal*.

Kahane-Tietze : LFL 96.

potuk[1] 'deve yavrusu'. Anadolu ağızlarında *potuk* yanında *potak* biçimi de kullanılır.

< *botu* 'deve yavrusu' + *-k* küçültme eki. Eski ve yeni diyalektlerde *botu* ve *bota* biçimleri yaygın olarak kullanılır : Tkm *pota*. - Kzk *bota*. - KKlp *bota*. Kara Kalpaklar *botalak* biçimini de kullanırlar. - Nog *bota*. - Krg *boto*.

Orta Türkçede *botu* olarak geçer. Anadolu'da kullanılan *potak* biçiminin *bota* köküne dayandığı açıktır (*bota-k*). Anadolu'da *b-*'nin *p-*'ye çevrilmesi normaldir. Türkçe *bala* kökünden gelen *palaz* örneğinde de baştaki *b-*sesi *p-*'ye çevrilmiştir.

Diyalektlerde kullanılan *bota* ve *botu* biçimleri arasındaki ses ayrılığı da normaldir.

Ramstedt: KWb 53 a; Şçerbak: İRLTJa 106, 126-127; Doerfer: TMEN 777; Räsänen: V 82 a; Clauson: ED 299; Tatarintsev : Vlijanie 24; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 198-200 ; Eren: TD 52 : 770 ; 1990/1 : 38-39.

potuk[2] *yer.* 'bir yıllık, otsu ve tüysüz bir bitki (Polygonum bellardii)'.

Kökünü bilmiyoruz.

potur **1.** 'kırmalı ve potlu'; **2.**'arka tarafında kırmaları çok, bacakları dar bir tür pantolon'

< Erm *p'ot'or* 'pleated ; a type of breeches'. Türkçeden Arnavutça, Rumca, Bulgarca, Makedonca, Sırpça, Rumence gibi Balkan dillerine de geçmiştir.

Dankoff : ALT 751 ; Palló : NyK 36 : 157; Şăineanu: InflOr 2:297; Škaljić: Turc 523; Skok: EtRj 3:17; Andriotis: EL 291; Kakuk: ÉlOsm 331.

poy bk. *boy*.

poyra 'tekerleğin ortasında, parmakların sokulduğu, çevresi delikli ağırşak'. Yerel ağızlarda *porya* (> *borya*) olarak da geçer.

< R πορεία 'das Gehen, Gang, Reise, Fahrt': *yer.* πουρειά 'eiserne Büchse im Rad eines Ochsenkarrens'. Türkçe *poyra*'nın göçüşmeli (*métathétique*) bir biçim olduğu açıktır. Bk. *poyraz*.

Tzitzilis: GrLw 426. Symeonidis (Gr 173/16) *poyra* biçimini Rumca ἀπόγυρος 'Perimeter, Umkreis' sözüyle birleştirmiştir. Räsänen (V 386 a) kökenini vermemiştir.

poyra bk. *borya*.

poyraz < **poryaz** 'kuzeydoğudan esen soğuk rüzgâr'

< R βοριᾶς 'north wind'. - Türkçe *poyraz* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda ortaya çıkmıştır. Türkçe *çeyrek* (< < Farsça *çāryak*) gibi.

Meyer: TürkSt. 18, 83; Foy: MSOS 11: 235; Kahane-Tietze: LFL 750; Räsänen: V 386 b; Symeonidis: Gr 175/31; Eren : TD 53 : 256, 257; 58 : 252.

pöç bk. *pöçük*.

pöçük *yer.* **1.** 'kuyruk sokumu' ; **2.** 'kuyruk'; **3.** 'uç'. Yerel ağızlarda *pöç* olarak da geçer.

< Erm *poč'* 'tail; coccyx; tail of shoe': *poč'ik*. Kürtçede *poç*, *boç* ve *boçik* olarak geçer.

Bläsing: AL 14; FO 29 : 28/8; Dankoff : EÇ-Glossary 68; ALT 629; Rásonyi: Melich Arm 317 (yanlışlıkla öz Türkçe bir öğe olarak değerlendirmiştir).

pöhrenk *yer.* 'ağaç veya topraktan yapılmış su borusu, künk'

< Erm *p'ołorak* (dial. *p'oġrag*, *p'öġrank*) 'canal; water pipe'. Kürtçede *pohrank* olarak geçer.

Ağızlarda yapı işlerinde kullanılan Ermeniceden kalma birçok alıntı geçtiği göze çarpar. *Çörten*, *him*, *keran*, *maran*, *pişirik* gibi.

Bläsing: AL 111; FO 29 : 36/55; Dankoff: ALT 758.

pölük bk. *belik*.

pranga 'gemilerde kürek cezasına çarptırılanların ayaklarına takılan kalın zincir'
< İtal *branca* 'set of chains for galley slaves assignet to one oar'. Rumca (πράγγα), Bulgarca (*pránga*), Sırpça (*pránge*) ve Arnavutça (*prangë*) gibi dillerde de kullanılır.
Tagliavini: Annali N.S. 1 : 194; Kahane-Tietze: LFL 127; Räsänen: V 85 a; Skok: EtRj 3: 22-23.

prostela *yer.* 'önlük'
< R μπροστέλα 'Schürze'.
Bonelli: KSz 3 : 67; Symeonidis: Gr 185/147.

protesto 'bir davranışı, bir düşünceyi haksız, yersiz, gereksiz bularak karşı çıkma'
< İtal *protesto* 'protest'.
Kahane-Tietze: LFL 518.

prova 'bir şeyin istenilen düzeyde olup olmadığını anlamak için yapılan deneme'
< İtal *prova* 'trial; test'.
Kahane-Tietze: LFL 520.

pufla < pupla 'ince kuş tüyü'
< R πούπουλα 'Daune, Flaumfeder'. Dilimizde *pufla* biçimi daha çok sıfat olarak kullanılır (*pufla yastık*). O bakımdan yerel ağızlarda *pufla* biçimi *elliptique* olarak 'yastık' anlamını almıştır.
Meyer : TürkSt 20; Tietze: Gr (1) 237/225.

pulada bk. *bulada*.

pulatarina bk. *platerina*.

pulluk 'toprağı sürmek için kullanılan tarım aracı'
< Slav *plug*. Slav dillerine Germancadan geçmiştir (Alm *Pflug*). Bk. Kluge: EtWb 545.
Daher: AA 87; Eren: TDAY 1958, 14; Türkoloji Dergisi 8: 18-19 ; TM 19 : 285 ; Räsänen : V 387 a.

puluç 'cinsel gücü olmayan (erkek)'. Redhouse *puluç* yanında *pulaç* 'sexually impotent' biçimini de vermiştir.
Eski Kıpçakçada *buluç* 'catamite' olarak geçer.
Kökünü bilmiyoruz.
Halasi-Kun: AEMAe 1:185.

pungal bk. *pingel*.

pupa 'geminin arkası, kıç'
< İtal (Venedik) *pupa* 'poop'. - Belli başlı Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır.
Kahane-Tietze: LFL 527.

pur *yer.* **1.** 'taş'; **2.** 'alçı taşı, alçı'; **3.** 'kireçli, taşlı toprak'; **4.** 'kil'; **5.** 'tarıma elverişli olmayan killi toprak'
< Erm *bur* 'lime, plaster'.
Dankoff : ALT 77. Tietze (Gr [1] 237/231) Rumca πωρί, πουρί 'weisser Sandstein; Tuff' biçimiyle birleştirmişse de, birçok verinin doğrudan doğruya Ermenice *pur*'dan alınmış olabileceğini de dile getirmiştir.

pus, bus, pusa, püse 'ağaçlardan sızan zamk, ağaç balı'. Yerel ağızlarda *pise* (> *pis*) biçimleri de kullanılır.
Tietze'ye göre (Gr [1] 236/217), Rumcadan alınmıştır: R πίσσα 'Pech'. Yerel olarak *pis bal, pisik balı* gibi birtakım biçimler de geçer. Dilimizde 'erik, kayısı gibi ağaçlardan sızan bir çeşit zamk' olarak kullanılan *kedi balı* adının *pisik balı* adına dayandığı anlaşılıyor (halk etimolojisi).

pusat **1.** 'araç'; **2.** 'silâh, savaş aracı'. Yerel ağızlarda *pusat* (ve *busat, bısat*) **1.** 'giysi'; **2.** 'giysilik kumaş'; **3.** 'gelinlik giysi'; **4.** 'gelinlik kumaş' ; **5.** 'çeyiz'; **6.** 'çamaşır' olarak geçer.
Meninski (1680) *pusat'ı* 'Apparatus, instrumentum, utensile, arma, vasa / Werckzeug, Rüstung, Wehr, Troβ, Reisezeug' olarak vermiştir.

Azerî alanında *busat* (ve *büsaṭ*) biçimi kullanılır.

Arapçadan alındığı anlaşılıyor (Ar *bisâṭ* 'Teppich'). Bk. Deny : Principes 97. §.

Kürtçede *pousat* 'selle, bride et autres accessoires pour seller un cheval' olarak geçer.

Daha çok bilgi edinmek için bk. Tietze : Matuz Arm 303-309.

Räsänen : V 387 b ; Tryjarski : Altaistic studies 179 ; Eren : TD 1993/1 : 387.

pusu < busu 'birine saldırmak için saklanarak beklenen yer'.

Orta Türkçede *busuğ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *busu* biçimi kullanılır.

Türkçe *pus-* (< *bus-*)'sinmek; saklanmak' kökünden *-u* (< *-uğ*) ekiyle yapılmıştır. Türkçe *pus-* Türkmencede *bus-* olarak saklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Orta Türkçede de *bus-* olarak geçer.

Sırpça *bùsija, pùsija,* Bulgarca *pusija* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Škaljić: Turc 156, 526; Doerfer: TMEN 742; OLZ 9/10, 1971, 448; Hungaro-Turcica 135; Räsänen: V 90 a; Clauson: ED 373 a; Sevortyan : ÊSTJa 1978, 278-279.

pusula, pusla < busola, pusola 'yön tespit etmek için kullanılan kadranlı araç'

< İtal *bussola* 'mariner's compass'. Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır: İsp *brújula,* Port *bussola,* Fr *boussole,* Ar *būṣla,* R μπούσουλας.

Meyer: TürkSt 83; Foy : KSz 1 : 303; MSOS 11 : 239; Kahane-Tietze: LFL 133; Räsänen: V 387 b.

pusval 'yemenicilerin kullandığı ölçü'.

Kökenini bilmiyoruz.

puşat bk. *pışat.*

puşt 'eş cinsel erkeklerin cinsel zevklerine hizmet eden sapık erkek çocuk'

< Far *puşt* 'a catamite'. Farsçada *puşt* 'arka' olarak kullanılır. Türkçe *peştamal* (< Farsça) sözünde de 'arka' anlamında geçer. Bk. *peştamal.*

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5:45).

Räsänen: V 387 b.

put 'üç dört tel ipekten bükülmüş iplik'.

Kökenini bilmiyoruz.

püren *yer.* 'süpürge otu'. Ağızlarda *piren* biçimi de yaygın olarak geçer.

< R πρίνος 'Steineiche; Kermesstrauch'.

Tietze: Gr (1) 237/228; Eren: TD 1992/2: 171, 192-193.

pürmeçe 'gemiyi kıç tarafından şamandıraya veya başka bir gemiye bağlamaya yarayan ince halat, yedek halatı'

< R πρυμάτσα 'stern fast'. Türkçede *pürmeçe* yanında *permeçe* (ve *pirimeçe*) biçimi de geçer.

Kahane -Tietze: LFL 836.

püsür *yer.* **1.** 'karışık, dolaşık (ip, saç)'; **2.** 'karışık, dolaşık (iş)'; **3.** 'kendirin çöplü kısmı'; **4.** 'yünün eğrilmeye elverişli olmayan kaba kısmı'

< R άπουσούρι 'von Kleidungsstücken, was abgetragen und nicht mehr brauchbar ist; Auswurf, Abfall'.

Tietze: Gr (1) 212/24.

R

radansa 'yelkenlere açılan deliklere ve halat ilmiklerine geçirilen metal halka'
< İtal *radancia* 'thimble'.
Kahane-Tietze: LFL 531.

rafadan < rafıdan 'kaynar suda kabuğu ile az pişirilen (yumurta)'
< R ροφητὸν 'weiches Ei'.
Bulgarca (*rovit, rofit*) ve Sırpça (*ròfito*) gibi Balkan dillerine de geçmiştir.
Meyer: TürkSt 57; Tzitzilis: GrLw 449.

raht 1. 'at takımı'; **2.** 'yolda lâzım olacak şeyler'; **3.** 'döşeme vb. takımları'; **4.** 'pencere ve kapı kanatlarını çerçeveye tutturan menteşe takımı'
< Far *raxt* 'goods and chattels, apparatus; wearing apparel; traps; rich furniture, tapestry, housings, harness'.
Sırpça *raht*, Bulgarca *raxt* biçimleri Türkçeden alınmıştır.
Škaljić: Turc 529-530; Skok: EtRj 3:100.

rahvan 'binek hayvanlarının koşarken bir yandaki iki bacağını aynı anda atan koşma biçimi'
< Far *rahwār* 'a swift, ambling horse'; *rahwar* 'an easy-going nag', *rāhwār* 'a quick, easy, ambling-paced horse', *rāhwar* 'an easy, ambling nag' (< : *rah* 'yol). Farsça *-r*'nin Türkçede *-n*'ye çevrildiği göze çarpıyor.
Türkçeden Sırpçaya *ràhvan* (*ràvan*) olarak geçmiştir (Škaljić: Turc 530).

randa 'gemilerde mizana direğinin gerisindeki yan yelken'
< İtal *randa* 'spanker'. Ostrogotçadan geldiği anlaşılan İtalyanca *randa* sözü, Arapçaya da *randa* olarak geçmiştir. Rumcada 'yelken' olarak kullanılır.
Kahane-Tietze: LFL 535.

ranza 'gemilerin kamaralarında yatak sermek için yapılmış yer'
< İtal (Venedik) *rancio* 'letto sospeso nella stiva usato dai pescatori adriatici'. - İtalyanca *rancio*'nun sonundaki *o* Türkçede *a*'ya çevrilmiştir.
Kahane-Tietze: LFL 534.

raspa 'demir veya tahta yüzeylerdeki eski boyaları çıkarmak veya pürüzleri gidermek için kullanılan iri dişli törpü'
< İtal *raspa* 'rasp'. - Güney ve Doğu Akdeniz dillerinde de kullanılır.
Meyer: TürkSt 49; Kahane-Tietze: LFL 536.

rastık 'kadınların kaşlarını veya saçlarını boyamak için sürdükleri siyah boya'
< Far *rāsuxt* 'antimony, from a mixture of which, with galls, a kind of oil is expressed by a hot iron, with which the ladies anoint the hair of their eye-lids and brows, not only to give them a beautiful black, but to smooth away excrescences'. Farsçada *rāsux* olarak da geçer. Türkçe *rastık* göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur: **rasukt* > **rastuk* > *rastık*.
Sırpça *ràstok* biçimi Türkçeden alınmıştır.
Räsänen: V 388 b.

reçel 'meyveleri şekerle kaynatarak yapılan tatlı'. Ağızlarda *leçer* olarak da geçer.
< Far *rīçāl, rīçār* 'a confection, electuary, preserved fruits'. Farsçada *līçār, līçāl* biçimleri de kullanılır.

Deny : Principes 79; Räsänen: V 389 a; Monchi-zadeh: Xurāsān 330.

reçete < reçeta 'üzerinde doktorun hastaya verdiği ilâçlarla bunların kullanılış biçimleri yazılı olan kâğıt'
< İtal *ricetta* 'reçete'.
Bonelli : Elementi 190; Barbera : Elementi 212; Tietze: Oriens 5: 259, 263.

reçine 'ağaç sakızı, çam sakızı, akındırık'
< R ρετσίνα. Kökeni için bk. Andriotis: EL 308.
Dankoff: EÇ- Glossary 46.

rende 'tahta yüzeylerin pürüzlerini gidermek için marangozların kullandığı araç'
~ Az *rəndə* . - Tkm *rende*. - Krg *irende*. - Özb *randa*
< Far *randa* 'a joiner's plane'.
Bulgarca *rendé* ve Sırpça *erènde, erènda, irènde, irènda, rènde, rènda* biçimleri Türkçeden geçmiştir.
Räsänen: V 389 a.

renk 'cisimler tarafından yansılanan ışığın gözde oluşturduğu duyum'. Yerel ağızlarda *irenk* 'hile', 'eziyet, işkence' olarak da geçer.
< Far *rang* 'color' (Pehl *rang*). Farsçada 'stratagem, fraud, imposture; insincerity, perfidy, disloyalty; playfulness, innocent delusion or frolic, ridicule' olarak da geçer.
Tietze: Pers 151/99.

reşme 'yular, başlık'. Yerel ağızlarda *reşme* yanında *ireşme* yan biçimi de kullanılır.
~ Tkm *irişme* 'yular; dizgin'
< Ar *raşma* 'Halfter, Nasenriemen am Zaumzeug'. Farsçada da *raşma* olarak kullanılır.
Sırpça *rèšma* biçimi Türkçeden alınmıştır.
Tietze: Ar 279/73; Škaljić: Turc 534; Räsänen: V 389 a; Skok: EtRj 3: 132; Muhamedova : MSFOu 158 : 190.

rezene 'sarı çiçekli, yaprakları iplik biçiminde parçalı, hoş kokulu, baharlı meyveleri anason gibi yemeklerde ve içkilerde tat verici olarak kullanılan, çok yıllık otsu bir bitki (Foeniculum vulgare)'
< Far *rāziyāna* 'fennel'.

rıhtım 'bir akar su veya deniz kıyısında doldurularak yapılmış, gemilerin yanaşabileceği yer'
< Far *rīxtim* 'a terrace (upon a roof); a dam or dyke'.
Kahane-Tietze: LFL 8. s.

riyale 'riyale gemisi'
< İtal *reale* 'galera reale, galera principale'. Portekizce, İspanyolca, Fransızca, İtalyanca gibi dillerde de kullanılır.
Kahane-Tietze: LFL 537.

robot 'çeşitli işler yapabilen otomatik araç'. Uluslararası bir söz olarak Fransızca (*robot*), Almanca (*Robot*), İngilizce (*robot*), Rusça (*robot*) gibi dillerde kullanılır. Almancada *Robot* yanında *Roboter* biçimi de geçer.
Avrupa dillerinde kullanılan biçimler Çekçeden alınmıştır. Çek yazarı Karel Čapek (1890-1938) 1920 yılında yazdığı "R.U.R." adlı oyunda tekniğin gelişmesi sonunda insanın yapabildiği her işi yerine getirebilecek kadar gelişen hayalî makine adamlara *robot* adını vermişti. Bu adın Eski Slavcada 'uşaklık, kölelik, kulluk' olarak kullanılan *rabota, robota*'dan geldiği açıktır. Çekçe ve Polcada *robota* 'angarya' anlamına gelir. Sırpça, Hırvatça, Bulgarca gibi Slav dillerinde *ràbota* biçimi 'iş' olarak geçer. Slavca *rabota, robota* biçimleri 'köle, kul' olarak kullanılan *rab, rob*'dan gelir.

Türkçeye Avrupa dilleri (Fransızca) yoluyla girdiği anlaşılıyor.

Bk. Kluge : EtWb[21] s.v. *Arbeit.*

roda 'halat yumağı'

< İtal (Venedik) *roda* 'coil of rope'. İtalyancada *ruota*, Fransızcada *roue* olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 544.

rota 'bir geminin gidiş yönü'

< İtal *rotta* 'course'. - Belli başlı Akdeniz dillerinde de kullanılır: İsp *rota*; Fr *route*, R ρότα.

Kahane-Tietze: LFL 547.

ruba bk. *urba.*

rüzgâr 'yel'

< Far *rūzgār* 'wind, air'. - Dilimizde eski Türkçe *yel*'in yerini almıştır. Ancak eski ve yeni diyalektlerde Türkçe *yel*, olduğu gibi kalmıştır. Bk. *yel.*

Kahane-Tietze: LFL 8. s.; Räsänen: V 390 b.

S

saban 'tarla sürmeye yarayan demir uçlu araç'.

Orta Türkçeden beri 'saban' olarak kullanıldığını biliyoruz (Brockelmann: OGM 18. § η : *sapan*!). Eski Kıpçakçada da *saban* 'saban' olarak geçer. Bundan başka, *saban* (ve *saban yeri*) 'tarla' olarak da kullanılır.

Türkçede türlü ekinlerin taneleri alındıktan sonra kalan saplarına verilen *saman* adının *saban* (< : *sap* 'tarladan harman yerine getirilen ve henüz dövülmeyen ekin') biçiminden geldiği anlaşılıyor: Türk diyalektlerinde *saman* sözü yanında kullanılan *saban* biçiminin 'saman' anlamına geldiğini biliyoruz. Ancak, *saban* biçimi Tatarcada 'yaz ekini' olarak da geçer. Bundan başka, Tatarca ve Kazakçada *saban* 'tarla' olarak da kullanılır. Bu sözü 'tarla' olarak kullanan diyalektlerde sabana *saban ağaç* ('tarla ağacı') adı verilir. Örn. Balkarlar sabana *saban ağaç* adını verirler. Buna göre, *saban sür-* 'tarla (saban) sürmek' anlamına gelir. Türkçe *saban ağaç* 'tarla ağacı' adı sonradan *elliptique* bir biçim almıştır. Türkçe *saban* bu *ellipse* sonunda 'tarla sürmeye yarayan araç' anlamını kazanmıştır. Bk. *saman*.

Eski Türklerin sabana *amaç* adını verdiklerini biliyoruz. Kâşgarlı Mahmut bu adı *amaç* olarak sakladığı gibi, çağdaş diyalektlerin bir bölümünde de *amaç* olarak kalmıştır. Bundan başka, eski Türkler ağaç sabana *bokursı* adını da verirlerdi. Bu adı bu gün yalnız Yeni Uygurlar kullanırlar.

Çuvaşlar sabana *aka* (*akapuś*) adını verirler. Bu adın Türkçe *ek-* (~ Çuv *ak-*) kökünden geldiği açıktır. Bu kökün bir türevi olarak *aka* adı 'sürülmüş tarla' olarak da kullanılır. Türkçe *saban* (< *saban ağaç*) adı gibi, Çuvaşça *aka* adı da *ek-* kökünün bir türevi olarak başlangıçta 'ekin ekilen yer, tarla' olarak kullanılmış, daha sonra da *akapuś* (*aka* 'tarla' + *puś* 'baş') adında 'saban' anlamını almıştır. Son olarak, *akapuś* adı *elliptique* bir biçim (*aka* 'saban') almıştır.

Bu ad Macarcada "Eski Çuvaşça" bir alıntı olarak saklanmıştır (*eke*).

Altay Türkleri sabana *salda* adını verirler. Bundan başka, *andazın* (< Moğolca) adını da kullanırlar.

Kazaklar sabana *soka* adını verirler. Kırgızlar ise *soko* biçimini kullanırlar. Tatar diyalektinde *soka* yerine *suka* biçimi geçer. Başkurtlar ise *huka* biçimini kullanırlar. Yalnız çağdaş diyalektlerde kullanılan bu ad Rusçadan alınmıştır (*soxa*).

Türk diyalektlerinde sabana *koş* adı da verilir. Örn. Kırgızlar *koş* adını 'saban, kara saban' olarak kullanırlar.

Türkmenler kara sabana *künde* adını verirler. Kara Kalpaklar bu adı *günde* olarak kullanırlar. Ancak birkaç diyalektte geçen bu ad Farsçadan alınmıştır.

Türkmenler *azal* adını da 'kara saban' olarak kullanırlar.

Azerî Türkleri kara sabana *xış* (< Farsça) adını verirler. Azerîler 'saban' olarak *kotan* adını da kullanırlar. Doğu Anadolu ağızlarında da *kotan* 'büyük pulluk' olarak geçer. Bk. *kotan*.

Anadolu'da iki çift öküzle çekilen sabana *papura* adı verilir. Bk. *papura*.

Rusça *saban* Türk diyalektlerinden alınmıştır (Şipova: STRJa 267).

Eren: Türkoloji Dergisi 8:11-19; TM 19: 286; Räsänen: V 402 a; Daher: AA 87-89; Clauson: ED 790 a.

saç 'baş derisini kaplayan kıllar'

~ Tkm *şaç*. - TatK *çeç*. - Bşk *ses*. - Nog *şaş*. - KKlp *şaş*. - Kzk *şaş*. - Krg *çaç*. - Şor *şaş*. - Sag *sas*. - Kzl *yaç* (bk. Ramstedt : KSz 15 : 150). - Tuv *çaş*. - Hak *sas*. - Yak *as*. Yakutçada başındaki *s*-'nin düşmesi kuraldır. - Çuv *śüś*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *saç* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *saç* biçimi kullanılır.

Diyalektlerde benzeşme (*assimilation*) yoluyla *saç* > *çaç* (> *çeç*) gibi birtakım biçimler ortaya çıkmıştır.

Radloff: Phon 154; Ramstedt : KSz 15 : 138; Brockelmann : OGM 18. § β ; Räsänen: LTS 175; StO 23, 5 : 29; V 391 b; Németh: ALH 23:3; Egorov: ÊS 224; Clauson: ED 794 a; Doerfer : KhalMat 302.

saçula 'ağaçtan yapılmış dökmeci kalıbı'

< Kİtal *sássola* '*founder's mold'.

Kahane-Tietze: LFL 570.

sadakor 'düz dokunmuş, açık saman renginde bir tür ipek (kumaş)'.

İtalyancadan geldiği anlaşılıyor (İtal *seta cruda* 'ham ipek'). Ancak, *sadakor* biçimi ses yönünden açıklanmaya muhtaçtır.

safra 'gemileri dengede tutmak için sintinelerine konulan ağırlık'. Türkçede *sabura* ve *zafra* biçimleri de kullanılır.

< R (Bizans) σαβούρα 'ballast'. Türkçe *sabura* biçimi Arapçadan alınmıştır (Ar *şābūra*). Azerî alanında kullanılan *safra* biçimi Türkçeden geçmiştir.

Meyer: TürkSt 84; Kahane-Tietze: LFL 837; Deny: Principes 176; Németh: ALH 3 : 196.

sağanak 'birdenbire başlayan, kısa süren şiddetli yağmur'.

Türkçe *sağ-* kökünden *-(a)nak* ekiyle kurulduğu açıktır. Türkçe *boğ-* kökünden yapılmış olan *boğanak* gibi. Bk. *boğanak*. Rumcaya σαγανάκι olarak geçmiştir (Andriotis: EL 313).

sağır 'işitmeyen (kimse)'. Yerel ağızlarda *sanır* olarak da geçer.

~ TatS *sağır*. - KKlp *savur*. Kara Kalpaklar *sanırav* biçimini de kullanırlar. - Kûr *sağır*. - Türkî *sargū* 'sağır'. Göçüşme (*métathèse*) sonunda oluştuğu anlaşılıyor. Türkî alanında *sanrağu* biçimi de geçer.

Eski diyalektlerde geçen biçimleri Clauson (ED 840-841) saymıştır (*sınar* 'a side'). Eski Kıpçakçada *sağır*, *sanır* (ve *sanrav*) olarak kullanılır.

Eski ve yeni diyalektlerde 'tek' olarak kullanılan *sanar* ~ *sınar*'dan çıktığı anlaşılıyor: Tel, Alt *sanar* 'eins von einem Paare'. - Tel, Krg, TatK *sınar* 'einer von einem Paare, unpaarig'. - Kumd *sār*, *sangar* 'çiftin bir teki'. - Yak *anar* **1.** 'iki yandan biri. bir şeyin iki bölümünden biri, bir şeyin yarısı'; **2.** 'çiftin bir teki'. Yakutçada *sanar*'ın başındaki *s*- düşmüştür.

Clauson Teleütçe, Kırgızca, Kazakça, Kara Kalpakça, Tatarca (Kazan), Nogayca gibi çağdaş diyalektlerde yaşayan biçimlerin 'one of two sides', 'one of two (anything)' anlamına geldiğini vurgulamıştır. Brockelmann (OGM 140 § w) *sınar yüz* 'eine Gesichtsseite' örneğini vermiştir.

Bu verilere göre, *sağır* (< *sanır* < *sanar*)'ın 'tek kulaklı', yani 'sağır' anlamına gelen *sanır kulaklı* (< *sanar kulaklı* < *sanar kulaklığ*) adından çıktığı anlaşılıyor. Bu ad doğal bir elips (*ellipse*) sonunda Türkçede *sağır* (< *sanır*) biçimini almıştır.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *sağır* (< *saŋır*) yerine *saŋrav* biçiminin geçtiği göze çarpar: Blk *saŋrau*. - Bşk *haŋrau*. Başkurtçada baştaki *s*-'nin *h*-'ye çevrilmesi kuraldır. - TatK *saŋrau*. - Kzk *saŋrau*. - Türkî *saŋrağu*. - YUyg *sağriğu*. Bu biçimlerin *saŋır*'dan geldiği açıktır.

Türk diyalektlerinde buna benzer adlar yaygın olarak kullanılır: Tel, Alt *saŋar kulak* 'ein Ohr'; *saŋar kös* 'ein Auge'. - TatK *sıŋar küzli* 'ein Einäugiger'; *sıŋar kullı* 'ein Einarmiger'. - Koy *sıgar* 'blind'. Bu biçimin *sıŋar közli* 'tek gözlü', yani 'kör' adından geldiği açıktır. - Yak *aŋar ataxtāx* 'topal, aksak'; *aŋar xaraxtāx* 'bir gözü kör'.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde yabancı kökenli birtakım karşılıklar kullanılır: **1.** Tkm *ker* 'sağır' < Far *kar* (Räsänen : V 254 b) ; **2.** Krg *dülöy*. - Soy, Tel *tüley* < Mog *dülei* (Vladimirtsov: SrGr 287; Kałużyński: ME 44; Räsänen: V 504 b; Rassadin: Zaimstvovanija 19, 22, 24, 28; Sevortyan: ESTJa 1980, 324-325).

Orta Türkçede *üz* (veya *öz*) 'sağır' olarak geçer. Kırgızcada *ez* olarak saklanmıştır (Clauson: ED 279 a).

Kaça, Koybal ve Altay (Oyrot) diyalektlerinde *üsker* 'sağır' olarak kullanılır (Räsänen: V 523 a). Samoyedceye de *üsker* olarak geçmiştir (Joki: Lw SS 375-376).

Eren: TDAY 1954, 32; Deny: Principes 81; Bang: KOsm 2:23 (etimolojik yönden açık olmadığını bildirmekle yetinmiştir); Clauson: ED 814 b (*sağır* 'deaf' biçimiyle hanların yaptığı sürgün avına verilen *sağır* adı arasında bağ kurulamayacağını dile getirdiği gibi, 'deaf' olarak kullanılan *sağır*'ın kökeninin bilinmediğini de seslendirmiştir).

Räsänen (V 114 b) Tatarca *çukrak* 'taub, Taubheit' biçimini *sağır*, *saŋrau* biçimleriyle karşılaştırmıştır. Ancak *sağır*'da (V 393 b) *çukrak* biçimini vermemiştir. Bk. Tenişev : Şiraliev Arm 167.

sağmal 'süt veren, sağılan'

~Az *sağmal*.

Ramstedt'e göre (KWb 317 b), Moğolcadan alınmıştır (Moğ *saġamal*). Şçerbak (İRLTJa 112) da Moğolcadan geldiğini dile getirmiştir. *-mal* ~ *-mel* ekinin Moğolcada yaygın olarak kullanıldığını biliyoruz (Clauson: Studies 203). Ancak bu ekin Türkçede de geçtiğini görüyoruz. Ağızlarda *göçmel* 'bir yere sonradan gelen (kimse)' (*göç-* + *-mel*) olarak kullanılır. Özellikle Kırgızcada *-mal* (~ *-mel*) eki sıklıkla geçer: *bıçmal, bütömöl, kösömöl, közömöl, okumal, sınamal, tanımal, ulamal.* O bakımdan Ramstedt'in açıklaması tartışmaya açıktır. Bu ek üzerine bilgi almak için bk. Tatarintsev: Vlijanie 29.

Brockelmann: OGM 85.§; Räsänen: V 393 a; Gökyay: TDAY 1979-1979, 28; Deny : Principes 81 ; Berta: ALH 45: 207, 213.

sağrı 1. 'hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm'; **2.** 'kalın deri, hayvanın sağrısından çıkan kalın deri'. Ağızlarda 'dağın tepesine yakın yokuş yer' olarak da geçer.

~ Tkm *sağrı: atıŋ sağrısı*. - TatK *saurı*. - Nog *savır*. - KKlp *sawırı* : *atıŋ sawırısı* . - Kzk *sawır*. - Blk *sauru*. - Krg *sörı* **1.** 'sağrı'; **2.** 'yan, kıç'; **3.** 'hayvanın sağrısından çıkan deri'. - Tar *sağra*. - Tel *sürı*. - Şor *sağır*. - Tuv *sär*.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *sağrı* 'deri' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sağrı* biçimi kullanılır.

Yakutçada öz Türkçe sözlerin başındaki *s*-'lerin düştüğünü biliyoruz. Ancak Yakutça *sārı: köm sārı* 'dicke, aber nicht feste Stutenhaut' biçiminde *s*-'nin düşmediği göze çarpıyor. O nedenle bu biçimin Moğolcadan alındığı açıktır. Moğol diyalektlerinde *sāri* 'cuir fait de la peau de la croupe d'un cheval, âne ou mulet' olarak kullanılır.

Farsça *saġrī* biçimi Türkçeden alınmıştır.

Tibetçe *sag-ri, sags-ri* Farsçadan alınmıştır. Bk. Yule, Hobson-Jobson, 818.

Fransızca, Almanca, İngilizce gibi belli başlı Avrupa dillerinde de kullanılır (Fr *chagrin;* İng *shagreen;* Alm *Chagrin*).

Laufer: T'oung Pao 17: 478/123; Ramstedt: KWb 319 b; Ligeti : NyK 49 : 248 ; Doerfer : TMEN 1212 ; Kałużyński : ME 145; Poppe: CAJ 12 : 156; Dobrodomov : ST 2, 1971, 91-92; Räsänen: V 393 b; Clauson: ED 815 a; Abaev : ÊS 3 : 35.

saka[1] *yer.* 'aşık oyununda elde kullanılan büyük aşık'

~ Nog *saka* 'seçme aşık'.

Abaev: ÊS 3: 48.

saka[2] 'başında ve boynunda kırmızı, sarı tüyler bulunan küçük bir kuş (Carduelis carduelis)'

~ TatK *saka* 'saka kuşu'.

saka[3] *yer.* 'balık ağı'

< İtal (Venedik) *saca* (*de la rede*) 'verta (part of the casting net or stow net)'.

Kahane-Tietze: LFL 551.

sakağı 'özellikle atlarda görülen ölümcül bir hastalık, ruam'

~ Kzk *sakau* 'tayların boğazında çıkan ur'. - Krg *sakō* 'taylarda görülen bir hastalık'. Kırgızlar kaba kulağa da *sakō* adını verirler. - Yak *sagıa, soğuo, sobuo* 'hayvanlarda görülen bir hastalık (boğazda çıkan ur)'. Yakutçada başındaki *s*-'nin düşmediği göze çarpıyor. Moğolca *saqağu*'dan geldiği yolundaki görüş düşündürücüdür.

Sırpça *sakàgija* Türkçeden alınmıştır (Skok: EtRj 3:190).

Ramstedt : KWb 308 b; Kałużyński : ME 31, 51.

sakak 'çene altı'. Eski kaynaklarda 'çenenin altındaki et, gerdan' olarak geçer.

~ Tkm *sakak* 'çene, başlıkta çene altından geçirilerek bağlanan bağ, çene bağı, çene kayışı'. - Blk *sagak* 'solungaç'. - Nog *sagak* 'solungaç'. - KKlp *sagak* 'solungaç'. - Kzk *sagak* 'çene altı'. - Krg *sagak* **1.** 'çene altı'; **2.** '(hayvanlarda) döş bağı'; **3.** 'küpeleri birbirine bağlayan gümüş zincir'; **4.** 'başlığın çene altından bağlanan bağı'. Kırgızlar bu bağa *sagaldırık* adını da verirler.

Orta Türkçede *sakak* 'çene' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *sağak* biçimi kullanılır.

Brockelmann (OGM 64. § d) ; 72. § a) *sakak* biçiminin *sakal*'dan ayrılamayacağını yazmıştır. Clauson (ED 807-808) da *sakak*'ın *sakal*'dan ayrılamayacağını dile getirmiştir. Ona göre, *sakak*'ın **sakā*- kökünden geldiği anlaşılıyor.

Ramstedt (KWb 308 a) Moğolca *saġaġ* 'die langen Haare hinter dem Pferdehuf od. unter dem Unterkiefer (des Pferdes)' biçimiyle birleştirmiştir. Bu birleştirmeyi Räsänen (V 396 a) de benimsemiştir. Räsänen, Altayca *saŋat* 'die Stelle unter dem Ohre, wo der Unterkiefer anfängt; die Mandeln am Halse; der Unterkiefer', Teleütçe *saŋıt* 'der Kiefer, die Kinnlade' biçimlerini de saymıştır.

sakal 'erkeklerde yanak ve çenede çıkan kıllar'

~ Tkm *sakgal.* - Blk *sakal.* - Bşk *hakal.* - Nog *sakal.* - KKlp *sakal.* - Kzk *sakal.* - Krg *sakal.* Hal *saqqil.* Doerfer'e göre (OLZ 1971, 9/10, 449, 450)), Halaççada 'kıl' olarak kullanılan *qil*'in analojik baskısı altında *sakal* sözü *saqqil*'e çevrilmiştir. - Alt, Tel, Sag *sağal.* - Hak *sağal.* - Çuv *suxal.*

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*sakal*). Orta Türkçede *sakal* olarak geçer. Kumanca ve Kıpçakçada da *sakal* biçimi kullanılır.

Brockelmann 'çene' olarak kullanılan *sakak* sözüyle karşılaştırmıştır. Clauson da *sakak* sözüyle *sakal* arasındaki yakınlık üzerinde durmuştur. Ligeti de *-l* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir.

Moğolca *saqal* biçiminin Türkçeden geçtiği anlaşılıyor. Macarca *szakál* biçimi de eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır.

Ramstedt: KWb 308 a; Brockelmann: OGM 64. § d, 72. § a; Egorov ÊS 198; Räsänen: V 396; Clauson: ED 808-809; Ligeti: TörK 230; Doerfer : TDAY 1980-1981, 13; KhalMat 302; Joki: Lw SS 259.

sakandırık *yer.* 'baş giysilerinde çene bağı'.

Orta Türkçede *sakalduruk* olarak geçer.

< *sakal* + *-duruk* eki.

Türkçede *sakalduruk* biçimindeki *-l-* sesi *-n-*'ye çevrilmiştir.

Brockelmann : OGM 46. § ; Clauson : ED 810-811 (Türkçe *sakandırık* biçimini vermemiştir).

sakar meke bk. *meke.*

sakarca 'bir çeşit yaban ördeği (Anser albifrons)'

< *sakar* 'hayvanların, özellikle atların alınlarında bulunan ak leke, küçük akıtma' + *-ca* eki. Bk. *sakar meke.* Ağızlarda 'çiğdem' olarak da geçer.

sakırga 'kene'

~ Tkm *sakırtga* 'kene'. - Nog *kasartkı.* - Kum *kasartgı.* - Şor *sartka.* - Tuv *sargı.*

Orta Türkçede *sakırku* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *sakurga* biçimi kullanılır. Kıpçakçada *kasırtka* olarak geçtiğini de biliyoruz.

Eski Kıpçakçada (ve çağdaş Kıpçak diyalektlerinde) kullanılan *kasırtka, kasartkı* biçimlerinin göçüşme (*métathèse*) sonunda oluştuğu açıktır. Türkmence *sakırtga* ve Şorca *sartka* biçimlerindeki *-t-* sonradan türemiştir (Eckmann: TDAY 1955, 15). Bunun gibi, Kıpçakça *kasırtka* (ve Nogayca *kasartkı*) biçimlerindeki *-t-* de ikincil bir sestir.

Türkçede *sakırga* yanında *kene* adı da kullanılır. Bk. *kene.*

Räsänen: V 396 b; Clauson: ED 816; Ligeti: TörK 130.

sakız 'bazı ağaçların ve özellikle sakız ağacının kabuğundan sızan, çiğnendiğinde yumuşayan, hoş kokulu, beyaz renkli reçine'

~ Tkm *sakız.* Türkmenler *sakgıç* biçimini de kullanırlar. - TakK *sağıs, sağız.* - Bşk *hağız.* Başkurtçada baştaki *s-*'nin *h*'ye çevrilmesi kuraldır. Türçe *saman* > Başkurtça *haman* örneğinde olduğu gibi. - Kzk *sağız.* - Krg *sağız.* - Özb *sakiç* (bk. Doerfer: TLT 238; TMEN 1249, 1253). - Hak *sağıs.* - Alt, Tel *sarıs.* - Tel *sarı* 'reçine'. Teleütçede *sarı* biçimi yanında *sarıs* olarak kullanıldığı da göze çarpıyor. O bakımdan *sarı* biçimi kontrole muhtaçtır. - Şor, Tel *sağıs.* - Yak *ıas.* Yakutçada baştaki *s-* düşmüştür. Türkçe *sal* > Yakutça *āl,* Türkçe *söğüt* > Yakutça *üöt* örneklerinde olduğu gibi. - Çuv *suxăr.* Çuvaşçada sondaki *-z*' nin *-r*'ye çevrilmesi kuraldır. Türkçe *sekiz* > Çuvaşça *sakkăr* örneğinde olduğu gibi.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *sağız, sakız* biçimleri geçer. Eski Kıpçakçada da *sakız* olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz.

Farsça *saqîç* biçimi Özbekçeden alınmıştır (Doerfer : TMEN 1249, 1253; TLT 238).

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde reçine veya sakıza *çayır* > *şayır* adı verilir. Bk. Räsänen: V 95 a. Dar bir alanda (Şorca, Sagayca) *çuk* adı da 'reçine' olarak kullanılır.

Bang : KOsm 2 : 29. s. 3. not; Ramstedt : SKE 220; Egorov: ÊS 198; Räsänen : V 396 b; Clauson : ED 817-818; Doerfer : TMEN 1249, 1253; TLT 238.

sakonar *yer.* **1.** 'kiler'; **2.** 'ambarda tahılların konulduğu bölüm'; **3.** 'değirmende öğütülen unun döküldüğü yer'. Ağızlarda *sakunar* ve *sakanar* olarak da geçer.

< R σακκωνάρ' **1.** 'Lager für Säcke'; **2.** 'Speicher' **3.** 'Abteil im Lager für landwirtschaftliche Produkte'.

Tzitzilis : GrLw 454.

saksağan 'karnı ak, kanatları ve kuyruğu kül rengi, diğer yerleri parlak, kara, uzun kuyruklu kuş (Pica pica)'. Ağızlarda *sakça* 'saksağan' (ve 'kara karga', 'ala karga') olarak geçer.

~ Nog *savıskan.* - TatK *sauskan.* - Krg *sakızgan.* - KKlp *sawıskan.* - Kzk *sauskan.* - Alt, Tel *sarıskan.* - Şor *sağıskan.* Şorlar *saptaylak* adını da kullanırlar. - Sag *sāskan.*

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *sağızgan* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sağızgan* biçimi kullanılır.

Ramstedt (NyK 42:237; KWb 354 a) Moğolca *siğaǰağay* biçimiyle birleştirmiştir. Räsänen (V 396 b) Ramstedt'in birleştirmesini vermekle yetinmiştir. Bk. Räsänen: V 158 b. Brockelmann (UJb 8: 261) Kâşgarlı Mahmud'un verdiği biçimi *sağırgan* (!) olarak almış, "doğal bir ses" olarak değerlendirmiştir. Daha sonra (OGM 53. §) *sağızgan*'ı *-gan* ekiyle yapılmış türevler arasında saymıştır. Dmitriev (DAN 13, 1926, 68) de *saksagan*'ı *-gan* ekiyle yapılmış bir örnek olarak vermiştir.

Bang: Túrán 1918, 298. s. 19. not; Pelliot: BSOS 6: 577; Poppe: UAJb 46:129; Menges: CAJ 15: 34-35; Oriens 9:133; Joki : LwSS 286 ; Hegaard: Menges Arm 94; Pritsak: Fürstenliste 70; Eren: TDAY 1960, 323/40; Clauson: ED 818 a.

sakulete < sakuleta 'eski çağlarda kaval toplarıyla atılan bir şarapnel'

< R σακουλέτα 'küçük torba'. Rumca σακουλέτα'nın σακκούλα 'küçük torba' sözüyle İtalyanca *sacchetto*'nun karışması sonunda oluştuğu anlaşılıyor.

Kahane-Tietze: LFL 552; Tzitzilis : Tietze Arm 205-206.

sal[1] 'birçok kalın direk yan yana bağlanarak yapılan, düz ve korkuluksuz ırmak, göl veya deniz taşıtı'. Yerel ağızlarda arabalara sap veya ot yüklemek için yapılan kayık gibi araca da *sal* adı verilir.

~ Tkm *sāl.* - Krg *sal.* - TatK *sal.* - Kzk *sal.* - Alt, Tel, Şor *sal.* - Tuv *sal.* - Bşk *hâl.* - Nog *sal* 'tomrukları suya salma, tomruk sallarını yüzdürme'. - KKlp *sal.* - Yak *āl.* Yakutçada baştaki *s-*'nin düşmesi kuraldır. Türkçe *su* (< *sub*) ~ Yakutça *ū*, Türkçe *söğüt* ~ Yakutça *üöt* örneklerinde olduğu gibi. - Çuv *sulă* ~ OT *sāl.*

Moğolcada da *sal* olarak geçer. Farsça *sāl* Türk diyalektlerinden alınmıştır. Eski bir alıntı olarak Macarcada da kullanılır (*szál*).

Şorcada *saldam* 'akar sular üzerinde köprü olarak kullanılan ağaç' ve *saltım* 'tahta, döşeme' gibi türevleri de kullanılır.

Gombocz: BTLw 119; Ramstedt: KWb 309 a; Eren : KCsA 3: 139; Brockelmann : OGM 18. § β; Joki: LwSS 260-261; Doerfer : TMEN 1218; Sinor: UAJb 33: 171; Egorov: ÊS 194; Räsänen: V 397 a; Clauson: ED 824 a; Ligeti: TörK 300-301.

sal[2] *yer.* 'kaldırım taşı'

< Erm *sal* 'paving stone'.

Dankoff: ALT 649. Bk. Bläsing:AL 20-21. s.

salam 'iri kıyılmış domuz veya sığır etinden yapılan, genellikle soğuk yenen bir çeşit yiyecek'

< İtal *salame.* İtalyanca *salame, sal* 'tuz' (< Lat *sal*) sözünün bir türevidir.

Salam yapımı İtalya'da gelişmiştir. O bakımdan *salame* sözü de İtalyancadan birçok dile geçmiştir: İng *salami;* Fr *salami;* Alm *Salami* (Battisti-Alessio : DizEtIt 5 : 3314 ; Bloch-Wartburg : DictÉtFr[4] 570 ; Kluge: EtWb[21] 620).

Barbera: Elementi 216.

salamura 'peynir, et, balık, turşu, asma yaprağı gibi yiyeceklerin bozulmaması için içinde tutuldukları tuzlu su'

< İtal (Venedik) *salamora* 'brine' (< : Lat *sal* 'tuz').

Bütün Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: Port *salmoura,* İsp *salmuera,* Fr *saumure,* İtal *salamoia,* Ar *salāmūra, salāmūl,* (Malta)*salmùra,* (Cezayir) *šarmūla, sâlâmûra,* (Tunus) *salamòra,* (Suriye) *sanamòra,* (Lübnan) *sanamūra,* R σαλαμούρα. Balkan dillerinde (Bulgarca, Sırpça) de *salamura* olarak geçer.

Meyer : TürkSt 57; Bonelli : Elementi 192; Barbera : Elementi 216; Kahane-Tietze : LFL 557 ; Räsänen: V 397 b.

salapurya 'ticaret eşyası taşımakta kullanılan, 10-15 tonluk, üçgen biçiminde yelkeni olan yük gemisi'

< İtal *slabri* [ç.] 'navicelletti che vanno alla pesca nel Levante' < Fr *slabre* 'small boat used in the fishing of herring' < Felemenkçe *slabber.*

Kahane-Tietze: LFL 604; Räsänen: V 397 b.

salaş 'sebze, yemiş vb. satmak için kurulmuş, derme çatma dükkân'.

Balkan dilleri (Srp *salaš,* Blg *salaš*) yoluyla Macarcadan alınmıştır: Mac *szállás* **1.** 'logement, logis'; **2.** 'abri' < : *száll* 'konmak, yerleşmek'. Rumence *săláş* 'konak, kulübe, çoban kulübesi; Çingene çadırı, çerge' de Macarcadan alınmıştır. Macarca *szállás* Rusçaya da *salaš* 'kulübe' olarak geçmiştir. Tatarca ve Nogayca *şalaş* 'kulübe' biçimi Rusçadan alınmıştır.

Kúnos: NyK 28: 44; Fekete: MNy 26: 264; Crânjală: RumVl 376; Reichenkron : UAJb 25:76; Dmitriev: Stroj 552; Décsy: ULwBulg 28, 58; Tamás: UngElRum 686-688; TESz 3: 661-662; Hadrovics: UElSk 445-446; Dankoff: EÇ-Bitlis 406; EÇ- Glossary 25.

salça 1. 'yemeklere konulmak için yapılan domates veya biber ezmesi'; **2.** 'bazı yemeklere ve en çoğu et yemeklerine domates, bahar gibi şeylerle yapılan sos'

< R σάλτσα < İtal *salsa.*

Tzitzilis : Tietze Arm. 205.

salmastra 'halat tellerinden saç gibi örülmüş olan ip'

< İtal *salmastra* 'sennit; gasket'. Rumcada da σαλμάστρα ve σαλαμάστρα olarak kullanılır.

Barbera: Elementi 216; Kahane-Tietze: LFL 558.

saloz *argo* 'salak'

< R σαλός 'dumm, Idiot'.

Symeonidis: Gr 190/196.

salt 'yalnız, tek, sırf'. Ağızlarda *zalt* ve *saltan* 'yalnız, tek' olarak da geçer. Eski kaynaklarda da *salt* biçimi kullanılır.

~ Kzk *salt, saltaŋ* 'ohne jede Last, Bagage'.

Moğolcadan alındığı anlaşılıyor: Moğ *saltang* 'leicht, ohne Bagage, ohne Esswaren (auf der Reise)'.

Bulgarca *salt* 'yalnız' ve Sırpça *sàlt, sàlte* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 546).

Ramstedt : KWb 310 a; Németh : I. OK 2 : 331; AOH 3 : 195; Dankoff : EÇ - Glossary 80.

salta < saltamarka 'yakasız, iliksiz, kolları bolca bir tür kısa ceket'.

Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İtal *saltambarca* 'cappotto alla marinare'; R σαλταμάρκα. İtalyanca *saltambarca*'daki *-b-* Rumcada *-m-*'ye çevrilmiştir. Türkçe *saltamarka*'nın doğrudan doğruya Rumcadan alındığı açıktır.

Meyer: TürkSt 84; Kahane-Tietze: LFL 562.

salya < salyar 'ağızdan akan su, tükrük'

< R σαλιάρης 'Speichel'.

Sonundaki *-r*'nin düşmesi düşündürücüdür. Türkçede sinonim ve kısmen homonim bir sözün (*yar* 'salya, tükrük') varlığı göz önüne alınırsa, *-r*'nin düşmesi bir kat daha düşündürücü bir sorun değeri kazanır. Ağızlarda dar bir alanda yaşayan *yar* eski bir öğedir. Bk.

Räsänen: V 188 b; Clauson: ED 953 b.

Meyer : TürkSt 41; Barbera: Elementi 216; Tietze : Gr (1) 238/236; Gr (2) 380/336.

salyan *yer.* 'vergi'. Ağızlarda *salyancı* 'vergi toplayan kimse, vergici' olarak kullanılır.

< Far *sāliyān, sāliyāna* 'annual; an annual pension' <: *sāl* 'year'. Kürtçede de *sālyān* olarak geçer.

Tietze: Pers 152/103.

salyangoz 'bahçelerde yaşayan, sarmal kabuklu küçük hayvan (Helix)'

< R σάλιαγκος 'Schnecke'.

Anadolu ağızlarında salyangoza *koklagaz, koklangoz, kavlangoz, kaplangoz* gibi birtakım adlar da verilir. Rumcadan geldiği anlaşılan bu adların biçimlenmesinde *salyangoz*'un analojik baskısı açıktır (Eren : TDAY 1960, 318).

Tietze : Gr (2) 377-378/326; Georgacas : FT 132/109.

saman 'türlü ekinlerin taneleri alındıktan sonra harmanda kalan parçalanmış sapları'

~ Tkm *saman.* - TatK *saban* **1.**'saman'; **2.**'yaz ekini'; **3.** 'tarla'. - Kzk *saban* **1.** 'saman'; **2.** 'tarla'. Kazaklar *saban* yanında *salam* 'saman' biçimini de kullanırlar. - Bşk. *halam* 'saman'. - KKlp *saban.* - Nog *salam.* Nogaylar samana *toban* adını da verirler. - Blk *salam* 'saman'. - Alt *salam.* - Krg *saman.* Kırgızlar *saman* adı yanında *samal* biçimini de kullanırlar. - Özb *somon.* - Tuv *savaŋ*. Sonundaki *-ŋ* sonradan oluşmuştur.

Eski Uygurca belgelerde *saman* olarak geçer. Orta Türkçede de *saman* (Çiğilce) olarak kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar samana *kevük* adını verirler. Bu ad çağdaş Anadolu ağızlarında *gevik* (< *kevik*) olarak saklanmıştır. Bk. *gevik.* Eski Kıpçakçada da bu ad *kevük* olarak geçer.

Mukaddimetü'l-edeb'in Buhara yazmasında *hap. leg.* olarak *sanaman* biçimi geçer (Borovkov : TLL 106).

Türkçe *sap* 'tarladan harman yerine getirilen ve henüz dövülmeyen ekin' kökünden yapılmış bir türev olduğu anlaşılıyor: *sap* + *-(a)n* küçültme eki > *saban* > *saman.* - Bu türevdeki *-(a)n* eki eski ve yeni Türk diyalektlerinde yaygın olarak kullanılır. Türkçe *sap* kökünden geldiğine göre, *saman*'ın *saban*'dan çıktığı açıktır. *Saban* > *saman* değişmesi, *-n* ünsüzünün baskısına dayanan bir benzeşmedir. Türkçe *taban* > *taman* benzeşmesi gibi.

Çağdaş diyalektlerde *saban* (> *saman*) adı yanında kullanılan *salam* biçimine gelince : Bu biçimin *saman*'dan çıktığı açıktır. Kırgızcada *saman* yanında *samal* biçiminin geçtiğini biliyoruz. Bu biçim diyalektlerde sık sık rastlanan bir benzeşmezlik (*dissimilation*) olayı sonunda oluşmuştur. Buna göre, Kazakça, Tatarca (ve Başkurtça) gibi birkaç diyalektte kullanılan *salam* (> Başkurtça *halam*) biçimi, göçüşmeli (*métathétique*) bir biçimdir : *saman* > *samal* > *salam.* Kırgızcada gördüğü-

müz *samal* biçiminin de göçüşme sonunda oluştuğu açıktır. Bk. Eren: TDAY 1953, 177.

Bu duruma göre, *salam* biçiminin Rusçadan geçtiği yolundaki sav yanlıştır. Rusçada samana *soloma* (< Slavca *slama*) adı verilir. Rusça *soloma* adı Türk diyalektlerinde kullanılan *salam* biçimini ses bakımından karşılayamaz. Türk diyalektlerinde Rusça *soloma*'nın sonundaki *a*'nın düşmesi de kolay kolay açıklanamaz.

Diyalektlerde *saman* yanında kullanılan *saban* biçiminin 'saman' anlamına geldiğini biliyoruz. Ancak, *saban* biçiminin Tatarcada 'yaz ekini' olarak kullanıldığına da tanık oluyoruz. Bundan başka, *saban*'ın 'tarla' olarak kullanıldığını da görüyoruz. Bu adı 'tarla' olarak kullanan diyalektlerde sabana *saban ağaç* 'tarla ağacı' adı verilir. *Saban ağaç* adı sonradan *elliptique* bir biçim almış, *saban* 'tarla sürmeye yarayan demir uçlu araç' olarak yaygınlaşmıştır. Bk. *saban*.

Çuvaşçada 'saman' olarak kullanılan *ulăm* sözünün *saman*'ın *salam* biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır (Räsänen: TLT 238; Egorov: ÊS 272).

Doerfer'in belirttiği gibi, Clauson'un Türkçe *saman*'ın Farsçada 'yonca' olarak kullanılan *saman*'dan geldiği yolundaki açıklaması olası sayılamaz (TMEN 1337).

Eren: KCsA 3: 134-135; TDAD 1953, 177; Türkoloji Dergisi 8 : 4-13 ; Brockelmann: OGM 18. §; Daher: AA 87-88; Pritsak : PhTF 1 : 80; Doerfer : TMEN 1337 ; Ligeti: AOH 4 : 140-141; Abaev : ÊS 3 : 28; Zajączkowski: Związki 13; Muhamedova: İİTJa 145-146; Räsänen: V 399 b; Clauson: ED 829.

samur 'Kuzey Avrupa'da yaşayan ve postu için avlanan küçük bir hayvan'

~ Az *samur*. - Tkm *samır*.

Şçerbak (İRLTJa 143) Farsça *sämur* biçimiyle karşılaştırmıştır. Steingass Farsça *sammūr* 'the Scythian weasel or marten, the sable' biçimini Arapça olarak, daha sonra *şamūr* 'sable (fur)' biçimini de Türkçe olarak vermiştir. Arapçada *sammūr* 'martre-zibeline' olarak geçer. Bk. Ligeti : TörK 372. Doerfer'e göre (TMEN 1265) *samur* köken bakımından Farsçadır. Bazin (SChron 482-483), Osmanlı sözlükçülerinin *samur*'u kimi kez Farsçaya, kimi kez de Arapçaya bağladıklarını dile getirmiş, ancak bu kemirgenin İran'da ve Arap dünyasında yaşamadığını vurgulamıştır. O açıdan samurun yaşadığı toprakları göz önüne alan Bazin, bu kemirgene verilen adın Sibirya veya Türk kökeninden geldiğini düşünmüştür. Bazin, *samur* adının Türkçe **sam-/ *som-* 'ronger, grignoter' kökünden *-ur* ekiyle yapılmış bir türeve benzediğini yazmıştır.

Çağdaş diyalektlerde samura daha çok *kiş* adı verilir: Alt, Tel *kiş*. - Nog *kis*. - Krg *kiş*. - Kzk *kis*. - Sag *kis*. - Yak *kīs* 'samur, Mustela zibellina'. Bu ad Eski ve Orta Türkçede de *kiş* olarak geçer. Türkçe *kiş* Samoyed diyalektlerine de geçmiştir (Donner: JSFOu 40, 1: 5 ; Joki : LwSS 290-291 ; Németh : Honf-Kial 118; Şçerbak: İRLTJa 143; Doerfer : TMEN 1698).

sancak 1. 'bayrak'; **2.** 'gemilerin sağ yanı'

< *sanç-* 'batırmak, saplamak' + *-kak* eki.

Türkçeden Arapça ve Farsçaya da geçmiştir. Kahane - Tietze : LFL 7. s. Bk. Tietze : ZBalk 18 : 190/223. Németh: AOH 3 : 16. Sikirić'in Farsça *sancūq*'tan alındığı yolundaki savı yanlıştır (POF 8-9: 239).

Clauson : StO 28,2 : 8-9.

sandal 'kürekle yürütülen küçük deniz teknesi, kayık'

< R (Bizans) σανδάλιον 'type of boat'. Arapça (*şandal, sandal, sandāl, şandāl*) ve Farsça (*sandal*) gibi komşu dillere de geçmiştir. İtaylancada da *sándalo* olarak kullanılır.

Kahane-Tietze: LFL 839.

sank 'kuş tersi, kuş gübresi'. Yerel ağızlarda *sangı* olarak da kullanılır. Türkçede *sağı* biçimi de geçer. Bu biçim ile *sank* arasındaki bağ ses yönünden açıklanmaya muhtaçtır.

~ OT *saŋ* 'kuş gübresi'.

Ramstedt (NyK 42: 232) Moğolca *sangisun* 'kuş gübresi' biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Ramstedt: KWb 313 a.

Türkçeden Kürtçeye *zank* 'excréments d'oiseaux' olarak geçmiştir.

Räsänen: V 401 b; Clauson (ED 831 b) Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *saŋ* biçimini saymışsa da, Türkçede kullanılan *sank* (ve *sağı*) biçimleri gözünden kaçmıştır.

sap **1.** 'bitkinin dal, yaprak, çiçek gibi bölümlerini taşıyan, ağaçlarda odunlaşarak gövde durumunu alan bölüm'; **2.** 'çiçek veya yemişi dala bağlayan ince bölüm'; **3.** 'bir aracı tutmaya yarayan bölüm'; **4.** 'iplik, tire, ibrişim gibi şeylerde iğneye geçirilen bir dikişlik iplik'; **5.** 'demet durumundaki ekinler'

~ Tkm *sap.* - TatK *sap.* - Nog *sap.* - KKlp *sap.* - Kzk *sap.* - Krg *sap.* - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça *sap.* - Tuv *sıp.* - Yak *sap* 'bir dikişlik iplik'. Yakutçada Ana Türkçe *s-*'lerin öz Türkçe sözlerde düştüğünü biliyoruz. Türkçe *sal* ~ Yakutça *āl*, Türkçe *saç* ~ Yakutça *as*, Türkçe *süt* ~ Yakutça *üt* örneklerinde olduğu gibi. O bakımdan Yakutça *sap* biçiminin komşu diyalektlerden kalma bir alıntı olduğu açıktır.

Orta Türkçede *sap* 'sap; kılıç veya bıçak sapı' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sap* biçimi kullanılır.

Çağdaş diyalektlerde *sabak* (< *sap* + *-(a)k*) türevi yaygın olarak kullanılır. Bunun gibi, *saban* (> *saman*) da *sap*'ın eski bir türevidir. Bk. *saban, saman.*

Räsänen: V 401 b; Clauson : ED 782 b.

saparta **1.** 'gemi bordasındaki top çıkarılan dört köşe boşluk ve açıklık'; **2.** 'bir batarya topun birden ateş etmesi, alabanda ateşi'. Dilimizde *zaparta* olarak da geçer. Baştaki *s-*'nin *z-*'ye çevrilmesi normaldir.

< İtal *sabordo* 'portello' < Fr *sabord.* Fransızca *sabord*'un kökenini bilmiyoruz.

Meyer: TürkSt 84; Tagliavini: Annali N.S. 196; Kahane-Tietze: LFL 550.

saraç 'koşum ve eyer takımları yapan kimse'

< Ar *sarrāc.*

Türkçede Arapça *-rr- gémination*'u yalınlaşmıştır. Arapça *darrāba* > Türkçe *taraba,* Arapça *qassab* > Türkçe *kasap* örneklerinde olduğu gibi. Buna karşılık *bakkal, sarraf* gibi örneklerde Arapça *gémination*'un olduğu gibi saklandığını biliyoruz.

sarat *yer.* 'büyük delikli kalbur'

< Ar (Suriye) *sarrād* 'crible à charbon, à gravier'. - Arapça *sarrād* biçimindeki *gémination* Türkçede yalınlaşmıştır. Türkçe *taraba* (< Arapça *darrāba*) örneğinde olduğu gibi.

Anadolu ağızlarında büyük gözlü kalbura daha çok *gözer* adı verilir. O bakımdan *sarat* dar bir alanda kalmıştır.

Kürtçede de *serrad* 'crible à grands trous' olarak kullanılır.

Tietze: Ar 282/91. Tietze'nin yazısını gözden kaçıran Dankoff (ALT 659) *sarat*'ın Ermeniceden geçtiğini yazmıştır. Bk. Eren: TD 1995/2 : 878.

saray 'hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu büyük yapı'

~ Tkm *saray* **1.** 'hükümdarların oturduğu büyük yapı'; **2.** 'hayvan pazarı'. - Nog *saray* 'ahır'. - TatK *saray* 'ahır'. - Kûr *saray* 'ahır'. - Krg *saray* **1.** 'han'; **2.** 'han sarayı': *kan saray, ak saray.* - Kzk *saray.* - KKlp *saray*

< Far *sarāy* 'a house, palace, grand edifice, king's court, seraglio'.

sarban 'deveci'. Yerel ağızlarda daha çok *sarvan* ve *savran* olarak geçer.
~ Tkm *sarvan* 'deve çobanı'
< Far *sārbān, sārvān* 'a camel-driver' (< : *sār* 'camel' + *-bān* 'keeper of').
Tietze: Pers 153/105 (*sār*'ın 'head' olarak verilmesi bir *lapsus*'tur); Räsänen : V 411 a.

sardalye 'gümüş renginde, pullu ve 10-15 cm boyunda, küçük bir balık'. Dilimizde *sardela* olarak da geçer.
< R σαρδέλλι, [ç.] σαρδέλλια.
Georgacas : FT 132/112.

sardun 'balıkçıların kullandığı bir çeşit halat'
< *sardon*
< R σαρδόνι, σαρδούνι 'rope sustaining the upper edge of a fishing net'.
Kahane-Tietze: LFL 840; Georgacas : FT 141/226.

sargos > sargoz 'rengi altın sarısı olan, Akdeniz'de yaşayan bir balık (Sargus salvieri)'
< R σαργός 'Sargus Rondoletii'.
Robert: Noms indigènes 168. s. 2. not; Georgacas: IT 132; FT 132/111; Tzitzilis: GrLw 456.

sarımsak 'bir bahçe bitkisi (Allium sativum)'. Ağızlarda *samırsak* olarak da geçer. Bu biçimin göçüşme (*métathèse*) sonunda oluştuğu açıktır.
~ Tkm *sarımsak*. - TatK *sarımsak*. - Nog *sarımsak*. - KKlp *sarımsak*. - Kzk *sarımsak*. - Blk *sarısmak*. Balkarca *sarısmak* göçüşmeli bir biçimdir. - Krg *sarımsak* 'sarımsak (daha çok yaban sarımsağı)'.
Orta Türkçede *sarmusak* (sic!) ve *samursak* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *sarmusak* biçimi düşündürücüdür. Bu biçimi Türkçe *sarmısak* biçimiyle doğrulamak kolaydır. Ancak diyalektlerde geçen *sarımsak* biçimlerinin tanıklığına dayanarak *sarmusak* biçiminin *sarumsak* diye okunması da düşünülebilir. Doerfer'e göre, Orta Türkçe *sarmusak* kesin olarak orijinal biçimdir. Bu biçimin göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluştuğu anlaşılıyor. Eski Kıpçakçada *sarımsak* biçimi kullanılır.
Zajączkowski'nin Türkçe *sar-* kökünden geldiği yolundaki açıklaması kuşkuludur (Doerfer : TMEN 1238). Ancak, *sarımsak* türevi biçim yönünden açıklanmaya muhtaçtır.
Orta Türkçede sarımsağa *basar* adı da verilir (Clauson: ED 374 b).
Türkçeden Moğolca ve Tacikçeye de geçmiştir (Doerfer: TMEN 1238).
Teleütler sarımsağa *manır* (veya *pağır*) adını verirler (Ramstedt : NyK 42 : 232). Altay Türkleri de *pağır* adını kullanırlar. Bu adın Moğolcadan geldiği açıktır (Damdinov: Sanjeev Arm 52; Doerfer: CAJ 35: 147).
Zajączkowski: Sufiksy 38 ; Ramstedt: KWb 319 a; Räsänen: MTS 110 (*samur-sak*); V 404 a; Clauson: ED 853 b.

sarp 'dik, çıkılması ve geçilmesi güç, yalçın'. Ağızlarda *zarp* **1.**'sarp, yalçın'; **2.** 'güç' olarak geçer.
~ Az *sarp*.
Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *sarp* 'güç' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'un bu sözü vermediği göze çarpıyor. Eski Kıpçakçada da *sarp* 'güç' olarak kullanılır.
Räsänen: V 404 b; Clauson: ED 845 a.

sarpa 'boyu 35 cm kadar olan bir Akdeniz balığı'. Ağızlarda *salpa* olarak da geçer.
< R σάρπα, σάλπα.
Fasmer [Vasmer] : Živaja Starina 18 : 89 ; Georgacas : FT 132/113.

sarpın **1.** 'tahıl kuyusu, zahire ambarı, silo'; **2.** 'ekmeği koymaya yarayan dört gözlü sandık'. Ağızlarda *serpin* olarak da geçer.
< R σαρπίν 'Speicher, Lagerhaus für Agrarprodukte'.

Eremeev: Êtnogenez 237-238, 257; Tzitzilis: GrLw 458; LB 32: 186, 188; Räsänen: V 404 b (kökenine ilişkin bilgi vermemiştir); Eren : TD 1993/2 : 63-64.

sarvan bk. *sarban*.

satıl bk. *sitil*.

satır 'et kesmeye, kemik kırmaya yarayan, ağır ve enli bir tür bıçak'
< Ar Far *sāṭūr* 'a butcher's large knife'.
Ligeti : AOH 17 : 10; Räsänen: V 405 b (kökenini vermemiştir).

savan *yer.* **1.** 'yaygı, örtü'; **2.** 'pamuk ipliğinden yapılan kalınca kilim, çul'
< Erm *sawan* 'bedspread'.
Dankoff : ALT 663.

savla (> **savlo, savlu**) < **savula** 'gemilerde bayrakları direğe çekmekte kullanılan ince ip'
< İtal *sagola* 'line; flag halyard line'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır : İsp *saula*. - İtal *sagola, savola*. - Ar (Cezayir) *ṣāwlū*.
Kahane-Tietze: LFL 556.

savran bk. *sarban*.

sayta *yer.* 'yay'. Dar bir alanda *çete* 'çocukların kuş vurmak için kulandıkları sapan' olarak da kullanılır.
< R σαγίττα (< Lat *sagitta*), σαΐττα 'Pfeil; Weberschiffchen; Schleuder'.
Tzitzilis : GrLw 452; Tietze Arm 205.

sayvan 'etrafı açık, üstü örtülü yer'. Yerel ağızlarda *sayvan* yanında *sayvant* biçimi de kullanılır. Anadolu'da 'ağıl, mandıra' olarak da geçer.
< Far *sāyabān* 'an umbrella; a parasol' (< *sāya* 'ombre' + *-bān, -vān* 'keeper, guardian'). Ağızlarda kullanılan *sayvant* biçiminin sonundaki *-t* Türkçede türemiştir. Türkçe *pazvant* (< Far *pāsbān*) biçimindeki *-t* gibi.
Bulgarca *sajvant* ve Sırpça *sàjvan, sàjvant* Türkçeden alınmıştır.
Tietze: Pers 154/107; Kakuk: ÉlOsm 354; Räsänen: V 395 b.

sazan 'göllerde ve bataklıklarda yaşayan bir balık (Cyprinus carpio)'. Ağızlarda *sarı balık* adı da verilir.
~ Az *sazan* (*balığı*). - Tkm *sāzan*. - Nog *sazan*. - Bşk *hazan*. - Kzk *sazan*. - KKlp *sazan*. - Krg *sazan*.
Türkçe *saz* 'çamur, bataklık' kökünden geldiği anlaşılıyor: *saz* + *-(a)n* küçültme eki. Türkçede *-(a)n* eki isim köklerinden yeni türevler yapımında kullanılır. Türkçe *saman* (< *saban* < : *sap*) adında olduğu gibi. Bk. *saman*. Buna göre, *sazan*'ın *elliptique* bir ad olduğu açıktır (*sazan balığı* 'bataklık balığı').
Türkçede anlam ve yapı bakımlarından *sazan*'a benzer birçok örnek vardır. Örn. göllerde ve bataklıklarda yaşayan bir balığa *çamurcuk* adı verilir. Bunun gibi, *çopra* (*balığı*) adının da 'sık çalılık veya sazlık' olarak kullanılan *çopra*'dan geldiği açıktır. *Kiliz balığı* adı da 'saz, kamış' anlamına gelen *kiliz*'den çıkmıştır.
Rumca σαζάνι Türkçeden alınmıştır (Andriotis : El 313). Farsçada da *sāzān* olarak kullanılır. Rusça *sazan* da Türkçeden geçmiştir (Vasmer : REW 2: 568). Rusça (ve Bulgarca) *šaran* biçiminde Çuvaş özellikleri göze çarpar (Vasmer: ZSlPh 19: 65; REW 3: 375). Kalmıkça *sazŋ, sazān* da Türkçeden alınmıştır (Ramstedt: KWb 316 b).
Räsänen: V 406 b; Nauta: CAJ 16:9 (< *sāzgan*!).

sebze 'pişirilerek yenen bitki, göveri'
< Far *sabza* 'a green herb, a pot-herbe' (*sabz* 'green' + *-a* eki). Türkçede Arapça çokluk ekiyle yapılan *sebzevat* (> *zerzevat*), *zerzavat, zarzavat* biçimi de kullanılır. Dilimizde baştaki *s-* sesinin *zerzevat* biçiminde *z-*'ye

çevrildiği göze çarpıyor. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Németh: ALH 3 : 190-198.
Bouvat: KSz 4: 326; Németh : ALH 3 : 192 ; Battersby: Arat Arm 111.

seğmen 'bayram günlerinde, düğünlerde törene yerli giysilerle, atlı ve silâhlı olarak katılan delikanlı'. Yerel ağızlarda *seymen* ve *seyman* olarak da geçer.
< Far *sagbān* 'a dog-keeper' (< : *sag* 'dog'+ *-bān* 'keeper of'). Farsça *sagbān* > Türkçe *seğmen* için bk. Farsça *baġbān* > Türkçe *bağvan* > *bağman*. Bk. *sekban*.
Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Bk. Kakuk: ÉlOsm 356.
Németh: ALH 3: 183; Tietze: Pers 152/102; Räsänen: V 407 b.

seğrik *yer*. 'peynir kurdu'. Ağızlarda *seyrik* biçimi de yaygın olarak kullanılır.
'Sinek konan etlerde kurt yumurtaları oluşmak' anlamında kullanılan *seğrimek* (> *seyrimek*)'ten geldiği anlaşılıyor : *seğri-* + *-k* > *seğrik*.

sekban '(eskiden) Osmanlı saraylarında av köpeklerine bakan kimse'
< Far *sagbān* 'a dog-keeper' (< : *sag* 'dog' + *-bān* 'keeper of'). Bk. *seğmen*.
Osmanlı saraylarında av köpeklerine bakan kimselere *itçi* adı da verilmiştir.
Tietze : Pers 152/102; Kakuk: ÉlOsm 356.

seki[1] **1.** 'ormanlık, kayalık yerlerde merdiven basamağı biçiminde düzlük'; **2.** 'toprağın kayıp akmasını önlemek için çekilen duvar'; **3.** 'merdiven, merdiven basamağı'; **4.** 'oturmak için evlerin önünde kullanılan taş; oturmak için yapılan set'; **5.** 'alçak ayaklı iskemle'; **6.** 'kerevet, karyola'
~ Az *səki*. - Tkm *seki* 'kerevet, karyola'. - TatK *seki, siki* 'kerevet'. - Bşk *hike* 'kerevet'. - Krg *seki* 'dağ eteklerinde küçük düzlük'. - Çuv *sak, sakă* 'kerevet; sıra'.
Orta Türkçede *sekü* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sekü* biçimi kullanılır.
Tietze (Gr [2] 381/338) *seki*'nin köken bakımından Farsça olduğunu yazmış (*sakū* 'en elevated bench, platform'), ancak daha sonra (ZBalk 18:191/228) Farsça *sakū* 'an elevated bench, platform', Kürtçe *seko* 'bench, platform of beaten earth or masonry', 'banc large pour dormir, chambrette à l'entrée d'une maison' gibi biçimlerin Türkçeden alındığını dile getirmiştir.
Ramstedt'in *seki*'yi Korece *sjek* 'a mat, matting, seat' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (Ligeti : TörK 49).
Macarca *szék* 'a chair, a seat' biçimi eski bir Türk dilinden alınmıştır.
Gombocz: BTLw 181; Ramstedt: SKE 227; Joki: LwSS 298-299; Egorov: ÊS 175; Doerfer: TMEN 262; Räsänen: V 408 b; Clauson: ED 819 a; Ligeti: TörK 49, 121-122; TESz 3:699, Berta : ALH 45 : 213.

seki[2] 'at, eşek ve sığırların ayaklarında bileğe veya dize kadar olan aklık'. Yerel ağızlarda daha çok *sekil* olarak kullanılır. Eski sözlüklerde de *sekil* biçiminde geçer.
~ Tkm *sekil*. - Çuv *sakăl*.
Türkçede *sekil*'in sonundaki *-l* düşmüştür.
Eren : KCsA 3 : 141-142 ; Laude-Cirtautas: Farbbez 113; Egorov: ÊS 175.

sekiz 'yediden sonra gelen sayının adı'
~ Tkm *sekiz*. - Nog *segiz*. - Blk *segiz*. - KKlp *segiz*. - Kzk *segiz*. - Krg *segiz*. Güney ağızlarında *sekkiz* biçimi de kullanılır. - Özb *sakkiz*. - Şor *segis*. - TatK *sigiz*. - Tuv *ses*. - Yak *ağıs*. Yakutçada baştaki *s-*'nin düşmesi kuraldır. Türkçe *sal* ~ Yakutça *āl*, Türkçe *söğüt* ~ Yakutça *üöt* örneklerinde olduğu gibi. - Çuv *sakăr, sakkăr*. Sondaki *-z*'nin *-r*'ye çevrilmesi kuraldır.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede de *sekiz* (ve *sekkiz*) olarak geçer. Eski Kıpçakçada *sekiz* biçimi yanında *sekkiz* olarak da kullanılır. Bk. *seksen.*

Schmidt : MSFOu 67 : 367 ; Ramstedt: Lautlehre 151, 184 ; Formenlehre 64; Räsänen: MTS 76, 78 ; V 408 b ; Egorov : ÊS 173; Clauson: ED 823; Malov: Marr Arm 272; Doerfer : TMEN 1254.

seklem 'kıldan, yünden dokunmuş çuval'.

Kökenini bilmiyoruz.

Dankoff: EÇ- Glossary 81.

sekmen 1. 'arkalıksız iskemle'; **2.** 'merdiven basamağı'

< *seki* 'arkalıksız iskemle' + *-men* eki. Yerel ağızlarda *sekmen* yanında *sekmeç* (< *seki* + *-meç*) biçimi de kullanılır. Bk. *seki*[1].

Berta : ALH 45 : 213.

seksen 'yetmiş dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Tkm *segsen.* - Blk *seksen.* Balkarlar *tört cıyırma* ('dört yirmi') adını da kullanırlar. Bk. Räsänen : Şiraliev Arm. - Krg *seksen.* - KKlp *seksen.* - Nog *seksen.* - Alt *sekizen.* - Hak *sigizon.* - Tuv *sezen.* - SUyg *sakıson, sakson.* - Yak *ağıs uon.* - Çuv *sakărvunnă.*

En eski yazıtlardan başlayarak *sekiz on* biçimi kullanılır. Bu biçim diyalektlerde *sekson* > *seksön* > *seksen* biçiminde birleşmiştir.

Türkçe *doksan* da yapı bakımından *seksen*'e benzer: *tokuz on* >> *doksan. Altmış* ve *yetmiş* adlarında *altı* ve *yeti* (> *yedi*) sayılarına *on* yerine *mış* ~ *miş* eki getirilmiştir: *altı* + *mış* > *altmış*; *yeti* + *miş* > *yetmiş*. Bk. *altmış, yetmiş.*

Hartmann : KSz 1 : 155; Räsänen: MTS 80-81; Ligeti: MNy 74: 267. Bazin : SChron 74.

sel 'sürekli yağmurlardan veya eriyen karlardan oluşan, geçtiği yerlere zarar veren taşkın su'

~ Tkm *sïl.* - Krg *sel.* - KKlp *sel* - Kzk *sel*

< Ar *sayl.*

Farsçaya da *sayl* 'water flowing, a torrent, flood, flux' olarak geçmiştir. O açıdan Türk diyalektlerine Farsça yoluyla geçtiği anlaşılıyor.

Kalmıkça *sel* 'Berglawine, Schneelawine' de Farsçadan alınmıştır (Ramstedt: KWb 322 a). Räsänen: V 408 b.

sele 'yayvan sepet'

< Ar *salla* 'kleiner Korb aus Weidenruten'. - İran dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Far *salla* 'wicker, or snake-catcher's basket'; Krt *sele* 'grand panier d'osier'. - Arapça *salla*'nın Türkçede *sele*'ye çevrilmesi normaldir. Arapça *gémination*'ların dilimizde çokluk yalınlaştığını biliyoruz (Tietze: Ar 315).

Tietze: Ar 283/99; ZBalk 18: 191/230; Räsänen: V 408 b; Eren : TD 1993/2 : 59-60.

sele bk. *sere.*

selek *yer.* 'eli açık, cömert'.

Kökünü bilmiyoruz.

Eren: TD 1993/2 : 60-61.

selen 'ses, haber, bilgi, sava'. Anadolu ağızlarında *seleŋ, selenk* olarak da geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

selfin bk. *celfin.*

selmin 'dokuma tezgâhında bezin sarıldığı ağaç'. Ağızlarda *sermin* olarak da geçer. Kıbrıs ağzında da *selmin* biçimi kullanılır.

< Erm *salmin, salman, salmōn, salmi, slwēn, srmin, salmin* 'stick on loom around which the cloth is gradually wound...'.

Deny: Principes 41. § ; Eren: Türkoloji Dergisi 1: 10-11; Dankoff: ALT E 180.

selvi bk. *servi.*

selviçe 'gemi armasında bulunan oynak halat'

< *serviçe.* Türkçede *selvise* (< *servise*) biçimi de kullanılır.

< R σερβίτσια [ç.] < İtal *servizi* [ç.] 'running rigging'.
Kahane-Tietze: LFL 598.

seme 'sersem, ahmak, alık, beceriksiz'
< Ar *sama*.
Arapçadan Farsçaya da *sama* 'foolish, silly, giddy' olarak geçmiştir.

semer 'beygir, katır, eşek gibi hayvanların sırtına yerleştirilen, üzerine yük bağlanan veya binilen, iskeleti ağaçtan yastık'
< R σαμάρι 'Lastsattel'.
Rumca σαμάρι'nin 'yük hayvanı' olarak kullanılan σαγμάριος'tan geldiği anlaşılıyor (< : σάγμα 'yük') (Moravcsik: Melich Arm 271). Bk. Andriotis: EL 315.
Bulgarca *semér* 'yük yastığı' Türkçeden alınmıştır. Sırpça *sámar*, Bulgarca *samár* biçimlerinin Rumca veya Latinceden alındığı anlaşılıyor (Lat *sagmarius* 'yük hayvanı'). Doğrudan doğruya veya Latince yoluyla belli başlı Avrupa dillerine de geçmiştir. Bk. Meyer-Lübke: REW 7512. Macarca *szamár* 'eşek' biçiminin kökeni karışıktır. Bk. Kniezsa : SzlJsz 746-748; TESz 3: 668.
Miklosich: TE 2: 53; Meyer: TürkSt 40; Foy: MSOS 11 : 245 ; Barbera : Elementi 229 ; Räsänen: V 409 b; Baskakov : TVJa 244 (Türkçe *semer* ile Farsçada bir tür mantara verilen *sämärux* adı arasında anlam bakımından bağ kurmayı denemiştir).

senek *yer.* 'çam ağacından yapılmış su kabı, bardak'. Ağızlarda *sinek* (< *siŋek*) olarak da kullanılır.
~ Az *senək*
~ OT *seŋek* 'ağaçtan oyulmuş su kabı'. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *seŋek* Oğuzca bir biçimdir. Eski Kıpçakçada da *seŋek* olarak geçer.
Kökünü bilmiyoruz. Moğolca *senggesün, segesün* biçimleriyle birleştirilmesi yanlıştır.
Németh: InschrNSzM 29 ; Ramstedt : KWb 321 b, 324 b; Räsänen: V 410 a, 423 a; Muhamedova : İİTJa 151; Clauson : ED 838 ; Tietze: ZBalk 18:191/231.

senir 'iki dağ arasındaki sırt'. Ağızlarda *seğir* ve *sengir* olarak da geçer.
~ Alt, Tel *seŋir* **1.** 'dağ burnu, dağ uzantısı, burun'; **2.** 'köşe'. - Kzk *seŋgir* 'yüksek dağ sırtı'. - Krg *seŋir* 'ot veya ağaçla örtülü yüksek dağ sırtı'.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*seŋir*). Orta Türkçede *seŋir* 'dağ çıkıntısı, dağ burnu; herhangi bir duvarın ucu' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *seŋir* 'tepe, dağ' anlamında kullanılır.
Ramstedt (NyK 42:233; KWb 328 a) Moğolca *seger* 'dağ sırtı, tepe' biçimiyle birleştirmiştir. Poppe (Lautlehre 73) de Moğolca *seger* (< **seŋēr*) 'Rückenwirbel, Rückgrat, Hügelkette' biçimiyle karşılaştırmıştır. Räsänen (V 410) Poppe'nin birleştirmesini verdiği gibi, Fince *säkkä* 'Widerrist' biçimini de saymıştır (StO 18,3:23).
Clauson: ED 840 b.

senit *yer.* 'hamur tahtası'. Kıbrıs ağzında da *senit* olarak kullanılır (Eren : Türkoloji Dergisi 1 : 11). Eski Kıpçakçada geçen *senit* biçimi düşündürücüdür.
< R σανίδι 'Brett'.
Tietze: Gr (1) 238/237; Eckmann: TDAY 1955, 17; Eren: TDAY 1960, 313/237; AOH 30 : 143.

sep bk. *zep.*

sepet 'örme kap'
~ Tkm *sebet.* - Krg *sebet.* - KKlp *sebet*
< Far *sapad, sabad* 'a basket'.
Arapçada (Suriye) da *sabat* 'panier' olarak kullanılır.
Balkan dillerine de geçmiştir.
Räsänen : V 410-411; Miklosich : TE 155; Škaljić : Turc 559; Skok: EtRj 3: 222.

serçe 'küçük bir kuş (Passer domesticus)'. Akdeniz ağızlarında *çerçe* olarak geçer.

~ Az *sərçə*. - Tkm *serçe*.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *seçe* biçimini kullanırlar. Ancak Doerfer (TMEN 1234) bu biçimin kesinlikle yanlış olduğunu dile getirmiştir. Ona göre, Orta Türkçe *seçe*'yi **serçe* diye okumak gerekir. Eski Türkmencede *serçe* olarak geçer. Buna karşılık Eski Kıpçakçada 'serçe' olarak *çıpçık* adı kullanılır.

Clauson (ED 795 a), *seç-* kökünden geldiğini bir olasılık olarak dile getirmiştir. Ona göre, *seçe*'nin '(yerden tohum vb.) seçen (kuş)' anlamına geldiği ve çağdaş Oğuz diyalektlerinde kullanılan *serçe* biçimindeki *-r-*'nin sonradan türediği anlaşılıyor. Türkçe *serp-* (< *sep-*) kökündeki *-r-* gibi.

Türkçe *serçe*'nin Farsçadan alındığı yolundaki sav yanlıştır.

Doerfer'e göre, سارجه yazımı Farsçada 'sığırcık' olarak kullanılan سار (*sār*) adına dayanan bir halk etimolojisidir.

Çağdaş diyalektlerde serçeye türlü adlar verilir: TatK *çıpçık*. - Bşk *sıpsık*. - KKlp *şımşık*. - Krg *çımçık* gibi. Bk. Doerfer :TMEN 1146 ; Räsänen: V 109 a; Ligeti: TörK 129.

Pelliot: BSOS 6:576; Deny : Principes 109. § ; Räsänen: V 412 a; Clauson : ED 795 a; Tietze: WZKM 59-60: 171; Ligeti: TörK 129. Levitskaya: ChuvSt 103. - Clauson'a göre (ED 401 a), Türkçede beş parmağın en küçüğüne verilen *serçe parmak* adı, Orta Türkçede kullanılan *çıçalak* sö-zünün yanlış etimolojisinden çıkmış olabilir.

sere 'açık duran baş parmağın ucundan işaret parmağının ucuna kadar olan uzaklık'. Ağızlarda *sele* olarak da geçer.

~ Tkm *sere* 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzaklık; işaret parmağı ile serçe parmak arasındaki uzaklık (ölçü olarak)'. - Kzk *sere* 'açık duran dört parmağa eşit kalınlık ölçüsü'. - Krg *sere* 'açık duran dört parmak arasındaki uzaklık'.

Türkçe *ser-* 'açarak yaymak' kökünden geldiği anlaşılıyor: *ser-* + *-e* eki.

Anadolu ağızlarında *sere* yanında *süyem* biçimi de 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk' olarak kullanılır. Bk. *süyem*.

Deny : Principes 128; Räsänen: V 411 a.

serin 'az soğuk, ılık ile soğuk arası'

~ Tkm *sergin, serin*. Türkmencede *sergin* ve *serin* yanında *salkın* biçimi de geçer. - Alt, Tel *serün* 'soğuk, serin'. Teleütler *serügün* biçimini de kullanırlar. - Şor *serēn*. - Tuv *serīn*. - Koy *süren* 'soğuk'. - Yak *sörün, särīn*.

< Mog *serigün* 'serin'.

Moğolcadan Farsçaya da geçmiştir (*serün* 'cold of moderate degree').

Türk diyalektlerinde *serin* yanında kullanılan *salkın* biçimi de Moğolcadan alınmıştır: Tkm *salkın*. - Nog *salkın*. - KKlp *salkın*. - Blk *salkın*. - Krg *salkın*. - Şor *salgın* 'rüzgâr'. - Yak *salgın*. Bk. Doerfer : TMEN 214; TLT 233; CAJ 12 : 304.

Ramstedt : KWb 326 b; Räsänen : LTS 124; Kałużyński : ME 17, 34; Poppe: Németh Arm 338 ; Ligeti: KSİNA 83 : 17; Róna-Tas: ALH 16: 433 ; Clauson: Sanglax 17; Doerfer: TMEN 2 : 438. s.; Şiraliev Arm 52; Tatarintsev : Vlijanie 23.

sermin bk. *selmin*.

serpene *yer*. 'yemiş ağaçlarına, üzüm çubuklarına dik durması ve sarılması için vurulan destek, dayak'.

Dankoff (ALT E 181) Ermenice *sarbinay, sarp'inay* 'prop for plants' biçimiyle birleştirmiştir.

serpin bk. *sarpın*.

sert 'pek, katı'

~ Az *sərt*

< Far *sard* 'cold; disagreeable, unpleasant'.

servi 'Akdeniz bölgesinde yetişen, kışın yapraklarını dökmeyen, ince uzun bir ağaç'. Yerel ağızlarda *selvi* olarak geçer.

< Far *sarv* 'the cypress-tree'. - Güney Anadolu'da ve Kıbrıs'ta serviye daha çok *andız* adı verilir.

Németh: ALH 3: 193; Räsänen: V 413 a ; Eren: Türkoloji Dergisi 1:6.

seyfi 'şahine benzer yırtıcı bir kuş'. Ağızlarda *zeyfi* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Menges: The Igor' Tale 45.

seyis 'ata bakan, tımar eden kimse, at bakıcısı'

< Ar *sâyes* 'lad, garçon d'écurie'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

seylâp 'su baskını, taşma, taşkın'

< Far *sēlāb* 'an inundation, current, flood'. Farsça *sēlāb* Arapça *sēl* 'su baskını, sel' ve Farsça *āb* 'su' sözlerinin birleşmesinden oluşmuştur. Bk. *sel.*

Tietze: Pers 154/108.

seymen bk. *seğmen.*

seyrek 1. 'benzerleri veya parçaları arasında çok aralık bulunan, aralıklı'; **2.** 'çok bulunmayan, az rastlanan'; **3.** 'uzun zaman aralıklarıyla, arada sırada'

~ Tkm *seyrek.* - Nog *siyrek.* - TatK *sīyrek.* - Bşk. *hirek.* Başkurtçada baştaki *s-*'lerin *h-*'ye çevrilmesi kuraldır. - KKlp *siyrek.* - Kzk *sirek.* - Krg *seyrek.*

Eski Türkçede *sedrek* olarak geçer. Orta Türkçede *seδrek* biçimi kullanılır. Kumancada *seyrek* olarak saklanmıştır.

< *seδre-* + *-k* eki. Kökü Orta Türkçede *seδre-* 'incelmek, seyrekleşmek' anlamında kullanılır. Yalnız Kazakçada *sire-* 'dünnbesetzt, spärlich sein' olarak kalmıştır.

Moğolcaya *seyireg* olarak geçmiştir.

Vladimirtsov: SrGr 282; Ramstedt: KWb 328 b; Räsänen: V 407 b; Clauson: ED 802 b; Ligeti: TörK 120.

seyrik bk. *seğrik.*

seysana *yer.* 'çeyiz'. Ağızlarda *seysene* ve *seysine* olarak da geçer.

Eskiden Türkçede *sāyishane* (> *seyishane*) 'hafif bir yük konup üstüne de seyisin bindiği beygir' olarak kullanılmıştır.

< Far *sā'is-xāna* 'a beast of burden; luggage of a grandee, etc., when travelling' (< Ar *sā'is* 'a master of horse, horse keeper' ve Far *xāna* 'a house').

Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Rumca, Rumence gibi belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir. Macar ağızlarında *szakszina* olarak kalmıştır.

Škaljić: Turc 556; Skok : EtRj 3 : 215; Şăineanu: InflOr 2 : 316; Kakuk: Bárczi Arm 154; ÉlOsm 363-364 ; TESz 3 : 703-704; EWUng 1408.

Tietze (Pers) *seysana* üzerinde durmamıştır.

sığın 'ala geyik'

~ Tkm *sūğun* 'geyik'. - KKlp *suwın* 'geyik'. - Alt, Tel *sığın.* - Şor, Sag *sīn.* - Oyr *sūn.*

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *sığun* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sığın* biçimi kullanılır.

Ramstedt: KWb 329 a (Moğolca *soğu, suğu* 'Hirschkuh' ile birleştirmiştir); Pelliot: BSOS 6 : 564-565; Räsänen: V 415 a ; Clauson: ED 811-812.

sığır 'etinden ve sütünden yararlanılan, boynuzlu büyük baş evcil hayvan'

~ Tkm *sığır* 'inek'. - Nog *sıyır* 'inek'. - KKlp *sıyır* 'inek'. - Kar *sığır* 'inek, boğa, öküz', *sıyır* 'inek'. - Kzk *sıyır* 'inek'. - TatK *sıyır* 'inek'. - Bşk *hıyır* 'inek'. Başkurt diyalektinin bir kolunda baştaki *s-*'lerin *h-*'ye çevril-

mesi kuraldır. - Krg *sıyır* 'inek'. Bu ad güney ağızlarında ve Kazaklara yakın yerlerde geçer. Kırgızlar ineğe *uy* adını verirler. Dar bir çevrede *inek* de kullanılır. - Özb *sığir* 'inek'. - SUyg *sağar enek* 'sağmal inek'.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *sığır* 'sığır' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *sığır* 'sığır' olarak geçer.

Döne döne dile getirilen bir inanca göre, Türkçe *sağ-* kökünden *-(ı)r* ekiyle yapılmış bir türevdir. Bu açıklama ilk bakışta kandırıcı ve inandırıcıdır. Özellikle *sığır*'ın diyalektlerin büyük bir bölümünde 'inek' olarak kullanılması bu açıdan düşündürücüdür.

Eski Türkçede *ud* adı da 'inek' ve 'sığır' olarak geçer. Bu ad modern diyalektlerde *uy* olarak saklanmıştır. Türkçede dişi sığıra *inek* adı da verilir. Bu adın da eski bir geçmişe çıktığını görüyoruz. Buna göre, *sığır*'ın *inek* adı yanında daha yeni bir türev olması gerekir. Bu türevin yaygınlık kazanması üzerine diyalektlerin bir bölümünde *inek* adı yavaş yavaş unutulmuştur. Bundan başka, diyalektlerin bir bölümünde ise *sığır* daha geniş bir kavram olarak kalmıştır.

Rumcadan alındığı yolundaki sav yanlıştır (Eren: TD 31:183).

Räsänen LTS 118; V 414 b; Joki: LwSS 267-268; Pritsak: Fürstenliste 44, UAJb 26:200; Şçerbak: İRLTJa 96-97; Sinor: AOH 15:319-320; Clauson: ED 814-815; Musaev: ST 6, 1973, 45-46; Doerfer: KhalMat 303.

sığırcık 'kara renkli, uzun gagalı, serçeden iri, ötücü bir kuş, çekirge kuşu (Sturnus vulgaris)'

~ Az *sığırçın*. - TatK *sırçık*. Tatarcada *sığırcak, sıyırcıŋ, çıyırçık* biçimleri de kullanılır.

< *sığır* + *-cık* küçültme eki. Çağataycada sığırcığa *sığır kuş* adı verilir.

Türkçe *çoğurcuk* 'sığırcık' biçimi düşündürücüdür. Bk. *çoğurcuk*.

Macarca *seregély* 'sığırcık' sözü de 'sürü' olarak kullanılan *sereg*'den gelir (TESz 3: 521).

Bang: KOsm 2:10; Palló: NyK 46:155; Rásonyi: Melich Arm 315; Pelliot: BSOS 6:575; Brockelmann: OGM 5. § g; 29. § c; UJb 8:261; Räsänen: V 415 a; Ligeti: MNy 66: 415; Doerfer: KhalMat 303.

sığırtmaç 'sığır çobanı'

< *sığır* + *- maç*. - Yapı bakımından *dilmaç* sözüne benzer. Türkçe *dil-maç*'ta olduğu gibi, *sığırt-maç*'ta da *-maç* eki isim köküne getirilmiştir. Türkçe *sığırtmaç*'taki *-t-* sonradan türemiştir. Türkçe *çekirge* yanında Türkmencede kullanılan *çekirtge* biçimindeki *-t-* gibi (Eckmann: TDAY 1955, 14).

Räsänen: MTS 113; Németh: AOH 8 : 8; Eren : MKU 54.

sındı < sındu 'makas'. Anadolu ağızlarında *sındu, sundu* ve *sindi* olarak da geçer.

~ Tkm *sındı*

~ OT (Oğuzca) *sındu*.

Brockelmann (OGM 43. §) *-du* ekiyle yapılmış türevler arasında saymakla yetinmiştir. Doerfer (TMEN 1250) *sın-* 'zerbrechen' kökünden geldiğini açıklamış, *-du* (*-tu*) ekine ilişkin ilginç örnekler vermiştir. Clauson (ED 836 b) alıntı olasılığı üzerinde durmuştur.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Çiğiller makasa *kıftu* adını verirler. Bu ad çağdaş diyalektlerde *kıptı* olarak kalmıştır: Blk *kıptı*. - Şor, Sag *kıptı*. - Yak *kıptıy*. Buna karşılık, diyalektlerin büyük bir bölümünde makasa *kayçı* adı verilir: Tkm *gayçı*. - Alt, Tel *kayçı*. - TatK *kayçı*. - Bşk *kaysı*. - KKlp *kayşı*. - Kzk *kayşı*. - Krg *kayçı*. - Özb *kayçı*. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Doerfer: TMEN 318; Räsänen : V 234 b.

sınır < sinor 'uç, uç boyu, hudut'

< R σύνορον 'sınır'.

Azerî alanında kullanılan *sinor* Türkçe bir alıntıdır. Farsçada da *sinīr, sinūr* 'limit, frontier' olarak kullanılır.

Bulgarcada da *sinor* olarak geçer.

Meyer: TürkSt 43 ; Brockelmann : ZDMG 123 : 29; Doerfer : TMEN 1276 ; Räsänen : V 417 b; Eren : TD 1994/2 : 179.

sıpa 'eşek yavrusu'. Türkçede *sırpa* olarak da kullanılır.

~ OT *sıp* 'iki yaşına girmiş tay' (Clauson, Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz bu veriyi *sip* diye okumuştur. Bk. CAJ 10 : 162). Eski Kıpçakçada *sıpa* 'bir yaşında eşek yavrusu' olarak geçer.

Sonundaki *-a*'nın bir ek olduğu anlaşılıyor. Türkçe *buğur* 'erkek deve' adı yanında kullanılan *buğra* biçimindeki *-a* gibi. Türkçede *sıpa* yanında kullanılan *sırpa* biçimindeki *-r-* sonradan türemiştir.

Anadolu ağızlarında eşek yavrusuna birçok ad verilir: *kırı, kiri, kirik, kürük, kodak, koduk* gibi.

Çağdaş diyalektlerde de 'eşek yavrusu' olarak türlü adlar kullanılır : Tkm *goduk, kürre;* KKlp *gürre;* Krg *kodik, koduk;* Kzk *kodık* gibi. O bakımdan *sıpa* dar bir alanda kalmıştır.

Németh: KCsA 3: 109; Ramstedt: SKE 181; Şçerbak: İRLTJa 124; Räsänen: V 418 a, 419 b, 423 a; Clauson : ED 783 a, 787 a.

sır 1. 'çanak, çömlek, testi, küp gibi toprak kaplara parlaklık vermek, dış etkilerden korumak, sızmalarını önlemek gibi amaçlarla sürülen, saydam veya donuk vernik'; **2.** 'aynanın arkasına ve kaplama metal eşyanın yüzüne sürülen ince metal tabaka'

~ Tkm *sır.* - TatK *sır.* - Nog *sır* 'yağlı boya'. - Alt, Tel, Sag, Koy *sır.* - Kzk *sır* 'boya, aşı boyası'. - KKlp *sır* 'boya; cilâ; mine'. - Krg *sır* 'boya'. - Özb *sir.* - YUyg *sir.* - Çuv *săr, sără* 'boya'.

Orta Türkçede *sır* olarak geçer.

< Çince *ts'ir* < *ts'it* 'cilâ'.

Moğolcada da *sir* olarak kullanılır (Ramstedt: KWb 359 b).

Egorov : ÊS 183; Räsänen: V 418 a; Clauson: ED 842-843; Doerfer: TMEN 1230; Oriens 18-19 :432; KhalMat 281; Nauta: CAJ 16:11.

sıraz < sıroz *yer.* 'Eğirdir Gölünde yaşayan, küçük pullu bir çeşit tatlı su balığı'. Ağızlarda *siraz* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Türkçede *sıroz*'un *sıraz*'a çevrilmesi normaldir.

Eğirdir Gölünde yaşayan bir balığa verilen *eğrez* adıyla *sirez* (~ *sıraz*) arasındaki benzerlik düşündürücüdür.

Eren : TD 1996/2 : 127.

sırık 'değnekten uzun ve kalın ağaç'

~ Tkm *sırık.* - KKlp *sırık.* - Kzk *sırık* 'çadır direği'. - Tat *sırgı.* - Alt *sırık.* Altay Türkleri *sıra* biçimini de kullanırlar. - Kumd *sırık.* Kumandılar *sarık* biçimini de kullanırlar. - Sag *sırak.* Sagaylar *sıra* biçimini de kullanırlar.

~ Uyg *sıruk.* Orta Türkçede *sıruk* 'çadır direği, sırık' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sıruk* biçimi kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. O bakımdan çağdaş diyalektlerde kullanılan biçimler arasındaki ses farkları da açık olarak anlaşılmıyor.

Çağdaş Türk diyalektlerinde sırığa türlü adlar verilir: *kuruk* (Blk); *kurık* (Nog); *sıydam* (Mad); *kubu* (Şor), *kumma* (Şor), *soygū* (Şor), *söybe, söyge* (Şor), *sülgü* (Şor) gibi.

Deny: ZDMG 104: 383-385; Ramstedt : SKE 235; Joki: LwSS 293- 294; Räsänen: MTS 92; V 420 a ; Poppe: VerglGr 115; UAJb 46: 131; Doerfer: TMEN 237, 242; Clauson: ED 848.

sırma 'ince gümüş tel'

< R σύρμα 'Faden, Draht'.

Azerî alanında kullanılan *sırma* Türkçeden alınmıştır. Balkan dillerinde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır.

Meyer: TürkSt 36; Miklosich: TE 2: 55; Gombocz: BTLw 187; Škaljić : Turc 571; Kakuk : ÉlOsm 364; Doerfer: TMEN 1240 ; Räsänen: V 419 b; Clark: JSFOu 75: 152.

sırpa bk. *sıpa.*

sırt **1.** 'ense ile kuyruk sokumu arasındaki bölüm'; **2.** 'kesici araçların kesmeyen kenarı'; **3.** 'dağların veya tepelerin üst bölümü'

~ Tkm *sırt* **1.** 'arka, sırt'; **2.** 'dağ sırtı'. - Nog *sırt* 'dış yan; arka yan'. - Alt, Sag *sırt* 'arka, sırt'. - TatK *sırt: tau sırtı* 'dağ sırtı'. - Krg *sırt* **1.** 'dış yan; arka'; **2.** 'taşra'; **3.** 'arka, sırt, dövdü'; **4.** 'dağ sırtı'. - Kzk *sırt* **1.** 'dış yan'; **2.** 'tepe'; **3.** 'sırt, dövdü'. - Tuv *sirt* **1.** 'dağ sırtı'; **2.** 'sırt, arka'.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar 'bayır, yokuş, sırt' olarak kullanırlar. Orta Türkçede *sırt* 'kıl, kalın kıl' olarak da geçer. *Sırt*'ın bu anlamı düşündürücüdür. Clauson, 'arka, sırt' anlamını ana anlam olarak değerlendirmiş, salt Orta Türkçede geçtiği anlaşılan 'kıl, kalın kıl' anlamını 'atın ensesinde bulunan kalın kıl' olarak açıklamıştır. Ligeti (TörK 97), Clauson'un açıklamasını göz ardı ederek 'kıl, kalın kıl' olarak kullanılan *sırt*'ın ayrı bir söz olduğunu dile getirmiştir. Onun bu yargıya varmasında domuz kılına verilen Macarca *serte* adının yol açtığı anlaşılıyor. Macarca *serte* adı eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olarak açıklanıyor ve özellikle Çuvaşça *şărt* 'domuz kılı' biçimi tanık olarak kullanılıyordu (Ligeti: TörK 286-287). Buna karşılık Türkçe *sırt* Macarcaya *szirt* 'sırt, dağ sırtı' olarak da geçmiştir. O açıdan Ligeti'nin, 'sırt, dağ sırtı' anlamına gelen *sırt*'ı 'kıl, kalın kıl' olarak kullanılan *sırt*'tan ayırmak gereksinimini duyduğu anlaşılıyor.

Clauson'un dile getirdiği gibi, 1. anlamın en eski anlam olduğu anlaşılıyor. 3. anlam sonradan gelişmiştir. Türkçe *baş, bel, boğaz, boyun* gibi sözlerin anlamları gibi. Orta Türkçede gördüğümüz 'kıl, kalın kıl' anlamı da ikincil bir anlamdır. Bk. Ramstedt : KSz 15 : 148.

Türkçeden Rusçaya da geçmiştir (Vasmer: REW 3: 59).

Räsänen: V 419 b; Clauson: ED 846.

sırtlan 'daha çok leşle beslenen, etçil, postu benekli bir hayvan (Hyaena)'. Ağızlarda *zırtlan* biçimi de geçer (Németh : ALH 3 : 192). Türkçede *yeleli kurt* adı da kullanılır.

~Tkm *sırtlan*. - Tat *sırtlan*. - Bşk *hırtlan*. Baştaki *s-* Başkurtçada *h-*'ye çevrilmiştir. - Özb *sırtlân*.

Kâşgarlı Mahmut sırtlana *ar böri* adının verildiğini bildirmişse de, *sırtlan* biçimini vermemiştir (bk. Clauson: ED 192 a). Eski Kıpçakçada *sırtlan* olarak geçer.

Türkçe *sırt* kökünden geldiği anlaşılıyor. Orta Türkçede *sırt* 'kıl, kalın kıl' olarak kullanılır. Çuvaşçada *şărt* olarak kalmıştır (Egorov : ÊS 335). Bu sözün Macarcaya *serte* olarak geçtiğini biliyoruz (Gombocz: BTLw 170; Ligeti: TörK 286-287). Türkçe *yeleli kurt* adı *sırtlan*'ın 'kalın kıl' anlamına gelen *sırt* sözüyle ilgisine açık bir tanıktır. Sırtlanın Moğolca adı da 'sırt' veya 'yele' ile ilgilidir: Moğ *deltü çina* 'loup à crinière' (Pelliot: BSOS 6: 565-566; Eren: DTCFD 8 : 158-159).

Bang (KSz 17:127. s. 3. not) *sırt-* kökünün 'die Zähne fletschen' anlamına geldiğini ortaya atmıştır. Şçerbak (İRLTJa 144-145) *arslan* (> *aslan*) ve *kaplan* gibi örneklerden yola çıkmak gerektiğini vurgulamış, sonlarında 'vahşî hayvan' anlamına gelen *an* (< *aŋ*) sözünün saklandığını dile getirmiştir. Ona göre, *aŋ*'ı çıkardıktan sonra geriye *sırtlı* bölümü kalır ki bunun da 'yelesi olan, yeleli' anlamına geldiği anlaşılıyor. İlk bakışta bu açıklama düşündürücüdür. Ne var ki Şçerbak gerek

arslan ve *kaplan*'ın gerek *sırtlan*'ın sonunda *-η* sesinin geçmediğini göz ardı etmiştir. Bk. Şçerbak : JaS 101/31.

Budenz (NyK 16: 460) *arslan*'dan söz ederken önerilecek açıklamanın *mutatis mutandis kaplan*'a, *sırtlan*'a da uyması gerektiğini dile getirmişti. Brockelmann (OGM 76. § b) *arslan, kaplan, sırtlan* biçimleri yanında *bulan, kulan, doŋuzlan kurtı* gibi örnekleri de saymıştır. Räsänen (MTS 104) *sırtlan*'ın *sırt* kökünden geldiğini yazmış, *ars-lan, kap-lan* örneklerini de vermiştir. Ancak daha sonra (V 420 a) yalnız verileri saymakla yetinmiştir. Clauson (ED xlviii) *-lan* "Ending" inin birtakım hayvan adlarının sonunda geçtiğini bildirmiş, *arslan, baklan, bulan, burslan, kaplan, kulan* gibi örnekler yanında *sırtlan*'ı da vermiştir. İbragimov (ST 1, 1977, 49-50) belli başlı etimolojik açıklamaları gözden geçirmiştir. Ligeti (TörK 230) *arıs-lan, ? bölen, kap-lan, bu-lan, ku-lan* yanında *sırtlan* örneğini de saymıştır.

Doğu Anadolu ağızlarında sırtlana verilen *kâftar ~ kefter* adının kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Caferoğlu : TDAY 1957, 6-7.

Bk. Németh: Melich Arm 294; Ramstedt : Formenlehre 230 (*sırt*).

sıtma < ısıtma 'malarya'.

~ Tkm *ısıtma* 'sıtma; malarya'. - Özb *isitma* 'sıtma'. - KKlp *ısıtpa* 'sıtma'. Kara Kalpaklar *bezgek* adını da kullanırlar.

Türkçe *ısıt-* kökünden *-ma* ekiyle yapılmıştır: *ısıt-ma* > *ısıtma*. Türkçede *ısıtma* biçiminin başındaki *ı-* ünlüsü düşmüştür. Türkçe *ısıcak* biçiminin başındaki *ı*'nın düşmesi gibi. Bk. *sıcak*.

Türk diyalektlerinde sıtmaya daha çok *bezgek* adı verilir (Bu ad da Türkçe *bez-* 'titremek' kökünden gelir): Krg *bezgek* 'sıtma; malarya'. - KKlp *bezgek* 'sıtma; malarya'. - Nog *bezgek* 'sıtma; malarya'. Nogaylar *kızdırma* adını da kullanırlar. - Blk *bezgek* 'sıtma'. - Kzk *bezgek* 'malarya; sıtma'. - TatK *bizgek* 'sıtma'. O bakımdan *ısıtma* (> *sıtma*) adı dar bir alanda kalmıştır.

Doerfer: TMEN 644, 825; TLT 41.

sicim 'ip ile iplik arasında türlü kalınlıkta ve en çoğu keten, kenevir gibi bitkilerin tellerinden yapılan bağ'

~ Az *sicim* 'bağ'. - Blk *cicim* 'ip'. - KKlp *şıjım* 'ince ip'. - Nog *şıjım* 'yulara bağlanan ip'.

Moğolcada 'ince ip' olarak kullanılan *sicim* biçimiyle birleştirilmesi özel olarak tartışılmaya açıktır. Bu biçim Kalmıkçada *şicŋ* olarak geçer.

Ramstedt : KWb 355 b; Räsänen: V 420-421.

siftinmek *yer.* **1.**'bir yere sürtünerek kaşınmak'; **2.** 'oyalanmak, vakit geçirmek'.

Németh'e göre (ALH 3 : 193), Farsça *saft* 'omuz' sözünden geldiği anlaşılıyor.

sigorta 'bir şeyin veya bir kimsenin herhangi bir yönden ileride karşılaşabileceği zararı gidermek için, önceden ödenen prim karşılığında bu işle uğraşan kuruluşla yapılan iki yanlı bağlantı sözleşmesi'

< İtal *sicurtá, sigurtá* 'insurance'.

Meyer : TürkSt 62; Bonelli: Elementi 192; Barbera: Elementi 227-228; Németh : NyK 50 : 328; Kahane-Tietze: LFL 599; Räsänen: V 420 b.

siğil (~ **siyil**) *yer.* 'odun yarmakta kullanılan ağaç veya demir kama'. Ağızlarda *singil* biçimi de geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Çuvaşçada 'kama' olarak kullanılan *savăl* biçimiyle *siğil* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Egorov'un Çuvaşça *savăl* biçimini Kumandıca *sığıs* 'kama' sözüyle birleştirmesi yanlıştır (ÊS 174).

siğle (> **siyle**) *yer.* 'kova'. Yerel olarak *sikle* biçimi de geçer.

< R σίκλα 'Eimer'.

Tietze: Gr (1) 239/239.

sikke[1] *yer.* 'hayvanları bağlamak için yere çakılan demir veya ağaç kazık'. Ağızlarda *zikke* olarak da geçer.
< Ar (Suriye) *sikka* 'piquet de fer qu'on fiche en terre et muni d'un anneau auquel on attache la longe d'un cheval'.
Tietze: Ar 282/94.

sikle bk. *siğle.*

sille 'açık elle yüze vurulan tokat'
< Far *sīla, sīlī* 'a slap'. Kürtçede de *sile* 'souflet; coup plat de main' olarak kullanılır.
Räsänen (V 422 a) kökeni üzerinde durmamıştır.

silyon: silyon feneri 'gemilerin pruva ve grandi direklerinde yakılan fener'
< İtal (Venedik) *signál* 'signal'. - Türkçe *silyon* biçiminin göçüşme (*métathèse*) sonunda oluştuğu anlaşılıyor.
Kahane-Tietze: LFL 601.

sim *esk.* 'gümüş'
~ Tkm *sīm* 'tel'. - Krg *sım* 'tel'
< Far *sīm* 'silver'.

simit 'halka biçiminde çörek'. Anadolu ağızlarında 'ince bulgur, düğü' anlamında da geçer. Kıbrıs'ta *simit* 'irmik' olarak kullanılır.
< R σιμιγδάλι 'irmik'.
Arapçada 'irmik' olarak kullanılan *samīd* biçimi de Rumcadan geçmiştir. Türkçe *simit* biçimi de Arapça yoluyla mı alınmıştır, bilmiyoruz.
Meyer: TürkSt 58; Landsberger: DTCFD 2: 425; Tietze: Gr (1) 239/240; Räsänen: V 422 a (*simit* biçimini vermekle yetinmiştir).

sin 'ölü gömülen yer, mezar'. Ağızlarda *sinlik* 'mezarlık' olarak geçer. Eski kaynaklarda geçen *sinle* biçimine ilişkin bilgi almak için bk. Tulum: EFTDED; 26 : 157-164.
Gabain'e göre (TT 6:89), Çinceden alındığı anlaşılıyor (Çince *ts'in* 'the rear hall in an ancestral temple'). Clauson'a göre (ED 832), bu açıklama olanaksızdır: Orta Çincede bu sözün sonunda *-n* değil, *-m* geçiyordu.
Gabain (AG 333) 'Glieder des Körpers' olarak kullanılan *sın* ~ *sin*'in etimolojisini vermemiştir.
Gabain'in *sin*'in Çinceden geldiği yolundaki açıklaması bilimsel yayınlarda sık sık dile getirilmiştir. Örn. Räsänen (V 422 b) *sın* ~ *sin* biçimlerinin Çinceden geldiğini yazmıştır. Son olarak, Baskakov (Jarring Arm 5) da Räsänen'e dayanarak *sın* ~ *sin*'in Çinceden alındığını bildirmiştir. Bk. Brockelmann : OGM 18. § β : Ligeti : AOH 19 : 194.

sinarit < sinağrit 'Akdeniz'de yaşayan, pullu, eti beğenilen bir balık (Dentex dentex)'
< R συναγρίδα.
Meyer: TürkSt 25; Andriotis: EL 348; Georgacas : FT 133/136.

sincap 'ağaçlarda yaşayan, uzun kuyruklu, küçük bir hayvan (Sciurus vulgaris)'. Ağızlarda *zincap* biçimi de geçer.
< Far *sincāb* 'ermine, the pontic mouse, the grey squirrel'. Farsçada *zincāb* biçimi de kullanılır.
Yerel ağızlarda *s-*'lerin ara sıra *z-*'ye çevrildiğini biliyoruz. Buna göre, *sincap* biçiminin yerel ağızlarda *zincap*'a çevrildiği düşünülebilir. Ancak Farsçada da *sincāb* yanında *zincāb* biçiminin kullanılması düşündürücüdür.
Türkçede sincaba *değin* (< *teğin*) adı verilir. Bk. *değin.*
Németh: ALH 3: 192; Şçerbak : İRLTJa 143; Räsänen: V 422 b (Arapçadan geldiğini bildirmiştir); Ligeti : TörK 372.

sinek 'birtakım uçucu böceklere verilen ortak ad'
~ Tkm *sıŋek.* - Kuğ, Sag, Koy, Kaça *sēk* : *sarığ sēk* 'sivri sinek'; *kara sēk* 'sinek'. - Hak *sēk.* - Soy *sēk.* - Çuv *şăna.*

Orta Türkçede *siŋek* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, şehirlilerce 'sivri sinek', göçebelerce de 'kara sinek' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *siŋek* biçimi geçer.

Orta Türkçede *siŋek* yanında *kömiçe* adı da geçer (Clauson : ED 722).

Eski ve yeni dayalektlerde *sinek*'in yerini *çıbın* sözünün aldığı göze çarpıyor. Bu söz Türkçede de *çibin* (> *cibin*) olarak geçer. Dilimizde *cibinlik* türevinde kalmıştır. Bk. Ligeti : TörK 130.

Deny'ye göre (Grammaire 559), *sinek* Türkçe *siŋ-* 'se cacher dans un trou' kökünden gelir. Ancak Mongolistler *sinek*'i Moğolca *simağul, simuğul* 'moucheron, mouche, petits insectes ailés' sözüyle birleştirmişlerdir. Örn. Ligeti (NyK 49: 271) Macarcada sivri sineğe verilen *szúnyog* adını açıklarken Türkçe *sinek*'in karşılığı olarak Moğolca *simağul, simuğul* biçimlerini vermiştir. Daha sonra (Törk 19) da Türkçe *sinek*'i Moğolca *simayul* biçimiyle birleştirmiştir. Son olarak Ligeti (TörK 104-105) Macarca *szúnyog* biçiminin Türkçe **sınuk* (**sınık*)'tan geldiğini yazmıştır. Bk. Ligeti : TörK 81. Róna-Tas (Studia Turcica 394) Türkçe *siŋek* ~ Moğolca *simağul* birleştirmesini yenilemişse de, Doerfer (Oriens 25-26 : 296) bu eski birleştirmeye karşı çıkmıştır.

Buna karşılık Ramstedt (KWb 364 a) Kalmıkça *şomūl* (Moğolca *simağul*) biçimini ? işaretiyle Türkçe *çıbın* sözüyle karşılaştırmıştır. Brockelmann (UJb 8: 260) Türkçe *sinek* (< *siŋek*) biçiminin, sineğin kanatlarıyla çıkardığı *siŋ* sesinden geldiğini dile getirmiştir. Bu görüşe Clauson (ED 832 b, 838 b) da katılmıştır. Buna göre, Türkçe *sinek*'in Moğolca *simağul* sözüyle birleştirilmesi yanlıştır. Räsänen (LTS 199) Macarca *szúnyog* biçimini ? işaretiyle vermişti. Daha sonra (V 422-423) Gombocz'a uyarak *szúnyog*'un *sinek*'ten geldiğini belirtmiştir. Macarca *szúnyog*'un kökeni üzerinde uğraşan dil uzmanlarının, bu sözün uzun *ú*'sunu göz ardı ettikleri göze çarpıyor. Egorov (ÊS 334) Çuvaşça *şăna*'nın karşılıkları arasında *sinek* (< *siŋek*) yanında çağdaş diyalektlerde kullanılan *sona, suna, sono* biçimlerini de saymıştır. Hegaard'a göre (Menges Arm 2 : 94), *singek* (!) *-gek* ekiyle kurulmuştur. Türkçe *eşgek* (> *eşek*) gibi. *Sinek* üzerine daha çok bilgi edinmek için bk. Eren : Hazai Arm 50-51 ; TD 1997/2 : 104-105.

sini 'bakır veya pirinçten yapılmış büyük tepsi'

< Far *sīnī* 'a salver, tray, round table of gold, silver, brass, or copper' (< Ar *ṣīnī* < : *Ṣīn* 'Çin').

Bulgarca *sinija*, Sırpça *sinija* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Miklosich: TE 158; Murko: WS 2: 120; Skok: Slavia 15: 493; EtRj 3: 238).

Tietze : RO 38 : 277.

sinir 'sinir sisteminin merkezleriyle vücudun türlü üyeleri arasında bağlantı kuran organ'

~ Az *sinir*. Azerî alanında *damar* adı da kullanılır. - Tkm *siŋir* 'sinir; damar'. Türkmenler *damar* adını da kullanırlar. - Blk *siŋir*. - Kzk *siŋir*. - Krg *siŋir*. - Nog *siŋir*. Nogaylar sinire *taramıs* adını da verirler. - KKlp *siŋir*. Kara Kalpaklar *taramış* adını da kullanırlar. - TatK *sıŋır*. - Alt, Tel *siŋir*. - Yak *iŋir*. Başındaki *s-*' nin düşmesi kuraldır. - Çuv *şănăr*.

Eski çağlardan başlayarak *siŋir* olarak kullanılır. Orta Türkçede de *siŋir* biçimi geçer. Kumanca ve Kıpçakçada da *siŋir* olarak saklanmıştır.

Kökünü bilmiyoruz. Ramstedt (SKE 234) ? işaretiyle Korece *sin-kjeŋ* biçimiyle birleştirmiştir.

Räsänen: LTS 199; V 422 a; Clauson: ED 841 a; Ligeti : TörK 19.

sintine < **sentina, sintina** 'geminin içinde en alt bölüm'

< İtal *sentina* 'well room' . - Latince *sentina*'nın kökenini bilmiyoruz. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *sentina*, Fr *sentine*, Ar (Cezayir) *santīna*, R σαντίνα.

Bonelli: Elementi 192; Barbera: Elementi 226; Kahane-Tietze: LFL 593.

siraz bk. *sıraz*.

sirke[1] 'bit yumurtası'

~ Tkm *sirke*. - Blk *sirke*. - Nog *sirke*. - KKlp *sirke*. - Kzk *sirke*. - Krg *sirke*. - Özb *sirka*. - TatK *sĕrke*. - Bşk *hĕrke*. - Alt, Tel *sirke*. - Sag *sirge*. - Kaça *sırga: ak sırga*. - Hak *sirge*. - Tuv *sirge*. - Çuv *şărka*.

Orta Türkçede *sirke* 'bit yumurtası' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sirke* olarak kullanılır.

Eski bir türev olduğu anlaşılıyor. Egorov (ÊS 335) ekşimiş üzüm suyuna verilen *sirke* adıyla birleştirmiştir.

Macarca *serke* biçimi 'bit yumurtası' olarak eski bir Türk diyalektinden alınmıştır.

Gombocz: BTLw 169; Ramstedt: KWb 360 b; Ligeti: NyK 49: 215, 271; TörK 18; Németh: NyK 47: 78, Csoma Arm 77/16; Räsänen: StO 18,3 : 19 ; V 423 b; Clauson: ED 850 b.

sirke[2] 'ekşimiş üzüm suyu'

~ Tkm *sirke*. - Nog *sirke suv*. - Blk *sirkesū*. - Kzk *sirke*. - KKlp *sirke*. - Özb *sirka*.

Orta Türkçede *sirke* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sirke* biçimi kullanılır.

Farsçada da *sirka* 'vinegar' olarak geçer. Doerfer (CAJ 12 : 304/75), kökenini açık olarak bilmediğimizi yazmıştır (Türkçe, Farsça?). Ona göre (TMEN 1237) kültür tarihi açısından İran kökeninden geldiği düşünülebilir. Ancak Türkçede olduğu gibi, İrancada da etimolojisi yapılamıyor. Bu duruma göre, üçüncü bir dilden geldiği anlaşılıyor. Orta Asya kökenli bir dilden Farsçaya ve Farsçadan Türkçeye geçtiği düşünülebilir. Türkçeye doğrudan doğruya Orta Asya dilinden de geçmiş olabilir. Daha sonra (Oriens 18-19 : 390) daha çok veya kesinlikle Türkçe olduğunu dile getirmişse de, son olarak Orta Farsça veriyi göz önüne alarak Farsça olduğunu açıklamıştır.

Türkçeden Sırpçaya *sirće* olarak geçmiştir (Škaljić: Turc 567; Skok: EtRj 3:242).

Brockelmann: OGM 18. § ζ; Doerfer: TMEN 1237; CAJ 12 : 304/75; Oriens 18-19; 390 ("eher oder mit Sicherheit türkisch"); Ligeti: AOH 19 : 195 ; Räsänen : V 423 b; Clauson: ED 850 b; Şçerbak : JaS 332.

sirken (~ **sirgen**) 'yabanî ıspanak, yabanî pazı, iştir'. Yerel ağızlarda 'yabanî semiz otu' ve 'lâbada' olarak da kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz.

Dilimizde yabanî ıspanağa *iştir* (> *ıştır*) adı da verilir. Bk. *iştir*.

sirkengebin 'sirkeli bal şerbeti'. Türkçede *sirkencebin* olarak da geçer.

< Far *sirkangubīn* 'oxymel, honey and vinagre, prescribed for the bile' (< *sirke* + *angabīn* , *angubīn* 'honey'. - Türkçe *sirkencebin* biçiminin Arapçadan alındığı anlaşılıyor.

sirmo 'Doğu Anadolu'da yetişen ve otlu peynir yapımında kullanılan bir yabanî sarımsak türü (Allium vineale)'. Dar bir alanda *sirik, sirim* ve *sirmik* olarak da geçer.

Farsçadan (veya Kürtçeden) alındığı anlaşılıyor : Far *sîrmū* 'mountain - garlic'; Krt *sîrmî, sîrmûk* 'yabanî sarımsak'.

siroko 'Akdeniz havzasında görülen çok sıcak bir rüzgâr'

< İtal (Venedik) *siroco* 'southeast wind'. Bütün Akdeniz dillerinde kullanılır. Kökeni sık sık irdelenmişse de, bu güne değin ortaya çı-

karılamamıştır. Arapça *şalūq* veya *şulūq*'tan geldiği öne sürülmüştür. Ancak Arapça *şalūq* ve *şulūq* biçimlerinin kökeni de karışıktır.
Kahane-Tietze : LFL 603, 786; Eren :TD 53 : 257.

sistire < sistra 'tahtanın üzerindeki ufak pürüzleri gidermeye yarayan dört köşe çelik araç'. Ağızlarda tekneye yapışan hamuru kazımaya yarayan araca da *sistire* adı verilir.
< R ξύστρα 'scraper'.
Meyer: TürkSt 49; Tietze: Gr (1) 234/197; Kahane-Tietze: LFL 821.

sitil *yer.* 'büyük bakraç, su kovası'. Güney Anadolu'da *satıl* (> *satır*) olarak geçer.
Farsça *satl*, Ermenice *sidl*, Kürtçe *sitil* yoluyla Arapçadan alındığı anlaşılıyor: Ar *saṭl* 'Henkelkrug', (Suriye) *ṣaṭ'l* 'seau en cuivre étamé ou en fer blanc'.
Türkmen ağızlarında *setil* 'bakraç' olarak kullanılır.
Tietze: Gr (1) 239/239, Ar 282/92; Zajączkowski : CAJ 10 : 337-338. Eren: TD 1990/2: 42-43.

sivik (> ***sivink***) *yer.* 'dam saçağı'. Ağızlarda *siyik, süvük, süyük* (> *süyünk*) olarak da geçer.
< Erm *c'uik* 'roof, eaves'. - *Sivink* ve *süyünk* biçimlerindeki *-n-* sonradan türemiştir.
Yerel ağızlarda 'oluk' olarak kullanılan *çörten* de Ermeniceden kalma bir alıntıdır. Bk. *çörten*.
Dankoff : ALT 730.

siy *yer.* 'etek, etek ucu'. Ağızlarda *siğ, sığ, siğin, siyin* (> *sin*) olarak da geçer.
~ Tkm *sıy* 'etek ucu'.
Kökenini bilmiyoruz. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *siδig* 'one of the two skirts of a robe' biçimi düşündürücüdür.
Räsänen: V 414 b; Clauson: ED 799-800.

siyeç *yer.* 'tarla ve bağ çevresine çekilen çalı çit'. Dar bir çevrede *siyenç* olarak geçer. Bu biçimde sondaki *-ç*'den önce bir *-n-* türemiştir. Türkçe *piliç*'in yanında kullanılan *pilinç*'teki *-n-* gibi.
< Ar *siyāc*, (Suriye) *sjēc* 'Hecke; Einfriedungsmauer'.
Tietze: Ar 285/103. Eckmann: TDAY 1955, 21 (*siyec*'i yanlışlıkla Kazakça *ciyek* 'kenar, sınır, kıyı' ve Kara Kalpakça *ciyek, siyek* 'kenar, sınır' gibi biçimlerle birleştirmiştir).

siyik bk. *sivik*.

siyle bk. *siğle*.

soba 'bir yeri ısıtmak için içinde odun, kömür veya gaz yakılarak kullanılan bir araç'. Balkan ağızlarında 'oda' olarak da kullanılır.
Macarcadan alındığı anlaşılıyor: Mac *szoba* **1.** 'Ofen'; **2.** 'Badestube'; **3.** 'Zimmer'.
Macarcadan Balkan dillerine de geçmiştir: Srp *soba* 'oda', Blg *sóba* 'soba; yatak odası' vb.
Macarca *szoba*'nın kökenini açık olarak bilmiyoruz. Eski Almanca *stuba, stupa*, Orta Almanca *stube* 'heizbares Gemach, Badezimmer' gibi biçimlerle ilgisi açıktır. Ancak Almanca biçimlerin Macarcada *szoba*'ya çevrilmesi ses yönünden açıklanmaya muhtaçtır.
Azerî alanında kullanılan *soba* biçimi Türkçeden alınmıştır. Arapça (Suriye) *sôba* 'poêle' da Türkçe bir alıntıdır. Rumcaya da σόμπα olarak geçmiştir (Andriotis : EL 331).
Miklosich: TE 2: 56; Jokl: UJb 7 : 60-61; Kniezsa: SzlJsz 755-756; Melich: Dolgozatok 2 : 116-117; Tietze: Slav 2. s.; Décsy: ULwBlg 59; Räsänen: V 424 b; Hadrovics: UElSk 450-451; Schubert: CAJ 29: 242-265.

sof 1. 'bir çeşit sertçe, ince yünlü kumaş'; **2.** 'ham ipekten yapılmış astarlık kumaş'
< Ar *ṣūf*.
Räsänen: V 424 b.

sofra 1. 'masa, sini gibi şeylerin yemek yemek üzere hazırlanmış durumu'; **2.** 'genellikle tekerlek biçiminde, üzerinde yemek de yenebilen ayaklı hamur tahtası'; **3.** 'halı göbeğinde daire biçimindeki çiçekli bölüm'

< Ar *sufra.*

Bulgarca *sofrá*, Sırpça *sofra* (*sovra, sopra*), Rumence *sofrà*, Rumca σοφρὰς biçimleri Türkçeden geçmiştir (Škaljić : Turc 568; Skok : EtRj 3 : 300; Şăineanu: InflOr 2 : 324; Andriotis: EL 333).

Räsänen: V 425 a; Tietze: RO 38: 277; Kakuk: ÉlOsm 369-370.

soğan 1. 'yemeklere tat vermek için yumrusu ve yeşil yaprakları kullanılan bir bitki (Allium cepa)' **2.** 'çiğdem, lâle, zambak, sarımsak gibi bitkilerin toprak altındaki yumru kökü'

~ Tkm *soğan.* - TatK *suğan.* - Bşk *huğan.* Baştaki *s*-'nin Başkurtçada *h*-'ye çevrilmesi kuraldır. - Nog *soğan.* - Krg *soğon.* Kırgızlar soğana *piyaz* adını da verirler. - SUyg *suxan.* - Alt, Tel *soğono.* Teleütler *oğono* biçimini de kullanırlar. Räsänen (V357 b) Ramstedt'e uyarak (? işaretiyle) Moğolca *soŋgina*'dan alındığını belirtmiştir. - Tuv *soğuna.* - Alt *sōno.* - Kuğ *sokına.* - Çuv *suxan.*

Kazakça, Kara Kalpakça, Kırgızca, Özbekçe gibi çağdaş diyalektlerde *soğan*'ın yerini Farsça *piyaz* biçimi almıştır. Bk. *piyaz.*

Türkçeden Moğolcaya *soŋgina* olarak geçmiştir (Clauson: Studies 231). Ramstedt (NyK 42:232; KWb 331 b) Moğolca *soŋgina*'yı Türkçe *soğan* vb. biçimlerle birleştirmiş, ? işaretiyle Çince *tsuŋ* biçimini de vermiştir. Brockelmann (OGM) *soğan* (53. §) ve *soğun* (57, 62. §) biçimlerini *-gan* ve *-gun* ekleriyle yapılmış türevler arasında saymıştır. Dmitriev'in *soğan*'ı Moğolca bir alıntı sayması yanlıştır (DAN B, 1926, 68). Damdinov (Sanjeev Arm 52) da *soğan*'ın Moğolca *soŋgina* karşılığına ağırlık vermiştir. Bk. Tatarintsev : Vlijanie 26. Dmitrieva (ST 1, 1977, 70) Uygurca *soygan* biçimini göz önüne alarak Türkçe *soy-* kökünden geldiğini ortaya atmıştır. İlk bakışta bu açıklama düşündürücüdür. Ancak Laufer (T'oung Pao 17 : 96-99) Çincede soğana verilen *ts'uń* ve *suan* (*sun, suń*) adlarının tarihî bakımdan bir yolla Türkçe *soğan, soğun* biçimlerine bağlı göründüğünü ilginç bulmuştur.

Clauson'a göre (ED 245 a), Uygurca *osğun* 'soğan' göçüşmeli (*métathétique*) bir biçimdir. Çağdaş diyalektlerde türlü biçimlerde saklanmıştır: Şor *oksum* 'soğan'. Alt, Şor, Kuğ, Tel *uksım.* - Sag, Koy, Kaça, Küer *uksum.* - Tel *uskum.* - Koy *muksun* 'sarımsak'. Bk. Räsänen : V 512 a.

Egorov : ÊS 198; Ligeti : AOH 19 : 195; Räsänen: V 425 a; Clauson: ED 812 a.

Türkçe *soğan* Ermenice *sox* 'onion' biçimiyle birleştirilemez (bk. Dankoff: ALT A14).

Türkçe *soğan* komşu dillere de geçmiştir. Bk. Rédei-Róna-Tas: NyK 77: 34-35.

Eski ve yeni diyalektlerde *yuva* 'yabanî soğan' olarak kullanılır (Clauson:ED 871-872),

sokak 'yerleşim yerlerinde, iki yanında evler olan, caddeye oranla daha dar veya kısa olabilen yol'.

Németh'e göre (I. OK 2:332; ALH 3:196), Farsça *zuqāq* 'a street, lane, market-place' yoluyla Arapça *zuqāq*'tan alınmıştır. Bouvat (KSz 4: 324) doğrudan doğruya Arapçadan geçtiğini yazmıştır.

Türkçeden Bulgarca (*sokák*), Sırpça (*sòkak*), Rumca (σοκάκι) gibi Balkan dillerine de geçmiştir (Škaljić : Turc 569 ; Andriotis : EL 333).

Çağdaş diyalektlerde sokağa *oram* (> *uram*) adı verilir. Bu adın Moğolcadan alındığını biliyoruz. O açıdan Zajączkowski'nin *oram*'ı *ura-m* diye açıklaması yanlıştır (Sufiksy 1. §). Ramstedt (KWb 289 b) Moğolca *oram*

biçimini Türk diyalektlerinde 'yer' olarak kullanılan *orun* sözüyle karşılaştırmıştır. Bk. SKE 206. Moğolca *oram* ile Türkçe *orun*'un karşılaştırılmasına Sevortyan (ÊSTJa 1974, 601) da katılmıştır. Sevortyan (ST 2, 1971, 10) *oram* ~ *uram*'ı ortak bir öğe olarak değerlendirmiştir. Räsänen (V364 b) Türk diyalektlerinde geçen *oram* (~ *uram*) biçimlerinin Moğolcadan geldiğini dile getirmiştir. Poppe (Lautlehre 79) ise *oram*'ı Türkçe-Moğolca arasında ortak bir öğe olarak benimsemiştir. Bk. Räsänen : V 426 a s.v. *sok-*.

sokman 'bir çeşit uzun konçlu çizme'
< *sok-* + *-man* eki.
Räsänen: Mikkola Arm 275; Ligeti : MNy 31 : 284. Bk. Kniezsa: SzlJsz 757.

sokra, sukra '(kaplama veya güverte döşemelerinde) iki ağacın uç uca gelmesiyle oluşan aralık' > **soğra, suğra**
< R σώκορο 'filling piece'.
Kahane-Tietze: LFL 859; Menges: UAJb 33: 112.

soku 'taş dibek'. Ağızlarda 'dibek tokmağı' olarak da kullanılır.
~ Tkm *sokı* 'dibek; döveç'. - Krg *soku* 'dibek'. - Alt, Tel, Sag *sokkı* 'dibek'. - Kzk *sokka* 'dibek'. - Hak *soğax, sox* 'dibek; dibek tokmağı'. - Tuv *sogāş, soktāş*.
Orta Türkçede *soku, sokku* 'havan' olarak geçer.
Türkçe *sok-* 'dövmek' kökünden geldiği açıktır. Bu kök çağdaş diyalektlerde *sok-* 'dövmek' olarak saklanmıştır. Türkçe *dibek* adı da *döv-* kökünden gelir. Bk. *dibek*.
Türk diyalektlerinde *soku* yanında *keli* adı da yaygın olarak kullanılır. Tkm *keli*. - Nog *keli* . - KKlp *keli*. - Kzk *keli*. - Özb *keli*. - Bşk *kile*. - TatK *kile*. - Yak *kelī*. - Çuv *kilĕ* . Tatarcadan geçmiştir. Macarca *kölyü* biçimi de Türkçeden alınmıştır (Ligeti: TörK 77, 291; Eren : TD 1996/2 : 179). Bk. ÊSTJa 1997, 33-34.
Türkî alanında 'dibek' olarak *oğur* adı da kullanılır.
Brockelmann: OGM 60. § a (*suku* !); Räsänen: V 426 a; Clauson: ED 805 b ; Eren : TD 30 : 761-762 ; 1992/2 : 196-197 ; 1996/2 : 129.

sokur 1. 'kör'; **2.** *esk.* 'köstebek'
~ Tkm *sokur*. - Nog *sokır*. - TatK *sukır*. - Bşk *hukır*. Başkurtçada baştaki *s-*'lerin *h-*'ye çevrilmesi kuraldır. - Kzk *sokır*. - KKlp *sokır*. - Özb *sukir*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor *soğır* 'kör'. - Yak. *soxxor*. Yakutçada baştaki *s-*'lerin öz Türkçe sözlerde düştüğünü biliyoruz. O bakımdan *soxxor* örneğinde baştaki *s-*'nin saklanması düşündürücüdür. - Çuv *sukkăr*.
Kumancada *sokur* olarak geçer.
Moğolcadan alındığı anlaşılıyor (Moğ *soqur*).
Ramstedt: KWb 329 b; Poppe: Németh Arm 338-339; Ligeti: AOH 14: 64; Joki: LwSS 269-270; Räsänen: Virittäjä 1947, 169; LTS 140; StO 16: 25; V 426 b; Abaev : ÊS 3 : 137-138; Kałużyński : ME 67; Egorov : ÊS 193; Rassadin : Zaimstvovaniya 72.

solak 'sağ eli yerine sol elini kullanan'
< *sol* + *-(a)k* eki.
Diyalektlerde *solak* yerine *solakay* biçimi yaygın olarak kullanılır: Az *solaxay*. - Nog *solakay*. - Blk *solakay*. - Krg *sologoy*. - Kzk *solakay*. - KKlp *solakay*. Kara Kalpakçada *şebekey* sözü de geçer. - Bşk *hulakay*. - Çuv *sulaxay* < Moğ *soluğai, solağai* 'gaucher, gauchère'.
Türkmenler 'solak' için *çepbekey* sözünü kullanırlar. Türkmence *çepbekey* (~ Kara Kalpakça *şebekey*) biçimi Farsçadan alınan *çep* 'sol' kökünden gelir. Türkmencede *çep* yanında Türkçe *sōl* da kullanılır. Kara Kalpakçada da *şep* yanında *sol* da geçer.

Orta Türkçede *sol* yanında *solamuq* biçimi de kullanılır (Clauson: ED 827 b).

Ligeti: NyK 49: 264; Ramstedt: KWb 330 a; Formenlehre 209 ; Poppe: Németh Arm 338; Egorov: ÊS 193-194 ; Joki : LwSS 272; Räsänen: V 426 b, 427 a; Clauson: ED 826 a.

som 'hem denizde, hem tatlı sularda yaşayan bir balık (Salmo salar)'.

Slav dillerinden alınmıştır: Blg *som* 'Wels', Srp *som*, Rus *som*.

Miklosich: SlavElem 21; Tietze: Slav 28/189.

soma 'içinde anason bulunmayan rakı'.

Kökenini bilmiyoruz.

somun 'yuvarlak ve şişkin ekmek'

< R ψωμίν 'Brot'.

Räsänen: V 427 b; Symeonidis: Gr 196/249; Golden: AEMAe 5: 148 ; Tzitzilis : LB 32 : 188.

sopa 'kalın değnek'. Yerel ağızlarda *zopa* biçimi de geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

Bulgarca *sópa*, Sırpça *sopa* vb. Türkçeden alınmıştır.

Németh: ALH 3: 193-194; Räsänen V 428 b.

sorguç 1. 'bazı kuşların tepelerinde bulunan uzunca tüy'; **2.** 'serpuşların ön tarafına takılan tüy veya püskül biçimindeki süs'.

Orta Türkçede *sarağuç* 'kadın yaşmağı' olarak geçer.

Doerfer (TMEn 1232) köken bakımından 'baş' olarak kullanılan Farsça *sar*'ı akla getirdiğini sözlendirmiş, ancak Türkçe *sar-* 'umwinden' kökünün bir türevi olabileceğini de göz ardı etmemiştir. Clauson (ED 849 b), *sarağuç* biçiminin **saruğaç*'tan geldiğini bildirmiş, **saruğaç*'ın *saru-* 'sarmak' kökünden çıktığını açıklamıştır. Orta Türkçede kullanılan *sarağuç* biçimi göçüşme (*métathèse*) yoluyla ortaya çıkmıştır. Farsça *sarāguc*, *sarāgoç* *sarāgoş* 'a woman's hood, cloak, veil, fillet, or head-dress; a camel's halter' biçimi Türkçeden kalma bir alıntıdır.

Türkçeden Sırpça, Rumence, Rumca gibi dillere de geçmiştir (Şăineanu: InflOr 2 : 330 ; Škaljić : Turc 570).

Kakuk : ÉlOsm 371; Räsänen: V 402 b (J. Aro'ya uyarak Farsçadan alındığını yazmıştır).

soya 'çakı'. Yerel ağızlarda 'bıçak' olarak da kullanılır.

< R σουγιᾶς 'çakı'.

Ramstedt (KSz 16 : 76 ; Stellung 23) yanlışlıkla Moğolca *soyağa* 'Hauzahn, Eckzahn ; Knochen- oder Holzstück zum durchbohren des Filzes, Riemens etc.' biçimiyle birleştirmiştir.

Eren: TDAY 1960, 319.

soyka 'tüyleri alacalı, küçük bir karga türü'

< Blg *sojka*, *usojka* 'ala karga (Garrulus glandarius)'. - Türkçede daha çok *ala karga* adı kullanılır.

Miklosich: SlavElem 21; Deny: Boisacq Arm 312 ; Tietze: Slav 28/188; Skok: EtRj 3: 301-302.

soytarı 'söz ve davranışlarıyla halkı güldürüp eğlendiren kimse'

< Far *saᶜtarī* 'lascivious (woman), one who uses a dildo' < : *saᶜtar* 'a dildo, or artificial penis; a woman that loves a woman'. Németh'e göre, Farsça *saᶜtarī* Arapçadan alınmıştır.

Németh: ALH 3:193.

söğüş 1. 'suda kaynatılıp pişirilen, suyundan ayrılarak soğuk yenen et'; **2.** 'üzerine yağ ve limon konulmadan ve birbirine karıştırılmadan yenen domates, salatalık vb.'. Ağızlarda *söğüş* (> *sövüş*) 'düğünde güvey veya geline verilen armağan (koyun, sığır vb.)' olarak kullanılır.

Orta Türkçede *sögüş* 'kızartmaya yarar oğlak veya kuzu' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *sögüş* Oğuzca bir biçimdir. Yalnız Türkçede kaldığı anlaşılıyor.

Clauson'un belirttiği gibi (ED 823), *sögül-* 'kızartmak' ile bağlıdır. Ancak morfolojik bakımdan açıklanmaya muhtaçtır. Eski ve Orta Türkçede *söglünçü* biçimi 'kızartma' olarak kullanılır.

Räsänen : V 435 a.

söğüt 'sulak yerlerde yetişen bir ağaç (Salix)' ~ Tkm *sövüt*. - Krg *sögöt* (veya *sögöt tal*). - Tar *sevet* 'söğüde benzer bir ağaç'. - Yak *üöt*. Yakutçada baştaki *s-* düşmüştür. Türkçe *sal* ~ Yakutça *āl*, Türkçe *süngü* ~ Yakutça *üŋü*, Türkçe *süt* ~ Yakutça *üt* örneklerinde olduğu gibi.

Uygurcada 'ağaç' olarak kullanılır. Orta Türkçede artık 'söğüt' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da 'söğüt' olarak kullanıldığı göze çarpıyor.

Kökünü bilmiyoruz. Ermeniceden alındığı yolundaki sav yanlıştır. Poppe (UJb 96) Moğolca *öçiyesün* (< Orta Moğolca *hiçēsün* < **pötigesün* ~ Yak *üöt* < **ŏt* < **ŏti*) biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Poppe : Marr Arm 333 ; Pelliot : JA 1925, 217.

Diyalektlerde söğüde *tal* adı da verilir: KKlp *tal*. - Nog *tal*. - Kzk *tal*. Kazaklar *küzöl* adını da kullanırlar (Dmitrieva: ST 6, 1975, 49). - Krg *tal*. - Blk *tal*. - Tatarlar (ve Başkurtlar) *öyänke* adını da kullanırlar (Räsänen: TLČ 81; V 520 a). Bk. Levitskaya : Baskakov Arm 148-149.

Pedersen: KZ 39: 475-476 ; Räsänen: StO 18, 3: 27; V 429 b; Clauson: ED 819 b; Ligeti : AOH 19 : 196; TörK 129.

sönge *yer.* 'fırın süpürmeye yarayan sırık'. Ağızlarda *söngü, sünge, süngü* olarak da geçer.

< R σπόγγια, σόγγα 'Gerät zum Abwischen des Backofens'.

Tzitzilis: GrLw 488; Eren: TD 1990/1: 4.

söylemek 'düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak'. Eski kaynaklarda *sözlemek* olarak geçer.

~ Tkm *sözle-*. *yer. söyle-* . - Kzk *söyle-*. - KKlp *söyle-* . - Nog *söyle-*. - Krg *süylö-*. - Sag, Koy, Kaça *söyle-*. - Sag, Tel, Tur *süle-*. - Tuv *sögle-*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*sözle-*). Orta Türkçede *sözle-* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *sözle-* yanında *söyle-* biçimi de göze çarpar.

< *söz-le-*. Türkçede *-z-* sesinin *-y-*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Türkçede buna benzer *-z-* > *-y-* örneklerine sıklıkla tanık oluyoruz.

Çuvaşçada *kala-* 'söylemek' olarak kullanılır (Ligeti: ResAltL 105).

Gadjieva-Koklyanova: İRLTJa 350-362; Sevortyan: AG 45; Dmitriev: Stroj 572-573; Hamilton: AOH 28:114; Räsänen: V 429 b; Clauson: ED 863.

subay 'silâhlı kuvvetler içinde asteğmenden mareşale (deniz kuvvetlerinde büyük amirale) kadar yükselebilen asker'.

Dil inkılâbının başlangıç yıllarında Türkçe *sü* 'asker' ve *bay* sözlerinin birleştirilmesi yoluyla türetilmiştir. Ses uyumu kuralı gereğince *sü* biçimi *su*'ya çevrilmiştir. Eski *bey* yerine de *bay* biçiminin kullanıldığı açıktır. *Alay beyi* adının *albay*'a çevrilmesinde de *bey, bay*'a dönüştürülmüştür.

Doerfer'in 'steril' olarak kullanılan Moğolca *subay*'dan alındığı yolundaki savı yanlıştır (ZDMG 125/1 : 198).

Räsänen (V 431 a) Radloff'un verdiği Türkçe *subay* **1.** 'ein leichter Reiter (ohne Bagage)'; **2.** 'Hagestolz' biçimini çağdaş diyalektlerde kullanılan *subay* 'gelt, nicht geboren habend', *suvay, sıvay* biçimleriyle birleştir-

miştir. Ona göre, bu biçimler Moğolcadan alınmıştır (Mog *subai*). Bk. Ramstedt: KWb 338 b; Doerfer: TMEN 1225; Ligeti : KSİNA 83 : 18.

sucuk 'şişirilip kurutulmuş bağırsak içine baharlı et kıyması doldurularak yapılan bir çeşit yiyecek'

~ Krg *çuçuk* **1.** 'kalın bağırsak'; **2.** 'at sucuğu'. - Benzeşme (*assimilation*) sonunda oluşmuştur. - Kzk *sücük* 'küçük sucuk'.

Kumancada *sucux* 'bağırsak' olarak geçer.

Kałużyński'ye göre (RO 31 : 109), Yakutçada 'bağırsak, ince bağırsaklar, karın, göbek' olarak kullanılan *ohoğos, oçoğos* biçimleri **suçuk-aç* olarak değerlendirilebilir. Yakutçada baştaki *s-*'nin düşmesi eski bir kuraldır. Ancak Yakutça biçimler ünlüler yönünden düşündürücüdür.

Çağdaş diyalektlerde *sucuk* yerine *kıyma* adı da kullanılır: Alt, Tel *kıyma* 'bir çeşit sucuk'. - Blk *kıyma* 'sucuk'. - Şor *kıyma* 'bağırsak, şirden'. Buna göre, *kıyma*'nın da başlangıçta 'bağırsak' olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Daha sonra *kıyma* 'sucuk' anlamını almıştır. Türkçe *sucuk* gibi. Anadolu ağızlarında çoban sucuğuna verilen *göden* adı da 'kalın bağırsak' olarak kullanılan *göden*'den gelir. Bk. *göden*. Türkmence *böven* de 'kalın bağırsak' olarak kullanılır. Daha sonra 'sucuk' değerini de kazanmıştır.

Kazakça *sokta* 'kan sucuğu' ve Tatarca (Kazan) *sukta* 'etle doldurulmuş bağırsak, sucuk' biçimlerinin Türkçe *sok-* 'schlagen, schlachten' kökünden *-tu* ekiyle kurulduğu anlaşılıyor. Bk. Doerfer : TMEN 1250. Farsça *soxtū* 'intestines of a bird; sheep's tripe stuffed with minced meat and rice' biçimi Türk diyalektlerinden geçmiştir. Menges (UAJb 33: 111) de *soktu*'nun *sok-* 'schlagen' kökünden geldiğini yazmıştır.

Bulgarca *sudžuk* Türkçeden alınmıştır. Rumcaya σουτζούκι olarak geçmiştir (Andriotis : EL 333). Rusça *syčuk* 'şirden' biçimi de Türk diyalektlerinden alınmıştır (Räsänen: ZSIPh 22 : 128; Vasmer : REW 3 : 60).

Arapça (Suriye) *səjəg* 'saucisson' biçimi de Türkçeden alındığı gibi, Arapça (Mısır) *suguq, sugûq* biçimi de Türkçeden geçmiştir (Littmann: Tschudi Arm 117/114). Kürtçede *sincûq, sıcûq* 'hayvan bağırsağı' olarak kullanılır.

Moğol diyalektlerinde de kullanılır (Ligeti : Tamura Arm 19).

Dankoff (ALT D 17) Ermenice *xčuł* 'sausage' : *xčel* 'to stuff' üzerinde durmuşsa da, bu açıklamanın sağlam olmadığını da dile getirmiştir.

Bk. Eren : TDAY 1978-1979, 11.

suç 'yasalara aykırı davranış, cürüm'.

~ Az *suç*. - Nog *şüş*.

Orta Türkçede *suç* 'suç, cürüm' olarak geçer. Eski Türkçede 'suç' olarak *yazuk* biçimi de geçer. Eski Kıpçakçada da *suç* biçimi yanında *yazuk* biçiminin geçtiğine tanık oluyoruz (Brockelmann: OGM 64. § b). Bu biçim yeni diyalektlerde birtakım anlam değişmelerine uğramıştır. Bk. *yazık*.

Clauson (ED 794 b), Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *kılıç suç kıldı* 'the sword glanced off' ve *er suç kıldı* 'the man avoided accepting the thing' gibi örneklere dayanarak *suç*'un yansımalı (*onomatopoeic*) bir biçim olduğunu dile getirmiştir. Bu durum karşısında Menges'in, *suç*'un Çinceden geldiği yolundaki savının yanlış olduğu anlaşılıyor (ArOr 1:223). Baskakov (Jarring Arm) *suç*'u Çince alıntılar arasında saymamıştır.

Thomsen, Macarcada 'suç' olarak kullanılan *bün* biçiminin eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olduğunu ortaya atmıştır. Bu birleştirme ses ve anlam bakımlarından birçok soruna yol açmıştır. Bk. Ligeti: TörK 38-39; 273-274.

Eski Türkçede *bün* 'eksik, kusur' olarak geçer. Orta Türkçede *mün* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada ise *bün* olarak geçer.

Eski Türkçe *bün* Kızgızcada *mün, mün* 'eksik, kusur', Kazakçada *min* olarak kalmıştır.

Thomsen Macarca *bün*'e ilişkin açıklamasında Eski Türkçe verileri göz önünde tutmuştur.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *kilinçek* de 'suç' olarak geçer: Alt, Tel *kilinçek*. - Kuğ *kilincek*. - Soy *xilinçek* < Moğ *kilinçe* (Ramstedt: KWb 231 a; Räsänen: V 270 b).

Moğolca biçimin Uygurca *kılınç*'tan geldiğini biliyoruz.

Räsänen: V 431 a; Clauson: ED 794 b.

sudak 'tatlı sularda yaşayan bir balık (Lucioperca fluviatilis)'.

Menges'e göre (The Igor' Tale 47. s. 102. not), Rusçadan alınmıştır (Rus *sudák* 'pikeperch'). Bk. Vasmer : REW 3 : 39. Sevortyan (ST 5, 1984, 14) *sudak*'ın etimolojilerini gözden geçirmiştir.

sukra bk. *sokra*.

suluk 'at vb. hayvanların gemlerinin altına takılan küçük zincir'

~ Tkm *suvluk* 'gem'. - Krg *sūluk* 'gem'. - Alt, Tel, Kzk *sūluk*. - Özb *suvluk*. - Nog *suwluk*

Türkçe *-luk* ekiyle kurulduğu açıktır. Türkçe *ağızlık* gibi. Ancak *suv* (> *su*) kökü tartışmalıdır. Bu kökün *suk-* (< *sok-*) fiilinden geldiği ortaya atıldığı gibi, *suv* (> *su*)'dan başka bir şey olmadığı da dile getirilmiştir.

Joki: LwSS 275; Räsänen: V 434 a; Clauson: ED 788 b.

sumsuk (~ sümsük), sumsak (~ sümsek). *yer.* 'yumruk'. Ağızlarda *zumzuk* olarak da geçer. Kökünü bilmiyoruz. Yerel ağızlarda yumruğa *gumbuz* (*kumbuz, dumbuz*) adı da verilir. Bk. *gumbuz*.

suna 'göl ördeği (Tadorna tadorna)'

~ Tkm *sona* 'yaban ördeği'. - Krg *sono* 'yaban ördeği'.

Eski kaynaklarda geçmediği göze çarpıyor. Türkçede 'sülün' olarak geçtiğini de biliyoruz. Bk. Räsänen : V428a 433 a.

Moğolcada bir ördek türüne verilen *sono* adı düşündürücüdür.

sungur 'doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş'

~ KKlp *sŋkar*

~ ET *sŋkur*. - OT *sŋkur*. Eski Kıpçakçada *sonkur* (veya *sunkur*) olarak geçer.

Eski Türkçe (Uygurca) *sŋkur* biçimi (Türkçe *sı-* > Moğolca *şi-* gelişmesi sonunda) Moğolcada *şingqur* biçimini almıştır.

Çağdaş diyalektlerin büyük bir bölümünde *ş-*'li biçimlerin yaygın olarak geçtiğini görüyoruz: Tkm *şuŋkar* 'ak doğan; doğan'. Kırgızlar *şumkar* yanında *şunkar* biçimini de kullanırlar. Kırgızcada kullanılan *şumkar* biçiminin **şuŋkar*'dan geldiği anlaşılıyor. - Özb *şuŋkar* 'ak doğan'. Bu biçimlerin Moğolcadan alındığı açıktır.

Arapça, Farsça, Gürcüce gibi komşu dillerde de geçer. Eski Macarcada *szongor* olarak kalmıştır (Ligeti: TörK 96-97).

Munkácsi (NyK 47:309-310) *sungur*'un Farsçadan alındığını yazmıştı. Németh'e göre (MNy 39:104), *sungur* (*soŋkur*) Türkçe bir kuş adı olarak büyük bir yaygınlık kazanmıştır.

Ramstedt: KWb 364 b; SKE 135, 242; Schenk: Aquila 42-46: 298-307; Pelliot: BSOS 6 : 576 ; Poppe : CAJ 12 : 157 ; Doerfer : TMEN 237, 1273; Lee : UAJb 1964, 192; Räsänen: V 428 b; Clauson: ED 838 a; Ligeti: AOH 19:199; MNy 75: 32-33.

suntıraş > suntıraç 'nalbantların, nallanacak hayvanların tırnağını keserken kullandıkları keskin araç, nalbant keskisi'. Ağızlarda *sunturaç* olarak da geçer.

< Far *sumtirāş* 'an instrument for paring horses' hoofs' (< *sum* 'hoof' ve *-tarāş* 'shaving; paring'). Kürtçede *simteraş* 'farrier' olarak kullanılır. Türkçede Farsça *sumtirāş* biçiminin *-m-*'si *-n-*'ye çevrilmiştir. Sonundaki *-ş* sesi de *-ç*'ye dönüşmüştür. Türkçe *sütlü aş > sütlaç* örneğinde olduğu gibi.
Tietze: Pers 154/111.

supara *esk.* **1.** 'Kura'n'ın bölünmüş olduğu otuz parçadan her biri'; **2.** 'kumaştan yapılmış cüz kesesi'; **3.** 'alfabe kitabı'
< Far *sīpāra, sipāra* 'one portion of the thirty into which the Qur'ān has been divided' (< *sī* 'thirty' ve *pāra* 'piece').
Tietze: Pers 154/109.

sura *yer.* 'koyun veya kuzu kaburgası içine pirinç doldurularak yapılan yemek, döş doldurması'.
Kökenini bilmiyoruz.

surutka *yer.* 'peynirden süzülen su'. Ağızlarda *sulutka* biçimi de kullanılır.
Balkan dillerinden alındığı anlaşılıyor: Blg *surovatka* 'peynir suyu'; Srp *surutka* 'peynir suyu'.
Slav dillerinde kullanılan *surovatka, surutka* biçimlerinin Türkçe *yoğurt* adıyla birleştirilmesi güçtür.
Tietze: Slav 28/193; Dobrodomov : Tİ 112-125.

susak 'ağaçtan oyulmuş su kabı'. Ağızlarda su kabağından yapılmış su kaplarına da *susak* adı verilir.
~ Tkm *susak* 'su kabı'.
Orta Türkçede *susgak* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *susgak* biçimi kullanılır.
Çağdaş diyalektlerde 'su çekmek' anlamında kullanılan *sus-* kökünden geldiği açıktır: *sus-* + *-gak* eki. Bu eke ilişkin bilgi almak için bk. Brockelmann: OGM 32. §.
Diyalektlerde kullanılan *susku* biçimi de *sus-* kökünden yapılmış bir türevdir.
Çağdaş diyalektlerde su kabına türlü adlar verilir. O bakımdan *susak* adı dar bir alanda kalmıştır.
Räsänen: MTS 110; V 434 a; Rásonyi: MNy 62:170; Clauson: ED 856 a; Eren : TDAY 1970-1979, 8; Róna - Tas: NyK 77:35. Bk. Egorov : ÊS 43.

susta 'emniyet yayı'
< R σούστα 'zemberek, yay'.
Bk. Andriotis: EL 333.

sutaş 'bazı giysilerin yaka, kol, cep gibi yerlerini süslemekte kullanılan işlemeli şerit, su yolu'. Ağızlarda *su taşı* olarak kullanılır.
Fransızcadan alınmıştır (Fr *soutache*). Fransızcaya Macarcadan geçtiğini biliyoruz (Mac *sujtás*). Almanca (*Schoitasch*), İngilizce (*soutache*) gibi dillerde de geçer.
Türkçede *sutaş* biçiminin halk etimolojisi sonunda *su taşı* biçimini aldığı anlaşılıyor.
Tietze: Oriens 5: 243; Tryjarski: RO 20: 363.

süet bk. *podosüet.*

süksün 'ense'. Yerel ağızlarda *süğsün* (ve *süysün*) olarak da kullanılır. Eski sözlüklerde de *süksün* olarak geçer.
~ Az *süysün.*
Eski Kıpçakçada *süksün* olarak geçer.
Kökünü bilmiyoruz.
Räsänen : 435 b.

süline 'deniz çakısı'. Türkçede *sülines* olarak da kullanılır.
< R σωλήνα, σουλήνα, [ç.] σωλῆνες.
Meyer: TürkSt 26; Tietze: Gr (2) 381/339; Georgacas: FT 133/137. Bk. Bouda : CAJ 18 : 76.

süllüm *yer.* 'merdiven'. Ağızlarda *sülüm* olarak da geçer. Türkçe *sülüm*'de Arapça *-ll-gémination*'unun *-l-*'ye dönüştüğü göze çarpıyor.

< Ar *sullam* 'merdiven'.

Tietze (Ar) *süllüm*'ü vermemiştir.

sülüğen 'astar olarak kullanılan kızıl boya'. Ağızlarda *süleğen* olarak da geçer.

Meyer (TürkSt 36) Farsça *sarīqūn* 'Mennig' biçimiyle birleştirmiştir. Farsçada *sarīqūn* 'burnt lead' yanında *salīqūn* biçimi de geçer. Bu birleştirme köklü olarak tartışmaya açıktır. Räsänen (V 436 a) Türkçe *sülüyen* biçimini vermekle yetinmiştir.

sülük 'tatlı sularda yaşayan kan emici küçük bir hayvan'

~ Tkm *sülük*. - Nog *sülük*. - KKlp *sülük*. - Kzk *sülik*. - Krg *sülük*. - Tel, Şor *şülük*. - Çuv *sĕlĕx*.

Farsçadan geldiği anlaşılıyor (Far *şalūk*, *zalūk* 'a leech'). - Türkçe *sülük* biçimi ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır.

Räsänen: TatLT 50:61; V 436 a; Egorov: ÊS 187-188; Laut: Gabain Arm 114-117.

sülün 'uzun kuyruklu, eti beğenilen bir kuş (Phasianus)'. Türkçede *süğlün* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *sülgün*. Göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluşmuştur (Räsänen: LTS 226).

~ OT *süglin, süvlin*.

Kökünü açık olarak bilmiyoruz. Räsänen'in *süğül-* 'braten' kökünden geldiği yolundaki açıklaması düşündürücüdür (V 435 a). Clauson (ED 820-821) alıntı olasılığı üzerinde durmuştur.

sümek 'eğrilmek için atılmış ve taranmış yün yumağı'.

Kökünü bilmiyoruz. Yalnız Anadolu ağızlarında kullanıldığı anlaşılıyor. Yerel ağızlarda *sömek* biçimi de geçer. Dar bir alanda *sümen* (ve *sömen*) olarak da kullanılır.

Ağızlarda *sümek* yanında *süyem* adı da kullanılır. Bk. *bedirik*.

Yerel ağızlarda eğrilmek için atılmış yün veya pamuk yumağına *tulup* (> *dulup*) adı da verilir. Bk. *tulup*.

sümter 'kırmızımtırak, küçük taneli sert buğday'. Ağızlarda *sünter* biçimi de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz. O bakımdan *sümter* ve *sünter* biçimleri arasındaki ilişki ses yönünden açık değildir.

süne 'yumurtalarını ekin yapraklarına bırakan, esmer renkli, zararlı böcek'

< Ar *sūna*.

sünge bk. *sönge*.

sünger **1.** 'denizlerde yaşayan ilkel bir hayvan'; **2.** 'bu hayvanın bez yerine kullanılan esnek iskeleti'

< R σφουγγάρι 'sponge' (σπόγγος, σφόγγος küçültmesi). Ağızlarda σφουγγάρ' 'sponge, Euspongia officinalis' olarak geçer.

Arapça (Cezayir) *sungāl*, Arnavutça *sungjer*, Sırpça *súnder*, Bulgarca *sjunger* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Miklosich: TE 1: 36; Meyer: TürkSt 25; Pedersen: ZDMG 57: 553; Foy: MSOS 11: 245; Kahane-Tietze: LFL 858; Škaljić : Turc 574; Räsänen : V 436 b; Skok: EtRj 3: 362; Georgacas : FT 142/236; Eren TD 53 : 256.

süngü 'tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silâh'

~ Blk *süngü*. - Nog *sünği*. - TatK *söŋge*. - Kar *süŋgü*. -Yak *üŋü*. Yakutçada baştaki *s-*'nin düşmesi eski bir kuraldır. - Çuv *sănă*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*süŋüg, süŋü, süŋi*). Orta Türkçede *süŋü* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *süŋü* biçimi kullanılır.

Arapça *sünje* 'baïonnette', *singe* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Sırpçaya da *sùndja, sùngija* olarak geçmiştir (Škaljić: Turc 574).

Egorov: ÊS 182 (*sanç-* kökünden geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır); Räsänen: V 437 a; Clauson: ED 842 b (**sün-* 'to fight (one another)'; Kononov: GrJaTRP 106. § 6; 117. §.

sünter bk. *sümter.*

sürmedan 'sürmelik'

< *sürme* + Far *-dān* eki.

Türkçede *-dan* ekiyle yapılmış birtakım türevler vardır: Türkçe *iğnedan* (> *iğneden* : > *iğnedenlik*), Türkçe *yağdan* (: > *yağdanlık*); Türkmence *dūzdān* 'tuzluk' (< *dūz* 'tuz' + *- dān*).

süt 'kadınların veya memeli dişi hayvanların memelerinden gelen ak sıvı'

~ Tkm *süyt.* - Nog *süt.* - Blk *süt.* - KKlp *süt.* - Kzk *süt.* - Krg *süt.* - TatK *söt.* - Bşk *höt.* - Özb *sut.* - Alt, Tel, Şor, Sag *süt.* - Yak *ūt.* Yakutçada baştaki *s-* düşmüştür. Türkçe *sal* ~ Yakutça *āl,* Türkçe *söğüt* ~ Yakutça *üöt,* Türkçe *sinir* ~ Yakutça *iŋir* örneklerinde olduğu gibi. - Çuv *sĕt.*

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede *süt* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *süt* biçimi kullanılır.

Bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *sün* biçimiyle karşılaştırıldığını görüyoruz. Ancak Moğolca *sün*'ün Türkçe *süt* biçimini ses ve yapı yönlerinden açıkladığı söylenemez. Türkçe *süt*'ün **sūt*'ten geldiğini biliyoruz. Bilimsel yayınlarda *süt*'ün sonundaki *-t*'nin bir çokluk eki olduğu sık sık dile getirilmiştir. Bu ekin Moğolca olduğu açık bir gerçektir. Buna karşılık *-t* ekinin Türkçede süt ürünlerine verilen adlarda sıklıkla kullanıldığı göze çarpar. Bk. *yoğurt.*

Ramstedt (KWb 340 b) Moğolca *sün* 'Milch' sözünü *üsŋ* biçimine bağlamakla yetinmiş, daha sonra (460 a) *üsŋ* biçiminde de *sün*'den (ve Türkçe *süt*'ten) söz etmemiştir. Räsänen (V 438 b) de Türkçe *süt* (< *sūt*) ~ Moğolca *sün* birleştirmesi üzerinde durmamıştır. Buna karşılık Doerfer (TMEN 771) *süt*'ün sonundaki *-t*'yi bir çokluk eki olarak değerlendirmiş, Moğolca *sün* biçimini de vermiştir. Bazin-Hamilton (Uray Arm 12) da *süt*'ün sonundaki *-t* eki dolayısıyla Moğolca *sün*'ün tanıklığını kullanmışlardır.

Bang: MSFOu 67: 36; Ligeti: JA 1938, 192; Gabain: AG 65. § ; Räsänen: LTS 70, 95; StO 25,1: 19; V 438 b; Joki: LwSS 277; Sinor : AM 2: 212; Poppe: HJAS 14: 646; Egorov: ÊS 189; Ligeti : JA 1938, 192; Clauson: ED 708 b; Doerfer : KhalMat 304.

sütlaç 'süt, şeker ve pirinçten yapılan tatlı aş'

~ Tkm *süytlaş*

< *sütlü aş.* - Türkçe *sütlü aş* biçiminin sonundaki *-ş* ünsüzü *-ç*'ye çevrilmiştir. Türkçe *tutmaç* (< *tutma aş*) adının sonundaki *-ç* gibi. Bk. *tutmaç.*

Türkçeden Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerine de geçmiştir (Škaljić: Turc 576).

Eren : MKU 54.

sütliman 'gürültüsüz ve durgun'.

İkinci bölümünde Türkçe (< Rumca) *liman* sözünün geçtiği açıktır. Türkçede bu sözün *limanlık* biçiminin 'rüzgârsız, dalgasız (deniz)' olarak kullanıldığını biliyoruz. Birinci bölümünde geçen *süt* biçiminin kökeni tartışmaya açıktır: Türkçe *sütliman* biçimi Rumca σοτολιμιώνας 'second way out in a enterprise' sözüyle birleştirilebilir. Bu durumda Rumca σοτολιμιώνας'ın 'iç liman' olarak kullanıldığını ön görmek gerekir. Ne var ki kaynaklarda σοτολιμιώνας'ın 'iç liman' olarak geçtiğini bilmiyoruz. Eğer bu sözün

Rumcadan geldiği kabul edilirse, İtalyanca *sottoporto* örneğinden yola çıkmak gerekecektir. Buna göre, bu örneğin ikinci bölümünde *porto*'nun yerini 'liman' olarak kullanılan λιμιώνας'ın aldığı tahmin edilebilir. Bu durumda *sütliman* biçiminin Türkçe *süt* sözünün baskısı altında kaldığı düşünülebilir. Bununla birlikte, *sütliman* biçiminin birinci bölümünde Türkçe *süt* sözünün kullanıldığından da söz edilebilir. Bu durumda *süt*'ün, *liman*'ın anlamını güçlendirmek için getirildiği göz önünde tutulabilir. Eski bir Türkçe kaynakta geçen *ballimun* 'durgun' örneğindeki *bal* gibi.

Kahane-Tietze: LFL 848.

sütun 'kolon, taştan yapılmış destek, direk'

< Far *sutūn* 'a column, prop, beam, mast'.

Yerel ağızlarda *ustun* 'kalın direk, mertek' olarak kullanılır. Bu biçim Farsça *ustun, ustūn* (< *stūn*)'dan alınmıştır. Farsça *ustun*'un başındaki ünlü sonradan türemiştir.

Tietze: Pers 157/125.

süvük bk. *sivik*.

süyem *yer.* 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk'

~ Tkm *süyem: süyem barmak* 'işaret parmağı'. - KKlp *süyem* 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk (eski bir uzunluk ölçüsü)'. - Krg *sõm* 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk'. - TatK *süyem* 'karış'. - Alt, Tel, Şor *sõm* 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk'. - Kûr *süem*. - Kzk *süyöm* 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk'. - Yak *süöm* 'karış'. Yakutçada eski Türkçe sözlerde baştaki *s-*'lerin düştüğünü biliyoruz. Buna karşılık yeni alıntılarla *s-*'ler olduğu gibi kalmıştır.

< Moğ *sögem* 'Spanne'. Moğol diyalektlerinde yaygın olarak geçer: Kalm *sõm* 'baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk'. - Hlh *sõm*. - Ord *sõm*. - Bur *hõm* .

Türkçede baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzunluğa daha çok *sere* (veya *sele*) adı verilir. Bk. *sere*.

Ramstedt: KWb 335 b; Kałużyński: ME 35; Ligeti: KSİNA 83 : 18; Räsänen: V 429 b; Aubin: MongSt 42, 43.

süyük bk. *sivik*.

süyüm *yer.* 'iğneye geçirilen bir sap iplik'.

Ağızlarda *süğüm* olarak da geçer.

< *süy-* 'uzamak' + *-(ü)m* eki.

süyünk bk. *sivik*.

Ş

şadırvan 'cami avlularında bulunan, çevresindeki musluklardan ve ortasındaki fıskıyeden su akan, üzeri kubbeli veya açık havuz'
< Far *şādurvān* < *şādurbān* 'şadırvan'. - Arapça *şādurvān* da Farsçadan alınmıştır.
Bk. E. Benveniste, Le sens du mot persan šādurvān. Massé Arm 31-37.

şaful 'bal teknesi, küçük tekne'.
Kökenini bilmiyoruz. Anadolu'da bal teknesine *laza* adı da verilir.
Räsänen : V 440 a.

şahin 'doğan'
< Far *şāhīn, şāhin* 'a royal white falcon'.
Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.
Doerfer: TMEN 1323; Räsänen: V 440 b.

şalak *yer.* 'büyümemiş karpuz'. Anadolu ağızlarında *çalak* (> *calak*) olarak da geçer.
Kökenini bilmiyoruz.

şalgam 1. 'yumru köklü bir bitki (Brassica rapa)'; **2.** 'bu bitkinin etli ve tatlı kökü'
~ Tkm *şalgam*. - KKlp *şalgam*. - Krg *şalgam*.
Eski Kıpçakçada da *şalgam* olarak geçer.
< Far *şalġam* 'a turnip, rape'.
Çağdaş diyalektlerde *şalgam*'a benzer birtakım biçimler göze çarpar : Bşk *şalkan* 'turp'. - TatK, Şor *şalkan* 'şalgam'. Şorlar *şalgan* biçimini de kullanırlar. - Sag *salgan* 'turp'. Sagaylar *salkan* biçimini 'şalgam' olarak da kullanırlar. - Tel *çalkan* 'şalgam' : *acū çalkan* 'turp'; *kızıl çalkan* 'pancar'. - Alt *çalkanaş* 'turp'. 'Şalgam', 'turp' ve 'pancar' anlamları arasındaki yakınlık kolaylıkla anlaşılabilir. Ne var ki *şalgam* sözüyle *çalkan* (~ *şalkan*), biçimleri arasındaki benzerlik ses bakımından düşündürücüdür.
Orta Türkçede şalgama *çağmur* adı verilir. Orta Türkçede *çamğur* biçimi de kullanılır. Bu biçimin göçüşme sonunda oluştuğu anlaşılıyor. Türkçe *yağmur* (< : *yağ-*) yanında diyalektlerde kullanılan *yamgur* biçimi gibi. Orta Türkçe *çağmur* Anadolu'da dar bir çevrede *camgur* olarak saklanmıştır. Bk. *camgur*.
Anadolu ağızlarında şalgama verilen *çelem* (ve *şelem*) adıyla *şalgam* arasında bağ kurulabilir mi, açık olarak bilmiyoruz.
Ramstedt: KWb 346 b; Doerfer : TMEN 1329; Räsänen: V 441 b; Torma : TatEtSt 2 : 244.

şalupa 'büyük sandal'. Türkçede 'iki direkli küçük gemi' olarak da geçer.
< İtal *scialuppa* 'sloop'. İspanyolca ve Fransızca gibi Akdeniz dillerinde de kullanılır (İsp *chalupa*, Fr *chaloupe*).
Kahane - Tietze : LFL 583.

şalvar 'genellikle ağı çok bol olan, bele bir uçkurla bağlanan geniş üst donu'
~ Tkm *calbar*. - Nog *şalbır*. - TatK *çalbar*. - Bşk *salbar*. - Krg *çalbar*. - Kzk *şalbar*. - KKlp *şalbar*. - Özb *çālwār*. - Kumd *çınbar, çanbar*. - Alt, Tel *şalbır*. - Şor *şanmar*. - Tel *şanpar*. - Tar *şalbur*
< Far *şalwār* 'inner breeches, drawers reaching to the feet; sailors' or travellers' trousers'.
Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir.
Scherner : ResAltL 229; UAJb 44 : 207; Ramstedt : KWb 347 b; Abaev : ÊS 3 : 26-27; Kniezsa : SzlJsz 473; Kakuk : ÉlOsm 379; Räsänen : V 97 a; Dmitriev : Stroj 552.

şamama 'güzel kokulu bir tür küçük kavun'
< R χειμωνικό 'eine Melonenart, die bis in den Winter aufbewahrt wird'. Kürtçede *šemamuk* 'melon sauvage aromatique', Ermenicede *šamama* olarak kullanılır.
Tietze : Gr (1) 244/297; Symeonidis : Βουλγαρο-ελλινικό ουμπόσιο. Sofya 1984, 157; Tzitzilis : Zaemki 120/41.

şamandıra < şamandura 'halkalarına gemi bağlamak için limanda demirlenmiş olan, içi boş, her yanı kapalı büyük fıçı'
< R τσαμαδούρα 'buoy'< σημαδούρα (< : σημάδι 'mark').Türkçe *şamandıra*'nın *-n-*'si sonradan türemiştir. Türkçe *çantı* (< *çatı*)'daki *-n-* gibi. Güney ve Doğu Akdeniz dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Ar (Fas) *ṭamadóṛa*, (Mısır) *şamandûra*, (Irak) *şemendōra*.
Kahane-Tietze: LFL 864; Andriotis: EL 321; Littmann: Tschudi Arm 119/138.

şamata 'gürültü, patırtı'
< Ar (Suriye) *şamâṭa* 'tumult, vacarme'.

şamdan 'üzerine mum yerleştirilen destek'
~ Tkm *şemdān*. - TatK *şendel*. - Özb *şamdon*. - Krg *şamdal*. - Kzk *şamdal*. - Çuv *şantal*. Komşu diyalektlerden alınmıştır.
< Far *şamᶜdān* 'candlestick, chandelier' (Ar *şam'* 'wax' + Far *-dān*).
Battersby: Arat Arm 116; Räsänen: Rypka Arm 276-277; V 442 a; Egorov: ÊS 331.

şap 'alüminyum ve potasyum sülfatından veya amonyum alüminyum sülfatından oluşan antiseptik bir madde'
< Ar *şabb* 'alum'. Ermeniceye *šip* olarak geçmiştir.
Räsänen: V 442 b; Dankoff: ALT 561.

şaprak bk. *çaprak*.

şapşak bk. *çamçak*.

şarampol 'kara yollarının kenarında yol düzeyinden aşağıda kalan bölüm'.
Balkan dilleri yoluyla Macarcadan alınmıştır: Mac *sarampó* (> *sorompó*) 'Schlagbaum, Sperrschranke' > Sırpça *šarampov* **1.** 'Verschanzung, Wall, Schranke'; **2.** '(geflochtener) Zaun'. - Blg *šarampol*. Macarca *sarampó* Avusturya Almancasından alınmıştır (*schrankpaum, schrankbaum*).
Macarca *sarampó* biçiminin sonundaki *-ó*, Balkan dillerinde *-ov*'a çevrilmiştir. Daha sonra *şarampov* biçiminin sonundaki *-v* sesi de *-l*'ye dönüşmüştür.
Jokl : UJb 7 :78-79 ; Skok : EtRj 3 : 382; Räsänen: V 442 b; Dankoff: EÇ-Glossary 86; Hadrovics: UEISk 468.

şayak 'kaba dokunmuş, dayanıklı bir çeşit yün kumaş'
Kökenini bilmiyoruz.
Bulgarca *šajak, šaek* 'kaba yün kumaş', Sırpça *šàjak* 'kumaş, kaba yün kumaş', Rumca σαγιάκι biçimleri Türkçeden alınmıştır. Cezayir Arapçasında da *şāyāq* olarak kullanılır.
Škaljić: Turc 579; Räsänen: V 440 b; Skok: EtRj 3:378; Andriotis: EL 313.

şayka *esk.* 'altı düz bir çeşit kayık'.
Hadrovics'e göre (Pais Arm 289 - 291), Macarcadan alınmıştır (Mac *sajka* < Lat *sagittea, sagettia, saettia, sayteia, saytea*). Macarcadan Slav dillerine de *šajka* olarak geçmiştir. (Hadrovics : UElSk 461-463).
Farsça *şaiqa* 'a kind of boat or vessel' biçiminin Türkçeden alındığı anlaşılıyor.
Blau : Sprachdenkmäler 8; Fekete: MNy 26 : 265; Kniezsa : SzlJsz 733 - 734 ; Doerfer : TMEN 1334; Kahane - Tietze (LFL) *şayka* üzerinde durmamışlardır.

şebik bk. *çepik*.

şebit, şepit *yer.* 'yufka ekmeği'. Anadolu ağızlarında *çebit, çepit* olarak da geçer.
Kökenini bilmiyoruz.

şebnem 'çiy'
< Far *şabnam* 'dew' (*şab* 'gece', *nam* 'nem').

şebeş 'bir çeşit gem'. Yerel ağızlarda *çebeş* olarak da geçer.
Tzitzilis'e göre (GrLw 203), Rumcadan alınmıştır: R κημὸς, *yer.* κημός, τὄημός, ὄημὸς 'Maulkorb'. Ses ve anlam bakımlarından tartışmaya açıktır.

şeftali 'etli ve tatlı yemiş veren bir ağaç'
~ Tkm *şepdalı.* - KKlp *şabdal.*- Nog *şabdal, şaptal.* - Blk *şaptal* 'kayısı'. - Krg *şaptalu, şabdālı.* - Tar *şaptul*
< Far *şaftālū* 'a peach (rough plum)' (*şaft* 'kalın, semiz, yağlı; koyu' + *ālū* 'erik'). Farsçada *şaftālūc* biçimi de kullanılır.
Türkçede bir çeşit şeftaliye verilen *hülü* adı da Farsçadan alınmıştır. Bk. *hülü.*
Laufer : Sino - Iranica 539; Pelliot : JA 1925, 1 : 229; Räsänen : V 439 b.

şehir 'büyük kent'. Ülkemizde yer adlarında da yaygın olarak kullanılır : *Akşehir, Alaşehir, Karaşehir.* Ağızlarda *şar* biçimi de geçer (*Akşar, Karaşar, Şarkışla, Şarköy*).
< Far *şahr* 'a city, a town'; *şār* 'a town'. - Eski Türkler şehre *balık* adını verirlerdi. Türkçe *balık*'ın kökeni için bk. Sinor : CAJ 25 : 95-102.
Abaev : ÊtSl 3 : 49; Tietze : Pers 155 / 113; Hegaard : AO 3 : 260.

şelek 'sırtta taşınan yük'. Yerel ağızlarda 'küfe' olarak da geçer.
< Erm *šalak* 'bag, load; back'.
Tietze : Slav 32/233; Eren : TD 31 : 182; Dankoff : ALT 545. Symeonidis'in 'Sattel' anlamına gelen Rumca σέλα'dan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (Gr 190/200).

şelfin bk. *celfin.*

şen 1. 'yaşamaktan mutlu olduğunu davranışlarıyla belli eden, sevinçli, neşeli'; **2.** 'eğenceli'. Yer adlarında da *şen* olarak kalmıştır.
< Erm *šen* 'inhabited; village; prosperous; happy'.
Kürtçeye de *şên* olarak geçmiştir.
Aslanov: VDTJa 4 : 131; Eremeev : Êtnogenez 235 ; Dankoff : ALT 556.

şepik bk. *çepik.*

şepit bk. *şebit.*

şerevle *yer.* 'ekin bağlamı'. Ağızlarda *şelevre, şelevle* biçimleri de geçer.
< R χερόβολο 'Garbe, Bündel, Handvoll'.
Tietze : Gr (1) 244/298.

şergit *yer.*'içi sırlı, geniş ağızlı, küçük çömlek'
< Erm *šerkit'* 'copper bowl used for milking or for putting yoghurt'.
Dankoff: ALT 554.

şev 1. 'inişli yer, bayır'; **2.** 'eğik, meyilli'
< Far *şev, şēb, şīb* 'a descent, declivity; wet ground made uneven and rugged by the trampling of men, and afterwards hardened by the influence of the sun'.
Tietze : Pers 155/115; Ligeti : AOH 28 : 299.

şığva bk. *şıvga.*

şıka *yer.* 'incir'. Ağızlarda *ballı şıka, ballı şıga* olarak da geçer.
< R σύκο veya σύκα (ç.) 'Feige'.
Tietze : Gr (2) 382/340.

şıllık 'aşırı ve bayağı biçimde süslenip boyanmış kadın'. Yerel ağızlarda *şıl* 'çirkin', *şil* 'sakat', 'şaşı' ve (*şıllık* 'kötü kadın, kokona') olarak geçer.
< Erm *šil* 'squint-eyed'.
Dankoff (ALT 558) yalnız yerel biçimleri saymıştır.

şıngıl bk. *çıngıl.*

şıp bk. *şip.*

şıra 'henüz mayalanmamış üzüm suyu'. Yerel ağızlarda *şire* olarak da geçer.

~ Az *şirə* 'su, şıra'. - Tkm *şire*. - KKlp *şire* 'şıra'. - Türkî *şire* 'meyve suyu, üzüm suyu, pirinç suyu'

< Far *şīra* 'new wine; an intoxicating kind of drink; the expressed juice of any fruit except olives, syrup'. Farsçada bütün meyvelerin suyuna da bu ad verilir.

Türk diyalektlerinin bir bölümünde biraya verilen *sıra* adı *şıra* ile birleştirilemez. Bk. Joki: LwSS 270-271; Egorov: ÊS 183; Räsänen : V 418 b; 447 b.

şıra bk. *şira*.

şırınga 'vücuda ilâç vermek için kullanılan, ucu iğneli küçük pompa, enjektör'

< İtal *sciringa* 'şırınga'.

Meyer : TürkSt 49; Bonelli : Elementi 192; Tagliavini : Annali N.S. 1: 196.

şırlağan 'susam yağı'

< Far *şīr-rauġan* 'oil of sesam' (*şīr* 'süt', *rauġan* 'yağ').

Bulgarca *šárlagan* ve Sırpça *šarlàgan, šavlagan* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Dmitriev: DAN 1926, 68; Škaljić: Turc 581; Räsänen: V 448 b; Kakuk: Hungaro -Turcica 291; Skok : EtRJ 3 : 383 ; Dankoff : EÇ-Glossary 86; ALT 563.

şıvga *yer.* 'filiz'. Ağızlarda *şıvka* olarak da geçer. Yerel olarak kullanılan *şığva,* göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur.

Yerel ağızlarda *şıvga*'nın 'ince uzun, zayıf', 'kabadayı, çapkın' ve 'güzel, kıvrak kadın' gibi anlamlar aldığı göze çarpıyor.

< *çıv-* 'ağaç, filiz vermek' + *-ga*. Ağızlarda *çıv-* yanında *civ-* olarak da geçer. - Ağızlarda 'filiz' olarak kullanılan *çıvgın* (> *şıvgın*) da *çıv-* kökünün bir türevidir. Bk. *çıvgın*.

Dankoff'un, *şıvga*'nın Ermeniceden alındığı yolundaki savı yanlıştır (ALT 559).

şıvgın bk. *çıvgın*.

şif < şiv **1.** *yer.* 'şırası alınmış üzüm posası'; **2.** 'meyve posası'; **3.** 'sebze posası'; **4.** 'pamuk kozası'

< Erm *šiw* 'husk of grapes, grounds or dregs of pressed dates (dial. : or mulberries), *yer. šif.*

Bläsing : AL 124; Dankoff : ALT 564.

şilep 'yük taşımaya yarayan gemi, yük gemisi'

< R σλέπι.

Deny: Principes 117. §. Bk. Andriotis: EL 330.

şilte 'içi yün veya pamukla doldurulmuş döşek'. Ağızlarda *çilte* (ve *silte*) olarak da geçer. Kıbrıs ağzında da *çilte* biçimi kullanılır (Eren : Türkoloji Dergisi 1 : 8).

~ Ar *şilta* 'ince şilte, minder'.

Tzitzilis (GrLw 441) Rumca φτίλος, φτούλ', φτούλιτον (< ç. *πτίλατα), φτιλτόν, φτελτὸν '(Flaum)feder' vb. gibi birtakım biçimlerle birleştirmiştir. Ancak bu birleştirme gerek ses gerek anlam açılarından tartışmaya açıktır.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerine de geçmiştir. Rumcada da σελτὲς, σιλτὲς olarak kullanılır (Andriotis: EL 319, 323).

Räsänen : V 447 a (*şilte, çilte* biçimlerini vermekle yetinmiştir).

şimendifer *esk.* 'demir yolu'

< Fr *chemin de fer.*

Tietze : Oriens 5 : 253.

şimşek 'bir bulutun tabanı ile yer arasında, iki bulut arasında veya bir bulut içinde elektrik boşalırken oluşan kırık çizgi biçimindeki geçici ışık'. Yerel ağızlarda *şimşek* yanında *şemşek, çimşek* (~ *çeşmek*) olarak da geçer.

~ Az *şimşek*. Azerî alanında *şimşek* yanında *ıldırım* da geçer.

Türkçede *ş-* sesinin başta geçmediğini biliyoruz. O nedenle ilk bakışta yabancı bir dilden geldiği düşünülebilir. Ancak dilimizde *ş-* ile

başlayan birtakım sözler de vardır. Türkçe *şiş, şişek* gibi. Bu sözlerde baştaki ş-'ler benzeşme yoluyla sonradan ortaya çıkmıştır. Örn. bir veya iki yaş arasındaki koyuna verilen *şişek* adının *tişek*'ten geldiğini biliyoruz. Bk. *şişek*.

Türkçe *şimşek* biçiminin Oğuz alanında kaldığı anlaşılıyor. Anadolu'da yazılmış eski kaynaklarda *süğşek* سكشك 'şimşek' olarak geçer. Bu biçimin *süğ-* 'yıldız akmak, kaymak' (> *süv-, süy-* 'kaymak, akmak') kökünden geldiği açık olarak anlaşılıyor. Yerel ağızlarda *süyül-* (< **süğül-*) 'yıldız akmak' biçimi de kullanılır. Eski kaynaklarda **süğüş-* (> **süyüş-*) biçiminin geçtiği kolaylıkla kestirilebilir. Bu duruma göre, *şimşek*'in *süğüş-* kökünün *-(e)k* ekiyle kurulmuş bir türevi olduğu açıklık kazanıyor : *süğüş-* + *-(e)k* > *süğşek* > **şüğşek* > **şiğşek* > **şivşek* > *şimşek*. Türkçede *süğşek* biçimi benzeşme (*assimilation*) yoluyla *şimşek*'e çevrilmiştir. Eski *süğşek* biçiminin **şüğşek* > **şiğşek* > **şivşek* gibi birtakım ara duraklardan geçtikten sonra *şimşek* biçimini alması da normaldir. Ağızlarda sivri uçlu ağaca verilen *şimşek* adının *şivşek*'ten çıktığı açıktır. 'Sivri' olarak kullanılan *şivşek* de **şüvşek* < **şüvüşek* < **süvüşek*'ten gelir.

Türkçede şimşeğe *çakım, çakın* (ve *çakıntı*) adları da verilir. Bu adların *çak-* kökükünden geldiği açıktır. Türkçede *balkır, balkız* adları da 'şimşek' olarak kullanılır. Bu adların da *balkı-* 'şimşek çakmak' kökünden çıktığı anlaşılıyor. Türkçede *yıldırım* 'gök gürültüsü ve şimşekle görülen, hava ile yer arasındaki elektrik boşalması' olarak kullanılır. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *yıldırım* 'şimşek' olarak da geçer. Örn. Türkmencede *yıldırım* 'şimşek' anlamını almıştır. Azerî alanında *yıldırım* yerine *ıldırım* biçimi kullanılır. Kara Kalpakçada ise *yıldırım*'ın *jıldırım* biçimini aldığını görüyoruz. Eski ve yeni diyalektlerde şimşeğe *yaşın* adı da verilir. Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Orta Türkçede de *yaşın* 'şimşek' olarak kullanılır. Diyalektlerde *yaşın* yanında *yaşım* biçimi de geçer. Çuvaşçada bu adın *śisĕm* biçimini aldığına tanık oluyoruz (Egorov: ES 214). Çuvaşça *śisĕm* biçiminde *yaşın*'ın sonundaki *-n* eki *-m*'ye çevrilmiştir. Diyalektlerde *yaşın* yanında *ışın* biçimi de geçer. Bu biçimin başındaki *y-* düşmüştür. Türkçe (~ Türkmence) *yıldırım*'ın yanında Azerî alanında kullanılan *ıldırım*'ın başındaki *y-* gibi.

Bunlardan başka, Kırgızcada *casıl* 'der Donner und Blitz', Kara Kalpakçada *jasıl* 'şimşek' olarak kullanılır. Şimşeğe verilen bu adların *yaş-* (> *caş-, çaş-*) 'blitzen' kökünden geldiği açıktır (Egorov: ÊS 214 ; Räsänen: V 192 a ; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 676; Ligeti : TörK 129).

Karaağaç : TDEAD 5 : 72 ; 6 : 90-93 ; TD 1997/2: 504; 1998/2 : 272 ; Eren : TD.

şindere **1.** 'kaplamacılıkta kullanılan ince tahta'; **2.** 'fıçı kaburgası'. Meninski *şindere* biçimini 'pedavra' olarak vermiştir. Ş. Sami'nin verdiği *şendere* biçimi yanlıştır.

Balkan dilleri yoluyla Almancadan alındığı anlaşılıyor: Alm *Schindel* > Mac *zsindely*, Srp *šindra*. Türkçede *-dr-* ünsüzleri arasında bir ünlü (*-e-*) türemiştir.

Miklosich : SlavElem 21; Tietze : Slav 29/199; Hadrovics : UElSk 474-475.

şinik 'tahıl ölçeği'

< R σοινίκι (< χοινίκιον < χοῖνιξ) 'Getreide- und Hülsenfruchtmaß'. Rumcada σινίκι biçimi de kullanılır.

Ermenice *šinik* 'a grain measure' biçimi de Rumcadan (veya Türkçeden) alınmıştır (Dankoff : ALT B7).

Miklosich: TE 1:42; Meyer: TürkSt 65; Kowalski: ArOr 4:297; Eren: TDAY 1960, 319; Tietze: ZBalk 18: 167/48; Symeonidis: Gr 195/241; Tzitzilis: LB 32, 3-4 : 188; Zaemki 52. Bk. Andriotis: EL 323, 331.

şip *yer.* 'ülkemiz sularında yaşayan, yumurtalarından siyah havyar yapılan bir mersin balığı türü (Acipenser nudiventris)'. Ağızlarda *şıp* biçimi de geçer. Dilimizde *şip* balığına *biz* adı da verilir. Bk. *biz.*

< Rus *šip.*

Georgacas'a göre (IT 96-97, Rusça *šip* büyük bir olasılıkla 'diken' olarak kullanılan *šip'* ten gelir.

Bk. Georgacas : IT 96-97, 134, 144, 149. s. 201. not.

şipik bk. *çepik.*

şira *yer.* 'dalyana balık girdiğinde, reisin ağ toplama emri'. Dar bir alanda *şıra* olarak da geçer.

< R σύρε! 'pull!'.

Kahane - Tietze : LFL 855.

şiraze 'kitap yapraklarını düzgün tutmaya yarayan ince örülmüş şerit'

< Far *şīrāza* 'sewing, working buttonholes, or the back of a book'.

şirden 'geviş getiren hayvanların dördüncü midesi'

~ Özb *şirdon.* - Çuv *şărtan, şărttan*

< Far *şīrdān* 'ventricle of sheep or kid' (< *şīr* 'süt' + *-dān* eki).

Sırpça *Širden* Türkçeden geçmiştir.

Yerel ağızlarda şirdene *kırk bayır, kırk dilim, kırk yaprak* adları da verilir. Dar bir alanda *kibe* (~ *kipe*) adı da kullanılır. Bk. *kibe.*

Egorov : ÊS 335; Scherner : Lw 70; Ligeti : AOH 17:7; Eren: TDAY 1978-1979, 11, 276.

şişe 'sıvıların, özellikle de içkilerin konulduğu camdan yapılmış, dar ağızlı uzun kap'

~ Tkm *çüyşe* 'cam'. - Blk *şişa, şışa.* - Bşk *şişe* < Far *šīša* 'a glass, bottle, flask, phial, cup, caraff, decanter; glass'. - Kürtçede *şûşe* olarak geçer. Tacikçe *šiša, šīša, šīšä* 'Glass; Flasche' için bk. Doerfer : TLT 399.

Räsänen'in, *şişe*'nin Türkçe *şiş-* (< *siş-*) kökünden geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (LTS 175-176). Türkçe *şişe,* Moğolcada şişeye verilen *šil* (< *sil*) adıyla da birleştirilemez. Moğolca *sil* Tibetçe bir alıntıdır (Ramstedt : KWb 356 b; Ligeti : NyK 49 : 267 ; Róna-Tas : AOH 15 : 266; Tatarintsev : Vlijanie 49). Bang (KOsm 4 : 16) *şişe*'yi Altay diyalektinde 'şişe' olarak kullanılan *şili* biçimiyle birleştirmiştir. Ancak bu birleştirme yanlıştır. Altayca *şili* Moğolca *sil*'den alınmıştır. Son olarak Räsänen (V 448 b) *şişe*'nin Farsça *šīša*'den geldiğini dile getirmiş, ancak *siş-* köküne de gönderme yapmıştır (424 a). Bk. Vladimirtsov : SrGr 342, 354; Eren : DTCFD 8 : 345 ; Doerfer : TMEN 1333.

şişek 'iki yaşında koyun'. Yerel ağızlarda da *şişek* olarak kullanılır. Dar bir alanda *işek* (ve *fişek*) biçimleri de geçer. Eğirdir Gölünde yaşayan bir balığa da *şişek* adı verilir. Ağızlarda *şişek* yanında *dişli* adı da kullanılır.

Azerî ağızlarında *şişek* olarak geçer. Özbek ağızlarında da *şişek* biçimi göze çarpar. Kırgızcada *şişek* yanında güney ağızlarında *işek* biçimi de kullanılır. Kara Kalpakçada da *işek* 'enenmiş erkek koyun' olarak geçer. Sartçada *şişak* olarak geçer. Radloff'un verdiği Çağatayca *şişal* biçiminin yanlış olduğu açıktır (Eren : DTCFD 8 : 152-153). Şçerbak (İRTLJa 115) bu veriyi sessizce *şişek* diye düzeltmiştir. Räsänen de Sartça *şişak* yanında Çağatayca *şişak* biçimini vermiştir.

Çağdaş diyalektlerde *şişek* yanında kullanılan *işek* biçimi dil uzmanlarının gözünden kaçmıştır.

Orta Türkçede *tişek* 'iki yaşında koyun' olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise *tişek* yerine *şişek* biçiminin kullanıldığı göze çarpıyor.

Çağdaş diyalektlerde yaşayan *şişek* biçiminin Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz *tişek*'ten çıktığı açıktır. Eski *tişek* biçimi benzeşme (*assimilation*) sonunda diyalektlerde *şişek*'e çevrilmiştir.

Orta Türkçe *tişek* biçimine gelince: Bu biçimin *tişe-* 'diş çıkarmak, diş çıkarmaya başlamak, süt dişleri dökülüp diş çıkarmak' kökünden geldiği açıktır. Bu duruma göre, Şçerbak, Räsänen gibi Türk dili uzmanlarının *şişek* biçiminin *şiş-* (< *siş-*) kökünden geldiği yolundaki açıklamaları ortada kalıyor. Şçerbak'ın, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *tişek* biçimini gözden kaçırdığı anlaşılıyor. Buna karşılık Räsänen'in sözlüğünde *şişek* yanında *tişek* biçimini de saydığı göze çarpıyor. Ancak, Räsänen'in, eski *tişek* biçiminin tanıklığını değerlendirmemesi düşündürücüdür.

Clauson, *tişek* (> *şişek*) biçiminin Moğolcada eski bir alıntı olarak *şilegü* biçiminde saklandığını yazmıştır. Eski *tişek* yanında diyalektlerde yaşayan *şişek*'in ikincil bir biçim olduğunu biliyoruz. O açıdan *şişek*'in Moğolca *şilegü* (Moğ *silüge* 'a three-year-old sheep') sözüyle birleştirilmesi düşünülemez. Moğolca *sidüleng* 'three-year-old (horse, ox); two-year old (sheep)' biçimi Türkçe *tişek* (< *tiş-e-k*) türevine benzer bir örnektir. Türkçe *tişek* gibi, Moğolca *sidüleng* de 'diş' olarak kullanılan *sidü*(*n*) kökünden gelen *sidüle-*'diş çıkarmak' fiilinin türevidir.

Clauson, *tişek* (> *şişek*) sözünün Yakutça *tisege* karşılığını vermekle yetinmiş, Räsänen ise Yakutça karşılığını saymamıştır. Kałużyński'ye göre (RO 31 : 109), Yakutça *tıhağas* biçimi **tişek-aç* veya ? *tiş-keç*'ten gelir. Piekarski 'diş' olarak kullanılan *tīs*'ten geldiğini yazmışsa da, Kałużyński *tihā-* 'süt dişleri düşmek' kökünden geldiğini dile getirmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *tişek* de *tişe-* fiilinin bir türevidir. Çünkü *tiş* kökünden gelseydi, *tişek*'in 'küçük diş' anlamında kullanılması gerekirdi.

Eski Türkçe *tişek* (> *şişek*)'in Çuvaşça karşılığı da ilginçtir: Çuv *şăla, şăla pulă* 'Lucioperca'. Katona (MNy 23: 190-193; KCsA 2: 379-381) *şăla*'nın Çuvaşçada dişe verilen *şăl* adından geldiğini açıklamıştı. Ayrıca, Macarca *süllő* 'Lucioperca' adının da eski Çuvaşçadan alındığını ortaya koymuştu. Katona, *süllő* balığına verilen Macarca *fogas* adını da tanık olarak göstermişti: *fogas* (Mac *fog* 'diş' + *-as* '-lı, -li' eki = 'dişli (balık)'. Bk. Bereczki: MSFOu 185: 60. Macarca *fogas* adının tanıklığını göz önüne alan Katona, Çuvaşça *şăla* biçimini *şăl* 'diş' kökünün *-la* (< Türkçe *-lığ*) ekiyle yapılmış bir türevi olarak değerlendirmişti. Egorov'un Çuvaşça sözlüğünde bu açıklama benimsenmemiştir (332. s. 1. not). Bununla birlikte, bu etimoloji üzerinde durulabilir. Katona, yazılarında ikinci bir olasılık olarak Çuvaşça *şăla*'yı Türkçe *tışak* (> *tişek*)'in karşılığı saymıştı. Buna göre, Çuvaşça *şăla*'nın *şăl* 'diş' kökünün türevi olduğu açıklık kazanmış oluyor. Bu balığa verilen Başkurtça *hıla*, Kara Kalpakça *sıla* gibi adların Tatarcadan alındığı anlaşılıyor. Tatarca *sıla*'nın da Çuvaşçadan kalma bir alıntı olduğu açıktır (Ligeti: TörK 17). Bk. *diş*. Eğirdir Gölünde yaşayan bir balığa da *şişek* adının verildiğini biliyoruz. Bk. Eren : TD 1996/2 : 127.

Farsça *şīşāk* 'a yearling lamb', *şīşak* 'a sheep a year old' biçimleri Türkçeden alınmıştır. Boev'in, Bulgarcada 'keçi yavrusu' olarak

kullanılan *šile* sözünün Türkçe *şişek*'ten geldiği yolundaki savı tartışmaya açıktır (BEz 15: 12). Türkçeden Ermeniceye de *šišak* olarak geçmiştir (Dankoff: ALT 216/829).

Şçerbak: İRLTJa 115-116; Doerfer : TMEN 1332 (< *sış-, şiş-* 'anschwellen'); Oriens 25-26 : 292 ; Räsänen: V 424 a (< *siş-* 'anschwellen'); Clauson:TDAY 1966, 11; ED 563 b; ResAltL 45; Monchi-zadeh : Xurāsān 502 ; Menges: Jarring Arm 110-111; Tekin: ResAltL 282; Ligeti: CAJ 24 : 249. s. 42. not ; TörK 16, 46-47.

şitil *yer.* 'sebze fidesi'. Anadolu'nun birçok yerinde 'ağaç fidanı' olarak da geçer. Bu anlamda *çitil* biçimi de kullanılır.

~ Tkm *şitil* 'fide'

< Ar *şatl* 'Pflänzling'. - Türkçe *çitil* biçiminde *ş-* sesi *ç-*'ye çevrilmiştir. Kürtçede *şetel* 'germe, plante de fleur' olarak kullanılır.

Tietze : Ar 285/104; Levitskaya : Tİ 1976, 137; Eren : TD 1990/1 : 2.

şiv bk. *şif.*

şor *yer.* **1.** 'söz sohbet'; **2.** 'toplantı'. Yerel ağızlarda 'söz' olarak kullanılan *cor* biçimi ve türevleri de *şor*'dan başka bir şey olamaz.

< Far *šor* 'contest, contention, litigation; cry, noise, outcry'.

Dankoff : ALT 448. Tietze (Pers) *şor* üzerinde durmamıştır.

şölen 'büyük yemek toplantısı'. Anadolu'da yazılan eski eserlerde *şölen* yanında *şilen* biçimi de geçer.

~ Tkm *şüle* 'bulamaç'.

Moğolcadan alındığı anlaşılıyor (Moğ *silen* 'çorba'). Moğol diyalektlerinde *şölön* olarak da geçer. Kalmıkçada *šülŋ* 'Bouillon, Suppe' biçimi kullanılır.

Farsçaya da geçmiştir.

Eski Türkçede *şölen* yerine *toy* adı kullanılırdı. Bk. *toy.*

Ramstedt : KWb 371 a; Caferoğlu : AYB 1 : 224; TDAY 1954, 9-10 ; Doerfer : TMEN 246; Oriens 18-19 : 390 ; Mamedov : ST 6, 1984, 17-20 ; Räsänen : V 446-447; Eren : MKU 54 ; TD 1994/2 : 180; Uluslararası Türk Dili Kongresi (bildiri).

şubara *yer.* 'başlık, asker başlığı'. Yahya Kemal Beyatlı'nın yazılarında geçer. Anadolu ağızlarında kullanılan biçimler Balkan göçmenlerinden alınmıştır.

< Srp *šùbara* 'Pelzmütze'.

Tietze: Slav 29/205; Eren : TDAY 1960, 340/205. Skok (EtRj) *šùbara*'yı almamıştır.

şufan *yer.* 'yulaf'. Ağızlarda *şıfan, şifan* biçimleri de geçer. Dar bir çevrede kullanılan *fişan* göçüşmeli (*métathétique*) bir biçimdir.

< Ar (Suriye) *šūfān* 'avoine'.

Tietze: Ar 288/116; Eren : TDAY 1960, 350/116. Tzitzilis (GrLW 474) Anadolu ağızlarında kullanılan biçimleri Rumcada yulafa verilen σιφώνιον adıyla birleştirmiş, ancak Türkçe verilerin yayılış alanını göz önüne alarak Arapçadan geçmiş olabileceğini de dile getirmiştir.

şvester 'hemşire'

< Alm *Schwester.*

T

tabanca 'cepte veya belde taşınan ateşli silâh'
~ Tkm *sapança* 'tabanca'. Başındaki *t-*'nin *s-*'ye çevrilmesi düşündürücüdür. Doerfer'e göre (OLZ 1971, 66 9/10, 449), *tabanca* sözü *sapan*'ın baskısı altında *sapança*'ya çevrilmiştir. - Kar *tabanca*. - Krg *tapança*. - Özb *toppånça* (*top* sözünün baskısıyla *toppånça*'ya çevrilmiştir).
< Farsça *ţamança, ţamānça* 'a pistol'.
Türkçeden Tacikçeye de geçmiştir: *tappånça* 'Revolver' (Doerfer : TLT 267). Sırpça *tabàndže* Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 593-594).
Doerfer: TMEN 1342; Oriens 18-19:390; Räsänen: V 462 b; Tietze: WZKM 59-60 : 173; Monchi-zadeh: Xurāsān 518.

tabelâ 'üzerinde tanıtıcı, belirtici bir yazı, açıklama, işaret veya resim bulunan, tahta, saç vb. den yapılan levha'
< İtal *tabella*.
Barbera: Elementi 234.

tabla 'satıcıların kullandıkları tahtadan tepsi'
< R τάβλα < Lat *tabula*.
Bonelli: Elementi 192-193; Barbera: Elementi 237; Tzitzilis : Tietze Arm 207.

tafta 'bir çeşit sert, ipekli kumaş'.
Farsçadan kökenlendiği anlaşılıyor.
Farsça *tāfta* 'a kind of silken cloth' olarak belli başlı Avrupa dillerinde kullanılır (İng *taffeta;* Fr *taffetas;* Alm *Taffet, Taft;* İtal *taffettà;* Mac *tafota;* Rum *táftă*). Ticaret yoluyla yayıldığı açıktır.
Laufer: Sino-Iranica 493.

tahıl 1. 'ekin'; **2.** 'hububat'. Eski kaynaklarda daha çok *dahıl* olarak geçer.
< Ar *daḫl* 'rente, revenu, recette'.
Deny : Principes 86; Eren: TDAY 1960, 359; TD 1994/2 : 180. Tietze (Ar) *tahıl*'ı vermemiştir. Sevortyan (ÊSTJa 1980, 117) *tahıl*'ın ses bakımından *tavar*'dan getirilemeyeceğini bildirmekle yetinmiştir.

tahra < dahra 'ağaçların dallarını budamak için kullanılan bir çeşit bıçak'. Ağızlarda *dahra* olarak da geçer.
< Far *dahra, dāra* 'scythe, sickle ; reaping - sickle; a pruning-hook; a farrier's instrument for paring horses' hoofs; a small two-edged, sickle-formed, sharp dagger'.
Tietze: Pers 141/39.

tahta 'düz, enlice, uzun ve az kalın biçilmiş ağaç'
~ Tkm *tagta*. - TatK *takta*. - Nog *takta*. - KKlp *takta*. - Kzk *takta*. - Krg *takta*. - Alt, Tel, Şor, Sag, Koy, Kaça *takta*
< Far *taxta* 'a board, plank'.
Räsänen: V 454 b.

tahtaboş 'damın daha çok çamaşır sermeye yarayan düz bölümü, taraça'
< Far *taxtapōş* 'stage, wooden floor (*taxta* 'board, plank' + *-pōş* 'covering, dressing').
Türkçede *-pōş* bölümü halk etimolojisiyle *boş*'a bağlanmıştır.
Tietze: Pers 156/118.

tahta kurusu bk. *kurus*.

taka 'yelkenli bir tür kıyı teknesi'.
Kökenini bilmiyoruz.

takoz 1. 'ağaç kama'; **2.** 'çivi çakmak için duvarın içine yerleştirilen ağaç parçası'; **3.** 'kızaktaki geminin, üstünde oturduğu ağaçlardan her biri'. Lakerda yapılmak için dilim-

lenmiş torik balığı parçasına da *takoz* adı verilir.

< R τάκος < İtal (Venedik) *taco* 'chock; cleat; block'. Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır. Kökenini bilmiyoruz.

Kahane-Tietze: LFL 637; Andriotis: EL 357; Tzitzilis : Tietze Arm 201.

takunya 'nalın'

< R τακούνια [ç.] 'Holzpantoffel' (< : τακούνι < İtal *taccone*).

Tietze: Gr (1) 240/256; Symeonidis : Gr 192/211; Tzitzilis : Tietze Arm 203.

talan 'yağma, çapul'

~ Az *talan*. - Tkm *talaŋ*. - Kzk *talaŋ*. - Krg *talan*. Kırgızcada *talān* olarak da geçer. - Özb *tålån*. - Yak *talān*

< *tala-* + *-n* eki. Türkçede *tala-* (~ *dala-*) 'yağmalamak, çapullamak' olarak kullanılır. Bk. Clauson: ED 492 a.

Çağdaş diyalektlerde *talau, talav* gibi birtakım türevler de geçer: Nog *talav* 'akın, çapul amacıyla yapılan akın'. - KKlp *talau*. - Kzk *talau*. - TatK *talau*.

Türkçeden Farsçaya *talān, tālān* 'depredation, plunder, pillage' olarak geçmiştir. Tacikçede de *talåş, tålån* olarak kullanılır.

Brockelmann: OGM 92. § ; Doerfer: TMEN 926 ; TLT 262 ; Räsänen : V 458 a ; Joki: LwSS 307; Ligeti : AOH 17 : 34.

talaz < talas 'dalga'. Anadolu ağızlarında *talaz* (> *dalaz*) 'kasırga, fırtına' olarak da kullanılır.

< R θάλασσα 'storm'. Bizans'ta 'fırtınalı deniz; fırtına' anlamını aldığı anlaşılıyor.

Rumca θάλασσα'nın sonundaki -α'nın Türkçede düştüğü göze çarpıyor.

Meyer: TürkSt 84; Kahane-Tietze: LFL 773; Tietze: Gr (1) 220/82; Räsänen: V 458 b.; Eren : TD 1992/2 : 199-200.

talika 'dört tekerlekli, üstü kapalı, yaylı bir tür at arabası'.

Balkan dilleri yoluyla Macarcadan alınmıştır: Blg *talíga*. - Srp *taliga, taljiga* 'Karren, Bauernwagen' < Mac *t aliga*. - Rumence *teleaga* biçimi Bulgarcadan alınmıştır.

Macarca *taliga* biçiminin kökenini bilmiyoruz. Yaygın bir inanca göre, Eski Rusçadan alınmıştır. Bu yoldaki sorunları Kniezsa (SzlJsz 759-761) eleştiri süzgecinden geçirmiştir. Rusça *telĕga* biçiminin doğu dillerinden kalma bir alıntı olduğu anlaşılıyor. Bilimsel yayınlarda Rusça *telĕga*'nın Moğolcadan alındığı sık sık dile getirilmiştir. Bk. Vasmer : REW 3 : 89-90. Vasmer'in eserinin Rusça çevrisinde (ÊSRJa 4: 38) Trubaçev da bu görüşe katılmıştır. Rusça *telĕga*'nın Moğol kökeninden geldiğini Menges (The Igor' Tale 50-51; Oriens 9 : 118) de yazmıştı. Ona göre, Eski Rusça ile Moğolca arasındaki bağı kurmak için Türkçenin aracılığını var saymak gerekir. Başka bir deyişle, Moğolca *terge(n)*'in Rusçaya Türkçe yoluyla geçtiği anlaşılıyor. Menges, Moğolca *terge(n)*'in Türkçe karşılıkları üzerinde de durmuştur. Onun bu çalışmasından habersiz kalan Ligeti (MNy 62: 13-14), Rusça *telĕga*'nın Türk kökeninden geldiğini açıklamış, bu sözün Moğolların Gizli Tarihi'nde *telege* ve *telegen* olarak geçtiğini bildirdiği gibi, Moğolca *telege(n)*'in Türkçeden geçtiğini de yazmış, ancak Türkçe karşılığının açık olarak ortaya çıkmadığını da saklamamıştır. Bununla birlikte, Ligeti, Moğolca *telege(n)*'in Uygurcada 'tekerlek' olarak kullanılan *tilgen* (*telgän*)' den başka bir şey olmadığını da dile getirmiştir.

Fekete: MNy 26 (direkt olarak Macarcadan alındığını bildirmiştir); Décsy: ULwBulg 60-61; Räsänen: V 458 b; Skok: EtRj 3: 438-439; Novgorodova: ResAltL 195-200 (Moğolca-Altayca *tergen*'in tarihine ilişkin belgeleri değerlendirmiştir); Baskakov: RO 38:

78-79; Russkie familii 120; Hadrovics: UElSk 489-490 (Eski Rusça *telĕga*'nın kökeni üzerinde durmamıştır).

tandır 1. 'yere çukur kazılarak yapılan bir çeşit fırın'; **2.** 'kışın ayakları ısıtmak için alçak bir masanın altına mangal konulup üstüne yorgan örtülerek yapılan düzen'

~ Krg *tandır* (*dandır, nandır*)

< Ar *tannūr* 'runder Backofen aus Lehm'. Farsçada *tanūr* 'an oven' yanında *tandūr* olarak da geçer. Kürtçede *tendûr, tenûr* biçimleri kullanılır.

Bouvat: KSz 4: 333; Deny: Grammaire 191. § ; Principes 141; Menges : PhTF 1 : 453; Tietze : Ar 268/29. Räsänen : V 459-460 (Aro' ya göre, Arapça *tannūr* Aramî *tannūrā*' dan alınmıştır. Aramî *tannūrā* ise Akkadcada 'Ofen' olarak kullanılan *tinūru*'dan gelir).

tane < dane 'tahıl tohumu'. Anadolu Türkçesinde 'adet' olarak da kullanılır.

~ Az *dənə*. - Hal *dāna* 'Korn'

< Far *dāna* 'grain; a berry; stone of fruit, seet of grain or fruit ; piece (counting word)' (< *dān* 'grain + *-a*).

Diyalektlerde tahıl tanesine *bürtük* ve *tüyir* adları da verilir. Bk. *bürtük*.

Deny : Principes 86 ; Tietze : Pers 141/41; Clauson : ED 515 a ; Doerfer : CAJ 37:43.

tanık bk. *tanımak*.

tanımak 1. 'daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında, bunun kim veya ne olduğunu anımsamak'; **2.** 'daha önce görmüş olmak, bilmek'; **3.** 'bilip ayırmak, seçmek, ayırt etmek'

~ Az *tanı-*. - Tkm *tana-*. - TatK *tanı*. - Bşk *tanı-*. - Nog *tanı-* 'öğrenmek'. - KKlp *tanı-*. - Kzk *tanı-*. - Hak *tanı-*. - Tof *tanı-*. Clauson'a göre (ED 516 a), *tanı-* 'to be acquainted with (someone)' biçimi 15. yüzyıldan başlayarak kullanılır. Türkçe *tanu-* 'to suggest, recommend, discuss' biçimiyle *tanı-* arasındaki benzerlik çarpıcı ve düşündürücüdür. Ancak bu biçimler arasındaki yakınlık anlam bakımından açıklanmaya muhtaçtır.

Türkçe *tanu-* 'to suggest, recommend, discuss' bi[illegible]nin Orta Türkçeden başlayarak kullanıldı[illegible]nlaşılıyor.

Räsänen (V 461 a) *tanu* - ve *tanı-* biçimlerini bir maddede saymakla yetinmiştir.

Türkçe *tanı-* fiilinin kökeni karışıktır. Ramstedt (NyK 42: 72) *tanı-* fiilini Moğolca *tani-* biçimiyle birleştirmiştir. Ona göre, bu birleştirmede alıntıdan söz etmek gerekir. İkinci hecedeki ünlünün saklanması, bu sözün Türkçeden çok, Moğolca kökenli olduğunu gösterir. Daha sonra Ramstedt (KWb 378 b) Moğolca *tani-* fiilini Türkçe *tanı-* biçimiyle birleştirmekle yetinmiştir.

Ramstedt'in Türkçe *tanı-* fiilinin Moğolcadan alındığı yolundaki görüşü bilim çevrelerinde ilgi görmemiştir. Son yıllarda Meyer (UAJb 40: 79-81) Türkçe *tanı-* 'kennen' fiilinin Moğolcadan alındığını ortaya attı. Ne var ki Räsänen, Clauson gibi sözlük yazarları Meyer'in ortaya attığı Moğolca savı üzerinde durmamışlardır.

Daha sonra Doerfer (WZKM 62: 257-258) de Türkçe *tanı-* fiilinin Moğolcadan geçtiğini dile getirdi. Bk. Doerfer: TMEN 1175; TLT 266.

Ligeti'nin Türkçe *tanı-* fiilinin Moğolcadan alındığı yolundaki savdan habersiz kaldığı anlaşılıyor. Onun Macarcada kullanılan Moğol kökeninden gelen sözlere karşı büyük bir ilgi duyduğunu biliyoruz (bk. Ligeti: NyK 49: 190-271). O açıdan Macarcada 'tanık' olarak kullanılan *tanú* biçiminin Moğol kökeninden geldiği yolundaki yeni savdan söz etmemesi ilginç ve düşündürücüdür. Ligeti (TörK 43) Türkçe *tanı-* ve *tanu-* fiillerini Moğolca *tani-* biçimiyle karşılaştırmakla yetinmiştir. Bk. Eren: TD 1996/2: 124-125.

Gombocz (BTLw 197), Munkácsi'nin Türkçe *tanı-* fiilini Eski Farsça *dan-* 'kennen, wissen', Pehlevîce, Yeni Farsça *dan-* gibi birtakım biçimlerle birleştirdiğini açıklamıştı (ÁKE 589, KSz 6:376-377). Son olarak Şçerbak (JaS 153/360, 169) da Türkçe *tanı-* fiilinin İran dillerinden alındığını yeniden sözlendirmiştir. Bk. Şçerbak : VJa 4, 1986, 51, 52. Gadjieva-Koklyanova:İRLTJa 371-373; Rassadin: FLTJa 232-233; İlliç-Svitıç : VJa 6, 1963, 49.

tapa 'şişe gibi dar delikleri tıkamaya yarayan mantar, cam, tahta veya plastikten tıkaç'. Dilimizde *tıpa* olarak da geçer.
< İtal *tappo.*
Meyer: TürkSt 49; Bonelli: Elementi 193; Barbera : Elementi 236; Tzitzilis : GrLw 509; Tietze Arm 202.

tapan 'tarlaya atılan tohumu örtmek için kullanılan ağaç sürgü'. Ağızlarda *daban* (< *taban*) biçimi de yaygın olarak geçer. Ağızlarda *tapanlamak* (ve *tapan çekmek*) 'yeni ekilen tarlanın tohumunu kapatmak için sürgü çekmek' biçimi de kullanılır.
Türkmencede de *dābanlāmak* 'to trample down, press down; to put a roller (on a field)' olarak kullanılır (bk. Clauson: ED 442).
Türkçe *taban* sözünün yan biçimi olduğu anlaşılıyor. Ancak Ermeniceden alındığı da sık sık sözlendirilmiştir. Örn. Tietze'ye göre (ZBalk 18 : 193/244), *tapan* Ermenice *dap'an* (BErm *tap'an*)'dan kalma bir alıntıdır. Dankoff (ALT 703) da Ermeniceden alındığını ortaya atmıştır: Erm *tap'* 'plain, flat country': *tap'an* 'harrow'. Budagova (ST 3, 1984, 14) da Ermeniceden geldiğini dile getirmiştir. Kürtçede de *tapan* olarak geçer. Türkmencede *dābanlāmak* biçiminin geçtiği Dankoff'un gözünden kaçmıştır. Bk. *taban.*
Tarlaya atılan tohumu örtmek için kullanılan tırmığa ağızlarda *keşan* veya *keşen* adı da verilir.
Daher : AA 89, 109-110, 121; Eren : TM 19 : 290, 297; Abaev : ÊS 3 : 354 ; Clauson: ED 442.

tar *yer.* 'tavukların kümeslerde tünedikleri sırık'
< Erm *t'ar* 'perch, roost'. - Ağızlarda daha çok *tünek* adı kullanılır. O açıdan *tar* dar bir çevrede kalmıştır.
Tietze : ZBalk 18:193/245 ; Bläsing : AL 74; Dankoff : ALT 158.

taraba *yer.* 'tahta perde'. Yerel ağızlarda *daraba* 'tahta perde' ve 'dükkân kepengi' olarak da geçer.
< Ar (Suriye) *darrāba* 'fermeture de boutique consistant en deux planches dont l'une se lève et l'autre s'abat pour ouvrir, et qui se rejoignent par le mouvement inverse pour fermer'.
Arapça *darrāba*'nın *gémination*'u Türkçede yalınlaşmıştır.
Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *taraba,* Srp *tàrabe* (Miklosich: TE 1 : 47; Škaljić: Turc 600).
Türkçe *taraba*'nın *tahta perde*'den geldiği yolundaki sav yanlıştır (Sikirić: POF 8-9: 240).
Foy: MSOS 7:214-215; Deny: Principes 86; Eren: TDAY 1956, 150-151; 1960, 348/63; TD 1993/2 : 1-2; Tietze: Ar 277/63.

taraça 'bir yapının damında çevresi, üstü açık yer, tahtaboş, teras'
< İtal *terrazza.*
Barbera: Elementi 239; Tietze : Oriens 5 : 253. - Türkçede *taraça* yanında *teras* biçimi de kullanılır. Bk. *teras.*

tarator 'ekmek içi, ceviz, zeytin yağı, sarımsak ve sirke ile yapılan bir çeşit meze'.
Theodoridis'e göre (FO 15: 69-76), Rumcadan alınmıştır (R *tarachton* 'nicht ganz dicke Erstmilch').

Arapça (Mısır) *tarâtor, ṭarâṭôr* biçimi Türkçeden alınmıştır (Littmann: Tschudi Arm 115/71). Suriye'de de *ṭâṭâṭûr* 'espèce de sauce, de mayonnaise' olarak kullanılır.

tarçın 'bir ağaç ve bunun bahar gibi kullanılan kabuğu'

~ Az *darçın*. - Tkm *dalçın*. - Krg *darçin*. - Kzk *darşın*

< Far *dārçīn* (~ *dārçīnī*) 'cinnamon' (*dār* 'wood', *çīnī* 'Chinese'). Arapçada *dār-şīnī* olarak kullanılır. Tibetçeye *dal čini* olarak geçmiştir.

Laufer: T'oung Pao 17: 476/113; Sino-Iranica 541-543, 583.

tarhana 'çorba yapmaya yarayan mayalanmış yoğurtlu hamurun ufalanmışı'

< Far *tarxāna, tarxwāna* 'thick pottage, frumenty, portable soup'.

Symeonidis'in Rumca τραγανά'dan alındığı yolundaki savı yanlıştır (Gr 192/218). Bk. Eren: TD 31:182.

Bulgarca *tarxana*, Sırpça *tarhàna, taràna*, Rumence *trahana*, Macarca *tarhonya* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Miklosich: TE 2: 68; 4: 48; Kraelitz-Greifenhorst: Corollarien 53; Bajraktarević: PKJIF 27:78; Kniezsa: SzlJsz 765-766; Doerfer: TMEN 929; Škaljić : Turc 601; Räsänen: V 464 b (Farsça *tarẖāna* yanında *tarsāna* 'Arsenal' biçiminin verilmesi yanlıştır); Kakuk: ÉlOsm 387. Farsça *tarxwāna* biçiminin kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Clauson: ED 528 s.v. 3 *ta:r.*

tarhun 'çok yıllık, sarımtırak çiçekli bir bitki (Artemisia dracunculus)'

< Ar *ṭarẖūn* 'Estragon'. Suriye Arapçasında da *ṭarhûn* 'estragon' olarak geçer.

Arapça *ṭarẖūn*'un etimolojisini bilmiyoruz. Türkçeden Doğu Avrupa dillerine geçtiği gibi, Orta Çağ bitki bilimcilerinin Latincesi yoluyla Batı Avrupa dillerinde de yaygınlık kazanmıştır.

Tietze : Ar 289/125; Dankoff : ALT E49.

tarla 'tarıma elverişli olan, sınırlı ve belirli toprak parçası'

~ Az *tarla*. - Nog *tarlav* **1.** 'tarla'; **2.** 'otlak'. - TatK *tarlau* 'sürülmüş toprak, sürülmüş tarla'. - Kzk *tarlau*. - Sag *tarlağ*. - Hak *tarlağ*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tarığlağ* 'ekin ekilecek yer, tarla' olarak geçer.

< *tarığ-la-* + *-ğ* eki. Eski Türkçe *tarığ* 'ekin, bitki; arpa, buğday; tane, tohum; aşlık' anlamına gelir. Çağdaş diyalektlerde yaygın olarak geçer: Türkçe *darı*. - Tkm *darı*. - TatK *tarı* 'darı'. - Kzk *tarı*. - Krg *tarū*. Güney ağızlarında *tarık* olarak kullanılır. - Nog *tarı*. - Blk *tarı*. - Tel *tarū*. Bk. *darı*.

Macarcada eski bir Türkçe alıntı olarak *tarló* 'tarla; anız' biçimi kullanılır (Ligeti : TörK 77).

Türkî alanında tarlaya *tarim* (<*tari-* < *tarı-* 'ekmek') adı verilir. Diyalektlerin bir bölümünde *saban* adı da 'tarla' olarak kullanılır. Bk. *saban, saman*. Türkmenler *tarla* yerine *sürüm* (< : *sür-*) biçimini kullanırlar. Diyalektlerde *ekinlik* biçimi de 'tarla' olarak geçer: Kzk *egindik*. - TatK *iginlik*. Tatarlar tarlaya *basū* adını da verirler. Altay, Teleüt, Sagay ve Şor diyalektlerinde *kıra* 'tarla' olarak kullanılır.

Gombocz: BTLw 199; Ramstedt: SKE 268; Joki: LwSS 314-316; Brockelmann: OGM 12, 77. §; İnan : TD 8, 102-103; Ligeti: NyK 61: 185-186; TörK 77; Egorov: ÊS 268; Daher: AA 121-122; Räsänen: V 464 b; TESz 3: 855-856; Doerfer: TMEN 119, 886; Clauson: ED 541-542; Eren: Türkoloji Dergisi 8: 21; Kononov: GrJaTRP 71, 72.

tarlakoz 'bir tür küçük manyat ağı'.

Kökenini bilmiyoruz. Georgacas (IT, FT) *tarlakoz* üzerinde durmamıştır.

tasma 1. 'bazı hayvanların boynuna takılan kemer biçiminde bağ'; **2.** 'nalın ve terliğin ayağı tutan meşin bölümü'. Yerel ağızlarda *tasma* 'bel kemeri' olarak geçer.

~ Tkm *tasma*. - TatK *tasma*. - Nog *taspa*. - Tüm *tasma*. - KKlp *taspa*. - Kzk *taspa*. - Krg *tasma*. - Tar *tasma*.

Eski kaynaklarda geçmediği göze çarpıyor. Doerfer'e göre (TMEN 120), Moğolcadan alınmıştır (Moğ *tasma* 'morceau de cuir ou de peau raclé, courroie, lanière'). Moğol diyalektlerinde de yaygın olarak kullanılır.

Farsça *tāsma* biçimi de Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Komşu dillere de geçmiştir.

Türk diyalektlerinden Ural dillerine de geçmiştir (Joki: LwSS 317-318); UI 214-215, 326).

Kökenine ilişkin belli başlı görüşleri Doerfer (TMEN 120) değerlendirmiştir.

Ramstedt : KWb 382 a; StO 17, 5 : 13; Räsänen : V 466; Daher : StO 42 : 109; Rédei — Róna-Tas : NyK 77 : 43.

taş 'rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde'

~ Tkm *dāş*. - Nog *tas*. - TatK *taş*. - Kzk *tas*. - KKlp *tas*. - Krg *taş*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Kaça *taş*. - Sag, Koy *tas*. - Tuv *daş*. - Yak *tās*. - Çuv *çul*. Türkçe *-ş*'nin Çuvaşçada *-l*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır. Bk. *gümüş*. Türkçe *taş*'ı Çuvaşça *çul* biçimiyle Budenz (NyK 3:243) birleştirmiştir.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tāş* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tāş* biçiminin kullanıldığı göze çarpıyor.

Bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *çilağun* biçimiyle birleştirilmiştir. Bu birleştirmeyi Ramstedt'e borçluyuz (Ramstedt: NyK 42: 70). Onun otoritesine güvenen dil uzmanları bu birleştirmeyi olduğu gibi benimsemişlerdir. Örn. Gombocz : NyK 35 : 260 ; KSz 13 : 16; Németh: NyK 42 : 83; Polivanov : İAN 1927, 1201; Poppe: UAJb 46:133-134 ; Ligeti : MNy 34 : 72-73; 75 : 262 ; JA 1938, 201-202 ; TörK 52; Pritsak: Sinor Arm 479-485; Egorov: ÊS 326; Aalto: StO 59:238; Räsänen: LTS 159; V 466 a; Miller : UAJb N.F. 6 : 193-; Street : CAJ 24 : 301-302. Bk. Şçerbak : JaS 168.

Son olarak Doerfer (TMEN 855) Türkçe *taş* ile Moğolca *çilağun* arasındaki bağ sorununu tartışmıştır. Bk. Doerfer : KhalMat 304. Doerfer'in, Moğolca *çilağun*'un çok eski bir alıntı olduğu yolundaki görüşüne Clauson da katılmıştır (ED 556-557).

taşak 'er bezi, testis'

~ TatK *taşak*. - Krg *taşak*. - Karag *taşak*. - Sag *tazak*. - Yak *tasax, tahax*.

Orta Türkçede *taşak* 'testis' ve 'erkeklik organı, penis' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *taşak* biçimi kullanılır.

< *taş* + *-(a)k* küçültme eki.

Räsänen: MTS 100 ; V 466 a ; Ramstedt: MSFOu 98 : 256 ; 104 : 212 ; Brockelmann: OGM 64. § d; Doerfer: TMEN 93. s.; 765; 925 ; UAJb 39 : 59, 68 ; Joki : LwSS 318; Clauson : ED 562 a; Menges: Jarring Arm 110.

tat *yer.* 'dilsiz'. Anadolu'da yer adı olarak da geçer (*Tatlar*). Eski kaynaklarda *tat* 'yabancı' olarak kullanılır.

Gök Türkçede *tat* olarak geçer. Orta Türkçede *tat* 'yabancı' olarak kullanılır. Orta Türkçede 'İranlı' anlamına da gelir. Eski Kıpçakçada *tat* 'ekinci' olarak da geçer.

'Yabancı' anlamına gelen *tat* biçiminin Anadolu ağızlarında 'dilsiz' olarak kullanılması normaldir.

Schaeder : Giese Arm 1-34; Räsänen : V 466 b ; Clauson: ED 449 ; Eren : TD 1995/1 : 46-48; Baskakov : Russkie familii 88. Bk. Vasmer : REW 3 : 81.

tava 1. 'uzun saplı yayvan kap'; **2.** 'tuzlalarda deniz suyu çekilen bölüm'; **3.** 'fide yetiştirmek için ayrılmış toprak bölümü'

~ Tkm *tāba.* - TatK *taba.* - KKlp *taba.* - Kzk *taba.* - Nog *taba.* - Krg *taba*

< Far *tābā, tāba, tāwa* 'a frying-pan'.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *tava;* Srp *tava;* R ταβάς (Škaljić: Turc 603; Skok: EtRj 3: 447; Andriotis: EL 356).

Räsänen: LTS 126; V 451 a; AOH 3 : 263; Abaev : ÊS 3 : 287 ; Monchi-zadeh : Xurāsān 50.

tavan 'bir yapının üst bölümünü oluşturan düz ve yatay yüzey'

~ Nog *taban* 'tavan, tavan arası'.

Kökenini bilmiyoruz.

Suriye Arapçasında *ṭawân* **1.** 'enduit du plafond; plafond postiche en toile badigeonnée'; **2.** 'espace vide entre le plafond et le toit' olarak kullanılır.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *tavàn;* Srp *tàvan;* Arn *tavan;* Rum *tavan;* R ταβάνι.

Anadolu ağızlarında tavana *arıstak* adı da verilir. Bu adın Ermeniceden kalma bir alıntı olduğunu biliyoruz. Bk. *arıstak.*

Eski Türkçede 'tavan' olarak kullanılan bir adın geçmediği göze çarpıyor. Orta Türkçede de 'tavan' kavramının kullanılmadığı anlaşılıyor. Orta Türkçede evin çatısına *tarus* adının verildiğini biliyoruz. Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz bu adın çağdaş diyalektlerimizde geçmediğine tanık oluyoruz. Ancak *tarus* adı Türkçeden Ostyakçaya *torăs* olarak geçmiştir (Eren : MNy 38 :117; DTCFD 8 : 243). Ostyakça *torăs* biçimi *tarus*'un Türkler arasında yaygın olarak kullanıldığına açık bir tanıktır. Madırlar arasında kullanılan *turaska* 'das Dach' biçimi ilginçtir. Clauson (ED 553 b) *tarus* biçimini saymakla yetinmiştir.

Škaljić: Turc 603; Skok: EtRj 3:448; Andriotis: EL 356.

tavşan > davşan 'eti yenen, postundan yararlanılan, hızlı koşan bir hayvan türü (Lepus europeus)'

~ Az *dovşan.* - Tkm *tovşan.* - Tar *toşkan.*- Yak *tabısxān.*

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*tavışgan*). Orta Türkçede de *tavışgan* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *tawşan* olarak kullanılır.

Yaygın bir inanca göre, Türkçe *tabış- ~ tavış* - 'koşmak, atlamak, sıçramak' kökünden yapılmış bir türevdir: *tabış- ~ tavış- + -gan* (Bang: Túrán 1918, 298. s. 19. not; Brockelmann: OGM 53. §; Şçerbak: İRLTJa 136-137).

Bilimsel yayınlarda Türkçe *tavışgan*'ın sıklıkla Moğolca *taulai* biçimiyle birleştirildiğine tanık oluyoruz. Bk. Gombocz: NyK 35: 259-260; KSz 13: 16; Ramstedt: KWb 413 a; Poppe: UJb 6 : 115; Räsänen: LTS 126-127; MTS 127; V 453. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Vladimirtsov: SrGr 255; Doerfer: TMEN 144, 966 ; KhalMat 284; Ligeti : MNy 43: 15; NyK 61: 184-185; KSİNA 83 : 19; AOH 18:283; TörK 52, 138. Bk. Roux : Turcica 3 : 40-48.

Clauson'a göre (ED 447; ResAltL 46-47), Moğolca *taulai* eski bir Türkçe alıntıdır.

Eski ve yeni diyalektlerde *tavşan* yanında *koyan* (< *kodan*) adı da kullanılır. Tuvalar tavşana *kodan* yanında *koygun* adını da verirler. Bk. Räsänen : V 274-275; Clauson: ED 678 a; Doerfer : TLT 478. Ligeti'ye göre (TörK 129), *tavşan* biçimi Oğuzca, *koyan* biçimi ise Kıpçakçadır. Türkçe *koyan* (< *kodan*) adı Çuvaşça yoluyla Çermişçeye de geçmiştir (Räsänen : MSFOu 67 : 360-361).

Çuvaşlar tavşana *mulkaç* adını verirler. Bk. Egorov: ÊS 134-135.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 144, 966; TLT 478).

Bk. Mikkola : JSFOu 30, 33: 11-12; Ligeti : NyK 49 : 217. Bazin : SChron.

tavşancıl 'tavşan avlamakla beslenen yırtıcı kuş, özellikle kartal'. Yurdumuzda yer adı (*Tavşancıl*) olarak da geçer.

< *tavşan* + *-cıl* eki. Türkçe *sıçancıl* 'sıçan avlamakla beslenen yırtıcı bir kuş' (< : *sıçan*), *yılancıl* 'yılanla beslenen bir kuş' (< : *yılan*) adları gibi.

Bk. Brockelmann: OGM 30. §.

tavuk 'eti ve yumurtası için üretilen bir kümes hayvanı'

~ Tkm *tavuk* . - Nog *tavık*. - KKlp *tawık*. - Blk *tawuk*. - Kzk *tauk*. - Krg *tōk*. - TatK *tauk*. - Şor, Sag *taŋak*. - Hak *taŋax*. - Tel, Kumd *tāk*. - Alt *taka* Moğolcadan alınmıştır (Ramstedt: NyK 42:70-71).

~ ET *takığu*. - OT *takağu: erkek takağu* 'horoz', *tişi takağu* 'tavuk'.

Kökenini bilmiyoruz. Ramstedt (NyK 42:70-71; KSz 15 : 138; KWb 375 a) Türkçe *tavuk*'u Moğolca *takiya* < *takiğa* biçimiyle birleştirmiştir. Gombocz (NyK 35 : 261; KSz 13:17) Moğolca *takiya*'nın Türkçe bir alıntı olduğunu yazmıştır. Ramstedt bu görüşe katılmayarak Türkçe ve Moğolca biçimlerin eski bir kültür dilinden kaldığını dile getirmiştir. Asya göçebelerinin tavuk yetiştirmekle uğraşmadıklarını vurgulayan Ramstedt, *tavuk*'un Arapça (örn. *degaga, degagat* 'coq, poule') veya Çinceden alındığını ileri sürmüştür. Brockelmann (UJb 8:261) tavuğun çıkardığı sesten geldiğini dile getirmiştir.

Macarca *tyúk* eski bir Türk dilinden alınmıştır (Ligeti: TörK 43).

Németh: NyK 41:405; Gombocz : NyK 35 : 261 ; KSz 13 : 17; Ligeti : AOH 18 : 285 ; 19 : 257-258 ; MNy 19 : 277 ; TörK 130 ; Pelliot : BSOS 6: 574; Joki: LwSS 305; Doerfer : TMEN 861 ; Räsänen : V 457 a ; Clauson : ED 468 b ; İlliç-Svitıç : VJa 6, 1963, 49; Monchi-zadeh : Xurāsān 511.

tavus 'erkeğinin tüyleri uzun, kuyruğu parlak, güzel renkli, acı ve tiz sesli, süs hayvanı olarak beslenen bir kuş (Pavo)'

~ Tkm *tāvus*. - KKlp *tawıs*. - Krg *tōs* 'tavus kuşu'. - Özb *tustovuk* 'sülün'.

Türkçeye Farsçadan geçtiği anlaşılıyor : Far *ṭā'ūs* 'a peacock' < Ar *ṭa'ūs*. Arapça biçimin Süryanca *ṭausa* yoluyla Eski Grekçe ταῶς' tan geldiğini biliyoruz. Grekçe biçimin ölmüş bir Akdeniz dilinden kökenlendiği düşünülüyor.

Moğolcaya *tağus* olarak geçmiştir. Teleütçe *toğus, altın toğus* ve Tuvaca *aldın toğus, aldın dōs* biçimleri Moğolcadan alınmıştır.

Orta Türkçede tavusa *yon kuş* adı verilir. Bk. Clauson : ED 941 a.

Meyer : TürkSt 21; Cleaves : HJAS 12 : 428-430; Räsänen : LTS 127; V 467 b; Ramstedt : StO 17,5 : 12; KWb 397 b; Pritsak : Fürstenliste 93; Doerfer : TMEN 945; Şçerbak : JaS 166/480.

tay[1] 'üç yaşına kadar olan at yavrusu'

~ Az *day*. - Tkm *tay* 'at yavrusu'. - TatK *tay*. - Bşk *tay*. - Alt, Tel, Şor, Kuğ, Sag *tay*. - Kzk *tay*. - Krg *tay*. - Özb *toy*. - Tar *tay*. - Yak *tıy*.

Orta Türkçede *tāy* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tāy* biçimi kullanılır.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 863 ; TLT 259).

Németh: NyK 42:81-82; Şçerbak: İRLTJa 91-92; Doerfer: VJa 3, 1972, 62; Räsänen: V 455 a; Clauson: CAJ 10: 162; ED 566 b.

tay[2] 'hayvanın bir yanındaki yük'
~Tkm *tāy*. - TatK *tay*
< Far *tāy* 'half a load; fold'.
Räsänen : V 454 b; Monchi-zadeh : Xurāsān 531.

taya < dâye 'süt ana'
~ Az *taya*
< Far *dāya* 'a nurse, foster-mother ; a midwife', Pehl *dāyak*.
Tietze : Pers 142/44.

taylak 'at veya deve yavrusu'. Ağızlarda *daylak* olarak da geçer.
~ Kzk *taylak* 'deve yavrusu'. - Nog *taylak*. - Özb *tåylåk*. - Tar *taylak*. - Krg *taylak*
< *tay* 'at yavrusu' + *-lak* eki. Bk. *tay*. Türkçede *-lak* (~ *-lek*) ekinin hayvan yavrularına verilen adların yapımında kullanıldığını biliyoruz. Türkçe *taylak* biçiminde de bu ek kullanılmıştır. Bk. Deny : Grammaire 564; Ligeti: MNy 29: 275; Doerfer : TMEN N 98. = 2043. O bakımdan Räsänen'in *taylak* adını *tay-lök* olarak açıklaması yanlıştır (V 455 a). Türkçede *lök* 'erkek deve' olarak kullanılır. Ancak *taylak* biçiminin *tay-lök*'ten geldiği düşünülemez. Bk. Ramstedt : KSz 16 : 78. Tacikçe *taylåq* 'Färse' biçimi Özbekçeden alınmıştır (Doerfer: TLT 259).

taylasan > dalyasan 'sarıkların omuz üzerine dökülen ucu'. Ağızlarda *talyasan* 'gelin başlığı' olarak geçer.
< Ar *ṭaylasân* 'redingote, paletot'(Denizeau). Arapça *ṭaylasân*'ın Türkçede *dalyasan*'a çevrilmesinde 'arka, sırt; boyun, ense; omuz' olarak kullanılan Türkçe *dal*'ın analojik baskısı göz ardı edilemez.
Dozy: Noms des vêtements 278-280.

tazı 'uzun bacaklı, çekik karınlı, çok çevik bir köpek türü'
~ Tkm *tāzı*. - Nog *tazı iyt*. - Krg *tazı*. - Kzk *tazı*. - KKlp *tazı*.
Eski Kıpçakçada *tazı* 'av köpeği' olarak kullanılır. Ancak Eski Kıpçakçada 'Arap atı' anlamını sakladığı da göze çarpar.
< Far *tāzī* 'Arabic ; an Arabic horse; a greyhound'.
Eski ve yeni diyalektlerde tazıya *taygan* adı verilir: Alt, Tel, Tar *taygan*. - Tel *taykan*. Bu adın Orta Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Bk. Brockelmann: OGM 53. §; Doerfer : TMEN 866. Farsça *tazı*'nın bu adın yerine geçtiği anlaşılıyor.
Schaeder : Giese Arm 17 ; Pelliot: Notes 208. s. 2 not; Zajączkowski: Związki 45; Németh: ALH 15: 81, 83; Bárczi Arm 280; Räsänen: V 467; Clauson: ED 568 b; Golden: Róna-Tas Arm 53.

teberik *yer.* 'armağan'. Ağızlarda *teperik* olarak da geçer.
Kökenini bilmiyoruz.
Eren: TD 1995/1 : 51.

tec *yer.* 'harmanda samandan ayrılmış arpa veya buğday yığını'
< Erm *dēz* 'stack'.
Tietze : ZBalk 18:193/247; Dankoff: ALT 134. - Dankoff'a göre, *-z > -c* değişmesinin *çeç* (~ *cec*) sözüyle *contamination* sonunda gerçekleştiği düşünülebilir. Bk. *çeç*.

teğelti 'at eyerinin altına konulan keçe'.
Doerfer'e göre (TMEN 920), Moğolcadan alındığı anlaşılıyor : Moğ *degel* 'Art Kleidung' + *-tü* 'versehen mit'. Bk. Doerfer : TMEN 919. Moğolca *degel*'e ilişkin bilgi almak için bk. Doerfer : TMEN 200.
Türkçeden Farsçaya da geçmiştir : Far *tagaltū, tagaltī* 'felt cloth placed under a saddle to prevent the galling of the horse's back'.
Çağdaş diyalektlerde teğeltiye *tokum* adı verilir. Bu adın da Moğolcadan alındığı açıktır : Moğ *toqum* 'feutre qu'on met sous la selle des chevaux, tapis sur lequel on met la

selle'. Bk. Doerfer : TMEN 142 ; Ligeti : KSİNA 83 : 19.

Türkçede at eyerinin altına konulan keçeye eskiden *eyrim* (~ *eğrim*) adı da verilirdi. Bk. *eyrim*. Türkçede *belleme, haşa, yapık, yona* gibi birtakım adlar da geçer.

Kazaklar *tokum* yanında 'Decke unter dem Sattel' olarak *cılkım* adını da kullanırlar. Madırlar eyer yastığına *tepse*, Sagaylar ise *tipse* adını verirler.

teke 'keçinin erkeği'

~ Az *teke*. - Tkm *teke*. - Nog *teke*. - Blk *teke*. - KKlp *teke*. - Kzk *tekä*. - Krg *teke*. - Alt, Tel *teke*. - Tar *teke*. - Şor *tege*. - Tuv *dege*. - Çuv *taka* 'koç'. Çuvaşlar tekeye *kaçaka taki* adını verirler (Çuv *kaçaka* 'keçi').

~ OT *teke*.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir.

Türkçede erkek keçiye *erkeç* (veya *irkeç*) adı da verilir. Ancak *erkeç*, 'koç' olarak da geçer. Bk. *erkeç*.

Pelliot: BSOS 6: 559-560; Ramstedt: KWb 386-387, 390; Şçerbak: İRLTJa 112, 118-119; Räsänen: V 470 ; Clauson: ED 477 b; Doerfer: TMEN 917; TLT 261; Ligeti : TörK 110-111; İlliç- Svitıç: VJa 6, 1963, 50.

tekfur (> **tekir**) 'Bizans İmparatorluğu zamanında vali düzeyinde olan yönetici'. Anadolu ve Rumeli'deki Hristiyan beylerine de bu adın verildiğini biliyoruz. *Tekirdağ* (< *Tekirdağı* < *Tekfurdağı*) adında saklanmıştır.

< Erm *t'agwor, t'agvor* 'king'.

Meillet : MSL 17: 110; Wittek : Mentesche 39. s. 1. not; Menges: The Igor' Tale 56. s. 143. not; Introduction 178; Räsänen: V 470 b; Dankoff: ALT 148.

tekme 1. 'ayakla vuruş'; **2.** 'hayvanın art ayağıyla vurması, çifte'. Ağızlarda *tepme* olarak geçer.

< *tepme* (< : *tep-* '(hayvan) ayağıyla vurmak'). Türkçe *tekme* biçiminde *-p-* sesi *-k-*' ye çevrilmiştir.

tekne 1. 'türlü işlerde kullanılmak için ağaçtan yapılan, uzun ve geniş kap'; **2.** 'deniz taşıtı'

~ Az *təknə*. - Blk *tegene*. - Krç *tegene*. - Özb *tegana*. - Kzk *tegene* 'büyük ağaç kap'. Kazaklar *tegene* yanında *tegeş* sözünü de kullanırlar. - TatK *tigene*. - Çuv *takana*.

~ OT *tekne*. - Eski Kıpçakçada *tegene* olarak geçer.

Macarca *teknő* eski bir Türk dilinden alınmıştır (Ligeti: TörK 88).

Kökenini bilmiyoruz.

Çağdaş diyalektlerin büyük bir bölümünde tekneye *kersen* adı verilir. Bk. *kersen*.

Clauson (ED 484 a) eski çağlardan kalma bir alıntı olabileceğini dile getirmiştir. Räsänen: TLT 218; V 470-471; Egorov: ÊS 228; Abaev : ÊS 3 : 250 ; Halasi-Kun: AEMAe 1:164; Ligeti : TörK 88.

tel 'türlü metallerden yapılan ince ip, kiriş'

~ Az *tel*. - Nog *tel*. - Kmk *tel*

< Erm *t'el* 'thread, wire'. - Arapça (Suriye) *tel* 'fil de fer' Türkçeden alınmıştır. Kürtçede de *têl* olarak kullanılır. Arnavutça *tel* Türkçeden alındığı gibi, Rumca τέλι de Türkçeden geçmiştir (Andriotis : EL 360).

Räsänen : V 471 a (kökenini vermemiştir); Hamp : Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker 263 ; Tietze : ZBalk 18 : 193/248; Bläsing : AL 13-14. s.; Dankoff: ALT 164; Bailey : BSOAS 29, 1966, 524; Henning Arm 30-33; Abaev : ÊS 3 : 288.

telek 'kuşların kanat ve kuyruk tüyü'.

Kökünü bilmiyoruz. Ermenice *t'elak* (~ *t'elag*) 'Ruder' biçimiyle birleştirilemez.

Tietze: ZBalk 18:193/249.

teleme (< **deleme**). 'bir çeşit tuzsuz ve yumuşak peynir'. Ağızlarda *teleme* yanında *dele-*

me biçimi de kullanılır. Dar bir çevrede *telme* olarak da geçer.

Farsça *dalama, dalamak* 'new cheese' büyük bir olasılıkla Türkçeden alınmıştır (Deny : Principes 95. §).

Türkçe *peynir* de Farsçadan kalma bir alıntıdır.

Eren: TDAY 1959, 102. Bk. Bläsing: AL 126; FO 29: 38/62.

telfin 'lâkerda yapılmak için dilimlenmiş torik balığı parçası, takoz'

< R δελφίν '*a chock'. - Türkçe *takoz*'un da 'dilimlenmiş torik balığı parçası' olarak kullanıldığını biliyoruz. Bk. *takoz.*

Tietze : Gr (1) 217/63 ; Kahane-Tietze : LFL 762.

telis > teliz 'bitkisel tellerden yapılmış, kaba örgülü büyük çuval'. Ağızlarda *tiliz* olarak da geçer.

< Ar *tilīs, tallīs* 'kleiner Sack'.

Tietze: Ar 268/28.

tellâk 'hamamlarda erkekleri yıkayan erkek'

< Ar *dallāk* 'Masseur im Bad'. Arapça *dallāk* biçimindeki *gémination* Türkçede olduğu gibi saklanmıştır. Hamamda kadınları yıkayan kadına *natır* adı verilir. Bk. *natır.*

Tietze: Ar 278/66; Räsänen : V 135 a.

tembel 'iş görmeyi, çalışmayı sevmeyen'

~ Tkm *temmel*

< Far *tanbal* 'lazy, sluggish'. Türkmence *temmel* biçimi benzeşme (*assimilation*) sonunda oluşmuştur.

Rumca τεμπέλης biçimi Türkçeden alınmıştır (Andriotis 361).

temek *yer.* 'ahırdaki gübreyi dışarı atmak için kullanılan kapaklı veya kapaksız delik, ahır penceresi'. Yerel ağızlarda *demek* olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

temel 'bir yapının toprak altında kalan dip duvarları'

< R θεμέλιον 'temel'. - Anadolu'nun bir bölümünde temele *him* adı verilir. Bk. *him.*

Eski Türkçede 'temel' olarak *ul* biçimi kullanılır (Clauson: ED 124 a).

Meyer : TürkSt 45; Symeonidis: Gr 178/60; Eren : TD 1994/2 : 180.

temren 'ok, kargı gibi şeylerin ucundaki sivri demir'. Eski kaynaklarda *demren* biçimi de geçer.

~ Tkm *demren.*

Orta Türkçeden beri kullanıldığını görüyoruz: Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *temürgen* biçimini kullanırlardı. Eski Kıpçakçada *temren* olarak geçer. Ancak Kıpçaklar *başak* olarak da adlandırırlardı.

< *temür* 'demir' + *-gen* küçültme eki (Brockelmann: OGM 53. § 1. not, 92. §, not). Bu türev *temürgen* > *temirgen* > *temiren* > *temren* > *demren* olarak gelişmiştir. Ligeti'ye göre, Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz veriyi *temürkēn* diye okumak gerekir. Ligeti bu okuyuşu Macaristan'da yer (ve kişi) adı olarak kullanılan Kumanlardan kalma *tömörkény* biçimiyle doğrulamak istemiştir. Oğuzca *demren* 14. yüzyılda Moğolcaya da *demren* olarak geçmiştir (Ligeti: TörK 117). Türkçe *temren*'de eski *t-*'nin saklandığı göze çarpıyor. Clauson'a göre (ED 509 b), Türkçede *demren*'in yanında kullanılan *temren* biçimi öz ("genuine") "Osmanlıca" bir biçim olamaz. Onun bu yoldaki inancı tartışmaya açıktır. Türkçede buna benzer örnekler çoktur. O bakımdan *demren* yanında geçen *temren* biçimi doğaldır.

Kırgızlar *temir* 'demir' sözünü 'temren' olarak da kullanırlar. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde temrene *başak* (> *maşak* > *masak*) adı verilir. Bk. *başak.* Tuvalar 'temren' olarak *molduruk* adını kullanırlar. Tuvaların boyun omurlarının birincisine de *molduruk* adını verdikleri göze çarpıyor. Buna göre,

temrenin omurlardan yapıldığı anlaşılıyor. *Molduruk* adının *moyun* (< *boyun*)'dan geldiği açıktır. Tuvalar boyun omurlarına *moyun sōgü* ('boyun kemiği') adını verirler. *Moyunduruk* türevini de 'yaka' olarak kullanırlar. Bk. *boyunduruk*.

Gombocz : ÁTSzn 22; Eren : MNy 39 : 22; Brockelmann: OGM 92. § d, not; Räsänen: V 473 a s. v. *tämür*; Clauson: ED 509 b; Ligeti: TörK 116-117, 127, 542; Bazin-Hamilton: Uray Arm 17. s. 30. not. Sevortyan (ÊSTJa 1980, 188-190) *temren*'i *demir* (< *temir* < *temür*)'in türevleri arasında saymamıştır.

temriye 1. 'deride yer yer birtakım kabartılarla kendini gösteren hastalık'; **2.** 'kara yosunu'. Ağızlarda *demreği, demreğü* ~ *temreği, temreğü* olarak da geçer.

~ Az *dəmröv*. - Tkm *demrev*. - TatK *timreü*. - KKlp *temireü*. - Kzk *temiretke*. - Nog *temirev*. - Krg *temiretki, temirötkü*. - Özb *temiratki*. - Alt *temirü*. - Tel *temrǖ*. - Hak *timirö*. - Şor *terbe*. Göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur. - Çuv *timre*.

Orta Türkçede *temregü* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *demregü* biçimi kullanılır.

Clauson'un yazdığı gibi (ED 509 b), **temre*-kökünden *-gü* ekiyle türetilmiştir. Bu kökün *temir* (> *demir*)'den geldiği anlaşılıyor. Bu adın, deride paslı demire benzer lekelerin oluşması dolayısıyla verildiği açıktır. Özbekçe, Kazakça, Kırgızca gibi diyalektlerde geçen *temiratki, temiretke, temiretki, temirötkü* biçimlerindeki *-t-*'ler sonradan türemiştir.

Türkçe *temriye*'nin çağdaş diyalektlerin ancak bir bölümünde geçtiği göze çarpıyor.

Brockelmann: OGM 60. § ; Räsänen: LTS 233; V 473 a s. v. *tämür*; Egorov: ÊS 252; Clauson ED 509 b; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 190.

tente < tenta 'gemilerde güneş ve yağmurdan korunmak için yelken bezinden yapılmış örtü'

< İtal *tenda* 'awning'. Bütün Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır: İsp *tiende*, EFr *tende*, Ar (KAfrika) *tenda*, (Cezayir) *tinda*, (Mısır) *tanda, tenda*, (Irak) *tente*, R τέντα.

Meyer: TürkSt 45; Bonelli: Elementi 192; Barbera: Elementi 238-239; Kahane-Tietze: LFL 644; Skok: EtRj 3 : 457-458.

tepe 1. 'yüksekliği birkaç yüz metreyi geçmeyen, çok kez tek başına, yamaçları yatık yer biçimi'; **2.** 'bir şeyin en üstteki bölümü'

~ Az *təpə*. - Tkm *depe*. - TatK *tübe*. - Bşk *tübe*. - Nog *töbe*. - Bar *tebe* 'dam, çatı'. - KKlp *töbe*. - Kzk *töbe*. - Krg *döbö, töbö*. - Özb *tepa*. - Alt, Tel *töbö* 'doruk; tepe; yığın'. - Yak *tebe, töbö*. - Çuv *tüpe*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*töpü*). Orta Türkçede *töpō* 'tepe' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *tepe, töpe* biçimleri göze çarpar. Kökenini bilmiyoruz.

Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 872; TLT 278). Rumca τεπές de Türkçeden alınmıştır (Andriotis : EL 361).

Egorov : ÊS 265; Doerfer : TMEN 872; KhalMat 304; Räsänen : V 494; Clauson : ED 436; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 197-199; Bazin – Hamilton : Uray Arm 11-28.

tepel *yer*. 'alnında ak leke olan inek, öküz vb.'

~ Az *təpəl*. - Tkm *depel* 'hayvanların, özellikle atların alnında bulunan ak leke, akıtma'. - Kzk, KKlp *töbel: torı töbel at*. - Krg *töböl* **1.** 'akıtma'; **2.** 'tepe, doruk'.

Türk diyalektlerinde yaşayan *tepe* (> *depe, töbe, töbö*)'den geldiği anlaşılıyor. Yalnız sonundaki *-l* eki açıklanmaya muhtaçtır.

Ramstedt'in Kırgızca *töböl*'ü Moğolca *tögele* biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (KWb 408 b).

Bu birleştirmeyi Räsänen (V 492 b) de olduğu gibi vermiştir. Räsänen ek olarak Fince *täplä* 'Fleck, Tüpfel' biçimini de saymıştır.
Sevortyan : ÊSTJa 1980, 199-200 (Türkçe *tepel* biçimini vermemiştir).

teperik bk. *teberik*.

tepir 'tahıl saman ve kavuzlardan ayırmaya yarayan, kıldan veya kamıştan yapılmış büyük elek'
< Erm *t'ap'ur* 'wooden tray'.
Dankoff : ALT 163.

tepsi 1. 'fincan, bardak, tabak taşımaya yarayan, türlü büyüklükte, derinliği olmayan düz kap'; **2.** 'içinde börek, tatlı vb. pişirmeye yarayan az derin, geniş, düz kap'
~ Alt *tepşi, töpşü* 'içine pişmiş et koymaya yarayan tahta kap; büyük kap'. - Tel *tepşi, tepçi*. - Sag *tepsi, tipsi* 'büyük kap; içine pişmiş et koymaya yarayan tahta kap, tahta tekne'. - Krg *tepşi* 'ağaçtan oyulmuş tekne'. - Blk *tepşek* 'tabak'. - Nog *tepşek*.
Orta Türkçede *tewsi* 'tepsi, sofra' olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise *tepsi* biçimi kullanılır.
Çinceden geldiği anlaşılıyor. Farsçadan alındığı yolundaki sav sağlam bir dayanaktan yoksundur. Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Türkçeye *tewsi* olarak geçmiştir. Moğollar *tebsi* biçimini Türklerden almışlardır. Çağdaş diyalektlerin büyük bir bölümünde kullanılan *tepşi, tepçi* gibi biçimlerin ise Moğolcadan geldiği açıktır. Balkarca ve Nogayca gibi diyalektlerde geçen *tepşek* biçimi yapı bakımından düşündürücüdür.
Farsça *tabşī* biçimi Moğolcadan, Arapça *tabsī, ṭabsī* biçimi ise Türkçeden alınmıştır. Bk. Littmann : Tschudi Arm 114/71.
Balkan dillerinde Türkçe bir alıntı olarak geçer : Arn *tepsi;* R тαψì; Blg *tepsija;* Srp *tèpsija, tèvsija;* Mac *tepsi, tepsia, tepszia;* Rum *tipsie.*
Miklosich: TE 72; Şăineanu: InflOr 2: 361; Pelliot : T'oung Pao 31 : 176 ; İnan : HBH 1931, sayı : 18 ; Ramstedt: SKE 29, 263; Joki: Lw SS 322-323; Kniezsa: SzlJsz 521; Poppe: Németh Arm 339; Andriotis: EL 360 ; Ligeti: AOH 19: 263 ; Doerfer : TMEN 123 ; CAJ 12 : 302 ; Räsänen: V 468 b; Abaev : ÊS 3 : 287; Tietze : RO 38 : 277 ; Clauson : ED 445-446 ; Kakuk : ÉlOsm 393 ; TESz 3 : 892-893 ; Monchi-zadeh : CC 114 ; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 68.

ter 1. 'derinin gözeneklerinden sızan, kendine özgü bir kokusu olan, yapışkan, renksiz, tuzlu sıvı;' **2.** 'ücret'. Eski kaynaklarda *der* biçimi de geçer.
~ Tkm *der*. - Nog *ter*. - TatK *tir*. - Bşk *tir*. - Kzk *ter*. - KKlp *ter*. - Krg *ter*. - Özb *ter*. - Alt, Tel, Kuğ, Şor, Kzl, Küer *ter*. - Tuv *der*. - Çuv *tar*.
Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Uygurcada *ter* olarak geçer. Orta Türkçede *tēr* biçimi göze çarpar. Eski Kıpçakçada *ter* olarak kullanılır.
Eski ve yeni diyalektlerde 'ücret' olarak da kullanılır. 'Ter' ve 'ücret' anlamları arasındaki ilişki açık ve doğaldır. Buna benzer birçok örnek vardır. Örn. Moğolca *kölesün* 'ter' olarak kullanılır. Ancak Türkçe *ter* gibi, Moğolca *kölesün* de 'ücret' olarak geçer. Yakutça *kölöhün* 'ter' olarak Moğolcadan alınmıştır (Kałużyński: ME 82; Räsänen : V 289 a).
Egorov: ÊS 231; Räsänen: V 474-475; Clauson: ED 528 b; Ligeti: TörK 120; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 203-204.

teras 1. 'taraça'; **2.** 'seki'
< Fr *terasse*. - Türkçede *taraça* biçimi de geçer. Bk. *taraça*.

terazi 'bir kolun iki ucuna asılı iki kefeden oluşan tartı'

~ Tkm *terezi*. - Krg *taraza*. - Kzk *tarazı*. - Tel *terezi*

< Far *tarāzū* 'a balance, scale, weight'.

Räsänen: V 463 b.

terbiye 'dizgin'. Anadolu ağızlarında da *terbiye* olarak kullanılır.

~ TatK *tirbiye* 'koşum, at takımı'. Tatarcada *tilbige* (~ *tilbi*) biçimleri de kullanılır. Bunlardan başka, Tatarcada *dilbege* 'dizgin' olarak da geçer. - Nog *telbige* 'dizgin'.

Moğolcadan alındığı anlaşılıyor : Moğ *delbegen* 'Leine, Zügel'. Türkçe *terbiye* biçiminin **terbiğe* (< **telbiğe*)'ye dayandığı anlaşılıyor.

Yerel ağızlarda 'yulara takılan ip veya zincir' olarak kullanılan *çılbır* da Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Bk. *çılbır*.

Räsänen: V 471 b; Róna-Tas: Néprajz és Nyelvtudomány 15-16: 86.

tercüme '(dilden dile) çevirme'

< Ar *tarcama*. Arapça *tarcama* Akkadca *targumannu*'dan alınmıştır (Nyberg: Tschudi Arm 133).

Jyrkänkallio'nun Türkçe *tılmaç* (> *dilmaç*) biçiminin Akkadca *targumannu*'dan geldiği yolundaki savı yanlıştır (StO 17, 8). Bk. Németh: NyK 60:127-132; AOH 8: 1-8.

tere 'yaprakları salata olarak kullanılan, özel kokulu, bir yıllık ve otsu bir bitki (Lepidium sativum)'

< Far *tara* 'garden herbs in general, especially beets, spinach, cresses, leek, or parsley'. - Yerel ağızlarda tereye *kerdeme* (> *gerdeme*) adı da verilir. Bk. *kerdeme*.

Laufer : Sino-Iranica 304. s. 4. not.

tere (yağı) < **kere (yağı)** 'sütten çıkarılan taze yağ'

< Far *kara* 'fresh butter'. - Türkçede *kere*'nin başındaki *k*- sesi *t*-'ye çevrilmiştir.

Eren: Korkmaz Arm 155.

terek *yer*. 'raf, sergen'. Ağızlarda *derek* olarak da geçer. Dar bir alanda *telek* biçimi de kullanılır.

Kökenini bilmiyoruz.

Tietze: ZBalk 18 : 193/251; Eren : TD 1992/2 : 193 ; TD 1993/2: 18.

tereke 'ürün, mahsul'. Yerel ağızlarda *tereke* (> *terke*) 'tahıl' olarak geçer. Kıbrıs ağzında da *tereke* 'tahıl' olarak kullanılır. Ağızlarda *gök tereke* (> *gök terke*) 'her çeşit yeşil sebze' olarak geçer. Yerel olarak sebze ekilen yere de *terekelik* adı verilir.

Dankoff'a göre (ALT 702), Ermeniceden alınmıştır.

teres *kaba* 'pezevenk'.

Kökenini bilmiyoruz. Kürtçede de *teres* olarak geçer. Arapçada da kullanılır. Bk. Littmann : Tschudi Arm 115/75.

terki 'eyer kayışı, eyer bağı'. Ağızlarda 'eyerin arka bölümü' olarak geçtiği göze çarpıyor. Yerel ağızlarda 'at vb. hayvanlara yüklenen eşya, yük' olarak da kullanılır.

~ Tel *tergi* 'eyer bağı'. - Koy *tērge*. - Hak *tėrgi*. - Tuv *dergi*. - Yak *törgü, törgü*.

Orta Türkçede *tergü* 'eyer kayışı' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tergü, dergü* biçimi kullanılır.

Joki : LwSS 322; Škaljić : Turc 612 (Türkçe *deri* < *teri*'den geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır) ; Doerfer : TMEN 893; Räsänen : V 475-476; Clauson: CAJ 10 : 163 ; ED 544 a; Sikirić: POF 8-9: 240 (Farsça *tirkaş*'ten geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır).

terme 'bir tür yaban turpu'. Ağızlarda da *terme* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Eski ve yeni diyalektlerde 'turp' olarak kullanılan *turma* biçimiyle *terme* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bk. *turp*.

tersane 'gemi yapılan yer'.

İtalyanca (ECeneviz *tersaná*) yoluyla Arapça *dār şinā'a* (*dār eş-şinā'a*)'dan alınmıştır. Arapların tersaneye verdikleri bu ad yalnız Akdeniz dillerinde ortak bir ad olmakla kalmamış, uluslararası alanda da 'tersane' olarak değer kazanmıştır. Batı Akdeniz dillerinde *arsaná, darsana, darasana* ve *tarsana* olarak kullanılır. Bu sonuncu biçim (başında *t* ile) Türkçeye de geçmiştir. 1303'te yapılan bir anlaşmada Haliç'te *vetus tersana*'dan söz edilir. Buna göre, *t*'li biçimin Türkçede oluşmadığı ve bu biçimin Batı Akdeniz dillerine Türkçeden geçmediği anlaşılıyor. Bu biçim ilk olarak İspanyolca ve Eski Fransızcada (*tarsenal*) geçer. Bu biçimin (*atarazana*) İtalya'dan yayıldığına İtalyanca verilerin çokluğu tanıktır. Arapça *d*'nin Güney İtalya'da kolaylıkla *t*'ye çevrildiği göz önüne alınırsa, bu biçimin de bu çevreden çıktığı ve doğu ve batı dillerine Ceneviz (Genova) yoluyla geçtiği anlaşılır: Port *taracena, tercena,* İsp *atarazana,* Prov *tercenale,* Fr *tarsenal, tercenal, tersenal,* İtal (Ceneviz) *tersaná;* Ar *tarsanā,* R ταρσανάς. Türkçe *tersane* biçiminin oluşmasında Türkçe (< Farsça) *(h)ane* 'ev' sözünün baskısından söz edilebilir. Arapça ve Rumca biçimlerin doğrudan doğruya Türkçeden alındığı açıktır. Bk. Littmann : Tschudi Arm 115/77.

Türkçede *tersane* yanında *tersahane* biçimi de kullanılır. Bu biçimin oluşmasında Farsça *tarsā* 'Hristiyan' biçiminin rol oynadığı anlaşılıyor. (Tersanede Hristiyan tutsakların çalıştıklarını biliyoruz.)

Kahane-Tietze: LFL 645. Räsänen : V 464 b; Kakuk : ÉlOsm 393-394.

testere < destere 'küçük bıçkı'

< Far *dast-arra* 'a hand-saw' (*dast* 'hand', *arra* 'saw'). Farsça *dast-arra*'da *arra* Türkçede *ere*'ye dönüşmüştür. Buna karşılık Türkçede 'bıçkı' olarak kullanılan *erre* biçiminde Farsça *gémination* kalmıştır.

Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir.

testi 'topraktan yapılmış su kabı'. Yerel ağızlarda *desti* olarak da geçer.

< Far *dastī* 'an earthen bottle, pot, cruise, drinking-cup with two handles'(< : *dast* 'el'). Bulgarca *testija* ve Sırpça *tèstija* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Anadolu ağızlarında topraktan veya çam ağacından yapılan su kabına *boduç* adı verilir. Ağızlarda 'çam ağacından yapılan su kabı' olarak *küze* adı da kullanılır.

Ligeti : AOH 14 : 44/67. Barbera'nın verdiği bilgi yanlıştır (Elementi 239).

teşi, teşik *yer.* 'yün eğirmeye yarayan ağaç araç, iğ'

< Erm *t'eši, t'ešik* 'spindle'. Kürtçede de *teşi* olarak geçer.

Dankoff : ALT 166; Bläsing : AT 45. Bk. Monchi-zadeh : Xurāsān 522.

teşt *yer.* 'çamaşır leğeni'

< Far *taşt* 'a bason; a salver; a ewer-stand', *ṭaşt* 'a large basin, ewer, cup, bowl', Pehl *taşt.* Kürtçede *teşt* olarak kullanılır. Ermenice *tašt* 'mug, vat' Pehlevîceden alınmıştır.

Suriye Arapçasında *ṭəst* 'cuvette, écuelle de cuivre utilisée pour la toilette' olarak geçer.

Joki : UI 331/181 ; Tietze: Pers 156/120; Dankoff : ALT E 186.

tetir *yer.* 'cevizin yeşil kabuğu ve yaprağı'.

Kökenini bilmiyoruz.

tevek 1. 'asma, kavun, karpuz gibi bitkilerin dalı'; **2.** 'asma, kavun, karpuz gibi bitkilerin yaprağı'; **3.** 'asma kütüğü'. Ağızlarda *teğek, teyek* ve *devek* biçimleri de kullanılır. (Yalnız Sivas'tan gönderilen *tenek*'in yanlış bir veri olduğu açıktır.) Eski kaynaklarda *teğek* (> *değek*), *tevek* (> *devek*) olarak geçer.

< *teğ* **1.** 'asma'; **2.** 'bitki dalı' + -(*e*)*k* küçültme eki. Yalnız, *teğ* kökünün eski kaynaklarda geçmemesi düşündürücüdür.
Eren: Türkoloji Dergisi 1 : 12 ; TD 1990/1 : 16-17; Dankoff : ALT E 47 (*tenek* biçimini yanlışlıkla Ermenice *t'anak* 'vine' ile birleştirmiştir).

tez 'çabuk olan, hızlı, süratli'
~ Az *tez*
< Far *tēz* 'swift, prompt'.
Gombocz : NyK 35 : 251; Tietze: Pers 156/121; Doerfer: Şiraliev Arm 51; TDAY 1975-1976, 32; Zajączkowski: RO 31:104. s. 6. not.

tezek 1. 'yakıt olarak kullanılan kurutulmuş sığır tersi'; **2.** 'bel veya sabanın topraktan kaldırdığı iri parça, kesek'
~ Tkm *tezek* 'tezek; gübre'. - KKlp *tezek* 'tezek; gübre'. - Nog *tezek* 'kurutulmuş sığır tersi'. - Krg *tezek* 'gübre, at gübresi'. - Kzk *tezek* 'tezek; gübre'. - TatK *tezek'*. - Bşk *tizek*. - Alt, Tel, Şor *tezek* 'tezek; gübre'. - Hak *tizek*.
Eski çağlardan beri kullanıldığını görüyoruz. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *tezek* 'at gübresi' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tezek, dezek* 'at gübresi' olarak kullanılır.
Bu verilere göre, eski ve ortak bir ad olduğu açıktır. Yalnız, Yakutça ve Çuvaşçada geçmediği göze çarpıyor.
Kökünü bilmiyoruz. - Moğollar tezeğe *arġasun* veya *arġal* adını verirler.
Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Far *tazak*. - Rus *kizjàk, tezëk, tezjàk, tizjak, tizek*. - Mac *tőzeg*. - Blg *tezek*. - Rum *tezic, tizic*.
Kara Kalpaklar gübreye *kıy, kön* ve *tögin* adlarını da verirler.
Miklosich: TE 2:176; Şăineanu: InflOr 2: 363; Egorov: ÊS 254 (Çuvaşça *tislĕk, yer. tiršs, tiršslĕk* biçimlerini *tezek*'le karıştırmıştır); Ligeti : MNy 34: 207-210, 328; TörK 91, 245; Dmitriev : Stroj 537; Doerfer: TMEN 902; Vasmer : REW 3 : 88, 103; Räsänen: V 477 a; Clauson: ED 574 a; Şipova : STRJa 180; TESz 3 : 978.

tezgâh 1. 'bez ve halı dokumak için kullanılan düzen'; **2.**'üzerinde iş görülen masa'
~ Tkm *desga* 'kuruluş; yapı'
< Far *dastgāh* 'a weaver's shop; a workhouse of any kind; a laboratory; plant (of a manufactory); a public office; any manufacturing instrument, a loom ; utensils; a merchant's counter' (< *dast* 'el' + *gāh*). Farsça *dastgāh*'ın -*t*-'si Türkçede düşmüştür.
Arapça (Mısır) *tazga* biçimi Türkçeden alınmıştır (Littmann: Tschudi Arm 115/78).
Tietze: WZKM 59-60: 178.

tığ *yer.* **1.** 'harman dövüldükten sonra savrulmak için yapılan ekin yığını'; **2.** 'saman yığını'. Doğu Anadolu'da kullanıldığı göze çarpıyor.
< Erm *t'eł* 'heap, pile; (dial.) heap of unwinnowed grain'. - Kürtçede de 'yığın' olarak kullanılır.
Tietze: ZBalk 18 : 194/252; Daher : AA ; Dankoff : ALT 165.

tığan bk. *dığan*.

tınaz 1. 'harman dövüldükten sonra savrulmak için yapılan yığın'; **2.** 'ot yığını'. Anadolu'da yer adı olarak da geçer (*Tınaztepe*). Ağızlarda geçen *tınar* biçimi düşündürücüdür.
Kıpçakçada *tınaz* olarak geçer.
Rumcadan alındığı anlaşılıyor : R θινός, θονον 'dövülmüş ekin yığını; ekin yığını; tınaz'.
Räsänen: V 478 a; Eremeev: Êtnogenez 233; Symeonidis: Gr 178/61 (θημωνιά 'Schober, Garbenhaufen', ç. θημωνιές); Eren : TD 31 : 181; Theodoridis: RÉSEE 14: 117-119.

tıpa bk. *tapa*.

tırabzan 'merdiven parmaklığı'. Ağızlarda *terevzin* biçimi de geçer.
< Far *darbazīn* 'a parapet'. Lazard'a göre (Doerfer 1170, Nachträge bölümü 4: 460. s.), Farsçası doğru olarak *dārābzīn*'dir. Moğol döneminden önce geçen bu sözün İran kökünden geldiği açık olarak anlaşılıyor.
Türkçeden Arapçaya da geçmiştir (Gordlevskiy : ZKV 5:286).
Deny: Principes 87; Doerfer: TMEN 1170. Bajraktarević (POF 78) Rumca τραπὲζιον' dan geldiğini yazmıştır.

tırapeze bk. *trapeze*.

tırkaz 'kapıyı arkasından kapamak için kullanılan tahta veya demir sürgü'. Ağızlarda *dırkaz* olarak da geçer. Anadolu'da 'ahırda yatmak için yapılan yer, ahır sekisi' ve 'ahıra bitişik ev, oda' olarak da kullanılır.
Dankoff'a göre (ALT 136), Ermeniceden alınmıştır: Erm *dṙgoc'* 'bar on door'. - Räsänen (V 479 a) *tırkaz, dırkaz* biçimlerini saymakla yetinmiştir.

tırnak 'insanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka'. Yerel ağızlarda *dırnak* olarak da kullanılır. Eski kaynaklarda da *dırnak* biçimi geçer.
~ Az *dırnax*. - Tkm *dırnak*. - TatK *tırnak*. - Nog *tırnak*. - Krg *tırmak*. - Özb *tirnok*. - Kzk *tırnak*. - KKlp *tırnak*. - Sag, Koy, Kaça, Küer *tırgak*. - Kuğ, Şor, Sag *tırbak*. - Tel, Alt, Şor *tırmak*. - Tuv *dırbak, dırgak*. - Çuv *çĕrne*.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tırŋak* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *dırgak* (*dırŋak?*), *tırnak* biçimleri kullanılır.
< *tırna-* 'jucken, kratzen' + *-k* eki.
Munkácsi : KSz 14 : 352; Németh : NyK 47 : 84; Csoma Arm 73; AOH 18 : 60; ALH 23 : 3; Brockelmann : OGM 6. §; Egorov: ÊS 325; Ligeti : VJa 3, 1971, 32; ResAltL 113; Räsänen : V 479 a; Clauson : ED 351 b ; Musaev : LTJa 145; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 346-349, Doerfer : OLZ 66, 9/10, 449; KhalMat 305.

tırpan < **dırpan** 'ekin biçmeye yarayan uzun saplı bir çeşit orak'
< R δρεπάνι 'tırpan'.
Meyer: TürkSt 59; Räsänen: V 137; Daher: AA 113.

tırpana 'yan kanatları vücuduna yapışık, uzun kuyruklu, iri bir balık (Raja batis)'.
Rumcadan alındığı anlaşılıyor. Meyer (TürkSt 25) Rumca δρεπάνι (> Türkçe *tırpan*) biçimiyle birleştirmişse de, Rumca karşılığının balık adı olarak kullanıldığını tespit edememiştir. Georgacas (FT 128/31, 134/149) Rumca *δρεπάνα (veya τρυπάνα?) biçiminden geldiğini bildirmiştir. Tzitzilis'e göre (GrLw 532), bir çeşit deniz balığına verilen τούρπαινα adından alınmıştır.

tırtıl (< **tırtır**) 'kelebek yumurtasından çıkan ve yapraklara yapışan bir çeşit kurtçuk'. Ağızlarda *turtar, tıltar, turtur* olarak da geçer. Türkçe *tırtıl* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur.
< Erm *t'rt'ur* 'caterpillar'.
Räsänen (V 479 a) yalnız *tırtıl, tırtır* biçimlerini vermekle yetinmiştir.
Dankoff : ALT 186.
Rusça *tyrtyr* da Ermenice bir alıntıdır (Vasmer : REW).

tiftik ~ **diftik** 'tiftik keçisinin ince, yumuşak ve parlak yünü'
< Far *taftīk* 'goats' hair, resembling silk, growing at the roots of the long hair, and often more valuable'.
Farsçada *tibit* 'soft goats' hair, from which the finest shawls ar made' adı da geçer. Bu ad da çağdaş Türk diyalektlerinde *tibit* olarak

kullanılır: TatK *tebit* 'Kamelhaare, Kamelwolle, Flaum'. - Özb *tivit* 'tüy' (Räsänen: V 479 b, ? işaretiyle *tüpüt* 'Tibet' adıyla birleştirmiştir).

Abaev: ÊS 3:295-296; Tryjarski: Hungaro-Turcica 182.

Eremeev (Êtnogenez 235) Kürtçe *teftîk*'ten alındığını dile getirmiştir.

tike 1. '(et, ekmek, peynir vb. için) parça, lokma, dilim'; **2.** 'az, azıcık'

~ Az *tikə* 'parça, lokma, dilim'. - Krg *tike: bir tike* (veya *birtike*) 'az, azıcık'. Yudahin'e göre, Farsçadan alınmıştır.

Orta Türkçede *tikü* olarak geçer: *bir tikü et.*

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir: Far *tika* 'a mouthful, piece'; Krt *tîke* 'ekmek dilimi'; Peştu *tika* 'parça' vb.

Doerfer : TMEN 918; Ligeti: Tamura Arm 31; Clauson: ED 478 b.

tilki 1. 'burnu sivri, kuyruğu uzun, çok tüylü, sansardan büyük bir hayvan (Vulpes)'; **2.** 'kurnaz'. Eski Türkçe kaynaklarda *dilkü, dilki* biçimleri kullanılır.

~ Tkm *tilki.* - Nog *tülki.* - Blk *tülkü.*- Özb *tulki.* - KKlp *tülki.* - Kzk *tülki.* - Krg *tülkü.* - Bşk *tölkö.* - TatK *tölkö.* - Alt, Tel, Şor *tülkü.* - Hak *tülgü.* - Tuv *dilgi.* - Çuv *tilĕ.* Ramstedt'e göre (Stellung 24), Çuvaşça *tilĕ* Türkçe *tü-lig* 'behaart' biçiminden gelir.

Uygurcadan başlayarak kullanıldığını görüyoruz (*tilkü*). Orta Türkçede de *tilkü* olarak geçer.

Bu verilere göre, *tilki* eski ve yeni diyalektlerde kullanılan ortak bir addır. Yalnız Yakutlar tilkiye *sasıl* (> *sahıl*) adını verirler.

Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Eski bir açıklamaya göre, eski Türkçe *tük* (~ *tüg, tüy*) 'tüy, kıl, yün' sözünden *-li, -lü* ekiyle yapılmıştır: *tükli* ~ *tüklü.* Eski bir Çağatay sözlüğünde bu adın *tüklü* توكلو olarak geçtiğini biliyoruz. Ancak, bu biçim bir *hap. leg.* olarak sağlam bir dayanak sayılamaz. Bu verinin bir yazım yanlışı sonunda ortaya çıktığı açıktır. Bk. Eren : MNy 39 : 207. Bu açıklamayı yapanların, Türkçe *-li, -lü* ekinin *-lig, -lüg'* den geldiğini göz ardı ettikleri göze çarpıyor. Türkçe **til-* 'yutmak' kökünden geldiği yolundaki sav yanlıştır. Mancuca *celken* adıyla birleştirilmesi olanaksızdır. Tunguzca *sulaki, soloki* 'Fuchs' biçimiyle birleştirilmesi de yanlıştır.

Gombocz : NyK 35: 277, KSz 13 : 29; Németh: NyK 41: 408-409; Ramstedt: NyK 42: 72, Stellung 24; Bang: OZ 8:30-31; Poppe: UJb 6: 101; Pelliot : BSOS 6 : 560; Eren : MNy 39 : 207; Räsänen: LTS 226; V 480 b; Brockelmann : OGM 18. § ζ ; Şçerbak : İRLTJa 135; Egorov: ÊS 251; Clauson: ED 498-499; Doerfer : KhalMat 304. Bk. İlliç-Svitıç : VJa 6, 1963, 51.

tipi > dipi 'kar fırtınası'

~ Soy *düvü* 'kar taneleri'. - Yak *tibī* 'kar fırtınası, tipi'.

Orta Türkçede *tüpī*'nin başlangıçta daha çok 'sert rüzgâr' olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Daha sonra 'kar savuran sert rüzgâr' anlamını almıştır. Eski Kıpçakçada da *tipi* (> *dipi*) 'kar getiren sert rüzgâr' olarak geçer.

Clauson'a göre (ED 436 a), Türkmencede 'kasırga' olarak kullanılan *tüveley* bir küçültme biçimidir. Türkmenler kar fırtınasına *garlı tüveley* adını verirler. Bk. Levitskaya : Baskakov Arm 145-146. Bundan başka, *borağan, boran, gay, sırgın* (ve *garlı sırgın*) adlarını da kullanırlar. Çağdaş diyalektlerin büyük bir bölümünde ise *tipi* yerine *boran* (*karlı boran*) adı geçer: Nog *boran* (*karlı boran*). - KKlp *boran* (*karlı boran*). - Blk *boran.* - Krg *borōn.*

Räsänen: V 481 a, 503 a; Clauson: ED 436 a; Rassadin: FLTJa 235; Sinor: StO 47: 219-231 (*tipi* üzerinde durmamıştır).

tire 'pamuk ipliği'

< *Tire ipliği*. Tire'de yapılan iplikler yurdumuzda büyük bir ün kazanmıştır. Buna göre, pamuk ipliğine verilen *tire* adı *elliptique* bir biçimdir. Türkçe *kalas* 'kalın biçilmiş uzun tahta' adı gibi. *Tire* adının kökeni için bk. Demetrius J. Georgacas: The Names for the Asia Minor Peninsula and a Register of Surviving Anatolian Pre-Turkish Placenames. Heidelberg 1971. 120. s.

Škaljić: Turc 617; Tzitzilis'in *tire*'nin Rumcadan alındığı yolundaki açıklaması yanlıştır (GrLw 543) ; Eren : TD 29 : 704 ; 54 : 335/ 543.

tirfil 'yabanî yonca, üçgül'. Yerel ağızlarda *dirfil* olarak da geçer. Bundan başka, *tırfıl* biçimi de kullanılır.

< R τριφύλλι 'Klee'.

Meyer: TürkSt 35; Tietze: Gr (1) 241/262; Crânjală : RumVl 402-403 ; Eren : TDAY 1960, 315; Tzitzilis: GrLw 540.

tirhandil 'yelken ve kürekle yürütülen bir tür gemi'

< R τρεχαντήρι 'small, light boat'.

Kahane-Tietze: LFL 863; Georgacas : FT 142/239.

tirhos > tirhus 'taze sardalye balığı'

< R τριχιός 'sardalye'.

Meyer: TürkSt 26; Dankoff: EÇ-Glossary 91; Georgacas : FT 133/144.

tiriça *yer.* 'sardalye balığı'

< R θρίτσα < θρίσσα. - Bulgarca *trìca* da Rumcadan alınmıştır.

Tzitzilis: Zaemki 9, 54 ; Tietze (Gr [1] 241/ 264) Rumca τριχιάς 'eine Art Sardine' biçimiyle birleştirmiştir; Georgacas : FT 133/144 (τριχιός ve θρίσσα biçimlerini vermiştir).

tirik *yer.* 'sincap'. Ağızlarda *dirik* (~ *dırık*) olarak da geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Türkçede sincaba verilen *değin* adıyla birleştirilmesi olanaksızdır. Bk. *değin*.

tiriz **1.** 'ensiz tahta'; **2.** 'giysilerin peşine ve eteğine eklenen ensiz parça'

< R τρέσα 'Holzleiste'.

Tietze: Gr (1) 241/261; Kahane-Tietze: LFL 668. Ramstedt'in *tiriz*'i birtakım Korece ve Tunguzca biçimlerle birleştirmesi yanlıştır (SKE 35).

tirki *yer.* **1.** 'küçük bakır leğen veya büyük yemek kabı'; **2.** 'derin bakır tepsi'; **3.** 'ağaçtan yapılmış hamur teknesi' ; **4.** 'ağaç çanak'; **5.** 'ağaç kaşık'; **6.** 'ağaç havan'. Anadolu'da yazılmış eski eserlerde *dirki* 'sofra' (veya 'çanak') olarak geçer.

~ Tel *tergi* 'ak ağaç kabuğundan yapılmış kap'. - Çuv *tirĕk* 'ağaçtan yapılmış kap'.

Orta Türkçede *tirki* 'sofra' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *dirki* 'tepsi' olarak geçer. Kumancada *tirki* biçimi kullanılır.

Egorov: ÊS 253; Räsänen : V 475 b; Clauson: ED 544 a.

tirpidin 'küçük bahçe çapası'. Yerel ağızlarda *tirpit* olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

tirsi 'sardalyeye benzer bir balık (Alosa)'

< R θρισσί 'Alosa pontica'.

Tietze: Gr (2) 376/316; Georgacas : FT 124, 128/37.

toğrul 'yırtıcı bir kuş, çakır doğan'. Ornitolojik adının bilinmediği anlaşılıyor.

Orta Türkçede *toğrıl* olarak kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *toğrıl* yırtıcı bir kuştur: 'bin kaz öldürür, bir tanesini yer'. Eski Kıpçakçada da *toğrul* bir kuş olarak geçer. "Turnalara bırakıldığı zaman hepsini tepeler."

Bu verileri değerlendiren Németh (Studia Turcica 353) *toğrıl* sözünün *toğra-* (> *doğra-*)

kökünden geldiğini bildirmiştir. Bu sözün kişi adı olarak kullanıldığını vurgulayan Németh, Deny'nin eski Türkçe *Er Toŋrul* adını verdiği gibi (Principes 90. §), Kitâb-ı Dede Korkut'ta geçen *Domrul* biçimini saydığını (83. §) da belirtmiştir.

Macarcaya *turul* olarak geçmiştir.

Gombocz: ÁTSz 14-16; Schenk: Aquila 42-46: 271-208; Németh : AOH 3 : 15 ; Doerfer: TMEN 1445 ; Clauson : ED 472a ; Ligeti: MNy 74; 260-261; TörK 70-71, 296-297.

toht *yer.* 'çoban köpeklerinin boynuna takılan dikenli demir halka'.

Kökenini bilmiyoruz.

tohum 'bitki tanesi'

~ Tkm *toxum*. - KKlp *tukım*. - Krg *tukum*. - Kzk *tukum* 'tohum; soy'. - Tar *tuhum*. - Çuv *tăxăm*

< Far *tuxm* 'seed; sperm; an egg'.

Räsänen: V 497 a.

tokat *yer.* **1.**'ağıl'; **2.** 'avlu'; **3.** 'sürü'; **4.** 'tarla, bahçe veya mandıra kapısı'.

Kökenini bilmiyoruz.

Bulgarca *dukat', djukat'* biçimi Türkçeden alınmıştır (BER 1:444).

Németh: NyK 56:125.

toklu 'altı aylıktan bir yaşına kadar olan erkek kuzu'

~ Az *toğlu*. - Tkm *toklu* 'bir yaşında kuzu'. - Blk *toklu*. - Nog *toklı* 'bir yaşında kuzu'. - KKlp *toklı*. - Kzk *toktı* 'büyük kuzu'. - Krg *toktu*. - Özb *tokli*. - Tuv *toğdu*

~ OT *toklı* 'altı aylık kuzu'. Eski Kıpçakçada da *toklı* biçimi geçer.

Türkçe *toğ-* 'doğmak' kökünden geldiği yolundaki sav yanlıştır. Orta Türkçede kullanılan *tok* 'saçsız; boynuzsuz' sözüyle *toklu* biçimi arasında bir bağlantı var mıdır, bilmiyoruz. Kâşgarlı Mahmut, bu sözün *-luk* ekiyle yapılmış *tokluk* 'saçsızlık ; boynuzsuzluk' türevini de veriyor. Buna göre, *toklu*'nun 'boynuzu çıkmayan (koyun)' anlamına geldiği düşünülebilir. Ancak bu sözün Orta Türkçede **tokluğ* olarak geçmesi beklenirdi. Rus ağızlarında *toxtuj* biçiminin 'boynuzları çıkmaya başlayan burulmuş koç' olarak kullanılması düşündürücüdür.

Macarca *toklyó* biçimi eski bir Türk diyalektinden (Kumancadan) alınmıştır (Ligeti: TörK 122-123). Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir.

Ramstedt: KWb 409 a; Brockelmann: OGM 12 ve 79. § (**toğuğlı* > *toğlı* !); Doerfer: TMEN 909; Benveniste: JA 236, 1948, 179; Şçerbak: İRLTJa 115; Ligeti: AOH 17:28; Abaev : ÊS 3 : 305; Pritsak: UAJb 29: 209-210; Räsänen: V 485 b; Clauson: ED 469 a; Monchi-zadeh : Xurāsān 539.

tol *yer.* **1.** 'taş kemer'; **2.** 'yayla veya bahçe kulübesi'; **3.** 'döl ağılı, kuzuluk'.

Yerel ağızlarda *tolos, toloz* olarak da geçer. Kültür dilimizde *tonoz* biçimi kullanılır. Bk. *tonoz*.

< R θόλος 'Gewölbe, Kuppel'.

Meyer: TürkSt 45; Tietze: Gr (1) 220/85.

tolga 'savaşçıların başlarına giydikleri demir başlık'. Eski kaynaklarda *toğulga* olarak geçer.

~ Krg *tülga*. - Kzk *dülga*. - Yak *dulağı*

< Moğ *doğulğa* 'casque'.

Çağdaş diyalektlerde tolgaya *temir börk, temir kalpak* ve *demir papak* gibi adlar verilir. O bakımdan *tolga* dar bir alanda kalmıştır. Türkçede demir başlığa verilen *aşık* (~ *yaşuk*) adının yerini Moğolca *tolga* almıştır.

Ramstedt: KWb 104 a; Bang : KSz 17 : 122. s. 1. not ; Ligeti: NyK 49:268; AOH 19: 269; Kałużyński : ME 38; Doerfer : TMEN 888; N 95. = 2040; Pritsak : Studia Turco-Hungarica 5: 43, 47 ; Poppe : Németh Arm 339 ; Tryjarski : Altaistic Studies 180-181; Clauson: StO 28, 2 : 19 ; ED 977 b.

tomar 'sarılarak silindir biçimi verilmiş kâğıt'
< R (Bizans) τομάρι 'roll'.
Bittner: WZKM 16:306; Kahane-Tietze: LFL 860; Räsänen: V 487 b; Doerfer: UAJb 40: 252; Baskakov : Russkie familii 219.

tombaz, dombaz **1.**'üzerinde köprü kurulan altı düz kayık biçiminde duba'; **2.** 'ırmaklarda işleyen, altı düz kayık'
~ Az *tombaz* 'ponton'.
Slav dillerinden geldiği yolundaki sav özel olarak tartışmaya açıktır. Türkçede yük taşımak veya köprü kurmak için kullanılan altı düz bir çeşit deniz aracına verilen *duba* adıyla *tombaz* (~ *dombaz*) arasında bir bağlantı kurulabilir mi, bilmiyoruz. Bk. *duba*.
Balkan dillerinde de geçer: Srp *tùmbas* 'ponton'; Rum *dombaz* (ve *tumbaz*) 'kayık, ponton'. Macarsa *tombác* 'ponton' biçiminin Sırpçadan alındığı anlaşılıyor. Bk. Schütz : AOH 29 : 175.
Miklosich: TE 2:76; Şăineanu: InflOr 3: 48; Kniezsa: SzlJsz 773; Kahane-Tietze: LFL 8. s. (Slavcadan geldiğini bildirmekle yetinmişlerdir); Zajączkowski : Studia 97-98; Škaljić: Turc 623; Bajraktarević: POF 78 (Far *dum* 'kuyruk' + *-bāz* !); Kakuk: ÉlOsm 398; Räsänen: V 487; TESz 3: 436; Dankoff: EÇ-Glossary 92; Eren: TD 1993/1: 386-387.

tombil, tombilik 'küçük ton balığı'.
Kökenini bilmiyoruz.

tombul 'şişmanca'
Türkçe *top* kökünden *-l* ekiyle kurulduğu anlaşılıyor: *top-ul* > **tonpul* > *tombul*. **Tonpul* biçimindeki *-n-* sonradan türemiştir. Türkçe *tombalak* (< **tonpalak* < : *top*) türevinin **tonpalak* biçimindeki *-n-* gibi. Bk. *tombalak*.
Abaev : ÊS 3 : 331 ; Eren : TDAY 1978-1979, 14.

tomruk 'kesilmiş ağaç gövdesi'. Ağızlarda *domruk* olarak da geçer.
< *tomur-* + *-(u)k* eki.
Orta Türkçede *tomurmak* 'to cut in a rounded shape' olarak geçer. Anadolu ağızlarında *tomurmak* 'ağaç kesmek' olarak kullanılır. Çağdaş diyalektlerde de *tomurmak* (~ *tumurmak*) olarak geçer.
Bulgarca *tomruk*, Sırpça *tomruk* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Skok: EtRj 3:480).
Räsänen: V 487 b; Clauson: ED 509 a. Bk. Zajączkowski : Studia 60.

tonilato 'gemilerin alabileceği yükü belirtmek için kullanılan, bir tona eşit birim'
< İtal *tonellato* 'ton'.
Kahane-Tietze: LFL 657.

tonoz < tonos 'taş veya tuğladan örülmüş tavan'. Eskiden *toloz* (< *tolos*) olarak da kullanılmıştır. Anadolu ağızlarında *tol* 'taş kemer; yayla veya bahçe kulübesi' biçimi de geçer. Bk. *tol*.
< R θόλος 'Gewölbe, Kuppel'.
Meyer: TürkSt 45; Tietze: Gr (1) 220/85; Räsänen: V 487 a.

tonton 'sevimli, hoş kimse'.
Dankoff (ALT E55) yerel ağızlarda kullanılan *tontoş, tontoroş* 'tombul, sevimli (çocuk)' biçimlerini Ermenice *t'ont'oš, t'ont'rik, t'ont'iuš* 'loving, affectionate, dear' gibi verilerle birleştirdikten sonra *tonton* ve *tontik* (*yer.*) 'sevimli, tombul' biçimlerini de saymıştır.

topal **1.** 'bacağındaki sakatlık sebebiyle seker gibi veya iki adımda bir, bir yana eğilerek yürüyen (insan veya hayvan)'; **2.** 'ayaklarından biri kısa olan (nesne)'.
Palló'ya göre (NyK 46; 158), *top* kökünden gelir : *top* + *-(a)l* eki.

topan *yer.* 'Akdeniz'de yaşayan, kefala benzer bir balık'.

Kökenini bilmiyoruz.

topik 'tahin, nohut, patates ve soğanla yapılan bir tür meze'.

Kökenini bilmiyoruz.

toprak 'yer kabuğunun, toz durumuna gelmiş türlü kütle kırıntılarıyla çürümüş organik cisimlerden oluşan ve canlılara yaşama ortamı sağlayan yüzey bölümü'; **2.** 'kara' ; **3.** 'ülke'; **4.** 'arazi, tarla'

~ Az *torpag.* - Tkm *toprak.* Türkmenler *topur* biçimini de kullanırlar : *bir gısım topur* 'bir avuç toprak'. - TatK *tuprak.* - Bşk *tuprak.* - Kzk *topırak.* - KKlp *topırak.* - Krg *topurak.* Ağızlarda *topur* olarak da geçer. - Özb *tuprok.* - Tuv *dovurak* **1.** 'toprak'; **2.** 'toz'; **3.** 'çamur'. - Yak *toburax.* - Çuv *tăpra.*

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Uygurcada *toprak* biçimi geçer. Orta Türkçede *toprak* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *toprak* biçimi geçer.

Moğolca *tobraq, tobroq* biçimi Türkçeden alınmıştır (Bazin-Hamilton: Uray Arm 16).

< *topur* + *-(a)k* küçültme eki. *Topur* kökü çağdaş diyalektlerde 'toprak' olarak saklanmıştır.

Clauson'a göre (ED 443a, 444 a), *topra-* 'kurumak' kökünden *-k* ekiyle yapılmıştır. Ligeti (MNy 34:75-76) *toprak*'ı "Ana Altayca" yoluyla *toz* biçimine bağlamıştır. Ona göre, Ana Türkçeye *toprak* ve *toz* olarak geçmişlerdir. Bk. *toz.* Daha sonra Ligeti (I. OK 266; VJa 3, 1971, 24, ResAltL 104) Türkçe *toprak* biçimini Moğolca *tobrağ, toburağ, toğurağ* biçimleriyle karşılaştırmıştır. Doerfer'e göre (TMEN 948), Türkçe *top* kökünden *-rak* ekiyle kurulmuş bir türevdir. Ramstedt (NyK 42 : 71) Türkçe *toprak* sözünü Moğolca **towusun* 'toz' biçimiyle birleştirmiş, daha sonra (KWb 404 b) Moğolca *tobrag*'ın Türkçe *toprak*'tan geldiğini yazmış, Moğolca *toğurag* biçimini de Türkçe *toprak* sözüyle karşılaştırmıştır (KWb 405 a). Poppe (Lautlehre 47) Moğolca *toğosun* (< **towārsun* < **topārsun* 'toz' biçimlerini saymıştır. Bk. Németh: NyK 41 : 406; Poppe : FUF 31 : 30; UAJb 46:133; Sinor : BSOAS 26:141; Egorov : ÊS 237-238; Eren : TDAY 1953, 166; Räsänen : V 489 b; Clauson: ED 443 a; Doerfer: KhalMat 306, 307; Illiç-Svitıç: VJa 6, 1963, 48.

topuk 1. 'ayağın toparlakça olan alt bölümü'; **2.** 'ökçe'

~ Az *topux.* - Tkm *topuk* 'ayak bileği, aşık'. - TatK *tubık* 'aşık'. - Blk *tobuk* 'diz'. - Kzk *tobık* 'diz kapağı kemiği'. - KKlp *tobık.* - Krg *tomuk, topuk* 'diz kapağı kemiği; aşık kemiği'. - Sag, Kaça *tobık* 'die Kniescheibe, das Knie'. - Tuv *dovuk* 'diz kapağı'. - Tel *tomık* 'diz kapağı kemiği'. - Alt, Tel *tomuk.* - Yak *tobuk* 'diz'.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*tobık*). Orta Türkçede *tobık* 'top, çevgenle vurulan top' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tobuk* biçimi kullanılır.

< *top* + *-(u)k* küçültme eki.

Türkçeden Arapçaya *dabbuq* 'top, çevgen oyununda sopa ile vurulan top' olarak geçmiştir.

Ramstedt : Thomsen Arm 185 ; Palló: KCsA 1:235; Brockelmann: OGM 64. § d; Doerfer: TMEN 1:93. s.; 765, 925, 948; Joki: LwSS 329-330; Poppe : CAJ 16 : 44 ; Ateş: Arat Arm 30; Räsänen : LTS 171-172; V 489 a; Clauson: ED 437-438; Abaev: ÊS 3:333; Eren : TDAY 1978-1979, 14.

topuz 1. 'ucu top biçiminde eski bir silâh'; **2.** 'top biçiminde toplanmış saç'

~ Az *toppuz*

< *top* + *-(u)z* eki.

Arapça *dabbūs* biçimi Türkçe bir alıntıdır (Ateş : Arat Arm 30). Mısır Arapçasına da *dabbūs* olarak geçmiştir (Littmann: Tschudi Arm 117/102).

Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de kullanılır: Blg *topúz;* Srp *tòpuz* (Škaljić: Turc 620); R τοπούζι (Andriotis : EL 367).

Foy: MSOS 7: 226. s. 1. not; Németh: NyK 47:65; Deny : Grammaire 582; Doerfer : TMEN 948.

tor[1] 'sık gözlü ağ'

~ Tkm *tor* 'ağ; tuzak'. - KKlp *tor* 'ağ; tuzak'. - Krg *tor* 'kuş tutmak için kullanılan ağ'. - Özb *tor* 'iplik, tel'. Özbekçede *ürgimçak tori* 'örümcek ağı' olarak kullanılır. - Kzk *tor* 'balık ağı; tuzak'. - Tar *tor.*

Orta Türkçede *tōr* 'tuzak, ağ' olarak geçer.

Moğolcada Türkçeden kalma bir alıntı olarak *toğur, tōr* biçimi kullanılır (*toğur* bir yazım biçimidir) (Doerfer: TMEN 954). - Macarca *tőr* biçiminin Türkçeden alındığı anlaşılıyor. Ancak Türkçe *tōr* > Macarca *tőr* gelişmesi düşündürücüdür. Ligeti (TörK 297-298) Macarca *tőr* biçimini ses yönünden açıklamaya çalışmıştır. Farsça *tōr* 'ağ' biçimi de Türkçeden kalma bir alıntıdır (Doerfer :TMEN 954).

Ramstedt (KWb 401 b) Moğolca *toor*'u Türkçe *tor* ile birleştirmiştir. Räsänen (V 502 b) Türk diyalektlerinde kullanılan *tor*'un *toor*'dan geldiğini yazmış, Moğolca *toor*'u da Türkçe *tuz* (*: > tuzak*) biçimiyle karşılaştırmıştır. Clauson (ED 528 b) belli başlı eski biçimleri gözden geçirmiştir. Bk. Ligeti : AOH 17 : 27. Kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Ligeti : TörK 176.

tor[2] **1.** 'toy, işe alışkın olmayan, yabanî'; **2.** 'olgunlaşmamış, ham'; **3.** 'görgüsüz, çekingen, utangaç'.

Kökenini bilmiyoruz. Bk. Menges : Oriens 9 : 94.

torak[1] 'içi kömürleştirilecek ağaçlar veya pişirilecek tuğlalarla dolu olan ve dışı çamur ile sıvanan kümbet'.

Kökenini bilmiyoruz.

torak[2] *yer.* 'yağı alınmış süt veya yoğurdun kaynatılmasıyla elde edilen katık, çökelek'.

Ağızlarda *dorak* biçimi de kullanılır. Eski kaynaklarda da *dorak* (ve *torak*) olarak geçer.

~ KKlp *torak.* - Çuv *turăx.*

Eski Kıpçakçada *torak* olarak geçer.

Farsçadan alındığı anlaşılıyor : Far *dūrāġ* 'sour milk, upon which new milk is poured'. - Kürtçede *toraq* olarak kullanılır.

Türkçede süt ürünlerine verilen birçok adın Farsçadan geçtiğini biliyoruz. O açıdan *torak* da büyük bir olasılıkla Farsçadan kalma bir alıntıdır.

Macarca *túró* 'yoğurttan yapılmış bir tür peynir' biçimi eski bir Türk diyalektinden alınmıştır (TESz 3 : 1005). Ligeti (TörK 278) Macarca *túró*'nun Türkçe karşılıklarını vermemiştir.

Rusça *tvorog* biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır (Vasmer : REW 3 : 85).

Ramstedt (KWb 380 b) Moğolca *taraġ* 'dicke, gesäuerte Milch, Käsemilch' biçimiyle birleştirmiştir. Bu birleştirmeye Räsänen (V 490 a) de katılmıştır. Bk. Räsänen : V 463 b. Orta Türkçe *tār* 'kind of milk product' biçimiyle *torak* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Bk. Egorov: ÊS 259 - 260; Vasmer : REW 3 : 123 ; Doerfer : TMEN 1195; KhalMat 307; Abaev : ÊS 3 : 319; Aalto : Studia Turcica 30; Monchi-zadeh : Xurāsān 143; Şçerbak : JaS 166/181; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 83.

toraman 'tombul, iri yapılı (çocuk)'

< *tor* 'toy' + *-man* eki. Bu ek Türkçede yaygın olarak kullanılır. Türkçe *toraman* biçimindeki *-a-* sonradan türemiştir. Türkçe *tor-*

lak yanında ağızlarda kullanılan *toralak*'taki *-a-* gibi. Bk. *torlak*.

Menges : Oriens 9 : 94.

torba 'iplik, kıl gibi şeylerden dokunmuş, türlü boy ve biçimde, ağzı büzülüp bağlanabilen küçük çuval'. Türkçede *tobra* olarak da geçer.

~ Tkm *tōrba*. - TatK *dorba*. - Nog *torba*. - KKlp *dorba*. - Kzk *dorba*. - Krg *dorbo, torbo*. - Hal *dorbo*.

Kıpçakçada *tobra* olarak geçtiği anlaşılıyor. Zajączkowski'nin verdiği *toyra* 'Futterbeutel (dem Pferd vor das Maul gehängt)' (CAJ 10 : 338) basit bir yazım yanlışıdır (طُبرا).

< Far *tōbra* 'a huntsman's bag; the nosebag of a horse' < Hintçe *tōbra* 'bag'.

Türkçeden Kafkas ve Balkan dillerine de geçmiştir.

Ramstedt: StO 17, 5: 13; Munkácsi: MSFOu 67: 284-285; Şăineanu: InflOr 2: 365; Zajączkowski: Studia 59; Räsänen: LTS 227; V 490 a; Eren: TDAY 1953, 167; Brockelmann: OGM 11.§ γ; Habschmid: SchlF 3; Doerfer: TMEN 947; OLZ 9/10, 1971, 447; CAJ 12: 302; UAJb 40:245; KhalMat 274, 276; Abaev: ÊS 3:298 ; Kakuk: ÉlOsm 401; TESz 3:1002. Bk. Vasmer : REW 3 : 123.

torik **1.** 'palamut balığının irisi (Sarda sarda)'; **2.** *argo* 'baş, kafa; akıl, zekâ' **3.** *argo* 'erkeklik organı'.

Kökeni karışıktır. Meyer (TürkSt 26) Rumcadan geldiğini yazmışsa da, Rumca karşılığını vermemiştir. Tzitzilis (GrLw 511) ağızlarda 'kurutulmuş balık, çiroz' olarak kullanılan *darık* biçimini ταρίχια 'Salzheringe' sözüyle birleştirmiştir. Ona göre, küçük sazan balığına verilen *daraklık* adı da Rumcadan kalma bir alıntıdır (*darak-lık*). Tzitzilis bu bağlamda yazı dilimizde kullanılan *torik* biçimini de saymıştır. Theodoridis'in, *torik* biçiminin Ermenice yoluyla Rumcadan alındığı yolundaki savı (Erm *taṙex* ~ *tarex*, Yeni BErm *daṙex*) düşündürücüdür (Islamkundliche Abhandlungen 17:175). Ancak Theodoridis, balık adlarımızın büyük bir bölümünün Rumcadan alındığını göz ardı etmiştir. Dankoff (ALT 697) da *torik*'in Ermeniceden kalma bir biçim olduğunu yazmış, Theodoridis'in yazısına göndermede bulunmuştur. Ancak Dankoff'un, Tzitzilis'in eserini göz önüne almadığı göze çarpıyor. Georgacas'a göre (FT 133/138), Rumcadan alınmıştır (Rumca ταρίχι). Bizans Rumcasında ταρίχιν olarak geçer. Bk. Georgacas : IT 156-157.

Rumca τορίκι biçimi Türkçeden alınmıştır (Andriotis: EL 367-368). 2 ve 3. anlamlar Türkçede gelişmiştir.

torlak **1.** 'genç, toy'; **2.** 'güzel, yakışıklı'; **3.** 'evcilleşmemiş, alışmamış (hergele)' ; **4.** 'çıplak, donsuz'; **5.** 'derviş'. Yerel ağızlarda *dorlak* olarak da kullanılır. Dar bir çevrede *toralak* biçimi de geçer.

< *tor* 'toy, yabanî' + *-lak* küçültme eki. Yapı bakımından *dazlak* (< *daz-lak*) biçimine benzer. Yerel ağızlarda kullanılan *toralak* biçimindeki *-a-* sonradan türemiştir.

Rossi: TDAY 1955, 9-10; Räsänen: V 490 b.

tornavida 'vidaları döndürüp yürütmek için başlarındaki kertiğe uygulanan, ucu yassı ve düz alet'

< İtal (Venedik) **tornavida* 'screwdriver'.

Bonelli: Elementi 193 ; Tagliavini : Annali N.S. 1:196; Barbera: Elementi 240; Kahane-Tietze: LFL 658.

torno, turno 'tek dilli, bir tekerlekli makara'

< İtal *ritorno : bozzello di ritorno* 'leading block'. - Türkçede *ritorno* biçiminin *ri-* bölümü düşmüştür.

Kahane-Tietze: LFL 543.

tortu 1.'bir çökelme sonunda bir sıvının dibine çöken katı madde, çökelti, rüsup'; 2. 'bir şeyin bayağı, işe yaramaz duruma gelmiş olanı'. Ağızlarda *dort, dortu* olarak da geçer.

~ Az *torta*. - Nog *torta* 'tere yağının eritilmesinden sonra kalan tortu'. - TatK *turta*. - KKlp *torta*. - Kzk *torta*. - Alt, Tel, Kuğ *tordo* < Far *durd* 'dregs, lees, sediment, tartar of wine, mother of oil', *durda* 'sediment, lees, dregs', *durdī* 'dregs'. Kürtçede de *tortu* olarak geçer.

Rásonyi: UAJb 33: 247, 248, 249; Räsänen: V 490 b (*torak* ile karşılaştırmıştır).

torum bk. *dorum*.

torun 'bir kimseye göre çocuğunun çocuğu' < Erm *t'oṙn* 'grandchild'. - Kürtçe *torin* 'cousin, fils du frère' de Ermeniceden alınmıştır.

Pedersen: KZ 39: 462-463; Munkácsi: KSz 5:357; Räsänen V 491 a (yalnız *torun* ve *turun* biçimlerini vermekle yetinmiştir); Levitskaya: ST 3, 1973, 77 (*torun*'u 'deve yavrusu' olarak kullanılan *torun*'la birleştirmiştir); Dankoff: ALT 174; Eren TD 1995/2: 866-867.

tosun 1.'burulmuş erkek dana'; 2. 'sağlıklı, tıknaz delikanlı'

~ Tkm *tosun* 1. 'işe alıştırılmamış'; 2. 'alıngan; sokulgan olmayan'. - Kzk *tosun* 1. 'wild, noch nicht abgerichtet (von Haustieren), noch ungebraucht, noch nicht in Gebrauch genommen, noch nicht zur Arbeit verwendet'; 2. 'unbekannt, scheu'.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır: *tosun* 'wild, undisciplined, untrained (of persons or domestic animals)'. Orta Türkçede *tosun* 'a colt which is not yet broken in' (Clauson) olarak geçer.

Kökenini bilmiyoruz. Türkçeden Farsçaya geçmiştir: *tausan* (?), *tōsun* (?) 'wild, unmanageable; a young unbroken horse'.

Doerfer : TMEM 964 ; Räsänen : V 491 b; Clauson: ED 555-556; Monchi-zadeh: Xurāsān 555-556.

tovga *yer.* 1. 'yoğurtlu pirinç, buğday veya bulgur çorbası'; 2. 'hamur yemeği'. Ağızlarda *doyga, toyga* olarak da kullanılır.

< Far *doġ-wā* 'meat dressed with sour milk'; *doġ-bā* 'butter-milk dried'; *doġ-ābā* 'food prepared with milk'. Bu türevlerin *doġ* 'churned sour milk, whey, butter-milk' kökünden geldiği açıktır. Sonundaki *bā, wā* < *abā* Türkçe (< Farsça) *çorba*'nın sonundaki *ba*'dan başka bir şey olamaz. Bk. *çorba*. Farsça *sikwā* 'a dish of vinegar, meat, and flour' biçiminin sonundaki *-wā* da *bā*'dan ayrılamaz. Farsçada *mastāba, mastāwa, mastbā* 'butter - milk strained, thickened, and dried; a dish dressed with dried sour milk' biçimi de yaygın olarak geçer.

Farsça *sirka-bā* 'hashed meat, bruised grain and vinegar' da *-bā* ile kurulmuş bir örnektir. Farsça *gōra-bā* 'meat dressed with the juice of unripe dates', *gōr-bā, gōrwā* da bunlara benzer bir türevdir. Son olarak, Farsça *gandum-bā* 'a dish, also called *ḥalim* made of wheat' da *bā* ile kurulmuştur.

Türkçe *tovga* biçimi göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluşmuştur : *toğva* > *tovga*.

Farsçada *-bā, abā* (*āba* biçimi *āb* 'su' ile karışmıştır) ile yapılan türevlere ilişkin bilgi edinmek için bk. Monchi-zadeh : Xurāsān 358.

Doerfer: TMEN 970; Eren : İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi, Türkiye 3-10 Eylül 1988, 481; TD 1993/1: 387; 1993/2 : 10-11 ; Dankoff: EÇ-Glossary 92. Tietze (Pers) *tovga* biçimi üzerinde durmamıştır.

toyaka 'sopa, kalın değnek'. Ağızlarda *toyka* olarak da geçer.

< Blg *tojága*, Srp *tòjaga* 'sopa'. Eski Rusçada da *tojaga* olarak kullanılır. Slav dillerine Türkçeden geçmiştir (Eski Türkçe *tayak*). Bk. Vasmer : REW 3 : 130.

Tietze: Slav 31/217; Doerfer: TMEN 864; Dankoff: EÇ-Glossary 92.

toygar 'küçük bir kuş, çayır kuşu, tarla kuşu'. Eski kaynaklarda *toygar* (ve *torgay*) olarak geçer.

~ Tkm *torgay* 'toygar, çayır kuşu'. - Kzk *torgay: boz torgay* 'çayır kuşu'; *kara torgay* 'sığırcık'. - KKlp *torgay* 'çayır kuşu'. Kara Kalpaklar *boz torgay* adını da kullanırlar. Sığırcığa da *kara torgay* adını verirler. - Krg *torgoy* 'çayır kuşu'. - TatK *turgay: saban turgayı* 'çayır kuşu'; *kara turgay* 'sığırcık'. - Bşk *turgay* 'serçe'; *basıu turgayı* 'çayır kuşu'. - Çuv *tărі* 'çayır kuşu'.

Orta Türkçede *toŋga* 'tarla kuşu' olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Türkçe *tur-* (> *dur-*) kökünden geldiği yolundaki görüş yanlıştır. Çağdaş diyalektlerde kullanılan *torgay* biçiminin Moğolcadan alındığı söylenemez. Türkçe *toygar* göçüşmeli (*métathétique*) bir biçimdir : *torgay* > *toygar*.

Şorlar çayır kuşuna *tülber* adını verirler.

Ramstedt: KWb 401 b; Eren: NyK 51:361; DTCFD 8 : 248 ; TDAY 1953, 180 ; Brockelmann: OGM 18. § 0, 51. §; Bazin : T'oung Pao 39 : 295; Egorov: ÊS 239 ; Doerfer : TMEN 887; Deny : Principes 117 ; Räsänen : V 490 a; Clauson : TDAY 1966, 7; ED 541 a.

toz 'çok küçük parçacıklara bölünmüş toprak' ~ Tkm *tōz*. Türkmenler *tozan* biçimini de kullanırlar. - TatK *tuzan*. - Bşk *tuzan*. - Nog *tozan*. - Kzk *tozaŋ*. - KKlp *tozaŋ*. - Krg *toz, tozon, tozoŋ*. - Özb *tuzon*. - Alt, Tel, Şor, Sag *tozın, tozun*. - Çuv *tusan*. Komşu diyalektlerden alınmıştır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tōz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *toz* ve *doz* biçimleri göze çarpar.

Diyalektlerde *toz* yanında geçen *tozan* (~ *tozun*) biçiminin sonundaki *-n* bir ek olarak değerlendirilebilir. Bk. Brockelmann : OGM 92. §.

Ramstedt (Thomsen Arm 186) Moğolca *toğusun* 'toz' biçimiyle birleştirmiştir. Ancak daha sonra (KWb 405 a) bu birleştirmeden vaz geçtiği anlaşılıyor. Gombocz (KSz 13 : 12) Moğolca *toğusun*'u Türkçe *toprak* biçimiyle birleştirmiştir. Ligeti (MNy 34 : 74; NyK 49 : 242; JA 1938, 190, 198) de Türkçe *tōz*'u Moğolca *toğusun* biçimiyle karşılaştırmıştır. Ona göre (MNy 34 : 75-76), Türkçe *tōz* ve *toprak* biçimleri "Ana Altayca" yoluyla birbirine bağlıdır. Ancak Ana Türkçeye artık ayrı sözler olarak geçmişlerdir. Ligeti (I. OK 28 : 398 ; ResAltL 104) Türkçe *toprak* ~ Moğolca *tobrağ, toburağ, toğurağ* grubuna "doğal olarak" Türkçe *tōz*, Moğolca *toğosun, to'osun* biçimlerinin girdiğini de dile getirmiştir. Bk. Ligeti : MongSt 288; Sinor : BSOAS 26 : 141. Poppe : FUF 31 ; Menges (CAJ 15 : 32)

Räsänen (V 492 a) Moğolca *toğosun*'dan söz etmediği gibi, Clauson (ED 570-571) da Moğolca karşılığını vermemiştir. Bk. Egorov : ÊS 262. Kononov (GrJaTRP 92. §) *-z* ekiyle kurulmuş bir türev olarak değerlendirmiş, Moğolca karşılığı üzerinde durmamıştır.

Tuvaların kullandığı *dōzun* biçimi Moğolcadan alınmıştır. Tuvalar *dovurak* biçimini de kullanırlar.

Diyalektlerin bir bölümünde toza *çaŋ* (~ *şaŋ*) adı verilir. Bk. Ramstedt : KWb 421 b; Räsänen: V 99 a; Doerfer: TMEN 1127; TLT 359.

töhmekan *yer.* 'semiz otu'. Ağızlarda *töhmeken, tökmekan, tökmeken, töymekan, töymeken* olarak da geçer.
< Far *tuxmugān* 'purslain'.
Tietze (Pers) *töhmekan*'ı vermemiştir.

trança 'Akdeniz'de yaşayan, pullu, esmer renkli, beyaz etli, kemikli bir balık (Pagrus ehrenbergii)'.
Kökenini bilmiyoruz.

trapeze > tırapeze *esk.* 'masa, yemek masası'
< R τράπεζα 'Tisch'. - Kumanlar masaya *trapes* adını verirlerdi. Türkçede 17. yüzyıldan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. I. Dünya Savaşından sonra kalkmıştır.
Dilimizde masaya eskiden *astal* adı da verilirdi. Bk. *astal.*
Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de kullanılır (Skok : EtRj 3 : 492).
Meyer: TürkSt 47; Zajączkowski : Związki 18; Kahane-Tietze: LFL 862; Räsänen: V 478 b; Tietze: RO 38: 278-279; Symeonidis: Gr 192/219.

trata 'denizin dibini taramaya yarar balık ağı'. Türkçede 'balıkçı gemisi' olarak da kullanılır.
< İtal (Venedik) *trata* 'net'. - Rumcada τράτα 'ağ; balıkçı gemisi' olarak geçer. Türkçe *trata*'nın 'balıkçı gemisi' anlamı Rumcadan alınmıştır.
Kahane-Tietze: LFL 661; Georgacas : FT 142/238.

trinketa 'yelkenli gemilerde pruva direğinin en alt sereni'
< İtal (Doğu Venedik) *trinchetta* 'foresail; forestaysail'. İtalyancada *trinchetto* 'foresail; foremast' olarak kullanılır.
Bütün Akdeniz dillerinde yaygın olarak geçer. Yalnız, bu dillerin bir bölümünde *-n-*'li, bir bölümünde de *-n-*'siz olarak kullanılır: İsp *triquete* ve *trinquete*, Fr *triquet* ve *trinquet, trinquette* gibi. Arap dillerinde de türlü biçimlerde yaygındır. Rumcada τριγκέτο, τριγκέτα olarak geçer.
Kahane-Tietze : LFL 673.

tuban bk. *tuman.*

tuğla 'duvar örmekte kullanılmak için kalıplara dökülüp kurutulduktan sonra özel ocaklarda pişirilen balçık'
< R τούβλα [ç.]< τούβλον < Lat *tub(u)lun.*
Meyer: TürkSt 45; Skok: Byzantion 6:376; Slavia 15:501/821; EtRj 3: 467-468; Räsänen: V 496 b; Hadrovics : UElSk 499-504; Tzitzilis : Tietze Arm 203, 205, 207.

tula *yer.* **1.** 'köpek yavrusu'; **2.** 'küçük köpek'; **3.** 'çocuk'
~ Az *tula* 'köpek'
< Far *tōla* 'a hound that hunts by the scent; a whelp'. Kürtçede *tole, tûle* 'köpek yavrusu' olarak geçer.
Tietze:Pers 157/122; Dankoff: EÇ-Bitlis 411.

tulumba 'sıvıları alçak yerlerden çekmeye yarayan araç'
< İtal *tromba* 'pump'. Fransızcada *trompe* olarak kullanılır.
Türkçede başlangıçta **turumba* olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Sonradan bu biçim *tulumba*'ya çevrilmiştir. Bu biçimin oluşmasında Türkçe *tulum* sözünün analojik baskısından söz edilebilir mi, bilmiyoruz. Doerfer, *tromba* ile *tulum* arasında *contamination* olasılığı üzerinde durmuştur.
Farsça (*tūlumba*), Arapça (*ṭūlunba*), Rumca (τουλούμπα) gibi dillere Türkçeden geçmiştir.
Bonelli : Elementi 193 ; Barbera : Elementi 244 ; Deny: Principes 39 ; Kahane-Tietze: LFL 676 ; Doerfer: TMEN 929.

tulup *yer.* 'atılmış, eğrilmeye hazırlanmış, top biçiminde yün veya pamuk'. Yerel ağızlarda *dulup* biçimi de kullanılır. Eski kaynaklarda

da *tulup* (> *dulup*) 'yumak, kelep, çile' olarak geçer.

< R τουλούπα 'Knäuel; Wollballen auf dem Spinnrocken'.

Rumcadan (veya Türkçeden) Bulgarcaya da *tulùp* olarak geçmiştir.

Türkçede eğrilmek için temizlenmiş, taranmış yumak biçimindeki yüne *sümek* (~ *sömek*) adı da verilir. Bk. *sümek*.

Tietze : Gr (1) 240-258; Tzitzilis : Zaemki 105/139; LB 32 : 188.

tuman, duman < tuban 'don, şalvar', Ağızlarda *duban* biçimi de kullanılır.

~ Az *tuman* 'don'

< Far *tunbān* 'short breeches; drawers; wrestler's leathern breeches'. Farsçada *tubbān* 'short sailor's breeches' olarak da geçer. Kürtçede *tûman* 'don' olarak kullanılır.

Arapça *tubbān* Farsçadan alınmıştır (Dozy: Noms 93-94).

Tietze'ye göre (ZBalk 18:194/257), kökeni meçhuldür.

Ligeti (MNy 31: 284) Türkçe *duman* 'don' biçimini *-man* ekiyle yapılmış bir türev olarak vermiş, ? işaretiyle Türkçe *duvaç* 'ein weites Oberkleid; die Decke' biçimiyle birleştirmiştir.

tump *yer.* **1.** 'toprak yığını'; **2.** 'iki tarlayı veya evlekleri birbirinden ayırmaya yarayan toprak set'

< Erm *t'umb* 'bank, mole'.

Adjarian : MSL 20, 1916, 12; Dankoff: ALT 180; Bläsing : AT 69.

tun *yer.* **1.** 'fırın kapağı'; **2.** 'fırın üstü'

< Far *tūn* 'the stove of a bath', Pehl *tūn*.

Tietze : Pers 157/123.

tura[1] **1.** 'on taneden oluşan tabaklanmış deri bağlamı'; **2.** 'oyunlarda kullanılan düğümlenmiş mendil'; **3.** 'ipten veya deriden örülen kamçı'; **4.** 'halat gibi örülmüş iplik çilesi'.

Yerel ağızlarda 'yünü veya kılı alınmış ham deri' olarak kullanılan *tula* (~ *tola*)'nın *tura*'dan başka bir şey olmadığı anlaşılıyor. Dar bir çevrede geçen *tula* da 'ip' olarak düşündürücüdür.

Türkmencede 'kamçı, kırbaç' olarak kullanılan *dürre* de göz önünde tutulmaya değer bir biçimdir.

Kökenini bilmiyoruz.

Tietze : ZBalk 18 : 194 / 256.

tura[2] *yer.* 'kadınların başlarına taktıkları küçük altın dizisi'

< Ar *ṭurra* 'Stirnlocke'.

Tietze : Ar 289 / 126.

turaç bk. *duraç*.

turfanda 1. 'mevsimin başında ilk yetişen (meyve, sebze)'; **2.** 'yeni, ilk kez ortaya çıkan'

< Far *tarvanda* 'early fruits; first-fruits'.

Räsänen'in Rumca πρωτοφανής'ten geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (V 500 b).

Meyer : TürkSt 35.

turna 'sulak yerlerde ve bataklıklarda yaşayan, göçücü, iri bir kuş (Grus grus)'. Ağızlarda *durna* olarak da geçer.

~ Az *durna*. - Tkm *durna*. - TatK *torna*. - Bşk *torna*. - Nog *turna*. - KKlp *tırna*. - Kzk *tırna*. - Krg *turuna*. - Özb *turna*. - Alt, Tel, Tub, Kuğ, Şor, Sag, Koy *turna*. - Tuv *duryā*. - Yak *turuya*. Eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *turna* biçimiyle Yakutça *turuya* arasındaki bağ ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır. - Yakutça *turuya* biçimiyle Tuvaca *duryā* arasındaki benzerlik düşündürücür. - Çuv *tărna*. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *turna* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *turna* biçimi kullanılır.

Turna adının, kuşun çıkardığı sesten geldiği anlaşılıyor. O açıdan yabancı dillerde de *turna*'ya benzer birtakım adların kullanıldığına tanık oluyoruz (bk. MSzFgrE 1 : 132-133).

Räsänen (LTS 202) ? işaretiyle Moğolca *toğoriğun* biçimiyle birleştirmiş, daha sonra (V 501 b) Ramstedt'e uyarak (KWb 411 a) Moğolca *turağ* biçimiyle karşılaştırmıştır. Bk. Doerfer : Oriens 18-19 : 432. Ligeti (AOH 14 : 69) *turna*'nın Moğolca karşılığını değerlendirmiştir. Polivanov (Stat'i 164 ; İAN 1927, 1203) Türkçe *turna*, Yakutça *turuya* biçimlerini Korece *turum* ve Japonca **turû* biçimleriyle birleştirmiştir.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 1181).

Tallquist : StO 13, 10 : 10; Egorov : ÊS 239; Rédei : NyK 77 : 98; Clauson : ED 551 b; Sevortyan : ÊSTJa 1980, 301-302; Şçerbak : JaS 159/400.

turno bk. *torno.*

turp **1.** 'yaprakları tüylü, çiçekleri ak, sarı, mor renkli bir bitki' ; **2.** 'bu bitkinin etli, yenilen kökü'

~ Tkm *turp* 'turp'. - Nog *turıp* 'turp'. - KKlp *türpi.* - Özb *turp*

< Far *turb, turub, turf* 'a radish'. Farsçada *turma* biçimi de 'a radish' olarak geçer.

Türk diyalektlerinde *turp* yanında *turma* biçimi de kullanılır: Blk *turma* 'turp'. - TatK, Bşk *torma.*

Orta Türkçede de *turma* 'turp' olarak geçer.

Macarca *torma* biçimi eski bir Türk diyalektinden alınmıştır.

Laufer: T'oung Pao 17 : 84. s. 1. not; Sino-Iranica 574. s. 6. not; Zajączkowski: Sufiksy 93; Räsänen: V 501 a; Doerfer: TMEN 897; Menges: Introduction 168; Clauson: ED 549; Ligeti: TörK 309.

tutkal 'tahta, kâğıt vb. yapıştırmaya yarayan madde'

~ Az *tutgal.*

Türkçe *tut-* 'tutkal ile yapıştırmak' kökünden geldiği açıktır. Türkçe *tut-* kökünün Kazakçada 'leimen' (= tutkal ile yapıştırmak) anlamına geldiğini görüyoruz. Brockelmann'a göre (OGM 53. § 2. not), *tutgal*'daki *-gal* eki *-gan*'ın bir yan biçimidir. Deny (Principes 85) *tut-* kökünden geldiğini açıklamakla yetinmiştir.

Eski ve yeni diyalektlerde tutkala *yelim* adı verilir. O açıdan *tutkal*'ın yeni bir türev olduğu anlaşılıyor. Buna karşılık tutkala verilen *yelim* adı eski bir öğedir. Bu ad dilimizde yaygın olarak kullanılmışsa da, bu gün dar bir alanda *ilim* (ve *yelim*) olarak kalmıştır (Eren: TD 27:308; 1993/2 : 65). Ancak eski kaynaklarda *yelim* biçimi yaygın olarak geçer. Çağdaş diyalektlerde de *yelim* (> *celim*) ~ *yilim* (Yakutça *silim*, Çuvaşça *śilĕm*) olarak kullanılır. Orta Türkçede ve Kıpçakçada da *yelim* biçiminin geçtiğini biliyoruz (Ligeti: AOH 17:24; Räsänen: V 196 a; Clauson: ED 929 a; Eren: TD 1993/2: 64-65).

Türkçe *yelim* Farsçaya ve Tacikçeye de geçmiştir (Doerfer: TMEn 1889; TLT 113).

Räsänen: V 502 a s. v. *tut-*.

tutmaç 'dört köşe kesilmiş küçük hamur parçalarından yapılan yoğurtlu çorba'. Ağızlarda *dutmaç* olarak da kullanılır.

Orta Türkçede *tutmaç* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *tutmaç* biçimi kullanılır.

< *tut-* + *-maç* eki. Bu ekin fiil köklerinden yemek adları yapımında sıklıkla geçtiğine tanık oluyoruz.

Türkçeden Farsça, Rusça gibi komşu dillere de geçmiştir.

Eren: İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi. Türkiye 3-10 Eylül 1988, 478-483; Räsänen: V 502 a (*tut-* kökünden geldiğini bildirmekle yetinmiştir); Clauson: Studies 152 (*-maç* ekiyle yapıldığını belirtmiştir); ED xliii, *-maç*; 457 a; Brockelmann : OGM 83. § ; Doerfer: TMEN 876; 1010 (*dilmaç*'taki *-maç* ekini *tutmaç*'taki *-maç* ekiyle birleştirmiştir). Türkçe *-maç* ekine ilişkin bilgi almak için bk. Tryjarski-Hamilton : JA 263:181. Bk. Kałużyński : RO 31 : 113.

tuturuk 'ateş tutuşturmak için kullanılan çalı çırpı, çıra, yonga gibi kuru yakacak'. Yerel ağızlarda *tutturuk* biçimi de geçer.

< *tut-* + *-turuk* eki. Bu ekin daha çok isim köklerine getirildiğini biliyoruz. Ancak ara sıra fiil köklerine getirildiği de bir gerçektir. Brockelmann: OGM 46. §.

tuygun bk. *duygun.*

tuz 'kokusuz, suda eriyen, yiyecekleri tatlandırmada ve korumada kullanılan billûrsu madde'

~ Az *duz.* - Tkm *dūz.* - Blk *tuz.* - KKlp *duz.* - Kzk *tuz.* - Krg *tuz.* - Alt, Tel, Şor, Sag *tus.* - Hal *tûz.* - Tuv *dus.* - Yak *tūs.* - Çuv *tăvar.* Sondaki *-z*'nin Çuvaşçada *-r*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *tūz* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *tuz* (ve *duz*) olarak kullanılır.

Moğolca *dabusun* 'tuz' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. Ramstedt : JSFOu 55, 2 : 38. s. 1. not. Menges (StO 28, 8 : 22-23) Moğolca *dabusun*'un Akkadea gibi bir Mezopotamya Samî dilinden kalma eski bir alıntı olduğunu ortaya atmıştır.

Gombocz : KSz 13 : 12; Ramstedt: Stellung 18; JSFOu 55, 2 : 38. s. 1. not ; Pelliot : JA 1935, 231; Notes 229. s. 2. not; Ligeti : NyK 49 : 254 ; MNy 34 : 75; JA 1938, 192, 199; Benzing : PhTF 1 : 706 ; Pritsak : UAJb 1954, 245 ; Joki : LwSS 340-341; StO 28: 20; Menges : StO 28, 8 : 20-23; Poppe: FUF 31: 30; Räsänen: V 129 a ; 138 b; 502 b; Clauson: BSOAS 27, 154-156 ; ED 571 a ; Doerfer : TMEN 903 ; KhalMat 307; Sinor: BSOS 26 : 140 ; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 288-289; Bazin: SChron 66. Bk. Şçerbak: JaS 33, 168.

tuzak 'kuş veya yabanî hayvan yakalamaya yarayan araç veya düzen'. Anadolu'da *duzak* olarak da geçer.

~ Tkm *duzak.* - KKlp *duzak.* - Nog *tuzak.* - Kzk *tuzak.* - Blk *tuzak.* - Özb *tuzok.* - Krg *tuzak.* Kırgızlar kıldan yapılmış tuzağa *kıltak* adını verirler. - Alt, Tel, Sag, Şor *tuzak.* - Tuv *duzak* 'ilmik; ilmikli kapan'. - Yak *tuhax, tusax* 'ip; ilmek; zincir, bukağı'

~ OT *tuzak.*

Kökenini bilmiyoruz. - Türkçe *tuzak* ile *tor* 'ağ' biçimi arasında bağlantı kurulamaz. Bk. *tor.* Räsänen : V 502 b ; Doerfer : TMEN 962 ; Clauson : ED 573 b; Sevortyan: ÊSTJa 1980, 289-290.

tuzla 'kıyılarda, tavalara deniz veya göl suyu akıtıldıktan sonra kurutularak tuz çıkarılan yer'

< *tuz* + *-la* eki.

Brockelmann: OGM 73. § ; Räsänen : MTS 104; Deny : Principes 131 ; Tezcan : TDAY 1977, 430. Bk. Clauson: ED xI.

tülbent < dülbent 1. 'pamuktan, ince ve seyrek dokunmuş hafif ve yumuşak bez'; **2.** 'bu bezden yapılmış baş örtüsü'

< Far *dulband* 'a turban, tiara, hat'.

Räsänen : V 142 a; Doerfer: UAJb 40: 252.

tün 'gece'. Dilimizde *dün* olarak kullanılır. Bk. *dün.* Ancak eski *tün* biçimi, *tünemek* '(kuşlar, evcil kanatlılar) uyumak için bir dala veya sırığa konmak', *tünek* (> *dünek*) 'geceleyecek, yatacak yer', 'yatak', 'ev' ve 'kümes' gibi türevlerde kalmıştır. Ağızlarda *dünemek* 'barınmak' biçimi de kullanılır.

Räsänen: V 505 a; Bazin: SChron 41.

türbe 'ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı'

< Ar *turba.*

Poppe'nin *türbe*'yi Türk diyalektlerinde kullanılan *türme* 'Gefängnis' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (Marr Arm 334). Räsänen (V 506 b) Farsça *turba*'dan geldiğini açıklamıştır. Eski ve yeni diyalektlerde 'Gefängnis' olarak geçen *türme*'ye ilişkin bilgi almak için bk. Räsänen : NM 1946, 114 ; V 506-507).

U

uçarı 1. 'ele avuca sığmaz'; 2. 'kendini türlü eğlencelere vermiş (kimse)'.

Yalnız Türkçede kullanıldığı göze çarpıyor. Nadjib'in Türk diyalektlerinde kullanılan *uçar* 'pazar' sözünden geldiği yolundaki görüşü yanlıştır (İİTJa 261). Bk. Nadjib : ST 2, 1982, 87.

uçkur 'eski biçim şalvar ve iç donunu bele bağlamak için kullanılan bağ'

~ Tkm *uçgur*. - Nog *ışkır*. - Krg *ıçkır*. - Tel *ıçkır*. Teleütler *ıkçır* biçimini de kullanırlar. Bu biçim göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur.

~ OT *iç kur*.

Eski Türklerin kuşağa *kur* adını verdiklerini biliyoruz. Buna göre, *uçkur* (< *iç kur*) 'iç kuşak' anlamına gelir. Türkçe *kuşak* da *kur* kökünden yapılmış bir türevdir. Bk. *kuşak*.

Eren : DTCFD 8 : 248 ; TDAY 1953, 168; Clauson : ED 642.

uğra 'yufka açılırken hamurun tahtaya yapışmaması için kullanılan kalın un'. Ağızlarda *urga, urva, uvra* biçimleri de geçer. Kıbrıs ağzında da *uğra* olarak kullanılır (Eren : Türkoloji Dergisi 1 : 13).

~ Az *yer. urva* 'tahtaya yapışmaması için hamura serpilen kalın un'. - Tkm *urba* 'yufka açılırken tahtaya serpilen un'. - KKlp *urpa* 'yufka açılırken kullanılan un'. - Krg *urpak* 'kepek'.

Kökünü bilmiyoruz. Anadolu ağızlarında kullanılan *uğra* (ve *uvra*)'nın göçüşmeli (*métathétique*) bir biçim olduğu anlaşılıyor. Türkçe *urva* biçiminin ise *urba*'dan geldiği açıktır. 'Kalın un' anlamına gelen *uğra* (< *uvra* < *urva*) sözünün Kırgızcada 'kepek' olarak kullanılan *urpak* biçimiyle birleştirilmesi doğaldır. Bu biçimini sonundaki *-k* tartışmaya açıktır.

Sevortyan (ÊSTJa 1974, 324) eski ve yeni diyalektlerde 'erişte' olarak kullanılan *ügre* sözüyle birleştirmek istemiştir ki yanlıştır. Orta Türkçeden başlayarak kullanılan *ügre* (< *ögre*) sözüne ilişkin bilgi almak için bk. Ligeti : AOH 4 : 109.

uğru *esk.* 'hırsız'. Yerel ağızlarda da *uğru* olarak geçer.

~ Az *oğru*. - Tkm *oğrı*. - TatK *uru*. - Nog *urı*. - Kzk *urı*. - KKlp *urı*. - Krg *ūru*. - Özb *uğri*. - Tar *oğri, oğur*. - Şor *oğrı*. - Küer, Sag, Koy, Kaça *oğur*. - Tel *ūrı*. - Hak *oğır*. - Soy *ōr*. - Çuv *vără*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*oğrı*). Orta Türkçede *oğrı* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *oğrı* (ve *owru*) biçimi kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Ramstedt'in bu yoldaki savına ilişkin bilgi almak için bk. SKE 175-176.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir. Macarca *orv* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır. Bu biçimin göçüşme (*métathèse*) yoluyla ortaya çıktığı açıktır (Ligeti : TörK 70, 258, 259). Rusça *vor* biçiminin de Türk diyalektlerinden alındığı sıklıkla dile getirilmiştir. Ancak Vasmer (REW 1 : 226) bu görüşe karşı çıkmıştır. Doerfer (TMEN 497) Vasmer'in görüşüne katılmamıştır. Sevortyan Türkçe *oğrı, oğru* biçimiyle Rusça *vor* arasındaki olası bağlantı konusunda Vasmer'e göndermede bulunmakla yetinmiştir.

Komşu dillerde kullanılan belli başlı alıntıları Doerfer toplamıştır (TMEN 497).

Brockelmann : OGM 11. § δ ; 18. § ; Egorov : ÊS 49; Räsänen : V 357-358; Clauson : ED 90 a; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 412-414; Şçerbak : JaS 164/456.

uğur 1. 'bazı olaylarda görülen ve insana iyilik getirdiğine inanılan belirti veya bazı nesnelerde var olduğuna inanılan iyilik kaynağı'; **2.** 'bu nitelikte olduğuna inanılan şey'; **3.** 'hedef, amaç, yön, yol'

~ Az *uğur*. - Tkm *uğur* 'yön'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Eski Türkçe kaynaklarda çokluk 'vakit' olarak geçer. Clauson (ED 89) *uğur*'un anlamlarını özenle saymıştır. Orta Türkçede de *uğur* 'vakit' olarak geçer. Clauson, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği örneklere dayanarak *uğur*'un Orta Türkçedeki anlamlarını da vermiştir. Oğuzcada *uğur*'un 'good fortune, blessedness' olarak geçtiği anlaşılıyor.

Eski çağlarda yaygın olarak kullanılan *uğur*'un Türkçe, Azerîce ve Türkmence gibi birkaç diyalektte kaldığı göze çarpıyor.

Kökünü bilmiyoruz. Németh (HonfKial 68-69) *oğur* biçiminden yola çıkarak *oŋ* 'rechts, recht, passend, angenehm ; heilsam, heilbringend', *oŋ-* 'gelingen, geraten; passend, vorteilhaft sein' gibi köklerden geldiğini yazmıştır. Ona göre, *uğur*'un Latince *augurium* biçimiyle birleştirilmesi düşünülemez. Ancak bilimsel yayınlarda Latince *augurium* ara sıra ortaya atılmıştır. Örn. Kretschmer, *oğur*'u Latince *agurium* (< *augurium*) ile birleştirmiştir (BZ 7 : 399). Andriotis'in *uğur*'u Rumca γούρι biçimiyle birleştirmesi de yanlıştır (EL 71).

Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir. (Halasi-Kun: AO 5:26).

Aslanov'un Güney Azerbaycan ağızlarında kullanılan biçimlere ilişkin savları çürüktür (VDTJa 4 : 130-131). Bk. Seyidov : Azərb SSR EA Xabərləri 4, 1952, 147-169.

Räsänen : V 358 a; Clauson : ED 89; Deny : Principes 128 - 129; Barbera : Elementi 74; Doerfer : TMEN 604; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 564-565 (*oŋ, oŋar-* gibi biçimlerle *uğur* arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır). Bk. Pais : Studia Turcica 361-366.

uğut *yer.* 'çimlenmiş buğdayın kaynatılmasıyla yapılan bir çeşit yemek'

~ Krg *uğut* 'malt, maya'. - Şor *uğut* 'maya'

~ OT *ugut* 'içki mayası'.

Räsänen (V 510 b) Türkçe *oğ-* (> *uv-*) kökünün türevleri arasında saymıştır. Clauson : ED 80 b.

ulus 'millet'. Eski kaynaklarda *ulus* 'aşiret, halk, millet, kavim' olarak geçer.

~ Tel, Alt *ulus* 'halk'. - Tuv *ulus* 'halk'. -Yak *ulūs*. Kałużyński (ME) Yakutça *ulūs*'u vermemiştir.

< Moğ *ulus* < ET *uluş*. Eski Türkçe *uluş*'un sonundaki *-ş* Moğolcada *-s*'ye çevrilmiştir. Türkçe *yemiş* > Moğola *cimis* örneğinde olduğu gibi.

Kırgızca *ulut* biçiminin de Moğolcadan alındığı anlaşılıyor.

Türkçe *uluş*'un Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *uluş* 'köy' ve 'şehir' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Çiğiller 'köy' olarak, Argular ise 'şehir' olarak kullanırlar. Kutadgu Bilig gibi eserlerde de *uluş* biçimi geçer.

Moğol akınlarından başlayarak Türk diyalektlerinde *ulus* biçimi yaygınlık kazanmıştır. Dil inkılâbı yıllarından başlayarak Türkçede de *ulus* biçimi (Arapça *millet* karşılığı olarak) benimsenmiştir.

Moğolcadan Farsçaya da *ūlūs* (~ *ulūs*) olarak geçmiştir.

Thiúry : NyK 34 : 369 ; Ramstedt: KWb 449 (Ramstedt'in verdiği Uygurca *ulus* biçimi yanlıştır); İnan : TD 4 : 492-494; Doerfer: TMEN 54; CAJ 37 : 44; Turcica 13 : 164 ; Räsänen: V 513 a; Clauson: ED 152-153; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 592-593 ; Menges : Introduction 174 ; Tatarintsev : Vlijanie 23.

un 'öğütülerek toz durumuna getirilmiş tahıl'

~ Tkm *uvın*. - Blk *un*. - Nog *un*. - KKlp *un*. - Krg *un*. - TatK *on*. - Bşk *on*. - Hal *hūn*.- Alt, Tel, Şor, Sag *un*. - Çuv *śănăx* < **yunuk* < : **yun* < *un*. Başındaki *ś-* ikincil bir sestir (Ramstedt: KSz 16:71). Çuvaşça *śavar* (~ Türkçe *ağız*) örneğindeki *ś-* gibi. Çuvaşça *śănăx*'ın sonundaki *-x* bir küçültme ekidir. Çuvaşça *uyăx* (< Türkçe *ay*), *xĕlĕx* (< *kıl*), *kămrăk* (< *kömür*) örneklerindeki *-x* (ve *-k*) gibi.

Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*ūn*). Eski Kıpçakçada da *ūn* olarak geçer.

Ligeti (JA 1938, 192) ve Räsänen (LTS 189) Korece (Ligeti: "sino-coréen") *pun* 'un' sözüyle birleştirmişlerdir. Ramstedt'e göre (AAScF B 27:246), Korece *pun* Çinceden alınmıştır (Çince *fən* 'un'). Joki (LwSS 366) Korece *pun*'un Çinceden geldiğini kabul etmişse de, Türkçe *un*'un Çince *fən* biçimiyle birleştirilmesine katılmamıştır. Ona göre, *un* (*ūn*) sözü Türkçe *uv-*, *ov-* kökünden de gelebilir. Esasen Bang (KSz 18: 14-15) da *un* sözünü *uv-* köküyle birleştirmeye çalışmıştı. Pelliot'ya göre (T'oung Pao 31:177), Türkçe *un* büyük bir olasılıkla Çinceden alınmıştır (Çince *fən* > Korece *pun* > **hun* > Türkçe *un*). Ancak Çince ve Korece verilerin Türkçe *un*'la ilişkili olmadığı anlaşılıyor:

Bilimsel yayınlarda *un*'un Türkçe bir türev olduğu ve *oğ-*, *ov-*, *uğ-*, *uv-* kökünden geldiği sık sık dile getirilmiştir. Örn. Räsänen (V 514 a) *un*'un *uğ-* kökünden geldiğini yazmıştır. Son olarak Vásáry (MNy 69:91; Hungaro-Turcica 246-247) de *un*'u *oğ-*, *ov-*, *uğ-*, *uv-* kökünden *-n* ekiyle yapılmış bir türev olarak açıklamıştır. Türkmence *uvın* biçimi bu açıklamayı doğrulayan sağlam bir tanıktır. Teleütçe *kulur* 'un' Moğolcadan alınmıştır (Ligeti: KSİNA 83 : 13; Eren: TM 19:304). Sarı Uygurca *mén* biçimi Çinceden alınmıştır (Clauson : ED 766 b).

Ramstedt : KSz 16 : 71; Brockelmann: OGM 18. § ; Clauson : ED 166 b; Eren: TDAY 1972, 254; TM 19 : 304; Räsänen : LTS 87; MTS 100; Menges : Jarring Arm 110, 111, 113, 114; Doerfer : UAJb N.F. 1 : 96 ; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 597.

urba 'giysi'

< İtal (Venedik) *ruba*, İtal *roba*. - Türkçede başta *r-* geçmez. O nedenle başına bir ünlü (*u-*) getirilmiştir.

Foy: KSz 1:192.

urda *yer*. 'ekşimik'. Balkan ağızlarında yaygın olarak kullanılır.

Balkan dillerinden alındığı anlaşılıyor : Blg *urda*, Srp *urda;* Rum *úrdă*.

Macarca *orda* 'ungesauerter Käse' biçimi Rumenceden alınmıştır (Kniezsa : SzlJsz 699 - 770).

Balkan dillerinde yaygın olarak kullanılan *urda* sözünün kökenini bilmiyoruz. Dmitriev (DAN 1929, 92) *urda* biçimini Türkçe *yoğurt* sözüyle birleştirmekle aldanmıştır. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Crânjală : RumVl 405-407.

Tietze : Slav 32/227; Vasmer : REW ; Eren : TDAY 1960, 344 / 227; Matei : RÉSEE 4 : 230.

urgan 'keten, kenevir, jüt gibi türlü dokuma maddelerinden yapılan ince halat'

~ Tkm *urgan* 'kamıştan yapılan urgan, kamıştan yapılan halat'.

Eski Kıpçakçada *urgan* 'koyunu sağarken bağlamaya yarayan uzun ip' olarak geçer.

Orta Türkçede kullanılan *uruk* 'ip, urgan' (> *urk*) sözünden *-(a)n* küçültme ekiyle yapıldığı anlaşılıyor. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *uruk* biçimi *ur-* 'vurmak, dövmek, koymak, yapmak, takmak' kökünden *-(u)k* ekiyle yapılmış bir türevdir. Orta Türkçede *urul-* '(ip) örülmek' olarak geçer. Buna göre, *urgan* adı, yapım bakımından *örken* (~ *örgen*) 'keçi kılından yapılan ip' türevine benzer. Bk. *örk*.

Dmitriev (DAN B, 1926, 67) *urgan*'ı *-gan* ekiyle kurulmuş bir türev olarak vermiştir ki yanlıştır.

Güney Sibirya diyalektlerinde kullanılan *uruk* (<*ūruk*) 'atları tutmak için kullanılan ucu ilmikli sırık veya uzun ip', Kâşgarlı Mahmud'un sakladığı *uruk* biçimiyle birleştirilemez. Çağdaş diyalektlerde geçen *uruk* (< *ūruk*) adı *ukruk* (~ *ukuruk*) biçiminden gelir. Bu adın Kazakçada *kurık* 'alıştırılmamış atları tutmak için kullanılan araç' biçimi de geçer. Kazakça *kurık*'ın, *ukuruk* biçiminin başındaki ünlünün düşmesi üzerine oluştuğu açıktır. Bu biçimi Kâşgarlı Mahmut da *ukruk* 'kement' olarak saklamıştır. Eski Kıpçakçada da *ukruk* olarak geçer. Bk. Ramstedt : SKE 176; Doerfer : TMEN 507.

Bu verilere göre, *urgan*'ın Grekçe ὄργανον 'tackle' sözünden geldiği yolundaki öneri kolaylıkla kabul edilemez. Bunun gibi, *urgan*'ın diyalektlerde kullanılan *arkan* 'urgan' biçimiyle birleştirilmesi de düşünülemez. *Arkan* daha çok Kıpçak alanında geçer: Nog *arkan* 'bağ, kement'. - KKlp *arkan* 'ip, bağ'. - Krg *arkan* 'kement'. - TatK *arkan* 'urgan'. Güney Sibirya diyalektlerinde kullanılan *argamçı* 'at kılından yapılmış ip' biçiminin Moğol diyalektlerinden geçtiğini biliyoruz. *Urgan* ile keçi kılından yapılmış ipe verilen *örgen* (~ *örken*) adı arasında da etimolojik bağlantı kurulamaz. Bk. *örk*.

Pelliot : JA 1925, 1: 277-278; Ramstedt: KWb 451 a; SKE 176; Räsänen: LTS 60; V 516 b ; Eren : TDAY 1953, 173 ; TD 53 : 256 ; Joki: LwSS 367-368; Crânjală : RumVl 200; Egorov: ÊS 52; Poppe: HJAS 16: 447, 59. not; Kahane-Tietze: LFL 824; Pritsak: PhTF 80; Doerfer: TMEN 507; Clauson: ED 90 b, 215, 225 b; Ligeti: TörK 80-81; 248; Muhamedova : İİTJa 140 ; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 602-603 ; Dankoff : EÇ-Glossary 13 s. v. *arqan*.

us 'akıl'.

~ Az *us*. - Kar *us*.

Orta Türkçede *us* 'hayır ve şerri ayırt ediş' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, yalnız Oğuzların kullandığı bir sözdür. Kumancada *us* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *us* olarak geçer.

Eski ve yeni diyalektlerde *us* yerine *es* sözünün geçtiği göze çarpıyor. Bu sözün Batı Türklerinin dilinde yaşayan *us* biçimiyle birleştirilmesi olanaksızdır : Tkm *es*. - Nog *es*. - Blk *es*. - KKlp *es*. - Kzk *es*. - Krg *es*. - TatK *is*. - Kar *es*. - Tel, Alt, Kuğ, Küer *es*. - Çuv *as* (Egorov : ÊS 33).

Macarcada 'akıl' olarak kullanılan *ész* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (TESz 1 : 798; Räsänen : V 49; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 306; Ligeti : TörK 265-266).

Çağdaş diyalektlerde Arapça *akıl* da yaygın olarak kullanılır.

Egorov : ÊS 33; 42-43 (*es* ve *us* biçimlerini karıştırmıştır); Räsänen : V 516 b; Clauson : ED 240 ; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 606-607; Levitskaya : ChuvSt 102-103.

uskumru 'lüferden küçük bir deniz balığı'
< R σκουμπρί 'Scomber scomber'.
Meyer : TürkSt : 22; Skok : EtRj 3 : 264 ; Georgacas : IT 194; FT 132/123 (σκοῦμπρος).

uskur 'gemi pervanesi'
< İng *screw* 'uskur, gemi pervanesi'.

ustun bk. *sütun*.

ustura 'tıraş için kullanılan, açılır kapanır çok keskin bıçak'
< Far *ustura* 'a razor'. Farsçada *sutura, suturra, sutūra* biçimleri de geçer.
Oğuzların usturaya *kerey* adını verdiklerini biliyoruz (Clauson: ED 748). Türklerin *kerey* yerine *yüligü* adını kullandıkları anlaşılıyor. Bu adın *yüli-* 'tıraş etmek' kökünden geldiği açıktır (Clauson: ED 928 b). Bk. *yüleği*.
Räsänen: V 517 a.

usturmaça 'gemi ve sandalların yanlarına sarkıtılan halat veya ağaçtan yapılmış yastık'.
Rumca στρομάτσα yoluyla İtalyancadan alınmıştır (İtal *stramazzo* 'rope fender'). - Rumca biçimin başındaki στρ- ses düğümü Türkçede *u* ünlüleriyle çözülmüştür.
Kahane - Tietze : LFL 632.

usturpa 'ince bir halatın ucuna bir kurşun parçası bağlanarak yapılan bir çeşit kırbaç'
< İtal (Venedik) *stropa* 'withe; strop'.
Kahane - Tietze : LFL 635.

usturup (: > **usturuplu**) 'derli toplu, ustalıklı'
< *üslûp* (: > *üslûplu*).
Tietze: Anhegger Arm 362.

uyan 'atın dizgin, gem, yular, başlık gibi takımları'. Eski kaynaklarda *uyan* olarak kullanılır.
~ Tkm *uyan* 'at başlığı, dizgin'. Türkmencede *uyan* yanında *üyen* biçimi de kullanılır.
Kökenini bilmiyoruz.
Türkçede ara sıra *yüğen* biçimi de geçer.
~ Az *yüyen*. - TatK *yögen*. - Nog *yüven*. - Blk *cügen*. - KKlp *jüwen*. - Kzk *jügen*. - Krg *cügön*. - Özb *yugon*. - Şor, Sag *çügen*. - Alt *üygen*. - Tuv *çügen*. - Yak *ün*. - Çuv *yĕven* 'at başlığı'.
Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yügün* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *üyen* yanında *üygen* biçimi de göze çarpar.
Yakutçada kullanılan *ün* biçimi düşündürücüdür. Yakutçanın tanıklığına göre, eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *yügen* biçimlerinin *y*-'leri ikincil bir sestir. Çuvaşça *yĕven*'in başındaki *y*- de yeni bir sestir. Çuvaşça *yărana* 'üzengi' biçiminin başındaki *y*- gibi. Doerfer'e göre (UAJb N.F. 1:120), *y*-'siz biçimlerde *üzengi* biçimiyle *contamination*'dan söz edilebilir.
Türkçe *uyan* biçimiyle eski ve yeni diyalektlerde geçen *yüğen* (> *yüven, yüyen*) biçimleri arasındaki ses ve anlam benzerliği çekici ve çarpıcıdır. Ancak *uyan* ve *yüğen* biçimleri arasında bir köprü kurmak için *uyan*'ı ses bakımından *üyen*'e çevirmekle yetinilemez, ayrıca *üyen*'i de *yüyen* ve *yüğen*'e dönüştürmek gerekir. Özetle Türkçede (ve Türkmencede) kullanılan *uyan* biçimi ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır.
Eski ve yeni verileri değerlendiren Sevortyan (ESTJa 1974, 577), **(y)üŋ-* ~ **(y)uŋ-* kökünden yola çıkmak gerektiğini dile getirmiştir. Onun, Houtsma'nın kullandığı yazmada geçen ایکان yazımını *üngen* diye okuduğu göze çarpıyor.
Ramstedt : KSz 16 : 71; Räsänen: LTS 121; V 212 b; Joki: LwSS 361; Egorov : ÊS 77; Clauson: CAJ 10 : 164; ED 913 a; Sevortyan: ÊSTJa 1974. 577; 1989, 258; Dankoff: EÇ-Glossary 24; Ligeti: TörK 243; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 82.

uyluk 'bacağın kalçadan dize kadar olan bölümü'

~ Tkm *uvluk, uyluk.* - Şor *ustuk* 'diz'. - Yak *uluk.*

Eski Türkçede *udluk* olarak geçer. Orta Türkçede *udluk* 'kol kemiğinin kalın yeri' biçimi kullanılır.

Eski Türkçe *ud* (> *uy*) 'sığır' kökünden geldiği yolundaki görüş tartışmaya açıktır. Türkçe **ub* ~ **uv* ~ **uz* (**us*) 'utanç, utanma' kökünden çıktığı yönündeki sav büsbütün yanlıştır.

Doerfer : TMEN 578; Räsänen: V 510 a; Clauson: ED 55 a; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 578-579.

uyuz 'kaşındırıcı, bulaşıcı bir deri hastalığı'

~ OT *uδuz.*

Eski Türkçe *-d-* (*-δ-*)'nin Türkçede *-y-*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

Yalnız Türkçede kaldığı anlaşılıyor. Çağdaş diyalektlerde *uyuz*'un yerini *kotur* biçimi almıştır.

Räsänen : V 510 a; Clauson : ED 74 a, 276 b. Sevortyan (ÊSTJa 1974) *uyuz*'u vermemiştir.

Ü

üçgül 'yabanî yonca'

~ Blk *üçkül* 'üç köşe': *üçkül çaprak* 'kızıl yonca'

< *üç* + *-gül*. - Yabanî yoncaya verilen bu adın 'üç köşe' anlamına geldiği anlaşılıyor. Sonundaki *-gül* ekinin Türkçede eskiden beri kullanıldığını biliyoruz. Örn. Orta Türkçede *törtkül* (< *tört-kül*) 'dört köşe' olarak geçer. Anadolu'da dar bir çevrede *dörtgül* 'dört köşe' olarak kalmıştır. Bk. *dörtgül*.

Anadolu ağızlarında yabanî yoncaya *tirfil* adı da verilir. Bk. *tirfil*.

Bang: Túrán 1918, 531. s. 40. not; Brockelmann : OGM 54. s., 56. §; Räsänen : MTS 103; V 518 s.v. *üč*.

ülke 'yurt, memleket'

~ Tkm *ülke* 'yurt'. - KKlp *ülke* 'yurt'. -TatK *ölke* 'bölge'. - Bşk *ölke* 'yurt'. - Krg *ölkö* 'yurt; yer'. - Özb *olka*.

Eski Türkçede geçmediği göze çarpıyor.

Ligeti'ye göre (AOH 4:144), Farsçadan alınmıştır: Far *ūlkā, ūlka, ulkā* 'a country, kingdom, region', *ulka* 'a province, dominion, possesion'. Doerfer (TMEN 28) Farsça (ve Türkçe) biçimlerin Moğolcadan geldiğini yazmıştır. Bk. Doerfer: UAJb N.F. 2:144. Räsänen (V 371 b) de Moğolcadan alındığını dile getirmiştir. Moğolca görüşünü Sevortyan (ÊSTJa 1974, 629-630), Clark (JSFOu 75 : 160-161) gibi yazarlar da benimsemişlerdir. Garipov'un Başkurtça *ölke*'yi *-ke* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmesi yanlıştır (Slovoobrazovanie 87).

Pelliot: T'oung Pao 27:21. s. 5. not; Eren : TD 1994/2 : 182.

ülker[1] **1.** 'kadife, şeftali vb. nin üzerinde bulunan ince tüy, hav'; **2.** *yer.* 'kumaşın yüzü'

< Far *rūy-i kār* 'the front; the outer and better side of a stuff'.

Başında bir *ü-* türedikten sonra Türkçede **ürker* biçiminin oluştuğu anlaşılıyor. Bu biçim benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda *ülker*'e dönüşmüştür.

Clauson : ED 143 a.

ün 1. 'ses'; **2.** 'iyi bir nitelikte bilinip tanınmış olma durumu, şöhret'

~ Tkm *üyn* 'ses'. - Nog *ün*. - Krg *ün*. - Kzk *ün*. - KKlp *ün*. - Alt, Tel, Şor, Kuğ, Sag, Koy, Kaça, Küer *ün*. - Tar *ün*. - Tuv *ün*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *ün* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *ün* biçimi göze çarpar.

Eski uzun ünlülerin Türkmencede saklandığını biliyoruz. O bakımdan Türkmence *üyn* biçimi düşündürücüdür. Ancak eski ve yeni diyalektlerde yalnız *ün* olarak kullanıldığı göze çarpıyor.

Türkçede 2. anlamın 19. yüzyıldan başlayarak kullanıldığı anlaşılıyor.

Gadjieva-Koklyanova: İRLTJa 441-443; Räsänen: V 521; Clauson: ED 167; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 625-626.

üsküf 'tepesi devrik ve ucu püsküllü başlık'.

Eski kaynaklarda 'başlık' olarak geçer. Eskiden gemicilerin kullandıkları külâhlara da *uskuf* adı verilirdi. Yerel ağızlarda da *üsküf* 'külâh, başlık' olarak kullanılır.

< İtal *scuffia* 'headdress'. Türkçede *scuffia*'nın başındaki *sc* ünsüz düğümü *ü-* ünlüsüyle çözülmüştür. Arapça ve Rumcaya da geçmiştir : Ar *usqūfiya*, (Suriye) *skûfa;* R σκούφια.

Meyer : TürkSt 54; Tietze : Gr (1) 239/246 (başlığa verilen *üsküf* adının yerel ağızlarda 'yüksük' olarak kullanılan *üsküf* biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır); Kahane - Tietze : LFL 590; Räsänen : V 523 a; Skok : EtRj 3 : 267.

üskül 'taranmış keten veya kendir'

< R σκουλί 'kendir'. - Türkçede Rumca σκουλί'nin başındaki ünsüz düğümü *ü-* ünlüsüyle çözülmüştür.

Meyer : TürkSt 55; Tietze : Gr (1) 239 / 244; Räsänen : V 523 a; Tryjarski : Hungaro - Turcica 182. Bk. Bodrogligeti : CC 105.

üsküre 'topraktan yapılmış, ağzı yayvan kap, küçük çanak'. Yerel ağızlarda *üskere* ve *üsküre* olarak geçer. Eski kaynaklarda da *üskere* ve *üsküre* olarak kullanılır.

< Far *uskara* 'toprak çanak'. Farsçada *sukra, sukara, sukūra* olarak da geçer. Kürtçede *üsküre* biçimi kullanılır.

Eren : Korkmaz Arm 152 - 153.

üstübeç 'boyacılıkta kullanılan zehirli, bazik kurşun karbonat'

< Far *isfīdāc* 'white water, ceruse, a paint used by women'. Farsçada *isfīdāb* (< *isfīd āb*), *sapīda* 'ceruse, white - lead', *sapīdāb* 'white-lead', *sapīdāc* 'ceruse, white - lead', *safīdāb, safīdāc* 'a white wash used by ladies; white lead' gibi birtakım biçimler de kullanılır.

Türkçe *üstübeç*'in göçüşmeli (*métathétique*) bir biçim olduğu açıktır: **isbiteç* > **üsbüteç* > *üstübeç*.

Bulgarca *istjubeč*, Sırpça *istibeč* biçimleri Türkçeden geçmiştir (BER 2:92; Skok: EtRj 1:733).

Eski ve yeni diyalektlerde *üstübeç* yerine *opa* (~ *oba*), *kirşen* gibi birtakım sözlerin kullanıldığını biliyoruz. Bk. Doerfer : TMEN 4 : 374. s. 60 ; Clauson : ED 6 a, 747 b.

Bouvat: KSz 4:328, 331; Deny: Principes 105. Bk. Meyer: TürkSt 36.

üstüpü, üstübü 'gemi kalafatında kullanılan kendir'

< R (Bizans) στουππί 'oakum'. - Türkçede στ ünsüz düğümünü çözmek üzere στουππί'nin başına bir ünlü getirilmiştir.

Meyer : TürkSt 49 ; Kahane - Tietze : LFL 852; Tietze : Gr (1) 240 / 254.

üşek bk. *vaşak*.

ütelgi 'yıtıcı bir kuş'

~ Tkm *ütelgi* 'balaban, yırtıcı bir kuş'. - Kzk *itelgi*. - Krg *itelgi* 'balaban (bir tür doğan)'

< Moğ *itelgü* 'nom d'un oiseau de proie qui prend les lèvres'.

Türkçe sözlüklerde geçen *ötleği, ötleğü* biçimlerinin yanlış olduğu anlaşılıyor. TTS'de de *ötleğü* olarak geçer.

Ramstedt: KWb 211 b; Schenk: Aquila 46-47 : 31-43; Pelliot: BSOS 6:576; Doerfer: TMEN 62; Räsänen: V 175 a, 376 b; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 640-641.

ütü 'giysilerin buruşuklarını gidermek için kullanılan kızgın demir araç'

~ Tkm *ütük*. - KKlp *ütik*. - Kzk *ütik*. - Nog *iytüv*. - Krg *ütük*

~ OT *ütüg*.

Türkçe *üt-* '(kıl) yakmak, ütmek' kökünden geldiği anlaşılıyor: *üt-* + *-(ü)g*. (Doerfer : TMEN 420). Türkçe *-g* ekine ilişkin bilgi edinmek için bk. Brockelmann: OGM 48. §. Ancak Brockelmann'ın *ütüg* örneğini vermediği göze çarpıyor.

Boodberg'e göre (HJAS 1939, 263. s. 155. not), Çinceden alınmıştır. Doerfer'in, Boodberg'in açıklamasından habersiz kaldığı anlaşılıyor (TMEN 420).

Türkçeden Farsça, Kürtçe, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 420; TLT 338). Rusça *utjug* biçimi de eski Türk dillerinden kalma bir alıntıdır (Vasmer: REW 3:195; Şipova : STRJa).

Balkan dillerinde de kullanılır: Blg *jutija*. - Srp *ùtija*.

Menges: The Igor' Tale 26; Introduction 166 (Boodberg'in etimolojisini vermiştir) ; Ramstedt: Lautlehre 45; SKE 265; Doerfer: UAJb 40: 246; TMEN 420 (Boodberg'in etimolojisini vermemiştir); TLT 338; Škaljić: Turc 634; Räsänen: V 524 a; Clauson: ED 51 a (Boodberg'in etimolojisini vermemiştir); Baskakov: Jarring Arm 1987, 2, 5; Erdal: Word Form 525.

üvendire 'çift öküzlerini dürtmek için kullanılan, ucuna sivri demir çivi çakılmış uzun değnek'. Türkçede *üğendire* olarak da geçer.

< R βουκέντρα 'Ochenstachel'. - Anadolu ağızlarında üvendireye *meses* adı da verilir. O bakımdan *üvendire* biçimi bütün Anadolu'da kullanılan ortak bir ad sayılamaz. Bk. *meses*.

Üvendirenin ucuna çakılmış sivri demire verilen *nodul* (< *modul*) adı da Rumcadır. Bk. *nodul*.

Tietze : Gr (1) 215 / 44; Räsänen : V 369 b; Symeonidis : Gr 175/33 ; Tzitzilis : GrLw 57.

üvey 'öz olmayan'

~ Tkm *övey* 'öz olmayan'. - Bşk *ügey*. - TatT *ügey*. - Kzk *ögey*. - KKlp *ögey*. - Krg *ögöy*. - Özb *ogay, ugay*. - Tel, Alt, Sag, Koy, Kaça, Şor *öy*. - Sag, Koy, Kaça *üy*.

Eski Türkçeden başlayarak geçer (*ögey*). Orta Türkçede *ögey* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *ögey* olarak geçer.

Yaygın bir inanca göre, Eski Türkçe *ög* 'ana' kökünden türetilmiştir. Ancak *-ey* eki açıklanmamıştır. Bk. Ramstedt : KSz 16 : 81. Deny (Boisacq Arm 295-312) *-ey* (*-ay*) ekiyle yapılmış olan Türkçe türevleri gözden geçirmişse de, *üvey* üzerinde durmamıştır. Bk. Pokrovskaya: İRLTJa 54-57; Kononov: Şiraliev Arm 100. Räsänen (LTS 120; V 369 a) Moğolca *ügei* 'nein' biçimiyle karşılaştırmıştır: "Also der keinen richtigen Vater usw. hat." Bu açıklamaya Joki (LwSS 250) de katılmıştır. Ancak Doerfer (TMEN 615) Räsä-nen'in karşılaştırmasını çürütmüştür. Ramstedt (KWb 446 b) *ugā* (*uyā*), *ugē* (Moğ *ügei*) maddesinde *üvey*'den söz etmemiştir. Bk. Ligeti : AOH 17 : 30.

Türkçeden Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 615;TLT 499). Kamasçada da Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır (Joki: LwSS 250).

Clauson: ED 119 b; Kononov : Şiraliev Arm 100 ; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 495-496.

üvez[1] **1.** 'sivri sineğe benzer bir böcek (Sorbus)'. Yerel ağızlarda *ivez, iviz, övez* gibi birtakım biçimler kullanılır.

Orta Türkçede *uyaz* 'bir çeşit sivri sinek' (Oğuzca) olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *uyaz* biçimi yaygın olarak kullanılır.

Eren'e göre (Hazai Arm 46-52; TD 1997/2: 99 - 105), *onomatopéique* bir türevdir. Türkçede *vız, viz* 'böcek uçarken çıkan ses' olarak yaygındır. Ağızlarda 'sivri sinek' olarak geçen *vizik*'in de *viz*'den geldiği açıktır. Yerel olarak kullanılan biçimlerin çokluğu da *üvez*'in *onomatopéique* bir türev olduğuna tanıktır.

Sözlüğünün "Suffixes" bölümünde Clauson *-z* ekinin birtakım böcek adlarının sonunda geçtiğini dile getirerek *uyaz* örneğini vermiştir.

Türkçe *sinek* sözünün de *onomatopéique* bir türev olduğunu biliyoruz. Bk. *sinek*.

Eren: Hazai Arm 46-52; TD 1997/2: 99-105 ; Clauson: ED 276 b.

üvez[2] 'muşmulaya benzer bir yemiş veren bir ağaç (Sorbus domestica)'

~ Az *üvəz*.

Tzitzilis (GrLw 365) *üvez*'in Rumcadan alındığını ortaya atmışsa da, Eren (TD 54, 331/365) bu sava katılmamıştır. Tzitzilis'in bildirdiği gibi, Menges (UAJb N.F. 3: 146-149) Türkçe *üvez*'i Güney Slav dillerinde 'kara ağaç' olarak kullanılan *vez* biçimiyle birleş-

tirmiştir. Eren (Hazai Arm 46-52; TD 1997/2 : 99-105) Menges'in birleştirmesini düzeltmiştir. Ona göre, Türkçede *üvez*'e *kara ağaç* adı da verilir. Eski kaynaklarda bu ağaçta oluşan kabarcıklar içinde üvezlerin ve sivri sineklerin durduğu açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre, kara ağaca verilen *üvez ağacı* adının 'sivri sinek ağacı' anlamına geldiği açıklık kazanıyor.

Türkçede sivri sineğe benzer bir böceğe verilen *üvez* adının Latince karşılığı *Sorbus*'tur. Muşmulaya benzer bir yemiş veren ağacın adı da *Pirus sorbus*'tur.

Bu duruma göre, 'sinek' veya 'sivri sinek (*Sorbus*)' olarak kullanılan *üvez* ile bir yemiş ağacına verilen *üvez* (*Pirus sorbus*) adı arasındaki bağa Latince *Sorbus* ve *Pirus sorbus* adları da tanıktır. *Üvez ağacı* adı daha sonra *üvez*'e çevrilmiştir. Sivri sineğe benzer bir böceğe verilen *üvez* adına ilişkin bilgi edinmek için bk. *üvez*[1].

Eren: Hazai Arm 46-52; TD 1993/2 : 16 ; 1997/2 : 99 - 105; Räsänen: V 524 a. Bk. Dankoff : ALT 621.

üz *yer.* 'yağ'

~ Az *yer. üz.* - Alt, Tel, Soy, Sag *üs* 'geschmolzenes Fett, Talg, Butter'

~ OT *üz* 'yağ'. Bk. *üzlük.*

Räsänen : V 523 a; Clauson: ED 278 - 279; Eren : TD 1990/ 1 : 25-26; Korkmaz Arm 155-156.

üzengi 'eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binilirken üzerine basılan altı düz demir halka'

~ Tkm *üzeŋgi* **1.** 'üzengi'; **2.** 'dokuma tezgâhının basarığı'. Türkmen ağızlarında 'merdiven' olarak da kullanılır. - Blk *özengi.* - Nog *zöŋgi.* Başındaki *ü-* düşmüştür. - KKlp *üzeŋgi.* Kara Kalpaklar 'üzengi' ve 'merdiven' olarak *zeŋgi* biçimini de kullanırlar. - Krg *üzöŋgü.* - Tel, Şor *üzeŋge.* Teleütler *üzeŋi* biçimini de kullanırlar. - Alt *üzöŋö.* - Kzk *üzöŋgi.* - Soy *ezeŋe.* - Yak *iŋehe, isäŋä.* Yakutça *iŋehe* göçüşmeli bir biçimdir. - Çuv *yărana.* Başındaki *y-* sonradan türemiştir. Çuvaşçada *-z-*'nin *-r-*'ye çevrilmesi normaldir. Çuvaş ağızlarında kullanılan *ĕsenkĕ* biçimi Tatarcadan alınmıştır.

Eski kaynaklarda *üzengi* 'merdiven' olarak da geçer (bk. Borovkov : Leksika 337).

Eski bir Türkçe türev olduğu açıktır. Moğolcada üzengiye verilen *dörüge* adıyla birleştirilmesi güçtür. Türkçe *üzengi* ~ Moğolca *dörüge* birleştirilmesini doğrulamak için Türk diyalektlerinde **yüzengi* (< **yüzengü*) biçiminin geçtiğini ortaya koymak gerekir. Poppe'nin verdiği **yüzäŋgi* biçimi, Doerfer'e göre, "teleolojik bir küçük yıldız" biçimidir. Türkçede yalnız *üzengi* (< *üzengü*) biçiminin geçtiği göze çarpıyor. Çuvaşça *yărana* biçiminin başındaki *y-* ikincil bir sestir. (Ligeti: TörK 41). Moğolca *dörüge* biçimi *vocalisme* yönünden de *üzengi*'yi karşılayamaz.

Trakya ağızlarında *üzgü* 'merdiven' olarak kullanılır. Türkçede *üzgeç* 'ip merdiven' biçimi de geçer. Bu biçimlerin *üz-* kökünden geldiği açıktır. Bu kökün 'ayırmak, koparmak' anlamına geldiğini biliyoruz. Türkmencede *ayağını yerden üz-* 'kaldırmak' anlamında kullanılır. Merdivene verilen *üzgü* ve *üzgeç* (~ *üzgüç*) adlarının bu kökten geldiği açıktır. Bu örneklere göre, *üzengi*'nin de *üz-* kökünden geldiği düşünülebilir. Hayvana binilirken ayakla üzerine basılan aracın 'kaldırmak' anlamına gelen bir kökten gelmesi ve 'basamak', 'baskıç' veya 'merdiven' olarak kullanılması doğaldır.

Pelliot (T'oung Pao 24 : 262. s. 1. not) *üzengi*'nin hiç kuşkusuz *üze* 'sur', 'sommet' biçimiyle ilgili olduğunu dile getirmiş, Moğolcada üzengiye verilen *dörö*'e adının etimolojisini bilmediğini açıklamıştır. Pelliot, üzenginin Farsça adını bilmediğini eklemiş, Farsçada Arapça ركب 'monter' kökünden gelen ركاب *rikāb* adının kullanıldığını bildirmiştir.

Üzenginin eski bir göçebe buluşu olduğunu biliyoruz. Bu buluş yerleşik uluslar karşısında atlı göçebelere uzun süre büyük bir üstünlük sağlamıştır. Laufer'e göre, Çinliler üzengiyi büyük bir olasılıkla Türklerden öğrenmişlerdir. Avrupa'da üzenginin yaygınlık kazanmasında Avarların rol oynadığı anlaşılıyor.

Türkçe *üzengi* bütün komşu dillere geçmiştir. Örn. Bulgarca *zengìja* Türkçeden alınmıştır (BER 1 : 635). Arap diyalektlerinde kullanılan *zengawa* 'étrier' da Türkçeden kalma bir alıntıdır (Deny : GLECS 22.1.1936, 42-43). Bu alıntılar üzenginin yayılmasında Türklerin büyük bir rol aldığına açık bir tanıktır.

Paasonen : CsSz 28 ; Gombocz : KSz 13 : 5; Bang : KOsm 3 : 48; Ramstedt : KSz 16 : 74, 79. s. * not ; KWb 99 b (Ramstedt'in verdiği *yüzöŋgü* biçimini bulamadım); Lautlehre 67, Räsänen : LTS 63, 96, 190; V 524 b; Eren : NyK 51 : 372 ; Poppe : UAJb 30 : 95; Lautlehre 23, 82 ; StO 14, 8 : 13 ; Joki : LwSS 128 ; Clauson : CAJ 10 : 163 ; ED 289 b; Menges : CAJ 15 : 35; WZKM 70 : 48 (Ana Türkçe **dürengi*) ; Ligeti : AOH 14 : 27; KSİNA 83 : 10; TörK 239, 243; Brockelmann : OGM 60. §; Doerfer : TMEN 598; UAJb 4 : 279; Egorov : ÊS 76 ; Eren : TDAY 1972, 244; Aalto : StO 46 : 3 ; Muhamedova : İİTJa 133; MSFOu 158 : 191; Róna-Tas : NyK 73 : 468 ; AOH 32 : 228 ; Miller : ResAltL 158; Nauta : CAJ 16 : 9 ; Sevortyan : ST 2, 1973, 10 ; ÊSTJa 1974, 623 - 625 (Sevortyan'ın verdiği *üzegü* biçimi yanlıştır. Houtsma yazmasının اوزاكو (56) yazımı *üzeŋü*'den başka bir şey olamaz).

üzlük *yer.* 'içine yağ konulan küçük toprak çömlek'

< *üz* 'yağ' + *-lük* eki. - Bk. *üz.*

Eren : TD 1990/I : 25 - 26; Korkmaz Arm 155-156.

üzüm 'asmanın, taze veya kuru olarak yenilen ve salkım durumda bulunan yemişi'

~ Az *üzüm.* - Tkm *üzüm.* - Nog *üzim.* - KKlp *jüzim.* - Kzk *jüzim.* - Eski *yüzüm* biçiminden geldiği anlaşılıyor: *yüzüm* (*y-* > *j-* değişmesi sonunda) > *jüzim.* - Tar *üzüm.* - Krg *cüzüm* (<**yüzüm* < *üzüm*). Başındaki *y-* (> *c*) sonradan türemiştir. Kazakça (ve Kara Kalpakça) biçimlerdeki *y-* (> *j-*) gibi. - Hal *hizim.*

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*üzüm*). Orta Türkçede *üzüm* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *üzüm* ve *yüzüm* biçimleri göze çarpar.

Yaygın bir inanca göre, *üz-* (Hal *hiz-, hüz-*) 'kesmek, koparmak' kökünden çıkmıştır: *üz-* + *-(ü)m* eki (Clauson: ED 288; Doerfer: Khal Mat 288-289; UAJb N.F. 1:119). Doerfer'e göre, çağdaş diyalektlerde geçen *y-*'li biçimler, büyük bir olasılıkla *kuru üzüm* gibi biçimlerle açıklanabilir: *kuru üzüm* > *kuru yüzüm* (*y-* "Hiatustilger"!). Ancak Özbekçe *kuruk usum*'da buna benzer bir ses türemediği göze çarpıyor. Buna karşılık Sevortyan (ÊSTJa 1974, 625) baştaki *y-*'nin etimolojik bir değer taşıdığını bir olasılık olarak dile getirmiştir. Kırgızcada *cüzüm* (< **yüzüm*) 'üzüm' biçimi yanında geçen *üzüm* (< : *üz-*) türevinin yeni bir biçim olduğu anlaşılıyor (*bir üzüm et*).

Doerfer'in Halaççа *hizim* biçimine dayanarak birtakım *p-*'li biçimlerden yola çıkması düşündürücüdür (KhalMat 288-289, 308).

Ramstedt (KSz 15 : 149) *üzüm*'ün Farsçadan alındığını yazmıştır ki yanlıştır.

Moğolca (Kalmıkça) *üzŋ* biçimi Türkçe bir alıntıdır (Ramstedt: KWb 460 b; Räsänen: V 524 b).

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer : TMEN 473). Rusça *izjum* de Türk diyalektlerinden alınmıştır.

Laufer: Sino-Iranica 233; Räsänen: V 214 b, 524 b; Clauson: ED 288; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 625.

V

vala 'ipekten dokunmuş ince baş örtüsü'
< Far *vālā* 'kind of silken stuff'.
Dankoff : ALT 680. Tietze (Pers) *vala* üzerinde durmamıştır. Bk. Symeonidis : Gr 185/146, 307. not.

vale **1.** 'iskambil kâğıtlarında oğlan, bacak'; **2.** 'otellerde görevli acemi ve genç eleman'
< Fr *valet.*
Bazin: Turcica 13:173.

vardakosta **1.** 'kıyı koruma gemisi'; **2.** *argo* 'boylu boslu ve gösterişli (kadın)'
< İtal (Venedik) *vardacosta* 'vessel for coast defense'. - Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılır : Port *guardacostas,* İsp *guardacostas,* Katal *guardacostes,* Fr *garde - côte.*
Kahane - Tietze : LFL 690.

vardiya **1.** 'gemilerde beklenen nöbet'; **2.** 'gemide nöbet yeri'; **3.** 'çalışma süresi, posta'
< İtal (Venedik) *vardia* 'watch'. İtalyancada *guardia* olarak geçer. Portekizce (*guarda*), İspanyolca (*guardia*), Fransızca (*garde*) gibi dillerde de kullanılır. Doğu Akdeniz dillerine Venedik yoluyla geçmiştir.
Kahane - Tietze : LFL 697.

vardula 'taban astarı'
< R βάρδυλο, *yer.* βάρδαλο (< İtal *guardolo*) 'Brandsohle'.
Tzitzilis: GrLw 49.

varil 'küçük fıçı'. Türkçede *baril* biçimi de kullanılır.
< R (Bizans) βαρύλιον 'fıçı'. Rumca βαρύλιον Venedik İtalyancasından alınmıştır (*barîl*). Türkçe *baril* biçiminin de Venedik İtalyancasından geldiği anlaşılıyor.
Kahane - Tietze : LFL 79, 741 ; Räsänen : V 526 b. Németh'e göre (HonfKial 294. s. 3. not), Türkçe *varil* Fransızcadan alınmıştır (Fr. *baril*). Bk. Symeonidis : Gr 174/27.

varoş 'şehirde sur dışında kalan mahalle'.
Balkan (Slav) dilleri yoluyla Macarcadan alınmıştır : Mac *város* 'şehir' (< : *vár* 'kale') > Srp *vároš,* Blg *varoš.* Rumencede *oraş* 'şehir' olarak geçer.
Fekete : MNy 26 ; Sandfeld : LinguBalk 98; Jokl : UJb 7 : 54 - 56, Szinnyei Arm 22, 23, 39, 41 ; Tamás : UngElRum 579; Hadrovics : UJb 21 : 143, 145, Melich Arm 105 ; UElSk 529-531; Décsy: ULwBulg 28, 36-37; Skok : EtRj 3 : 566 - 567; TESz 3 : 1093 - 1094; Räsänen : V 526 b.

varsağı 'Güney Anadolu'da yaşayan Varsakların söyledikleri bir türkü türü'
< *Varsak* + *ī.* Yapı bakımından *türkü*'ye benzer. Bk. *türkü.* - Ermenicede 'songstress' olarak kullanılan *varjak*'tan geldiği yolundaki sav yanlıştır.
Räsänen : V 526 b; Dankoff : ALT D 50; Eren : TD 1995 / 2 : 891 - 892.

varsam bk. *barsam.*

varsama bk. *barsama.*

varsan bk. *barsam.*

varyoz 'taş kırmak için kullanılan ağır çekiç'. Türkçede *varyoz* yanında *balyoz* (< *valyoz*) biçimi de kullanılır.
< R βαρειός 'schwerer Hammer der Steinklopfer'.
Yerel ağızlarda kullanılan *varya* (> *vayra*) 'ağır çekiç' biçimi de Rumcadan alınmıştır

(R βαρειά 'schwerer Hammer'). Ağızlarda *bayra* biçimi de geçer.

Türkçe *varyoz*'un başındaki *v-*, *balyoz* biçiminde *b-*'ye çevrilmiştir. *Varya (> vayra)* biçiminin *v-*'si de *bayra*'da *b-*'ye dönüşmüştür. *Vayra* (~ *bayra*) biçimi göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluşmuştur. Buna benzer göçüşme örnekleri için bk. *poyraz*. *Varyoz* yanında geçen *valyoz* (> *balyoz*) biçimine gelince : Dilimizde alıntılarda *-r-* > *-l-* değişmesi sık sık geçer. Örn. Rumcadan alınan *pereme* 'kayık' adının ağızlarda daha çok *peleme* olarak geçtiğini biliyoruz.

Meyer: TürkSt 49; Kahane-Tietze: LFL 740; Tietze: Gr (1) 214/40; Räsänen : V 526 b.

vaşak 'kulakları sivri, dişleri ve tırnakları keskin, kürküden yararlanılan çok yırtıcı hayvan (Lynx lynx)'. Türkçede *üşek* biçimi 'küçük vaşak, bir tür kara kulak' olarak geçer.

~ Az *vaşag*.

Menges'e göre (Jarring Arm 114-115), *üşek* sözünün kalın sıraya geçmiş bir biçimine benzer. Räsänen (V 523 b) *vaşak* biçimiyle birlikte Şorca, Sagayca, Hakasça, Soyotça *üs* ve Yakutça *ūs* biçimlerini saymış, ancak *vaşak* biçiminin etimolojisini açıklamamıştır. Doerfer (TMEN 1765) de etimolojik bilgi vermemiştir. Ancak, Doerfer'in *üşek* biçimine ilişkin açıklaması Menges'in gözünden kaçmıştır. Doerfer (TMEN 685), Türkçe *üşek* biçimini *üş* kökünden kalma bir küçültme olarak değerlendirmiş, *vaşak* biçimine de göndermede bulunmuştur. Onun, *vaşak* biçiminin başındaki *v-*'den söz etmediği göze çarpıyor. Menges, Farsça *vişāq* 'a lynx' biçiminin Türkçeden alındığını dile getirmiş, başındaki *v-*'yi de Farsça *vuşāq* (< Türkçe *uşak*) örneğinin tanıklığını kullanarak açıklamaya çalışmıştır.

Menges'in Türkçe *vaşak*'ı *üşek* sözünün kalın sıraya geçmiş bir biçimi sayması düşündürücüdür. Türkçe sözlüklerde *üşek* biçiminin geçtiğine tanık olduğumuz gibi, eski kaynaklarda da bu biçimin geçtiğini görüyoruz. Yerel ağızlarda da *üşek* biçiminin 'vaşak' olarak geçtiği bir gerçektir. Ne var ki *üşek* biçiminin kalın sıraya geçerek *vaşak* biçimini alması kolay değildir. Menges, *üşek* > *vaşak* geçişinin güçlüğünü göz ardı etmiştir.

Şçerbak (İRLTJa 141), *vaşak* sözünün kültür sözleri (*Kulturwörter*) kategorisine girdiğini vurgulamış, bu tür sözlerin kökenlerinin ve yayılış sınırlarının normal olarak açıklık kazanamadığını bildirmiştir.

Moğollar *silegüsün*, *silügüsün* 'le lynx, le loup cervier' adını kullanırlar. Bu ad Başkurtça, Kırgızca, Teleütçe ve Çuvaşça gibi Türk diyalektlerinde de kullanılır (Ligeti: NyK 49: 263 - 264). Bk. Pelliot: BSOS 6: 566/35.

vatoz < vatos 'sırtında dikenleri olan, kuma gömülü olarak yaşayan bir balık (Raja clavata)'

< R βάτος.

Meyer : TürkSt 26; Georgacas : FT 127/10.

vazo 'kesme çiçek koymak için kullanılan kap'

< İtal *vaso*.

Bonelli : Elementi 193; Barbera : Elementi 247-248.

vedre *esk.* 'kova, külek'. Yerel ağızlarda *bedre* (> *bedire*) > *medre* olarak saklanmıştır.

< Blg *vědrò* 'seau', Srp *vèdro, vijèdro* 'Wassereimer', Rusça *vedró* 'Eimer'. Macarca *vödör* de Slav dillerinden alınmıştır.

Miklosich : SlEl 22; Tietze : Slav 32/230; Kniezsa : SzlJsz 562; BER 1 : 127; Skok : EtRj 3 : 590.

velena < velana 'istralyalar üzerine açılan üç köşe yelken'

< R βελάλια. İtalyanca *velaccio* 'topgallant sail' Rumcada βελάτζο'ya dönüşmüş, -άλι

küçültme ekiyle βελάλια [ç.] biçimini almıştır. Türkçede (ve Rumcada) *velena* (< *velana*) 'istralya yelkeni' anlamını kazanmıştır. Türkçe *velana* biçiminin benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluştuğu anlaşılıyor.
Kahane - Tietze : LFL 702.

velense 'yüzü uzun tüylü, kalın ve ağır battaniye'.
Balkan dillerinde yaygın olarak geçer: Blg *velènce* 'basma çocuk etekliği; kolsuz yün yelek; kebe'. - Srp *velenca* 'ein bunter Teppich'. - R βελέντζα. - Rum *velinţă* 'Decke, kleiner Teppich'. Macarcada da *velence* olarak geçer.
İtalyancadan alındığı anlaşılıyor: İtal *valenciana* 'Wolldecke aus Valencia'.
Kniezsa: SzlJsz 778; BER 1: 130-131; Bernard: Étude 15; Drimba: Rosetti Arm 203; Andriotis: EL 52 (βελέντζα Türkçeden alınmıştır); Hadrovics: UElSk 532-533.

vere 'bir kalenin veya tahkim edilmiş bir yerin teslimi'.
Slav dillerinden alındığı anlaşılıyor. Bk. Miklosich : SlavElem 23 ; Tietze : Slav 2. s.; WZKM 65/66 : 222; Dankoff : EÇ-Glossary 96.

verev 'eğik, dolambaçlı, çapraz'. Ağızlarda *verep* **1.** 'bayır, yokuş, yamaç'; **2.** 'eğri'; **3.** 'çapraz' olarak kullanılır. Yerel ağızlarda *görep* (*yürep*) **1.** 'yokuş'; **2.** 'patika' olarak geçer.
Dankoff'a göre (ALT 686), Ermeniceden alınmıştır: Erm *ver* 'above, over, up': *verew* (*yer. vērev*) 'upward'. Farsçada *varēb* 'schief, gekrümmt' olarak kullanılır. Doerfer'e göre (TMEN 1764) Farsçaya büyük bir olasılıkla Türkçeden geçmiştir. Deny'ye göre (BSL 51, 217-219), Türkçe bir türevdir. Daha çok bilgi almak için bk. Doerfer : TMEN 1764. (Dankoff'un Doerfer'i göz önüne almadığı anlaşılıyor.)

vida 'döndürerek bir yere sokulan burmalı çivi'
< İtal (Venedik) **vida* ~ İtal *vite* 'screw'.
Türkçe *tornavida* da Venedik İtalyancasından alınmıştır. Bk. *tornavida*.
Meyer : TürkSt 49; Bonelli: Elementi 193; Barbera: Elementi 250; Kahane-Tietze: LFL 658; Räsänen: V 527 b.

vidala 'çanta ve ayakkabı yapılan tabaklanmış dana derisi'
< İtal (Venedik) *videla*, İtal *vitello*.
Bulgarca *videlo* da İtalyancadan alınmıştır (BER 1:143).

vigla > **vigle** 'dalyanlarda dikine gömülmüş gönderler üzerine gözcülerin nöbet tutmaları için yapılmış yer'
< R (Bizans) βίγλα 'watch', modern R (*yer.*) 'lookout post on top of a pole in a fishing place'.
Kahane - Tietze : LFL 745; Georgacas : FT 138/187.

villa 'yazlıkta veya şehir dışında, bahçeli ve güzel, müstakil ev'
< İtal *villa*. - Latincede *villa* 'taşra evi', Orta Latincede ise *villa urbana* 'şehir yakınında yapılmış ev' olarak geçer. Fransızcada *villa*, Almancada *Villa* 'yazlık, villa' olarak kullanılır.

vinç 'ağır yük kaldırmaya yarayan araç'
< İng *winch*.
Tietze : Oriens 5 : 267.

vinter 'ağaç çemberler üzerine örülmüş torba biçimindeki balık ağı'. Yerel ağızlarda *minter* biçimi de geçer.
Slav dillerinden alındığı anlaşılıyor: Blg *vìnter, vènter* 'balık ağı, balık torbası'. Kökeni için bk. Vasmer : REW 1 : 183.
Tietze : Slav 32/231; Kahane - Tietze : LFL 8. s.; Eren : TDAY 1960, 345 / 231; TD 52 : 768.

vişne 1. 'dalları kırmızımtırak, çiçekleri beyaz renkte, kiraza benzer bir ağaç'. **2.** 'bu ağacın daha çok reçel yapılan, kırmızı renkte ekşimtırak yemişi'.

Slav dillerinden alınmıştır : Blg *višna* 'Prunus cerasus'. Bulgar ağızlarında *višnja* olarak da geçer. - Srp *višnja*. - Rus *višnja*. - Çek *višné*. - Slov *višňa*. - Pol *wišnia*...

Türkçeye Bulgarcadan geçtiği anlaşılıyor (BER 1 : 157 ; Georgiev : BEO 25). Tietze (Slav 2. s.) Slavcadan alındığını yazmakla yetinmiştir. Räsänen (V 528 a) de Slavca olduğunu açıklamıştır. Bombaci'nin Rumcadan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (RO 17 : 111).

Çağdaş diyalektlerde vişneye *çige* adı verilir. Bk. Räsänen : V 110 b.

vlahos bk. *lahos*.

voli (ağı) 'balıkçı kayıklarında balıkları çevirmek için kullanılan ve her iki kolunun halatlarından elle karaya çekilen ağ'

< R βολή 'casting of the net'. - Voli ağlarının üst yakasına mantar, alt yakasına ise kurşun (veya taş) bağlanır. O bakımdan bu ağlar *voli* adını almıştır.

Kahane - Tietze : LFL 746; Georgacas : FT 138/188.

volizma 'bir tür balık ağı'.

< R βόλισμα 'the casting of the net'.

Kahane - Tietze : LFL 748 ; Georgacas : FT 138/189.

vonoz 'kolyos, uskumru, sardalye gibi balıkların ufağı'

< R γόνος (βόνος, γονός).

Meyer : TürkSt 26; Georgacas : FT 127/21.

Y

yaba 'tınazı savurmak için kullanılan çatal biçiminde tahta kürek'

~ Az *yaba* . - Tkm *yāba, yābak* 'saman veya ot aktarmaya yarayan ağaç çatal'. Türkmenler asma hereğine de *yaba* adını verirler. Bu ad 'ağaç gövdesinin kollara ayrılan yerinden yapılmış askı' olarak da kullanılır. - KKlp *jaba*. - Çuv *yupă*.

Eski Kıpçakçada *yaba* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz. Anadolu ağızlarında *yaba* yanında *anadut* adı da kullanılır. Bk. *anadut*.

Diyalektlerde yabaya *senek* adı verilir.

Poppe : UJb 7 : 161; Egorov : ÊS 350 ;. Räsänen: StO 25, 1: 7; V 187 b; Daher : AA 100-101; Tietze: ZBalk 18: 195/264; ÊSTJa 1989, 45.

yaban **1.** 'insan yaşamayan ıssız yer'; **2.** *yer.* 'yabancı, el, yerli halktan olmayan kimse'

~ Tkm *yaban* 'kır; boş yer'

< Far *biyābān* (< OFar *viyāpan*) 'uncultivated, desert; a desert'.

Türkçede *biyābān*'ın başındaki *bi-* düşmüştür. Bk. *yaya*.

Farsça *yābān* 'a desert' biçimi Türkçeden alınmıştır (Doerfer : TMEN 403).

Korsch [Korş] : Thomsen Arm 199; Brockelmann : OGM 12. § 2. not; Doerfer : TMEN 403, 1771; CAJ 12 : 307; Räsänen : FUF 31 : 17, 18; V 188 a.

yafta 'etiket'

< Far *yāfta* 'a receipt'.

Räsänen : V 177 b.

yağ **1.** 'sütten çıkarılan madde ; tere yağı'; **2.** 'etin içinde bulunan madde'; **3.** 'bitki ve çiçeklerden çıkarılan sıvı madde'; **4.** 'vazelin, mazot gibi, fizik nitelikleriyle yağları andıran ve sanayide kullanılan mineral madde'

~ Tkm *yāğ*. - Blk *cau* 'yağ', *iç cau* 'iç yağı'. - Tar *yağ*. - Alt, Tel *yū*; *sarı yū* 'tere yağı'. - Sag *çağ*. - Tuv *çağ*. Tuvalar yağa *üs* adını da verirler. - Yak *sıa* 'yağ'. Türkçe *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır. - Çuv *śu, śăv* 'yağ'.

Uygurcadan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, Orta Türkçede 'yağ' ve 'iç yağı' (Oğuzca) olarak geçer. Orta Türkçede *sağ yağ* ve *kara yağ* 'neft yağı' adları da kullanılır. Orta Türkçede bala *arı yağı* adı verilir. Ancak, Suvar, Kıpçak ve Oğuzlar *arı yağı* yerine *bal* adını kullanırlar. Eski Kıpçakçada da *yağ* olarak geçer.

Doerfer (RO 39, 2 : 28). '(tulumda yağ) dövmek' anlamına gelen *ya-* kökünden geldiğini yazmıştır. Ancak bu kök Türkçede *yay-* '(yayıkta) dövmek' olarak kullanılır. Türkçe *yayık* adı da bu kökten çıkmıştır. Bk. *yayık*. Buna göre, *yağ*'ın kökü olarak kabul edilen fiilin *ya-* değil, *yay-* olduğu açık olarak anlaşılıyor. O bakımdan *yağ*'nın *yay-* köküne bağlanması olanaksızdır.

Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *yağ* yanında *may* adı da kullanılır: Alt, Tel, Şor *may* 'yağ'. - Kzk *may* 'yağ, iç yağı', *sarı may* 'tere yağı', *toŋ may* 'don yağı'. - TatK *may* 'yağ', *sarı may* 'tere yağı', *tuŋ may* 'don yağı'. - Bşk *may* 'tere yağı'. - Nog *may* 'yağ'. - KKlp *may* 'yağ'.

May adının eski kaynaklarda geçmediği göze çarpıyor. Buna karşılık Fin-Ugor dillerinde buna benzer bir söz kullanılır: Mac *vaj* 'tere yağı'. - Fin *voi* 'tere yağı'. - Vog 'iç yağı'. - Çer *üy* 'yağ, don yağı'. - Mord *oy, voy* 'iç yağı, tere yağı, sıvı yağ'.

Bu sözlerle Türk diyalektlerinde kullanılan *may* (< **bay*) biçimi arasındaki bağlantıya gelince: Eski bir inanca göre, bu adlar Türk ve Fin-Ugor dillerinde saklanmış ortak kalıntılardır. Buna karşılık *may* adının yalnız birtakım Fin-Ugor dilleriyle bağlantı kuran Türk diyalektlerinde geçtiğini göz önüne alan bir sava göre, *may* Fin-Ugor kökenli bir alıntıdır. Eski kaynaklarda yalnız *yağ* adının geçmesi bu sava ağırlık verebilir. Kâşgarlı Mahmut *yağ* adı yanında *üz* adını saklamışsa da, *may* adını vermemiştir. Türkçe *üz* adı Eski Kıpçakçada da geçer. Bu ad bu gün yalnız Anadolu ağızlarında (*üz* olarak) ve Tuva diyalektinde (*üs* olarak) kalmıştır. Bk. *üz*. Anadolu ağızlarında bu adın bir türevi de *üzlük* (< *üzlük*) 'yağ kabı' olarak saklanmıştır. Bk. *üzlük*. Buna göre, eski Türkçede *yağ* ve *üz* adları yanında *may* (< **bay*) adının da kullanıldığını düşünmek kolay değildir. O bakımdan *may*'ın bir alıntı olduğu yolundaki sav düşündürücüdür. Türk diyalektlerinde kullanılan *may*'ın Korece karşılığı da tartışılmaya muhtaçtır.

'Yağ' anlamına gelen *tül* sözünün yalnız Kazan Tatarcasında geçtiği anlaşılıyor

Németh: NyK 47: 81, Berzeviczy Arm 161, Csoma Arm 81; Ramstedt: SKE 143; Ligeti: I. OK 4: 345; MNy 54: 437; Egorov: ÊS 215; Räsänen: StO 7 : 9 ; V 177 b, 322 a; TESz 3: 1069; MSzFgrE 3 : 666-667; Clauson: ED 895 a; Doerfer: RO 39, 2: 28; KhalMat 308; ÊSTJa 1989, 58-59; Dankoff: ALT A7; Eren: Korkmaz Arm 153-155.

yağdan, yağdanlık 'makine parçalarına yağ akıtmak için kullanılan, ince uzun bir borusu olan kap'

< *yağ* + Far *-dān* eki. Türkçe *yağdanlık* biçiminde Farsça *-dān* ekine Türkçe *-lık* eki de getirilmiştir. Bk. *iğnedan, iğnedanlık* (> *iğnedenlik*).

Battersby: Arat Arm 116; Tietze: WZKM 59-60: 175; Eren: TDAY 1978-1979, 11.

yağı *esk.* 'düşman'

~Tkm *yağı*. - TatK *yau*. - Nog *yav*. - Özb *yov*. - Krg *cō*. - Kzk *jau*. - Alt *yū* **1.** 'düşman'; **2.** 'savaş'. - Kûr *you* 'savaş'. - Kuğ, Kumd *yığ* 'savaş, ordu, düşman'. - Şor, Sag *çā* 'düşman, savaş'. - Şor *şağ* 'savaş'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yağı*). Orta Türkçede *yağı* 'düşman' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yağı* biçimi kullanılır.

Kökeni karışıktır. Ramstedt (ZİRGO 34:551; JSFOu 32, 2; KWb 83 a) Türkçe *yağı* (ve Moğolca *dayin*) biçimlerinin Çinceden geldiğini sık sık dile getirmiştir. Onun bu savını Brockelmann (OGM 18. § ε) ? işaretiyle vermişse de, Doerfer (TMEN 1801) ve Joki (LwSS 323-324) gibi yazarlar eleştirmişlerdir. Gombocz (NyK 35: 267-268; KSz 13 : 22) Türkçe *yağı* ve Moğolca *dayin* biçimlerini birleştirmiştir. Poppe (UJb 6:104) Ramstedt'e uyarak Moğolca biçimlerin **dağin*'den çıktığını seslendirmiştir. Sanjeev (JaP 695) de bu birleştirmeyi vermiştir. Bk. Doerfer: KhalMat 274. Räsänen (V 178 a) Ramstedt'e dayanarak Türkçe ve Moğolca biçimleri birleştirmiştir. Buna karşılık Clauson'a göre (ED 898), Moğolca *dayi(n)* Türkçeden kalma eski bir alıntıdır.

Tuvaların 'düşman' olarak kullandıkları *dayzın* biçimi Moğolcadan alınmıştır (Räsänen : V 130 a). Tatarintsev (Vlijanie 64. §) Moğolca *-sun, -sün* ekinin Tuvacada *-zın, -zin*'e çevrildiğini bildirmiştir.

Türkçe *yağı* komşu dillere de geçmiştir. Bk. Doerfer : TMEN 1801.

Yeni diyalektlerin bir bölümünde *yağı*'nın yerine Farsça *düşman* geçmiştir. Bk. *düşman*. ÊSTJa 1989, 55-57.

yağız 1. 'esmer'; **2.** 'doru'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yağız* 'yağız, kızıl ile kara arası renk' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yağız* biçimi kullanılır. *Yağız yer, yağız at, kara yağız* gibi örneklerde geçtiğine tanık oluyoruz.

Etimolojisini açık olarak bilmiyoruz. Clauson'a göre (ED 909), büyük bir olasılıkla *yağ-* kökünden gelir. Başlangıçta 'yağmur almış, suya doymuş' olarak kullanılmış, daha sonra 'esmer' anlamını almış, at donu olarak da 'doru' değerini kazanmıştır. Ramstedt (ZİRGO 34 : 552), Poppe (Lautlehre 61, 137) ve Vladimirtsov (DAN B 1929, 295-296) Moğolcada 'geyik' olarak kullanılan *dayir* biçimiyle birleştirmişlerdir. Bk. Pelliot: T'oung Pao 37 : 58. s. 1. not; Róna-Tas : NyK 73 : 469. Räsänen (V 178 b) bu birleştirmeye olduğu gibi katılmıştır. Clauson'a göre, Moğolca *dayir* Türkçeden kalma eski bir alıntıdır. Bk. Şçerbak : JaS 121/159, 175, 176. Laude - Cirtautas (Farbbez 102-103) *yağız*'a ilişkin bilgileri sıralamakla yetinmiştir. Son olarak Aalto'nun etimolojik karşılaştırmaları için bk. Studia Turcica 37. Németh'in, *yağız*'ın Türkçe *yağ*'dan geldiği yolundaki görüşü düşündürücüdür (OLZ 60, 1-2, 1965, 63-64). ÊSTJa (1989, 64-65) *yağız*'ı birtakım Çuvaşça biçimlerle karşılaştırmıştır.

yağmur 'atmosferdeki su buğusunun yoğunlaşmasıyla oluşan ve sıvı durumunda yer yüzüne düşen yağış'

~ Tkm *yağmır*. - Tel *yamgır*. - Sag, Kaça *naŋmır*. - Hak *naŋmır*. - Alt *yaŋmır*. - Şor *nāğur, namır, namur*. - Tar *yamgur*. - Bşk *yamgır*. - Nog *yamgır*. - Krg *camgır*. - Kzk *janbır*. - Yak *samīr, sabīr*. - Çuv *śumăr*

~ OT *yağmur*. Eski Kıpçakçada *yamgur* olarak geçer. Bu biçimin göçüşme sonunda oluştuğu açıktır. Çağdaş diyalektlerde de göçüşmeli biçimlerin çokluğu çarpıcıdır.

< *yağ* + *-mur* eki.

Gabain: AG 73 / 123; Räsänen: LTS 226; V 177 b; Eren: TDAY 1953, 165; Clauson: Studies 155; ED xlv, 903-904; ÊSTJa 1989, 57-58. Ligeti : TörK 127.

yağmurcun 'bataklık ve su kenarlarında yaşayan bir kuş': *altın yağmurcun* (Pluvialis apricaria) ; *gümüş yağmurcun* (Pluvialis squatarola).

< *yağmur* + *-cun* eki. Dilimizde *-cun* (~ *cün*), *-cın* (~ *-cin*) eki kuş adlarında yaygın olarak kullanılır. Bk. *bıldırcın, güvercin*.

yağrık 'üzerinde et veya ağaç kesilen odun, kütük'. Eski kaynaklarda da *yağrık* olarak geçer.

Eren: TD 1990/1: 47-48.

yağrın 'kürek kemiği'

~ Tkm *yağırnı* 'sırt'. - TatK *yaurın*. - Kzk *jaurın*. - Krg *cōrın* 'kürek kemiği'. - Özb *yağrin*. - Alt, Kuğ, Tel, Kumd *yarın* 'kürek kemiği, omuz'. - Şor *carın* 'kürek kemiği'. - Tuv *çarın*. - Yak *sarın* 'omuz'. Yakutçada baştaki *y-*'lerin *s-*'ye çevrildiğini biliyoruz. - Çuv *śurăm* 'sırt'. Çuvaşçada *yağrın* biçiminin sonundaki *-n*'nin *-m*'ye çevrildiği göze çarpıyor. Çuvaşçada buna benzer birtakım örneklerin geçtiğini biliyoruz.

Orta Türkçede geçen *yarın* 'kürek kemiği' düşündürücü bir biçimdir. Ancak, *yağrın*'ın orijinal biçim olduğu anlaşılıyor. Daha sonraki kaynaklarda *yağrın* olarak geçtiğini görüyoruz.

< *yağır* 'sırt, arka, iki kürek arası' + *-(ı)n* küçültme eki.

Macarca *szárny* 'kanat' sözünün Türkçe *yağrın*'dan geldiği yolundaki sav tartışmaya açıktır (TESz 3: 683-684).

Bang: KSz 17:142; Rásonyi: MNy 30:160; Eren: DTCFD 8 : 157-158 ; Brockelmann: OGM 92.§; Egorov: ÊS 220; Doerfer: TMEN 652 ; Räsänen: V 178 ; Clauson: ED 970 a ; ÊSTJa 1989, 65-67 ; Kara: AOH 25 : 436.

yahni 'kavrulmuş soğan ve salça ile pişirilen, sade veya sebzeli et yemeği'

< Far *yaḫnī* 'cooked, dressed; stored; a rich stew of meat; a store of food'.

Arapça (Suriye) *yaḫne* 'légumes cuits' de Farsçadan alınmıştır. - Bulgarca *jáxnija* ve Sırpça *jàhnija, jánija* biçimleri Türkçeden geçmiştir.

Räsänen : V 178-179; Miklosich : TE 314; Škaljić : Turc 359; Doerfer : TMEN 1830.

yak 'Tibet'te yabanî veya evcil olarak yaşayan, kılları uzun öküz türü (Bos grunniens)'

< İng *yak* 'Bos grunniens' < Tib *g-yag*.

Eski çağlardan başlayarak Türk yurtlarında yaşadığını biliyoruz. Orta Türkçede *kotuz* diye adlandırılmıştır. Evcilleşmiş yaka Özbekler *kotaz*, Kazaklar *kodas* adını verirler. Kırgızlar *topoz, topos* biçimini kullanırlar. Türkçede *hotoz* biçimini almıştır. Azerî alanında *yotaz* 'pompons des pantoufles ou des bonnets' olarak kullanılır. Türkçe *kaytaz* biçimi düşündürücüdür. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde 'yak' olarak *sarlık* adı geçer (Räsänen : V 404 b). Türk diyalektlerinde yaka verilen adları Bazin (Altheim Arm 213-221) değerlendirmiştir.

Laufer: T'oung Pao 17: 539.

yaka **1.** 'giysilerin boyna gelen, boynu çeviren bölümü'; **2.** 'giysilerin boyna gelen bölümüne eklenen ve türlü biçimlerde olan parçası'; **3.** 'kıyı, kenar, yan'

~ Az *yaxa*. - Tkm *yaka*. - TatK *yaka*. - Bşk *yağa*. - Nog *yağa*. - Bar *yağa*. - KKlp *jağa*. - Kzk *jağa*. - Krg *caka*. - Tar *yaka*. - Alt *yakka*. - Kuğ, Küer *yağa*. - Şor, Sag, Koy *çağa* 'yaka; sınır'. - Yak *sağa*. Türkçe *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuraldır. Örn. Türkçe *yular* da Yakutçada *sular*'a çevrilmiştir. Yakutçada *sağa* yanında kullanılan *cağa* biçimi Moğolcadan geçmiştir. - Çuv *śuxa*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yaka*). Orta Türkçede *yakā* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yaka* biçimi kullanılır.

Clauson'un açıkladığı gibi (ED 898 a), *yak-* kökünden geldiği anlaşılıyor. ÊSTJa (1989, 82-83) Clauson'un açıklamasını gerçekçi bir yaklaşım olarak değerlendirmiştir.

Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir (Moğ *caqa* 'le bord, l'extremité, le rivage, les bornes, la frontière, limite; le collet d'un habit'. Bk. Ramstedt : KSz 15: 143; KWb 463-464; Clauson : ED 898 a; Ligeti : MNy 56 : 302. s. 1. not; MNy 59 : 391; AOH 14 : 38 - 39; KSİNA 83 : 11 ; TörK 156-157); Şçerbak : JaS 122/168, 176.

Macarca *nyak* 'boyun' sözünün Türkçe *yaka*'dan geldiği yolundaki eski sav bilimsel yayınlarda sık sık dile getirilmiştir. Son olarak Ligeti (MNy 59 : 391; TörK 156-157) Macarca *nyak*'ın Türkçe *yaka* biçimiyle birleştirilemeyeceğini açık olarak ortaya koymuştur. O bakımdan Räsänen'in Macarca *nyak* biçimini *yaka*'dan kalma bir alıntı olarak vermesi yanlıştır (V 180 a). Räsänen'in birtakım Tunguzca, Korece ve Fince biçimleri sayması da gereksizdir.

Türkçeden komşu dillere geçen biçimleri Doerfer (TMEN 1802) özenle toplamıştır.

Egorov : ÊS 222; Doerfer : KhalMat 308.

yakamoz 'gece denizde balıkların veya kürek-lerin kımıldanışıyla oluşan parıltı'
< R διακαμός 'phosphorescence of the sea'. Meyer: TürkSt 23, 89; Kahane-Tietze: LFL 763.

yal 'köpeklere (ve ineklere) yedirilmek için un ve kepekle hazırlanan sulu yiyecek'.
Bk. Tietze: ZBalk 18: 195/263; ÊSTJa 1989, 85.

yalı 'deniz, göl veya ırmak kıyısı, düz ve açık su kıyısı'. 'Su kıyısında yapılmış yazlık büyük ev' olarak da kullanılır.
< R γιάλι 'seashore, beach'.
Türkçeden komşu dillere de geçmiştir.
Meyer: TürkSt 78; Kahane-Tietze: LFL 756; Doerfer: TMEN 1810 ; Räsänen: V 183 a; Symeonidis : Gr 176/38 ; ÊSTJa 1989, 103; Georgacas : FT 138/96.

yapağı 'ilk baharda kırkılan koyun tüyü'. Dilimizde *yapak* biçimi de kullanılır.
~ Tat *yabağa*. - Bşk *yabağı*. - Nog *yabağı*. - Kzk *jabağı* 'güzün kırkılan koyun veya deve tüyü'. - Krg *cabağı* 'güzün kırkılan koyun tüyü'. - Çuv *yupax*.
Orta Türkçede *yapaku* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz bu verinin sonundaki *-ku* eki (*-gu* yerine) kural dışı bir biçime benzer.
'Örtmek' anlamında kullanılan **yapa-* (~ *yap-*) kökünden geldiği açıktır : **yapa-* + *-ğu* eki. Diyalektlerde kullanılan *yapak* gibi "kısa" biçimlerin de **yapa-*'dan geldiği anlaşılıyor. Çuvaşça *yupax* biçimi Tatarcadan geçmiştir. Buna karşılık eski ve yeni diyalektlerde geçen *yapık* (~ *yapuk*) biçimlerini *yap-* kökünün türevleri olarak değerlendirmek gerekir (OT *yapık* 'örtülü, kapalı'). Dilimizde 'belleme' olarak kullanılan *yapık* da *yap-* kökünün türevidir. Çağdaş diyalektlerde "kısa" *yapık* biçimi yaygın olarak geçer: Krg *cabık* 'örtülü'; *cabū* 'örtü, at örtüsü'. - Kzk *jabık* 'örtülü, kapalı; çadır örtüsü'. - Şor, Sag *çabık* 'örtü, kapak'. - Özb *yopik* 'çul, haşa'.
Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *yap* 'yapağı' bir *hap. leg.* olarak düşündürücüdür (Clauson: ED 870 b; ÊSTJa 1989, 125-126).
Macarca *gyapjú* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz: BTLw 77; Ligeti : CAJ 24: 232-237; TörK 69).
Clauson (ED 874-875) diyalektlerde at yavrusuna verilen *yabağı* ~ *yabağa* (> *jabağı, jabağa, çabağa*) gibi adların da *yapağı*'dan geldiğini dile getirmiştir. Şçerbak (İRLTJa 92) da taya verilen adlarla *yapağı* arasındaki bağı vurgulamıştır. Diyalektlerde taya verilen adların Moğolcada *dağaġan* olarak geçtiği göze çarpıyor (Ramstedt: KWb 81 a; Egorov: ÊS 349-350 ; Räsänen: V 187-188; Poppe: Lautlehre 47; Ligeti: TörK 69).
Çağdaş diyalektlerden Rusçaya *džabaga, džebaga* ve *jabaga* olarak geçmiştir (Vasmer: REW 1:348; 3: 476; Ligeti: TörK 69; Şipova: STRJa 432; ÊSTJa 1989, 12 b).
Ramstedt : Thomsen Arm 183 ; Gombocz : KSz 13 : 25.

yapalak 'bir tür baykuş'. Yerel ağızlarda *kör yapalak* olarak da geçer.
~ TatK *yabalak* 'baykuş'. Tatarcada *cabalak* biçimi de kullanılır. - Kzk *japalak*. - Tar *yapalak*. - Şor *çaba kulak, çabaŋ kulak*
~ OT *yabakulak*. Eski Kıpçakçada *yabalak* (> *yablak*) olarak geçer.
< *yapak* 'yün' + *kulak*.
Türkçeden Moğolcaya geçtiği gibi (Ramstedt : KSz 16: 68), Farsçaya da geçmiştir (Doerfer : TMEN 1774).
Brockelmann : OGM 77. § (*yapalak* 'rund' ?) ; Räsänen: V 187 b; Clauson: ED 875 a, 878 a; ÊSTJa 1989, 129.

yapık 'atın sırtına vurulan keçe, meşin veya kalın kumaştan yapılmış örtü'

~ Tkm *yapı* 'örtü; kapak'. - TatK, Alt, Tel *yabū* 'örtü, at örtüsü, belleme'; (Alt) 'kapak'; (Tel) 'tavan'. - Krg *cabū* 'at örtüsü, çul'. Kırgızcanın güney ağızlarında *cabı* biçimi de kullanılır. - Kzk *jabu* 'keçeden yapılmış at ve deve örtüsü'.

Orta Türkçede *yabı* 'eyerin üstüne ve altına konan keçe, eyer örtüsü' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, bu veri Çiğilcedir.

Türkçe *yap-* 'örtmek' kökünden geldiği anlaşılıyor. Bk. *yapağı*.

Räsänen: V 187; Clauson: ED 873 a.

yar[2] *yer.* 'tükürük'. Eski kaynaklarda da *yar* olarak geçer.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yar*). Orta Türkçede *yar* 'salya' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da 'salya' olarak kullanılır.

Räsänen (V 188 b) *yar* yanında Soyotça *çarā* ve Yakutça *sırān* biçimlerini de saymıştır.

Kökünü bilmiyoruz.

Türkçede *yar*'ın yerine *tüpürük* > *tüfürük* > *tükürük* biçimi geçmiştir. Bk. *tükürük*. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde 'tükürük' olarak kullanılan *silekey, şilekey* biçimlerinin Moğolcadan geldiği açıktır (bk. Ramstedt: KWb 370 b).

Clauson: ED 953 b; ÊSTJa 1989, 134.

yaran *esk.* 'dostlar'

< Far *yārān* 'friends' (*yār*'ın çokluk biçimi). Bk. *yaren*.

Tietze: Pers 157/126.

yardak, yardakçı '(daha çok kötü işlerde) yardımcı'

< Far *yārī-dih* 'who renders help, who aids, assists, abets'.

Dankoff: EÇ-Bitlis 412; EÇ-Glossary 99. Deny (Grammaire 559) yanlışlıkla Türkçe *yardım* ile karşılaştırmıştır. Bk. Doerfer : TMEN 1842.

yaren 'arkadaş, dost'

< Far *yārān* 'a friend; a polite, well-spoken-man; a jovial, agreeable companion' (< : *yār*). Bk. *yaran*.

Tietze: Pers 157/126.

yarka 'büyük piliç'

< Blg *járka* 'büyük piliç'. - Türkçe *kuluçka* da Bulgarcadan alınmıştır. Ancak *piliç*'in Bulgarcadan geldiği yolundaki sav yanlıştır. Bk. *piliç*.

Eren : KCsA 3 : 140 ; TDAY 1958, 15; Tietze: Slav 13/66.

yas 'ölüm veya bir felâketten doğan acı, matem'

~ Az *yas*. - Tkm *yās* 'matem; ölü gömüldükten sonra verilen yemek'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yās* '(alış verişte) zarar; ziyan' olarak geçer. Oğuzcada 'ölüm, yıkım' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *yas* biçimi geçer.

Bilimsel yayınlarda Arapçadan geldiği sıklıkla dile getirilmişse de, Németh'in vurguladığı gibi (Nyr 45 : 214 - 215), Arapçadan alınmış olamaz.

Macarca *gyász* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz : BTLw 80; TESz 1 : 1123; Ligeti : TörK 21, 117). Türkçeden Lakça ve Lezgice gibi Kafkas dillerine de geçmiştir.

Räsänen : V 191 a; Clauson : ED 973 b; ÊSTJa 1989, 150.

yastığaç *yer.* 'üstünde hamur açılan tahta'.

Orta Türkçede *yasgaç* 'yastığaç, hamur tahtası' olarak geçer. *Yasgaç*'ın *yas-* 'yaymak' kökünden *-gaç* ekiyle türetildiği anlaşılıyor. Kâşgarlı Mahmud'a göre *yası yığaç*'tan gelir : *yası yığaç* > *yassı yığaç* > *yastı yığaç* > *yastığaç*. Ancak Clauson'a göre, bu etimoloji yanlıştır.

Bulgarca *jastagàč, estàč* biçimi yerel ağızlardan kalma bir alıntıdır.

Brockelmann: OGM 50. § Räsänen: V 191 a s. v. *jas* ; Clauson: ED 975 a.

yastık 'başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi pamuk, yün veya kuş tüyü gibi şeylerle doldurulmuş küçük minder'

~ Tkm *yassık*. - Nog *yastık*. - KKlp *dastık*. Kara Kalpaklar *köpşik* adını da kullanırlar. - Krg *cazdık, castık*. - TatK *yastık*. Tatarlar *castık* biçimini de kullanırlar. - Alt *yastık*. - Şor *çastık*. - Tar *yastuk*. - Soy *sıttık*. Räsänen'e göre (LTS 187), Yakutçadan alınmıştır. - Yak *sıttık* 'yastık'. Yakutçada baştaki *y-*'nin *s-*'ye dönüşmesi eski bir kuraldır.

Orta Türkçede *yastuk* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yastuk* biçimi kullanılır.

Türkçe *yasta-* '(yastık) dayamak' fiilinden *-k* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor. Yalnız, **yastak* biçiminin ikinci hecesindeki *a*'nın *ı*'ya çevrilmesi açıklanmaya muhtaçtır. Räsänen, Doerfer gibi yazarların *yat-* kökünden *-sık* ekiyle yapıldığı yolundaki savları yanlıştır. Bu sava göre, **yatsık* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda *yastık* biçimini almıştır. Ancak, eski ve yeni diyalektlerde **yatsık* biçimine rastlanmaz.

Soyotlar (Tubalar) yastığa *sırtık* adını verirler. Türkçe *yastık* gibi, bu ad da *sırta-* 'başın altına koymak' fiilinden yapılmıştır. Bu türevin ikinci hecesindeki *a* da *ı*'ya çevrilmiştir.

Çuvaşlar yastığa *śıtar, śătar* adını verirler. Grønbech (Forstudier 95) Çuvaşça *śıtar, śătar* biçimini Yakutça *sıttık* ile birleştirmiştr. Bu birleştirmeyi Paasonen ve Németh de benimsemiştir. Bu adın Türkçe *yat-* (~ Çuvaşça **śıt-*) fiilinden geldiği düşünülebilir. Ancak Çuvaşça *śıtar*'ın Yakutça *sıttık* biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Yakutça *sıttık* biçiminin Yakutça *sıttā-* (~ Türkçe *yasta-*) fiilinden geldiği açıktır.

Kazaklar başın altına konulan ağaca *jastağaş* (< *jastı ağaş* 'yassı ağaç') adını verirler.

Bulgarca *jast"k*, Sırpça *jàstuk* biçimleri Türkçeden alınmıştır.

Grønbech: Forstudier 95; Paasonen: CsSz 135; Bang: Túrán 1918, 291; Németh: NyK ; Eren : DTCFD 8 : 155; Ligeti: NyK 49: 251-252; Brockelmann: OGM 118. § l; Räsänen: LTS 187, 225; V 191 b; Joki: LwSS 119; Dmitriev: Stroj 555; Egorov: ÊS 226; Doerfer : Şiraliev Arm 46; TLT 132; KhalMat 308; OLZ 1971, 9/10, 453-454; Clauson: ED 974.

yaşmak **1.** *esk.* 'kadınların ferace ile birlikte kullandıkları, gözleri açıkta bırakan, ince yüz örtüsü'; **2.** *yer.* 'başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü'

< *yaş-* + *-mak* eki. Eski ve yeni diyalektlerde *yaş-* 'gizlenmek, saklanmak, örtünmek' anlamında kullanılır. Türkçede *-mak* (~ *-mek*) eki fiil köklerinden isim yapımında yaygın olarak geçer.

Türkçeden Arapçaya *yaşmaq* olarak geçmiştir. Belli başlı komşu dillerde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır (Doerfer : TMEN 1864).

Brockelmann: OGM 84. §. Türkçe *yaş-* köküne ilişkin bilgi almak için bk. Clauson: ED 976 b.

yat *esk.* 'kalkan gibi korunma aracı'.

Kökenini bilmiyoruz.

Räsänen: V 192 b.

yava *yer.* 'yitik'. Ağızlarda *yavı, yavu* olarak da geçer.

'Sürüden ayrılan (hayvan)' olarak kullanılan *yava* biçimi dar bir alanda kalmıştır. Bunun gibi, *yav* 'bulunmuş, sahipsiz (hayvan)' biçimi de dar bir alanda kullanılır.

'Dışardan gelip bir yere yerleşen' anlamına gelen *yava* da düşündürücü bir veridir. Eski

Kıpçakçada *yavı* biçiminin 'aslı itibarıyla Türk olmayıp sonradan Türkler arasına katılan' anlamında kullanıldığını biliyoruz.

Yava'nın yanında *yova* da 'bir yere sonradan yerleşen (kimse)' ve 'yabancı' olarak göze çarpar. *Yova* biçimi 'sahipsiz (hayvan)' olarak da kullanılır.

< Far *yāva* 'lost, ruined; vain, foolish, futile, absurd, stupid; men or things whose origin is not known'. Bk. *yave*.

Tietze : Pers 158 / 127; Räsänen : V 193 a.

yavaşa 'huysuz atları yola getirmek için dudaklarına takılan kıskaç'

< Far *labāşa, lavāşa* 'an instrument for holding a horse's lip or nose while shoeing, a farrier's twitch' (<: *lab* 'the lip'). - Farsça *labāşa* (> *lavāşa*)'nın başındaki *l-* Türkçede *y-*'ye çevrilmiştir. Dilimizde buna benzer *l- > y-* örnekleri geçtiğini biliyoruz. Bk. *yoma > yuma*.

Dilimizde yavaşaya *burunduruk* adı da verilir. Bk. *burunduruk*.

Sırpça *javàša* Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 364).

Deny : Principes 111. §.

yave 'saçma, saçma sapan söz'

< Far *yāva* 'lost, ruined; vain, foolish, futile, absurd, stupid; men or things whose origin is not knowm; fictions, foolish expressions'.

Tietze: Pers 158/127; ÊSTJa 1989, 50.

yavşak 'bit yavrusu, sirke'

~ Tkm *yapışak* 'bit'

< *yapış-* + - (*a*)*k* eki. Türkçe *yavşak* biçiminin **yapşak* (< *yapışak*) ara biçiminden geldiği açıktır. **Yapşak* biçimindeki *-p-* sonradan *-v-*'ye çevrilmiştir.

Türkçede bit yavrusuna daha çok *sirke* adı verilir. Bu ad diyalektlerde de yaygın olarak kullanılır. O bakımdan *yavşak* yalnız Oğuz diyalektlerinde kalmıştır.

Räsänen (V 193 a) *yavşak* biçimini bir tür keneye verilen *yavsı* adıyla birleştirmiştir.

Eren: TDAY 1978-1979, 8-9.

yavşan (otu) 'bir, iki veya çok yıllık, otsu veya çalımsı bir bitki (Artemisia)'. Ağızlarda 'özel kokulu, acı, kaynatılıp suyu sıvı olarak içilen bir ot', 'yakacak olarak kullanılan bir ot' ve 'süpürge yapmaya yarayan bir ot' olarak geçer.

~ Az *yovşan* 'pelin'. - Tkm *yovşan* 'ak pelin'. - Bşk *yuşan*. - Nog *yuvsan* 'pelin'. - Kzk *jusan*. - Krg *cūşan* 'bir tür pelin'. - Özb *yovşan* 'deniz pelini'. - Tuv *çaşpan* 'pelin'. Göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluşmuştur: **çapşan* > *çaşpan*. - Hal *ąwşān*.

Orta Türkçeden başlayarak kullanılır: *yabçan, yavçan*. Eski Kıpçakçada da *yavşan* olarak geçer.

Räsänen (V 175 b) **yabı-ş-ğan* biçiminden geldiğini yazmıştır. ÊSTJa (1989, 53-55) biçim ve anlam yönlerinden **yabış-* ~ *yapış-* kökünden yola çıkılmasının düşünülebileceğini dile getirmiştir. Türkçede *yapış-* kökünden türetilmiş birçok bitki adı vardır.

Pritsak (TNSP 40) *yavşan*'ın *yap-ış-çan*'dan geldiğini ortaya atmıştır. İlk bakışta bu görüşün Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgileri doğruladığı düşünülebilir. Ancak Kâşgarlı Mahmud'un *yapçan* biçimini daha çok *-an* ~ *-ğan* modeline bir örnek olarak verdiği göz ardı edilemez. Clauson (ED 872) *yabçan, yavçan* biçiminin yabancı dillerden kalma bir alıntı olduğu olasılığı üzerinde durmuşsa da, bu yolda bir kaynak göstermemiştir. Egorov (ÊS 346) Çuvaşçada peline verilen *erĕm* adının çağdaş diyalektlerde kullanılan *ärem* (Tat, Bşk), *irmen* (Tüm), *ermen* (Krg), *erman* (Özb), *erbän* (Kaça, Koy), *ermene* (Kzk) gibi karşılıkları yanında *yovşan* (Tkm, Az) biçimini de saymıştır. Egorov'un bu birleştirmesi ÊSTJa'da göz ardı edilmiştir. Macarcada

'Artemisia' olarak kullanılan *üröm* sözü eski Türk dillerinden kalma bir alıntıdır. Bk. Ligeti: TörK 47-48. Egorov Macarca *üröm*'den söz etmemiştir. Onun Çuvaşça *erĕm* vb. yanında *yovşan* biçimini sayması yanlıştır. Ramstedt (KWb 480 a) Türkçe *yavşan*'ı Moğolca **cuulan* (< **cawlan*) biçimiyle birleştirmiş, ancak Doerfer (TMEN 1924) bu birleştirmeyi eleştirmiştir.

Farsça *āvīşen* 'Thymus' ve *yuşān* 'yavşan' biçimleriyle Türkçe *yavşan* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Ancak Rubinçik'e borçlu olduğumuz Farsça veriler uzmanların gözünden kaçmıştır.

Türk diyalektlerinden Rusçaya *evšan* olarak geçmiştir (Vasmer : REW).

Eski kaynaklarda yavşana *güyeğü otu* adı verilir.

Zajączkowski: Związki 24-25; Doerfer : CAJ 12 : 308/121; Räsänen: V 175 b; Clauson: ED 872; Eren : TM 19:300.

yaya 1. 'yürüyerek giden kimse'; **2.** 'yürüyerek, yayan'. Türkçede *yayan* **1.** 'yürüyerek'; **2.** 'yaya yürüyen' biçimi de geçer.

~ Nog *yayav*. - KKlp *jayau*. - Kzk *jayau*. - Özb *yayov*. - Hak *çazağ*. - Tuv *çadağ*. - Yak *satī*. - Çuv *śuran*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yadağ, yadağın*). Orta Türkçede *yadağ, yaδağ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *yayağ* biçimi kullanılır.

Çağdaş diyalektlerde eski *-d-*'nin *-y-, -z-, -t-* ve *-r-*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

Yaygın bir inanca göre, Orta Farsça *piyādag* (Yeni Farsça *piyāda*)'dan alınmıştır (Korsch [Korş] : Thomsen Arm 199). Başındaki *pi-* Türkçede düşmüştür. Farsça *biyābān* 'çöl' > Türkçe *yaban* örneğinde olduğu gibi. Korsch'un bu görüşünü Brockelmann da benimsemiştir (OGM 12. § 2. not). Orta Farsça *piyādag* etimolojisine Doerfer de katılmıştır (TMEN 403). Ona göre, Türk ordusunun daha çok süvari (atlı) sınıfından oluştuğu göz önünde tutulursa, Eski Türkçe *yadağ*'ın Farsçadan alınması kültür tarihi bakımından da kolaylıkla anlaşılabilir.

Buna karşılık Eski Türkçe *yadağ* ara sıra Moğolca *yada-* 'nicht können' köküyle de karşılaştırılmıştır (Ramstedt : KSz 16 : 67 ; KWb 213 ; Poppe : UJb 6 : 106; Lautlehre 32). Räsänen (LTS 122) de Türkçe *yadağ*'ı Moğolca *yadağu* 'schwach, arm' biçimiyle birleştirmiştir. Göçebe Türklerin yaşamında atın büyük bir yeri vardı. Yaya kalmak yoksulluk demekti. O açıdan Räsänen'in *yadağ*'ı Moğolca *yadağu* biçimiyle birleştirmesi düşündürücüdür.

Räsänen : LTS 122; V 177 a; Deny : Principes 131; Kałużyński : ME 27; Aalto : StO 46 : 6; UAJb 41 : 327; Egorov : ÊS 219; Golden : Studia Turco-Hungarica 5 : 74-75; Clauson : ED 887 ; Tenişev : ST 2, 1971, 14 (Ortak Altayca **yadağın* > Eski Türkçe *yada*, Çuvaşça *śuran*) ; Tezcan : TDAY 1974, 424 ; ÊSTJa 1989, 68-69.

yayık 'tere yağı çıkarmak için sütün içinde dövüldüğü veya çalkalandığı kap'

~ Tkm *yayık*. Türkmencede daha çok *yanlık* olarak geçer.

Türkçe *yay-* '(yayıkta) dövmek' kökünden geldiği açıktır: *yay* + *-(ı)k*. - Türkçe *yay-* 'dövmek' kökü Türkmencede *yāy-* olarak kalmıştır. Ancak, bu kök diyalektlerde *yaz-* olarak da geçer: TatU *yåz-* '(yayıkta) dövmek'. - TatK *yaz-* '(yayıkta) dövmek'. - Bşk *yåδ-, yåz-* '(yayıkta) dövmek'.

Yerel ağızlarda yayığa *gübü* adı da verilir. Bk. *gübü*. Sartlar *kū* adını kulanırlar.

Eren: Aksoy Arm 87-88; Korkmaz Arm 153; Ligeti: MNy 56: 299. s. 1. not.

yayın 'başı büyük, ağzı geniş, vücudu uzun, iri bir tatlı su balığı'

~ Tkm *yayın*. - Nog *yayın*. - TatK *cayın*. Tatarcada *yayık, cayık* olarak da geçer. - KKlp *jayın*. - Krg *cayın*. - Kzk *jayın*. - Çuv *śuyăn*. Ramstedt : KSz 15 : 145 ; Egorov: ÊS 216; Räsänen: StO 25,1 : 8 ; V 179 b (Tatarca *yayık*'ı ? işaretiyle *yayın*'la birleştirmiştir); ÊSTJa 1989, 80-81.

yayla 1. 'yazın göçülen yüksek ve serin yer'; **2.** 'otlak, yaz otlağı' < *yaylak*. Daha sonra 'plato' anlamını almıştır.

~ Tkm *yayla* 'otlak, çayır'. - TatK *ceyleü*. - Nog *yaylav* 'otlak, çayır'. Nogaylar otlağa *öris* adını da verirler. - KKlp *jaylau* otlak'. Kara Kalpaklar *jaylau* yanında *öris* adını da kullanırlar. - Kzk *jaylau* 'yaz otlağı'. - Krg *caylō* '(dağlık bölgelerde) yaz otlağı'. - Alt, Tel, Kumd *yaylū*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*yaylağ*). Eski Türkçede *yaylağ* yanında *yaylık* biçimi de göze çarpar. Orta Türkçede *yaylağ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise *yaylak* biçimi kullanılır.

< *yayla-* 'yazı geçirmek' + *-ğ, - k* eki. Bk. *kışla*.

Farsça *yaylā, yaylāq* 'summer-quarters' Türkçeden geçmiştir (Doerfer: TMEN 1941). Farsçada *aylāq* 'a summer residence' biçimi de kullanılır.

Diyalektlerde 'otlak' olarak kullanılan *yaylık* (> *caylık*) biçimi *-lık* ekiyle yapılmış bir türevdir.

Deny : Grammaire ; Gabain: AG 52. §; Brockelmann: OGM 77. §; Deny: Principes 131; Räsänen : LTS 122; V 179 a; Dmitriev: Stroj 553: Kononov: GrJaTRP 81, 89; Ligeti: MNy 54:435; Tamura Arm 33; TörK 230; Clauson: ED 981 b; ÊSTJa 1989, 78-79. Doerfer (TMEN 1941) 'yaz' olarak kullanılan *yay*'ın bir türevi olduğunu yazmakla yetinmiştir.

yaz 'yılın, haziranın 21'inde başlayıp eylülün 23'üne değin süren, ilk baharla son bahar arasındaki sıcak mevsimi'

~ Az *yaz* 'ilk bahar'. Azerî alanında 'yaz' olarak *yay* biçimi kullanılır. - Tkm *yaz* 'ilk bahar'. - TatK *yaz* 'ilk bahar'. - Nog *yaz* 'yaz'. Nogaylar ilk bahara *yazlık* adını verirler. - KKlp *jaz* 'yaz'. Kara Kalpaklar 'ilk bahar' olarak *bähär* ve *köklem* adlarını kullanırlar. - Kzk *jaz* 'yaz'. - Krg *caz* 'ilk bahar'. Kırgızlar 'yaz' olarak *cay* biçimini kullanırlar. - Özb *yōz* 'yaz'. - YUyg *yaz* 'yaz; ilk bahar'. - Alt *yas* 'ilk bahar'. Altay Türkleri yaza *yay* adını verirler. Bu ad Teleütçe, Küerikçe gibi diyalektlerde de geçer. - Tar *yaz* 'yaz'. - Tuv *ças* 'ilk bahar'. Tuvalar 'yaz' olarak *çay* biçimini kullanırlar. - Yak *sās* 'ilk bahar'. Yakutlar yaza *sayın* adını verirler. Bu adın *yay*'dan geldiği ve Türkçe *yazın, kışın, güzün* gibi biçimlere benzediği açıktır. - Çuv *śur* 'ilk bahar'. Türkçe *yaz*'ın sonundaki *-z* Çuvaşçada *-r*'ye çevrilmiştir. Türkçe *kız* > Çuvaşça *xĕr*, Türkçe *dokuz* (< *tokuz*) > Çuvaşça *tăxxăr*, Türkçe *sekiz* > Çuvaşça *sakkăr* gibi. Çuvaşçada *śur*'un yanında *śu* (< *yer. śăv*) biçimi de 'yaz' olarak geçer (Egorov : ÊS 215).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Eski Türkçe *yaz* biçiminin 'ilk bahar', *yay* biçiminin ise 'yaz' anlamına geldiği anlaşılıyor. Clauson (ED 982 b), *yaz*'ın başlangıçta 'summer' olarak, daha sonra 'spring' olarak kullanıldığını dile getirmiştir. Yazar, bu görüşünü *yay* maddesinde de seslendirmiştir (ED 980).

Yaz başlangıçta 'summer' anlamına geldiğine göre, *yay*'ın da başlangıçta 'spring' anlamına gelmesi gerekir. Buna göre, Kâşgarlı Mahmud'un *kūz* 'autumn' biçimini bir yerde *yay*'ın antitezi olarak kullanması da bu açıklamayı doğrulayan bir tanıktır. Buna karşılık

yayla- türevinin her zaman 'yazı (bir yerde) geçirmek' anlamında kullanıldığını görüyoruz. Kâşgarlı Mahmut, birçok yerde *yāy*'ı 'winter' anlamına gelen *kış*'ın antitezi olarak 'summer' anlamında kullanmıştır.

Ligeti (TörK 155) *yaz*'ı 'spring', *yay*'ı da 'summer' olarak vermiş, ancak Clauson'un *yaz*'ı 'summer', *yay*'ı da 'spring' olarak değerlendirdiğini de bildirmiştir.

Bazin (SChron 52) Eski Türkçede **yāy* sözünün 'été', **yāz* sözünün de 'printemps' olarak kullanıldığını açık olarak dile getirmiştir. Bazin'in, Clauson'un görüşüne katılmadığı göze çarpıyor. Türk diyalektlerinin bir bölümünde *yaz* ve *yay* sözleri arasında ortaya çıkan karışıklık, ün yapmış birçok dil uzmanının bu sözleri etimolojik açıdan birleştirmesine yol açmıştır (örn. Deny : Boisacq Arm 308-309; Dmitriev : Stroj 553; Kononov : GrJaTRP 108. §). Eski verilerin ve diyalektler arasındaki karşılaştırmaların tanıklığına göre, *yaz* ve *yay* biçimlerinin etimolojik bakımdan birleştirilmesi düşünülemez (bk. Bazin : SChron 52).

Eski Kıpçakçada *yaz* 'ilk bahar' olarak geçer. Clauson'un yazdığı gibi (ED 980), çağdaş diyalektlerde durum bir kat daha karışıktır. Yaşayan diyalektlerde *yāz* olduğu gibi saklanmışsa da, diyalektlerin bir bölümünde unutulmuş, bir bölümünde ise iki sözün anlamları tersine çevrilmiştir. Daha açık bir deyişle, 'summer' olarak kullanılan *yaz*, 'spring' anlamını almış, 'spring' olarak kullanılan *yay* da 'summer' değerini kazanmıştır.

Ramstedt (KWb 272 a) Türkçe *yaz* 'Frühling' biçimini ? işaretiyle Moğolca *naran* 'Sonne' biçimiyle birleştirmiştir. Daha sonra (SKE 15) *yaz*'ı Moğolca *naran* yanında Korece *nal* 'the sun, the day, the weather' biçimiyle birleştirmeyi denemiştir. Räsänen (V 193 a) Ramstedt'in *nal* biçimi yerine Korece *ńerim* 'yaz' biçimini vermiştir. Ligeti (TörK 156) Ramstedt'in ve Räsänen'in etimolojilerini vermekle yetinmiştir. Poppe (Lautlehre 38) Türkçe *yaz*'ı Moğolca *nirai* 'yeni doğmuş, taze, yeni' biçimine bağlamıştır. Bu birleştirme de tartışmaya açıktır. Bk. Doerfer : TMEN 855. Brockelmann (OGM 18. § β) *yaz*'ı 'Sommer', *yay*'ı da 'Frühling' olarak vermiştir.

Bilimsel yayınlarda Türkçe *yaz* biçimi sıklıkla eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *yay* biçimiyle birleştirilmiştir. Türkçede *-z* ve *-z-*'lerin *-y* ve *-y-*'ye çevrildiğini biliyoruz. O açıdan yayınlarda *yayla* türevinin de ara sıra *yaz* kökünden getirildiğine tanık oluyoruz.

Türkçe *yayla* (< : *yay*) türevinin tanıklığına göre, *yay*'ın ülkemizde de kullanıldığı anlaşılıyor.

Türkçeden Farsçaya *yāz* 'the spring' olarak geçmiştir.

Macarcada 'yaz' olarak kullanılan *nyár* biçiminin de eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olduğu sık sık sözlendirilmiştir. Gombocz (BTLw) Macarca *nyár*'ı Türkçe bir alıntı olarak değerlendirmemişti. Ancak Ramstedt, Räsänen, Poppe gibi Mongolist ve Türkologlar *nyár*'ı Türkçe *yaz* biçimiyle birleştirmişlerdir. Clauson (ED 982 b) da Macarca *nyár* biçimini çok eski bir alıntı olarak vermiştir. Son yıllarda Ligeti (TörK 155-156) *nyár* biçimiyle Türkçe *yāz* arasındaki etimolojik bağlantıya ağırlık vermiş, ancak *nyár*'ın başındaki *ny*'nin Macarcada kullanılan eski Türkçe alıntılar açısından "kurala aykırı" bir ses olduğunu saklamamıştır. Ona göre, Macarca *ny* Ön Türkçe (pretörök) *ń* sesinin karşılığı olabilir. Ligeti bu sesin Ugor çağından kalma *nyereg* sözünde de geçtiğini bildirmiştir. Son olarak Ligeti, Türkçe *-z* sesinin karşılığı olarak Macarca *nyár* biçiminde gördüğümüz *-r*'yi de bir Ön Türk diyalektinden

kalma erken bir rotasizm örneği saymıştır. Bazin (SChron 53) Türkçe *yāz* ile Macarca *nyár*'ın antik **ńāŕ* prototipinden gelebileceğinden söz etmiştir.

Ramstedt : KWb 272 a; SKE 159, 162; Egorov : ÊS 219 ; Räsänen : V 193 a ; 179 a; Clauson : ED 982 b; 960; Ligeti : JA 1938, 187; MNy 56 : 301; 59 : 390-391; TörK 22, 155-156; Doerfer : Bombaci Arm 112 ; Kononov : GrJaTRP 108. § ; ÊSTJa 1989, 71, 74 ; Bazin : SChron 49-55 ; Şçerbak : JaS 122/ 168.

yazı 'düz yer, ova'. Anadolu'da yer adı olarak sık sık kullanılır.

~ Tkm *yazı* 'step'. - Nog *yazı* 'step'. - Krg *cazı* **1.** 'yazı, düzlük'; **2.** 'düz'. Kırgızlar *cazı* yanında *cazık* 'düzlük' biçimini de kullanırlar. - Kzk *jazık* 'düzlük'. - Alt, Tel *yazı* 'düz; düzlük, yazı.' - Sag, Şor *çazı* 'step'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *yazı* 'ova, yazı, boş ve açık yer, boşluk, açıklık, alan' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yazı* biçimi saklanmıştır. Türkçe *yaz-* 'yaymak, açmak' kökünden geldiği açıktır. Bu türevde kullanılan *-ı* (~ *-i*) eki birçok örnekte geçer.

Gabain: AG 70; Räsänen: MTS 114; V 194 a; Clauson: ED 984 b; ÊSTJa 1989, 73; Kononov: GrJaTRP 94.

yedi 'altıdan sonra gelen sayının adı'

~ Az *yeddi*. - Tkm *yedi*. - Nog *yeti*. - KKlp *jeti*. - Kzk *jeti*. - Krg *ceti*. - Özb *yetti*. - Bar *yidi*. - Hak *çiti*. - Sag *çetti*. - Alt, Kuğ, Tel, Tub *yetti*. - Tuv *çedi*. - Yak *sättä*. Türkçe *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuraldır. - Çuv *śiççĕ, śiç, śiçĕ*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yeti* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *yeti, yetti, yedi, yeddi* olarak kullanılır.

Clauson'a göre, ortasındaki ünsüzün aslen ikiz olduğu anlaşılıyor (*yetti, yeddi*). Türkçe *iki* (*ikki*) gibi.

Ramstedt'e göre (JSFOu 24,1 : 16-17; Formenlehre 66), Türkçe *ye-* kökünden gelir. Ona göre, *yedi* (ve *altı*) aslen sayı adı olmayıp parmaklara verilen bir addır ("Essfinger"). Hartmann (KSz 1: 155) *yedi*'yi **yet-di* 'es ist fertig, es hat gereicht' olarak açıklamıştır. Munkácsi (KCsA 1: 314) de *yedi*'yi *yet-* kökünden getirmiştir. Hartmann'ın açıklamasını Räsänen (MTS 77-78) de benimsemiştir. Schmidt (MSFOu 67 : 367) Altay dillerinde *altı - on* orasındaki sayı adlarının farklı olduğunu dile getirmiştir.

Németh : Csoma Arm 82 ; Egorov : ÊS 215 ; Räsänen : MTS 76, 77; V 199 a; Clauson : ED 886 a; Doerfer : TMEN 1828; KhalMat 309; Sinor : Raun Arm 328-330; ÊSTJa 1989, 167-168.

Türkçe sayı adlarının kökenine ilişkin açıklamaları Samoyloviç (JaPÇ) toplu olarak gözden geçirmiştir. Bk. *yetmiş*.

yeke 'kayıkta dümeni kullanmak için dümenin baş tarafına takılan ağaç veya demir kol'.

Rumcadan alındığı anlaşılıyor : R (Bizans) οἰάκιον 'tiller'. - İtalyanca (*giaccio, aggiaccio, agghiaccio*) ve Fransızca (*argeau*) gibi dillere de geçmiştir.

Kahane-Tietze: LFL 822.

yel 'havanın yer değiştirmesinden oluşan esinti, rüzgâr'

~ Tkm *yel*. - Nog *yel*. - Bar *yil*. - TatK *cil*. - Bşk *yil, cil*. - Kzk *jel*. - Krg *cel*. - Alt, Tel *yel*. - Tar *yel*. - Şor *çel*. - Hal *yāl*. - Çuv *śil*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yēl* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yel* biçimi kullanılır.

Macarca *szél* biçimi Çuvaş özellikleri taşıyan bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır.

Gombocz : BTLw 182; Ramstedt: Stellung 38:10 (Macarca *szél*'in Türkçeden geldiği yolundaki açıklamaya katılmamıştır. Ona göre, *szél* İran dillerinden alınmıştır); Egorov: ÊS 213; Räsänen: LTS 185; V 195 b; Clauson: ED 916-917; Doerfer : KhalMat 309 (Macarca *szél*'in Türkçeden geldiğini kabul etmemiştir. Ona göre, *szél* öz Macarca bir sözdür); Ligeti: TörK 23-24 (Ramstedt'in görüşünü eleştirdiği gibi, Doerfer'in savını da benimsememiştir); ÊSTJa 1989, 174-176; Kononov: GrJaTRP 92. §.

yelim *esk.* 'tutkal'. Ağızlarda *ilim* 'erik ve kayısı ağıçlarının çıkardığı zamk' olarak geçer. Başındaki *y-* ağızlarda düşmüştür.

~ Tkm *yelim*. - Nog *yelim*. - TatK *yilĕm*. Tatarlar *cilĕm* biçimini de kullanırlar. - KKlp *jelim*. - Kzk *jelim*. - Krg *celim*. - Tar *yelim*. - Alt, Tel *yelim*. - Şor *çelim*. - Yak *silim*. Türkçe *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuraldır. - Çuv *śilĕm*.

Orta Türkçede *yelim* 'tutkal' olarak saklanmıştır. Kumanca ve Kıpçakçada da *yelim* olarak kullanılır.

Türkçede *yelim*'in yerini *tutkal* almıştır. Bk. *tutkal*.

Farsça *yalim, yilim* 'glue' biçimi Türkçeden geçmiştir (Doerfer : TMEN 1889).

Ligeti: AOH 17:24; Egorov : ÊS 213; Räsänen: V 196 a; Clauson : ED 929 a; Eren : TD 1993/2 : 64-65

yelin 'inek, koyun gibi hayvanlarda memenin süt toplanan bölümü, süt torbası'. Türkçede *yelim* biçimi de kullanılır. Ağızlarda dar bir alanda kalmıştır. Eski kaynaklarda *yelin* olarak geçer.

~ Tkm *yelin*. - Nog *yelin*. - Özb *yelin*.- KKlp *jelin*. - Kzk *jelin*. - Krg *celin*. - TatK *cilim*. - Tar *yelin*. - Bar *yilin*. - Yak *silin* > *sirin*. Baştaki *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuraldır. - Çuv *silĕ*.

Kökünü bilmiyoruz. Ancak *alın, bıkın, boyun, burun, karın, taban* gibi *-n* ekiyle türetilmiş organ adlarına benzediği açıktır. Bk. Doerfer : TMEN 2 : 194.

Gombocz (NyK 35 ; 270/61; KSz 13 : 25/62) Türkçe *yelin*'i Moğolca *deleng* biçimiyle birleştirmiştir. Bu birleştirmeye Poppe (KCsA 2 : 67 ; UJb 6 : 105; Lautlehre 22, 76) de katılmıştır.

Teleütçede geçen *telin* biçimi Moğolcadan alınmıştır (Gombocz: Nyr 23: 549; Ramstedt: KWb 86 b; Rassadin: Zaimstvovanija 6).

Bulgar ağızlarında kullanılan *elim* biçimi Türkçeden geçmiştir (Eren : Mirçev Arm 161).

Gombocz: NyK 35: 270; KSz 13 : 25 ; Ramstedt : NyK 42 : 238; KWb 86 b; Poppe: UJb 6 : 105 ; Egorov: ÊS 213; Musaev: LTJa 134-136; Räsänen: V 196 a; Clauson: ED 930 a; ÊSTJa 1989, 180-181; Şçerbak : JaS 123/179.

yelken 'rüzgâr gücünden yararlanmak için geniş bir yüzey oluşturacak biçimde yan yana dikilen ve teknenin direğine takılarak onu yürüten kumaş'

~ Tkm *yelken*. - TatK *cilgen*. - Nog *yelken*. - KKlp *jelkom*. Sonundaki *-kom* eki düşündürücüdür. - Kzk *jelken*. Kazak ağızlarında *jelkem* olarak da geçer.

Türkçede 'rüzgâr' olarak kullanılan *yel*'den geldiği açıktır. Ancak yapı bakımından açıklanmaya muhtaçtır. Dmitriev'e göre (DAN B, 68), *yel*'den *-ken* ekiyle yapılmış bir türevdir. Kahane - Tietze (LFL 8. s.) Türkçe bir türev olduğunu dile getirmekle yetinmişlerdir. Räsänen (V 195 b) de *yel*'in türevleri arasında saymakla kalmıştır. Clauson (ED 928 a, s.v. *yelgin*) *yel* kökünden gelen bir

türev olabileceğini dile getirmiştir. Gadjieva (TAK 177) **yel-* 'esmek' kökünden çıktığını yazmıştır. Sevortyan (AG 313-314) da *yel-* 'esmek' kökünden yola çıkarak *-ken* ekiyle kurulmuş bir türev olduğunu seslendirmiştir. Ancak, daha sonra (ÊSTJa 1980, 181-182) *yelken*'in **yel-* kökünden geldiğinin açık olmadığını itiraf etmiş, Gulyamov'un *yel-ik-* fiilinden *-en* ekiyle türetildiği yolundaki görüşünü benimsemiştir (Gulyamov : Prob 29).

yelloz '(kadın için) ahlâksız, hafifmeşrep, şıllık'.
Kökenini bilmiyoruz.
Räsänen : V 196 b.

yelpaze 'sallandığında küçük bir hava akımı yapan ve özellikle yüzü serinletmeye yarayan, küçük, katlanabilir, taşınabilir araç'. Yerel ağızlarda *yelpeze, yelpize* olarak geçer. Eski kaynaklarda da *yelpeze* ve *yelpize* biçimleri kullanılır.
Tietze'ye göre (WZKM 59-60 : 200), Farsça *bād-bezan* 'a sort of fan' sözünden gelir. Farsça *bād-bezan* biçimindeki *bād* Türkçede *yel*'e çevrilmiş, bu yolla Farsça *bād-bezan* Türkçede *yelpaze* biçimini almıştır. Buna göre, Farsça *bād-bezan* biçiminin sonundaki *-n*'nin Türkçede düştüğü anlaşılıyor. Ancak Tietze'nin *-n* üzerinde durmadığı göze çarpıyor. Bu sesin Türkçede düşmesi, açıklanması gereken bir sorundur. Farsçada *bād-bezan* yanında *bād-wēz, bad-wēzan* biçimleri de geçer. Ancak bu biçimlerin de Türkçe *yelpaze*'yi ses yönünden karşılayamadığı açıktır.
Türkçede yelpazeye *badzen, badzene* (< Far *bād-zan, bād-zana* 'a fan') adları da verilirdi. Bk. Räsänen : V 55 a. Bu adlar Tietze'nin gözünden kaçmıştır. Türkçe *badzen* biçiminde Farsça *bād-zan*'in sonundaki *-n* olduğu gibi kalmıştır.
Räsänen (V 195 b) de Türkçe *yelpaze*'yi *yel* + Far *bādzan* olarak açıklamakla yetinmiş, *-n* üzerinde özel olarak durmamıştır. ÊSTJa'ya göre (1989, 183), Türkçe *yelpaze*, büyük bir olasılıkla Farsça بادبزن biçimi ile Türkçe *yelpi-* kökünün karışması (*contamination*) sonunda ortaya çıkmış bir biçimdir. (Steingass بادبیزن *bād-bezan* 'a sort of fan' biçimini vermiştir.) ÊSTJa'nın bu yolda Räsänen'in etimolojisini benimsediğine tanık oluyoruz. Clauson (ED 920 a) Türkçe ("Osmanlıca") *yelpaze*'yi *yélpi-* kökünün türevleri arasında 'çok bozuk' bir biçim olarak vermiştir. ÊSTJa, Clauson'un görüşü üzerinde durmamıştır.
Eski ve yeni diyalektlerde *yelpi-* (~ *yelbi-, yelbe-, yilbe-, çelbe-*) 'Wind machen, fächeln' olarak geçer (Räsänen : V 196 b; ÊSTJa 1989, 182-183). Bu kökün *-güç, -giç* ekiyle yapılmış birtakım türevleri diyalektlerde 'yelpaze' olarak kullanılır : Özb *yelpigiç ;* YUyg *yelpügüç* vb. Baraba Tatarları yelpazeye *yilbezek* adını verirler. Türkmenler 'yelpaze' olarak *yelpevāç* adını kullandıkları gibi, balık yüzgecine de *yelpezek* adını verirler. Brockelmann'a göre (OGM 107. §), eski kaynaklarda geçen *yelpise* 'Wedel' biçimi *-se* ekiyle türetilmiştir.
Bu örnekler karşısında Türkçe *yelpaze*'nin Farsçadan geldiği yolundaki görüşün düşündürücü bir sav olarak kaldığı açıklık kazanıyor.
Türkçeden komşu dillere de geçmiştir : Blg *elpezè;* Srp *lèpeza* (BER 1 : 493; Skok : EtRj 2 : 289).

yelve **1.** 'bıldırcına benzeyen bir su kuşu'; **2.** 'flurya'. Ağızlarda *yelve* 'çulluğa benzeyen bir kuş' olarak geçer.
~ Az *yəlvə.*
Eski Kıpçakçada da *yelve* biçimi kullanılır.

Farsça *yalva* 'a woodcock; a rail' Türkçeden alınmıştır.

Doerfer: TMEN 1893 ; Räsänen : V 196 b (kökenini vermemiştir); Eren: TD 52 : 771; 1990/1:39.

yemiş 'bitkilerde, çiçeğin döllenmesiyle oluşan ve tohumu taşıyan organ'. Ülkemizin bir bölümünde 'incir' olarak da kullanılır.

~Tkm *iymiş* 'meyve; yemiş'. - Ses bakımından çarpıcı ve düşündürücüdür. Bu biçim Türkçe *çıyan*'ın Türkmencede *içyan*'a çevrilmesine benzer. - Nog *yemiş*. - KKlp *jemis* 'meyve, yemiş'. - Kzk *jemis*. - Krg *cemis*. - Özb *yemiş* 'yemek, yiyecek'. - TatK *cimiş* 'yemiş, meyve'. - Hak *imes* 'tohum; yemiş'. - Tuv *çimis*. - Şor *çimiş*. - Alt *yemiş* 'yemek, yem'. - Çuv *śimĕś* 'yemek, yem; yemiş'.

Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *yemiş* 'meyve' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yemiş* biçimi göze çarpar.

Türkçe *ye-* kökünden geldiği açıktır. Ancak *-miş* ekinin *yemiş* türevindeki rolü açık değildir.

Belli başlı bilimsel yayınlarda *yemiş*'in *-miş* ekiyle türetildiği sıklıkla dile getirilmiştir. Örn. Clauson (ED 938 b), *yemiş*'in *ye-* kökünden geldiğini açıklamışsa da, *-miş*'in az rastlanır (unusual) bir ek olduğunu saklamamıştır. Sözlüğün "Suffixes" bölümünde Clauson, *-mış/-miş* ekinin yalnız *altmış, yetmiş* örneklerinde geçtiğini bildirmekle yetinmiş, *yemiş* örneğini vermemiştir. Räsänen (V 197 a) *yemiş*'in *ye-* kökünden çıktığını yazmış, ancak *-miş* ekinden söz etmemiştir. Ligeti (TörK 231) *yemiş*'in *-ş* ekiyle kurulmuş bir türev olduğunu açıklamıştır (*yem-i-ş*). Clauson'un verdiği *altmış* ve *yetmiş* örneklerinin Çuvaşçada *utmăl* ve *śitmĕl* olarak geçtiğini biliyoruz. Bk. *altmış, yetmiş*. Türkçe *-ş* sesinin Çuvaşçada *-l*'ye dönüşmesi eski bir kuraldır. Örn. Türkçe *gümüş* (< *kümüş*) Çuvaşçada *kĕmĕl*'e çevrilmiştir. Bunun gibi, Türkçe *diş* (< *tiş* < *tış*) de Çuvaşçada *şăl*'a dönüşmüştür. Eski Türkçe *kuyaş* 'güneş' da Çuvaşçada *xĕvel* olarak geçer. Bu örneklere göre, *yemiş*'in de Çuvaşçada *śimĕl* olarak geçmesi gerekirdi. O açıdan *yemiş*'in Çuvaşçada kullanılan *śimĕś* karşılığı düşündürücüdür. Başındaki *ś-* eski Türkçe *y-*'nin karşılığı olarak normaldir. Buna karşılık *-miş* ekinin Çuvaşçada *-mĕś* olarak geçmesi çarpıcıdır.

Çuvaşça *śimĕś* ara sıra Tatarcadan kalma bir alıntı olarak da değerlendirilmiştir.

Eski Çuvaşça yoluyla Macarcaya geçen alıntılarda Türkçe *-ş*'lerin Çuvaşça karşılığı olarak *-l* sesinin geçtiğine tanık oluyoruz: Türkçe *şişek* (< *tişek* < **tışak* <: *tış* 'diş') >> Çuvaşça *şăla* (*şăla pulă*) > Macarca *süllő;* eski Türkçe *tüş* 'kuşluk vakti' > Macarca *dél* 'öğle'. Bu örnekler karşısında Türkçe *yemiş*'in Çuvaşçada *śimeś* olarak kalması düşündürücüdür. Ancak, Ligeti'nin açıkladığı gibi (TörK 16), Çuvaşçada Türkçe *-ş*'lerin *-ś* olarak kaldığı örnekler de vardır. Ne var ki bu durumdan habersiz kaldığı anlaşılan birçok uzmanın, Türkçe *-ş*'lerin Çuvaşçada *-l*'ye çevrildiği yönündeki gözlemden yola çıkarak, Macarcada yemişe verilen *gyümölcs* adının Çuvaşça **yimül* biçiminden geldiğini dile getirdiğini görüyoruz. Bu uzmanların başında Ramstedt gibi bir bilginin yer alması düşündürücüdür. Ramstedt (Stellung 33), Macarca *gyümölcs*'ü Çuvaşça **yimül'* biçimiyle birleştirmekle kalmayarak **yimül*'e bir küçültme eki de getirmiş, Macarca *gyümölcs*'ün **yimül'* + *-ç* biçiminden geldiğini ileri sürmüştür. Onun otoritesine güvenen Türkolog ve Mongolistler, bu açıklamayı sık sık değerlendirmişlerdir. Örn. Poppe, eserlerinde Ramstedt'in bu açıklamasını sıklıkla kullanmıştır.

Róna-Tas (Hungaro-Turcica 169-170) da Macarca *gyümölcs*'teki *-l-*'nin Eski Bulgarca **cemilç*'ten geldiğini vurgulamıştır.

Ancak Ligeti (TörK 84) Ramstedt'in savının yanlış olduğunu açık olarak ortaya koymuştur.

Macarca *gyümölcs* biçimindeki *-l-* ikincil bir sestir (Gombocz: KCsA 1:83). Macarcada buna benzer ikincil *-l-*'lere sık sık rastlanır. Örn. eski Türkçeden kalma bir alıntı olan *ács* (< Türkçe *ağaççı*) sözünün *álcs* biçimindeki *-l-* sesi Macarcada türemiştir. Bunun gibi, Türkçe *beşik*'ten gelen Macarca *bölcső* biçimindeki *-l-* de ikincil bir sestir. O açıdan Macarca *gyümölcs*'ün **yimül* + *-ç* biçiminden geldiği düşünülemez. Daha açık bir deyişle, Macarca *gyümölcs*'teki *-l-*'nin Türkçe *-ş*'nin Çuvaşça karşılığı olduğu yolundaki görüş büsbütün yanlıştır. Gombocz'a göre (KSz 13 : 21), Ana Türkçe **-ş*'nin Türk-Macar ilişkileri döneminde Çuvaşçada *-ş* olarak saklandığı anlaşılıyor.

Macarca *gyümölcs*'ü açıklamak için *gyümőcs* biçiminden yola çıkmak gerektiği açıklık kazanıyor.

Türkçe *yemiş* Moğolcaya *cimis* olarak geçmiştir (Vladimirtsov : TurÊl 19; Ligeti : I. OK 261). Moğolcada başlangıçta *cimiş* olarak geçmesi Türçeden kalma bir alıntı olduğuna açık bir tanıktır. Damdinov (Sanjeev Arm 52) *yemiş*'i Türk ve Moğol dillerinde ortak olarak kullanılan bitki ve yemiş adları arasında saymıştır. Bk. Tatarintsev : Vlijanie 24.

Türkçeden Arapçaya da geçmiştir: Ar (Suriye) *yamîş* 'fruit'. Bulgarca *emìš* biçimi de Türkçeden alınmıştır (BER 1: 496).

Karaçay ve Balkarlar yemişe *köget* adını verirler. Bk. Musaev: LTJa 251.

Gombocz: BTLw 90; MNy 13: 100-101; KCsA 1:83; Ramstedt: Stellung 33; Munkácsi: MSFOu 68: 288. s. 1. not; Räsänen: TLT 48; LTS 180; MTS 107, 137; V 197 a; Németh: KCsA 1. Ergänzungsband 524 ; Benzing : PhTF 1:711; Şçerbak : Očerki (İmja) 169; Vvedenie 141. Bárczi : Studia Turcica 45; Pritsak: Fürstenliste 60; Ligeti: MNy 54 : 450; 56: 302. s. 1. not; 74: 265-274; 81:10; CAJ 24 : 239-247; AOH 38 : 18-19; TörK 17, 84, 231; Doerfer: TMEN 1898; TDAY 1975-1976, 35 ; Egorov: ÊS 214; Eren: TDAY 1972, 256 ; Róna-Tas: AOH 37 : 429-430; ResAltL 208; Musaev: LTJa 246-251; Clauson: ED 938 b; Sevortyan : ÊSTJa 1974, 334-335 ; Miller : Róna-Tas Arm 141; Bk. *yemişen*.

yemişen *yer.* 'alıç (Crataegus monogyna)'. Ağızlarda *yemişgen, yemişken* biçimi de kullanılır.

~ Az *yemişan* 'ak diken'. - Tkm *yer. yemşan* 'kırmızı yemişleri olan, *alıç* türüne bağlı bir bitki'. Türkmencede *alıç* 'Crataegus, C. oxycantha et monogyna' olarak kullanılır.

Çağataycada *yemişen* biçimi geçer. Clauson (ED 939 a), Senglâh'a dayanarak *yemişen*'i 'a redcoloured fruit like a wild cherry (*ālū bālū*)' called in Pe. *gūmaç* (?) and in Ar. *zaʿrur* ('medlar')' diye açıklamıştır. Ligeti, Clauson'un verdiği Farsça *gūmaç* (?) biçimini *kūhic* 'the Oxyacanth-fruit; a bramble' diye düzeltmiştir.

Orta Türkçede *yemşēn* biçimi kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *yemşēn* "Kıpçak ülkesinde yetişen yabanî bir yemişe verilen bir ad"dır.

Clauson'a göre, *yemşēn* Türkçe *yemiş*'ten yapılmış "kural dışı" ("unusual") bir türevdir. Yazarın Anadolu Türkçesinde (ve Türkmencede) yaşayan *yemişen* biçiminden habersiz kaldığı göze çarpıyor.

Németh (KCsA 3 : 109) *yemişen*'in *-n* ekiyle kurulduğunu açıklamıştır. Brockelmann (OGM 92. § d) da Kıpçakça *yimşen*'in *yemiş*'ten geldiğini yazmıştır. Ligeti (MNy 75:273) de *yemişen*'in *-n* ekiyle kurulduğunu

açıklamıştır (*yemiş* + *-(e)n*). Bk. Ligeti : TörK 231. Türkçede buna benzer *-n* ekleri vardır. Ligeti, Brockelmann'ın gramerinde (125. §) verilen örnekleri de değerlendirmiş, ancak Clauson'un, *yemşen*'in "kural dışı" bir türev olduğu yolundaki yargısını göz ardı etmiştir. Räsänen (MTS 107) de *yemişen*'i *-n* ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir.

Ligeti'ye göre, Macarca *gyümölcsény* 'Crataegus' eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır. Bu alıntının Türkçe karşılığı olarak da Ligeti *yemişen* 'Crataegus: C. oxyacantha ve C. monogyna' biçimini göstermiştir (MNy 75: 273; CAJ 24 : 242 - 243).

ÊSTJa'nın Türkçe *yemişen*'i *yavşan* biçimiyle karıştırdığı göze çarpıyor (ÊSTJa 1989, 53-55). Bk. *yavşan*.

Türkçe *yemişen* Bulgarcaya *emišen* olarak geçmiştir (Eren: Mirçev Arm 161-162).

Radloff, Türkçede *dunul* طوكل sözünün 'Crataegus' olarak kullanıldığını yazmıştır. T. Baytop'un Türkçe Bitki Adları Sözlüğü'nde buna benzer bir sözün geçmemesi düşündürücüdür.

yen 'giysi kolu'

~ Tkm *yeŋ*. - TatK *jiŋ*. - Bşk *yiŋ* . - Nog *yeŋ*. - Krg *ceŋ*. - Alt, Tar *yeŋ*. - Özb *yeŋ*. - Tuv *çeŋ*. - Yak *siex*. - Çuv *śană*. Türkçe *y-*'nin Çuvaşçada *ś*'ye çevrilmesi kuraldır.

Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*yeŋ*). Eski Kıpçakçada da *yeŋ* olarak geçer.

Kökünü bilmiyoruz.

Türkçeden Farsçaya da geçmiştir (Doerfer: TMEN 1904).

Räsänen: LTS 200; V 197 b; Egorov: ÊS 202; Clauson: ED 940 b; Doerfer: TMEN 1904 ; ÊSTJa 1989, 186-187.

yeniçeri bk. *çeri*.

yer **1.** 'bir şeyin, bir kimsenin kapladığı boşluk, mahal, mekân'; **2.** 'ayakla basılan taban'; **3.** 'yaşanılan, oturulan şehir, kasaba, mahalle'; **4.** 'ülke, bölge'; **5.** 'görev, makam'; **6.** 'herhangi bir şeye, bir işe ayrılmış bölüm veya alan'; **7.** 'üzerine yapı kurulmaya veya ekime elverişli toprak parçası'; **8.** 'toprak'

~ Tkm *yer*. - TatK *yir, cir*. - Nog *yer*. - KKlp *jer*. - Kzk *jer*. - Krg *cer*. - Alt, Tel *yer*. - Şor *çer*. - Hal *yer*. - Tuv *çer*. - Yak *sir*. Türkçe *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye dönüşmesi kuraldır. - Çuv *śĕr*. Türkçe *y-*'nin Çuvaşçada *ś*'ye çevrildiğini biliyoruz.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Eski Türkçede *yer* biçimi yaygın olarak geçer. Orta Türkçede de *yer* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *yer* biçimi göze çarpar.

Kökünü bilmiyoruz.

Kürtçede *yer* olarak kullanılır. Sinor'a göre (Poppe Arm [2] 329-335), *Pusztaszer* (Macaristan) adının ikinci bölümünde geçen *szer* biçimi Türkçe *yer*'den kalma bir alıntıdır. Clauson'un bu birleştirmeyi olduğu gibi benimsediği göze çarpıyor.

Doerfer: TMEN N 181 = 2126 ; Räsänen: V 198 a; Clauson: ED 954; Kho : MSFOu 158:140; ÊSTJa 1989, 191-192.

yetmiş 'altmış dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Az *yetmiş*. - Tkm *yetmiş*. - TatK *citmiş*. - Kzk *jetpis*. Kazakçada *altmış*'taki *-m-* de *-p-*'ye çevrilmiştir: *alpıs*. - Krg *cetimiş*. Kırgızcada *cetmiş* biçimi de kullanılır. - KKlp *jetpis*. - Blk *cetmiş*. Balkarcada *üç cıyırma bla on* ('üç yirmi ile on') adı da kullanılır. - Nog *yetpis*. - Çuv *śitmĕl*. Türkçe *-ş*'nin Çuvaşçada *-l*'ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

Eski yazıtlardan başlayarak *yetmiş* olarak geçer. Sibirya diyalektlerinde (ve Sarı Uygurcada) *yetmiş* yerine *yeti on* adı kullanılır: Alt *yetten*. - Kaça *yetton*. - Hak *çeton*. - Tuv *çeden*. - SUyg *yeton, ceton*. - Yak *sättä uon*.

< *yeti* '7' + *miş*.

İkinci bölümünde geçen *miş*'in '10' değerini bildirdiği açıktır. Türkçe *altmış* sayı adındaki *mış* gibi. Bk. *altmış*.

Türkçeden Tacikçeye de geçmiştir (Doerfer : TLT 138).

Necip Asım : TM 2 : 392 (*-miş*'i "çokluk eki" olarak değerlendirmiştir) ; Ramstedt : JSFOu 24,1: 16; Hartmann : KSz 1 : 155 (*yetmiş*'i *yet-* kökünden getirmiştir : *yet-miş* 'es ist fertig') ; Németh: NyK 47: 82; Csoma Arm 82; Räsänen: MTS 76, 80, 137; Eren: TDAY 1972, 257 ; Clauson : Studies 150 (... *-mış/-miş*... a very old suffix for "ten"); ED 891 b; "Suffixes" bölümüne göre, yalnız *altmış, yétmiş*'te "a common Conjugational Suff." olarak geçer. Ligeti: MNy 74: 266-267; Menges: Introduction 98; Bazin: SChron 74 ; ÊSTJa 1989, 194-195. *-mış , -miş* eki için bk. Bang: Túrán 1918, 525. s. 22. not; Samoyloviç : Jazykovednye problemy po čislitel'nym. Leningrad 1927. 146, 150, 151-153.

yılkı 'at sürüsü'. Ağızlarda *ılkı* biçimi de geçer.

~ Tkm *yılkı* 'at sürüsü'. - Az *ilxı* 'at sürüsü'. - Nog *yılkı*. - Blk *cılkı*. - TatK *cılkı*. - KKlp *jılkı* 'at'. - Kzk *jılkı* 'at' - Krg *cılkı* 'at'. - Özb *yilki*. - Alt, Tel *yılkı* 'at sürüsü'. - Kzl *yılgı* 'at'. - Şor, Sag *çılgı* 'at sürüsü'. - Tuv *çılgı* 'at sürüsü'. - Yak *sılgı* 'at'. Türkçe *y-*' nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi eski bir ses kuralıdır.

Eski Türkçede *yılkı* 'davar; at' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *yılkı* 'hayvan, hayvan sürüsü, yılkı' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *yılkı* 'hayvan' anlamına gelir. Ancak 'at' olarak da geçer.

Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyor. Bazin'e göre (SChron 68), *yılkı (yıl-kı)* 'de l'année' olarak başlangıçta 'bétail né dans l'année' anlamında kullanılmış, daha sonra genel olarak 'gros bétail' ve özel olarak 'manade de chevaux' değerini kazanmıştır. Türkçe *yılkı*'nın, *yıl* sözünün *-kı* ekiyle yapılmış bir türevi olduğunu Räsänen (V 200-201) de dile getirmiştir. Clauson'un da bu görüşe katıldığı anlaşılıyor (ED 925-926). ÊSTJa (1989, 281-282) bu görüşü anlam bakımından *yılsığ* 'zengin, varlıklı' gibi türevlerle dolaylı olarak desteklemek istemiş, Räsänen'in, 'sürü' anlamına gelen *tabun* sözünün Moğolca *tabun* 'beş' biçiminden geldiği yolundaki açıklamasını da göz ardı etmemiştir (V 453 a). Şçerbak (İRLTJa 84-85), *yılkı*'nın başlangıçta 'sürü' anlamına geldiğini düşünmüş, daha sonra 'at' değerini kazandığını söylemiştir. Buna dayanarak Vámbéry' nin, *yılkı*'nın *yıl-* 'toplamak, birleştirmek' kökünden geldiği yolundaki savını ilginç bulduğunu saklamamıştır. Habiçev (Slovoobrazovanie 6) de bu görüşe katılmıştır. Doerfer (TMEN 658) de buna benzer bir görüş dile getirmiştir. Bk. Doerfer: TMEN 164; KhalMat 310. ÊSTJa (1989, 281-282) bellli başlı açıklamaları özetlemekle yetinmiştir.

Türkçeden Farsça, Kürtçe gibi dillere geçmiştir (Doerfer: TMEN 658). Kafkas dillerinde de yaygın olarak kullanılır.

Räsänen: LTS 234.

yıltar bk. *ıltar*.

yirmi < yiğirmi 'on dokuzdan sonra gelen sayının adı'

~ Az *iyirmi*. - Tkm *yigrimi*. - Özb *yigirma*. - Krg *cıyırma, cığırma*. - Kzk *jıyırma*. - KKlp *jigirma*. - Nog *yırma*. - Blk *cıyırma*. - Alt *yïrme*. - Şor *çegirbe*. - Kuğ *yegerbe*. - Küer *yigirbe*. - Hak *çibirgi*. Hakasça *çibirgi* biçiminin göçüşmeli (*métathétique*) bir biçim olduğu anlaşılıyor: **çigirbi > çibirgi*. - Yak

sürbä. Türkçe *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuraldır. - Çuv *śirĕm*.

Eski Türkçeden beri kullanıldığını biliyoruz (*yigirmi*). Orta Türkçede *yigirme, yigirmi* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yegirmi* biçimi kullanılır.

Bu verilere göre, *yirmi* (< *yigirmi, yigirme*) adının birleşik bir ad olduğu anlaşılıyor. Birinci bölümünde *iki (~ikki)* sayısının saklandığı düşünülebilir. Bk. Ramstedt : KSz 16 : 71. İkinci bölümünde ise '10' anlamına gelen bir sayı adının kullanıldığı tahmin edilebilir. Türkçe *altı on* '60', *yeti on* '70', *sekiz on* (> *seksen*) '80', *tokuz on* (> *doksan*) '90' adlarında olduğu gibi. Türkçe *altmış* '60' ve *yetmiş* '70' adlarının ikinci bölümünde de '10' değerinde bir adın saklandığını biliyoruz. Bk. *altmış, yetmiş*. Bu örnekleri göz önüne alan Ramstedt (JSFOu 24 : 21) *yigirmi* adının Türkçe *iki* '2' ve Moğolca *arban* '10' adlarının birleşmesi sonunda oluştuğunu ileri sürmüştür. Ancak, *iki* (*~ikki*) adı eski ve yeni diyalektlerde *iki* (*~ikki*) olarak geçer. Bu adın *yiki* (veya *yikki*) biçimine rastlanmaz. Buna karşılık çağdaş diyalektlerde ve özellikle Yakutça ve Çuvaşçada kullanılan biçimler, *yirmi*'nin başındaki *y-* sesinin eskiliğine açık bir tanıktır. O bakımdan Ramstedt'in açıklaması ses yönünden tartışmaya açıktır. Ancak Ramstedt'in açıklaması bilim çevrelerinde bir süre benimsenmiştir. Örn. Németh (HonfKial 263) bu açıklamayı doğrulamaya çalışmıştır. Bk. Németh: Nyr 42:241-242. Daha sonra Ramstedt (Formenlehre 65) Türkçe *yigirmi*'yi ~ Moğolca *ǰirin* 'zwei', 'beide', 'ein Paar' biçimine bağlamış, *ǰirmesün* 'schwanger' biçiminin de *ǰiirim*'den türediğini açıklamıştır. Buna göre, *ǰigirme*'nin *jigür-* ~ *ǰigir-* 'verdoppeln' fiilinden kalma bir nominal biçim olarak değerlendirilmesi gerekir. Bk. Ramstedt : Togan Arm 227-230.

Türk diyalektlerinde *on*'la yapılmış sayı adları büyük bir yer tutar. Türkçe *seksen* (< *sekiz on*) ve *doksan* (< *dokuz on*) gibi. Bk. *on*. Türkçe *altmış* ve *yetmiş* gibi sayı adlarının da *mış ~ miş* ile oluşturulduğu açıktır. Bu adlarda gördüğümüz *mış ~ miş*'in 'on' değerinde olduğu anlaşılıyor. Bk. *altmış, yetmiş*.

Sarı Uygurlar yirmiye *işkon* adını verirler. Bu adın *işki on*'dan geldiği daha ilk bakışta anlaşılıyor. Sarı Uygarcada *iki* yerine *işki* biçimi kullanılır. Sarı Uygurca *işki* biçimindeki *-ş-* sonradan türemiştir. Türkçe *it* ~ Sarı Uygurca *işt* örneğinde olduğu gibi Bk. Malov: Marr Arm 271-277. Ancak diyalektlerde yapı bakımından farklı birtakım sayı adları da vardır. Türkçe *otuz, kırk, elli* gibi.

Özbekçeden Tacikçeye *yigirma* olarak geçmiştir (Doerfer:TLT 140).

Bang : Túrán 1918, 527 ; Räsänen : MTS 76, 79; Bazin : SChron 73, 74; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 79.

yobaz 'kaba, kaba saba (kimse)'. Yazı dilinde daha çok 'kaba sofu' olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz.

yoğurt 'maya katılarak koyulaştırılmış süt'

~ Tkm *yoğurt*. Türkmenler *katık* adını da kullanırlar. - Nog *yuvırt*. - Krg *cürat*. - Sag *çört*. - Yak *suorat*. Baştaki *y-*'nin Yakutçada *s-*' ye çevrilmesi eski bir kuraldır.

Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *yuğrut* olarak geçer. Kumancada *yuğurt* biçiminin kullanıldığı anlaşılıyor. Buna karşılık Kıpçakçada *yağurt* (ve *yuğurt*) biçimi göze çarpar. Doerfer'e göre (TMEN 952), Kıpçakça *yağurt* biçiminin oluşmasında *yağ*'ın baskısı göz ardı edilemez.

Türkçe *yuğur-* kökünden geldiği anlaşılıyor: *yuğur* - + *-t* eki.

Türkçe *yoğurt* türevinde gördüğümüz *-t* ekinin süt ürünlerinde sıklıkla geçtiğine tanık oluyoruz: Orta Türkçe *suğut* 'kesilmiş sütten yapılan peynir' (< : *suğ-*) (Brockelmann: OGM 117. §; Räsänen: V 425 a; Clauson: ED 806 b); Türkçe *kurut* 'kurutulmuş süt ürünü'; Kazakça *ırkıt* 'die Buttermilch'; Kazakça *şubat* 'deve sütünden yapılmış kımız'; Eski Kıpçakça *çığıt* 'peynir', Çuvaşça *çıkıt* (> Macarca *sajt*). Ancak Kıpçak alanında kullanılan *çığıt*'ın Osetçeden geldiği sık sık dile getirilmiştir (Osetçe *cyxt* 'peynir'). Bk. Abaev : ÊS 3 : 197 ; Ligeti : TörK 129.

Türkçe bir alıntı olarak Avrupa dillerinde de yaygın olarak kullanılır. İng *yogurt;* Fr *yogourt;* İsp *yogurt;* Alm *Joghurt;* Mac *joghurt;* Srp *jògurt;* Blg *jogurt,* Rus *jugurt.*

Türkçe *yoğurt*'un Rumence *urda* 'yağı alınmış sütten yapılan peynir' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır.

Dmitriev : DAN 1929, 92; Brockelmann: OGM 117. §; Doerfer : TMEN 1866 ; Räsänen: V 205 a; Clauson: ED 905 b (Yakutça *suorat* biçimini saymamıştır); Musaev : LTJa 347 ; Dobrodomov: Tİ 112-125 (özellikle 117-118) ; Eren : AOH 30 : 142-143 ; Dördüncü Milletlerarası Yemek Kongresi (bildiri).

yok[2] *yer.* 'kalıntı, bulaşık'

~ Tkm *yok* 'yemek artığı'. - Krg *cuk* 'yapışmış herhangi bir şey (örn. yemek artığı)'.

Orta Türkçede *yok* 'çanak bulaşığı' olarak geçer.

< *yo-* ~ *yu-* 'yapışmak' + *-k* eki.

Clauson : ED 895 a; Kononov: GrJaTRP 80. §; ÊSTJa 1989, 211; Doerfer : Bombaci Arm 112.

yokuş 'yükselerek devam eden yol'. Ağızlarda *yokuç* olarak da geçer. Bu biçimde *-ş* eki *-ç*'ye çevrilmiştir. Türkçe *salaş* (< Macarca *szállás*) > *salaç* örneğinde olduğu gibi.

Eski Kıpçakçada *yokuş* 'yüksek yer' olarak geçer.

Kökü Orta Türkçede saklanmıştır : *yok yer* 'yokuş yer' (Clauson: ED 896 a). Türkçe *yokuş* biçiminin sorundaki *-ş* seyrek olarak kullanılan bir ektir.

Lezgiceye *yuxuş* (< Azerî) olarak geçmiştir. Németh: Túrán 1918, 250-251; Bang: Turcica 290-291; Dmitriev: Stroj 129; Brockelmann: OGM 115. § ; Räsänen: MTS 112; V 205 b s.v. **jok, *yoγ* ; Kononov : Vladimirtsov Arm 176. s. 10. not; ÊSTJa 1989, 215.

yolak *yer.* 'keçi yolu, küçük geçit'

< *yol* + *-(a)k* küçültme eki. Yapı bakımından *gölek* 'küçük su birikintisi, gölcük' türevine benzer. Bk. *gölek.*

Brockelmann: OGM 64. § d; ÊSTJa 1989, 219.

yoma > yuma 'kalın halat'

< R **λύγωμα* 'rope'. Baştaki λ-Türkçede *y-*'ye dönüşmüştür.

Kahane-Tietze: LFL 804.

yona 'keçeden yapılmış küçük teğelti, belleme'

~ Tkm *yōna* 'keçeden yapılmış belleme'. - KKlp *jona* 'teğelti'. - Kzk *jona* 'eyer altına gelmek üzere atın sırtına vurulan dört köşe küçük keçe örtü'. - Alt, Tel *yonok* 'at takımı, koşum'. - Tuv *çonok* 'belleme'.

Orta Türkçede *yonak* 'semerin altına konan keçe, belleme' olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada ise *yona* olarak geçer.

Türkçe *yon* 'bel, sırt' kökünden geldiği anlaşılıyor. Bu kök bu gün Kırgızca, Kara Kalpakça gibi diyalektlerde *con* (< *yon*) 'bel, arka, sırt' olarak saklanmıştır. Bk. *belleme.*

Türkçe *yona* biçiminin sonundaki *a* bir ektir. Türkçe *buğur* 'erkek deve' yanında kullanılan *buğra* biçimindeki *a* gibi. Bk. *buğur.* Buna karşılık *yonak* (> *yonok*) biçiminin sonundaki *-k* bir küçültme ekidir.

Türk diyalektlerinin büyük bir bölümünde *yona* yerine *tokum* adı kullanılır: Alt, Tel, Şor, Kzk, Krg, Tar, Türkî *tokum*. - Alt, Tel, Şor *tokım*. - KKlp *tokım*. - Özb *tokim*. - Bşk *tukım*. Bu adın Moğolcadan alındığı anlaşılıyor (Doerfer: TMEN 142).

Räsänen : V 211 a (Türkçe *yunt, yont* 'at' sözüne gönderme yapmakla yetinmiştir). Muhamedova'nın, *yona*'nın Farsçadan alındığı yolundaki savı yanlıştır (MSFOu 158: 191). ÊSTJa (1989, 222-223) eski açıklamaları özetlemekle kalmıştır.

Farsça *yūn* 'a felt or wollen saddle-cloth' biçimi Türk diyalektlerinden alınmıştır (ÊSTJa 1989, 223). Bk. Doerfer : TMEN 1931 ; Monchi-zadeh : Xurāsān 526.

yonca 'çayırlarda yetişen üç yapraklı bir yem bitkisi'

~ Az *yonca*. - Tkm *yorunca*. - KKlp *joŋışka*. - Kzk *joŋırışka, joŋışka*. - Krg *coŋguçka*. - Özb *yonğiçka*.

Eski Türkçede *yorunçğa* olarak kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Orta Türkçede *yorınçğa* biçimi geçer. Oğuzlar ise *yorınca* biçimini kullanırlar.

Kökünü açık olarak bilmiyoruz. Bitki (ve hayvan) adlarında kullanılan *-nçğa* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor. Türkçe *yonca* biçiminin *yorınca*'dan geldiği açıktır. Bu biçimde *-r-* düşmüştür.

Nogaylar yabanî yoncaya *kulınot* (< *kulın* 'tay' + *ot*) adını verirler. Bunun gibi, Farsçada da *asbist* (*aspist*) ve *ispist* (*~sipist*) adı 'yonca' olarak kullanılır. Bu adın *asb* (~ *asp*) 'at' sözünden geldiği anlaşılıyor. Buna göre, *yonca* adının ilk bakışta Türkçe *yont* (~ *yunt*) 'at, at sürüsü ' sözüyle birleştirilmesi kolaydır. Ancak, eski *yorınçğa* biçimi göz önüne alınırsa, bu birleştirmenin sağlam bir dayanaktan yoksun olduğu anlaşılır. Fala bakmak için kullanılan bir bitki olduğuna göre, *yor-* kökünden geldiği de bilimsel yayınlarda ara sıra dile getirilmiştir. Ancak, bu düşünce de tartışmaya açıktır.

Anadolu ağızlarında yabanî yoncaya *korunga, tirfil, üçgül* gibi birtakım adlar verilir. Bk. *korunga, tirfil, üçgül*.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir : (Doerfer: TMEN 1932). Tacikçe *yonuşqa, yoŋyuşqa, yoŋyuçqa, yoruşqa* (Doerfer : TLT 159) Özbekçeden alınmıştır. Rus diyalektlerinde geçtiğini de biliyoruz.

Bang: Túrán 1918, 528. s. 30. not; Laufer: Sino-Iranica 209. s. 5. not, 214-215; T'oung Pao 17: 500-501; Eren: NyK 51:370; Menges: The Igor' Tale 74. s. 194. not; Brockelmann: OGM 25, 49 ve 94. § c; Ligeti: AOH 4:111. s. 32. not; Doerfer: TMEN 1932 ; TLT 159; Räsänen: V 207; Clauson: TDAY 1966, 7; ED 971 a; Borovkov : LL 111 ; ÊSTJa 1989, 227-229.

yont bk. *yunt*.

yortu 'Hristiyan bayramı'

< R γιορτή 'yortu, resmî tatil günü, şenlik, donanma'.

Meyer: TürkSt 67.

yosma 'şen, güzel, fettan (genç kadın)'.

Kökünü bilmiyoruz.

yörep bk. *verev*

yulaf 'en çok hayvan yemi olarak yetiştirilen bir bitki (Avena sativa)'. Ağızlarda *ılaf* olarak da geçer.

Tzitzilis'e göre (GrLw 3), Rumcadan alınmıştır : R *yer.* 'γιλώπ', γιλάφ' (αἰγιλώπιον < αἰγίλωψ 'eine Hafenart' küçültmesi). ÊSTJa (1989, 245) birinci bölümünü Farsçada arpaya verilen *cau* adıyla birleştirmiş, ikinci bölümünü ise Arapçadan kalma Farsça *alaf* 'ot, yem' biçiminden getirmiştir. Räsänen (V/210) *yulaf* biçimini saymakla

yetinmiş, Dmitrieva (ST 2, 1975, 23) ise Ermeniceden alındığını yazmıştır. Ancak Dankoff (ALT) *yulaf*'ı vermemiştir.

Türk diyalektlerinde yulafa *sulu, sula* adı verilir (Çuv *sĕlĕ*). Bu ad Sölkupçaya da geçmiştir (Márk: Néprajz és Nyelvtudomány 19-20 : 252). Bk. Abaev : ÊS 3 : 194-195.

yular 'hayvanın başlığına veya tasmasına bağlanan ip'

~ Tuv *çular*. Tuvalar *dın* adını da kullanırlar. - Yak *sular*. Baştaki *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi eski bir ses kuralıdır.

~ OT *yular*. Orta Türkçede *yular* yanında *örk, tin* gibi birtakım adlar da kullanılır. Eski Kıpçakçada da *yular* olarak geçer.

Diyalektlerde *yular*'ın yerini *nokta* sözü almıştır: Az *noxta* 'yular, dizgin'. - Tkm *nogta* 'yular'. - Nog *nokta*. - Kzk *nokta*. - Krg *nokto*. - TatK *nukta*. - Şor, Sag *nokta*. - Çuv *năxta*. Bu söz Moğolcadan alınmıştır (Moğ *noğtu*). Moğolca *noğtu*'nun Çinceden geldiği anlaşılıyor (Ramstedt : FUF 12 : 157). Bk. Doerfer: TMEN 384; Poppe : Németh Arm 336; Egorov: ÊS 138; Eren : TDAY 1953, 173 ; Räsänen : V 354 b; Ligeti: TörK 243; Róna-Tas: Néprajz és Nyelvtudomány 17-18 : 129; ResAltL 204.

Bulgarca *julár*, Sırpça *jùlar, ùlar* biçimleri Türkçeden alınmıştır (Miklosich: TE 1: 83; Škaljić : Turc 374). Osetçeye de geçmiştir (Abaev ÊS 1: 404).

Kökünü bilmiyoruz. Ramstedt (KWb 114 b) Moğolca *jiluğa* 'Zügel' biçimiyle birleştirmiştir. Ramstedt'in birleştirmesine Poppe (Lautlehre 23) de katılmıştır. Doerfer (TMEN 164) Ramstedt'in birleştirmesini vermekle yetinmiştir. Räsänen (V 210 a) de Ramstedt'in birleştirmesini benimsemiş, *yular* yanında (? işaretiyle) Türkçe *yultar* biçimini de saymıştır. Ancak, *yultar*'ın Rumca bir alıntı olduğu Räsänen'in gözünden kaçmıştır. Bk. *yultar*. Škaljić (Turc 374) yanlışlıkla *yular*'ın Rumcadan geldiğini yazmıştır (R *eulēra*). Bk. Bang: KOsm 3: 39. s. 2. not; Doerfer: TMEN 164; Clauson: ED 932 a; CAJ 10: 163; Eren : TD 31 : 182; 56 : 290-291 ; ÊSTJa 1989, 244-245.

yultar < **ıltar** *yer.* 'köpeklerin boynuna takılan çivili tasma'. Yerel ağızlarda *yıltar, hıltar* olarak da geçer.

< R λητάρι 'Strick'. Türkçede *ıltar* yanında kullanılan *yultar* (< *yıltar*)'ın başındaki y-, *yular*'ın analojik baskısı sonunda oluşmuştur. Bunun gibi, *hıltar*'ın başındaki *h-* de ikincil bir sestir.

Tietze: Gr (2) 378/328. Räsänen (V 210 a) *yultar*'ı yanlışlıkla *yular* ile birleştirmiştir. ÊSTJa (1989, 244-245) *yular* yanında *yıltar* ve *yultar* biçimlerini de saymıştır. Ayrıca, diyalektlerde kullanılan *cılav*'ın kökünden söz ederken (41-42) *yıltar* ve *yultar*'ı da vermiştir. Ancak Levitskaya, *ıltar* ve *yıltar*'ın Rumcadan geldiğini eklemiştir.

yuma bk. *yoma*.

yumruk **1.** 'parmakların kapanmasıyla elin aldığı biçim'; **2.** 'elin bu biçimiyle yapılan vuruş'

~ Az *yumruğ, yer. dumrux*. - Tkm *yumrık, yumırdık*. - Nog *yumırık*. Nogaycada *yudırık* biçimi de geçer. - Çuv *śămăr*.

Horasan Türkçesinde *yumurdux* olarak kullanılır (Doerfer: TDAY 1977, 177, 181).

Brockelmann (OGM 105§) *-ruk* ekiyle yapılmış bir türev olarak açıklamış, *yumru* 'rund' biçimiyle karşılaştırmıştır.

Ramstedt (SKE 43) *yumruk* ve *yumru* 'round' biçimlerini *yumur-* 'to close together' fiilinden getirmiştir.

Ligeti (MNy 33: 226) *yum-* kökünün türevleri arasında saymıştır. Räsänen (V 210 b) **yumδur-uk* biçiminden yola çıkmış, *yudruk* biçimine de gönderme yapmıştır.

Eski ve yeni diyalektlerde *yumruk* yerine *yudruk* biçiminin geçtiği göze çarpıyor.

Bşk *yodorok*. - Krg *cuduruk*. - Kzk *judırık*. - KKlp *juduruk*.- Alt *yudruk*.- Sag, Şor *nuzruk*. Sagaycada *muzruk* olarak da geçer. -Hak *munzuruk*. - Tub *çuduruk*. -Yak *suturuk*.

~ ET *yıdruk*.

~ OT *yuδruğ*.

Şçerbak'ın *yudruk* biçimleri arasında *yumruk* biçimini de saydığı göze çarpıyor (JaS 125/ 194).

Munkácsi (KSz 15: 348 -349) Karaçayca *cumduruk* ve Balkarca *zunduruk* biçimlerini göz önünde tutarak Türkçe *yumruk*'u *yudruk* biçimiyle birleştirmiştir. Ona göre, bu sözler *yum-* kökünden gelir.

Gombocz (NyK 35: 279-282; KSz 13: 34-36) Türkçe *yudruk*'u Moğolca *nidurġa* biçimiyle birleştirmiştir. Onun otoritesine güvenen uzmanlar bu birleştirmeyi sık sık tekrarlamışlardır. Örn. Ligeti (I. OK 17, 40-41; MNy 59, 389) bu binleştirmeyi vermiştir. Räsänen (V 209 b) de Türkçe *yudruk* ~ Moğolca *nidurġa* birleştirmesini tekrarlamıştır. Poppe (CAJ 16 : 44-45) Moğolca *nidurya*'nın *nidura-* 'to strike' fiilinden geldiğini bildirmiş, Eski Türkçe *yuδruk*, Yakutça *suturuk* biçimleriyle birleştirmiştir. Sanjeev (ST 6, 1973, 77-78) Kırgızca *cuduruk* biçimini Türkçe *yum-* kökünden gelen *yumruk* türeviyle değil, Moğolca *nidurya* biçimiyle birleştirmek gerektiğinin altını çizmiştir. Daha sonra Räsänen (V 210 b) Türkçe *yumruk*'un **yumduruk*'tan geldiğini seslendirmiştir. Bk. Räsänen: LTS 232. Doerfer'in bu birleştirmeye katıldığı anlaşılıyor (TMEN 62. s., 362. s.). Ancak Doerfer (TDAY 1980-1981, 14-15) Türkçe *yudruk* ~ Moğolca *nidurya* birleştirmesini benimsememiştir. Bk. Aubin: MongSt 81. Ligeti (AOH 10: 241. s. 11. not) belli başlı verileri saymıştır.

Clauson (ED 892 b) Moğolca *nidurġa*'yı Türkçeden kalma eski bir alıntı olarak değerlendirmiştir.

Ramstedt (KWb 280 b) Moğolca *nidurġa* yanında Yakutça *suturuk*, Kazakça *juduruk*, Altayca *yudruk* biçimlerini saymıştır. Daha sonra Ramstedt (SKE 43) *yumak* (< *yumgak*), *yumruk*, *yumru* biçimlerini birtakım Korece sözlerle karşılaştırmıştır.

Bang: Túrán 1918, 305-307; Vladimirtsov: SrGr 187, 337, 369; İlliç-Svitıç: VJa 6, 1963, 56; Ramstedt : Lautlehre 67, 77; Formenlehre 176-177; Menges : CAJ 4 : 114 ; Sanjeev: ST 6, 1973, 78; Şçerbak: VJa 4, 1996, 53; Poppe : HJAS 14 : 455 ; ÊSTJa 1989, 248-249; Róna-Tas: NyK 73; 202. s. 14. not.

yumuş *yer.* 'iş buyruğu'. Eski kaynaklarda da *yumuş* 'iş, hizmet, ödev' olarak geçer.

~ Tkm *yumuş* 'iş, ödev. - TatK *yomış* 'iş'. - Bşk *yomoş*. - Kzk *jumıs*. - KKlp *jumıs*. - Krg *cumuş*. - Özb *yumuş*. - Tuv *çımış*. - Çuv *śămăl*. Sonundaki *-ş*'nin Çuvaşçada *-l*'ye çevrilmesi eski bir ses kuralıdır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yumuş* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yumuş* biçimi kullanılır.

Clauson'un açıkladığı gibi, **yum-* kökünden geldiği anlaşılıyor.

Ramstedt : Stellung 26 ; Paasonen : CsSz 134 ; Egorov : ÊS 207; Räsänen : V 211 a; Clauson : ED 938 b; ÊSTJa 1989, 251-252.

yunt **1.** 'at'; **2.** 'at sürüsü'; **3.** 'hergele ile gezen koşuma alıştırılmamış kısrak'. Eski kaynaklarda *yunt* 'kısrak' olarak geçer. Redhouse *yunat* (!) olarak vermiştir. Yer adı olarak *Alayunt* (Kütahya) adında saklanmıştır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yunt*). Orta Türkçede *yunt* (*yund*) 'atlar, at sürüsü' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yunt* 'at sürüsü' biçimi kullanılır.

Kökeni tartışmalı ve karışıktır. Ramstedt (JSFOu 55, 2 : 66 ; 57, 3 : 9), Türkçe *yont*'u Yakutça *sonoğos* 'genç at', Moğolca *yondu* 'yük atı' ve Korece *yunduri* 'koşum hayvanı' biçimleriyle birleştirmiştir. Joki (LwSS 138), Samoyedce *juna, junna, junta* 'at' biçimlerinin **junta* ~ ? **junto*'dan geldiğini ortaya koymuştur. Ona göre, Samoyedce biçimleri eski Türkçede kullanılan *yunt* biçimiyle doğrulamak kolaydır. Paasonen (KSz 14: 56; 16 : 66; 17 : 5) ve Donner (JSFOu 40, 1:6), Samoyedcede 'at' olarak kullanılan *juna, junna, junta* adını Türk dilinden kalma en eski alıntılardan biri olarak değerlendirmişlerdi. Räsänen (V 211) belli başlı biçimleri saymakla yetinmiştir. Doerfer (TMEN 1901) Ramstedt'in Türkçe *yunt* (Ramstedt'te *yont*) biçimini Moğolca *yondu* biçimiyle birleştirmesine karşı çıktığı gibi, Yakutça *sonoğos* biçimiyle karşılaştırmasına da katılmamıştır.

Ancak Kałużyński (ME 97) Yakutça *sonoğos*'u Eski Türkçe *yunt* biçimiyle karşılaştırmıştır. Şçerbak (İRLTJa 85) Ramstedt'in karşılaştırmalarını özetlediği gibi, ÊSTJa (1989, 253-254) da *yunt* biçimine ilişkin belli başlı görüşleri özet olarak vermiştir. Samoyed dillerinde geçen verilere dayanılarak eski Türkçede **yuntu, *yunto* biçimlerinden yola çıkmak gerektiği anlaşılıyor (Joki: LwSS 138; Janhunen: MSFOu 158:125).

Korece *yonduri* 'koşum hayvanı' biçimiyle *yunt* arasında da bağ kurulamaz. Özünde Ramstedt (SKE) de bu birleştirmeden vaz geçmiştir. Doerfer, *yunt*'un yabancı bir dilden kalma bir alıntı olduğunu dile getirmiştir. Sinor (CAJ 10: 309-312) da *yunt* biçiminin Türkçe ve "Altayca" bir söz olamayacağını vurgulamıştır Onun bu görüşüne ÊSTJa (1989, 383-384) da katılmıştır.

Şçerbak (İRLTJa 85) belli başlı verileri saymakla yetinmiştir. Bk. Eren : NyK 51 : 370. Räsänen : V 211; Clauson : ED 946; Bazin : SChron.

yurdu 'iğnenin deliği'. Ağızlarda *yurda* olarak da geçer. Dar bir alanda kullanılan *yıldır* biçimi *hap. leg.* olarak kontrole muhtaçtır.

~ Çuv *śărta* 'delik; göz' : *yĕp śărti* 'iğnenin deliği'

~ OT *urt* 'iğnenin deliği'. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *urt* biçimi ses bakımından düşündürücüdür. Bk. Brockelmann : OGM 18. § γ. Çuvaşça *śărta*'nın tanıklığına göre, Türkçe *yurdu*'nun başındaki *y-* eski bir sestir. Buna göre, Orta Türkçe *urt*'un başındaki *y-*'nin düştüğü anlaşılıyor.

Clauson (ED 201 a) Anadolu Türkçesinde iğnenin deliğine verilen *iğne yurdu* adındaki *yurt* sözünün, *urt*'un bozulmuş bir biçimi olduğunu bildirmiş, ancak bu sözün, *yurt*'un değişikliğe uğramış bir biçimi olamayacağını dile getirmiştir. Clauson, Şeyh Süleyman'ın, *ört* sözünün tanımında kullandığı 'zehir, ağı' sözlerinin, normal olarak 'zehir' anlamına gelen Arapça *samm*'ın yanlış anlaşılmasından ortaya çıktığını da bir olasılık olarak vermiştir. Ne var ki daha sonra (ED 958) *urt*'ta yaptığı açıklamayı göz ardı ederek, *iğne yurdusu*'ndaki *yurdu*'nun, 'yerleşme yeri' anlamına gelen *yurt*'un bozulmuş bir biçimi gibi göründüğünü yazmıştır.

Çağdaş diyalektlerde yurduya daha çok *köz* ~ *göz* (*iğne gözü*) ve *üt* adı verilir (örn. Alt, Tel, Şor *üt* 'iğne gözü'). Diyalektlerde *üt* 'delik' olarak yaygındır.

Moğolcada *sübe* 'le trou (d'une aiguille)' olarak geçer. Eski ve yeni Türk diyalektlerinde kullanılan biçimlerle Moğolca *sübe* arasında bir ilişki kurulamaz.

Räsänen: V 211 b, 516 a (*avurt* ile karşılaştırması yanlıştır).

yurt 1. 'bir halkın üzerinde yaşadığı toprak parçası'; 2. 'insanın doğup büyüdüğü, yaşadığı yer, memleket'; 3. 'göçebelerin yazın veya kışın oturdukları yer'

~ Tkm *yūrt* 1. 'konut, ev'; 2. 'ülke, memleket'. - TatK *yort*. - Bşk *yort*. - KKlp *jurt*. - Kzk *jurt*. - Krg *curt*. - Alt, Tel *yurt*. - Şor, Sag *çurt*. - Hak *çurt* 'ev, 'konut'. - Tuv *curt* 'ülke'. - Yak *sūrt* 'oba'. Ana Türkçe *y*-'nin Yakutçada *s*-'ye çevrilmesi kuraldır. - Çuv *śurt* 'ev'. Türkçe *y*-'lerin Çuvaşçada *ś*-'ye çevrilmesi eski bir ses kuralıdır.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yurt*). Orta Türkçede *yurt* 'kamp yıkıntıları, ev, oturma yeri, eski yapı kalıntıları' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yurt* 'konak, han' olarak kullanılır.

Kökünü bilmiyoruz. Kononov (RT 79. s. 4. §; GrJaTRP 70. s. 25. not) 'göç alanı' olarak *yurt*'un Türkçe *yur*- 'yürümek', 'göçmek' kökünden geldiğini yazmışsa da, Doerfer (TMEN 1914) bu açıklamaya karşı çıkmıştır. Ona göre, Kononov'un verdiği *yur*- kökü Türkçede *yoru*- olarak geçer. ÊSTJa (1989, 254-255) Doerfer'in görüşüne katılmış, Türkçede *-t* ekiyle yapılmış birtakım türevlerin geçtiğini de dile getirmiştir. Brockelmann (OGM 117. §) belli başlı *-t*'li türevleri gözden geçirmiş, ancak *yurt*'u saymamıştır. Bk. OGM 18. § γ.

Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 1914). Ruşçada *jurt, jurta* 'göçebe çadırı, çadır' olarak kullanılır (Vasmer : REW ; Şipova: STRJa 430-431).

Egorov : ÊS 221 ; Räsänen : V 211 b; Clauson: ED 958; ÊSTJa 1989, 254-255; Doerfer : JSFOu 73 : 91-92.

yuva 'kuşların yumurtlamak, kuluçkaya yatmak ve yavrularını büyütmek için yaptıkları barınak'

~ Alt, Tel, Şor, Sag, Kzk *uya* 'kuş yuvası, (vahşî hayvanlar için) in'. - KKlp *uya* 'yuva; in'. - Nog *uya*. - Özb *uya*. - Krg *uya*. - Kar *huya*. - Tar *uva*. - Tuv *uya*. - Yak *uya*. - Çuv *yăva*.

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*uya*). Orta Türkçede de *uya* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *uya* yanında *yuva* biçimi de göze çarpar.

Türkçe *yuva*'nın başındaki *y*- ikincil bir sestir. Çuvaşça *yăva*'nın başındaki *y*- de sonradan türemiştir.

Ramstedt (KSz 16 : 72; JSFOu 32, 2:6) Moğolca *uyuğa* 'Lagerplatz der Diebe, Räubernetzt' biçimiyle birleştirmiştir. Räsänen (UAJb 33 : 147; V 511 a) bu birleştirmeye katılarak **(h)uya* biçiminden yola çıkmıştır. Onun bu görüşüne Joki (LwSS 251) de katılmıştır. Egorov (ÊS 73) diyalektlerde kullanılan *üy*- 'toplamak' kökünden geldiğini bir olasılık olarak dile getirmiştir.

Clauson (ED 267) belli başlı eski biçimleri saymakla yetinmiştir. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 239) da eski etimolojik açıklamaları özetledikten sonra Vladimirtsov ve Joki'nin birleştirmelerini göz önüne alarak Kırgızca *uyu*- 'birikmek, toplanmak' kökü üzerinde durulabileceğini seslendirmiştir.

Bang : KSz 18 : 27. s. 1. not ; Pelliot : JA 1925, 1 : 215; T'oung Pao 37 : 115. Bk. Menges : CAJ 15 : 44.

yüksük 'dikiş dikerken iğnenin batmasını önlemek için parmak ucuna takılan koruncak'

~ Az *üsküк* (< **üksük*). Azerî alanında buna benzer göçüşme (*métathèse*) örnekleri sık sık göze çarpar. Azerîler yüksüğe *oymak* adını da verirler. - Tkm *yüvse*. Türkmenler *oymak* adını da kullanırlar. - Tuv *çüsküк* (< *çüksük*). Tuvalar *çüştük* biçimini de kullanırlar. - Oyrotçada *yüstük* biçimi geçer. Ligeti'ye göre (MNy 54: 448-449), *yüstük* (~ *çüstük*) Tuvacada kullanılan *çüsküк* (< *çüksük*) biçimleriyle birleştirilemez. - Yak *sütük* (< **yügsük*). Türkçe *y-'* nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuraldır.

Orta Türkçede *yüksük* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *yüksük* biçimi geçer. Ancak *yüksük* yanında *oymak* adı da kullanılır.

< *yik* + *-sik* eki. Türk diyalektlerinde *yik* 'dikiş' olarak kullanılır: Alt, Tel *yik*. - Sag, Şor *çik*. - Kzk *jik* 'yarık, yiv, dikiş'. - Krg *cik* 'dikiş; yarık, çatlak'. - Nog *yüy* 'dikiş'. - Yak *sïk* 'dikiş'. - Çuv *śĕvĕ* 'dikiş (yeri)'. - Diyalektlerde kullanılan *yik* (~ **yük*) biçiminin **yi-*, **yü-* 'dikmek' kökünden geldiği anlaşılıyor.

Räsänen (MTS 110) *yüksük* biçimini (? işaretiyle) *-sük* (*-suk*) ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir. Onun *yüksük* biçimini *yüzük* sözüyle birleştirmesi yanlıştır. Bk. Räsänen: V 212-213. Brockelmann (OGM 114. §) *yüksük*'ü *-sük* ekiyle kurulmuş bir türev olarak vermiştir. Clauson (ED 916 a) *yükse-* kökünden gelen bir türev olarak açıklamaya çalışmıştır. Ligeti (MNy 54: 448-449; 55: 453-456) *yüksük* biçiminin *yik* (< *yüg*) kökünden geldiğini açıklamıştır. Bk. Ligeti : TörK 231.

Ligeti, Oyrotça *yüstük* ve Tuvaca *çüştük* biçimlerinin *yüz* kökünden *-lük* ekiyle kurulduğunu da dile getirmiş, Joki'nin bu konudaki savına katılmamıştır (LwSS 363). ÊSTJa (1989, 257- 258) belli başlı yayınları özetlemekle yetinmiştir.

Macarca *gyűszű* 'yüksük' eski bir Türk dilinden alınmıştır (Ligeti : TörK 21). - Sırpça *jùksuk* biçimi de Türkçeden kalma bir alıntıdır.

Eski ve yeni diyalektlerde *yüksük* yanında *oymak* adı da kullanılır: Az *oymak*. - Tkm *oymak*. - Nog *oymak*. - KKlp *oymak*. - Özb *oymak*. - Alt, Tel *oymok*. Altaycada *öymek* biçimi de geçer.

Türkçe *oymak* Tacikçeye de geçmiştir (Doerfer: TLT 329).

Diyalektlerde *yüksük* ve *oymak* yanında *kurupçu* (> *kurçı*) adının geçtiği göze çarpıyor: Şor, Kumd *kurçı*. - Koy, Kaça *kurupçu*. Bu adın Moğolcadan alındığı açıktır (Ligeti: KSİNA 83 : 15).

yüleği *yer.* 'ustura'.

Orta Türkçede *yüligü* olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *yüligü* adını bilmezler ve usturaya *kerey* adını verirler. Bu ada ilişkin bilgi almak için bk. Clauson : ED 748.

< *yüle-*, *yüli-* + *-gü* eki. Ağızlarda *yüle-*, *yülü-* 'tıraş etmek' olarak geçer.

Räsänen : StO 18, 3 : 11; V 213 a; Brockelmann : OGM 60. § b; Clauson : ED 928 b. Bk. Drimba : WZKM 76 : 83-84.

yürek 'kalp'

~ Tkm *yürek*. - KKlp *jürek*. - Kzk *jürik, cürök*. - Krg *cürök*. - Tel, Kuğ, Küer *yürek*. - Alt *yürök*. - Şor, Sag *çürek*. - Yak *süräx*. Baştaki *y-*'nin Yakutçada *s-*'ye çevrilmesi kuraldır. - Çuv *çĕre*.

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yürek*). Orta Türkçede *yürek* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *yürek* olarak kullanılır.

Türkçe *yür-* 'hareket etmek' kökünden geldiği açıktır: *yür-* + *-(e)k* eki.

Ramstedt (KWb 483-484) Moğolca *cirüken* biçimini Türkçe *yürek* ile birleştirmiştir. Bk. Ramstedt: SKE 38. Clauson'a göre (Studies 228; ED 965) Türkçe *yürek* Moğolcaya *cirüken* olarak geçmiştir.

Németh: NyK 47: 84; Csoma Arm 73; ALH 23:3; Ligeti: VJa 3, 1971, 32; ResAltL 113. Egorov : ÊS 324; Räsänen: V 213 b; Clauson: ED 965; ÊSTJa 1989, 270-271.

yüzük 'parmağa takılan altın veya gümüş halka'

~ Az *üzük*. - Tkm *yüzük*. - Nog *yüzik*. - TatK *yözek*. - Bşk *yözök*. - Kzk *jüzük, düzük*. - Çuv *śĕrĕ* 'halka': *kuślă śĕrĕ* 'yüzük'.

~ OT *yüzük*. Eski Kıpçakçada da *yüzük* olarak geçer.

< *yüz* + *-(ü)k* küçültme eki. Türkçe *yüz* kökü, Tuva, Hakas ve Karagas diyalektlerinde *çüs* 'eklem, mafsal 'olarak kullanılır (Räsänen: V 214 a).

Altay, Teleüt diyalektlerinde 'yüzük' olarak kullanılan *yüstük* biçiminin *yüzlük*'ten geldiği açıktır. Tuvacada *yüstük* biçimi *çüstük* (> *çüskük*)'e çevrilmiştir. Räsänen'in *yüzük*'ü *yüksük* biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (Räsänen: MTS 110). Bk. *yüksük*.

Teleüt diyalektinde *yüstük* yanında *süyeş* adı da kullanılır.

Macarca *gyűrű*, Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma bir biçimdir. (Ligeti : TörK 21). Ligeti'nin belirttiği gibi, Clauson'un Macarca *gyűrű* biçimine dayanarak başta *δ*'li bir biçimden söz etmesi yanlıştır.

Komşu dillerde kullanılan alıntılara ilişkin bilgi almak için bk. Doerfer : TMEN 596; TLT 327.

Yakutça *dörö* 'halka' biçiminin *yüzük* ile birleştirilmesi yanlıştır (bk. Egorov: ÊS 212).

Yakutça *dörö* (~ *törö*) Moğolcadan alınmıştır (Kałużyński : ME 96).

Ramstedt : KSz 16 : 72 ; Joki : LwSS 363; Egorov: ÊS 212; Räsänen: V 214 b; Clauson: ED 986 b; Ligeti: MNy 54: 447-449; Németh Arm 319-330; ÊSTJa 1989, 261-262.

Z

zağ *esk.* 'karga'. Ağızlarda dar bir alanda kalmıştır.

~ Sart *zağ*. - Özb *zâğ*

< Far *zāġ* 'a crow, raven, rook'.

Räsänen : V 528 a.

zağanos *esk.* 'bir cins doğan'

< R ζάγανος 'doğan'.

Arapça (Suriye) *ẓannūs* 'faucon employé pour la chasse aux oiseaux' biçimi Türkçeden geçmiştir.

Meyer : TürkSt 21, 89; Moravcsik : ByzTurc 2 : 119; Clauson : AM 18 : 216; ED 472 a s.v. *toğrıl.*

zağar 'bir tür av köpeği'.

Kökeni karışıktır. Yalnız Türkçede kullanıldığına göre, yabancı bir dilden alındığı anlaşılıyor. Kúnos (NyK 26: 445) Macarcadan geçtiğini öne sürmüştür. Ona göre, *zağar* Macarca 'Windhund' olarak kullanılan *agár*'dan alınmıştır. Kúnos, *az agár* biçiminden yola çıkarak *zağar*'ın başındaki *z*-'nin Macarca *az article*'inden kaldığını bildirmiştir.

Türkçede bir tür av köpeğine verilen *kopoy* adı da Macarca bir alıntıdır (Mac *kopó*). Bk. *kopoy*. Ancak Türkçede Macarca *az article*'ini almış başka bir örnek geçtiğini bilmiyoruz. Buna karşılık Edelspacher (NyK 10:341) Macarca *agár*'ın Güney Slav dillerinden alındığını ortaya atmıştır. Güney Slav dillerinde *zagar* olarak geçer: Blg *zagàr*, Srp *zàgar* 'Art Jagdhund'. Edelspacher'e göre, *zağar* biçimi yanlış bir ayırma sonunda (*a zagár* > *az agár*) Macarcada *agár* biçimini almıştır. Başka bir deyişle, Edelspacher de Kúnos'a benzer bir açıklama yapmıştır. Yalnız, Kúnos Macarca *agár* biçiminden yola çıkmıştı. Edelspacher ise Güney Slav dillerinde geçen *zagar*'ı kök olarak kabul etmiştir. Kniezsa (SzlJsz 584-585) Edelspacher'in savına katılmamıştır. Palló (Régi török eredetü igéink. Szeged 1982, 23) *az agár* > *a zagár* açıklamasını yeniden vermiştir.

Munkácsi (Ethn 5 : 73 ; ÁKE 119-122) Macarca *agár* biçiminin Kafkas dillerinden alındığını yazmıştır. Hubschmid (Vox Romanica 14 : 200) *zağar*'ın Slav dillerinden geçtiğini dile getirmiştir. Şçerbak (İRLTJa 127) eski ve yeni diyalektlerde 'köpek' olarak kullanılan sözleri gözden geçirirken *zağar*'ı saymakla yetinmiştir.

İlliç-Svitıç (Êtimologija. 1964, 334-337) *zağar*'ın Kafkas dillerinden alındığını ortaya atmıştır. Räsänen (V 528 a) Rumca ζαγάρι' den geçtiğini (?) açıklamıştır. Andriotis (EL) ζαγάρι'yi sözlüğüne almamıştır.

Türkçe *zağar*'ın Arapçada da geçtiği anlaşılıyor. Et-Tuhfet'te *parla* sözü 'al-zağarî' diye açıklanmıştır. Dozy'ye göre (1: 594), *zağar* chien de chasse à oreilles pendantes, *chien couchant*' anlamına gelir.

Macarca *agár*'ın kökenini açık olarak bilmiyoruz. Yaygın bir inanca göre, Türk dillerinden kalma bir alıntıdır. Bu yolda bilgi almak için bk. Golden: Róna-Tas Arm 49. Ancak Ligeti (TörK) bu alıntı üzerinde durmamıştır.

zağara 'yakanın üzerine dikilen kürk, yaka kürkü'

< Far *zaġara* 'the best pieces of leather for sewing round the edges of garments for showing to buyers as musters or samples'.

Kürtçede *zagara* 'la bordure d'une pelisse' olarak geçer.
Kakuk'un, *Eski Zağra* (Bulgaristan) adının *zağara*'dan geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır (ĖlOsm 146).

zahma *yer.* 'üzengi kayışı'. Ağızlarda *zağma* olarak da geçer.
< Ar *zaḫma* 'Steigbügelriemen'.
Tietze : Ar 280 / 79.

zahter 'çok yıllık, mor veya pembe çiçekli ve kuvvetli kokulu bir bitki, kara kekik (Thymbra spicata)'
< Ar *saʿtar* 'bir çeşit kekik'. Başındaki *s-* Türkçede *z-*'ye çevrilmiştir. Bu yolda bilgi almak için bk. Németh: I. OK 2: 313-332; ALH 3:159-199. Türkçe *zahter* biçiminde gördüğümüz *-h-* de sonradan türemiştir.
Meyer : TürkSt 35 ; Dankoff: ALT B4.

zakkum 'dere yataklarında yetişen, kışın yaprak dökmeyen, ağılı bir bitki (Nerium oleander)'. Yerel ağızlarda *ağı ağacı, ağı çalısı, ağı çiçeği, ağı dalı* gibi adlar geçer. Ağızlarda *zıkkım* biçimi 'ağı' olarak kullanılır.
< Ar *zaqqūm* 'der Höllenbaum mit bitteren Früchten', (Suriye) 'bouchée de pain sur laquelle un šēḫ écrit le nom de Dieu après l'avoir fortement salée, assure-t-on, et qu'on fait manger aux gens soupçonnés de vol; celui qui ne peut l'avaler est considéré comme le vrai coupable'.
Tietze : Ar 280 / 81.

zamaruh < samaruh 'bir çeşit mantar' Ağızlarda *samarık* 'bozuk, çürük', *samaruk* 'içi boşalmış, kof, çürük ağaç' olarak da geçer.
~ Özb *zamburuğ* 'mantar'. - KKlp *zamarrık* 'mantar'
< Far *samārux, samārūġ* 'a white mushroom resembling an egg'. - Türk diyalektlerinde Farsça *samārūx*'un başındaki *s-* sesi *z-*'ye çevrilmiştir.
Räsänen (V 529 a) Türkçe verileri saymakla kalmıştır. Baskakov (TVJa 244) Farsça *sämärux* ile Türkçe *semer* arasında anlam yönünden bir bağ olabileceğini dile getirmiştir. Tryjarski (MSFOu 158 : 249-250) kökenini bilmediğini açıklamış, bu konuda Baskakov'un da bilgi vermediğini bildirmiştir.
Borovkov: TLL 109 ; Ligeti : AOH 17 : 6.
Tietze (Pers) ağızlarda kullanılan *samarık, samaruk* biçimleri üzerinde durmamıştır.
Bk. Monchi-zadeh : Xurāsān 450.

zamk 'ağaçların kabuklarından sızıp donan bir madde'
< Ar *ṣamġ*. Farsça *ṣamġ* da Arapçadan alınmıştır.
Németh: I. OK 2: 329; ALH 3: 191.

zampara 'çapkın erkek'
< Far *zanpāra* 'an adulterer, fornicator'.
Räsanen: V 529; Hegaard: AO 3:261.

zangoç 'kilise hizmetini gören ve çan çalan kimse'
< Erm *žamgoc', žamkoč'* 'deacon'.
Bläsing : AL 162. s. 41. not; Dankoff : ALT 188.

zanka 'iki atlı kızak'.
Slav dillerinden alındığı anlaşılıyor: Blg *sánka* 'kleiner Schlitten'. Rusçada *sánki* olarak geçer.
Németh: I. OK 2: 331; ALH 3: 195 ; Tietze: Slav 27/182; Eren : TDAY 1960, 338/182.

zaparta bk. *saparta.*

zar bk. *car.*

zargana 'yılan balığına benzer bir balık (Belone belone)'
< R ζαργάνα.
Meyer : TürkSt 26; Németh : ALH 3 : 191; Tietze : Gr (1) 239/238. (σαργάνα). Bk. Andriotis : EL 115, 316; Georgacas : FT 128/33.

zarta 'yellenme'
< Ar *ḍarṭa* 'Furz'.
Tietze : Ar 288/121.

zarta bk. *carta.*

zavar *yer.* **1.** 'hayvanlara yedirilmek için hazırlanan tahıl kırması'. **2.** 'iri öğütülmüş un'
< Erm *jawar* 'wheat - meal'. Kürtçeye *sawar, zavár* olarak geçmiştir.
Dankoff : ALT 440.

zebellâ, zebellâyi 'çok iri yarı ve korkunç kimse'
< Ar (Suriye) *zballaᶜi* 'individu qui aime à proférer des jurons obscènes'.
Tietze : Ar 280 / 78.

zeğrek > zeyrek 'keten tohumu' Yerel ağızlarda *seğrek, seyrek* olarak da geçer.
< Far *zaġīr* 'Linseed'+ -(*a*)*k* küçültme eki.
Ağızlarda *s-*'nin *z-*'ye çevrildiğine sık sık tanık oluyoruz. Ancak *zeğrek > zeyrek* yanında kullanılan *seğrek > seyrek* biçiminde *z-*'nin *s-*' ye dönüştüğü göze çarpıyor. Türkçe *zili* (< Farsça *zīlū*) > *sili* örneğinde olduğu gibi. Bk. *zili.*
Eren: TD 1990/1:37, 1992/2: 170.

zelber < selber 'büyük yük üzerine konulan küçük yük, ek yük'. Ağızlarda da 'yük, denk' olarak kullanılır.
< Far *sarbār* 'a bundle on the top of a load; a load carried on the head' (<:*sar* 'head', *bār* 'load').
Németh : I. OK 2 : 331; ALH 3 : 193; Tietze : Pers 153/106; Räsänen : V 530 b.

zelve < zevle 'çift öküzlerinin boyunduruktan çıkmaması için boyunlarının iki yanından boyunduruğa geçirilen çubuk'. Ağızlarda *zilve* olarak da geçer. Dilimizde yaygın olarak kullanılan *zelve* biçimi göçüşme (*métathèse*) sonunda oluşmuştur.
< R ζεῦλα (ζεύγλα) 'Joch'.
Bulgarca *zevle* Türkçe yoluyla Rumcadan alınmıştır (BER 1 : 630). Kürtçe *zevle* 'cercle qu'on met au cou des boeufs pour tenir le joug' Türkçeden geçmiştir.
Meyer : TürkSt 59; Tietze : Gr (1) 219/78; Daher : AA 91.

zemberek 'yay'
< Far *zambūrak* 'a cross-bow; a small cannon; a camel - swivel; a kind of very sharp weapon' (< : *zambūr* 'bee; camel-swivel' + *-ak* küçültme eki).
Tietze : Pers 158 / 131.

zembil 'hasırdan örülmüş saplı torba'
Arapça (Suriye) veya Farsçadan alındığı anlaşılıyor : Far *zambīl, zimbīl* 'a basket made of palm-leaves'; Ar *zanbīl.*
Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir (Skok: EtRj 3: 649; Andriotis : EL 116, 117).
Tietze: Ar 259. s.; Räsänen: V 530 b; Salonen : Daher Arm 290-291.

zemheri < zemherir 'kışın en soğuk zamanı, kara kış'
< Ar *zamḥarīr* 'strenge Winterkälte'. - Türkçede *zemherir* biçiminin sonundaki *r* düşmüştür.
Sırpça *zemhèrije* (*zemèrija, zemeríje)* biçimi Türkçeden geçmiştir.
Kowalski : ArOr 2 : 16-17; Tietze : Ar 280 / 82.

zengin 'parası, malı çok olan (kimse)'
< Far *sangīn* 'heavy, weighty'. Farsça *s-* Türkçede *z-*'ye çevrilmiştir. Németh (I. OK 2; 329-332; ALH 3: 196-199) yabancı dillerden kalma sözlerde *s-* > *z-* değişmesine ilişkin örnekler vermiştir. Ağızlarda Türkçe sözlerde de *s-* > *z-* örnekleri geçtiğine tanık oluyoruz. Türkçe *sığın* > *zığın* gibi.
Türkçede *zengin* eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *bay* sözünün yerine geçmiştir.

Arapça (Suriye) *zengîl* 'riche' biçimi Türkçeden geçmiştir. Bulgarca *zengin* ve Sırpça *zèndjil, zèndjin, zèngin* de Türkçe bir alıntıdır (BER 1: 635; Škaljić: Turc 651; Skok EtRj 3: 650).

Korsch [Korş]: JSFOu 20,3: 4; Dmitriev: ArOr 4: 362; Deny: Principes 98; Gabeskiriya: Leksika 63.

zep *yer.* 'çanak, çömlek, küp gibi toprak kapların kırık ve çatlaklarını yapıştırmak için kullanılan macun'. Ağızlarda *sep* biçimi de geçer. Dar bir alanda *zep* 'ilâç' olarak da kullanılır.

< Erm *cep'* 'plaster; (dial.) paste used to repair broken vessels'.

Dankoff : ALT 296.

zepsi *yer.* 'dalyanda kaptanın üstüne çıktığı direğin karşısındaki direk'

< R ζέψη 'yoking, bridging'.

Kahane - Tietze : LFL 771; Georgacas : FT 138/201.

zerdali 'sarı renkte, etli, tatlı yemiş veren bir ağaç'

< Far *zard ālū* 'zerdali' (*zard* 'sarı', *ālū* 'erik').

Çağdaş diyalektlerde zerdaliye *örük* adı verilir. Orta Türkçede *erük*, şeftali, kayısı, erik gibi yemişlere verilen ortak bir addı. Kayısı ve zerdaliye *sarığ erük* adı verilirdi.

Türkçe *şeftali* de Farsça *ālū* 'erik' adının bir türevidir. Bk. *şeftali*. Türkçe *alıç* da *ālū*'nun bir türevi (*ālūça*) olarak Farsça bir alıntıdır. Bk. *alıç*.

Bulgarca *zardelija* ve Sırpça *zerdèlija* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Bulgarcada *zarzala, zarzalija* biçimleri de kullanılır.

Laufer : Sino-Iranica 539; Skok : EtRj 3 : 651.

zerde 'safranla renk ve koku verilen bir çeşit pirinç lâpası'

< Far *zarda* 'rice dressed with honey and saffron' (*zard* 'yellow' + *-a*).

Sırpça *zèrde* Türkçeden alınmıştır (Skok : EtRj 3 : 651).

zerdeçal < zerdeçav 'yaprakları sivri uçlu, çiçekleri sarı renkte bir bitki'. Türkçede *zerdeçöp* olarak da geçer.

< Far *zarda-çāv, zarda-çob* 'wood with which they dye yellow' (*zard* 'yellow', *çūb, çob* 'a log; wood; a tree'). Türkçeye *zerdeçav* olarak geçtiği anlaşılıyor. Sonundaki *-v* Türkçede *-l*'ye çevrilmiştir. Türkçe *şarampov* > *şarampol*, Türkçe *pastav* > *pastal* örneklerinde olduğu gibi.

zerrin *yer.* 'güzün ekilen kılçıksız buğday'. Ağızlarda *zeron, zerun, ziron* olarak da geçer.

< Erm *c'orean* 'wheat'; *yer. c'irin.*

Dankoff : ALT 732.

zeytin 1. 'Akdeniz ülkelerinde yetişen, dalları dikensiz, yaprakları karşılıklı, küçük ve gümüş renginde, uzun ömürlü bir ağaç'; **2.** 'bu ağacın taze iken yeşil, sonradan kararan yağlı meyvesi'

~ Tkm *zeytūn*. - Kar *zeytun*

< Ar *zaytūn*. Farsçada da *zaytūn* olarak kullanılır.

Türkçeden belli başlı Balkan dillerine de geçmiştir : Blg *zejtìn* (> *zextìn*) ; Srp *zéjtin* (BER 1 : 631, 637; Skok : EtRj 3 : 648).

Rusçaya da *zetin, zitin* olarak geçmiştir (Vasmer : REW 1 : 455).

Moğolcada *çitun* (*cimis*) olarak kullanılır. Kökenine ilişkin bilgi almak için bk. Vladimirtsov : ZKV 5 : 77.

Laufer : Sino-Iranica 415; Räsänen :V 530 b; Musaev : LTJa 200-201.

zıbın < zıbun 'kundak çocuklarına iç çamaşırı olarak giydirilen, ince pamukludan kısa ve kollu giysi'

< İtal *giubbone*, (Venedik) *zipón*.

Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumence gibi Balkan dillerine de geçmiştir. Macarcada *zubbony* olarak kullanılır.

Németh: NyK 50: 327-328; Tagliavini: Annali N.S. 1 : 199 ; Barbera : Elementi 158 ; Kniezsa : SzlJsz 786 ; Kakuk : ÉlOsm 432; Şăineanu: InflOr 2: 379 ; BER 1: 571; TESz 1199-1200; Stein : AOH 41 : 253.

zıh 1. 'giysilerin kol, yaka, etek vb. kenarlarına dikilen, şerit veya kaytan'; **2.** 'marangoz işlerinde ince kenar pervazı'; **3.** 'sayfa çevresine çekilen çizgi'

< Ar (Suriye) *zēh* 'bordure, liséré'.

Tietze : Ar 281 / 86.

zıkkım bk. *zakkum*.

zılgıt 'korkutma, çıkışma, tehdit'. Güney Anadolu'da 'kadınların düğünlerde sesle alkışlamaları' anlamında da kullanılır.

< Ar (Suriye) *ẓalġūṭa* 'cri suraigu et prolongé que poussent les femmes dans une fête de famille, dans une noce (ce cri est produit en plaçant la langue contre les dents de manière à faire entendre la syllabe *li* un grand nombre de fois avec des intervalles à peine sensibles)'.

Tietze : Ar 290 / 132.

zımpara 'sert bir taş, korindon'

< Fars *sumbāra* 'a whetstone', *sumpāra*, *sumpār*. Farsçada *sumbāda* 'a stone for sharpening and polishing swords' biçimi de kullanılır. Farsça biçimlerin başındaki *s-* Türkçede *z-*'ye çevrilmiştir.

Meyer : TürkSt 36; Németh: ALH 3:192; Räsänen : V 432 b.

zıpka 'dar paçalı potur'. Yerel ağızlarda *zıvga, zıvka, zivga, zipka, zivka* biçimleri de geçer.

Kökenini bilmiyoruz.

zıpkın 'büyük balıkları vurup çekmeye yarayan ucu çengelli kargı, kakaç'. Ağızlarda *sıpkın* olarak kullanılır. Eski sözlüklerde *sıpkın* ve *sıpkun* olarak geçer. Türkçede *sapkın* biçimi de kullanılır.

Eski Kıpçakçada *sıpkun* olarak geçer.

Türkçe *sap-* 'einsetzen' kökünden *-kın* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor : *sap-* + *-kın* eki. Baştaki *s-* sonradan *z-*'ye çevrilmiş, *sap-* kökündeki *-a-* da *-ı-*'ya dönüşmüştür.

Altay diyalektinde zıpkına *sayga* adı verilir. Bu ad da Altayca, Şorca, Sagayca gibi diyalektlerde kullanılan *say-* 'einsetzen' kökünden *-ga* ekiyle yapılmıştır: *say-* + *-ga*.

Macarca *szigony* 'zıpkın' biçiminin Türkçe *sıpkın* (< *sapkın*) sözüyle birleştirilmesi yanlıştır. Bk. Gombocz: BTLw 222/69.

Brockelmann : OGM 69. § ; Deny : Principes 111. § ; Räsänen: V 402 a.

zırva 'saçma, saçma sapan, boş, anlamsız (söz)'.

Kökenini bilmiyoruz.

zıvana 'iki ucu açık küçük boru'

< Far *zuvāna, zabāna* 'the tongue of a balance'. Farsça *zabāna* biçimi *zabān* 'dil' kökünden *-a* ekiyle yapılmış bir türevdir. O bakımdan Farsçada dile benzeyen her şeye *zabāna* adı verilir.

Räsänen: V 532 b.

zıypak < sıypak *yer.* 'kaygan'

< *zıyp-* < *sıyp-* (< *sayp-*) 'kaymak' + *-(a)k* eki. Bk. *kaypak*.

Eren : TDAY 1960, 349 / 85.

zibil *yer.* 'çöp, süprüntü'

Azerî alanında da *zibil* biçimi kullanılır.

< Ar *zibl* 'Mist, Kot (der Tiere)'. Suriye Arapçasında *zbâle* 'fumier' olarak geçer. Kürtçede *zibil* 'at gübresi' olarak kullanılır. Tietze : Ar 279/77.

zifir 'kokulu kir, yağlı kir; tütün dumanının bıraktığı kir'. Yerel ağızlarda 'yağlı yemek' ve 'kavurma' olarak da kullanılır.
< Ar *dafir* 'stark riechend', (Suriye) *ẓəfər, zəfər* 'gras, graissé, graisseux ; poissé de graisse; graillonneux; qui sent le rance'. Tietze : Ar 278/71.

zifos 'yerden sıçrayan çamur'
< R ζίφος 'waterspout'.
Kahane - Tietze : LFL 772.

zikke bk. *sikke.*

zili 'kilim, yünden dokunmuş yaygı; yere serilen ince uzun kilim, halı veya keçe, yolluk'. Ağızlarda *sili* olarak da geçer.
< Far *zīlū* 'a kind of woollen blanket worn by the poor'.
Ağızlarda *s-*'nin *z-*'ye dönüştüğünü biliyoruz. Buna karşılık *sili* biçiminde *z-*'nin *s-*'ye çevrildiği göze çarpıyor.
Tietze (Pers) *zili*'nin kökeni üzerinde durmamıştır.

zillik bk. *çilik.*

zincifre, zencifre *esk.* 'sülüğen'. Eski kaynaklarda *zencerf* olarak da geçer.
< Far *zincafr, zincifra* 'red lead', *zincarf* 'red-lead, vermilion'.
Farsça *zincarf* biçimi göçüşme (*métathèse*) yoluyla oluşmuştur: *zincafr* > *zincarf* (Pelliot: T'oung Pao 27: 314-315. s. 1. not). Farsçada *sincarf* 'cinnabar', *singarf* 'cinnabar', *şancarf* 'cinnabar, vermillion', *şangarf* 'cinnabar, vermillion' gibi birtakım biçimler de geçer. Pelliot (T'oung Pao 24: 254) Türkçe *zincifre* veya *zencifre*'nin Farsçadan alındığını belirtmiş, ancak daha sonra (T'oung Pao 27: 314-315. s. 1. not) Türkçe *zincifre* ve *zencifre*'yi Farsça sözün Arapça biçimiyle açıklamaya çalışmıştır. Németh'e göre (ALH 3:192), Türkçe *zencerf* biçimi Farsça *sincarf* sözünden alınmıştır : Farsça *sincarf* Türkçede *s-* > *z-* değişmesiyle *zencerf*'e çevrilmiştir. Ne var ki Farsçada *sincarf* yanında *zincarf* (ve *zincafr, zincifra*) biçimlerinin kullanıldığı Németh'in gözünden kaçmıştır. Bu durum karşısında, Türkçe *zencerf* (ve *zincifre, zencifre*) sözünün doğrudan doğruya Farsçadan alındığı açıklık kazanmıştır.

zincir 'birbirine geçmiş halkalardan oluşan bağ'
~ Tkm *zıncır.* - Blk *sıncır.* - Nog *şınjir.* - KKlp *şınjır.* - Kzk *şınjır.* - Krg *çınjır, çınçır*
< Far *zincīr, zancīr* 'a chain'.
Türkçeden Bulgarcaya *zindžir, sindžir* olarak geçmiştir (BER 1: 643). Sırpça *sindžir* de Türkçeden alınmıştır (Škaljić : Turc 566; Skok : EtRj 3 : 238).
Räsänen: V 532 a; Meyer: CAJ 15:37.

zira *yer.* 'kimyon'. Yerel ağızlarda *zıra* biçimi de geçer.
< Far *zīra* 'cumin-seed'.
Tietze (Pers) *zira* üzerinde durmamıştır.

zivan *yer.* 'buğday tarlalarında yetişen bir yıllık ve otsu bir bitki, delice (Lolium temulentum)'
< Ar *ziwān* 'Taumelloch'. Kürtçede *zivan* 'ivraie' olarak geçer. Farsçada da *zīvān* 'a kind of tare or darnel growing amongst wheat, having a black grain, which causes inebriety and madness' olarak kullanılır.
Tietze : Ar 281/84. Tzitzilis (GrLw 474) yanlışlıkla yerel ağızlarda 'susam' olarak kullanılan *şıfan* ~ *şifan* biçimiyle birleştirmiştir. Bk. *şıfan.*

zoğal *yer.* 'kızılcık'. Ağızlarda *zoval, zuğal* ve *zuval* olarak da geçer.
Dankoff'a göre (ALT 146), Ermeniceden alınmıştır: Erm *zołal* 'cornelian cherry'.
Jaba'ya göre, Kürtçe *zugal* 'cornouille' da Ermeniceden geçmiştir. Farsça *zuġāl* 'cornel-tree or fruit' Dankoff'un gözünden kaçmıştır.

zoka 'büyük balıkları tutmakta kullanılan, küçük balık biçiminde olta'
< İtal (Venedik) *soga* 'rope'. - Rumcada da ζόκα 'saumon; espèce de hameçon; navette' olarak geçer.
Köken bakımından Akdeniz dillerinde kullanılan *sóka* 'ip' sözüyle birleştirilebilir: Port, İsp *soga*, EFr *soue*, KİtaI *soga*.
Kahane - Tietze : LFL 605.

zonta *argo* 'görgüsüz, kaba saba kimse'.
Rumcadan alındığı anlaşılıyor : R ζωντόβολο 'das Vieh, der dumme Mensch'.
Symeonidis'in Türkçe *andavallı, andaval* 'dumm, grober Mensch' biçimlerini Rumca ζωντόβολο biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (Gr 178/59). Bk. Tzitzilis: GrLw 20.

zoval bk. *zoğal.*

zozan *yer.* 'yayla'
< Krt *zozan* 'pâturage, lieu où campent les Kurdes en été'.
Ermenicede de *zozan* 'a high breezy place in the mountains where they go to spend the summer = *yaylağ*' olarak kullanılır.
Dankoff : ALT E39

zuğal bk. *zoğal.*

zula *argo* 'kaçak ve yasak şeylerin saklandığı gizli yer'. Argoda *zula etmek* 'hırsızlık etmek, çalmak' anlamında kullanılır.
< R ζούλα 'kleiner Betrug, Trick'.
Drimba : Iordan Arm 270; Symeonidis: Gr 177/57.

zurba *yer.* 'sürü'. Ağızlarda *zurva, zorba, zırba* gibi birtakım biçimler de geçer. Dar bir alanda 'keklik sürüsü' olarak kullanılan *zıpıra* göçüşmeli bir biçimdir. Bunun gibi, *zubara* 'küme' biçimi de göçüşme sonunda oluşmuştur.
< Ar *surba* 'Herde, Schwarm (Vögel)'. - Arapça *s-* yerel ağızlarda *z-*'ye çevrilmiştir.
Tietze : Ar 281/90.

zurna 'keskin bir ses çıkaran bir çalgı'. Türkçede *surna* olarak da geçer.
~ Tkm *surnay* 'zurna'. - Nog *zurna, zurnay*. - Krg *surnay*. - Özb *surnay*
< Far *sūr-nā, sūr-nāy* 'a trumpet, a clarion blown on feast-days' (*sūr* 'nuptials; a banquet, feast, entertainment', *nā, nāy* 'a reed'). Farsçada *zurnā* 'a trumpet, a hautbois' olarak da geçer.
Németh'e göre (ALH 3:192), Türkçeye *surna* olarak geçmiş, daha sonra *zurna*'ya çevrilmiştir. Räsänen: V 433 b; 533a; Ramstedt (SKE 44) Korece *čjura* 'a kind of wooden trumpet or horn' biçimini Moğolca *çura, çurana* 'trumpet' ve Altayca *çurana* gibi sözlerle karşılaştırmıştır. Bu biçimlerin Farsçaya geçtiğini de (? işaretiyle) eklemiştir.
Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Blg *zurnà*; Srp *zùrna*; R ζουρνάς; Rum *sùrlă*. Arn *zurnë* (BER 1: 660; Škaljić: Turc 657; Skok: EtRj 3: 665; Şăineanu: InflOr 2: 331; Andriotis : EL 117; Kakuk: ÉlOsm 433).

zuval bk. *zoğal.*

züğürt 'parasız, yoksul, meteliksiz olan (kimse).
Słuszkiewicz'e göre (RO 14 : 152 - 154), Ermeniceden alınmıştır. Räsänen (V 533 a) kökenini vermemiştir. Dankoff (ALT) *züğürt* üzerinde durmamıştır.
Bulgarca *zjurt* 'yoksul' Türkçeden alınmıştır (BER 1: 671). Türkçeden Arapçaya da *zugurt* olarak geçmiştir (Gordlevskiy : İzbr. soč. 2 : 150).

KISALTMALAR

1. DERGİLER, DİZİLER

AAS	Asian and African Studies
AAScF	Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series B
AAW	Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften
ABAW	Abhandlunqen der Preussischen Akademie der Wissenschaften
AAnt	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hangaricae
AECO	Archivum Europae Centro-Orientalis
AEMAe	Archivum Eurasiae Medii Aevi
AFF	Anali Filološkog fakultete
ALH	Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae
AltorientFor	Altorientalische Forschungen
AM	Asia Major
AO	Archivum Ottomanicum
AOHavn	Acta Orientalia Havniae
AOH	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae
APAW	Abhandlungen der Preussichen Akademie der Wissenschaften
ArOr	Archiv Orientální
Annali N.S.	Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli
AYB	Azerbaycan Yurt Bilgisi
BalkEz	Balkansko Ezikoznanie
BalkanSt	Balkan Studies
BOH	Bibliotheca Orientalis Hungarica
BALM	Bolletino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo
BEz	B"lgarski Ezik
BIFR	Buletinul Institutului de filologie romînă "Alexandru Philippide"
BSL	Bulletin de la Société de Linguistique de Paris
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BSOS	Bulletin of the School of Oriental Studies
BZ	Byzantinische Zeitschrift
CAJ	Central Asiatic Journal
DAN	Doklady Akademii Nauk SSSR
DLZ	Deutsche Literaturzeitung
DTCFD	A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
EFTDED	İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
ÉSR	Études Slaves et Roumaines
FO	Folia Orientalia
FUF	Finnisch-ugrische Forschungen

GLECS	Comptes rendus du Groupe linguistique d'Etudes chamito-sémitique, Ecole Pratique des Hautes Etudes (Sorbonne).
GMS	Gibb Memorial Series
HBH	Halk Bilgisi Haberleri
HJAS	Harvard Journal of Asiatic Studies
HUS	Harvard Ukrainian Studies
İAN	İzvestija Akademii Nank SSSR, Otdelenie Literatury i Jazyka
IF	Indogermanische Forschungen, Zeitschrift für Indogermanistik und allgemeine Sprachwissenschaft
IIBEz	Izvestija na Instituta za b"lgarski ezik
ISGrTJa	Issledovanija po sravnitel'noj grammatike tjurkskix jazykov. I Fonetika. Moskva 1955; II Morfologija. Moskva 1956; III Sintaksis. Moskva 1961
JA	Journal Asiatique
JaM	Jazyk i Myšlenie
JAOS	Journal of the American Oriental Society
JRAS	Journal of the Royal Asiatic Society
JaSb	Jafetičeskij sbornik
JSFOu	Journal de la Société Finno-Ougrienne
JRAS	The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland
JTS	Journal of Turkish Studies
KCsA	Kőrösi Csoma-Archivum
KSz	Keleti Szemle
KSİNA	Kratkie soobščenija İnstituta Narodov Azii
KZ	Kuhn's Zeitschift (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen)
LB	Linguistique Balkanique
MNy	Magyar Nyelv
MIO	Mitteilungen des Instituts für Orientforschung
MNyK	A Maggar Nyelvtudomány Kézikönyve
MNyTK	A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai
MO	Le Monde Oriental
MOG	Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte
MSFOu	Mémoires de la Société Finno-Ougrienne
MSL	Mémoires de la Société de Linguistique de Paris
MSOS	Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Univesität zu Berlin. Zweite Abteilung: Westasiatische Studien
NAA	Narody Azii i Afriki
NM	Neuphilologische Mitteilungen
NytudÉrt	Nyelvtudományi Értekezések
Nytud	Nyelvtudomány
NyK	Nyelvtudományi Közlemények
Nyr	Nyelvőr
(MTA) I. OK	A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei

OLZ	Orientalistische Literaturzeitung
OZ	Ostasiatische Zeitschrift
PKJIF	Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor
PO	Przegląd Orientalistyczny
POF	Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom
RÉS	Revue des Études slaves
RHAs	Revue hittite et asianique
RÉSEE	Revue des Études Sud-Est Européennes
RIÉB	Revue International des Études Balkaniques
RRL	Revue Roumaine de Linguistique
RO	Roczmik Orientalistyczny
RS	Rocznik Slavistyczny
SÊ	Sovetskaja Êtnografija
SPAW	Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften
ST	Sovetskaja Tjurkologija
SAO	Studia et Acta Orientalia
StO	Studia Orientalia
StudSl	Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae
TD	Türk Dili
TDA	Türk Dilleri Araştırmaları
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
TDEAD	Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
THİTM	Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
TKA	Türk Kültürü Araştırmaları
TL	Turkic Languages
TM	Türkiyat Mecmuası
TSb	Tjurkologičeskij sbornik
UAB	Ural-Altaische Bibliothek
UAJb	Ural-Altaische Jahrbücher
UJb	Ungarische Jahrbücher
UZİV	Učenye Zapiski İnstituta Vostokovedenija
VDTJa	Voprosy dialektologii tjurkskix jazykov
VJa	Voprosy Jazykoznanija
WI	Die Welt des Islams
WS	Wörter und Sachen. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung
WZKM	Wiener Zeitschrift für die Kunde de Morgenlandes
ZAS	Zentralasiatische Studien
ZBalk	Zeitschrift für Balkanologie
ZDMG	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft
ZKV	Zapiski Kollegii Vostokovedov pri Aziatskom muzee Rossijskoj Akademii Nank (Akademii Nauk SSSR)
ZSlPh	Zeitschrift für Slavische Philologie

2. DİLLER, DİYALEKTLER

AkNog	Ak Nogayca	**Gür**	Gürcüce
Ar	Arapça	**Hak**	Hakasça
Arn	Arnavutça	**Hal**	Halaççа
Az	Azerî	**Haz**	Hazarca
Bar	Baraba diyalekti	**Hlh**	Halhaca
Blg	Bulgarca	**Hrv**	Hırvatça
Blk	Balkarca	**İng**	İngilizce
Blt	Beltirce	**İnguş**	İnguşça
Bşk	Başkurtça	**İsp**	İspanyolca
Bur	Buryatça	**İtal**	İtalyanca
Çağ	Çağatayca	**Jap**	Japonca
Çalk	Çalkanduca	**Kab**	Kabartayca
Çeç	Çeçence	**Kar**	Karayca
Çek	Çekçe	**Katal**	Katalanca
Çer	Çermişçe	**Krç**	Karaçayca
Çing	Çingenece	**Karag**	Karagasça
Çul	Çulumca	**KKlp**	Kara Kalpakça
Çuv	Çuvaşça	**KNog**	Kara Nogayca
Dah	Dahurca	**Kalm**	Kalmıkça
EFar	Eski Farsça	**Kıp**	Kıpçakça
EFr	Eski Fransızca	**Kor**	Korece
Erm	Ermenice	**Koy**	Koybalca
ET	Eski Türkçe	**Kmk**	Kumukça
Ev	Evence veya Lamutça	**Krg**	Kırgızca
Evk	Evenkice veya Tunguzca	**KİtaI**	Kuzey İtalyanca
Fel	Felemenkçe	**Krt**	Kürtçe
Fin	Fince	**Kuğ**	Kuğuca
Gag	Gagavuzca	**Kum**	Kumanca
GSlav	Güney Slavca	**Kumd**	Kumandıca

Kûr	Kûrdakça
Küer	Küerikçe
Kzk	Kazakça
Kzl	Kızılca
Lat	Latince
Lez	Lezgice
Mac	Macarca
Mad	Madırca
Mak	Makedonca
Mar	Marice
Ming	Mingrelce
Miş	Mişerce
Mong	Monguorca
Mord	Mordvince
Nog	Nogayca
Oğ	Oğuzca
OFar	Orta Farsça
Ord	Ordosça
Os	Osetçe
Osm	Osmanlıca
Ost	Ostyakça
OT	Orta Türkçe
Oyr	Oyratça
Öl	Ölötçe
Özb	Özbekçe
ÖzbA	Afganistan Özbekçesi
Peç	Peçenekçe
Pehl	Pehlevî
Peş	Peştuca
Pol	Polca
Port	Portekizce
R	Rumca
Rus	Rusça
Sag	Sagayca
Sal	Salarca
Sart	Sartça
Sgd	Sogdca
Skr	Sanskrit
Slav	Slavca
Slov	Slovakça
Soy	Soyotça
Srp	Sırpça
SUyg	Sarı Uygurca
Söl	Sölkupça
Şor	Şorca
Tac	Tacikçe
Tar	Tarançi
Tara	Taraca
Tat	Tatarca
TatK	Kazan Tatarcası
TatS	Sibirya Tatarcası
TatU	Ufa Tatarcası
Tep	Tepterce
Tib	Tibetçe
Tkm	Türkmence

Toh A	Toharca A	**Uyg**	Uygurca
Toh B	Toharca B	**Vog**	Vogulca
Torg	Torgutça	**Vot**	Votyakça
Töl	Tölösçe	**Yağn**	Yağnobî
Tung	Tunguzca	**Yak**	Yakutça
Tûr	Tûralı	**Yazg**	Yazgulamî
Tuv	Tuvaca	**YFar**	Yeni Farsça
Tüm	Tümence	**YUyg**	Yeni Uygurca
Ur	Urumca	**Yuk**	Yukagirce
Ury	Uryanhayca	**Zür**	Züryence

BİBLİYOGRAFYA

Aalto, Pentti, Iranian Contacts of the Turks in Pre-Islamic Times: Studia Turcica 1971, 29-37

Aalto, Pentti, Finnish *olut* and *humala*, once again : MSFOu 228, 1-11

Abaev: ÊS – Abaev, V. İ., İstoriko-êtimologičeskij slovar' osetinskogo jazyka. I-IV. Moskva, Leningrad 1958-1995

Adomović, Milan, Neke osmanske etimologije: Anali Filološkog fakulteta 10, 1970, 61-79

Aksoy Arm – Ömer Asım Aksoy Armağanı. Ankara 1978

Almássy György, Kara-kirgiz nyelvészeti jegyzetek: KSz 2, 1901, 108-122

Altheim Arm – Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben. Festschrift für Franz Altheim zum 6.10.1968

Andriotis: EL – 'Ανδριώτης, N. Π.,'Ετυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς. Thessaloniki 1990

Anhegger Arm – Türkische Miszellen. Robert Anhegger Armağanı. Herausgeber Jean-Louis Bacqué-Grammont, Barbara Flemming, Macit Gökberk, İlber Ortaylı. İstanbul 1987

Arat Arm – Reşid Rahmeti Arat için. Ankara 1966. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 19

Aşmarin, N. I., Thesaurus linguae Tschuvaschorum. Slovar' čuvašskogo jazyka I-XVII. Čeboksary 1928-1950

Bakoš Arm – Studia semitica philologica necnon philosophica loanni Bakoš dicata. Bratislava 1965

Bálint: Párhuzam – Bálint Gábor: Párhuzam a magyar és a mongol nyelv terén. Budapest 1877

Bálint Gábor, Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. I-III. Budapest 1875-1877

Balhassanoglu, Dialecte turc d'Erzerum : KSz 5, 1904, 126-130

Balkanoglu, Dialecte de Behesni : KSz 4, 1903, 125-127

Bang, W., Osttürkische Dialekstudien. Berlin 1914

Bang, W., Über die türkischen Namen einiger Großkatzen : KSz 17, 1917,112-146

Bang, W., Studien zur vergleichenden Grammatik der Türksprachen I-II, SPAW 1916, 910-926; 1917, 522-535

Bang, W., Beiträge zur türkischen Wortforschung : Túrán 1918, 289-310, 516-540

Bang, KOsm 1– Bang, W., Vom Köktürkischen zum Osmanischen. Vorarbeiten zu einer vergleichenden Grammatik des Türkischen. 1. Mitteilung APAW 1916, Nr. 6

Bang, KOsm 2, 3 – Bang, W., Vom Köktürkischen zum Osmanischen... 2. Mitteilung... 3. Mitteilung... APAW 1919, Nr. 5

Bang, KOsm 4 – Bang, W., Vom Köktürkischen zum Osmanischen... 4. Mitteilung... APAW 1921, Nr. 2

Bang, W., Aus türkischen Dialekten : KSz 18, 1919, 7-28

Bang, W., Türkisches Lehngut im Mandschurischen : UJb 4, 1924, 15-19

Bang, Willy, Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut : UJb 5, 1925, 231-251, 392-410

Bang, W., Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut : UJb 7, 1927, 36-45

Bang, W., Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut : UJb 10, 1930, 16-26

Bang, W., Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut: UJb 12, 1932, 90-104

Bang, W., Gewagte türkische Worterklärungen : MSFOu 67, 1934, 35-41

Barbera: Elementi – Barbera, D. Giuseppe, Elementi italo - siculo - veneziano-genovesi nei linguaggi arabo e turco. Beyrouth 1940

Bárczi Arm – Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Bárczi Géza születésének 70. évfordulója alkalmából írták tisztelői, barátai, tanitványai. Ligeti Lajos és Pais Dezső közreműködésével szerkesztette Benkő Loránd. Budapest 1963. Nyelvtudományi Értekezések 40. sz.

Bárczi Géza, Magyar szófejtő szótár. Budapest 1941

Bárczi Géza, Török jövevényszavaink legrégibb rétegének kérdéséhez : I. OK 2 (1952), 347-359

Bárczi: Szók – Bárczi Géza: A magyar szókincs eredete[2]. Budapest 1958

Bárczi Géza, A propos des vieux mots d'emprunt turcs en hongrois: AOH 18, 1965, 47-54

Bárczi Géza, Le traitement de š et de č turcs dans les mots d'emprunt turcs du proto-hongrois. Studia Turcica 1971, 39-46

Bárczi Géza, Quelques conclusions tirées de l'étude des plus anciens mots d'emprunt turcs du hongrois: AOH 25, 1972, 383-390

Barthélemy, A., Dictionnaire arabe-français. Dialectes de Syrie: Alep, Damas, Liban, Jérusalem. Paris 1935

Baskakov, N. A., Nogajskij jazyk i ego dialekty. Moskva-Leningrad 1940

Baskakov, N. A., Altajskij jazyk. Moskva 1958

Baskakov, N. A., Nogajsko-russkij slovar'. Moskva 1963

Baskakov, N. A., Severnye dialekty altajskogo (ojrotskogo) jazyka. Dialekt černevyx tatar (Tuba-kiži). Moskva 1966

Baskakov, N. A., Dialekt černevyx tatar (Kumandy-kiži). Moskva 1972

Baskakov, N. A., Dialekt kumandincev (Kumandy-kiži). Moskva 1972

Baskakov, N. A., Dialekt lebedinskix tatar-čalkancev (Kuu-kiži) Moskva 1975.

Baskakov: Russkie familii – Baskakov, N. A., Russkie familii tjurkskogo proisxoždenija. Moskva 1979

Baskakov, N. A., Tjurkskaja leksika v Slove o polku Igoreve. Moskva 1985

Baskakov, N. A., K probleme kitajskix zaimstvovanij v tjurkskix jazykax. Turcica et Orientalia. Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12 October 1987. Istanbul 1988. Transactions, Vol. 1. 1-7

Baskakov, N A., K probleme kitajskix zaimstvovanij v tjurkskix jazykax: ST 5, 1987, 69-75.

Baskakov Arm – 90 let N. A. Baskakovu. N. A. Baskakovu ot kolleg i učenikov. Moskva 1996. Rossijskaja akademija nauk. Institut jazykoznanija.

Battisti–Alessio: DizEtIt – Battisti, Carlo – Alessio, Giovanni: Dizionario etimologico italiano. 1-5. Firenze 1950-1957.

Baumgarten, Jörg-Holger, Der Einfluß des Italienischen auf die türkische Sprache: Materalia Turcica 3, 1977 [1978], 58-64.

Baytop, Turhan: Türkçe Bitki Adları Sözlüğü. Ankara 1994

Bazin, Louis, Notes sur les mots "Oğuz" et "Türk" : Oriens 6, 1953, 315-322

Bazin, L., Noms de la "chèvre" en Turc et en Mongol. Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag. Wiesbaden 1957, 28-32

Bazin, Louis, Über die Sternkunde in attürkischer Zeit, Akademie der Wissenschaft und der Literatur in Mainz, Abh. der Geistes- und Sozialwissenschaft Kl., Jg. 1963. No : 5, 14 s.

Bazin, L., L'antiquité méconnue du titre *čavuš* : Actes du premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes VI (Sofia 1968), 243-252

Bazin, L., Les noms du 'yak' chez les peuples Turcs et Mongols. Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben. Festschrift für Franz Altheim zum 6.10.1968

Bazin, L., Les noms turcs et mongols de la constellation des "Pléiades": AOH 10, 1959, 295-297

Bazin, L., Note sur **angγïrt*, nom turco-mongol d'une variété de "canard": Studia Turcica. Budapest 1971, 55-59

Bazin, L., Les noms turcs de l'or : Langues et Techniques. Approche linguistique. Paris 1973, 327-336.

Bazin, L., Les noms turcs et mongols de l'ours. Quand le crible était dans la paille. Paris 1978, 83-93

Bazin, Louis, À propos du vocabulaire turc du jeu de cartes : Turcica 12, 1981, 170-173

Bazin: SChron–Bazin, Louis, Les systèmes chronologiques dans le monde turc ancien. Budapest-Paris 1991. Bibliotheca Orientalis Hungarica 34

Bazin Arm – Mélanges offerts à Louis Bazin par ses disciples, collègues et amis. Paris 1992. Varia Turcica 19

Bazin, L., Les Turks, les mots, des hommes. Budapest 1994. Bibliotheca Orientalis Hungarica 41

Belguedj, Mohammed Salah, Les mots turcs dans le parler algérien : Turcica 3, 1971, 133-142

Ben Cheneb, Muhammed: Mots turcs et persans conservés dans le parler algérien. Alger 1922

Bennigsen Arm – Passé turco-tatar Présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen. Paris 1986

Benveniste, E., Mots voyageurs en Asie Centrale: JA 236, 1948, 177-188

Benveniste Arm – Mélanges linguistiques offerts à Émile Benveniste. Paris 1975

Benzing, Johannes, Die angeblichen bolgartürkischen Lehnwörter im Ungarischen: ZDMG 98, 1944, 24-27

Benzing: Einführung – Benzing, J., Einführung in das Studium der altaischen Philologie und der Turkologie. Wiesbaden 1953

Benzing, J., Das Hunnische, Donaubolgarische und Wolgabolgarische: Philologiae Turcicae Fundamenta 1, Wiesbaden 1959, 685-695

Bereczki Gábor, A török nyelvek hatása a magyarra: MSFOu 185, 1983, 59-72

Bernard: Étude – Bernard, R., Étude étymologique et comparative de quelques mots bulgares concernant le vêtement et la parure. Paris 1946

Bernştam: Stroj – Bernştam, A. N., Social'no-êkonomičeskij stroj orxono-enisejskix tjurok VI-VIII vekov. Moskva-Leningrad 1946

Berta, Árpád, Die russischen Lehnwörter in der Mundart der getauften Tataren. Tatarische etymologische Studien I. Szeged 1983. Studia Uralo-Altaica 21

Berta, Árpád, Lautgeschichte der tatarischen Dialekte. Szeged 1989. Studia Uralo-Altaica 31

Bertagaev, T. A., K êtimologii nekotoryx slov v mongol'skix jazykax. Issledovanija po vostočnoj filologii. Moskva 1974, 28-39

Bertagaev, T. A., Ob êtimologii *xān ~ xagan, xatun* i ob ix otnošenii k *xāt*. Tjurkologičeskie issledovanija. Moskva 1976. 45-50

Berzeviczy Arm – Emlékkönyv Berzeviczy Albert úrnak, a M.T. Akadémia elnökének, tiszteleti taggá választása harmincadik évfordulója alkalmából. Budapest 1934

Beşevliev Arm – Studia in honorem Veselini Beševliev. Academia Litterarum Bulgarica. Sofia 1978

Bläsing: AL – Bläsing, Uwe, Armenisches Lehngut im Türkeitürkischen am Beispiel von Hemşin. Amsterdam 1992

Bläsing, Uwe: Anmerkungen zum armenischen Lehnwortschatz im Türkeitürkischen: FO 29, 1992-1993, 19-52

Bläsing : AT – Bläsing, Uwe, Armenisch - Türkisch Etymologische Betrachtungen aus dem Hemşingebiet nebst einigen Anmerkungen zum Armenischen, insbesondere dem Hemşindialekt. Amsterdam 1995. Duts Studies in Armenian Language and Literatur 4

Blau: Sprachdenkmäler – Blau, Otto, Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler. Leipzig 1868

Bloch–Wartburg: DictÉtFr – Bloch, Oscar–Wartburg, W., Dictionnaire étymologique de la langue française. 2. éd. Paris 1950

Bodrogligeti, A., Early Turkish Terms connected with Books and Writing: AOH 18, 1965, 93-117

Bodrogligeti, A., On the Turkish Vocabulary of the Isfahan Anonymous: AOH 21, 1968, 15-41

Bodrogligeti: CC – Bodrogligeti, A., The Persian Vocabulary of the Codex Cumanicus. Budapest 1971. Bibliotheca Orientalis Hungarica 16

Boisacq Arm – Mélanges Émile Boisacq. Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves V. Bruxelles 1937; VI. Bruxelles 1938

Bombaci, Alessio, Tri antichi imprestiti romanzi in turco-osmanli: RO 17, 1953, 105-113

Bombaci Arm – Studia Turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata. Napoli 1982

Bonelli: Elementi – Bonelli, L., Elementi italiani nel turco ed elementi turchi nell'italiano : L'Oriente 1894, 178-196

Boratav Arm – Quand le crible était dans la paille. Hommage à Pertev Naili Boratav. Paris 1978

Boretzky: Turz - Boretzky, Norbert, Der türkische Einfluss auf das Albanische. Teil 1 : Phonologie und Morphologie der albanischen Turzismen. Wiesbaden 1975. Teil 2 : Wörterbuch der albanischen Turzismen. Wiesbaden 1975. Albanische Forschungens 12

Borovkov: Leksika– Borovkov, A. K., Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv. Moskva 1963

Borovkov: Lûgat – Borovkov, A. K., "Badā'iʿ 'al-lugat. Slovar' Tāli İmānī Geratskogo k sočinenijam Ališera Navoi. Moskva 1961

Bouvat, Lucien, Les emprunts arabes et persans en turc osmanli : KSz 4, 1903, 316-334

Boyer Arm – Mélanges publiées en l'honneur de P. Boyer. Paris 1925. Travaux de l'Institut d'étude slaves, 2

Böhtlingk, Otto, Über die Sprache der Jakuten. St. Petersburg 1851

Brands, Horst Wilfrid, Studien zum Wortbestand der Türksprachen. Lexikalische Differenzierung, Semasiologie, Sprachgeschichte. Leiden 1973

Brockelmann, Carl, Naturlaute im Mitteltürkischen: UJb 8, 1928, 257-265

Brockelmann, C., Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al-Kāšγarīs Dīvān luγāt at-turk. Budapest-Leipzig 1928. Bibliotheca Orientalis Hungarica 1

Brockelmann, OGM – Brockelmann, C., Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens. Leiden 1954

Budagov, Lazar', Sravnitel'nyj slovar' turecko-tatarskix narečij. I-II. Sanktpeterburg 1869-1871

Budagova, Z. İ., K istorii azerbajdžansko-armjanskix jazykovyx kontaktov: ST 3, 1984, 11-15.

Budenz József, Jelentés Vámbéry Ármin magyar-török szóegyzéseiről: NyK 10, 1971, 67-135

Caferoğlu, A., Der Ursprung der Wörter *tongal, küräkän* und *nämär* im aserbeidschanischan Dialekt. Festschrift Friedrich Giese aus Anlaß des siebenzigsten Geburtstags. Leipzig 1941. 53-60

Caferoğlu, Ahmet, Türkiye balık adları : EFT-DED 10, 1960, 111-132

Cangidze, Venera, Anadolu Türk Ağızlarında Gürcüce Sözler: JTS 6, 1982, 45-52.

Chelimskij, E.A., Etymologica 1-48 (Materialy po êtimologii motorsko-tajgijsko-karagasskogo jazyka): NyK 88, 1986, 119-143

ChuvSt – Chuvash Studies. Ed. by András Róna-Tas. Budapest 1982. Bibliotheca Orientalis Hungarica 28

Clark, Larry V., Mongol Elements in Old Turkic? JSFOu 75, 1977, 110-168

Clark, Larry V., On a Chuvash development *-*D*-: AOH 32, 1978, 371-376

Clark, Larry V., Turkic loanwords in Mongol, I : The treatment of non-initial S, Z, Š, Č : CAJ 24, 1980, 36-59

Clauson, Sir G., A note on Qapqan : JRAS April 1956, 73-77

Clauson, G., The case against the Altaic theory: CAJ 2, 1956, 73-77

Clauson, G., Turkish ghost words: JRAS October 1955, 124-138

Clauson, G., The Turkish Y and related sounds: Studia Altaica. Festschrift für Nikolans Poppe zum 60. Geburtstag. Wiesbaden 1957, 33-45

Clauson, G., Türkçe sözler üzerinde araştırmalar: Jean Deny Armağanı. Ankara 1957. 67-70

Clauson, G., The Turkish numerals : JRAS April 1959

Clauson, G., The earliest Turkish loan words in Mongolian : CAJ 4, 1959, 174-187

Clauson: Sanglax – Sir Gerard Clauson, Sanglax, a Persian guide to the Turkish language, by Muḥammad Mahdī Xān. Facsimile text, with an introduction and indices by Sir Gerard Clauson. E.J.W. Gibb Memorial, New Series 20, 1960

Clauson, G., The initial labial sounds in the Turkish languages: BSOAS 24, 1961, 298-306

Clauson, G., Notes on the "Irk Bitig": UAJb 33, 3-4, 1961, 218-225

Clauson: Studies – Sir Gerard Clauson, Turkish and Mongolian Studies. London 1962

Clauson, G., The concept of "strenght" in Turkish: Németh Armağanı. Ankara 1962, 93-101

Clauson : ED – Clauson, Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford 1972

Clauson, G., The Foreign Elements in Early Turkish: Researches in Altaic Languages. Edited by Louis Ligeti. Budapest 1975, 43-49

Clauson, G., An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Index Vol. I-II. Szeged 1981. Studia Uralo-Altaica 14-15

Collinder, Björn, Reichstürkische Lautstudien. Uppsala-Leipzig 1939

Collinder: FUV – Collinder, Björn, Fenno-Ugric vocabulary. An etymological dictionary of the Uralic languages. Stockholm 1955

Crânjală: RumVl – Crânjală, Dimitru, Rumunské vlivý v Karpatech se zvláštnim zřetelem k Moravskému Valášsku. Praha 1938

Csoma Arm – Analecta orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata. Edendo operi praefuit L. Ligeti. I. Budapestini 1942-1947. Bibliotheca Orientalis Hungarica 5

Csongor Barnabás, Egy párhuzamos átvétel: *tea* és *csája*. Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Budapest 1956, 276-279

Czeglédy Károly, Šarkel : MNy 48, 1952, 79-86

Czeglédy Károly, A kazár *kil* ~ *kel* eredete: MNy 49, 1953, 175-178

Csúcs, Sándor, Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen, Budapest 1990. Bibliotheca Uralica, 10

Daher: AA – Daher, Ymär, Agricultura Anatolica I. Die volkstümlichen landwirtschaftlichen Geräte. Eine wort- und kulturhistorische Untersuchung mit besonderer Berücksichtigung der Türkvölker (mit 29 Tafeln und 2 Karten). Helsinki 1970. Studia Orientalia 42

Daher Arm – Tatarica. Studia in honorem Ymär Daher. Vammala 1987

Damdinov, D. G., O zemledel'českix terminax v mongol'skix jazykax. Issledovanija po vostočnoj filologii. Moskva 1974, 51-63

Dankoff: ALT – Dankoff, Robert, Armenian Loanwords in Turkish. Wiesbaden 1995

Dankoff: EÇ-Bitlis – Dankoff, Robert, Evliya Çelebi in Bitlis. Leiden 1990

Dankoff: EÇ-Glossary – Dankoff, Robert, An Evliya Çelebi Glossary. Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 1991

Décsy : ULwBulg – Décsy Gyula, Die ungarischen Lehnwörter der bulgarischen Sprache. Wiesbaden 1959

Denizeau, Claude, Dictionnaire des parlers arabes de Syrie, Liban et Palestine (Supplément au Dictionnaire arabe-français de A. Barthélemy). Paris 1960

Deny: Grammaire – Deny, Jean, Grammaire de la langue turque (dialecte osmanli). Paris 1921. Bibliothèque de l'École des Langues Orientales Vivantes

Deny, Jean, Un mot slave emprunté au turc à date ancienne. Mélanges publiées en l'honneur de P. Boyer. Paris 1925. 98-106

Deny, Jean, Osmanli ancien *tovïja (dovïja)* : JA 221 1932, 160-161

Deny, Jean, Öyük, nom turc des amas de décombre archéologique en Anatolie: RHAs 6, 24. fas. (7. 1936), 254-265

Deny, Jean, A propos d'un chant de manoeuvre antique (eyya mala). Mélanges Maspéro III, Le Caire, 1936. Mémoires de L'Institut Français 68, 417-430

Deny, Jean, Arabe dialectal zengawa "étrier": GLECS (22.1.1936), 42-43

Deny, J., Turc *kol-ay* (cf. grec εὐ-χερής) et la famille des mots en *-ey (-ay)*. Mélanges Émile Boisacq. Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves V. Bruxelles 1937; VI. Bruxelles 1938. 295-312

Deny, Jean, Turcica: I. Baş "blessure": JA 234, 1943-1945, 185-210

Deny, Jean, Deux termes historiques passés du persan en turc: JA 234, 1943-1945, 444-445

Deny, Jean, Le toast et le verre à boire: à propos du russe *stakán:* RÉS 1951, 43-49

Deny, Jean, Le nom de mardi en osmanli: ZDMG N.F. 19, 1954, 383-385

Deny: Principes – Deny, Jean, Principes de grammaire turc ("Turk" de Turquie). Paris 1955

Deny, Jean, Trois mots turcs empruntés par le persan: *yalav, yamaç* et *yalma:* BSL 51, 1955, 188-235

Deny, Jean: 70-72 chez les Turcs. Mélanges Louis Massignon. Damas 1, 1956, 395-415

Deny Arm – Jean Deny Armağanı. Ankara 1958

Dobrodomov, İ. G., Otraženie tjurkskogo načal'nogo *j-* v bulgarizmax slavjanskix jarykax: ST 3, 1975, 23-35

Dobrodomov, İ. G., K voprosu o vengerskom *sz-*, sootvetstvujuščem tjurkskomu *j-*, v staryx bulgarizmov. Tjurkologičeskie issledovanija. Moskva 1976. 112-125

Dobrodomov, İ. G., Êmildeš – imil'deš. Turcologica. Leningrad 1986, 115-119

Doerfer: KhalMat – Doerfer, Gerhard, Khalaj Materials. The Hague (1971). Indiana University Publications UAS Volume 115

Doerfer, Gerhard, Die Türken : Mittler kultureller und sprachlichen Strömungen in Eurasien. Bustan 7 : 2/3 : 24-32

Doerfer : TLT – Doerfer, Gerhard, Türkische Lehnwörter im Tadschikischen. Wiesbaden 1967

Doerfer : TMEN – Doerfer, Gerhard, Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. I-IV. Wiesbaden 1963-1975

Doerfer, Gerhard, Zur Verwandschaft der altaischen Sprachen: IF 71, 1966, 81-123

Doerfer, G., Bemerkungen zur Methodik der türkischen Lautlehre: OLZ 66 7/8, Juli/August 1971, 325-344

Doerfer, G., Türkisch *-n* > tschuwaschisch *-m?* UAJb 39, 1967, 53-70

Doerfer, G., Die özbekischen Lehnwörter in der Sprache der Araber von Buchara : CAJ 12, 1968, 296-308

Doerfer, Gerhard. Gedanken zur Gestaltung eines idealen Türkischen Etymologischen Wörterbuchs: OLZ 66 9/10 September/Oktober 1971, 437-454

Doerfer, G., Tschuwaschisch **m* < urtürkisch **m* (> gemeintürkisch *-n*): UAJb 45, 1973, 174-212

Doerfer, G., Zur Sprache der Hunnen: CAJ 17, 1973, 1-50

Doerfer, Gerhard, Die "vier Wörter" mit b- > v, Null. Hungaro-Turcica Budapest 1976, 135-147

Doerfer, G., Das Chorasantürkische : TDAY 1977, 127-204

Doerfer, G., Zur Stellung des Chaladsch im Kreise der Türksprachen: RO 39/2, 1978, 15-31

Doerfer, Gerhard – Tezcan, Semih, Wörterbuch des Chaladsch. Budapest 1980. Bibliotheca Orientalis Hungarica 26

Doerfer, Gerhard, Materialien zu türk. *h-(I):* UAJb N.F. 1, 1981, 93-141

Doerfer, Gerhard, Materialien zu türk. *h-* (II) : UAJb N.F. 2, 1982, 138-168

Doerfer, G., Nomenverba im Türkischen: Studia Turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata. Napoli 1982. 101-114

Doerfer, G., The Problem of Rhotacism/ Zetacism: CAJ 28, 1984, 36-42

Doerfer, Gerhard, Kabulafscharisch und Chaladsch : CAJ 29, 1985, 166-175

Doerfer, G., Maḥmûd al-Kâšγarî, Arγu, Chaladsch: UAJb N.F. 1987, 104-114

Doerfer, G., Die Stellung des Osmanischen im Kreise des Oghusischen und seine Vorgeschichte: Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft, Teil 1 Budapest 1990, 13-34. Bibliotheca Orientalis Hungarica 31

Doerfer, Gerhard, Türkische Farbbezeichnungen und Pferdezucht: CAJ 39, 1996, 208-227

Doerfer Arm – *Beläk Bitig.* Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag. Herausgegeben von Marcel Erdal und Semih Tezcan. Wiesbaden 1995. Turcologica 23

Donner, Kai, Zu den ältesten Berührungen zwischen Samojeden und Türken: JSFOu 40, 1924, 1-42

Drimba, Vladimir, Quelques leçons et étymologies comanes: RRL 11, 1966, 481-489

Drüll, Dagmar, Der Codex Cumanicus. Enstehung und Bedeutung. Geschichte und Gesellschaft. Stuttgart 1980

Duda, H.W., Zu Björn Collinder's osmanisch-türkischen Lautstudien : ZDMG 94, 1940, 86-105

Duda, H.W., Başa - Beşe. Festschift für Wilhelm Eilers, hrg. von G. Wiesner. Wiesbaden 1966

Džangidze, Venera T., Gruzinskaja leksika v dialektax tureckogo jazyka: İAN Gruzinskogo SSR 1980, 95-104

Eberhard, W., Remarks on širalγa : Oriens 1, 1948, 220-221

Eckmann, János, Kelime ortasında anorganik *b, p* ve *m*'nin türemesi: TM 10, 1953, 313-320

Eckmann, János, Türkçede *d, t* ve *n* seslerinin türemesi: TDAY 1955, 11-22

Eckmann, J., Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation. Budapest 1976. Bibliotheca Orientalis Hungarica 21

Egorov: ÊS – Egorov, V. G., Êtimologičeskij slovar' čuvašskogo jazyka. Çeboksarı 1964

Eilers, W., Kaviar. Eine Wortstudie. Jñanāmuktāvalī. Commemoration Volume in Honour of Johannes Nobel. New Dehli 1959, 48-58

Eilers Arm - Die Sprache. Wiesbaden - Wien 1966

Erdal: Word Form – Erdal, Marcel, Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon. Vol. I-II. Wiesbaden 1991

Eremeev: Êtnogenez – Eremeev, D. E., Êtnogenez turok (proisxoždenie i osnovnye êtapy êtničeskoj istorii). Moskva 1971

Eren, Hasan, P"rvob"lgarska duma li e "xaranija"? Rodna reč' 15, 1941, 81-82

Eren, Hasan, B"lg. *kalavar*": Rodna Reč' 14, 1941, 148-149

Eren, Hasan, Beiträge zur türkischen Wortforschung: KCsA 3, 1941, 129-143

Eren, Hasan, A török magánhangzóváltakozások: NyK 51, 1942, 356-373

Eren, Hasan, Katáng, sárkány, csödör: MNy 39, 1943, 20-28

Eren, Hasan, A *székely* név magyarázatához: MNy 39, 1943, 205-208

Eren, Hasan, Török jövevényszók a magyarban [Üvecs. Gyomor.]: MNy 44, 1948, 35-37

Eren, Hasan, İkiz kelimelerin tarihi hakkında: A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 7, 1949, 283-286

Eren, Hasan, Sibirya Türk dillerinde Moğolca unsurlar : Türk Dili. Belleten 14-15, 1950, 35-43

Eren, Hasan: Etimoloji Araştırmaları: TM 9, 1946-1951, 95-96

Eren, Hasan, Çağatay lûgatleri hakkında notlar: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 8, 1950, 145-163

Eren, Hasan, Etymologische Untersuchungen 1-2: UAJb 24, 1952, 132-133

Eren, Hasan, Zurufe an Tiere bei den Türken: UAJb 24, 1952, 134-137

Eren, Hasan, Türk dillerinde *métathèse:* TDAY 1953, 161-180

Eren, Hasan, Türkçe *istabur* kelimesi üzerine : TDAY 1956, 145-152

Eren, Hasan, Etimoloji araştırmaları: TDAY 1954, 31-32

Eren, Hasan, Türkçede *-mm- > -mb- dissimilation*'u: TDAY 1959. 95-103

Eren, Hasan, *Üveyik* : TDAY 1959, 105

Eren, H., Anadolu Ağızlarında Rumca, İslâvca ve Arapça Kelimeler: TDAY 1960, 295-371

Eren, Hasan, Anadolu'da Kafkasya Türkleri: TDAY 1961, 319-357

Eren, Hasan, Kıbrıs'ta Türkler ve Türk Dili: Türkoloji Dergisi 1, 1964, 1-14

Eren, Hasan, Türk Dilinin *Étymologique* Sözlüğünden Örnekler: XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler. Ankara 1968, 9-12

Eren, Hasan, *Suvla:* Türkoloji Dergisi 4, 1972, 93-96

Eren, Hasan, Çuvaş Dilinin *Étymologique* Sözlüğü: TDAY 1972, 241-265

Eren, Hasan, Le terme "altaïque" *sauγα* "cadeau": AOH 25, 1972, 237-243

Eren, Hasan, Evliya Çelebi ve Anadolu Ağızları: I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler 1972 [1975], 113-119

Eren, Hasan, Türk Dilinin *Étymologique* Sözlüğünden Yapraklar: XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi (21-26.X. 1973 Ankara) bildirileri. Ankara 1979, 95-101

Eren, Hasan, Anadolu'da Toplu Yardımlaşma Gelenekleri: *İmece:* TD 29, 1974, 545-549

Eren, Hasan, Örnekten Örneğe: TD 29, 1974, 701-797

Eren, Hasan, *Dibek:* TD 30, 1974, 761-764

Eren, Hasan, Turskite zaemki v b"lgarskija ezik i mestnite turski govori: BEz 24, 1974, 409-414

Eren, Hasan, Za proizxoda na dumata *vadanl"k:* BEz 25, 1975, 554-555

Eren, Hasan, Anadolu Türkçesinde "cılız" kavramı: Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh. Budapest 1976, 225-229

Eren, Hasan Az *üvecs* szó magyarázatához: MNy 73, 1977, 154-!59

Eren, Hasan, Türk Dilinin *Étymologique* Sözlüğüne Katkılar. Ömer Asım Aksoy Armağanı. Ankara 1978. 87-89

Eren, Hasan, Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkılar: Türkoloji Dergisi 8, 1979, 1-28

Eren, Hasan, Turski prinosi k"m B"lgarski etimologičen rečnik. İzsledvanija v"rxu istorijata i dialektite na b"lgarskija ezik (Sbornik v pamet' na čl. kor. Kiril Mirčev). Sofiya 1979, 160-163

Eren, Hasan, Traditions of collective mutual aid in Anatolia: *İmece:* AO 6, 1980, 107-114

Eren, Hasan, Türk Dilinin *Étymologique* Sözlüğüne Katkılar: TDAY 1978-1979 [1981], 1-15

Eren, Hasan, *Düden.* TDAY 1978-1979, 17-21

Eren, Hasan, *Balkan* Adının Kökeni: TD 54, 1987, 113-124

Eren, Hasan, *Keşişleme:* TD 52, 1987, 256-258

Eren, Hasan, *Mırın kırın etmek:* TD 56, 1988, 25-28

Eren, Hasan, Sırça Köşkte... (Başlangıç): TD 56, 1988, 188-207

Eren, Hasan, Wilhelm Radloff ve Türk Diyalektleri Sözlüğü : TD 56, 1988, 336-354.

Eren, Hasan, Türk Yemek Adlarında Kullanılan Bir Ek: İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi. Türkiye 3-10 Eylül 1988, 478-483

Eren, Hasan, *Küheylân:* TD 58, 1989, 169-172

Eren, Hasan, *Çevlik:* TD 58, 1989, 277-280

Eren, Hasan, *Apazlama:* TD 58, 1989, 251-254

Eren, Hasan, Sırça Köşkte ... I : TD 1990/1 : 1-78

Eren, Hasan, Eski Türk İçkileri: Üçüncü Milletlerarası Yemek Kongresi. Türkiye 7-12 Eylül, 1990, 27-33

Eren, Hasan, Sırça Köşkte... II: TD 1992/2: 161-213

Eren, Hasan, *Kumpir:* TD 1992/2: 81-84

Eren, Hasan, Sırça Köşkte ... III: TD 1993/2: 1-82

Eren, Hasan, Eski Türk İçkileri: Dördüncü Milletlerarası Yemek Kongresi. Türkiye 3-6 Eylül 1992. Ankara 1993, 105-108

Eren, Hasan, *Balıklava:* TD 1993/2: 111-117

Eren, Hasan, *Ağabey* ve *Abla:* TD 1993/1: 405-410

Eren, Hasan, *Mezraa:* TD 1994/1: 100-103.

Eren, Hasan, Türk Dilinin *Étymologique* Sözlüğü: TD 1994/2: 179-198

Eren, Hasan, *Tüm* mü, yoksa *bütün* mü? TD 1994/1: 403-408

Eren, Hasan, Sırça Köşkte... IV: TD 1995/1: 26-62

Eren, Hasan, Türkçede *Doublet* Örnekleri: TD 1995/2: 731-736

Eren, Hasan, Türkçedeki Ermenice Alıntılar Üzerine: TD 1995/2: 859-904

Eren, Hasan, "Macarcanın Etimolojik Sözlüğü" Üzerine: TD 1996/2: 116-133

Eren, Hasan, Türk Dilinin *Étymologique* Sözlüğüne Katkılar:Türk Kültürü Araştırmaları 32, 1994, 151-156

ÊSTJa 1989 – Êtimologičeskij slovar' tjurkskix jazkov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy "Dž", "Ž", "J". Moskva 1989

ÊSTJa 1997 – Êtimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie leksičeskie osnovy na bukvy "K", "Ķ". Moskva 1997

Fagnan, E., Additions aux dictionnaires arabes. Beyrout

Fedotov, M. R., Materialy k istoriko-êtimologičeskomu slovarju čuvašskogo jazyka. Çeboksarı 1992

Fekete, L., Osmanisch *parkan* : KCsA 1, 1925, 384-388

Fekete Lajos, Az oszmánli-török nyelv hódoltságkori magyar jövevényszavai : MNy 26, 1930, 257-265

Fekete Lajos, *Doquz* – a törökben és a perzsában. Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Budapest 1956, 647-652

Foy, Karl, Das Aidinisch-Türkische: KSz 1, 1900, 177-194, 286-307

Gabain: AG – Gabain, A. von, Alttürkische Grammatik. Leipzig 1941

Gabain Arm (1) – Scholia. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern. Wiesbaden 1981. Veröffentlichungen der Societas Uralo - Altaica

Gabain Arm (2) – Memoriae munusculum. Gedenkband für Annemarie v. Gabain heraugegeben von Klaus Röhrborn und Wolfgang Veenker. Wiesbaden 1994. Veröffentlichungen von der Societas Uralo-Altaica. Band 39

Gabeskiriya: Leksika – Gabeskirijà, Š.V., Leksika proizvedenij Junusa Êmre. Tbilisi 1983

Gadjieva: TAK – Gadjieva, N. Z., Tjurkojazyčnye arealy Kavkaza.

Gadjieva: PTAL – Gadžieva, N. Z., Problemy tjurkskoj areal'noj lingvistiki. Srednеaziatskij areal. Moskva 1975

Gadjieva, N. Z., Koklyanova, A. A., Glagoly reči v tjurkskix jazykax. Istoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykax. Moskva 1961, 322-460

Gáldi, Ladislas, Les mots d'origine néogrecque en roumain à l'époque des Phanariotes. Budapest 1939

Galton, Herbert : Das altaische Element in Slavischen : RO 39, 1994, 63-88

Garipov: Slovoobrazovanie — Garipov, T. M., Baškirskoe imennoe slovoobrazovanie. Ufa 1959

Georgacas: IT – Georgacas, Demetrius J., Ichthyological Terms for the Sturgeon and Etymology of the international Terms *botargo, caviar* and Congeners (a linguistic, philological, and culture-historical study). Athen 1978

Georgacas : FT – Georgacas, Demetrius J., Turkish common names of aquatic animals (and congeners) and fishing terms of Greek origin : Bolletino dell' Atlante Linguistico Mediterraneo 20, 1978, 119-145

Georgiev: BEO — Georgiev, V. İ., B"lgarska etimologija i onomastika. Sofiya 1960

Georgiev: VBE —Georgiev, Vladimir, V"prosi na b"lgarskata etimologija. Sofiya 1958

Giese Arm – Festschrift Friedrich Giese aus Anlaß des siebenzigsten Geburtstags. Leipzig 1941. Die Welt des Islams, Sonderband

Golden: KhazSt – Golden, Peter B., Khazar Studies. Budapest 1979. Bibliotheca Orientalis Hungarica 1/1

Golden, P. B., Cumanica I : the Qipčaqs in Georgia: AEMAe 4, 1984, 45-87

Golden, P. B., Cumanica II: The Ölberli (Ölperli). The Fortunes and Misfortunes of an Inner Asian Nomadic Clan: AEMAe 5, 1985, 5-29

Golden, P. B., Vyxod: Aspects of Medieval Eastern Slavic-Altaic culturo-linguistic Relations: AEMAe 7, 1987-1991, 83-101

Golden, P. B., Turkic Calques in Medieval Eastern Slavic: JTS 8, 1984, 103-111

Golden: Introduction – Golden, Peter B., An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East. Wiesbaden 1992. Turcologica Band 9

Gombocz Zoltán, Thúry József "Magyar-török összehasonlító szótára": Akadémiai Értesítő 18, 1907, 508-515

Gombocz, Zoltán, Slavo-Turcica. Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski. 2 [1927], 71-76

Gombocz Zoltán, Honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink. Budapest 1960. Nyelvtudományi Ertekezések 24. Közzétette Ligeti Lajos

Gombocz: ÁTSzn —Gombocz Zoltán, Árpádkori török személyneveink. Budapest 1915. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 16. sz.

Gombocz Zoltán, Az altaji nyelvek hangtörténetéhez: NyK 35, 1905, 241-284

Gombocz, Zoltán, Zur Lautgeschichte der altaischen Sprachen: KSz 13, 1912-1913, 1-37

Gombocz Zoltán, Bársony: MNy 24, 1928, 344

Gombocz, Zoltán, Über den Volksnamen *Besenyő:* Túrán 1918, 209-215

Gombocz, Jelentéstan — Gombocz Zoltán, A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV. Jelentéstan. Pécs 1926

Gombocz, Z., Observations sur le consonantisme des mots d'emprunt turks en hongrois: Revue des Études Hongroises 6, 1928, 80-86

Gombocz: BTLw — Gombocz, Zoltán, Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsinki 1912. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 30

Gordlevskiy Arm — Akademiku Vladimiru Aleksandroviču Gordlevskomu k ego semidesjatipjatiletiju. Moskva 1953

Gordlevskiy, V.A., Čislitel'noe 50 v tureckom jazyke. Izbrannye sočinenija II. Moskva 1961, 123-137

Gordlevskiy, V. A., K voprosu o vlijanii tureckogo jazyka na arabskij. Izbrannye sočinenija II. Moskva 1961, 138-159

Grannes, Alf, Turco-Bulgarica. Articles in English and French concerning Turkish influence on Bulgarian. Wiesbaden 1996

Grønbech, Forstudier – Grønbech, Vilh., Forstudier til tyrkisk lydhistorie. København 1902 (Almanca özeti: KSz 4, 1903, 114-125, 229-240)

Grønbech, Sprachbau – Grønbech, K., Der türkische Sprachbau I. Kopenhagen 1936

Grønbech, K., Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus. København 1942. Monumenta Linguarum Asiae Maioris. Subsidia I

Gudiaşvili, E.V., O nekotoryx kartvel'skix leksičeskix êlementax v tureckix dialektax: Trudy Tbilisskogo Gosudarstvennogo Universiteta 121, 1967, 113-127

Gulyamov: Probleny – Gulyamov, A. G.: Problemy istoričeskogo slovoobrazovanija uzbekskogo jazyka. Taşkent 1955

Györffy, György, Besenyők és magyarok: KCsA I. Ergänzungsband 1939, 397-500

Györffy, G., Monuments du lexique pétchénègue: AOH 18, 1965, 73-81

Gyorffy, Gy., Système de résidences d'hiver et d'été chez les nomades et les chefs hongrois au Xe siècle: AEMAe 1, 1975, 45-153

Györffy, Gy., A magyarság keleti elemei. Budapest 1990

Habiçev: Slovoobrazovanie – Xabičev, M.A. : Karačaevo-balkarskoe imennoe slovoobrazovanie. Çerkessk 1971

Hadrovics: UElSk – Hadrovics, László, Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Budapest 1985

Haenisch Arm – Studia Sino-Altaica. Festschrift für Erich Haenisch zum 80. Geburtstag. Herausgegeben von Herbert Franke. Wiesbaden 1961

Halasi Kun Arm —Turks, Hungarians and Kipchaks. A Fertschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun. Journal of Turkic Studies 8, 1984

Halasi Kun, T., Monuments de la langue tatare de Kazan: Analecta orientalia memoriae Alexandri Csoma de Körös dicata. BOH 5, 1942-1947, 138-155

Halasi Kun, Tibor, Die mameluk-kiptschakischen Sprachstudien und die Handschriften in İstanbul: KCsA 3, 1940, 76-83

Halasi Kun, T., Philologica I: DTCFD 5, 1947, 1-37

Halasi Kun, T., Philologica II: DTCFD 7, 1949, 415-465

Halasi Kun, T., Orta-Kıpçakça *q-, k- > φ* Meselesi: Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar 1. Ankara 1950, 45-61

Halasi-Kun, T., The Ottoman Elements in the Syrian Dialects: AO 1, 1969, 14-91

Halasi-Kun, T., The Ottoman Elements in the Syrian Dialects II: AO 5, 1973, 17-95

Halasi-Kun, T., Kipchak Philology and the Turkic Loan Words in Hungarian : AEMAe 1, 1975, 155-210

Halasi-Kun, T., Some Thoughts on Hungaro-Turkic Affinity: AEMAe 6, 1986, 31-39

Harmatta, J., Irano-Turcica : AOH 35, 1972, 263-273

Hartmann, Martin, Zur türkischen Dialektkunde: KSz 1, 1900, 154-156

Hattori Arm – Studies in General and Oriental Linguistics. Presented to Shirô Hattori on the Occasion of His sixtieth Birthday. Edited by Roman Jakobson and Shigeo Kawamoto. Tokyo 1970

Hazai, Gy. (ed.), Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft. Teil I. Wiesbaden, Budapest 1990. Bibliotheea Orientalis Hungarica 31

Hazai Arm — Studia Ottomanica. Festgabe für György Hazai zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von Barbara Kellner-Heinkele und Peter Zieme. Wiesbaden 1997. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 47

Heissig Arm – Documenta Barbarorum. Festschrift für Walther Heissig zum 70. Geburtstag herausgegeben von Klaus Sagaster und Michael Weiers. Wiesbaden 1983

Henning Arm – W. B. Henning Memorial Volume. London 1970

Herbert, R. J., English loanwords in Modern Turkish: UAJb 39, 1967, 71-84

Hirth Arm – Festschrift für Friedrich Hirth zu seinem 75. Geburtstag 16 April 1920. Berlin 1920. Ostasiatische Zeitschrift Jahrg 8

Holub, Josef – Kopečný, František, Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1952

Houtsma, M.Th., Ein türkisch-arabisches Glossar. Leiden 1894

Hubschmid, Johannes, Haustiernamen und Lockrufe als Zeugen vorhistorischer Sprach- und Kulturbewegungen: Vox Romanica 14, 1954, 184-203

Hubschmid: SchlF – Hubschmid, Johannes, Schläuche und Fässer. Wort- und sachgeschichtliche Untersuchungen mit besonderer Berücksichtigung des romanischen Sprachgutes in und außerhalb der Romania sowie der türkisch-europäischen und türkisch-kaukasisch-persischen Lehnbeziehungen. Bern 1955

Hungaro-Turcica – Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh. Edited by Gy. Káldy-Nagy. Budapest 1976

Ibrahim, Jamshid, Kulturgeschichtliche Wortforschung. Persisches Lehngut in europäischen Sprachen. Wiesbaden 1991

İlliç-Svitıç, V.M., Altajskie dental'nye: *t, d, δ* : VJa 6, 1963, 37-56

Iordan Arm – Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlimirii a 70 de ani. Bucureşti 1958

İshakov, F. G., Nabljudenija po leksike v oblasti prilagatel'nyx v tjurkskix jazykax: İstoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov. Moskva 1961, 173-231

İRLTJa — İstoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov. Moskva 1961

Jaba, A., Dictionnaire kurde - français. St. Petersburg 1879

Janhunen, Juha, Samoyed - Altaic contacts - present state of research: MSFOu 158, 1977, 123-129

Janhunen, J., On the Interaction of Mator with Turkic, Mongolic, and Tungusic: JSFOu 82

Jarring, Studien – Jarring, Gunnar, Studien zu einer osttürkischen Lautlehre. Lund - Leipzig 1933

Jarring, G., Zurufe an Tiere bei den Osttürken: Festschrift Friedrich Giese. Leipzig 1941, 46-52

Jarring Arm – Turcica et Orientalia. Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12 October 1987. Istanbul 1988

Johansen, Ulla, *el* und *bodun*. Memoriae munusculum. Gedenkband für Annemarie v. Gabain. Wiesbaden 1994, 73-84

Joki, A. J., Der wandernde Apfel : StO 28, 11. Helsinki 1964

Joki, A. J., Wörterverzeichnis der Kyzyl-Sprache. Helsinki 1953

Joki, A. J., Die Tungusen und ihre Kontakte mit anderen Völkern: StO 47, 1977, 109-117

Joki: LwSS – Joki, Aulis J., Die Lehnwörter des Sajansamojedischen. Helsinki 1952. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 103

Joki: UI – Joki, A. J., Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. Helsinki 1973. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 153

Junker, H., Np. *āsān* "leicht" usw. UJb 5, 1925, 411-416

Jyrkänkallio, P., Zur Etymologie von russ. *tolmač* "Dolmetscher" und seiner türkischen Quelle: StO 17, 8, 1952, 3-11

Jacob Arm – Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag (26. Mai 1932) gewidmet von Freunden und Schülern. Leipzig 1932

Kahane-Tietze : LFL – Kahane, Henry and Renée – Tietze, Andreas, The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin. Urbana 1958

N. Kakuk Zsuzsa, Konok: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapijára. Budapest 1956, 315-318

Kakuk, S., Un vocabulaire salar : AOH 14, 1962

Kakuk, Zsuzsa, Zur Frage des tschuwaschischen *-n* und *-m*: Tractata Altaica. Wiesbaden 1976, 325-335

Kakuk: ÉlOsm – Kakuk, Suzanne, Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVII^{e}siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise. Budapest 1973. Bibliotheca Orientalis Hungarica 19

Kałużyński, ME –Kałużyński, Stanisław, Mongolische Elemente in der jakutischen Sprache. Warszawa 1961

Kałużyński, Stanisław, Einige jakutische Etymologien: StO 47, 1977, 121-130

Kałużyński, St., Jakutische Wortforschungen. Einsilbige Stämme : CAJ 7, 1962, 179-191

Kałużyński, St., Einige tungusische Lehnwörter im Jakutischen: AOH 35, 1982, 261-269

Kannisto, Artturi, Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen: FUF 17, 1925, 1-264

Kaydarov: Struktura – Kajdarov, A.T., Struktura odnosložnyx kornej i osnov v kazax-skom jazyke. Alma-Ata 1986

Kiss, Türkörszók – Kiss Lajos, Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. Budapest 1976. Nyelvtudományi Értekezések 92. sz.

Klebelsberg Arm – Emlékkönyv dr. Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Budapest 1925

Klimov, G. A., Êtimologičeskij slovar' kartvel'skix jazykov. Moskva 1964

Kluge : EtWb^{23} – Kluge, Friedrich, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.^{21} Berlin - New York 1995

Kniezsa : SzlJsz – Kniezsa, István, A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1-2. Budapest 1955

Kononov Arm (1) – Turcologica. K semidesjatiletiju akademika A. N. Kononova. Leningrad 1976

Kononov Arm (2) - Turcologica 1986. K vos'midesjatiletiju akademika A.N. Kononova. Leningrad 1986

Kononov, A. N., K êtimologii slova *oğul* 'syn'. Filologija i istorija mongol'skix narodov. Moskva 1956. 175-176

Kononov, A. N., Sposoby i terminy opredelenija stran sveta v tjurkskix narodov. Tjurkologičeskij Sbornik 1974

Kononov, A. N., Semantika cvetooboznačenij v tjurkskix jazykax. Tjurkologičeskij Sbornik 1975, 159-179

Kononov: GrJaTRP – Kononov, A. N., Grammatika jazyka tjurkskix runičeskix pamjatnikov VII-IX vv. Leningrad 1980

Kononov: RT – Kononov, A. N., Rodoslovnaja turkmen. Sočinenie Abu-l- Gazi xana xivinskogo. Moskva - Leningrad 1958

Korenchy: IrLw – Korenchy, Éva, Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen. Budapest 1972

Korkmaz Arm – Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan. Ankara 1996. Türk Kültürü Araştırmaları 32, 1994.

Korsch, Th., Türkische Etymologien. Festschrift Vilhelm Thomsen zur Vollendung des siebzigsten Lebensjahres am 25. Januar 1912 dargebracht von Freunden und Schülern. Leipzig 1912, 198-201

Koşay, Hamit Zübeyir, Türkiye Halk Dilindeki Yemek Adları: Németh Armağanı. Ankara 1962, 289-317

Kowalski: KT – Kowalski, Tadeusz, Karaimische Texte im Dialekt von Troki. Kraków 1929

U. Köhalmi, Käthe, Drei alte innerasiatische Benennungen des Waffengürtels. Studia Turcica. Budapest 1971, 267-279

Köprülü Arm (1) – Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar. 1. Ankara 1950

Köprülü Arm (2) – 60. doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü armağanı. İstanbul 1953

Köprülü, M. Fuad, Yeni farisîde türk unsurları: TM 7-8, 1940-1942, 1-16

Köprülüzade, M. F., Bizans müesseselerinin osmanlı müesseselerine te'siri hakkında bâzı mülâhazalar: THİTM 1, 1931, 165-313

Kotwicz, W., Contributions aux études altaïques. A. Les termes concernant le service des relais postaux: RO 16, 1953, 327-355

Kotwicz, W., Contribrutions aux études altaïques. B. Les titres princiers: turc *bäg*, mo. *begi* et ma. *beile:* RO 16, 1953, 355-358

Kneževič, Anton, Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben. Slavisch-Baltisches Seminar der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster (Westf.). Veröffestlichung Nr. 3. Meisenheim am Glan 1962

Kraelitz-Greifenhorst : Corollarien – Kraelitz-Greifenhorst, Friedrich von, Corollarien zu F. Miklosich: Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen: Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. 166. Band 4. Abteilung. Wien 1911

Kraelitz-Greifenhorst, F. v., Armenische Lehnwörter im Türkischen: Handes Amsorya 25, 1911, 257-267

Kraelitz-Greifenhorst, Friedrich v., Türkische Etymologien: WZKM 27, 1913, 130-133

Kurdoev, K. K., Kurdsko-russkij slovar'. Moskva 1960

Kúnos, Ignácz, A török nyelv idegen elemei: NyK 26, 1896, 438-454 ; 27, 1897, 52-63; 211-216; 386-463 ; 28, 1898, 34-54

Kurışjanov, A. K., Issledovanie po leksike starokypčakskogo pamjatnika XIII. v. - "Tjurksko-arabskogo slovarja". Alma-Ata 1970

Lalou Arm — Études tibétaines dédiées à la mémoire de Marcelle Lalou. Paris 1971

Laude-Cirtautas, Farbbez — Laude-Cirtautas, Ilse, Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialekten. Wiesbaden 1961

Laufer, Berthold: Loan-Words in Tibetan: T'oung Pao 17, 1916, 403-552

Laufer: Sino-Iranica — Laufer, Berthold, Sino-Iranica. Chinese contributions to the history of civilization in ancient Iran. Chicago 1919

Lazard Arm — Études irano-aryennes offertes à Gilbert Lazard. Paris 1989

Le Coq, Albert von, Bemerkungen über türkische Falknerei: Baessler-Archiv 4, 1913, 1-13

Le Coq, A.v., Eine Liste osttürkischer Pflanzennamen: Baessler-Archiv 6, 1922, 118-129

Le Coq, A.v., Bemerkunngen zur türkischen Falknerei (Nachtrag): Baessler-Archiv 6, 1923, 114-117

Levitskaya, L.S., Čuvašskie êtimologii : ST 2, 1974, 80-84

Levitskaya, L. S., Kumykskie êtimologii: Tjurkologičeskie issledovanija. Moskva 1976, 132-137

Levitskaya, L., Kumykskie êtimologii : Hungaro-Turcica. Budapest 1976, 155-158

Levitskaya, L. S., Imejutsja li v čuvašskom jazyke oguzskie êlementy? Chuvash Studies. Edited by András Róna-Tas. Budapest 1982, 97-103. Bibliotheca Orientalis Hungarica 28

Ligeti, L., Die Herkunft des Volksnamens Kirgis: KCsA 1, 1925, 369-383

Ligeti Lajos, A török hosszú magánhangzók: MNy 34, 1938, 65-76

Ligeti, L., Les voyelles longues en turc: JA 1938, 177-204

Ligeti Lajos, Boszorkány: MNy 43, 1947, 10-17

Ligeti, L., L'étymologie mongole du slave *chorogy* 'drapeau': ÉSR 2, 1949, 46-56

Ligeti, L., Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise: AOH 1, 1950, 141-185

Ligeti Lajos, Az uráli és altaji nyelvek viszonyának kérdése: I. OK 4, 1953, 333-364

Ligeti, L., Histoire du lexique des langues turques: RO 17, 1953, 80-91

Ligeti, L., Le lexique moghol de R. Leech: AOH 4, 1954, 119-158

Ligeti Lajos, Török jövevénysavaink és a vitás etimológiák kérdése: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Budapest 1956, 336-346

Ligeti Lajos, Az 'ajándék' két török-perzsa neve: MNy 53, 1957, 157-159

Ligeti Lajos, A török szófejtés és török jövevényszavaink (Előljáró megjegyzések. Magyar *iz* 'artus, articulus', török *yüz* 'ua.'; *gyűrű, gyűszű)* : MNy 54, 1958, 435-450

Ligeti Lajos, A török szófejtés és török jövevényszavaink (*Szérű. A gyűrű* és rokonsága. *Ocsú*): MNy 55, 1959, 451-457

Ligeti Lajos, Néhány megjegyzés úgynevezett altaji jövevényszavainkról: MNy 56, 1960, 289-303

Ligeti, L., Les anciens éléments mongols dans le mandchou: AOH 10, 1960, 231-248

Ligeti, L., A propos des éléments "altaïques" de la langue hongroise: ALH 11, 1961, 15-42

Ligeti, L., Sur un passage du Rājāvavādaka-sūtra ouigour. Németh Armağanı. Ankara 1962, 319-330

Ligeti Lajos, Dengizikh és Bécs állítólagos kun megfelelői: MNy 58, 1962, 146-152

Ligeti, L., Sur deux mots comans: AAnt 10, 1962, 167-174

Ligeti Lajos, Uráli török jövevényszavaink kérdéséhez: MNy 59, 1963, 381-393

Ligeti Lajos, *Gyarmat* és *Jenő:* Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Budapest 1963. Nyelvtudományi Ertekezések 40, 230-239

Ligeti Lajos, Bilincsek, bilincs: MNy 61, 1965, 281-289

Ligeti, L., Le lexique mongol de Kirakos de Gandzak: AOH 18, 1965, 141-197

Ligeti Lajos, Az *idő* és társai: MNy 62, 1966, 385-398

Ligeti, L., Noms turcs pour "fers; bracelet; bague" dans les langues slaves et dans le hongrois: StudSl 12, 1966, 249-258

Ligeti Lajos, Turkológiai megjegyzések szláv jövevényszavainkhoz: MNy 63, 1967, 427-441

Ligeti Lajos, A harang mint csörgő, csengettyű és kolomp: MNy 64, 1968, 75-78

Ligeti, L., A propos du "Monuscrit de Zirni". Asiatic Studies in Honour of Dr. Jitsuzo Tamura on the Occasion of his Sixty - Fourth Birthday. May 25, MXMLXVIII. Kyoto 1968, 17-44

Ligeti Lajos, A jó szagú gyopártól a havasi gyopárig: MNy 65, 1969, 136-144

Ligeti Lajos, *Orsó* szavunk török háttere: MNy 66, 1970, 412-421

Ligeti, L., Le tabgatch, un dialecte de la langue sien-pi. Mongolian Studies. Budapest 1970, 265-308

Ligeti, L., Autour du *Säkiz yükmäk yaruq*. Studia Turcica. Budapest 1971, 291-319

Ligeti Lajos, Az altaji nyelvrokonság és a szókészlet-statisztika: I. OK 28, 1973, 259-275

Ligeti, L., La théorie altaïque et la lexico-statistique. Researches in Altaic Languages. Budapest 1975, 99-115

Ligeti, L., Quelques problèmes étymologiques des anciens mots d'emprunt turcs de la langue hongroise: AOH 29, 1975, 279-288

Ligeti Lajos, A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük von: MNy 72, 1976, 11-27; 129-136

Ligeti Lajos, Régi török jövevényszavaink etimológiai problémái: Az etimológia elmélete és módszere. Budapest 1976, 193-199. Nyelvtudományi Értekezések 89. sz.

Ligeti Lajos, *Börtü* és világosan török eredetű szavaink: MNy 73, 1977, 146-154

Ligeti Lajos, Régi török eredetű neveink I: MNy 74, 1978, 257-274

Ligeti Lajos, Régi török eredetű neveink II: MNy 75, 1979, 26-42

Ligeti Lajos, Régi török eredetű neveink III: MNy 75, 1979, 129-141

Ligeti Lajos, Régi török eredetű neveink IV: MNy

Ligeti Lajos, Tátorján : MNy LXXVI, 1980, 129-143

Ligeti, L., A propos du rhotacisme et du lambdacisme : CAJ 24, 1980, 222-250

Ligeti, L., Prolegomena to the Codex Cumanicus: AOH 35, 1981, 1-54

Ligeti Lajos, A pannoniai avarok ethnikuma és nyelve: MNy 82, 1986, 129-151

Ligeti:TörK — Ligeti Lajos, A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest 1986

Littmann, Enno, Türkisches Sprachgut im Ägyptisch-Arabischen.Westöstliche Abhandlungen. Wiesbaden 1954, 107-127

Lokotsch: EtWb — Lokotsch, Karl, Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. Heidelberg 1927

Lugal Arm — Necati Lugal Armağanı. Ankara 1968

Malov, S. E., K izučeniju tureckix čislitel'nyx. Akademija nauk SSSR-akademiku N. Ja. Marru. XLV. Moskva–Leningrad 1935, 271-277

Marr Arm — Akademija nauk SSSR – akademiku N. Ja. Marru. XLV. Moskva-Leningrad 1935

Malov, S. E., Lobnorskij jazyk. Frunze 1956

Malov, S. E., Ujgurskij jazyk. Xamijskoe narečie. Moskva-Leningrad 1954

Mándoky István, Néhány kún eredetű nagykunsági tájszó: NyK 73, 1971, 365-385

Mándoky Kongur István, Cötkény: MNy 69, 1973, 457-465

Mandoky-Kongur, I., Die Etymologie eines ungarischen Pflanzennamen kumanischen Ursprungs. Hungaro-Turcica. Budapest 1976, 249-254

Mándoky Kongur, I., A Hungarian Dialectal Word of Kuman Origin: *monār*. AOH 41, 1987, 211-215

Marchand, Hans, Die Bildung der lautsymbolischen Wörter im Türkischen: Oriens 6, 1953, 50-62

Marchand, Hans, Alliteration, Ablaut und Reim in den türkischen Zwillingsformen: Oriens 5, 1952, 60-69

Márk, Tamás, Über die türkischen Lehnwörter im Sölkupischen: Néprajz és Nyelvtudomány 19-20, 1975-1976, 243-252

Maspéro Arm — Mélanges Maspéro, III, Le Caire, 1936. Mémoires de l'Institut Français 68

Massé Arm — Mélanges d'orientalisme offerts à Henri Massé à l'occasion de son 75e anniversaire. Téhéran 1963. Publications de l'Université de Téhéran, 843

Matei, Ion, Mots d'origine roumaine en turc: RÉSEE 4, 1966, 223-232

Massignon Arm — Mélanges Louis Massignon. Damas 1956

Matuz Arm — Festgabe an Josef Matuz. Osmanistik – Turkologie – Diplomatik herausgegeben von Christa Fragner und Klaus Schwartz mit einen Vorwort von Bert G. Fragner. Berlin 1992

Melich, J., Über das ungarische Wort *tábor* : UJb 15, 1935, 529-540.

Melich Arm — Emlékkönyv Melich János hetvenedik születése napjára. Budapest 1942

Menges, Karl H., Die Wörter für "Kamel" und einige seiner Kreuzungsformen im Türkischen: UJb 15, 1935, 517-528

Menges, K. H., Etymological Notes on Some Päčänäg Names: Byzantion 17, 1945, 256-280

Menges, K. H., Altaic elements in the Proto-Bulgarian inscriptions: Byzantion 21, 1951, 85-118

Menges, K. H., Zwei altmesopotamische Lehnwörter im Altajischen: UAJb 25, 1953, 299-304

Menges, K. H., Problemata Etymologica. Studia Sino-Altaica. Festschrift für Erich Haenisch zum 80. Geburtstag. Wiesbaden 1961, 130-140

Menges: Introduction — Menges, K. H., The Turkic Languages and Peoples. An Introduction to Turkic Studies. Wiesbaden 1968. Ural-Altaische Bibliothek 15

Menges, K. H., Etymologica (*täkä, ariq*): Henning Memorial Volume. London 1970, 307-325

Menges, K. H., Etymologika : CAJ 26, 1982, 105-118

Menges, K., Etymologika zu den altaischen Bezeichnungen von Metallen, Haustieren und Gewächsen: UAJb N.F. 3, 1983, 102-165

Menges, Karl H., Etymologica zu den türkischen und anderen altaischen Ausdrücken für "werden, sitzen, wohnen, sein; Staub, Erde; zerkleinern, zerreiben, Mehl; in kleinen Teilchen". Turcica et Orientalia. Studies in honor of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12 October 1987. İstanbul 1988, 101-120

Menges, K. H., Das eurasische **kuč, *kut-* etc. 'Hund, Junges vom Hund' : CAJ 30, 1986, 266-274

Menges : The Igor' Tale – Karl Heinrich Menges, The Igor' Tale. The Oriental Elements in the Vocabulary of the Oldest Russian Epos, The Igor' Tale. Supplement to World 7, December 1951. Monograph No. 1

Menges, K. H.: Zum neuen Bălgarski etimologičen rečnik und den türkischen Elementen im Bulgarischen: ZBalk 7:55-83

Menges Arm – Eurasia Nostratica. Festschrift für Karl Heinrich Menges. Band I - II. Herausgegeben von Gyula Décsy und Christo D. Dimov-Bogoev. Wiesbaden 1977

Meyer, TürkSt – Meyer, Gustav, Türkische Studien. I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Wien 1893

Meyer, Iben Raphael, Türkisch *tanı-* 'kennen' und *tanık* 'Zeuge': UAJb 40, 1968, 79-81

Meyer-Lübke: REW — Meyer-Lübke, W., Romanisches etymologisches Wörterbuch. 3. vollständig neubearbeitete Auflage. Heidelberg 1935

Mikhailov, M., Matériaux sur l'argot et les locutions populaires Turc-Ottomans. Leipzig 1930. Morgenländische Texte und Forschungen 2, 3

Mikkola, J. J., Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren : JSFOu 30, 33, 1913, 1-25

Mikkola, J. J., Avarica: Archiv für Slavische Philologie 41, 1927, 158-160

Mikkola Arm – Mélanges de philologie offerts à M. J. J. Mikkola. Annales Academiae Scientiarum Fennicae, B, 27, 1932

Miklosich: SlEl – Miklosich, Franz, Die slavischen Elemente im Magyarischen. Wien 1871

Miklosich SlavElem – Miklosich, Franz, Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschatze. Sitzungsberichte Phil.-Hist. Classe... Akademie der Wissenschaften 118, 5. 1889

Miklosich: TE – Miklosich, Franz, Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. I-II. Wien 1884

Miklosich: TE Nachtr [yayınların sıralanmasında TE geçiyorsa, o zaman yalnız Nachtr] – Miklosich, Franz, Die türki-schen Elemente in den südost- und ost-europäischen Sprachen. Nachtrag. I-II. Wien 1888-1890

Minorsky, V., The Turkish Dialect of the Khalaj: BSOAS 10, 1940-1942, 417-437

Minorsky, V., Äi̯nallu/Inallu: RO 17, 1953, 1-11

MKU – Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler. Ankara 1990

Mirçev Arm – İzsledvanija v"rxu istorijata i dialektite na b"lgarskija ezik (Sbornik v pamet' na čl. - kor. Kiril Mirčev). Sofiya 1979

Monchi-zadeh: CC – Monchi-zadeh, Davoud, Das Persische im Codex Cumanicus. Uppsala 1969. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Indoeuropaea Upsaliensia 1

Monchi-zadeh: Xurāsān — Monchi-zadeh, Davoud, Wörter aus Xurāsān und ihre Herkunft. Leiden 1990

MongSt – Mongolian Studies. Edited by Louis Ligeti. Budapest 1970. Bibliotheca Orientalis Hungarica 14

Morgenstierne: EVP–Morgenstierne, Georg, An Etymological Vocabulary of Pashto. Oslo 1927

Morgenstierne: EtymVoc — Morgenstierne, Georg, Etymological Vocabulary of the Shugni Group. Wiesbaden 1974

Moravcsik: ByzTurc – Moravcsik Gyula, Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Budapest 1942; II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Budapest 1943; 2. bas. Berlin 1958.

Moskov, Mosko, K"m v"prosa za pečenežko-kumanskija superstrat v b"lgarskija ezik: İzvestija na İnstituta za b"lgarski ezik 7, 1962, 151-161

Moskov, Mosko, Obšti po proizxod turski zaemki v balkanskite ezici : BEz 14, 2-3, 1964, 186-190

Moskov, Mosko, Turski i tjurkski zaemki ot zvukopodražatelen i nezvukopodražatelen xarakter v balkanskite ezici: Godišnik na Sofijskija universitet 62, 1969, 433-532

MSzFgrE 1, 2 veya 3 – A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár. I. A–Gy., II. H–M., III. N–Zs. Budapest 1967, 1971, 1978

Muhamedova: İİTJa — Muxamedova, Z. B., İssledovanija po istorii turkmenskogo jazyka XI-XIV vv. Aşhabad 1973

Muhamedova, Z. B., O nekotoryx arxaičeskix čertax v fonetike turkmenskogo jazyka. Tjurkologičeskie issledovanija. Moskva 1976, 152-157

Munkácsi: ÁKE — Munkácsi Bernát; Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. Budapest 1901

Munkácsi, B., Zur Bildung der ZehnerZahlwörter im Türkischen : KCsA 1, 1921, 313-315

Munkácsi, B., Néhány szó a *bú* szóról: KSz 18, 1918-1919, 1-7

Munkácsi, Bernhard, Über die "uralten armenischen Lehnwörter" im Türkischen: KSz 5, 1904, 352-357

Murzaev, Ê. M., Slovar' narodnyx geografičeskix terminov. Moskva 1984

Musaev: LTJa – Musaev, K. M., Leksika tjurkskix jazykov v sravnitel'nom osveščenii (Zapadnokypčakskaja gruppa). Moskva 1975

Musaev, K. M., Tjurksko - iranskie jazykovye svjazi : ST 6, 1989, 26-35

Nadjib: ĬĬTJa — Nadžib, Ê. N., Issledovanija po istorii tjurkskix jazykov XI-XIV vv. Moskva 1987

Németh, J., Über den Ursprung des Wortes *šaman* und einige Bemerkungen zur türkisch-mongolischen Lautgeschichte: KSz 14, 1913-1914, 240-249

Németh Gyula, Török jövevényszavaink későpső rétege: MNy 17, 1921, 22-26

Németh Gyula, Régi török jövevényszavaink és a turfáni emlékek: KCsA 1, 1921, 71-76

Németh, J., A Turkish word in Curtius Rufus? AM 1923, 274-279

Németh Gyula, Az uráli és a török nyelvek ősi kapcsolata: NyK 47, 1928, 62-84

Németh: HonfKial – Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest 1930. 2. bas. Budapest 1991

Németh: InschrNSzM – Németh, J., Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. Budapest 1932. Bibliotheca Orientalis Hungarica 2

Németh, J., Zur Kenntnis des geschlossenen *e* im Türkischen: KCsA I. Ergänzungsband 1939, 515-531

Németh Gyula, A magyar keresztyénység kezdete: Budapesti Szemle 256, 1940, 14-30

Németh Gyula, A kunok neve és eredete : Századok 76, 1942, 166-178

Németh Gyula, A zárt *e* bolgár-török jövevényszavainkban : MNy 38, 1942, 1-11

Németh Gyula, *Sólyom* és *karvaly* : MNy 39, 1943, 99-104

Németh, J., Neuere Untersuchungen über das Wort *tábor* 'Lager': ALH 3, 1953, 431-446

Németh, J., Wanderungen des mongolischen Wortes *nökür* 'Genosse': AOH 3, 1953, 1-23

Németh Gyula, Újabb kutatások a *tábor* szó történetéhez : NyK 56, 1955, 117-128

Németh, Julius, Zu den türkischen Aufzeichnungen des Georgevits. Charisteria Orientalia (Volumen Ioanni Rypka sacrum). Praha 1956, 202-209

Németh Gyula, Nem török eredetű-e *úr* szavunk? Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Budapest 1956, 358-364

Németh, J., Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens. Sofia 1957

Németh Gyula, A *tolmács* szó történetéhez: NyK 60, 1958, 127-132

Németh, J., Zur Geschichte des Wortes *tolmács* 'Dolmetscher': AOH 8, 1958, 1-8

Németh Arm – Németh Armağanı. Ankara 1962

Németh, J., Zu den *E*-Lauten im Türkischen: StO 28, 14, 1964, 1-19

Németh Gyula, A törökség őskora. Emlékkönyv Berzeviczy Albert úrmak, a M.T. Akadémia elnökének, tüzteleti taggá választása harmincadik évforduloja alkalmából. Budapest 1934, 158-174

Németh, J., Probleme der türkischen Urzeit. Acta Orientalia memoriae Alexandri Csoma da Kőrös dicata. Budapestini 1942-1947, 57-102

Németh Gyula, A hunok nyelve. Attila és hunjai. Budapest 1940. 217-226, 315-316

Németh Gyula, Török jövevényszók : Emlékkönyv Melich János hetvenedik születése napjára. Budapest 1942, 286-300

Németh, J., Über alttürkische Sternnamen: ALH 18, 1968, 1-6

Németh, J., Noms ethniques turcs d'origine totémistique. Studia Turcica. Budapest 1971, 349-359

Nobel Arm – J̃ñanāmuktāvalī. Commemoration Volume in Honour of Johannes Nobel. New Dehli 1959

Nugteren, Hans – Roos, Marti, Common Vocabulary of the Western and Eastern Yugur Languages - The Turkic and Mongolic Loanwords: AOH 49, 1996, 25-91

Odintsov, G. F., Eščе raz k êtimologii slova lošad'. Êtimologija 1972. Moskva 1974, 114-128

Odintsov, G. F., Iz istorii gipologičeskoj leksiki v russkom jazyke. Moskva 1980

O'Sullivan, Patrick A. – Severino, Mario - Volozov, Valeriy, Azerbaijani - English Dictionary. Kensington, Maryland, U.S.A. 1994

Özdem, Ragıp Hulûsi, Dilimizde yerleşmiş yabancı unsurlar : EFTDED 1, 138-148

Paasonen, H., Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen: JSFOu 15, 2, 1897

Paasonen, H., Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen: FUF 2, 1902, 81-137

Paasonen, H., Votják-török szóegyeztetések: NyK 32, 1902, 257-270

Paasonen, H., A magyar nyelv régi török jövevényszavai: NyK 42, 1913, 36-68

Pais Arm – Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Budapest 1956

Pais, D., A propos de l'étymologie de l'ethnique *oyur*. Studia Turcica. Budapest 1971, 361-373

Paasonen: CsSz — Paasonen, H., Vocabularium Linguae Čuvašicae. Csuvas szójegyzék. Budapest 1908. Yeni baskı: Tschuwaschisches Wörterverzeichnis. Szeged 1974. Studia Uralo-Altaica IV

K. Palló, M., Zur Frage der tschuwaschischen *v-* Prothese: AOH 12, 1960, 33-44

K. Palló, M., Die Vertretung ung. *sz-(s-)* < türk. *j-* in den alten türkischen Lehnwörter der ungarischen Sprache : UAJb 33, 1961, 128-135

K. Palló, Margit, Ung. *gyúl* 'sich entzünden' und *gyújt* 'anzünden' und ihr türkischer Hintergrund. Studia Turcica. Budapest 1971, 375-383

K. Palló, M., Régi török eredetű igéink. Szeged 1982. Studia Uralo-Altaica, Supplementum 1

Pedersen, Holger, Türkische Lautgesetze: ZDMG 57, 1903, 535-561

Pedersen, Holger, Armenisch und die Nachbarsprachen: KZ 39, 1906, 334-484

Pedersen Arm — Mélanges linguistiques offerts à M. Holger Pedersen. København 1937

Pelissier, Robert, Mischär-tatarische Sprachproben: APAW 1918

Pelliot, Paul, Sur quelques mots d'Asie Centrale attestés dans les textes chinois: JA 11,1, 1913, 451-469

Pelliot, P., Le nom turc du vin dans Odoric de Pordenone : T'oung Pao 15, 1914, 448-453.

Pelliot, P., Les nots à *h* initiale aujourd'hui amuie, dans le mongol des XIIIe et XIVe siècles: JA 1925 I, 193-263

Pelliot, P., Le not *bigni* (ou *begni?*), "vin", en turc: T'oung Pao 24, 1926, 61-64

Pelliot, P., Le prétendu mot "iascot" chez Guillaume de Rubruck: T'oung Pao 27, 1930, 190-192

Pelliot, P.: Sur *yam* ou *ǰam*, "relais postal": T'oung Pao 27, 1930, 192-195

Pelliot, Paul, Les formes turques et mongoles dans la nomenclature zoologique du Nuzhatu'-l-ḳulūb : BSOS 6, 1931, 555-580

Pelliot, P., Sao-hua, sauγa, sauγat, saguate: T'oung Pao 32, 1936, 230-237

Pelliot, P., Les mots avec et sans *q- (k-)* initial en turc et en mongol: T'oung Pao 37, 1944, 73-101

Pelliot, Paul, *Širolγa ~ širalγa:* T'oung Pao 37, 1944, 102-113

Pelliot, Paul, *Qubčiri ~ qubčir* et *qubči'ur ~ qubčur :* T'oung Pao 37, 1944, 153-164

Pelliot: Notes – Pelliot, Paul, Notes sur l'histoire de la Horde d'Or. Paris 1949

Pisowicz, Andrze, Die armenischen Entlehnungen in den türkischen Dialekten: FO 16, 1989, 123-129

Podolsky: Glossary – Podolsky, Baruch, A Greek Tatar-English glossary. Wiesbaden 1985. Mediterranean language and culture monograph series : I

Pokrovskaya, A. A., Terminy rodstva v tjurkskix jazykax. Istoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov. Moskva 1961, 11-81

PÊTJa – Problemy êtimologii tjurkskix jazykov. Alma-Ata 1990

POAJa – Problema obščnosti altajskix jazykov. Leningrad 1971

PhTF – Philologiae Turcicae Fundamenta. Ediderunt Jean Deny, Kaare Grønbech, Helmuth Scheel, Zeki Velidi Togan. I. Wiesbaden 1959

Polivanov: Stat'i – Polivanov, E. D., Stat'i. Moskva 1968

Polivanov: Sbornik – Polivanov, E. D., Sbornik naučnyx trudov. Taşkent 1934

Polivanov, E. D., K voprosu o rodstvennyx otnošenijax korejskogo i "altajskix" jazykov: IAN 1927, 1193-1204

Polivanov, E. D., K voprosu o dolgyx glasnyx v obščetureckom prajazyke: DAN 1927, 151-153

Pomorska, Marzanna, New-Persian Loanwords in Anatolian-Turkish Dialects (1) : Studia Turcologica Cracoviensia 1, 1995, 91-123

Poppe: ČJa — Poppe, N. N.: Čuvašskij jazyk i ego otnošenie k mongol'skomu i tjurkskim jazykam: IRAN 1924, 18, No. 12-18; 1925, 19, No. 1-51 No. 9-11

Poppe, N., Die Nominalstammbildungssuffixe im Mongolischen : KSz 20, 1923-1927, 89-126

Poppe, N., Altaisch und Urtürkisch: UJb 6, 1926, 94-121

Poppe, N., Türkisch - tschuwassische vergleichende Studien: Islamica 1, 1925, 409-427

Poppe, N. N., Mongol'skie čislitel'nye. Jazykovednye problemy po čislite'nym. Leningrad 1927, 97-119

Poppe, N., Die türkischen Lehnwörter im Tschuwassischen: UJb 7, 1927, 151-167

Poppe, N., Über die Sprache der Daguren: AM 10, 1934, 1-32, 183-220

Poppe, N., Ein altes Kulturwort in den altaischen Sprachen : StO 19, 5, 1953, 23-25

Poppe, N., The Turkic Loan Words in Middle Mongolian: CAJ 1, 1955, 36-42

Poppe, N., Introduction to Altaic Linguistics. Wiesbaden 1965. Ural-Altaische Bibliothek 14

Poppe Arm (1) — Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag. Wiesbaden 1957

Poppe, Nicholas, On some words for 'guest' in the Altaic languages: Jean Deny Armağanı. Ankara 1958, 197-201

Poppe, N., Einige Lautgesetze und ihre Bedeutung zur Frage der türkisch-mongolische Sprachbeziehungen: UAJb 30, 1958, 93-97

Poppe, N., Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. Teil 1. Vergleichende Lautlehre. Wiesbaden 1960. Porta Linguarum Orientalium, Neue Serie 4

Poppe, N., On some Altaic Loan Words in Hungarian: American Studies in Uralic Linguistics. Uralic and Altaic Series, 1, 1960, 139-147

Poppe, N., Die mongolische Lehnwörter im Komanischen. Németh Armağanı. Ankara 1962, 331-340

Poppe, N., On Some Altaic Names of Dwellings: StO 28, 3, 1964

Poppe, N., On Some Mongolian Names of Wild Beasts : CAJ 9, 1964, 161-174

Poppe, N., On some Mongolian loan words in Evenki : CAJ 16, 1972, 95-103

Poppe, N., Zur Frage nach den sprachlichen Berührungen der Jurak-Samojeden und der Tungusen: MSFOu 150, 1973, 269-271

Poppe, N., Zur Stellung des Tschuwaschischen: CAJ 18, 1974, 135-147

Poppe:Overview–Poppe, N., Altaic Linguistics – an Overview. Gengo no Kagaku No. 6, Tokyō 1975, 130-186

Poppe Arm (2) — Gedanke und Wirkung. Festschrift zum 90. Geburtstag von Nikolaus Poppe. Herausgegeben von Walther Heissig und Klaus Sagaster. Wiesbaden 1989

Posch, Udo, On the Affinity of the Altaic Languages, I: CAJ 3, 1957, 267-288

Pritsak: Fürstenliste – Pritsak, O., Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren. Wiesbaden 1955. Ural–Altaische Bibliothek 1

Pritsak, O., Qara. Studie zur türkischen Rechtsymbolik: Z. V. Togan'a Armağan. İstanbul 1955, 239-263

Pritsak : Studies – Pritsak, O., Studies in Medieval Eurasian History. London 1981

Pritsak, O., Bolgarische Etymologien I-III: UAJb 29, 1957, 200-214

Pritsak, O., Kāšγarīs Angaben über die Sprache der Bolgaren: ZDMG 109, 1959, 92-116

Pritsak, O., Bulgaro-Tschuwaschica: UAJb 31, 1959, 274-314

Pritsak, O., Der "Rotazismus" und "Lambdazismus": UAJb 35, 1964

Pritsak, O., Two Names of Steppe Plants: International Journal of Slavic Linguistics and Poetics 8, 1964, 37-45

Pritsak, Omeljan, The Hiung-nu Word for "stone" Tractata Altaica. Wiesbaden 1976, 479-485

Pritsak, O., From the Säbirs to the Hungarian: Hungaro-Turcica. Budapest 1976. 17-30

Pritsak, O., The Hunnic Language of the Attila Clan: HUS 6, 1982, 428-476

Radloff: Phon – Radloff, W., Phonetik der nördlichen Türksprachen. Leipzig 1882 [1883]

Ramstedt: Mogholica — Ramstedt, G. J., Mogholica. Beiträge zur Kenntnis der Moghol-Sprache in Afghanistan : JSFOu 23,4. 1906

Ramstedt, G. J., Über die Zahlwörter der altaischen Sprachen: JSFOu 24, 1907, 1-24

Ramstedt, G. J., Zur Geschichte des labialen Spiranten im Mongolischen: Festschrift Vilhelm Thomsen zur Vollendung des siebzigsten Lebensjahres am 25. Januar 1912 dargebracht von Freunden und Schülern. Leipzig 1912, 182-187

Ramstedt, G. J., Egy állítólagos török-mongol hangtörvény: NyK 42, 1913, 69-74

Ramstedt, Az η hang a mongolban és a törökben: NyK 42, 1913, 229-238

Ramstedt, G. J., Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte: KSz 15, 1914-1915, 134-150; 16, 1915-1916, 66-84

Ramstedt, G. J., Ein anlautender stimmloser Labial in der mongolisch-türkischen Ursprache: JSFOu 32, 1916-1920, 1-10

Ramstedt: Stellung — Ramstedt, G. J., Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen: JSFOu 38, 1922-1923.

Ramstedt : KWb – Ramstedt, G. J., Kalmückisches Wörterbuch. Helsinki 1935. Lexica Societatis Fenno–Ugricae 3

Ramstedt, G. J., The Relation of the Altaic Languages to Other Language Groups: JSFOu 53, 1947, 15-26

Ramstedt, G. J., Über onomatopoetische Wörter in den altaischen Sprachen: JSFOu 55, 2:106-112

Ramstedt: SKE — Ramstedt, G. J., Studies in Korean Etymology. Helsinki 1949. MSFOu 95

Ramstedt: Pashto – Ramstedt, G. J., Marginal notes on Pashto etymology. Ed. Pentti Aalto. StO 17, 1952

Ramstedt, G. J., Die Zahlwörter jigirmi und jüz. Zeki Velidi Togan'a Armağan. İstanbul 1955, 227-230

Ramstedt: Lautlehre – Ramstedt, G. J., Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. I. Lautlehre. Helsinki 1957. MSFOu 104, 1

Ramstedt: Formenlehre — Ramstedt, G. J., Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. II. Lautlehre. Helsinki 1952. MSFOu 104, 2

Ramstedt: Lautlehre — Ramstedt, G. J., Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. III. Register. Helsinki 1966. MSFOu 104, 3

Rásonyi: Valacho-turcica — Rásonyi-Nagy, Ladislaus, Valacho-turcica. Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin. Berlin-Leipzig 1927

Rásonyi László, Török adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz I.: NyK 51, 1941, 93-115

Rásonyi - László, Jövevényszavaink és az anatóliai tájszavak. Emlékkönyv Melich János hetvenedik születése napjára. Budapest 1942, 314-317

Rassadin: FLTJa – Rassadin, V. İ., Fonetika i leksika tofalarskogo jazyka. Ulan-Udê 1971. Akademija nauk. Sibirskoe otdelenie. Burjatskij filial. Burjatskij institut obščestvennyx nauk

Rassadin: Zaimstvovanija — Rassadin,V. İ., Mongolo-burjatskie zaimstvovanija v sibirskix tjurkskix jazykax. Moskva 1980. Akademija Nauk SSSR. Sibirskoe otdelenie, Burjatskij filial. Burjatskij institut obščeştvennyx nauk

Raun Arm – Studies in Fenno-Ugric linguistics. In Honor of Alo Raun. Bloomington 1977. Edited by Denis Sinor. Indiana University Uralic and Altaic Series 131

Räsänen: TLT – Räsänen, Martti, Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen. Helsinki 1920. MSFOu 48

Räsänen: TatLT – Räsänen, Martti, Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen. Helsinki 1923. MSFOu 50

Räsänen, M., Türkische Nomina instrumenti auf *-man (-män)* und Entsprechungen in den slavischen Sprachen: AAScF Serie B, 27, 1932, 273-276

Räsänen, M., Türkische Lehnwörter in den permischen Sprachen und im Tscheremissischen : FUF 23, 1935, 103-107

Räsänen, M., Neue tscheremissische und tschuwaschische Wörterbücher nebst Etymologien auf Grund derselben: FUF Anzeiger 24, 1937, 45-54

Räsänen, M., Über die langen Vokale der türkischen Lehnwörter in Ungarischen : FUF 24, 1937, 246-255

Räsänen, M., Nochmals über ung. *könyv* "Buch" und mord. *końov* "Papier": FUF 26, 1939, 76-79

Räsänen, M., Wortgeschichtliches zu den Sprachen der Wolga-Völker : FUF 26, 1939, 125-143

Räsänen, M., Russ. *tjurmá, tjur'má,* "Gefängnis": NM 47, 1946, 113-114

Räsänen, M., Der Wolga-bolgarische Einfluss im Westen im Lichte der Wortgeschichte: FUF 29, 1946, 190-201

Räsänen, Martti, Sprachliche Miszellen: UJb 19, 1939, 99-103

Räsänen: LTS – Räsänen, Martti, Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen. Helsinki 1949. StO 15

Räsänen, M., Beiträge zu den altaisch-slavischen Berührungen: MSFOu 98, 1950, 125-131

Räsänen, M., Regenbogen-Himmelsbrücke: StO 14, 1, 1950

Räsänen, M., Dtsch. *Bier* usw. NM 53, 1952, 240-242

Räsänen, M., Das Wort *Mammut:* ZSlPh 21, 1952, 293-295

Räsänen, M., Das russ. Wort *syčúg* "Labmagen, abomasus": ZSlPh 22, 1953, 128

Räsänen, M., Uralaltaische Forschungen. I. Die uralaltaische Urheimat im Lichte der Wortforschung und der Archäologie: UAJb 25, 1952, 19-27

Räsänen, Martti, Uralaltaische Wortforschungen: StO 18,3. Helsinki 1955

Räsänen: MTS – Räsänen, Martti, Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen. Helsinki 1957. StO 21

Räsänen, M., Tscheremissische u.a. Etymologien: MSFOu 67:360-364

Räsänen: V – Räsänen, Martti, Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen. Helsinki 1969, 1971. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17:1, 2

Räsänen, M.: Beiträge zu den altaisch-slavischen Berührungen : MSFOu 98 : 125-131

Räsänen, M.: Neuere Forschungen über altaisch-slavische Berührungen: ZSlPh 20, 1951, 446-450

Räsänen, M., Über einige Benennungen des russ. Wortes *rublj* "Rubel": CAJ 1, 1955, 292-294

Räsänen, M., O dvadcatiričnoj sisteme sčislenija: Voprosy tjurkologii. Baku 1971

Raun, Alo, The Chuvash Borrowings in Zyrian : JAOS 77, 1957, 40-45

Rédei, K. – Róna-Tas, A., Early Bulgarian Loanwords in the Permian Languages: AOH 37, 1983, 3-41

RelLSym – Religious and Lay Symbolism in the Altaic World and other Papers. Wiesbaden 1989

ResAltL – Researches in Altaic Languages. Ed. by Louis Ligeti. Budapest 1975. Bibliotheca Orientalis Hungarica 20

Rintchen Arm – Collectanea Mongolica. Festschrift für Professor Dr. Rintchen zum 60. Geburtstag. Wiesbaden 1966. Asiatische Forschungen Band 17

Robert: Noms indigènes —Robert, Louis, Noms indigènes dans l'Asie-Mineure gréco-romaine. Première partie. Paris 1963

Róna-Tas, A., Tibetan Loan-words in the Shera-Yögur Languages: AOH 15, 1962, 249-271

Róna-Tas, András, Középmongol eredetű jövevényszavak a csuvasban. I: Néprajz és Nyelvtudomány 15-16, 1971-72, 77-88; II: Néprajz és Nyelvtudomány 17-18, 1973-74, 125-141

Róna-Tas, A., On the Chuvash Guttural Stops in the Final Position. Studia Turcica. Budapest 1971, 389-399

Róna-Tas, A., Some Volga Bulgarian Words in the Volga Kipchak Languages. Hungaro-Turcica. Budapest 1976, 169-175

Róna-Tas, A., De hypothesi Uralo-Altaica: MSFOu 185, 1983, 235-251

Róna-Tas Arm — Varia Eurasiatica. Festschrift für Professor András Róna-Tas. Szeged 1991

Rosetti Arm — Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani. Bucureşti 1965

Rozwadowski Arm — Symbolae grammaticae in honorem Joannes Rozwadowski. II. Cracoviae 1927

Röhrborn: UWb — Röhrborn, Klaus, Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. I - IV. Wiesbaden 1977 - 1988

Rypka Arm — Charisteria Orientalia. Volumen Ioanni Rypka sacrum. Praha 1956

Samoyloviç, A. N., Zapretnye slova v jazyke kazak-kirgizskoj zamužnej ženščiny: Živaja Starina 24, 1915, vyp. 1-2, 161-168

Samoyloviç, A. N., Turun- tudun (Ešče primer turko-bulgarskogo rotacizma): Sbornik Muzeja antropologii i êtnografii 5, 1918, vyp. 1, 398-400

Samoyloviç, A. N., Nazvanija dnej nedeli u tureckix narodov: Jafetičeskiji sbornik 2, 1923, 98-119

Samoyloviç, A. N., Nazvanija dnej u azerbajdžanskix turok: Jafetičeskij sbornik 3, 1925, 65-70.

Samoyloviç, A. N., O slove "gil"-"dom", "sem'ja" v narečijax peredneaziatskix turkov: Jafetičeskij sbornik 3, 1925, 99-102

Samoyloviç, A. Tureckie čislitel'nye kačestvennye i obzor popytok ix tolkovanija. Jazykovednye problemy po čislitel'nym. I. Sbornik statej. Leningrad 1927, 135-156

Samoyloviç, A. N., Sledy vlijanija islamskoj kul'tury na tureckie plemena Altajsko-Sajanskogo rajona: Kul'tura i pis'mennost' Vostoka 2, 1928, 142-145

Samoyloviç, A. N., Ženskie slova u altajskix turkov: Jazyk i literatura 3, 1929, 221-231

Sandfeld: LinguBalk — Sandfeld, Kr., Linguistique balkanique. Problèmes et résultats. Paris 1930

Sanjeev: JaP – Sanžeev, G. D., Manč'žuro-monogol'skie jazykovye paralleli: İAN 1930, No:8

Sanjeev, G. D., O tjurksko-mongol'skix lingvističeskix paralleljax : ST 6, 1973, 73-78

Sanjeev Arm – İssledovanija po vostočnoj filololgii. K semidesjatiletiju professora G. D. Sanžeeva. Moskva 1974

Saussey, Edmond, Les mots turcs dans le dialecte arabe de Damas. Mélanges de l'Institut français de Damas (Section des Arabisants), 1, 1929, 77-129

Sauvageot: Rech — Sauvageot, Aurélien, Recherches sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques. Budapest 1929

Schmaus, A., Zur Lautgestalt der türkischen Lehnwörter in den südslavischen Sprachen. Münchener Studien zur Sprachwissenschaft. München 1955

Schmidt, Gustav, Über die kaukasichen Lehnwörter des Karatschajischen : MSFOu 67, 1933, 465-471

Schmidt, P., Altaische Zahlwörter : MSFOu 67, 1933, 365-368

Schraeder, Hans Heinrich, Türkische Namen der Iranier. Festschrift Friedrich Giese. Berlin 1941, 1-34

Schenk: Jakab, Magyar solymászmadárnevek: Aquila 42-46, 1935-38, 267-348; 46-47, 1939-42, 1-145

Scherner, Lw – Scherner, Bernd, Arabische und neupersische Lehnhwörter im Tschuwaschischen. Versuch einer Chronologie ihrer Lautveränderungen. Wiesbaden 1977

Schubert, Gabriella, Turkish *oda* and Hungarian *szoba* in the languages and residential cultures of the Balkan Peninsula : CAJ 29, 1985, 242-265

Schütz, Edmond, Onomatopoetic and/or Tone-characterising Bird-Names: A Turkic-Slavic Parallel: Eurasia Nostratica 2 : 213-215

Sevortyan, Ê. V., Tjurkskie BEBE, BEŠİK i BELE-. Hungaro-Turcica. Budapest 1976, 149-154.

Sevortyan : AG = Sevortyan. Ê.V., Affiksy glagoloobrazovanija v azerbajdžanskom jazyke. Opyt sravnitel'nogo issledovanija. Moskva 1962

Sevortyan : Aİ = Sevortyan, Ê.V., Affiksy imennogo slovoobrazovanija v azerbajdžanskom jazyke. Opyt sravnitel'nogo issledovanija. Moskva 1966

Sevortyan: ÊSTJa 1974 – Sevortyan, Ê.V., Êtimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov (Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye). Moskva 1974

Sevortyan : ÊSTJa 1978 - Sevortyan, Ê. V., Êtimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvu "B". Moskva 1978

Sevortyan : ÊSTJa 1980 – Sevortyan, Ê. V., Etimologičeskiy slovar' tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy "V", "G" i "D". Moskva 1980

Sevortyan, Ê. V., Tjurkskie êtimologii. Tjurkologičeskie issledovanija. Frunze 1970, 27-36

Sinor, D., Indo - européen - ouralo - altaïque : T'oung Pao 27, 1944, 226-244

Sinor, Denis, On Water-Transport in Central Eurasia : UAJb 23, 1961, 156-179

Sinor, Denis, Observations on a new comparative Altaic phonology: BSOAS 26/1, 1963, 103-114

Sinor, Denis, An Altaic word for 'snowstorm' : StO 47, 1977, 219-231

Sinor Arm –Tractata Altaica. Denis Sinor sexagenario optime de reblus altaicis merito dedicata redigerunt Walther Heissig, John R. Krueger, Felix J. Oinas, Edmond Schütz. Wiesbaden 1976

Sinor, D., Samoyed and Ugric Elements in Old Turkic: HUS 3-4, 768-773

Skok: EtRj – Skok, Petar, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I-IV, Zagreb 1971-1974

Sköld: Lehnwörterstudien – Sköld, Johannes, Lehnwörterstudien. Lund-Leipzig 1927

Sköld: Lehnwörterstudien — Sköld. Lehnwörterstudien. Lund-Leipzig 1923 Lunds Universitets Årsskrift. N.F. Avd. 1. Bd 1. Nr 7

Sköld, Hans, Linguistic Gleanings. Lund-Leipzig 1923. Lunds Universitets Årsskrift N.F. Avd. 1. Bd 19. Nr 5

Soucek, Svat, Certain Types of Ships in Ottoman-Turkish Terminology: Turcica 7, 1975, 233-249

Słuszkiewicz, E., Remarques sur la langue des Arméniens et sur les emprunts turcs de l'arménien: RO 14, 1938 [1939], 136-154; 15, 1949, 268-320

Spies: Puppentheater – Spies, Otto, Türkisches Puppentheater. 1959

Stachowski, Stanisław, Türkische Lehnwörter im serbischen Dialekt von Pirot. Kraków 1992

Stachowski, Marek, Beiträge zur Kenntnis der arabischen und persischen Lehnwörter in der südsibirischen Türksprachen; FO 29, 1992-1993, 247

Steingass, F., A Comprehensive Persian-English Dictionary. Fourth impression. London 1957

Steinitz Arm – Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung (Steinitz-Festschrift). Akademie-Verlag. Berlin 1965

Street, J., Proto-altaic *-*l(V)b* ~ turkic *š* : CAJ 24, 1980, 285-303

Studia Turcica – Studia Turcica. Edidit L. Ligeti. Budapest 1971. Bibliotheca Orientalis Hungarica 17

Szabó : Szóképzés – Szabó Teréz Mária, A kalmük szóképzés. Die Wortbildung im Kalmückischen. Budapestini 1943. Dissertationes Sodalium Instituti Asiae Interioris 3

Szalontay - Dmitrieva, Judith, The Etymology of the Chuvash Word *yumšă* 'Sorcerer': Chuvash Studies. Edited by András Róna-Tas. Budapest 1982, 171-177

Szily Arm — Emlék Szily Kálmánnak a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének nyolcvanadik születésnapja alkalmából. Budapest 1918

Szinnyei Arm – Festgabe Josef Szinnyei zum 70. Geburtstag. Hrsg. vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin. Berlin-Leipzig 1927

Symeonidis: Gr – Symeonidis, Ch., Griechische Lehnwörter im Türkischen : Balkan Studies 14, 1973, 167-200

Symeonidis: Vokalismus – Symeonidis, Charalambos, Der Vokalismus der griechischen Lehnwörter im Türkischen. Thessaloniki 1976

Şăineanu: InflOr – Şăineanu, Lazăr, Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române. I-III. Bucureşti 1900

Şçerbak, A. M., Ob altajskoj gipoteze v jazykoznanii: VJa 6, 1959, 51-63

Şçerbak, A. M., Nazvanija domašnix i dikix životnyx v tjurkskix jazykax. Istoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov. Moskva 1961, 82-172

Şçerbak: Fonetika – Şçerbak, A. M., Sravnitel'naja fonetika tjurkskix jazykov. Leningrad 1970

Şçerbak: GrOJaTT – Şçerbak, A. M., Grammatičeskij očerk jazyka tjurkskix tekstov X-XII vv. iz Vostočnogo Turkestana. 1961

Şçerbak: Očerki (İmja) – Şçerbak, A. M., Očerki po sravnitel'noj morfologii tjurkskix jazykov (İmja). Leningrad 1977

Şçerbak:Vvedenie – Şçerbak, A. M., Vvedenie v sravnitel'noe izučenie tjurkskix jazykov. Sankt-Peterburg 1994. Rossijskaja Akademija Nauk. İnstitut lingvističeskix issledovanij

Şçerbak: JaS – Şçerbak, A. M., Rannie tjurksko-mongol'skie jazykovye svjazi (VIII-XIV vv.). Sankt-Peterburg 1997. Rossijskaja akademija nauk. İnstitut lingvističeskix issledovanij

Şipova: STRJa – Şipova, E. N., Slovar' tjurkizmov v russkom jazyke. Alma-Ata 1976

Şiraliev Arm – Voprosy tjurkologii. K šestidesjatiletiju akademika AN Azerb. SSR M. Š. Širalieva. Baku 1971

Škaljić, Turc — Škaljić, Abdulah, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo 1966

Tagliavini, Carlo, Osservazioni sugli elementi italiani in turco : Annali del R. Istituto Universitario Orientale di Napoli I, 1940.

Tamás, UngElRum – Tamás Lajos, Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter). Budapest 1966

Tamura Arm – Asiatic Studies in Honour of Dr. Jitsuzo Tamura on the Occasion of his Sixty-Fourth Birthday. May 25, MXMLXVIII. Kyoto 1968

Tatarintsev: Vlijanie — Tatarincev, B. İ., Mongol'skoe jazykovoe vlijanie na tuvinskuju leksiku. Kyzyl 1976

TatEtSt – Tatarische etymologische Studien II. Szeged 1988. Studia Uralo-Altaica 30

Tekin, Talât, *"Amca"* ve *"teyze"* kelimeleri hakkında: TDAY 1960, 283-294

Tekin, Talat, Turkic *tiš*, Chuvash *šal* and Mongolian *šidün* : WZKM 76, 1986, 293-297

Tenişev, Ê. R., Glagoly dviženija v tjurkskix jazykax. İstoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov. Moskva 1961, 232-293

Tenişev, Ê. R., Salarskij jazyk. Moskva 1963

Tenişev, Ê. R., Tjurkskie "odin", "dva", "tri". Tjurkologičeskij Sbornik 1974, 109-113

Tenişev, Ê., Salarskie čislitel'nye. Hungaro-Turcica. Budapest 1976, 159-162

TESz – A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I-IV. Budapest 1967-1984

Theodoridis, Dim., Türkeitürkisch *nadas:* ZBalk 4, 1966, 146-148

Theodoridis, Dimitri, Einiges über die osmanische Gaunersprache : Beiträge zur Südosteuropa-Forschung. Anläßlich des I. Internationalen Balkanologenkongresses in Sofia 26. VIII. –1. IX. 1966. München 1966, 125-134

Theodoridis, Dimitri, Καφτουργάς: Eine türkische Entlehnung im Mittelgriechischen: ZBalk 7, 1969/70, 166-169

Theodoridis, D., Parč : Ein armenisches Lehnwort im Osmanischen und seine Sippe: Vostočnaja Filologija 3, 1973, 201-204

Theodoridis, D., Türkeitürkisch *torik:* Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und den Nahen Orients 17, 1974, 172-177

Theodoridès, Dimitri, Türkeitürkich *tarator:* FO 15, 1974, 69-76

Theodoridis, Dimitri, Türkeitürkisch *piliç* : Münchener Studien zur Sprachwissenschaft. Heft 33. München 1975, 85-88

Theodoridis, D., Türkeitürkisch *kayarto* : Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 36, 1977, 145-150

Theodoridis, Dimitri, Türkeitürkisch *zahman:* Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 37, 1978, 165-171

Theodoridis, D., Türkeitürkisch *pištov :* ZBalk 15, 1979, 202-207

Thomsen Arm – Festschrift Vilhelm Thomsen zur Vollendung des siebzigsten Lebensjahres am 25. Januar 1912 dargebracht von Freunden und Schülern. Leipzig 1912

Tietze:Ar – Tietze, Andreas, Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch. Jean Deny Armağanı. Ankara 1958, 255-333

Tietze, Andreas, Die Formalen Veränderungen an neueren europäischen Lehnwörtern im Türkischen : Oriens 5, 1952, 230-268

Tietze: Gr (1) – Tietze, Andreas: Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch: Oriens 8, 1955, 104-157

Tietze: Slav — Tietze, Andreas: Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache : Oriens 10, 1957, 1-47

Tietze: Gr (2) – Tietze, Andreas, Einige weitere griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch. Németh Armağanı. Ankara 1962, 204-257

Tietze, Andreas, Ableitungsuffixe im Azerosmanischen : WZKM 59-60, 1963-1964, 154-200

Tietze, Andreas, Reduplikasyon ve (r) ile kurulmuş çift sözler. Reşid Rahmeti Arat için. Ankara 1966, 423-428

Tietze: Pers – Tietze, Andreas, Persian Loanwords in Anatolian Turkish: Oriens 20, 1967, 125-168

Tietze, A., Thoughts around the Table : RO 38, 1976, 277-281

Tietze, Andreas, Su kelimesine dair düşünceler. Voprosy tjurkologii. Bakû 1971, 27-32

Tietze, Andreas, Ein slavisches Lehnwort in den früh-osmanischen Chroniken: WZKM 65. / 66. Band, 1973-74, 219-222

Tietze, Andreas, Die Zusammensetzung des gewerblichen Wortschatzes in der Provinz Kars : ZBalk XVIII, 1982, 159-215

Tietze, Andreas, Türkisch *burun* 'Nase' : WZKM 75, 1983, 98-156

Tietze, Andreas, Die fremden Elemente im Osmanisch-Türkischen : Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft. Teil I, herausgegeben von György Hazai. Budapest 1990, 104-118

Tietze, Andreas, Altosm. *ol-* 'habitare'. Mélanges offerts à Louis Bazin. Paris 1992, 53-55

Tietze Arm – Armağan, Festschrift für Andreas Tietze. Praha 1994

Tietze, A., Der türkeitürkische Wortschatz: AO 13, 1995-96, 5-37

TVJa Tjurkizmy v vostočnoslavjanskix jazykax. Moskva 1974

Tİ 1963 – Tjurkologičeskie issledovanija. Moskva - Leningrad 1964

Tİ 1976 – Tjurkologičeskie issledovanija. Moskva 1976. Akademija Nauk SSSR. İnstitut jazykoznanija

TLL – Tjurkskaja leksikologija i leksikografija. Moskva 1971

Togan Arm – Zeki Velidi Togan'a Armağan. İstanbul 1955

Toivonen, Y. H., Türkische Lehnwörter im Ostjakischen: JSFOu 52, 1943-1944

Tryjarski, Edward, Les termes relatifs aux jeu de cartes dans le monde turc : Türk Kültürü Araştırmaları 15, 1976, 311-326

Tryjarski, Edward, Einige armeno-kiptschakische Ausdrücke der Webekunst: Namen für Stoffe. Hungaro-Turcica. Budapest 1976, 177-184

Tryjarski, E., A Few Remarks on the History of Turkish Fruitgrowing: Materialia Turcica 3, 1977

Tryjarski, E., The dog in the Turkic area : An ethnolinguistic study : CAJ 23, 1979, 297-319

Tryjarski, Edward, Turkic Names for Mushrooms. Native Terms and Loan Words: MSFOu 158, 1977, 241-254

Tryjarski, Edward, Towards a Better Knowledge of the Turkic Military Terminology. Atlaistic studies. Stockholm 1985, 173-184

Tryjarski, E., Pigeons on the Turkish Roof. Some Historical and Linguistic remarks. Altaica Osloensia. Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistik Conference Oslo ˙June 12-16, 1989. Edited by Bernt Brendemoen. Oslo 1990, 361-370

Tschiževskij Arm – Festschrift für Dmitrij Tschiževskij zum 70. Geburtstag. München 1966

Tschudi Arm – Westöstliche Abhandlungen. Rudolf Tschudi zum siebzigsten Geburtstag überreicht von Freunden und Schülern. Wiesbaden 1954

Tsintsius, V. İ., Očerki sravnitel'noj leksikologii altajskix jazykov. Leningrad 1972

Tsintsius, V. İ., Issledovanija v oblasti êtimologii altajskix jazykov. Leningrad 1979

Tulum, Mertol, *-la/-le* ekine dair: EFTDED 26, 1993, 157-164

Tumaşeva, D. G., Slovar' dialektov sibirskix tatar. Kazan 1992

Tzitzilis: GrLw – Tzitzilis, Christos, Griechische Lehnwörter im Türkischen (mit besonderer Berücksichtigung der anatolischen Dialekte). Wien 1987. Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung 33

Tzitzilis, Chr., Zu den griechisch-türkischen Sprachbeziechungen: LB 32, 1989, 185-197

Tzitzilis, Christos, Zur Problematik des Lehnguts im pontischen Türkisch. Studies in Greek Linguistics, Supplement, Thessaloniki 1990, 179-214

Tzitzilis : Zaemki – Dzidzilis, Xristos, Fonetični problemi pri etimologizuvane na gr"ckite zaemki v b"lgarskija ezik. Sofija 1990. B"lgarska Akademija na Naukite. İnstitut za b"lgarski ezik

Tzitzilis, Christos, Das Griechische als unmittelbare Quelle und als Vermittler von Wortgut im Türkischen. Armağan. Festschrift für Andreas Tietze. Praha 1994, 199-209

Tzitzilis, Chr., Zur Problematik der griechischen Lehnwörter im Rumänischen: Graeco-Romanica 1997, 83-102

Uray Arm – Tibetan History and Language. Studies dedicated to Uray Géza on his seventieth birthday. Herausgegeben von Ernst Steinkeller. Wien 1991

Vásáry, István, Two Old-Turkic Loan Words in Hungarian. Hungaro-Turcica. Budapest 1976, 239-247

Vásáry, I., The Hungarians or Možars and the Meščers/Mišers of the Middle Volga Region: AEMAe 1,1975, 237-275

[Vasmer] Fasmer, M., Osmanskija êtimologii: Živaja Starina 18, 1909, 88-93

[Vasmer] Fasmer, M., Južnoslav. *brava* 'zamok' : Živaja Starina 16, 1907, 86

Vasmer Arm – Festschrift für Max Vasmer, am 28. Februar 1956. Zusammengestellt von Margarete Woltner u. Herbert Bräuer. Wiesbaden [1956]

Vasmer, GrLw —Vasmer, Max, Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen. Berlin 1944

Vasmer: REW–Vasmer, Max, Russisches Etymologisches Wörterbuch. I-III. Heidelberg 1950-1958

Vernadsky, V., Notes on the origin of the word *tamgha* : JAOS 76, 1956

Vladimirtsov Arm – Filologija i istorija mongol'skix narodov. Pamjati akad. B. Ja. Vladimircova. Moskva 1958

Vladimirtsov: TurÊl – Vladimircov, B. Ja., Tureckie êlementy v mongol'skom jazyke : ZVORAO 1911

Vladimirtsov, B. Ya., Mongolica. I: ZKV 1, 1925, 305-341

Vladimirtsov: SrGr – Vladimircov, B. Ja., Sravnitel'naja grammatika mongol'skogo pis'mennogo jazyka i xalxaskogo narečija. Vvedenie i fonetika. Leningrad 1929

Vladimirtsov, B. Ya., Arabskie slova v mongol'skom: ZKV 5, 1930, 73-82

Voprosy tjurkologii. Pod obščej redakciej prof. V.V. Rešetova. Taşkent 1965

Walde-Hoffmann: LEW – Walde, Alois, Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3. neubearbeitete Auflage von J. B. Hoffmann. I. Band A-L. Heidelberg 1938

Wendt, Heine F., Die türkischen Elemente im Rumänischen. Berlin 1960

Wichmann, Yrjö, Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen: MSFOu 21, 1903

Wichmann, Y., Die türkischen Lehnwörter im Tscheremissischen: FUF 16, 1923-1924, 32-53

Windekens: Dictionnaire étymologique – Windekens, A. J. van, Dictionnaire étymologique complémentaire de la langue grecque. Leuven 1986

Wittek : Mentesche — Wittek, Paul, Das Fürstentum Mentesche

Yarshater Arm – Iranica Varia: Papers in Honor of Professor Ehsan Yarshater. Leiden 1990

Yudahin Arm (1) – Voprosy tjurkologii. Sbornik k 75-letiju K. K. Judaxina. Taşkent 1965

Yudahin, K. K., Kirgizskoe *üč* - 'pjat': Trudy Instituta vostokovedenija 2, 1940, 191-193

Yudahin, K. K., Kirgizsko-russkij slovar'. Moskva 1965

Yudahin Arm (2) – Tjurkologičeskie issledovanija. Sbornik statej, posvjaščennyj 80-letiju akademika Konstantina Kuz'miča Judaxina. Frunze 1970

Yuldaşev, A. A., Glogoly čuvstvennogo vosprijatija (verba sentiendi) v tjurkskix jazykax. Iskoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykax. Moskva 1961, 294-321

Zajączkowski: Sufiksy – Zajączkowski, Ananiasz, Sufiksy imienne i czasownikowe w języku zachodniokaraimskim. Kraków 1932. Prace Komisji Orjentalistyczny Nr. 15

Zajączkowski: Związki – Zajączkowski, Ananiasz, Związki językowe połowiecko-słowiańskie. Wrocław 1949, Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A. Nr 34

Zajączkowski : Studia – Zajączkowski, Ananiasz, Studia orientalistyczne z dziejów stownictwa polskiego. Wrocław 1953

Zərinəzadə : Azərbajcan Sözləri – Zərinəzadə, H. H., Fars dilinde Azərbajcan sözləri. Bakı 1962

Zimonyi, I., The Origins of the Volga Bulgars. Szeged 1990. Studia Uralo-Altaica 32

Dizgi - Baskı
Bizim Büro Basım Evi
Selanik Cad. 18/11Kızılay - ANKARA
Tel : (0312) 435 82 07
Fax : (0312) 431 88 81
ISBN : 975 - 94 577 - 0 - 9

TC KB
37.50 YTL
KDV DAHİL